

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
FILIALA IAȘI

INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
SECȚIA DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

ARHEOLOGIA MOLDOVEI

II-III

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1964

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, *redactor responsabil*; ADRIAN
C. FLORESCU, *secretar de redacție*; NICOLAE GOSTAR și
AL. ANDRONIC.

Desenele ce ilustrează prezentul volum au fost executate de Maria-Luiza Diaconescu, Maria Ștefănescu, Ecaterina Petrovici și Eugenia Popovici în biroul de desen al Muzeului de istorie a Moldovei, P. Polonic în biroul de desen al Institutului de arheologie din București și de Aurel Buzilă de la Muzeul arheologic regional din Piatra Neamț.

Fotografiile s-au executat în laboratorul foto al Filialei din Iași a Academiei R.P.R. de către Teodor Șamataru.

S U M A R

<i>STUDII ȘI MATERIALE</i>	<i>Pag.</i>
C. MATASĂ, Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tîrgu Ocna-Podei (raionul Tîrgu Ocna, reg. Bacău)	11
NATALIA BERLESCU, Plastica cucuteniană din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei	67
MARILENA FLORESCU, Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova	105
ALEXANDRU VULPE, Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova	127
ADRIAN C. FLORESCU, Contribuții la cunoașterea culturii Noua	143
SERGIU HAIMOVICI, Studiu asupra resturilor de faună descoperite în așezările aparținând culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț	217
MIRCEA RUSU, Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara (raionul Năsăud, reg. Cluj)	237
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova	251
MIKULAS DUŠEK (Nitra), Regiunile carpato-dunărene și sudul Slovaciei în etapa hallstattiană timpurie	273
NICOLAE GOSTAR, Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice	299
ION IONIȚĂ, Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei	311
MARIA CRISTESCU, Studiul antropologic al scheletelor din secolul al III-lea e.n. descoperite la Pogorăști (raionul Botoșani, reg. Suceava)	329
DAN GH. TEODOR, Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)	343
OCTAVIAN ILIESCU, Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)	363
AL. ANDRONIC și EUG. NEAMȚU, Cercetări arheologice pe teritoriul orașului Iași în anii 1956—1960	409
 <i>NOTE</i>	
N. ZAHARIA, Două vase pictate din grupul Horodiștea-Foltești descoperite în raionul Iași	439
MARILENA FLORESCU și VIOREL CĂPITANU, Topoare de aramă și de bronz descoperite la Găiceana (raionul Adjud, reg. Bacău)	445
MIHAI ZAMOȘTEANU, Depozitul de topoare de bronz de la Borlești (raionul Buhuși, reg. Bacău)	453
GRIGORE FOIT, Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Botoșani, reg. Suceava)	461
MARIN DINU și GHENUȚĂ COMAN, Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă (raionul Bîrlad, reg. Iași)	471

	Pag.
IVAN ORDENTLICH, Depozitul de bronzuri de la Sălard (raionul Oradea, reg. Crișana)	475
VASILE PALADE, Un pumnal scitic descoperit la Măcișeni (raionul Bujor, reg. Galați)	487
EMILIA ZAHARIA, Mormintul de incinerare din secolul al III-lea e.n. de la Conțești (raionul Pașcani, reg. Iași)	491
EUGENIA NEAMȚU, Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iași	495
<i>CRONICĂ</i>	
C. PAIU, Muzeul de istorie a Moldovei	505
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Expoziția „Orinduirea comunei primitive din Cehoslovacia” în Muzeul Național din Praga	517
<i>LISTA PRESCURTĂRIILOR</i>	527

СОДЕРЖАНИЕ

<i>ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ</i>	<u>Стр.</u>
К. МАТАСЭ, Энеолитическое поселение Кукутени В из Тыргу Окна-Подей (р-н Тыргу Окна, обл. Бакэу)	11
НАТАЛИЯ БЕРЛЕСКУ, Кукутенская пластика в старых коллекциях Музея истории Молдовы	67
МАРИЛЕНА ФЛОРЕСКУ, К вопросу о начале бронзового века в Молдове	105
АЛЕКСАНДРУ ВУЛПЕ, О некоторых медных и бронзовых топорах в Молдове	127
АДРИАН К. ФЛОРЕСКУ, К изучению культуры Ноа	143
СЕРДЖИУ ХАЙМОВИЧ, Исследование животных останков, обнаруженных на поселениях культуры Ноа в Бырладе и Пятра Нямец	217
МИРЧА РУСУ, Клады бронзовых предметов из Ребришоары (р-н Нэсэуд, обл. Клуж)	237
М. ПЕТРЕСКУ-ДЫМБОВИЦА, Новые сведения о находках бронзовых предметов конца бронзового века и начала гальштатского периода в Молдове	251
МИКУЛАС ДУШЕК (Нитра), Карпато-дунайские области и южная Словакия в позднем гальштате	273
НИКОЛАЕ ГОСТАР, Пальмирское население из Тибискума в свете эпиграфических памятников	299
ИОН ИОНИЦЭ, Новые сарматские находки на территории Молдовы	311
МАРИЯ КРИСТЕСКУ, Антропологическое исследование скелетов III века н.э., найденных в Погорэшти (р-н Ботошань, обл. Сучава)	329
ДАН Г. ТЕОДОР, Украшения из раннефеодального клада, найденного в Оцелени (р-н Хуш, обл. Яссы)	343
ОКТАВИАН ИЛИЕСКУ, Монеты из клада, найденного в Оцелени (р-н Хуш, обл. Яссы)	363
АЛ. АНДРОНИК и Е. НЯМЦУ, Археологические исследования на территории города Яссы в 1956—1960 гг.	409
 <i>ЗАМЕТКИ</i>	
Н. ЗАХАРИЯ, Два расписных сосуда группы Хородиштя-Фолтешть, найденные в районе Яссы	439
МАРИЛЕНА ФЛОРЕСКУ и ВИОРЕЛ КЭПИТАНУ, Медные и бронзовые топоры, найденные в Гэичане (р-н Аджуд, обл. Бакэу)	445

	<u>Стр.</u>
МИХАЙ ЗАМОШТЯНУ, Клад бронзовых топоров в Борлешти (р-н Бухуш, обл. Бакэу)	453
ГРИГОРЕ ФОЙТ, Клад бронзовых предметов в Илишени (р-н Ботошань, обл. Сучава)	461
МАРИН ДИНУ и ГЕНУЦЭ КОМАН, Клад бронзовых предметов в Бозия Ноуэ (р-н Бырлад, обл. Яссы)	471
ИВАН ОРДЕНТЛИХ, Клад бронзовых предметов в Сэларде (р-н Орадя, обл. Кришана)	475
ВАСИЛЕ ПАЛАДЕ, Скифский меч из Мэчишени (р-н Бужор, обл. Галац)	487
ЭМИЛИЯ ЗАХАРИЯ, Погребение с трупосожжением III в.п.э., найденное в Концешти (р-н Пашкань, Ясская обл.)	491
БУДЖЕНИЯ НЯМЦУ, Клад анаэпиграфических медных монет чеканки Александра Доброго, найденный в Яссах	495
 <i>ХРОНИКА</i>	
К. ПАЙУ, Музей истории Молдовы	505
М. ПЕТРЕСКУ-ДЫМБОВИЦА, Выставка «Первобытнообщинный строй на территории Чехословакии» в Пражском Национальном музее	517
<i>СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ</i>	527

SOMMAIRE

<i>ÉTUDES ET MATÉRIAUX</i>	<i>Page</i>
CONSTANTIN MATASĂ, L'établissement énéolithique Cucuteni B de Tirgu Ocna-Podei (distr. de Tirgu Ocna, rég. de Bacău)	11
NATALIA BERLESCU, Plastique cucuténienne des collections anciennes du Musée d'histoire de la Moldavie	67
MARILENA FLORESCU, Contribution au problème des commencements de l'âge du bronze en Moldavie	105
ALEXANDRU VULPE, Sur un certain type de haches en cuivre et en bronze de Moldavie	127
ADRIAN C. FLORESCU, Contribution à la connaissance de la civilisation de Noua . .	143
SERGIU HAIMOVICI, Étude sur les restes fauniques découverts dans les stations de Birlad et de Piatra Neamț appartenant à la civilisation de Noua	217
MIRCEA RUSU, Les dépôts d'objets en bronze de Rebrîșoara (distr. de Năsăud, rég. de Cluj)	237
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, Nouvelles données concernant les objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt en Moldavie	251
MIKULAS DUŠEK (Nitra), Les régions carpato-danubiennes et le sud de la Slovaquie à l'étape hallstattienne tardive	273
NICOLAE GOSTAR, La population palmyrénienne de Tibiscum, reflétée dans les monuments épigraphiques	299
ION IONIȚĂ, Nouvelles découvertes de tombes sarmates sur le territoire de la Moldavie .	311
MARIA CRISTESCU, Étude anthropologique des squelettes du III ^e siècle de n.è. découverts à Pogorăști (distr. de Botoșani, rég. de Suceava)	329
DAN GH. TEODOR, Objets de parure du trésor de la haute époque féodale découvert à Oțeleni (distr. de Huși, rég. de Jassy)	343
OCTAVIAN ILIESCU, Les monnaies du trésor d'Oțeleni (distr. de Huși, rég. de Jassy)	363
AL. ANDRONIC et EUG. NEAMȚU, Recherches archéologiques sur le territoire de la ville de Jassy (1956—1960)	409
 <i>NOTES</i>	
N. ZAHARIA, Deux vases peints du groupe Horodiștea-Foltești découverts dans le district de Jassy	439
MARILENA FLORESCU et VIOREL CĂPITANU, Haches en cuivre et en bronze découvertes à Găiceana (distr. d'Adjud, rég. de Bacău)	445
MIHAI ZAMOȘTEANU, Le dépôt de haches en bronze de Borlești (distr. de Buhuși, rég. de Bacău)	453

	<u>Page</u>
GRIGORE FOIT, Le dépôt d'objets en bronze d'Ilișeni (distr. de Botoșani, rég. de Suceava)	461
MARIN DINU et GHENUȚĂ COMAN, Le dépôt d'objets en bronze de Bozia Nouă (distr. de Birlad, rég. de Jassy).	471
IVAN ORDENTLICH, Le dépôt d'objets en bronze de Sălard (distr. d'Oradea, rég. de Crișana)	475
VASILE PALADE, Un poignard scythe découvert à Măcișeni (distr. de Bujor, rég. de Galați)	487
EMILIA ZAHARIA, La tombe à incinération du III ^e siècle de n.è. de Conțești (distr. de Pașcani, rég. de Jassy)	491
EUGENIA NEAMȚU, Le trésor de monnaies anépigraphes en cuivre d'Alexandre le Bon, découvert à Jassy	495
 <i>CHRONIQUE</i>	
C. PAIU, Le Musée d'histoire de la Moldavie	505
M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA, L'exposition « La commune primitive en Tchécoslovaquie » du Musée National de Prague	517
<i>LISTE DES ABRÉVIATIONS</i>	527

STUDII ȘI MATERIALE

AȘEZAREA ENEOLITICĂ CUCUTENI B DE LA TÎRGU OCNA-PODEI (raionul Tîrgu Ocna, reg. Bacău)

Cercetările arheologice au arătat, an de an, că în regiunea subcarpatică a Moldovei, pe văile apelor, înflorea o intensă viață omenească din cele mai îndepărtate perioade ale orînduirii comune primitive. Valea Trotușului se enumeră printre acelea care au jucat un rol important în dezvoltarea vieții omenești în vremurile străvechi. Această depresiune constituia drumul cel mai scurt de legătură între Transilvania și gurile Dunării¹, cale pe care dacii din Carpați obișnuiau să o străbată spre regiunile bogate din răsărit și invers². Deci este ușor de înțeles descoperirea aici, pe valea Trotușului, a mai multor tezaure, dintre care unele excepțional de bogate, cu monede grecești din Thasos și Apollonia.

Populațiile din vîrsta fierului, folosind acest drum de legătură, atît de lesnicios, cu bogatele regiuni ale Mării Negre, urmau o străveche tradiție, tocmai din epoca neolitică. Valea Trotușului a fost, de bună seamă, și atunci o vie arteră de circulație, prin care creatorii ceramicii pictate au pătruns dincolo de pasul Oituzului spre locurile mănoase și atît de bine adăpostite din regiunea Oltului superior.

Din punct de vedere arheologic, valea Trotușului, cu afluenții săi mai însemnați, Tazlăul și Cașinul, este încă puțin cercetată. Totuși, cele cîteva zeci de așezări străvechi cunoscute pînă în prezent, între care se situează și aceea de la Tîrgu Ocna-Podei, sînt de o bogăție de material uimitoare³.

În vara anului 1933, găsindu-mă întîmplător în Tîrgu Ocna, am aflat de la dr. I. Iacobovici că în imediată apropiere de sud a orașului, pe locul numit

¹ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 174—175.

² Idem, *Getica*, București, 1926, p. 104.

³ În 1933 am făcut prima identificare a Podeiului. În 1937 împreună cu Radu Vulpe am întreprins cercetări arheologice pe valea Trotușului, culegînd cîteva informații privind regiunea Oneștilor și Comă-

neștilor. În iulie 1940, revenind la Podei, am identificat și stațiunile: Dealul Malului, la confluența Cașinului, Rupturile pe Cașin, Vălenii și Răcăuții, iar în jurul Tîrgului Ocna, Vărăria și Titila. S-au descoperit și în oraș urmele unei așezări La Tène. Cu prilejul sondajului din 1956, colectivul care a lucrat la Podei a mai descoperit o cetățuie getică în punctul Titelca de pe dealul Chichilău lîngă Tîrgu Ocna.

„la Podei”, cu prilejul plantării unei vii, în 1927, s-a descoperit un bogat material arheologic, din care cea mai mare parte, necunoscându-i-se valoarea, s-a distrus. Doar câteva piese, constând din cioburi de vase, unelte de piatră, os și aramă, au fost salvate de dr. Iacobovici și dăruite „muzeului” Școlii primare nr. 1 de băieți din Țirgu Ocna. Ulterior această colecție a fost cercetată și publicată de M. Roska⁴.

Așezarea de la Podei se află pe un promontoriu care se detașează din terasa înaltă de pe dreapta Trotușului, mărginit la est, vest și nord de pante foarte abrupte. Înălțimea sa, față de albia majoră a Trotușului, atinge aproximativ 80 m. Spre sud, Podeiul se leagă de restul terasei printr-un gît îngust, făcînd accesul mai lesnicios prin această parte. În curmeziș, acest „istm” este străbătut de o alveolare. N-ar fi exclus ca această ușoară depresiune să ne indice prezența aici a unui șanț de apărare. Din cauza plantației de viță de vie nu s-a putut însă executa o săpătură în sectorul respectiv pentru verificarea acestei ipoteze.

În starea actuală, așezarea cucuteniană de pe Podei atinge o suprafață de aproximativ 2 ha. N-ar fi exclus însă ca inițial resturile acestei stațiuni să fi afectat un spațiu mai întins.

Efectuarea unor cercetări arheologice metodice în așezarea de pe Podei este destul de dificilă, avînd în vedere că majoritatea covîrșitoare a porțiunii de teren afectată de resturile acestei stațiuni este plantată cu viță de vie. Din acest motiv nu s-au putut executa săpături decît în sectorul periferic al așezării, în fișia de teren ce o înconjură, nederanjată de lucrările de sapă, delimitată, pe de o parte, de marginea viei, iar pe de alta de aceea a promontoriului.

Săpăturile arheologice întreprinse în așezarea Cucuteni B de la Țirgu Ocna-Podei au avut un caracter restrîns, ele nedepășind cadrul unui sondaj, și s-au executat în două etape: prima etapă a constat din cercetări executate în anii 1933, 1939—1943; iar a doua dintr-un sondaj de amploare mai mare, efectuat în 1956⁵ (fig. 1).

Cercetările din prima etapă s-au limitat la săparea, în sectorul de nord-vest al așezării, a două șanțuri, A și B, de cîte 10 × 2 m, trasate unul în prelungirea celuilalt și separate între ele printr-un spațiu larg de circa 1 m (fig. 2).

În solul vegetal actual, gros de circa 0,15 m, s-au găsit cîteva fragmente ceramice atipice. Între 0,15 m și 0,40 m s-au semnalat, sporadic, fragmente ceramice din a doua epocă a fierului (La Tène) și mai numeroase din epoca bronzului. De la 0,50 m a început să apară ceramica corodată aparținînd fazei Cucuteni B. Între 0,60 m și 0,80 m adîncime a fost descoperit un strat de „chirpic” ars.

În afară de ceramică, în ambele șanțuri s-au găsit și numeroase rîșnițe din piatră, toate în stare fragmentară.

La capătul de vest al șanțului A, între 1,40 m și 1,80 m adîncime, a apărut un strat mai compact, alcătuit din „chirpic” ars, cenușă, vase sfărîmate, rîș-

⁴ AE, XLII, 1928, p. 51 și urm.

⁵ O parte din documentarea săpăturilor efectuate în prima etapă (1933, 1939—1943) s-a pierdut. Săpăturile din 1956 au fost executate de colectivul Muzeului arheologic din Piatra Neamț, compus din:

C. Matasă, Ioana și Mihai Zamoșteanu și A. Buzilă, în colaborare cu Adrian C. Florescu și Marilena Florescu de la Muzeul de istorie a Moldovei al Filialei din Iași a Academiei R.P.R.

nițe fragmentare și oase de animale. Ceramica provenind din acest sector are pictura bine păstrată și s-a putut întregi ușor. La adâncimea de 1,70 m

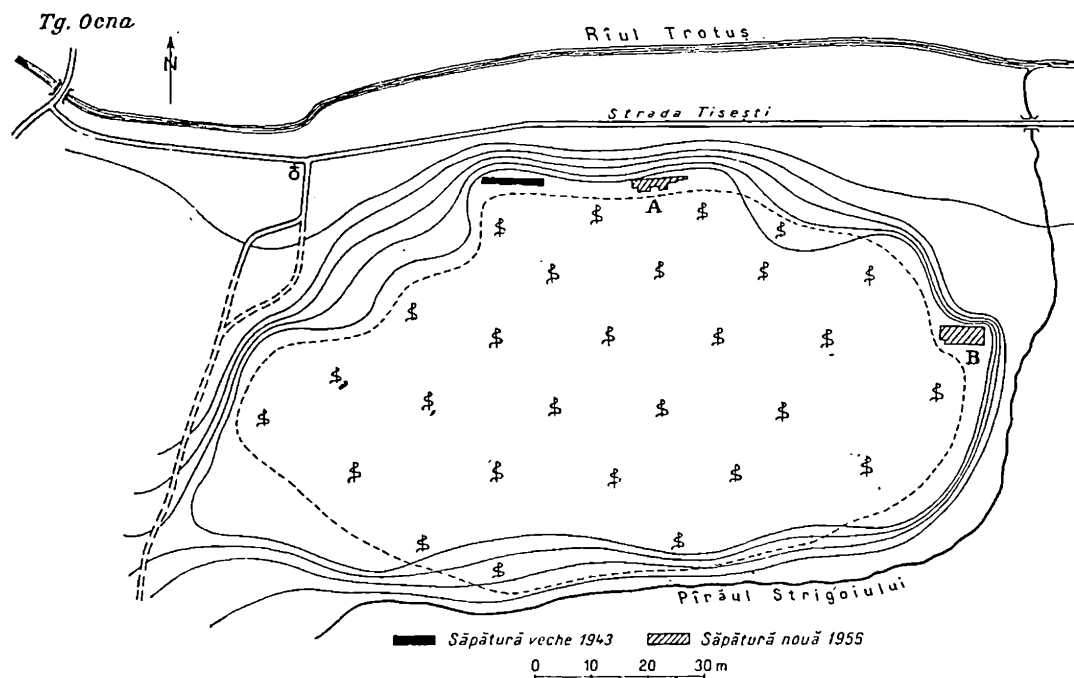

Fig. 1. — Tirgu Ocna-Podei. Schiță de plan.

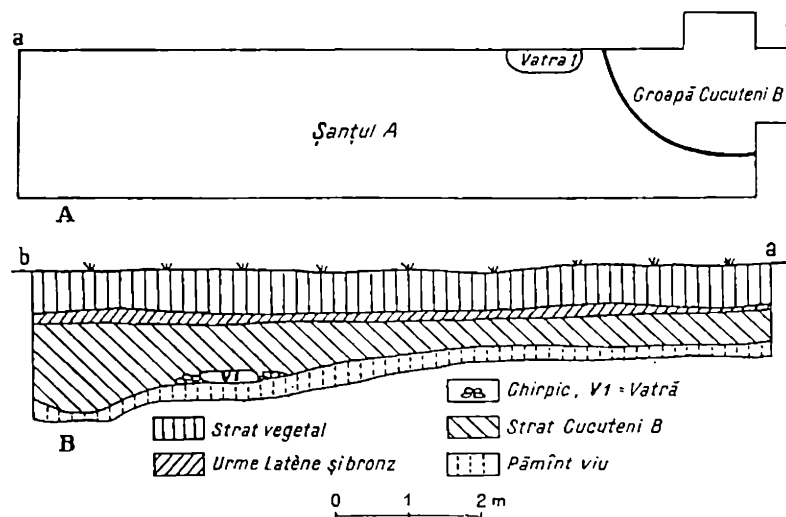

Fig. 2. — Tirgu Ocna-Podei. Săpăturile din 1939—1943. Plan (A) și profil (B).

s-a semnalat o vatră de formă dreptunghiulară, alcătuită din mai multe lipituri din lut cu nisip, toate așternute peste un strat compact de pietricele amestecate cu cioburi sfărâmate.

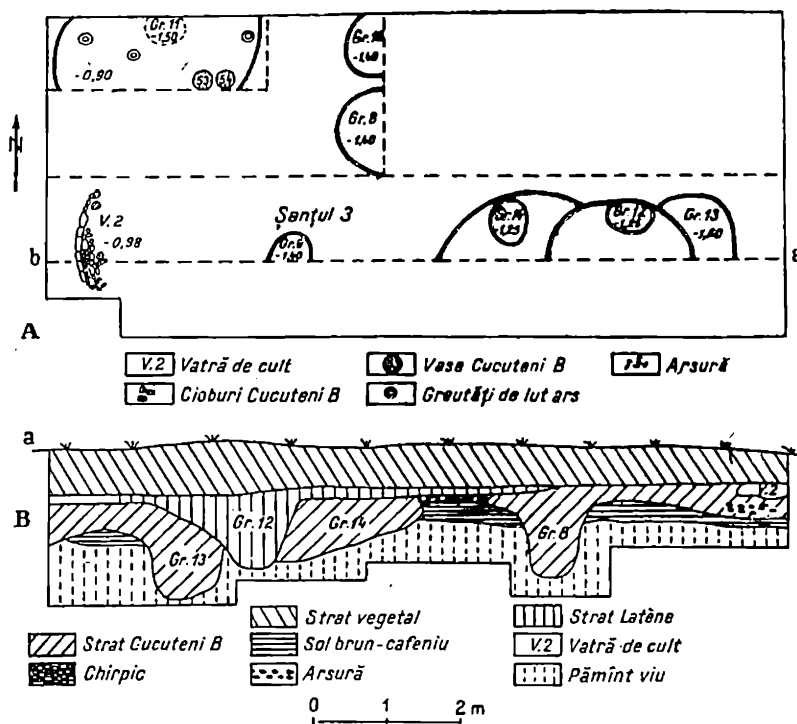
Pentru obținerea unor date stratigrafice mai concludente, în iunie 1956 s-a executat un nou sondaaj pe Podei, care a afectat în total o suprafață de circa 77,34 m². Săpăturile s-au efectuat în două sectoare: unul pe latura de nord a promontoriului (A), iar al doilea (B) pe latura de est a acestuia (fig. 1).

În timpul cercetărilor s-a constatat că stratul arheologic, cu resturi de locuire Cucuteni B, Gorodsk-Usatovo și Monteoru, a fost distrus în cea mai mare parte prin săpăturile executate la mare adâncime, în vederea plantării viței de vie. Ceramica Cucuteni B este complet corodată, nemaipăstrând decât uneori urme de decor, aproape neidentificabile. Este interesant de observat că ceramica aparținând celorlalte culturi, cum este specia decorată cu șnur răsucit⁶, ori aceea din epoca bronzului, care apare sporadic în acest strat, n-a suferit mari degradări, cum s-a întâmplat cu ceramica pictată. Din fericire, cele șase gropi Cucuteni B semnalate cu ocazia săpării santului din sectorul A

<https://biblioteca-digitala.ro>

De la 0,25 m adâncime pînă la 0,90 m apar fragmente ceramice foarte corodate. La 0,65 m adâncime s-a găsit un fragment dintr-un topor de piatră găurit (fig. 5/3), împreună cu ceramică Cucuteni B corodată. De la aceeași adâncime mai provine un fragment dintr-o rondelă de lut cu decor punctat (fig. 33/12) și un răzuitor de silex (fig. 6/35). La 0,80 m adâncime s-a semnalat

un fragment dintr-o rîșniță mare de piatră, alături de cioburi Cucuteni B, complet corodate și fragmente ceramice sporadice „Cucuteni C”, din epoca bronzului și La Tène. Resturile arheologice apar în continuare, pînă la adîncimea de 1,10 m, de la această adîncime în jos începe solul viu, steril.

În urma săpăturilor din sectorul A s-au descoperit în total șapte gropi, din care una modernă (1) și șase Cucuteni B (2—7). Groapa 1 (modernă) a deranjat în mare măsură gropile 4 și 5 și mai puțin gropile 2 și 6. În ceea ce privește gropile cucuteniene (2—7), ele sînt de formă aproximativ ovoidală în plan, de mărimi diferite, iar profilul lor este neregulat (fig. 4). Toate gropile sînt foarte apropiate una de alta, uneori chiar se întretaie între ele. Acest din urmă fapt este un indiciu că ele s-au săpat nu simultan, ci la intervale diferite. Fiind așezate în zona periferică a stațiunii, aproape de marginea promontoriului, este probabil să fi fost săpate de locuitorii cucutenieni de pe Podei pentru a scoate lutul necesar construirii locuințelor și prelucrării olăriei. Această ipo-

teză ar fi îndreptăţită prin faptul că unele din ele, de pildă groapa 3, cea mai mare dintre toate, a cărei adâncime ajunge pînă la 3 m de la suprafaţa actuală a solului, sînt puternic cuptorite către fund. Probabil că, în cele din urmă, aceste gropi, nemaifiind utile, s-au umplut treptat cu resturi menajere, ca şi cu o parte din dărîmăturile locuinţelor imediat învecinate, distruse de incendiu.

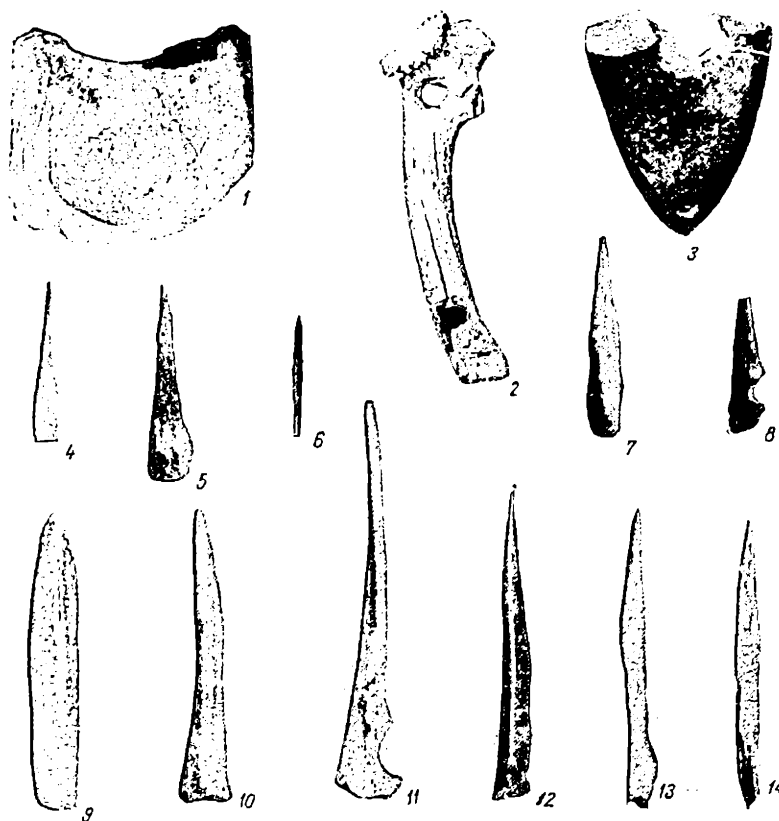

Fig. 5. — Topoare de piatră (1,3), săpăligă din corn de cerb (2) sule şi împungătoare de os (4—14).

Dintre gropile Cucuteni B din sectorul A, trei prezintă importanţă deosebită (gropile 2, 3 şi 5), prin materialul arheologic bogat pe care-l conţin, prezentîndu-se după cum urmează :

Groapa 2, de formă ovală, avînd profilul neregulat, a fost cercetată aproape integral. La 1,75 m adîncime au apărut două unelte de os, o spatulă lucrată îngrijit (fig. 8/31) şi o sulă ; între 1,75 m şi 2,60 m se află un strat de umplutură sărac în material arheologic. Sub această depunere s-a găsit o gură de vas, din pastă brună de tehnică inferioară, cu un buton cilindric pe umăr (fig. 30/10), aparţinînd unei categorii secundare a ceramicii pictate (varianta Monteoru).

Groapa 3, vecină cu cea precedentă, a fost săpată parţial ; sectorul de sud al acestei gropi a fost deranjat de groapa 2. La 2 m adîncime de la suprafaţa actuală a solului a ieşit la iveală o gură de castron cu doi butoni cilindrici pe

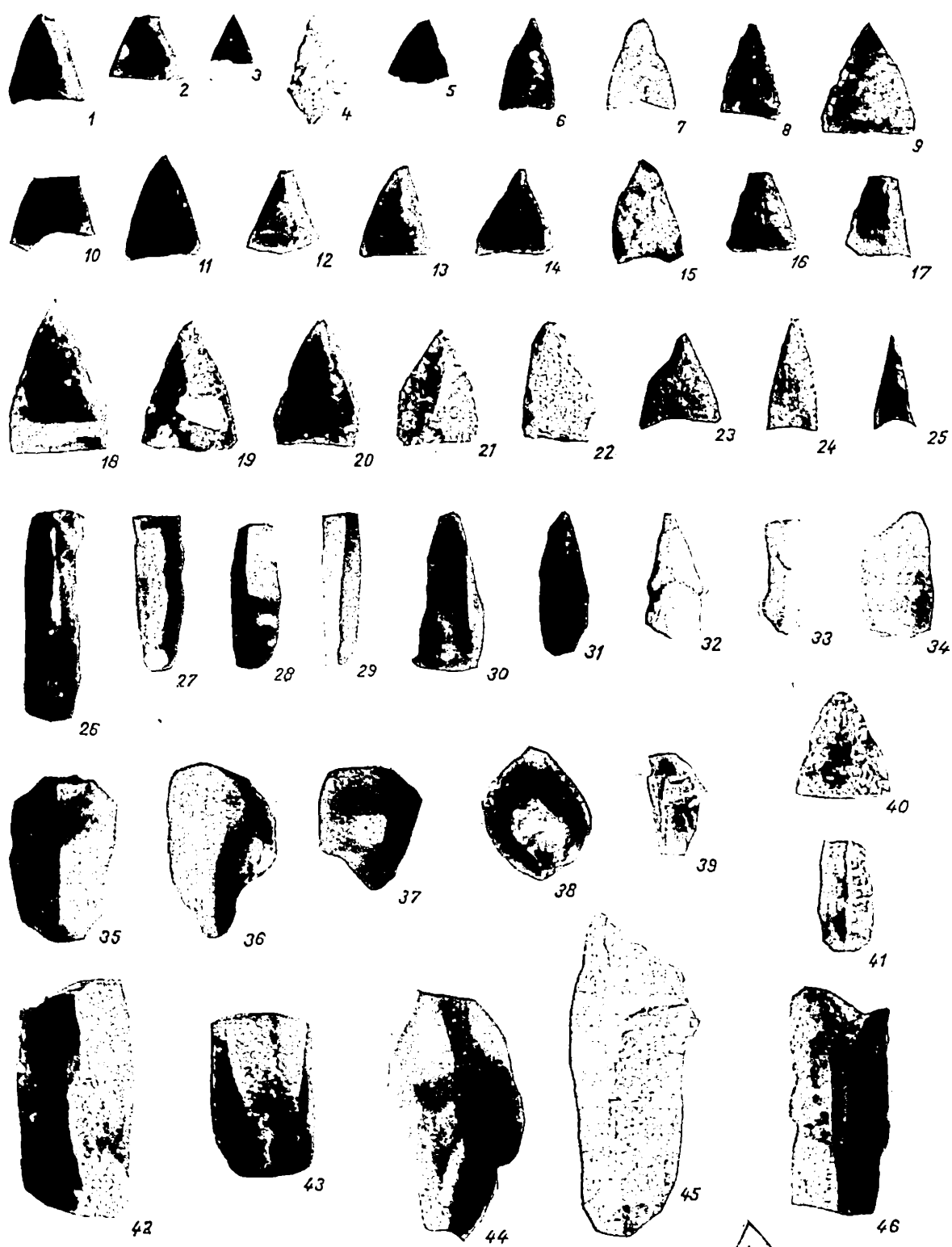

Fig. 6. — Vîrfuri de săgeți (1—25), lame (26—29, 33—34, 42, 44—46), răzuitoare (35—37, 43) și împingătoare (30—32) de silix și lame (39, 41), răzuitor (38) și vîrf de săgeată (40), de obsidian.

2 — c. 5000

umăr (fig. 30/2). Între 2,40 m și 2,75 m s-a semnalat o mare cantitate de cioburi cu decor pictat, precum și câteva din pastă brună cu luciu, oase de animale, cenușă și bucăți de „chirpic” ars amestecat cu pleavă. De la 2,35 m adâncime, groapa începe să se lărgască spre nord. La 2,60 m s-a găsit un vas pictat, deformat de foc (fig. 14/9), iar la 2,80 m adâncime, un vas mic pictat (fig. 12/1). Tot la acest nivel a apărut un complex de cioburi pictate, multă cenușă și cochilii de melci. De aici s-au scos și patru vîrfuri de săgeată de silex, de formă triunghiulară cu baza dreaptă (fig. 6/18—21), o săpăligă din corn de cerb (fig. 5/2), precum și un fragment dintr-un os de bovid. La 2,93 m s-a găsit un ciob din pastă brună (fig. 30/3) și un fund dintr-un vas din pastă brună, lucrată rudimentar, cu mult amestec de pietricele. Fundul gropii se află la 3 m adâncime de suprafața actuală a solului. Din această groapă provine de asemenea și vasul reprezentat în fig. 30/6, din pastă cenușie cu urme de luciu, ale cărui fragmente s-au găsit între 1,30 și 2,95 m adâncime.

Groapa 5, de dimensiuni mai mici decât gropile 2 și 3, începe de la 1,30 m adâncime, cu același material de umplură, constînd în cea mai mare parte din ceramică pictată Cucuteni B și ceramică din pastă brună (variantea Monteoru). Chiar de la partea superioară a gropii au apărut un ciob Cucuteni B, pictat pe ambele fețe (fig. 23/3), precum și un vas din pastă brună negricioasă cu luciu, pictat la exterior cu linii albe scurte (fig. 28/11). Și în această groapă s-au descoperit câteva fragmente deosebit de importante aparținînd ceramicii pictate Cucuteni B (fig. 25/1; 29/2).

Celelalte trei gropi (4, 6 și 7) sînt foarte sărace și în ele nu s-a găsit material arheologic deosebit.

Cel de-al doilea obiectiv al săpăturilor din 1956 l-a constituit sectorul B din regiunea laturii de est a stațiunii. În acest sector s-au săpat două șanțuri paralele de cîte $10,20 \times 1$ m, orientate est—sud-est—vest—nord-vest, la interval de 2,80 m unul de altul. Apoi, întrucît aici s-au semnalat resturile masive ale unei locuințe, ambele șanțuri au fost unite printr-o casetă, obținîndu-se astfel o suprafață rectangulară de $10,20 \times 4,80$ m (fig. 4).

Solul cu humus are în acest sector o grosime de 0,45 m. Sub acest sol apar fragmente ceramice cucuteniene corodate, amestecate cu bulgări mici de „chirpic” ars. De asemenea, de la același nivel provin în mod sporadic cioburi din epoca bronzului și La Tène. Între 0,75 m și 0,90 m s-a descoperit un complex format din „chirpic” ars și fragmente ceramice La Tène. La adâncimea de 0,87 m s-a găsit o verigă de bronz (fig. 41/2).

Cu prilejul săpăturilor din sectorul B s-au semnalat șapte gropi (8—14) Cucuteni B, de dimensiuni mai reduse și mult mai sărace în material decât acelea din sectorul A. Dintre acestea, mai importantă este groapa 11, săpată parțial, de formă ovală în plan, avînd fundul situat la 2,05 m adâncime față de suprafața actuală a solului, din care provin, printre altele, mai multe greutateți plate de lut ars și două castroane pictate la interior în stil e (fig. 11/1—2). În aceeași groapă, la adâncimea de 1,40 m s-a semnalat un strat gros constînd din bucăți de „chirpic” ars puternic, cenușă și zgură.

De-a lungul laturii de nord a suprafeței sectorului B s-a mai săpat un șanț (3) lat de 1 m, avînd ca scop degajarea gropilor 9, 12—14. Din motive cu totul obiective nu s-a putut definitivă săparea completă nici a șanțului 3 și nici a

sectorului B, în general fiind nevoiți a opri cercetările la acest stadiu. Menționăm că, în timpul săpării șanțului 3, la adâncimea de 0,98 m s-a găsit o vatră, de formă probabil elipsoidală, care a fost mult deranjată, aparținând, eventual, fazei Cucuteni B.

În continuare prezentăm materialul arheologic rezultat în urma săpăturilor noastre. Tot aici am înglobat și materialul descoperit în 1927, cu ocazia plantării viei, salvat și donat muzeului fostei școli primare de băieți din Tirgu Ocna de către dr. I. Iacobovici, precum și o serie de alte vase și obiecte descoperite ulterior pe Podei și colecționate de învățătorul I. Săvescu. Ambele colecții, dr. I. Iacobovici și I. Săvescu, se află actualmente la Muzeul raional din Onești⁷.

I. UNELTE ȘI ARME

Condițiile stratigrafice ale materialelor, recoltate la suprafață sau scoase prin săpături, fac, în general, nesigură apartenența lor strictă la una dintre culturile specifice ale stațiunii.

În unele gropi cucuteniene au fost descoperite vîrfuri de săgeți de silex și de aceea putem considera ca neolitice piesele similare culese la suprafața solului și aflate în cele două colecții menționate mai sus. În afară de acestea, există încă și alte obiecte, ca pietre de rîșnițe sau topoare de piatră, semnalate cu ocazia lucrărilor de sapă de pe Podei. Datorită condițiilor întîmplătoare ale descoperirii lor este dificil să ne pronunțăm cu precizie asupra apartenenței lor culturale. În unele cazuri, clasarea acestei categorii de obiecte nu se poate face decît după criterii tipologice, cum este cazul obiectelor și uneltelor de metal sau al dopurilor de amforă. De aceea, în acest capitol vor fi descrise toate obiectele de piatră, os, corn, lut și aramă descoperite în cuprinsul acestei stațiuni, indicîndu-se apartenența culturală și epoca numai la piesele sigure.

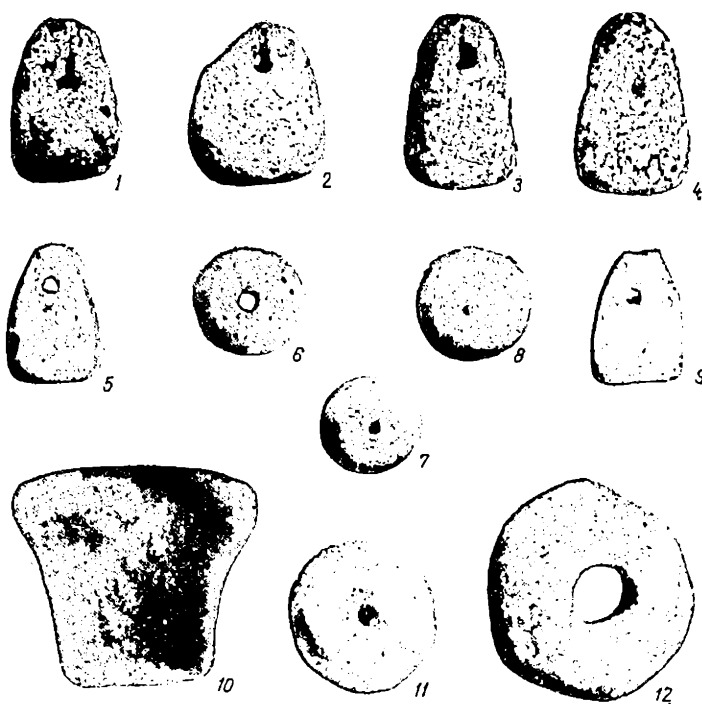

Fig. 7. — Obiecte de lut ars.

⁷ Materialul rezultat din săpăturile de pe Podei a fost prelucrat, studiat și ilustrat la Muzeul arheologic din Piatra Neamț.

a) *Unelte de piatră*. Astfel de unelte sînt foarte numeroase, primul loc ocupîndu-l rîșnițele, care de cele mai multe ori sînt fragmentare. Forma obișnuită este cea rotundă și numai rareori ovală.

Topoarele plate din piatră, întregi, lipsesc aproape complet; nu s-a găsit decît un fragment (fig. 5/1). Topoarele găurite descoperite prin săpături sînt reprezentate numai prin două fragmente. Primul (fig. 8/24), lucrat din calcar de culoare neagră, este complet distrus, încît nu i se mai poate determina forma. În regiunea unuia dintre capetele acestui topor se văd urmele unei găuri dispuse excentric, către marginea uneltei. Menționăm că gaura are la suprafață, pe ambele fețe, diametrul de 7 mm, îngustîndu-se drept spre interior, ceea ce-i dă aspectul a două trunchiuri de con cu vîrfurile opuse. Acest fapt dovedește că perforarea nu a fost făcută dintr-o parte în alta, ci s-a adîncit întîi pe o parte pînă la mijlocul pietrei și apoi s-a trecut la lucru pe cealaltă, în aceeași direcție, găurile unindu-se la mijloc. Dar, în acest fel, gaura nefiind tubulară, nu putea servi pentru înmănușare. Dimensiunile actuale: 0,65 m lungime, 0,18 m lățime și 0,15 m grosime.

Al doilea fragment provine de la un topor rupt chiar din dreptul găurii (fig. 5/3). Partea păstrată, dinspre gaură, pare să fi avut un tăiș curbat. Este prelucrat dintr-o rocă dură, probabil granit. Lungimea actuală, 0,43 m, grosimea, 0,34 m.

Din colecția dr. Iacobovici provin două fragmente de topoare găurite și bine șlefuite dintr-o rocă dură (fig. 8/22, 23). Ambele fragmente sînt rupte în dreptul găurii. Unul prezintă aproape de gură o ușoară șanțuire, care încinge unealta de jur împrejur. Această șanțuire este făcută intenționat, dar nu se poate preciza încă în ce scop. Dimensiuni: lungimea, 0,057 m, lățimea, 0,045 m.

Din aceeași colecție provine o jumătate dintr-o măciucă piriformă, lucrată cu mare măiestrie din granit, găurită prin mijloc pentru înmănușare (fig. 8/25). Arma prezintă un foarte frumos lustru, iar lărgimea găurii nu este egală, avînd la un capăt diametrul de 0,025 m, iar la celălalt de 0,017 m. Gaura din partea de sus este mai largă, spre a permite întărirea cozii printr-o împănare puternică. Măciucile piriforme sînt atribuite perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului⁸.

b) *Unelte de silex*. În această așezare abundă mai ales lame și vîrfuri de săgeți minuscule. Dintre acestea, unele s-au găsit cu prilejul săpăturilor, altele au fost adunate de la suprafața solului, în vie; cele mai numeroase, aflate actualmente la Muzeul raional din Onești, provin însă din colecțiile fostului proprietar al terenului.

Un interes deosebit prezintă un microlit în formă de trapez, cu muchia curbă și bine retușată, avînd tăișul foarte ascuțit. Unealta este întreagă, avînd lungimea de 0,015 m și lățimea de 0,007 m (fig. 8/17).

Între lamele de silex descoperite prin săpături arheologice menționăm în primul rînd fragmentele late de silex brun, tăioase pe ambele laturi (fig. 6/42, 44 — 46), sau fragmentele de silex alb-opac, cu marginile zimțate cu îngrijire, care și-au pierdut culoarea originală, fiind calcinate (fig. 8/1—7).

⁸ J. Déchelette, *Manuel*, I, p. 518—519. V. Gordon Childe le consideră caracteristice Orientului (vezi lucrarea *L'Orient préhistorique*, Paris, 1936, p. 271).

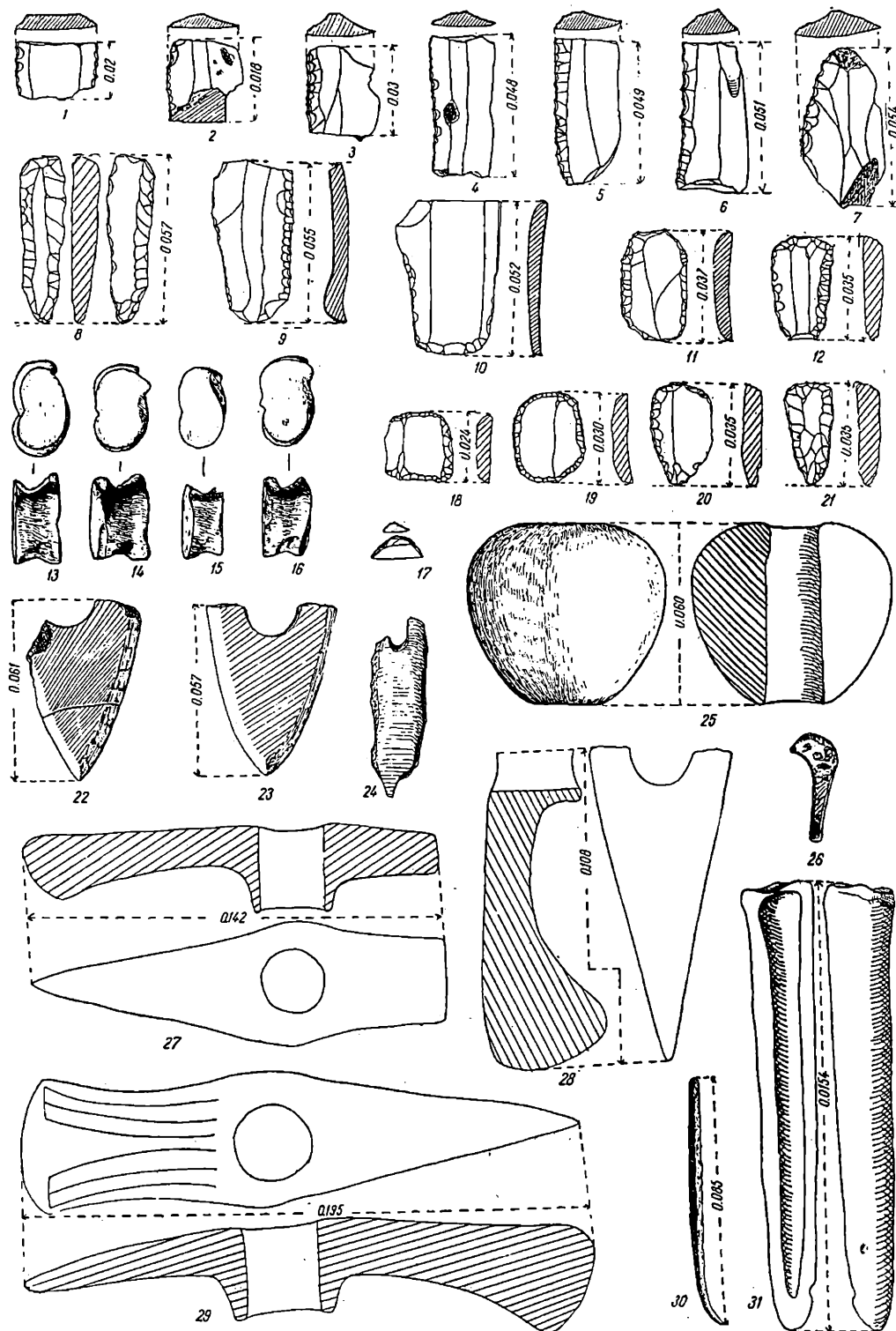

Fig. 8. — Lame (1-7, 9), răzuitoare (8, 10-12, 18-21) și microlit trapezoidal (17) de silex, arșice (13-16), fragmente de topor, ciocan de piatră (22-24), greutate de lut ars (25), „cosoraș” (26), topoare (27-29) și sulă (30) de cupru și spatulă de os (31).

De asemenea, tot din aşezarea de pe Podei, învăţătorul Ilie Săvescu a cules de la suprafaţă mai multe unelte de silex, aflate actualmente în colecţia Muzeului raional din Oneşti, dintre care semnalăm o grupă de răzuitoare (fig. 8/8, 10—12, 18—21), şi fragmente din lame-cuţite (fig. 8/9).

Altă grupă provenită din săpături cuprinde şase lame mai înguste, cu marginile foarte tăioase de la desprindere (fig. 6/26—31), un răzuitor întreg (fig. 6/35) şi cinci burghie masive, avînd vârful ascuţit şi retuşat pe ambele feţe (fig. 6/30—32).

Vîrfurile de săgeată culese la suprafaţa solului în timpul săpăturilor din 1956 (fig. 6/1—17) sînt prelucrate dintr-un silex de culoare brună-vineţie, mai rar albicioasă sau brună-închis. Dintre acestea, numai unul singur are forma romboidală, celelalte fiind triunghiulare cu baza dreaptă sau concavă. Înălţimea maximă a lor este de 2,9 cm, iar cea minimă de 1,4 cm.

Cu prilejul săpăturilor din 1956 s-au găsit în groapa 3, din sectorul A, împreună cu ceramica pictată Cucuteni B, încă patru vîrfuri de săgeţi de silex cu baza dreaptă, îngrijit retuşate pe margini. Înălţimea maximă este de 3 cm, iar cea minimă de 2,4 cm (fig. 6/18—21).

De asemenea, în colecţiile Muzeului raional din Oneşti se mai află încă 70 de vîrfuri de săgeţi, în mare majoritate din silex, dintre care reproducem numai patru (fig. 6/22—25). Două dintre ele sînt din silex brun, avînd baza scobită şi îngrijit retuşată, iar celelalte două sînt lucrate rudimentar din cuarţit şi au forma mai neregulată.

c) *Obiecte de obsidian*. Cu prilejul săpăturilor noastre s-au găsit numai patru piese de obsidiană : un vîrf de săgeată, un răzuitor şi două lame fragmentare (fig. 6/38—41).

d) *Unelte de os şi corn*. În comparaţie cu celelalte obiecte provenind din aşezarea de pe Podei, unelte de os sînt foarte rare.

Un grup de şase sule şi împungătoare de os sînt lucrate mai neîngrijit (fig. 5/9—14), spre deosebire de o spatulă lungă de 15 cm frumos fasonată (fig. 8/31). Alte şase sule de os, a căror lungime variază între 6,5 cm şi 10 cm, se află în colecţiile Muzeului raional din Oneşti (fig. 5/4—8), fiind culese la suprafaţa de către I. Săvescu.

La acestea se adaugă patru arşice mici, cu ambele feţe şlefuite plat (fig. 8/13—16).

În ceea ce priveşte obiectele din corn, menţionăm o săpăligă din corn de cerb, perforată, cu vârful teşit (fig. 5/2), tip cunoscut, de altfel, în aşezările cucuteniene.

e) *Obiecte de lut ars*. Deşi suprafaţa săpată a fost destul de redusă, totuşi semnalăm un număr de peste 30 de greutăţi de lut ars, întregi sau fragmentare. Patru dintre ele sînt de formă piramidală, întrebuinţate, probabil, pentru ţesut (fig. 7/1, 2, 5, 9) ; dintre acestea, ultimele două sînt lucrate mai îngrijit, avînd vârful alveolat, iar celelalte două sînt lucrate mai rudimentar, găurile transversale din regiunea vârfului prezentînd pronunţate urme de întrebuinţare. Alte două greutăţi, lucrate tot rudimentar, sînt de formă conică, cu găurile transversale plasate în regiunea vârfului prezentînd urme de întrebuinţare (fig. 7/3, 4).

În sfârșit, patru greutateți sînt de formă sferică aplatizată (fig. 7/6—8, 11), două dintre ele avînd una din fețe convexă, iar cealaltă plată. Toate aceste greutateți din urmă au găurile dispuse la mijloc și prezintă urmele vizibile ale sforii de care au fost atîrnate. Probabil că ele au fost folosite la pescuit ca afundătoare de plasă.

În colecțiile Muzeului raional din Onești se află cîteva obiecte de lut ars, culese de pe Podei de către I. Săvescu, aparținînd, probabil, celei de-a două epoci a fierului (La Tène). Dintre acestea menționăm : o rondelă perforată, dintr-un ciob cărămiziu fără decor și cu diametrul de 3,6 cm (fig. 7/12), și un dop de amforă din pastă aspră cărămizie, înalt de 6,5 cm, cu diametrul feței superioare, concave, de 6,5 cm și al feței inferioare, plate, de 5 cm (fig. 7/10).

f) *Unelte și arme de metal*. Cu ocazia săpăturilor s-au găsit numai următoarele trei obiecte de aramă, cărora nu li s-a făcut încă analiza chimică :

O sulă lungă de 3,5 cm și cu secțiunea dreptunghiulară, lucrată prin ciocnire. Vîrfurile sînt îndoit, iar din bază lipsește o mică parte (fig. 8/30).

O lamă lătită la vîrf și arcuită în formă de cosor, iar la mîner îndoită lateral, bine ascuțită pe latura exterioară. Piesa este întreagă, avînd lungimea de 3,5 cm, lățimea la vîrf de 1 cm și grosimea lamei de 2 mm (fig. 8/26). Un obiect similar a fost găsit și la Cucuteni⁹.

Un vîrf de pumnal lung de 9,2 cm și cu lățimea bazei de 3,2 cm (fig. 9/1). Un obiect similar s-a găsit și la Frumușica¹⁰. Este de remarcă că pe pumnalul de la Podei se observă bine, pe ambele părți ale lamei, urmele unei stufe cu o țesătură fină. Lipsa nervurei mediane ar indica caracterul mai arhaic al acestei arme.

În afară de acestea, în Muzeul raional din Onești se mai află încă patru obiecte de cupru, provenind din fosta colecție a Școlii elementare nr. 1, descoperite pe Podei în 1927 cu ocazia plantării viei, constînd din trei topoare de tipul cu două tăișuri în cruce¹¹ și o lamă de pumnal.

Primul exemplar reprezintă un topor întreg avînd tăișurile arcuite (fig. 8/29). Obșnuita patină verde a fost curățită și aici de către descoperitori, spre a se încredința dacă nu cumva obiectul este de metal nobil. Aceeași tratare au suferit-o și celelalte trei piese. Brațele toporului sînt ușor trase înapoi, fața anterioară avînd un profil puțin arcuit. Gaura de înmănușare are o formă tubulară, prelungindu-se pe fața posterioară a toporului în formă de manșon lung de 1,5 cm. Lungimea totală este de 19,5 cm, lățimea tăișului vertical de 3,7 cm și a tăișului orizontal de 4,4 cm. Gaura de înmănușare are diametrul anterior de 5 cm și cel posterior de 3,5 cm.

Al doilea topor este ceva mai mic și are tăișul orizontal rupt (fig. 8/27). Lungimea actuală este de 14,2 cm, lățimea feței anterioare, în dreptul găurii, de 4 cm, grosimea, inclusiv lungimea manșonului, de 3 cm, iar diametrul găurii de 2,4 cm.

⁹ H. Schmidt, *Cucuteni*, Berlin-Leipzig, 1932, p. 60—61, pl. 30, 14.

¹⁰ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, p. 89, pl. LXVIII, nr. 464.

¹¹ Studiate de M. Roska, în *AE*, XLII, 1928, p. 52, 306, fig. 15.

Al treilea exemplar prezintă numai jumătatea unui topor de același tip și de aceleași dimensiuni ca și primul. Unealta a fost ruptă în dreptul găurii de înmănușare (fig. 8/28). Lungimea actuală este de 11 cm, lățimea feței anterioare în dreptul găurii de 5 cm, lățimea tăișului de 4,2 cm, diametrul anterior al găurii de 3 cm și cel posterior de 2,4 cm ¹².

Unelte de acest tip apar înainte de începutul epocii bronzului și par să fi servit ca arme sau, eventual, monedă ¹³.

A patra piesă de cupru este o lamă de pumnal (fig. 9/2), de aceeași formă și dimensiuni, cu vârful de lamă descoperit în urma săpăturilor din 1943 (fig. 9/1), având lungimea de 12,1 cm și lățimea bazei de 3 cm.

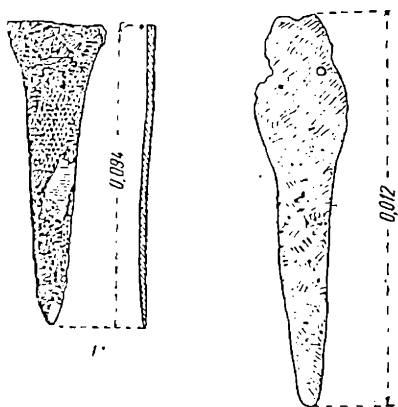

Fig. 9. — Pumnale de cupru din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului.

Pumnalele de acest tip sînt documentate în aria culturii Cucuteni-Tripolie în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului ¹⁴.

II. CERAMICA

Din nivelurile de locuire corespunzătoare diferitelor culturi care s-au succedat pe Podei, singurele complexe *in situ* descoperite prin săpăturile reduse sînt gropile adînci cu ceramică cucuteniană.

În cea mai mare parte a stratului arheologic, răscolit prin lucrările viei, ceramica din diferitele epoci apare amestecată.

Cu toate acestea, prin caracterul lor tipologic, diversele categorii ceramice se pot defini clar ca epocă și cultură.

A. EPOCA NEOLITICĂ

Așezarea reprezentativă de pe Podei, prin cantitatea și calitatea materialului ceramic, este aceea din epoca neolitică, aparținînd fazei Cucuteni B.

Spre deosebire de așezările cucuteniene din restul Moldovei, la Podei apare, alături de ceramica policromă de stil B, o categorie de ceramică lustru-

¹² Un topor de tipul acelor de la Podei a fost achiziționat de Muzeul arheologic din Piatra-Neamț în 1943 provenind din satul Calu, unde a fost găsit în timpul săpăturilor la 3 km mai sus de cunoscuta stațiune de la Horodiștea. Toporul are următoarele dimensiuni: lungimea 0,220 m, lățimea mediană a feței anterioare 0,050 m, lățimea tăișului orizontal 0,040 m și a celui vertical 0,035 m, diametrul găurii 0,029 m. E de remarcat că diametrul găurii de înmănușare este disproporționat de mare față de grosimea uneltei, numai de 0,012 m. Suprafețele prezintă porozități numeroase, provenite, probabil, de la turnarea metalului în tipar. Notăm că și acest topor aparține unei regiuni cu bogate straturi de sare, ce răzbat pe alocuri pînă la

suprafața pămîntului. Despre bogăția subsolului de aici vorbește și toponimia locului, cu dealuri și pîrate avînd numele de „slatină”. Toporul de la Calu va fi servit, probabil, ca și cele de la Podei, la exploatarea miniere.

¹³ I. Nestor, *Etudes sur l'exploitation préhistorique du cuivre en Roumanie*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 175. Idem, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.*, în *Studii și referate privind istoria Romîniei*, 1, p. 49.

¹⁴ T. Passek, *Периодизация трипольских поселений* în *МИА*, 10, Moscova-Leningrad, 1949, p. 207, fig. 99, 11.

ită și pictată cu dungi albe, cunoscută pînă acum numai în așezarea Cucuteni B de la Sărata-Monteoru (raionul Buzău) ¹⁵.

În afară de ceramica pictată au fost găsite, sporadic, și fragmente decorate cu șnurul. Dintre acestea, unele aparțin categoriei ceramicii denumite de Hubert Schmidt „Cucuteni C” și documentată, de altfel, în fazele AB și B ale

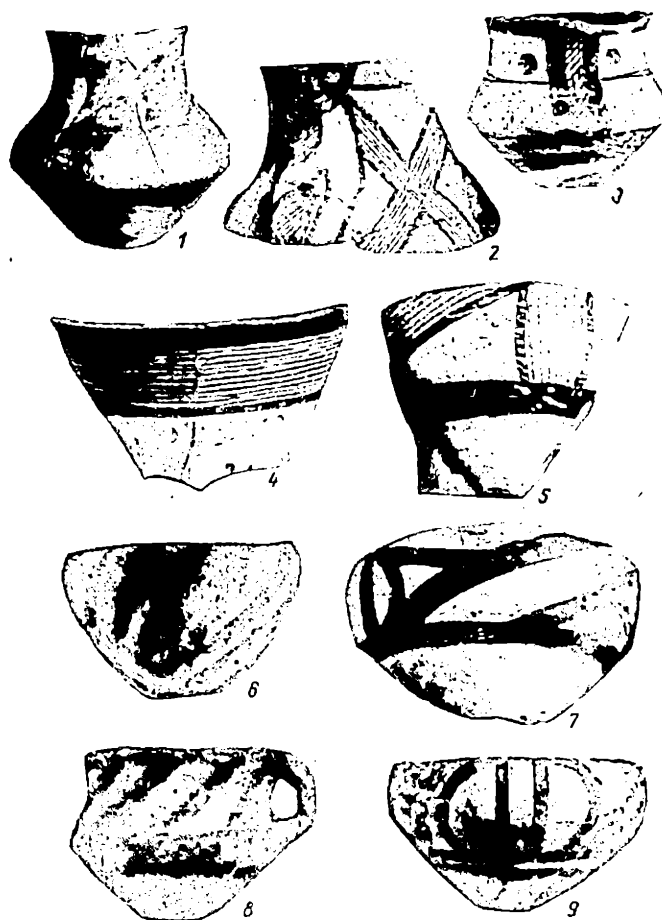

Fig. 10. — Ceramică pictată din faza Cucuteni B.

culturii Cucuteni. Cele mai numeroase fragmente aparțin însă, prin forme și decor, ceramicii decorate cu șnurul, de tip Gorodsk-Usatovo, de la sfîrșitul neoliticului și începutul epocii bronzului.

1. Faza Cucuteni B

a) Ceramica pictată de stil Cucuteni B

Ceramica cucuteniană găsită în stratul arheologic este fragmentară și corodată. În schimb, din gropile adînci s-au scos vase întregi, cu decorul păs-

¹⁵ I. Nestor și Eugenia Zaharia, *Șantierul arheologic Sărata-Monteoru*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 500, fig. 3.

trat intact. Prin tehnica și stilul picturii, ceramica de pe Podei aparține grupelor ε și ζ.

Tehnica pastei. La ceramica pictată în ambele stiluri, ε și ζ, arderea vaselor s-a făcut la o temperatură înaltă, deci în cuptor, ceea ce dă ceramicii nu numai o pronunțată și clară rezonanță, dar și o culoare uniformă, în mod obișnuit cărămiziu-deschis. Numai excepțional lutul, prin natura lui ori chiar prin ardere, capătă o culoare alb-verzuie.

Ceramica pictată de aici excellează însă și prin calitatea pastei, lutul fiind fin, foarte bine ales. Rareori la vasele de dimensiuni mari apare și câte o pietricică, care se vedește numai prin amprenta ei, fiind desprinsă prin foc. Chiar și la vasele de provizie, care abundă la Podei, deși lutul este amestecat cu pietricele, acestea au fost mărunț sfărâmate și răspândite uniform în pasta bine arsă, încât numai cu greu pot fi distinse. Și aici, fragmentele vasului păstrează aceeași rezonanță.

Un vas mic, de formă ovooidală, cu două proeminente cilindrice, aflat la Muzeul raional din Onești (fig. 16/6), găsit întâmplător de I. Săvescu, prezintă o pastă poroasă, arsă la cărămiziu. Vasul poate aparține, ca formă și pastă, și ceramicii din culturile mai târzii de pe Podei.

Formele. Cele mai multe din formele vaselor aparținând ceramicii pictate în stil B, de pe Podei, se apropie de formele întâlnite și în

alte așezări din această cultură. Unele forme, cum sînt vasele cu picior, prin profilul și numărul lor, constituie o caracteristică pentru așezarea de pe Podei. Altele, cum sînt capacele, lingurile, strecurătorile etc., lipsesc pînă în prezent. Se remarcă de asemenea raritatea miniaturilor. Aceasta însă nu poate fi o situație generală pentru așezarea de pe Podei, care se întinde pe o suprafață de aproape 2 ha și din care nu s-au săpat decît circa 120 m².

Paharele (fig. 10/1—3; 16/3), de formă bitronconică, destul de rare, au curbura mijlocului mai rotunjită (fig. 10/1—3; 16/2). Nu se cunoaște aici, la această grupă de vase, profilul aproape unghiular pe care îl prezintă cupele de stil B de la Șipeniț, Frumușica și Mătăhuia-Dobreni.

Fig. 11. — Ceramică pictată din faza Cucuteni B.

Buza paharelor este ușor răsfrîntă în afară și gura aproape cilindrică, dar nu prea înaltă. Astfel, nu numai paharele, dar și ulcioarele și castroanele de aici, avînd mijlocul puternic bombat și fundul pronunțat tronconic, capătă, în general, un aspect turtit. Cîteva exemplare se găsesc în colecția dr. I. Iacobovici, depusă la Școala elementară de băieți nr. 1 din Tirgu Ocna (fig. 16/2, 3; 28/5). Înălțimea paharelor întregi variază între 8,5 cm (fig. 10/3) și 13 cm (fig. 18/7), iar lărgimea gurii între 6,8 cm (fig. 10/1) și 15,5 cm (fig. 10/2).

Unele vase de mărimea paharelor reproduc totuși forme mai mari, cu deosebire de cratere (fig. 17/2, 5—8), avînd înălțimea de 6—11,5 cm (fig. 17/5, 8) și lărgimea gurii de 6,5—11,5 cm (fig. 17/2, 8).

Străchinile sînt frecvente la Podei. Ca formă, ele alcătuiesc două grupe principale:

Prima cuprinde formele cu gura dreaptă sau îndoită spre interior (fig. 10/6, 9; 19/1—6). Dimensiunile lor, considerate pentru înălțimea și lărgimea gurii, măsoară 10×19 cm (fig. 19/6) și 12×22 cm (fig. 19/5).

A doua grupă are gura larg răsfrîntă în afară (fig. 11/1, 2; 21/2, 4). Înălțimea și lărgimea gurii variază de la $13,5 \text{ cm} \times 4 \text{ cm}$ (fig. 21/2) pînă la $27 \times 16,5$ cm (fig. 21/4).

Două străchini tronconice întregi, de primul tip (fig. 28/1, 2), și una fragmentară cu gura răsfrîntă, de tipul al doilea (fig. 16/1), provin din colecția dr. I. Iacobovici.

Castroanele și craterele cuprind vasele cu diametrul gurii aproape egal cu cel al mijlocului. Gura acestor vase are, în general, un pronunțat aspect cilindric, cu buza ușor răsfrîntă în afară. Primele sînt mai largi și mai joase (fig. 12/2 și 26/2), celelalte mai înalte (fig. 12/1; 14/5 și 24/6).

Dimensiunile craterelor, respectiv înălțimea și diametrul gurii, variază de la $15 \times 15,5$ cm (fig. 24/1) la 35×28 cm (fig. 14/5).

Atît prin formele armonioase, cît și prin arta superioară a decorului, această categorie de vase formează ceramica de lux de pe Podei.

Un fragment de crater mic se găsea și în colecția Dr. I. Iacobovici, aflată actualmente la Muzeul raional din Onești (fig. 28/3).

Amforele sînt caracteristice prin numărul și dimensiunile lor. Ele cuprind forme cu gura strîmtă, joasă și ușor răsfrîntă în afară, ca o pîlnie, pe cînd corpul vasului este puternic curbă, aproape sferoidal. Cele de dimensiuni mai mari prezintă totdeauna pe lărgimea maximă a pîntecului cîte două urechiușe arcuite în unghi și găurite vertical (fig. 14/1, 4, 6—11). Un singur fragment s-a păstrat și în colecția dr. I. Iacobovici (fig. 28/6).

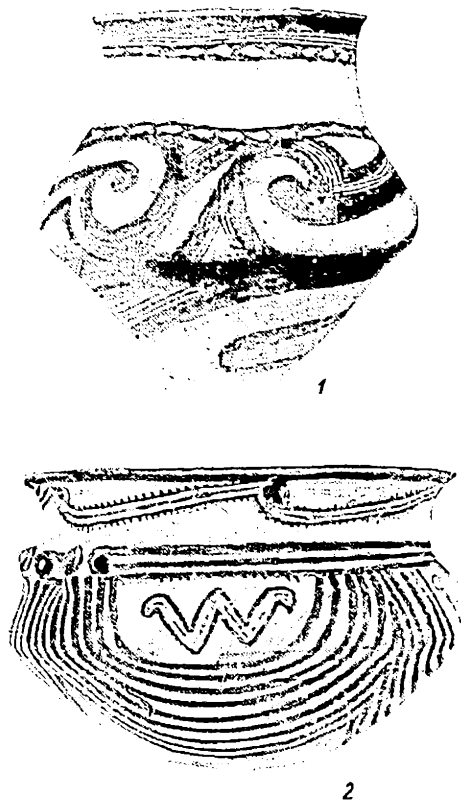

Fig. 12. — Vase pictate din faza Cucuteni B.

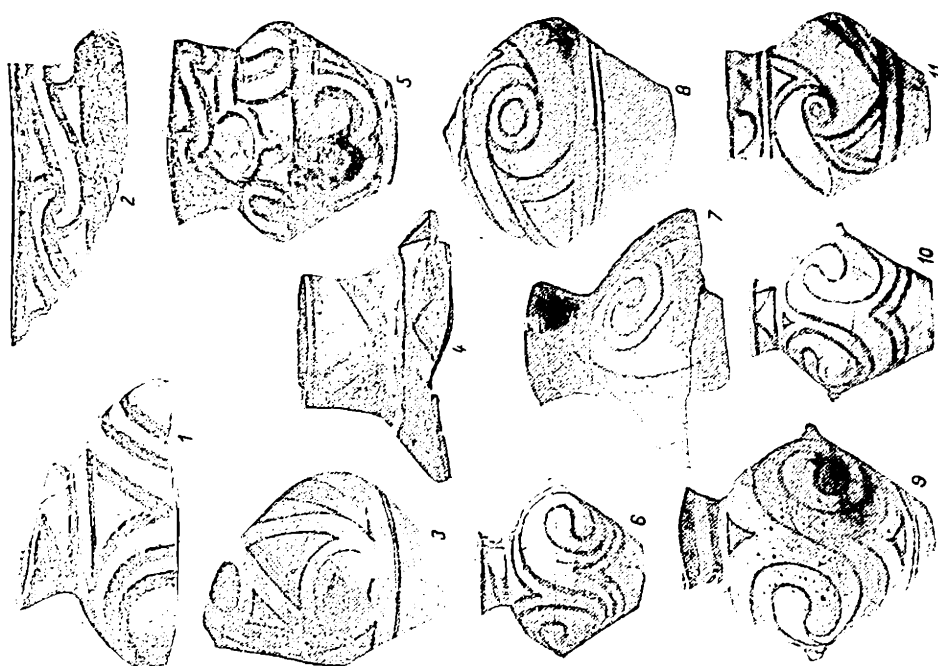

Fig. 14. — Vase întregi și fragmentare, pictate, din faza Cucuteni B.

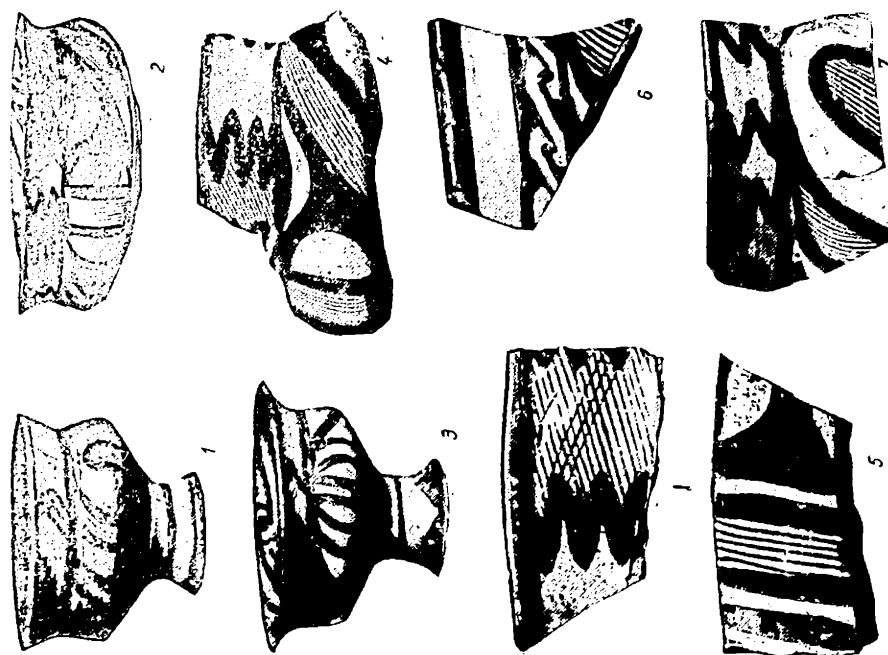

Fig. 13. — Ceramică pictată din faza Cucuteni B.

Printre vasele de tipul amforelor apare des o formă cu umărul bine individualizat, despărțit atât de gură, cât și de restul vasului printr-o undulare curbă a peretelui, ceea ce îi dă un profil convex (fig. 27/1, 2; 29/1). Particularitatea aceasta se întâlnește, excepțional numai, în ceramica de stil A de la Frumușica sau în ceramica de stil A-B de la Traian¹⁶.

Dimensiunile amforelor, înălțimea și diametrul gurii variază între 23×13 cm (fig. 14/11) și 42×17 cm (fig. 14/9).

În categoria vaselor înalte sînt cuprinse și vasele cu aspect pronunțat piriform, avînd gura joasă, îndoită spre interior (fig. 27/3). Un exemplar cu decorul complet distrus provine din colecția dr. I. Iacobovici (fig. 28/7).

Înălțimea și diametrul gurii acestor două vase măsoară, respectiv, $18,5 \times 9$ cm și $16,5 \times 6,2$ cm.

Vasele cu picior se apropie, în ceea ce privește dimensiunile și forma cupei, de străchinile și castroanele cu gura răsfrîntă și umărul rotunjit sau ascuțit, terminîndu-se printr-un picior adînc scobit (fig. 13/1 și 21/5; 13/3 și 23/5). Ele amintesc vasele cu suport din culturile mai vechi.

Un splendid vas cu picior (fig. 29/3) și un fragment (fig. 28/4) provin din colecția dr. I. Iacobovici.

Dimensiunile lor, considerate după înălțime, diametrul gurii și al bazei piciorului, măsoară $12,5 \times 19 \times 8,5$ cm (fig. 13/1, 3) și $24,5 \times 32 \times 19$ cm (fig. 29/3).

Vasele de provizie sînt de asemenea numeroase, dat fiind faptul că în săpăturile noastre, destul de reduse ca suprafață, au apărut circa opt-zece vase de acest tip, unele atingînd înălțimea de 70 cm (fig. 15/6).

Ca formă, ele se apropie de amfore, avînd, în general, un aspect turtit, cu pîntecele bombat și gura relativ strîmtă, răsfrîntă în afară (fig. 30/6). Toate aceste vase au, așezate cruciș pe diametrul maxim, patru urechiușe în unghi, perforate vertical (fig. 15/1). O amforă este prevăzută deasupra umărului cu torți găurite orizontal (fig. 30/5), iar un vas de provizie are o formă cu totul deosebită (fig. 15/4).

Un vas înalt, cu profil mai svelt, ovoidal, găsit în gropile adînci împreună cu ceramica pictată, prezintă pe buză un decor imprimat cu șnur înfășurat (fig. 15/6).

Pe un fragment de vas s-a păstrat în exterior amprenta unei țesături foarte fine (fig. 32/2).

Miniaturi. Unele vase mici, de capacitatea ceștilor de astăzi, care puteau avea și o întrebuințare practică, imită formele și decorul vaselor pictate mari (fig. 10/8; 17/2, 5).

Miniaturile propriu-zise nu sînt bogat reprezentate în această stațiune. În săpăturile mai vechi nu s-a găsit decît una singură, de forma unei străchini (fig. 15/3). În săpătura din 1956 au apărut cîteva miniaturi într-o tehnică rudimentară, care reproduc forme de vase diferite: o strachină tronconică (fig. 15/8), o strachină cu gura răsfrîntă și crestată (fig. 15/2), un crater (fig. 15/7) și un căpăcel cu buton cilindric (fig. 15/5).

¹⁶ C. Matasă, *op. cit.*, pl. XXV, nr. 186; Vl. Dumitrescu, *La station préhistorique de Traian (dép. de Neamț, Moldavie); Fouilles des années 1936, 1938*

și 1940, în *Dacia*, IX — X, 1941 — 1944, p. 42, fig. 19,5 și pl. XII, 1.

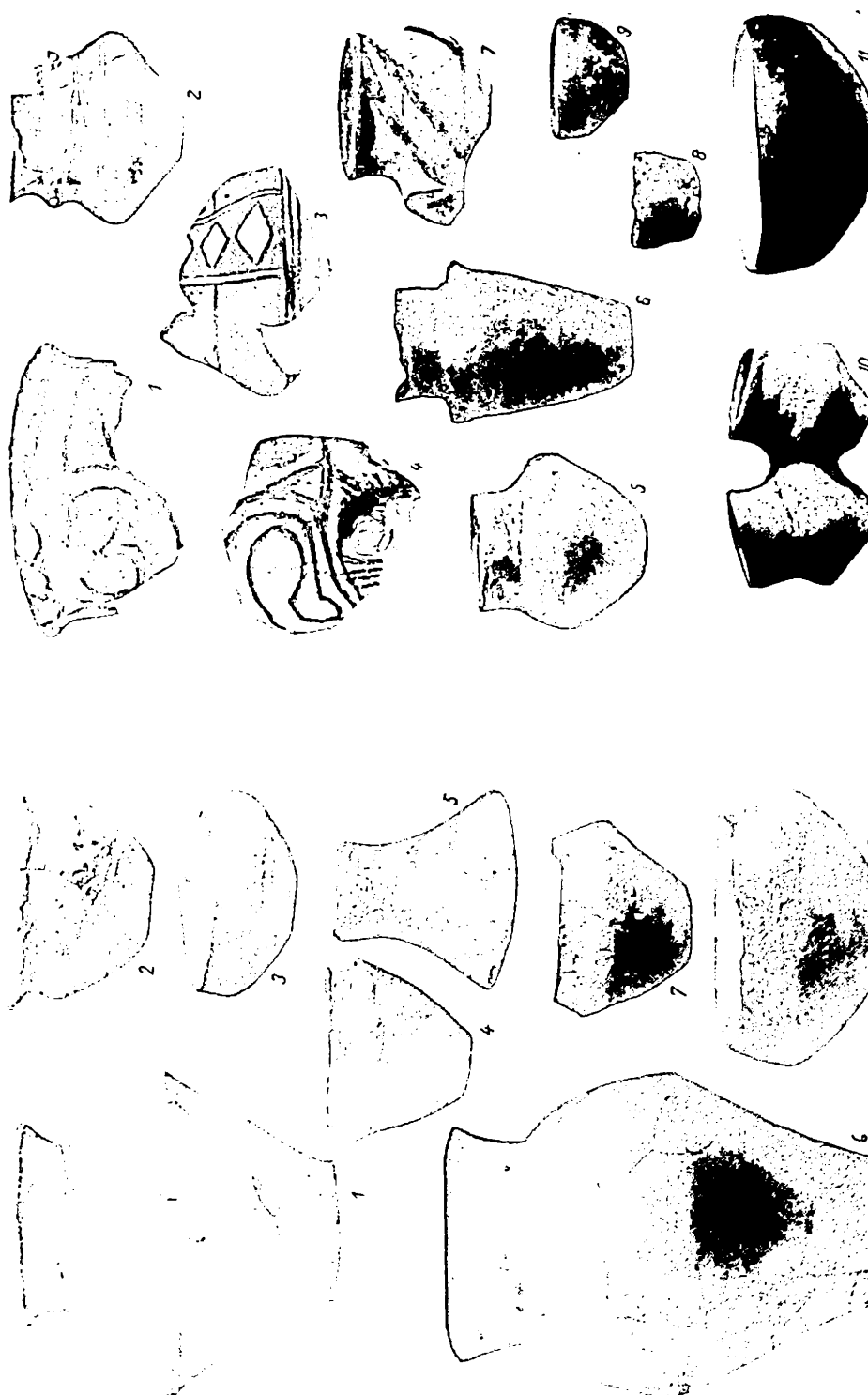

Fig. 15. — Vase (1-4, 6-8) și căpăcel (5) din faza Cucuteni B.

Fig. 16. — Ceramică din faza Cucuteni B.

Vase îngemănate, al căror prototip între formele mari ale ceramicii pictate nu s-a găsit, provin din colecția dr. I. Iacobovici (fig. 16/7, 10). Cupele corespund în interior una cu alta. Faptul că fundurile lor nu dau stabilitate înseamnă că vasul ar fi fost lucrat în legătură cu anumite practici rituale.

Cîteva miniaturi provenind din colecția I. Săvescu se află la Muzeul raional din Onești. Două sînt din pastă albicioasă, aparținînd ceramicii pictate. Pentru restul nu avem nici un criteriu sigur de datare (fig. 16/8, 9, 11; 34/12).

Legate de forma vasului, proeminențele au și un rol decorativ. Modelate în formă de capete de animal, ele constituie un decor plastic. Un singur fragment de ceramică pictată, cu decorul complet corodat, provenit din colecția dr. I. Iacobovici, prezintă o toartă în formă de cap de animal (fig. 32/11).

În schimb, un crater pictat de pe Podei este decorat cu un cap de bovidu în basorelief. Între coarne s-a pictat cu linii negre o cruce răsturnată. Coarnele la rîndul lor sînt împodobite cu linii pictate cu roșu, longitudinal, pe creastă (fig. 14/5 și 24/6).

Decorul pictat necesită o tratare specială a suprafeței vasului. După modelarea vasului se trecea la finisaj. Vasul se netezea cu îngrijire pe ambele părți, chiar cînd se decora numai una dintre ele. În interior, cînd această parte nu se decora, netezirea se făcea ceva mai neglijent, fiind vizibile urmele adînci ale spatulei de lemn sau de os. Urma apoi fețuirea pereților cu un „smear” din aceeași argilă, dar fină, perfect curățită. Astfel, această fețuială, care constituie fondul pe care se desfășoară decorul pictat, este totdeauna de o culoare foarte apropiată de cea a pastei. Totuși, destul de des, vasul primea ca fețuială o culoare diferită, alb sau roșu, care forma fondul pentru pictură. Aceste culori, fie că erau într-un ton mai viu, formînd o masă compactă, fie că erau mai slabe, mai apoase, sînt menite să scoată mai bine în relief decorul vasului, îmbogățind totodată și gama cromatică a picturii. Deci fețuiala are un rol important în arta împodobirii vaselor, deoarece pe ceramica acestei culturi elementul decorativ principal este cel rezervat din culoarea fondului, care dă, după cum s-a spus, o nuanță diferită, chiar cînd pictura se face și cu alb pe o fețuială de aceeași culoare. În acest caz pictura cu alb constă dintr-o revenire cu o culoare mai groasă.

În rezumat, se poate spune că fondul pe care se desfășoară decorul pictat în ceramica de stil B de pe Podei este, în general, crem, mai mult sau mai puțin roșiatic, și mai rar alb propriu-zis. De asemenea, culoarea albă, care în ceramica de stil A și A-B formează un element principal în decorul pictat, pe ceramica de stil B de aici are un rol secundar; numai rar formează elementul pozitiv al decorului, dar și atunci se pune mai mult spre a scoate în relief decorul negru și roșu sau pentru a umple spațiile libere. Se mai observă că fețuiala care se dădea era uneori numai pe suprafețele ce urmau să fie pictate.

Exceptional, decorul pare să fi fost aplicat direct pe pasta bine netezită (fig. 23/6). De altfel nu este ușor să se precizeze în toate cazurile dacă vasul a avut un fond aparte pentru pictură sau s-a pictat direct pe pastă, întrucît nu numai culoarea fețuiei, frecvent slabă, dar chiar și cea a decorului au fost distruse prin incendiul așezării, ca și prin acțiunea solului de-a lungul miilor de ani.

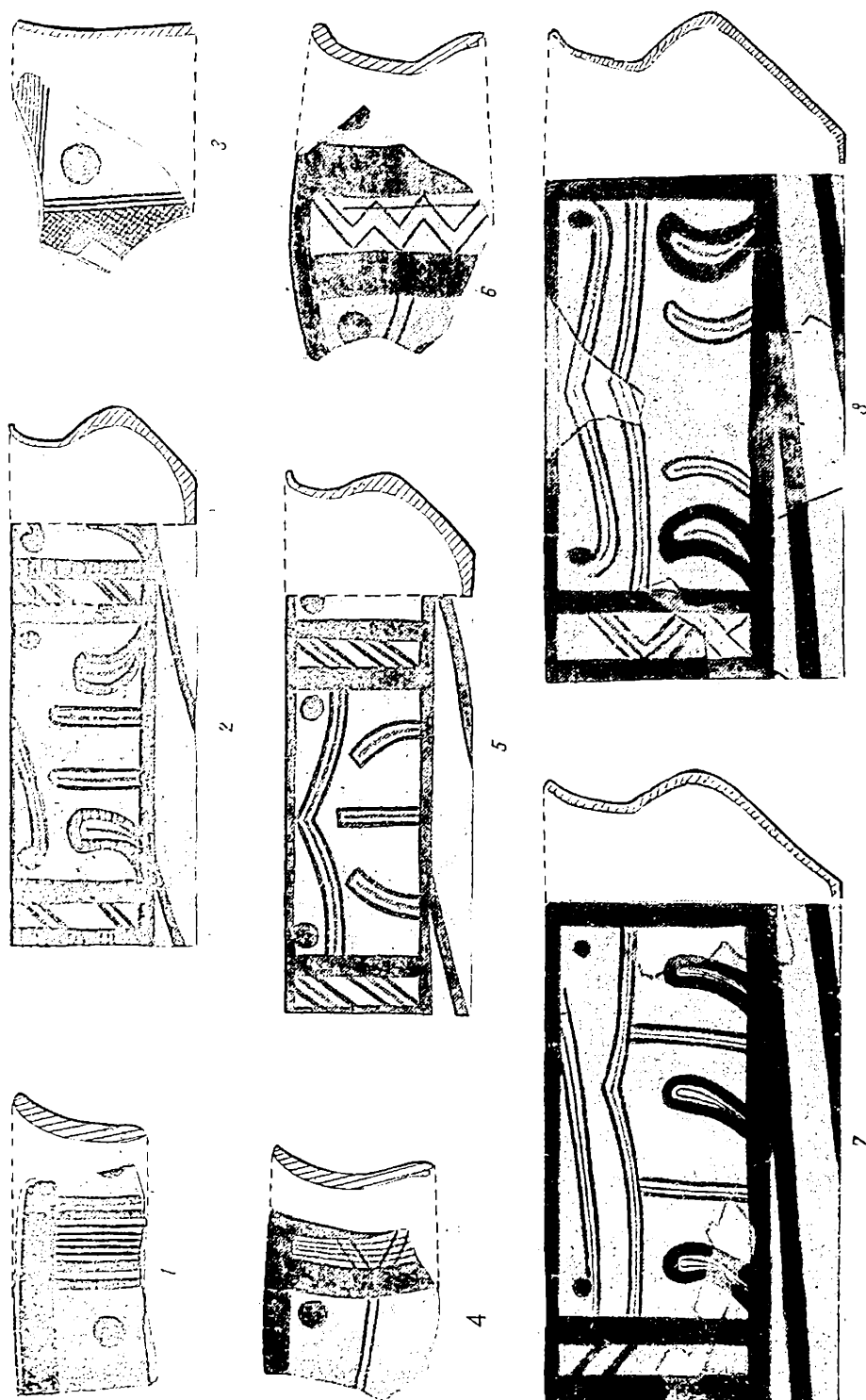

Fig. 17. — Motive pictate, desfașurate, de pe vase, din faza Cucuteni B.

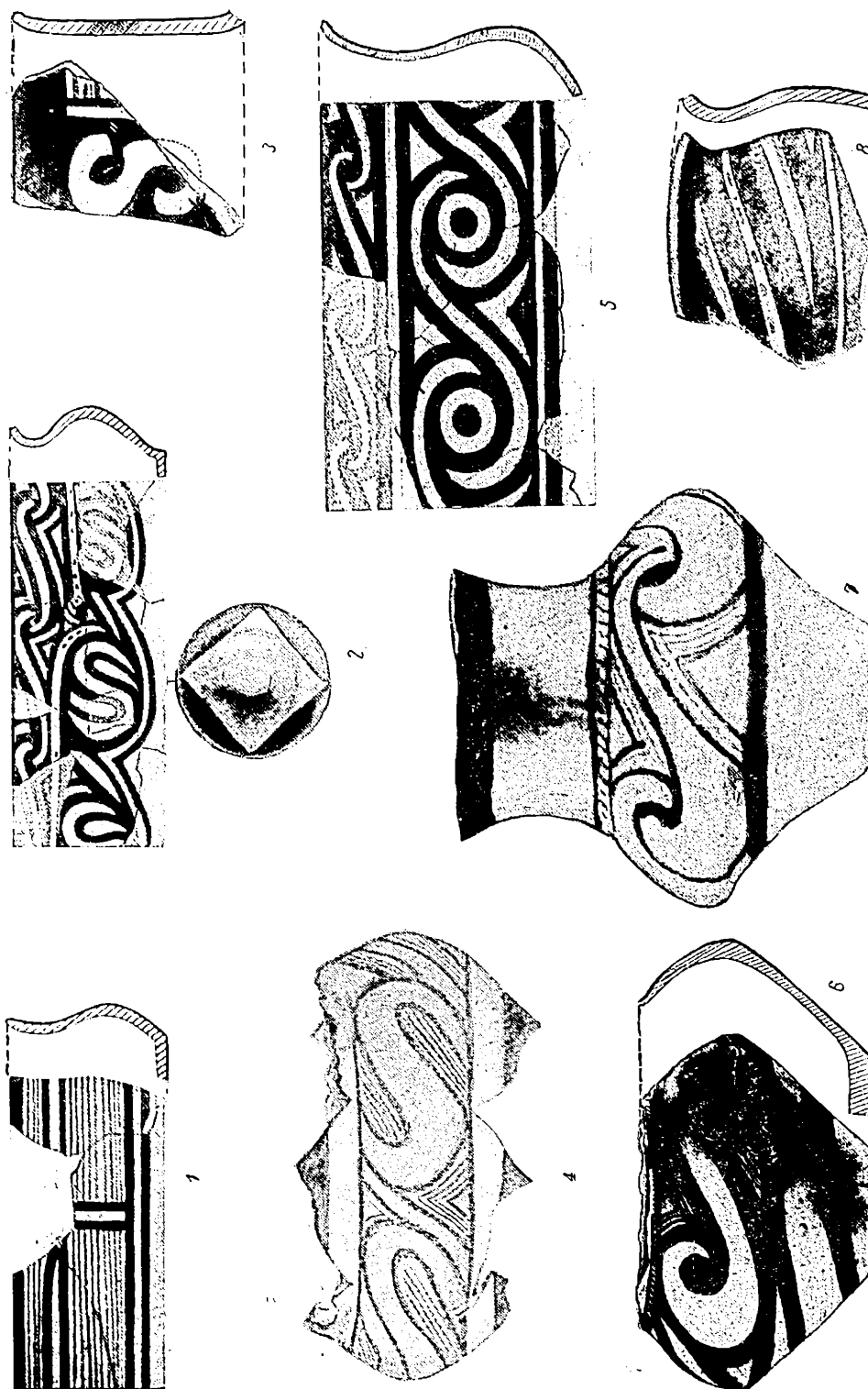

Fig. 18. — Motive pictate, desfășurate (1, 2, 5), și vase întregi și fragmentare (3—4, 6—8) din faza Cucuteni B.

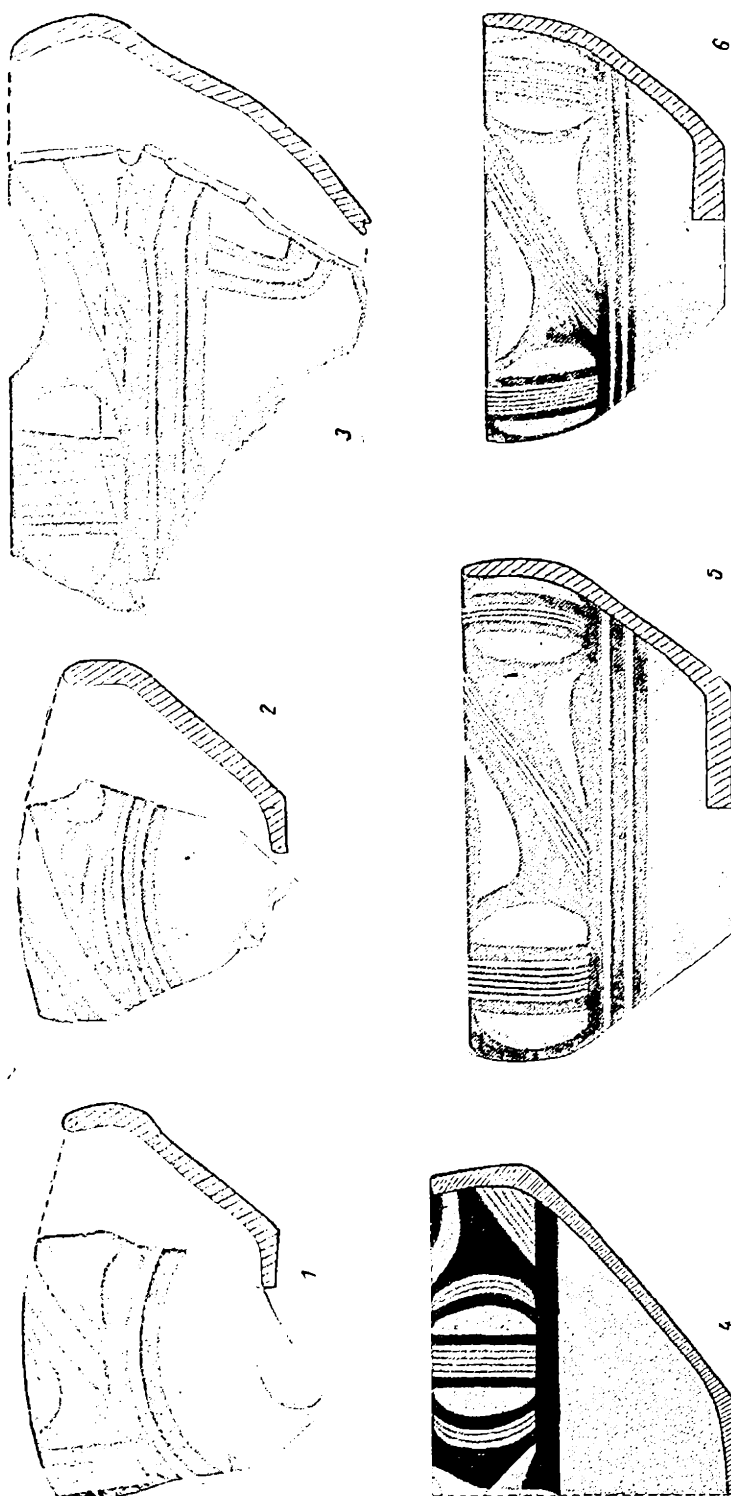

Fig. 19. — Fragmente ceramice (1—4) și vase (5, 6) pictate, din faza Cucuteni B.

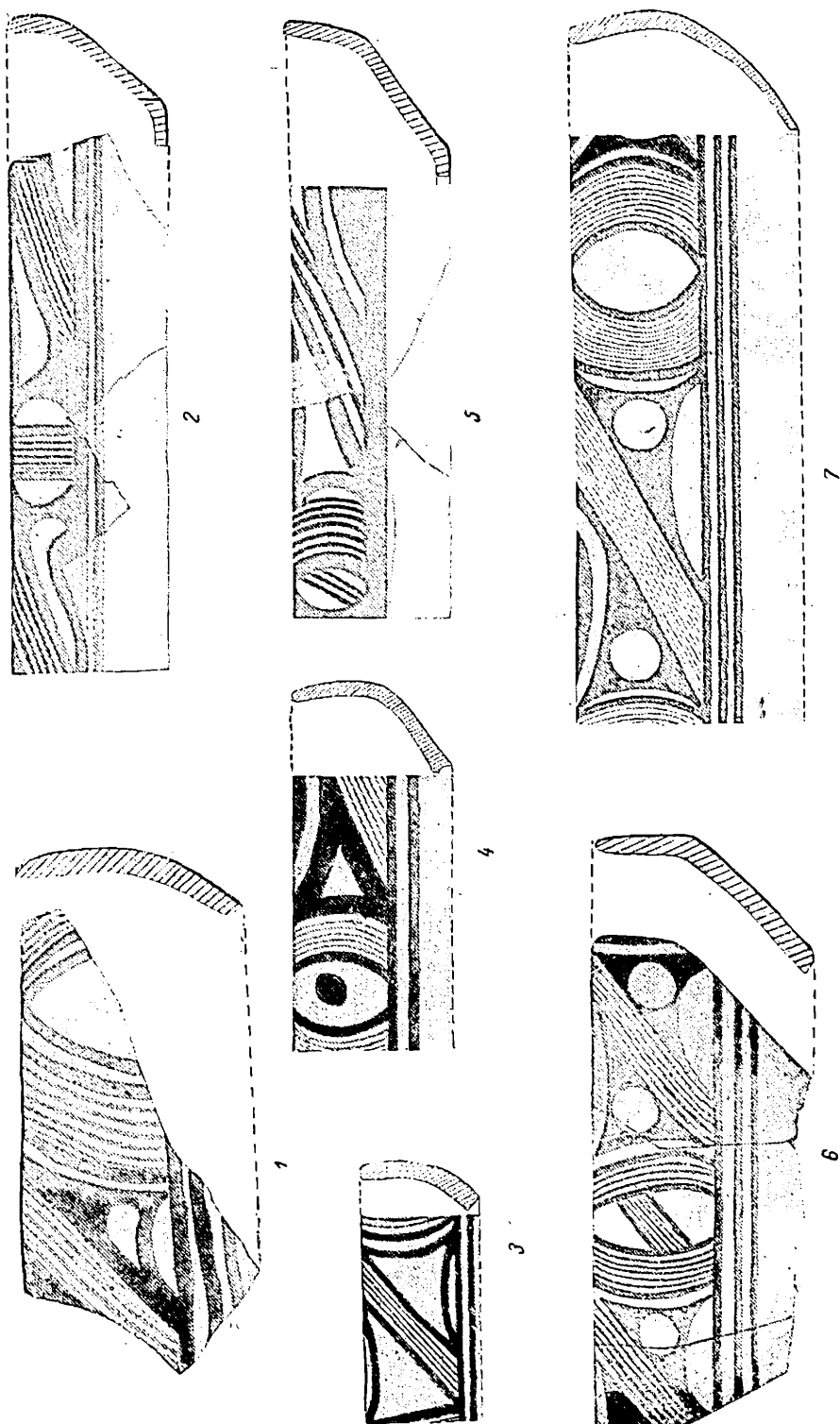

Fig. 20. — Fragmente ceramice și motive desfișurate, pictate, din faza Cucuteni B.

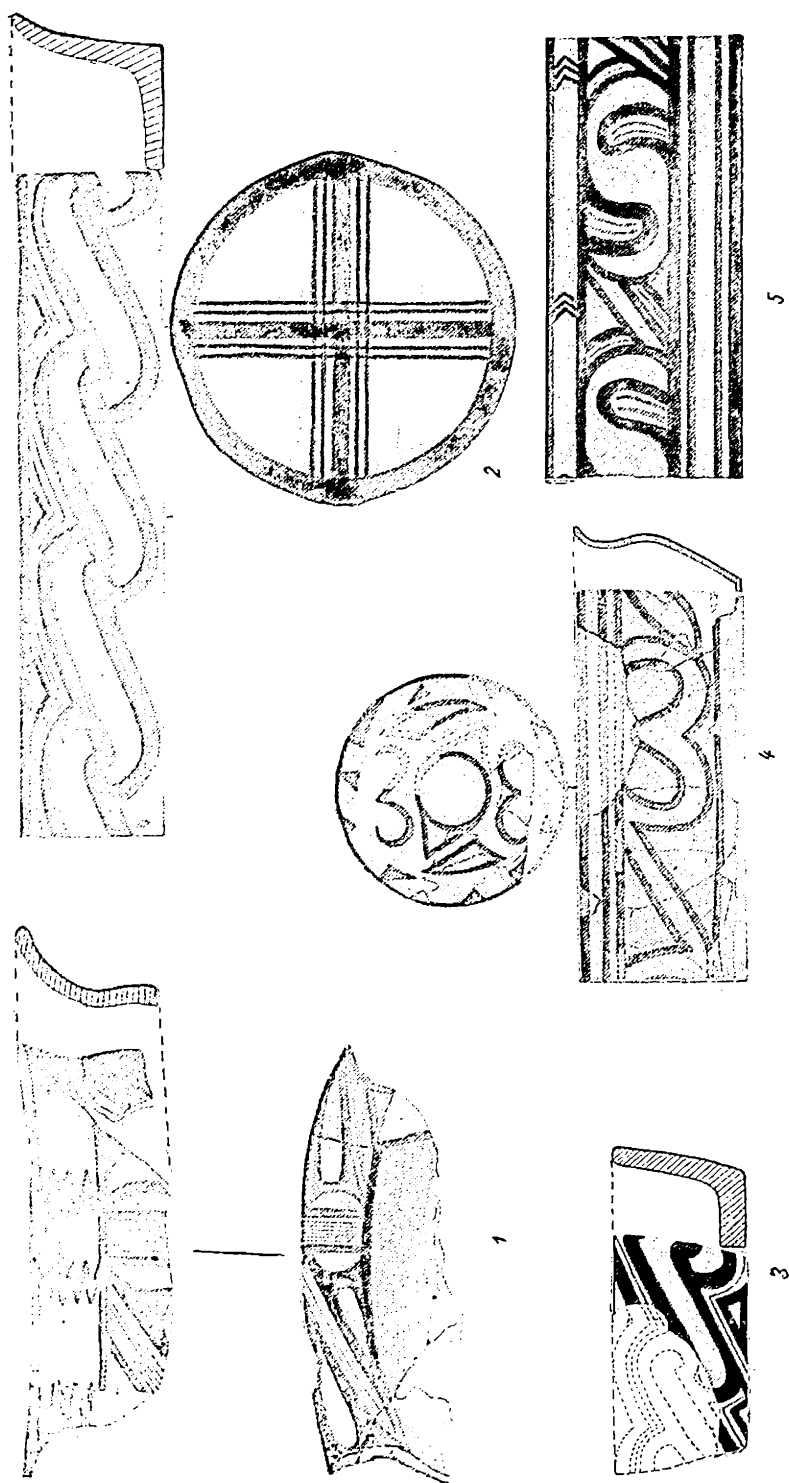

Fig. 21. — Fragmente ceramice și motive desfișurate, din faza Cucuteni B.

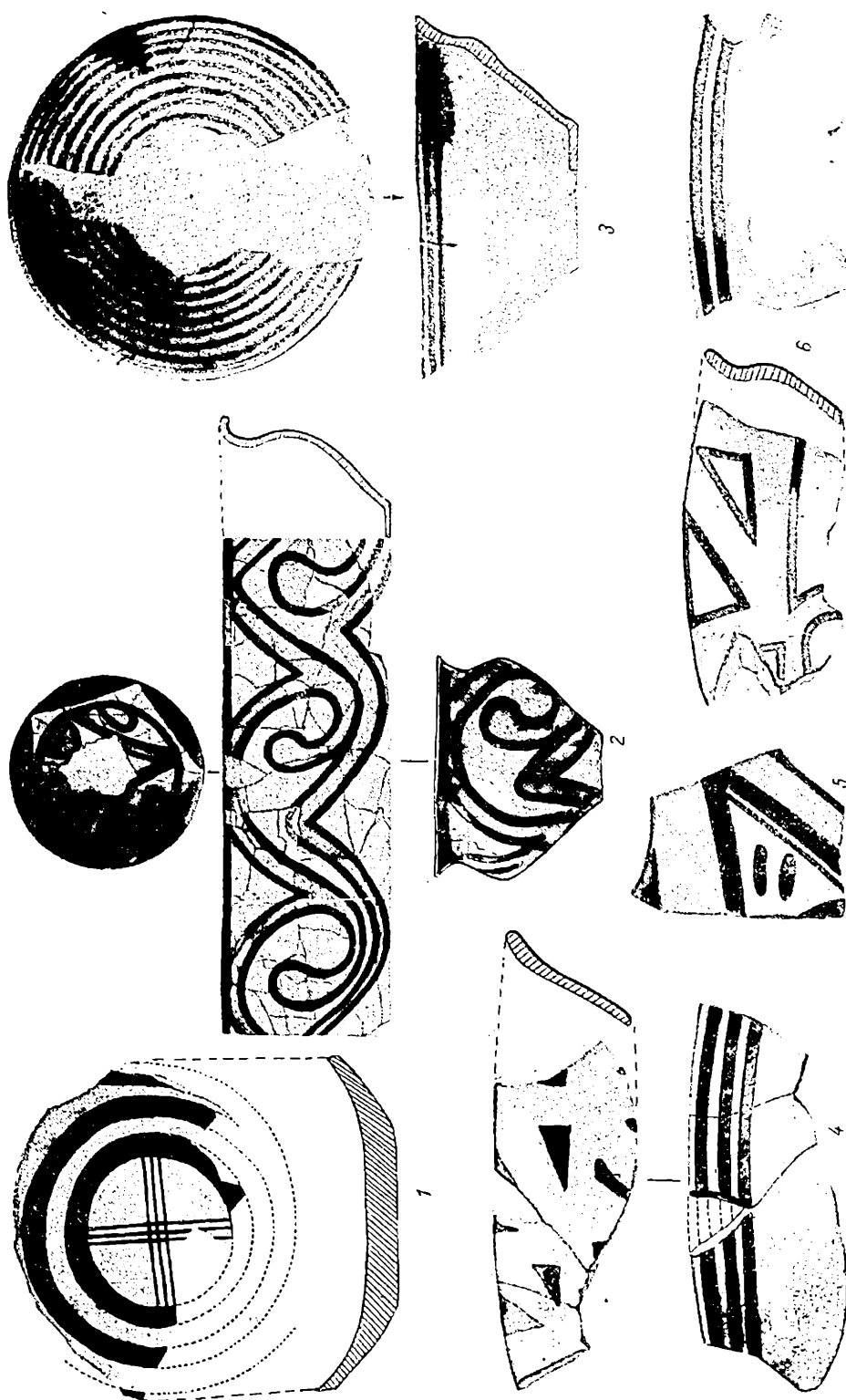

Fig. 22. — Fragmente ceramice, vase și motive desfașurate, pictate, din faza Cucuteni B.

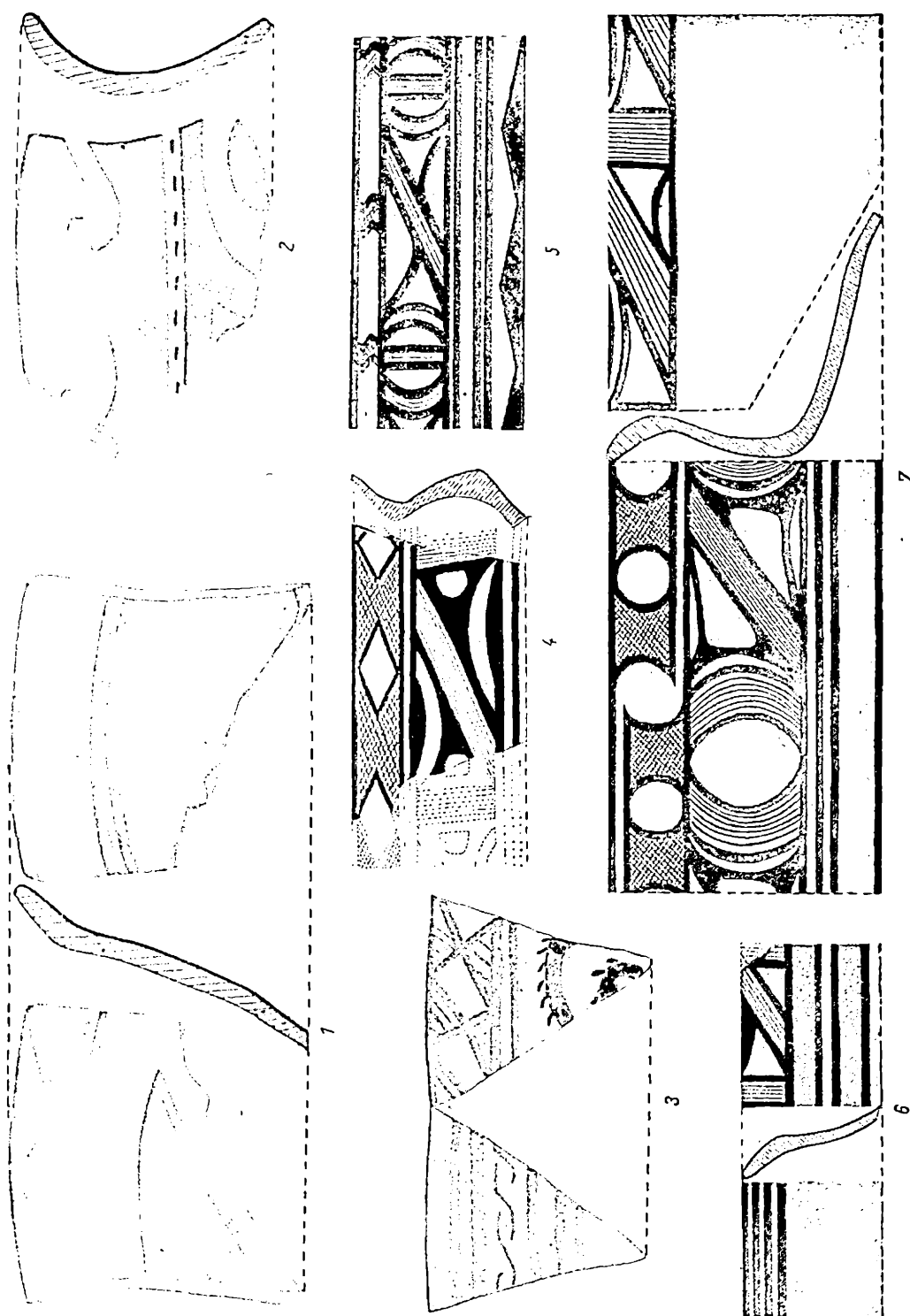

Fig. 23. — Fragmente ceramice și motive deslășurate, pictate, din faza Cucuteni B.

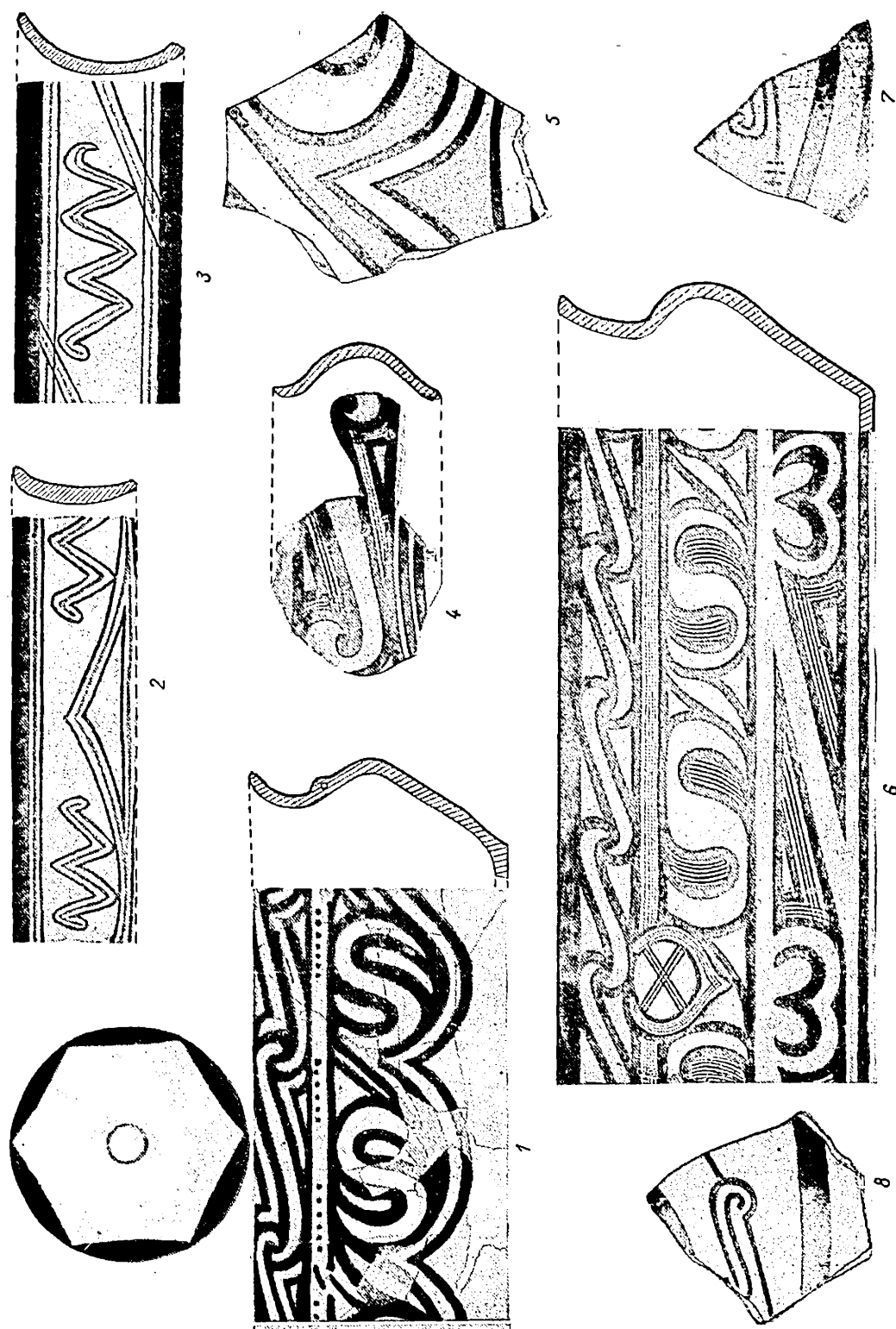

Fig. 24. — Fragmente ceramice și motive desfășurate, pictate, din faza Cucuteni B.

Un element caracteristic în decorul ceramicii pictate îl formează polisajul, care dă ceramicii o distincție deosebită când este bine păstrat. Lustruirea este făcută după pictarea vaselor, urmele uneltei întrebuințate în acest sens fiind adesea destul de vizibile. Incendiul locuințelor, ca și acțiunea îndelungată a solului au dus uneori la distrugerea parțială sau chiar la dispariția totală a luciului. Se pare că lustruirea nu era o regulă, întrucât se întâlnesc, ce-i drept, mai rar, vase ce nu par să fi suferit această operație (fig. 19/6), după cum sînt și vase la care lustrul a fost dat numai pe zona decorată. Mai mult, uneori se lustruia numai decorul propriu-zis, nu și spațiul liber al zonei împodobite (fig. 14/2; 25/2).

Nu sînt rare nici vasele al căror lustru nu vădește urmele vreunei unelte, suprafața lor lustruită prezentînd un aspect omogen, ca și când ar fi vorba de un lac (fig. 10/5). Sînt apoi vase al căror decor în alb nu este lustruit, fiind pus, probabil, ulterior, după ce vasul fusese pictat și lustruit (fig. 14/3). Se constată totuși că vopseaua albă a distrus adesea lustrul, fie că a fost dat peste ea, fie că vopseaua s-a pus peste lustru (fig. 14/1; 24/5).

Polisajul face de multe ori ca nuanța fețuielii să se apropie mai strîns de cea a pastei. Lustrul se dă pe ambele părți când vasul este decorat atît pe dinafară, cît și pe dinăuntru. Nu lipsesc nici vasele care au primit lustru și pe suprafețele fără ornament, nu numai pe zona pictată.

Pictura ceramicii de pe Podei aparține grupelor ε și ζ, determinate de H. Schmidt pentru ceramica pictată de la Cucuteni. În prima grupă este vorba de o pictură numai cu negru pe fețuiele diferite. Obişnuit, decorul se aşterne pe un vernis alb spălăcit. Destul de frecventă este și pictura cu negru pe un fond alb compact, deschis sau verzui (fig. 10/7; 14/9). Dominantă este pictura cu negru pe un vernis crem-roșiatic, de o nuanță apropiată cu pasta. Excepțional se pictează numai direct pe pastă (fig. 23/4; 27/1).

În grupa a doua, decorul este pictat și în alte culori în afară de negru, și anume cu alb și roșu pe fețuiele de nuanțe diferite. Deci în această grupă avem mai multe variante: pictură cu negru și alb direct pe pastă (fig. 14/1, 3); cu negru și roșu pe alb compact sau spălăcit (fig. 10/5; 23/6); cu negru și roșu pe crem-roșiatic în culoarea pastei (fig. 20/4; 29/2); cu negru, alb și roșu pe crem (fig. 23/1; 25/1); cu negru și alb pe fond roșu (fig. 29/6).

În genere, decorul pictat al ceramicii de pe Podei se desfășoară tectonic pe părțile vasului: gura, gîtul și umărul, ca și trunchiul, care au fiecare un decor aparte (fig. 17/2; 18/1; 19/3, 5; 25/2; 29/1, 3). Pe un singur vas, servind probabil de capac, deși interiorul este netezit cu multă îngrijire, decorul coboară și pe suprafața fundului (fig. 21/2).

Cu toate că în ceramica pictată de pe Podei se găsesc, de altfel destul de rar, și vase cu un decor mai neglijent, trebuie să avem în vedere că față de acestea din urmă domină marea majoritate a vaselor caracterizate printr-un decor bine executat, care atestă un rafinament uimitor din punct de vedere tehnic și un mare simț artistic în ceea ce privește culoarea și compoziția.

E adevărat că în faza Cucuteni B întâlnim o mai mică bogăție de motive în comparație cu ceramica aparținînd fazelor mai vechi de evoluție ale culturii cucuteniene. Pe ceramica Cucuteni B culoarea este mai sobră, suprafețele pictate sînt mai restrînse, iar decorul, care afectează foarte adesea zona umă-

ului sau a gurii, se desfășoară mai larg și mai puțin încărcat decât în faza Cucuteni A.

Motivele decorative pictate de pe ceramica de la Podei sînt exclusiv geometrice. N-ar fi exclus însă ca săpăturile viitoare din această așezare, atît de bogată în ceramica pictată, să dea la iveală și decorul naturalist întîlnit destul de des la Petreni, Șipeniț, Valea Lupului și Frumușica.

În ambele grupe ϵ și ζ , decorul geometric se desfășoară în benzi late, rezervate cu negru și tratate după caracterul grupei respective: benzi albe rezervate (fig. 19/1, 2; 23/2), benzi multiliniare negre sau roșii (fig. 19/3—6; 25/1, 2), benzi pictate alternativ cu alb și roșu (fig. 14/6, 10; 22/6; 24/5), benzi roșii (fig. 22/2; 29/1) etc. Un element dominant în decorul ambelor grupe este linia neagră groasă pînă la 1 cm, constituind, de regulă, conturul benzilor simple sau multiliniare. Linia neagră groasă alcătuiește foarte adesea numai elementul marginal, de jos, al zonei decorative sau decorul de pe buza vaselor, îmbinată obișnuit cu ghirlande groase, compacte, de aceeași culoare. Adesea, grupate cîte două, trei sau mai multe, liniile negre groase alcătuiesc ele singure motivul principal în formă de ghirlandă (fig. 12/2 și 26/2).

Motivul fundamental al decorului pictat pe ceramica de stil B de pe Podei îl alcătuiește spirala, care aici nu se prezintă în forma ei clasică, ca pe ceramica de stil A, ci primește stilizări uneori greu de descifrat. Această particularitate, împreună cu raritatea meandruului și cu maniera decorului rezervat, constituie vădite asemănări cu tehnica decorului pictat de pe ceramica de stil A bicrom. Buclele spiralei nu au dezvoltarea din decorul ceramicii mai vechi de stil A și A-B, ci apar sub forma unor cîrlige doar ușor arcuite. Spiralele sînt dispuse în șiruri orizontale, piezișe și uneori chiar verticale, fie izolate, fie îmbucîndu-se una cu alta, așa cum se întîlnește pe ceramica policromă de stil A. Benzile spiraliforme pictate cu negru sau roșu în linii subțiri pe gura vaselor sînt tratate în tehnica pozitivă (fig. 17/7, 8; 26/2). Motivele secundare cele mai frecvente

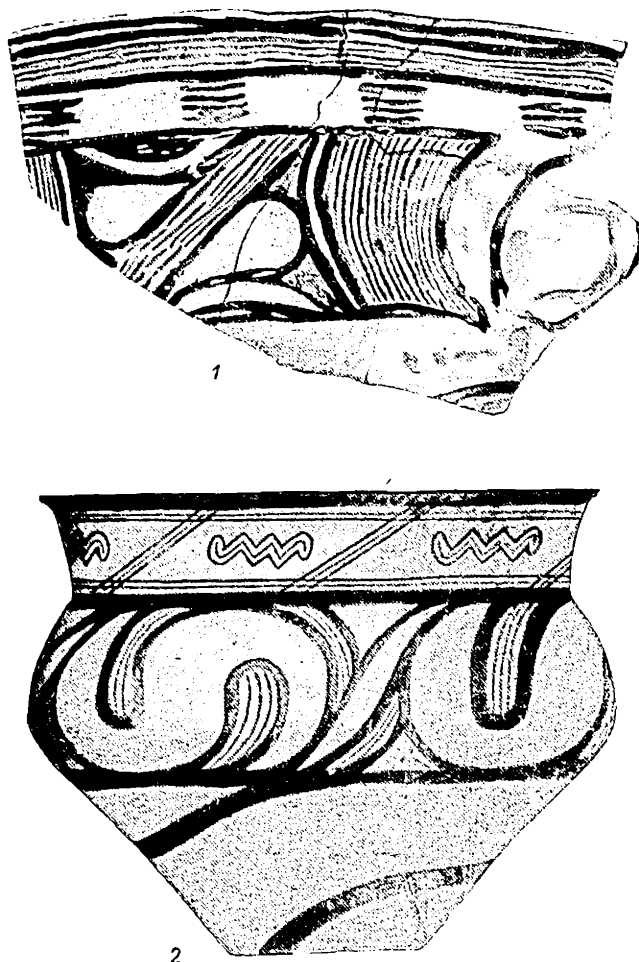

Fig. 25. — Fragment ceramic (1) și vas (2), pictate, din faza Cucuteni B.

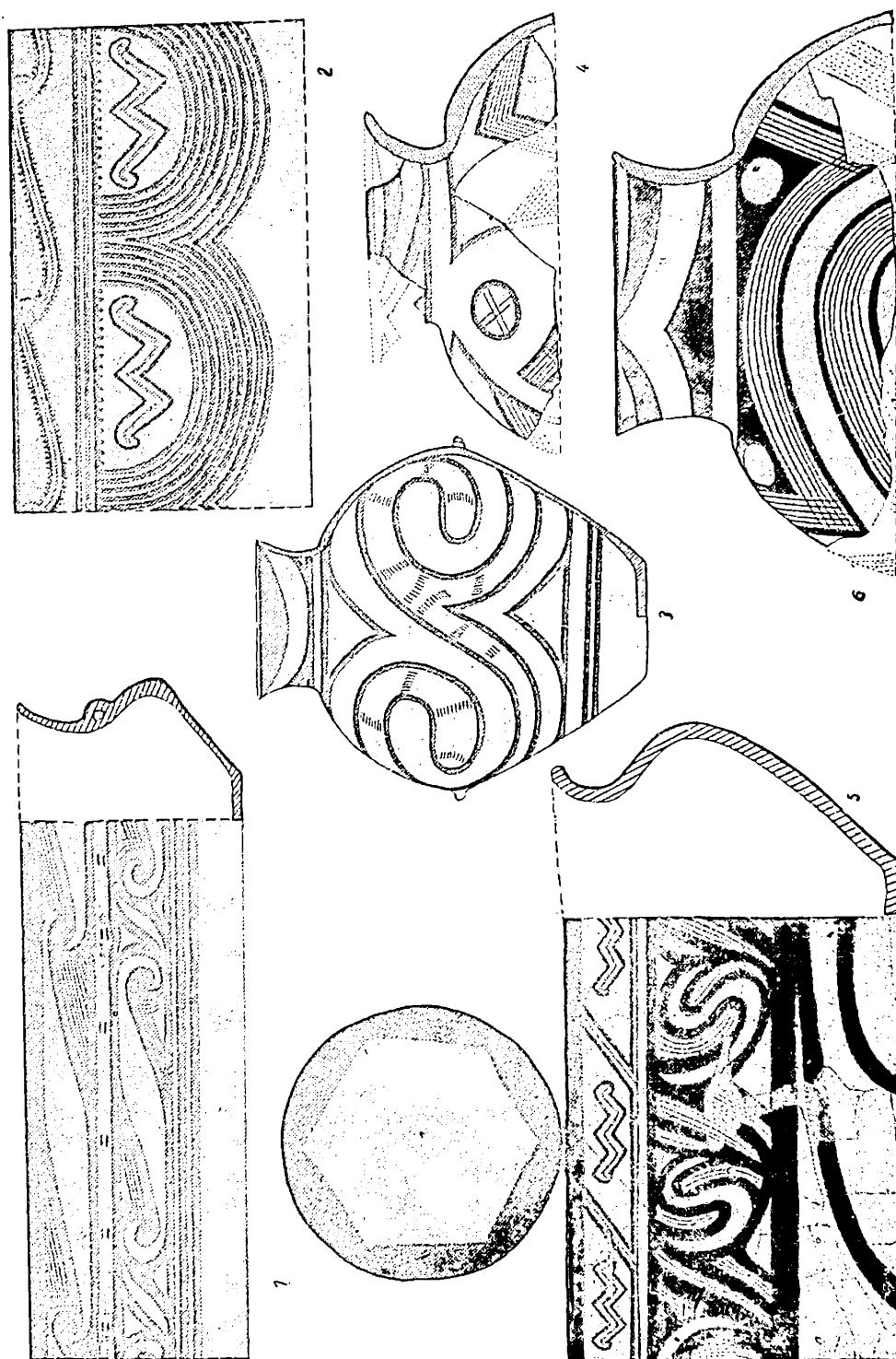

Fig. 26. — Motive desfășurate (1, 2, 6), vas (3) și fragmente de vase (5, 6), pictate din faza Cucuteni B.

la Podei sînt ovalele legate prin benzi tangente pe gura și umărul vaselor (fig. 29/3); buclele și pastilele ce însoțesc spirala pe umărul vaselor (fig. 25/2); cercurile concentrice (fig. 27/1,4; 28/10); benzi multiliniare încrucișate în formă de X pe umărul vaselor (fig. 10/2; 14/7); ghirlandele care formează obișnuit podoaba interioară și exterioară a gurii vaselor (fig. 27/1, 2, 4).

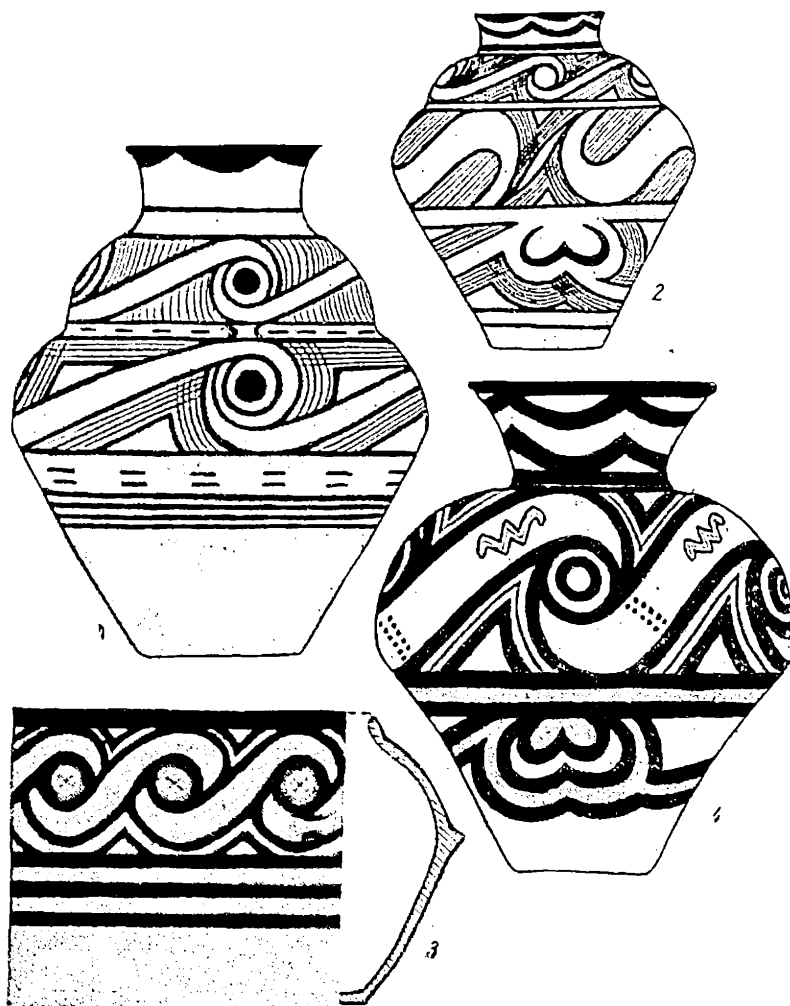

Fig. 27. — Vase (1, 2, 4) și motiv desfășurat (3), pictate, din faza Cucuteni B.

Între motivele secundare notăm și zigzagurile formate dintr-o șerpuitură groasă dispusă vertical pe gura unei categorii de vase. Aceste șerpuituri delimitează, de regulă, benzile cu linii încrucișate sau numai piezișe (fig. 13/2, 4, 5, 7). Tot între motivele secundare menite să reducă spațiile goale menționăm benzile de romburi rezervate (fig. 11/5; 12/1) și mai ales benzile textile de o finețe remarcabilă (fig. 16/3; 23/4, 7; 29/3). În fine, benzile decorului sînt umplute cu grupe de linii scurte paralele (fig. 26/3), cu puncte grupate în șir (fig. 18/2; 24/1) sau cu liniuțe în șir continuu (fig. 23/2).

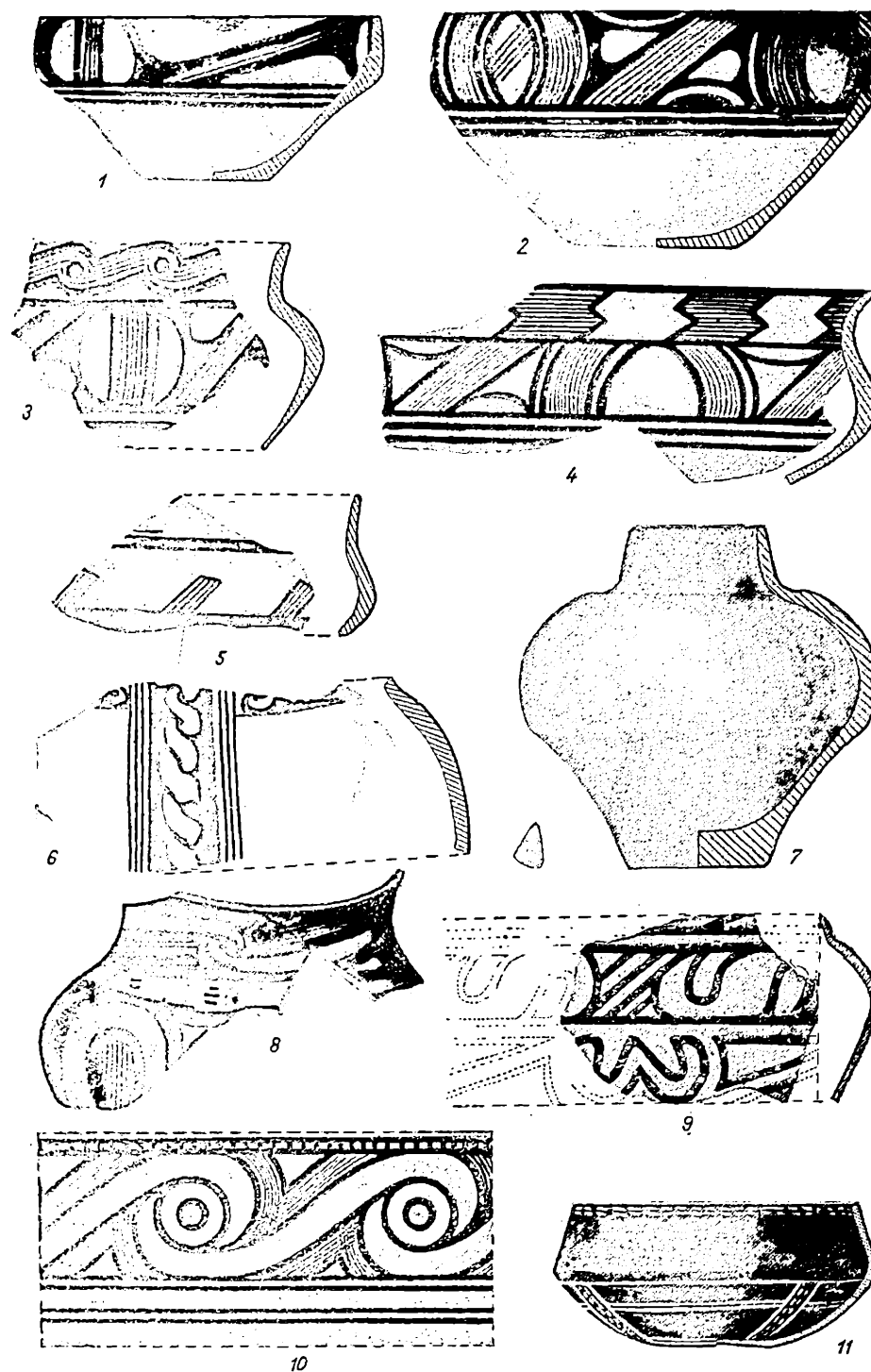

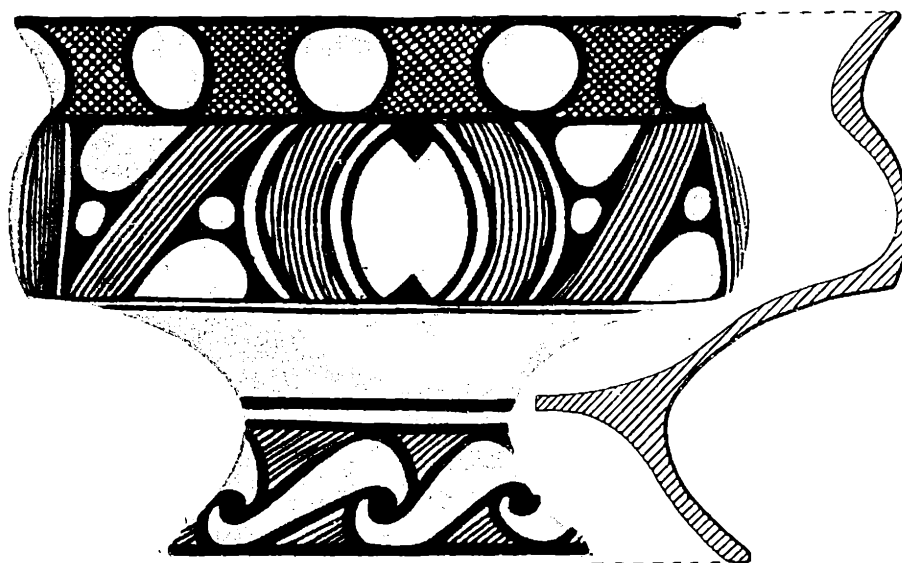
Fig. 28. — Fragmente ceramice, vase și motive desfășurate, pictate în stilul obișnuit Cucuteni B (1–10) și în stil varianta Monteoru (pictură cu dungi albe pe fondul brun sau negru lustruit al vasului, 11), din faza Cucuteni B.

1

2

3

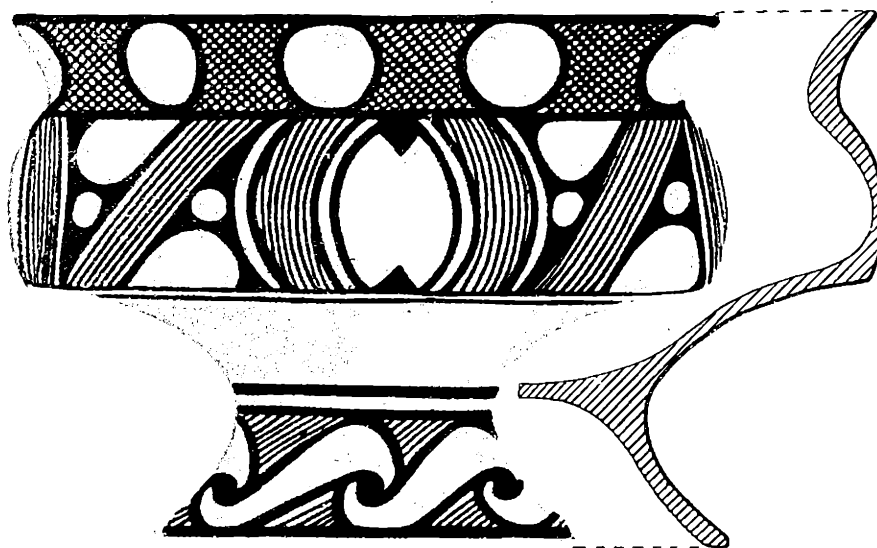
Fig. 29. — Ceramică pictată din faza Cucuteni B.

1

2

3

Fig. 29. — Ceramică pictată din faza Cucuteni B.

Cu totul caracteristice sînt motivele în formă de ω pictate cu negru sau roșu în interiorul străchinilor sau la exteriorul vaselor înalte (fig. 11/1, 3; 21/4; 24/6; 29/1), întîlnite și pe ceramica de stil A-B de la Traian¹⁷. De asemenea sînt specifice ceramicii de pe Podei motivele în formă de N sau W, pictate în negru cu o dungă roșie la mijloc (fig. 12/2; 24/2, 3; 27/4), cu asemănări la Cucuteni¹⁸.

Pe părțile decorate ale vaselor, decorul pictat se desfășoară în zone libere (fig. 24/6) sau împărțite în metope (fig. 17/1—8). În general, diferitele variante ale compoziției decorului stau în legătură cu formele vaselor.

b) Varianta Monteoru

Față de suprafața redusă a săpăturilor, această categorie ceramică este bogat reprezentată prin numeroase fragmente și chiar vase întregi, constituind o caracteristică a stațiunii de la Tîrgu Ocna-Podei între așezările de tip Cucuteni B din Moldova. Astfel, un vas întreg, pictat cu decor liniar de culoare albă (fig. 28/11), a fost găsit la adîncimea de 1,30 m, în gura gropii 5, cu ceramica pictată în stil Cucuteni B, iar diferite fragmente, din pastă brună cu luciu la exterior, s-au descoperit între 2,40 și 2,75 m adîncime, în groapa 3, cu ocazia săpăturilor din 1956.

Pasta se deosebește de cea fină a ceramicii de stil B prin tehnica ei mai grosieră. Vasele sînt însă acoperite cu o fețuială lustruită puternic, de culoare brună-închis (fig. 32/1, 3—5, 7) sau neagră (fig. 28/11; 33/11).

Formele dominante sînt străchinile tronconice cu gura ușor înclinată spre interior (fig. 28/11; 32/5; 33/11) sau străchinile cu umăr și cu gură în formă de pîlnie (fig. 32/1, 3—4, 7).

Decorul mai frecvent pe ceramica descoperită este cel plastic. Obișnuite sînt proeminențele negăurite, constituind, de regulă, singurul decor al vasului. Ele sînt așezate totdeauna pe umăr, avînd forme diferite: cilindrice cu capătul tăiat (fig. 30/2, 8, 10), cilindrice cu capul turtit (fig. 30/11; 31/1, 3, 7) sau conice, ascuțite ca un gurgui, ori turtite (fig. 31/4, 6, 9).

Uneori proeminențele sînt în formă de butoni, grupați cîte doi pe umărul curbat brusc al castroanelor (fig. 32/1, 3, 4). Mai rar, aceste proeminențe constau din șiruri de buline plate, lipite ulterior pe linia de despărțire dintre gură și umăr (fig. 31/12).

Caracteristice sînt motivele în formă de coarne în relief (fig. 32/5).

Singurul vas cu decor pictat este strachina mică, în formă de bol (fig. 28/11), din pastă de culoare negricioasă, decorată cu benzi delimitate prin linii de culoare albă. Liniile sînt continue sau întrerupte, iar benzile sînt libere sau acoperite cu liniuțe.

Din gropile cucuteniene au fost scoase cîteva fragmente pictate crud cu ocră roșu, care pot aparține acestei categorii ceramice.

c) Ceramica de tip Cucuteni C

În stratul arheologic, ca și în gropile adînci, în amestec cu ceramica pictată au apărut rare fragmente ceramice Cucuteni C.

¹⁷ Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, în *Dacia*, IX—X, pl. III.

¹⁸ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 20, 5.

Pasta acestei categorii ceramice de culoare cărămizie sau cenușie, arsă incomplet, prezintă o tehnică vădit inferioară. Compoziția pastei este rudimentară, cu mult amestec de pietricele ori de nisip cu grăuntele mare, fiind aspră la pipăit. Menționăm însă faptul că în cadrul ceramicii Cucuteni C, de pe Podei, nu s-a semnalat specia caracterizată prin pastă amestecată cu cochilii de melc.

Puținele fragmente Cucuteni C descoperite aparțin unor vase mari tronconice, cu gura verticală și ușor îngustată (fig. 32/9, 12, 13).

Decorul caracteristic este format din impresiuni de șnur pe buză și din striuri verticale pe gît pînă la umăr, făcute cu un instrument dințat în formă de pieptene. Pe umăr apar proeminențe izolate sau grupate (fig. 32/12, 13). Decorul pectinat se observă și pe alte două fragmente mici, dintre care unul are buza imprimată cu șnurul (fig. 31/13; 32/10).

Pe alte două fragmente, proeminențele sînt modelate în formă de capete de animal (fig. 32/6, 8).

Unul din fragmentele mai mari provine din colecția dr. I. Iacobovici (fig. 32/12).

2. Ceramica de tip Gorodsk-Usatovo

Prin totalitatea caracteristicilor, cele mai multe fragmente ceramice decorate cu șnurul, găsite în timpul săpăturilor, aparțin culturii Gorodsk-Usatovo.

Pasta acestor fragmente este, în genere, cenușie și numai în rare cazuri, prin calcinare, prezintă o culoare cărămizie. Tehnica este inferioară față de cea obișnuită în ceramica pictată, apropiindu-se de aceea a ceramicii Cucuteni C. Amestecul de pietricele este uneori așa de mare, chiar și la vasele de dimensiuni mai mici, încît sînt vizibile și pe suprafața exterioară, nu numai în interior, unde netezirea s-a făcut de regulă mai neîngrijit. În felul acesta s-au produs găuri vizibile în pastă, uneori așezate una lîngă alta. De bună seamă, pietricelele, fiind din rocă calcaroasă, s-au descompus, rămînînd doar urmele lor.

Formele dominante sînt pahare și cești cu gura lărgită în formă de pîlnie, prevăzute cu proeminențe (fig. 31/11) sau cu torți perforate (fig. 30/3) ori dezvoltate (fig. 30/9). Buzele răsfrînte sînt simple (fig. 30/1; 31/8, 10) sau îngroșate (fig. 31/2, 5; 33/13).

Decorul caracteristic este cel imprimat cu șnurul simplu sau înfășurat. Impresiuni piezișe cu șnurul decorează buza vaselor (fig. 30/4, 9), uneori acest decor fiind adînc imprimat (fig. 31/2, 5). Sînt și buze la care se vede bine că decorul nu e făcut direct cu șnurul, ci cu o unealtă prin impresiuni imitînd șnurul (fig. 34/4).

Decorul cu impresiuni de șnur, în forma unor omizi dispuse pieziș, apare și pe umărul vasului (fig. 30/7).

În afară de decorul cu șnur se întîlnește decorul incizat, sub forma creștăturilor simple pe buză (fig. 31/8, 10) sau a nervurilor crestate pe gîtul vaselor.

Pe buză apar uneori alveolări făcute cu vîrf de degetului, ori cu o unealtă (fig. 30/1).

Ceramica decorată cu șnur de tip Cucuteni C și de tip Gorodsk-Usatovo, răspîndită în aria ceramicii pictate din Moldova, reprezintă pătrunderi străine din regiunile estice la sfîrșitul epocii neolitice.

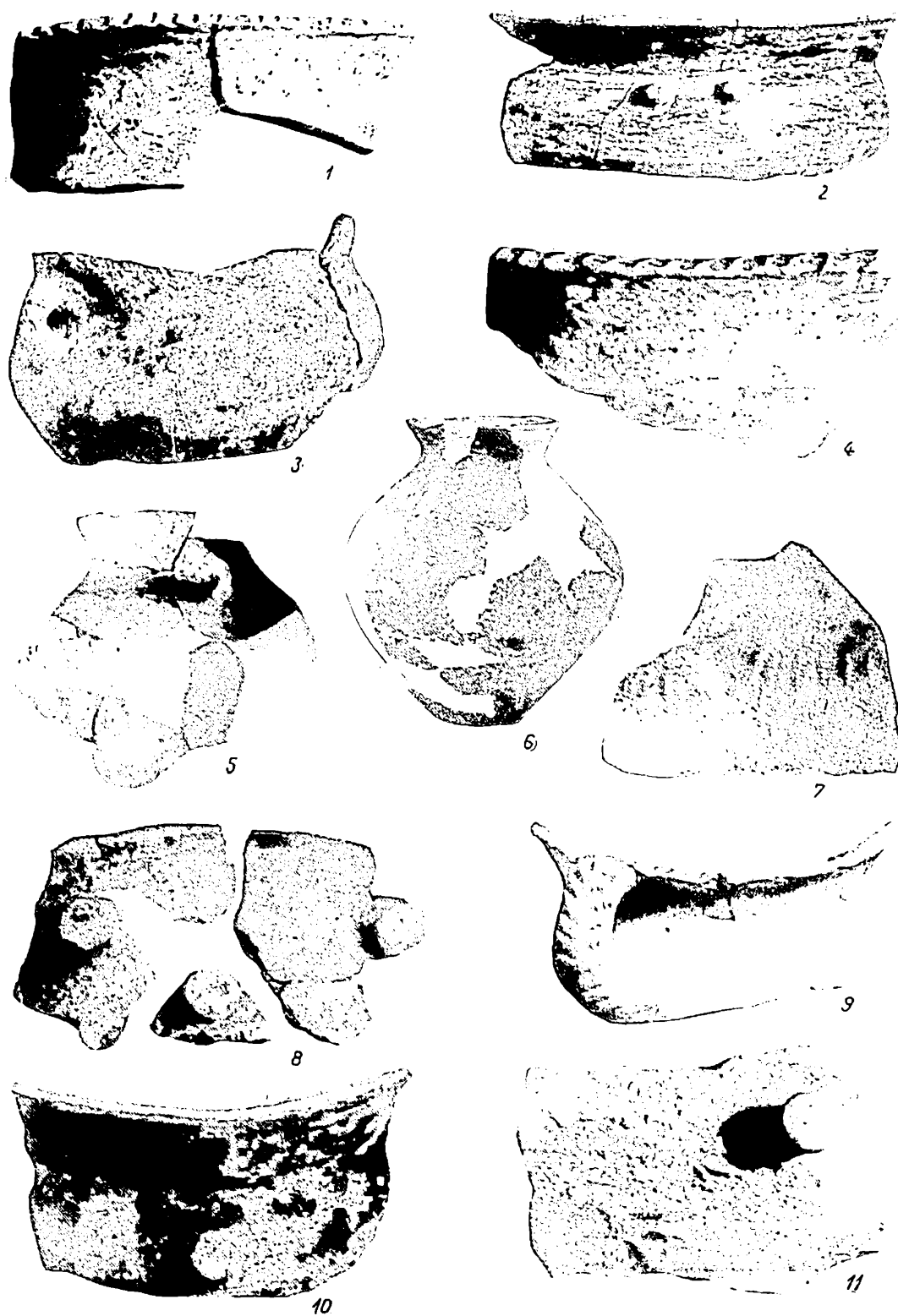

Fig. 30. — Ceramică Cucuteni B (2, 3, 5-6, 8, 10-11) și Gorodsk (1, 4, 7, 9).

Fig. 31. — Ceramică nepictată din faza Cucuteni B (1, 3, 4, 6, 7) și Gorodsk (2, 5, 8–13).

B. EPOCA BRONZULUI

Pe marginea de nord a stațiunii, unde se mai găsește o fișie de teren neatinsă de lucrările pentru plantarea viei, apar între 0,15 m și 0,50 m, coborînd pînă la 1,20 m, numeroase cioburi cu decor incizat, aparținînd epocii bronzului.

Din materialul rezultat în urma săpăturilor arheologice, numai ceramica poate fi atribuită sigur epocii bronzului. Ea aparține în întregime culturii Monteoru, care este caracteristică pentru toată depresiunea subcarpatică a Moldovei.

Ceramica găsită este de culoare neagră, mai mult vineție-închis, sau de culoare roz-crem și numai foarte rar de culoare roșie-cărămizie. Vasele mai mici și mai îngrijit lucrate sînt din pastă roșiatică.

Caracteristic în ceea ce privește tehnica pastei este amestecul lutului cu grăunțe mari de nisip și chiar cu pietricele, la vasele mai mari. Lucrată cu mîna și bine arsă, ceramica, în general, este de o tehnică vădit inferioară față de pasta ceramicii pictate. Chiar și la vasele mai mici, cu pereții subțiri, pasta cuprinde un bogat amestec de boabe mari de nisip.

Numai cu rare excepții vasele prezintă atît la exterior, cît și la interior, cînd forma permite, un lustru îngrijit dat prin frecare. Culoarea neagră este obținută adesea prin afumarea întregului vas, alteori numai a unei părți, ca și la ceramica neolitică (varianta Monteoru) cu care se aseamănă și în ceea ce privește luciul (fig. 33/11).

Nu s-au găsit vase întregi și nici întregibile. Din acest motiv nu se pot face decît foarte puține precizări în ceea ce privește formele de vase.

Unele fragmente de buze, de 5—15 cm, aproape drepte, par să fi aparținut unor vase mari cu gura larg deschisă (fig. 35/9; 36/14). S-au găsit și funduri rectangulare avînd colțurile ușor rotunjite (fig. 35/6). Un fragment dintr-un vas dreptunghiular, care avea pe buză patru butoni cilindrici înalți, cîte unul la fiecare colț al vasului (fig. 34/13), provine din colecția dr. I. Iacobovici, și după tehnica pastei ar aparține mai curînd ceramicii pictate.

Marea majoritate a cioburilor provine de la vase cu gura largă, de forma aproximativ cilindrică, cu pereții dreپți sau ușor aplecați în afară (fig. 33/13), și de la cești sferice cu torți supraînălțate (fig. 35/7, 8).

Numai excepțional buza vaselor are aceeași grosime cu pereții și apare teșită prin ușoara ei răsfrîngere în afară (fig. 33/6; 35/4).

Gura vaselor are aproape totdeauna buza mult îngroșată în afară și terminată la exterior cu o muchie rotunjită sau ascuțită (fig. 35/3, 9).

Se găsesc adesea vase a căror buză îngroșată formează pe muchea ei exterioară cîte una sau două proeminențe cu aspect unghiular (fig. 36/2, 6, 12, 13), decorate cu o ușoară alveolare în vîrf (fig. 36/6) sau perforate cu o mică gaură verticală (fig. 36/12).

La ceramica epocii bronzului este foarte frecventă toarta cu scop practic. Deci s-a trecut de la simpla proeminență (găurită sau nu), de pe ceramica pictată, la panglica lată de lut, care leagă acum buza vasului cu umărul. Tendința practică îl preocupă atît de mult pe meșter, încît mai înalță buza vasului, pentru ca toarta să fie mai lungă (fig. 35/1, 7).

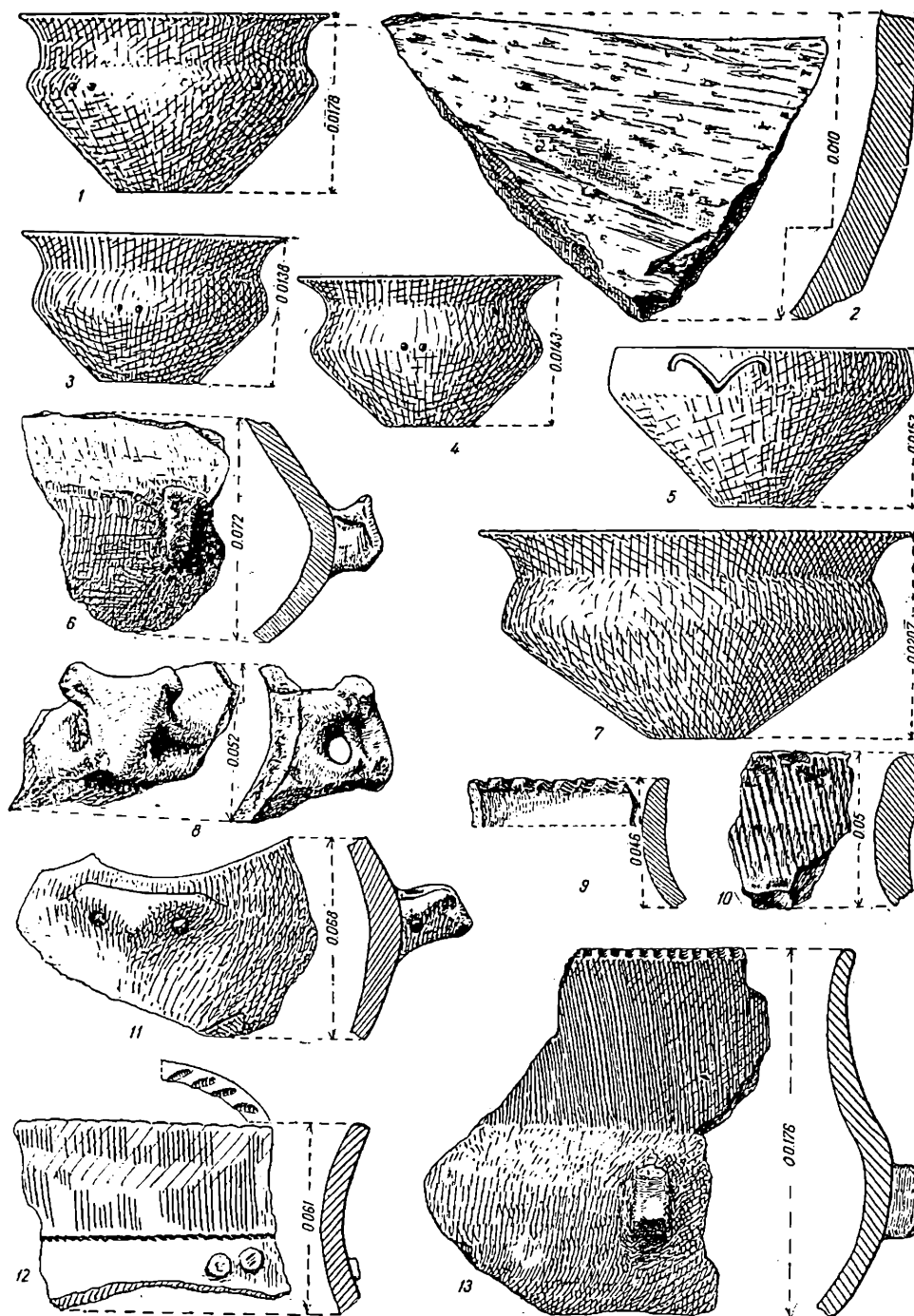

Fig. 32. — Ceramică din faza Cucuteni B. 1, 3, 4, 7: forme de vase aparținând variantei Monteoru; 2, 5, 6, 8, 11: forme și fragmente ceramice obișnuite fazei Cucuteni B; 9—10, 12—13: fragmente ceramice aparținând categoriei Cucuteni C.

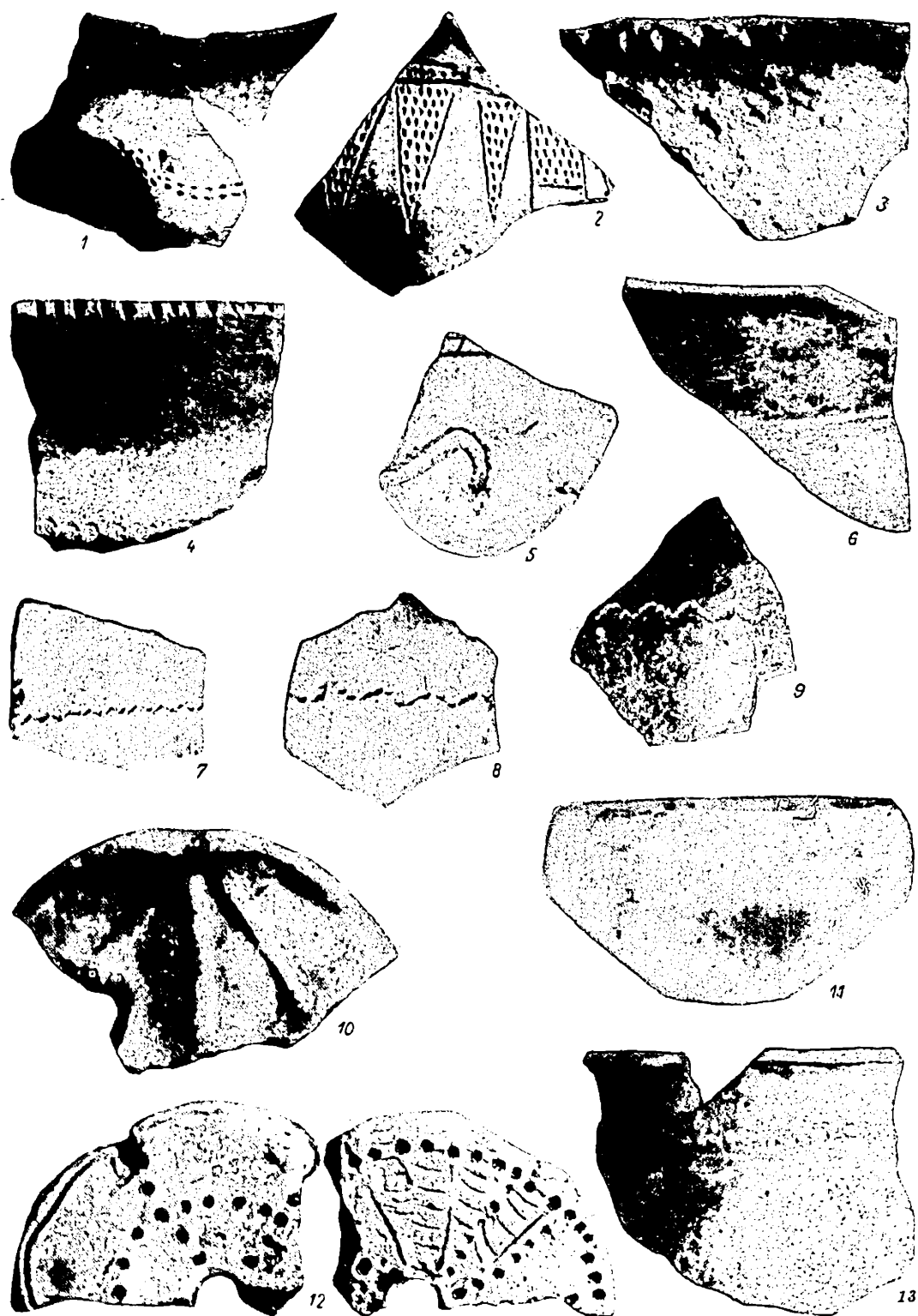

Fig. 33. — Ceramică din faza Cucuteni B varianta Monteoru (11), ceramică aparținând grupului Gorodsk-Usatovo (13) și din vremea culturii Monteoru (1–10, 12).

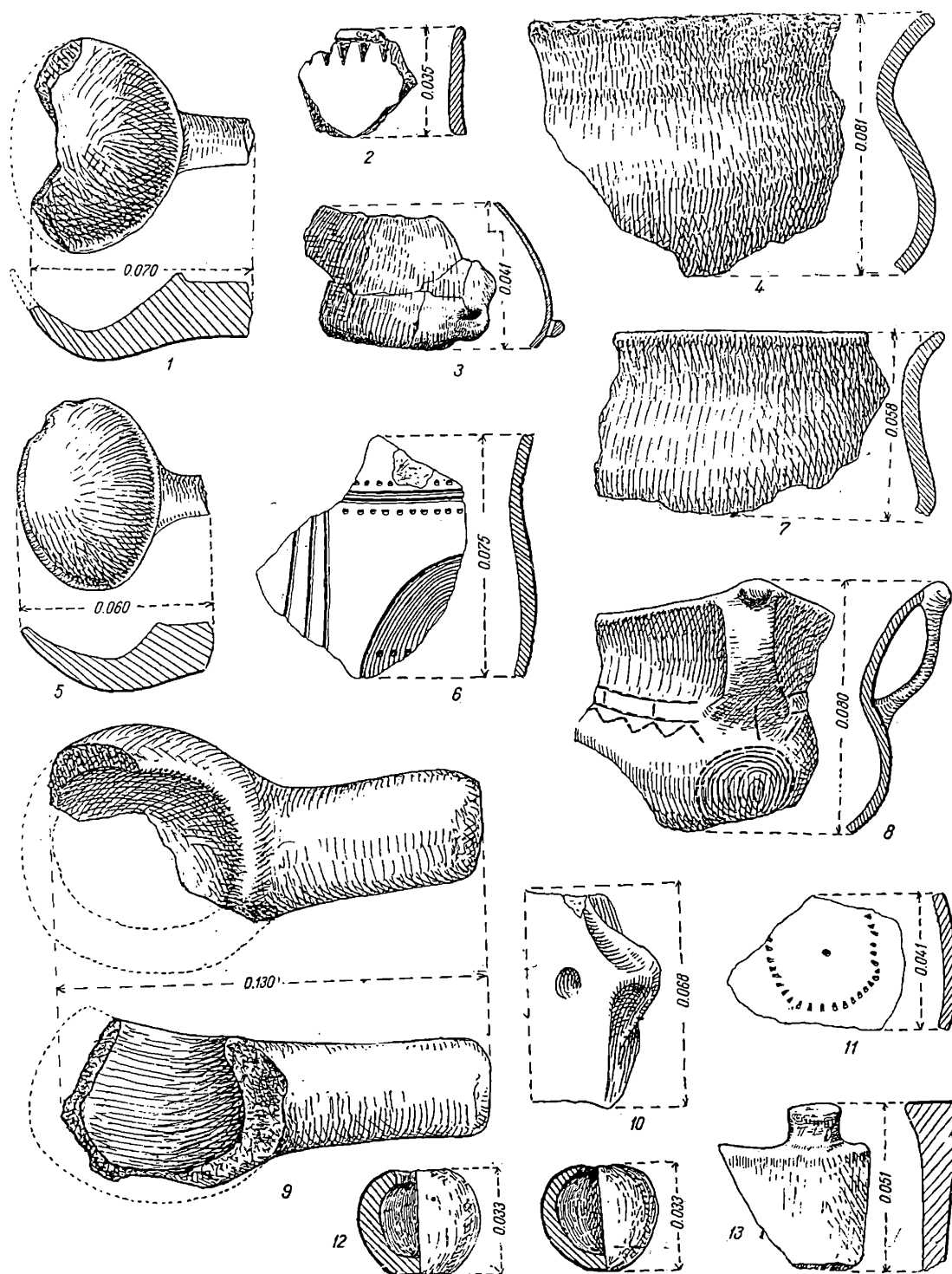

Fig. 34. — Obiecte (1, 5, 9, 12) și fragmente ceramice (2-4, 6-8, 10, 11, 13) aparținând culturii Monteoru.

Chiar butonul ce se așază câteodată pe partea superioară a torții nu pare să fi avut decît tot un rol practic, acela de a forma un sprijin pentru mîna în apucarea vasului (fig. 34/8; 35/8).

Alteori toarta mai scurtă capătă un aspect tubular (fig. 35/11; 36/1).

Un ciob din colecția dr. I. Iacobovici (fig. 34/10), provenind probabil de la un castron, poartă drept toartă o proeminență primitivă, de formă plată unghiulară și perforată vertical.

Lingurile fragmentare, dintre care una găsită în timpul săpăturii (fig. 37/11) și trei păstrate în colecția dr. I. Iacobovici (fig. 34/1, 5, 9), se deosebesc ca formă de cele cucuteniene de stil A prin găvanul sferoidal și coada cilindrică. Pasta este brună cu lustru.

Decorul vaselor din această cultură este fie plastic, format din nervuri și proeminențe, fie incizat, cuprinzînd creștături, linii zgîriate și puncte produse prin împunsături cu unelte ascuțite sau prin scobituri mai adînci. Destul de frecvent apare și tehnica decorului imprimat cu o unealtă dințată ori prin rulare, obținîndu-se în acest fel șiruri de pătrate mici. La ceramica epocii bronzului de pe Podei nu se cunoaște decorul încrustat cu alb.

Un motiv decorativ frecvent constă din nervuri simple (fig. 33/10; 36/7, 8, 13) sau crestate (fig. 35/10; 35/11).

Aproape totdeauna muchia exterioară a buzei este crestată vertical (fig. 33/4; 35/9), câteodată și pieziș (fig. 35/5), ca o frînghie răsucită. Creșturile sînt lucrate rudimentar în forma unor alveole (fig. 33/3).

Alteori, chiar suprafața superioară a buzei primește diferite ornamente: linii punctate adînci, care înconjoară gura în zigzag (fig. 36/10), șiruri drepte de puncte adînci (fig. 36/9) sau benzi transversale din linii punctate prin rulare, alternînd cu linii de puncte adîncite (fig. 36/14).

Decorul punctat constă uneori dintr-o bandă circulară pe umărul vasului, compusă din trei-patru linii de puncte, avînd între ele o șanțuire paralelă punctată prin rulare (fig. 36/11).

Șiruri de puncte ovale, făcute prin imprimare sau rulate cu un instrument dințat, înconjură umărul vasului. Pe un fragment, banda de două linii punctate decorează și toarta găurită orizontal și îndoită în unghi (fig. 33/1; 36/15).

Fragmente de cupe diverse poartă același decor din linii punctate în zigzag sau curbe, executate prin rulare cu un instrument dințat (fig. 33/5, 7-9). Pe un alt fragment de ceașcă, decorul de puncte formează linii drepte dispuse în bandă verticală (fig. 37/14). Fiecare linie se termină la capătul de jos prin cîte o mică alveolă ovoidală, așa cum se vede și la fig. 33/5.

Decorul în zigzag este constituit din linii incizate pe umărul și torțile ceștilor (fig. 35/8).

Ceștile poartă un decor înrudit cu cel în zigzag. Despărțirea gurii de corpul vasului este marcată printr-o bandă circulară formată de o linie punctată și două linii incizate (fig. 33/2; 37/3). De pe această bandă atîrnă pe umăr decorul principal, alcătuit din unghiuri ascuțite cu vîrfurile în jos, delimitate prin linii săpate (fig. 33/2; 37/13) sau cruțate prin unghiuri scobite adînc (fig. 37/3). Cîmpul unghiurilor este liber (fig. 37/13) sau umplut cu puncte (fig. 33/2) și linii (fig. 37/1, 5, 8). O bandă dreptunghiulară lată și verticală, compusă

din aceleași linii și puncte, desparte grupe de unghiuri (fig. 33/2) sau constituie în întregime decorul (fig. 36/5).

Pentru cești este caracteristic decorul constând din cercuri concentrice (fig. 37/2, 6, 7, 9, 12). Linia exterioară, formată din puncte este precisă, în schimb liniile interioare, numai zgîriate, sînt neglijent lucrate. Cercurile sînt tăiate prin mijloc de un șir de puncte adînci.

O miniatură în formă de ceașcă cu o singură toartă poartă un decor incizat format din benzi liniare verticale (fig. 37/4).

Cîteva fragmente ceramice provenite din colecția dr. I. Iacobovici prezintă aceleași motive decorative. Dintre acestea menționăm un fragment decorat cu un șir de unghiuri scobite adînc (fig. 34/2), precum și alte trei fragmente decorate cu cercuri concentrice (fig. 34/6, 8) sau simple (fig. 34/11).

C. EPOCA A DOUA A FIERULUI

Cu ocazia lucrărilor executate în vederea plantării viei de pe Podei s-au descoperit și fragmente ceramice din a doua epocă a fierului. În urma sondajelor executate de noi s-a constatat că această ceramică nu apare decît sporadic, uneori începînd chiar de la 0,30 m adîncime. În sondajul din 1956 s-a descoperit în sectorul B un complex *in situ* la adîncimea de 0,75 m.

Ceramica prezintă caracteristicile fazei La Tène III : pasta fină, de culoare cenușie-vineție, lucrată la roată ; în afară de acestea s-au mai semnalat și cîteva fragmente ceramice lucrate cu mîna din pastă de culoare negricioasă amestecată cu pietricele.

Din ultima categorie menționăm doar o toartă de cățuie (fig. 38/4).

Din ceramica lucrată la roată, mai frecvente sînt cioburile de vase mari. De asemenea s-au semnalat cîteva fragmente de cești, cu pereții subțiri, precum și un fragment din gîtul unei amfore, din pastă cărămizie.

O gură de fructieră din pastă cenușie-îchis la suprafață și cărămizie la interior, cu lustru dispărut, păstrează urmele unei linii decorative șerpuind pe buza orizontală (fig. 38/5).

Un fragment de buză orizontală excepțional de lată (7,5 cm), provenind de la un vas de provizii, nu prezintă nici un decor în afară de o gaură dispusă vertical (fig. 38/3).

Un alt fragment bine păstrat dintr-un vas mare cu pastă vineție fină prezintă un decor din benzi late lustruite, alternînd cu linii șerpuite (fig. 38/2).

Un fragment de castron are gura aplecată ușor spre interior, iar buza îngroșată oblic în afară (fig. 38/1).

Mai menționăm un fragment tot de la un vas mare de depozit, care poartă ca decor o bandă lată orizontală de linii adînci, formate la învîrtirea roții.

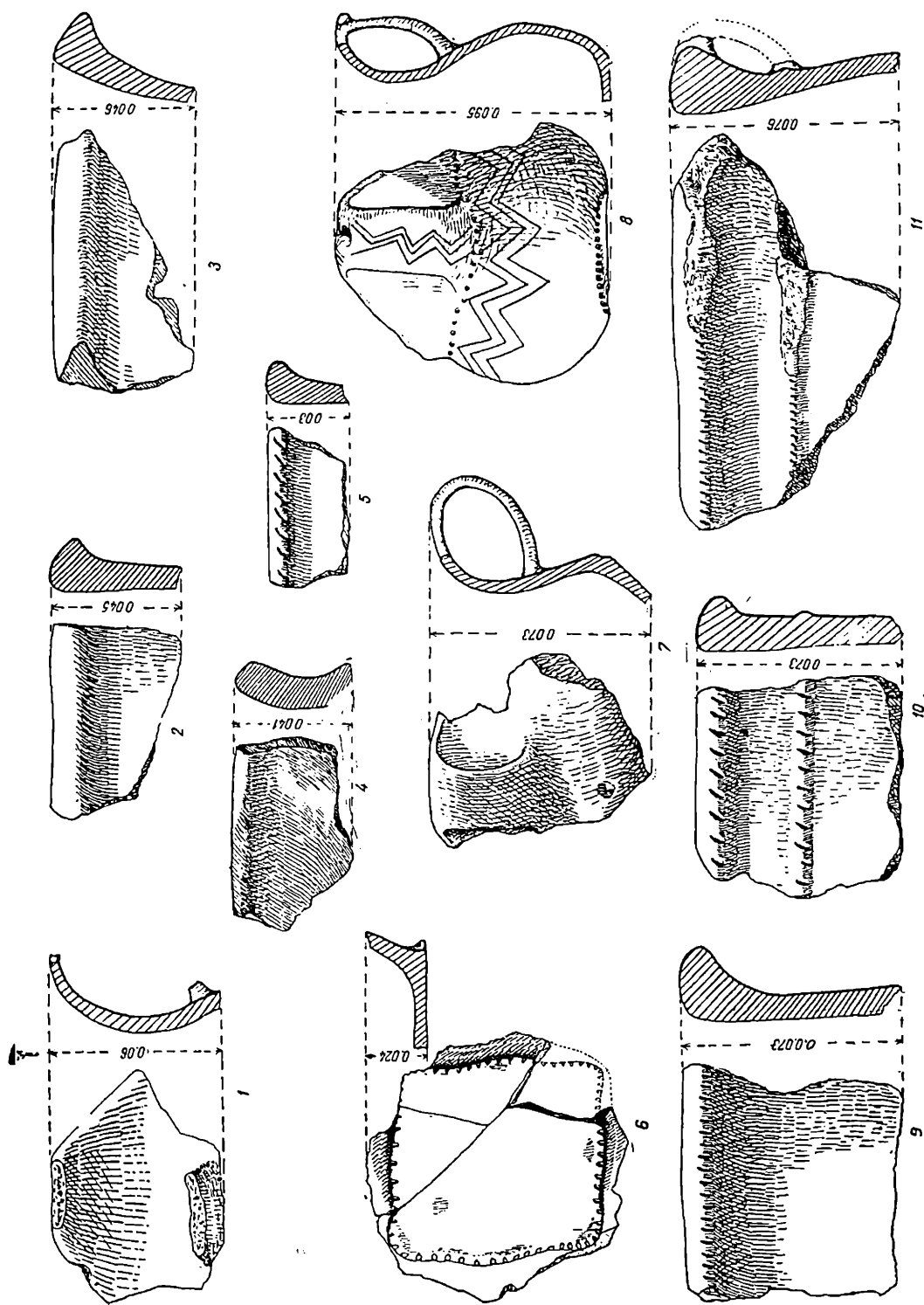

Fig. 35. — Fragmente ceramice aparținând culturii Monteoru.

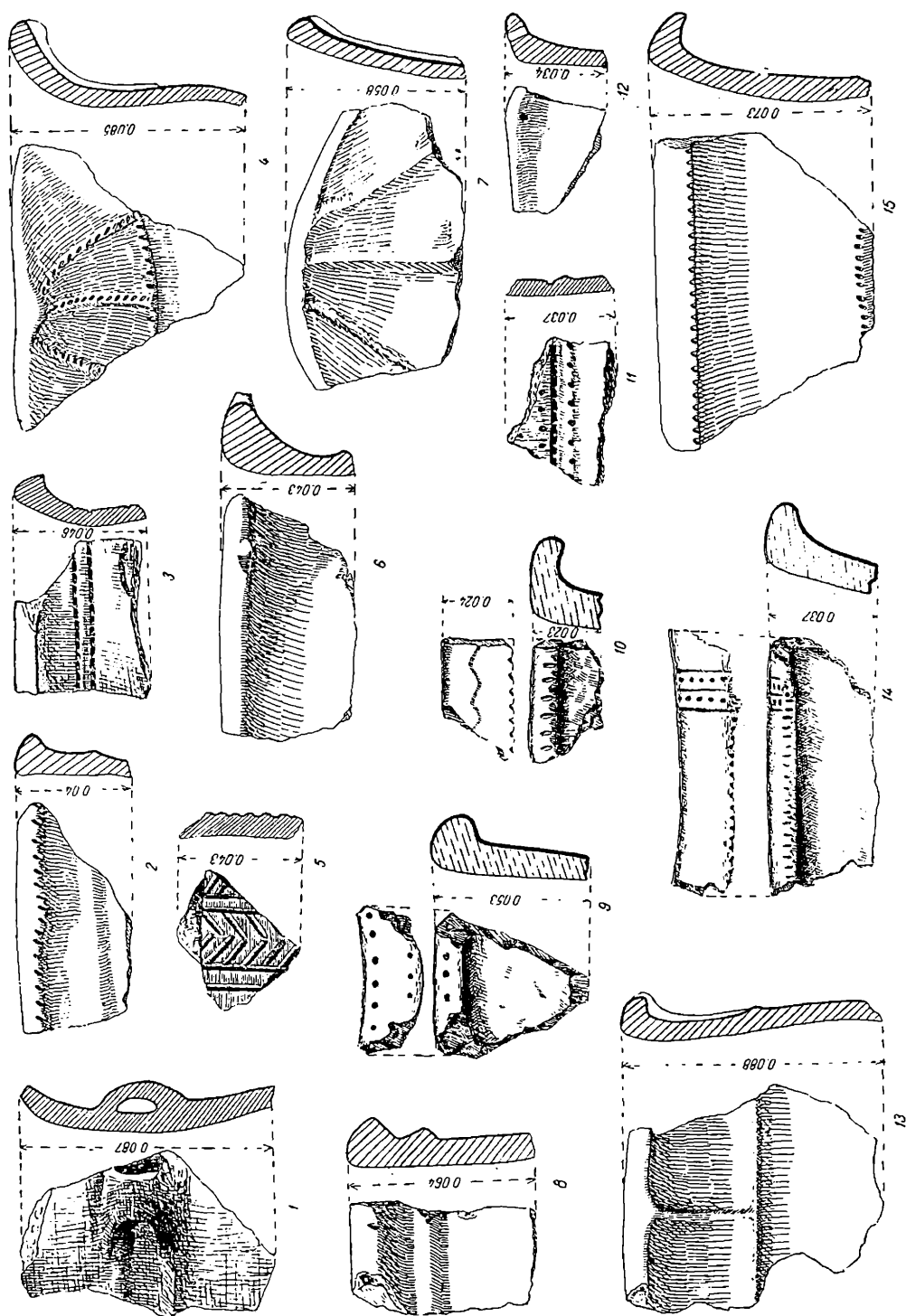

Fig. 36. — Fragmente ceramice aparținând culturii Monteoru.

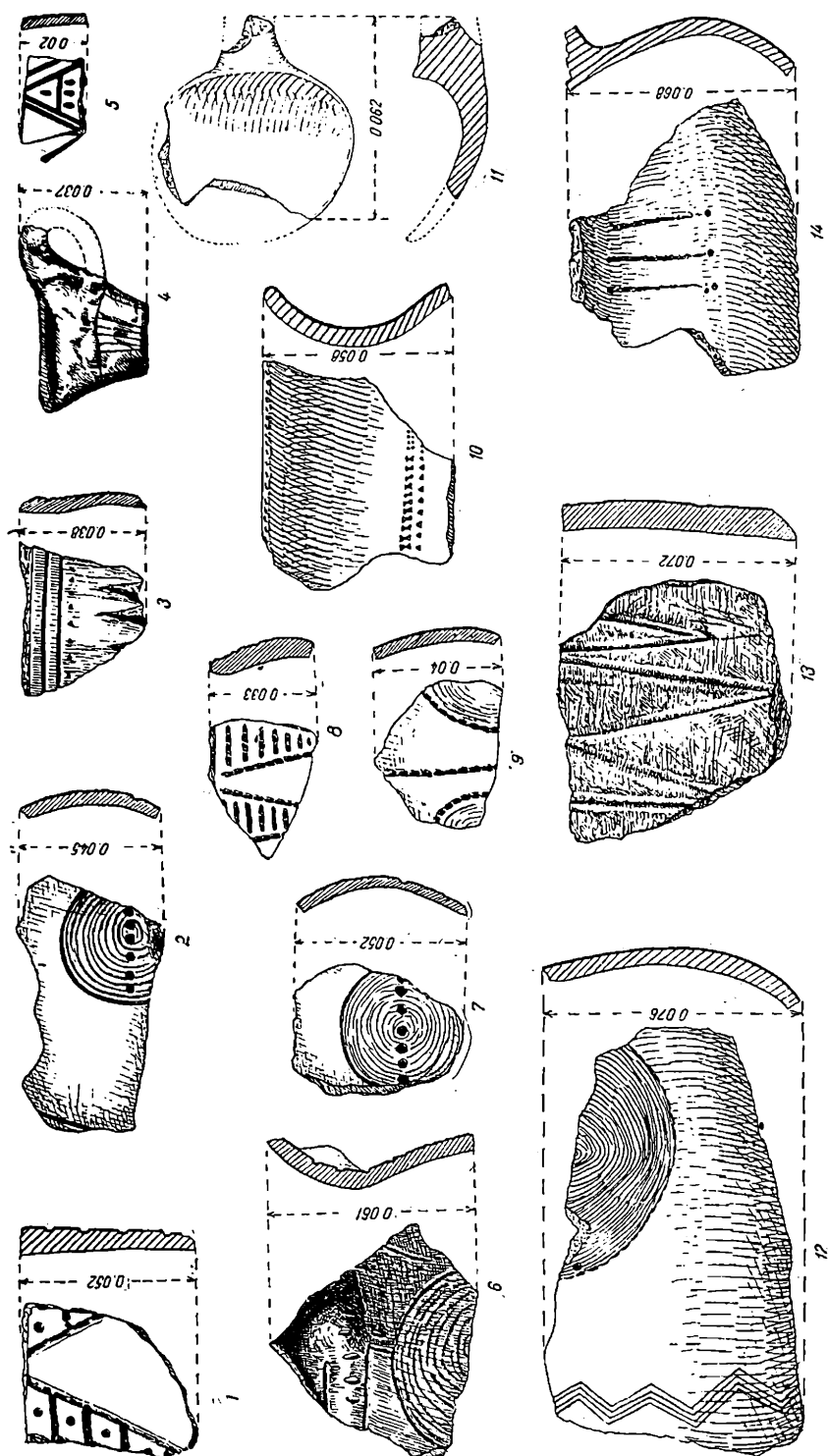

Fig. 37. — Ceramică (1—10, 12—14) și fragment de lingură de lut ars (11) din vremea culturii Monteoru.

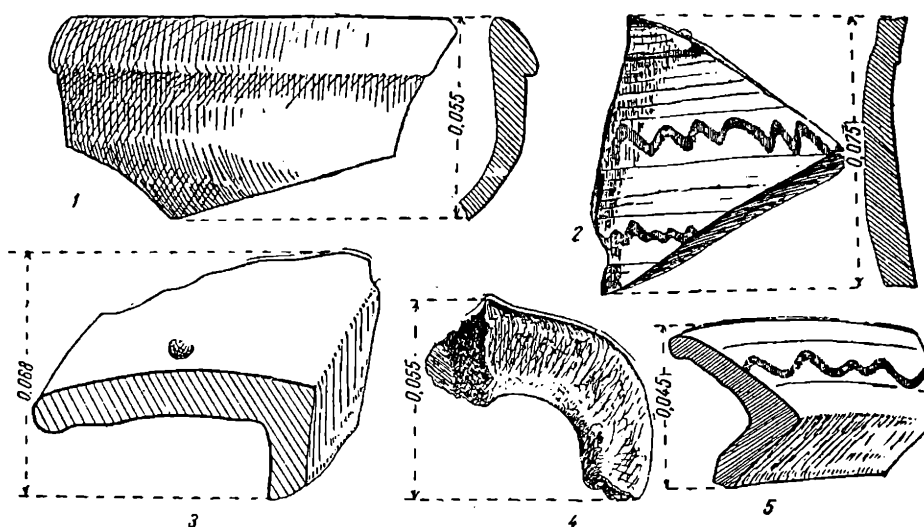

Fig. 38. — Fragmente ceramice din a doua epocă a fierului (La Tène).

III. PLASTICA

Idolii de lut, atât de numeroși în așezările cu ceramică pictată, la Podei sînt extrem de rari. Dintre obiectele cucuteniene de cult, atât de variate, s-au descoperit numai trei conuri de lut.

a) *Figurine antropomorfe*. Idol uman întreg executat rudimentar (fig. 39/1). Prezintă în întregime un aspect cilindric cu extremitatea inferioară plată spre a putea fi așezat. Picioarele nu sînt schițate, de asemenea nu sînt indicați nici sexul și nici sîinii sau umerii. În spate, fesele sînt reprezentate printr-o singură proeminență orizontală și ascuțită. Capul este plat și prezintă doi lobi laterali perforați cu cîte un șir de trei găuri mici. Numai nasul este modelat în relief, sub forma unei creste verticale. Are înălțimea de 7,5 cm, lățimea extremității superioare de 4 cm și a bazei de 3 cm.

Idol uman cu capul rupt (fig. 39/3). Are forma caracteristică fazei Cucuteni B, cu picioarele terminate în vîrf de con și separate pe ambele părți. Steatopigia nu prezintă exagerarea cunoscută în faza Cucuteni A. Are înălțimea de 7,5 cm, iar lățimea mijlocului de 3 cm.

Din colecția dr. I. Iacobovici provin alte două figurine antropomorfe; una dintre acestea, întreagă (fig. 39/4), este asemănătoare, în linii generale, cu prima (fig. 39/1), dar lucrată mai îngrijit. Umerii, o parte din cap și din picior sînt distruse. Sîinii sînt puternic reliefăți, iar fesele redată printr-o proeminență lipită ulterior, dar care a căzut lăsînd urma. Înălțimea, 11 cm, lățimea în dreptul umerilor 3,9 cm.

A doua, fragmentară, reprezintă partea inferioară a unei figurine cu picioarele unite în trunchi de con (fig. 39/2). Laba picioarelor este ruptă. În spate se vede o proeminență perforată orizontal. Înălțimea actuală 6,2 cm.

b) *Figurine zoomorfe*. Din săpătură provine o figurină zoomorfă fragmentară, cu picioarele dinapoi unite (fig. 40/2), căreia îi lipsesc capul și picioarele de dinainte. Lungimea 6,8 cm.

De asemenea, din colecția dr. I. Iacobovici mai provine o figurină zoomorfă, lucrată rudimentar, cu capul distrus parțial (fig. 39/5).

c) *Obiecte de cult.* Din această categorie menționăm în primul rând un falus, de formă conică și găurit longitudinal la vîrf, din pastă grosolană, foarte poroasă. Înălțimea este de 20 cm, diametrul bazei de 9 cm, iar diametrul găurii de 1,5 cm. Un alt fragment de falus, lucrat din pastă fină și lustruit la exterior, lung de 8 cm și cu diametrul buzei de 4 cm (fig. 40/6), se apropie ca mărime de obiectele similare găsite la Frumușica.

De asemenea, la Muzeul din Onești se află un con de lut ars, găsit pe Podei de I. Săvescu. Acest con, prevăzut la bază cu o mică scobitură într-o margine (fig. 40/4), are înălțimea de 13 cm și grosimea la mijloc de 4,3 cm.

d) *Plastica aplicată.* În afară de cele trei fragmente ceramice decorate cu proeminente în formă de capete de animal, un al patrulea fragment ceramic, din colecția dr. I. Iacobovici, servind ca toartă aplicată pe umărul vasului¹⁹, are reprezentat pe el un animal carnivor stînd la pîndă.

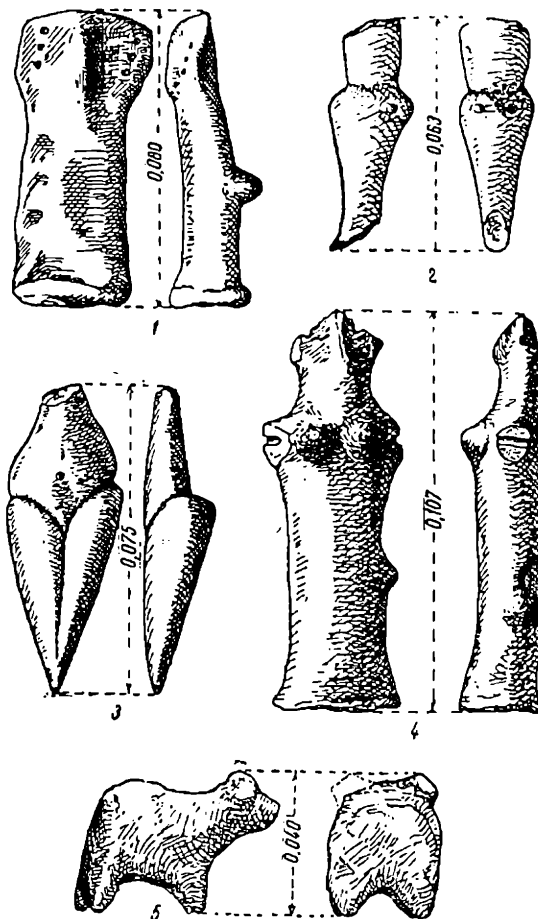

Fig. 39. — Idoli antropomorfi (1-4) și zoomorfi (5) din faza Cucuteni B.

IV. PODOABE. OBIECTE DIVERSE

a) *Obiecte de podoabă.* Cu prilejul săpăturilor din 1956 în sectorul B, s-a descoperit un fragment de verigă din epoca bronzului, cu diametrul de 5,2 cm, din sîrmă de bronz de secțiune rectangulară și răsucită, groasă de 0,15 cm, avînd unul din capete lățit și celălalt rupt (fig. 41/2). De asemenea, în vie, cu ocazia lucrărilor de săpă s-a descoperit întîmplător o buclă spiralică de aur, masivă, cu diametrul de 15 × 11 mm și greutatea de 9,5 g (fig. 41/1). Astfel de podoabe pentru prins părul la urechi, atribuite începutului epocii bronzului²⁰, au fost găsite și la Ostrovul Mare²¹, într-un tezaur atribuit Bronzului mijlociu, și reprezintă o influență miceniană.

¹⁹ Această piesă se află actualmente în colecțiile Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. din București. R. Vulpe, *Figurine thériomorphe de la civilisation Cucuteni B*, în *JPEK*, 12, 1938, p. 58 și urm., fig. 3 și pl. 33, 1-2.

²⁰ J. Déchelette, *Manuel*, II, 1, p. 351.

²¹ D. Popescu, *Cercelări arheologice în Transilvania*, în *Materiale*, II, p. 200 și urm., fig. 120, 6-8; 121, 11, 14.

Din săpăturile arheologice sau din colecțiile locale provin câteva obiecte de lut ars sau piatră, a căror folosință este nesigură, putînd servi ca podoabe sau ca ustensile. De asemenea, apartenența lor la epoca neolitică sau la epoca bronzului este nesigură.

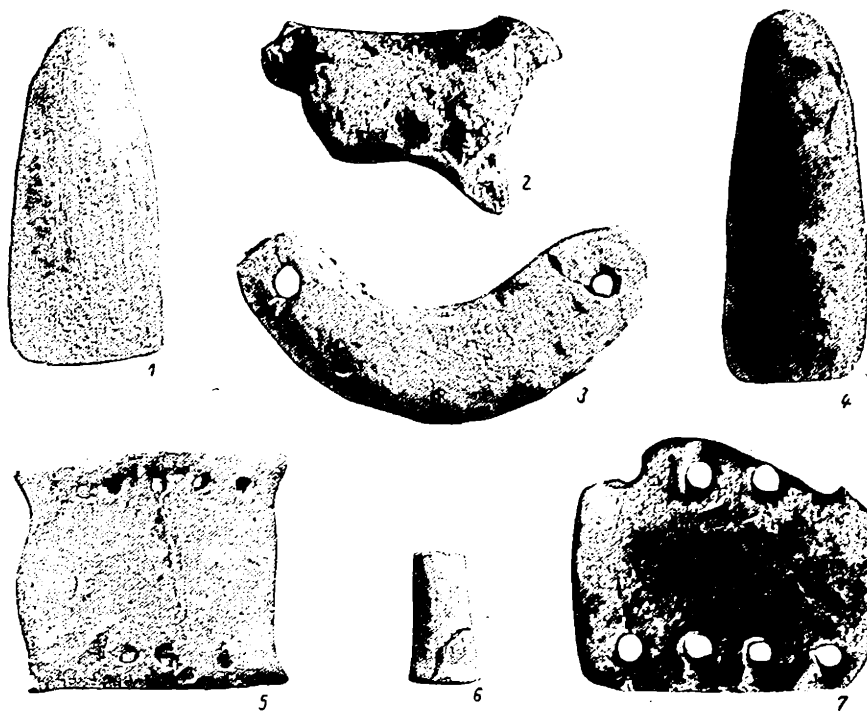

Fig. 40. — Obiecte de cult din faza Cucuteni B.

b) *Obiecte de lut ars.* Deosebit de interesant prin forma sa semilunară este un obiect lucrat din lut bine ars, cu o deschidere de 20 cm, avînd capetele rotunjite și prevăzute cu cîte o gaură cu diametrul de 1,5 cm. Nu prezintă nici un decor, fiind lucrat fără nici o preocupare artistică. Lățimea la mijloc este de 6 cm, grosimea de 4 cm, iar greutatea de 65 gr.

Întrebuințarea lui nu se poate preciza. Obiectele similare de piatră, ce par să fi avut un caracter sacru, imitînd coarnele sau semiluna, erau purtate ca talisman în epoca eneolitică²².

O placă circulară fragmentară, în formă de rondelă găurită la mijloc, din pastă cenușie (fig. 33/12), poartă pe ambele fețe o podoabă cu motive radiare înscrise în cerc. Decorul constă din linii de puncte adînci și impresiuni ușoare în segmenti de cerc. Pe una din fețe, rondela este tivită pe

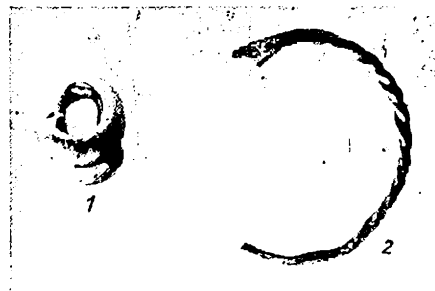

Fig. 41. — Inel de buclă de aur (1) și verigă de bronz (2) aparținînd epocii bronzului.

²² Publicate de M. Roska, în *AE*, XLII, 1928, p. 52, 306, fig. 15.

margine cu o linie circulară adâncită. Diametrul inițial era probabil de 8 cm, iar grosimea la mijloc de 1,4 cm.

O placă dreptunghiulară de lut, cu laturile de $5,2 \times 4,7$ cm, provenind din colecția I. Săvescu, aflată actualmente la Muzeul raional din Onești, este prevăzută cu cinci găuri pe o latură și cu patru pe cealaltă (fig. 40/5). Un obiect identic și de dimensiuni mai mici, lucrat însă din piatră, s-a semnalat și cu ocazia săpăturilor. Această placă a fost lucrată din șist argilos, fiind prevăzută pe laturile lungi cu câte patru găuri cu diametrul de 7 mm. Pe una dintre laturi s-au păstrat numai două găuri întregi. Toate găurile, pe latura lor de către margine, păstrează numai pe una din fețele piesei câte o adâncitură în formă de jghiab, care ar putea reprezenta urme de întrebuințare. Dimensiuni $0,073 \text{ m} \times 0,012 \text{ m}$ (fig. 40/7).

V. CONCLUZII

Săpăturile arheologice atât de reduse executate în stațiunea de la Podei, distrusă, în cea mai mare parte, în urma plantării suprafeței respective cu viță de vie, atestă totuși, prin bogăția și caracteristicile ceramicii pictate, importanța așezării din faza Cucuteni B.

Oasele numeroaselor animale și mulțimea rîșnițelor, ca și a vaselor mari de provizie, dovedesc ocupațiile de bază ale locuitorilor acestei așezări, cărora creșterea animalelor domestice și cultivarea pămîntului le erau familiare.

La rîndul lor, greutatea de pescuit ne vorbesc de altă ramură de activitate impusă de necesitățile vieții. Mulțimea săgeților de silex, de o tehnică perfectă prin dimensiunile mici și retușarea îngrijită, găsite în cantitate mare chiar la suprafața solului, ne îndreptățește a socoti că vînatul constituia una dintre ocupațiile de bază. Desigur, ele au servit și ca arme de luptă.

De asemenea, nu se poate preciza, deocamdată, în ce măsură locuitorii cucutenieni de pe Podei se ocupau cu exploatarea sării. Sarea se găsește în această regiune în straturi imense chiar la suprafața solului. Pentru explorarea ei omul nu avea nevoie de multe unelte, din care să ne fi rămas cîteva ca mărturie.

Știm precis însă că le era bine cunoscută tehnica și arta țesutului. Ne vorbesc de aceasta mulțimea greutateașilor întrebuințate la războiul de țesut, precum și amprente de țesătură de pe un pumnal de aramă și de pe un vas.

Utilajul redus de piatră și silex nu ne permite să spunem nimic cu privire la condițiile lui de prelucrare. În schimb, marea cantitate a ceramicii și frumusețea decorului ei pictat ne arată cît de dezvoltat era meșteșugul casnic al olăritului în cuprinsul acestei așezări.

Ceramica este aceea care, prin formele vaselor și motivele decorului, dă stațiunii de pe Podei o notă de diferențiere în cadrul așezărilor de tip Cucuteni B. Ca forme, în primul rînd se impun vasele cu picior, în chip de fructiere. Între motive se deosebesc, prin efectul lor decorativ, benzile textile din spațiile libere ale decorului.

Caracteristic Podeiului este decorul tricrom al ceramicii pictate cu negru, și roșu pe fond alb sau chiar brun, care aparține grupei, atât prin motivele

în formă de W, cât și prin benzile umplute cu culoare roșie. În ambele grupe ale ceramicii pictate, ε și ξ, motivul dominant al decorului, banda spiralică, se apropie mai mult de maniera obișnuită în ceramica bicromă de la Izvoare și Frumușica. Acest motiv apare încă frecvent în compoziții de stil specifice așezării Cucuteni B de pe Podei.

De o importanță deosebită pentru perioada finală a ceramicii pictate din Moldova este apariția la Podei a variantei de ceramica pictată cu dungi albe, de manieră protocucuteniană, determinată în nivelul neolitic târziu, Cucuteni B, de la Sărata-Monteoru.

C. MATASĂ

ЭНЕОЛИТИЧЕСКОЕ ПОСЕЛЕНИЕ КУКУТЕНИ В ИЗ ТЫРГУ ОКНА-ПОДЕЙ (р—н Тыргу Окна, обл. Бакәу).

РЕЗЮМЕ

Энеолитическое поселение в «Пodeй», находящееся в непосредственной близости к южной окраине города Тыргу Окна, занимает площадь более двух гектаров и расположено на выступе террасы реки Тротуш. Так как это место занято виноградником, можно было раскопать сравнительно небольшую поверхность — около 150 м² — на окраине поселения; раскопки осуществлялись на узкой полосе, иногда доходящей до 3,5—4 м, ограниченной с одной стороны краем виноградника, а с другой — выступом «Пodeй». Археологический слой был разрушен ямами, выкопанными для посадки виноградных лоз. Из горизонтов, относящихся к различным культурам и постепенно отложившихся в период между эпохой неолита и железным веком, сохранились незатронутыми лишь ямы (доходящие до 3 м глубины от нынешнего уровня земли), содержащие расписную керамику из поселения типа Кукутени В. В остальной части слоя предметы и черепки керамики неолитического периода, бронзового и железного веков как правило перемешаны и встречаются на различной глубине.

Судя по керамике, найденной в ямах, поселение в «Пodeй» относится к неолитической эпохе. Помимо керамики во время раскопок и случайно на поверхности земли при работах на винограднике были найдены несколько каменных топоров (рис. 5/1—3; 8/22—24), большое количество кремневых пластин (рис. 6/26—37; 42—46; 7/1—12; 18—21), тщательно изготовленные небольшие наконечники стрел (рис. 6/1—25), несколько пластин из обсидиана (рис. 6/38—41), орудия из рога и кости (рис. 5/2, 4—14; 8/31), глиняные грузила (рис. 7/1—9, 11). Некоторые орудия, кремневые пластины, каменные проушны топоры, костяные пробойники или глиняные грузила можно отнести к бронзовому веку.

Некоторые предметы неизвестного назначения — круглые (рис. 33/12) или прямоугольные (рис. 40/5, 7), глиняные и каменные пластинки — одинаково можно отнести и к неолитической эпохе и к бронзовому веку. К концу неолитической эпохи, к фазам Кукутени В и Городск-Усатово относятся медные орудия и оружие, призматическое шило (рис. 8/30), изогнутое лезвие (рис. 8/26), два кинжала (рис. 9) и три топора типа скрещенных лезвий (рис. 8/27—29). Расписная керамика стиля Кукутени В включает группы ε и ζ (рис. 10/25). Характерными для поселения в «Пodeй» являются формы сосудов с ножкой (рис. 13/1, 3; 29/3) и орнамент в виде различных полос: изображающих ткани (рис. 16/3; 23/4, 7; 29/3), вертикальных зигзагообразных (рис. 13/2, 4—5, 7; 21/1) или спиральных заполненных красной краской (рис. 22/2, 6; 29/1).

Для этого поселения характерна также керамика с черным или коричневым блеском, расписанная тонкими, белыми полосами, являющаяся вариантом Монтеору

керамики Кукутени фазы В (рис. 28/11; 30/2, 8, 10—11; 31/1, 3—4, 6—7, 9; 32/1, 3, 5, 7; 33/11).

Немногочисленные черепки (рис. 31/13; 32/6, 10, 12—13) относятся к категории керамики «Кукутени С», встречающейся вместе с расписной керамикой Кукутени В.

Кукутенская пластика представлена несколькими антропоморфными и зооморфными статуэтками (рис. 39; 40/2) и несколькими предметами (рис. 40/1, 3—4, 6).

Более многочисленны фрагменты керамики типа Городск-Усатово периода перехода от неолитической эпохи к бронзовому веку; они украшены шнуровым орнаментом или насечками (рис. 30/1, 3—4, 7, 9; 31/2, 5, 8, 10—11; 34/4).

Следы бронзового века встречаются sporadически. Лощеная каменная грушевидная булава, возможно, относится к этой эпохе (рис. 8/25). Два украшения представляют собой тип, вообще распространенный в Карпато-дунайской области в бронзовом веке (рис. 41). Фрагментарная керамика относится, судя по форме и орнаменту, к культуре Монтеору (рис. 33/33).

Глиняный кружок с отверстием, пробка амфоры (рис. 3/10—12) и отдельные черепки серой керамики, сделанной на гончарном круге (рис. 38), относятся к железнному веку (латенский период III).

Большая часть археологического материала из «Подей» получена в результате шурфовок, произведенных музеем из Пятра-Нямц между 1933 и 1956 гг. Небольшая часть материала, найденного при посадке виноградника, хранится в музее в Онешти.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Тыргу Окна. набросок плана.
 Рис. 2. — Тыргу Окна. Раскопки 1939—1943 гг. План (А) и профиль (В).
 Рис. 3. — Тыргу Окна — «Подей». Участок А. План (А) и профиль (В).
 Рис. 4. — Тыргу Окна — «Подей». Участок В. План (А) и профиль южной стены траншеи 3 (В).
 Рис. 5. — Каменные топоры (1,3), мотыга из оленьего рога (2) и костяная проколка (4—14).
 Рис. 6. — Наконечники стрел (1—25), пластины (26—29, 33—34, 42, 44—46), скребки (35—37, 39, 43), проколки из кремня (30—32), пластины (39, 41), скребок (38) и наконечник стрелы (40) из обсидиана.
 Рис. 7. — Грузила из обожженной глины.
 Рис. 8. — Кремневые пластины (1—7, 9) скребки (8, 10—12, 18—21) и трапециевидный микролит (17); утки (13—16); фрагменты каменного топора-молота (22—24); грузила из обожженной глины (25); медный «ножик» (26), топоры (27—29) и пробойник (30); костяное шило (31).
 Рис. 9. — Медные кинжалы, относящиеся к периоду перехода от неолита к бронзовому веку.
 Рис. 10. — Расписная керамика фазы Кукутень В.
 Рис. 11. — Расписная керамика фазы Кукутень В.
 Рис. 12. — Расписные сосуды Кукутень В.
 Рис. 13. — Расписная керамика фазы Кукутень В.
 Рис. 14. — Расписные, целые и фрагментарные, сосуды фазы Кукутень В.
 Рис. 15. — Сосуды (1—4, 6—8) и лошнло для керамики (5), относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 16. — Керамика фазы Кукутень В.
 Рис. 17. — Развернутый узор росписи сосудов, относящихся к фазе Кукутень В.
 Рис. 18. — Развернутый узор росписи (1, 2, 5), целые сосуды и обломки (3, 4, 6—8), относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 19. — Расписные обломки сосудов (1—4) и целые сосуды (5—6), относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 20. — Фрагменты керамики и развернутый узор росписи. Фаза Кукутень В.
 Рис. 21. — Фрагменты керамики и развернутый узор росписи. Фаза Кукутень В.
 Рис. 22. — Фрагменты керамики, сосуды и развернутые узоры росписи. Фаза Кукутень В.
 Рис. 23. — Фрагменты керамики и развернутые узоры росписи. Фаза Кукутень В.
 Рис. 24. — Фрагменты керамики и развернутые узоры росписи. Фаза Кукутень В.
 Рис. 25. — Украшенные росписью фрагмент керамики (1) и сосуд (2), относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 26. — Развернутые узоры росписи (1, 2, 5), расписные сосуд (3) и обломки сосудов (5—6), относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 27. — Сосуды (1—2, 4) и развернутые узоры росписи (3). Фаза Кукутень В.
 Рис. 28. — Фрагменты керамики, сосуды и развернутые узоры росписи, характерные для обычного стиля Кукутень В (1—10) и стиля «вариант Монтеору» (роспись белыми полосками на лощеном коричневом или черном фоне сосуда) (11). Фаза Кукутень В.
 Рис. 29. — Расписная керамика фазы Кукутень В.
 Рис. 30. — Керамика, относящаяся к фазам Кукутень В (2, 3, 5—6, 8, 10—11) и Городск (1, 4, 7, 9).

- Рис. 31. — Неукрашенная керамика фаз Кукутень В (1, 3, 4, 6, 7) и Городск (2, 5, 8—13).
 Рис. 32. — Керамика фазы Кукутень В. 1, 3, 4, 7, формы сосудов, относящихся к «варианту Монтеору»; 2, 5, 6, 8—11, формы и черепки сосудов, характерных для фазы Кукутень В; 9—10, 12—13, черепки керамики, относящейся к категории «Кукутень С».
 Рис. 33. — Керамика фазы Кукутень В, «вариант Монтеору» (11); керамика, относящаяся к группе Городск-Усатово (13) и культуре Монтеору (1—10, 12).
 Рис. 34. — Предметы (1, 5, 9, 12) и черепки керамики (2—4, 6—8, 10, 11, 13), принадлежащие культуре Монтеору.
 Рис. 35. — Черепки керамики, принадлежащей культуре Монтеору.
 Рис. 36. — Черепки керамики, принадлежащей культуре Монтеору.
 Рис. 37. — Керамика (1—10, 12—14) и фрагмент ложки из обожженной глины (11), относящиеся ко времени культуры Монтеору.
 Рис. 38. — Черепки керамики, относящейся ко второй эпохе железа (латенский период).
 Рис. 39. — Антропоморфные (1—4) и зооморфные (5) идола, относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 40. — Культовые предметы, относящиеся к фазе Кукутень В.
 Рис. 41. — Золотое височное кольцо (1) и бронзовое звено (2), относящиеся к эпохе бронзы.

L'ÉTABLISSEMENT ÉNÉOLITHIQUE CUCUTENI B DE ȚIRGU OCNA-PODEI distr. de Țirgu Ocna, rég. de Bacău

RÉSUMÉ

Cet établissement énéolithique occupe une surface de plus de 2 ha sur l'éperon dit « Podei », formé par la terrasse du Trotuș, à proximité de la lisière sud de la ville de Țirgu Ocna. Le terrain étant planté de vignes, il n'a été possible de pratiquer des fouilles que sur une surface assez restreinte, de 150 m² environ, représentant une bande de terrain étroite, parfois de 3,50-4 m à peine, comprise entre la limite de la vigne et celle de l'éperon, dans la zone périphérique de l'établissement. La couche archéologique a été détruite lors des travaux effectués en vue de la plantation de la vigne. De tous les niveaux correspondant aux différentes civilisations qui, depuis l'époque néolithique jusqu'à l'âge du fer, se sont succédées dans ce site, on n'a trouvé intactes que les fosses contenant de la céramique peinte appartenant à l'établissement Cucuteni B, creusées à une profondeur atteignant parfois jusqu'à 3 m par rapport à la surface actuelle du sol. Dans tout le reste de la couche de culture, les objets et fragments céramiques, tant néolithiques qu'appartenant aux âges du bronze et du fer, se trouvent le plus souvent mêlés à différentes profondeurs.

L'établissement qui — par la quantité de céramique découverte dans les fosses — mérite d'être considéré comme représentatif du site de « Podei » est celui de l'époque néolithique. Outre la céramique, les fouilles ainsi que les découvertes fortuites de surface faites à l'occasion des travaux d'entretien de la vigne, ont fourni un certain nombre d'objets tels que : haches en pierre (fig. 5/1,3 ; 8/22-24), lames en silex, en quantité considérable (fig. 6/26-37, 42-46 ; 7/1-12, 18-21), pointes de flèches de petites dimensions, d'une technique soignée (fig. 6/1-25), quelques lames en obsidienne (fig. 6/38-41), des outils en corne et en os (fig. 5/2, 4-14 ; 8/31), des poids en terre glaise (fig. 7/1-9, 11). Certains outils — lames en silex, haches en pierre perforées, perçoirs en os ou poids en terre glaise — pourraient être assignés à l'âge du bronze.

Quelques pièces d'usage indéterminé — plaques circulaires (fig. 33/12) ou rectangulaires (fig. 40/5-7) en pierre ou en terre glaise — peuvent être assignées aussi bien à l'époque néolithique qu'à l'âge du bronze.

La fin du néolithique — phases Cucuteni B et Gorodsk-Usatovo — est représentée par des outils et des armes en cuivre : un poinçon prismatique (fig. 8/30), une lame courbe (fig. 8/26), deux poignards (fig. 9) et trois haches à tranchants croisés (fig. 8/27-29).

La céramique peinte de style Cucuteni B comprend les groupes ε et ζ (fig. 10 et 25). Les formes les plus caractéristiques du site sont des vases à pied (fig. 13/1,3 ; 29/3) ; quant aux motifs, il faut citer les bandes de traits entrelacés à la manière d'une trame (fig. 16/3 ; 23/4, 7 ; 29/3), les bandes en zig-zag verticales (fig. 13/2, 4-6, 7 ; 27/1) et les bandes en spirales colorées en rouge (fig. 22/2, 6 ; 27/1).

Il faut signaler, de même, comme caractéristique au site de « Podei », la catégorie de céramique à glaçure brune ou noire et à minces raies peintes en blanc, qui constitue la variante Monteoru de la céramique Cucuteni B (fig. 28/11; 30/2, 8, 10-11; 31/1, 3-4, 6-7, 9; 32/1, 3, 5, 7; 33/11).

La céramique Cucuteni C, qui apparaît associée à la céramique peinte Cucuteni B, est représentée par quelques rares fragments (fig. 31/13; 32/9-10, 12-13).

La plastique cucuténienne est représentée par quelques figurines anthropomorphes et zoomorphes (fig. 39; 40/2) et quelques objets (fig. 40/1, 3-4, 6).

On trouve en plus grand nombre les fragments céramiques du type Gorodsk-Usatovo, à décor en cordonnet ou à encoches, appartenant à la phase de transition du néolithique à l'âge du bronze (fig. 30/1, 7, 9; 31/2, 5, 8-13; 34/4).

Les vestiges de l'âge de bronze n'apparaissent que sporadiquement : telle une massue piriforme en pierre polie qui pourrait lui être assignée (fig. 8/25). Deux objets de parure représentent des types répandus dans le bronze carpato-danubien (fig. 41). Les fragments céramiques appartiennent, par leur forme et par leur décor, à la civilisation de Monteoru (fig. 33/1-10-12).

Une rondelle en terre glaise à perforation et un bouchon d'amphore (fig. 7/10, 12), ainsi que des fragments isolés de céramique grise façonnée au tour (fig. 38), appartiennent à l'âge du fer (La Tène III).

La plus grande partie du matériel archéologique de « Podei » provient des sondages exécutés par le Musée de Piatra Neamț entre les années 1933 et 1956. Une plus faible partie, représentant le matériel récolté lors de la plantation de la vigne, appartient aux collections du Musée de Onești.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Tirgu Ocna. Plan.
 Fig. 2. — Tirgu Ocna. Fouilles de 1939-1943. Plan (A) et coupe (B).
 Fig. 3. — Tirgu Ocna — « Podei ». Secteur A. Plan (A) et coupe (B).
 Fig. 4. — Tirgu Ocna. — « Podei ». Secteur B. Plan (A) et coupe de la paroi sud du fossé 3 (B).
 Fig. 5. — Haches en pierre (1, 3), binette en corne de cerf (2) et perçoir en os (4-14).
 Fig. 6. — Pointes de flèches (1-25, lames (26-29, 33-34 42, 44-46), racloirs 35 - 37 43) perçoirs (30-32) en silex, lames (39-41), racloir (38) et pointe de flèche d'obsidienne (40).
 Fig. 7. — Poids en terre glaise.
 Fig. 8. — Lames (1-7, 9) racloirs (8, 10-12, 18-21) et microlithe trapézoïdal (17) en silex; osselets (13-16); fragments de haché-marteau en pierre (22-24); poids en terre glaise (25); « serpette » (26), haches (27-29) et poinçon (30) en cuivre; poinçon en os (31).
 Fig. 9. — Poignards en cuivre de la période de transition du néolithique à l'âge du bronze.
 Fig. 10. — Céramique peinte de la phase Cucuteni B.
 Fig. 11. — Céramique peinte de la phase Cucuteni B.
 Fig. 12. — Vases peints de la phase Cucuteni B.
 Fig. 13. — Céramique peinte de la phase Cucuteni B.
 Fig. 14. — Vases entiers et à l'état fragmentaire, peints, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 15. — Vases (1-4, 6-8) et polissoir pour céramique (5) de la phase Cucuteni B.
 Fig. 16. — Céramique de la phase Cucuteni B.
 Fig. 17. — Motifs de peinture, développés, de vases de la phase Cucuteni B.
 Fig. 18. — Motifs peints, développés (1, 2, 5), et vases entiers et à l'état fragmentaire, (3-4, 6-8) de la phase Cucuteni B.
 Fig. 19. — Fragments céramiques (1-4) et vases (5-6), peints, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 20. — Fragments céramiques et motifs de peinture, développés, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 21. — Fragments céramiques et motifs de peinture, développés, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 22. — Fragments céramiques, vases et motifs de peinture, développés, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 23. — Fragments céramiques et motifs de peinture, développés, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 24. — Fragments céramiques et motifs de peinture, développés, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 25. — Fragment céramique (1) et vase (2), peints, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 26. — Motifs développés (1-2, 5), vase (3) et fragments de vases (5, 6), peints, de la phase Cucuteni B.
 Fig. 27. — Vases (1, 2, 4) et motif de peinture, développé (3) de la phase Cucuteni B.
 Fig. 28. — Fragments céramiques, vases et motifs, développés, de peinture du style habituel Cucuteni B (1-10) et du style de la « Variante Monteoru » (peinture à raies blanches sur fond brun ou noir, à glaçure, du vase, 11), de la phase Cucuteni B.

PLASTICA CUCUTENIANĂ DIN VECHILE COLECȚII ALE MUZEULUI DE ISTORIE A MOLDOVEI

În vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei din Iași se află un lot de 331 de figurine cucuteniene de lut ars, dintre care 300 antropomorfe și 31 zoomorfe¹.

Din cercetările făcute asupra provenienței acestor figurine rezultă că o parte din ele s-au găsit cu ocazia săpăturilor din așezarea de la Cucuteni-Băiceni, efectuate de Gr. Buțureanu², N. Beldiceanu³ și H. Schmidt⁴.

Aceste obiecte, împreună cu altele din fosta colecție a Facultății de litere din Iași, au fost donate Muzeului de antichități în anii 1916—1917. Printre ele s-au găsit trei fragmente de figurine antropomorfe, publicate de I. Andrieșescu⁵ (pl. I/2,8 ; VI/7), și două figurine zoomorfe, publicate de H. Schmidt (pl. XXII/6 ; XXIII/1)⁶. O altă parte din figurinele acestui lot, descoperite tot la Cucuteni, provin din colecția I. State, donată aceluiași muzeu în 1935 (pl. I/3 ; IV/4 ; VII/14 ; VIII/1 ; IX/4 ; XV/1,3 ; XVI/11 ; XXII/1,5,8 ; XXIV/9)⁷. În fine, celelalte figurine provin din alte așezări cucuteniene din Moldova, cercetate prin recunoașteri și sondeaje de către colaboratorii Muzeului de istoria Moldovei din Iași sau din diferite donații⁸.

Deseori este imposibil să se poată preciza localitatea de proveniență a acestor figurine, întrucât în inventarul vechi al muzeului și chiar în publicațiile unde sînt menționate unele dintre ele nu există o evidență clară pentru fiecare figurină în parte.

¹ Colecția Muzeului de istorie a Moldovei, inv. nr. 584—621, 623—909, 1 086—1 131, 1 183—1 257, 1 631—1 636.

² I. Gr. Buțureanu, *Notițe asupra săpăturilor și cercelărilor făcute la Cucuteni-Băiceni*, „Arhiva Soc. științifice și literare din Iași”, I, 3, 1889, p. 257—260.

³ N. Beldiceanu, *Antichitățile dela Cucuteni*, Iași, 1885.

⁴ H. Schmidt, *Cucuteni, in der oberen Moldau*, Berlin u. Leipzig, 1932, p. 1—2.

⁵ I. Andrieșescu, *Contribuție la Dacia înainte de Romani*, Iași, 1912, pl. V, dreapta.

⁶ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 33/13 ; 35/22.

⁷ Șt. Bujoreanu, *Noua colecție de obiecte preistorice de la Cucuteni, a Muzeului de antichități Iași*, în *AArh*, 13—14, 1937—1938, p. 23 și urm., fig. 1/d ; 2 ; 3/a ; 4/a b ; 5/a, d, e ; 7/b ; 8/b, c, d. Cf. Registrul de intrare și ieșire al Muzeului de antichități din Iași, 1935, nr. 33 din 21 iulie, unde se specifică că acest lot de figurine provine de pe proprietatea „I. State”, în imediata vecinătate a așezării neolitice de la Cucuteni.

⁸ Cf. O. Tafrali, *Istoricul înființării Muzeului de antichități din Iași*, în *AArh*, 9—13, 1933—1934, p. 53 și urm. De asemenea, o figurină antropomorfă în poziție șezîndă (fig. 16, 2), provenind din Moldova, a fost donată de către Arhivele statului din Iași.

Din aceste motive, în afară de figurinele cunoscute din publicații cărora li se poate menționa locul de găsim, pentru rest nu s-a putut da nici un fel de precizare, indicându-se doar : *Moldova*.

Cu toate aceste dificultăți în determinarea provenienței lor, figurinele antropomorfe și zoomorfe la care ne referim aici prezintă interes pentru o mai bună cunoaștere a plasticii neolitice din fazele Cucuteni A și B de pe teritoriul Moldovei.

În acest scop, ne propunem, ca în cele ce urmează să prezentăm în ordine cronologică diferitele grupe și variante de figurine antropomorfe, accentuând asupra caracteristicilor lor tipologice și stilistice. În ceea ce privește figurinele zoomorfe, se va accentua asupra caracteristicilor lor, neputându-le separa din punct de vedere cronologic.

I. FIGURINE ANTROPOMORFE

A. FAZA CUCUTENI A

Din această fază sînt 35 de figurine feminine fragmentare, caracterizate printr-o steatopigie foarte pronunțată și poziție verticală, cu partea superioară a corpului ușor înclinată înainte și cu cea inferioară terminată în majoritatea cazurilor printr-un vîrf ascuțit. Aceste figurine, constituite din două jumătăți simetrice lipite între ele, erau lucrate dintr-o pastă relativ fină, arsă la roșu. Una dintre ele prezintă pe suprafața ei amprente de boabe de cereale. Asemenea amprente s-au mai observat și pe o figurină Cucuteni A găsită la Trușești Tuguieta⁹, ca și pe unele figurine precucuteniene provenind din așezarea de la Luka Vrublevetkaia¹⁰. De obicei, corpul acestor figurine este ornamentat în întregime cu un decor incizat ; figurine neornamentate se întîlnesc, de altfel, mai rar în această fază.

În general, capul figurinelor ornamentate sau neornamentate din faza Cucuteni A este de cele mai multe ori o simplă continuare conică a gîtului. Cîteodată, nasul, „en bec d'oiseau”, mult redus față de acela al figurinelor din faza Cucuteni B, prezintă de o parte și de alta a lui cîte o mică pastilă aplicată. Alteori, aceste pastile sînt fixate pe piept, în dreptul sînilor sau pe pîntece, indicînd ombilicul (pl. I/1).

Spre deosebire de acestea, figurinele feminine din alte așezări de tip Cucuteni A se caracterizează prin stilizarea părului sub formă de coadă împletită și lăsată pe spate pînă la șolduri¹¹. Brațele, adesea sub formă de prelungire a umerilor, sînt indicate prin amorse de brațe mai rotunjite (pl. I/1) sau mai ascuțite (pl. I/4). Acest fel de modelare a figurinelor antropomorfe este tipic pentru cultura cucuteniană, spre deosebire de cultura gumelnițeană, în care figurinele au brațele ceva mai lungi și de formă dreptunghiulară¹². Ornamentul

⁹ Col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, inv. nr. III-64; inedit.

¹⁰ S. N. Bibikov, *Поселение Лука Врублевская*, în *MIA*, 38, 1953, p. 206—210, fig. 70, 71.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, fig. 13/5; idem, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, pl. 14, fig. 5.

¹² Pentru figurinele din cultura Gumelnița vezi de exemplu : Vl. Dumitrescu, *Fouilles de Gumelnița*, în *Dacia*, II, fig. 64/1, 5; D. V. Rosetti, *Steinkupferzeitlichen Plastik aus einem Wohnhügel bei Bukarest*, București, 1939, pl. 11/1, 2, 4; M. Petrescu-Dîmbovița, *Cetățuia de la Sloicani*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 41/5; 42/1.

incizat pe partea superioară a corpului este destul de variat. Decorul romboidal apare mai frecvent pe pîntece și spate (pl. I/2, 5, 7), rombii fiind cîteodată întretăiați de o linie orizontală (pl. I/2). Pieptul și spatele sînt decorate cu un ornament din șiruri de dungi incizate, dispuse în formă de unghiuri cu vîrfurile în sus sau în jos (pl. I/2,5), sau cu motive radiale neregulate (pl. I/1). Alteori, bustul este ornamentat pe față și pe spate cu linii incizate oblice și distanțate între ele (pl. I/6). Pe partea anterioară a corpului unei alte figurine, păstrată fragmentar, se observă în față romburi incizate neregulate și hașurate (pl. I/4).

De asemenea, soldurile și coapsele sînt ornamentate cu motive incizate. Astfel, pe fese se observă șiruri de linii incizate oblice și verticale (pl. I/6,8; III/5,8; IV/1) sau orizontale (pl. I/7, 9, 10; II/3, 7, 13). Alteori apare spirala înfășurată (pl. II/10; III/3—4) sau simplă (pl. II/11). Foarte rar se întîlnește motivul cu „semiove” (pl. II/1), precum și cel radial (pl. II/4). Primul motiv ornamental este aplicat sub forma a patru „semiove”, despărțite între ele prin patru liniuțe incizate verticale și orizontale (pl. II/1). Un motiv similar apare și pe o figurină din așezarea de la Trușești¹³. În schimb, motivul cu „ove” și „semiove” este pictat foarte frecvent pe vasele și lingurile din așezările Cucuteni A de la Hăbășești¹⁴ și Frumușica¹⁵. La rîndul lor, coapsele sînt decorate cu benzi de dungi incizate, oblice-continue (pl. I/8, 10; II/9, 11; III/3—5,9), dintre care unele sînt dispuse în grupe și distanțate între ele (pl. III/8) și orizontale (pl. II/4, 12; III/1, 7).

Asemenea motive decorative se mai întîlnesc și pe figurinele de lut ars din așezările Cucuteni A de la Hăbășești¹⁶, Trușești¹⁷, Cucuteni¹⁸ și Ruginoasa¹⁹, precum și pe acelea din așezarea Tripolie A de la Luka Vrublevetkaia²⁰.

În afară de motivele incizate, s-au mai adăugat și elemente de podoabă în relief, sub formă de coliere sau eșarfe (pl. I,1; IV/3), puse în jurul gîtului. Motive asemănătoare se întîlnesc pe figurinele din așezările de la Cucuteni²¹, Hăbășești²², Trușești²³ etc.

Picioarele se termină uneori printr-un vîrf ascuțit (pl. I/9; II/11, 13; III/4, 7), printr-o labă lățită (pl. III/1) sau printr-un mic suport circular (pl. III/3). Picioare cu terminații asemănătoare se găsesc aproape în toate așezările aparținînd fazei Cucuteni A.

Din colecția noastră nu fac parte figurine cu decor pictat, ca în așezările Cucuteni A de la Hăbășești²⁴, Trușești²⁵ și Frumușica²⁶. Cu privire la ornamentarea figurinelor cu decor pictat sau incizat s-au exprimat diferite păreri în literatura de specialitate din țara noastră și din străinătate.

¹³ Inedite. Col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, inv. nr. II-487 și II-1 210.

¹⁴ Vl. Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954, pl. CVII, 3; XCVIII, 15; LXXXVII, 1 a.

¹⁵ C. Matasă, *Frumușica*, București, 1946, pl. XLII, 348; XLIV, 349; XLVI, 353.

¹⁶ Vl. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, p. 405 și fig. 32/5—13.

¹⁷ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, pl. 21, fig. 13/1, 5.

¹⁸ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 32/1, 3, 4 a.

¹⁹ C. Matasă, *op. cit.*, pl. LIII, 391 a—b; 393 a—c, 394 a—c.

²⁰ C. N. Bibikov, *op. cit.*, pl. 31/3; 32/2.

²¹ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31/3; pl. 32/2.

²² Vl. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, p. 405, fig. 32/2; 34, 4, 8.

²³ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 21, fig. 13/4.

²⁴ Vl. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, p. 404, pl. CXXI, 1.

²⁵ Inedite. Col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași, inv. nr. II-2 892: II-723.

²⁶ C. Matasă, *op. cit.*, pl. LV, 407 a—b.

Astfel, J. Déchelette²⁷, I. Andrieșescu²⁸, H. Schmidt²⁹, Vl. Dumitrescu³⁰ și alți autori sînt de părere că ornamentarea integrală a figurinelor antropomorfe cu decor incizat sau pictat este în legătură cu tatuarea sau cu îmbrăcăminte. La rîndul lor, M. Himner³¹ și K. Majewski³² presupun că ornamentarea figurinelor ar reprezenta, eventual, anumite podoabe din găteala feminină. K. Majewski precizează că deseori pe figurine se pictau și motive decorative întîlnite și pe ceramică. După H. Dumitrescu, liniile incizate de pe corpul figurinelor antropomorfe ar reda „elementele anatomice care constituie reliefurile suprafeței cutanee a corpului uman”³³. De asemenea, R. Vulpe este de părere că decorul incizat tectonic de pe figurinele antropomorfe reprezintă cutele unui corp îmbătrînit, în scopul redării naturaliste a conceptului de „zeiță mamă”³⁴.

Din această sumară prezentare a principalelor ipoteze în legătură cu semnificația decorului incizat de pe figurinele antropomorfe se poate deduce că nu s-a ajuns încă la o interpretare unanim acceptată. Totuși, majoritatea cercetătorilor înclină către ipoteza tatuajului, în sprijinul căreia se pot invoca și date etnografice³⁵. Nu trebuie să se piardă din vedere însă nici paralelismul dintre motivele incizate sau pictate de pe figurinele antropomorfe și cele de pe vase.

Din acest punct de vedere, abundența decorului incizat din faza Cucuteni A2 de pe figurine și vase este în legătură cu larga răspîndire a decorului incizat de tradiție mai veche, din etapa precucuteniană. În schimb, în faza următoare a culturii Cucuteni A3, acest decor apare pe figurine mai rar; alături de el se întîlnesc acum și motivele pictate, care vor deveni frecvente în fazele Cucuteni A—B și B. În tehnici diferite (incizie și pictură), se folosesc aproximativ aceleași motive decorative, artistul neolitic încercînd să reprezinte în mod naturalist elementele caracteristice de înfrumusețare a corpului uman.

Avîndu-se în vedere că marea majoritate a figurinelor antropomorfe din colecția noastră sînt ornamentate cu decor adînc incizat, caracteristic plasticii din aceeași categorie din așezarea Cucuteni A2 de la Trușești—Țuguieța, înclinăm să le datăm, cel puțin pe cea mai mare parte din ele, în subfaza Cucuteni A2. Acest fapt ne arată că cele mai multe dintre figurinele antropomorfe la care ne-am referit nu provin din așezarea de la Cucuteni-Băiceni, care se datează într-o subfază mai tîrzie (Cucuteni A3), ci probabil din alte stațiuni din subfaza Cucuteni A2 de pe teritoriul Moldovei.

B. FAZA CUCUTENI B

Figurinele antropomorfe din această fază sînt în număr de 263, dintre care 160 feminine, 16 masculine și 85 nedeterminate ca sex. După cum se știe, ele se dezvoltă din figurinele neornamentate din faza mai veche Cucuteni A.

²⁷ J. Déchelette, *Manuel d'archéologie préhistorique*..., I, p. 209, 597.

²⁸ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 105.

²⁹ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 66.

³⁰ Vl. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, p. 422.

³¹ M. Himner, *Étude sur la civilisation prémycénienne*, în *Światowit*, XIV, 1930—1931, p. 148.

³² K. Majewski, *Chronologia i styl plastyki figurinalnej Zachodnio-Trypińskiej*, în *Arch.*, II, 1948, p. 15.

³³ Horia Dumitrescu, *Striațiile de pe figurinele umane din neolitic*, în *P An*, III, p. 17.

³⁴ Radu Vulpe, *Izvoare*, București, 1958, p. 338.

³⁵ Astfel Mikluho-Maklai menționează că pe coasta de nord a Guineei, satul Maupa, erau puțini bărbați tatuați; în schimb femeile aveau corpul acoperit cu diferite desene originale și erau tatuate în diferite părți ale corpului, după vîrstă. „... Cu prilejul unei strămutări, băștinașii aduc în noua lor patrie, împreună cu limba și tatuajele lor specifice” Mikluho-Maklai, *Jurnal de călătorie*, II, Buc. 1959 p. 309). „... O fată ti-

Marea majoritate a figurinelor feminine sînt modelate dintr-o pastă fină și omogenă și prezintă următoarele caracteristici : uneori sînt pictate sau incizate (incizia avînd ca scop indicarea unor detalii anatomice ca : ochii, gura, sexul etc) ; steatopigia, cu rare excepții, este mai puțin accentuată ; capul rotund sau mai lunguieț, cu unul sau mai multe orificii de o parte și de alta a nasului modelat „en bec d'oiseau” ; brațele și șoldurile perforate transversal ; bustul de formă dreptunghiulară, cu talia foarte îngustă, în formă de „corset” ; partea inferioară conică sau cilindrică și sexul indicat printr-o incizie verticală sau un triunghi incizat.

Figurinele masculine, cu sexul modelat în relief, prezintă cîteodată, un singur ochi și de obicei o diagonală pe piept³⁶. Cu mici excepții, ambele categorii de figurine, atît cele feminine cît și cele masculine, sînt terminate printr-un vîrf ascuțit sau printr-o labă modelată. Din punct de vedere tipologic, se pot deosebi următoarele variante :

1. *Figurine feminine*

Se deosebesc două variante, una în poziție verticală și alta în poziție șezîndă.

a) *Figurine feminine în poziție verticală.*

Această variantă este reprezentată prin 147 exemplare, dintre care o figurină întregă și restul fragmentare.

Figurina întregă are capul cu părțile laterale lățite, nasul „en bec d'oiseau”, gîtul gros, amorse de brațe. Corpul modelat schematic, de formă conică, cu spatele plat și abdomenul ușor reliefat, sub care este indicat sexul printr-o adîncitură ovală (pl. IV/4). Analogii pentru această figurină foarte schematică și deosebită de restul figurinelor antropomorfe din aria culturii Tripolie-Cucuteni-Ariușd se întîlnesc în Creta, la Hagia Triada³⁷.

Restul figurinelor au capul modelat rotund (pl. IV/6—8, 10 ; V/6, 8—9, 13—14) sau lunguieț și cu părțile laterale lățite (pl. IV/5, 9 ; V/1—5, 7, 9—10—12 ; VI/1). Unele dintre ele prezintă cîte un rînd de orificii de o parte și de alta a nasului, modelat „en bec d'oiseau” (pl. IV/6—9 ; V/2—4, 6, 8, 11—12 ; VI/1) sau, alteori, cîte două rînduri de orificii (pl. IV/5, 10 ; V/5, 7, 13—14). Gîtul este mai lung (pl. IV/7—10 ; V/1, 3—4, 10—11 ; 13, VI/1) sau mai scurt (pl. IV/5 ; V/2, 5—9, 12, 14). Brațele sînt perforate și ascuțite (pl. IV/2, 5—6 ; V/2, 4—7, 10—11 ; VI/4—5, 10, 13—14 ; VII/2, 4—8, 10, 16) sau, uneori, mai rotunjite (pl. IV/7—9 ; V/8, 13 ; VI/6, 9, 12 ; VII/1, 3, 13—14). Torsul este dreptunghiular (pl. IV/5—6 ; V/5 ; VI/2, 4—5, 8, 13 ; VII/2, 5—6, 12—13, 16 ; VIII/8), uneori cu talia destul de îngustă (pl. IV/2, 10 ; VI/6, 7, 9—11, 14 ; VII/4, 10). În majoritatea cazurilor, sîinii sînt redați prin pastile aplicate (pl. IV/6,

nără era tatuată pe tot corpul cu un decor format din linii drepte și curbe care se încrucișau de-a lungul și de-a latul corpului”. De asemenea; observă că tatuajul este mai frecvent la fetele tinere (*Ibidem*, p. 198). Tot în legătură cu tatuarea, H. Melville menționează că în Taipi oamenii erau tătuați pe față și pe corp. H. Melville consideră că tatuajul era un „obicei religios” (H. Melville, *Taipi*, Buc., 1960, p. 254 și urm.).

³⁶ Cf. T. Passek, *Периодизация Трипольских поселений*, în *MIA*, 10, Moscova-Leningrad, 1949, p. 70.

³⁷ K. Majewski, *Plastyka antropomorficzna na Krecie w III i II tysiącleciu przed n.e.*, în *Arch*, VI, Warszawa, 1954, p. II, 20.

8-10; V/2-3, 6, 11; VI/2-13; VII/1-2, 4, 6, 10, 16) sau modelați în relief, în formă alungită (pl. V/5, 7, 12). Alteori, ei nu sînt indicați (pl. IV/5; V/9, 10, 14; VI/14; VII/3, 5, 7-8). Abdomenul este uneori reprezentat convex (pl. IV/2; VI/8, 10, 14; VII/4; VIII/1-3) sau concav (pl. X/4; XI/6); Șoldurile sînt ieșite în afară, avînd orificii transversale pl. IV/2, 6; VI/7; VII/6, 9, 11, 15; VIII/3, 7-8, 10; IX/1-2, 4-5, 8-9; X/1-3, 9; XII/1, 9-10, 14; XIII/1, 3-6, 11; XIV/3, 7-8; XVI/2-3). Alteori, aceste orificii lipsesc cu totul (pl. VI/10, 13-14; VII/12-14; VIII/1, 4-5; IX/3; X/4, 7, 14; XI/1, 7; XII/2-3, 8, 13, 15). Ombilicul este indicat printr-unul, două sau trei orificii (pl. VII/6, 9, 11; VIII/8; IX/1; X/1; XIV/3). La unele figurine, partea inferioară, modelată conic și cu o umflătură în jurul genunchilor, este terminată printr-un vîrf ascuțit (pl. VII/14; IX/4; X/6, 10, 15), iar sexul este indicat printr-o incizie verticală (pl. VI/13-14; VII/12-13; VIII/1-2, 6; IX/1-3, 7, 9; X/1-15; XI/1-5, 7-13, 17; XII/1-5, 8-9). La cele cu partea inferioară modelată cilindric sexul este indicat printr-un triunghi incizat reprezentînd la mijloc și către vîrfurile triunghiului o mică incizie verticală (pl. XI/16; XII/14-15; XIII/1-11; XIV/1-12). Numai cîteva dintre aceste figurine sînt ornamentate cu motive pictate din benzi de linii paralele, oblice, orizontale sau încrucișate (pl. V/11-13; VIII/4-5, 8-10).

b. Figurine feminine în poziție șezîndă. Această categorie, reprezentată prin 13 exemplare mai mult sau mai puțin fragmentare, constă din figurine exclusiv feminine, ca și restul exemplarelor de acest fel din cultura Cucuteni-Tripolie. Ele pot fi clasificate din punct de vedere tipologic în următoarele variante:

1. Figurine șezînde cu picioarele întinse înainte, formînd cu linia verticală a corpului un unghi drept.

2. Figurine cu picioarele ușor îndoite de la genunchi, într-o poziție semi-șezîndă.

3. Figurine cu picioarele îndoite puternic de la genunchi³⁸.

Figurinele șezînde din colecția noastră prezintă toate caracterele generale ale acestor variante. Din prima variantă fac parte trei figurine (pl. XV/1, 2, 3), dintre care una, cu brațele și picioarele rupte, are capul lunguieț, două rînduri de orificii de o parte și de alta a nasului „en bec d'oiseau”; gîtul gros, sîinii indicați sub forma a două pastile aplicate, iar sexul printr-o incizie (pl. XV/1). După resturile rămase de la brațe și picioare, s-ar putea deduce că această figurină avea brațele întinse înainte și picioarele așezate orizontal³⁹.

A doua figurină, tot cu brațele și picioarele rupte, are capul modelat mult mai realist ca precedenta, artistul neolitic redîndu-i detaliile feței: ochii expresivi, arcadele sprîncenelor destul de vizibile, nasul apropiat de linia reală, gura ușor întredeschisă și urechile mari și perforate, în jurul gîtului, o incizie circulară indică colierul, iar sîinii sînt reprezentați sub forma a două pastile aplicate. Din resturile mîinilor și ale picioarelor rămase, rezultă că mîna dreaptă era așezată pe abdomen și cea stîngă pe piept, iar picioarele întinse înainte. După ușoara încovoiere a spinării, se poate deduce că corpul era în mișcare (pl. XV/2). În legătură cu acest detaliu, M. T. Ghembarovici, descriînd figurinele

³⁸ M. T. Ghembarovici, *К вопросу о значении трипольских женских статуэток*, în SA, XXV, p. 106 și urm.

³⁹ *Ibidem*, fig. 1-3.

din varianta I, presupune că poziția înclinată în față a figurinelor șezînde poate fi explicată prin încercarea artistului ceramist de a reda corpul uman într-o anumită mișcare, în special aceea de a visli sau de a se legăna.

A treia figurină are corpul lipsă de la talie în sus. Picioarele sînt întinse înainte, formînd cu trunchiul, în poziție verticală, un unghi drept. Picioarele sînt modelate foarte naturalist, avînd indicați genunchii și degetele de la ambele picioare (pl. XV/3).

Dintre toate figurinele feminine în poziție șezîndă din colecția noastră, aparținînd variantei I, după clasificarea lui M.T. Ghembarovici, acestea două din urmă sînt cel mai naturalist redade, constituind un progres în arta plastică cucuteniană din faza B. Analogii pentru acest tip de figurine întîlnim în așezările de la Tripolie și Kolodeajnoe⁴⁰ precum și la Hagia Triada⁴¹.

Din varianta a II-a fac parte nouă exemplare cu picioarele ușor îndoite de la genunchi, într-o poziție semișezîndă (pl. XVI/5, 7—14). Figurine similare s-au găsit în așezările tripoliene din R. S. S. Ucraineană⁴², precum și în așezările neolitice gumelnițene din Muntenia⁴³. La acestea, capătul labeli piciorului este ascuțit.

În varianta a III-a se încadrează numai o figurină cu picioarele îndoite puternic de la genunchi și cu laba piciorului modelată în formă ascuțită (pl. XVI/6).

Analogii pentru această variantă se întîlnesc la Cucuteni⁴⁴, precum și în așezările corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Ucraineană⁴⁵.

2. Figurine masculine

Figurinele masculine, mai mult sau mai puțin fragmentare, sînt în număr de 18 (pl. XVII/1—13; XVIII/1—5). Majoritatea figurinelor masculine au torsul bombat în față, iar spatele mai plat. De pe umărul drept mai întotdeauna pornește o diagonală incizată (pl. XVII/1—2). De asemenea, în jurul taliei se observă o centură incizată (pl. XVII/1—2, 10) sau modelată în relief (pl. XVIII/1). Șoldurile și fesele sînt ușor reliefate și, mai rar, perforate (pl. XVII/4). În majoritatea cazurilor, partea inferioară a corpului este modelată cilindric, iar sexul este redat în relief (pl. XVII/1—13; XVIII/1—5). Alteori, corpul este modelat conic, cu umflături în jurul genunchiului (pl. XVII/12—13) sau cu laba piciorului în formă de opincă (pl. XVII/5). Analogii pentru aceste figurine se întîlnesc în așezările neolitice de la Cucuteni⁴⁶ și Șipeniț⁴⁷ ambele aparținînd fazei Cucuteni B, precum și în așezarea din aceeași vreme de la Koșilovți⁴⁸.

3. Figurine antropomorfe nedeterminate ca sex

În colecția noastră sînt 85 de fragmente de figurine nedeterminate ca sex (pl. XVIII/8—24; XIX/1—27; XX/1—22; XXI/1—21), dintre care șapte

⁴⁰ M. T. Ghembarovici, *op. cit.*, în SA, XXV, fig. 5.

⁴¹ K. Majewski, *op. cit.* în Arch., VI, 1954, pl. IX, 76.

⁴² M. T. Ghembarovici, *op. cit.*, în SA, XXV, fig. 6, 13; O. Kandyba, *Schipenitz*, Wien, 1937, p. 151, fig. 49.

⁴³ Vl. Dumitrescu, *Fouille des Gumelnița*, în Dacia, 11, 1925, fig. 65.

⁴⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31/6, 32/5.

⁴⁵ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 152 fig. 70; M. T. Ghembarovici, *op. cit.*, p. 109, fig. 6.

⁴⁶ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 31/11.

⁴⁷ O. Kandyba, *op. cit.*, p. 152, fig. 66.

⁴⁸ Helena Cehak, *Plastyka neolityczne Kultury ceramiki Malowanej w Polsce*, în *Światowit*, XIV, 1930—1931, pl. VIII/1, 3, 6, 8.

torsuri (pl. IV/5 ; V/9—10). Acestei din urmă categorii îi aparțin după felul cum a fost modelată laba piciorului următoarele șase variante : a) cu laba piciorului modelată cu vîrf, talpa cambrată și călcîi (pl. XVIII/9—17, 21, 24) ; b) cu talpa dreaptă (pl. XVIII/8, 18—19, 20—22 ; XIX/1—6, 8—9, 13, 23) ; c) cu laba în formă de opincă (pl. XIX/10—12, 14—17, 19—22, 24—27) ; d) cu laba lățită (pl. XIX/7 ; XX/1, 3—5, 12, 14—15, 17) ; e) cu laba în formă de suport circular (pl. XX/7, 13, 22) ; f) cu laba ascuțită (pl. XX/18—21 ; XXI/1—2, 21). Unele dintre aceste picioare de figurine sînt decorate cu șiruri de puncte incizate, dispuse vertical pe părțile laterale (pl. XVIII/19, 23), iar altele pictate cu benzi orizontale de culoare brun-închis (pl. XVIII/11 ; XIX/13, 24).

Analogii pentru asemenea picioare de figurine se întîlnesc în toate așezările din faza Cucuteni B, atît pe teritoriul țării noastre, cît și în regiunile învecinate. Spre deosebire de faza precedentă, în faza Cucuteni B întîlnim mai multe figurine pictate. Decorul de pe aceste din urmă piese constă din benzi de linii de culoare brună, pictate pe fondul natural al figurinei. Cîteodată, decorul apare pe partea superioară a corpului sub formă de benzi crucișe (pl. V/11—13), oblice (pl. VIII/4, 8) sau orizontale (pl. VIII/10). Alteori, pe coapse și picioare decorul este format din linii dispuse oblic și în sensuri inverse (pl. VIII/3, 5, 9).

În general, decorul pictat de pe figurinele Cucuteni B corespunde, în majoritatea cazurilor, cu decorul incizat din faza mai veche Cucuteni A, în special a celui aplicat pe piept și picioare. Totuși, nici în faza Cucuteni B incizia nu a dispărut complet de pe corpul figurinelor antropomorfe, cu deosebirea că în această perioadă incizia nu are un scop decorativ, ci de a indica unele detalii anatomice (gura, ochii, sexul etc). Ipoteza, amintită mai sus, după care decorul pictat sau incizat de pe figurine n-ar reprezenta decît ridurile unui corp îmbătrînit, nu poate fi confirmată nici pentru faza Cucuteni B. Reprezentarea figurinei cucuteniene, cu talia zveltă și strînsă în „corset”, cu sîinii mici și rotunzi, șoldurile ușor reliefate și piciorul lung, ar indica mai curînd faptul că artistul cucutenian nu a avut intenția de a modela numai femeia bătrînă, ci mai probabil fata zveltă, tînără, în plină stare potențială, așa cum a remarcat, de altfel, și S. N. Bibikov⁴⁹.

II. FIGURINE ZOOMORFE

În afară de figurinele antropomorfe, această colecție mai cuprinde și un număr de 31 de figurine zoomorfe, dintre care două întregi și restul fragmentare. Din aceeași categorie mai face parte și o figurină de pasăre. Este dificil însă să se poată preciza cărei faze a culturii Cucuteni îi aparțin figurinele din această categorie, fapt semnalat de altfel și de H. Schmidt⁵⁰ pentru plastica zoomorfă de la Cucuteni-Bălceni. Din acest motiv, figurinele zoomorfe din colecția noastră le vom prezenta laolaltă și nu pe faze, ca în cazul plasticii antropomorfe.

⁴⁹ S. N. Bibikov, *op. cit.*, p. 206—207.

⁵⁰ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 66.

Din punct de vedere tipologic, figurinele zoomorfe din colecția noastră aparțin următoarelor variante :

I. Varianta cu picioarele din față și cele din spate unite câte două și terminate într-o labă scurtă și groasă (pl. XXII/1—6, 9, 11). Figurinele aparținând acestei variante sînt modelate mai schematic și reprezintă animale domestice, printre care predomină cîinele și oaia. O figurină întreagă aparținînd acestei variante se caracterizează prin botul ascuțit, două urechiuse, gîtul lung, corpul terminat cu o coadă mică și orizontală, picioarele din față și spate unite într-o labă groasă și prin indicarea foarte discretă la bază a celor două labe. Această figurină provine din așezarea de la Cucuteni și a fost publicată de H. Schmidt⁵¹ (pl. XXII/6). Alte șapte exemplare ale aceleiași variante se caracterizează prin aceeași modelare a picioarelor din față și din spate și prin câte o labă groasă ca bază de susținere (pl. XXII/1—5, 9, 11). Unele au botul mic, două urechiuse (pl. XXII/5, 9) și corpul terminat cu o codiță scurtă și lăsată în jos (pl. XXII/3, 5, 9). La două dintre acestea se observă mamelele (pl. XXII/2, 9).

Analogii pentru aceste figurine se întîlnesc în așezările Cucuteni B de la Drăgușeni⁵², Șipeniț⁵³ etc.

II. Varianta cu picioarele modelate separat, de formă conică, cu botul ascuțit (pl. XXIII/3, 8) sau mai rotunjit (pl. XXIII/7, 10) și uneori cu șira spinării reliefată (pl. XXIV/6—7), este reprezentată în colecția noastră prin 18 figurine (pl. XXII/7—8, 10 ; XXIII/3—10 ; XXIV/1—9). La unele reprezentînd boul sau taurul se observă unele detalii anatomice redată naturalist (pl. XXIV/9).

În legătură cu această din urmă variantă pot fi puse și trei capete de figurine zoomorfe modelate în mod naturalist. Astfel, unul dintre aceste capete cu botul ascuțit, cu două urechi înalte și o chii adînciți (pl. XXIII/1) reprezintă, probabil, un cap de vulpe. Această figurină, provenind din așezarea de la Cucuteni, este publicată de H. Schmidt⁵⁴.

Al doilea cap de figurină zoomorfă, probabil de mistreț, se caracterizează printr-un bot lung cu vîrful ușor modelat, două urechi nu prea mari și o creastă mică între ele (pl. XXIII/2).

Un al treilea cap de figurină zoomorfă, de dimensiuni mult mai mici cu aceleași trăsături ca și exemplarul precedent, reprezintă probabil tot un cap de porc mistreț sau de căluț (pl. XXIII/9). Această din urmă figurină păstrează și piciorul stîng modelat conic.

Analogii pentru ultimele două exemplare se găsesc în așezările de la Hăbășești⁵⁵ și Koszlowiec (R. S. S. Ucraineană)⁵⁶.

Figurina de pasăre, căreia îi lipsește o aripă, este modelată dintr-o pastă fină și uscată la soare. Ea se caracterizează prin capul mic și rotund, pliscul ascuțit, gîtul lung, aripile întinse lateral și date spre spate, pieptul ușor bombat și spatelul concav (pl. XXIV/10). Această figurină, reprezentînd pasărea în

⁵¹ H. Schmidt, *op. cit.* p. 33/12.

⁵² VI. Dumitrescu, *Une nouvelle station à céramique peinte du style Cucuteni B*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, fig. 23/5, 7.

⁵³ O. Kadyba, *op. cit.*, p. 153, fig. 85, 87.

⁵⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, pl. 35/22.

⁵⁵ VI. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, fig. 39/1—2.

⁵⁶ Helena Cehák, *loc. cit.*, pl. XII/2.

zbor, este modelată mai naturalist decât figurinele de păsări întâlnite în așezările neolitice de la Hăbășești⁵⁷, Căscioarele⁵⁸ și Gumelnița⁵⁹.

Acestea sînt variantele de figurine cucuteniene antropomorfe și zoomorfe din vechile colecții ale Muzeului de istorie a Moldovei. Prezentarea lor, cu caracteristicile respective și cu cele mai apropiate analogii este importantă, întrucît contribuie la o mai bună cunoaștere a unor probleme de suprastructură a societății tribale neolitice de pe teritoriul Moldovei, care în această vreme se afla în plină dezvoltare a orînduirii gentilice matriarhale. În funcție de gradul de dezvoltare a forțelor de producție din vremea culturii Cucuteni se explică și reprezentările oamenilor cu privire la cultul fecundității și al fertilității, ilustrat îndeosebi prin numeroasele figurine antropomorfe și zoomorfe din așezările aparținînd acestei culturi.

NATALIA BERLESCU

КУКУТЕНСКАЯ ПЛАСТИКА В СТАРЫХ КОЛЛЕКЦИЯХ МУЗЕЯ ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

В старых коллекциях яского Музея истории Молдовы есть собрание 330 антропоморфных и зооморфных кукутенских статуэток.

Некоторые из них, найденные на поселении в Кукутени, были опубликованы Г. Шмидтом (табл. XXII/6; XXIII/1 и прим. 6), И. Андриешеску (табл. I/2, 8; VI/7 и прим. 5) и Ш. Бужоряну (табл. I/3; IV/4; VII/14; VIII/1; IX/4; XV/1, 3; XVI/11; XXII/1, 5, 8; XXIV/9 и прим. 7).

Что касается остальных статуэток, то их происхождение не удалось установить. Все же было выяснено, что некоторые из них относятся к фазе Кукутени А, а другие к фазе В той же культуры.

Далее автор описывает в хронологическом порядке отдельные группы и варианты антропоморфных и зооморфных статуэток, уделяя особое внимание их стилистико-типологическим чертам.

1. АНТРОПОМОРФНЫЕ СТАТУЭТКИ

А. ФАЗА КУКУТЕНИ А

Статуэтки фазы Кукутени А характеризуются ярко выраженной стеатопигией и глубоко врезанным орнаментом. В частности, наблюдается узор в виде расходящихся полуовальных линий на ягодицах (табл. II/1), а также орнамент на бедрах, состоящий из групп по 3 отдельных черточки (табл. III/8).

⁵⁷ VI. Dumitrescu și colaboratori, *op. cit.*, fig. 39/1—2, 40, 3.

⁵⁸ Gh. Ștefan, *Les fouilles de Căscioarele*, în *Dacia*, II, 1925, fig. 40, 15.

⁵⁹ VI. Dumitrescu, *op. cit.*, în *Dacia*, II, 1925, fig. 64/13.

В связи со значением орнамента на статуэтках типа Кукутени А автор выявляет параллелизм между врезными или расписными узорами на антропоморфных статуэтках и на сосудах. Несмотря на различную технику орнаментики (врезанный узор или роспись), используются приблизительно одни и те же декоративные мотивы, причем неолитический художник стремится натуралистически изобразить характерные элементы украшения человеческого тела.

Поскольку большинство антропоморфных статуэток этой коллекции украшено глубоко врезанным узором, характерным для пластики поселения типа Кукутени А₂ в Трушешти-Цугуэта, автор склонен датировать большую часть их подфазой Кукутени А₂. В этом случае весьма вероятно, что большинство антропоморфных статуэток вышеупомянутой коллекции не происходят из поселения в Кукутени, относящегося к подфазе А₃, а, возможно, из других поселений на территории Молдовы, относящихся к подфазе Кукутени А₂.

Б. ФАЗА КУКУТЕНИ В

Антропоморфные статуэтки фазы Кукутени В, в вертикальном положении, в большинстве случаев отличаются круглой или продолговатой головкой с одним или двумя рядами отверстий по обе стороны носа, вылепленного в виде клюва («en bec d'oiseau»). Руки заострены или округлены, тонкая талия „затянута в корсет” или прямая. Нижняя часть туловища некоторых статуэток имеет коническую форму — причем пол обозначен врезанной линией — или цилиндрическую форму, и тогда пол обозначен врезанным треугольником.

Среди группы статуэток Кукутени В различаем несколько сидячих, сочетающих характерные черты всех трех вариантов этого типа, установленных М. Т. Гембаровичем для трипольских статуэток (см. прим. 38).

Так, к варианту I относятся статуэтки с вытянутыми вперед ногами, образующими прямой угол с вертикальной линией тела. Они отличаются натуралистическим изображением тела и — в некоторых случаях — деталями лица (табл. XV/2), а также натурализмом изображения пальцев ног (табл. XV/3).

Вариант II представлен фрагментами полусидячих статуэток со слегка согнутыми в коленях ногами (табл. XVI/5, 7—14).

К варианту III относятся статуэтки с сильно согнутыми в коленях ногами, образующими прямой угол (табл. XVI/6).

Мужские статуэтки фазы Кукутени В отличаются врезанной или точечной диагональю, неизменно начинающейся на правом плече, рельефным обозначением пола и врезанным поясом вокруг талии (табл. XVII/1—13; XVIII/1—4).

В ту же коллекцию входит и группа антропоморфных статуэток, пола которых не удалось уточнить из-за их фрагментарного состояния. Эти статуэтки, от которых сохранились лишь фрагменты ног от колен вниз, судя по форме стопы, относятся к 6 вариантам: а) со стопой, на которой обозначены мысок и пятка (табл. XVIII/9, 17, 21, 24); б) с прямой ступней (табл. XVIII/8, 18—20, 22; XIX/1—6, 8—9, 13, 23); в) со стопой в виде круглой подставки (табл. XX/7, 13, 22); г) с заостренной стопой (табл. XX/18, 21; XXI/1—2); д) со стопой в виде лаптя (табл. XIX/10—12, 14—17, 19—22, 24—27); е) с расширенной стопой (табл. XIX/7; XX/1, 3—5, 12—17).

Среди статуэток фазы Кукутени В встречается больше расписных, чем в фазе Кукутени А.

Нельзя разделить мнения некоторых авторов, считающих расписной или врезанный орнамент морщинами постаревшего тела, так как характерные черты статуэток фазы Кукутени В (стройная, тонкая талия «в корсете», маленькие круглые груди, слегка закругленные бедра и длинные ноги) показывают, что кукутенский художник стремился пластически изобразить молодую девушку в полном расцвете сил, что отмечено и советским археологом С. Н. Бибиковым в связи с трипольскими статуэтками.

II. ЗООМОРФНЫЕ СТАТУЭТКИ

Зооморфные статуэтки этой коллекции не могут быть разделены на несколько фаз, как антропоморфные. Только типологически можно выделить два варианта:

1. Вариант с соединенными по две передними и задними ногами, заканчивающимися короткой и толстой стопой (табл. XXII/1—6, 9, 11). Одна из этих статуэток, изображающая собаку, была опубликована Г. Шмидтом (см. прим. 6).

2. Вариант с отдельно вылепленными ногами конической формы (табл. XXII/7—8, 10; XXIII/3—10; XXIV/1—9). Некоторые экземпляры этого варианта изображают вола, быка, или кабана (табл. XXIV/6—7, 9).

Наряду с этими зооморфными статуэтками, в нашей коллекции есть и статуэтка, реалистически передающая полет птицы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Табл. I. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени А из Молдовы (1, 4—7, 9, 10) и Кукутени (2, 3, 8).

Табл. II. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени А из Молдовы (1—13).

Табл. III. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени А из Молдовы (1—10).

Табл. IV. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени А (1,3) и фазы Кукутени В (2, 5—10) из Молдовы и Кукутени (4).

Табл. V. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—14).

Табл. VI. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—6, 8—14) и Кукутени (7).

Табл. VII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—13, 15—16) и из Кукутени (14).

Табл. VIII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Кукутени (1) и Молдовы (2—10).

Табл. IX. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—3, 5—9) и Кукутени (4).

Табл. X. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—15).

Табл. XI. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—17).

Табл. XII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—15).

Табл. XIII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—11).

Табл. XIV. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—13).

Табл. XV. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки, в сидячем положении, фазы Кукутени В из Кукутени (1,3) и Молдовы (2).

Табл. XVI. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки, в сидячем положении, фазы Кукутени В из Молдовы (1—10, 12—14) и Кукутени (11).

Табл. XVII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—13).

Табл. XVIII. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—24).

Табл. XIX. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—27).

Табл. XX. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—22).

Табл. XXI. — Антропоморфные фрагментарные статуэтки фазы Кукутени В из Молдовы (1—21).

Табл. XXII. — Зооморфные фрагментарные статуэтки из Кукутени (1, 5, 8) и Молдовы (2—4, 6, 7, 9—10).

Табл. XXIII. — Зооморфные фрагментарные статуэтки из Кукутени (1) и Молдовы (2—10).

Табл. XXIV. — Зооморфные фрагментарные статуэтки из Молдовы (1—8, 10) и Кукутени (9).

PLASTIQUE CUCUTÉNIENNE DES COLLECTIONS ANCIENNES
DU MUSÉE D'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Les collections anciennes du Musée d'histoire de la Moldavie de Jassy renferment un lot de 331 figurines cucuténiennes, anthropomorphes et zoomorphes.

Certaines d'entre elles, provenant de la station de Cucuteni, ont été publiées par H. Schmidt (pl. XXII/6; XXIII/1 et note 6), I. Andrieşescu (pl. I/2,8; VI/7 et note 5)

et St. Bujoreanu (pl.I/3; IV/4; VII/14; VIII/1; IX/4; XV/1, 3; XVI/11; XXII/1, 5, 8; XXIV/9 et note 7). Pour le reste, il n'a pas été possible d'en établir la provenance. On a pu préciser toutefois que certaines d'entre elles appartiennent à la phase Cucuteni A et d'autres à la phase Cucuteni B.

L'auteur présente ensuite, chronologiquement, les différents groupes et variantes de figurines anthropomorphes et zoomorphes, en insistant sur les problèmes de style et de typologie.

I. FIGURINES ANTHROPOMORPHES

A. PHASE CUCUTENI A

Les figurines de la phase Cucuteni A sont caractérisées par leur stéatopygie très accentuée et par leur décor à motifs profondément incisés. Il faut citer surtout le décor radial (pl.I/1), en semi-oves, des fesses (pl.II/1), ainsi que celui constitué par trois petites lignes espacées, tracées à hauteur des cuisses (pl. III/8).

L'auteur tente d'expliquer le décor des figurines Cucuteni A, en montrant la similitude du décor, peint ou incisé, des figurines et des vases. Dans des techniques différentes, ce sont à peu près les mêmes motifs qui reviennent, l'artiste néolithique cherchant à présenter de manière naturaliste les éléments d'embellissement caractéristiques du corps humain.

Étant donné que la plupart des figurines anthropomorphes de la collection présentent le décor à incisions profondes caractéristique de la plastique de l'établissement Cucuteni A2 de Truşeşti-« Țuguiea », l'auteur pense pouvoir les dater, en général, de la sous-phase Cucuteni A₂. Dans ce cas, la plupart des pièces ne proviendraient pas de la station de Cucuteni, qui date de la sous-phase A3, mais d'autres sites de Moldavie, appartenant à la sous-phase Cucuteni A2.

B. PHASE CUCUTENI B

Les figurines anthropomorphes de la phase Cucuteni B sont représentées en position verticale; leur tête, ronde ou légèrement allongée, présente une rangée, simple ou double, d'orifices de part et d'autre du nez, modelé « en bec d'oiseau ». Les bras sont tantôt anguleux, tantôt arrondis; la taille est fine, comme serrée dans un corset, ou parfois rectiligne. Certains exemplaires ont le bas du corps soit conique, avec indication du sexe par une ligne incisée, soit cylindrique, avec le sexe indiqué par un triangle incisé.

Un certain nombre de pièces, représentées en position assise, offrent toutes les caractéristiques des trois variantes de ce type, établies par M.T.Guembarovitch pour les figurines tripoljiennes (voir note 38).

Ainsi, la variante I comprend des figurines aux jambes allongées en avant, en angle droit par rapport à la ligne verticale du corps, caractérisées par la reproduction naturaliste de la forme du corps, des orteils (pl.XV/3) et parfois même des détails du visage (XV/2).

La variante II est représentée par des figurines en position à demi assise, aux genoux légèrement fléchis (pl.XVI/5, 7-14).

La variante III est caractérisée par des figurines aux genoux fléchis fortement, en angle droit (pl. XVI/6).

Les figurines masculines de la phase Cucuteni B sont caractérisées par une ligne diagonale incisée ou pointillée partant habituellement de l'épaule droite, par le sexe modelé en relief et par une ceinture incisée autour de la taille (pl. XVII/1-13; XVIII/1-4).

La collection comprend encore une série de figurines anthropomorphes dont on n'a pu, vu leur état fragmentaire, déterminer le sexe. Ces exemplaires, dont il ne s'est conservé que les jambes, peuvent être, d'après la forme du pied, réparties en six variantes : a) pied dont le modelé reproduit la pointe et le talon (pl. XVIII/9, 17, 21, 24);

b) plante du pied droite (pl. XVIII/8, 18–20, 22; XIX/1–6, 8–9, 13, 23); c) pied en forme de support circulaire (pl. XX/7, 13, 22); d) pied de forme pointue (pl. XX/18, 21; XXI/1–2, 21); e) pied en forme d'« opincă » (pl. XIX/10–12, 14–17, 19–22, 24–27); f) pied élargi (pl. XIX/7; XX/1, 3–5, 12, 17).

Dans la phase Cucuteni B, on trouve une plus forte proportion de figurines peintes que dans la phase Cucuteni A.

L'auteur refuse d'admettre la théorie d'un certain nombre d'auteurs, d'après laquelle le décor, peint ou incisé, des figurines représenterait les rides d'un corps vieilli. En effet, les caractéristiques des figurines de la phase Cucuteni B (taille « de guêpe », seins petits et arrondis, hanches peu marquées, jambes longues) montrent que ce que l'artiste cucutenien a voulu représenter, c'est une jeune fille encore en plein état potentiel, ainsi que l'a déjà fait remarquer l'archéologue Bibikov pour les figurines tripoljiennes.

II. FIGURINES ZOOMORPHES

Les figurines de cette catégorie ne peuvent, comme les précédentes, être assignées à des phases précises. Typologiquement, on peut distinguer deux variantes :

1. Celle aux membres antérieurs et postérieurs réunis deux par deux et terminés par un pied épais et court (pl. XXII/1–6, 9, 11). Un exemplaire de cette variante, qui représenterait un chien, a été publié par H. Schmidt (voir note 6).

2. La variante aux membres modelés séparément, de forme conique (pl. XXII/7–8, 10; XXIII/3–10; XXIV/1–9). Des exemplaires de cette variante reproduisent un bœuf, un taureau, un sanglier (pl. XXIV/6–7, 9).

Outre les figurines zoomorphes décrites, il convient de mentionner une pièce représentant un oiseau en vol, rendu de façon réaliste.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni A de Moldavie (1, 4–7, 9, 10) et de Cucuteni (2, 3, 8).

Pl. II. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni A de Moldavie (1–13).

Pl. III. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni A de Moldavie (1–10).

Pl. IV. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni A (1,3) de Moldavie, de la phase Cucuteni B (2, 5–10) de Moldavie et de Cucuteni (4).

Pl. V. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–14).

Pl. VI. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–6, 8–14) et de Cucuteni (7).

Pl. VII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–13, 15–16) et de Cucuteni (14).

Pl. VIII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Cucuteni (1) et de Moldavie (2–10).

Pl. IX. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–3, 5–9) et de Cucuteni (4).

Pl. X. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–15).

Pl. XI. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–17).

Pl. XII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–15).

Pl. XIII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–11).

Pl. XIV. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–13).

Pl. XV. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire en position assise de la phase Cucuteni B de Cucuteni (1,3) et de Moldavie (2).

Pl. XVI. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire en position assise de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–10, 12–14) et de Cucuteni (11).

Pl. XVII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–13).

Pl. XVIII. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–24).

Pl. XIX. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–27).

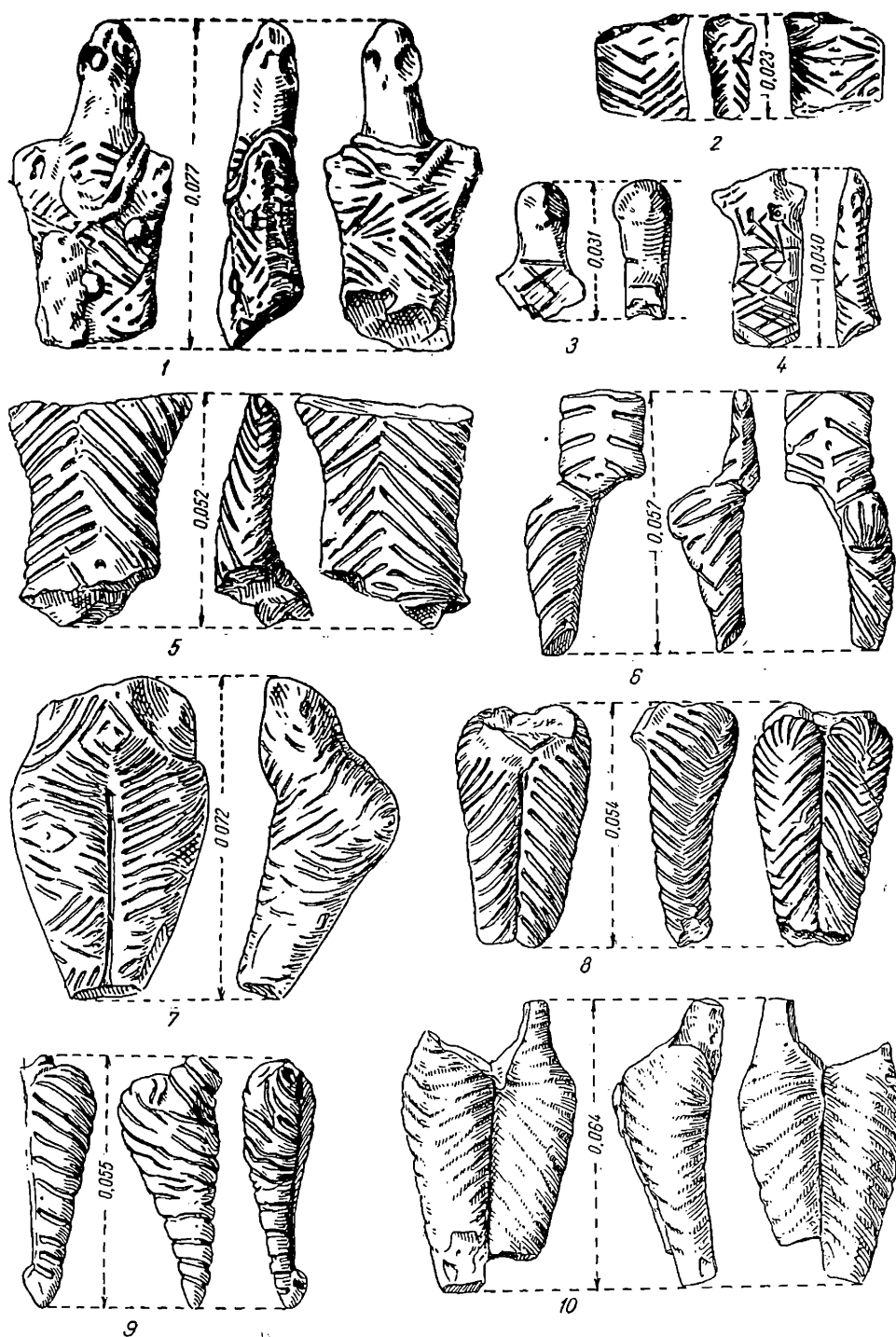
Pl. XX. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–22).

Pl. XXI. — Figurines anthropomorphes à l'état fragmentaire de la phase Cucuteni B de Moldavie (1–21).

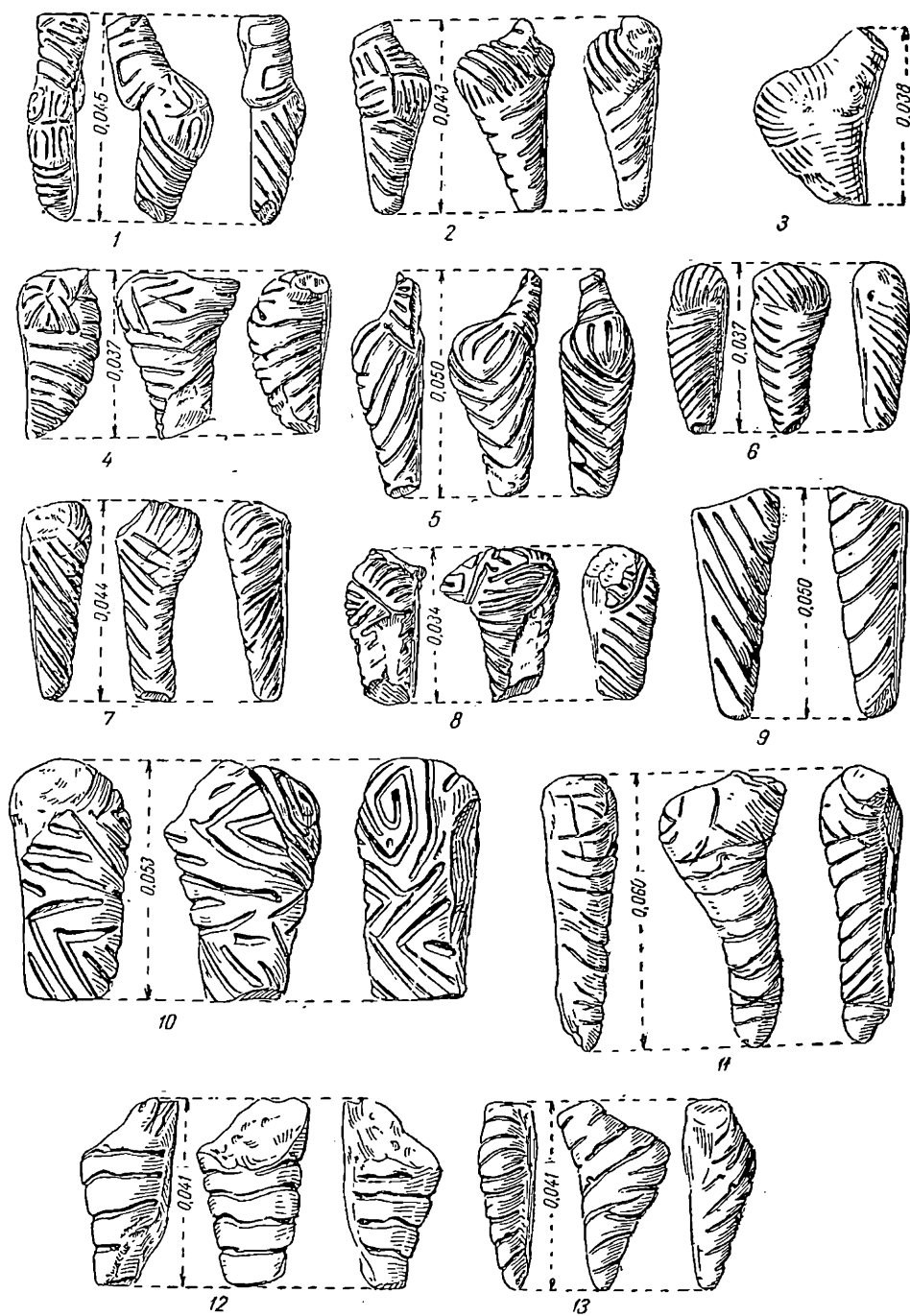
Pl. XXII. — Figurines zoomorphes à l'état fragmentaire de Cucuteni (1, 5, 8) et de Moldavie (2–4, 6, 7, 9–11).

Pl. XXIII. — Figurines zoomorphes à l'état fragmentaire de Cucuteni (1) et de Moldavie (2–10).

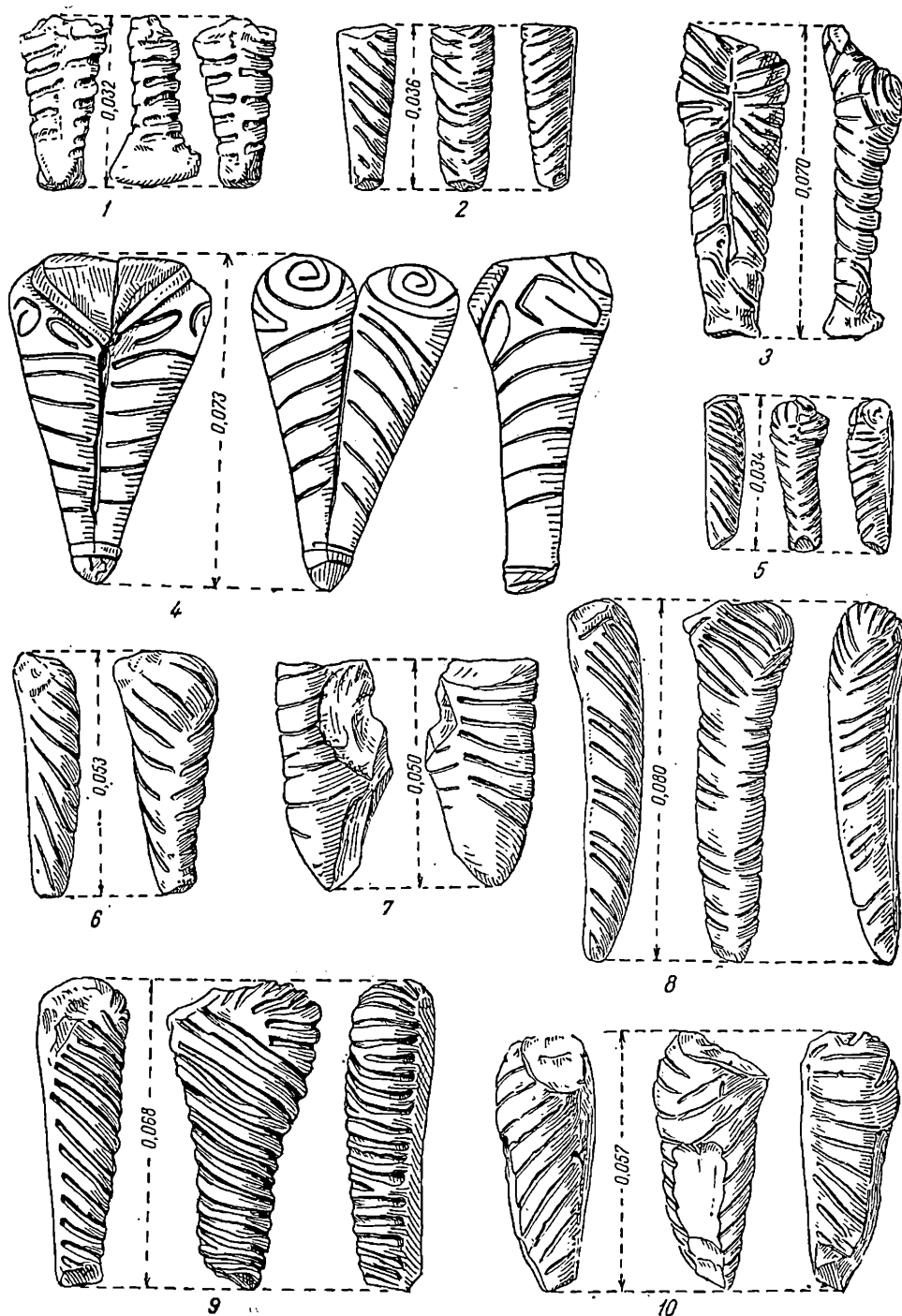
Pl. XXIV. — Figurines zoomorphes à l'état fragmentaire de Moldavie (1–8, 10) et de Cucuteni (9).

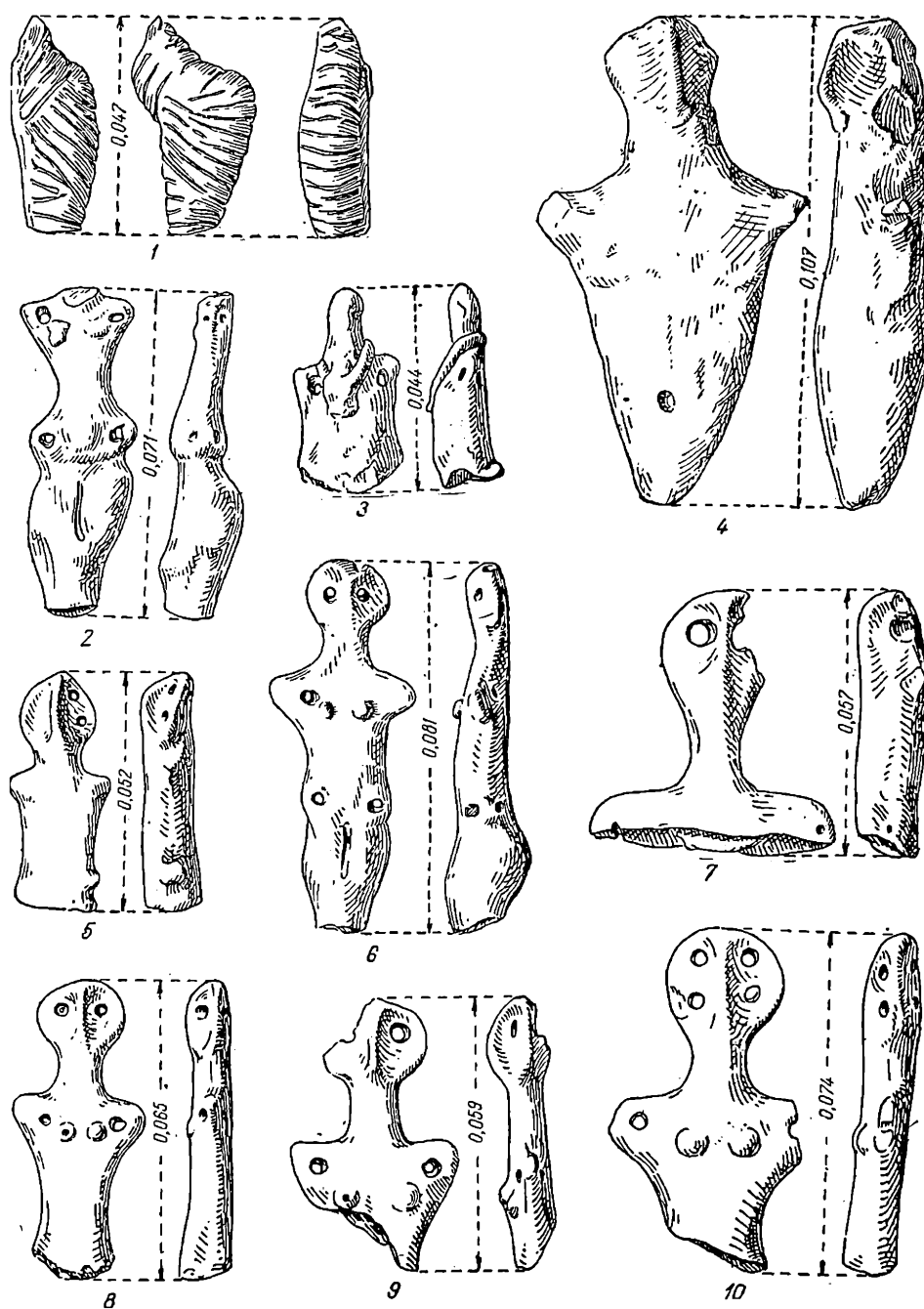
Pl. I. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni A din Moldova (1, 4-7, 9, 10) și de la Cucuteni (2, 3, 8).

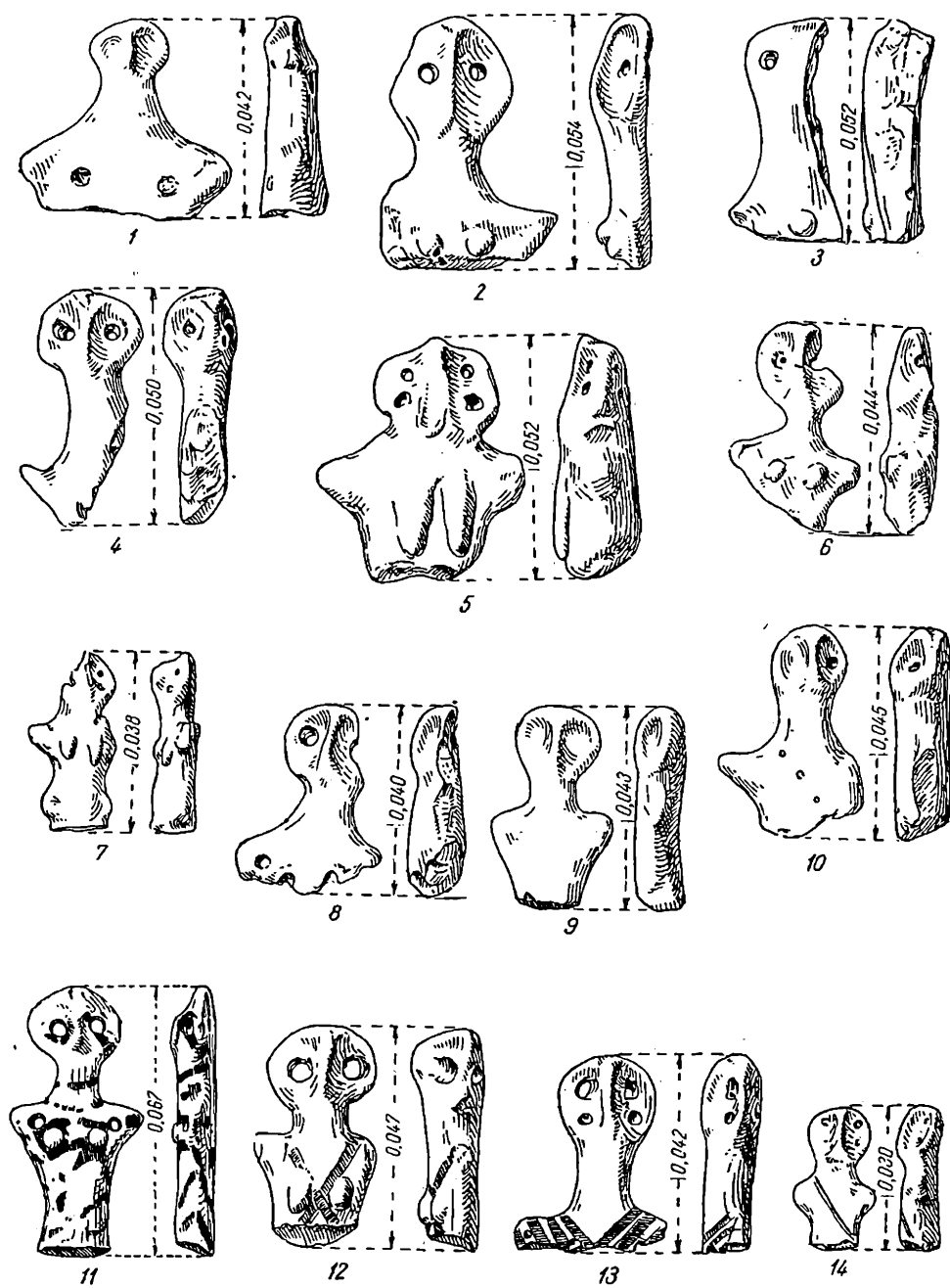
Pl. II. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni A din Moldova (1—13).

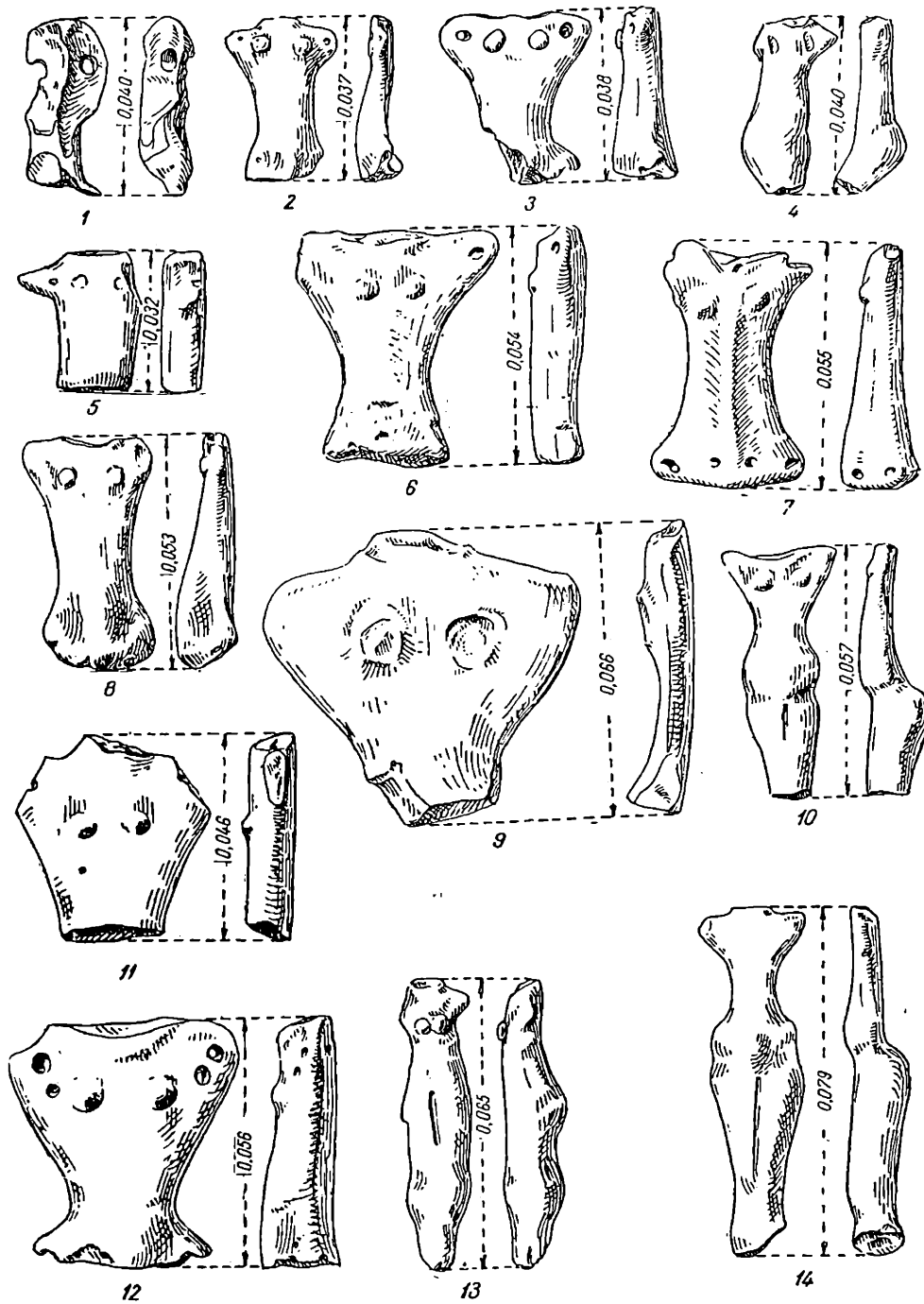
Pl. III. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni A din Moldova (1—10).

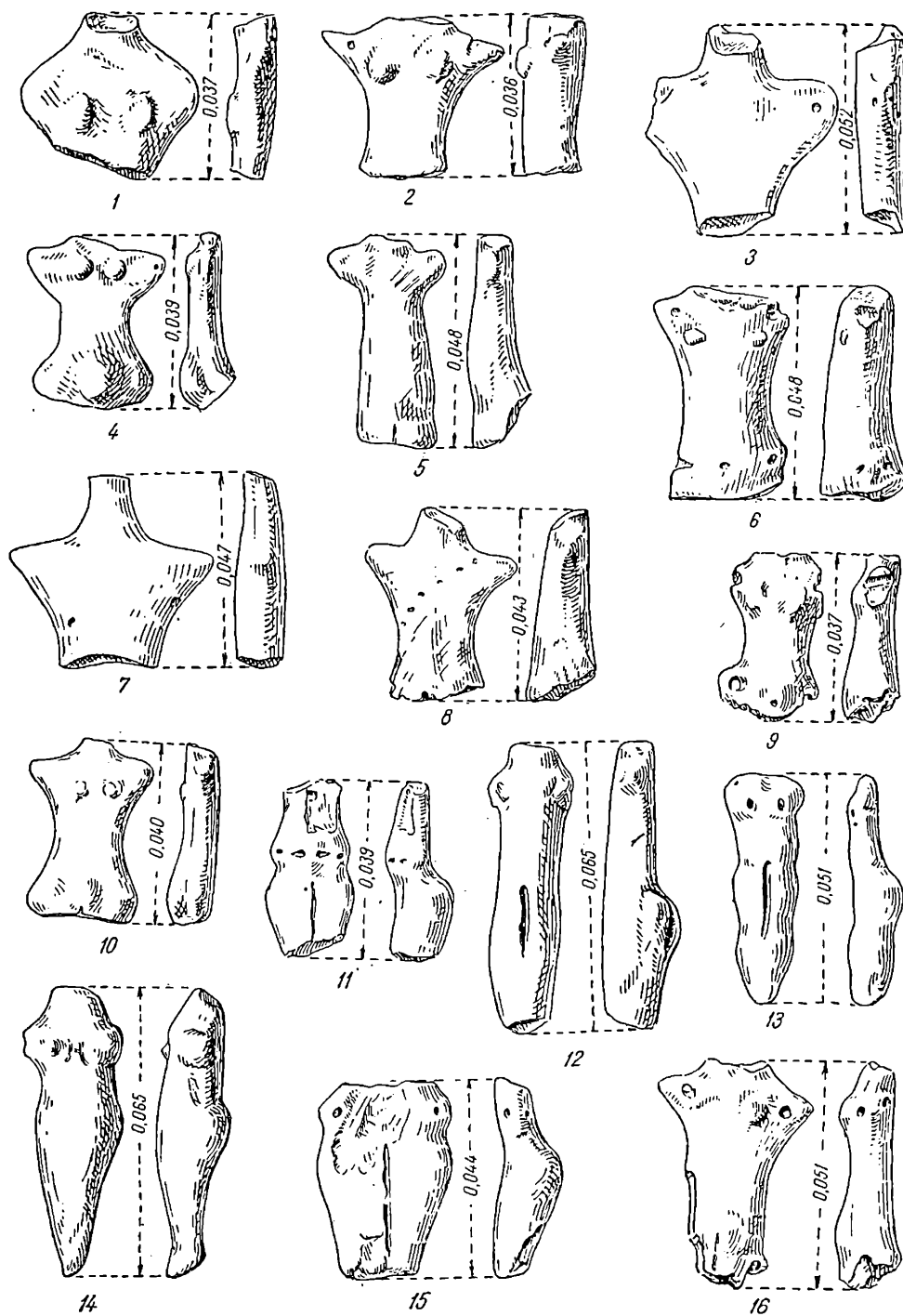
Pl. IV. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni A din Moldova (1, 3), și din faza Cucuteni B din Moldova (2, 5–10) și de la Cucuteni (4).

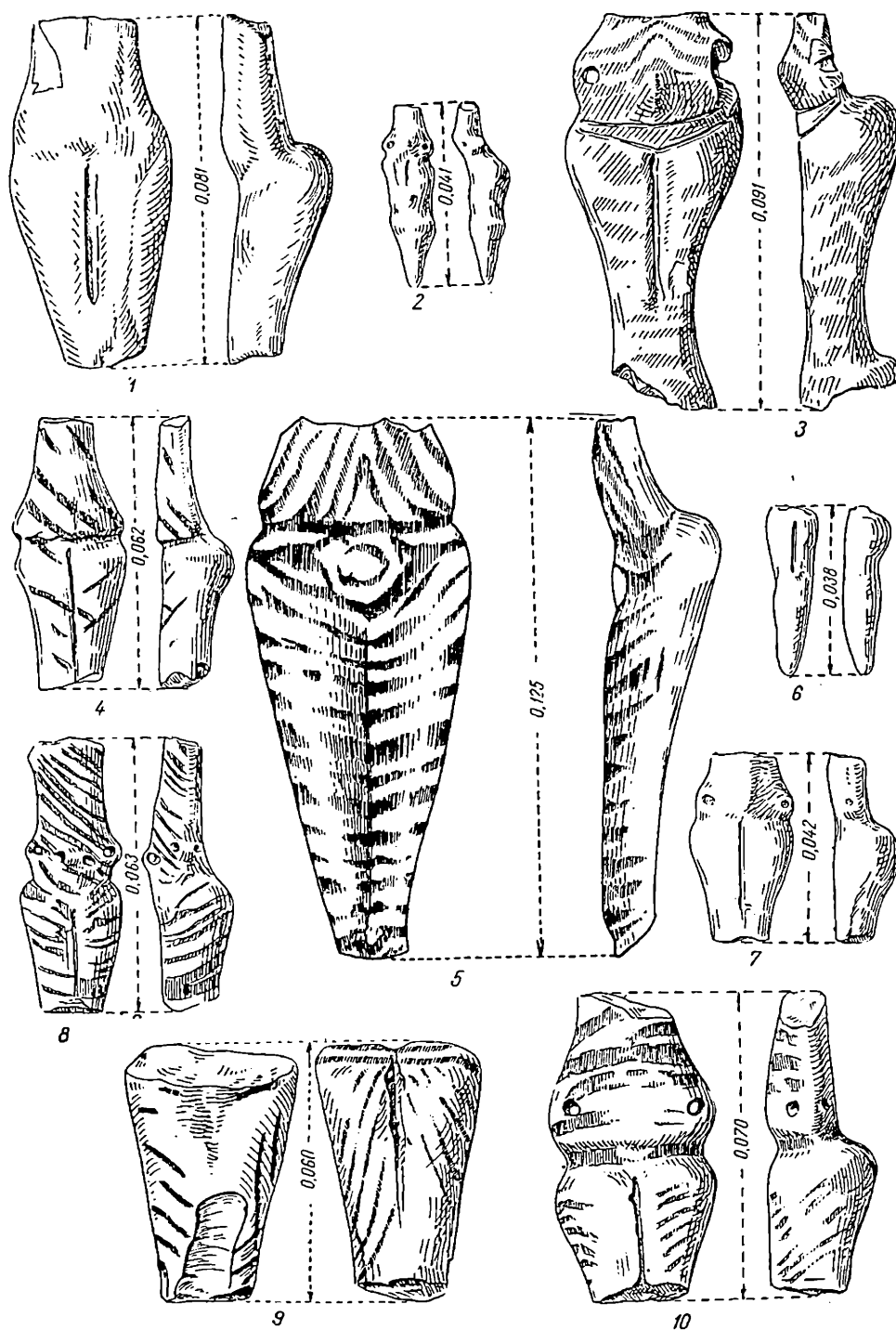
Pl. V. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—14).

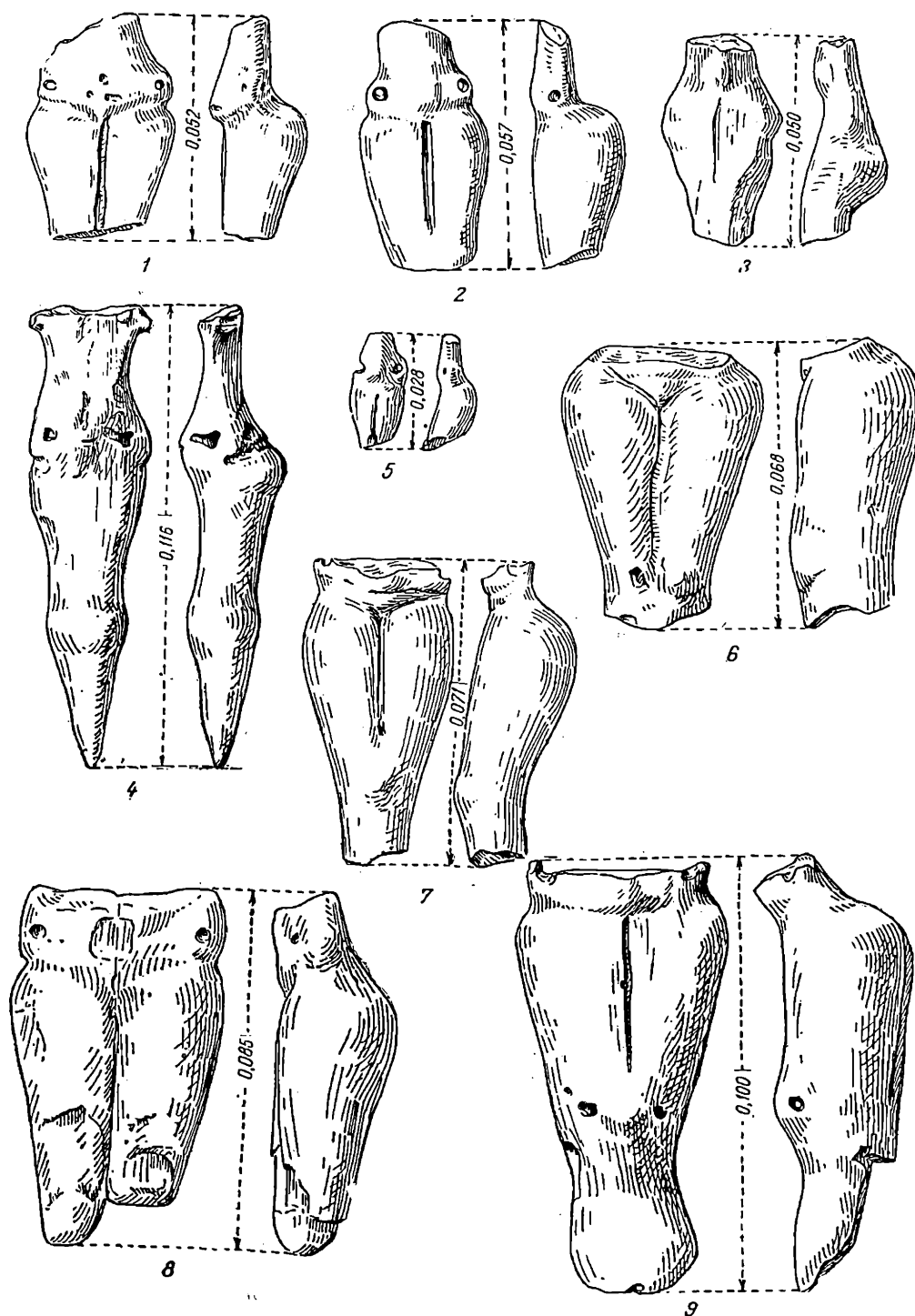
Pl. VI. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—6, 8—14) și de la Cucuteni (7).

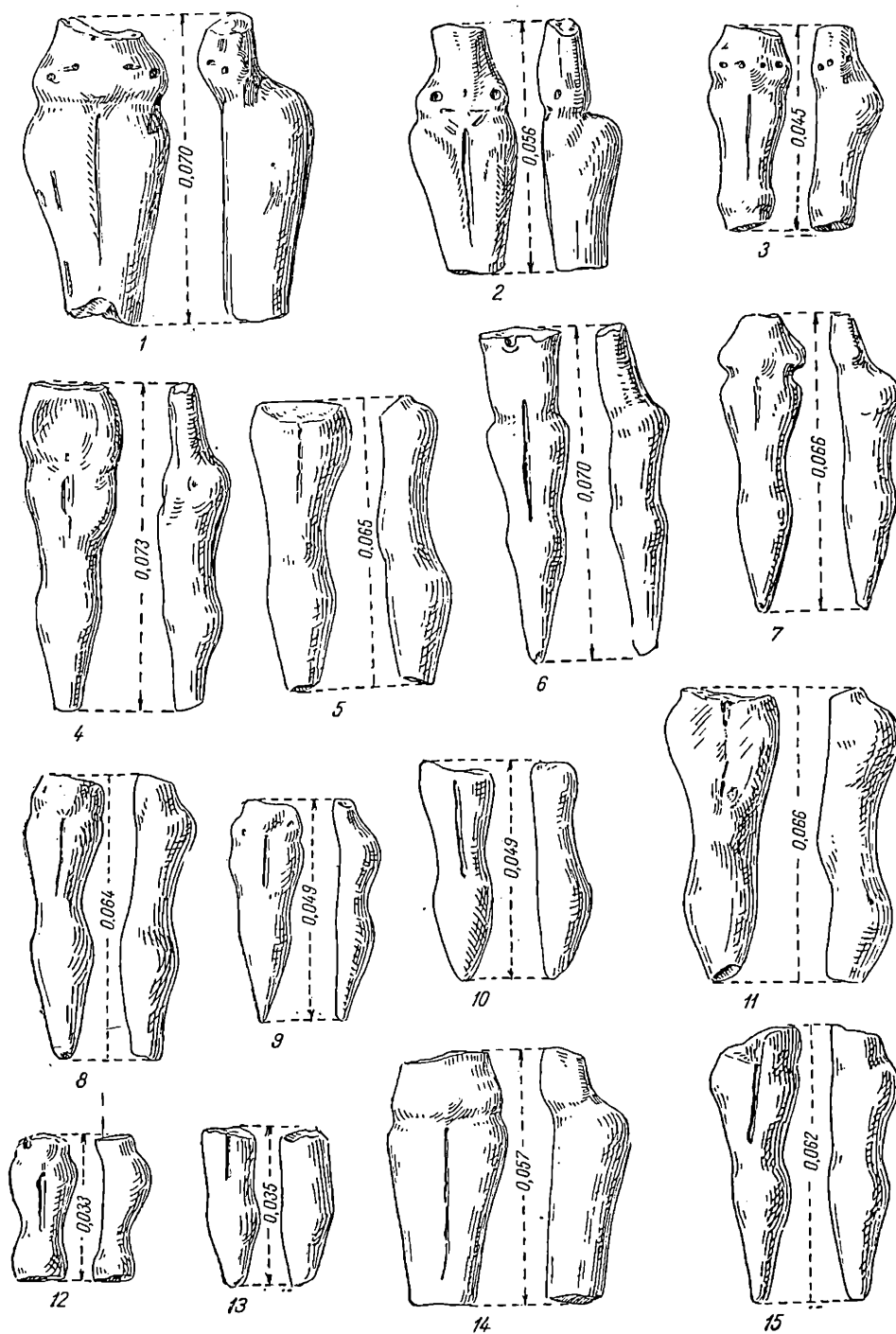
Pl. VII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—13, 15—16) și de la Cucuteni (14).

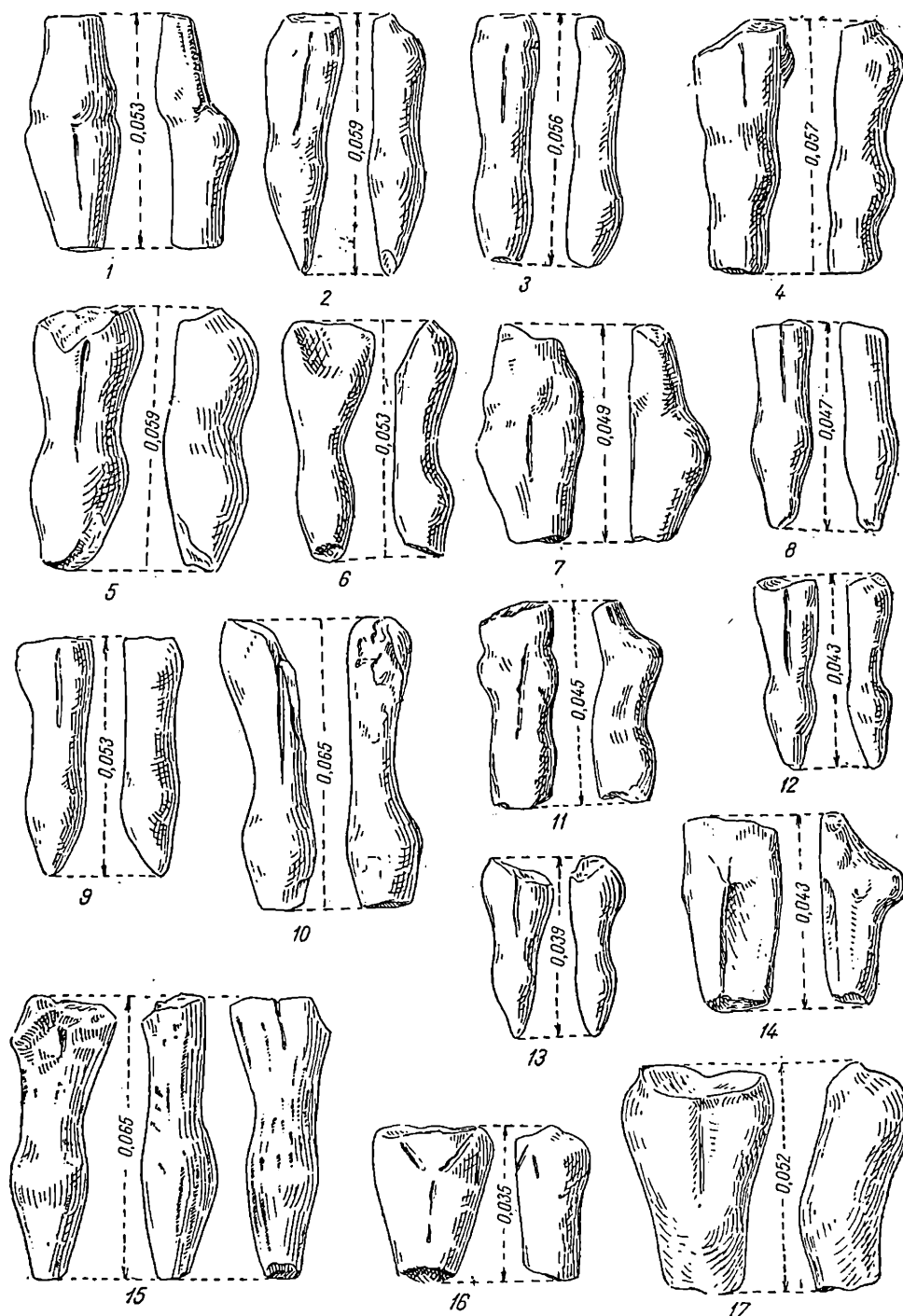
Pl. VIII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B de la Cucuteni (1) și din Moldova (2—10).

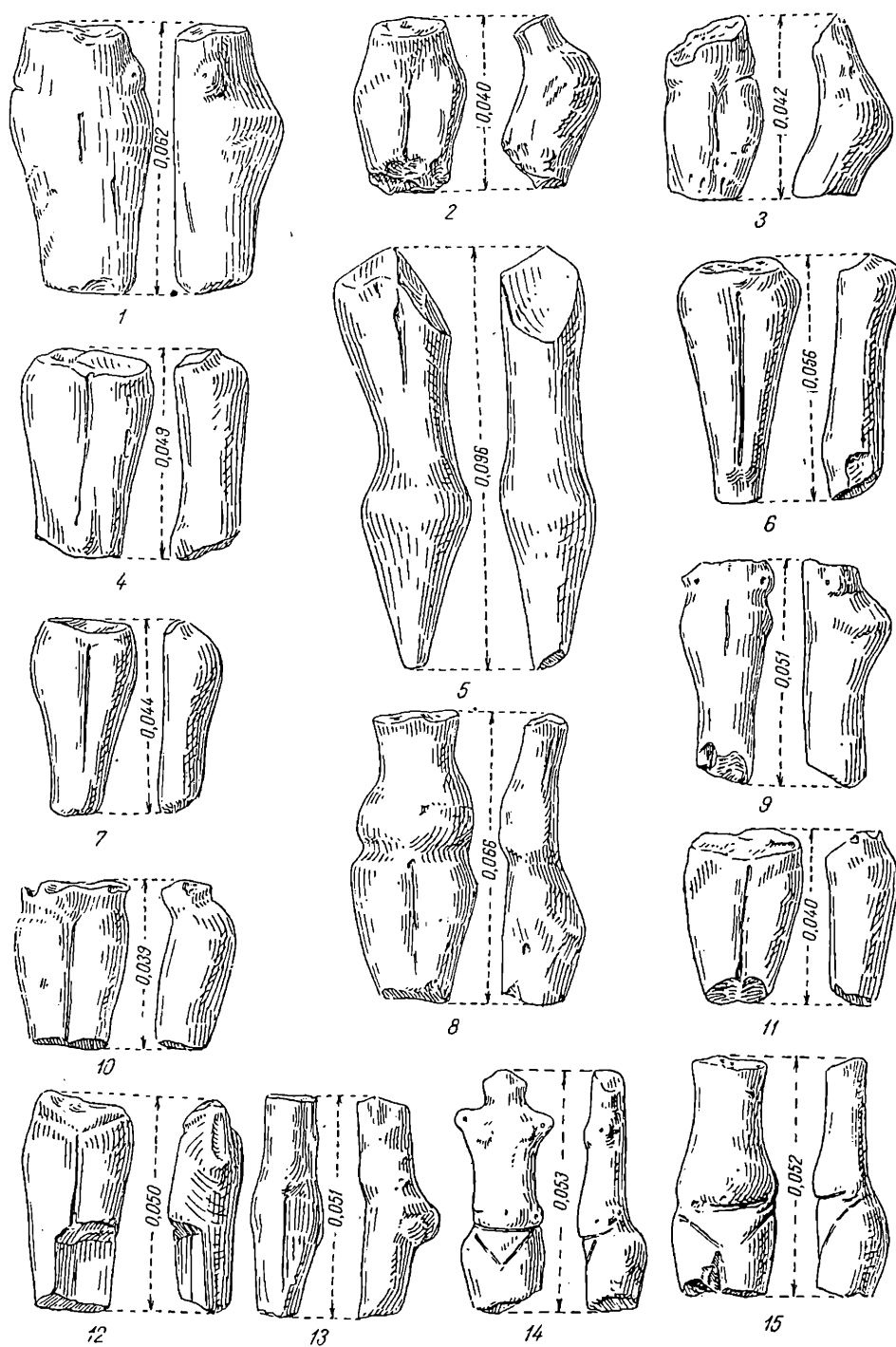
Pl. IX. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1 — 3, 5 — 9) și de la Cucuteni (4).

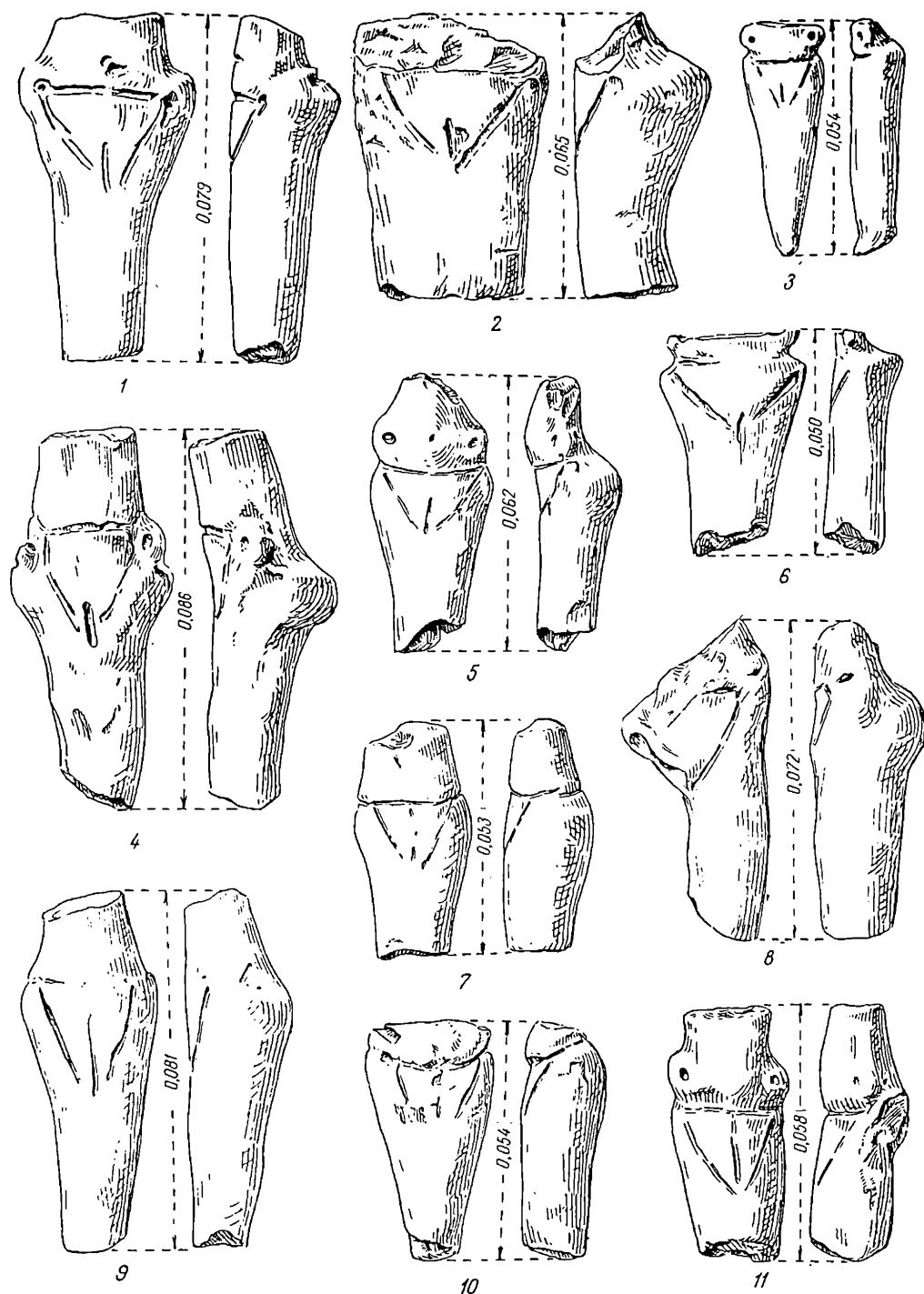
Pl. X. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—15).

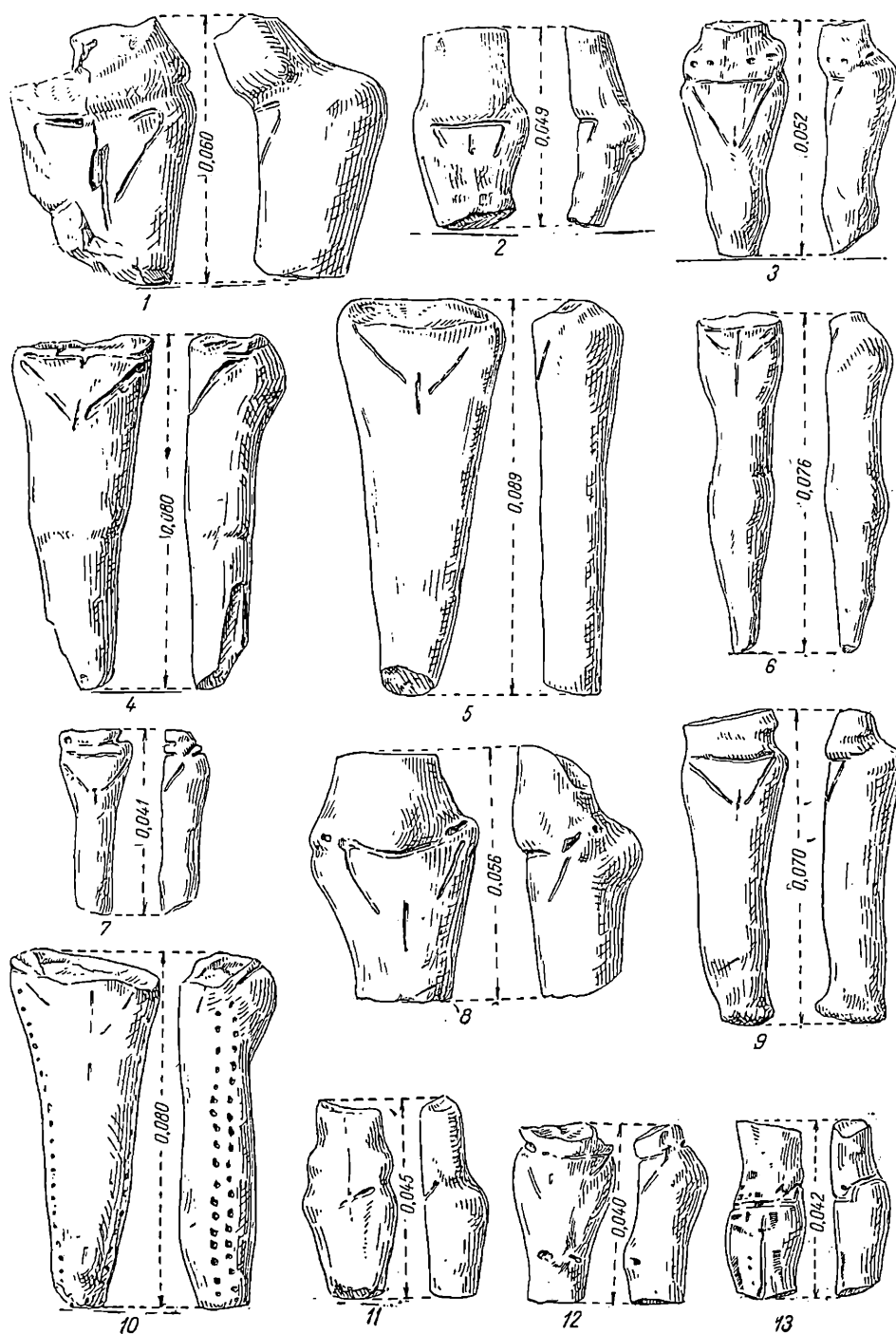
Pl. XI. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—17).

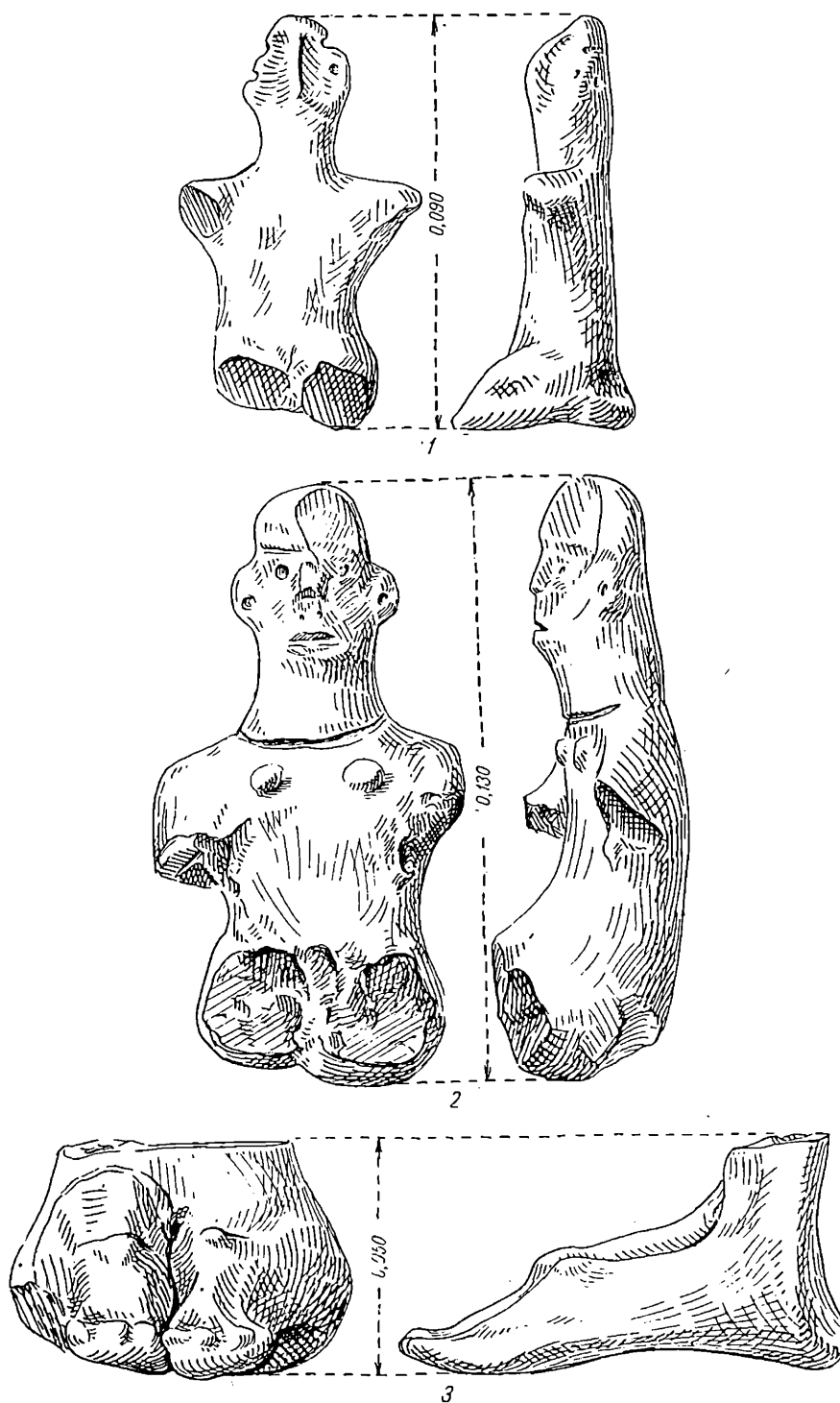
Pl. XII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—15).

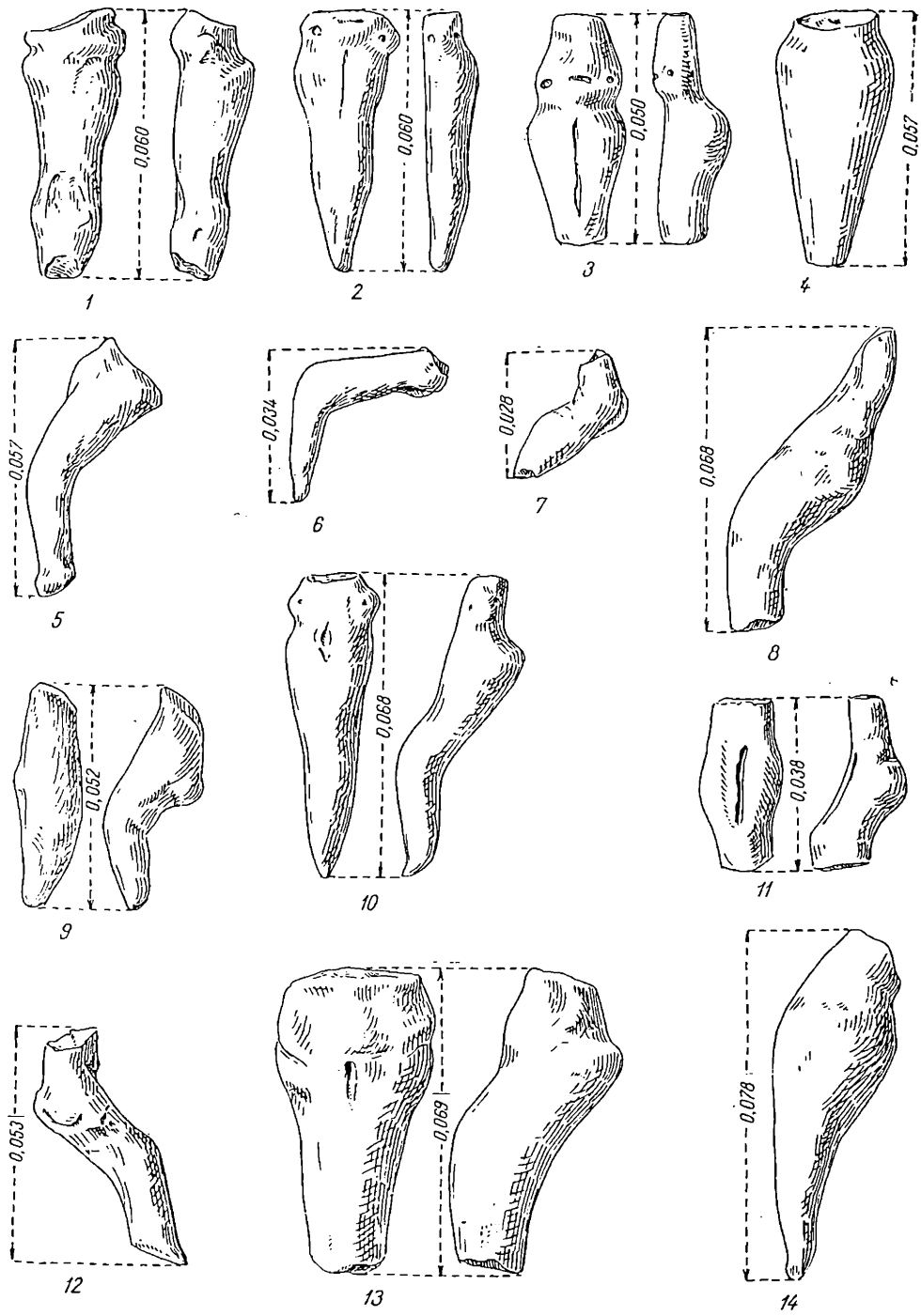
Pl. XIII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—11).

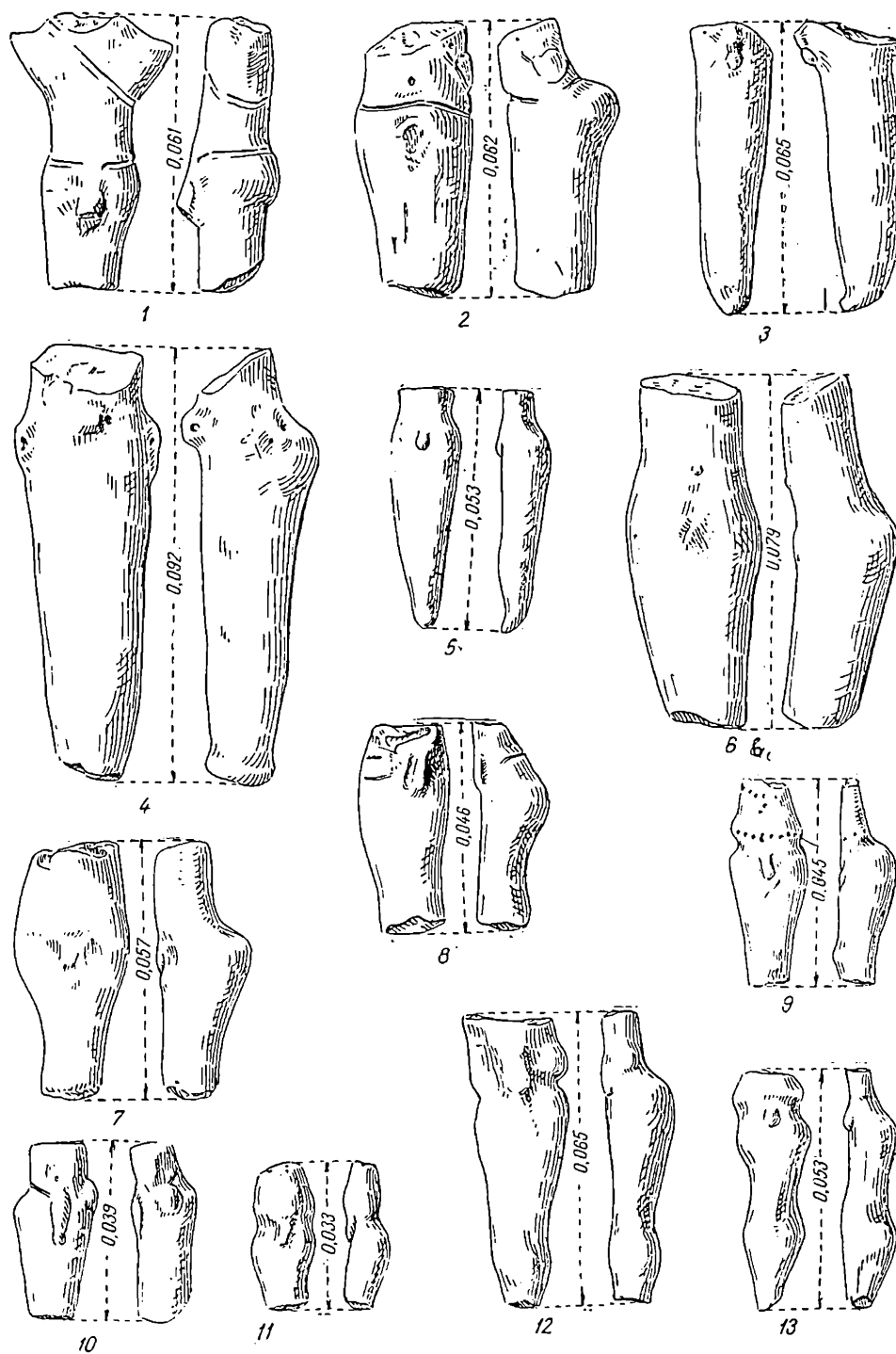
Pl. XIV. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—13).

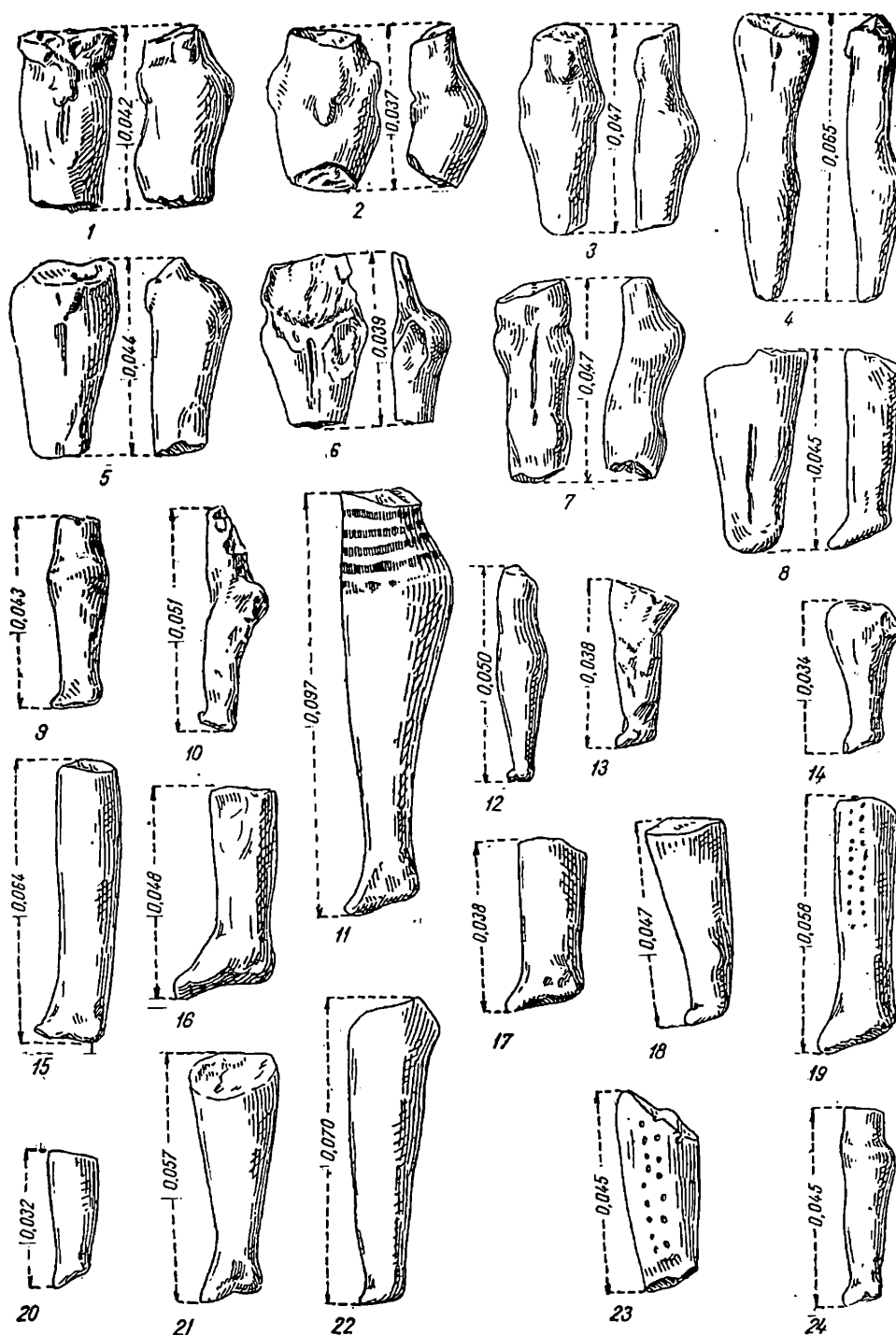
Pl. XV. — Figurine antropomorfe fragmentare în poziție șezindă din faza Cucuteni B de la Cucuteni (1, 3) și din Moldova (2).

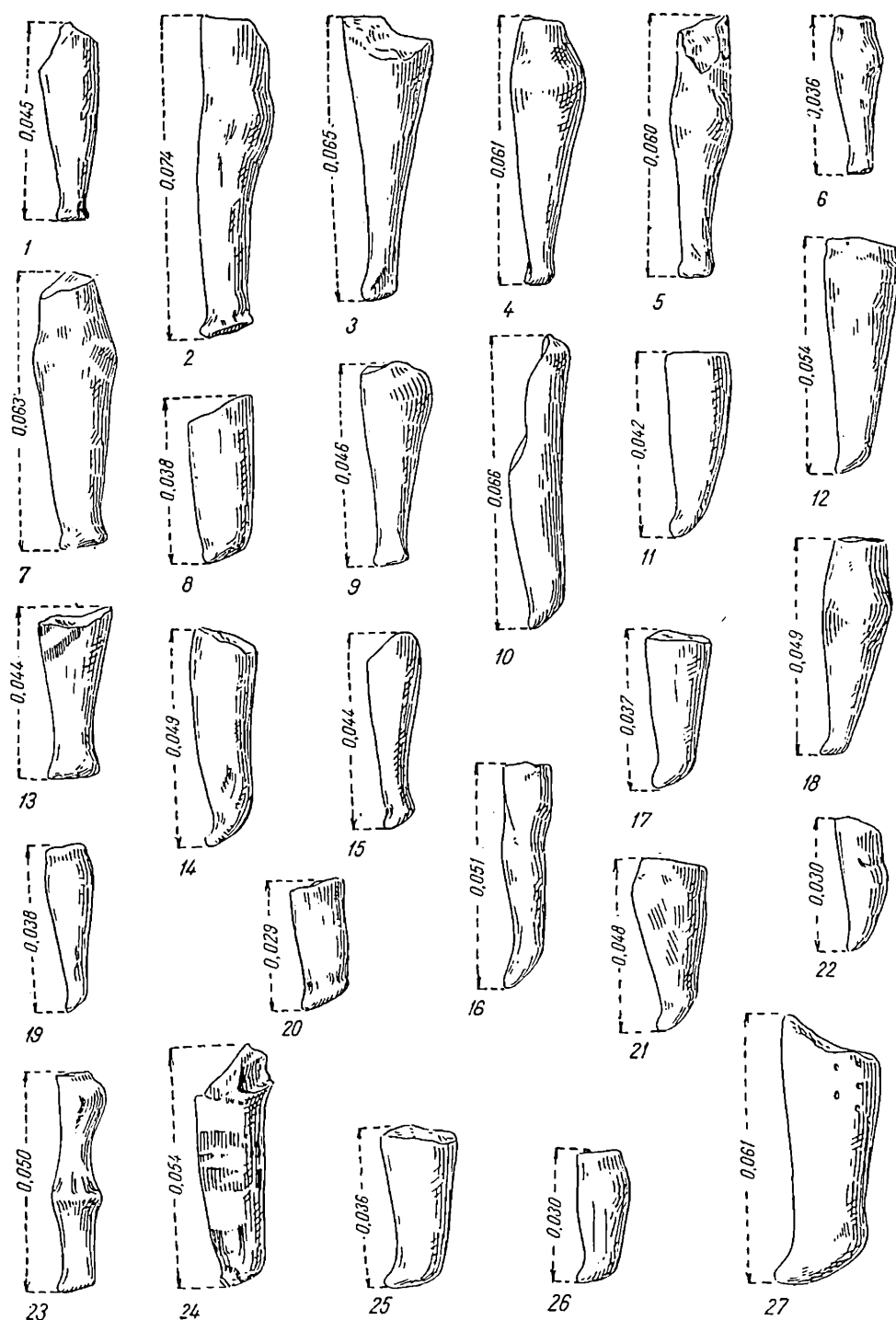
Pl. XVI. — Figurine antropomorfe fragmentare în poziție șezândă din faza Cucuteni B din Moldova (1—10, 12—14) și de la Cucuteni (11).

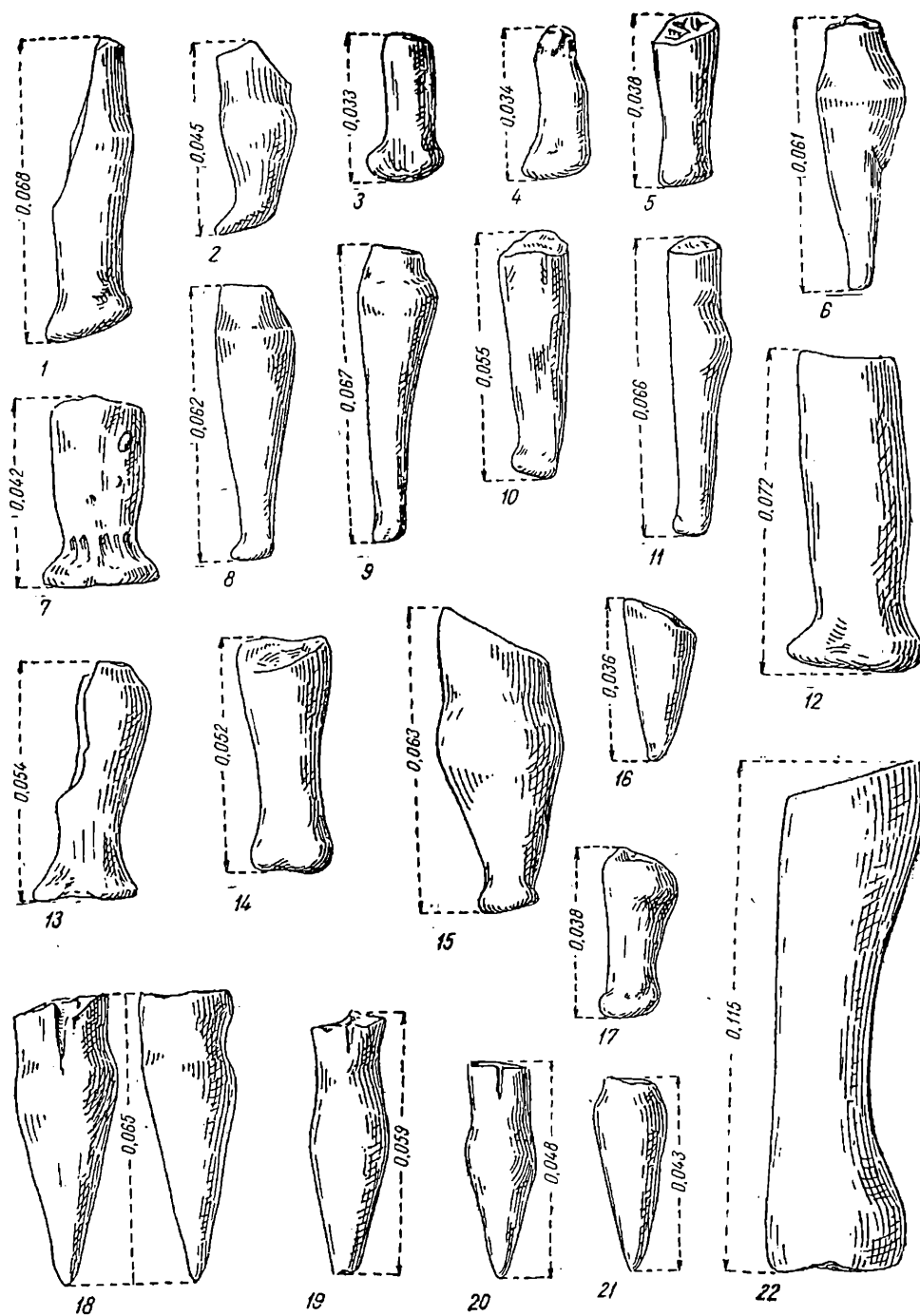
Pl. XVII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—13).

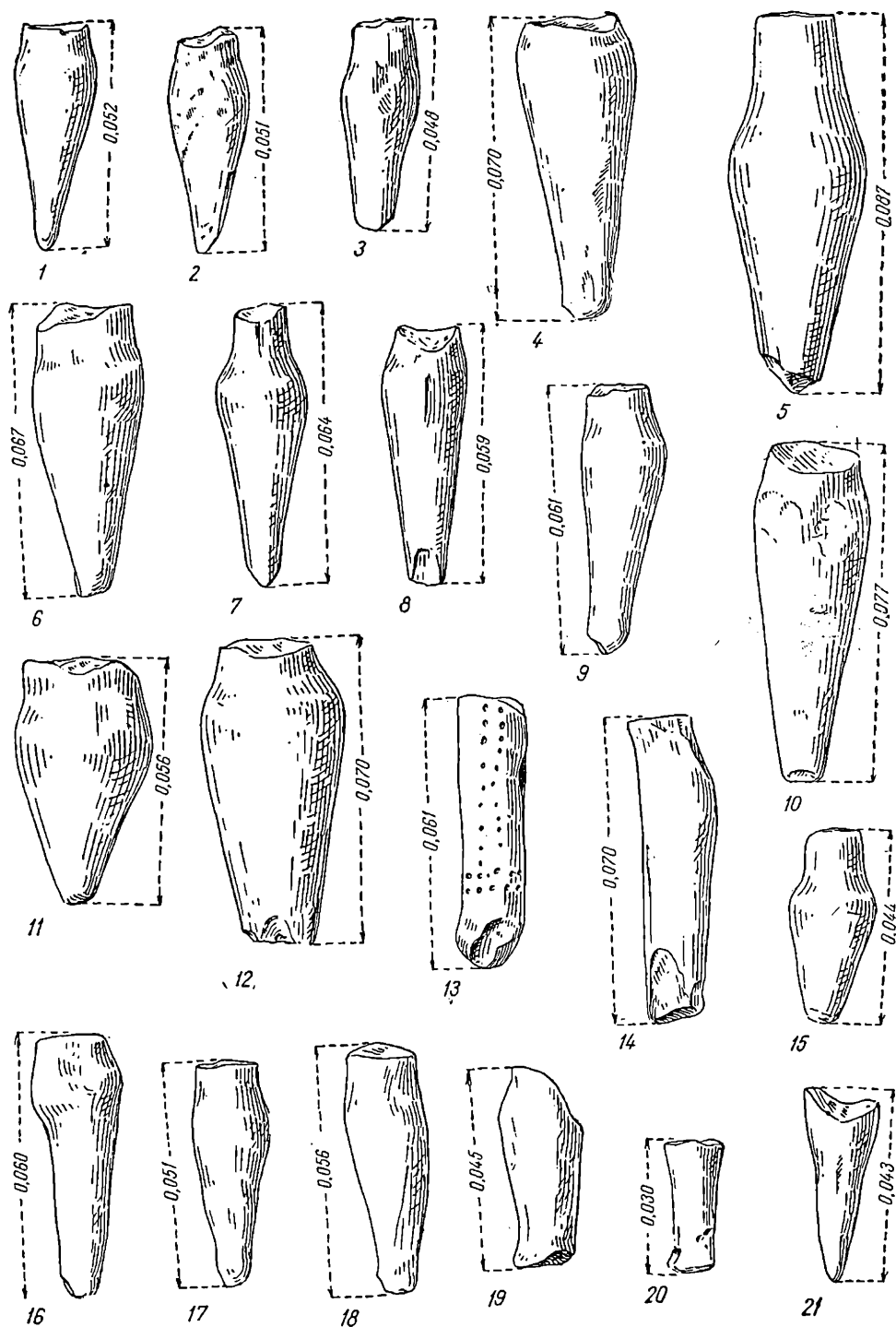
Pl. XVIII. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—24).

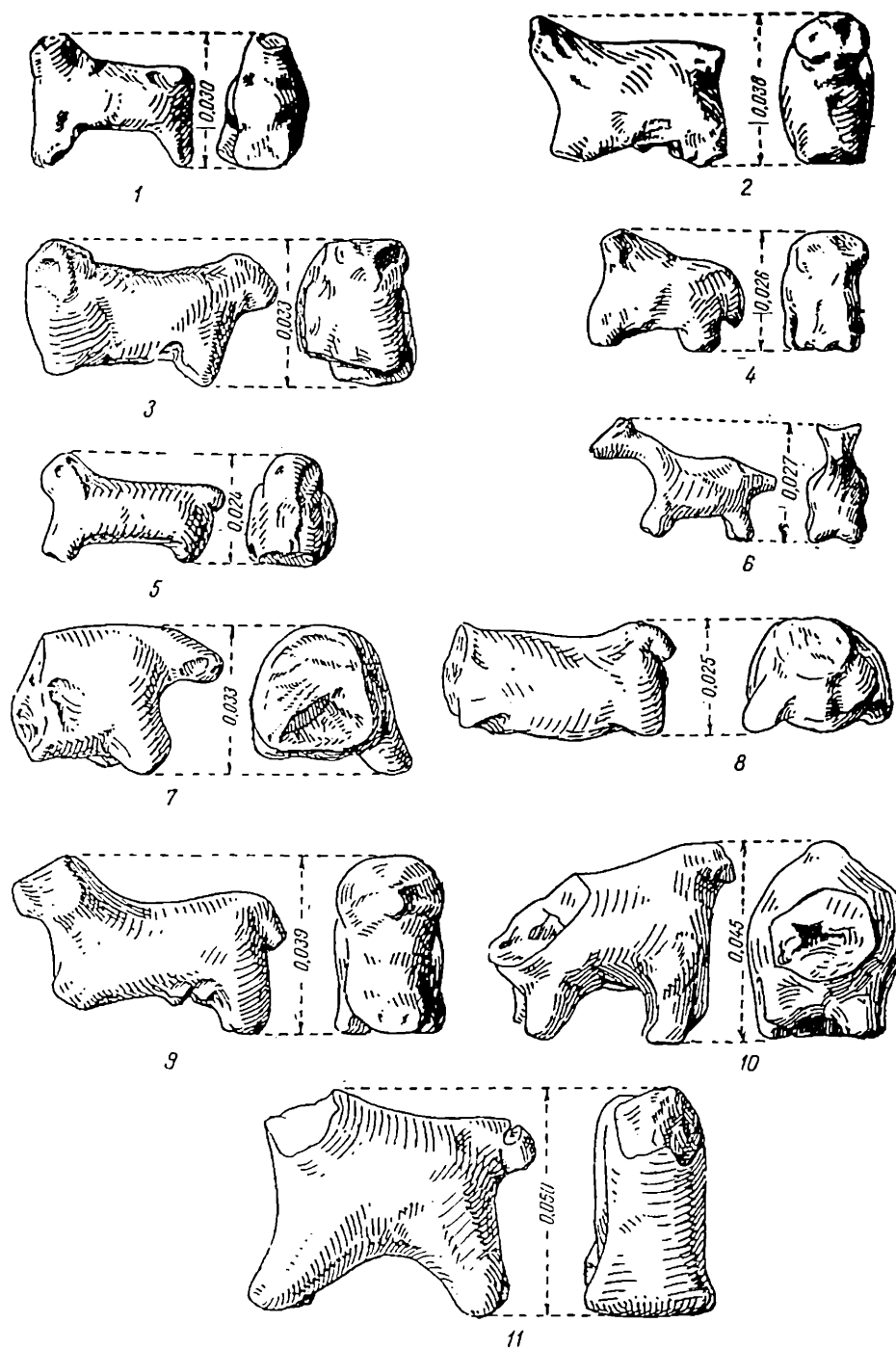
Pl. XIX. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—27).

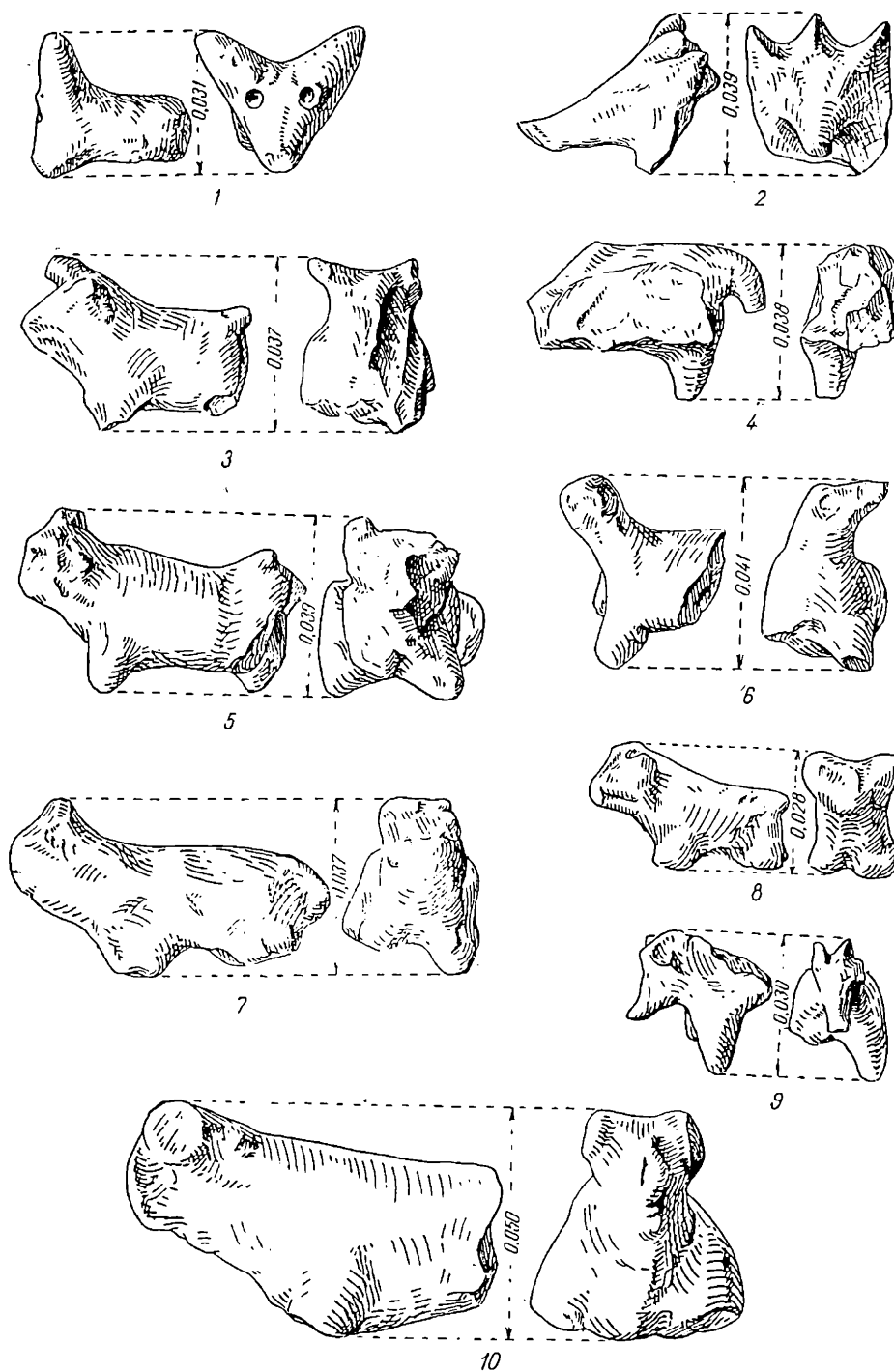
Pl. XX. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—22).

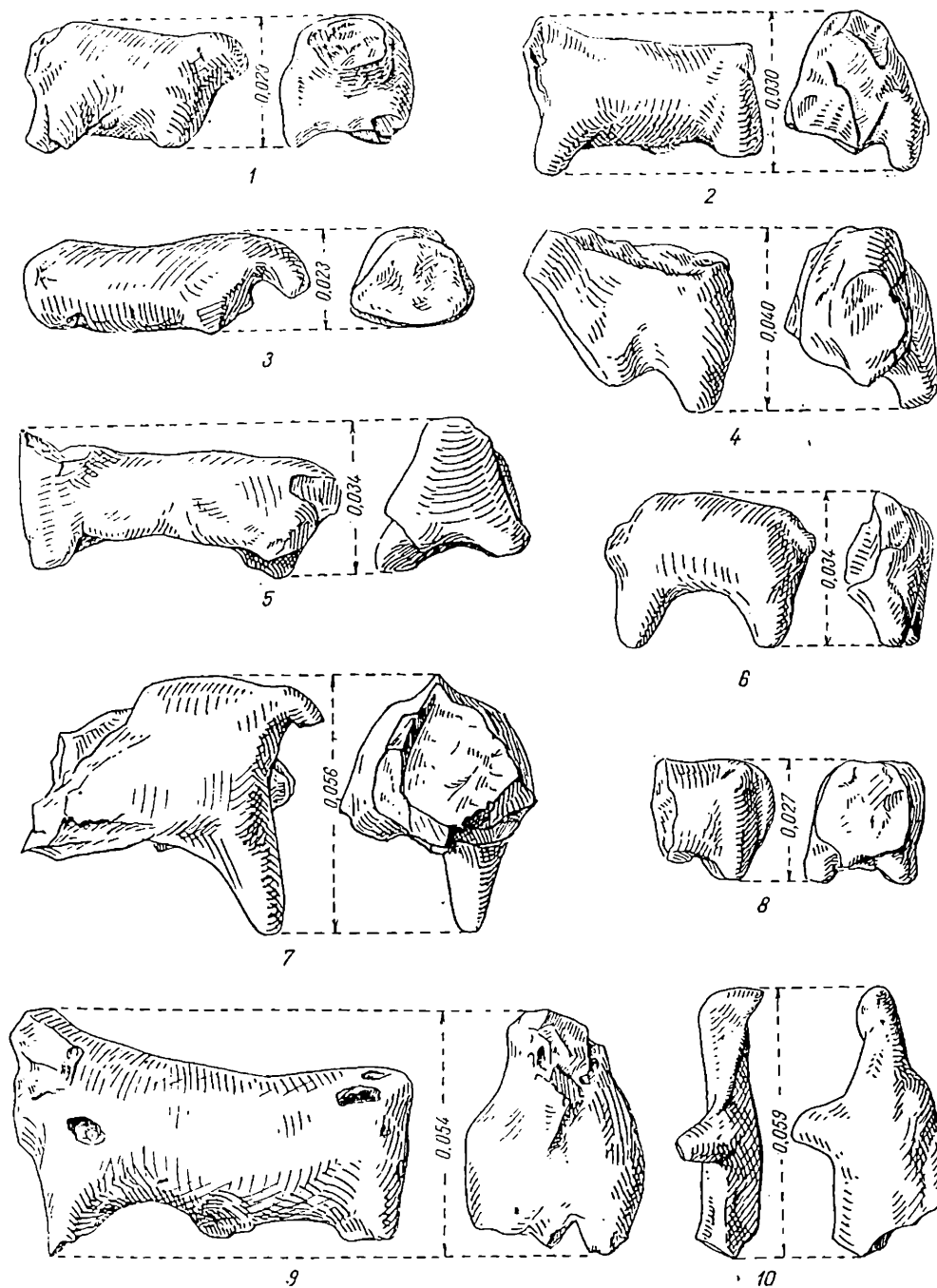
Pl. XXI. — Figurine antropomorfe fragmentare din faza Cucuteni B din Moldova (1—21).

Pl. XXII. — Figurine zoomorfe fragmentare de la Cucuteni (1, 5, 8) și din Moldova (2-4, 6, 7, 9-11).

pl. XXIII. — Figurine zoomorfe fragmentare de la Cucuteni (1) și din Moldova (2—10).

Pl. XXIV. — Figurine zoomorfe fragmentare din Moldova (1—8,10) și de la Cucuteni (9).

CONTRIBUȚII LA PROBLEMA ÎNCEPUTURILOR EPOCII BRONZULUI ÎN MOLDOVA *

Pentru perioada cuprinsă între grupul Horodiștea-Foltești I (Gorodsk-Usatovo) și fazele timpurii ale culturii Monteoru, datele arheologice sînt încă insuficiente pentru a ne permite reconstituirea exactă a proceselor care au dus la stabilizarea așezărilor omenеști și la formarea noilor culturi de la începutul epocii bronzului. Totuși, unele aspecte privind această perioadă au fost deja abordate de către I. Nestor¹, Vl. Dumitrescu², M. Petrescu-Dîmbovița³, D. Berciu⁴, Vl. Zirra⁵ etc., printr-o serie de studii care au lărgit cu mult baza documentării și au limitat caracterul ipotetic al interpretărilor.

Săpăturile efectuate în Moldova în ultimii ani ne dau posibilitatea să punem deocamdată în discuție un aspect cultural care, prin caracteristicile sale, se datează aproximativ la începutul epocii bronzului.

În continuare vom prezenta, în lumina actualelor cercetări, unele probleme legate de acest aspect cultural.

Primele informații în acest sens ni le oferă săpăturile de la Foltești⁶ unde, încă din 1950, M. Petrescu-Dîmbovița a determinat un nivel de locuire (ce e drept sporadic) mai nou decît cel cu resturi Usatovo, care a fost pus în legătură cu cultura Glina III-Schneckenberg⁷. Ulterior, prin săpăturile și son-

* Problema culturii Foltești II a fost pusă în discuție pentru prima dată în comunicarea prezentată de Marilena Florescu la sesiunea științifică a Institutului de arheologie din mai 1961 (N.R.).

¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien* în *BerRGK*, 22, 1933, p. 80—100; idem, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.*, în *Studii și referate...*, partea I, p. 144 și urm.; idem, *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, în *Nouvelles études d'histoire...*, vol. I, București, 1955, p. 47—63; idem, *Cu privire la periodizarea etapelor timpurii ale neoliticului din R.P.R.*, în *SCIV*, X, 2, 1959, p. 247 și urm.; idem, *Zur Periodisierung der späteren Zeitslufen des Neolithikums in der Rumänischen Volksrepublik*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 53—69; idem, *Probleme noi în legătură cu neoliticul în R.P.R.* în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 208 și urm.; idem, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 98—100.

² Vl. Dumitrescu și colaboratori, *Hăbășești*, București, 1954, p. 541—550.

³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi asupra înmormîntărilor cu ocră în Moldova*, în *SCIV*, I, 2, 1950, p. 119 și urm.

⁴ D. Berciu, *Asupra problemei așa-numitelor sceptre de piatră din R.P.R.*, în *SCIV*, V, 3—4, 1954, p. 539—546; idem în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 71—82.

⁵ Vlad Zirra, *Культура погребений с охрой в закавказских областях Р.С.С.Р.*, în *MIA IZR*, p. 97—129; idem, *Șantierul Valea Jiției*, în *SCIV*, III, 1952, p. 109—111.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești raionul Tr.-Bujor, reg. Galați*, în *SCIV*, II, 1951, p. 252 și urm.

⁷ *Ibidem*, p. 254 și urm.

dajele de la Stoicani⁸, Valea Lupului⁹, Uricani¹⁰, Gîrceni¹¹, Dolheştii Mari¹², Hangu-Bicaz¹³, Bogdăneşti¹⁴ şi Mîndrişca¹⁵, s-au îmbogăţit şi s-au lărgit cunoştinţele noastre, deşi resturile de locuire din aşezările menţionate se limitează în cele mai multe cazuri la urme risipite şi sporadice şi numai foarte rar formează o depunere compactă şi bine precizată stratigrafic.

În mod deosebit ne vom opri asupra staţiunilor de la Folteşti şi Bogdăneşti, care prin resturile de cultură materială şi prin situaţia stratigrafică ne oferă cele mai bogate şi importante date.

Astfel, din punct de vedere stratigrafic, s-a constatat cu prilejul celor două sondaje efectuate în 1949—1950, că la Folteşti stratul corespunzător aşezării Horodiştea-Folteşti I (Gorodsk-Usatovo) este acoperit de o depunere foarte subţire, în care s-au găsit resturi de locuire mai noi. Încă de pe atunci, M. Petrescu-Dîmboviţa a arătat că acest din urmă nivel, prin anumite forme ceramice şi motive decorative, este legat de faza A a culturii Schneckenberg din Transilvania şi de cultura Glina III din Muntenia. Dacă prin staţiunea de la Folteşti s-a determinat raportul acestui nou grup cultural faţă de aspectul Horodiştea-Folteşti I, aşezarea de la Bogdăneşti ne oferă raportul faţă de una dintre cele mai vechi faze ale culturii Monteoru documentate pînă în prezent în Moldova. Aici, cele mai bogate resturi aparţin fazelor I^{c3} şi I^{c2} ale culturii Monteoru. În afară de acestea, încă din 1959, în sectorul de sud al promontoriului Todoscanu, s-au găsit cîteva fragmente ceramice sub depunere conţinînd urmele de locuire Monteoru I^{c3}, care, prin pastă şi decor, se deosebeau net de cele din nivelele superioare. Ulterior, prin cercetările din 1960—1961, s-au obţinut date mai edificatoare din punct de vedere stratigrafic. Astfel, s-a observat că resturile de locuire mai vechi pe care le-am menţionat mai sus se găsesc într-un sol de culoare brună-gălbuie, care urmează direct solului cenuşiu cu resturi Monteoru I^{c3}. În acest din urmă strat s-au găsit patru semibordeie, fragmente ceramice, oase de animal (foarte puţine) şi obiecte din silex, os şi corn. Ca aspect general, materialul arheologic, în special ceramica, este foarte apropiat de acel aparţinînd fazei A, timpurii, a culturii Schneckenberg. Asupra acestei probleme vom reveni amănunţit mai jos, după prezentarea tuturor staţiunilor în care s-au găsit resturi de locuire mai noi decît etapa Gorodsk-Usatovo.

Menţionăm de asemenea faptul că atît la Folteşti, cît şi la Bogdăneşti s-au găsit fie în stratul de cultură, fie în complexe bine determinate (semibordeie sau colibe), rîşniţe din piatră sau frecătoare în număr relativ mare. Acestea, pe

⁸ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 165 şi urm.

⁹ M. Dinu, *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, VI, p. 205.

¹⁰ M. Dinu, *Şantierul arheologic Valea Lupului*, *Materiale*, V, p. 252—254.

¹¹ A. Florescu şi M. Florescu, *Sondajul de la Gîrceni*, în *Materiale*, VI, p. 224 şi urm.

¹² M. Dinu, *Sondajul arheologic de la Dolheştii-Mari*, în *Materiale*, VI, p. 213 şi urm.; idem, *Şantierul arheologic Dolheştii-Mari*, în *Materiale*, VII, p. 121 şi urm.

¹³ C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa şi colaboratori, *Şantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, p. 63—66.

¹⁴ M. Florescu şi C. Buzdugan, *Săpăturile din aşezarea din epoca bronzului de la Bogdăneşti*, în *Materiale*, IX (în pregătire).

¹⁵ Informaţiile le-am obţinut prin amabilitatea lui Gh. Bichir, care ne-a pus la dispoziţie o parte din materialul rezultat din săpăturile arheologice, precum şi unele desene, pentru care îi aducem mulţumirile noastre.

lângă faptul că atestă ca ocupație cultura primitivă a plantelor, sugerează și ipoteza că, în structura economică „agricultura” începuse să aibă un rol predominant. De asemenea trebuie să se țină seama și de faptul că în inventarul ambelor așezări oasele de animal constituie o proporție de-abia de 3—5%.

În ceea ce privește locuințele, constatăm prezența a două tipuri deosebite: coliba și semibordeiul. În acest sens, reamintim că atât la Foltești, cât și la Dolhești Mari sau Uricani (stațiuni despre care vom vorbi ulterior) s-au descoperit bucăți mici de chirpici conținând adesea pleavă sau păioase în compoziție, cu urme de nuiele, precum și vetre fragmentare. Aceste date destul de sărace ne sugerează totuși ideea că locuințele din așezările menționate constau din colibe construite la suprafața solului. În schimb, la Bogdănești s-au găsit cu prilejul săpăturilor resturile a patru semibordeie de formă patrulateră, cu colțurile ușor rotunjite. Unele dintre acestea sînt podite cu pietre plate, peste care a fost așternut un strat de pământ galben bine tasat și ars uneori pînă la roșu. Celelalte au podina construită din pământ galben amestecat cu cenușă și pietricele și apoi bine tasat. În interiorul bordeielor ocupînd o poziție centrală se află vatra de formă ovală și dimensiuni relativ mari ($1 \times 1,20$ m), constituită din pământ galben nisipos. Într-un singur caz, în imediata apropiere a bordeiului se află încă o vatră (în afară de cea interioară), ale cărei lipituri sînt așezate pe o podină din pietre de formă rectangulară. În mod cu totul sporadic și risipite pe podina bordeiului se găsesc bucăți mici de chirpici, care provin probabil de la partea superioară a pereților construiți la suprafața solului.

În inventarul ambelor așezări, rolul predominant îl are ceramica. Ne vom opri la grupele principale de forme și motive decorative, insistînd mai ales asupra acelor care ne pot servi la stabilirea unor analogii directe cu ceramica aceleiași vremi din culturile răspîndite în regiunile imediat învecinate Moldovei.

După pastă se pot distinge două mari grupe: cele mai numeroase sînt vasele din pastă fină bine frămîntată, conținînd nisip cu bobul mărunt în compoziție, aspră la pipăit, de culoare cenușie sau galbenă-cărămizie, cu ușor luciu la exterior. Mai rar se întîlnesc vasele lucrate din pastă grosolană, densă, cu mult nisip și pietricele în compoziție, de culoare cenușie și, în sfîrșit, cele lucrate din pastă grosolană, zgrunțuroasă, mai puțin omogenă, de culoare brună-cărămizie.

În ceea ce privește formele se pot face următoarele observații: din pastă fină sînt lucrate vasele de dimensiuni mici și mijlocii, predominînd ceștile și cămile. Astfel, se întîlnesc în special la Foltești căni cu gîtul înalt, corpul bombat, fundul drept și cu o singură toartă din bandă (fig. 6). După acestea urmează ceștile cu gura în formă de pîlnie, cu buza ușor evazată și adesea îngroșată, cu fundul drept și puternic arcuit (fig. 5/5, 12) sau ceștile cu gîtul înalt, drept, buza evazată, corpul bombat și cu luciu la exterior (fig. 5/10). În număr redus se întîlnesc vasele cu gura largă, cu buza evazată și îngroșată care se apropie ca formă de boluri. O categorie semnalată îndeosebi la Bogdănești este aceea a vaselor cu corpul globular, gîtul scurt, buza evazată și îngroșată, prevăzute cu torți tubulare pe maximum de arcuire (fig. 3/4, 7, 9), după care urmează în număr redus vasele de formă tronconică, cu pereții ușor

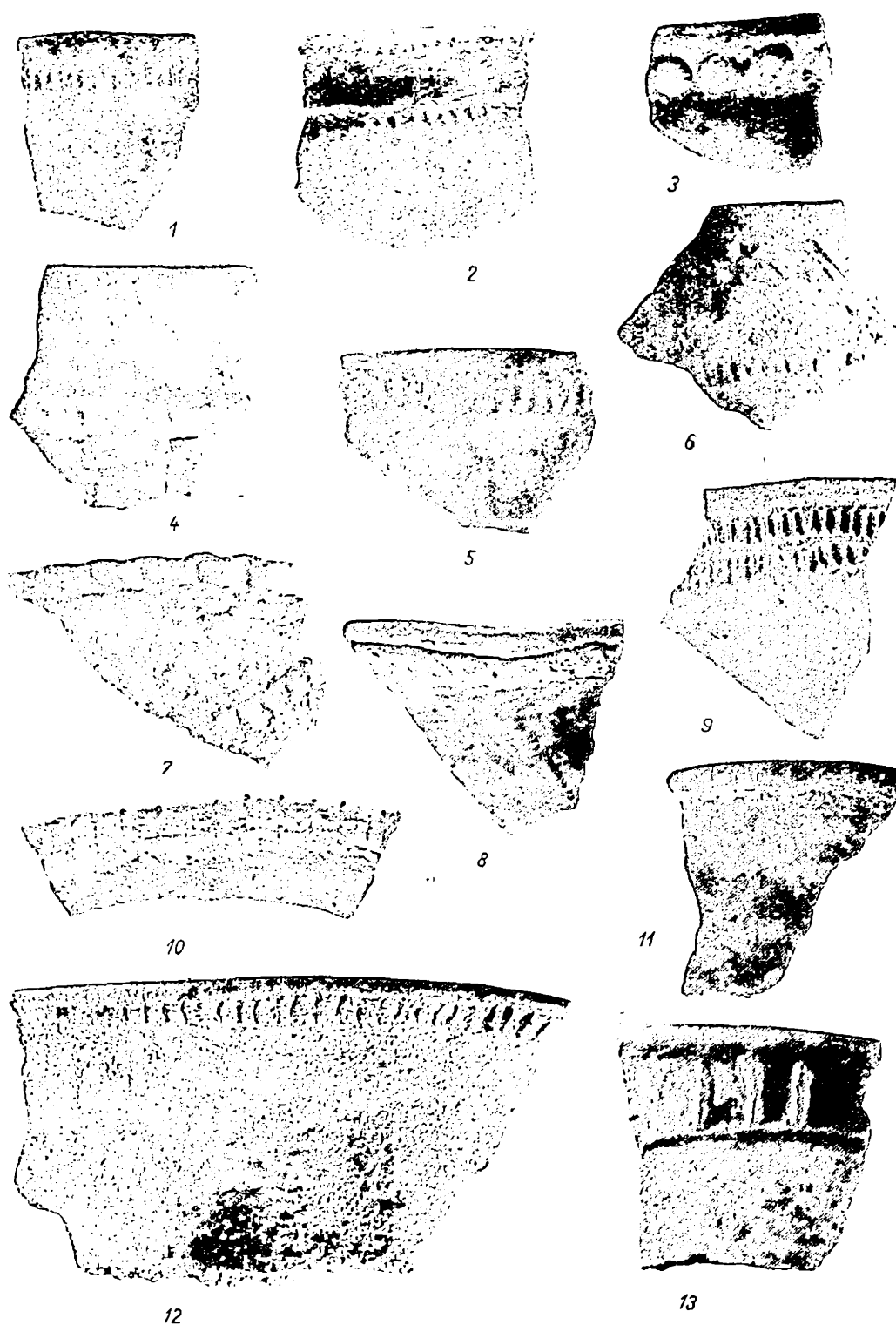

Fig. 1. — Bogdănești. Fragmente ceramice aparținând grupului Foltești II (circa 1/2 m.nat).

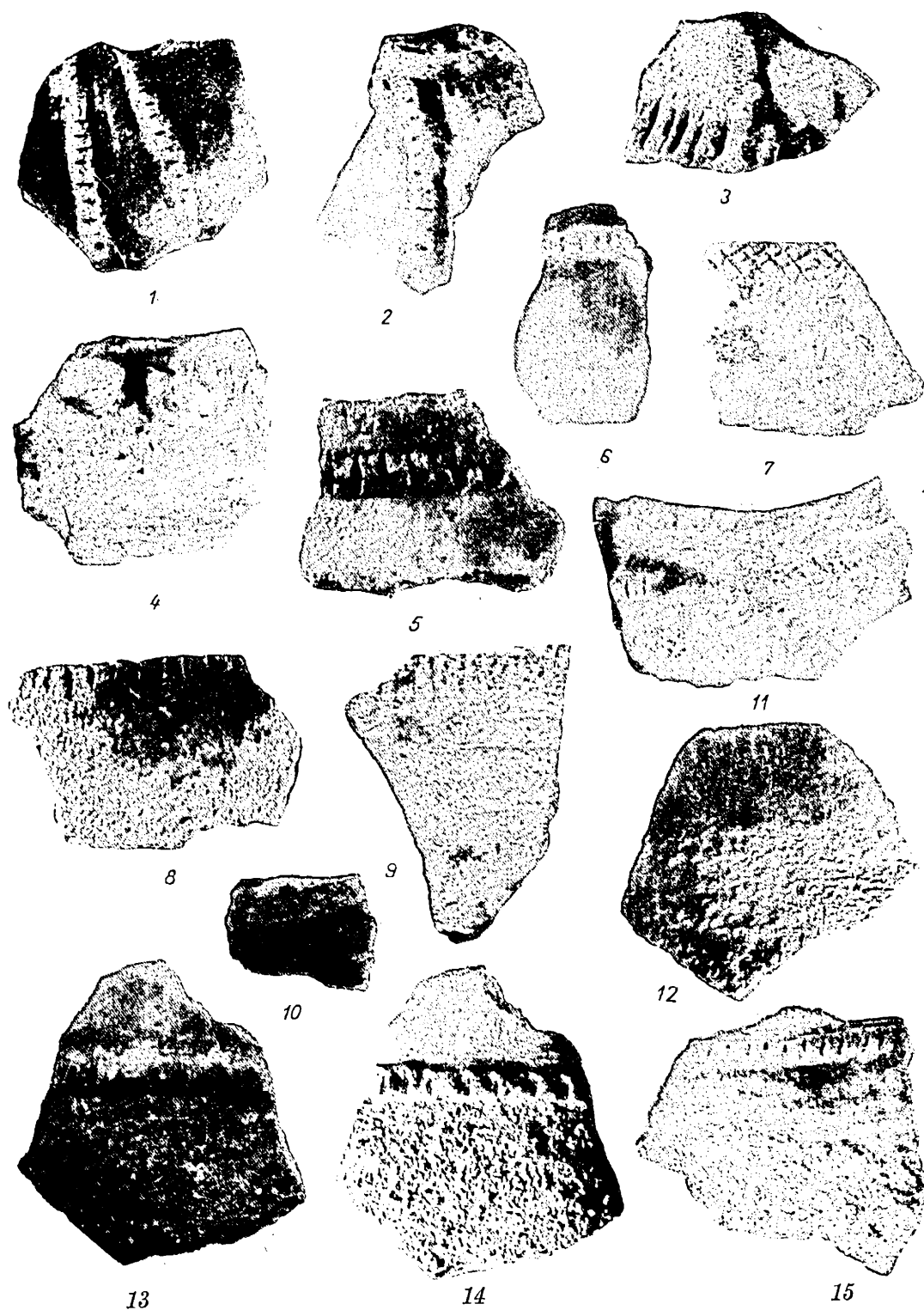

Fig. 2. — Bogdănești. Fragmente ceramice aparținând grupului Foltești II (circa 1/2 m.nat.).

arcuiți (fig. 5/3, 4, 7). Foarte rar s-au întâlnit vasele în formă de sac, cu marginea ușor evazată și crestată (fig. 1/2) precum și străchinile cu marginea groasă. În afară de aceste categorii de forme lucrate din pastă fină, se găsesc și vase de dimensiuni mari, lucrate din pastă grosolană. Astfel, remarcăm prezența următoarelor forme: vase cu corpul drept în formă de sac cu fundul îngust, cu buza îngroșată, lățită și adesea crestată, vasele cu corpul globular și, în sfârșit, vasele cu gura în formă de pîlnie, prevăzute cu torți tubulare (fig. 9).

Nota caracteristică a decorului o constituie briul în relief simplu, crestat sau alveolat. În acest sens s-a observat că majoritatea vaselor sînt prevăzute, imediat sub buză, cu un briu aplicat, crestat sau alveolat (fig. 1/1, 5, 7—9); alteori, briul este dispus vertical pe corp sau în jurul torților (fig. 2/1—2; 4/6). În unele cazuri, briul este așezat pe umărul vasului, iar spațiul rămas gol între buză și umăr este decorat cu brîie dispuse vertical (fig. 1/13). Nu trecem cu vederea nici decorul, care constă din dungi ornamentale în relief, simple crestături sau găuri-butoni executați prin impresiune din interior spre exterior, orificiile rezultate prin impresiune fiind apoi umplute și netezite (fig. 7/3—6). Un alt motiv decorativ, care se întâlnește însă rar, este realizat prin incizii fine în formă de X și dispus pe umărul vasului (fig. 2/7). În afară de acestea, semnalăm și prezența decorului, constînd din șiruri de crestături fine sau adînci, executate cu un instrument ascuțit și așezate pe umărul vasului sau imediat sub buză, sau a șirurilor de împunsături (fig. 2/3, 8, 9; 4/2, 4, 5, 7). În unele cazuri, de pildă la Bogdănești se întâlnesc și găurile perforate dispuse imediat sub buză. În sfârșit, în încheiere mai amintim că în ceea ce privește torțile, preponderența acelor tubulare este evidentă. Urmează apoi torțile din bandă lată și micile proeminențe uneori perforate, așezate pe umărul vasului (fig. 3/1—3, 5—6).

În afară de fragmentele ceramice din inventarul ambelor așezări mai fac parte și obiectele din piatră, silex, os și corn. Astfel, din piatră sînt lucrate toporașele mici și plate (singurul tip pe care l-am întâlnit pînă acum), precum și cuțitele curbe, după care urmează sule și dăltițe din os și, în sfârșit, vîrfuri de săgeată din silex cu baza concavă. Nu lipsesc nici fusaiiolele din lut ars de formă tronconică sau bitronconică, decorate cu șiruri de împunsături, precum și idolii zoomorfi decorați, de asemenea cu șiruri de împunsături dispuse vertical.

Înainte de a trage unele concluzii ce se desprind din cercetarea materialelor prezentate mai sus, este necesar, credem, să trecem în revistă și celelalte stațiuni în care s-au găsit urme de locuire mai noi decît acelea aparținînd grupului Horodiștea-Foltești I.

1. *Stoicani, raionul Galați, reg. Galați*. Cu prilejul săpăturilor din 1949, pe locul cimitirului hallstattian de la Stoicani s-au găsit fragmente ceramice aparținînd grupului Horodiștea-Foltești I, precum și unele fragmente datînd dintr-o perioadă mai tîrzie decît acestea. Din punct de vedere stratigrafic, aici nu s-a putut face nici o observație, deoarece depunerea din care provin resturile respective era foarte subțire și mult perforată de gropile cimitirului hallstattian. Totuși, pe baza unei minuțioase analize tipologice, M. Petrescu-Dîmbovița a arătat că pe locul cimitirului hallstattian se găsesc atît urmele

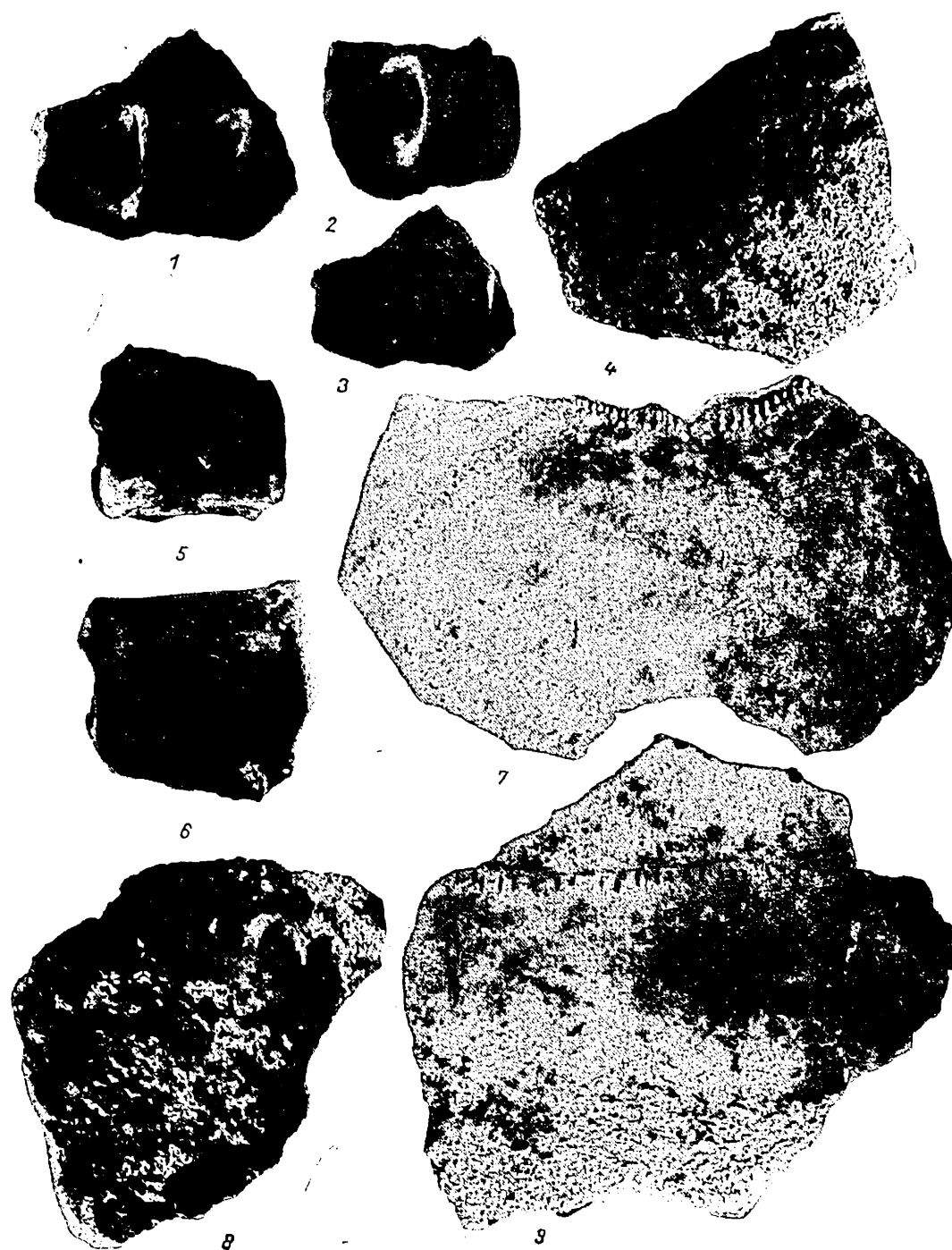

Fig. 3. — Bogdănești. Fragmente ceramice aparținând grupului Foltești II: (1—3, 5—6: circa 1/2 m. nat.; 4, 7—9: circa 1/2 m. nat.).

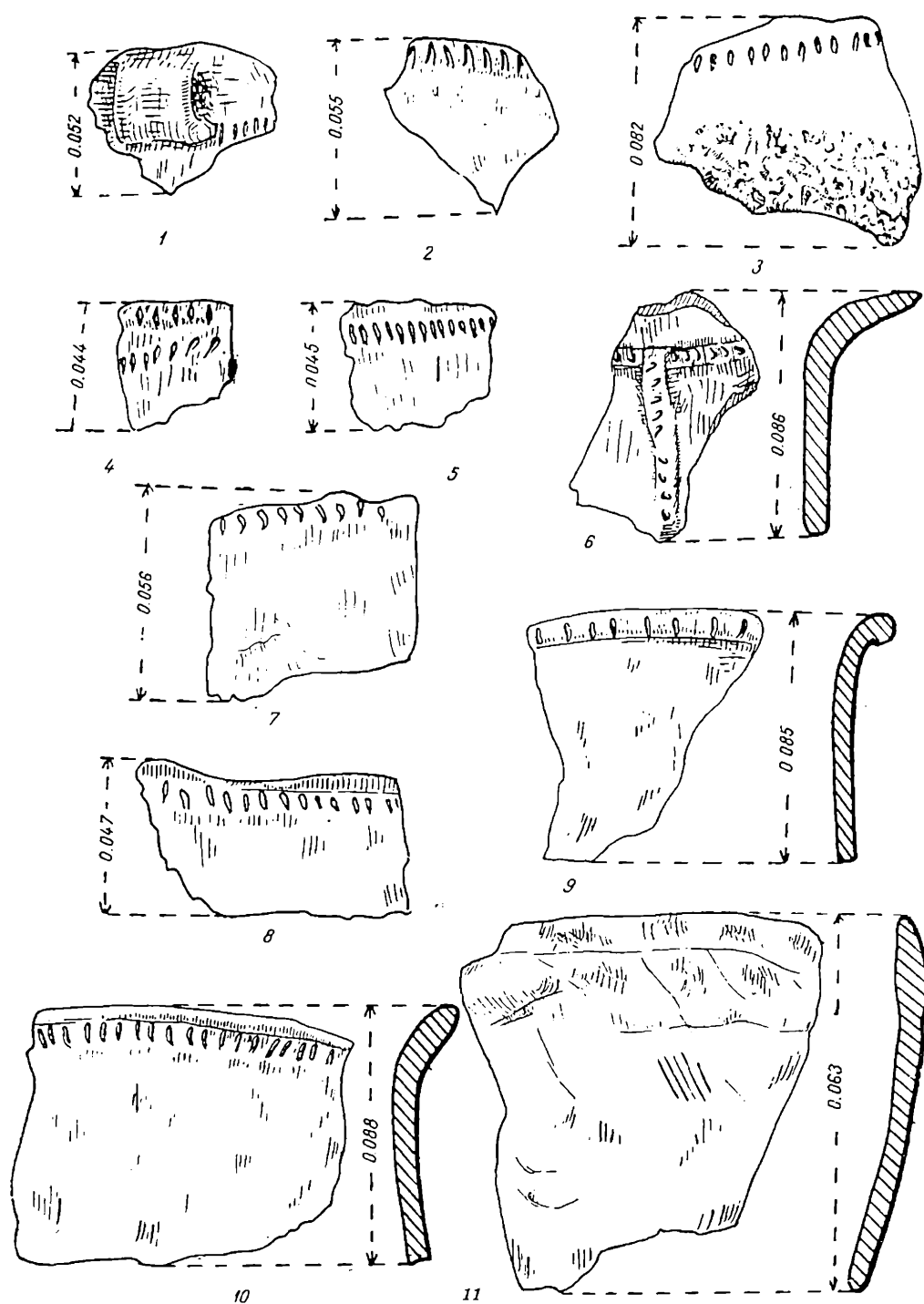

Fig. 4. — Bogdănești. Fragmente ceramice aparținând grupului Foltești II.

unei așezări Gorodsk-Usatovo, cât și sporadice resturi constând din fragmente ceramice cu buza ușor evazată, torți din bandă, precum și fragmente decorate cu briu în relief, creștături, șiruri de împunsături și alveole (fig. 7/1—2), datînd

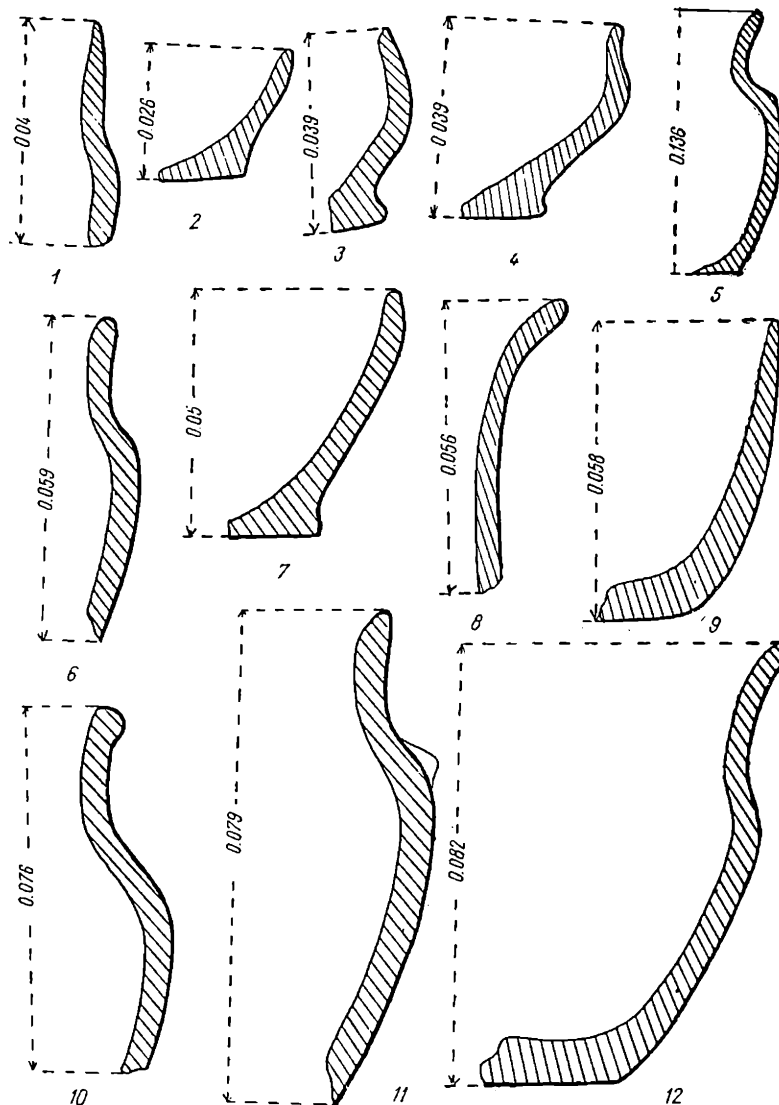

Fig. 5. — Profile de vase aparținînd grupului Foltești II:
1—4, 6—12 — Bogdănești; 5 — Foltești.

dintr-o perioadă ulterioară grupului amintit și care corespunde nivelului mai nou de la Foltești ¹⁶.

2. *Mîndrișca, raionul Adjud, reg. Bacău.* Prin sondajele executate în 1959—1960, în așezarea de pe dealul Titelca, aparținînd fazei I^{c3} a culturii Monteoru, s-au descoperit unele fragmente ceramice deosebite ca pastă și decor de cele Monteoru. Din informațiile lui Gh. Bichir rezultă că aceste fragmente

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, I, p. 170 și urm.

din pastă grosolană de culoare brună-cărămizie, fără luciu la exterior și decorate cu briu în relief crestat sau cu șiruri de alveole, s-au găsit sub depunerea cu resturi Monteoru și prezintă analogii cu materiale similare aparținând culturii Glina III-Schneckenberg ¹⁷.

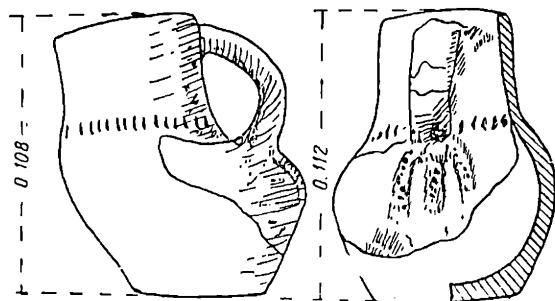

Fig. 6. — Vas de la începutul epocii bronzului descoperit la Foltești (după M. Petrescu-Dîmbovița).

șie decorată cu incizii sau briu în relief (fig. 8/11–12), menționându-se că acestea își găsesc analogii în ceramica din depunerile superioare de la Foltești și Stoicani ¹⁸. La Uricani, ca și la Stoicani, nu s-a putut face o delimitare stratigrafică între cele două nivele de locuire, elementele ceramice din etapa mai târzie fiind separate de cele Horodiștea-Foltești I numai pe bază tipologică ¹⁹.

4. *Hangu, raionul Piatra-Neamț, reg. Bacău*. Cu prilejul lucrărilor din zona lacului de acumulare Bicaz, pe terasa Chirițeni-Hangu s-au găsit în sectorul de la sud-vest de suprafața cu locuințele neolitice două complexe de locuire de la începutul epocii bronzului, care constau din grupe de pietre plate de forme neregulate și din fragmente ceramice provenite de la vase decorate cu dungi în relief sau benzi de dungi incizate, neregulate, briuri în relief simple sau

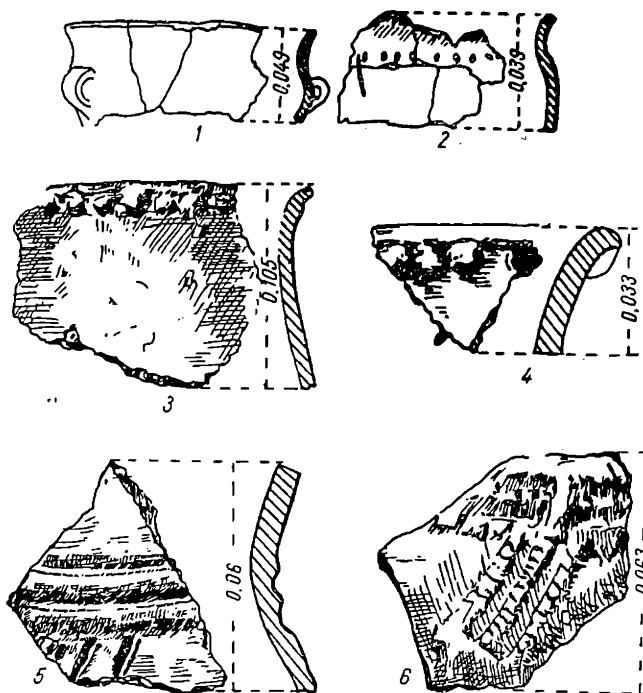

Fig. 7. — Fragmente ceramice de la începutul epocii bronzului (Foltești II: 1–2 — Stoicani; 3–6 — Foltești (după M. Petrescu-Dîmbovița).

alveolate și cu proeminente simple. Tot aici s-au găsit și fragmente de strecurători, fusaiole, vîrf de săgeată din silex și o cutie din piatră. Aceste

¹⁷ Informații Gh. Bichir.

¹⁸ M. Dinu, *op. cit.*, în *Materiale*, V, p. 252–254.

¹⁹ *Ibidem*, p. 254.

materiale au fost considerate de către M. Petrescu-Dîmbovița ca aparținând unei perioade de început a epocii bronzului ²⁰.

5. *Dolheștii Mari, raionul Fălțiceni, reg. Suceava.* Această așezare, situată pe valea Șomuzului, în nordul Moldovei, ne oferă unele date atât din punct de vedere stratigrafic, cât și al resturilor de locuire în ansamblu. Astfel, prin sondajele executate în 1957—1958 s-a determinat aici un nivel de locuire mai nou decât acel în care se găsesc mormintele cu amfore sferice, datat cu oarecare rezerve, la începutul epocii bronzului. În comparație cu celelalte stațiuni enumerate mai sus, la Dolhești, resturile de locuire sînt mai intense. Astfel, în ceea ce privește tipul de locuință, considerăm, pe baza datelor de care dispunem că l-au constituit colibe. În acest sens sînt edificatoare bucățile de chirpici cu urme de nuiile și păioase în compoziție, precum și vetrele fragmentare construite din lipituri de pământ galben-nisipos. Menționăm de asemenea, prezența unei ceramici din pastă friabilă, moale și puțin omogenă, din care sînt lucrate vasele cu umărul puternic arcuit sau în formă de sac, cu fundul drept și buza evazată, precum și vasele tronconice cu buza dreaptă și umărul arcuit (fig. 8/1, 4). Decorul constă în special din briu crestă uneori cu capetele deschise, precum și din șiruri de crestături executate cu un instrument ascuțit. În ceea ce privește tortile, predomină acelea în bandă cu marginile ușor ridicate și crestă sau simple, dispuse pe umărul vasului sau imediat sub buză ²¹ (fig. 8/1—10).

★

După prezentarea mai amănunțită a stațiunilor Foltești și Bogdănești și apoi a celorlalte stațiuni, în care s-au găsit elemente datate cu precizie sau cu oarecare rezerve la începutul epocii bronzului, vom încerca, în limita posibilităților, să scoatem în evidență cîteva dintre trăsăturile fundamentale ale acestui grup cultural ulterior celui Horodiștea-Foltești I.

În această privință subliniem de la început că purtătorii acestui grup formau o populație sedentară care începuse să se stabilească după evenimentele precipitate din perioada de tranziție de la sfîrșitul neoliticului și începutul epocii bronzului. În acest sens, ni se par grăitoare cîteva fapte. Prezența, fie în stratul arheologic, fie în contexte bine determinate, a numeroase rîșnițe din piatră, pe de o parte, și procentul redus al oaselor de animal în inventarul acestor așezări (3—5%), pe de altă parte, ne fac să credem că în structura economică cultura primitivă a plantelor a început să aibă un rol însemnat, iar creșterea vitelor a trecut pe un plan mai secundar. În ceea ce privește tipul de locuință, din datele de care dispunem, se observă frecvența acelor de suprafață (colibe) și cu totul izolat, la Bogdănești, a semibordeiilor. În inventarul așezărilor subliniem prezența sporadică a cuțitelor curbe din piatră (care constituie printre altele unul dintre obiectele caracteristice tuturor stațiunilor din epoca bronzului din Moldova). Ceramica conține, ca forme principale, cana cu gîtul înalt și torți în bandă, ceașca cu o toartă sau două torți, vasul cu corpul în formă de sac cu buza ușor evazată și crestată, vasul cu corpul globular prevăzut cu torți tubulare, vasele cu gura în formă de pîlnie și corpul

²⁰ M. Petrescu-Dîmbovița și D. Teodor, capitoul privind săpăturile arheologice de la Hangu-Chirițeni din monografia Bicaz, în manuscris.

²¹ M. Dinu, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 215.

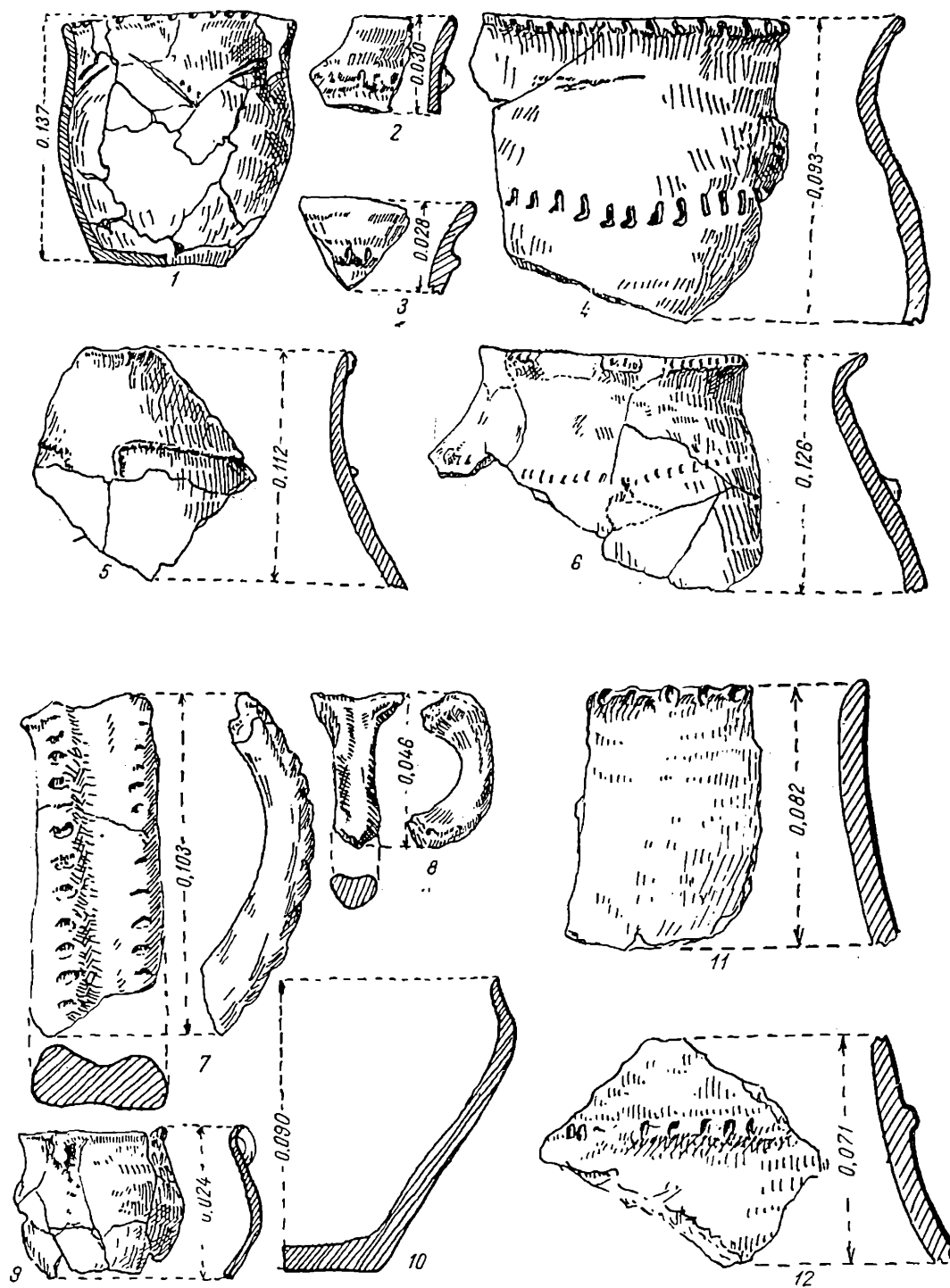

Fig. 8. — Vase și fragmente ceramice: 1—10: Dolhești Mari; 11—12: Uricani (după M. Dinu).

tronconic și, în sfârșit, vasele mici cu corpul tronconic, iar ca motive decorative, brîiele în relief crestate, simple sau alveolate, găuri-buton, șiruri de creștături și barbotina.

În încheierea prezentării celor cîteva caracteristici, reamintim că acest grup, pe baza observațiilor stratigrafice, este mai nou decît grupul Horodiște-Foltești I, dar anterior fazelor mai vechi ale culturii Monteoru.

Din cele prezentate pînă acum rezultă că în special în jumătatea de sud a Moldovei și parțial în nordul acestei provincii sînt documentate urme de locuire, datînd dintr-o perioadă ce se plasează aproximativ la începutul epocii bronzului și care sub aspectul general, atît în ceea ce privește tipul de așezare, cît și după ceramică, prezintă strînse legături cu culturile cunoscute în aceeași vreme în colțul de sud-est al Transilvaniei și în cîmpia munteană, denumite Schneckenberg și Glina. Afinitățile cu culturile amintite au fost scoase în evidență încă din 1950 de către M. Petrescu-Dîmbovița.

În continuare ne vom referi la cîteva elemente privind, în special, ceramica grupului moldovean, care prezintă analogii cu aceea a culturilor sus-amintite. Acest lucru este cu atît mai necesar, cu cît în momentul de față materialele arheologice de care dispunem nu ne permit și alte criterii de datare mai concludente. Astfel, prezența unor elemente asemănătoare cu faza A a culturii Schneckenberg în ceramica stațiunilor enumerate este evidentă. În acest sens ne referim îndeosebi la vasele cu gura largă, aproximativ în formă de pîlnie, la vasele cu corpul globular prevăzute cu torți tubulare, precum și la motivele decorative constînd din brîu crestăat sau alveolat, dispus orizontal sau vertical pe corpul vasului, șiruri de creștături și micile proeminențe care sînt comune atît stațiunilor din Moldova (Bogdănești, Stoicani, Uricani și Foltești)²², cît și ceramicii aparținînd fazei A, timpurii, a culturii Schneckenberg²³. Trebuie să remarcăm faptul că așezarea de la Bogdănești prezintă, în ceea ce privește ceramica, mai multe afinități cu cultura Schneckenberg, lucru care este explicabil dacă avem în vedere și poziția sa geografică. Această stațiune este situată pe una dintre căile de legătură (valea Oituzului), a Moldovei

Fig. 9. — Vas fragmentar Foltești II, de la Bogdănești (circa 1/4 m. nat).

²² M. Florescu și C. Buzdugan, *loc. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *loc. cit.*; M. Dinu, *loc. cit.*

²³ A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*. Kronstadt, 1941; Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 38 și urm.; Zoltán Székely, *Contribuții la cronologia epocii bronzului în Transilvania*, în SCIV, VI, 2-4, 1955, p. 843-862; idem, *Săpăturile de salvare executate de Muzeul regional Sf. Gheorghe, din anul 1955*, în *Materiale*, III,

p. 149 și urm.; idem, *Sondajele executate de Muzeul regional Sf. Gheorghe în 1956*, în *Materiale*, IV, p. 236 și urm.; idem, *Cercetări arheologice efectuate în Regiunea Autonomă Maghiară*, în *Materiale*, VI, p. 187-203; Alexandrina Alexandrescu și N. Constantinescu, *Săpăturile de salvare de pe dealul Sprenghe*, în *Materiale*, VI, p. 667-679; Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cuculata*, în *Materiale*, VII, p. 351-361.

cu Transilvania, fapt care putea permite vehicularea dintr-o regiune în alta a anumitor elemente de cultură materială.

Nu trecem cu vederea nici faptul că în unele aşezări, ca acelea de la Folteşti şi Stoicani, s-au semnalat cu prilejul cercetărilor şi elemente ceramice care au afinităţi cu grupul muntean denumit Glina III²⁴. Asupra acestei probleme trebuie să facem unele observaţii pe care ni le impun cercetările din ultimii ani din cîmpia munteană. Astfel, săpăturile şi sondajele efectuate între 1953 şi 1957 în Muntenia au adus noi contribuţii cu privire la cunoaşterea culturii Glina. În acest sens, la Ciurel²⁵ şi Bucureşti-Dealul Mihai Vodă (Arhivele statului)²⁶, a fost precizată cea mai veche fază a culturii Glina, paralelizată în timp cu faza A a culturii Schneckenberg din Transilvania²⁷. Ceramica aparţinînd celui mai vechi nivel de locuire de la Ciurel este lucrată dintr-o pastă de culoare cenuşie sau cărămizie, conţinînd în compoziţie nisip şi pietricele mărunte, remarcîndu-se, în ceea ce priveşte formele, prezenţa vaselor cu gura în formă de pîlnie şi buza crestată²⁸. De asemenea, în aşezarea de pe Dealul Mihai Vodă, se întîlnesc fragmente decorate cu creştături sau găuri perforate şi cu buza crestată. În nivelul mai nou de la Ciurel, corespunzînd culturii Glina III deja formate, se întîlnesc, după părerea autorilor, şi elemente ale fazei B a culturii Schneckenberg²⁹. Deşi ulterior s-a arătat că „elementele de aspect mai timpuriu sînt prea rare pentru a afecta ansamblul ceramicii de la Ciurel, care este caracteristică culturii Glina III”³⁰, totuşi nu putem neglijă datele obţinute în această problemă, chiar dacă ele vor fi îmbunătăţite prin cercetările viitoare. În acest sens, revenind la ceramica grupului din Moldova, s-a arătat încă din 1950³¹ prezenţa unor elemente stilistice şi forme de vase, apropiate de acelea aparţinînd culturii Glina. Astfel, se întîlnesc atît la Folteşti³², cît şi la Stoicani³³, fragmente decorate cu găuri buton executate prin impresiune din interior spre exterior, şiruri de creştături, torţi tubulare şi din bandă lată, precum şi vase cu gîtul înalt, corpul bombat şi fundul drept, care sînt caracteristice fazelor timpurii ale culturii Glina. De asemenea trebuie să facem menţiunea că la Bogdăneşti şi Dolheşti Mari elementele aparţinînd acestei culturi (ne referim numai la ceramică) sînt mai puţin intense. În staţiunile amintite s-a semnalat doar prezenţa şirurilor de creştături şi a găurilor perforante, lipsind deocamdată vasele cu gîtul înalt şi găurile buton. Lipsa acestor elemente se datoreşte, probabil, şi faptului că aşezările menţionate se află într-o zonă, unde se puteau exercita mai puternic influenţele purtătorilor culturii Schneckenberg, iar elementele Glina, pătrunzînd probabil mai încet dinspre sud, nu au reuşit să se impună sau să înlăture puternicele influenţe ale grupului transilvănean. Cercetarea însă a materialului din Moldova care prezintă analogii

²⁴ Pentru cultura Glina vezi I. Nestor, *Fouilles de Glina*, în *Dacia*, III—IV, p. 226 şi urm.; *Şantierul arheologic Bucureşti*, în *Studii şi referate*, partea I, p. 339—342; S. Morintz, Gh. Diaconu şi D. V. Rosetti, *Şantierul arheologic Bucureşti*, în *Materiale*, V, p. 631—636; Idem, *Şantierul, arheologic Bucureşti*, în *Materiale*, VI, p. 770 şi urm.

²⁵ Sebastian Morintz, Gh. Cantacuzino şi D. V. Rosetti, *op. cit.*, în *Materiale*, V, p. 634.

²⁶ *Studii şi referate* ... partea I, p. 339—342.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ S. Morintz, Gh. Cantacuzino şi D. V. Rosetti, *op. cit.*, în *Materiale*, V, p. 633—634; *Ibidem*, în *Materiale*, VI, 764—771.

²⁹ *Ibidem*, în *Materiale*, V, p. 635.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, în *SCIV*, 11, 1951, p. 252 şi urm.

³² *Ibidem*.

³³ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 165 şi urm.

cu cultura Glina, nu ne-a oferit posibilitatea de a surprinde aici în mod edificator elementele fazei mai vechi a culturii semnalate în prezent în cîmpia munteană, întrucît formele și decorul prezintă doar unele caracteristici generale și comune tuturor fazelor de dezvoltare ale acestei culturi. Din acest motiv noi nu putem să paralelizăm cu certitudine grupul cultural semnalat în Moldova cu faza mai veche a culturii Glina. Totuși, nu este exclus ca prin cercetările viitoare să surprindem și în Moldova unele elemente care să fie mai concludente și să ne dea posibilitatea să le paralelizăm cu faza mai veche a culturii Glina (Protoglina?), cu atît mai mult cu cît în mod separat putem să scoatem în evidență afinitățile care există între grupul cultural moldovean și faza Schneckenberg A, pe de o parte, și faza mai veche a culturii Glina (Protoglina?) și Schneckenberg A, pe de altă parte. În ceea ce privește ceramica, am arătat în mod deosebit cîteva caracteristici comune atît grupului moldovean, cît și unora dintre culturile provinciilor învecinate, pentru a sublinia și sub această formă perioada în care se datează resturile de locuire din așezările menționate în repetate rînduri mai sus. Nu trecem cu vederea nici faptul că unele motive decorative întîlnite pe ceramica grupului Foltești II din Moldova se găsesc și în cultura Cernavoda ³⁴ ceea ce ne sugerează ideea că cel puțin una dintre fazele cunoscute la Cernavoda, datează dintr-o perioadă corespunzătoare grupurilor amintite și prezintă unele afinități cu ele. Acest lucru este posibil, dacă ne gîndim că în fondul local care a contribuit la geneza lor sînt elemente comune pe întreg spațiul afectat de ele ³⁵.

Dezvoltarea ulterioară a culturii materiale a triburilor din aceste provincii pare să fi adîncit și mai mult diferențele regionale semnalate în prima fază. Astfel, în Muntenia, faza Protoglina (?) este succedată de diferitele etape ale culturii Glina, deja formate ³⁶. În Transilvania, de asemenea, cultura Schneckenberg cunoaște încă două (?) faze de dezvoltare ³⁷. În Moldova însă, nu putem stabili pînă în prezent, dezvoltarea mai departe a grupului cultural Foltești II. Dacă am generaliza situația stratigrafică de la Bogdănești, unde resturile de locuire Monteoru I^{c3} suprapun direct nivelul de locuire Foltești II, atunci s-ar părea că grupul moldovean s-a menținut, fără schimbări esențiale, pînă la apariția elementelor fazei I^{c3} a culturii Monteoru. Această ipoteză ni se pare însă întrucîtva hazardată, deoarece trebuie să ținem seama și de alți factori, printre care, în primul rînd, de faptul că cercetările privind evoluția culturii Monteoru în Moldova sînt încă insuficiente pentru a se face afirmația categorică că cea mai veche fază a acestei culturi aici este I^{c3}, cu atît mai mult cu cît cu prilejul cercetărilor din vara anului 1961 de la Terchești, raionul Focșani, reg. Galați ³⁸ s-au identificat două nivele de locuire Monteoru I^{c3}, dintre care cel inferior, cu locuințe în semibordeie, conține elemente ceramice apropiate

³⁴ D. Berciu, S. Morintz și P. Roman, *Săpăturile de la Cernavoda*, în *Materiale*, VI, p. 102—103.

³⁵ Ne referim la elementele Gorodsk-Usatovo care au afectat un spațiu larg în care intră și provinciile amintite.

³⁶ I. Nestor, *op. cit.*, în *Dacia*, III—IV, p. 226 și urm.

³⁷ A. Prox, *loc. cit.*

³⁸ În august 1961 s-au efectuat la Terchești, raionul Focșani, reg. Galați, săpături în așezarea aparținînd culturii Monteoru de pe locul Chitila. Aici s-au găsit urme din diferite faze de dezvoltare a culturii Monteoru. Date prețioase s-au obținut cu privire la una dintre fazele vechi ale acestei culturi. Astfel, s-a observat că faza I^{c3} se poate împărți în două subfaze: una cu locuințe de suprafață, și o alta cu locuințe în semibordeie, a cărei ceramică cuprinde forme apropiate de faza I^{c4} a culturii Monteoru.

foarte mult de faza I^{c4} a aceleiași culturi. În acest caz trebuie să avem în vedere alte ipoteze. Astfel, n-ar fi exclus ca grupul Foltești II din Moldova, cel puțin în partea de sud a acestei provincii, să fie anterior nu numai fazei Monteoru I^{c3}, ci fazei I^{c4} (chiar dacă aceasta din urmă nu este documentată, pînă în prezent, atît de concludent aici), dar ar fi posibil ca, la un moment dat, faza Monteoru I^{c4}, în alte regiuni ale Moldovei, să fie contemporană cu grupul Foltești II. În ceea ce ne privește, credem că ipoteza cea mai verosimilă este aceea de a considera grupul cultural Foltești II din Moldova, anterior fazei Monteoru I^{c4}, mai ales că în stațiunea eponimă Sărata Monteoru, în depunerea I^{c4}, s-au găsit fragmente ceramice din faza B a culturii Schneckenberg³⁹. În acest caz este foarte firesc ca grupul cultural Foltești II, care prezintă analogii cu faza A a culturii Schneckenberg, să fie anterior fazei Monteoru I^{c4}. Evident că cercetările viitoare urmează să verifice ambele ipoteze și să se stabilească în mod clar raportul cronologic dintre cultura Monteoru și grupul Foltești II.

Pe baza datelor de care dispunem nu putem pune deocamdată decît un jalon care marchează în Moldova prezența unui aspect cultural (în cadrul căruia va fi existat probabil mai multe etape de dezvoltare) datînd de la începutul epocii bronzului, cu afinități în culturile din regiunile imediat învecinate. În mod provizoriu, propunem ca acest aspect cultural să fie numit *Foltești II*, avîndu-se în vedere semnalarea lui pentru prima dată la Foltești, precum și pentru faptul că el reprezintă cel puțin în parte, dezvoltarea firească a etapei Horodiștea-Foltești I.

★

O ultimă chestiune, care urmează să o schițăm doar în prezentarea de față, este aceea a sincronizării așezărilor Foltești II cu una dintre etapele mormintelor cu ocră roșu. În această privință ne vom referi la necropolele de înhumare de la Gîrceni (raionul Negrești, reg. Iași), Stoicani (raionul Galați), Holboca (raionul Iași), precum și la mormîntul central din movila de la Valea Lupului-Iași. Astfel, s-a observat că vasul cu gura în formă de pîlnie, din pastă cenușie, aspră la pipăit, prevăzut pe umărul arcuit cu patru butoni plați, crestați vertical, dispuși simetric și cu decor format din linii în zigzag în două sensuri opuse, semnalat la Gîrceni (fig. 10/1)⁴⁰, are analogii atît la Foltești, cît și la Bogdănești (fig. 5/12). Pe de altă parte, celelalte elemente din inventarul mormintelor de la Gîrceni, ca vîrfurile de săgeată din silex cu baza concavă, aplica de os și toporul de luptă din piatră, pledează pentru încadrarea complexului funerar respectiv la începutul epocii bronzului⁴¹.

De asemenea, la Valea Lupului, cu ocazia cercetării movilei II, s-a descoperit un mormînt în poziție chircită a cărui inventar constă dintr-un vas în formă de amforă, din pastă fină cenușie, cu corpul bombat și ușor alungit spre fund, gîtul înalt și buza îngroșată la exterior, prevăzut cu torți tubulare. Vasul este ornamentat la partea superioară cu o bandă de linii simple în relief, dispuse vertical și orizontal, precum și cu două șiruri de motive

³⁹ I. Nestor și Eug. Zaharia, *Santierul arheologic Sărata Monteoru*, în *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 503.

⁴⁰ A. Florescu și M. Florescu, *op. cit.*, în *Materiale*,

VI, p. 224, fig. 3.

⁴¹ *Ibidem*, p. 224 și urm.

incizate în X, fiind prevăzută la partea inferioară cu barbotină (fig. 10/2)⁴². Vase asemănătoare s-au semnalat mai ales, la Bogdănești (fig. 3/4, 9; 9). Pe de altă parte, nu trebuie neglijat nici faptul că tipul de amforă de la Valea Lupului se încadrează, printr-o serie de elemente stilistice, într-un context mai larg, care depășește aria de răspândire a grupului Foltești II, datându-se la începutul epocii bronzului.

Pe baza datelor stratigrafice și a caracteristicii anumitor elemente ceramice, M. Petrescu-Dîmbovița a precizat că mormintele cu ocră de la Stoicani sînt contemporane cu ultimul nivel de locuire de la Foltești⁴³. Tot într-o perioadă tîrzie se plasează și unele morminte cu ocră de la Holboca⁴⁴.

Evident că datele pe care le-am enumerat mai sus sînt foarte sumare și nu ne permit încă, să afirmăm cu toată certitudinea că așezărilor de tip Foltești II le-ar corespunde tipurile de morminte cu ocră menționate, ci ne-ar sugera mai curînd anumite ipoteze de lucru pentru viitor. Astfel s-ar putea ca la începutul epocii bronzului să fi coexistat, mai ales în jumătatea de sud a Moldovei, două grupe care se influențează reciproc: mormintele cu ocră tîrzie și grupul Foltești II. Totuși, nu excludem nici posibilitatea ca unul dintre tipurile de morminte cu ocră cunoscute în această perioadă în Moldova să corespundă așezărilor aparținînd grupului Foltești II.

În încheiere, mai sînt necesare unele observații. Cercetările limitate de pînă acum atestă prezența grupului Foltești II îndeosebi în jumătatea de sud a Moldovei. În ceea ce privește regiunea de nord a aceleiași provincii, stațiunea de la Dolhești Mari apare deocamdată ca un caz cu totul singular. Demn de remarcat este și faptul că așezările Foltești II ocupă uneori aceleași locuri dominante unde se vor întîlni mai tîrziu stațiunile aparținînd fazelor timpurii ale culturii Monteoru. În acest sens, reamintim că resturile Foltești II de la Mîndrișca și Bogdănești sînt suprapuse direct de nivelul de locuire Monteoru I⁴⁵. Este astfel posibil ca, în momentul pătrunderii lor în Moldova, primele elemente ale culturii Monteoru să fi întîlnit în jumătatea de sud grupul Foltești II, iar la nord, eventual, grupul Costișa. Totuși, sincronizarea culturii Costișa cu grupul Foltești II este deocamdată imposibilă, deoarece în

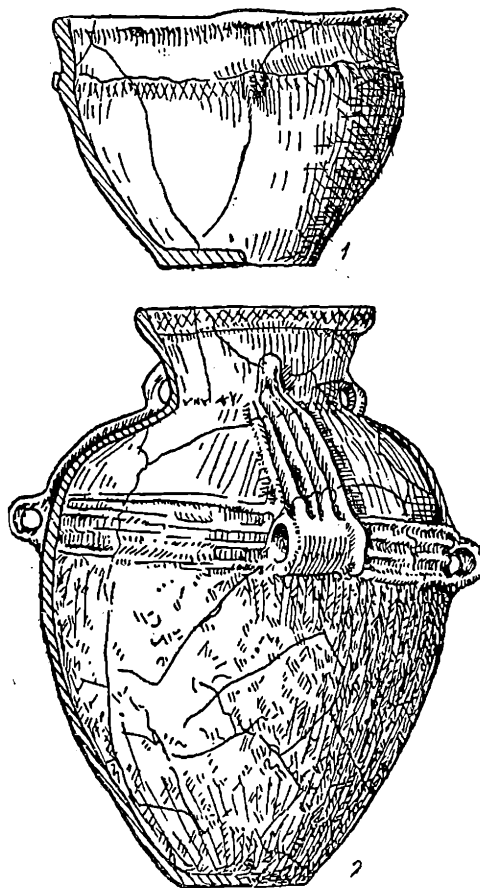

Fig. 10. — Vase de la începutul epocii bronzului din Moldova: 1 — Girceni (după Adrian și Mari-lena Florescu); 2 — Valea Lupului, mormîntul cu ocră (după M. Dinu).

⁴² M. Dinu, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 206, fig. 6.

⁴³ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, I,

p. 164—169.

⁴⁴ VI. Zîrrea, *loc. cit.*

stadiul actual al cercetărilor ne lipsesc verigile de legătură. S-ar putea ca aspectul cultural documentat recent la Costișa, contemporan probabil cu faza Monteoru I³, să fi fost precedat de una sau eventual de două etape necunoscute încă pînă în prezent ⁴⁵. Una dintre aceste etape va fi fost contemporană cu grupul Foltești II din sudul Moldovei. Elementele Monteoru timpurii, care se vor suprapune peste grupele Costișa și Foltești II, vor produce o oarecare uniformizare, sub aspectul general de cultură.

De altfel, toate aceste ipoteze, prezentate în cadrul de față, urmează a fi verificate prin cercetările viitoare.

MARILENA FLORESCU

К ВОПРОСУ О НАЧАЛЕ БРОНЗОВОГО ВЕКА В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

Используя материалы исследований, произведенных за последние годы в Молдове, автор приводит несколько данных о культурном облике, известном в этой области в начале бронзового века.

Стоянки, на которых были отождествлены следы начальной фазы бронзового века, еще малочисленны; они сосредоточиваются на юге Молдовы и только частично на севере этой области. Со стратиграфической точки зрения, как и с точки зрения материальных остатков, больше всего данных было получено во время исследований в Фолтешти и Богданешти.

При раскопках в Фолтешти заметили, что слой, соответствующий поселению Хородиштя-Фолтешти I, покрыт очень тонким отложением, в котором нашли следы более нового обитания, связанного с фазой А культуры Шнекенберг и с культурой Глина. В Богданешти же установили, что остатки обитания находятся под слоем, содержащим следы поселения Монтеору I³. Далее очень кратко описаны другие стоянки в Молдове, на которых нашли следы, сходные со следами в Фолтешти и Богданешти: Стоикань (р-н Галац, обл. Галац), Мындришка (р-н Аджуд, обл. Бакэу), Урикань (р-н Яссы, обл. Яссы), Хангу (р-н Пьятра Нямец, обл. Бакэу), Долхешти-Марь (р-н Фэлтичень, обл. Сучава).

Во второй части работы автор стремится выявить характерные черты вышеупомянутой культурной группы. Она подчеркивает, что носители культурного облика Фолтешь II, документированного в Молдове, составляли более оседлое население (начавшее оседать после быстро прошедшего переходного периода от неолита к бронзовому веку). Главным их занятием было, вероятно, примитивное растениеводство.

Что касается типа жилищ, то на основании имеющихся данных, отмечается, что чаще попадаются наземные жилища (Фолтешь, Урикань, Долхешти Марь) и только изредка — в Богданешти — встречаются полуземлянки. В инвентаре поселений обнаружены кривые каменные ножи, небольшие плоские топоры и кремневые наконечники стрел с вогнутым основанием. Главными формами керамики являются: кувшины с высоким горлышком, чашки с одной или двумя ручками, сосуды с шарообразным туловом и трубчатыми ручками, сосуды с мешковидным туловом и слегка зубчатым и расширенным венчиком и сосуды с горлышком в виде воронки; как декоративный узор используются рельефные пояски (простые, с насечками или ячейками), ямки, кнопки, ряды насечек и барботин.

⁴⁵ Al. Vulpe și M. Zamoșteanu, *Săpăturile de la Costișa*, în *Materiale*, VIII, p. 309 și urm.

Далее автор уделяет внимание — особенно, когда речь идет о керамике — нескольким элементам, представляющим аналогию с культурами Шнекенберг и Глина, тем более, что для культурного облика из Молдовы не существует других, более убедительных критериев датировки. Так, он показывает, что сосуды с шаровидным телом и трубчатыми ручками, сосуды с воронкообразным горлышком, а также декоративные узоры в виде покрытого насечками или ячейками пояса, рядов насечек и выпуклостей являются общими для керамики молдавских поселений и для поселений фазы А культуры Шнекенберг. Далее подчеркивается, что на некоторых поселениях, например в Фолтешти или Стопкани, наблюдается сходство керамики с валашской группой Глина III.

Другим спорным вопросом является проблема хронологического соотношения между культурой Монтеору и культурной группой Фолтешть II. Достоверно известно на основании стратиграфических наблюдений в Богдэнешти и Мындришке, что последняя группа предшествует первой фазе культуры Монтеору. Но этот факт нуждается в некоторых оговорках, поскольку в настоящее время нельзя с достоверностью утверждать, что облик I^{с3} является самой древней фазой культуры Монтеору в Молдове, тем более, что раскопки в Теркешти (р-н Фокшань, обл. Галац) выявили два горизонта обитания Монтеору I^{с3}, нижний из которых, с полуземлянками, содержит фрагменты керамики, весьма близкой к изделиям фазы I^{с4}. Поэтому автор полагает, что самой правдоподобной рабочей гипотезой было бы считать группу Фолтешть II предшествующей непосредственно фазе I^{с4} культуры Монтеору. Эту гипотезу подтверждает и то обстоятельство, что в Сэрата Монтеору, наряду с формами и декоративными мотивами керамики фазы Монтеору I^{с4}, были обнаружены элементы, характерные для фазы, непосредственно за ней следующей — фазы В культуры Шнекенберг. Наконец, в заключение, исходя из аналогий, до сих пор сводящихся лишь к определенным формам и стилистическим элементам керамики, автор пытается связать во времени некоторые поздние погребения, засыпанные охрой, с культурной группой Фолтешть II. По этому поводу она указывает, что сосуды из инвентаря погребений с охрой в Валя Лупулуй или Гырчени почти тождественны некоторым категориям керамики из поселений типа Фолтешть II. Однако на основании этих данных нельзя с уверенностью утверждать, что засыпанные охрой погребения в Гырчени, Валя Лупулуй или некоторые погребения в Стопкани и Холбоке соответствуют поселениям. На настоящем этапе исследований можно лишь предположить, что в определенный период начальной стадии бронзового века сосуществовали и взаимодействовали две группы: население, которому принадлежат погребения с охрой позднего этапа, с одной стороны, и носители культурной группы Фолтешть II, с другой. Но это лишь предположение, подлежащее дальнейшей проверке.

В этой же работе вносится предложение обозначить описанный культурный облик наименованием Фолтешть II, учитывая, что, с одной стороны, его впервые обнаружили в Фолтешти, и что, с другой стороны, он по крайней мере частично отображает естественное развитие группы Хородиштя—Фолтешть I, к которой непрерывно добавлялись элементы, проникшие с юго-запада и северо-запада.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Богдэнешть. Черепки керамики, относящейся к группе Фолтешть II (прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 2. — Богдэнешть. Черепки керамики, относящейся к группе Фолтешть II (прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 3. — Богдэнешть. Черепки керамики, относящейся к группе Фолтешть II (1—3, 5—6, прибл. 1/2 натур. вел.; 4, 7—9, прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 4. — Богдэнешть. Черепки керамики, относящейся к группе Фолтешть II.

Рис. 5. — Профили сосудов, относящихся к группе Фолтешть II. 1—4, 6—12, Богдэнешть; 5, Фолтешть.

Рис. 6. — Найденный в Фолтешти сосуд, относящийся к началу бронзовой эпохи (по М. Петреску-Дымбовица).

Рис. 7. — Черепки керамики, относящейся к началу бронзовой эпохи (Фолтешть II). 1—2, Стопкань; 3—6, Фолтешть (по М. Петреску-Дымбовица).

Рис. 8. — Сосуды и черепки керамики. 1—10, Долхешти-Марь; 11 — 12, Уриканы (по М. Дину).

Рис. 9. — Сосуд в фрагментарном состоянии из Богдăнешти, относящийся к группе Фолтешти II (прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 10. — Сосуды из Молдовы, относящиеся к началу бронзовой эпохи. 1, Гырчень (по А. и М. Флореску); 2, Валя Лупулуй, погребение с охрой (по М. Дину).

CONTRIBUTION AU PROBLÈME DES COMMENCEMENTS DE L'ÂGE DU BRONZE EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

S'étayant sur les recherches effectuées ces dernières années en Moldavie, l'article présente quelques données concernant l'aspect culturel de cette province au début de l'âge du bronze.

Les stations où l'on a identifié des éléments datant d'une phase ancienne de l'âge du bronze sont encore peu nombreuses, concentrées pour la plupart en Moldavie méridionale et beaucoup moins en Moldavie septentrionale. Les données les plus nombreuses, tant au point de vue stratigraphique qu'en ce qui concerne les vestiges de culture matérielle, ont été fournies par les recherches de Foltești et de Bogdănești. Ainsi, les fouilles de Foltești ont révélé que la couche correspondant à l'établissement Horodiștea-Foltești I est recouverte d'un dépôt très mince, dans lequel on a découvert des traces d'habitat plus récentes, appartenant à la phase A de la civilisation de Schneckenberg et à la civilisation de Glina. A Bogdănești, par contre, on a constaté que des restes d'habitat similaires se trouvent au dessous du niveau correspondant à l'établissement Monteoru I^{ca}. L'auteur présente ensuite, sommairement, d'autres découvertes du même ordre que celles de Foltești et de Bogdănești, à savoir dans les stations de Stoicani (distr. et rég. de Galați), Mîndrișca (distr. d'Adjud, rég. de Bacău), Uricani (distr. et rég. de Jassy), Hangu (distr. de P. Neamț, rég. de Bacău), Dolhești-Mari (distr. de Fălțiceni, rég. de Suceava).

La seconde partie de l'article est consacrée à l'exposé des traits caractéristiques du groupe culturel dont il s'agit. On insiste sur le fait que les représentants de l'aspect culturel Foltești II, établis en Moldavie après la période mouvementée qui a marqué le passage du néolithique à l'âge du bronze, formaient une population plutôt sédentaire, dont l'occupation principale semble avoir été la culture primitive des plantes. En ce qui concerne le logement, les données dont on dispose attestent la fréquence des habitations de surface (Foltești, Uricani, Dolhești-Mari); les huttes à demi enfoncées dans le sol, rencontrées seulement à Bogdănești, constituent une exception. Quant aux objets, on mentionne des couteaux en pierre recourbés, des hachettes aplaties et des pointes de flèches en silex à base concave. La céramique comprend comme formes principales le broc au cou allongé, la tasse à une anse ou à deux anses, le vase à panse bombée et à anses tubulaires; le vase en forme de sac, à l'embouchure évasée présentant des encoches, et les vases à embouchures en forme d'entonnoir; comme motifs décoratifs, on signale les bandes en relief simples à encoches ou alvéolaires, les trous « à bouton », les rangées d'encoches et la barbotine.

L'auteur insiste, surtout en ce qui concerne la céramique, sur certains éléments présentant des analogies avec les civilisations de Schneckenberg et de Glina, d'autant plus qu'il n'existe pas, pour dater cet aspect culturel de Moldavie, d'autres données plus concluantes. Ainsi, les vases à panse bombée et à anses tubulaires et ceux à embouchure en entonnoir, de même que le décor consistant en ceintures à encoches ou alvéolaires et en rangées d'encoches et de proéminences sont communs à la céramique des établissements moldaves dont il est question et à ceux qui appartiennent à la phase A de la civilisation de Schneckenberg. Par ailleurs, dans certaines stations (Foltești, Stoicani), la céramique présente des analogies avec celle de l'horizon Glina III de Valachie.

L'auteur aborde ensuite le problème du rapport chronologique existant entre la civilisation de Monteoru et le groupe culturel Foltești II. D'après les observations stratigraphiques faites tant à Bogdănești qu'à Mindrișca, il est certain que celui-ci est antérieur à la phase I^{cs} de la civilisation de Monteoru. Mais, dans cette question, une certaine réserve s'impose, étant donné qu'à l'heure actuelle on ne saurait affirmer catégoriquement que la phase I^{cs} de la civilisation de Monteoru est la plus ancienne, d'autant plus que dans les fouilles de Terchești (distr. de Focșani, rég. de Galați) on a trouvé deux niveaux I^{cs}, dont le plus ancien renferme, avec des habitations à demi enfoncées dans le sol, des fragments céramiques très proches de ceux de la phase I^{cs}. Vu ces circonstances, il convient d'admettre, à titre d'hypothèse, que le groupe Foltești II est antérieur même à la phase I^{cs} de la civilisation de Monteoru. Cette supposition est d'ailleurs corroborée par le fait qu'à Sărata Monteoru, à côté de formes céramiques et de motifs décoratifs de la phase I^{cs}, on a trouvé aussi des éléments caractéristiques de la phase immédiatement postérieure — la phase B — de la civilisation de Schneckenberg.

Enfin, pour conclure, l'auteur s'appuie sur des analogies limitées à l'heure actuelle à certains éléments de forme et de style de la céramique, pour tenter un rapprochement entre le groupe culturel Foltești II et certaines tombes à ocre tardives. Ainsi, les vases trouvés dans les tombes à ocre de Valea Lupului ou de Gîrceni sont presque identiques à certaines formes céramiques signalées dans les établissements Foltești II. Ces données ne permettent toutefois pas d'affirmer avec certitude que les tombes à ocre de Valea Lupului et de Gîrceni ou certaines tombes de Stoicani et de Holboca soient à rapprocher des établissements en question. Dans le stade actuel des recherches, on peut simplement supposer que les deux groupes — celui lié à une phase tardive des tombes à ocre et celui de l'horizon Foltești II — auraient coexisté et se seraient influencés réciproquement au cours d'une étape du début de l'âge du bronze. Mais il ne s'agit là que d'une hypothèse, qu'il appartiendra aux études ultérieures de confirmer.

Étant donné, d'une part, que l'aspect culturel décrit a été signalé pour la première fois à Foltești et, d'autre part, qu'il représente, tout au moins en partie, le développement naturel du groupe Horodiște-Foltești I, enrichi, à la suite d'éléments provenant du sud-ouest et du nord-ouest, on propose de le désigner désormais du nom de *Foltești II*.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Bogdănești. Fragments céramiques appartenant au groupe Foltești II (env. 1/2 gr. nat.).
 Fig. 2. — Bogdănești. Fragments céramiques appartenant au groupe Foltești II (env. 1/2 gr. nat.).
 Fig. 3. — Bogdănești. Fragments céramiques appartenant au groupe Foltești II (1-3, 5-6, env. 1/2 gr. nat.; 4, 7-9, env. 1/4 gr. nat.).
 Fig. 4. — Bogdănești. Fragments céramiques appartenant au groupe Foltești II.
 Fig. 5. — Profils de vases appartenant au groupe Foltești II: 1-4, 6-12, Bogdănești, 5, Foltești.
 Fig. 6. — Vase du début de l'âge du bronze découvert à Foltești. (d'après M. Petrescu-Dîmbovița).
 Fig. 7. — Fragments céramiques du début de l'âge du bronze (Foltești II); 1-2, Stoicani; 3-6, Foltești (d'après M. Petrescu-Dîmbovița).
 Fig. 8. — Vases et fragments céramiques. 1-10, Dolhești-Mari; 11-12 Uricani (d'après M. Dinu).
 Fig. 9. — Vase à l'état fragmentaire, Foltești II, de Bogdănești (env. 1/4 gr. nat.).
 Fig. 10. — Vases du début de l'âge du bronze de Moldavie. 1, Gîrceni (d'après Adrian et Marilena Florescu); 2, Valea Lupului — tombe à ocre (d'après M. Dinu).

CU PRIVIRE LA UNELE TOPOARE DE ARAMĂ ȘI BRONZ DIN MOLDOVA

Obiectul acestei lucrări îl constituie prezentarea unei serii de topoare cu gaură de înmănușare transversală, înrudite ca tip, descoperite toate în aria culturii Monteoru. Vom proceda mai întâi la descrierea pieselor, dintre care unele se publică aici pentru întâia oară, pentru a trece apoi la studierea lor.

I. *Depozitul de la Parava* (raionul Bacău, reg. Bacău) a fost descoperit în 1921, la arat. El consta din șapte topoare de aramă, aflate într-un vas de lut de culoare neagră, care zăcea la o adâncime de 0,15—0,25 m de la suprafața actuală a solului. Depozitul se află pe terasa dreaptă superioară a Siretului, pe dealul Rîșca, la o depărtare de circa 600 m spre sud de vârful dealului Cetățuui, care domină dinspre sud comuna Răcăciuni, unde au fost identificate resturile unei mari așezări aparținând culturii Monteoru¹.

După cum vom vedea mai jos, este foarte probabil ca depozitul să fie dependent de această așezare. Din cele șapte topoare, trei au fost pierdute; două au fost recuperate de V. Canarache cu prilejul unei anchete monetare făcute în 1957, unul a fost achiziționat de noi în 1958, când am efectuat și o cercetare la locul descoperirii, iar altul a fost identificat ulterior. Primele trei topoare se află astăzi în colecțiile Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. din București.

1. Topor de aramă cu gaură de înmănușare transversală (fig. 1/1; 2/1). Lama se lățește ușor spre tăișul convex, partea de jos fiind puțin arcuită. În secțiunea transversală, hexagonal-alungită, se observă o ușoară bombare a suprafețelor laterale ale lamei. În jurul tubului de înmănușare se află trei nervuri în relief, groase, două reprezentând îngroșarea marginilor, iar a treia dezvoltându-se în continuarea muchiei laterale din partea de jos a lamei. Patina este verde-închis. Toporul a fost lucrat într-un mod destul de neglijent, cele două valve fiind puțin mișcate în timpul turnării. Cusăturile, îndeosebi cea de la ceafă care a fost lătită prin ciocănire, sînt proeminente. La marginea tubului de înmănușare, mai ales spre ceafă, se observă urmele locurilor unde

¹ Al. Vulpe, în *AM*, I, p. 65.

s-au format țurțurii de metal în timpul turnării. Analiza spectrală calitativă a indicat cupru curat cu foarte slabe urme de argint². Dimensiuni: lungime 0,129 m, din care lama 0,092 m; diametrul gurii 0,023 m; înălțimea tubului 0,054 m; înălțimea lamei 0,044 m, la tăiș 0,057 m; grosimea lamei 0,033 m; greutatea 0,602 kg.

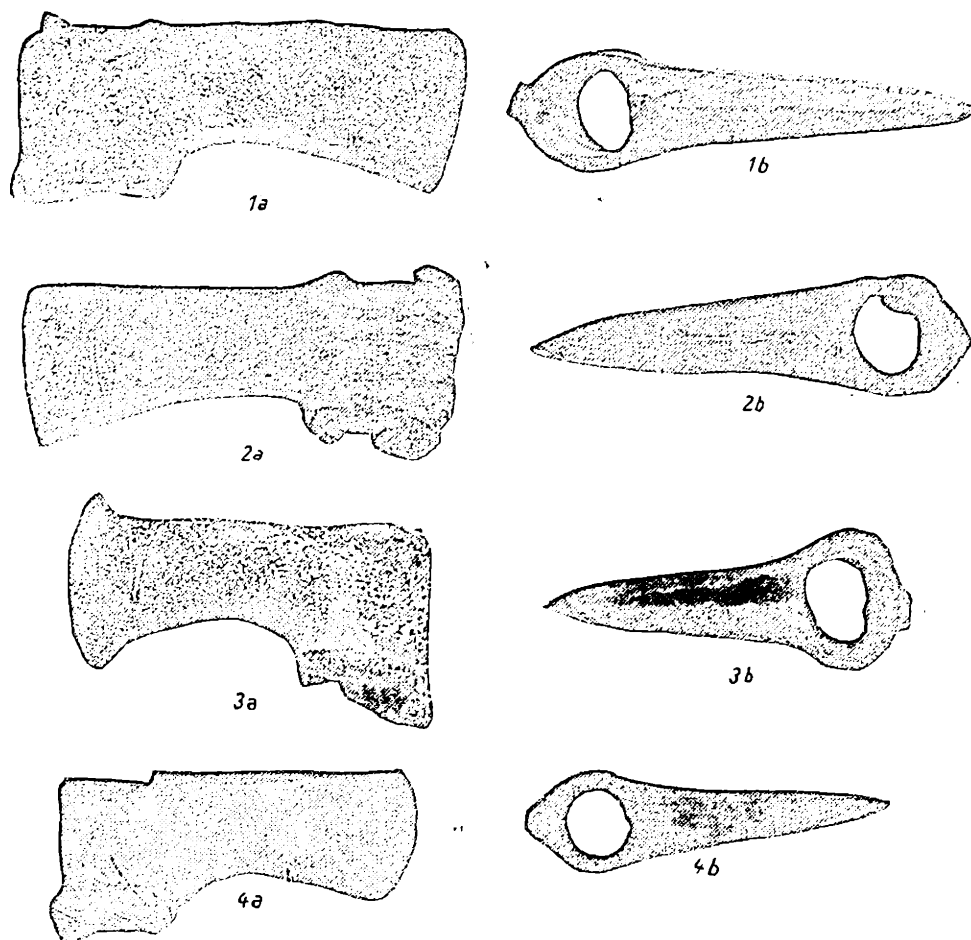

Fig. 1. — Depozitul de la Parava. Seria A Monteoru.

2. Topor de aramă asemănător primului, prezentînd însă cinci nervuri în relief, paralele, dispuse la distanțe egale în jurul tubului de înmănușare (fig. 1/2; 2/3). Cele două nervuri extreme sînt mai groase și reprezintă îngroșarea marginilor găurii de înmănușare. Patina este verde-măslinie, cu porțiuni mai deschise. Pe una dintre fețele laterale se observă patru lovituri de daltă, dispuse triunghiular, care ar putea reprezenta, eventual, o marcă de valoare. Ele amintesc unele semne întîlnite pe topoarele cu tăișurile „în cruce”. Și această piesă a fost turnată neîngrijit. De-a lungul cusăturii de la ceafă, care

² Analizele spectrale au fost executate de către prof. Margareta Giurgea, șef de secție la Institu-

tul de fizică teoretică al Academiei R.P.R.

este deosebit de accentuată, cât și la marginile tubului de înmănușare, se mai păstrează resturi proeminente de la țințurii de turnare. În interiorul tubului se observă o gaură ovoidală adâncă în direcția lamei, provenită de la dopul de lut. Analiza spectrală calitativă a indicat tot cupru curat, cu foarte slabe urme de argint. Dimensiuni : lungimea 0,137 m, din care lama 0,097 m ; diametrul găurii 0,0235 m ; înălțimea tubului 0,0605 m ; înălțimea lamei 0,044 m, la tăiș 0,06 m ; grosimea lamei 0,03 m ; greutate 0,664 kg.

3. Topor de aramă cu lama lățită brusc lângă tăișul convex (fig. 1/3; 2/2). Partea de jos a lamei este curbată. Secțiunea transversală este hexagonal-alungită, cu muchiile rotunjite. Marginile tubului sînt puternic îngroșate. Patina este verde-măslinie deschis. Piesa a fost lucrată ceva mai îngrijit. Valvele au fost mișcate puțin în timpul turnării, iar cusăturile, deși vizibile pe alocuri, au fost șlefuite, cea de la ceafă fiind lățită prin ciocănire. Urme de la țințurii de metal sînt vizibile mai ales la marginea de jos dinspre ceafă a tubului de înmănușare. În interiorul găurii se află o adîncitură în direcția lamei, provenind de la dopul de lut. În ceea ce privește aspectul metalului, acest topor nu se deosebește de primele două, fiind tot din cupru curat. Dimensiuni : lungimea 0,106 m, din care lama 0,08 m ; grosimea lamei 0,032 m ; înălțimea lamei 0,041 m, la tăiș 0,059 m ; greutatea 0,463 kg.

4. Topor de aramă cu nervuri în relief pe tubul de înmănușare (fig. 1/4; 2/4). Partea de jos a lamei este curbată. Tubul de înmănușare prezintă marginile îngroșate, precum și încă două nervuri în relief : una la mijlocul tubului, cealaltă, mai subțire, situată între mijloc și partea inferioară. Patina este verde-măslinie. Piesa este greoaie și a fost turnată neîngrijit. În timpul turnării valvele au fost mișcate, fapt vizibil mai ales în partea inferioară a lamei. În zona tubului de înmănușare se observă multe impurități de turnare. În interiorul tubului nu se observă nici o adîncitură. Piesa nu a fost analizată, dar aspectul metalului, identic cu al celorlalte trei topoare, vorbește în favoarea cuprului pur. Dimensiuni : lungimea 0,140 m, din care lama 0,095 m ; diametrul găurii 0,038 m ; înălțimea tubului 0,061 m ; înălțimea lamei 0,037 m, la tăiș 0,047 m.

Topoarele nu par a fi fost prea uzate. Depozitul a fost îngropat în loess virgin, la circa 600 m (?) spre sud de marginea așezării Monteoru de la Răcăciuni. Un sondaj efectuat în 1951 în această stațiune a scos la iveală material arheologic aparținînd fazelor Ic₃ și Ic₂ ale culturii Monteoru³.

II. *Depozitul de la Borlești* (raionul Buhuși, reg. Bacău) se compunea inițial din șase topoare, dintre care unul s-a pierdut. Restul de cinci exemplare se păstrează actualmente în colecțiile Muzeului arheologic din Piatra-Neamț. Două dintre ele sînt de aramă, iar restul de bronz și prezintă fiecare în jurul tubului de înmănușare cîte trei nervuri groase în relief, fiind identice cu unul dintre exemplarele din depozitul de la Parava, reprezentat în figurile 1/1 și 2/1. Topoarele de la Borlești au un profil mai elegant și mai zvelt decît cele de la Parava și s-au găsit într-un vas aparținînd culturii Costișa⁴.

³ Cf. Al. Vulpe, *loc. cit.*

⁴ Cf. M. Zamoșteanu, *Depozitul de topoare de bronz de la Borlești*, în prezentul volum. Pentru cultura Costișa vezi rapoartele preliminare publicate de Al.

Vulpe și M. Zamoșteanu în *Materiale*, VIII, p. 309 și urm. și *Materiale*, X (în pregătire); vezi Al. Vulpe, *К вопросу о непуодизауии бронзового века в Молдове*, în *Dacia*, N. S., V, p. 105 și urm.

Localitatea Borlești este situată în zona de interferență dintre culturile Costișa și Monteoru.

În aria culturii Monteoru, în Moldova de sud-vest și în Muntenia de nord-est s-au mai descoperit o serie de topoare cu nervuri în relief similare celor de la Borlești și piesei nr. 1 de la Răcăciuni, prezentînd însă la ceafă o prelungire prismatică. Dăm mai jos descrierea lor :

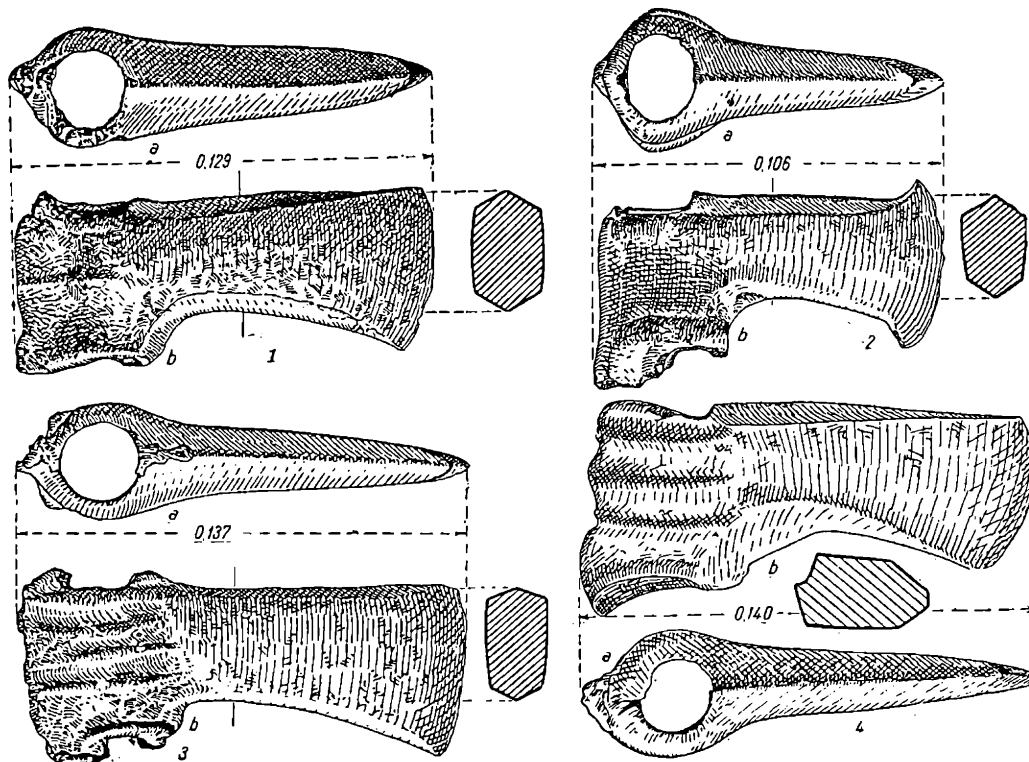

Fig. 2. — Depozitul de la Parava. Seria A Monteoru.

1. *Poiana* (raionul Adjud, reg. Bacău). Topor [de bronz cu trei nervuri în relief în jurul găurii de înmănușare (fig. 3/1)⁵. La ceafă prezintă o prelungire prismatică netedă, aptă pentru lovire. Cusăturile se disting bine, mai ales în partea superioară. Piesa a suferit totuși unele lucrări de finisare după scoaterea din formă. În interiorul găurii se observă o adîncitură ușoară în direcția lamei, provenind de la dopul de lut. Dimensiuni : lungime 0,014 m, din care lama 0,0085 m ; diametrul găurii de înmănușare 0,033 m ; înălțimea tubului 0,051 m ; înălțimea lamei 0,029 m, la tăiș 0,051 m ; lungimea crestei prismatice 0,03 m ; înălțimea ei 0,057 m ; greutatea 0,435 kg. A fost descoperit în cursul săpăturilor arheologice în mediul Monteoru IIa.

2. *Lopătari* (raionul Ploiești). Topor de bronz cu trei nervuri în relief în jurul găurii de înmănușare și cu prelungire prismatică a cefei (fig. 3/2). Formă simplă. În interiorul găurii se observă o adîncitură puternică în direcția

⁵ Publicat sumar de R. Vulpe în *SCIV*, III, 1952, p. 199, fig. 8/2, și, mai detaliat, în *BUST*, ss. III, 1960.

lamei⁶. Dimensiuni : lungimea 0,15 m ; lungimea crestei prismatice 0,027 m și înălțimea 0,052 m ; greutatea 0,463 kg.

③. *Tîrgu Ocna* (reg. Bacău). Topor de bronz cu trei nervuri groase în relief în jurul găurii de înmănușare și cu o prelungire prismatică a cefeii de formă simplă, asemănătoare cu piesa de la Lopătari (fig. 3/3)⁷. În interiorul găurii

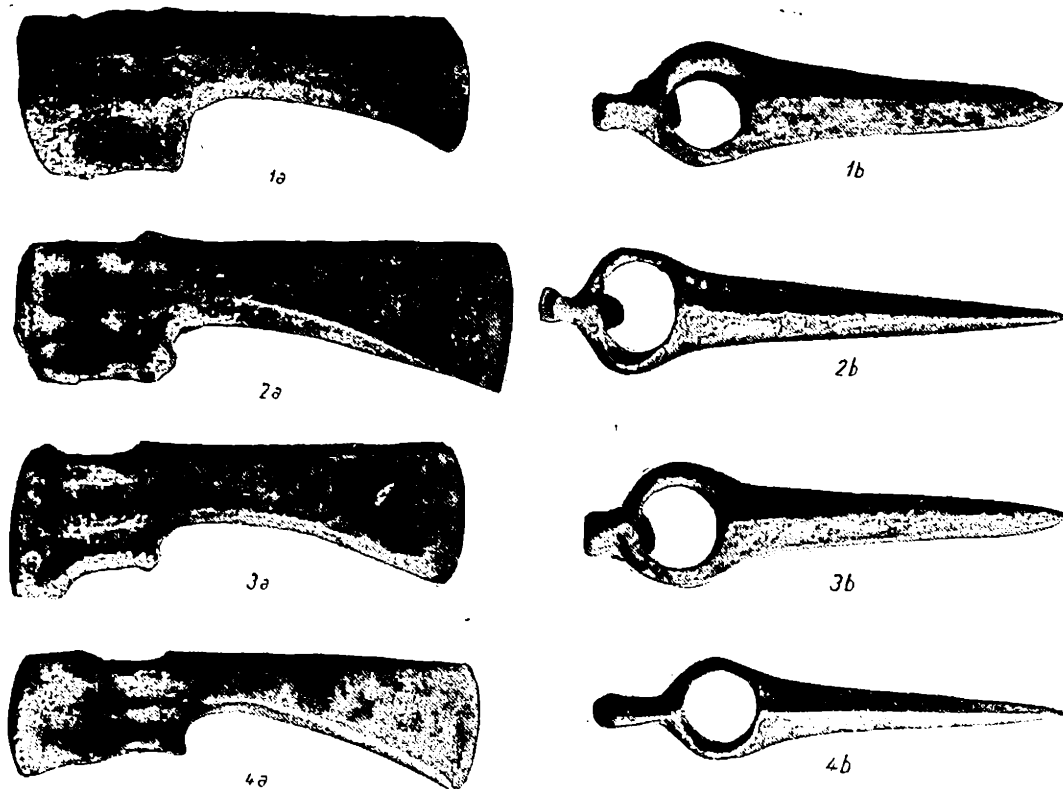

Fig. 3. — Topoare de bronz din seria B Monteoru : 1 — Poiana ; 2 — Lopătari ; 3 — Tîrgu Ocna-Podei ; 4 — Odobești.

se distinge o ușoară alveolă în direcția lamei, provenind de la dopul de lut. Dimensiuni : lungimea 0,141 m ; lungimea crestei prismatice 0,021 m ; înălțimea ei 0,056 m ; greutatea 0,381 kg. Toporul a fost descoperit într-o așezare în care s-a aflat, între altele, și material Monteoru.

4. *Odobești* (raionul Focșani, reg. Galați). Topor de bronz cu trei nervuri în relief în jurul găurii de înmănușare, avînd o prelungire prismatică a cefeii mai lungă și mai îngustă decît a celorlalte exemplare (fig. 3/4 ; 4/1). Această caracteristică provine, probabil, din restul rămas în pîlnia de turnare (*Gusstrichter*), care nu s-a mai desprins de ceafa toporului, fiind apoi lătit și fasonat prin ciocănire. Piesa are un profil elegant și zvelt. Lama se curbează în partea de jos, lățindu-se spre tăișul convex. Secțiunea transversală este hexagonală,

⁶ Publicat de Dorin Popescu în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 191, fig. 1, 2.

⁷ Publicat de R. Vulpe în *Serta Hoffilleriana*, Za-

greb, 1940, p. 39—42 ; idem, în *Apulum*, III, 1946—1948, p. 94.

iar fețele laterale ale lamei aproape imperceptibil bombate. Taișul a fost ascuțit. Toporul este lucrat foarte îngrijit. Lipsa totală a cusăturilor și a impurităților de turnare ne face să credem că a fost executat prin procedeul *à cire perdue* (*verlorene Form*). În interiorul găurii de înmănușare se observă o ușoară adâncitură în direcția lamei. Dimensiuni: lungimea 0,130 m; diametrul găurii 0,020 m; înălțimea tubului 0,024 m; înălțimea crestei 0,033 m; grosimea lamei 0,010 m; înălțimea ei 0,016 m, la taiș 0,036 m; greutatea 0,195 kg.

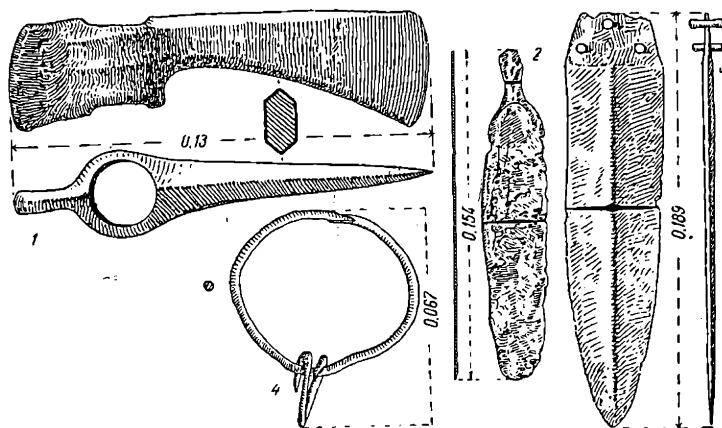

Fig. 4. — Descoperirea de la Odobești (colecția Logadi).

Toporul a fost găsit, după toate aparențele, într-un complex funerar aparținând fazei Ia sau IIa a culturii Monteoru ⁸.

5. *Sărata Monteoru* (raionul Buzău, reg. Ploiești). Cu ocazia săpăturilor arheologice, în așezarea eponimă s-a găsit, în stratul IIb, care marchează ultima fază în evoluția culturii Monteoru, o formă bivalvă de gresie pentru un topor

⁸ Descoperitorul A. Logadi din București afirmă că împreună cu toporul s-au mai găsit, sub o grămadă de bolovani, două pumnale, unul de aramă și altul de bronz, un inel de buclă de bronz, precum și o mare cantitate de cioburi, printre care un vas întreg. În cursul anchetei noastre am identificat o așezare Monteoru pe malul stîng al Milcovului, pe dealul Șarva, lângă locul unde se spune că a fost cetatea medievală Crăciuna. Cioburile, foarte sporadice și atipice, nu ne-au putut lămuri asupra fazei exacte a așezării. Piese descoperite de A. Logadi au mai degrabă un caracter funerar. Ele pot constitui o unitate cronologică chiar dacă nu se referă la același mormînt. După tipul inelului de buclă ne-am aflat în faza Ia sau IIa a culturii Monteoru (Eugenia Zaharia în *Dacia*, N.S., III, p. 103 și urm.); Grămada de pietre ar putea să reprezinte capacul sau ringul de piatră ce se observă la unele morminte din fazele trîzii ale culturii Monteoru (informații verbale, I. Nestor). Din informațiile culese de noi la fața locului rezultă că s-au descoperit și piese de aur, pare-se o brățară și un inel de buclă. Dăm mai jos descrierea obiectelor din colecția Logadi.

a) *Pumnal de cupru* cu limbă la mîner, avînd marginile gării îngroșate. Lama lată cu marginile

paralele are vîrfurile rotunjite. Piesa a fost lucrată prin batere. Patina este verde închis cu pete deschise. Dimensiuni: lungimea 0,154 m; lățimea lamei 0,03 m; lungimea mînerului 0,022 m (fig. 4/2: 5/3).

b) *Pumnal de bronz*: cu trei nituri cilindrice. Laturile lamei, în parte paralele, se îngustează spre vîrf. Lama este străbătută de o nervură mediană. Partea dinspre mîner a fost ruptă din vechime, piesa fiind apoi refăcută. Inițial avea umărul ușor accentuat. În regiunea niturilor se observă o dungă de culoare închisă, care indică locul unde a fost prins mînerul. Patina este verde-măslinie. Deosebirile de nuanțe între culoarea niturilor și a lamei ar putea indica diferențe de aliaj. Dimensiuni: lungimea 0,189; lățimea lamei 0,041; lungimea niturilor 0,015 m (fig. 4/3: 5/1).

c) *Brățară de cupru* cu secțiunea circulară. Capetele se încrucișează puțin, unul dintre ele fiind ascuțit. Dimensiuni: diametrul 0,067 m (fig. 4/4).

d) *Inel de buclă*. După informația lui Logadi, a fost descoperit alături de brățară (fig. 4/4).

e) *Vas de lut* de culoare cenușie-negricioasă, lucrat cu mîna; pasta conține pietricele și cioburi pisate. Fundul este ușor bombat. Vasul prezintă două mici urechiușe la margini. Dimensiuni: înălțimea 0,09; lățimea maximă 0,068 m (fig. 5/2).

de același tip ca și ultimele patru exemplare de mai sus⁹. Piesa care s-a turnat în această formă era, probabil, aproape identică cu toporul de la Tîrgu Ocna, cu care se potrivește în valve, avînd, eventual, următoarele dimensiuni: lungimea 0,136 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,037 m; înălțimea lamei 0,027 m, la tăiș 0,044 m.

6. *Găiceana* (raionul Adjud, reg. Bacău). Recent s-a descoperit, în mod întîmplător, un topor de bronz cu trei nervuri groase în relief în jurul tubului de înmănușare și cu prelungirea cefei mai scurtă decît la celelalte piese de acest tip¹⁰. El reprezintă, probabil, un tip de tranziție de la tipul Borlești la tipul Monteoru.

Toate topoarele prezentate pînă aici se caracterizează prin cele trei nervuri în relief din jurul tubului de înmănușare. Face excepție doar piesa nr. 3 din depozitul de la Parava, iar piesa nr. 2 cu cinci nervuri din același depozit poate fi socotită ca o variantă a aceluiași tip.

Din punct de vedere tipologic se deosebesc două grupe: din prima fac parte topoarele fără prelungirea prismatică a cefei, iar din a doua cele caracterizate prin această prelungire. La rîndul lor, exemplarele aparținînd primei grupe prezintă două variante: pe de o parte, topoarele de cupru de la Parava, care se deosebesc atît prin factura, cît și prin greutatea lor, și, pe de altă parte, cele cinci piese de la Borlești, de aspect mai suplu, amintind tipul celor cu prelungirea prismatică. Tipologic, piesele de la Borlești se situează într-o etapă intermediară, fiind mai evolute decît cele de la Parava, dar mai simple decît cele cu prelungirea prismatică a cefei¹¹.

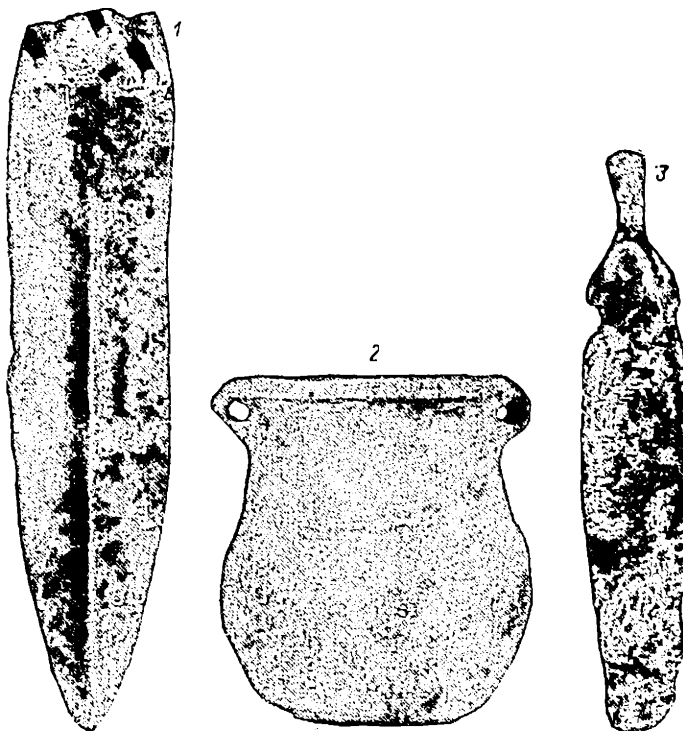

Fig. 5. — Descoperirea de la Odobești.

⁹ I. Nestor, în *Istoria României*, I, p. 93, fig. 18. Colecția Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. inv. nr. I-2 507. În sud-estul Europei, orice descoperire privind epoca de bronz poate fi valorificată mai ales prin legarea de una dintre fazele culturii Monteoru, stabilită în urma unor observații stratigrafice foarte precise efectuate în așezarea de la Sărata-Monteoru. Săpăturile conduse de I. Nestor au constatat o succesiune de nivele, corespunzînd fiecărei unei faze, denumită provizoriu de jos în sus: Ic₄₋₃₋₂₋₁, Ib, Ia,

IIa, IIb; vezi I. Nestor, *Date sumare asupra activității Muzeului Național de antichități în anii 1942—1943*, București, 1944, p. 20 și 56; idem, rapoarte preliminare, în *SCIV*, I, 1950, p. 53; II, 1, 1951, p. 159; IV, 1—2, 1953, p. 69; VI, 3—4, 1955, p. 497. Informații date de prof. I. Nestor și Eugenia Zaharia.

¹⁰ Vezi, în prezentul volum, Marilena Florescu și Viorel Căpitanu, *Topoare de aramă și de bronz descoperite la Găiceana, (raionul Adjud, reg. Bacău)*.

¹¹ Cf. M. Zamoșteanu, *loc. cit.*

Pentru această din urmă încadrare tipologică pledează atât aspectul exterior, cât și faptul că în depozitul de la Borlești două piese sînt, probabil, din aramă curată sau dintr-un bronz foarte sărac în cositor. Topoarele cu prelungirea prismatică a cefei, care, datorită faptului că s-au descoperit pînă acum exclusiv în stațiuni ale culturii Monteoru și chiar la Monteoru însuși, pot fi

denumite de tip Monteoru, reprezintă treapta cea mai înaintată a acestei dezvoltări tipologice, avînd aspectul cel mai elegant și fiind lucrate dintr-un bronz de calitate bună.

Acest proces evolutiv al unei serii de topoare cu nervuri în relief, care s-a petrecut exclusiv în cuprinsul ariei culturii Monteoru și, poate, în regiunile imediat învecinate de la nord, corespunde dezvoltării culturilor materiale din mediul local (fig. 6). Astfel, cum am mai amintit, este foarte probabil și, în orice caz, verosimil ca piesele de la Parava să depindă de faza Ic_3 a culturii Monteoru. Topoarele de la Borlești, așa cum arată M. Zamoșteanu, se pot lega de o fază a culturii Costișa, cultură din nordul Moldovei, care a fost tot timpul în contact cu cultura Monteoru, influențîndu-se reciproc. După cum au arătat-o săpăturile de la Costișa, cultura Costișa corespunde fazelor de în-

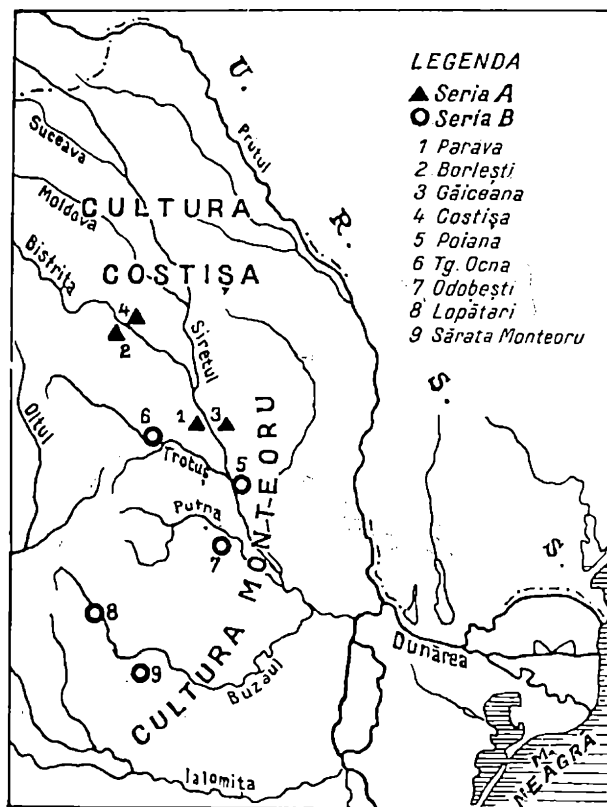

Fig. 6. — Răspîndirea topoarelor cu nervuri în relief în ariile culturilor Monteoru și Costișa.

ceput ale culturii Monteoru (Ic_3 — Ic_2), fiind apoi împinsă spre nord de purtătorii acestei din urmă culturi în timpul dezvoltării faciesului local monteorean din Moldova, în fazele mijlocii (Ic_2 — Ia)¹². Depozitul de la Borlești se situează, foarte probabil, în momentul în care cultura Monteoru se afla în înaintare spre nord. În săpăturile de la Costișa s-a găsit în nivelul Monteoru un fragment dinspre tăiș de la un topor cu gaură de înmănușare transversală¹³. Nivelul corespunde fazelor Ic_2 — Ia ale culturii Monteoru. Fragmentul respectiv, după toate aparențele de aramă, ar putea să fie pus în legătură cu tipul Borlești. Menționăm cu acest prilej că localitatea Borlești se află doar la 10 km depărtare în linie dreaptă de Costișa, de cealaltă parte a Bistriței.

¹² Cf. Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., V, p. 113—115.

¹³ M. Zamoșteanu, *op. cit.*, în prezentul volum.

Cu privire la tipul Monteoru este clar că el corespunde perioadei de sfârșit a acestei culturi, Monteoru II (fazele IIa și IIb), după cum o atestă în primul rând forma bivalvă găsită în nivelul II de la Monteoru.

Evoluția acestei serii de topoare a luat sfârșit o dată cu cultura Monteoru. În nici unul dintre depozitele sau descoperirile din epoca următoare nu s-au mai găsit topoare care să poată fi legate de cele prezentate mai sus.

★

Obiectele descrise pînă aici se încadrează în seria topoarelor de aramă sau de bronz cu gaură de înmănușare transversală (*Schaftlochäxte*), documentate îndeosebi în sud-estul Europei¹⁴. Tipul nostru face parte dintr-o grupă mai mare de topoare, cu profilul longitudinal aproximativ drept, avînd marginele tubului de înmănușare mai mult sau mai puțin îngroșat. Piesa nr. 3 de la Parava întărește această încadrare. Din această grupă fac parte exemplarele de aramă greoaie, cum sînt acelea de la Covasna¹⁵ sau Cucuteni¹⁶, și altele mai suple, lucrate din bronz, ca acelea din depozitul de la Hajdu-Samson,¹⁷ fapt care pledează pentru o dezvoltare a lor de mai lungă durată. Tipul nostru, prin adăugarea uneia sau a mai multor nervuri în relief, capătă un caracter și mai definit, adoptat în aria culturii Monteoru. În afara acestei arii, s-au mai găsit, după cunoștința noastră, următoarele topoare cu nervuri asemănătoare ca tip cu cele din prezenta lucrare: un topor de aramă din Podolia¹⁸, care pe baza desenului sumar s-ar apropia de piesele de la Parava, un topor cu locul de descoperire necunoscut din Transilvania centrală¹⁹ și toporașul de la Monor (raionul Năsăud, reg. Cluj),²⁰ de dimensiuni mai mici, avînd greutatea de 0,170 kg, care, prin forma elegantă și zveltă, amintește de una dintre piesele de la Borlești. Aceste trei piese, înrudite cu ale noastre, dar nu identice ca tip, s-au găsit, după cum se vede, în regiunile imediat învecinate de la nord (cultura Costișa) sau de la vest (în aria culturii Wietenberg). Amîndouă aceste culturi au avut tot timpul legături strînse cu cultura Monteoru²¹.

Nu este în obiectul lucrării de față de a discuta problemele de ansamblu ale topoarelor de aramă cu gaură de înmănușare transversală din eneolitic și de la începutul epocii bronzului. Precizăm numai că piesele de la Parava se

¹⁴ Asupra acestor topoare, cf. Ec. Dunăreanu-Vulpe, în *ED*, IV, 1930, p. 181—211. Pentru cele din Transilvania, cf. D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944. Se face simțită lipsa unei lucrări de sinteză care să cuprindă toate topoarele din această mare familie. Multe dintre ele sînt inedite, altele fiind publicate izolat în reviste de mică circulație. Pe plan general, aceste topoare au fost studiate de E. Dullo în *PZ*, XXVII (1936), p. 68 și urm., și, mai recent, de Maxwell-Hyslop în *Iraq*, XI (1949), p. 90—125 (în special topoarele asiatice), și J. Deshayes, *Les outils de bronze de l'Indus au Danube (IV-e au II-e millénaire)*, vol. 2, Paris, 1960, p. 153 și urm. Toate aceste lucrări, deosebit de importante pentru descoperirile din Orientul Apropiat, nu au putut folosi marea cantitate de material inedit din sud-estul Europei.

¹⁵ D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6, 10—11.

¹⁶ H. Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, Berlin u. Leipzig, 1932, p. 60 și pl. 30, 10.

¹⁷ Fotografie bună la V. G. Childe, *The Danube in Prehistory*, Oxford, 1929, fig. 147; cf. N. Åberg, *Vorgeschichtliche Kulturkreise in Europa*, Atlas, pl. XIII/I. Desenele publicate de Fr. Holst, *Die bronzezeitlichen vollgriffschwerer Bayerns*, München, 1953, pl. V/A, 3, precum și de R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit in westlichen Ostseegebiet und ihre Mittel u. Südosteuropäische Beziehungen*, Hamburg, 1957, pl. 64/4—11, nu sînt absolut exacte.

¹⁸ A. M. Talgren, *La pontide préscythique*, în *ESA*, II, fig. 98, 10.

¹⁹ M. Roska, *Repertoriu*, p. 73, fig. 84; cf. și toporul cu o singură nervură centrală, găsit tot în Transilvania centrală, la Racoșul de jos (*ibidem*, p. 20, fig. 11).

²⁰ D. Popescu, în *Dacia*, V—VI, 1935—1936, p. 193, fig. 3, 4.

²¹ Al. Vulpe, în *Dacia*, N.S., V, p. 117—119.

situează tipologic în rîndul exemplarelor mai evolute. Pentru acest fapt pledează nu numai „nervurile”, dar și secțiunea transversală hexagonală a lamei, ca și profilarea tăișului la piesa nr. 3. În ceea ce privește Moldova, considerăm că topoarele de la Parava sînt aproximativ contemporane cu exemplarele de la Darabani ²² și Cucuteni ²³, ambele avînd secțiunea lamei de formă hexagonală. În plus, toporul de la Cucuteni se aseamănă prin profilarea tăișului cu piesa nr. 3 de la Parava. Cu acest prilej, ținem să arătăm că toporul de la Cucuteni, găsit în săpăturile lui H. Schmidt la 0,40—0,50 m în partea de sus a nivelului B (limita de jos a acestuia în acel loc era de —1,10 m) ²⁴, nu mai poate fi considerat un *Angelpunkt* cronologic ²⁵ pentru seria topoarelor de aramă cu gaură transversală. Așa cum rezultă din ilustrația materialului descoperit la Cucuteni, trebuie să presupunem existența unei locuiri Usatovo și a unei așezări din epoca bronzului (cultura Costișa, faza veche) pe acel loc ²⁶. Ținînd seama de faptul că, la Cucuteni, H. Schmidt a găsit la suprafață și elemente La Tène, se poate presupune că nivelul de locuire de la începutul epocii bronzului ar fi fost aproximativ pe la adîncimea la care s-a descoperit respectivul topor. Ți se pare, din punct de vedere tipologic, mai verosimil să-l punem în legătură cu acest nivel decît cu Cucuteni B.

Pentru a reveni la topoarele de la Parava, amintim că ele se deosebesc esențial de piesele mai vechi, cu secțiunea lamei pătrată sau pentagonală (cu baza pentagonului în partea de jos a lamei, ca la fragmentul de lamă de la Monteoru găsit în nivel Cucuteni B ²⁷ sau cu baza pentagonului în partea de sus a lamei, ca la exemplarele greoaie de la Sf. Gheorghe ²⁸, găsite în mediul Schneckenberg A și Jimbor ²⁹ (raionul Odorhei, reg. Mureș-Autonomă Maghiară). Aceste exemplare citate aici, cărora le mai putem adăuga topoarele de la Dumbrăvioara ³⁰, Cornești ³¹ (ambele în regiunea Mureș-Autonomă Maghiară) și depozitul de la Sinaia ³², se deosebesc de piesele de la Parava și prin simplitatea tubului de înmănușare, lipsit de îngroșarea marginilor. Topoarele de la Parava se aseamănă mai curînd cu piesele de la Covasna ³³ și Hălciu ³⁴, pentru a cita numai exemple din Transilvania de est.

În ceea ce privește topoarele de la Borlești, ele se aseamănă mult prin profilul lor longitudinal cu acelea de la Hajdu-Sámson și Malnaș ³⁵ și cu acelea

²² D. Berciu, în *WPZ*, 39, 1942, pl. 51 și urm. Nu se publică decît conturul piesei. Toporul se află în colecția Muzeului regional Suceava.

²³ Cf. mai sus nota 16.

²⁴ H. Schmidt, *op. cit.*, p. 60.

²⁵ Considerat ca atare de El. Dullo, *loc. cit.*, p. 148.

²⁶ Cioburile date de H. Schmidt (*op. cit.*, pl. 22, 3, al doilea din stînga și ultimul din dreapta, jos) drept Cucuteni C sînt, de fapt, Costișa. În 1961, săpăturile inițiate de Muzeul de istorie a Moldovei la Cucuteni au identificat o depunere Usatovo (informație M. Petrescu-Dîmbovița).

²⁷ I. Nestor și Eug. Zaharia, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 499, fig. 2/1.

²⁸ Z. Szekely, în *Materiale*, III, p. 157, fig. 9/1.

²⁹ M. Roska, în *Emlekkönyv*, p. 278, fig. 24; D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6, 2.

³⁰ M. Roska, *op. cit.*, p. 277, fig. 22; D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6/7.

³¹ *AE*, XXXIV, 1914, p. 55, fig. 1; D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6/6.

³² I. Andrieșescu, în *BMI*, 1915, și în *Dacia*, II, 1925, p. 345, 363 și urm.

³³ D. Popescu, *op. cit.*, p. 35, fig. 6/10—11.

³⁴ D. Berciu, *Însemnări arheologice*, București, 1941, p. 29, 40, fig. 1/2—5. O fotografie, reproducă după clișeu original în condiții mai bune, la I. Berciu, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 35, fig. 5. Descoperirea, care a fost prezentată de Deutsch drept depozit și publicată sumar de D. Berciu cu precauția „foarte probabil împreună”, consta dintr-un topor de tipul amintit, un topor cu tubul de înmănușare prelungit. (*Schaftrohraxt*) și un topor cu ceafa prelungită în formă de creastă, de tipul celor de la Tufalău. Ultimele două piese s-au pierdut în timpul războiului. O anchetă a noastră a constatat numai primul dintre aceste topoare. Există îndoieli că avem de-a face cu un depozit și concluziile care ar rezulta în acest caz ar fi prea surprinzătoare pentru a le acorda, numai pe baza acestor argumente, credit.

³⁵ Inedit, Col. Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., inv. nr. IV—5 401.

care ar fi provenit din formele de turnat de la Pecica ³⁶. Nu este locul să intrăm aici în problema depozitelor de la Hajdu-Sámson, Apa etc., dar atragem atenția că depozitul de la Țufalău se situează într-o epocă corespunzătoare fazei Ia a culturii Monteoru, așa cum a conchis recent Eugenia Zaharia pe baza studiului inelelor de buclă ³⁷ și a prezenței ceramicii Wietenberg în cultura Monteoru. Această referință la depozitul de la Țufalău, care este, poate, puțin mai nou decât cel de la Hajdu-Sámson ³⁸, ne ajută să înțelegem orizontul în care se situează piesele de la Borlești. Se poate astfel vedea că aceste interdependențe cu mediul exterior coincid cu observațiile pe baza mediului local privitoare la poziția cronologică a depozitului de la Borlești ³⁹.

Nu vom mai reveni asupra tipului Monteoru însuși, care, prin poziția stratigrafică a piesei de la Monteoru își asigură un *terminus ad quem* în sfârșitul culturii Monteoru, adică cândva în cursul secolului al XIII-lea î.e.n., după cum admite I. Nestor.

Pentru o mai mare claritate, considerăm util a recapitula concluziile ce rezultă din discuția de pînă acum.

Evoluția topoarelor cu nervuri în relief din Moldova și din aria culturii Monteoru este documentată în trei etape :

1) Depozitul de la Parava corespunde, foarte probabil, fazei Ic₃ a culturii Monteoru. El nu poate fi datat mai târziu, ci cel mult cu o treaptă anterioară acestei perioade. Acest lucru din urmă, deși puțin probabil, după cum s-a arătat mai sus, nu schimbă caracterul de prototip, pentru restul seriei topoarelor.

2) Depozitul de la Borlești corespunde unei faze mijlocii a culturii Costișa. Acest depozit este în mod sigur anterior fazelor Monteoru Ia-Monteoru II și, probabil, ulterior fazei Ic₃.

3) Tipul Monteoru aparține fazelor IIa și IIb ale culturii Monteoru, cum au arătat-o, în primul rînd, descoperirea de la Monteoru și apoi contextele descoperirilor de la Poiana și Odobești.

Ne mai rămîne să discutăm problema topoarelor de tip Scutari și albano-dalmate, răspîndite exclusiv pe țărmul răsăritean al Adriaticei și caracterizate tot prin nervurile în relief din jurul tubului de înmănușare. Mai mult, la unele topoare de tip Scutari se observă și o prelungire prismatică a cefei, ceea ce a făcut pe unii cercetători să le pună în legătură cu tipul Monteoru ⁴⁰. Lăsînd de o parte, deocamdată, discuția asupra provenienței acestor topoare, rămîne

³⁶ D. Popescu, *op. cit.*, p. 65, fig. 26/2, 3, 5 ; 27/3 ; 28/10.

³⁷ Cf. Eug. Zaharia, în *Dacia*, III, N.S., p. 117, nota 56.

³⁸ A. Mozsolics, în *Acta. Arch.*, Budapesta, II, 1952, p. 59 și urm., nota 68 ; cf. și R. Hachmann, *op. cit.*, p. 17, 173 și pl. 66.

³⁹ Vezi și M. Zamoșleanu, *loc. cit.*

⁴⁰ Pentru topoarele de tip Scutari și albano-dalmat, cf. R. Vulpe în *PZ*, XXIII, 1932, p. 123 și urm. ; pentru legătura Marea Adriatică—România, cf. D. Popescu, în *Dacia*, V—VI, 1935, 36, p. 194 ; R. Vulpe, în *Scrtia Hoffilleriana*, Zagreb, 1940, p. 42 ; idem în *Apulum*, III, 1946—1948, idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 197 ; Draga Garașanin, în *Arheološki Vestnik*, VI/2, Ljubljana, 1955, p. 277 ; Fr. Prendi în *BUST*, 1958, p. 207, 215. O recapitulare a problemei, cu bibliografia completă, la R. Vulpe, în *BUST*, 1960, II, p. 165—187.

să vedem în ce măsură tipul Scutari (reunit recent cu tipul albano-dalmat într-un singur tip est-adriatic)⁴¹ se înrudește cu tipul Monteoru.

În primul rînd, trebuie să eliminăm din discuție topoarele albano-dalmate, care atît tipologic cît și funcțional, constituie un corp aparte, ele avînd valoare premonetară⁴². Observațiilor care s-au adus împotriva tezei unității tipului est-adriatic⁴³ le putem adăuga și pe aceea privind așa-zisul tip intermediar de la Șelkan⁴⁴, anume că preținsele afinități ale acestui exemplar izolat cu topoarele albano-dalmate se pot datora foarte bine și influenței pe care respectivele topoare-lingouri au exercitat-o asupra tipurilor locale. Fr. Prendi, cum s-a mai observat, nu posedă nici un alt argument în afara celui tipologic, discutabil și acesta, pentru a demonstra existența unei etape intermediare căreia să-i aparțină toporul de la Șelkan.

Așadar, tipul Scutari constituie o unitate aparte, a cărei poziție cronologică nu este încă cu siguranță stabilită⁴⁵. Exemplarul de la Sitno⁴⁶ reprezintă o variantă probabil tîrzie a acestui tip. Piese de la Debelo-Brîdo⁴⁷ și Sinaj⁴⁸ constituie un alt tip, care se depărtează și mai mult de tipul Scutari.

În ceea ce privește relația Scutari-Monteoru, susținută recent încă de R. Vulpe⁴⁹, vom face următoarele obiecții esențiale.

Pe lângă lipsa descoperirilor intermediare pe o zonă de mai bine de 750 km în linie dreaptă, ar trebui să se sublinieze și unele deosebiri importante între tipul Scutari și Monteoru. Astfel, topoarele Scutari au profilul longitudinal mai arcuit, în timp ce piesele din Moldova îl au totdeauna drept. Apoi, la tipul Scutari, nervurile, de obicei în număr de patru, sînt dispuse în partea de jos a tubului de înmănușare, constituind un fel de manșon. De asemenea, piesele de la Adriatică sînt mai greoaie, singura piesă care posedă o reală prelungire prismatică a cefei avînd lungimea de 0,25 m.

La acestea se mai adaugă faptul că, pe lângă depărtarea geografică foarte mare, zonele de răspîndire ale celor două tipuri, Scutari și Monteoru, nu se situează pe un drum comun, ambele tipuri aparținînd unor culturi care posedă sfere de schimb orientate în direcții cu totul deosebite. Un drum direct pe uscat între Moldova și Albania este cu totul neverosimil în acea perioadă.

Pe de altă parte, dacă vom căuta explicația tipului Scutari în fondul local, vom găsi în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului aceeași serie de topoare de aramă cu gaură transversală de aspect simplu în

⁴¹ Fr. Prendi, *op. cit.*, p. 207, 215.

⁴² R. Vulpe, în *BUST*, 1960, II, p. 176 și 187.

⁴³ *Ibidem*, p. 174 și 186.

⁴⁴ Fr. Prendi, *op. cit.*, fig. 2.

⁴⁵ De altfel, nu deținem nici o dovadă sigură pentru datarea topoarelor de tip Scutari. Tipologic, în funcție de gradul de dezvoltare, ele se situează în prima perioadă sau la mijlocul epocii bronzului. O indicație cronologică de ordin general ar putea fi, eventual, dobîndită apelînd la unele topoare cu nervură în relief găsite la Ras Shamra (Siria), care se aseamănă, în linii generale, atît cu tipul Scutari, cît mai ales cu piesele de la Parava și Borlești (cf. Cl. F.A. Schaeffer, *Stratigraphie comparée de l'Asie antérieure*, Oxford, 1948, fig. 44, 45, R.T.; 49, 6; vezi și schema stratigrafică la planșa XIII). Ele au fost descoperite în

nivelul Ugarit mijlociu, II și III, datate respectiv în 1900–1750 î.e.n. și 1750–1600 î.e.n. Aceste elemente de datare vor putea fi folosite numai pe măsură ce vom cunoaște rolul pe care l-au jucat relațiile dintre Orientul Apropiat și regiunile cercetate de noi (vezi mai jos). Cf. și încercarea de datare a Dragăi Garașanin, *op. cit.*, p. 231, pe baza relațiilor cu Monteoru. Autoarea nu a observat însă că acul de la Sărata Monteoru, publicat în *SCIV*, II, 1951, nu are proveniență stratigrafică sigură și deci nu poate fi un criteriu de datare (1500 î.e.n.).

⁴⁶ P. Kaer, în *WMBH*, VI, p. 521, fig. 16; găsit într-un depozit împreună cu culturi de bronz.

⁴⁷ Găsit într-un depozit tîrziu cu culturi; Fiala, în *WMBH*, IV, p. 58, fig. 160.

⁴⁸ Draga Garașanin, *op. cit.*, p. 227–232.

⁴⁹ R. Vulpe, în *BUST*, II, 1960, p. 180.

depozitele de la Gričia ⁵⁰, Kozarac ⁵¹, Lohinja ⁵² etc., al căror profil longitudinal, puțin arcuit, amintește piesele de tip Scutari sau Sitno și care corespunde ca timp, în partea centrală și estică a R. P. Române, cu exemplarele citate mai sus de la Sinaia, Dumbrăvioara, Sf. Gheorghe etc., tip bine răspândit și în zona intermediară. Într-adevăr, în această epocă mai îndepărtată în care s-au produs însemnate mișcări de popoare și când topoarele cu gaură transversală nu ajunseseră la o diferențiere atât de mare a tipurilor, se poate vorbi de o înrudire între piesele din România și cele din Iugoslavia și Albania, toate aparținând aceleiași mari familii.

În ce privește însă tipul de nervuri în relief, atât cel din Moldova, cât și cel din regiunea Mării Adriatice, credem că este vorba de un fenomen de similitudine întâmplătoare, rezultat, poate, din răspândirea aceleiași idei „a nervurilor în relief” din Orient (Siria-Iran-Transcaucazia), unde încă din mileniul al III-lea se cunosc asemenea topoare ⁵³. Relația Orient-Adriatică a fost în repetate rânduri demonstrată în mod convingător ⁵⁴. Relația Orient-Moldova este mai greu de lămurit, deoarece trebuie avute în vedere atât legăturile generale între spațiul nord-dunărean și Asia Mică cu Egeea ⁵⁵, cât și influențele care s-au exercitat asupra regiunii de est a țării noastre dinspre Caucaz prin intermediul populațiilor nomade din sudul U.R.S.S. ⁵⁶. Fără a putea să lămurim această problemă, ne mulțumim să ne exprimăm părerea că ideea nervurilor în relief nu este o invenție locală, ea fiind foarte probabil difuzată la noi din Orient pe una dintre căile pomenite mai sus.

ALEXANDRU VULPE

О НЕКОТОРЫХ МЕДНЫХ И БРОНЗОВЫХ ТОПОРАХ В МОЛДОВЕ

РЕЗИОМЕ

Автор описывает ряд родственных по своему типу топоров с поперечным проухом, найденных в ареале культуры Монтеору. Главной характерной чертой этих топоров является наличие рельефных нервюр на стенках втулки.

⁵⁰ C. Truhelka, în *WMBH*, XI, p. 43 și urm. pl. XIV.

⁵¹ *Ibidem*, p. 54, pl. XV/1—9.

⁵² *Ibidem*, p. 55, pl. XV/10—11.

⁵³ E. Dullo, *op. cit.*, p. 98 și urm. și J. Deshayes, *op. cit.*, p. 223.

⁵⁴ R. Vulpe, în *PZ*, XXIII, 1932, p. 132—145; idem, în *BUST*, 1960, II, p. 177 și 183; cf. F. A. Schaeffer, *Ugaritica*, II, p. 113 și urm. Ne surprinde faptul că J. Deshayes exclude această relație. Dînsul explică originea străină a topoarelor adriatice prin influențe miceniene, lucru care ni se pare că e demn de luat în considerație, dar care nu exclude influențele orientale (*op. cit.*, p. 225).

⁵⁵ Relația între Micene și Transilvania centrală a fost din nou discutată de K. Horedt în *Nouvelles études d'histoire*, II, București, 1960, p. 31.

⁵⁶ În sudul U.R.S.S. se găsesc o serie de topoare cu ceafa groasă de obicei rectangulară aptă pentru lovire cu nervuri dispuse de o parte și de cealaltă a tubului de înmănușare; profilul longitudinal este ușor curbat. Cităm spre exemplificare piesele de la Cherson (A. M. Talgren, *op. cit.*, fig. 98,4; nu împărtășim părerea lui D. Popescu din *Dacia* V—VI, 1935—1936, p. 194, asupra legăturilor dintre acest topor și exemplarul de la Lopătari) și depozitul de la Berislav (Dobrovolski în *Arh.*, II, 1948, p. 152 pl. I). Acest depozit este tirziu, în el găsindu-se și seceri cu cîrlig. Un exemplar încă inedit se găsește în depozitul eterogen tirziu de la Uioara (informație M. Rusu). Aceste topoare a căror origine trebuie căutată în Caucaz (cf. A. A. Jessen în *S.A.*, p. 170) așa cum ne arată depozitul de la Berislav sînt tirzii neavînd nici o legătură organică cu tipul Monteoru.

Различаются три этапа развития этого типа.

1. Клад из Паравы (рис. 1 и 2) соответствует, вероятно, фазе Ic₃ культуры Монтеору. Составляющие его топоры тяжеловесны, изготовлены из чистой меди и могут считаться прототипом остальных экземпляров серии молдавских топоров с рельефными нервюрами на втулке.

2. Клад в Борлешти (см. M. Zamoșteanu, *Depozitul de topoare de bronz de la Borlești*, в настоящем сборнике) и топор, отдельно найденный в Гэичане (p—н Аджуд) (см. M. Florescu și Viorel Căpitanu, *Topoare de aramă și bronz descoperite la Găiceana*, там же), типологически составляют следующий этап.

3. Главной характерной чертой другой серии топоров (Пояна, Лопэтарь, Тыргу Окна, Одобешть, Сэрата Монтеору) является призматическое продолжение обуха (рис. 3; 4/1 и 6). Топоры сделаны из бронзы, профиль их более изящен, на втулке также имеются рельефные нервюры. Многие из них были найдены в комплексах Монтеору II, а один подобный топор был обнаружен даже в слое II b культуры Монтеору. Автор предлагает назвать эту последнюю группу топоров типом Монтеору, так как она до сих пор исключительно связана с ареалом распространения этой культуры. Типом Монтеору типологически и стратиграфически заканчивается в Молдове эволюция топоров с рельефными нервюрами (рис. 6).

Что касается топоров с рельефными нервюрами в области Адриатического моря, автор считает, что тип Скута является отдельным типом, ничем не связанным с албано-дакматскими топорами.

В заключение, автор полагает, что происхождение «рельефных нервюр» нужно искать на Востоке (в Сирии, Иране, Закавказье), где такие топоры известны еще в третьем тысячелетии до н.э. То, что они появились как на побережье Адриатического моря, так и в Молдове — случайное совпадение, обусловленное распространением по совершенно различным путям и вследствие различных обстоятельств одной и той же идеи «рельефных нервюр». Связи между Востоком и Адриатикой доказаны неоднократно. Сношения между Востоком и Молдовой труднее выяснить, потому что надо учитывать как общую связь между северо-дунайской областью и Малой Азией, так и воздействия из областей Кавказа на восточную часть территории РНР благодаря кочевым племенам степей Северного Причерноморья.

На рис. 4/2—4 и 5 и в прим. 8 представлены материалы частной коллекции, найденные вместе с топором типа Монтеору из Одобешти. Хотя они не происходят из единого контекста (вероятно, из различных памятников), они относятся к одному и тому же горизонту.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Клад из Паравы. Серия Монтеору А.
 Рис. 2. — Клад из Паравы. Серия Монтеору А.
 Рис. 3. — Бронзовые топоры, относящиеся к серии Монтеору В. I, Пояна; 2, Лопэтарь; 3, Тыргу Окна — Подей; 4, Одобешть.
 Рис. 4. — Находки из Одобешти (коллекция Логадн).
 Рис. 5. — Находки из Одобешти.
 Рис. 6. — Распространение топоров с рельефными нервюрами в ареале культур Монтеору и Костиша.

SUR UN CERTAIN TYPE DE HACHES EN CUIVRE ET EN BRONZE DE MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur présente une série de haches à orifice d'emmanchement transversal, découvertes dans l'aire de la civilisation de Monteoru. Ces pièces, apparentées comme type, ont comme trait caractéristique les nervures en relief que présente le tube d'emmanchement. On peut distinguer dans leur évolution trois étapes typologiques :

1. Le dépôt de Parava (fig. 1 et 2) correspond très probablement à la phase I_{C3} de la civilisation de Monteoru. Les pièces, en cuivre pur, sont massives et peuvent être considérées comme le prototype de toute la catégorie.

2. Le dépôt de Borlești (cf. M. Zamoșteanu, *Le dépôt de haches en bronze de Borlești*, dans le présent volume) et la hache isolée trouvée à Găiceana, distr. d'Adjud (cf. M. Florescu et Viorel Căpitanu, *Haches en cuivre et en bronze découvertes à Găiceana, ibidem*), constituent l'étape typologique suivante.

3. Les haches de la troisième catégorie (Poiana, Lopătari, Tîrgu Ocna, Odobești, Sărata Monteoru) présentent comme élément caractéristique le prolongement du mail (fig. 3 ; 4/1 et 6). Elles sont en bronze, d'une forme plus déliée que les précédentes et sont pourvues des mêmes nervures en relief autour du tube d'emmanchement. On en a trouvé un assez grand nombre dans des sites Monteoru II, un exemplaire a été trouvé à Monteoru même, dans la couche II b.

Etant donné que, jusqu'à présent, ce dernier groupe n'a été attesté que dans l'aire de diffusion de la civilisation de Monteoru, l'auteur propose qu'il soit désigné sous le nom de type Monteoru. Le type Monteoru met fin, stratigraphiquement et typologiquement, à l'évolution des haches à nervures en relief de Moldavie (fig. 6).

Au sujet des haches avec nervures en relief, l'auteur, examinant celles de la région de la mer Adriatique, considère que le type de Scutari constitue une catégorie à part, n'ayant aucun rapport avec les haches albano-dalmates.

En conclusion, l'auteur estime que l'origine des « nervures en relief » doit être cherchée en Orient (Syrie, Iran, Transcaucasie), où des haches de ce type sont connues dès le IIIe millénaire av.n.è. Le fait qu'elles se rencontrent tout à la fois dans la région adriatique et en Moldavie est l'effet d'un simple hasard, dû à la diffusion par des voies et dans des circonstances différentes de la même idée des « nervures en relief ». On a écrit maintes fois sur la question des rapports entre l'Orient et la région adriatique. Celle des relations entre l'Orient et la Moldavie est plus difficile à élucider, car il faut tenir compte non seulement des relations générales ayant existé entre l'espace du nord du Danube et l'Asie Mineure, mais aussi des influences exercées sur la partie orientale du territoire de notre pays par le Caucase, par l'intermédiaire des populations nomades des steppes du nord de la mer Noire.

Les figures 4/2 — 4 et 5 et la note 8 ont trait à des matériaux appartenant à une collection privée, trouvés en même temps que la hache de type Monteoru d'Odobești. Bien que ces pièces proviennent de sites différents, elles appartiennent au même horizon.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Dépôt de Parava. Série A Monteoru.

Fig. 2. — Dépôt de Parava. Série A Monteoru.

Fig. 3. — Haches en bronze de la série B. Monteoru. 1, Poiana; 2, Lopătari; 3, Tîrgu Ocna-Podei; 4, Odobești.

Fig. 4. — Découverte d'Odobești (collection Logadi).

Fig. 5. — Découverte d'Odobești.

Fig. 6. — Diffusion des haches à nervures en relief dans l'aire des civilisations de Monteoru et de Costișa.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CULTURII NOUA

În cadrul perioadei finale a epocii bronzului de pe teritoriul Republicii Populare Române, cultura Noua, prin conținutul său, ocupă un loc deosebit.

Deși cunoscută încă din primele decenii ale secolului nostru, datele referitoare la această cultură s-au limitat multă vreme la un număr redus de elemente, provenind aproape exclusiv din descoperiri cu caracter întâmplător, a căror arie de răspândire, cu mici excepții, nu depășea podișul Transilvaniei. Săpăturile intense efectuate în perioada postbelică de către arheologii români și sovietici au lărgit considerabil sfera cunoașterii grupului cultural la care ne referim, atestând astfel prezența sa dincoace de Carpații Răsăriteni, în Moldova și chiar mai departe, spre est, pe teritoriul R.S.S. Moldovenești și R.S.S. Ucrainene.

Introducerea pentru prima oară în literatura de specialitate a noțiunii de *cultura Noua*, precum și reliefaarea citorva din trăsăturile ce o definesc, se datorează lui I. Nestor, care, încadrând-o în epoca preceitică, emitea totodată ipoteza corespondenței sale cu „zolnikii” din regiunea Niprului mijlociu¹. Ulterior, în 1938, T. Sulimirski, semnalând prezența sporadică a unor elemente culturale identice în Ucraina subcarpatică și Podolia, opina pentru aceeași datare, accentuând în același timp asupra legăturilor cu regiunile transilvănene².

În 1953, publicând rezultatele săpăturilor efectuate în necropola de înhumare de la sfârșitul epocii bronzului de lângă Teiuș, K. Horedt aducea din nou în discuție problema culturii Noua. Cu acea ocazie, cercetătorul amintit prezenta și o hartă a descoperirilor corespunzătoare cunoscute în Transilvania, din care reiese că aria lor de răspândire se oprește spre vest la poalele Carpaților Apuseni, iar spre nord și nord-vest nu depășește zona de confluență a celor două Someșuri³. Bazându-se pe argumente în mare majoritate de ordin tipologic, K. Horedt conchidea în cele din urmă că perioada de existență a culturii Noua poate fi încadrată între sfârșitul bronzului mijlociu și începuturile Hall-

¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 117 și nota 481; idem, *Ein thrako-kimmerischer Goldfund in Rumänien* în *BSA*, IX, 1934, nota 47.

² T. Sulimirski *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*, în *WPZ*, XXV, 1—2, 1938, p. 144 și urm.

³ K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 13.

tatt-ului ⁴. Pentru aceeași datare s-a pronunțat câțiva ani mai târziu și Dorin Popescu ⁵.

În ultimul deceniu, spre deosebire de Transilvania, cultura Noua a fost mai intens cercetată în Moldova, prin săpături și sondaje efectuate într-o serie de așezări și necropole, fapt care a permis abordarea cu succes a problemelor legate de sfârșitul epocii bronzului și începuturile culturii hallstattiene în regiunea dintre Carpați și Prut. Astfel, sînt deosebit de importante precizările făcute de M. Petrescu-Dîmbovița privind încadrarea cronologică absolută a grupului Noua și sincronizarea acestuia cu unele descoperiri de obiecte de bronz din Moldova și Transilvania ⁶. De asemenea, problemele mai importante pe care le pune această cultură au fost discutate de către I. Nestor și M. Petrescu-Dîmbovița în capitolul consacrat epocii bronzului din *Istoria Romîniei*, vol. I ⁷.

Datele de care dispunem în prezent asupra grupului Noua sînt relativ numeroase. Nu intenționăm totuși să prezentăm aici un studiu monografic, lucru încă destul de dificil de realizat. În cele ce urmează vom schița doar cîteva dintre multiplele probleme pe care le pune această cultură, prilejuite mai ales de cercetările din ultimii ani.

De altfel, după cum vom vedea, actualul stadiu al cunoștințelor impune o mai bună precizare a elementelor fundamentale care definesc cultura Noua, și, totodată, conturarea ipotezelor referitoare la geneza sa. Firește că un rol edificator în acest sens îl dețin în primul rînd așezările, obiective care, prin caracterul lor complex, ne pot oferi un bogat și variat material faptic. De aceea este necesar să reamintim mai întîi principalele date stratigrafice privind sfârșitul epocii bronzului în Moldova, regiune mai bine cunoscută din acest punct de vedere, la baza cărora stau precizările făcute de I. Nestor și apoi de M. Petrescu-Dîmbovița cu ocazia săpăturilor executate în cele două stațiuni din valea Jijiei: Corlăteni și Trușești.

★

În 1951, la Corlăteni, în locul numit „Pe țarină”, raionul Dorohoi, s-au identificat și cercetat pentru prima oară pe teritoriul țării noastre urmele unei așezări de tip „cenușar”, aparținînd culturii Noua, ale cărei resturi suprapuneau un nivel de locuire dintr-o perioadă imediat anterioară, ambele depuneri fiind strîns legate una de alta din punct de vedere cultural ⁸. O situație similară a

⁴ K. Horedt, *Cercetările arheologice din regiunea Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale*, I, 1953, fig. 13, p. 810.

⁵ Dorin Popescu, *Einige Bemerkungen zur Bronzezeit Siebenbürgens*, în *Acta Arch.*, VII, 1956, p. 317 și urm.

⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 443 și urm.; idem, *К вопросу о галльитатской культуре в Молдове*, în *МИА IZR*, p. 151 și urm.; idem, *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*,

N.S., IV, 1960, p. 139 și urm.; idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din Moldova*, în prezentul volum; idem, *Les decouvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, *Bericht über den V. internationaler kongress für Vor-und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 667 și urm.

⁷ Vezi I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, vol. I, 1960, p. 113, p. 128 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 113-144.

⁸ I. Nestor, *Șantierul Valea Jijiei (săpăturile de la Corlăteni)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 89 și urm.

fost constatată, stratigrafic, în anii următori (1952—1955) la Trușești-Movila din șesul Jijiei, raionul Botoșani, unde, sub depunerea corespunzătoare așezării Noua de aici, s-au identificat două nivele de locuire succesive (1—2), contemporane, cel puțin parțial, cu nivelul inferior (1) delimitat anterior la Corlăteni⁹. Așadar, la Corlăteni — Pe țarină și Trușești — Movila din șesul Jijiei, este vorba de două așezări Noua, la baza cărora stau unul, respectiv, două nivele de locuire corespunzătoare etapei premergătoare acestei culturi.

Stațiuni aparținând culturii Noua au mai fost identificate și cercetate prin sondaje la Larga Jijia¹⁰, și Andrieșeni¹¹, raionul Iași, Piatra Neamț — Cîrtei¹² și Bîrlad¹³. De asemenea, prin sondaje mai ample s-au cercetat așezările de la Valea Lupului-Iași¹⁴ și Cavadinești¹⁵, raionul Tg.-Bujor, regiunea Galați, la baza cărora, ca și în cazul stațiunilor de la Corlăteni și Trușești, a fost determinat câte un nivel de locuire din etapa premergătoare culturii Noua.

În comparație cu așezările, cercetarea necropolelor din vremea culturii Noua a fost mai puțin intensă în Moldova. În afară de cimitirul cu morminte plane, de înhumăție, de la Trușești-Țuguieța¹⁶, cercetat integral, s-au efectuat săpături de amploare mai mică în necropolele de la Piatra Neamț — Cîrtei (unde au fost identificate și morminte de incinerăție)¹⁷ și Doina,¹⁸ raionul Piatra Neamț.

În ceea ce privește Transilvania, cercetările sistematice privind cultura Noua au fost incomparabil mai puțin numeroase. Aici, în afară de unele descoperiri cunoscute mai de mult, în mare majoritate întâmplătoare și de caracter exclusiv funerar, menționăm săpăturile din necropola de înhumăție, efectuate în 1949 la Teiuș¹⁹ și sondajul mai recent din așezarea de tip „cenușar” de la Peteni²⁰, raionul Tîrgu Secuiesc.

Pe lângă obiectivele amintite, cercetate prin săpături de o amploare mai mare sau mai mică, un important număr de stațiuni aparținând culturii Noua

⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Trușești*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 29, și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 450 și urm.; Adrian C. Florescu, *Șantierul Trușești (Movila din șesul Jijiei)*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 59 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Trușești (Movila din șesul Jijiei)*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 172; idem, *Șantierul arheologic Trușești*, în *Materiale*, III, 1957, p. 210 și urm.

¹⁰ Cf. Alexandrina Alexandrescu, *Șantierul Valea Jijiei (Valea Jijiei II), Sondagiile de la Larga Jijia, com. Movileni, raionul Iași, reg. Iași*, în *SCIV*, III, 1952, p. 52 și urm.

¹¹ Adrian C. Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, în *Materiale*, V, 1959, p. 329 și urm.; idem, *Săpăturile de la Andrieșeni*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 121 și urm.

¹² Săpături executate de Adrian C. Florescu în 1959; materialul inedit în col. Muzeului arheologic regional din Piatra Neamț.

¹³ Săpături executate de M. Davidescu; material inedit în col. Muzeului raional mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

¹⁴ M. Dinu, *Cercetări arheologice la Valea Lupului*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 250; idem, *Cercetările*

arheologice de la Valea Lupului, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 703 și urm.; idem, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, 1957, p. 169 și urm.

¹⁵ I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 454, și urm.; idem, *Săpăturile arheologice de la Cavadinești*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 151 și urm.

¹⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Șantierul Valea Jijiei (Săpăturile de la Trușești)*, în *SCIV*, III, 1952, p. 75 și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 23 și urm.; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 456 și urm.

¹⁷ Cf. Mihai Zamoșteanu, în *Materiale*, VI, 1960, p. 360 și 361.

¹⁸ Săpături Mihai Zamoșteanu, 1961; material inedit col. Muzeului arheologic regional din Piatra Neamț.

¹⁹ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 798 și urm.

²⁰ Săpături Zoltán Székely, care ne-a dat și unele informații în legătură cu această așezare; materialul inedit în col. Muzeului regional din Sf. Gheorghe.

au fost identificate, mai ales în Moldova, cu ocazia cercetărilor de suprafață din ultimii 12 ani ²¹.

I

Așezările culturii Noua cunoscute pînă în prezent pe teritoriul R.P. Romîne, atît în Moldova cît și în Transilvania, au anumite trăsături comune în ceea ce privește inventarul și amplasarea lor, indiferent de subunitățile geografice (stepă, silvostepă, podiș, regiune subcarpatică sau de munte) în care se situează. În general, ele ocupă poziții deschise, pe terase, martori de eroziune, grinduri de pe albia majoră a râurilor sau pe pantele line ale dealurilor. În actualul stadiu al cercetărilor nu se cunosc așezări aparținînd culturii Noua fortificată, pe poziții dominante. Resturile lor apar întotdeauna la suprafața solului sub aspectul unor pete mari cu foarte multă cenușă (de aici denumirea de *cenușare*, dată acestor complexe, după traducerea corespondentului *zolniki* din limba rusă), adeseori de formă nedefinită, mai mult sau mai puțin bombate, ușor observabile îndeosebi pe terenul proaspăt arat.

Semnificația acestor cenușare nu a fost încă pe deplin lămurită. Fără a intra în amănunte, o asemenea chestiune necesitînd de altfel un studiu special, menționăm că unele observații obținute cu prilejul săpăturilor în așezările din Moldova ne sugerează mai curînd ipoteza că fiecare pată de cenușă ar corespunde resturilor uneia sau, eventual, mai multor locuințe. Un argument în acest sens îl constituie prezența în interiorul „cenușarelor” a unor complexe *in situ*, ca vetre, resturi de podele din lut crud, cuptoare, fragmente de lipituri calcinate cu impresiuni de nuiele sau trestie etc. După cum s-a arătat și cu alt prilej ²², este foarte probabil că avem de-a face, în general, cu locuințe construite la suprafața solului, avînd pereții pe schelet de nuiele sau trestie și acoperiți printr-o lipitură superficială din lut, amestecat de obicei cu foarte mult bălegar. În unele cazuri, ca, de exemplu, în așezarea de la Piatra Neamț — Cîrteii, s-ar părea că este vorba de locuințe în bordeie, cu groapa de formă aproximativ rectangulară avînd colțurile mult rotunjite și laturile ușor arcuite.

Totuși, problema cenușarelor rămîne deocamdată încă în discuție. Trebuie avut în vedere că de cele mai multe ori, cu ocazia cercetărilor întreprinse în așezări, săpăturile s-au concentrat aproape exclusiv în porțiunile afectate de aceste pete de cenușă insistîndu-se prea puțin de obicei la controlarea spațiului dintre ele. Din observațiile obținute pînă acum s-ar detașa cu suficientă clari-

²¹ Vezi repertoriul acestor așezări, cunoscut pînă în 1953 în Moldova, la M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 447 și urm.; N. Zaharia, *Recunoașteri arheologice executate de colectivul Muzeului de antichități din Iași, în anul 1953, în cuprinsul Moldovei*, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 287 și urm.; N. Zaharia, *Cercetări de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 897 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu-Dimbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice din orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘ Iași*, VII, 2, 1956, p. 1 și urm.; M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. I. Valea Brladului superior de la izvoare pînă la Buhăiești*, în *AȘU Iași*, I, 1—2, 1955, p. 1 și urm.;

idem, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc. II. Subregiunea Sten:nic-Rahova și valea Brladului superior între Buhăiești și Vaslui*, în *AȘU Iași*, IV, 1958, p. 1 și urm. De asemenea, cu ocazia săpăturilor efectuate în ultimii ani la Probota, raionul Iași, de către Neculai și Emilia Zaharia, s-a descoperit un cimitir de înhumăție aparținînd grupului Noua; material inedit în col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

²² Cf. I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 91; M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 450; idem, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 31; Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 213—214.

tate faptul că resturile de locuire sînt foarte numeroase în porțiunea corespunzătoare cenușarelor, devenind tot mai sporadice pe măsură ce ne depărtăm de zona respectivă.

★

Locul predominant în inventarul așezărilor îl dețin oasele de animale, care reprezintă, în totalitatea resturilor arheologice descoperite, un procentaj de 60—65 %. Pe baza studiilor asupra materialului faunistic, provenind din cîteva stațiuni Noua de pe teritoriul Moldovei, se constată predominarea cu desăvîrșire a animalelor domestice față de cele sălbatice. În sensul acestei afirmații, prezentăm mai jos cîteva date statistice, așa cum rezultă din determinările făcute de Sergiu Haimovici, asupra materialului osteologic provenind din așezările de la Valea Lupului—Iași, Piatra Neamț — Cîrtei și Bîrlad ²³.

Așezarea	Animale domestice (indivizi)					Animale sălbatic (indivizi) (%)
	Bos taurus (%)	Ovi- caprinae (%)	Sus scrofa domesticus (%)	Equus caballus (%)	Canis familiaris (%)	
Valea Lupului—Iași	49,63	19,75	12,41	9,49	2,19	6,57
Piatra Neamț — Cîrtei	47,72	12,50	11,36	7,96	3,41	17,04
Bîrlad	40,98	22,95	11,48	13,11	1,64	9,84

Totalizînd datele acestui tabel, constatăm că, în cadrul complexului faunistic ce caracterizează cele trei așezări, animalele domestice reprezintă un procentaj de 82,96—93,43 % în timp ce cele sălbatice numai 6,57—17,04 %. În ceea ce privește prima categorie, animalele domestice, remarcăm preponderența cornutelor mari, însumînd un procentaj de aproape 50 %, după care urmează, la o distanță oarecum apreciabilă, ovicaprinele, porcul, calul și cîinele. Numai într-un singur caz, la Bîrlad, calul precede ca frecvență porcul, fapt care nu creează totuși modificări radicale în cadrul întregului complex faunistic al stațiunilor amintite.

Dar cele trei așezări (Valea Lupului — Iași, Piatra Neamț — Cîrtei și Bîrlad) sînt situate în regiuni diferite ale Moldovei, la distanțe destul de mari una de alta și în subunități geografice diferite ²⁴. În ciuda acelor deosebiri, repertoriul faunistic care le caracterizează pe fiecare în parte rămîne proporțional același, fără a suferi modificări esențiale de la o așezare la alta. Un asemenea fapt ne permite, bineînțeles sub rezerva cercetărilor viitoare, să generalizăm această situație cel puțin pentru toate așezările Noua dintre Carpați și Prut.

²³ Vezi Sergiu Haimovici, *Studiu asupra resturilor de faună descoperite în așezările aparținînd culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț*, în prezentul volum.

²⁴ Astfel, așezarea de la Valea Lupului — Iași se află pe valea Bahluiului, în partea de vest a depre-

siunii Prutului mijlociu. Așezarea de la Bîrlad în regiunea colinelor Tutovei, o ultimă prelungire sudică a Podișului Central Moldovenesc, în timp ce aceea de la Piatra Neamț — Cîrtei este situată pe cursul mijlociu al Bistriței, la poalele Carpaților.

Nu putem preciza deocamdată dacă așezarea de la Peteni, din Transilvania prezintă un complex faunistic identic aceluia din Moldova la care ne-am referit mai sus, deoarece studiile în acest sens nu au fost încă definitivare. Din informațiile de care dispunem reiese totuși că și aici, ca și în provincia de dincoace de Carpați, oasele de animale sînt tot atît de numeroase, indicîndu-ne,

Fig. 1. — Cești caracteristice grupului cultural Noua, provenind din necropola de înmormîntare de la Trușești—Tuguieta (după M. Petrescu-Dîmbovița); circa 1/4 m. nat.

pentru locuitorii acestei așezări, o activitate economică orientată cu predilecție spre păstorie²⁵.

Așezări cu trăsături identice aceluia din Moldova și Transilvania, aparținînd culturii Noua, sînt cunoscute în aceeași vreme în nord-vestul R.S.S. Ucrainene²⁶, precum și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești²⁷. De asemenea, așezări similare sînt caracteristice grupului cultural Sabatinovka, răspîndit în regiunea de stepă din sud-vestul R.S.S. Ucrainene. Demn de remarcat este faptul că în complexul faunistic al așezărilor acestui din urmă grup, se constată aceeași prioritate deosebită a cornutelor mari ca și în stațiunile corespunzătoare, aparținînd culturii Noua, din Moldova²⁸.

²⁵ Informații verbale de la Zoltán Székely, căruia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

²⁶ Pentru așezările din aceste regiuni vezi G. Smirnova, *Поселение позднего бронзового века и раннего железного века в с. Магала, Черновицкой области*, în *КС*, 70, 1957, p. 107 și urm.; A. I. Melnikova, *Памятники скифского времени лесостепного среднего Поднепровья*, în *МИА*, 64, 1958, p. 8 și urm.

²⁷ Cf. M. A. Romanovskaia, *Поселение у с. Котюжаны*, în *СА*, 1, 1961, p. 274 și urm.; A. I. Melnikova, *Исследование памятников предскифской и скиф-*

ской эпох в лесостепной Молдавии, în *МИА* *ИЗР*, 1960, p. 131 și urm.; idem, *Культуры предскифского периода в лесостепной Молдавии*, în *МИА*, 96, p. 6 și urm.

²⁸ Ca, de exemplu, la Sabatinovka, (cf. A. V. Dobrovolski, *Перие Сабатинівське поселення*, în *Арх. Р.*, IV, 1952, p. 88) la Voloșkov, pe Niprul inferior, (cf. O. V. Bodianski, *Археологічні дослідження в межах порожистої частини Дніпра в 1947—1948*, *ibidem*, p. 175).

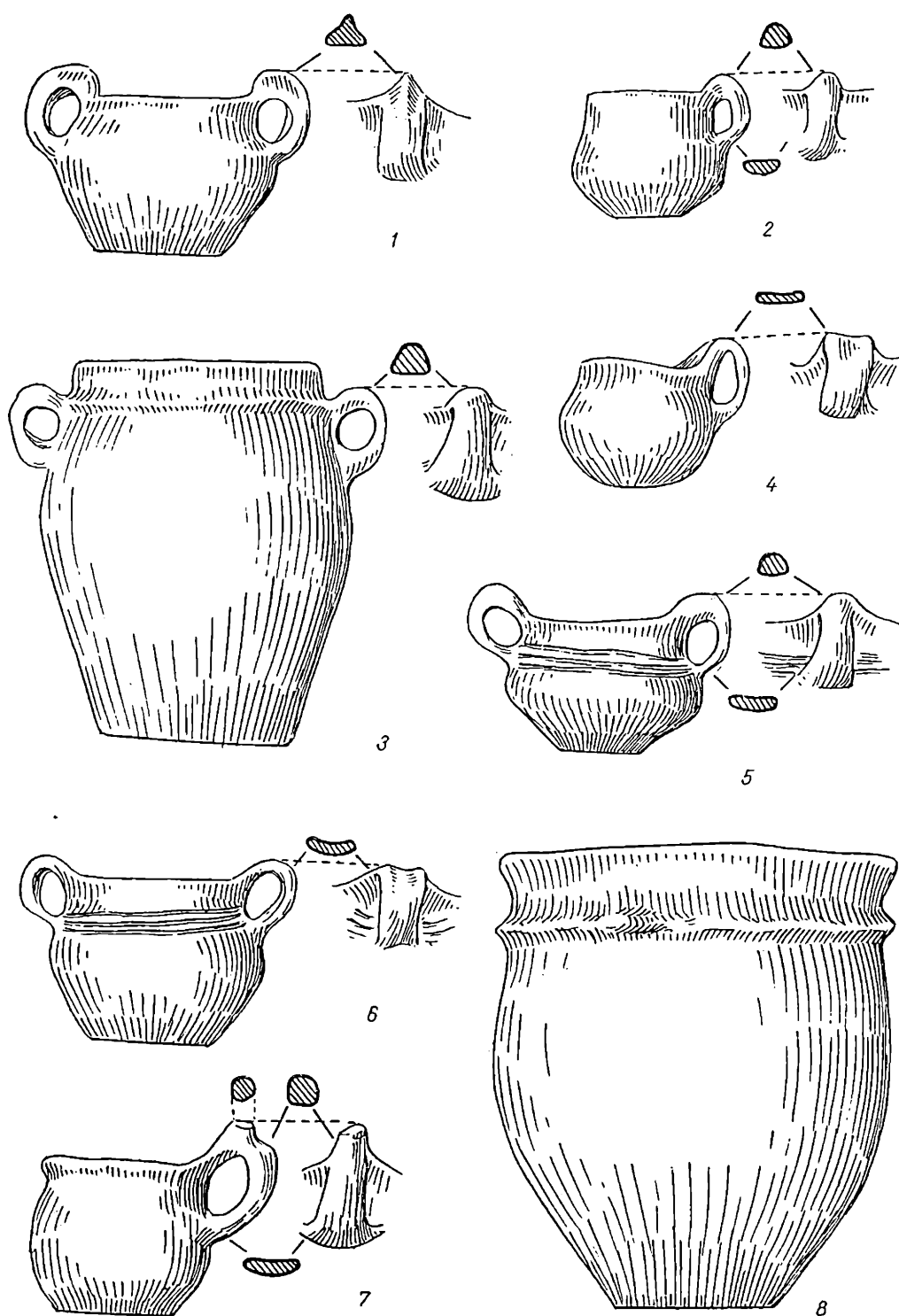

Fig. 2. — Vase caracteristice grupului cultural Noua : 1, 2, 4-7 — Trușești — Țuguieța (necropolă de înmormântare); 3, 8 — Trușești — Măvăla din șesul Jijiei (așezare de tip „zolniți”); circa 1/4 m. nat.

Ceramica culturii Noua prezintă, după toate aparențele, o varietate de forme. Prezentarea unui repertoriu complet în acest sens, întâmpină deocamdată pe de o parte, dificultăți din cauza stării fragmentare a ceramicii din așezări, iar pe de altă parte, vasele întregi din inventarul mormintelor se limitează, de obicei, la un număr destul de restrâns de forme și variante. Vom menționa doar pe acelea care prin forma și prezența lor imprimă o notă deosebită acestei culturi.

Unul dintre tipurile caracteristice culturii Noua este ceașca de formă globulară sau aproximativ bitronconică, prevăzută cu două torți supraînălțate, cu buton sau creastă (fig.1), având mai multe variante : cu torți în bandă cu buton simplu cilindric (fig.1/1) ; sau discoidal cu fața superioară convexă (fig.8/3) ; cu torți prevăzute cu creastă (fig.1/3 ; 2/1,5) ; cu torți prevăzute cu creastă și buton cilindric (fig.1/4 ; 8/1). De asemenea, în legătură cu acest tip de vas stă ceașca de formă aproximativ bitronconică, având umerii rotunjiți, cu o singură toartă supraînălțată prevăzută la partea superioară cu buton cilindric (fig.2/7) sau creastă (fig.2/2).

Nu putem ști cu exactitate, pînă în prezent, care este proporția reprezentată, în cadrul întregului complex ceramic al culturii Noua, de fiecare din aceste forme sau variante luate separat. Săpăturile din așezări, din cauza stării fragmentare a materialului ceramic, nu au oferit posibilitatea unor precizări în acest sens. Torți cu buton sau creastă, provenind de la una dintre aceste forme sau variante, sînt cunoscute în inventarul așezărilor și necropolelor din aceleași vreme din nord-vestul R. S. S. Ucrainene (Podolia și Galiția)²⁹, unde se întîlnesc chiar pînă în Volînia³⁰, și de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești³¹. De asemenea, ele sînt documentate și în repertoriul ceramic al grupului cultural Sabatinovka³².

Aproximativ în aceeași serie tipologică se încadrează și unele cești (?) cu una sau, eventual, cu două torți, trase de sub margine și prevăzute cu buton, a căror formă nu poate fi reconstituită deoarece lipsește din inventarul mormintelor, iar în așezări apare destul de rar și fragmentată (fig.25/3). Judecînd după prezența torților, astfel de forme se întîlnesc în așezarea de la Sabatinovka³³ (fig.25/1,7).

Pentru a încheia categoria ceștilor, mai trebuie menționate tipurile de formă globulară sau bitronconică, prevăzute cu una sau două torți în bandă, trase din buza vasului, mai mult sau mai puțin supraînălțate (fig.2/4, 6 ; 8/2, 4, 5).

Destul de frecventă, mai ales în așezări, este strachina, de formă semisferică, avînd fundul proeminent (fig.4/1 ; 8/5) sau cu pereții ușor arcuiți, tronconică (fig. 6/1, 7/3, 4). Uneori, străchinile tronconice sînt prevăzute sub margine cu un brîu în relief, deasupra căruia se află una sau eventual mai multe proeminente mici ; alteori, cam la jumătatea spațiului dintre buză și fund, către partea superioară, se află cîte o toartă tubulară (fig. 14/1).

²⁹ T. Sulimirski, *art. cit.*, în WPZ, p. 144 și urm. și pl. II, 7, 10—11 ; G. I. Smirnova, *art. cit.*, în KS, 70, fig. 39/1—2, 4 ; 40/1 ; A. I. Meliukova, *art. cit.* în MIA, 64, fig. 10/13—14.

³⁰ Ca, de exemplu, în necropola tumulară de la Voitehovka, reg. Jitomir, cf. O. F. Lagodovskaia, *Войцеховский могильник бронзовой добы на Волыни*, în Arh, II, 1948, p. 63 și fig. 1/2.

³¹ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în MIA, 96, p. 19, fig. 6/1—4 ; M. A. Romanovskaia, *art. cit.*, în SA, 1, 1961, fig. 1/2—4.

³² O. A. Krivțova-Grakova, *Стенное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în MIA, 46, 1955, p. 129 și fig. 29/8—11 ; O. V. Bodianski, *art. cit.*, în ArhP, IV, 1952, pl. V, 9.

³³ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, fig. 29/12—14.

Fig. 3. — Vase provenind din
așezarea de la Trușești—Movila
din șesul Jijiei (circa 1/3 m.
nat).

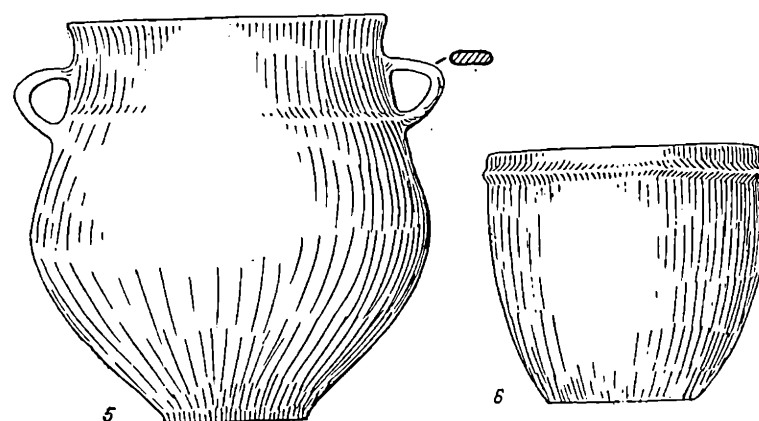
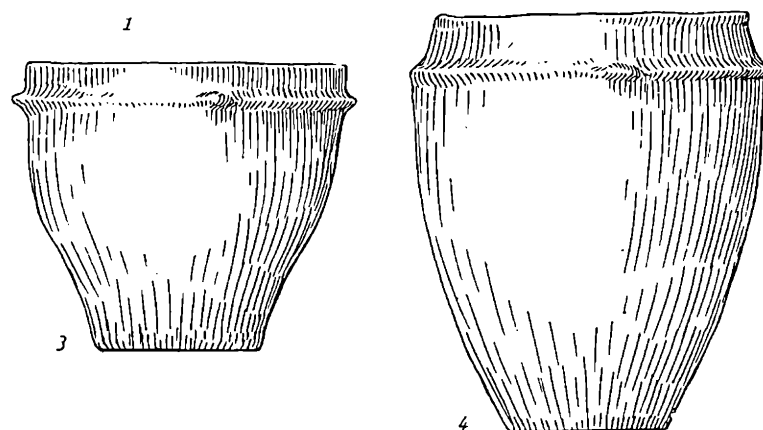
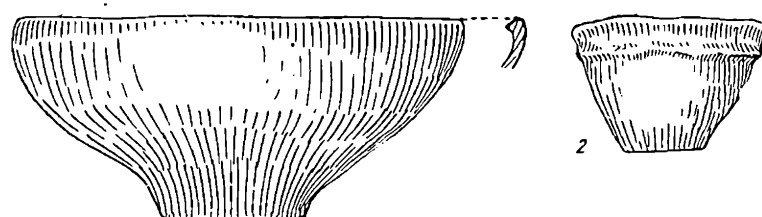

Fig. 4. — Vase aparținând gru-
pului cultural Noua: 1, 6 —
Girbovăț; 2 — Trușești — Țu-
guieta; 3 — 5 — Doina (circa
1/4 m. nat).

După conformația marginii, fiecare dintre cele două tipuri de străchini presupune o serie de variante asupra cărora nu mai insistăm.

Cel mai des întâlnit în repertoriul ceramic al așezărilor și foarte rar în inventarul necropolelor este așa-numitul „vas în formă de sac”, de dimensiuni mici și mijlocii. După cât se pare, această grupă are un caracter destul de eterogen întrucât noțiunea de *vas în formă de sac* implică o diversitate de tipuri, mai mult sau mai puțin deosebite între ele, atât sub aspectul tehnicii de prelucrare a pastei, cât și al formelor înseși. Din cauza prezenței extrem de rare a acestei categorii de vase în inventarul mormintelor, precum și a stării cu totul fragmentare în care apare în așezări este aproape imposibil, cel puțin în stadiul actual al cercetărilor, să reconstituim cu exactitate absolută întreaga gamă de forme și variante pe care ea le presupune.

Din această categorie fac parte vasele cu gura foarte ușor evazată, corpul alungit și puțin bombat, prevăzute cu unu sau mai rar, două brîie în relief simple, uneori cu capetele desfăcute, cîteodată crestăte sau alveolate, de pe care se desprind două sau patru mici proeminențe dispuse simetric (fig. 2/8; 3/2; 4/3). Tot aici intră și formele avînd marginea ușor înclinată spre interior (fig. 4/6; 7/8,9,11). Alteori vasele din aceeași categorie capătă o formă aproape tronconică păstrîndu-și o ușoară arcuire a pereților (fig. 4/2; 6/2,7,8). De asemenea, o notă caracteristică pentru ceramica de tip Noua o constituie prezența, la unele vase în formă de sac, sub margine, a unui șir de găuri complete sau incomplete (executate uneori dinspre interior către exterior, alteori invers), care le înconjoară de jur împrejur (fig. 5/6,10; 7/5). Înrudite tipologic cu grupa complexă a vaselor în formă de sac, deși întrucîtva deosebite sînt și vasele avînd corpul alungit și ușor bombat, prevăzute cu două torți tubulare sau mai masive și cu început de creastă, care se desprind cîteodată de pe brîie în relief (fig. 2/3; 3/1; 4/5; 14/4,5).

După cum am mai arătat, în general, pasta din care sînt lucrate vasele în formă de sac are un caracter neomogen, distingîndu-se din acest punct de vedere mai multe categorii. Deseori, întîlnim o specie de pastă bine arsă, cu pietricele și cioburi pisate în componența ei, avînd suprafața exterioară de culoare brună, brună-roșcată, sau, mai rar, cenușie și cu slabe urme de luciu. Oarecum rar, întîlnim vase lucrate dintr-o pastă mai fină, de culoare brună cu pete cenușii negricioase și luciu la exterior, amintind o tradiție moștenită din ceramica culturilor Monteoru sau Belopotok-Costișa. În unele cazuri însă întîlnim fragmente de „vase în formă de sac”, dintr-o pastă bine frămîntată și arsă, dar cu suprafața exterioară mată sau chiar aspră. În sfîrșit, mai trebuie amintite unele vase aparținînd aceleiași categorii de forme avînd suprafața exterioară de culoare cenușie negricioasă, lucrate dintr-o pastă relativ bună.

Forme similare sau înrudite tipologic cu cele aparținînd categoriei eterogene a vaselor în formă de sac din cultura Noua sînt bine documentate în așezările corespunzătoare din nord-vestul R. S. S. Ucrainene³⁴ sau de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești³⁵. Ele abundă, de asemenea, în inventarul stațiunilor

³⁴ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, fig. 39/6—7, 10—14; 40/7—8; A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, 1958, fig. 1/1—3, 6—10.

³⁵ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, 1961, fig. 4/1—12; M. A. Romanovskaia, *art. cit.*, în *SA*, 1, 1961, fig. 1/8—18, 20—21.

Fig. 5. — Fragmente ceramice provenind de la vase în formă de sac. 1, 6, 11 — Andrieșeni; 2, 3-5, 8-10 — Gârbovăț; 7 — Trușești — Mola din șesul Jijiei (circa 1/2 m. nat.).

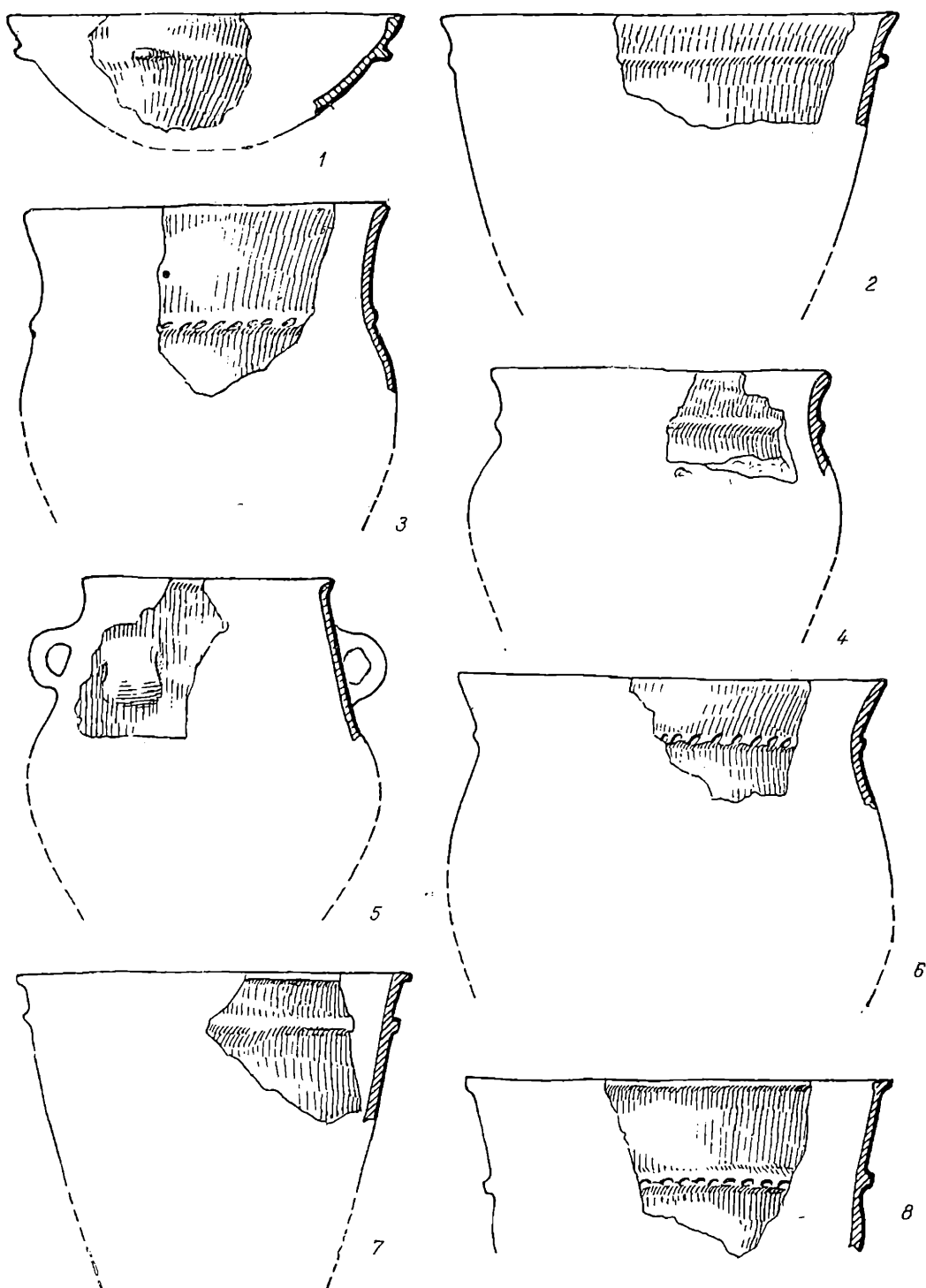

Fig. 6. — Forme frecvente repertoriului ceramic al grupului Noua, provenind de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 1/4 m. nat.): 1, 3, 4, 7, 8 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2, 5, 6 — etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

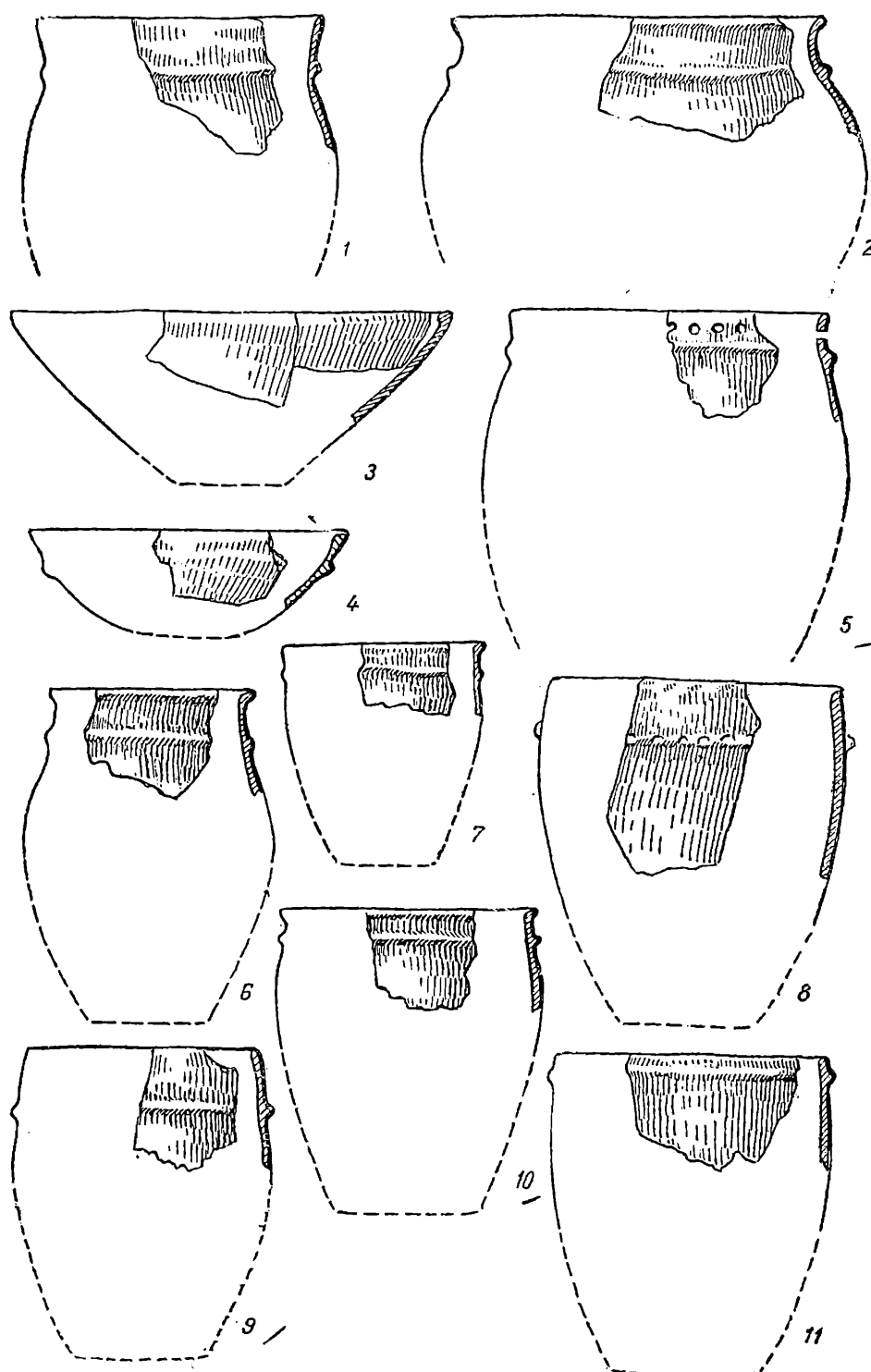

Fig. 7. — Forme frecvente în repertoriul ceramic al grupului Noua (circa 1/4 m. nat.): 1, 2, 4, 6, 7 — Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 3, 8, 11 — Gîrbovăţ; 5, 9, 10 — Andrieşeni. 1, 3, 6, 8, 11 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2, 4, 5, 7, 9, 10; etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

grupului cultural Sabatinovka din sud-vestul R. S. S. Ucrainene imprimând o trăsătură specifică inventarului ceramic al acestora³⁶.

În general, decorul ceramicii culturii Noua este destul de sărac, constând dintr-un număr foarte limitat de motive în care rolul esențial îl deține canelura. Ca element decorativ, canelura apare numai pe cești, dispusă oblic sau, foarte rar, aproape vertical pe diametrul acestora (fig. 8/4). Alteori, gîtul ceștilor este

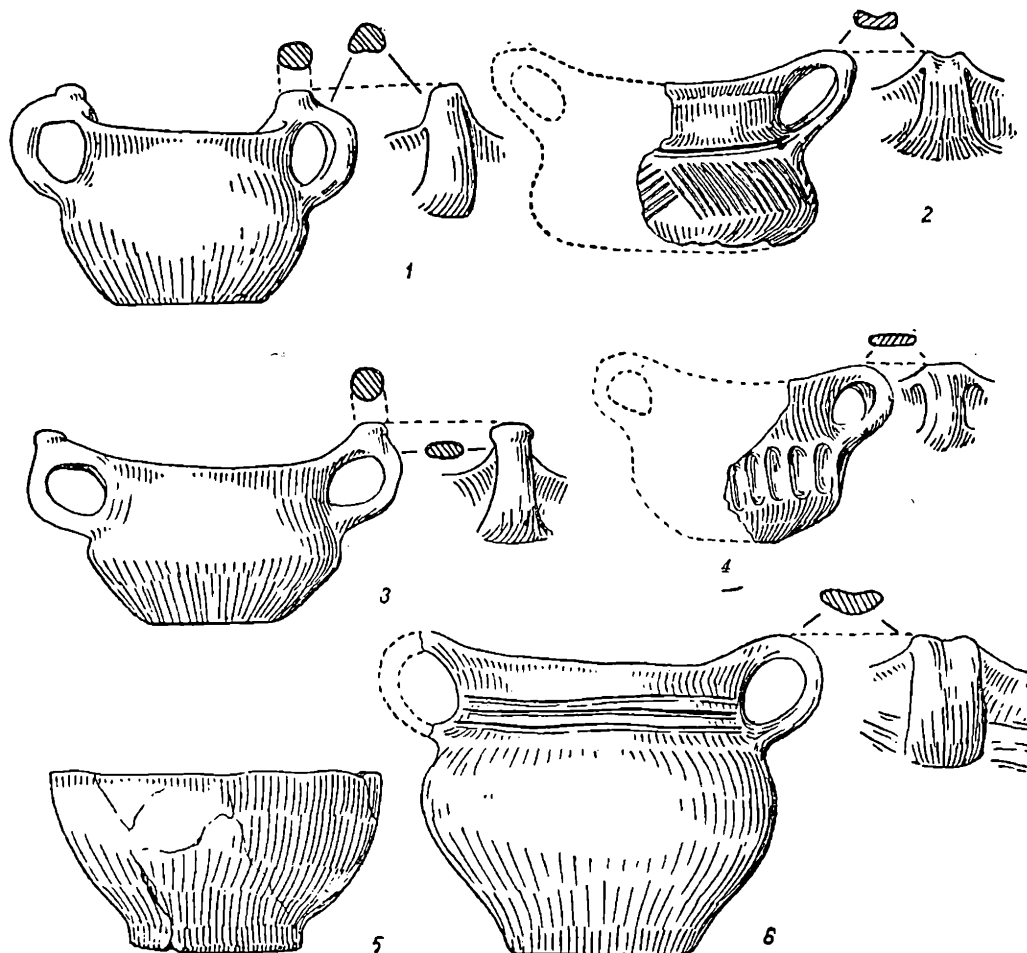

Fig. 8. — Cești aparținând repertoriului ceramic al grupului Noua (circa 1/4 m. nat): 1, 3, 5 — Trușești — Țuguieța (după M. Petrescu-Dîmbovița); 2 — Valea Lupului — Iași (după M. Dinu); 4 — Andrieșeni; 6 — Dumești (după M. Petrescu-Dîmbovița).

prevăzut cu două sau trei linii canelate, dispuse orizontal, paralele, lăsînd între ele un spațiu mai lat (fig. 2/5,6; 8/6). Foarte rar, pe unele cești, apare motivul realizat prin caneluri-plissée (fig. 8/2). O serie de elemente—brîie în relief simple, crestate sau alveolate, proeminențe mici plate, șiruri de găuri complete sau incomplete—pe care le întîlnim de obicei la vasele în formă de sac sau pe stră-

³⁶ O. A. Krivlova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 125 și urm. și fig. 28/11—30; O. V. Bodianski, *art. cit.*, în *ArhP*, IV, pl. 1/4, 8. N. N. Pogrebova

Переасадовское поселение на Ингуле, în *SA*, 4, 1960, fig. 6/5, 7—8; 8/1—11.

chini — nu pot fi considerate, cel puțin unele din ele, drept componente propriu-zise ale repertoriului decorativ, ele avînd mai curînd un scop mai mult sau mai puțin practic.

Pentru a încheia această scurtă prezentare a ansamblului ceramic care caracterizează cultura Noua mai sînt necesare unele precizări.

Multă vreme, ceașca cu două torți supraînălțate prevăzute cu buton sau creastă era singurul element la care se limita de obicei cunoașterea ceramicii acestei culturi. Faptul este cu atît mai explicabil, cu cît pînă în ultimul deceniu, cînd în urma săpăturilor executate în așezări au fost scoase la lumină adevăratele particularități ale culturii Noua, întregul material ceramic provenea din decoperiri în mare majoritate întîmplătoare și cu caracter exclusiv funerar. Este drept că în inventarul mormintelor, așa cum o dovedesc săpăturile mai recente din necropolele de la Teiuș, Trușești — Țuguieța, Piatra Neamț — Ciriței și Doina, această formă deține, cantitativ, un loc preponderent. În așezări însă ea apare într-un procentaj incomparabil mai redus.

Trebuie să avem în vedere că, în general, la determinarea caracterului unei culturi și în mod implicit al ceramicii respective, tocmai inventarul așezărilor joacă un rol hotărîtor. De aceea, aprecierile asupra particularităților întregului complex ceramic al culturii Noua, este necesar să fie făcute ținînd seama de acest considerent. În această ordine de idei, menționăm că tipul cel mai frecvent în complexul ceramic al grupului Noua este vasul în formă de sac, cu multiplele sale variante, reprezentat printr-un procentaj de peste 50%. Ceștile din pastă mai fină, cu una sau două torți supraînălțate, prevăzute cu butoni, creastă sau în bandă, ca și celelalte tipuri înrudite, cu sau fără torți constituie, în totalitatea lor un procent ceva mai ridicat sau chiar aproape egal, uneori, cu acela al străchinilor pe care numai în această situație le preced imediat sub raportul cantitativ. Dacă din categoria ceștilor am detașa într-o grupă separată numai pe cele cu torți cu buton sau creastă, am constata că frecvența lor, în cadrul repertoriului ceramic, reprezintă o proporție destul de redusă.

Desigur că nu este cîtuși de puțin în intenția noastră să minimalizăm rolul pe care îl joacă acest element ceramic în determinarea caracterului culturii Noua. Atragem atenția însă că toarta cu buton sau creastă constituie, în egală măsură, doar una dintre trăsăturile acestei culturi, fără a avea totuși un loc precumpănitor față de celelalte caracteristici fundamentale.

În afară de materialul faunistic și ceramic, pentru cunoașterea conținutului culturii Noua, prezintă o deosebită importanță uneltele și obiectele. După materia primă din care sînt lucrate, distingem următoarele categorii: unelte și obiecte din piatră și silex, din bronz și din os³⁷.

În ceea ce privește prima categorie, pe lângă rîșnițe, frecătoare sau percutoare și topoare-ciocan, întîlnite de altfel relativ rar (fig. 9/1,2), menționăm prezența cuțitelor curbe din piatră (fig. 9/5,7), nelipsite din inventarul nici unei așezări, transmise, evident, aproape nemodificate din punct de vedere tipologic din

³⁷ La acestea mai trebuie adăugate unele obiecte din lut ars ca fusaiole, greutăți de plasă etc.

culturile perioadelor anterioare ale epocii bronzului. În jumătatea de nord a Moldovei apar cuțite curbe din silex alburiu sau cenușiu-negricios, originar din regiunea Nistrului—sau Prutului superior (fig. 10). Cosoarele de silex abundă în așezările din aceeași vreme din nord-vestul R.S.S. Ucrainene³⁸ și pot fi urmărite

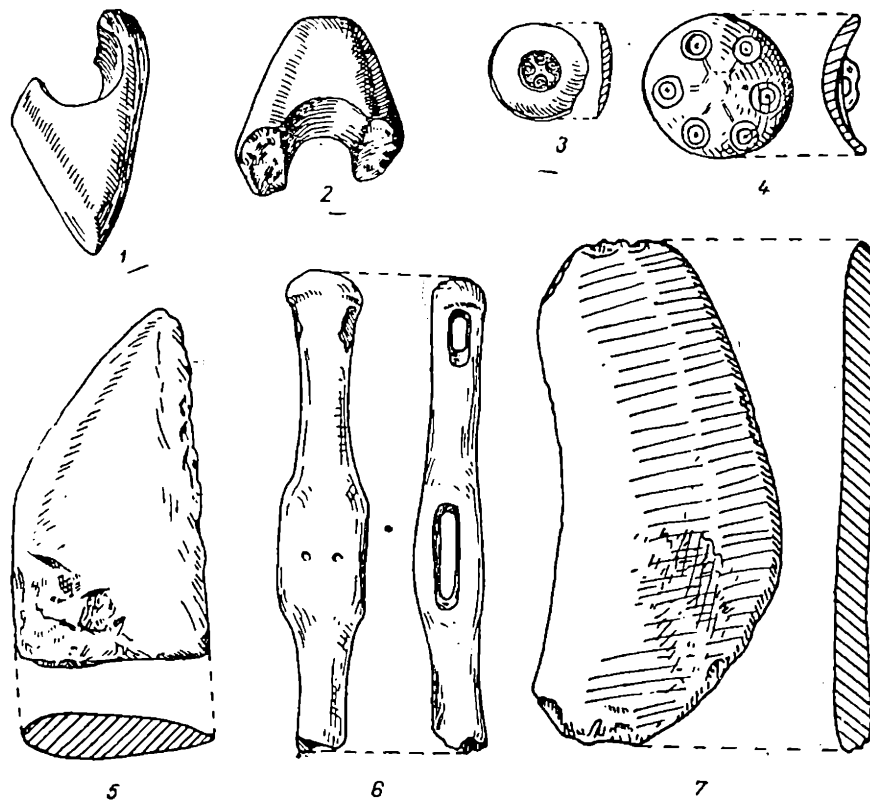

Fig. 9. — Unelte și obiecte din piatră (1, 2, 5, 7) și din os (3, 4, 6). 1–3 — Andrieșeni; 4–6 — Cavadințești (după I. T. Dragomir); 7 — Valca Lupului, — Iași (după M. Dinu). 1–3 — circa $\frac{4}{9}$ m. nat.; 4–7 — circa $\frac{2}{3}$ m. nat.

chiar pînă în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu³⁹. Documentarea lor relativ amplă, atît în nordul Moldovei, cît și în regiunile de nord-vest ale R. S. S. Ucrainene este desigur legată de marile zăcăminte de silex din Podolia și Wolînă sau de pe Prutul și Nistrul superior. Aceste unelte au aici o tradiție destul de veche, ale cărei origini trebuie căutate cu mult în urmă, eventual, în complexul de fenomene care a afectat spațiul respectiv în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. Deși nu este locul să discutăm aici mai detaliat această chestiune, menționăm totuși că, din informațiile pe care le deținem pînă în prezent, cuțitele curbe — *Krummesser* din silex se mențin în

³⁸ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, p. 107; A. I. Melnikova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 18.

³⁹ A. I. Terenokhin, *Об этнической принадлежности*

посты лесостепных племен сев. Причерноморья, în *SA*, XXIV, 1955, p. 12.

regiunea Nistrului și Niprului mijlociu pînă în vremea corespunzătoare cu sfîrșitul perioadei timpurii a complexului de cultură hallstattian⁴⁰.

Obiectele de bronz, semnalate în inventarul așezărilor sau necropolelor culturii Noua, sînt puțin numeroase și se reduc la un număr extrem de redus de tipuri: ace cu protuberanțe — *Warzennadel* (fig. 22/4,5), cu capătul ușor lățit și rulat — *Rollennadel* (fig. 23/7,13,17), cu ambele capete ascuțite, mijlocul îngroșat și secțiunea transversală rectangulară (fig. 23/3—5,8, 15) sau ace cu capătul inelat (fig. 23/6).

Un important și variat număr de unelte, arme și obiecte de bronz aparținînd perioadei corespunzătoare culturii Noua provin însă din depozite sau descoperiri izolate. De altfel, ele se încadrează într-un complex de probleme cu caracter special, care au fost abordate și elucidate deja în ultimii ani de către M. Petrescu-Dîmbovița⁴¹.

Prin frecvența și varietatea lor un loc important în ansamblul de utilaj al culturii Noua îl dețin uneltele și obiectele din os. Trebuie să remarcăm că de cele mai multe ori ele se caracterizează printr-o manieră specifică de prelucrare, constînd dintr-o tehnică oarecum rudimentară, dîndu-se atenție de obicei părții strict utilizabile a obiectului respectiv, neglijîndu-se restul. Un exemplu grăitor în acest sens ni-l oferă omoplatul de animal (vită, mai rar cal sau chiar porc) avînd marginea cavității glenoide crestată (fig. 11/3-6, 9, 11). În ciuda caracterului său primitiv, această unealtă, a cărei întrebuintare nu a fost încă stabilită⁴², prin prezența sa abundentă în inventarul așezărilor poate fi considerată, pe drept cuvînt, una dintre trăsăturile fundamentale care definesc conținutul culturii Noua. De asemenea, ea este tot așa de caracteristică și grupurilor culturale corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești⁴³, din nord-vestul R. S. S. Ucrainene⁴⁴ sau din regiunea de stepă a Niprului inferior⁴⁵.

Destul de interesante sînt cele două „seceri” din os, provenind din așezările de la Valea Lupului — Iași⁴⁶ și Andrieșeni⁴⁷, care prin forma lor (fig. 12/2,3)

Fig. 10. — Cuțit curb de silex, *Krummesser*, provenind din inventarul așezării Noua de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 2/3 m. nat).

⁴⁰ Cf. A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 63. A. I. Terenofkin, *Культура Предкуфского периода в среднем Поднепровье*, în *VSSA*, p. 99.

⁴¹ Vezi mai sus nota 6.

⁴² După unii cercetători, ca A. I. Meliukova și O. A. Krivțova-Grakova, omoplatul crestă ar fi fost întrebuințat pentru prelucrarea pieilor (cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 131 și urm.; A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 22); A. P. Griaznov crede că este vorba de o unealtă utilizată pentru prelucrarea preliminară a suprafeței vaselor de lut (cf. A. I. Meliukova, *loc. cit.*).

⁴³ A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, fig. 8/5; M. A. Romanovskaia, *loc. cit.*, în *SA*, 1, 1961, fig. 2/3.

⁴⁴ G. I. Smirnova, *art. cit.*, în *KS*, 70, p. 106 și fig. 39/5; A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 64, p. 9 și fig. 1/15—16. De asemenea, omoplații crestăți sînt foarte frecvenți și în așezarea din aceeași vreme de la Ostrovet, situată în apropierea izvoarelor Nistrului (informații verbale de la M. Petrescu-Dîmbovița).

⁴⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 131; O. V. Bodianski, *art. cit.*, în *Arh P*, IV, p. 175 și pl. V, 14; A. V. Dobrovolski, *art. cit.*

⁴⁶ M. Dinu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, p. 169 și urm. și fig. 7/5.

⁴⁷ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 5/13.

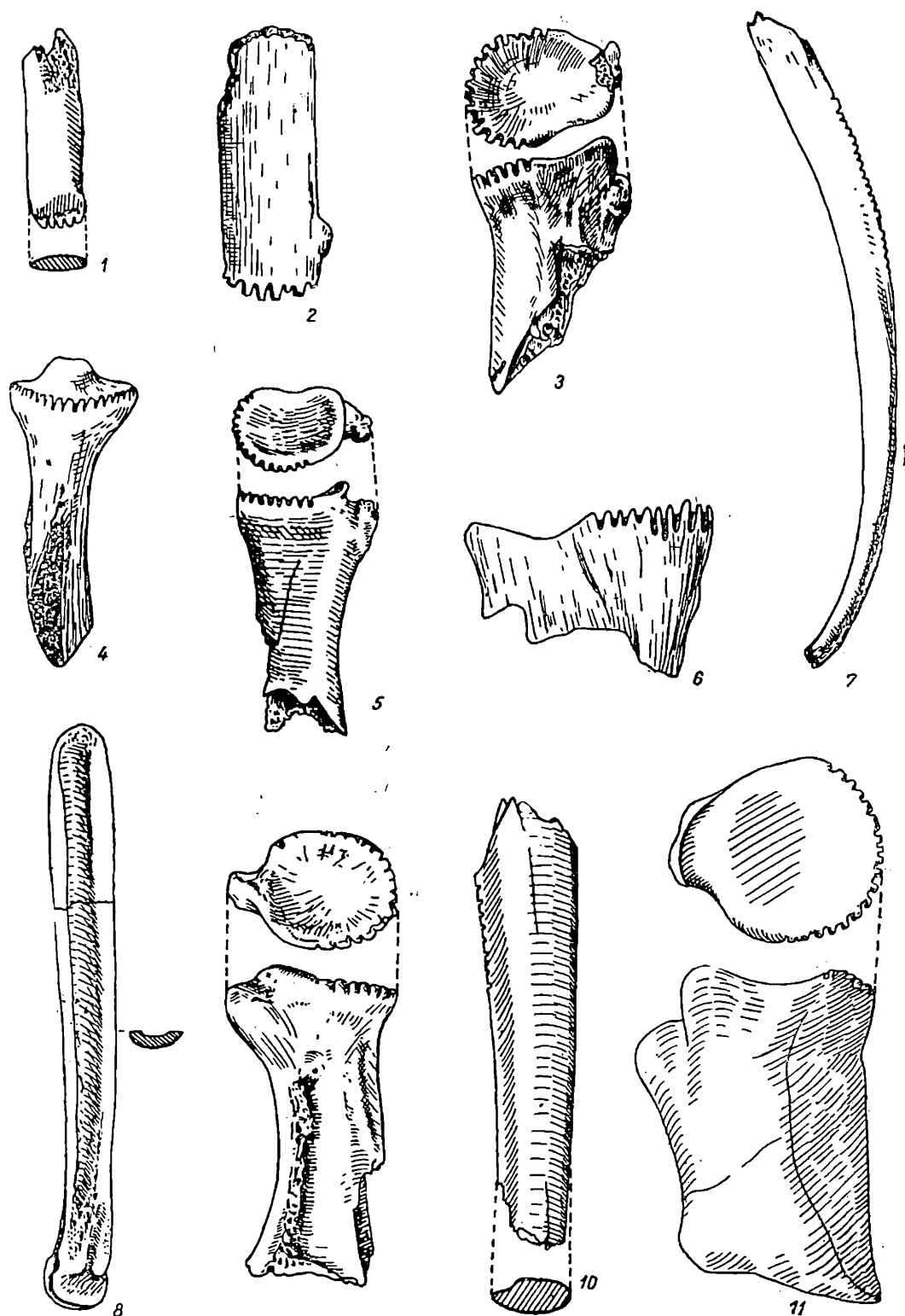

Fig. 11. — Tipuri de unelte din os caracteristice complexului cultural Noua-Sabatinovka : 1, 5, 8 — Valea Lupului — Iași (circa 1/3 m. nat., după M. Dinu); 2, 4 — Sabatinovka (circa 1/3 m. nat., după V. A. Dobrovolski); 3 — Andrieșeni (circa 4/9 m. nat.); 6 — Ușkalka (circa 2/3 m. nat., după D. I. Teleghin); 7, 9 — Cavadinești (circa 4/9 m. nat., după I. T. Dragomir); 10 — Trușești — Movila din șesul Jijiei (circa 1/2 m. nat.); 11 — Nicoleni (circa 1/2 m. nat., după Z. Szekely).

ar putea fi considerate, eventual, drept copia, destul de aproximativă de altfel, a prototipului de bronz din depozitul de la Ulmi-Liteni, regiunea Iași⁴⁸ (fig. 12/1), sau din așezarea de tip cenușar de la Mahala⁴⁹, regiunea Cernăuți (R. S. S. Ucraineană). Nu este însă mai puțin adevărat că tipul de seceră de la Ulmi-Liteni, ca și întreg depozitul de unde provine, face parte din grupul elementelor de fac-

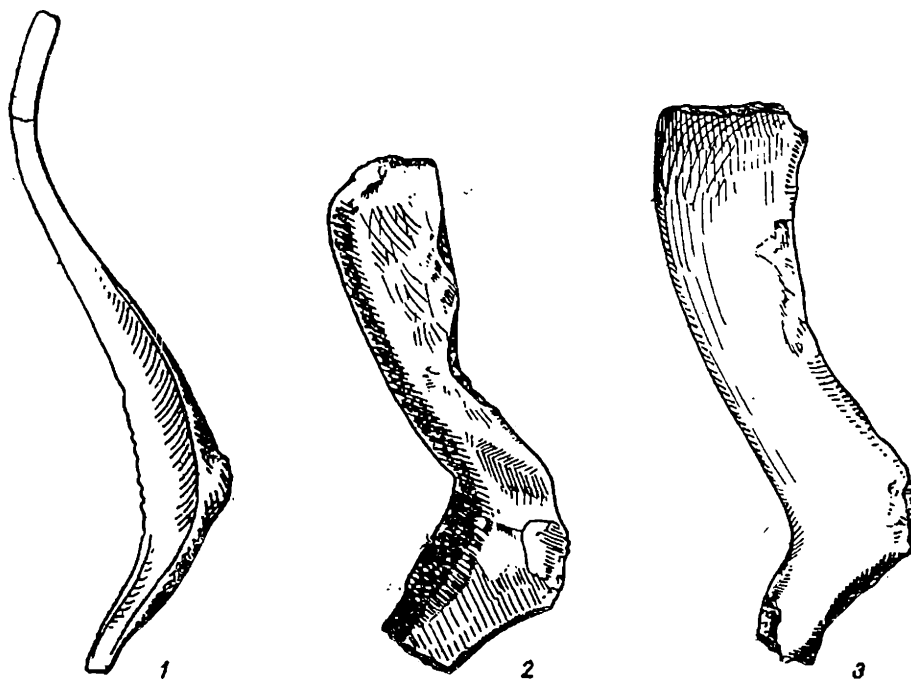

Fig. 12. — Seceri de bronz (1) și din os (2—3). 1 — Ulmi-Liteni (după Marilena Florescu); 2 — Valea Lupului—Iași (după M. Dinu); 3 — Andrieșeni (circa 1/3 m. nat.).

tură răsăriteană ale metalurgiei bronzului pătrunse aici, în Moldova, în perioada corespunzătoare culturii Noua⁵⁰.

Nu pot fi trecute cu vederea nici vîrfurile de săgeți din os cu secțiunea transversală rectangulară sau triunghiulară, avînd tija cilindrică și perforată longitudinal (fig. 13/1, 2), care ar putea fi comparate oarecum cu unele exemplare întîlnite în culturile bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică sau din sud-vestul Siberiei cu deosebirea că acestea din urmă au uneori o formă mai sveltă⁵¹.

În afară de o serie de împungătoare, dălți sau piepteni din coastă de animal (fig. 11/1, 2, 7, 8, 10; 13/3, 5-8, 10—14, 16—25), lucrate într-o manieră destul de primitivă merită a fi menționată o altă categorie de unelte de os care se deosebesc prin tehnica lor mai îngrijită. Este vorba de butoni (fig. 9/3, 4) sau

⁴⁸ Pentru această descoperire vezi Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (r. Hîrlău, reg. Iași)*, în *AM*, I, p. 115 și urm.

⁴⁹ Cf. G. I. Smirnova, *Западноукраинская археологическая экспедиция в 1957 г.*, în *SGE*, XVI, 1959, p. 62—63.

⁵⁰ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 154.

⁵¹ M. P. Giaznov, *К вопросу о культурах эпохи поздней бронзы в Сибири*, în *KS*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/12; O. A. Krivtova-Grakova, *Садчиковское поселение (раскопки 1948г.)*, în *MIA*, 21, 1951, fig. 14/7, 17.

diverse tipuri de ace (fig. 13/3, 5, 20, 25), din care unele nu sînt altceva decît copii fidele după anumite prototipuri de bronz : ace cu protuberanțe (fig. 13/4) sau ace cu mijlocul îngroșat, capetele ascuțite și secțiunea transversală rectangulară (fig. 13/7, 9, 19). În sfîrșit, în aceeași categorie se încadrează și anumite fragmente de piese de harnașament (fig. 9/6).

Faptele relatate pînă aici apar mai evidente în Moldova, unde, după cum s-a văzut, cercetarea, îndeosebi a așezărilor a fost mult mai intensă decît în Transilvania. Totuși, rezultatele săpăturilor efectuate recent în așezările de la Peteni, raionul Tg-Secuiesc, și Nicoleni⁵², pe valea Tîrnavei Mari, par să confirme aceleași trăsături și pentru provincia de dincolo de Carpați.

Trecînd în revistă diferitele categorii de resturi materiale care, în ansamblul lor, definesc conținutul culturii Noua de pe teritoriul țării noastre, desprindem în mod evident următoarele :

Cultura Noua se caracterizează prin așezări de tip cenușar situate pe poziții deschise și nefortificate.

Ocupația principală a purtătorilor ei o constituie păstoritul, activitate economică în cadrul căreia rolul primordial îl dețin cornutele mari.

În ceea ce privește ceramica, se semnalează frecvența exclusivă a formelor de dimensiuni mici și mijlocii. Sub aspectul cantitativ mai bine de jumătate din întregul ansamblu ceramic îl deține vasul în formă de sac, cu multiplele sale variante, mai mult sau mai puțin înrudite atît ca formă, cît și ca tehnică de preparare a pasteii, după care urmează grupa străchinilor și a ceștilor. Dintre acestea din urmă se reliefează ceașca cu una sau două torți supraînălțate prevăzute cu buton sau creste. Decorul este sărac și limitat la un număr foarte mic de elemente. Pe cești se întîlnesc motive la baza cărora stă canelura ; la vasele în formă de sac brîiele în relief, simple, uneori crestate sau alveolate, prevăzute în unele cazuri cu șiruri de găuri complete sau incomplete, dispuse sub margine.

În ceea ce privește uneltele, un rol important îl au cele din os, lucrate într-o manieră specifică. Dintre ele, prin originalitatea și prezența sa constantă, se distinge, în primul rînd omoplatul crestă.

Toate aceste trăsături (tip de așezare, structură economică, ceramică, tipuri de unelte etc.) apropie, uneori pînă la identitate, cultura Noua de grupurile culturale corespunzătoare de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești și din nord-vestul și sud-vestul R. S. S. Ucrainene (inclusiv grupul Sabatinovka), încadrînd-o astfel într-un complex răspîndit din stepa Niprului inferior pînă în Transilvania și din Podolia și Galiția pînă la Dunărea de Jos. Așadar, pe un spațiu întins, la sfîrșitul epocii bronzului apare un complex cultural, mai mult sau mai puțin unitar, în cadrul căruia, firește, nu este exclusă existența unor variante cu anumite particularități regionale. Aria sa de răspîndire se suprapune însă peste un teritoriu compartimentat în perioada anterioară, faza mijlocie a epocii bronzului, într-o serie de culturi foarte bine distincte între ele : *Wietenberg*, în Transil-

⁵² Pentru această așezare, cf. Zoltan Szekeley, *Săpăturile executate de Muzeul regional din Sf. Gheorghe, în Materiale*, VII, 1961, p. 187—188. De fapt, această

așezare, cel puțin parțial, ar părea să aparțină etapei Noua.

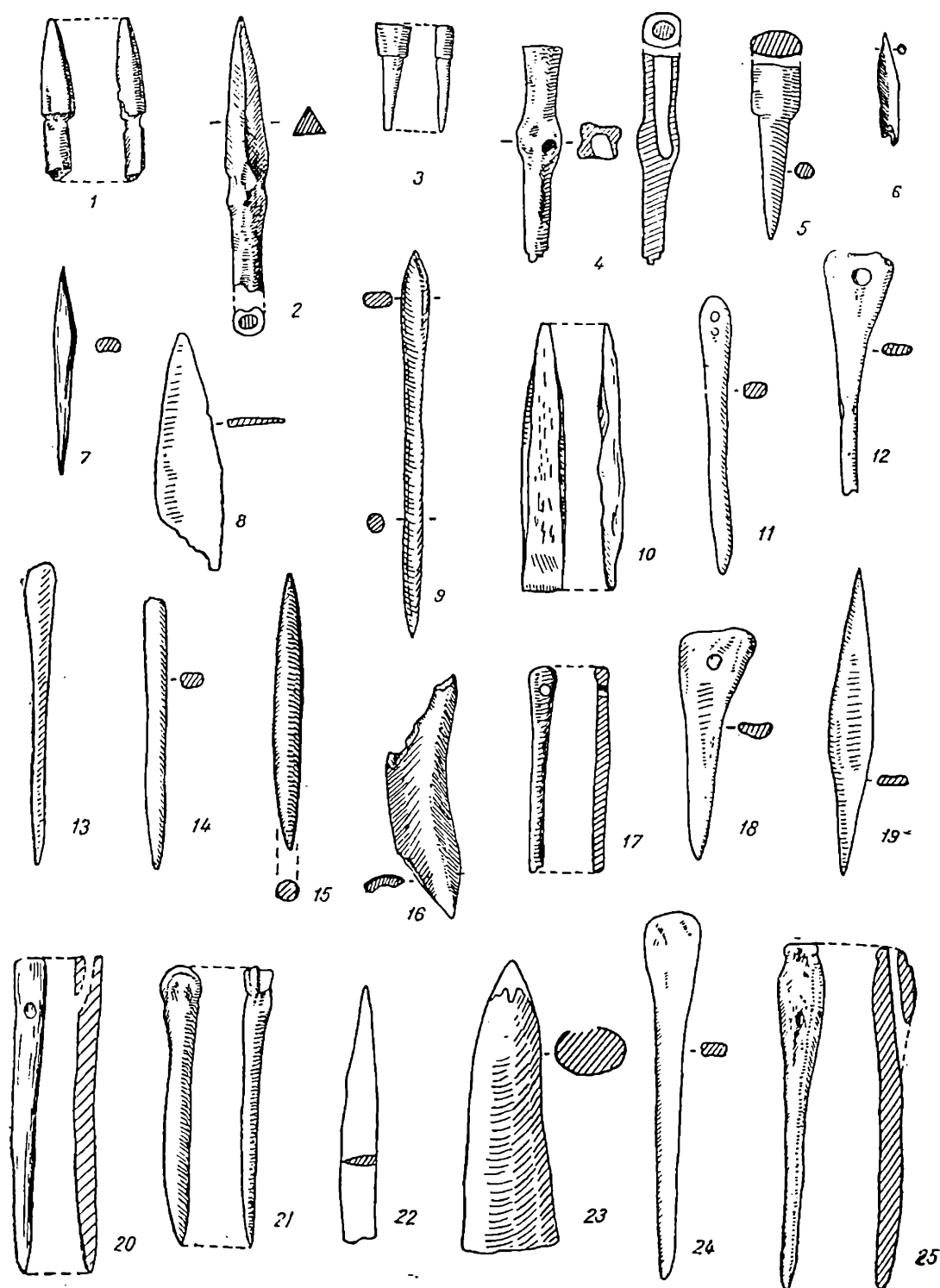

Fig. 13. — Obiecte de os din inventarul așezărilor Noua. 1—5, 8, 11—12, 14, 17—19, 21, 22, 24, 25 — Trusești — Movila din șesul Jijiei (după M. Petrescu-Dîmbovița); 6, 16 — Valea Lupului-Iași (după M. Dinu); 7, 9, 10, 20 — Cavadinești (după I. T. Dragomir); 23 — Nicoleni (după Z. Szekely); 12, 13, 17, 21 — circa 1/2 m. nat.; 2, 4—5, 9, 13 — circa 2/3 m. nat., 6, 16 — circa 1/3 m. nat.; 7—8, 10—12, 14, 15, 18—20, 23—25 — circa 3/4 m. nat.

vania, *Belopotok-Costișa*, în nordul Moldovei, nordul R. S. S. Moldovenești și nord-vestul R. S. S. Ucrainene, *Monteoru*, în jumătatea de sud a Moldovei și *grupa vestică a culturii catacombelor*, în regiunea din dreapta Niprului inferior.

Dispariția formelor clasice ale acestor culturi la sfârșitul epocii bronzului, prin transformarea lor radicală într-un sens comun și participarea totodată a elementelor ce le compun la geneza unui nou complex, relativ uniformizat, afectând o suprafață atât de imensă, nu este întâmplătoare, ci, fără îndoială, determinată de anumiți factori. Una dintre cauzele generatoare ale acestui proces ar putea fi pusă în legătură, eventual, cu păstoritul (activitate economică specifică triburilor de la sfârșitul epocii bronzului din aria respectivă), care, prin propria sa natură, presupune o pendulare de populație și, în mod implicit, de elemente de cultură materială pe un spațiu mai mare. La rândul său, pe de o parte, păstoritul este efectul unui anumit grup de cauze, iar pe de altă parte el însuși, cel puțin în cazul de față, nu poate fi considerat singurul factor hotărâtor. De aceea, pentru a pătrunde în esența acestui fenomen de uniformizare culturală, credem că este necesar să avem în vedere, în primul rând, antecedentele atât ale culturii Noua, cât și ale întregului complex cultural în care ea se încadrează.

II

Recent, sprijinindu-se pe observațiile obținute în urma săpăturilor de la Corlăteni — Pe țarină, Trușești-Movila din șesul Jijiei și Cavadinești, I. Nestor a arătat că la baza cenușarelor culturii Noua din Moldova se află un nivel inițial de locuire de caracter Belopotok—Costișa sau Monteoru târziu⁵³. Mai mult decât atât, la Trușești — Movila din șesul Jijiei, resturile așezării Noua de acolo sînt precedate chiar de două depuneri succesive (1—2) aparținînd etapei imediat anterioare acestei culturi⁵⁴.

Din aceeași vreme datează și așezarea de la Gîrbovăț—Zahareasca, raionul Tecuci, cercetată printr-un sondaj efectuat în 1960 și 1961 unde au fost identificate două nivele de locuire (1—2), corespunzătoare, eventual, depunerilor respective, 1—2, de la Trușești — Movila din șesul Jijiei⁵⁵. De asemenea, etapei premergătoare culturii Noua aparține, cel puțin parțial dacă nu chiar integral, așezarea de tip cenușar de la Nicoleni, situată, aproximativ, în centrul Transilvaniei⁵⁶.

În continuare ne vom opri asupra principalelor trăsături ale acestei etape, conform datelor pe care ni le oferă cercetările executate în cele câteva așezări enumerate aici.

În Moldova, ca și în Transilvania, așezările caracteristice etapei de trecere către cultura Noua sînt de tip cenușar. Spre deosebire de cultura Noua, cenușarele din etapa imediat anterioară acesteia, cel puțin în actualul stadiu al

⁵³ I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 131.

⁵⁴ Vezi mai sus nota 8.

⁵⁵ Cf. Adrian C. Florescu și Ștefan Rugină, *Săpă-*

turile arheologice de la Gîrbovăț, în *Materiale*, X, în pregătire.

⁵⁶ Vezi mai sus nota 52.

cunoștințelor noastre se pare că sînt de dimensiuni mai mici, avînd o formă mai bine delimitată, de obicei ovală.

În inventarul lor predomină oasele de animale. Pînă în prezent nu s-au făcut încă studii complete asupra materialului osteologic provenit din aceste stațiuni. Deocamdată, dispunem doar de date preliminare (studii pe fragmente și nu pe indivizi) referitoare la complexul faunistic ce caracterizează cele două nivele de locuire (1—2) de la Gîrbovăț — Zahareasca⁵⁷.

Prezentăm mai jos rezultatele acestor determinări și, pentru posibilitatea de comparare, vom include în același tabel datele în stadiul corespunzător (studii pe fragmente) privind fauna celor trei așezări aparținînd culturii Noua, de la Valea Lupului — Iași, Piatra Neamț — Cîrtei și Bîrlad, la care ne-am referit de altfel și cu alt prilej.

Așezarea	Animale domestice (fragmente)					Animale sălbatic (fragmente) (%)
	Bos taurus (%)	Ovicaprinae (%)	Sus scrofa domesticus (%)	Equus caballus (%)	Canis familiaris (%)	
Valea Lupului — Iași	62,13	18,03	9,37	8,10	0,64	1,75
Piatra Neamț — Cîrtei	65,08	7,77	9,84	6,39	1,65	9,18
Bîrlad	53,09	18,99	10,53	14,65	0,23	2,51
Gîrbovăț (nivel 2)	65,74	18,43	8,90	4,50	0,45	1,98
Gîrbovăț (nivel 1)	59,19	24,96	8,93	4,25	0,45	2,22

Datele pe care ni le oferă acest tabel sînt suficient de edificatoare pentru a nu mai necesita alte discuții suplimentare. Ele ilustrează pentru cele două nivele ale așezării de la Gîrbovăț — Zahareasca un complex faunistic cu trăsături absolut identice aceluia caracteristic așezărilor aparținînd culturii Noua.

Ținînd seama de faptul că în inventarul stațiunilor contemporane aceleia de la Gîrbovăț — Zahareasca oasele de animale sînt tot atît de numeroase, pe de o parte și de datele din tabelul de mai sus, pe de altă parte, ni se pare destul de plauzibilă ipoteza că activitatea economică caracteristică etapei premergătoare culturii Noua este orientată cu predilecție spre păstorit, în cadrul căruia cor-nutele mari ar fi deținut un loc preponderent.

În general, prin conținutul său, repertoriul ceramic al acestei etape prezintă strînse afinități, sub toate aspectele, cu acela specific culturii Noua. Ca și în cazul acesteia din urmă, constatăm predominarea în proporție identică, a

⁵⁷ Aceste date ne-au fost puse la dispoziție de Sergiu Haimovici, care se ocupă cu studierea faunei din așezarea de la Gîrbovăț-Zahareasca.

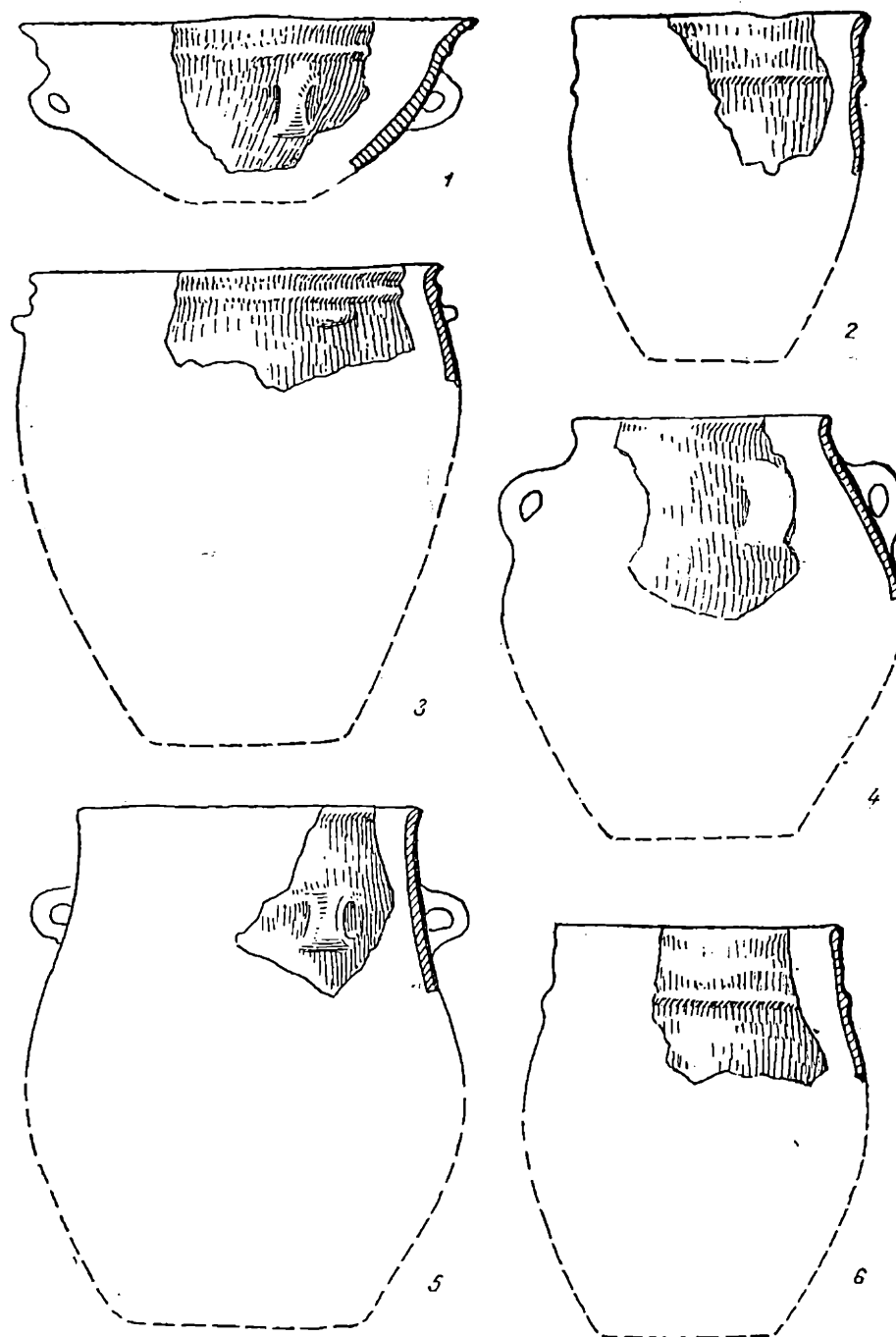

Fig. 14. — Forme comune repertoriului ceramic al grupului cultural Noua (circa 1/4 m. nat.); 1, 3, 5 — Gîrbovăt; 2 — Andrieșeni; 4, 6 — Trușești — Movila din șesul Jijiei. 1, 3-6 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); 2 — etapa de definitivare a grupului Noua (Noua II).

tipului de vas în formă de sac, avînd același caracter eterogen, atît în ceea ce privește forma, cît și tehnica de prelucrare a pastei, decorat cu briu în relief, adesea simplu, mai rar crestat sau alveolat sau cu șiruri de găuri complete sau incomplete dispuse sub margine (fig. 5/6).

Nu ne vom opri asupra categoriei străchinilor, unde nu avem de făcut observații esențiale, ci vom da o atenție mai deosebită ceramicii din pastă fină. În inventarul așezărilor aparținînd etapei imediat anterioare culturii Noua, întâlnim relativ rar torți cu buton sau creastă, într-un stadiu mai mult sau mai puțin incipient de dezvoltare, provenind de la diverse tipuri de cești (fig. 25/9, 12). Un asemenea fapt apare mai evident la Gîrbovăț—Zahareasca și Trușești—Movila din șesul Jijiei (1—2)⁵⁸ în Moldova și la Nicoleni⁵⁹ în Transilvania. În stațiunea corespunzătoare nivelului inferior (1) de la Cavadinești apare un fragment de ceașcă, din pastă bună, cu toartă, trasă de sub marginea vasului, prevăzută cu buton ușor prelungit, avînd secțiunea transversală rectangulară⁶⁰ (fig. 25/13). Prin particularitatea sa, acest ciob amintește un vas (descoperit întîmplător în raionul Vaslui încă din perioada dintre cele două războaie mondiale și aflat actualmente în colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași) prevăzut cu o toartă absolut identică aceleia de la Cavadinești și decorat cu motive unghiulare constînd din cîte două linii paralele adînc incizate cu interspațiul dintre ele hașurat⁶¹ (fig. 15). El a fost datat, de altfel, de M. Petrescu-Dîmbovița în etapa imediat anterioară culturii Noua⁶². Descoperirea de la Cavadinești (1), pe lîngă faptul că aduce o confirmare în sensul acestei datări, precizează, în același timp, contextul arheologic căruia i-ar putea fi atribuit, eventual, vasul respectiv.

Fig. 15. — Vas de factură Belopotok-Costișă tirzie (circa 1/3 m. nat.).

În complexul ceramic al etapei de care ne ocupăm aici, prezintă un deosebit interes și alte elemente.

Astfel, atît la Cavadinești (1), cît și la Gîrbovăț—Zahareasca (1—2), în sudul Moldovei, apar fragmente provenind de la cești cu una sau două torți, în bandă trasă din buza vasului și suprainălțate, lățite către zona mediană (fig. 16/3). Deseori, cioburile din această categorie sînt prevăzute cu motive incizate, constînd din ghirlande, triunghiuri cu cîmpul hașurat sau spirale, elemente caracteristice ultimei etape de evoluție a culturii Monteoru⁶³ (fig. 16 și 17/5, 7).

⁵⁸ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 33; Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 22; *idem*, *art. cit.*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 172.

⁵⁹ Zoltan Szekely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 11/2—4.

⁶⁰ Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 5/3.

⁶¹ Col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași. Acest vas provine probabil din inventarul unui mormînt; nu s-a putut stabili cu exactitate localitatea în raza căreia a fost descoperit.

⁶² Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 454.

⁶³ Pentru cultura Monteoru, vezi I. Nestor în *Istoria României*, I, 1960, p. 102 și urm.

În așezările de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2)⁶⁴ Corlăteni — Pe țarină (1)⁶⁵ și la Valea Lupului — Iași (1)⁶⁶, situate în nordul Moldovei, sînt documentate fragmente ceramice, din pastă bună sau fină, prevăzute cu motive constînd din triunghiuri sau linii paralele cu interspațiul hașurat, realizate

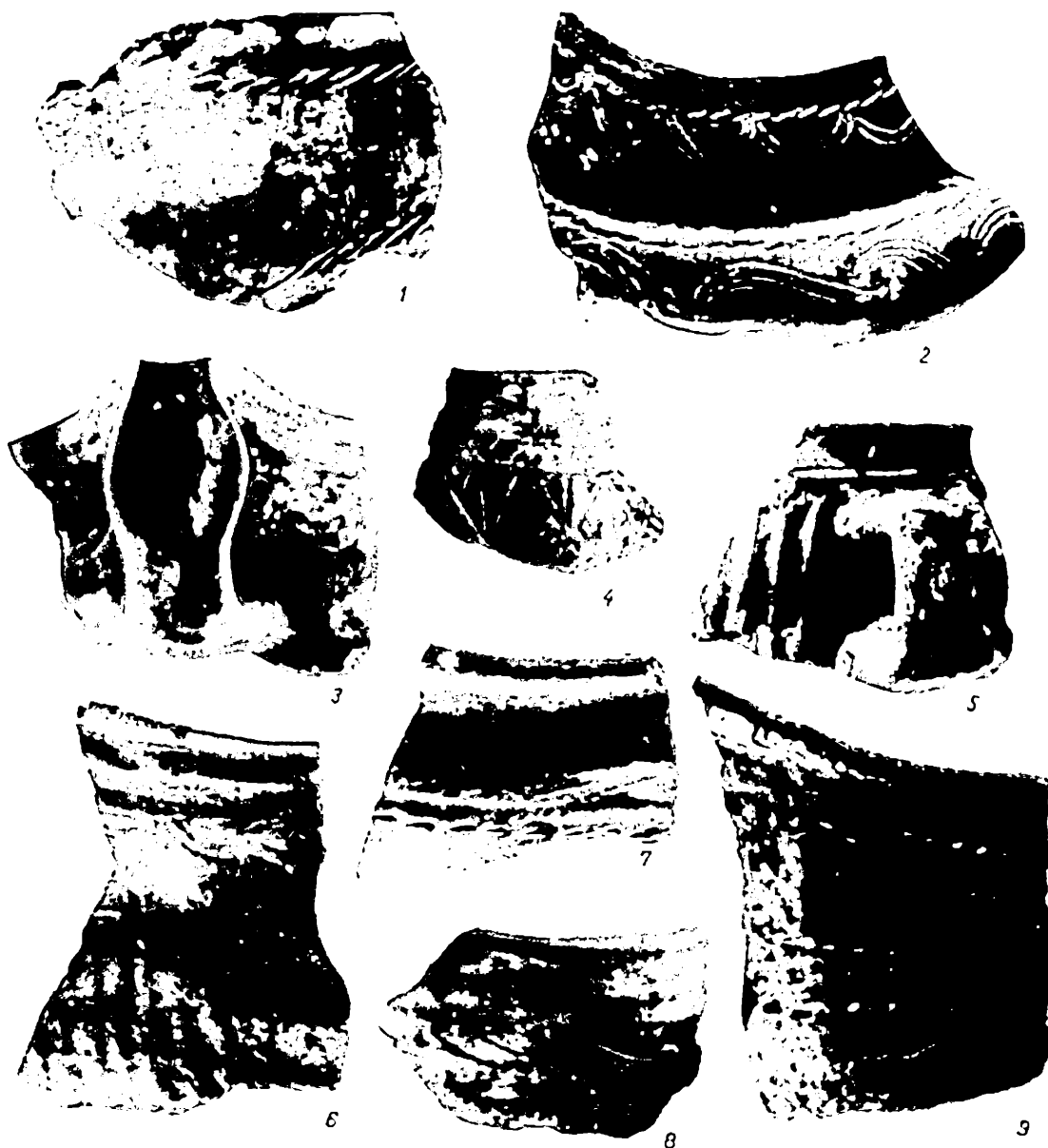

Fig. 16. — Fragmente ceramice de factură Monteoru (Irzie), provenind din așezarea de tip cenușar de la Gîrbovul (circa 2/3 m. natl).

⁶⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 35 și fig. 21/2; 22/2—3. Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *SCIV*, p. 23 și fig. 16/1—3, 7—10.

⁶⁵ Cf. I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 99 și urm. și fig. 5.

⁶⁶ M. Dinu, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1954, fig. 10/1—3.

prin incizie sau împunsături, precum și triunghiuri imprimate (fig. 17/1—4, 6, 9, 10, 12—15). Asemenea elemente sînt legate de formele clasice Belopotok-Costișa, cultură care, așa după cum par să o dovedească cercetările din ultimii ani, a inclus în aria sa de răspîndire această parte a teritoriului țării noastre în perioada corespunzătoare fazelor timpurii și mijlocii ale epocii bronzului⁶⁷.

Un fenomen similar celui semnalat în stațiunile din sudul și nordul Moldovei îl întîlnim și în așezarea corespunzătoare de la Nicoleni, din Transilvania. Aici, într-un mediu esențial transformat în sensul culturii Noua, apar cîteva fragmente ceramice legate, de data aceasta prin factura lor, de formele clasice Wietenberg⁶⁸ (fig. 17/8, 11).

★

De o importanță egală cu cea a ceramicii, pentru caracterizarea inventarului așezărilor din etapa imediat anterioară culturii Noua, sînt uneltele. Din acest punct de vedere remarcăm aceeași abundență a uneltelor din os, lucrate într-o manieră absolut identică aceleia întîlnite în cultura Noua, în cadrul cărora omoplatul crestă este tot atît de frecvent (fig. 19/8).

★

Așadar, prin tip de așezare, structură economică, complex ceramic și unelte, această etapă este legată de cultura Noua. Ceea ce o deosebește de aceasta din urmă este prezența în repertoriul său ceramic, într-un număr foarte redus de altfel, a elementelor decorative specifice culturilor clasice ale bronzului, care o preced imediat în regiunea respectivă : elemente Monteoru, în sudul Moldovei, Belopotok-Costișa, în nordul aceleiași provincii, și Wietenberg, în Transilvania.

Afinitățile strînse între această etapă și cultura Noua, pe de o parte, și prezența elementelor decorative Monteoru, Belopotok-Costișa și Wietenberg pe de altă parte, o definesc drept etapa de legătură dintre culturile clasice ale bronzului din spațiul respectiv și grupul cultural care încheie aici epoca bronzului. Limita sa cronologică inferioară se confundă cu începuturile procesului de sinteză, de care se leagă apariția unei culturi oarecum uniforme, *cultura Noua*.

Este foarte important de știut în ce măsură poate fi vorba de nașterea acestui fenomen din însăși evoluția firească și totodată convergentă a celor trei culturi clasice ale bronzului : Monteoru, Belopotok-Costișa și Wietenberg. Dar, în același timp, este tot atît de necesară precizarea cauzelor care au determinat la sfîrșitul bronzului mijlociu, în ariile respective, părăsirea vechilor așezări și a vieții sedentare cu o economie bazată pe agricultura primitivă, pentru a adopta, în schimb, un alt mod de viață, cu o structură economică esențial

⁶⁷ În legătură cu această cultură, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 102 și pl. IX, privind răspîndirea ei în Moldova; Alex. Vulpe și Mihai Zamosteanu, *Săpăturile de la Costișa*, în *Materiale*, VIII,

p. 309 și urm.; Leon Kozłowski, *Epoka brązu w Polsce*, 1928, p. 53 și urm. și pl. V.

⁶⁸ Zoltán Székely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 188 și fig. 11/1, 5.

Fig. 17. — Fragmente ceramice de factură tîrzie Monteoru (5, 7), Belopotok-Costișa (1-4, 6, 9, 10, 12-15) și Wietenberg (8, 11) din etapa de formare a grupului Noua (Noua I): 1-2 — Trușești—Movila din șesul Jijiei, niv. 1-2 (după M. Petrescu-Dîmbovița); 3, 9, 10, 15 — Corlăteni, niv. 1 (după I. Nestor); 12 — Valea Lupului — Iași (după M. Dinu); 8, 11 — Nicoleni (după Z. Szekely); circa 1/2 m. nat.

diferită. De asemenea, nu pare a fi lipsit de semnificație nici faptul că, spre sfârșitul existențelor, unele așezări aparținând culturilor clasice ale bronzului (ca aceea de la Sărata Monteoru, de exemplu) sînt puternic fortificate⁶⁰.

Evident că rezolvarea definitivă a acestor probleme depășește încă actualul stadiu al cunoștințelor noastre. Totuși, trebuie avute în vedere și o serie de fapte care au început să se contureze mai bine, îndeosebi prin cercetările din ultimii ani.

Referindu-ne mai sus la uneltele întîlnite în inventarul culturii Noua, am atras atenția asupra cîtorva care, prin factura lor, ar indica unele afinități cu regiunile răsăritene. În aceeași ordine de idei, relevăm, că, din datele de care dispunem pînă în prezent, unul dintre elementele fundamentale, care definește atît conținutul culturii Noua cît și pe acela al etapei premergătoare acesteia, *omoplatul crestat*, este cu totul străin de specificul culturilor clasice ale bronzului de pe teritoriul țării noastre. În schimb, această unealtă se întîlnește dincolo de Niprul inferior, în culturile bronzului tîrziu nord-pontic, pînă în Crimeea răsăriteană⁷⁰ și regiunea Mării de Azov⁷¹. Apariția sa la sfîrșitul epocii bronzului pe teritoriul țării noastre, fără a cunoaște aici o tradiție mai veche, pe de o parte, și răspîndirea sa în regiunea nord-pontică, pe de altă parte, sînt fapte care ne determină să înclinăm pentru originea răsăriteană a acestui element.

Din așezarea corespunzătoare nivelului inferior (1) de la Cavadinești provine, printre altele, și un cosor din falcă de animal, prevăzut la bază cu o perforație rectangulară⁷². Maniera foarte îngrijită în care este lucrat ne face să credem că reprezintă o copie mai mult sau mai puțin fidelă după un exemplar de bronz legat tipologic de cosoarele descoperite în cunoscutul depozit de la Sosnovaia Maza, sincronizat de O. A. Krivțova-Grakova cu o etapă mai tîrzie a culturii Sruby din regiunea Volgăi⁷³. Spre deosebire de acestea din urmă, exemplarul de la Cavadinești are tăișul curbat. Mai apropiat, sub aspectul tipologic, este cosorul de bronz de la Iagodnoe, pe Volga mijlocie, provenind din inventarul unui mormînt tumular aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby⁷⁴. În tot cazul, modelul de bronz al cosorului de la Cavadinești pare să fi fost mai evoluat, situîndu-se, în seria tipologică, după acela de la Iagodnoe (fig. 18).

Între uneltele de os descoperite în așezările corespunzătoare celor două nivele (1—2) de la Gîrbovăț — Zahareasca, o grupă relativ numeroasă o formează „secerile”-*tupik* din falcă de animal, unele dintre ele lucrate într-o manieră destul de rudimentară (fig. 19/2—4, 7). Secerile de acest tip, pe lîngă

⁶⁰ În legătură cu aceste probleme, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 103 și urm.

⁷⁰ I. T. Kruglikova, *Исследование сельской мер-пунорун саронейского Боснора*, în *SA*, I, 1958, p. 22, fig. 4; informații verbale în acest sens le datorăm și lui A. I. Terenokhin, V. A. Ilinskaia și I. M. Leskov de la Institutul de arheologie din Kiev.

⁷¹ Cf. K. F. Smirnov, *Курганы біля м. Великова Токмака*, în *АрхП*, VIII, 1960, p. 176 și fig. 127/9.

⁷² Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 151 și urm. și fig. 2/9.

⁷³ Vezi O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA* 46, p. 62 și fig. 14/7. Pentru depozitul de obiecte de bronz de la Sosnovaia Maza vezi și A. M. Tallgren, *La Pontide préscythique après l'introduction des métaux*, în *ESA*, II, 1926, p. 154 și fig. 88/4—5.

⁷⁴ Cf. N. I. Merpert, *Курганы эпохи бронзы у селъ Ягодного*, în *КС*, XLIX, 1952, p. 37—40 și fig. 10/1; idem, *Материалы по археологии среднего Запала-ска*, în *MIA*, 42, 1954, p. 47—48, și 72 și urm. precum și fig. 3/6.

faptul că abundă în inventarul așezărilor din grupul cultural Sabatinovka⁷⁵, imprimă o notă caracteristică inventarului stațiunilor din perioada corespunzătoare culturii Noua de pe teritoriul R.S.S. Moldovenesti⁷⁶. De asemenea, ele cunosc o largă răspîndire în cadrul așezărilor aparținînd culturii Sruby din

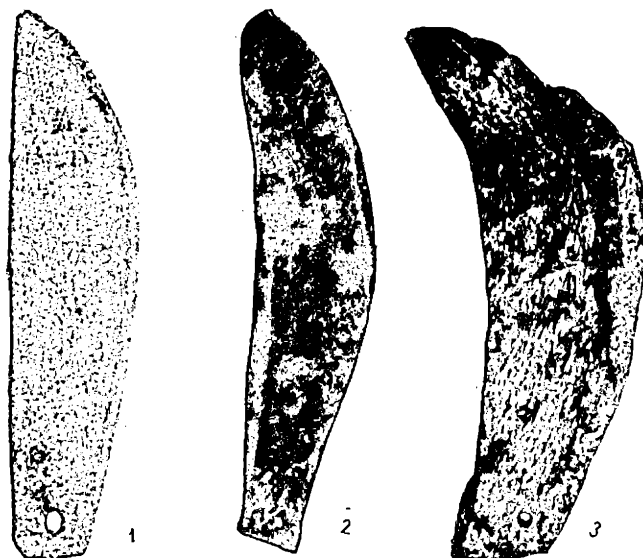

Fig. 18. — Cosoare de bronz (1—2) și de os (3): 1 — Sosnovaia Maza (după A. M. Tallgren); 2 — Jagodnoe-Volga inf. (după N. I. Merepert); 3 — Cavadinești, niv. 1; circa 2/3 m. năt.

regiunea nord-pontică și de pe Volga, fiind tot atât de comune culturilor bronzului tîrziu din sud-vestul Siberiei⁷⁷.

Tot de la Gîrbovăț — Zahareasca mai cităm o seceră din maxilar de porc, lucrată într-o manieră mai îngrijită, care ar putea fi comparată, eventual, cu unele exemplare de bronz, avînd lama lată și vîrfurile rotunjite, cunoscute pe Volga și Niprul inferior în perioada tîrzie a epocii bronzului⁷⁸, cu deosebirea că acestea din urmă au partea inferioară mult subțiată și terminată într-un mic cîrlig (fig. 19/1).

Din aceeași așezare din sudul Moldovei, mai provin și cîteva vîrfuri de săgeată de os, avînd corpul aproape cilindric și capul conic, goale în interior (fig. 20/1, 3, 5, 7). Unele dintre ele, aflate probabil într-un anumit stadiu de prelucrare, au corpul fațetat, de formă prismatică. Vîrfurile de săgeată de acest tip ar putea fi comparate cu unele exemplare, de asemenea de os, descoperite în așezările de la Ușkalka⁷⁹ și Peresadovka⁸⁰, aparținînd grupului Sabatinovka⁸¹. Cea mai bună replică însă pentru vîrfurile de săgeată de la Gîrbovăț — Zahareasca o găsim în inventarul mormintelor tumulare, aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby de la Cerebaevo, pe Volga⁸² (fig. 21/2—5). Tot din grupa vîrfurilor de săgeată mai face parte și tipul de formă triunghiulară, cu baza

⁷⁵ În legătură cu aceasta, vezi D. I. Teleghin, *Путания видности хронологі памятк пізньої бронзи низнього Подніпров'я*, în *Арх*, XII, 1961, p. 8; A. V. Dobrovolski, *art. cit.*, în *Арх*, IV, 1952, pl. II, 12.

⁷⁶ Cf. A. I. Meliukova, *art. cit.*, în *MIA*, 96, p. 29 și fig. 8/1—2; 11/7, 11.

⁷⁷ Cf. M. P. Giaznov, *К вопросу о культурах эпохи поздней бронзы в Сибири*, în *КС*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/8—10. De asemenea, informații verbale în acest sens le datorăm lui A. I. Terenokhin și A. I. Meliukova.

⁷⁸ Vezi de exemplu, la O. A. Krivtova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, fig. 14/10—11 sau 32/8—9.

⁷⁹ D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Арх*, XII, fig. 3/13.

⁸⁰ Vezi N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, fig. 6/13.

⁸¹ A. I. Terenokhin, *Предскифский период на Днепровском правобережье*, Kiev, 1961, fig. 71, 20.

⁸² Cf. I. V. Sinițin, *Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС*, în *КС*, L, 1953, p. 82 și urm. și fig. 35/2.

Fig. 19. — Secere de os (1), „seceri”-lupik din falcă de animal (2-4, 7), omoplat crestată (8) și alte obiecte din os (5-6, 9) din așezarea de tip „zolniki” de la Girbovăț, aparținând etapei de formare a grupului cultural Noua (Noua I), 1 — circa 1/2 m. nat.; 2-9 — circa 1/3 m. nat.

mult scobită și secțiunea transversală romboidală (fig. 20/6), care prezintă de asemenea analogii răsăritene⁸³.

Nu pot fi trecute cu vederea nici lopățelele din os găsite la Gîrbovăț — Zahareasca, cu prilejul săpăturilor din 1960 (fig. 20/8, 9). Una dintre ele este întrutotul identică, din punct de vedere al formei și dimensiunilor chiar, cu un exemplar descoperit în așezarea de la Hriașcevkă, din regiunea Volgăi mijlocii, aparținînd etapei Hvalinsk a culturii Sruby⁸⁴ (fig. 21/1).

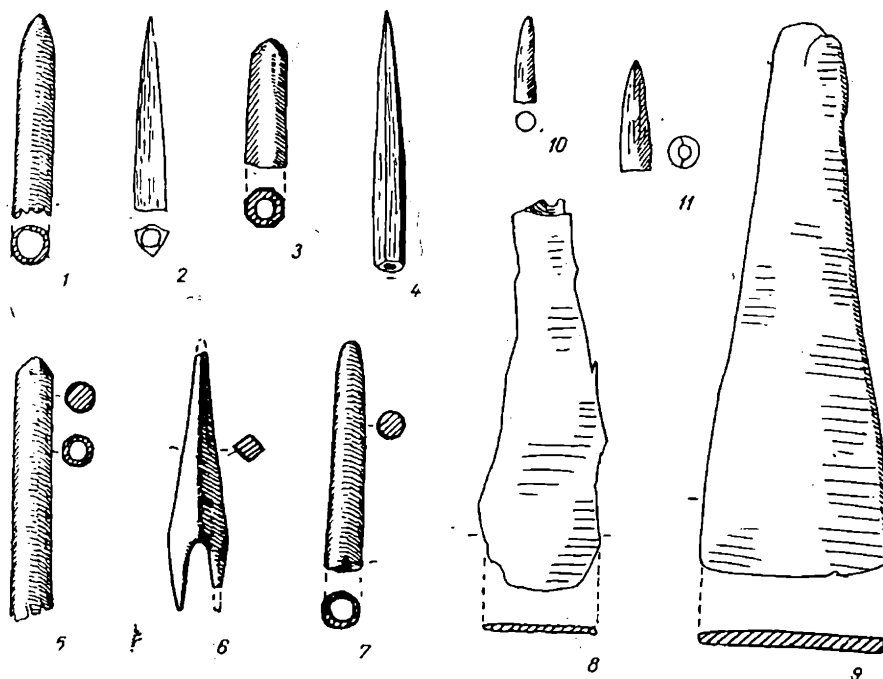

Fig. 20. — Virfuri de săgeată de diferite tipuri (1-7, 10-11) și lopățele (8, 9), din os (circa 3/4 m. nat.): 1, 3, 5-9 — Gîrbovăț; 2 — Peresadovka I (după N. N. Pogrebova); 4 — Ușkalka (după D. I. Teleghin); 10 — Malaia Țimbalka (după A. I. Terenokjin); 11 — Sabatinovka (după A. I. Terenokjin).

La acestea se mai adaugă și unele observații în ceea ce privește ceramica.

Din același nivel al așezării de la Cavadinești, în care s-a găsit cosorul de os amintit mai sus, provine și un fragment de vas, de formă probabil bi-tronconică, din pastă neagră, de calitate bună, avînd suprafața exterioară aproape mată, decorat cu motive adînc incizate în „fanioane încrucișate”⁸⁵ (fig. 24/1). Dată fiind particularitatea acestui motiv, înclinăm să-l comparăm, mai curînd, cu unele elemente decorative, oarecum înrudite, de pe vasele din

⁸³ I. V. Sinițin, *Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС*, în *КС*, L, p. 82, și urm.; cf. M. P. Giaznov, *art. cit.*, în *КС*, 64, 1956, p. 40 și fig. 14/7; I. V. Sinițin, *Поселения эпохи бронзы степных районов Заволжья*, în *СА*, XI, 1949, p. 215 și fig. 25; O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 21, fig. 14/15.

⁸⁴ Cf. N. I. Merpert, *Археологические памятники у села Хрящевки*, în *КС*, L, 1953, p. 51 și urm. și fig. 21/7.

⁸⁵ Cf. I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 3/7. De asemenea, unele detalii privind condițiile de găsire ale acestui fragment ceramic le datorăm informațiilor verbale de la I. T. Dragomir.

inventarul mormintelor Sruby documentate în regiunea Donului mijlociu⁸⁶ sau a Mării de Azov⁸⁷.

De asemenea, din așezarea de la Gîrbovăț — Zahareasca, semnalăm un fragment ceramic din pastă neagră cu luciu, decorat cu motive adînc incizate, constînd din linii în zigzag încrucișate, care realizează astfel un șir de romburi mai mult sau mai puțin regulate, legate între ele (fig. 24/5). Motive absolut identice sînt cunoscute destul de frecvent în culturile bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică⁸⁸.

★

Pe baza analogiilor arătate, toate aceste elemente vădese o anumită factură răsăriteană. Subliniem faptul că apariția lor pentru prima oară pe teritoriul de nord-est al țării noastre are loc o dată cu etapa corespunzătoare aici a procesului de dislocare și de transformare radicală a culturilor clasice ale bronzului din spațiul respectiv.

Prezența acestor resturi de cultură materială în inventarul așezărilor, constantă (cum e cazul omoplatului crestat) și uneori destul de intensă și variată (ca la Gîrbovăț — Zahareasca), nu poate fi atribuită unor simple relații de schimb intertribale. Menționăm că recent, studiind scheletele provenind din necropola Noua de la Trușești — Tușueta, precum și din altele corespunzătoare de pe teritoriul Moldovei, Olga Necrasov și Maria Cristescu au sesizat existența unor afinități destul de pronunțate între structura antropologică a acestora și aceea a triburilor Sruby din regiunea nord-pontică⁸⁹.

Departate de a avea un caracter absolut întîmplător, aceste fapte credem că reprezintă, în ansamblul lor, ilustrarea unui fenomen cu o semnificație mai profundă. În mod firesc, ele ne impun să avem în vedere evenimentele petrecute la sfîrșitul epocii bronzului în regiunea nord-pontică, relevate cu ani în urmă de către O. A. Krivțova-Grakova.

★

Către mijlocul mileniului al II-lea î.e.n., în regiunea corespunzătoare cursului median al Volgăi se cristalizase deja, în formele sale definitive, cultura Sruby, legată genetic de cultura Poltavka, pe care o succede imediat⁹⁰.

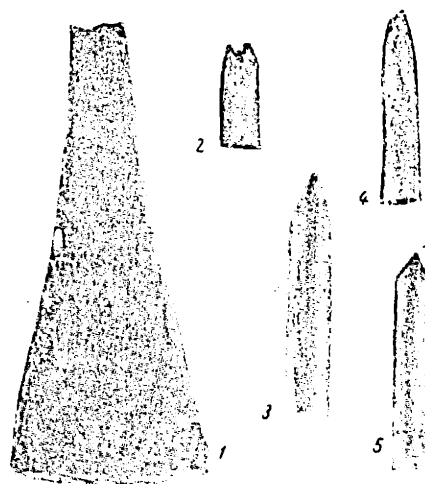

Fig. 21. — Lopătică (1) și vîrfuri de săgeată din os (2-5) din etapa Hvalinsk a culturii Sruby de pe Volga. 1 — Hriașcevi (după N. I. Merpert); 2 — 5 — Cerebaevo (după I. V. Sinișin). 1 — circa 2/3 m. nat.; 2-5 — circa 3/4 m. nat.

⁸⁶ O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, fig. 17/1.

⁸⁷ M. I. Viazmitina, V. A. Ilinskaia, E. F. Pokrovskia, A. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *Курганы біля с. Ново-Пилипівки і радгоспу „Аккермень”*, în *АрхР*, VIII, 1960, p. 34 și fig. 14/2.

⁸⁸ Vezi de exemplu I. T. Kruglikova, *Поселения эпохи поздней бронзы и раннего железа в восточном Крыму*, în *SA*, XXIV, 1955, fig. 8/8.

⁸⁹ Cf. Olga Necrasov și Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din necropola de la Trușești aparținând culturii Noua*, comunicare ținută la Conferința națională de arheologie de la București din mai 1961.

⁹⁰ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 26 și urm. și harta de la sfîrșitul volumului.

La începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II î.e.n. începe deplasarea masivă și relativ lentă a purtătorilor culturii Sruby dinspre Volga-Don către Nistru. Afectînd un spațiu imens, cuprinzînd bazinul Donețului și întreaga regiune nord-pontică, inclusiv Crimeea, această migrațiune cauzează o serie de profunde transformări, aici, sub aspectul cultural și etnic. Una dintre principalele sale consecințe a constituit-o dislocarea culturii catacombelor, răspîndită în aria respectivă în perioada corespunzătoare bronzului mijlociu, din formele sale proprii, și nașterea unor grupuri culturale noi. Astfel, la începutul ultimului păttrar al mileniului II î.e.n. se conturează, în întreaga regiune nord-pontică pînă departe spre stepele Volgăi, un complex cultural care poartă o puternică amprentă a noilor veniți, *triburile Sruby*⁹¹.

Referindu-se la grupul Sabatinovka, cercetătoarea sovietică nu ezită cîtuși de puțin să-l caracterizeze drept una dintre etapele culturii materiale a triburilor Sruby din regiunea nord-vest-pontică⁹².

★

Teza Olgăi A. Krivțova-Grakova ni se pare, în ceea ce ne privește, destul de sugestivă. N-ar fi exclus ca puternica migrațiune a triburilor Sruby, avînd în vedere radicalele restructurări etnico-culturale cauzate de aceasta pe o arie atît de întinsă, să fi afectat parțial, cu ultimele sale prelungiri, și teritoriul țării noastre. Faptul pare cu atît mai verosimil, cu cît în ultimii ani, prin descoperirea de la Grădiștea, raionul Cimișlia (R.S.S. Moldovenească), pe Cogîlnicul superior, aria de răspîndire a mormintelor Sruby a fost extinsă spre vest, dincoace de Nistru⁹³. Reținem, ca un amănunt important, faptul că locul acestei descoperiri funerare, datînd după toate probabilitățile dintr-o perioadă corespunzătoare grupului cultural Sabatinovka⁹⁴, se află la numai circa 40 km, în linie dreaptă, est de Prut, aproximativ în direcția orașelor Vaslui și Huși.

O asemenea ipoteză pune desigur problema culturii Noua într-o altă lumină, implicînd, firește, participarea oarecum activă a unei componente răsăritene la geneza grupului respectiv. Astfel, prezența elementelor de factură răsăriteană în inventarul așezărilor aparținînd atît culturii Noua propriu-zise cît și etapei imediat anterioare acesteia ar fi întru totul justificată.

★

Din cîte s-au văzut pînă aici au reieșit afinitățile dintre grupurile culturale Noua și Sabatinovka. De aceea găsim necesar, în limita informațiilor de care dispunem, să facem cîteva observații asupra acestui din urmă grup.

⁹¹ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.* în MIA, p. 157 și urm.

⁹² *Ibidem*, p. 122 și urm.

⁹³ T. G. Obaldueva, *Курганы эпохи бронзы на р. Когильник*, în *Izvestia*, 5(25), 1955, p. 44 și urm. De asemenea, morminte Sruby au mai fost descoperite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești la Sarata (cf.

T. D. Zlatkovskaia, *К вопросу об этногенезе фракийских племен*, în SE, 6, 1961, p. 24).

⁹⁴ Conform unei discuții purtate cu A. I. Meliukova, această descoperire ar putea să dateze chiar dintr-o perioadă imediat anterioară grupului Sabatinovka.

După O. A. Krivțova-Grakova, etapa corespunzătoare primelor manifestări cultural-materiale a triburilor Sruby în regiunea nord-vest-pontică o constituie cultura Belozerka căreia îi succede imediat grupul Sabatinovka⁹⁵.

În perioada în care cunoscuta cercetătoare sovietică emitea această ipoteză se baza exclusiv pe criterii de ordin tipologic, neavînd atunci la dispoziție și o confirmare stratigrafică. Ulterior, prin săpăturile de la Ușkalka, pe Niprul inferior, executate de către V. A. Ilinskaia și D. I. Teleghin, s-a dovedit, de data aceasta stratigrafic, că grupul Sabatinovka este anterior culturii Belozerka⁹⁶. Astfel, aceste descoperiri au permis, cu toată certitudinea, încadrarea grupului cultural Sabatinovka în perioada finală propriu-zisă a epocii bronzului din regiunea nord-vest-pontică.

Cercetînd materialul arheologic provenind din așezarea de la Sabatinovka, pe Bugul mijlociu, ne atrage atenția, în primul rînd, un ac de bronz avînd capătul rulat în bucle multiple și partea superioară înfășurată, *Schleifennadel*⁹⁷ (fig. 22/1). Două exemplare din aceeași categorie tipologică s-au găsit în așezarea aparținînd etapei imediat anterioare culturii Noua, de la Gîrbovăț — Zahareasca (fig. 22/2, 3). Este vorba de așa-numitele ace de *tip cipriot*, larg răspîndite în Europa centrală pînă în sudul Germaniei încă din perioada timpurie a epocii bronzului⁹⁸. Ele lipsesc însă cu desăvîrșire din complexele aparținînd etapelor tîrzii ale bronzului atît de pe teritoriul țării noastre, cît și din centrul Europei.

Deși nu este locul să discutăm aici problema încadrării celor două grupuri culturale, Noua și Sabatinovka, menționăm totuși că prezența acestui element — atît la Gîrbovăț — Zahareasca, cît și în așezarea eponimă din regiunea nord-vest-pontică — contribuie la coborîrea limitei cronologice inferioare a complexelor de unde provine.

Dar la Sabatinovka s-au găsit însă și cîteva fragmente ceramice, decorate cu valuri mărunte și multiple. Acest element decorativ este caracteristic îndeosebi grupei vestice a culturii catacombelor, documentată în regiunea nord-vest-pontică în perioada corespunzătoare bronzului mijlociu, care precede aici, de altfel, cultura Sabatinovka⁹⁹.

De asemenea, aceleași reminiscențe, legate de formele clasice ale culturii catacombelor, reprezentate printr-un număr restrîns de fragmente ceramice, se întîlnesc și în inventarul așezărilor de la Peresadovka I¹⁰⁰, pe Ingul, afluent al Bugului, și Ușkalka¹⁰¹, aparținînd, de asemenea, grupului Sabatinovka. Referindu-se la elementele în cauză de la Pîresadovka I, N. N. Pogrebova observă însă că ele se apropie de ceramica perioadei mijlocii a epocii bronzului nord-vest-pontic¹⁰². Accentuăm totodată că, atît la Peresadovka I, cît și la

⁹⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 118 și urm.

⁹⁶ Cf. D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Arh*, XII, 1961, p. 4 și urm.

⁹⁷ Cf. V. A. Dobrovolski, *art. cit.*, în *ArhP*, IV, pl. II/17.

⁹⁸ În legătură cu aceasta, vezi Hans-Jürgen Hundt, *Beziehungen der „Straubinger“ Kultur zu dem Frühbronzezeitkulturen der östlichen benachbarten Räume*, Kommission f. das Äneolithikum und die ältere Bronzezeit Nitra 1958, Bratislava, 1961, p. 151—152, 155

și harta 6. De asemenea, vezi și Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 128—129, și fig. 56/1.

⁹⁹ Asupra prezenței acestor elemente în așezarea de la Sabatinovka ni s-a atras atenția de către A. I. Melukova.

¹⁰⁰ N. N. Pogrebova, *art. cit.* în *SA*, 4, 1960, p. 86 și urm. și fig. 6/6, 9—12, 14—15.

¹⁰¹ D. I. Teleghin, *art. cit.*, în *Arh*, XII, p. 6 și fig. 3/11; 4/3, 5.

¹⁰² Cf. N. N. Pogrebova, *loc. cit.*

Ușkalka, elementele respective apar în ambianța unui mediu legat întru totul, prin trăsăturile sale fundamentale, de specificul grupului cultural Sabatinovka.

Exemplul celor două așezări amintește un fenomen oarecum asemănător de pe teritoriul țării noastre, în cazul etapei imediat anterioare culturii Noua.

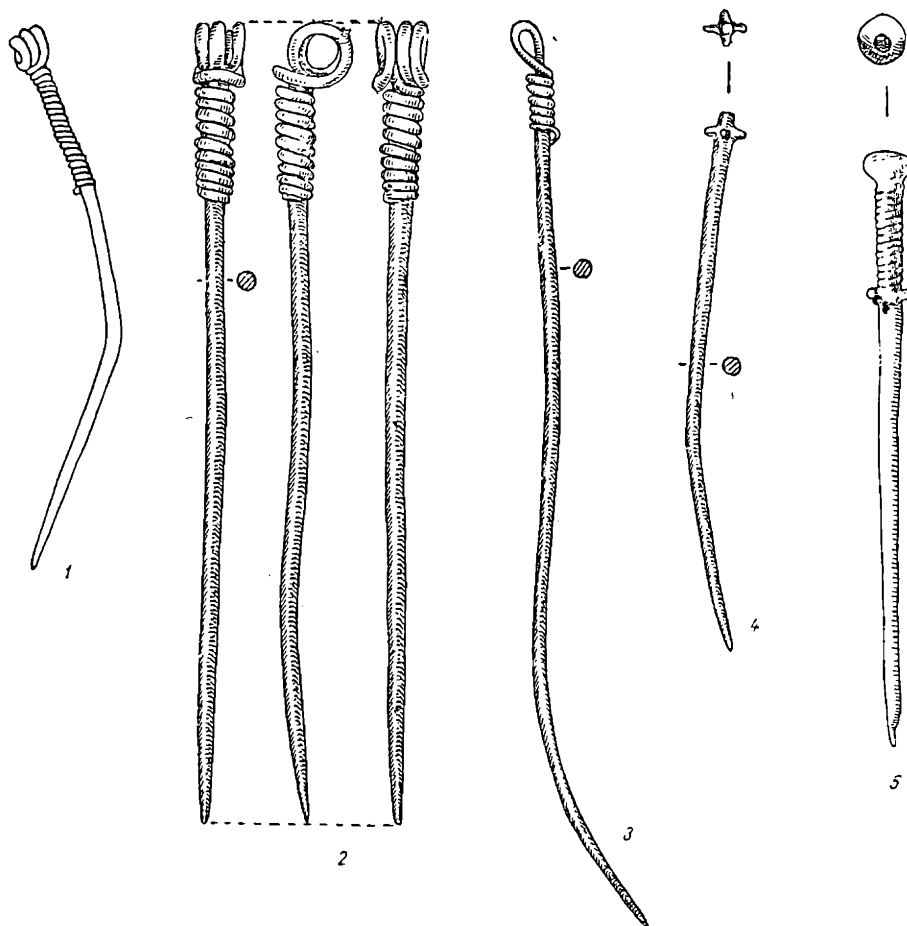

Fig. 22. — Ace de bronz de tip cipriot — *Schleifennadel* (1–3) și cu protuberanțe — *Warzennadel* (4–5): 1—Sabatinovka (după A. V. Dobrovolski); 2–4 — Girbovăț; 5 — Teiuș (după K. Horedt); circa 2/3 m. nat.

El ne sugerează, în același timp, ipoteza existenței în regiunea nord-vest-pontică a unei etape corespunzătoare, care ar face legătura, de data aceasta, între cultura catacombelor și cultura Sabatinovka propriu-zisă.

Ținând seama de aceste fapte, n-ar fi exclus ca la Sabatinovka să fie vorba de două nivele de locuire, a căror delimitare stratigrafică, din motive probabil cu totul obiective, nu a fost posibilă în timpul săpăturilor efectuate acolo. Într-o asemenea ipoteză, nivelului inferior i s-ar putea atribui, eventual, acul de bronz de tip cipriot și fragmentele ceramice de o factură mai veche

la care ne-am referit mai sus. Depunerea respectivă ar fi contemporană, în acest caz, cu așezările de la Ușkalka și Peresadovka I, și corespunzătoare totodată pe teritoriul R.P. Române, etapei imediat anterioare culturii Noua propriu-zisă, ilustrată prin așezările de la Gîrbovăț — Zahareasca, Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2), Gorlăteni — Pe țarină (1) etc.

Destul de semnificativă în acest sens, ni se pare și situația stratigrafică a așezării de la Ușkalka. Astfel, între depunerea inferioară de aici, cu resturi din vremea unei etape timpurii a grupului Sabatinovka, și cea superioară, aparținând culturii Belozerka, se interpune un strat steril, de aluviune, gros de circa 0,25—0,60 m¹⁰³. Acest hiatus, survenit între perioadele de existență a celor două așezări, desigur că nu poate fi generalizat ca atare pentru întreaga regiune nord-vest-pontică, el avînd un caracter strict local și limitat exclusiv la cazul descoperirii respective. Totuși, el constituie un exemplu care ar indica existența unei anumite perioade de timp între etapa mai timpurie Sabatinovka (într-o altă accepție etapa imediat anterioară culturii Sabatinovka propriu-zisă) și cultura Belozerka. Această perioadă de vreme, care se interpune între durată de existență a celor două așezări de la Ușkalka, ar corespunde ca timp și conținut culturilor Noua, de pe teritoriul țării noastre, și Sabatinovka deplin încheiate din regiunea nord-vest-pontică.

Nu este mai puțin adevărat că unii arheologi sovietici lasă să se întrevadă existența anumitor diferențieri din punct de vedere cronologic în cadrul așezărilor grupului Sabatinovka. Astfel, N. N. Pogrebova se referă la „unele așezări aparținînd etapei timpurii (Ușkalka, Voloșeskoe etc.)” și la altele „din etapa tîrzie” a acestei culturi¹⁰⁴. Desigur că, prin așezări din etapa Sabatinovka-timpurie, avînd în vedere exemplificările făcute în acest sens, N. N. Pogrebova înțelege tocmai pe acelea în inventarul cărora se întîlnesc unele elemente ceramice legate de formele clasice ale culturilor bronzului mijlociu.

Am precizat mai sus că principala trăsătură care deosebește cultura Noua propriu-zisă de etapa care o precede imediat constă din prezența în repertoriul ceramic al acesteia din urmă a unui număr foarte redus de elemente caracteristice culturilor clasice ale bronzului documentate anterior în regiunea respectivă.

În așezările din sudul Moldovei, ca de exemplu la Gîrbovăț — Zahareasca și Cavadinești (1), se întîlnesc fragmente ceramice prevăzute cu motive decorative caracteristice ultimei faze de evoluție a culturii Monteoru¹⁰⁵. Mediul în care apar însă aceste fragmente este deja contaminat cu elemente răsăritene și, totodată, radical transformat în sensul unei noi culturi, fenomen care afectează în egală măsură un spațiu ce depășește cu mult limitele ariei de răspîndire ale culturii Monteoru. Integrarea celor două așezări în aria Monteoru și atribuirea lor acestei culturi ni se pare cu atît mai puțin plauzibilă, cu cît prin aspectul

¹⁰³ Vezi D. I. Teleghin, *art. cit.* în *Arh.*, XII, p. 3—4 și fig. 1.

¹⁰⁴ Cf. N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, p. 89.

¹⁰⁵ Numărul acestor elemente este foarte restrîns. La Gîrbovăț, de exemplu, ele reprezintă în repertoriul ceramic un procentaj de-abia de 4—5 %, iar la Cavadinești (1) o proporție incomparabil mai mică.

general arheologic care le caracterizează ele sînt detaşate fundamental de formele clasice ale culturii Monteoru.

Evident că aceleaşi observaţii se pot face atît pentru aşezările corespunzătoare din jumătatea de nord a Moldovei (Corlăteni — Pe ţarină (1), Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (1—2) etc.), cît şi pentru acelea din Transilvania (Nicoleni). Apariţia elementelor Belopotok-Costişa, în primul caz, şi a celorla Wietenberg, în cel de-al doilea caz, în ambianţa însă a unui context arheologic absolut identic aceluia caracteristic staţiunilor din sudul Moldovei (Cavadi-neşti (1) şi Gîrbovăţ — Zahareasca), trebuie interpretată în cadrul aceluiaşi fenomen general.

Rezumînd cele expuse pînă aici, este necesar să accentuăm că *etapa imediat anterioară culturii Noua* de pe teritoriul R.P. Romîne îşi are, eventual, un corespondent în regiunea nord-vest-pontică, reprezentat prin faza timpurie a culturii Sabatinovka. Prin conţinutul său, această etapă este esenţial deosebită de culturile clasice ale bronzului care o preced imediat. Comunitatea trăsăturilor fundamentale şi a ariei de răspîndire o leagă strîns de grupul Noua, ea constituind, de fapt, preludiul acestuia.

III

Fenomenul de sinteză culturală, survenit o dată cu începuturile perioadei tîrzii a epocii bronzului pe teritoriul cuprins între bazinul Nistrului superior la nord, Dunărea de Jos la sud, Podişul Transilvaniei la vest şi Niprul inferior la est, a avut un caracter unitar şi intens pe toată această arie de răspîndire.

Anumite fapte, relevate deja, ne-ar permite să întrezărim chiar eventualele cauze care l-au determinat. Dispariţia particularităţilor esenţiale ale culturilor bronzului mijlociu prin cristalizarea rapidă a trăsăturilor specifice noului complex cultural, însoţită de apariţia spontană a unor elemente străine, lipsite de antecedente locale, toate acestea constituie, foarte probabil, reflexul unor frămîntări de caracter etnico-cultural, provocate, după cum ar indica-o datele mai recente, de curentul pornit dinspre Volga-Don. Ţinînd seama de amploarea şi caracterul evenimentelor petrecute în aceeaşi vreme în regiunile nord-pontice, n-ar fi de loc exclus ca tocmai această componentă răsăriteană să fi jucat un rol hotărîtor în structura fenomenului despre care este vorba.

Într-o asemenea ipoteză, păstoritul, una dintre trăsăturile fundamentale ale noului complex cultural care ia naştere în legătură cu acest proces, ar apărea mai curînd drept forma de viaţă economică cea mai adecvată unei perioade de mari transformări şi de adînci tulburări intertribale.

În desfăşurarea sa, acest fenomen de uniformizare culturală cunoaşte două etape bine definite prin conţinutul lor.

Prima etapă constă din dislocarea şi restructurarea convergentă a culturilor bronzului documentate aici în perioada precedentă. Este etapa în care persistenţa slabă a reminiscenţelor legate de formele clasice ale culturilor

bronzului mijlociu din regiunea respectivă (cazul elementelor Monteoru în sudul Moldovei, Belopotok-Costișa în nordul Moldovei etc.), dă o ușoară coloratură, imprimând o notă de particularitate locală, prea diminuată însă pentru a permite o individualizare în acest sens.

Cea de-a doua este etapa de definitivare a fenomenului la care ne referim, caracterizată deosebi prin lipsa ultimelor reminiscențe legate de culturile clasice locale ale epocii bronzului.

Prezența sau absența acestor din urmă elemente într-un anumit inventar constituie unul dintre indiciile de bază în atribuirea contextului respectiv primei sau celei de-a doua etape.

În perspectiva acestui ansamblu, cultura Noua, în accepția de pînă acum a noțiunii, n-ar constitui altceva decît ilustrarea celei de-a doua etape în regiunea corespunzătoare Transilvaniei, Moldovei, R.S.S. Moldovenești și părții de nord-vest a R.S.S. Ucrainene. Ea ar reprezenta deci ultimul stadiu de evoluție al grupei vestice din cadrul marelui complex cultural care se conturează la sfîrșitul epocii bronzului între Podișul Transilvaniei și Niprul inferior.

În lumina ultimelor ipoteze sugerate de o serie de fapte, subliniate în repetate rînduri, privind geneza și semnificația însăși a complexului cultural în care se încadrează în mod organic grupul Noua, sînt necesare anumite rectificări.

Am văzut că sub aspectul conținutului, cultura Noua propriu-zisă este strîns legată de etapa care o precede imediat. Iar aceasta din urmă, la rîndul său, se detașează fundamental de culturile locale ale bronzului mijlociu. Din acest motiv credem că ar apărea oarecum indicată denumirea de *etapa Prenoua* (eventual *Protonoua*), pentru ceea ce a fost desemnat pînă aici prin conceptul de *etapa imediat anterioară culturii Noua*.

Pe de altă parte, dacă avem în vedere că noțiunile *Prenoua* (*Protonoua*) și *Noua* indică de fapt două etape de evoluție ale aceluiași fenomen, credem că nu am greși totuși acordînd conceptului de *cultura Noua* un sens mai larg. Aceasta ar presupune înglobarea în sfera noțiunii de *cultura Noua* și conținutul a ceea ce se numește *etapa imediat anterioară culturii Noua*. Într-o asemenea accepție, cultura Noua, identificîndu-se integral cu grupa vestică a complexului cultural amintit, ar presupune în evoluția sa cele două etape: etapa de formare (I), constînd din dislocarea și restructurarea în sens comun a vechilor culturi din bronzul mijlociu, și etapa de definitivare (II).

Participarea unei componente răsăritene la geneza grupului Noua (ipoteză a cărei verificare necesită încă cercetări pe teren) nu implică totuși minimalizarea rolului culturilor locale ale bronzului mijlociu. Desigur că fondul autohton, așa cam a arătat I. Nestor, prezintă o importanță deosebită atît sub as-

pectul etnic, cît și cultural¹⁰⁶. Dovada elocventă în acest sens ne-o oferă, printre altele, însuși repertoriul ceramic al grupului Noua.

Astfel, ceașca cu una sau două torți supraînălțate, prevăzute cu buton sau creastă, poate fi atribuită într-o largă măsură culturii Monteoru¹⁰⁷, deși elemente oarecum similare nu par a fi străine nici de specificul culturii Belopotok-Costișă (Komarovo), după cum ar indica-o unele descoperiri din Galiția și Podolia¹⁰⁸. În legătură cu această din urmă cultură trebuie de pus, eventual, cestile de formă aproximativ bitronconică, cu umărul rotunjit, prevăzute cu două torți în bandă, foarte puțin supraînălțate, dintre care cităm un exemplar semnalat în necropola de la Trușești — Țuguieța¹⁰⁹ și altul din așezarea de tip cenușar de la Dumești¹¹⁰, raionul Tg.-Negrești, regiunea Iași (fig. 2/6; 8/6).

O moștenire a culturilor Monteoru¹¹¹ sau Belopotok-Costișă (Komarovo)¹¹² o constituie, fără îndoială, unele variante ale vasului în formă de sac prevăzut cu unu sau două brîie în relief și, uneori, cu găuri butoni sub margine. În ceea ce privește vasele cu corpul alungit, mai mult sau mai puțin bombat, prevăzute cu două torți în bandă sau masive și cu un început de creastă, desprinse cîteodată de pe brîie în relief, această formă este întrucîtva comună culturilor Belopotok-Costișă (Komarovo)¹¹³ și Wietenberg¹¹⁴. De asemenea, diversele tipuri de castroane și variante ale acestora din grupul Noua se leagă tipologic de ceramica culturilor Monteoru¹¹⁵, Belopotok-Costișă (Komarovo)¹¹⁶ sau chiar Wietenberg¹¹⁷.

Stadiul actual al cunoștințelor noastre nu ne permite să delimităm cu suficientă precizie aportul fiecăreia din cele trei culturi autohtone, luate separat, la formarea grupului Noua. S-ar părea că, în comparație cu celelalte, cultura Monteoru ar fi deținut rolul primordial, ipoteză în sprijinul căreia ar pleda o serie de fapte.

Astfel, în perioada corespunzătoare cu ultima fază de existență a așezării de la Sărata Monteoru, elementele acestei culturi pătrund în Transilvania, în mediul Wietenberg, precum și mai departe, spre nord, în aria de răspîndire a culturii Belopotok-Costișă¹¹⁸, pînă în Podolia și sudul Voliniei¹¹⁹. De asemenea, elemente de factură Monteoru tîrzie, asociate cu cele Belopotok-Costișă, apar în cel mai vechi nivel de locuire al așezării de tip cenușar de la Trușești — Movila din șesul Jijiei¹²⁰. Radierea acestor elemente dincolo de limitele ariilor obișnuite de răspîndire, în pragul și la începutul procesului de formare al grupului Noua, ar lăsa să se întrevadă, oarecum, tendința culturii

¹⁰⁶ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 131.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ I. K. Sveșnikov, *Роскопки в с. Костянуці на полі лиственицина*, în *АрхП*, IV, 1952, p. 131 și urm. și pl. II/11.

¹⁰⁹ M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, fig. 7/2.

¹¹⁰ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *art. cit.*, în *ASU Iași*, 1, 1-2, 1955, p. 20-21 și fig. 6/3.

¹¹¹ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 105.

¹¹² I. K. Sveșnikov, *art. cit.*, în *АрхП*, IV, 1952, pl. II/2, 13; T. S. Passek, *Стоянка комаровской культуры на среднем Днестре*, în *KS*, 75, 1959, fig. 55/5; 56/6, 7.

¹¹³ A. Gardawski, *Plemiona kultury Trzcinieckiej w Polsce*, în *Materiały Starożytne*, V, pl. LXXXIII.

¹¹⁴ K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, fig. 12/A, 5, 1a; D 3.

¹¹⁵ I. Nestor, *loc. cit.*

¹¹⁶ T. S. Passek, *art. cit.*, în *KS*, 75, fig. 55/6-7.

¹¹⁷ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 807.

¹¹⁸ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 102-103.

¹¹⁹ I. K. Sveșnikov, *Памятники племен бронзового века Прикарпатья и западной Подольи*, Moscova, 1958, p. 14.

¹²⁰ Cf. M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 33 și fig. 20.

Monteoru de a-și asuma în perioada respectivă locul dominant față de partenerii ei, Wietenberg și Belopotok-Costișa.

Destul de interesante sînt unele observații privind ritul de înmormîntare. După cum o dovedesc descoperirile din Transilvania, Moldova și Ucraina subcarpatică, ritul funerar specific grupului Noua îl formează inhumarea, cu schelete chircite, pe stînga sau dreapta, în morminte plane. Incinerarea apare extrem de rar, constituind un caz cu totul excepțional¹²¹.

Ritul inhumării este caracteristic atît culturii Monteoru¹²², cît și culturii Belopotok-Costișa¹²³. În schimb, culturii Wietenberg îi este specifică incinerarea¹²⁴. În perioada imediat ulterioară culturii Wietenberg, constatăm în regiunea intracarpatică înlocuirea vechii tradiții funerare locale prin generalizarea inhumării în morminte plane. Schimbarea ritului de înmormîntare survenită în Transilvania la sfîrșitul epocii bronzului (cel puțin pe o anumită parte a acestei provincii) se datorește probabil uneia dintre componentele extracarpatică care a participat aici la gîneza grupului cultural Noua.

Să revenim la repertoriul ceramic al culturii Noua și cu alte observații.

Am menționat mai sus caracterul eterogen pe care-l prezintă categoria vaselor în formă de sac. Firește că în mare parte, după cum a reieșit de altfel din cele expuse, aceste forme au o tradiție legată de culturile locale ale bronzului mijlociu. Totuși, nu este mai puțin adevărat că fragmente ceramice cu brîu în relief simplu, uneori crestat sau alveolat, provenind de la forme oarecum similare aceloră din grupul Noua, sînt foarte frecvente în inventarul așezărilor aparținînd bronzului tîrziu din regiunea nord-pontică. După O. A. Krivțova-Grakova, această categorie ceramică constituie una dintre trăsăturile esențiale ce caracterizează cultura materială a triburilor Sruby în cea de-a doua etapă a sa de evoluție¹²⁵. În cadrul ceramicii grupului Noua, întîlnim relativ rar unele fragmente cu decor incizat în motive simple, care nu au o legătură strînsă cu maniera decorativă specifică formelor clasice ale culturilor Monteoru, Belopotok-Costișa sau Wietenberg (fig. 24/1—6). De asemenea, unele fragmente de vase în formă de sac sînt lucrate uneori dintr-o pastă de culoare negricioasă sau brună, avînd suprafața exterioară mată, cîteodată moale la pipăit, iar în alte cazuri mai aspră (fig. 5 ; 24/7—12).

Ținînd seama de cele două fragmente amintite, și îndeosebi de cel de la Cavadinești, n-ar fi exclus ca în ansamblul ceramic al grupului Noua să-și fi adus un aport mai mult sau mai puțin limitat și elementele răsăritene. În sensul aceleiași ipoteze, ar trebui avut în vedere și maniera de a decora unele vase în formă de sac cu șiruri de găuri, complete sau incomplete, executate uneori dinspre exterior spre interior. S-ar putea ca și în acest caz să avem de-a face, într-o oarecare măsură, cu anumite influențe răsăritene, cu atît mai mult cu cît astfel de elemente decorative nu sînt străine ceramicii culturilor bronzului tîrziu din regiunile de dincolo de Nipru¹²⁶.

¹²¹ Cf. de exemplu la Piatra-Neamț — Cîrtei, vezi M. Zamoșteanu, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 360—361.

¹²² Cf. I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 104—105.

¹²³ Cf. I. K. Svechnikov, *op. cit.*, p. 12.

¹²⁴ Cf. I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 113.

¹²⁵ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, pass.

¹²⁶ V. A. Ilinskaia, *Бондарихская культура бронзового века*, SA, I, 1961, fig. 1/10; 2/5, 8; 3/5; idem, *Несколько данных про памятники доби бронзы в левобережном лесостепи*, Arh, X, 1957, pl. 1/2, 7; 111/18; P. D. Liberov *Поселения у хутора Воиновки и Шедедовки на р. Оскэе*, KSU, 11, 1961, fig. 3/16; V. A. Ilinskaia, *Поселение комаровской культуры у с. Мошны*, KSU, 10, 1960, fig. 2/3, 5; 3/4—12.

Așadar, în vederea întocmirii unui studiu monografic cât mai complet, se impune ca pe viitor ceramica grupului Noua să fie confruntată nu numai cu aceea a culturilor autohtone care o preced imediat (Monteoru, Belopotok-Costița sau Wietenberg), ci și cu ceramica culturilor bronzului târziu din regiunea nord-pontică.

Ocupându-se de ceramica grupului Sabatinovka, O. A. Krivțova-Grakova a remarcat, ca o particularitate a acesteia, ceștile prevăzute cu torți cu butoni sau creste¹²⁷. Evident că acest element nu poate fi atribuit tradițiilor culturilor bronzului din regiunea nord-vest-pontică. Prezența sa acolo nu s-ar explica decât printr-o puternică influență exercitată de grupul Noua. De asemenea, n-ar fi exclus ca și unele variante ale vasului în formă de sac, atât de comune grupului Sabatinovka, să aibă aceeași origine, deși O. A. Krivțova-Grakova îl atribuie exclusiv elementelor de cultură materială a triburilor Sruby¹²⁸. De asemenea, aceluiași curent vestic trebuie atribuit, printre altele, și acul de bronz de tip cipriot găsit în așezarea eponimă despre care am vorbit deja mai sus.

Pe baza acestor fapte, pare întru totul întemeiată ipoteza unei componente vestice în procesul de formare a grupului Sabatinovka.

Legăturile strânse dintre grupurile culturale Noua și Sabatinovka nu pot fi contestate. Sub anumite aspecte, ele au fost sesizate, de altfel, în ultima vreme și de unii cercetători sovietici ca N. N. Pogrebova¹²⁹ sau A. I. Meliukova¹³⁰.

Afinitățile dintre cele două grupuri constau în identitatea tipului de așezare, a structurii economice, într-o oarecare măsură a repertoriului ceramic, precum și în maniera specifică de prelucrare a osului cu anumite elemente caracteristice.

Ceea ce le deosebește se referă în primul rând la ritul de înmormântare. Grupului Noua îi este caracteristică inhumarea cu schelete chircite în morminte plane. În grupul Sabatinovka se întâlnesc morminte cu schelete în poziție chircită, pe o parte, dar inhumate în curgane¹³¹. Dată fiind poziția geografică pe care o ocupă aria de răspândire a culturii Sabatinovka, s-ar putea ca aici amprenta elementelor răsăritene, legate de culturile bronzului târziu din întreaga regiune nord-pontică, bazinul Donului și de pe Volga inferioară și mijlocie, să fi fost cu mult mai puternică decât în mediul Noua. Acestui fapt i se datorează probabil particularitatea pe care o prezintă grupul Sabatinovka, sub aspectul ritului funerar, față de Noua.

În tot cazul, problema afinităților și deosebirilor dintre cele două grupuri culturale rămâne deschisă, urmînd a fi aprofundată pe viitor.

¹²⁷ Cf. O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 129.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 124.

¹²⁹ N. N. Pogrebova, *art. cit.*, în *SA*, 4, 1960, p. 86 și urm.

¹³⁰ A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 34.

¹³¹ A. I. Terenokhin, *art. cit.*, în *SA*, XXIV, p. 22.

În stadiul actual al cercetărilor, deși grupurile Noua și Sabatinovka nu pot fi confundate reciproc, ele se încadrează totuși organic în unul și același complex cultural, creat prin sinteza elementelor legate de patru culturi diferite (Monteoru, Belopotok-Costișa, Wietenberg și grupa vestică a culturii catacombelor), fenomen care a fost dinamizat probabil de curentul răsăritean, pornit, după cum preconizează O. A. Krivțova-Grakova, la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului II î.e.n. din regiunea Volga-Don.

★

Vom încerca acum o precizare a limitelor cronologice în care se integrează complexul de cultură Noua-Sabatinovka.

După I. Nestor, sfârșitul culturilor clasice ale bronzului din spațiul carpato-dunărean, cauzat de preliminariile continentale ale mării migrațiuni egeice, ar fi avut loc în secolele XIV-XIII î.e.n. În sprijinul acestei datări, I. Nestor are în vedere faptul că „primele infiltrări în Grecia sînt semnalate pe la mijlocul sec. XIII î.e.n. și că ele duc acolo deja forme de cultură materială specifice perioadei de tranziție dintre bronzul propriu-zis și Hallstattul timpuriu”¹³².

Documentarea elementelor ceramice de factură Monteoru tîrzie în așezările de tip cenușar de la Cavadinești (1), Gîrbovăț — Zahareasca și Trușești — Movila din șesul Jijiei (1) implică două ipoteze la fel de verosimile. S-ar putea ca ele să reprezinte într-adevăr ultimele supraviețuiri ale ceramicii Monteoru în formele sale clasice în perioada de formare a complexului Noua-Sabatinovka. În același timp însă, prezența lor nu exclude posibilitatea existenței unui raport de contemporaneitate dintre etapa căreia îi aparțin așezările respective și faza cea mai tîrzie de locuire din stațiunea de la Sărata Monteoru. În acest din urmă caz, s-ar putea ca începuturile fenomenului de dislocare a culturilor bronzului mijlociu din Moldova și Transilvania să coincidă oarecum, cel puțin parțial, cu ultima fază de evoluție a culturii Monteoru în regiunea subcarpatică de nord-est a Munteniei.

Acele de bronz de tip cipriot, semnalate atît la Gîrbovăț — Zahareasca, cît și la Sabatinovka (1), ar fi un indiciu în sprijinul ipotezei că data de început a etapei de dislocare și restructurare culturală din cadrul complexului Noua-Sabatinovka (adică etapa inițială a acestuia) nu ar depăși perioada corespunzătoare cu sfârșitul bronzului mijlociu. La Gîrbovăț — Zahareasca, în același nivel de unde provin cele două obiecte de podoabă cipriote, s-a găsit și un ac fragmentar de bronz, cu patru protuberanțe, — *Warzennadel*, (fig. 22/4). Acest element, deși ar părea să aparțină unui tip oarecum arhaic, nu permite totuși încadrarea contextului respectiv mai devreme de sfârșitul perioadei mijlocii și începuturile celei tîrzii a epocii bronzului (secolele XIV—XIII î.e.n.)¹³³. Dacă avem în vedere că așezarea de la Gîrbovăț are două nivele de locuire și că obiectele în discuție provin exclusiv din depunerea superioară, atunci ar părea cu atît mai probabilă fixarea datei de început a acestei stațiuni în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea î.e.n.

¹³² Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 132.

¹³³ Pentru datarea acestui tip de ac în bronzul tîrziu (Reineke D — secolul al XIII-lea î.e.n.), cf. M. Petrescu-

Dimbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 150 cu bibliografia respectivă.

Acceași încadrare cronologică o admite M. Petrescu-Dîmbovița pentru așezarea corespunzătoare primelor două depuneri (1—2) de la Trușești — Movila din șesul Jijiei¹³⁴. Datarea limitei cronologice inferioare a acestei stațiuni la sfîrșitul bronzului mijlociu este confirmată, printre altele, și de unele obiecte

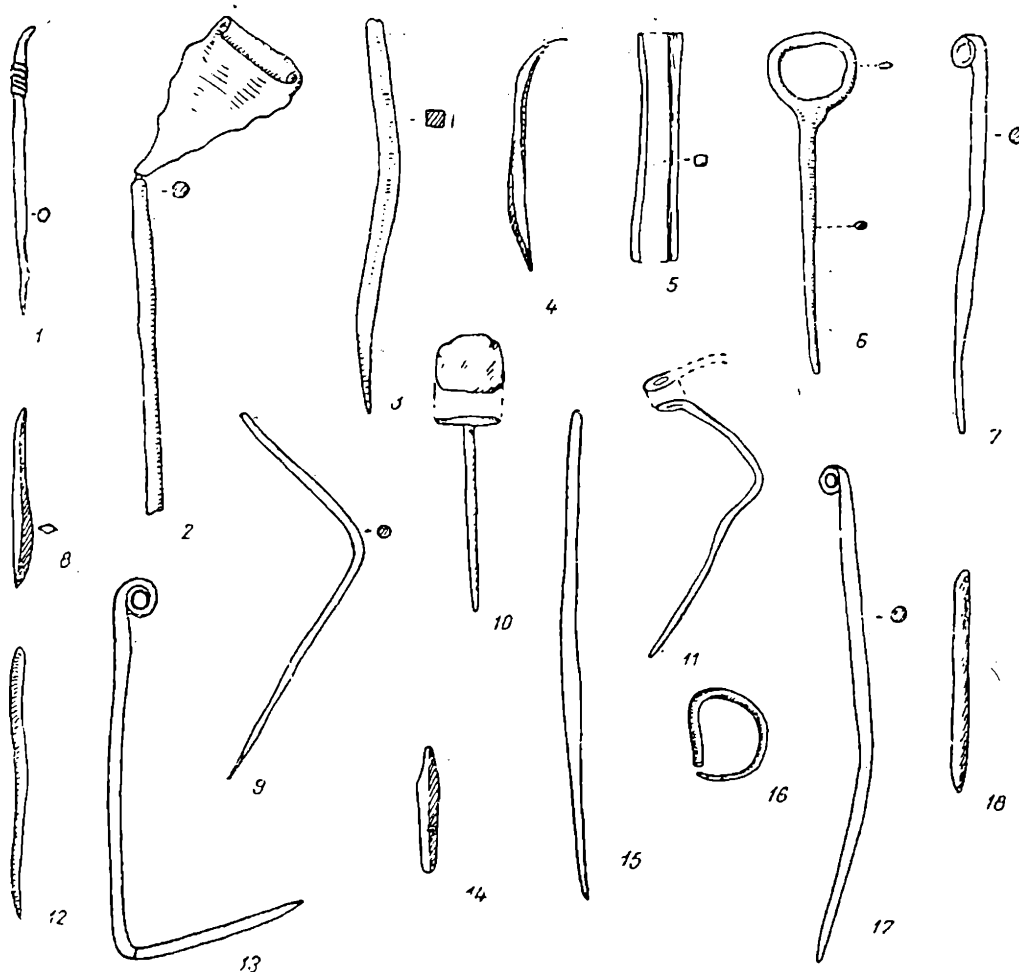

Fig. 23. — Obiecte de bronz semnalate în inventarul așezărilor Noua. 1, 13, 15 — Valea Lupului — Iași (după M. Dinu); 2, 3, 6, 7, 9, 16, 17 — Trușești — Movila din șesul Jijiei; 4, 5, 11, 12 — Cavadinești (după I. T. Dragomir); 8, 10, 14, 18 — Nicoleni (după Z. Székely). 1, 2, 8, 10, 14, 18 — etapa de formare a grupului Noua (Noua I); circa 2/3 m. nat.

de bronz de un tip mai arhaic. Astfel, din nivelul 2 provine o spatulă de bronz rulată la partea superioară (fig. 23/2); obiecte similare sînt documentate în Europa centrală încă din perioada timpurie a epocii bronzului (de exemplu în mediul Aunjetitz)¹³⁵. De la Valea Lupului, probabil din nivelul inferior al acestei stațiuni, cităm un ac de bronz, avînd capetele ascuțite și înfășurat

¹³⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 151.

¹³⁵ Cf. Ladislav Hájek, *Jizní Čechy ve starší době bronzové*, în *PA*, XLV, 1—2, 1954, fig. 12/4; 21/2—3.

la partea superioară, pentru care găsim analogii în Boemia, de asemenea, începînd cu perioada timpurie a epocii bronzului de acolo (fig. 23/I)¹³⁶.

În ceea ce privește grupul Sabatinovka, datarea acestuia în secolele IX—VIII î.e.n., propusă de O. A. Krivțova-Grakova¹³⁷, pare cu atît mai puțin posibilă,

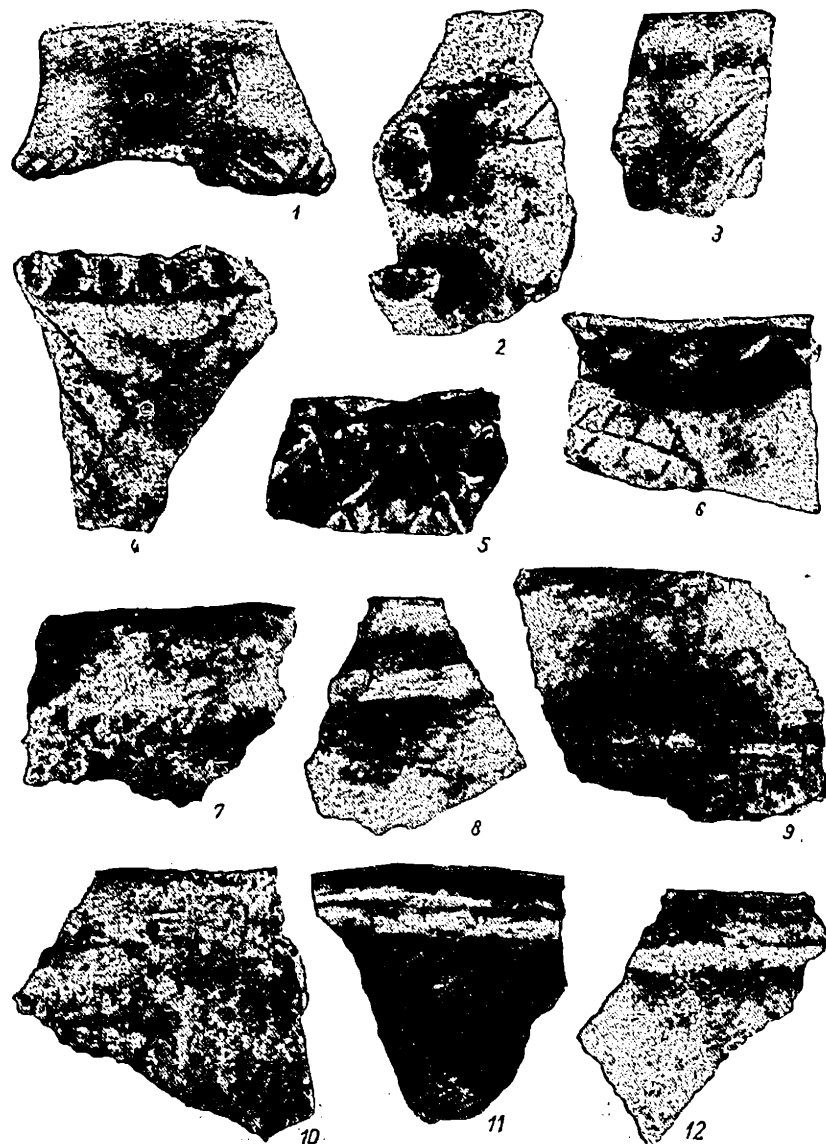

Fig. 24. — Fragmente ceramice din inventarul așezărilor Noua: 1 — Cavadi-nești; 2—4, 6, 9—10 — Trușești — Mova din șesul Jijiei; 5, 7—8, 11—12 — Gîrbovăț; 1—6 — circa 2/3 m. nat.; 7—12 — circa 1/2, m. nat.

cu cît în inventarul așezării eponime de pe Bugul mijlociu sînt documentate ele-mente identice aceloră intîlnite la Gîrbovăț—Zahareasca. Pe baza observațiilor

¹³⁶ Cf. Ladislav Hájek, *Jizní Čechy ve starší době bronzové*, în *PA*, XLV, 1954, fig. 19/2; 5/2—3.

¹³⁷ O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 130, 161.

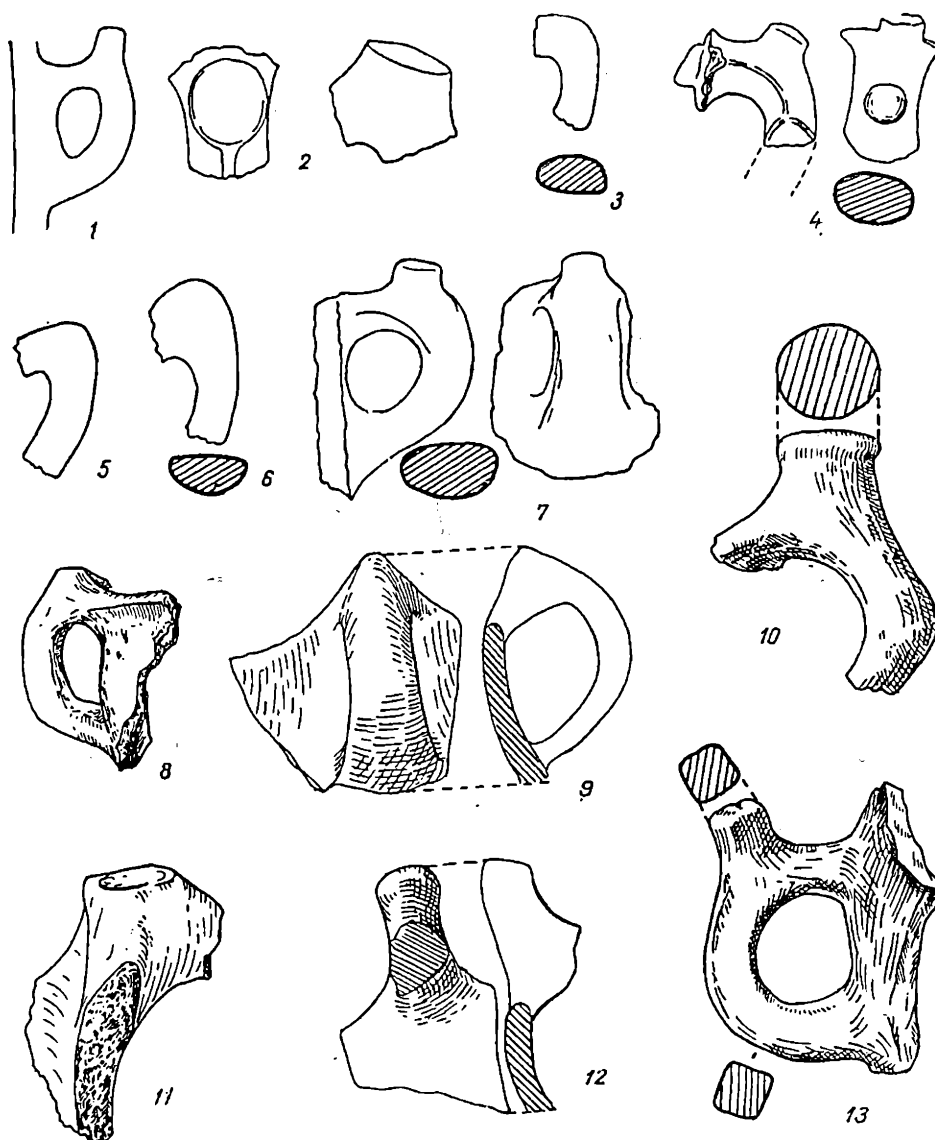

Fig. 25. — Fragmente de cești prevăzute cu torți cu buton sau creastă: 1–7 — Sabatinovka (după O. A. Krivțova-Grakova); 8, 11 — Uškalka-Niprul inferior (după D. I. Teleghin); 9, 12 — Nicoleni (după Z. Székely); 10, 13: Cavadinești (după I. T. Dragomir). 1–8, 11: circa 1/2 m.nat.; 9, 10, 12, 13: circa 2/3 m.nat.

privind încadrarea celor două așezări din Moldova menționate mai sus, sîntem îndreptățiți să înclinăm pentru datarea începuturilor culturii Sabatinovka în a doua jumătate a secolului al XIV-lea î.e.n. (De altfel, această datare pare a fi confirmată și de alte fapte asupra cărora ne vom referi mai jos, cînd vom discuta problema raportului dintre culturile Sabatinovka și Belogrudovka). Dar, într-o astfel de ipoteză apariția primelor elemente Sruby în regiunea nord-vest-pontică, fenomen de care O. A. Krivțova-Grakova leagă însăși geneza grupu-

lui Sabatinovka, trebuie datată cel mai târziu la mijlocul secolului al XIV-lea î.e.n. și nu în secolele XIII—XII î.e.n., cum a preconizat aceeași cercetătoare¹³⁸.

Prin urmare, în limita celor câteva date de cronologie relativă și absolută de care dispunem deocamdată, etapa de dislocare și restructurare convergentă a culturilor clasice ale bronzului din spațiul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei, constituind, de altfel, etapa de formare a complexului Noua-Sabatinovka (ilustrată prin așezările de la Ușkalka, Sabatinovka (1), Corlăteni — Pe țarină (1), Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2), Gîrbovăț — Zahareasca etc.), poate fi încadrată între a doua jumătate sau, eventual, sfîrșitul secolului al XIV-lea și începuturile sau poate chiar prima jumătate a secolului al XIII-lea î.e.n. Dacă avem în vedere factorul comun care se integrează în procesul de formare al celor două grupuri culturale (Noua și Sabatinovka), elementele răsăritene, este foarte probabil atunci ca această etapă să fi început în regiunea nord-vest-pontică, eventual cu câteva decenii mai devreme decît în regiunile din imediata vecinătate a Carpaților (Moldova, Transilvania și Ucraina subcarpatică).

Pe baza unei minuțioase analize a depozitelor de obiecte de bronz și a frecvenței unora dintre elementele ce compun aceste descoperiri în inventarul mormintelor și așezărilor, M. Petrescu-Dîmbovița datează cea de-a doua etapă, de definitivare a procesului de uniformizare culturală (adică ceea ce într-o anumită accepție este denumită cultura Noua propriu-zisă), în secolul al XIII-lea î.e.n.¹³⁹. Este etapa care, dezvoltîndu-se în cadrul perioadei tîrzii a epocii bronzului se caracterizează printr-o intensificare a metalurgiei bronzului. Ea corespunde depozitelor de tipul Ulmi-Liteni și Rîșești din Moldova, și Uriul-Domănești din Transilvania¹⁴⁰. Conform observațiilor făcute de M. Petrescu-Dîmbovița pentru regiunea extracarpatică, în inventarul depozitelor de obiecte de bronz din această vreme se întîlnesc elemente de factură răsăriteană¹⁴¹. Unele descoperiri de bronzuri din Moldova, ca cele de la Ulmi-Liteni sau Rîșești aparțin în mod exclusiv acestei facturi. Ulterior, Mircea Rusu a relevat un fenomen similar și în Transilvania. După cum arată acest cercetător, prezența elementelor răsăritene în provincia intracarpatică este limitată numai la acele depozite de bronzuri aflate în aria de răspîndire a grupului Noua¹⁴².

Apariția acestor elemente de metalurgie a bronzului de o parte și de alta a Carpaților la sfîrșitul epocii bronzului a fost explicată de M. Petrescu-Dîmbovița prin legăturile de schimb dintre purtătorii grupului Noua și aceia ai culturilor din aceeași vreme de pe teritoriul R. S. S. Ucrainene¹⁴³. În lumina ultimelor date asupra grupului Noua, s-ar putea ca acest fapt să reprezinte ceva mai mult decît rezultatul unor relații intertribale. De aceea credem că nu ar fi lipsit de sens ca pe viitor să se cerceteze dacă documentarea aici a elementelor despre care este vorba n-ar indica eventual, cel puțin pentru moment, o

¹³⁸ O. A. Kriyțova-Grakova, *op. cit.*, în *MIA*, 46, p. 162.

¹³⁹ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 151; idem, *art. cit.*, în prezentul volum.

¹⁴⁰ *Ibidem*.

¹⁴¹ Mircea Rusu, *Depozitele de bronzuri de la Rebrîșoara*, în prezentul volum.

¹⁴² *Ibidem*.

¹⁴³ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în prezentul volum.

oarecare orientare a regiunilor afectate de grupul Noua către centrele de prelucrare a bronzului mai mult sau mai puțin îndepărtate din răsărit.

Deși începutul celor două grupe culturale, Noua și Sabatinovka, a avut loc, după cum am văzut aproximativ în aceeași vreme, ele evoluind apoi, pentru o anumită perioadă de timp, paralel și în strinsă legătură unul cu celălalt, destinul lor istoric a fost totuși diferit. Cîteva fapte sînt suficient de grăitoare în sensul acestei afirmații.

Pe baza observațiilor făcute atît la Corlăteni — Pe țarină¹⁴⁴, Trușești — Movila din șesul Jijiei¹⁴⁵, Andrieșeni¹⁴⁶, Zapodeni¹⁴⁷ și chiar Cavadinești¹⁴⁸, în Moldova, cît și la Mahala¹⁴⁹, în nord-vestul R. S. S. Ucrainene, resturile așezărilor Noua de acolo sînt suprapuse de o depunere mai mult sau mai puțin compactă, aparținînd unui aspect hallstattian destul de timpuriu, care, după toate probabilitățile, s-ar data în secolele XII-XI î.e.n.¹⁵⁰. Un facies cultural identic este documentat și în regiunea de silvostepă a R. S. S. Moldovenești, limita sa răsăriteană oprindu-se după cum precizează A. I. Meliukova, în apropierea Nistrului mijlociu¹⁵¹.

Conform unor ipoteze mai recente, complexul de cultură hallstattian timpuriu s-a născut, la vest de aria de răspîndire a grupului Noua, din fondul culturilor bronzului mijlociu și tîrziu cuprinse în spațiul dintre Podișul Transilvaniei, Marea Adriatică, Dunărea mijlocie și Carpații nordici. De acolo, o dată cu extinderea purtătorilor săi, elementele acestei noi culturi au pătruns, în perioada imediat ulterioară bronzului tîrziu propriu-zis, pînă dincoace de Carpații Răsăriteni¹⁵².

Nu este locul să abordăm aici problema diverselor forme pe care le îmbracă complexul hallstattian timpuriu în Transilvania, Moldova, R. S. S. Moldovenească sau în Ucraina subcarpatică. Indiferent în ce măsură grupul Noua a contribuit, sub aspectul cultural și etnic la crearea faciesurilor hallstattiene timpurii, fapt care nu poate fi exclus, existența sa ca atare încetează în regiunea respectivă o dată cu premisele acestui proces. Prin urmare, admițînd începuturile Hallstattului timpuriu în Transilvania și Moldova în secolul al XII-lea î.e.n. aceasta presupune și data de sfîrșit a grupului Noua.

După M. Petrescu-Dîmbovița, limita cronologică superioară a grupului Noua s-ar plasa la sfîrșitul secolului la XIII sau începutul secolului al XII-lea î.e.n.¹⁵³. Faptul că sfîrșitul grupului Noua nu a avut un caracter simultan pe

¹⁴⁴ I. Nestor, *art. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 90—91.

¹⁴⁵ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, fig. 11—12. Această așezare nu aparține fazei mijlocii hallstattiene, ci aceleia timpurii, fiind contemporană cu aceea de la Andrieșeni (vezi și *Materiale*, V, p. 335, nota 4). Vezi și M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 145 și urm. și fig. 5.

¹⁴⁶ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, V, p. 332 și urm. și fig. 6—7; idem, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, p. 121 și urm., fig. 6.

¹⁴⁷ Sondaj Adrian C. Florescu, 1959; material inedit în col. Muzeului de istorie a Moldovei din Iași.

¹⁴⁸ I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, fig. 4.

¹⁴⁹ Vezi Galina I. Smirnova, în *KS*, 70, p. 101 și urm. și fig. 37—38.

¹⁵⁰ În legătură cu aceasta, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 152, nota 45.

¹⁵¹ Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 35 și urm. și fig. 15; de asemenea, vezi și harta răspîndirii acestor descoperiri în regiunea de silvo-stepă a R.S.S. Moldovenești la p. 7.

¹⁵² Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 132.

¹⁵³ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 151; idem, *art. cit.*, în prezentul volum. Autorul emite ipoteza că în regiunile extracarpătice, inclusiv Moldova, grupul Noua s-ar fi sfîrșit mai tîrziu decît în Transilvania, dat fiind condițiile locale de dezvoltare ale triburilor acestui grup.

întreaga sa arie de răspîndire pare cu atît mai posibil dacă îl condiționăm de fenomenul hallstattian. Într-o asemenea ipoteză, s-ar putea ca acest grup să-și fi încetat existența mai curînd în partea vestică a ariei sale de răspîndire (de exemplu în Transilvania) și mai tîrziu în regiunile extracarpate. N-ar fi exclus ca limita cronologică superioară a grupului Noua să fi ajuns în acest spațiu pînă la mijlocul sau, uneori, chiar a doua jumătate a secolului al XII-lea, așa cum e probabil că s-a întîmplat în regiunea de silvostepă a R. S. S. Moldovenești.

În toată perioada de sfîrșit a grupului Noua și de cristalizare, în spațiul respectiv, a noilor aspecte culturale hallstattiene timpurii, grupul Sabatinovka s-a desfășurat în continuare, separat, evoluția sa încheindu-se probabil în a doua jumătate sau la sfîrșitul secolului al XII-lea î.e.n. Din fondul său, pe o bază exclusiv locală, se va naște, în etapa imediat ulterioară cultura Belozerka, a cărei manifestare caracterizează întreaga regiune nord-vest-pontică la sfîrșitul mileniului al II-lea și începutul mileniului I î.e.n. Cercetările din ultimii ani, efectuate de A. I. Meliukova, ar indica faptul că această cultură a inclus în aria sa de răspîndire și regiunea de stepă din dreapta Nistrului inferior, unde a fost sesizată și imixtiunea unor slabe influențe hallstattiene¹⁵⁴.

Stabilind limitele cronologice posibile ale complexului cultural Noua-Sabatinovka, vom trece în continuare la problema ariei sale de răspîndire.

Privind harta descoperirilor grupului Sabatinovka întocmită de O. A. Krivțova-Grakova, constatăm că aria lor de dispersiune nu depășește spre est zona Niprului inferior, urcînd pe acest fluviu, pînă la Dnepropetrovsk. De aici, aceeași limită de demarcație se îndreaptă brusc spre vest urmînd o linie aproape dreaptă, care unește marele cot al Niprului cu Nistrul mijlociu (fig. 26). La nord de această linie, în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu este documentată cultura Belogradovka. Asupra relațiilor dintre această cultură și grupul Sabatinovka, deși s-au făcut o serie de referiri mai ales în ultimii ani, sînt necesare totuși anumite observații.

Încă din 1951, A. I. Terenojkin remarcă existența unor afinități, sub aspectul inventarului ceramic, între culturile Belogradovka și Sabatinovka¹⁵⁵. Este drept că așezările de tip cenușar sînt comune și culturii Belogradovka. După cîte se pare însă, „zolnikii” acestei culturi diferă prin structura lor de aceea din aria complexului Noua-Sabatinovka¹⁵⁶. Spre deosebire de acesta din urmă,

¹⁵⁴ Este vorba de cercetările de la Tudorovo și Olănești, în sudul R. S. S. Moldovenești. Material inedit în col. Institutului de Arheologie al Academiei de Științe a U. R. S. S., din Moscova. Informații verbale de la A. I. Meliukova, căreia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

¹⁵⁵ Cf. A. I. Terenojkin *Поселение Белоградівського типу біля Умань*, în *Арх.*, V, 1951, p. 181. De asemenea în ceramica culturii Belogradovka ca, de exemplu în așezarea de la Sandraki, se întîlnesc

fragmente de cești cu torți prevăzute cu buton. Vezi O. F. Lagodovskaia, *Поселения часу низької бронзи в с. Сандраки*, *Арх.*, IX, 1954, pl. 1/15-17; cf. *ibidem*, p. 137-138 unde se reafirmă existența afinităților dintre ceramica culturilor Belogradovka și Sabatinovka.

¹⁵⁶ Cf. A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *МИА*, 96 p. 14; în legătură cu aceasta, vezi și S. S. Berezanskaia și G. T. Titenko *Нові розкопки пам'яток Белоградівського типу*, în *Арх.*, IX, 1954, p. 131.

viața economică a triburilor Belogradovka este orientată spre agricultura primitivă, creșterea vitelor jucând un rol cu totul secundar¹⁵⁷.

De altfel, în ciuda unor asemănări în ceea ce privește ceramica, prin întreg ansamblul de trăsături ce o caracterizează, cultura Belogradovka se detașează esențial de complexul Noua-Sabatinovka.

După A.I.Terenojkin și A.I.Meliukova, între culturile Belogradovka și Sabatinovka, ambele datate de acești cercetători în secolele XI—IX î.e.n., ar exista un raport de contemporaneitate, ele dezvoltându-se paralel: prima în regiunea de silvostepă a Niprului mijlociu, cea de-a doua în stepa nord-vest-pontică.

În lumina celor arătate însă, perioada în care se încadrează complexul Noua-Sabatinovka este anterioară secolului al XI-lea î.e.n. Chiar dacă ținem seama de împrejurările diferite care au determinat sfârșitul grupurilor Noua și Sabatinovka, nu există totuși vreun indiciu că acesta din urmă ar fi supraviețuit o perioadă atât de îndelungată pînă la începutul mileniului I î.e.n. Dimpotrivă, anumite fapte ar confirma datarea limitei cronologice superioare a grupului Sabatinovka înainte de sfârșitul mileniului al II-lea î.e.n.

Din inventarul așezării eponime de pe Bugul mijlociu face parte și o psalie de os de factură central-europeană¹⁵⁸. Citind pe A. Mozsolics, după care durata de existență a obiectului respectiv nu poate fi prelungită în nici un caz peste 1100 î.e.n., A.I.Terenojkin¹⁵⁹ și A.I.Meliukova iau această dată drept un *terminus post quem* pentru grupul Sabatinovka¹⁶⁰. Avînd în vedere însă că acul de tip cipriot găsit în aceeași stațiune nu a dăinuit mai tîrziu de sfârșitul bronzului mijlociu, cel puțin din cîte cunoaștem pînă în prezent, ni se pare destul de firesc să presupunem că durata de existență a psaliei de os despre care este vorba (încadrată, de altfel, de către A. Mozsolics între 1400 și 1100 î.e.n. și atribuită fazei Toszeg C)¹⁶¹ ar coincide într-o largă măsură cu însăși perioada de evoluție a grupului Sabatinovka. De aceea sîntem înclinați să credem că data de 1100 î.e.n. constituie pentru acest grup cultural mai curînd un *terminus ante quem*. În sprijinul aceleiași ipoteze pledează și alte fapte.

Dintr-unul din mormintele de înhumatie semnalate în curganul de la Lukianovka, pe Niprul inferior, corespunzător culturii Belozerka, provine o fibulă de bronz foarte apropiată de tipul *Peschiera*¹⁶². Pe baza acesteia A.I.Terenojkin datează, după cronologia lui H. Müller-Karpe, întregul complex în sec. XI—IX î.e.n. Descoperirea de la Lukianovka este confirmată și de altele mai recente¹⁶³ ceea ce permite încadrarea culturii Belozerka, corespunzătoare stratumului superior de la Uškalka în secolele XI—IX î.e.n. Prin urmare dacă cultura Belozerka nu poate fi datată mai devreme de secolul al XI-lea î.e.n. și nici mai tîrziu de secolul al IX-lea î.e.n., atunci cu atât mai mult sfârșitul grupului Saba-

¹⁵⁷ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în *Arh.*, V, p. 178 și urm.

¹⁵⁸ *Ibidem*, în *SA*, XXIV, p. 19 și p. 196; A. I. Meliukova, *op. cit.*, în *MIA*, 96, p. 34.

¹⁵⁹ A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 195 și fig. 71/19.

¹⁶⁰ *Ibidem*; A. I. Meliukova, *loc. cit.*

¹⁶¹ Vezi, A. Mozsolics, *Mors en bois de cerf sur le territoire du bassin des Carpathes*, în *ActaArch*, III, 1953, p. 70 și urm.

¹⁶² Cf. A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 195 și fig. 70/9.

¹⁶³ O fibulă identică aceleia de la Lukianovka a fost descoperită într-un mormînt din necropola corespunzătoare culturii Belozerka de la Șirokoe, reg. Kerson. Material inedit col. Institutului de arheologie din Kiev. Informații A. I. Leskov, căruia îi exprimăm și pe această cale mulțumirile noastre.

tinovka trebuie de admis, în cel mai fericit caz, la finele secolului al XII-lea sau, poate, începutul secolului al XI-lea î.e.n.

În ceea ce privește cultura Belogradovka atît S.S. Berezanskaia cît și A.I. Terenokjin au emis ipoteza după care aceasta n-ar avea antecedente locale în regiunea Niprului mijlociu, premisele ei fiind create o dată cu pătrunderea acolo, din spațiul Nistru-Wistula-Pripet a triburilor Komarovo și probabil Treinec¹⁶⁴. Evenimentele în cauză ar fi avut loc după părerea lui A. I. Terenokjin, în secolul al XII-lea î.e.n. ceea ce ar permite datarea începuturilor propriu-zise ale culturii Belogradovka în secolul al XI-lea î.e.n.¹⁶⁵. În ultima vreme, același cercetător opinează pentru coborîrea acestei limite cronologice în secolele XII—XI î.e.n.¹⁶⁶ deși V.D. Ribalova înclină pentru încadrarea culturii Belogradovka în secolele IX—VIII î.e.n.¹⁶⁷.

În sprijinul datării culturii Belogradovka într-o vreme mai tîrzie pledează o serie de elemente oarecum suficient de concludente.

Scoțînd în evidență bogatele tradiții Komarovo ale ceramicii Belogradovka A.I. Terenokjin remarcă totodată caracterul mult evoluat al unor forme¹⁶⁸. Cultura Belogradovka este genetic legată de succesoarea sa imediată pe Niprul mijlociu, Cernoies. Datarea culturii Cernoies în secolele VIII—VII î.e.n., pe baza unui material destul de edificator întrunește opinia unanimă a arheologilor sovietici nemaiputînd fi pusă în discuție¹⁶⁹. În afară de această, anumite indicii ar atesta chiar existența unor începuturi de metalurgie a fierului în vremea culturii Belogradovka¹⁷⁰.

Prin urmare, indiferent dacă limita cronologică inferioară a culturii Belogradovka se situează în secolele XII—XI î.e.n. sau X—IX î.e.n.¹⁷¹, desprindem cu suficientă claritate faptul că evoluția sa nu iese din cadrele unei perioade corespunzătoare cu sfîrșitul mileniului al II-lea începutul mileniului I î.e.n. Într-un asemenea caz nu mai poate fi conceput paralelismul dintre complexul Noua-Sabatinovka și cultura Belogradovka. Este însă foarte probabil ca această din urmă cultură să se fi dezvoltat în aceeași vreme cu grupul Belozerka, fiind totodată contemporană, într-o mare măsură, cu perioada hallstattiană timpurie din spațiul carpato-dunărean.

Ne interesează totuși ce s-a petrecut în regiunea de silvostepă din dreapta Niprului mijlociu în vremea corespunzătoare procesului de formare și dezvoltare a complexului Noua-Sabatinovka.

În 1960, pe baza descoperirilor de la Moșna și Teklino, raionul Cerkasi, V.A. Ilinskaia a emis ipoteza că emigrarea triburilor Komarovo dinspre Podolia și Volînia ar fi avut loc într-o perioadă mai timpurie, față de cele arătate anterior de S.S. Berezanskaia și A.I. Terenokjin, aria de răspîndire a acestei culturi extinzîndu-se în ultima sa perioadă de evoluție pînă la limita de sud a zonei

¹⁶⁴ Cf. A. I. Terenokjin, *art. cit.*, în *SA*, XXIV, p. 26—27 și fig. 9.

¹⁶⁵ *Ibidem*.

¹⁶⁶ Cf. A. I. Terenokjin, *op. cit.*, p. 198.

¹⁶⁷ Cf. V. D. Ribalova, *К вопросу о хронологии некоторых групп памятников эпохи бронзы и раннего железа на Украине* în *ArhS*, 2, 1961, p. 215.

¹⁶⁸ A. I. Terenokjin, *art. cit.*, în *Arh*, V, p. 181.

¹⁶⁹ Pentru încadrarea cronologică a acestei culturi, vezi A. I. Terenokjin, *op. cit.*, p. 182 și urm.; V. D. Ribalova, *art. cit.*, în *ArhS*, 2, 1961, p. 24.

¹⁷⁰ Cf. A. I. Terenokjin, *art. cit.*, în *Arh*, V, p. 180—181.

¹⁷¹ V. D. Ribalova consideră că începuturile culturii Belogradovka nu pot fi datate mai devreme de secolele X—IX î.e.n. (cf. V. D. Ribalova, *loc. cit.*)

de silvostepă de pe Niprul mijlociu. Cercetătoarea sovietică înclină pentru încadrarea aşezării de la Moşna în a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., relevând totuşi o serie de apropieri, în ceea ce priveşte ceramica, cu aşezările grupului Noua din Ucraina subcarpatică şi cu acelea aparţinând culturii Belogradovka¹⁷².

Precizarea ariei de răspîndire a culturii Komarovo, precum şi a etapelor sale de evoluţie, prezintă, desigur, o mare importanţă în legătură cu problema la care ne referim. Pe baza celor arătate de V.A. Ilinskaia, pe de o parte, şi avînd în vedere că începuturile culturii Belogradovka nu pot fi datate anterior secolelor XII-XI î.e.n. pe de altă parte, ar reieşi că grupurilor Noua şi Sabatinovka le-ar corespunde în regiunea Niprului mijlociu ultima etapă a culturii Komarovo.

Cu aproape trei decenii în urmă, T. Sulimirski înclina să extindă durata culturii Komarovo, cel puţin pentru anumite regiuni, pînă la începuturile mileniului I î.e.n.¹⁷³. După T.S. Passek, această cultură, înglobînd în aria sa Podolia, Volinia şi întreaga regiune de silvostepă din dreapta Niprului, s-ar fi dezvoltat în cadrele bronzului mijlociu şi tîrziu¹⁷⁴. Nu sînt lipsite de interes constatările lui I.K. Sveşnikov, care determină trei etape în evoluţia culturii Komarovo. Dintre acestea, primele două se caracterizează prin prezenţa elementelor Monteoru¹⁷⁵. În urma determinării acestor din urmă elemente din mediul Komarovo, I. Nestor şi M. Petrescu-Dîmboviţa paralelizează cele două etape, respectiv, cu fazele IIIa şi IIb ale culturii Monteoru¹⁷⁶. În sfîrşit, în cea de-a III-a etapă, din periodizarea lui I.K. Sveşnikov, se întîlnesc în ceramica culturii Komarovo elemente legate de grupul Noua¹⁷⁷.

Din cîte cunoaştem pînă în prezent, limita de nord a grupului Noua nu trece de bazinul Nistrului superior, cea mai înaintată descoperire în această regiune fiind marcată de aşezarea de tip cenuşar şi cimitirul corespunzător de la Ostrovet, raionul Stanislav¹⁷⁸. Vase caracteristice repertoriului ceramic al acestui grup cultural, provenind din descoperiri întîmplătoare sau cercetări în obiective funerare, sînt răspîndite, în schimb, în Podolia de nord şi Volinia pînă în apropiere de Jitomir, aşa cum o atestă, printre altele, necropola de la Voiţehovka¹⁷⁹.

Atribuind această din urmă descoperire culturii Komarovo, O.F. Lagadovskaia a datat-o în perioada 1400—1200 î.e.n.¹⁸⁰, iar mai recent, V.D. Rîbalova a datat-o în secolele XIII—XII î.e.n.¹⁸¹. Fără a ne angaja cu anumite observaţii asupra încadrării cronologice propuse de cele două cercetătoare, menţionăm că apariţia vasului de factură tipică Noua în inventarul unuia dintre mormintele de la Voiţehovka¹⁸² indică raportul de contemporaneitate dintre această necropolă şi grupul Noua. Mai mult decît atît, ţinînd seama de anumite

¹⁷² Cf. V. A. Ilinskaia, *Поселение Комаровской культуры, у. с. Мошны*, în *KSU*, 10, 1960, p. 57—58.

¹⁷³ Cf. T. Sulimirski, *Das Hügelgräberfeld im Komarow bei Halicz und die Kultur von Komarow*, *Bul. de l'Acad. des Sciences et des Lettres*, Cracovie, 1936, p. 176 şi 179.

¹⁷⁴ Cf. T. S. Passek, *art. cit.*, în *KS*, 75, 1959, p. 162.

¹⁷⁵ Cf. I. K. Sveşnikov, *op. cit.*, p. 14; vezi şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii arheologice în U.R.S.S. (1959)*, în manuscris.

¹⁷⁶ Cf. M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁷ Cf. I. K. Sveşnikov, *loc. cit.*; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁸ M. Petrescu-Dîmboviţa, *Călătorie de studii...*

¹⁷⁹ *Ibidem*, vezi şi O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, 1948, p. 62 şi urm.

¹⁸⁰ O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, p. 77.

¹⁸¹ Cf. V. D. Rîbalova, *art. cit.*, în *ArhS*, 2, 1961, p. 15.

¹⁸² Pentru acest vas, cf. O. F. Lagadovskaia, *art. cit.*, în *Arh.*, II, p. 63—64 şi fig. 1/2.

particularități ale vasului respectiv (de forma incipientă de dezvoltare a butonilor de pe torti), am înclina să-l datăm, împreună cu întregul grup de elemente de unde provine, într-o perioadă corespunzătoare etapei de formare (I) a complexului Noua-Sabatinovka.

Caracterul tumular al necropolei de la Voițehovka evident că nu constituie o noutate pentru această regiune. Avînd în vedere însăși descoperirea eponimă, astfel de monumente funerare sînt specifice culturii Komarovo. Prezența elementelor Noua, atît la Voițehovka, cît și în alte descoperiri din aceeași vreme din Podolia și Volînia, s-ar putea explica eventual, cum a arătat și I.K. Sveșnikov, prin anumite influențe exercitate de grupul respectiv asupra culturii Komarovo. Ni se pare totuși destul de ciudată vehicularea acestor elemente dincolo de limita ariei de răspîndire a grupului Noua, pînă la distanțe atît de mari, atîngînd uneori sute de kilometri.

Subliniem însă că periodizarea lui I.K. Sveșnikov se bazează, mai ales pentru ultima etapă a culturii Komarovo, pe descoperiri funerare. Nu este mai puțin adevărat că datele pe care le oferă o asemenea categorie de obiective arheologice, prin caracterul lor unilateral, duc de obicei la concluzii incomplete în ceea ce privește cunoașterea culturii sau etapei respective. De aceea, se impune cercetarea intensă a așezărilor legate de necropolele care stau la baza periodizării lui I.K. Sveșnikov. Aceasta ar permite utilizarea unui material faptic incomparabil mai bogat și mai variat, creînd astfel posibilitatea obținerii unor rezultate edificatoare.

Din cele arătate reiese că în Podolia și Volînia etapa tîrzie a culturii Komarovo este cunoscută, pînă în prezent, unilateral, limitîndu-se exclusiv la necropole (în inventarul cărora apar elemente Noua), iar în regiunea Niprului mijlociu, ilustrarea aceleiași etape se rezumă, în afară de curganul de la Teklino, la stațiunea de la Moșna. Accentuăm însă că pentru așezarea de la Moșna nu avem nici o dovadă grăitoare care să permită datarea acesteia cu toată certitudinea în perioada tîrzie a epocii bronzului. De aceea, considerăm întru totul întemeiată rezerva pe care o manifestă în această direcție V.A. Ilinskaia, opinînd pentru o încadrare în linii foarte generale (a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.).

Prin urmare, în stadiul actual al cercetărilor nu cunoaștem cu precizie în Podolia, Volînia și regiunea din dreapta Niprului mijlociu aspectul de cultură materială corespunzător grupurilor Noua și Sabatinovka. N-ar fi exclus ca pe întreg acest teritoriu cultura Komarovo să se fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului, fiind influențată în ultima sa perioadă de complexul Noua-Sabatinovka.

Pe de altă parte, identificarea elementelor Noua în inventarul mormintelor din perioada tîrzie a epocii bronzului de pe teritoriul Podoliei și Volîniei ar sugera, eventual, o nouă ipoteză valabilă pentru întreaga regiune la care ne referim. S-ar putea ca la sfîrșitul bronzului mijlociu cultura Komarovo să fi suferit un proces de restructurare radicală, similar aceluia petrecut în stepa nord-vest-pontică, Ucraina subcarpatică și sudul Podoliei, R. S. S. Moldovenească, Moldova și Transilvania, avînd ca efect apariția acolo a unui aspect de cultură materială analog grupurilor Noua și Sabatinovka. Într-un ase-

menea caz, „zolniki”-lor culturii Belogradovka li s-ar putea atribui, eventual, o tradiție locală mai veche.

Pentru a ști care dintre aceste două ipoteze formulate aici are mai multă valabilitate, se impune pe viitor precizarea și cercetarea așezărilor aparținând etapei imediat anterioare culturii Belogradovka din dreapta Niprului mijlociu, precum și a acelor corespunzătoare din Podolia și Volinia.

Dincolo de Carpații Nordici, în Ucraina transcarpatică și Maramureș nu cunoaștem, pînă în prezent, descoperiri legate de grupul Noua. În schimb, în acest spațiu este documentată cultura Suci de Sus. Asupra raportului cronicologic dintre această cultură și grupul Noua nu s-a ajuns încă la o părere unanimă.

În lumina unei ipoteze emise recent de N.Kalicz, cultura Suci de Sus, dezvoltându-se între sfîrșitul bronzului mijlociu și începuturile Hallstattului timpuriu¹⁸³, ar fi contemporană integral cu grupul Noua. Pe de altă parte M. Petrescu-Dîmbovița înclină pentru datarea aceleiași culturi între sfîrșitul perioadei mijlocii și începuturile aceleia tîrzii a epocii bronzului (secolele XIV – XIII î.e.n.)¹⁸⁴, ceea ce ar însemna perioada contemporană etapei de formare (I) a complexului Noua-Sabatinovka. După Amalia Mozsolics însă, cultura Suci de Sus nu trece de cadrele bronzului tîrziu (Reineke D)¹⁸⁵.

O problemă destul de dificil de rezolvat în stadiul actual al cunoștințelor noastre este aceea a răspîndirii grupului Noua în Transilvania, precum și aceea a stabilirii limitei sale de vest.

Desigur că nu mai poate fi pus la îndoială astăzi aportul culturii Wietenberg la formarea grupului Noua¹⁸⁶, chiar dacă aceasta va fi jucat poate un rol mai puțin important față de contribuția adusă în acest sens de celelalte culturi (ca, de exemplu, cultura Monteoru). După cum se știe, cultura Wietenberg, a cărei manifestare caracterizează întreaga perioadă mijlocie a epocii bronzului pe teritoriul Transilvaniei¹⁸⁷ ocupă un spațiu bine delimitat, de jur împrejur, de către cele patru ramificații ale Carpaților. Este foarte important de precizat în ce măsură fenomenul de dislocare și restructurare convergentă a afectat întreaga arie de răspîndire a acestei culturi.

Conform cartării efectuate de K.Horedt, dispersarea descoperirilor legate de grupul Noua cuprinde întregul podiș transilvănean pînă la poalele Carpaților Apuseni¹⁸⁸. De aici ar reieși că grupul respectiv cuprinde întreg teritoriul provinciei intracarpătice și deci cultura Wietenberg ar fi fost transformată

¹⁸³ N. Kalicz, *A későbronzkori Felsőszöcsi csoport letelei és kronológiai helyzete*, în *AE*, 1960, 1, p. 14.

¹⁸⁴ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 152.

¹⁸⁵ Cf. A. Mozsolics, *Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderung*, în *ActaArch*, VIII, 1–4, 1957, p. 120, nota 10; idem, *Der Tumulus*

von Nyirkarász-Gyulaháza, în *ActaArch*, XII, 1960, p. 122–123.

¹⁸⁶ În legătură cu această chestiune, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 113; K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 807; Zoltán Székely, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 188.

¹⁸⁷ I. Nestor, în *Istoria României*, vol. I, p. 112–113.

¹⁸⁸ K. Horedt, *art. cit.*, în *Materiale*, I, fig. 13.

radical în toată aria sa de răspîndire. Nu este însă mai puțin adevărat că marea majoritate a descoperirilor despre care este vorba sînt întîmplătoare, avînd aproape exclusiv un caracter funerar. De altfel, după cum am arătat la început, cea mai vestică așezare cunoscută și cercetată metodic pînă în prezent din Transilvania este aceea de la Nicoleni situată pe Tîrnava Mare. Dincolo de această zonă, spre Carpații Apuseni și cursurile inferioare și zona de confluență a celor două Someșuri, nu s-a semnalat deocamdată vreo altă stațiune, documentarea prin cercetări sistematice asupra grupului Noua fiind limitată acolo la necropolele de înhumare săpate parțial, de la Teiuș și Cluj — Str. Banatului.

Într-un studiu monografic apărut recent, K. Horedt atrage atenția în mod deosebit asupra afinităților foarte pronunțate, existente între ceramica culturii Wietenberg, în special sub aspectul manierei și motivelor decorative, și aceea caracterizînd cultura Basarabi de la sfîrșitul Hallstattului timpuriu¹⁸⁹.

Tocmai un asemenea fapt ne impune să privim cu foarte multă circumspecție atît problema sfîrșitului culturii Wietenberg, cît și pe aceea a ariei de răspîndire propriu-zisă, a grupului Noua pe teritoriul Transilvaniei. Observațiile lui K. Horedt ridică, evident, ipoteza genezei culturii Basarabi din fondul Wietenberg, fenomen ce devine cu atît mai greu de explicat, cu cît între cele două culturi (Wietenberg și Basarabi) se interpune o perioadă de timp însumînd cîteva secole. Un răspuns afirmativ în acest sens n-ar fi posibil decît numai în cazul în care cultura Wietenberg s-ar fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului inclusiv (cel puțin pe o anumită porțiune a ariei sale), transmițîndu-și apoi unele dintre elementele ce-i caracterizează repertoriul ceramic, aspectului hallstattian timpuriu. Această ipoteză nu ar părea inadmisibilă dacă avem în vedere că Podișul Transilvaniei s-ar include, cel puțin parțial, ca regiunea periferică de est a spațiului în interiorul căruia a avut loc procesul propriu-zis de formare a complexului hallstattian timpuriu, în formele sale primare¹⁹⁰.

Unii cercetători înclină să prelungească durata de existență a culturii Wietenberg pînă la sfîrșitul epocii bronzului. După Mircea Rusu, această cultură în etapa sa tîrzie, s-ar situa între două curențe opuse : un curent răsăritean, reprezentat prin grupul Noua, și altul apusean, ilustrat de ultima etapă (III) a culturii Otomani. Conform părerilor aceluiași cercetător, grupul Noua ar fi pătruns în Transilvania, în aria culturii Wietenberg, gata format, deci în cea de-a doua etapă a sa de evoluție (etapa a II-a, cultura Noua propriu-zisă), fenomen care ar fi produs inițial o serie de ciocniri intertribale, ajungîndu-se în cele din urmă la o conviețuire pașnică între autohtoni și noii veniți¹⁹¹. De aici, ar reieși raportul de contemporaneitate dintre grupul Noua în etapa sa de definitivare (II) și eventuala fază tîrzie a culturii Wietenberg.

Trebuie să remarcăm însă că, în actualul stadiu al cercetărilor, ipoteza unei „patrii primitive” a grupului Noua, de unde acesta s-ar fi extins apoi gata format mai departe, amplificîndu-și astfel aria sa de răspîndire în detrimentul altor culturi, pare puțin probabilă. După cum am văzut, premisele complexu-

¹⁸⁹ Cf. K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 136—137.

¹⁹⁰ Cf. I. Nestor, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 132.

¹⁹¹ Cf. Mircea Rusu, *loc. cit.* Ipoteza prelungirii culturii Wietenberg pînă în bronzul tîrziu ne-a fost exprimată verbal și de K. Horedt.

lui Noua-Sabatinovka se creează aproximativ simultan pe un spațiu imens, delimitat la est de Niprul inferior, iar la vest de Podișul Transilvaniei. Așadar, etapa de formare (I) a acestui complex a înglobat, dacă avem în vedere datele pe care ni le oferă așezarea de la Nicoleni cel puțin și regiunea de răsărit a Transilvaniei.

Pe de altă parte, semnalarea elementelor legate de factura grupului Noua în Transilvania de vest, fie că e vorba de vase provenind din inventare funerare, fie că e vorba de cei câțiva omoplați crestați descoperiți întâmplător la Apabida, probabil într-o așezare¹⁹², credem că trebuie privită, cel puțin în prezent, cu oarecare rezerve. Aceste fapte, în totalitatea lor, nu constituie încă dovezi suficiente de concludente, care să ne permită extinderea ca atare a limitei de vest a grupului Noua pînă la poalele Carpaților Apuseni. Din acest punct de vedere, pentru Transilvania de vest și de nord-vest se pun aceleași probleme ca și în cazul Voliniei sau Podoliei de nord. S-ar putea ca în această parte a Transilvaniei cultura Wietenberg să se fi menținut în formele sale clasice pînă la sfîrșitul epocii bronzului fiind totodată mai mult sau mai puțin intens influențată de către grupul Noua. Numai depistarea și cercetarea metodică a așezărilor aparținînd bronzului tîrziu din acea regiune ar putea da o justă rezolvare unei asemenea probleme.

De aceea, este necesar să considerăm, deocamdată, ca provizorie limita de vest a grupului Noua. N-ar fi exclus ca aria sa de răspîndire să fi ocupat în mod efectiv, pe teritoriul Transilvaniei, numai partea de est a acestei provincii, limitîndu-se la bazinul Mureșului superior și la Țara Bîrsei. Rămîne să se precizeze prin cercetările ulterioare, în ce măsură poate sau nu fi vorba de extinderea spre vest a ariei propriu-zise a grupului Noua, eventual pînă la Carpații Apuseni și zona de confluență a celor două Someșuri.

Tot atît de dificilă este problema limitei de sud a complexului Noua-Sabatinovka. Dacă în regiunea nord-vest-pontică această linie de demarcație se confundă cu litoralul Mării Negre, ea nu apare însă la fel de clară, pînă în prezent, și mai la vest, pe teritoriul Republicii Populare Romîne.

Am relevat cu altă ocazie posibilitatea includerii în aria grupului Noua și a părții de răsărit a cîmpiei Bărăganului¹⁹³, bazîndu-ne în acest sens pe descoperirile prilejuite de cercetările de suprafață de la Dorobanțu, raionul Călărași¹⁹⁴, ipoteză pe care a pus-o de altfel, și M. Petrescu-Dîmbovița¹⁹⁵.

Perieghezele din ultimii ani, efectuate de către N. Angheliescu în raionul Călărași, au avut ca rezultat și identificarea pe valea Dunării, în apropierea bălții Ialomîței, la Ulmu și Coslogeni, a încă două așezări de tip cenușar. Resturile lor constau, printre altele, din numeroase oase de animale, iar în ceea ce privește ceramica sînt relativ frecvente fragmentele provenind de la vase în

¹⁹² Vezi Marton Roska, *A kolozskorpádi II. Jelle-gű kulturfacies kerámiai emlékei Erdélyben, Közlemények-Cluj*, IV, 1—2, 1944, fig. 4.

¹⁹³ Adrian C. Florescu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, p. 213.

¹⁹⁴ Pentru această așezare, vezi N. Angheliescu, *Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 319—320 și fig. 8.

¹⁹⁵ Cf. M. Petrescu-Dîmbovița, în *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 113; idem, *art. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, p. 145.

formă de sac, cu brîu în relief simplu, analoage aceloră întîlnite în inventarul stațiunilor din grupurile Noua și Sabatinovka¹⁹⁶. Urme asemănătoare s-au descoperit și la Largu, raionul Filimon Sirbu, pe valea Călmățuiului, de unde cităm o ceașcă cu două torți suprainălțate, prevăzute cu buton¹⁹⁷.

Fragmente ceramice de o factură oarecum înrudită s-au semalat, ce e drept izolat și absolut întîmplător, și pe teritoriul Dobrogei¹⁹⁸.

Provenind exclusiv din cercetări de suprafață, iar uneori din descoperiri sporadice sau chiar izolate (cum este cazul aceloră de la Largu sau din Dobrogea) aceste date sînt cu totul insuficiente pentru a confirma extinderea complexului Noua-Sabatinovka pe teritoriul Munteniei răsăritene și al Dobrogei. Numai prin continuarea periegezelor și executarea unor cercetări metodice în cîteva dintre așezările de tip cenușar situate în regiunile respective s-ar putea verifica în ce măsură presupunerile noastre corespund sau nu realității. Pînă atunci, această ipoteză trebuie avută totuși în vedere, întrucît, în cazul unei eventuale confirmări, ea ar atrage după sine o altă problemă, la fel de importantă, și anume aceea a participării într-o oarecare măsură și a elementelor Tei la geneza complexului Noua-Sabatinovka.

În tabelul cronologic de la pagina 200 rezumînd cele arătate pînă aici, prezentăm schematic raportul dintre complexul Noua-Sabatinovka și cîteva dintre culturile învecinate cu aria sa de răspîndire.

Ne-au mai rămas, în sfîrșit, de adăugat cîteva observații referitoare la aspectul etnic al grupului Noua. De la început atragem atenția că actualul stadiu al cercetărilor nu înlesnește deocamdată un răspuns satisfăcător în această direcție.

Firește că nu poate fi contestat substratul indoeuropean al triburilor Noua, dar aceasta constituie, de fapt, o soluționare a problemei în linii prea generale. Cele cîteva date antropologice de care dispunem pînă în prezent ar indica un caracter destul de eterogen pentru populația grupului Noua, semnalîndu-se din acest punct de vedere chiar anumite particularități regionale¹⁹⁹. Problema devine cu atît mai complicată, dacă ținem seama și de imixtiunea elementelor răsăritene pînă la regiunea Carpaților. Tocmai un asemenea fapt ne obligă, în consecință, să nu ignorăm nici aspectul etnic al triburilor Sruby, în general, nici pe acela al purtătorilor culturii bronzului tîrziu din stepa nord-vest-pontică, în special.

¹⁹⁶ Materialul provenind din cercetările de suprafață efectuate în aceste două stațiuni se află în col. Muzeului raional din Călărași; unele informații suplimentare în legătură cu datele privind cele două stațiuni ne-au fost date de N. Angheliescu.

¹⁹⁷ Vezi I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Largu*, în *Materiale*, VI, p. 498 și fig. 3/15—17: vasul cu torți suprainălțate prevăzute cu buton se află în col. Muzeului regional de istorie Galați.

¹⁹⁸ La Hirșova și Limanu-Mangalia s-au găsit cîteva fragmente ceramice din pastă bună și cu luciu, prevă-

zute cu torți cu creastă (informații de la Gh. Aricescu și D. Galbenu).

¹⁹⁹ Cf. Olga Necrasov și Maria Cristescu, *op. cit.* După aceste cercetări, populația Noua din Moldova ar prezenta afinități strînse cu aceea a culturii Sruby din regiunea nord-pontică; în ceea ce privește Transilvania, pe baza studiilor antropologice a scheletelor din necropola de la Teiuș, populația acestei regiuni ar prezenta oarecare asemănări cu purtătorii culturii Otomanl.

TABEL CRONOLOGIC

Data	Transilvania de vest	Transilvania de est (bazinul Mureșului sup. și Țara Birsei)	Moldova de sud	Moldova de nord, R.S.S. Moldovenească și nord-vestul R.S.S. Ucrainene	Sud-vestul R.S.S. Ucrainene (Reg. nord-vest-poniică)	Reg. de Silvestro din dreapta Niprului	Podolia de nord și Volinia	Ucraina Transcarpatică și Maramureș	Muntenia de est și Dobrogea
1000 î.e.n.					Belozerkă	Belogradovka		Hallstatt timpuriu	Hallstatt timpuriu
1100 î.e.n.									
1200 î.e.n.	Noua (?) sau Wietenberg, tirziu puternic influențat de grupul Noua (?)		Noua propriu-zisă (Noua II)		Sabatinovka (II)		Komarovo tirziu (?) sau un grup cultural cu structură similară complexului Noua-Sabatinovka, pe bază Komarovo (?)		Tei tirziu (?) sau Noua-Sabatinovka pe bază Tei (?)
1300 î.e.n.					Sabatinovka I („Sabatinovka timpurie”)				
1400 î.e.n.		Wietenberg	Monteoru	Belopotok-Costișă	Cultura catabelor	Komarovo			Tei

Unii cercetători, ca A.I.Terenojkin sau T.D.Zlatkovskaia, de exemplu, identifică triburile Sruby cu cimerienii²⁰⁰. De aici ar rezulta că marea deplasare dinspre Volga-Don, care a avut loc începând cu a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., n-ar reprezenta altceva decât invazia cimeriană. Reamintim însă că A.I.Terenojkin datează apariția primului val Sruby în stepa nord-vest-ponctică (de care se leagă acolo premisele formării grupului Sabatinovka), aproximativ pe la 1100 î.e.n., iar T. D. Zlatkovskaia ceva mai târziu, la începutul mileniului I î.e.n.²⁰¹.

Conform celor stabilite de noi, prezența elementelor legate de acest mare curent răsăritean în regiunile din apropierea Carpaților nu poate fi datată mai târziu de sfârșitul bronzului mijlociu (finele secolului al XIV-lea î.e.n.). Luând ca punct de plecare ipoteza celor doi cercetători, s-ar putea conchide astfel că invazia cimeriană pe teritoriul țării noastre ar fi avut loc cu mult mai devreme față de cum se admite în prezent (secolele VIII—VII î.e.n.), în secolele XIV—XIII î.e.n., și, prin urmare, cultura materială a acestui element etnic alohton ar constitui una dintre componentele grupului Noua. Desigur că o asemenea chestiune este mult prea importantă pentru a fi discutată într-un cadru atât de restrâns ca acela de față²⁰².

T.D. Zlatkovskaia preconizează chiar existența unei componente cimeriene în formarea *ethnos*-ului tracice²⁰³. Ipoteza mai veche, în lumina căreia grupul Noua s-ar lega de elementul tracice, deplin cristalizat din punct de vedere etnic, credem că trebuie privită actualmente cu mari rezerve, ea fiind cu atât mai puțin verosimilă, cu cât, după toate probabilitățile, acest proces de etnogeneză s-a definitivat abia în perioada ulterioară bronzului târziu²⁰⁴.

Nu mai există astăzi vreo îndoială că diversele aspecte hallstattiene de pe teritoriul R.P. Române, R. S. S. Moldovenești sau din nord-vestul R. S. S. Ucrainene pot fi atribuite, cu toată certitudinea, triburilor tracice. Totodată, trebuie avut în vedere însă că etapa inițială a complexului hallstattian, care succede grupul Noua pe întreaga sa arie de răspândire, se reliefează ca o perioadă de mari restructurări de ordin cultural și etnic. S-ar putea ca tocmai acest fenomen să se identifice cu însuși procesul de definitivare a etnogenezei tracilor.

Am arătat mai sus că este foarte posibilă participarea elementelor Noua, într-o măsură mai mare sau mai mică, la formarea aspectelor hallstattiene timpurii, atât pe teritoriul Transilvaniei, cât și în regiunile mai mult sau mai puțin apropiate de la est de Carpați. Această contribuție, pe plan cultural-material, nu constituie totuși un argument suficient de hotărâtor în sprijinul dovedirii caracterului tracice, ca atare, al triburilor Noua de la sfârșitul epocii bronzului.

IV

Încheind prezentarea câtorva dintre actualele probleme ale bronzului târziu din spațiul cuprins între Podișul Transilvaniei și stepele nord-vest-ponctice considerăm utile anumite sublinieri.

²⁰⁰ Cf. A. I. Terenojkin, *art. cit.*, în SA, XXIV, p. 26; T.D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, în SE, 6, 1961, p. 88.

²⁰¹ Cf. T. D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, în SE, 6, 1961, p. 89.

²⁰² Nu este cazul să mai menționăm aici și alte păreri mai recente asupra problemei cimeriene, printre

care și aceea a lui T. Sulimirski; pentru aceasta vezi T. Sulimirski, *The Cimmerian Problem*, în BIA, 2, 1959, p. 45 și urm.

²⁰³ Cf. T.D. Zlatkovskaia, *art. cit.*, p. 92.

²⁰⁴ În legătură cu această chestiune vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, 1960, p. 129.

Complexul Noua-Sabatinovka ilustrează procesul de restructurare culturală survenit la sfârșitul bronzului mijlociu pe teritoriul cuprins între Niprul inferior și Podișul Transilvaniei, sub impulsul curentului răsăritean originar din spațiul Volga-Don. Durata sa relativ îndelungată, până în pragul Hălstattului timpuriu, este un indiciu că nu poate fi vorba de un fenomen strict episodic. Evoluția în continuare a acestui complex a fost întreruptă la un moment dat, în partea de vest a ariei sale de răspândire (corespunzătoare grupului Noua), prin noile restructurări etnice-culturale petrecute aici în perioada care a urmat imediat după sfârșitul bronzului târziu. Așadar, limitele sale de dezvoltare se situează, în linii generale, între începuturile dislocării culturilor clasice ale bronzului din spațiul respectiv și premisele procesului de formare a noilor aspecte hallstattiene timpurii (finele secolului al XIV-lea — secolul al XII-lea î.e.n.).

N-ar fi exclus ca amprenta elementelor răsăritene să nu fi fost la fel de pregnantă pe întreg teritoriul parcurs, din regiunea nord-pontică până la Carpați. Trebuie avut în vedere că pe teritoriul țării noastre, fiind vorba de ultimele prelungiri vestice ale acestui curent, intensitatea sa a fost probabil oarecum mai diminuată (nepermițându-i, din acest motiv, pătrunderea mai departe, spre centrul Europei), dar îndeajuns de eficace totuși pentru a curma evoluția firească a culturilor bronzului mijlociu de aici, antrenându-le într-un proces de transformare în sens convergent. Așa s-ar explica eventual, printre altele, bogatele tradiții locale ale grupului Noua, ceea ce constituie o deosebire față de regiunile nord-pontice, unde, elementul alohton fiind acolo cu mult mai puternic, a înlăturat într-o mare măsură fondul cultural autohton, anihilându-l aproape integral.

Convulsiunea etnică și culturală petrecută în regiunile din imediata apropiere a Carpaților a generat probabil, la rîndul ei, un contracurent, ale cărui ecouri au ajuns până în stepa nord-vest-pontică, manifestându-se acolo ca o componentă vestică în cadrul procesului de formare a grupului Sabatinovka.

Cele două etape de formare (I) și de definitivare (II), determinate în evoluția complexului cultural Noua-Sabatinovka, desigur că sînt susceptibile a fi divizate, fiecare dintre ele, în diverse faze. O dovadă grăitoare în acest sens ne-o oferă așezările aparținînd etapei I de la Trușești — Movila din șesul Jijiei (1—2) și de la Gîrbovăț — Zahareasca unde, după cum s-a văzut, au fost identificate cîte două nivele de locuire. Urmează ca pe viitor, prin studierea mai amănunțită a materialului arheologic, să se ajungă la anumite precizări asupra particularităților fiecărei faze din cadrul etapei respective.

Nu putem ști deocamdată cu certitudine în ce măsură componenta răsăriteană care a participat la geneza grupului Noua s-ar identifica cu elementul cimerian. Este însă prematură și totodată destul de puțin probabilă, în actualul stadiu al cunoștințelor noastre, atribuirea, sub aspectul etnic, populației grupului Noua elementului tracic pe deplin format.

Un fenomen de restructurare culturală se constată aproximativ în aceleași vreme și pe teritoriul de vest și sud-vest al țării noastre și chiar mai departe,

pe o arie mai întinsă, din Europa centrală pînă dincolo de Dunărea inferioară²⁰⁵. Este însă probabil că acolo cauzele și structura sa diferă oarecum de fenomenul ce caracterizează spațiul corespunzător ariei de răspîndire a complexului Noua-Sabatinovka.

Penetrația elementelor răsăritene în regiunile din vecinătatea Carpaților, cu tulburările și transformările care le-a avut drept consecință, coincide însă, în linii mai generale, cu imixtiunea în Grecia a primelor valuri „nordice”. De aceea, credem că ar fi indicată, ca ipoteză de lucru pentru viitor, încercarea de a cerceta și stabili, eventual, locul și importanța evenimentelor petrecute în spațiul dintre Podișul Transilvaniei și stepele nord-vest-pontice, în cadrul preliminarilor continentale ale mării migrațiuni egeice.

ADRIAN C. FLORESCU

К ИЗУЧЕНИЮ КУЛЬТУРЫ НОУА

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе рассматриваются некоторые актуальные вопросы, связанные с группой памятников культуры Ноуа конца бронзового века, ареал распространения которой охватывает Трансильванию, Молдову, северо-запад УССР (Прикарпатская Украина) и Молдавскую ССР. Исходной точкой является фактический материал, добытый в ходе раскопок, главным образом на поселениях Молдовы.

После краткого обзора прежде высказанных предположений о культуре Ноуа (см. прим. 1—7), автор излагает основные черты, определяющие эту группу.

Поселения культурной группы Ноуа на территории РНР (как в Молдове, так и в Трансильвании) имеют общий характер, независимый от географического рельефа (степь, лесостепь, прикарпатская или горная область). Обычно они расположены на открытых неукрепленных местах. Их остатки видны на поверхности земли в виде пятен с большим количеством золы (почему их и называют «зольники»). Значение зольников еще не установлено с достаточной точностью. По-видимому, каждый зольник соответствует остаткам одного или нескольких жилищ; это предположение подтверждают различные комплексы *in situ*, отождествленные внутри зольников: очаги, полы из необожженной глины, куски обугленной обмазки с отпечатками прутьев и т.п. Следует, однако, учитывать, что до сих пор, исследователи больше занимались участками, покрытыми пятнами золы, не уделяя такого же внимания изучению промежутков между ними. Из до сих пор осуществленных наблюдений следует, что остатки жилищ, чрезвычайно многочисленные на участках «зольников», встречаются все реже по мере удаления от них.

Главное место в инвентаре поселений занимают кости животных — около 60—65% всего обнаруженного археологического материала. Огромное большинство представлено костями домашних животных; это показывает, что хозяйственная жизнь племен культуры Ноуа заключалась преимущественно в пастушестве. Главное место занимает крупный рогатый скот (50%); затем, в значительно меньшей степени, следуют овцы и козы, свиньи, лошадь и собака (см. таблицу на стр. 147 и прим. 23).

Что касается керамики, то отмечается исключительная частота средних и малых форм. Более половины всего количества приходится на долю «мешковидного сосуда» и его многочисленных вариантов, более или менее сходных по форме и технике

²⁰⁵ Asupra acestui fenomen vezi I. Nestor, în *Istoria României*, p. 131.

выделки теста (рис. 2 — 7); за ними следует группа мисок и чаш (рис. 1, 2, 8). Из последних отметим чашку с одной или двумя ручками, украшенными выпуклостями или гребнями. Она часто встречается в утвари погребений и в несравненно меньшей пропорции на поселениях. Орнамент сводится к весьма ограниченному количеству элементов. Чашки украшены узорами, основанными на коннелюрах; на «мешковидных сосудах» встречаются простые рельефные пояски, украшенные иногда насечками или ячейками, а также полные или неполные ряды проколов под краем (рис. 7/5).

Важным элементом при определении содержания культуры Ноуа являются орудия. Отмечается особенное обилие своеобразно сработанных костяных орудий (тщательная отделка рабочей части и небрежная остальной). Среди костяных предметов выделяется своим своеобразием и постоянным наличием на поселениях прежде всего лопатка (*scapula*), украшенная насечками (рис. 11/4—6, 9, 11). Некоторые орудия являются более или менее приблизительными копиями бронзовых прототипов, например серпы или булавки разных категорий (рис. 12, 13). Другие предметы — кнопки, псалмы — изготовлены более тщательно.

Бронзовые предметы на поселениях или в инвентаре погребений группы Ноуа представляют ограниченное количество типов (рис. 22, 23). Более многочисленны изделия из кладов этой группы; среди них есть несколько предметов восточной фактуры (напр., в кладах из Улми-Литени, Рышешти в Молдове, см. примечания 48—50). Элементы этой фактуры появляются и в Трансильвании, причем их распространение ограничивается там ареалом группы Ноуа (см. прим. 142).

Наряду с бронзовыми изделиями следует упомянуть каменные и кремневые, например кривые ножи (*krumtmesser*) (рис. 9/5, 7; рис. 10).

Все эти черты (тип поселения, экономическая структура, керамика, типы костяных предметов и т.п.) сближают — иногда почти до тождественности — культуру Ноуа на территории РНР с соответствующими группами на северо-западе СССР, МССР и в северо-западном Причерноморье (группа Сабатиновка). Таким образом, она входит в комплекс, распространенный от Трансильвании до Нижнего Приднепровья и от бассейна Верхнего Днестра до Нижнего Дуная. Следовательно, к концу бронзового века на обширном пространстве возникает более или менее единообразный культурный комплекс, ареал распространения которого, однако, соответствует территории, распадавшейся в предыдущий период (средней бронзы) на ряд отчетливо различающихся культур (*Витенберг* в Трансильвании, *Белопоток-Костиша* на севере Молд. вы, северо-западе Украинской ССР и севере Молдавской ССР, *Монтеору* — на юге Молдовы, *западная группа катакомбной культуры* в северо-западном Причерноморье).

Между культурами среднебронзового века (Монтеору, Витенберг и Белопоток-Костиша) классической формы и собственно группой Ноуа вторгается еще один этап, содержание которого тесно связано с последней (поселение типа «зольников», хозяйство с преобладанием скотоводства, керамика, своеобразно изготовленные костяные орудия и т.п.; см. прим. 8, 9, 15, 53—56). Отличие от группы Ноуа ограничивается наличием в керамике немногочисленных элементов, характерных для классических культур бронзового века, непосредственно предшествовавших в данной области (элементы Монтеору в южной Молдове, Белопоток-Костиша в Северной Молдове, Витенберг в Трансильвании; см. и рис. 16, 17). Судя по этим особенностям, упомянутый этап является этапом перехода от классических культур бронзового века к собственно культуре Ноуа. Следует отметить, что по содержанию этот этап существенно отличается от непосредственно предшествующих ему культур бронзового века. Общность основных черт и ареала распространения всецело связывает его с группой Ноуа, прологом которой он является.

Весьма вероятно, что непосредственно предшествующий культуре Ноуа этап на территории РНР соответствует раннесабатиновской фазе в северо-западном Причерноморье, обоснованной на поселениях в Ушкалке (нижний слой), Пересадовке I, Волошеском и др. Так, среди керамики этих поселений встречаются элементы традиции среднебронзового века в этой области (см. прим. 100—102). Аналогичные элементы в столь же ограниченном количестве обоснованы и на поселении в Сабатиновке (см. прим. 99). Отсюда же происходит и бронзовая булавка гипского типа — *Schleifennadel* —

(см. прим. 97). Два экземпляра этой категории нашли и на поселении в Гырбовэце (южная Молдова), относящихся к «этапу, непосредственно предшествующему культуре Ноуа» (рис. 22, 23). Такие булавки неизвестны в позднебронзовом веке; однако они изобилуют в центре Европы до юга Германии в раннебронзовом веке, причем бытуют самое слышное до конца эпохи средней бронзы (см. прим. 98).

Их наличие как в северо-западном Причерноморье — в Сабатиновке, так и в южной Молдове — в Гырбовэце, не только подтверждает датировку соответствующих комплексов рубежом двух периодов — между концом среднебронзового и началом позднебронзового, — но и указывает в то же время на их синхронность. Если учесть это обстоятельство, то не исключено наличие в Сабатиновке двух горизонтов обитания, которые не удалось, по объективным причинам, стратиграфически определить в ходе раскопок. В таком случае к нижнему уровню, синхронному с «непосредственно предшествующим культуре Ноуа этапом» на территории РНР, можно отнести булавку кипрского типа и украшенные многочисленными волнообразными линиями фрагменты керамики, связанной с классической фактурой катакомбной культуры Нижнего Приднепровья.

В свете исследований последних лет уже нельзя больше оспаривать того, что происхождение группы Ноуа связано с процессом культурной униформизации, в который были вовлечены три классические культуры средней бронзы: Монтеору, Белопоток-Костиша и Витенберг. Однако, это не следствие естественного развития этих трех культур. Нельзя не учитывать и того, что в данных участках в конце среднебронзового века обитатели поселений покидают их, переходя от оседлого образа жизни и хозяйства, основанного на примитивном земледелии, к иному, экономически совершенно отличному, гастушескому образу жизни. Знаменательно и то, что к концу их бытования некоторые поселения классических культур бронзового века (напр. Монтеору) окружают мощными укреплениями (см. прим. 69).

Ряд фактов, уточненных, в частности, новейшими исследованиями, по-видимому, наводят на разрешение этих вопросов в известном смысле. Так, в инвентаре поселений, относящихся как к культуре Ноуа, так и к непосредственно ей предшествующему этапу, постоянно и иногда сравнительно богато обоснованы определенные типы костяных орудий: лопатки с насечками (рис. 11/4—6, 9, 11), наконечники стрел различной формы (рис. 20/1, 3, 5, 7), небольшие лопаты (рис. 18/1—2; 20), серпы — «тупики» из челюстей животного (рис. 19), или серпы и косари, имитирующие бронзовые прототипы (рис. 12/3). Они несколько не связаны со спецификой классических культур бронзового века в карпато-дунайской области: такие элементы находят аналогии в позднебронзовых культурах северного Причерноморья, в приволжских степях и даже на юго-западе Сибири (см. прим. 70—84). Изучение скелетов из могильников культуры Ноуа в Молдове также позволило установить довольно выраженное сродство между их антропологическим строением и строением носителей срубной культуры в Северном Причерноморье (см. прим. 89).

Все это, вероятно, тесно связано с переселением племен срубной культуры из волго-донского междуречья на запад (см. прим. 90—94). Учитывая коренную культурно-этническую перестройку, вызванную на столь обширной территории (Северное Причерноморье, включая Крым и бассейн Дона) великим переселением племен срубной культуры, можно предположить, что оно частично затронуло на своем последнем этапе и нынешнюю территорию РНР. Это, естественно, заставляет предполагать до известной степени активное участие восточного компонента в генезисе культуры Ноуа. Подобное предположение не исключает, однако, участия местного коренного фонда в процессе сложения культуры Ноуа, как об этом свидетельствует состав ее керамики. Так, чашка с двумя ручками, украшенная выпуклостями или гребнями, связана с культурой Монтеору; некоторые чашки с одной или двумя высокими ручками, иногда с более или менее выпуклым туловом, также являются наследием среды Белопоток-Костиша. К этим же культурам следует в значительной мере отнести и некоторые варианты «мешковидного сосуда», а также разные типы мисок.

Из трех местных культур среднебронзового века (Монтеору, Белопоток-Костиша и Витенберг) важнейшую роль в образовании группы Ноуа играла, по-видимому, культура Монтеору.

Однако в керамическом ансамбле группы Ноуа сравнительно редко встречаются и фрагменты со врезанным орнаментом, узоры и технику выделки которого нельзя объяснить органической связью со спецификой классических культур карпато-дунайского бронзового века (рис. 24/1—6); они скорее имеют аналогии, вплоть до тождественности, с керамикой позднебронзового века в Северном Причерноморье (см. прим. 86—88). Следует также иметь в виду, что фрагменты керамики, украшенной простым рельефным пояском — иногда с насечками или ячейками — унаследованным от весьма близких «мешковидным сосудам» типов группы Ноуа, встречаются на поселениях позднебронзового века в Северном Причерноморье и бассейне р. Донец. Если учесть эти данные, то не исключено, что в совокупность керамики группы Ноуа и восточные элементы внесли, в большей или меньшей степени, свой вклад. Исходя из этого предположения, надо принять во внимание и способ украшения некоторых «мешковидных сосудов» рядами полных или неполных отверстий под краем (см. прим. 126).

Чтобы составить исчерпывающую монографию, необходимо в дальнейшем сравнивать керамику группы Ноуа не только с керамикой непосредственно ей предшествовавших автохтонных культур (Монтеору, Белопопоток-Костиша и Витенберг), но и с керамикой позднебронзовых культур Северного Причерноморья.

Что касается группы Сабатиновка, то отметим особенности ее керамики, а именно наличие чашек с ручками, украшенными выпуклостью или гребнями (см. и прим. 127). Очевидно, что этот элемент нельзя связать с традициями бронзовых культур Северо-западного Причерноморья. Его наличие в указанной области можно объяснить лишь сильным влиянием группы Ноуа. Не исключено, что и некоторые варианты «мешковидного сосуда», столь характерного для керамики сабастиновской группы, того же самого происхождения, хотя О. А. Кривцова-Гракова относит его исключительно к элементам материальной культуры племен срубной культуры (см. прим. 128). К тому же западному течению следует отнести как кипрскую бронзовую булаву, так и костяную псалю центрально-европейского типа (Toszeg C), найденные на эпонимном поселении в Среднем Побужье (см. прим. 159). Таким образом, предположение об участии западного комплекса в процессе сложения группы Сабатиновка кажется вполне обоснованным.

Нельзя оспаривать близкого родства групп Ноуа и Сабатиновка. Оно заключается в тождественности типа поселения, экономической структуры и значительной части керамической утвари, а также в своеобразной манере обработки кости и украшения ее характерными элементами (лопатка с насечками и т.д.). Различия между обеими группами относятся к погребальному обряду: для группы Ноуа характерны бескурганые погребения с костяками в скорченном положении на боку, для группы Сабатиновка — захоронение в курганах (см. прим. 131). Из-за географического положения ареала распространения группы Сабатиновка, воздействие восточных элементов, происходивших из волго-донского междуречья, возможно, оказалось гораздо сильнее, чем в сфере культуры Ноуа. Вероятно, этим объясняется особенность погребального обряда группы Сабатиновка по сравнению с группой Ноуа.

Хотя на настоящем этапе исследований и невозможно смешать группу Ноуа с группой Сабатиновка, все же они органически входят в один и тот же комплекс, сложившийся в результате синтеза элементов культуры среднебронзового века, которая предшествовала в данной области этому комплексу; это явление, вероятно, было обусловлено восточным течением, возникшим в волго-донском междуречье в начале второй половины II тысячелетия.

В процессе развития этот феномен культурной униформизации проходит два этапа. Первый заключается в дислокации и конвергирующей перестройке культур бронзового века, известных здесь в предыдущий период. На этом этапе, благодаря сохранившимся в незначительной мере следам классических форм культур средней бронзы в данной области (элементы Монтеору в южной Молдове, Белопопоток-Костиша в северной Молдове, Витенберг в Трансильвании), имеются некоторые оттенки, придающие легкий местный колорит, слишком слабый, однако, чтобы играть роль самостоятельного признака. Второй этап завершения этого процесса характеризуется, в частности, отсутствием каких бы то ни было следов классических форм местных культур среднеброн-

зового века. Поэтому было бы правильно присвоить наименование Доноуа (или быть может Протоноуа) этапу, называвшемуся прежде *этапом, непосредственно предшествующим культуре Ноуа*. С другой стороны, если понятия Доноуа (Протоноуа) и Ноуа фактически обозначают два этапа развития одного и того же явления, то не было бы ошибкой придать понятию *культура Ноуа* более широкий смысл. Это означало бы включение в сферу понятия *культуры Ноуа* и содержания *этапа, непосредственно предшествующего культуре Ноуа*.

В этом смысле, в развитии культуры Ноуа предполагались бы два этапа: I — этап сложения, заключающийся в дислокации и перестройке в общем направлении древних культур средней бронзы, и II — этап завершения.

Комплекс Ноуа-Сабатиновка иллюстрирует процесс культурной перестройки, наступившей в конце среднебронзового века в области между нижним течением Днестра и Трансильванским плоскогорьем под воздействием восточного элемента из Волгодонского междуречья. Первый этап развития этого комплекса восходит к периоду между концом среднебронзового и началом позднебронзового века (XIV—XIII в. до н.э.). Эту датировку подтверждает наличие бронзовых изделий более древней традиции (см. рис. 22/2, 3), встречающихся вместе с предметами, характерными лишь для поздней бронзы (рис. 22/4, 5).

Второй этап разворачивается исключительно в позднебронзовом веке (Рейнеке D) (XIII в. до н.э.), распространяясь в некоторых областях до рубежа раннегалльштатского периода (XII в. до н.э.).

Дальнейшее развитие этого комплекса прерывается в какой-то момент на западе ареала его распространения (заселенном группой Ноуа) вследствие новых культурно-этнических перестроек, происшедших здесь в период, непосредственно следующий за концом позднебронзового века. Таким образом, пределы развития комплекса Ноуа-Сабатиновка находятся между началом явления дислокации классических культур бронзового века в данной области и предпосылками процесса сложения новых раннегалльштатских обликов (конец XIV в. — XII в. до н.э.).

Весьма вероятно, если считать, что генезис этого комплекса был обусловлен восточным течением, что начало процесса дислокации в Северо-западном Причерноморье — то есть возникновение группы Сабатиновка — имело место на несколько десятков лет раньше, чем в областях, непосредственно прилегающих к Карпатам (Молдова, Трансильвания, Прикарпатская Украина). Возможно, что влияние восточных элементов не было столь сильным на всей территории от Северного Причерноморья до Карпат. Надо иметь в виду, что последние западные отголоски этого течения на территории РНР уже затихали (и не проникли поэтому дальше, в центр Европы), однако не настолько, чтобы прервать естественное развитие здешних среднебронзовых культур, вовлекая их в процесс конвергирующего превращения. Так можно было бы объяснить богатые местные традиции группы Ноуа в отличие от областей Северного Причерноморья, где более мощный алохтонный элемент — срубная культура — в значительной степени устранил автохтонный культурный фонд, почти совершенно уничтожив его. Этнико-культурный сдвиг, произошедший в непосредственной близости к Карпатам, вызвал, вероятно, в свою очередь противотечение, отголоски которого довольно сильно отразились в степях Северо-западного Причерноморья, проявившись там как западный компонент процесса образования группы Сабатиновка.

В свете последних данных невозможно сопоставить комплекс Ноуа-Сабатиновка и белогрудовскую культуру среднего правобережья Приднепровья. Весьма вероятно, что последняя (XI—IX вв. до н.э.) соответствует в Северо-западном Причерноморье белозерской культуре — прямой наследнице группы Сабатиновка. На настоящем этапе исследований на правом берегу среднего Днестра, в северной Подолии и на Волыни еще недостаточно уточнен облик материальной культуры, соответствующий комплексу Ноуа-Сабатиновка. В этом смысле возникает два предположения. Возможно, что на

всей этой территории культура Комарово сохранилась в классической форме до конца бронзового века, находясь в своей последней стадии под влиянием комплекса Ноуа-Сабатиновка. Не исключено все же, что к концу среднебронзового века культура Комарово подверглась процессу коренной перестройки, аналогичному процессу, имевшему место в степях Северо-западного Причерноморья или в областях, непосредственно прилегающих к Восточным Карпатам (Прикарпатская Украина, Молдова, Трансильвания и Молдавская ССР). В результате этого, в данной области мог появиться культурный облик, аналогичный по структуре группам Ноуа и Сабатиновка. Лишь более обширное исследование поселений позднебронзового века в данных областях (Подолли, Волини и правобережье среднего Днестра) сможет уточнить, какое из двух предположений правдоподобнее. Те же вопросы возникают и в отношении западной и северо-западной Трансильвании. Возможно, что в этой части внутрикарпатской провинции культура Витенберг сохранилась в классических формах до конца бронзового века, подвергаясь в большей или меньшей степени влиянию группы Ноуа, отразившейся — при данной гипотезе — лишь в восточной части Трансильвании (бассейн верхнего Муреша и Цэра Бырсей). Дальнейшие исследования покажут, в какой мере можно говорить о распространении к западу собственно ареала группы Ноуа — возможно, до Западных Карпат и района слияния двух рек Сомеш.

Такие же трудности представляет и вопрос об южной границе комплекса Ноуа — Сабатиновка. Если в Северо-западном Причерноморье граничная линия сливается с черноморским побережьем, то на западе, на территории РНР она уже не так ясна. Возможно, что в ареал этого комплекса входят Восточная Валахия и нынешняя территория Добруджи (см. прим. 193—198). Подобное предположение подразумевает и участие, в какой-то мере, культуры Тей в происхождении комплекса Ноуа — Сабатиновка.

Пока еще не известно, до какой степени содействовавший зарождению группы Ноуа восточный компонент этнически отождествляется с киммерийским элементом (см. прим. 200). Однако, на настоящей стадии наших сведений, мало вероятным кажется приписывание народности группы Ноуа уже полностью сложившегося фракийского этноса.

Проникновение восточных элементов в соседние с Карпатами области, вызванные им волнения и превращения совпадают, однако, в общих чертах, с проникновением первых «северных» течений в Грецию. Поэтому мы считаем, что было бы необходимо — в качестве будущей рабочей гипотезы — предпринять попытку изучить и, возможно, установить место и значение событий, развернувшихся в пространстве между трансильванским плоскогорьем и степями Северо-западного Причерноморья и предшествовавших на материке великому эгейскому переселению.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Чашки, характерные для культурной группы Ноуа, найденные на могильнике с труположением в Трушешть — Цугуэта (по М. Петреску-Дымбовица). (Прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 2. — Сосуды, характерные для культурной группы Ноуа. 1, 2, 4—7, Трушешть-Цугуэта (могильник с труположением); 3, 8, Трушешть — Мовила дин шесул Жижней (поселение типа «зольников»). (Прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 3. — Сосуды, найденные в поселении из Трушешть — Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 4. — Сосуды, относящиеся к культурной группе Ноуа. 1, 6, Гырбовэц; 2, Трушешть-Цугуэта; 3—5, Дойна (прибл. 1/4 натур. вел.).

Рис. 5. — Обломки «мешковидных сосудов». 1, 6, 11, Андриешень; 2, 3—5, 8—10, Гырбовэц; 7, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 6. — Формы, характерные для керамики группы Ноуа, найденные в Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, 4, 7, 8, этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, 5, 6, завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 7. — Формы, характерные для керамики группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 2, 4, 6, 7, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней; 3, 8, 11, Гырбовэц; 5, 9—10, Андриешень. 1, 3, 6, 11 — этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, 4—5, 7—10 — завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 8. — Чашки, характерные для керамики группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, Трушешть-Цугуета (по М. Петреску-Дымбовица); 2, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 4, Андриешень; 5, Думешть (по М. Петреску-Дымбовица).

Рис. 9. — Орудия и предметы из камня (1, 2, 5, 7) и кости (3, 4, 6). 1—3, Андриешень; 4—6, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру); 7, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину). 1—3, прибл. 4/9 натур. вел.; 4—7, прибл. 2/3 натур. вел.

Рис. 10. — Изогнутый кремневый нож (Krummesser), из поселения типа Ноуа в Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 11. — Типы костяных орудий, характерных для культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка. 1, 5, 8, Валя Лупулуй-Яссы (прибл. 1/3 натур. вел., по М. Дину); 2, 4, Сабатиновка (прибл. 1/3 натур. вел., по А. В. Добровольскому); 3, Андриешень (прибл. 4/9 натур. вел.); 6, Ушкалка (прибл. 2/3 натур. вел., по Д. И. Телегину); 7—9, Кавадинешть (прибл. 4/9 натур. вел. по И. Т. Драгомиру); 10, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (прибл. 1/2 натур. вел.); 11, Николень (прибл. 1/2 натур. вел., по З. Секели).

Рис. 12. — Серпы из бронзы (1) и кости (2—3). 1, Ульми — Литень (по М. Флореску); 2, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 3, Андриешень (прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 13. — Костяные предметы из поселений типа Ноуа. 1—5, 8, 11—14, 17—19, 21—22, 24—25, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней (по М. Петреску-Дымбовица); 6, 16, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 7, 9—10, 20, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру). 12, 13, 17, 21, прибл. 1/2 натур. вел.; 2, 4—5, 9, 13, прибл. 2/3 натур. вел.; 6, 16, прибл. 1/3 натур. вел.; 7—8, 10—12, 14—15, 18—20, 23—25, прибл. 3/4 натур. вел.

Рис. 14. — Формы, характерные для керамики культурной группы Ноуа (прибл. 1/4 натур. вел.). 1, 3, 5, Гырбовэц; 2, Андриешень; 4, 6, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней. 1, 3—6, этап образования группы Ноуа (Ноуа I); 2, завершающий этап группы Ноуа (Ноуа II).

Рис. 15. — Сосуд типа Белопоток-Костиша, поздняя фаза прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 16. — Черепки керамики, относящейся к поздней фазе культуры Монтеору, найденной в поселении типа «эольников» в Гырбовэце (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 17. — Черепки керамики, относящейся к поздней фазе культуры Монтеору (5, 7), к культуре Белопоток-Костиша (1—5, 6, 9—10, 12—15) и Витенберг (8, 11), этап образования группы Ноуа (Ноуа I). 1—2 (по М. Петреску-Дымбовица); 3, 9—10, 15, Корлэтенъ, горизонт I (по И. Нестору); 12, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 8, 11, Николень (по З. Секели); прибл. 1/2 натур. вел.

Рис. 18. — Бронзовые (1—2) и костяные (3) ножи. 1, Сосновая Маза (по А. М. Таллгрену); 2, Ягодное — нижнее течение Волги (по Н. И. Мерперту); 3, Кавадинешть, горизонт I; (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 19. — Костяной серп (1), «серпы» — тупики из челюсти животного (2—4, 7), лопатка, украшенная насечками (8) и другие костяные предметы (5—6, 9), найденные в поселении типа «эольников» в Гырбовэце и относящиеся к этапу образования культурной группы Ноуа (Ноуа I). (1, прибл. 1/2 натур. вел.; 2—9, прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 20. — Костяные наконечники стрел различных типов (1—7, 10—11) и небольшие лопаты (8—9); (прибл. 3/4 натур. вел.); 1, 3, 5—9, Гырбовэц; 2, Пересадовка I (по Н. Н. Погребовой); 4, Ушкалка (по Д. И. Телегину); 10, Малая Цимбалка (по А. И. Тереножкину); 11, Сабатиновка (по А. И. Тереножкину).

Рис. 21. — Костяная лопаточка (1) и наконечники стрел (2—5), относящиеся к этапу Хвалынской срубной культуры Поволожья. 1, Хрящевка (по Н. Я. Мерперту); 2—5, Черебаево (по И. В. Синицыну). (1, прибл. 2/3 натур. вел.; 2—5, прибл. 3/4 натур. вел.).

Рис. 22. — Бронзовые булавы кипрского типа — Schleifennadel (1—3) и с выступами — Warzennadel (4—5). 1, Сабатиновка (по А. В. Добровольскому); 2—4, Гырбовэц; 5, Теюш (по К. Хоредту); (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 23. — Бронзовые предметы, найденные в поселениях типа Ноуа. 1, 13, 15, Валя Лупулуй-Яссы (по М. Дину); 2, 3, 6, 7, 9, 16, 17, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней, 4, 5, 11, 12, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру); 8, 10, 14, 18, Николень (по З. Секели). 1, 2, 8, 10, 14, 18, этап образования культурной группы Ноуа (Ноуа I); (прибл. 2/3 натур. вел.).

Рис. 24. — Черепки керамики, найденные в поселениях типа Ноуа. 1, Кавадинешть; 2—4, 6, 9—10, Трушешть-Мовила дин шесул Жижней; 5, 7—8, 11—12; Гырбовэц. (1—6, прибл. 2/3 натур. вел.; 7—12, прибл. 1/2 натур. вел.).

Рис. 25. — Черепки чашек, снабженных ручками с выпуклостями или гребнем. 1—7, Сабатиновка (по О. А. Кривцовой-Граковой); 8—11, Ушкалка, нижнее Поднепровье (по Д. И. Телегину); 9, 12, Николень (по З. Секели); 10, 13, Кавадинешть (по И. Т. Драгомиру). (1—8, 11, прибл. 1/2 натур. вел.; 9, 10, 12, 13, прибл. 1/3 натур. вел.).

Рис. 26. — Ареал распространения культурного комплекса Ноуа-Сабатиновка (конец XIV—XII в. до н.э.). I. А, поселения, относящиеся к культурной группе Сабатиновка (по О. А. Кривцовой-Граковой, Н. Н. Погребовой и Д. И. Телегину); 1—15. II. Поселения (В) и могильники с грунтовыми погребениями (С), относящиеся к культурной группе Ноуа (по А. И. Мелюковой, М. Петреску-Дымбовица и К. Хоредту); 16—63. III. D. Элементы известной в настоящее время керамики типа Ноуа, обнаруженной в отдельных находках или вне ареала распространения, относящейся к культурному комплексу Ноуа-Сабатиновка (по К. Хоредту, Т. Сулимирскому и О. Ф. Лагадовской); 64—89. IV. E, находки, приписываемые гипотетически культурному комплексу Ноуа-Сабатиновка; 90—94. V. F, погребения со срубными сооружениями (по Т. Д. Оболдуевой); 95.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSANCE DE LA CIVILISATION DE NOUA

RÉSUMÉ

La présente étude traite de quelques-uns des problèmes à l'ordre du jour concernant le groupe culturel de Noua, qui date de la fin de l'âge du bronze et dont l'aire de diffusion comprend la Transylvanie, la Moldavie, le nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine (Ukraine sous-carpatique) et la R.S.S. de Moldavie. L'étude s'appuie, en premier lieu, sur le matériel résultant des recherches effectuées sur les établissements de Moldavie.

Après un examen sommaire des hypothèses émises jusqu'à ce jour sur la civilisation de Noua (voir notes 1-7), l'auteur présente les traits fondamentaux caractérisant ce groupe.

Indépendamment des conditions géographiques (steppe, steppe à forêts, région sous-carpatique ou montagneuse), les établissements appartenant à la civilisation de Noua situés sur le territoire de la R.P. Roumaine — autant ceux de Moldavie que ceux de Transylvanie — présentent des caractères communs. Ils occupent, habituellement, des positions ouvertes, dépourvues de toute fortification. Leurs restes apparaissent à la surface du sol sous forme de taches contenant une profusion de cendre (d'où le nom de « cendriers » — *zolniki* — donné à ces sites). L'origine de ces « *zolniki* » n'a pas encore été établie de façon certaine. Il semble que chaque « *zolnik* » correspondrait aux vestiges d'une ou de plusieurs habitations; cette hypothèse s'appuie sur le fait que l'on a découvert dans différents « *zolniki* » des éléments *in situ*, tels que : âtres, planchers en argile, fragments de torchis calciné avec des impressions de branchages, etc. Mais il faut tenir compte du fait que, jusqu'à présent, les recherches se sont concentrées surtout sur les portions correspondant aux taches de cendre et, dans une plus faible mesure seulement, sur les espaces intermédiaires. Des observations consignées jusqu'à présent il résulte que les restes d'habitat sont particulièrement compacts sur l'emplacement des « *zolniki* », pour devenir de plus en plus rares à mesure que l'on s'en éloigne.

Dans l'inventaire des établissements, ce sont les os d'animaux qui occupent la première place — 60-65 % de l'ensemble du matériel archéologique découvert —, la plus forte part provenant des animaux domestiques. Ce qui prouve que la vie économique des tribus Noua était axée surtout sur l'élevage. Parmi les animaux domestiques, on rencontre surtout les grandes bêtes à corne — 50 % des cas — suivies d'assez loin par les ovicaprins, le porc, le cheval et le chien (voir le tableau de la p. 147 et la note 23).

En ce qui concerne la céramique, on signale la fréquence très marquée des formes de petites ou de moyennes dimensions. Plus de la moitié du matériel est représentée par le « vase en forme de sac », avec ses différentes variantes, plus ou moins apparentées entre elles tant par la forme que par la technique de préparation de la pâte (fig. 2-7); viennent ensuite les différentes écuelles et tasses (fig. 1, 2; 8). Parmi ces dernières, il faut citer la tasse à une seule ou à deux anses pourvues de boutons ou de crêtes, aussi fréquente dans l'inventaire des tombes qu'elle est rare dans les établissements. Le décor comporte un nombre d'éléments restreint : pour les tasses, ce sont des cannelures ou des ornements dérivés des cannelures; pour les « vases en forme de sac », ce sont des bandes à relief simple, parfois alvéolaires ou à encoches, ou bien des rangées de trous, complètes ou incomplètes, placées sous l'embouchure (fig. 7/5).

Les outils présentent une grande importance pour la détermination du contenu de la civilisation de Noua. Il faut remarquer en premier lieu l'abondance des outils en os, ainsi qu'un trait qui leur est absolument spécifique : le soin apporté au façonnage de la partie utile des pièces, en négligeant le reste de l'outil respectif. Pour son caractère très particulier, comme pour la constance avec laquelle on la rencontre dans les établissements, il convient de citer en premier lieu l'omoplate crêtée (fig. 11/4-6, 9, 11). Certaines pièces sont des copies, plus ou moins ressemblantes, de prototypes de bronze : ainsi des faucilles ou différentes catégories d'aiguilles (fig. 12, 13). D'autres, boutons ou *psalii*, par exemple, témoignent du soin apporté à leur confection.

Les objets en bronze signalés dans les établissements ou dans l'inventaire des tombes du groupe Noua constituent un nombre de types restreint (fig. 22, 23). Ceux provenant des dépôts sont plus nombreux ; parmi ces derniers, il faut remarquer la facture orientale de certaines pièces (par exemple, dans les dépôts de Ulmi Liteni et Rîșești, en Moldavie, voir notes 48—50). Des pièces de la même facture apparaissent également en Transylvanie, sans sortir dans cette province des limites de l'aire de diffusion du groupe Noua (voir note 142).

Outre les outils en bronze, il faut mentionner ceux en pierre et en silex, ainsi, par exemple, les couteaux recourbés — *Krummesser* (fig. 9/5, 7 ; 10).

Tous ces traits (type des établissements, structure économique, céramique, type des outils en os, etc.) révèlent la similitude, allant parfois jusqu'à l'identité, entre la civilisation de Noua telle qu'elle se manifeste sur le territoire de la R.P. Roumaine et les groupes correspondants du nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine, de la R.S.S. de Moldavie et de la région du nord-ouest de la mer Noire (groupe Sabatinovka). Elle se situe ainsi dans un ensemble culturel s'étendant de la Transylvanie jusqu'au Bas-Dniepr et du Haut-Dniestr jusqu'au Bas-Danube. Cet ensemble culturel, plus ou moins uniforme, qui apparaît à la fin de l'âge du bronze, occupe un territoire des plus étendus, mais qui, dans la période immédiatement antérieure (période moyenne de l'âge du bronze), était comparativement en une série de civilisations parfaitement distinctes : celle de *Wietenberg* en Transylvanie ; de *Belopotok-Costișă* en Moldavie septentrionale, dans le nord-ouest de la R.S.S. d'Ukraine et le nord de la R.S.S. de Moldavie ; celle de *Monteoru* en Moldavie méridionale et le groupe occidental de la civilisation des catacombes dans la région du nord-ouest de la mer Noire.

Cependant, entre les civilisations de la période moyenne de l'âge du bronze (*Monteoru*, *Wietenberg* et *Belopotok-Costișă*) — sous leur aspect classique — et le groupe Noua proprement dit, s'intercale une étape dont le contenu est lié intimement à ce dernier : établissements du type « *zolniki* », économie axée sur l'élevage, céramique, outils en os révélant la même technique caractéristique, etc. (voir notes 8—9, 15, 53—56). La différence entre cette étape et le groupe Noua proprement dit se limite à la présence, en proportion restreinte, des éléments propres aux civilisations classiques de l'âge du bronze qui la précèdent immédiatement dans la région respective (des éléments *Monteoru* dans le sud de la Moldavie, *Belopotok-Costișă* dans le nord de la Moldavie, *Wietenberg* dans la Transylvanie — voir fig. 16, 17). Par ces particularités, cette étape peut être définie comme une étape de transition entre les civilisations classiques de l'âge du bronze et la civilisation de Noua proprement dite. L'auteur insiste sur le fait, que, par son contenu, cette étape se distingue nettement des civilisations classiques de l'âge du bronze qui la précèdent, tandis que ses traits fondamentaux et son aire de diffusion la rapprochent à tous points de vue du groupe Noua, dont elle constitue par conséquent le prélude.

Il est fort possible que l'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua sur le territoire de la R.P. Roumaine corresponde à la phase *Sabatinovka ancienne* de la région du nord-ouest de la mer Noire, illustrée par les établissements d'*Uchkalka* (couche inférieure), *Pérésadovka I*, *Volocheskoé*, etc. On trouve, en effet, dans la céramique de ces sites des éléments appartenant à des traditions locales remontant à la période moyenne de l'âge du bronze de cette région (voir notes 100—102). Des éléments similaires sont également attestés, et en proportions également réduites, dans l'établissement de *Sabatinovka* (voir note 99) : on y a signalé, en outre, une aiguille en bronze du type chypriote, *Schleifennadel* (voir note 97). Or, deux exemplaires de ce même type ont été découverts dans l'établissement appartenant à « l'étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua » de *Gîrbovăț*, en Moldavie méridionale (fig. 22/2—3). Les aiguilles de ce type ne sont pas connues dans la période avancée de l'âge du bronze ; par contre, elles sont fréquentes en Europe centrale, jusqu'au sud de l'Allemagne, dans la période ancienne de l'âge du bronze (voir note 98), sans que leur durée d'existence dépasse la fin de l'âge du bronze moyen. Leur présence, tant à *Sabatinovka*, dans la région du nord-ouest de la mer Noire, qu'à *Gîrbovăț*, en Moldavie méridionale, constitue un argument pour dater ces sites entre la fin de l'âge du bronze moyen et le commencement de l'âge du bronze avancé, tout en

prouvant que ces établissements, d'où ils proviennent, sont contemporains. Compte tenu de ce fait, il ne serait pas exclu qu'il existe à Sabatinovka deux niveaux de vie distincts, qui n'ont pu être identifiés stratigraphiquement lors des fouilles. Dans ce cas, on pourrait assigner au niveau inférieur, contemporain de « l'étape immédiatement antérieure de la civilisation de Noua » sur le territoire de la R.P. Roumaine, à la fois l'aiguille du type chypriote et la céramique à décor de vagues successives, qui se rattachent à la facture classique de la civilisation des catacombes de la région du Bas-Dniepr.

À la suite des recherches de ces dernières années, il n'est plus possible de contester que la genèse du groupe Noua est liée à un processus d'uniformisation culturelle qui a entraîné les trois civilisations classiques de la période moyenne de l'âge du bronze : celles de Monteoru, de Belopotok-Costișa et de Wietenberg. Mais le phénomène ne se doit pas à une évolution naturelle desdites civilisations. Il convient, de même, d'accorder toute son importance au fait que, à la fin de l'âge du bronze moyen, on constate dans les territoires respectifs l'abandon des établissements anciens, caractérisés par une vie sédentaire et une économie axée sur une agriculture primitive, et l'adoption d'un mode de vie basé sur une structure économique toute différente, dans laquelle c'est l'élevage extensif du bétail qui occupe le rôle primordial. De même encore, il est significatif que, à la fin de leur existence, des établissements appartenant aux civilisations classiques de l'âge du bronze (tels, par exemple, celui de Monteoru) deviennent puissamment fortifiés (voir note 69).

La solution qu'il convient de donner à ces problèmes est, paraît-il, indiquée par une série de faits que les dernières recherches ont permis de mieux approcher. Ainsi, l'inventaire des établissements appartenant tant à la civilisation de Noua qu'à l'étape immédiatement antérieure renferme régulièrement, et en quantité parfois assez considérable, des types d'outils en os, tels que : omoplates à encoches (fig. 11/4—6, 9, 11), pointes de flèches de différentes formes (fig. 13/1, 2 ; 20/1, 3, 5—7), palettes (fig. 13/1—2, 20), « faucilles » — *tupik* faites d'une mandibule d'animal (fig. 19), ainsi que des faucilles ou des serpes copiées sur des prototypes de bronze (fig. 18/3). Or, ces pièces n'ont rien de commun avec les éléments caractéristiques des civilisations classiques de l'âge du bronze de l'espace carpato-danubien. Par contre, on en trouve des répliques frappantes dans les civilisations de l'âge du bronze tardif de la région du nord de la mer Noire, des steppes de la Volga et même du sud-ouest de la Sibérie (voir notes 70—84). De même, l'étude anthropologique des squelettes découverts dans les nécropoles de la civilisation Noua de Moldavie a fait ressortir des affinités assez marquées entre la structure anthropologique de ceux-ci et celle des tribus Sruby de la région du nord de la mer Noire (voir note 89).

Toutes ces circonstances doivent, d'après l'auteur, être mises en relation avec la migration vers l'ouest des tribus Sruby de la région Volga-Don (voir notes 90—94). Compte tenu des bouleversements déclenchés par la grande migration des tribus Sruby sur un très vaste territoire (toute la région du nord de la mer Noire, y compris la Crimée et le bassin du Donetz), il n'est pas exclu que l'actuel territoire de la R.P. Roumaine en ait été, partiellement, affecté. Ce fait impliquerait, sans doute, la participation plus ou moins active à la genèse du groupe Noua d'un contingent de population orientale, sans qu'une telle hypothèse exclue, d'ailleurs, la participation à cette genèse du fonds autochtone ; la céramique de la civilisation de Noua le prouve. Ainsi, la tasse à deux anses pourvues de boutons ou de crêtes se rattache à la civilisation de Monteoru ; de même, certaines tasses à une seule ou à deux anses surélevées et parfois à la panse plus ou moins bombée constituent un héritage transmis par le milieu Belopotok-Costișa. C'est à ces mêmes civilisations qu'il faut attribuer, dans une large mesure, certaines variantes du « vase en forme de sac », ainsi que les différents types de marmites.

Des trois civilisations locales de la période moyenne de l'âge du bronze (Monteoru, Belopotok-Costișa et Wietenberg), celle qui semble avoir joué le rôle principal dans la formation du groupe Noua est la civilisation de Monteoru.

Mais il apparaît aussi — assez rarement d'ailleurs — dans le matériel céramique du groupe Noua des fragments à décor incisé, dont ni les motifs ni la technique du travail ne peuvent être rattachés aux civilisations classiques plus haut citées de l'âge du bronze dans l'espace carpato-danubien (fig. 24/1—6). On pourrait plutôt leur trouver

des analogies, allant parfois jusqu'à l'identité, avec la céramique de la région du nord de la mer Noire appartenant à la période tardive de l'âge du bronze (voir notes 86—88). On doit, de même, prendre en considération le fait que les fragments céramiques à bandes en relief simple, parfois alvéolaire ou à encoches, provenant de types très proches du « vase en forme de sac » du groupe Noua, se rencontrent dans les établissements du nord de la mer Noire ou du bassin du Donetz appartenant à l'âge du bronze tardif. Compte tenu de ces faits, il se pourrait fort bien que la céramique du groupe Noua ait été enrichie par l'apport, plus ou moins limité, des éléments orientaux. C'est cette même hypothèse qui pourrait expliquer le décor, consistant en rangées de trous complètes ou incomplètes, que l'on constate sous l'embouchure de certains vases « en forme de sac » (voir note 126).

Il s'impose donc qu'à l'avenir la céramique du groupe Noua soit étudiée non seulement par rapport à celle des groupes autochtones qui l'ont précédée de près (Monteoru, Belopotok-Costișa et Wietenberg), mais aussi par rapport à la céramique des civilisations de l'âge du bronze tardif de la région du nord de la mer Noire.

En ce qui concerne le groupe Sabatinovka, il convient de mentionner comme une particularité de sa céramique la présence des tasses pourvues d'anses à boutons ou à crêtes (voir aussi note 127). Il est évident que cet élément ne peut représenter une tradition transmise par les civilisations de l'âge moyen du bronze des régions du nord-ouest de la mer Noire. Sa présence ne peut s'expliquer que par une puissante influence exercée par le groupe Noua. Il ne serait point exclu que certaines variantes du « vase en forme de sac » — type tellement caractéristique de la céramique du groupe Sabatinovka — aient la même origine, quoique O. A. Krivtsova-Grakova l'assigne exclusivement aux éléments de culture matérielle des tribus Sruby (voir note 128). C'est à ce même courant occidental qu'il faudrait attribuer, entre autres, l'aiguille en bronze chypriote, ainsi que la *psalia* en os du type de l'Europe centrale (Toszeg C), découvertes dans l'établissement éponyme du Moyen-Boug (voir note 159). L'hypothèse suggérant l'idée d'un apport occidental dans le processus de formation du groupe Sabatinovka semble donc parfaitement fondée.

Les affinités marquées entre les groupes Noua et Sabatinovka sont incontestables. Elles consistent dans l'identité des types d'établissements, de la structure économique, des répertoires céramiques, et, enfin, de la manière spécifique de travailler l'os (l'omoplate à encoches, etc.). Ce qui les différencie, c'est le rite d'enterrement; le groupe Noua est caractérisé par des tombes de plain-pied aux squelettes repliés sur le côté, tandis que le groupe Sabatinovka pratiquait l'inhumation dans des kourganes (voir note 131). Étant donné la position géographique occupée par l'aire de diffusion du groupe Sabatinovka, il est compréhensible que l'empreinte des éléments orientaux, originaires de la zone Volga-Don, y ait été plus marquée que dans le milieu Noua, cette circonstance pouvant expliquer les différences entre les rites funéraires des deux groupes.

Dans le stade actuel des recherches, bien que les groupes Noua et Sabatinovka ne sauraient être confondus, ils ne s'en situent pas moins, organiquement, dans le même ensemble culturel, créé par la synthèse des éléments appartenant aux civilisations de la période moyenne de l'âge du bronze qui l'ont précédé dans cet espace, sous l'impulsion — semble-t-il — du courant parti, dans la seconde moitié du second millénaire, de la région Volga-Don.

Dans son développement, ce phénomène d'uniformisation culturelle connaît deux étapes. La première étape consiste dans la dislocation et la reconstitution dans un sens commun des civilisations du bronze attestées antérieurement dans cet espace. Au cours de cette étape, la persistance dans les différentes zones de réminiscences des civilisations classiques de l'époque moyenne de l'âge du bronze qui s'y étaient développées antérieurement — c'est le cas des éléments Monteoru en Moldavie du sud, des éléments Belopotok-Costișa dans la Moldavie du nord, des éléments Wietenberg en Transylvanie — donne à cet horizon une légère teinte de particularité locale, trop peu marquée pourtant pour autoriser à proprement parler de distinctions. Au cours de la seconde étape, d'achèvement, le processus décrit devient définitif, se plaçant sous le signe de la disparition des dernières réminiscences, des civilisations classiques locales de l'âge moyen

du bronze. En conséquence, il semblerait logique de dénommer *étape Prenoua* (ou éventuellement *Protonoua*) l'horizon désigné jusqu'à présent sous le terme d'*étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua*. Si, d'autre part, l'on considère que les notions de *Prenoua* (*Protonoua*) et de *Noua* désignent de fait les deux étapes d'évolution du même phénomène, on ne ferait pas fausse route non plus en accordant à la notion de *civilisation de Noua* un sens plus large. Cette façon de voir reviendrait à intégrer dans la notion de *civilisation de Noua* le contenu du phénomène connu sous le terme d'*étape immédiatement antérieure à la civilisation de Noua*.

Dans cette conception, la civilisation de Noua comprendrait deux étapes d'évolution : une étape (I) de formation, dont le contenu est constitué par dislocation et reconstitution dans un sens commun des anciennes civilisations de l'époque moyenne de l'âge du bronze, et une étape (II) d'achèvement du procès d'uniformisation culturelle.

L'ensemble Noua-Sabatinovka illustre le processus de reconstitution culturelle survenu à la fin de la période moyenne de l'âge du bronze, dans l'espace compris entre le Bas-Dniepr et le plateau transylvain, sous l'impulsion du courant oriental venu de la région Volga-Don. La première étape de développement de cet ensemble culturel se situe entre la fin de l'époque moyenne et le début de l'époque avancée de l'âge du bronze (XIVe — XIIIe siècles av.n.è.). Cette détermination chronologique est fondée sur des objets en bronze de tradition plus ancienne (voir fig. 22/2, 3), associés à des objets caractéristiques de l'époque avancée de l'âge du bronze (fig. 22/4, 5).

La seconde étape se déroule tout entière dans les limites de l'âge du bronze avancé (Reinecke D) (XIIIe siècle av.n.è.), se prolongeant dans certaines régions jusqu'au seuil de la phase de début de Hallstatt (XIIe siècle av.n.è.).

L'évolution de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka a été interrompue à un moment donné, dans la partie occidentale de sa zone de diffusion (correspondant au groupe Noua), par les nouveaux regroupements ethniques et culturels qui y ont eu lieu aussitôt après la fin de l'époque avancée de l'âge du bronze. Les limites chronologiques de cet ensemble se situent donc entre les premiers phénomènes de dislocation des civilisations classiques de l'âge du bronze ayant existé dans les zones respectives et les phénomènes précurseurs de la formation des aspects nouveaux qui constitueront la phase de début du Hallstatt (fin du XIVe siècle — XIIe siècle av.n.è.).

Etant donné le rôle qui revient, dans la genèse de l'ensemble culturel étudié, au courant venu de l'est, il semblerait logique que, dans la région du nord-ouest de la mer Noire, le processus de dislocation (et donc de formation du groupe Sabatinovka) ait commencé quelques dizaines d'années plus tôt que dans les régions proches des Carpates (Moldavie, Transylvanie, Ukraine sous-carpatique).

Il se pourrait aussi que l'empreinte des éléments orientaux n'ait pas été aussi forte sur tout le trajet parcouru, du nord de la mer Noire aux Carpates. Sur le territoire actuel de la R. P. Roumaine, l'intensité de ce courant aura été trop faible pour pouvoir pénétrer jusqu'en Europe centrale, mais suffisante néanmoins pour mettre fin à l'évolution naturelle des civilisations locales de l'âge du bronze moyen et pour les entraîner vers un processus de transformation dans un sens commun. Ainsi s'expliquerait, éventuellement, la richesse des traditions locales du groupe Noua, en comparaison avec les régions du nord de la mer Noire, où l'élément étranger (Srubby), beaucoup plus puissant, a détruit presque entièrement le fonds culturel autochtone.

Le bouleversement ethnique-culturel dont les régions proches des Carpates ont été le théâtre a probablement déclenché, à son tour, un contre-courant qui s'est fait assez fortement sentir dans les steppes du nord-ouest de la mer Noire, sous forme d'une contribution occidentale au processus de formation du groupe Sabatinovka.

Compte tenu des données qui viennent d'être exposées, l'auteur estime qu'il n'est pas possible d'établir un parallélisme entre l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka et la civilisation Bélougroudovka de la rive droite du Moyen-Dniepr. Il est probable que celle-ci (datant des XIe — IXe siècles av.n.è.) corresponde, dans la région du nord-ouest

de la mer Noire, à la civilisation de Bélozerka, qui y a succédé directement au groupe Sabatinovka. Dans le stade actuel des recherches, on ne connaît pas de manière assez précise, à droite du Moyen-Dniepr, en Podolie septentrionale et en Volkhynie, l'aspect de la culture matérielle correspondant à l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. À ce sujet, deux hypothèses semblent possibles. Il se pourrait que la civilisation de Komarovo se soit maintenue telle quelle sur ce territoire jusqu'à la fin de l'âge du bronze, étant influencée dans sa phase finale par l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. Ou bien, vers la fin de l'époque moyenne de l'âge du bronze, la civilisation de Komarovo aura subi un processus de reconstitution radicale, analogue à celui qui a eu lieu dans les steppes du nord-ouest de la mer Noire ou dans les régions proches des Carpates orientales (Ukraine sous-carpatique, Moldavie, Transylvanie et R.Ș.S. de Moldavie), processus dont l'effet aura été l'apparition d'un aspect culturel proche de celui des groupes Noua et Sabatinovka. Il reviendra à des recherches plus amples sur les établissements de ces régions (Podolie, Volkhynie et rive droite du Moyen-Dniepr) appartenant à l'époque avancée de l'âge du bronze, de préciser laquelle de ces deux hypothèses doit être retenue. Les mêmes problèmes se posent pour la Transylvanie de l'ouest et du nord-ouest. Il se pourrait que la civilisation de Wietenberg s'y soit maintenue, dans ses formes classiques, jusqu'à la fin de l'âge du bronze, étant plus ou moins influencée par le groupe Noua, lequel dans cette hypothèse, n'aurait affecté que la partie orientale de la Transylvanie (bassin inférieur de Mureș et Țara Birsei). C'est toujours aux recherches ultérieures qu'il reviendra de préciser si — et dans quelle mesure — il est permis d'envisager une extension à l'ouest de l'aire de diffusion proprement dite du groupe Noua, éventuellement jusqu'aux Carpates occidentales et au confluent des deux Someș.

Il est tout aussi difficile de déterminer exactement les limites méridionales de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. Si, au nord-ouest de la mer Noire, c'est évidemment celle-ci qui en constitue les limites, la situation est moins claire plus à l'ouest, sur l'actuel territoire de la R.P. Roumaine. Il se pourrait que l'ensemble en question ait compris dans son aire de diffusion la Dobrogea et la partie orientale de la Valachie (voir notes 193—198) : hypothèse qui impliquerait, dans une certaine mesure, la participation de la civilisation de Tei à la formation de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka.

Il n'est pas possible, à l'heure actuelle, de préciser si l'élément oriental qui est entré dans le processus de formation du groupe Noua peut être ethniquement identifié avec l'élément cimmérien (voir note 200). En tout cas, dans le stade actuel de nos connaissances, l'hypothèse attribuant à la population du groupe Noua une ethnicité qui relèverait d'un monde thrace déjà pleinement constitué semble peu probable.

La pénétration des éléments orientaux dans les régions carpatiques, avec les transformations et les bouleversements qu'elle a déclenchés, coïncide dans les grandes lignes avec la pénétration en Grèce des premières vagues « nordiques ». Ce fait, selon l'auteur, indique comme ligne de travail, pour l'avenir, la tâche de définir le lieu et la portée exacte des événements qui ont constitué, dans l'espace compris entre le plateau transylvain et les steppes du nord-ouest de la mer Noire, la phase préliminaire, continentale, de la grande migration égéenne.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Tasses caractéristiques du groupe culturel Noua provenant de la nécropole d'inhumation de Trușești — Țuguieta (d'après M. Petrescu-Dîmbovița); env. 1/4 gr. nat.

Fig. 2. — Vases caractéristiques du groupe culturel Noua. 1, 2, 4 — 7, Trușești — Țuguieta (nécropole d'inhumation); 3, 8, Trușești — Movila din șesul Jijiei (établissement de type « zolniki »); env. 1/4 gr. nat.

Fig. 3. — Vases provenant de l'établissement de Trușești — Movila din șesul Jijiei (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 4. — Vases appartenant au groupe culturel Noua. 1, 6, Gîrbovăț; 2, Trușești — « Țuguieta »; 3 — 5, Doina (env. 1/4 gr. nat.).

Fig. 5. — Fragments céramiques provenant de « vases en forme de sac ». 1, 6, 11, Andrieșeni; 2, 3 — 5, 8 — 10, Gîrbovăț; 7, Trușești — Movila din șesul Jijiei (env. 1/2 gr. nat.).

Fig. 6. — Formes fréquentes du répertoire céramique du groupe Noua, provenant de Trușești — Movila din șesul Jijiei (env. 1/4 gr. nat.). 1, 3, 4, 7, 8, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, 5, 6, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II).

Fig. 7. — Formes fréquentes dans le répertoire céramique du groupe Noua (env. 1/4 gr. nat.). 1, 2, 4, 6, 7, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 3, 8, 11, Gîrbovăţ; 5, 9–10, Andrieşeni. 1, 3, 6, 8, 11, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, 4–5, 7, 9–10, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II).

Fig. 8. — Tasses appartenant au répertoire céramique du groupe Noua (env. 1/4 gr. nat.). 1, 3, Truşeşti — Ţuguieta (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 2, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu); 4, Andrieşeni; 5, Dumeşti (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa).

Fig. 9. — Outils et objets en pierre (1, 2, 5, 7) et en os (3, 4, 6). 1–3, Andrieşeni; 4–6, Cavadineşti (d'après I. T. Dragomir); 7, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu). 1–3, env. 4/9 gr. nat.; 4, 7, env. 2/3 gr. nat.

Fig. 10. — Couteau recourbé en silex — *Krummesser* — provenant de l'inventaire de l'établissement Noua de Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (env. 2/3 gr. nat.).

Fig. 11. — Types d'outils en os caractéristiques de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka. 1, 5, 8, Valea Lupului — Jassy (env. 1/3 gr. nat.; d'après M. Dinu); 2, 4, Sabatinovka (env. 1/3 gr. nat., d'après V. A. Dobrovolski); 3, Andrieşeni (env. 4/9 gr. nat.); 6, Uchkalko (env. 2/3 gr. nat., d'après D. I. Têlegîn); 7, 9, Cavadineşti (env. 4/9 gr. nat., d'après I. T. Dragomir); 10, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (env. 1/2 gr. nat.); 11, Nicoleni (env. 1/2 gr. nat., d'après Z. Székely).

Fig. 12. — Faucilles en bronze (1) et en os (2–3). 1, Ulmi-Liteni (d'après Marilena Florescu); 2, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu); 3, Andrieşeni (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 13. — Objets en os de l'inventaire des établissements Noua. 1–5, 8, 11–12, 14, 17–19, 21–22, 24–25, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 6, 16, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu); 7, 9–10, 20, Cavadineşti (d'après I. T. Dragomir); 12, 13, 17, 21, env. 1/2 gr. nat.; 2, 4–5, 9, 13, env. 2/3 gr. nat.; 6, 16, env. 1/3 gr. nat.; 7–8, 10–12, 14–15, 18–20, 23–25, env. 3/4 gr. nat.

Fig. 14. — Formes communes au répertoire céramique du groupe culturel Noua (env. 1/2 gr. nat.). 1, 3, 5, Gîrbovăţ; 2, Andrieşeni; 4, 6, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 1, 3–6, étape de formation du groupe Noua (Noua I); 2, étape d'achèvement du groupe Noua (Noua II).

Fig. 15. — Vase de facture Belopotok-Costişa tardive (env. 1/3 gr. nat.).

Fig. 16. — Fragments céramiques de facture Monteoru tardive provenant de l'établissement de type « zolniki » de Gîrbovăţ (env. 2/3 gr. nat.).

Fig. 17. — Fragments céramiques de facture Monteoru tardive (5, 7), Belopotok-Costişa (1/4, 6, 9–10, 12–15) et Wietenberg (8, 11), de l'étape de formation du groupe Noua (Noua I). 1–2 (d'après M. Petrescu-Dîmboviţa); 3, 9–10, 15, Corlăteni, niveau I (d'après I. Nestor); 12, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu); 8, 11, Nicoleni (d'après Z. Székely); env. 1/2 gr. nat.

Fig. 18. — Serpes en bronze (1–2) et en os (3). 1, Sosnovaia Maza (d'après A. N. Tallgren); 2, Iagodnoé-Basse-Volga (d'après N. I. Merpert); 3, Cavadineşti, niveau 1; env. 2/3 gr. nat.

Fig. 19. — Faucilles en os (1), « faucilles — tupik » faites d'une mandibule d'animal (2–4, 7), omoplate à encoches (8) et autres objets en os (5–6, 9), de l'établissement de type « zolniki » de Gîrbovăţ, appartenant à l'étape de formation du groupe culturel Noua (Noua I). 1, env. 1/2 gr. nat.; 2–9, env. 1/3 gr. nat.

Fig. 20. — Pointes de flèches de types différents (1–7, 10–11) et palettes (8–9) en os (env. 3/4 gr. nat.). 1, 3, 5–9, Gîrbovăţ; 2, Peresadovka I (d'après N. N. Pogrebova); 4, Uchkalko (d'après D. I. Têlegîn); 10, Maltchin Tzimbalka (d'après A. Térénokine); 13, Sabatinovka (d'après A. I. Térénokine).

Fig. 21. — Palette (1) et pointes de flèches en os (2–5) de l'étape Khvalinsk de la civilisation Sruby de la Volga. 1, Khriachtchevka (d'après N. I. Merpert); 2–5, Tchérébaév (d'après I. V. Synitzine). 1, env. 2/3 gr. nat.; 2–5, env. 3/4 gr. nat.

Fig. 22. — Aiguilles en bronze du type chypriote — *Schleifennadel* (1–3) et à protubérances — *Wazennadel* (4–5). 1, Sabatinovka (d'après A. V. Dobrovolski); 2–4, Gîrbovăţ, 5, Teiuş (d'après K. Horedt); env. 2/3 gr. nat.

Fig. 23. — Objets en bronze signalés dans l'inventaire des établissements de Noua. 1, 13, 15, Valea Lupului — Jassy (d'après M. Dinu); 2, 3, 6, 7, 9, 16–17, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 4, 5, 11, 12, Cavadineşti (d'après I. T. Dragomir); 8, 10, 14, 18, Nicoleni (d'après Z. Székely); 1, 2, 8, 10, 14, 18, étape de formation du groupe Noua (Noua I); env. 2/3 gr. nat.

Fig. 24. — Fragments céramiques de l'inventaire des établissements de Noua. 1, Cavadineşti; 2–4, 6, 9–10, Truşeşti — Movila din şesul Jijiei; 5, 7–8, 11–12, Gîrbovăţ. 1–6, env. 2/3 gr. nat.; 7–12, env. 1/2 gr. nat.

Fig. 25. — Fragments de tasses pourvues d'anses à boutons ou à crêtes. 1–7, Sabatinovka (d'après D. A. Krivtsova-Grakova); 8, 11, Uchkalka-Bas-Dniepr (d'après D. I. Têlegîne); 9, 12, Nicoleni (d'après Z. Székely); 10, 13, Cavadineşti (d'après I. T. Dragomir). 1–8, 11, env. 1/2 gr. nat.; 9, 10, 12, 13, env. 2/3 gr. nat.

Fig. 26. — Aire de diffusion de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka (fin XIVe siècle — XIIe siècle av. n.è.). I–A, établissements appartenant au groupe culturel Sabatinovka (d'après O. A. Krivtsova-Grakova, N. N. Pogrebova et D. I. Têlegîne), 1–15. II — Etablissements (B) et nécropoles à tombes de plain-pied (C), appartenant au groupe culturel Noua (d'après A. I. Méliukova, M. Petrescu-Dîmboviţa et K. Horedt), 16–63. III–D, Eléments céramiques Noua provenant de dévouvertes isolées ou signalées en dehors de la zone de diffusion, actuellement connus, de l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka (d'après K. Horedt, T. Soulimirski et O. F. Léga-dovskaïa), 64–89. IV–E, Découvertes attribuées éventuellement à l'ensemble culturel Noua-Sabatinovka, 90–94. V–F, tombes Sruby (d'après T. G. Oboldouéva), 95.

STUDIU ASUPRA RESTURILOR DE FAUNĂ DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRILE APARTINÎND CULTURII NOUA DE LA BÎRLAD ȘI PIATRA NEAMȚ*

I

În țara noastră nu s-au făcut, pînă în prezent, studii privitoare la resturile faunistice provenite din stațiunile epocii bronzului. Doar în unele lucrări de arheologie se citează sporadic speciile ale căror oase au fost găsite în diverse așezări. Studii mai ample privind fauna acestei perioade s-au făcut însă în R.S.S. Ucraineană, R.P. Polonă, R.S. Cehoslovacă, R.P. Ungară, cît și pentru Europa centrală, și materialul publicat ne poate furniza unele date comparative. De asemenea sînt oarecum binecunoscute caracteristicile faunelor din așezările neolitice din țara noastră, prelucrarea lor alcătuiind în ultimii ani obiectul unui număr important de lucrări. De aceea, în studiul de față vom căuta să surprindem unele schimbări care au avut loc în perioada de timp care s-a scurs din neolitic pînă la sfîrșitul epocii bronzului, cînd s-a dezvoltat cultura Noua. Totodată, dat fiind faptul că resturile faunistice, care fac obiectul acestei lucrări aparțin, pe de o parte, unei așezări situate într-o regiune de silvostepă (Bîrlad) și, pe de altă parte, unei așezări din zona subcarpatică a Moldovei (Piatra Neamț), vom încerca să sesizăm și unele caracteristici locale ale faunei contemporane cu cultura Noua.

II

Materialul faunistic de la Bîrlad provine din săpăturile executate în 1958 într-o așezare aparținînd culturii Noua și situată lîngă fabrica de cărămidă a orașului. El este alcătuit din 473 de resturi, dintre care 472 sînt fragmente osoase aparținînd mamiferelor și doar unul singur este reprezentat printr-o sfîrmătură de scoică de *Unio*. Am reușit să determinăm 437 de resturi osoase, care ar proveni de la un număr prezumat de 61 de indivizi.

* Întregul material osteologic la care se referă studiul de față provine din săpăturile efectuate de către Mihai Davidescu la Fabrica de cărămidă — Bîrlad,

în 1958, și de Adrian C. Florescu și Mihai Zamoșteanu, în 1959, la Piatra Neamț-Cîrtei.

Speciile de mamifere identificate sînt în număr de 10 și anume :

1. *Canis familiaris* L.
2. *Vulpes vulpes* L.
3. *Sus scrofa domesticus* L.
4. *Sus scrofa ferus* L.
5. *Cervus elaphus* L.
6. *Capreolus capreolus* L.
7. *Bos taurus* L.
8. *Capra hircus* L.
9. *Ovis aries* L.
10. *Equus caballus* L.

La Piatra Neamț, săpăturile executate în cartierul Ciritei, în 1959, într-o așezare aparținînd de asemenea culturii Noua, au scos la iveală un număr de 703 resturi de faună, toate fiind fragmente osoase de mamifere. S-au putut determina doar 610 resturi, care ar corespunde la un număr prezumat de 88 de indivizi.

Au fost identificate următoarele 10 specii de mamifere :

1. *Castor fiber* L.
2. *Canis familiaris* L.
3. *Sus scrofa domesticus* L.
4. *Sus scrofa ferus* L.
5. *Cervus elaphus* L.
6. *Capreolus capreolus* L.
7. *Bos taurus* L.
8. *Capra hircus* L.
9. *Ovis aries* L.
10. *Equus caballus* L.

La prima vedere, pare că există o uniformitate a materialelor faunistice provenite din cele două stațiuni, aceleași specii fiind identificate în ambele așezări (exceptînd vulpea pe care am găsit-o numai la Bîrlad și castorul prezent doar în așezarea de la P. Neamț). Vom vedea mai departe că această uniformitate este doar aparentă, existînd deosebiri mai ales în ceea ce privește cantitatea de resturi aparținînd fiecărei specii în parte.

Mai întîi trebuie să arătăm că materialul osos descoperit în cele două așezări este alcătuit din fragmente osoase și foarte rar din oase întregi. Totuși fragmentarea (ca urmare a acțiunii active a omului) nu este atît de puternică ca la resturile provenite din neolitic, cînd așchiile se găseau în cantitate foarte mare, oasele fiind puternic sfărîmate, probabil pentru a se extrage măduva.

Cea mai mare parte a materialului osos provine de la resturi menajere. O parte a resturilor reprezintă însă, porțiuni de oase prelucrate, așchii cioplite sau

șlefuite, fragmente găurite etc., arătînd că materialul osos mai avea o importanță destul de mare ca materie primă în prelucrarea uneltelor.

Este de remarcat faptul că resturile provenite din așezarea de la Piatra Neamț au un caracter mai fragmentar decît cele de la Bîrlad, fapt care a făcut ca, proporțional, să existe între aceste resturi mai multe fragmente nedeterminabile. În materialul faunistic din așezarea de la Bîrlad am găsit maxilare superioare și mandibule aproape întregi, cît și porțiuni mai mari de omoplat de coxal, de tibie etc. Semnalăm mai ales existența a cinci metapodale întregi de bovine, care, probabil, au fost păstrate ca atare în vederea producerii unor unelte (unul dintre ele prezintă chiar slabe urme de șlefuire) și care au ajuns apoi din vreo cauză oarecare printre deșeurile de bucătărie.

Nu putem întrevădea care ar fi cauza unei fragmentări mai puternice a materialului faunistic provenit din așezarea de la Piatra Neamț.

De asemenea, după cum se poate constata din tabelul anex (tabel în care sînt trecute pe specii porțiunile de schelet determinate), cantitatea de coaste, de omoplați, de astragale și chiar de metapodii este proporțional mai scăzută, în special pentru bovine, în materialul faunistic din așezarea de la Piatra Neamț. Oasele specificate erau, desigur, întrebuințate pentru prelucrarea de unelte și de aceea au ajuns, probabil, în număr mai mic printre resturile și deșeurile casnice (unele dintre fragmentele provenite de la aceste oase și determinate de noi, poartă urme de lucru). Am putea presupune că locuitorii din așezarea de la Piatra Neamț aparținînd culturii Noua efectuau, pe o scară mai largă decît cei de la Bîrlad, prelucrarea materialului osos, în vederea producerii de unelte. S-ar putea însă ca penuria acestor porțiuni osoase în stațiunea de la Piatra Neamț să constituie o întîmplare, fiind legată de mica amploare a săpăturilor executate sau de sectorul din așezare care a fost cercetat. Studii viitoare pe un material faunistic mai bogat vor putea elucida această problemă.

Așa după cum am mai amintit, repartiția resturilor osoase variază foarte mult de la o specie la alta. În tabelul I dăm, pentru materialul faunistic din ambele așezări, numărul de fragmente (în cifre absolute și în procente), cît și numărul de indivizi prezumați (în cifre absolute și în procente) pentru fiecare specie în parte.

Se poate constata din citirea acestui tabel că nu fiecare specie determinată este reprezentată în mod egal în materialul descoperit în cele două stațiuni, unele prezentînd un număr foarte mare de resturi, iar altele chiar cîte un singur fragment. În general, proporțiile dintre resturile osoase ale diferitelor specii sînt aproape aceleași pentru ambele așezări, boul domestic fiind specia dominantă, constituind mai bine de jumătate din întregul material osos.

De asemenea se observă că marea majoritate a pieselor osoase aparține speciilor de animale domestice și că resturile mamiferelor sălbatice constituie o parte mult mai mică în cadrul materialului osteologic determinat, provenit din cele două așezări ale culturii Noua. Acest fapt devine și mai evident dacă facem o regroupare a resturilor speciilor identificate în cele două așezări după apartenența lor la categoria domestice sau sălbatice (vezi tabelul al II-lea).

Tot din cifrele tabelului al II-lea se constată că resturile mamiferelor sălbatice se găsesc în cantitate mai mare în așezarea de la Piatra Neamț (9,18%

Tabelul I
Repartiția pe specii a resturilor osoase identificate în așezările de la Birlad și Piatra Neamț

Așezarea	Specia	Fragmente		Indivizi	
		nr. absolut	%	nr. absolut	%
Birlad	<i>Bos taurus</i>	232	53,09	25	40,98
	<i>Capra hircus</i>	11	2,52	5	8,20
	*	70	16,01	8	13,11
	<i>Ovis aries</i>	2	0,46	1	1,64
	<i>Sus scrofa domesticus</i>	46	10,53	7	11,48
	<i>Equus caballus</i>	64	14,65	8	13,11
	<i>Canis familiaris</i>	1	0,23	1	1,64
	<i>Cervus elaphus</i>	3	0,68	2	3,28
	<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,23	1	1,64
	<i>Sus scrofa ferus</i>	6	1,37	2	3,28
	<i>Vulpes vulpes</i>	1	0,23	1	1,64
Total		437		61	
Piatra Neamț	<i>Bos taurus</i>	397	65,08	42	47,72
	<i>Capra hircus</i>	7	1,15	3	3,41
	*	40	6,56	7	7,96
	<i>Ovis aries</i>	1	0,16	1	1,13
	<i>Sus scrofa domesticus</i>	60	9,84	10	11,36
	<i>Equus caballus</i>	39	6,39	7	7,96
	<i>Canis familiaris</i>	10	1,65	3	3,41
	<i>Cervus elaphus</i>	38	6,23	8	9,10
	<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,16	1	1,13
	<i>Sus scrofa ferus</i>	11	1,80	3	3,41
	<i>Castor fiber</i>	6	0,98	3	3,41
Total		610		88	

*) Reprezintă acele resturi osoase de ovicaprine care n-au putut fi atribuite cu siguranță genului *Capra* sau genului *Ovis**

Tabelul al II-lea
Repartizarea resturilor osoase provenite din așezările de la Birlad și Piatra Neamț după apartenența lor la mamiferele domestice sau sălbatice

Așezarea	Categoria	Fragmente		Indivizi	
		nr. absolut	%	nr. absolut	%
Birlad	Mamifere domestice	426	97,49	55	91,16
	Mamifere sălbatice	11	2,51	6	9,84
Piatra Neamț	Mamifere domestice	554	90,82	73	82,96
	Mamifere sălbatice	56	9,18	15	17,04

din fragmente și 17,04% din indivizi), adică în acea stațiune situată în regiunea subcarpatică. Acest fapt nu trebuie să ne mire deoarece în pădurile dense ce se întindeau aici în epoca bronzului trăiau desigur încă în număr mare copitatele sălbatice, ca mistrețul și mai ales cerbul, care constituiau obiectul vânătorii locuitorilor din așezarea de la Piatra Neamț. Dimpotrivă, pentru stațiunea de la Birlad, așezată în regiunea de silvostepă a Moldovei, situația este cu totul alta, resturile de mamifere sălbatice găsindu-se în număr mult mai mic (2,51% din fragmente și 9,84% din indivizi), cerbul fiind reprezentat (vezi tabelul I) doar prin trei fragmente.

Putem deci conchide că vânătoarea mai juca un rol oarecare în economia locuitorilor din așezarea de la Piatra Neamț, aparținând culturii Noua, o parte

a necesităților de hrană fiind acoperită prin vînarea cerbului și a mistrețului. Pentru populația de la Bîrlad însă credem că vînătoarea își pierduse caracterul de permanență și se executa cu probabilitate doar sporadic, această ocupație nemaiavînd o importanță economică.

În legătură cu această problemă remarcăm faptul că în neoliticul din Moldova, în așezările din aria culturii ceramicii pictate de tip Cucuteni, resturile osoase aparținînd mamiferelor sălbatice se găseau în cantitate mult mai mare, reprezentînd adesea peste 50% din materialul osteologic descoperit, iar fragmentele aparținînd cerbului constituiau uneori pînă la 1/3 din totalul resturilor de mamifere. Acest lucru este valabil nu numai pentru așezări neolitice ca acelea de tip Cucuteni AB de la Traian¹, situate tot în regiunea subcarpatică a Moldovei, dar și pentru stațiunea Cucuteni A de la Trușești², pe valea Jijiei, unde existau, desigur, aceleași condiții de mediu (silvostepă) ca și în așezarea de la Bîrlad de la sfîrșitul epocii bronzului. Este foarte probabil că în decursul perioadei de timp care desparte cultura Cucuteni de cultura Noua, de la sfîrșitul epocii bronzului, a avut loc pe teritoriul Moldovei o puternică scădere a numărului de indivizi ai speciilor de copitate mari sălbatice (căprioara mistrețul și mai ales cerbul), cît și o retragere a cerbului dinspre zonele de altitudini joase spre regiunile mai înalte precarpatice. Omul a avut, desigur, un rol activ în această diminuare a densității populației speciilor respective, cît și a retragerii cerbului spre altitudini mai mari, fie direct prin vînătoare, ocupație încă destul de importantă la triburile cucuteniene de exemplu, fie indirect prin defrișarea pădurilor, creînd condiții nefavorabile de viață mistrețului și mai cu seamă cerbului.

Pe baza datelor furnizate de literatura de specialitate se poate face o comparație între proporția resturilor de mamifere domestice și sălbatice din cele două așezări studiate de noi și aceea a materialului faunistic similar din unele stațiuni ale epocii bronzului situate în regiunile învecinate cu țara noastră. Datele comparative nu pot fi însă prea concludente, deoarece așezările despre care vom aminti mai jos aparțin, pe de o parte, unor culturi diferite, cît și diferitelor perioade ale epocii bronzului, uneori chiar ale bronzului timpuriu, iar pe de altă parte ele se găsesc situate în cadrul unor forme de relief și al unor caracteristici climatice destul de deosebite.

Astfel, pentru un număr de cinci așezări aparținînd epocii bronzului din Ungaria, proporția resturilor, mamiferelor sălbatice variază de la 4,36%—25,63% fragmente și 7,90%—28,66% indivizi³, pentru șase stațiuni din R.S.S. Ucraineană de la 0,20%—17,33% fragmente și 7,41%—25,71% indivizi⁴; proporția este de 30% indivizi pentru o așezare din Polonia aparținînd culturii Iwno⁵ și de 5,95% fragmente și 19,98% indivizi pentru o stațiune din bronzul cehoslovac⁶. Se poate constata doar că, în general, cantitatea de

¹ O. Necrasov și S. Haimovici, *Resturile de faună exhumate în cursul săpăturilor din campania 1957 la șantierul Traian*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 181.

² S. Haimovici, *Étude de la faune néolithique de Trușești*, în *An. St. Iași*, s. I, VI, 2, 1960, p. 391.

³ S. Bököny, *Die Frühalluviale Wirbeltierfauna Ungarns (vom Neolithikum bis zur Tène Zeit)* în *Acta Arch.*, 11, 1959, p. 62—67.

⁴ I. G. Pidopliciko, *Мамеліани до вивчення минулого фауни УРСР*, II, Kiev, 1956, p. 10, 30 51, 56, 145.

⁵ S. Bököny, *loc. cit.*, p. 92.

⁶ C. Ambros, *Zwieracie zwysky z doby bronzovej z Gánovce, okr. Poprad*, în *SArch.*, VII, 1959, p. 48.

resturi aparținând mamiferelor sălbatice este mai mare în aceste așezări decât în cele două stațiuni de la Bîrlad și Piatra Neamț aparținând culturii Noua.

Există însă unele asemănări între rezultatele obținute în studiul resturilor faunistice provenind din două așezări aparținând perioadei târzii a epocii bronzului din vestul R.S.S. Ucrainene, pe de o parte, și datele pe care ni le oferă stațiunile de la Bîrlad și Piatra-Neamț, pe de altă parte. Și în cele două așezări ucrainene resturile mamiferelor sălbatice nu sînt în cantitate prea mare. De asemenea, ca și pentru cele două stațiuni studiate de noi, se poate evidenția o diferență în proporția resturilor mamiferelor sălbatice, legată de situarea acestor așezări în zone climatico geografice deosebite. Astfel, stațiunea de la Voloșkoe⁷, lângă Dnepropetrovsk, în stepă, prezintă doar 0,72% fragmente și 5,26% indivizi de mamifere sălbatice, pe cînd în așezarea de la Uman⁸, situată spre nord-vest față de cea dintîi, într-o zonă cu mai multe păduri, întîlnim o proporție mai mare, și anume de 5,28% fragmente și 11,11% indivizi.

III

După cum s-a arătat, majoritatea resturilor osoase descoperite în cele două așezări ale culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț provin de la animale domestice reprezentate prin bovine, ovicaprine, ecvide, porcine și cîine. Frecvența, ca și variația proporției resturilor aparținînd speciilor de animale domestice din cele două stațiuni, este trecută în tabelul al III-lea.

Tabelul al III-lea

Frecvența și variația proporțiilor resturilor de animale domestice în așezările de la Bîrlad și Piatra Neamț

Așezarea	Specia	Fragmente		Indivizi	
		nr. abs.	%	nr. abs.	%
Bîrlad	<i>Bos taurus</i>	232	54,46	25	45,45
	<i>Ovicaprinae (Capra et Ovis)</i>	83	19,48	14	25,45
	<i>Equus caballus</i>	64	15,02	8	14,55
	<i>Sus scrofa domesticus</i>	46	10,80	7	12,73
	<i>Canis familiaris</i>	1	0,24	1	1,82
	Total	426		55	
Piatra Neamț	<i>Bos taurus</i>	397	71,66	42	57,54
	<i>Ovicaprinae (Capra et Ovis)</i>	48	8,66	11	15,07
	<i>Equus caballus</i>	60	10,83	10	13,69
	<i>Sus scrofa domesticus</i>	19	7,05	7	9,59
	<i>Canis familiaris</i>	10	1,80	3	4,11
	Total	554		73	

Pe baza datelor tabelului al III-lea și în urma studiului morfologic și biometric al fragmentelor osoase, să trecem la unele constatări privitoare la caracteristicile fiecărei specii dintre animalele domestice determinate.

⁷ O. V. Bodianski, *Археологични дослідження в межах порожистої частини Дніпра в 1947 — 1948 р. р. в Арх., IV, 1952, p. 175.*

⁸ O. I. Terenofkin, *Поселения білогрудивського типу біля Уман в Арх., V, 1951, p. 180.*

Bovinele, după cum ne-o indică cifrele tabelului al III-lea, au frecvența cea mai ridicată. Boul domestic reprezintă în ambele așezări mai bine de jumătate din întregul material osteologic determinat (vezi și tabelul I). De asemenea se constată că în stațiunea de la Piatra Neamț aceste resturi sînt mai abundente decît în cea de la Bîrlad. Dacă însă am adăuga, pentru resturile bovinelor din așezarea de la Piatra Neamț, un coeficient oarecare în plus — datorit faptului arătat mai înainte că fragmentele anumitor oase de bou din această stațiune se găsesc, proporțional, în cantitate mai mică decît resturile similare de la Bîrlad (vezi tabelul anex), acele oase fiind, probabil, întrebuințate pentru producerea de unelte și neajungînd astfel printre deșeuri și resturi menajere, care constituie materialul determinat de noi —, putem să ne dăm seama și mai bine de rolul jucat de această specie în economia locuitorilor din așezarea de la poalele Carpaților.

De asemenea, și în stațiunile ucrainene de la Voloșkoe și Uman, amintite mai sus, bovinele ocupă în cadrul animalelor domestice primul loc. Totuși, aici resturile acestea nu sînt atît de abundente, ele nereprezentînd mai bine de jumătate din întregul material osteologic ca în așezările de la Bîrlad și Piatra Neamț.

După cum se poate constata din tabelul anex, cu excepția coarnelor, toate celelalte porțiuni scheletice au fost găsite printre resturile bovinelor din cele două așezări. În lipsa coarnelor și datorită faptului că porțiunile de craniu găsite sînt foarte fragmentare, nu putem da acestei specii o caracteristică raseologică precisă, dar pe baza studiului altor părți osoase se pot trage unele concluzii.

Astfel, s-au făcut măsurători asupra unora dintre cele mai caracteristice părți osoase, și anume metapodalele și astragalele.

Iată cîteva din aceste măsurători :

	Bîrlad			Piatra Neamț		
	Variația (mm)	Media (mm)	Nr. exemp.	Variația (mm)	Media (mm)	Nr. exemp.
<i>Metacarp</i>						
Lung. totală	181—197	191,5	4	—	—	—
Lărgimea epifizei prox.	52—68	57,1	7	51—64	57,8	7
Lărg. minim. a diafizei	27—37	31,2	4	—	—	—
Lărg. epifiz. distale	54—72	60,2	8	52—66	59,5	6
<i>Metatars</i>						
Lung. totală	205	205	1	—	—	—
Lărg. epifizei prox.	41—53	46,5	4	43	43	1
Lărg. epifiz. distale	50—64	57,7	7	49—64	59,0	9
Lărg. minim. a diafizei	26	26	1	—	—	—
<i>Astragal</i>						
Lung. maximă	60—73	65,9	8	59—71	63,5	8
Lărg. trochl.	36—50	42,2	8	36—47	40,3	8

Se poate constata în primul rînd că mediile și chiar limitele de variație sînt aproape identice pentru materialul osos provenit din cele două așezări. Acest fapt arată că bovinele crescute atît de locuitorii așezării Noua de la

Bîrlad, cît și de aceia din stațiunea aparținînd aceleiași culturi de la Piatra Neamț aveau caracteristici rasiale identice.

Tot măsurătorile ne arată că aceste vite prezentau o talie mică spre mijlocie, fiind mai puternice decît decît cele de tipul *brachyceros*. Am putut chiar calcula, cu ajutorul unor indici, înălțimea la greben⁹. Ea este puțin mai mică de 1,20 m pentru femele și de circa 1,30 m pentru masculi. În general, talia viteilor din așezările aparținînd culturii Noua o întrecea puțin pe aceea a bovinelor epocii bronzului din Europa centrală (sudul Germaniei, Elveția, Austria¹⁰), dar, probabil, era cam aceeași cu a vitelor din așezările bronzului cehoslovac¹¹ și totodată mai mică decît a bovinelor din bronzul ungar de la Tószeg¹². Acest fapt s-ar explica, poate, prin aceea că așezările menționate aparțin unor culturi diferite, precum și diverselor perioade ale epocii bronzului. Din nefericire, nu cunoaștem date biometrice cu privire la bovinele crescute de locuitorii celor două așezări din vestul R.S.S. Ucrainene, de la Voloșskoe și Uman, datînd de la sfîrșitul epocii bronzului. Ar fi fost important să stabilim dacă aceste stațiuni prezintă asemănări, în ceea ce privește tipul rasial al bovinelor, cu așezările, din aceeași vreme, de la Bîrlad și Piatra Neamț.

O altă constatare importantă este aceea că majoritatea resturilor aparținînd bovinelor provin de la femele, masculii fiind în număr mai mic. Nu putem afirma însă cu precizie dacă o parte a materialului osos aparține masculilor castrați, deși unele caractere morfologice ale oaselor, cît și o serie de indici stabiliți par să confirme acest fapt.

Resturile oaselor de bovine provin aproape în întregime, în ambele așezări, de la indivizi maturi. Numai cîteva fragmente de oase lungi au epifizele desprinse din dreptul cartilajului de creștere. Studiul dentiției ne duce, în general, la aceleași concluzii. Astfel, în materialul de la Bîrlad am găsit doar un fragment de mandibulă a unui vițel de circa 15 luni, iar la Piatra Neamț numărul indivizilor sub doi ani (între 6—20 de luni) este de patru; de asemenea, în ambele așezări se găsesc cîteva indivizi între 2¹/₂—3 ani. Este însă mult mai mare numărul fragmentelor de maxilare aparținînd maturilor, existînd chiar și indivizi bătrîni cu dentiția puternic erodată.

Din cele de mai sus putem conchide că în așezările de la Bîrlad și Piatra Neamț bovinele erau crescute pentru producția de lapte, cît și, cu probabilitate, pentru executarea unor munci și nu în mod special ca furnizoare de carne. Mai mult, pe baza datelor osteologice pe care le oferă așezările de la Bîrlad și Piatra Neamț, se poate presupune că purtătorii culturii Noua cunoșteau deja modalitățile de a pregăti și conserva nutrețul și aveau posibilități de a face rezerve mari de hrană pentru iarnă, necesare unor turme atît de numeroase, nefiind obligați să sacrifice la venirea timpului friguros o bună parte din vite, mai ales tineretul, așa cum o făceau triburile neolitice.

⁹ Pentru calcularea acestor indici vezi I. Boesseneck, *Ein Beitrag zur Errechnung der Widerristhöhe nach Metapodienmassen bei Rindern*, în *Zeitschr. f. Tierz. u. Züchtungsbiol.*, 68, 1956, p. 75—90, precum și V. I. Talkin, *Изменчивость метаподий и ее значение для изучения крупного рогатого скота древности*, în *Вул. Моск. общ. испыт. природы (от биол.)*, LXV, 1, 1960, p. 109—126.

¹⁰ J. Boesseneck, *Zur Entwicklung vor und frühgeschichtlicher Haus- und Wildtiere Bayerns im Rahmen der gleichzeitigen Tierwelt Mitteleuropas*, München, 1958, p. 73.

¹¹ C. Ambros, *loc. cit.*, p. 57—58.

¹² S. Bököny, *Die Wirbeltierfauna der Ausgrabungen in Tószeg vom Jahre 1948*, în *ActaArch.*, 2, p. 79.

În materialul provenit de la bovine semnalăm prezența unor fragmente osoase cu urme de ardere, câteva din ele fiind chiar calcinate. De asemenea, unele resturi poartă urme de lucru : coaste șlefuite și crestate, falange găurite, astragale cu urme de cioplire, radiusuri găurite, dar mai ales fragmente de omoplat la care marginea cavității glenoide este crestată. Acest tip de unealtă, care pare să fie specifică culturii Noua, nu era însă confecționată în mod exclusiv din omoplați de bovine ; am găsit și un omoplat de cal care prezintă marginea cavității glenoide crestată în același mod ca la bovine (fig. 1/2).

Ovicaprinele (capra și oaia) ocupă, în ordinea frecvenței, al doilea loc printre animalele domestice din așezările studiate de noi aparținând culturii Noua. În comparație cu bovinele, această frecvență este însă foarte joasă. De asemenea, după cum ne-o arată cifrele tabelului al III-lea, în stațiunea de la Piatra Neamț resturile de ovicaprine sînt, proporțional, în cantitate mult mai mică decît în așezarea de la Bîrlad.

Se cunoaște faptul că este foarte greu de stabilit, mai ales pe piese osoase fragmentare, diferența dintre genurile *Ovis* și *Capra*. Am reușit totuși, cel puțin pentru o parte a materialului osos, să stabilim și apartenența generică (vezi tabelul anex și tabelul I). Se poate constata imediat că, în ambele așezări, oaia este mai puțin frecventă decît capra, aceasta din urmă (socotind după numărul de indivizi) fiind cel puțin de trei-patru ori mai numeroasă. Faptul nu este surprinzător pentru o așezare ca aceea de la Piatra Neamț, situată în zona subcarpatică, cu un relief și o vegetație mai propice creșterii caprinelor, însă provoacă nedumerire pentru stațiunea de la Bîrlad, așezată într-o regiune cu un caracter oarecum stepic. Ar fi cazul să ne întrebăm ce cauze au determinat pe locuitorii din așezările culturii Noua să crească dintre cornutele mici cu predilecție caprinele. Tot în legătură cu aceasta mai menționăm faptul că o situație asemănătoare (o cantitate mult mai mare de resturi de caprine decît de ovine) se întîlnește și în așezarea de la Voloșkoe¹³,

Fig. 1 — Bîrlad : 1 — metacarpe de *Bos laurus* L. ; 2 — omoplat de cal (stînga) și de bou (dreapta), cu marginea cavității glenoide crestată.

¹³ O. V. Bodianski, *loc. cit.*, p. 175.

contemporană, de altfel, cu cele două stațiuni la care ne referim, situată într-o zonă de stepă, pe Nipru, în apropierea Dnepropetrovskului.

Datorită existenței în materialul descoperit a unor fragmente de coarne, am putut stabili pentru capră tipul raseologic. Atît în așezarea de la Bîrlad,

cît și în cea de la Piatra Neamț, caprinele aparțin tipului *prisca*. Acest fapt este dovedit mai ales de două resturi de coarne aproape întregi, provenind de la masculi și care se îndoaie înapoi și în afară, prezentînd totodată o evidentă răsucire, caractere morfologice foarte distinctive pentru tipul *prisca* (fig. 2/1).

Pentru ovine, dată fiind lipsa coarnelor, nu s-a putut stabili cu precizie tipul raseologic.

Fragmentele oaselor lungi de ovicaprine provin aproape în întregime de la indivizi maturi. Pe baza resturilor de maxilare cu dinți, care se găsesc în cantitate relativ mare în ambele așezări, se poate stabili și vîrsta unora dintre indivizi. Astfel, doar doi au vîrsta sub un an (aproximativ șase și opt luni), cinci trec de un an și cîțiva sînt în jurul vîrstei de doi ani. În rest, maxilarele aparțin unor indivizi la care a început eroziunea dinților,

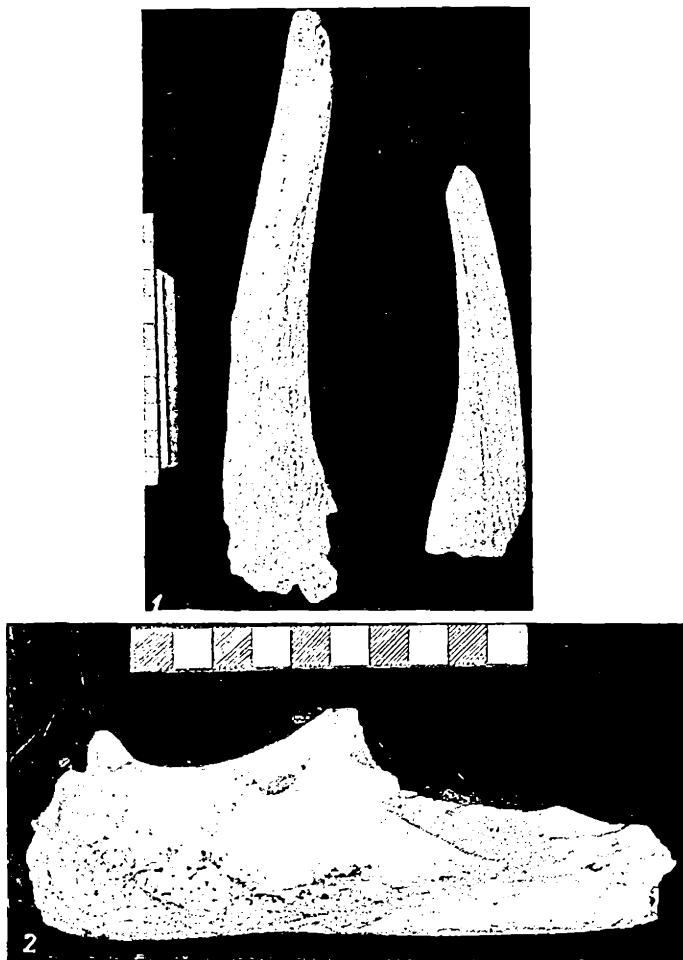

Fig. 2. — 1 — Coarne de caprine aparținînd tipului „prisca” (stînga, Piatra Neamț; dreapta, Bîrlad); 2 — Bîrlad. Fragment de mandibulă de *Equus caballus* L. cu caninul scund și subțire (mascul castrat).

care la unii este destul de avansată, arătînd existența, în cadrul ovicaprinelor, a unor exemplare bătrîne.

Măsurătorile stabilite pentru coarnele tipului *prisca*:

	Bîrlad	Piatra Neamț
Lungimea cornului pe muchia anterioară	—	240 mm
Circumferința la baza cornului	137 mm	143 mm
Diametrul maxim la baza cornului	(50) mm	53 mm
Diametrul minim la baza cornului	34 mm	36 mm
Sexul	♂	♂

Așadar, la fel ca și pentru bovine, locuitorii așezărilor aparținând culturii Noua de la Bîrlad și Piatra Neamț creșteau ovicaprinele mai ales pentru lapte și lînă și, în general, nu sacrificau tineretul.

În încheiere, semnalăm că și printre resturile de ovicaprine am găsit câteva fragmente osoase arse, sau chiar calcinate, precum și două resturi de metapodii găurite și cu urme de așchiere. De asemenea, unele dintre coarnele de capră au fost desprinse de craniu prin secționarea lor, avînd baza cioplită.

Evidențele ocupă locul al treilea, în ordinea frecvenței. Resturile lor sînt, numeric, în cantitate aproape egală cu acelea ale ovicaprinelor¹⁴. De asemenea se constată că evidențele se găsesc, proporțional, în cantitate sensibil mai mare în materialul osos provenit de la stațiunea de la Bîrlad decît în cea de la Piatra Neamț.

Caracterul foarte fragmentar al resturilor calului și mai ales lipsa în materialul osos descoperit a unor porțiuni mari de craniu nu ne-au dat posibilitatea să putem determina, pentru această specie, caracteristicile raseologice. Pe baza măsurărilor executate asupra pieselor osoase mai puțin fragmentare, am stabilit faptul că în ambele stațiuni studiate de noi era crescut același tip de cal. De asemenea putem afirma că talia calului din așezările culturii Noua o întrecea, în general, pe aceea a tarpanului (*Equus caballus Gmelini*)¹⁵.

Dăm mai jos cîteva din măsurătorile executate :

	Bîrlad	Piatra Neamț
<i>Radius</i>		
Lărgimea epifizei proximale	77 mm	—
Diametrul epifizei proximale	46 mm	—
<i>Metacarp</i>		
Lărgimea epifizei proximale	57 mm ; 53 mm	55 mm
Diametrul epifizei proximale	39 mm ; 35 mm	35 mm
<i>Falanga I anter.</i>		
Lungimea maximă	90 mm	89 mm
Lărgimea epifizei proximale	57 mm	57 mm
Diametrul epifizei proximale	37 mm	36 mm
Lărgimea epifizei distale	48 mm	48 mm
Diametrul epifizei distale	25 mm	26 mm
<i>Tibia</i>		
Lărgimea epifizei distale	70 mm	69 mm
Diametrul epifizei distale	45 mm	47 mm
<i>Falanga I poster.</i>		
Lungimea maximă	80 mm ; 85 mm	79 mm ; 85 mm
Lărgimea epifizei proximale	57 mm ; 57 mm	54 mm ; 54 mm
Diametrul epifizei proximale	40 mm ; 37 mm	38 mm ; 38 mm
Lărgimea epifizei distale	44 mm ; 44 mm	44 mm ; 45 mm
Diametrul epifizei distale	26 mm ; 26 mm	24 mm ; 25 mm

¹⁴ Dacă am considera doar proporția fragmentelor și nu a indivizilor, datele tabelului al III-lea ne arată că, în așezarea de la Piatra Neamț, resturile calului

întrec, din punct de vedere numeric, pe acelea ale ovicaprinelor.

¹⁵ V. Gromova, *История лошадей (рода Equus) в степном севере*, Moscova, 1949, p. 308—354.

Dintre fragmentele aparținând calului se găsesc în ambele așezări și câteva porțiuni osoase, provenind de la animalele tinere. De asemenea, în cadrul resturilor care au fost descoperite în așezarea de la Bîrlad, am pus în evidență niște incisivi, cu ajutorul cărora am putut stabili vârsta pentru trei indivizi: unul nematur, cam de 15 luni, altul de circa opt ani și în fine, un individ bătrîn de 15—18 ani. În aceeași așezare am găsit un fragment de mandibulă avînd caninii scunzi și subțiri, deci cu caractere sexuale secundare masculine șterse (fig. 2/2). Acest fapt ne sugerează ideea că purtătorilor culturii Noua le era cunoscută castrarea ecvidelor.

Nu putem stabili în mod precis dacă locuitorii celor două așezări întrebuințau caii pentru călărie sau pentru muncă. Existența pe diferitele resturi osoase a unor rugozități destul de puternice pentru inserția mușchilor pare a arăta că se foloseau ecvidele pentru diferite munci, fapt care nu exclude însă întrebuințarea lor și pentru călărie.

Am arătat mai sus că piesele osoase provenite de la ecvide sînt în stare foarte fragmentară. Acest fapt, împreună cu frecvența relativ mare a ecvidelor în cadrul materialului faunistic descoperit în amîndouă stațiunile — material ce reprezintă în cea mai mare parte resturi menajere —, pledează pentru folosirea calului în alimentația locuitorilor din așezările culturii Noua.

Oasele calului erau și ele întrebuințate, de către locuitorii așezărilor de la Bîrlad și Piatra Neamț, pentru producerea de obiecte și unelte, găsindu-se unele fragmente așchiate sau șlefuite. Semnalăm, cu probabilitate, faptul că obiectele asemănătoare unor patine se executau numai din metapodii de cal și nu din oasele similare de bovine.

Între resturile osoase de ecvide provenite din așezarea de la Bîrlad am găsit un fragment (din nefericire puternic calcinat) reprezentat prin partea distală a unui metapod, probabil metacarpul stîng, ale cărui dimensiuni sînt mai mici decît ale calului (fig. 4/I). Credem că această piesă osoasă aparține culanului (*Equus hemionus* Pallas), deoarece, pe lîngă dimensiunile sale reduse, mai prezintă și câteva caractere morfologice care o aseamănă cu metapodiile acestei specii¹⁶.

Iată cele cîteva măsurători care s-au putut executa :

Metacarpul stîng

Lărgimea epifizei distale în dreptul tuberculilor laterali	39 mm
Lărgimea epifizei distale în dreptul suprafeței de articulare	39,5 mm
Diametrul epifizei distale pe creasta mediană a suprafeței de articulare	28,5 mm
Diametrul epifizei distale pe condilul medial al suprafeței de articulare	25,5 mm
Indicele de proeminare al crestei	89,8

Equus hemionus, element tipic de stepă, este cunoscut astăzi doar în Asia centrală. În trecut el era răspîndit pe un spațiu mult mai întins, resturile sale osoase fiind documentate în diferite stațiuni din sudul U.R.S.S., începînd

¹⁶ V. Gromova, *История лошадей (рода Equus) в старом свете*, Moscova, 1949, p. 216—225, 236—237.

din eneolitic pînă în secolul al XII-lea e.n.¹⁷. Regiunea cea mai vestică în care era cunoscută pînă acum această specie o constituia limanurile Mării Negre, la răsărit de Nistru¹⁸.

Porcinele ocupă locul patru în cadrul materialului osteologic provenit de la animalele domestice. La fel ca pentru ovicaprine și cal se constată că în așezarea de la Piatra Neamț resturile porcului sînt cantitativ mai puține decît la Bîrlad.

Materialul osos foarte fragmentar ne permite doar să deducem că porcul crescut de locuitorii așezărilor din cultura Noua aparținea, probabil, unei rase de talie, în general, mai mare decît aceea a tipului *palustris* și că el întrecea ca mărime porcinele epocii bronzului din Europa centrală¹⁹. Simfiza mandibulei, care a putut fi măsurată la cîteva piese osoase (media este de 71,6 mm), ne indică tocmai caracterul primitiv al acestei rase, care avea botul alungit (fig. 3/1).

Fragmentele de oase lungi, aparținînd unor animale mature, sînt, proporțional, în cantitate mai mare decît acelea ale indivizilor tineri. Același rezultat este dat și de stabilirea vîrstei după dentiție. Astfel am găsit doar trei indivizi de circa cinci—șase luni, trei în jurul vîrstei de un an, cinci cam de doi ani, cît și unii trecînd chiar de trei ani. Așadar, porcinele, animale furnizoare

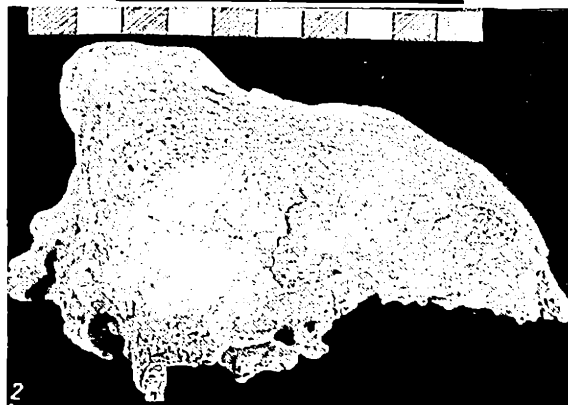
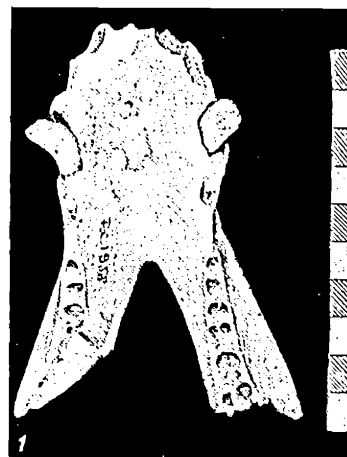

Fig. 3. — 1 — Bîrlad. Fragment de mandibulă de *Sus scrofa domestica* L. 2 — Piatra Neamț. Craniul fragmentar al unui cîine de talie specifică mare, *Canis familiaris matrix optimae* Jeitteles.

Măsurătorile executate pe oasele de porc:

	Bîrlad	Piatra Neamț
<i>Mandibulă</i>		
Lungimea simfizei	73 mm ; 71 mm ; 68 mm ; 72 mm	75 mm ; 71 mm
<i>Humerus</i>		
Lărgimea epifizei distale	43 mm ; 42 mm	—
<i>Tibia</i>		
Lărgimea epifizei distale	32 mm	34 mm
<i>Astragal</i>		
Lungimea maximă	42 mm ; 42 mm	—

¹⁷ V. Gromova, *История лошадей (рода Equus) в старом свете*, Moscova, 1949, p. 217.

¹⁸ B. O. Topacevski, *Фауна Ольви, Сборник праць зоол. музею, АН УРСР*, 27, 1956, p. 80.

¹⁹ J. Boessneck, *loc. cit.*, p. 94—98.

de carne și grăsime prin excelență, nu erau de obicei sacrificate de către locuitorii așezărilor de la Bîrlad și Piatra Neamț înainte ca indivizii să atingă maturitatea.

Nu putem da deocamdată o justificare acestei practici neeconomicoase; s-ar putea ca ea să fie în legătură cu folosirea pieilor de porcine, cunoscându-se faptul că pieile provenite de la indivizii tineri nu sînt rezistente la prelucrare.

Cîinele ocupă ultimul loc printre resturile animalelor domestice. Din cifrele tabelului al III-lea se poate observa că frecvența sa este relativ ridicată în cadrul materialului provenit din așezarea de la Piatra-Neamț; în schimb, printre resturile de faună descoperite la Bîrlad, doar un singur fragment osos aparține cîinelui.

Măsurătorile executate asupra a două mandibule (lungimea totală = 128 mm și 135 mm) provenite din așezarea de la Piatra Neamț ne duc la concluzia că ele au aparținut tipului *Canis familiaris intermedius* Woldrich. Tot la Piatra Neamț au fost găsite și două fragmente de craniu, care prezintă creasta sagitală foarte puternic dezvoltată. Dintre ele, unul pare a aparține tot lui *Canis familiaris intermedius*, iar altul mai mare s-ar putea să provină de la tipul *Canis familiaris matrix optima* Jeitteleles (fig. 3/2), un cîine de talie mare care servea pentru paza vitelor. Singurul rest provenit de la Bîrlad, un metacarp, ne indică faptul că aparținea de asemenea unui individ de talie specifică mare. Amintim faptul că în una dintre cele două așezări ucrainene citate mai sus se semnalează cîini de talie mare. Astfel, în stațiunea de la Voloșkoe²⁰ se găsește un tip de cîine „puternic dezvoltat”. De asemenea, A. V. Dobrovolski, referindu-se la fauna din așezarea de la Sabatinovka, aparținînd perioadei tîrzii a epocii bronzului din sud-vestul R.S.S. Ucrainene, menționează un cîine pentru paza vitelor, de talie mare, pe care-l numește *Canis matrix optima*²¹.

Am arătat încă în capitolul al II-lea al acestei lucrări că, în cadrul materialului osteologic descoperit în cele două așezări, resturile mamiferelor sălbatică se găsesc în cantitate mult mai mică decît cele ale animalelor domestice. În cele ce urmează ne vom ocupa de speciile de mamifere sălbatică identificate între resturile de faună provenind de la Bîrlad și Piatra Neamț.

Cerbul este specia sălbatică cu cantitatea cea mai mare de resturi (fig. 4/3). Dacă în așezarea de la Bîrlad el este reprezentat doar prin trei fragmente, la Piatra Neamț, dimpotrivă, alcătuiește circa 1/10 din totalitatea indivizilor, adică cam tot atît cît și ovicaprinele sau porcinele, jucînd astfel un rol încă oarecum important în economia locuitorilor acestei așezări din regiunea subcarpatică a Moldovei. Totuși, așa cum s-a menționat mai înainte, la sfîrșitul epocii bronzului, cerbul pierduse locul preponderent pe care-l deținuse în timpul neoliticului, în aria culturii Cucuteni.

²⁰ O. V. Bodianski, *loc. cit.*, p. 175.

²¹ A. V. Dobrovolski, *Перше Сабатинівське поселення*, în *АрхP*, IV, 1952, p. 85.

Mistrețul este reprezentat cam în aceeași proporție în amândouă așezările. Se pare că talia sa specifică este mai mică decât aceea a porcilor sălbatici din neolitic, apropiindu-se mai mult de aceea a mistrețului ce trăiește astăzi în pădurile Moldovei.

Căprioara are de altfel, ca și *vulpea*, o frecvență foarte mică. De la prima am găsit doar câte un singur fragment în fiecare așezare, iar *vulpea* este reprezentată printr-un rest de coxal, numai în stațiunea de la Bîrlad.

Castorul este singurul rozător care a fost identificat în materialul faunistic studiat, fiind găsit doar între resturile oaselor provenite din așezarea de la Piatra Neamț (fig. 4/2), unde are o frecvență relativ ridicată (vezi cifrele tabelului I). După cum se știe, castorul este o specie stenobiontă, legată de două elemente: cursuri de apă și pădure (care le oferă materialul necesar construcției barajelor). Așadar, el mai găsea, la sfârșitul epocii bronzului, condiții optime de viață pe cursul inferior al Bistriței, arătând, de altfel ca și resturile abundente provenite de la cerb, că în jurul așezării de la Piatra Neamț existau păduri întinse, iar defrișarea era mult mai puțin avansată decât în zona de silvostepă de la Bîrlad, unde se găsea situată cealaltă așezare studiată de noi aparținând culturii Noua.

În afară de speciile de mai sus, desigur că și alte mamifere sălbatice, mai ales carnivore, erau vîinate sporadic, dar resturile lor nu au ajuns în materialul osos provenit din cele două așezări, întrucît animalele respective au fost jupuite de blană pe locul uciderii.

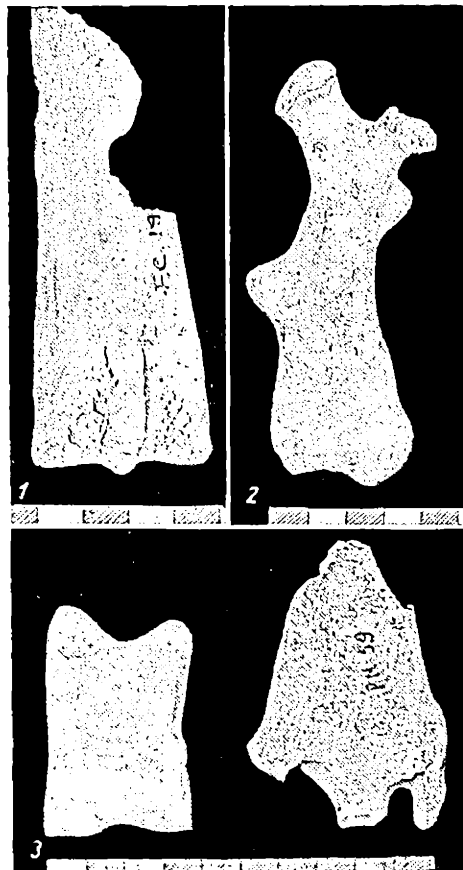

Fig. 4. — 1 — Bîrlad. Fragment de metacarp aparținând probabil lui *Equus hemionus* Pallas; 2 — Piatra Neamț. Femurul unui individ tînr de *Castor fiber* L.; 3 — Piatra Neamț. Astragal și tibie fragmentară de *Cervus elaphus* L.

CONCLUZII

1. Creșterea animalelor constituia o ocupație de bază pentru populația celor două așezări aparținând culturii Noua.
2. Între animalele domestice, primul loc îl ocupă cornutele mari, un rol mult mai mic jucîndu-l ovicaprinele, porcinele și calul.
3. Dintre cornutele mici erau crescute cu predilecție caprinele, numărul oilor fiind mult mai mic.
4. Bovinele și ovicaprinele erau folosite mai ales în scop utilitar (pentru carne, lapte, lînă, muncă).

Tabel anex
Părțile de schelet determinate pentru fiecare specie în parte

Așezarea	Specia	Coarne	Craniu	Maxilar superior	Dinți superiori izolați	Mandibulă	Dinți inf. izolați	Hioid	Vertebre	Coaste	Omplat	Humerus	Radius	Cubitus	Carp	Metacarp	Coxal	Femur	Rotula	Tibia	Astragal	Calcaneu	Alte oase ale tarsului	Metatars	Falanga I	Falanga II	Falanga III		
B i r l a d	<i>Bos taurus</i>		3	11	9	29	9	1	11	31	27	3	7	6		15	5	4		4	14	2	1	17	17	4	2	232	
	<i>Capra</i>	6											4											1				11	
	*		2	4		24			5	7	4	1				3	13			2	1	1		3				70	
	<i>Ovis</i>								1				1															2	
	<i>Sus scrofa domesticus</i>			9		13	3	4	4	6	4	1		2			1		1			1		1				46	
	<i>Equus caballus</i>			3	6	4	3	4	4	7	4	1	3			3	2			1	2	1	2	5	4	2	7	64	
	<i>Canis familiaris</i>															1												1	
	<i>Cervus elaphus</i>	2				1															1							3	
	<i>Capreolus capreolus</i>																												1
	<i>Sus scrofa ferus</i>			2		2	1					1																	6
	<i>Vulpes vulpes</i>																	1											1
P i a t r a N e a m t	<i>Bos taurus</i>		16	14	26	56	23	7	3	15	17	21	7	1	25	27	13		14	10	26	3	23	31	14	5	397		
	<i>Capra</i>	3	3									1																7	
	*			5	2	13	6	3	2	4	1					1	1		1				1					40	
	<i>Ovis</i>											1																1	
	<i>Sus scrofa domesticus</i>		2	7	2	20		4	2	10	2	1	3						1	2				2	2			60	
	<i>Equus caballus</i>				5	5	3	1		1						3	1		1	2		1	1	4	3	4		39	
	<i>Canis familiaris</i>		3		2	2						1				1			1									10	
	<i>Cervus elaphus</i>	4		2	1	1		2	2	1	2	3	1				1	1	4	2	2	1	3	2	2	1		38	
	<i>Capreolus capreolus</i>	1																										1	
	<i>Sus scrofa ferus</i>			3		4		1			2													1				11	
	<i>Castor fiber</i>													1			2	3										6	

* reprezintă acele resturi osoase de ovicaprine care nu au putut fi atribuite cu siguranță genului *Capra* sau genului *Ovis*.

5. Calul era, probabil, întrebuințat ca animal de muncă, dar folosit și în alimentația populației așezărilor culturii Noua.

6. Vânătoarea (mai cu seamă a cerbului) mai juca un oarecare rol în viața locuitorilor așezării de la Piatra Neamț, situată la poalele Carpaților, dar își pierduse complet importanța economică, ca ocupație de sine stătătoare, pentru populația așezării de la Birlad, aflată într-o zonă de silvostepă.

7. Oasele mamiferelor reprezentau o importantă materie primă pentru producerea de unelte și obiecte.

SERGIU HAIMOVICI

ИССЛЕДОВАНИЕ ЖИВОТНЫХ ОСТАНКОВ, ОБНАРУЖЕННЫХ НА ПОСЕЛЕНИЯХ КУЛЬТУРЫ НОУА В БЫРЛАДЕ И ПЬЯТРА НЯМЦ

РЕЗЮМЕ

В настоящей работе автор исследует животные останки, найденные в ходе археологических раскопок на поселениях культуры Ноуа (позднего периода бронзового века) в Бырладе и Пьятра Нямец. Первое поселение расположено в лесостепной части Молдовы на реке Бырлад, а второе — в прикарпатской зоне на среднем течении Бистрицы.

Животные останки в Бырладе состоят из 437 костных фрагментов предположительно 61 особи, представляющих 10 видов млекопитающих (см. список во II разделе работы).

В Пьятра Нямец количество животных останков больше — их 610; они соответствуют 88 особям, относившимся к 10 видам млекопитающих (см. второй список во II разделе работы).

Материал носит фрагментарный характер, целые кости являются исключением, особенно среди находок на поселении в Пьятра Нямец. Почти весь остеологический материал найден среди хозяйственных отходов. Однако было обнаружено и довольно много фрагментов со следами работы и обломки костяных предметов. Это показывает, что кости млекопитающих были важным сырьем для приготовления орудий и предметов.

Распределение костных останков различно для каждого вида (см. табл. I и табл. приложения, в которых перечислены костные фрагменты каждого вида). Некоторые представлены очень большим числом фрагментов, другие лишь несколькими или даже одним куском. В основном, отмечается одинаковая частота встречаемости материалов из обоих поселений, а также то, что костные останки крупного рогатого скота составляют больше половины всего обнаруженного остеологического материала.

Как показывает таблица II, количество останков домашних животных значительно превышает количество останков диких животных. Это касается, главным образом, поселения в Бырладе, расположенного в молдавской лесостепи. Ясно, что для обитателей этого поселения охота была не постоянным занятием, но лишь эпизодическим. Тогда как из-за своеобразного географического положения поселения в Пьятра Нямец, находящегося в районе прикарпатских лесов, охота играла еще определенную роль в хозяйстве тамошнего населения.

Среди домашних животных первое место занимает крупный рогатый скот; мелкий рогатый скот, свиньи и лошади встречаются гораздо реже, чем крупный рогатый скот (см. табл. III).

Крупный рогатый скот, разводившийся обитателями обоих поселений типа Ноуа, принадлежал к небольшим или средней величины животным; высота самок доходила до 1,20 м, а самцов — примерно до 1,30 м. Большинство останков принадлежит самкам; количество неполовозрелых особей очень незначительно. Таким образом, крупный рогатый скот использовали для производства молока и, вероятно, в работе; менее вероятно, что его использовали для получения мяса.

Среди обломков костей мелкого рогатого скота удалось определить как останки вида *Sapca*, так и вида *Ovis* (см. прилагаемую табл.). Установлено, что овец было гораздо меньше, чем коз; это наблюдается и на поселениях позднебронзового века на юго-западе Украинской ССР. На основании морфологических данных рогов удалось установить, что козы относятся к типу «*prisca*». Мелкий рогатый скот использовали в особенности в утилитарных целях.

Свиньи принадлежали к примитивной породе, вероятно немного большего размера, чем тип «*palustris*».

Разводимая обитателями обоих поселений лошадь была, в основном, немного больше тарпана. Ею пользовались для работы и, вероятно, употребляли и в пищу. Судя по некоторым указаниям, по-видимому, бытовал и обычай кастрировать мужские особи.

Среди костных останков конских пород из Бырлада нашли обломок метапода небольшого размера, вероятно принадлежащего *Equus hemionus* Pallas. На территории РНР впервые обнаружили этот вид. В то же время Бырлад является самым западным пунктом, где в голоценовом слое нашли останки кулана.

Останки собаки принадлежат типу средних размеров «*Canis familiaris intermedius*» Woldrich, но возможно и типу крупных размеров «*Canis familiaris matrix optima*» Jeittele, использовавшемуся для охраны стад. Собака крупных размеров обнаружена и на поселениях позднего периода бронзового века в Украинской ССР (см. прим. 21).

Судя по многочисленным останкам домашних животных, найденным на поселениях культуры Ноуа в Бырладе и Пятра Нямец, можно заключить, что животноводство было основным занятием носителей этой культуры.

Из диких млекопитающих чаще всего встречается олень, останки которого присутствуют в относительно большом количестве в остеологическом материале из поселения в Пятра Нямец, расположенного в прикарпатской области. В неолите этот вид играл очень важную роль в хозяйстве носителей культуры Кукутени, даже и на поселениях молдавской лесостепи (напр. в Трушешти). В период, отделяющий культуру Кукутени от культуры Ноуа конца бронзового века, количество оленей уменьшилось и одновременно они ушли в более высокие прикарпатские области. Человек этому содействовал либо непосредственно — охотой, либо косвенно — выкорчевыванием лесов.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бырлад. 1, Пястные кости *Bos taurus* L.; 2, лопатка лошади (слева) и вола (справа); с рубцеватым краем суставной поверхности.

Рис. 2. — 1, Рога коз, относящихся к типу «*prisca*» (слева — из Пятра Нямец, справа — из Бырлада); 2, Бырлад, фрагмент нижней челюсти *Equus caballus* L., с коротким и тонким клыком (мужская кастрированная особь).

Рис. 3. — 1, Бырлад. Фрагмент нижней челюсти *Sus scrofa domesticus* L.; 2, Пятра Нямец. Фрагментарный череп большой собаки *Canis familiaris matrix optima* Jeittele.

Рис. 4. — 1, Бырлад. Фрагмент пясти, принадлежащей, по-видимому, *Equus hemionus* Pallas; 2, Пятра Нямец. Бедренная кость молодого экземпляра *Castor fiber* L.; 3, Пятра Нямец. Таранная и фрагментарная берцовая кость *Cervus elaphus* L.

ÉTUDE SUR LES RESTES FAUNIQUES DÉCOUVERTS DANS LES STATIONS DE BÎRLAD ET DE PIATRA NEAMȚ APPARTENANT À LA CIVILISATION DE NOUA

RÉSUMÉ

L'auteur expose le résultat de ses recherches sur les restes fauniques découverts à l'occasion des fouilles archéologiques pratiquées dans les stations de Birlad et de Piatra Neamț, appartenant à la civilisation de Noua (période finale de l'âge du bronze). La première de ces stations est située dans la région de sylvesteppe de la Moldavie,

sur la rivière du Bîrlad, la seconde, dans la région sous-carpatique, sur le cours moyen de la Bistrița.

Le matériel faunique de Bîrlad consiste en 437 pièces osseuses, correspondant à environ 61 individus et à 10 espèces de mammifères (voir la liste du chap. II).

A Piatra Neamț, le matériel est plus abondant : 610 pièces, correspondant à 88 individus et, de même qu'à Bîrlad, à 10 espèces de mammifères (voir la deuxième liste du chap. II).

Le matériel est, en majeure partie, à l'état fragmentaire, les os entiers constituant une exception, surtout à Piatra Neamț. Il représente, dans sa quasi-totalité, des restes de cuisine. Il existe pourtant un nombre appréciable de pièces présentant des traces de travail, ainsi que des fragments d'objets en os. Ce fait prouve que les os de mammifères représentaient une matière première importante pour la production d'outils et d'objets.

La répartition des restes fauniques présente des variations marquées d'une espèce à l'autre (voir tableau I et tableau annexe), les unes étant représentées par un grand nombre de fragments, d'autres par un nombre beaucoup plus réduit, même par un fragment unique. Pourtant, en lignes générales, les fréquences sont les mêmes pour le matériel des deux stations, les restes de bovidés représentant plus de la moitié de l'ensemble du matériel ostéologique.

De même, ainsi qu'il ressort du tableau II, le nombre de pièces appartenant aux animaux domestiques dépasse de beaucoup celui des mammifères sauvages. Cette situation est particulièrement nette pour la station de Bîrlad — appartenant à la région de sylveste. Il est évident que pour les populations de cette station la chasse ne représentait plus une occupation permanente, n'étant pratiquée que sporadiquement. Par contre, dans la station de Piatra Neamț, située dans la zone forestière sous-carpatique, la chasse constituait encore une occupation d'une certaine importance.

Parmi les animaux domestiques, ce sont les bovidés qui occupent la première place, suivis à une distance appréciable par les ovicaprins, les porcs et les équidés (voir tableau III).

Les bovidés étaient des bêtes de petite ou de moyenne taille (sous 1^m20 de hauteur pour les femelles, 1^m30 environ pour les mâles). La majorité des restes appartient à des femelles, la proportion des individus non adultes étant très faible. On peut donc déduire que les bovidés étaient élevés surtout pour la production du lait, sans doute aussi comme bêtes de somme, et accessoirement seulement pour la production de la viande.

Parmi les restes d'ovicaprins, le genre *Capra* et le genre *Ovis* sont représentés l'un et l'autre (voir tableau annexe), le premier dans une proportion nettement supérieure au second, ce qui confirme les constatations faites pour des stations contemporaines du sud-ouest de la R.S.S. d'Ukraine. D'après les caractères morphologiques des cornes, on constate que les chèvres appartenaient au type « prisca ». Les ovicaprins étaient élevés, eux aussi, dans des buts utilitaires.

Les porcs appartenaient à une race primitive, d'une taille probablement supérieure au type « palustris ».

Le cheval élevé par les habitants était, en général, plus grand que le tarpan. Il était utilisé comme bête de somme, mais sans doute aussi dans l'alimentation. D'après certains indices, la castration des mâles semble avoir été pratiquée.

Parmi les restes d'équidés de Bîrlad, l'auteur signale un fragment de métapode qu'il pense pouvoir attribuer à l'*Equus hemionus* Pallas. C'est pour la première fois que cette espèce est connue sur le territoire de la R.P. Roumaine, la station de Bîrlad constituant tout à la fois le point le plus occidental où aient été attestés au cours de l'holocène des restes de l'hémione.

Le chien est représenté par des restes d'un type de taille moyenne, *Canis familiaris intermedius* Woldrich, mais aussi, probablement, par un type de grande taille, *Canis familiaris matrix optimae* Jeittele, utilisé pour la garde du bétail. Ce type a été attesté également dans les stations de l'époque de l'âge du bronze de la R.S.S. d'Ukraine (voir note 21).

Compte tenu de la grande quantité d'ossements d'animaux domestiques découverts dans les stations Noua de Birlad et de Piatra Neamț, il est permis d'affirmer que l'occupation de base des porteurs de cette civilisation était l'élevage.

Parmi les mammifères sauvages, l'espèce qui prédomine est le cerf, dont on trouve encore des restes en quantité relativement considérable dans la station de la zone sous-carpatique, de Piatra Neamț. On connaît la place importante occupée par le cerf dans l'économie des populations de la civilisation de Cucuteni, même dans des stations situées dans la région de sylveste de Moldavie, tels que Truşeşti. Le laps de temps écoulé entre la civilisation néolithique de Cucuteni et celle de la fin de l'âge du bronze de Noua correspond à la fois à une diminution quantitative de cette espèce et à sa retraite vers les régions précarpatiques d'altitude plus élevée. Ce phénomène est dû probablement à l'homme, qui l'a provoqué soit directement, par la chasse, soit indirectement, par le défrichement des forêts.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Birlad. 1, Métacarpes de *Bos taurus* L. ; 2, Omoplate de cheval (à gauche) et de bœuf (à droite), avec encoches sur le bord de la cavité glénoïde.

Fig. 2. — 1, Cornes de chèvres appartenant au type « prisca » (à gauche, Piatra Neamț ; à droite Birlad) ; 2, Birlad. Fragment de mandibule de *Equus caballus* L., à canines courtes et minces (mâle castré).

Fig. 3. — 1, Birlad. Fragment de mandibule de *Sus scrofa domesticus* L. ; 2, Piatra Neamț. Crâne à l'état fragmentaire d'un chien de grande taille : *Canis familiaris matrix optimae* Jeitteles.

Fig. 4. — 1, Birlad. Fragment de métacarpe appartenant probablement à *Equus hemionus* Pallas ; 2, Piatra Neamț. Fémur de *Castor fiber* L. (individu jeune) ; 3, Piatra Neamț. Astragale et tibia à l'état fragmentaire de *Cervus elaphus* L.

DEPOZITELE DE BRONZURI DE LA REBRIȘOARA (raionul Năsăud, reg. Cluj)

Localitatea Rebrîșoara este situată la circa 4 km est de Năsăud, la confluența pîrîului Rebra cu Someșul Mare. Ea este cunoscută în literatura arheologică încă din secolul trecut, cînd s-a descoperit aici primul depozit de bronzuri. Ulterior a mai fost semnalată descoperirea altui depozit. Întrucît cele două depozite de bronzuri nu au fost studiate mai îndeaproape, se va încerca, cu această ocazie, să se lămurească unele nepotriviri ce s-au strecurat în literatura de specialitate referitoare la compoziția și la numărul obiectelor, analizîndu-se totodată încadrarea lor tipologică, cronologică și istorică.

Considerăm utilă și necesară publicarea acestor depozite de bronzuri deoarece, prin precizările care se fac cu această ocazie, ele pot fi utilizate mai rodnic de către specialiști.

Despre locul, împrejurările și compoziția primului depozit de la Rebrîșoara, C. Gooss¹ dă următoarea informație: „Pe un platou situat la circa 1 000 de picioare deasupra Someșului, un țărau a scos la lumina zilei, cu saua, în primăvara anului 1876, un celt. La săpătură în continuare, s-au găsit în lutul galben, într-o groapă, 11 obiecte, între care: o sabie de 46 cm lungime, un vîrf de lance, în formă de frunză, de 19 cm, două celturi de 13 cm, un topor cu aripioare de 18 cm și șase topoare de 30 cm lungime, cu tăișul curbat și capul în formă de disc terminîndu-se într-un *umbo* ascuțit. Obiectele se află în colecția gimnaziului din Năsăud”.

Celelalte informații diferă de la caz la caz atunci cînd relatează numărul și felul obiectelor care alcătuiesc acest depozit². Pornind de la premisa că informația lui C. Gooss este mai plauzibilă deoarece este imediat posterioară descoperirii depozitului, s-a reușit ca, pe baza datelor pe care le dă el, să se

¹ C. Gooss, *Chronik der archaologischen Funde Siebenbürgens*, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 247, 474; Idem, în *AVSL*, XIV, 1878, p. 55.

² Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, p. 438, dă compoziția corectă a depozitului, în schimb J. Hampel, în *Trouvailles de l'âge de bronze en Hongrie*, Budapesta, 1886, p. 93, și *A bronzkor emlékei Magyarhonban* (Vestigiile epocii bronzului în Ungaria), Budapesta, 1892, II, p. 126, enumerînd piesele care alcătuiesc depozitul, amintește în plus un vîrf de lance.

G. Téglás, în *OTTE*, XII, 1887, p. 302, nr. 315, consideră cele două celturi ca fiind lanțuri, iar în *AE*, XII, 1892, p. 406, seceri. V. Russu, în *BSG*, X, 1889, p. 365 relatează de asemenea greșit că cele două celturi sînt vîrfuri de lance. I. Marțian, în *AE*, XXIII, 1903, p. 286, credea că sabia este un pumnal, în schimb face precizarea că dealul unde s-a descoperit depozitul este situat pe malul drept al pîrîului Gherja. M. Roska, în *Repertoriu*, nr. 193, p. 128, dă compoziția corectă a depozitului, corectîndu-i pe J. Hampel și G. Téglás.

identifice și să se reconstituie întreg depozitul, cu excepția săbiei, care s-a pierdut înainte ca obiectele din colecția liceului din Năsăud să fi intrat în patrimoniul muzeului raional Năsăud³.

Descrierea obiectelor. 1. Celt cu gura ușor concavă și bordura îngroșată. Corpul zvelt și oval în secțiune are tăișul lat și ușor arcuit. Cele două suprafețe laterale sînt ornamentate sub muchia gurii cu cîte trei dungi orizontale reliefate și paralele, iar de ultima dungă sînt lipite cîte două dreptunghiuri care se suprapun (fig. 1/1). Pe suprafețele înguste se observă linia de turnare, care nu a fost netezită în întregime. Patina verde-cenușie este în parte acoperită de lut galben. Dimensiuni: lungimea 10 cm, diametrul gurii 2,5 cm, adîncimea găurii de înmănușare 6,2 cm, lățimea tăișului 4,6 cm. Greutatea 160 g. Muzeul raional Năsăud, inv. nr. 437.

2. Celt de tip transilvănean, cu gaura de înmănușare ovală în secțiune și marginea gurii ușor îngroșată. Tortița prelungă se contopește cu motivul ornamental de pe latura îngustă. Tăișul este drept, iar patina verde închis, cu puternice urme de oxidare de culoare albastruie. Dimensiuni: lungimea 12,5 cm; diametrul gurii 3,5 cm; adîncimea găurii de înmănușare 6,5 cm. Greutatea 300 g. M.N. inv. 434 (fig. 1/2).

3. Celt asemănător ca formă, dar tăișul este mai larg și ușor curbat. O porțiune din partea superioară lipsește. Aceeași patină. Dimensiuni: lungimea 12 cm; diametrul gurii 4 cm; adîncimea găurii de înmănușare 7,8 cm. Greutate 300 g. M.N. inv. 438 (fig. 1/3).

4. Topor cu aripioare de formă dreptunghiulară, cu tăișul curbat. Pe ceafă, prezintă creștătură italică, iar cele patru aripioare au vîrfurile ușor îndoite spre interior. Patina verde-cenușie. Dimensiuni: lungimea 17,7 cm; lățimea 3,7 cm; grosimea 1 cm; lățimea tăișului 5 cm. Greutatea 580 g. M.N. inv. 435 (fig. 1/5).

5. Vîrf de lance în formă de frunză. Nervura mediană constă din trei linii puternic reliefate. Tocul de înmănușare, de formă conică, este găurit pe linia de turnare, pentru ca astfel, cu ajutorul unui cui, mînerul de lemn să fie fixat mai trainic. Patina verde închis prezintă pe alocuri urme puternice de oxidare. Dimensiuni: lungimea 18 cm; lățimea 3,2 cm; diametrul tubului 2 cm. Greutatea 110 g. M.N. inv. 431 (fig. 1/6).

6. Topor de luptă cu disc și spin, din bronz. Spinul de formă conică este lipit cu baza de discul rotund și subțire. Porțiunea dintre disc și manșon este pătrată în secțiune. Manșonul de formă cilindrică are capetele rotunjite și ușor îngroșate. La mijlocul manșonului, pe cele două fețe se află cîte o proeminență triunghiulară. Corpul toporului este zvelt, lărgindu-se tot mai mult înspre tăiș. Patina verde închis are porțiuni puternic oxidate. Dimensiuni: lungimea 30 cm; diametrul discului 6,7 cm; manșonul, 7 × 2,3 cm; corpul 2 × 2 cm; tăișul 6,6 × 0,4 cm. Greutatea 720 g. M.N. inv. 252 (fig. 1/11).

7. Topor de luptă asemănător, dar de dimensiuni mai reduse. Aceeași patină. Dimensiuni: lungimea 24 cm; disc 6,4 cm; manșonul 7,6 × 2,2 cm; tăiș 4 × 0,3 cm. Greutatea 600 g. M.N. inv. 451 (fig. 1/10).

³ Mulțumesc și pe această cale tov. I. Someșan, directorul Muzeului raional Năsăud, pentru permisiunea de a studia și publica acest depozit. Singura identi-

ficare nesigură este celtul nr. 1, fig. 1, ale cărui dimensiuni nu sînt date de C. Gooss.

8. Topor de luptă de aceeași formă, dar mai mic. Aceeași patină. Dimensiuni : lungimea 19 cm ; diametrul discului 5,5 cm ; manșonul $6,8 \times 2$ cm ; tăișul $4,2 \times 0,5$ cm. Greutatea 410 g. M.N. inv. 453 (fig. 1/7).

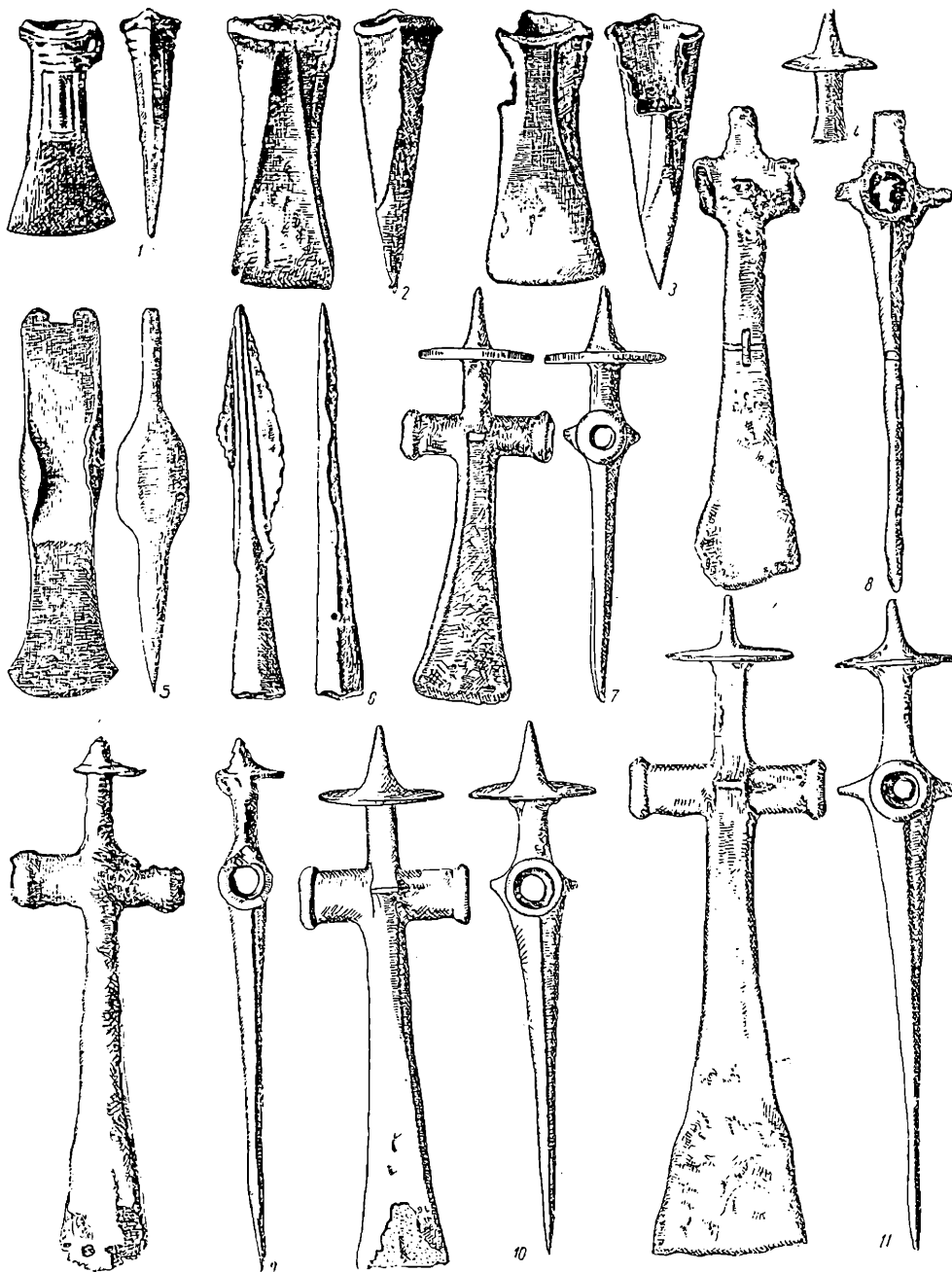

Fig. 1. — Primul depozit de bronzuri de la Rebrîșoara.

9. Topor de luptă cu disc și spin. Spinul, de formă conică, este mult mai scund decât la cele precedente. Discul este rupt în cea mai mare parte. Porțiunea dintre disc și manșon are o formă cilindrică ușor turtită, astfel că în secțiune

este ovală. Manșonul, cu capetele ușor îngroșate, și corpul toporului sînt de asemenea ovale în secțiune. Taișul este îngust și ușor arcuit. Întreaga suprafață a toporului este poroasă și puternic oxidată, iar patina are o culoare verde albastrui. Dimensiuni: lungimea 24,2 cm; manșonul $7,8 \times 2,8 \times 2,3$ cm; taișul $3,8 \times 0,2$ cm. Greutatea 330 g. M.N. inv. 454 (fig. 1/9).

10. Fragment de topor de luptă, căruia îi lipsește discul și spinul precum și cele două extremități ale manșonului. Ca tip este asemănător cu cel precedent, dar suprafața este mai poroasă și mai oxidată. Dimensiuni: lungimea 22 cm; manșonul (porțiunea păstrată) $5 \times 2,8$ cm; taișul $4,5 \times 0,5$ cm. Greutatea 340 g. M.N. inv. 455 (fig. 1/8).

11. Partea superioară a unui topor de luptă cu disc și spin. Porțiunea dintre disc și manșon este cilindrică. Restul toporului lipsește. Patina verde cenușiu. Lungimea 6,2 cm; diametrul discului 4,8 cm. Greutatea 130 g. M.N. inv. 456 (fig. 1/4).

O bună parte din piesele care alcătuiesc acest depozit n-au mai fost în uz în momentul ascunderii lor, deoarece erau deteriorate, deci ele au fost acumulate pentru valoarea lor intrinsecă. Depozitul cîntărește (fără sație) 4 kg.

★

Al doilea depozit de bronzuri, compus din cinci topoare, un celt și cinci brățări, a fost descoperit mai recent în vatra satului. Alte amănunte referitor la mediul și împrejurările descoperirii nu se cunosc în afară de faptul că el a intrat în colecția I. Marțian, iar după moartea acestuia a fost achiziționat de Muzeul Arheologic din Cluj⁴.

Descrierea obiectelor. 1. Celt de tip transilvănean, cu gaura de înmănunchare de formă ovală și bordura gurii ușor îngroșată. Tortița prelungă se unește cu latura mai îngustă a triunghiurilor care împodobesc cele două fețe laterale. Corpul este zvelt și taișul ușor curbat. Patina verde închis. Dimensiuni: lungimea 10,8 cm; diametrele gurii $2,6 \times 2$ cm; adîncimea găurii de înmănunchare 5 cm; lățimea taișului 4 cm. Greutatea 118 g. M.A.C. inv. IN. 2 201 (fig. 2/6).

2. Topor de luptă cu disc și spin. Discul subțire a fost inițial ornamentat cu două cercuri concentrice. Porțiunea dintre disc și manșon este ovală în secțiune, ca și manșonul, care are spre capete cîte o bordură reliefată. Corpul este zvelt și subțire, lărgindu-se treptat spre taiș. Întreg toporul a fost inițial rău turnat, din motive de economie de material. Patina verde deschis. Dimensiuni: lungimea 25 cm; diametrul discului 4,6 cm; grosimea porțiunii dintre disc și manșon 0,8 cm; diametrele manșonului $2,5 \times 2$ cm; lățimea corpului sub manșon 1,6 cm; grosimea 0,6 cm; lățimea taișului 6,2 cm. Greutatea 232 g. M.A.C. inv. IN. 2 200 (fig. 2/10).

3. Partea superioară a unui topor de luptă cu disc și spin, cu discul în formă de ciupercă. Porțiunea dintre disc și manșon, de secțiune patrulateră.

⁴ Cînd a fost achiziționată de către muzeul arheologic din Cluj, la o parte din colecția lui I. Marțian nu se mai cunoștea precis locul de unde provin obiectele de bronz, de aceea ele au fost inventariate ca provenind dintr-o localitate necunoscută. Recent însă pe baza informațiilor mai vechi ale lui I. Marțian, f. *Archaeologisch-prähistorisches Repertorium für Sie-*

benbürgen, în *MAGW*, XXXIX, 1909, p. 334 și urm.; *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 32 și urm.; M. Roska, *Repertoriu*, p. 129, nr. 193, s-a reușit să se identifice și să se reconstituie (cu excepția unei brățări care s-a pierdut) și cel de-al doilea depozit de la Rebrîșoara.

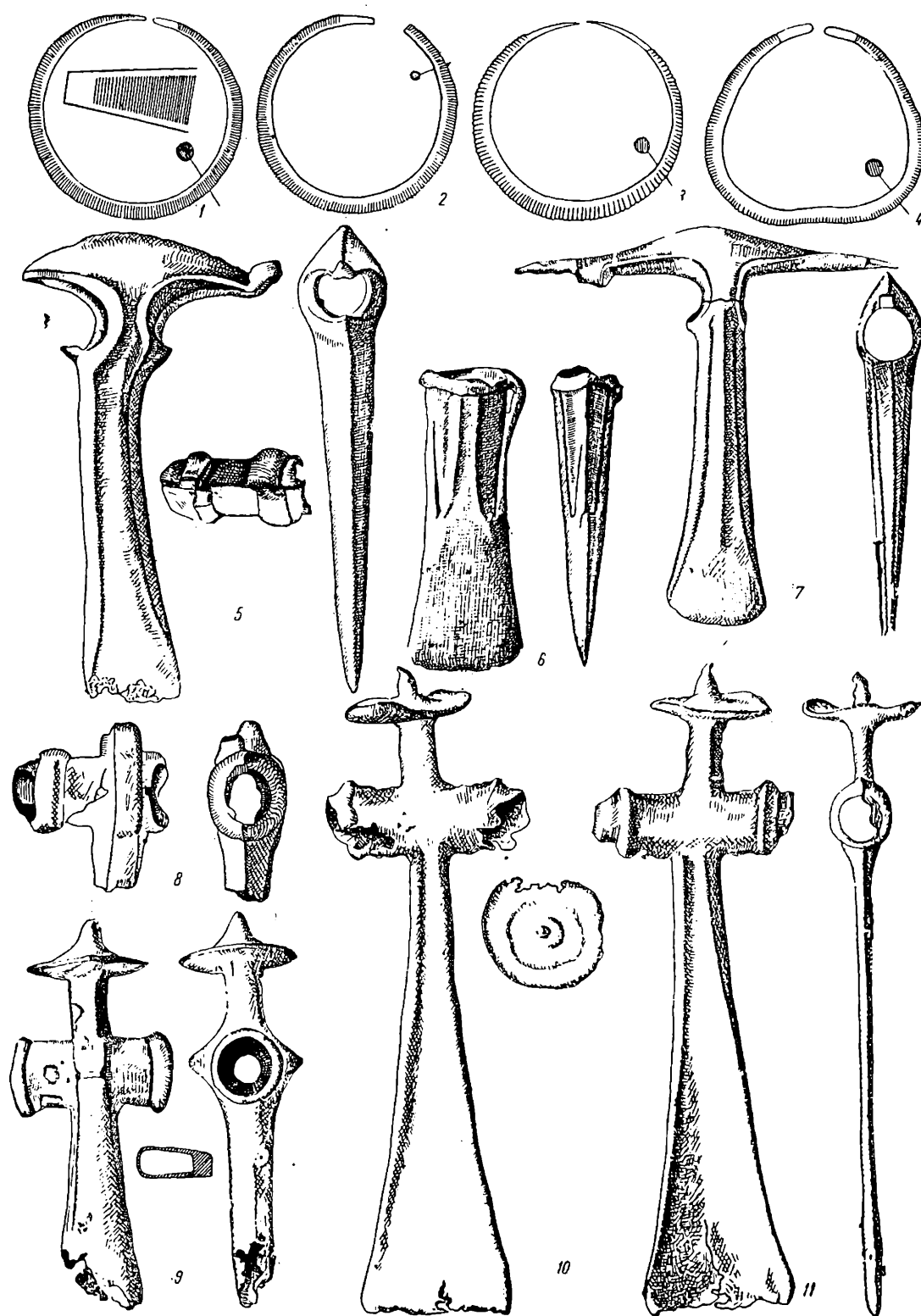

Fig. 2. — Al doilea depozit de bronzuri de la Rebrîșoara.

Manșonul cilindric are marginile reliefate, prezentînd pe alocuri găuri făcute în timpul turnării, iar la mijloc cîte o proeminență triunghiulară pe fiecare față. Corpul este masiv, rar îi lipsește partea inferioară cu tăișul. La turnarea acestui exemplar s-a încercat de asemenea să se facă economie de materie primă, punîndu-se între cele două valve, aproximativ la mijlocul corpului, un dop de lemn, care a făcut ca toporul să aibă corpul gol pe dinăuntru, fapt care a determinat ruperea lui pe locul unde pereții erau mai subțiri. Patina verde închis. Dimensiuni: lungimea 13,8 cm; diametrul discului 4,2 cm; grosimea porțiunii dintre disc și manșon 1,2 cm; lungimea manșonului 5,5 cm; grosimea 2,3 cm; lățimea și grosimea corpului la buză 2 cm. Greutatea 300 g. M.A.C. inv. IN. 2 207 (fig. 2/9).

4. Fragment de topor de luptă cu disc și spin. S-a mai păstrat doar parte din corpul și manșonul cilindric. Cînd s-a turnat toporul, s-au mișcat valvele tiparului cu circa 0,5 cm, astfel că de la început exemplarul nu a mai fost folosit ca armă, ci a rămas doar ca piesă nereușită. Și la acesta se observă un gol în interiorul corpului, lăsat anume pentru economie de material. Patina verde închis. Dimensiuni: lungimea 6 cm; lungimea manșonului 5,3 cm; diametrul 2,3 cm. Greutatea 160 g. M.A.C. inv. IN. 2 208 (fig. 2/8).

5. Topor de luptă cu manșonul prelungit în dreptul cefeii în formă de scut. Unul dintre capetele manșonului se termină cu un buton reliefat. Corpul este masiv și ușor curbat. Bordurile manșonului și părțile laterale ale corpului sînt fațetate. Tăișul este îngust și drept. Piesa a fost bine executată, dar liniile de turnare de pe fețele înguste nu au fost netezite. Patina verde deschis. Dimensiuni: lungimea 16,5 cm; lungimea manșonului 8,8 cm; diametrul găurii de înmănușare 2,2 cm; grosimea corpului 2,3 cm; lățimea tăișului 3,3 cm. Greutatea 430 g. M.A.C. inv. IN. 2 205 (fig. 2/5).

6. Topor de luptă cu adaos la manșonul prelungit din dreptul cefeii în formă de scut, rupt în două bucăți. Spre unul din capetele manșonului are două aripioare ce coboară în jos. Corpul masiv și drept se lărgeste spre tăiș, care este ușor curbat. Bordurile manșonului și corpul sînt fațetate. Patina verde închis. Dimensiuni: lungimea 14,3 cm; manșonul 14 cm; diametrul găurii de înmănușare 2 cm; grosimea corpului 2 cm; lățimea tăișului 3,5 cm. Greutatea 300 g. M.A.C. inv. IN. 2 206 și 2209 (fig. 2/7).

7—10. Patru brățări ornamentate pe întreaga suprafață cu creștături mărunte. Brățările au capetele despărțite și mai mult sau mai puțin subțiate. Toate au secțiunea barei rotundă și aproximativ aceleași dimensiuni. Patina variază de la verde deschis spre verde închis. M.A.C. inv. IN. 2 210 (fig. 2/2). Greutatea 48 g. M.A.C. inv. IN. 2 211 (fig. 2/1). Greutatea 50 g. M.A.C. inv. IN. 2 212 (fig. 2/3). Greutatea 52 g. M.A.C. inv. IN. 2 213 (fig. 2/4). Greutatea 50 g.

După cum reiese din descrierea pieselor care alcătuiesc cel de-al doilea depozit, o parte din ele nu mai puteau să fie folosite atît pentru faptul că erau rupte, cît și pentru că inițial au fost rău turnate. Depozitul cîntărește în întregime doar 1,818 kg.

Încadrarea tipologică și cronologică. Din analiza și descrierea obiectelor care alcătuiesc cele două depozite, rezultă că ele au o compoziție unitară atît din punct de vedere tipologic, cît și cronologic, de aceea ele vor fi tratate

în ansamblu, iar analogiile se vor prezenta pe categorii de obiecte. Cele mai numeroase piese ce intră în compoziția depozitelor de la Rebrîșoara sînt armele (topoarele de luptă cu disc și spin, topoarele de luptă cu ceafa prelungită, sabia, lancea), în timp ce uneltele ori obiectele de podoabă sînt puține la număr.

Întocmind o listă a localităților unde s-au găsit topoare cu disc și spin, am constatat că, din 130 de localități, peste 80 sînt repartizate pe teritoriul Transilvaniei, iar dintre acestea din urmă mai bine de două treimi sînt plasate în bazinul Someșului ori al celorlalți afluenți ai cursului superior al Tisei. Numărul mare de localități de pe teritoriul Transilvaniei în care s-au găsit topoare cu disc și spin, dar mai ales concentrarea acestor descoperiri într-o regiune bogată în zăcăminte de aramă, precum și faptul că aici s-au găsit și valve de tipar, dovedesc că ele sînt prin excelență un produs local. Numeroasele variante ale topoarelor cu disc și spin indică, pe de o parte, evoluția lor tipologico-cronologică, iar pe de altă parte, existența a numeroase ateliere de prelucrare. Topoarele de luptă cu disc și spin de la Rebrîșoara, după clasificarea făcută de I. Nestor⁵ intră, în cea mai mare parte, în variantele B 3 a — B 4 a. Ele prezintă numeroase analogii, dar aici se vor aminti numai cîteva depozite ce se pot data cu mai multă precizie: Dragomirești⁶, Domănești⁷, Panticu⁸, Stîna de Sus⁹, Uriu¹⁰ (Bronz D), Dipșa¹¹, Lozna Mare¹², Popești¹³, Șanț-Rodna Nouă¹⁴, Sfîrș¹⁵, Uioara de Sus¹⁶ și Valea lui Mihai¹⁷ (Hallstatt Al).

A doua categorie de topoare de luptă, cele cu ceafa prelungită, sînt de asemenea numeroase pe teritoriul Transilvaniei (din 36 de localități, 19 sînt transilvănene). Exemplarele de la Rebrîșoara fac parte din două variante deosebite. Cele mai apropiate analogii ale acestor exemplare le găsim în depozitele de la: Domănești, Peteritea¹⁸, Șanț-Rodna Nouă, Tîrgu-Lăpuș¹⁹, Valea lui Mihai (variante A) și Batarci²⁰, Dragomirești, Drajna de Jos²¹ etc. (variante B).

⁵ I. Nestor, în *Marburger Studien*, 1938, p. 184 și urm.

⁶ M. Roska, *Repertoriu*, p. 69, nr. 64, fig. 71.

⁷ *AE*, IV, 1880, p. 342; *UR*, IV, 1884, p. 321 și urm.; J. Hampel, *Trouvailles*, p. 43 și urm.; idem, *Bronzkor*, I, p. 122—4; I. Nestor, *op. cit.*

⁸ J. Hampel, *Bronzkor*, II, p. 143; E. Orosz, în *AE*, XXVI, 1906, p. 369; D. Garașanin, în *RVM*, 5, 1956, p. 19.

⁹ Acest depozit, descoperit în 1872, a fost achiziționat în parte de MNM, cf. K. Torma, *Limes Dacicus*, Budapest, 1880, p. 106; F. Holste, *Hortfunde Südeuropas*, Marburg-Lahn, 1951, p. 18, pl. 33, iar o altă parte a ajuns într-o colecție particulară, cf. J. Hampel, *Trouvailles*, p. 44; M. Roska, *Repertoriu*, p. 88, nr. 38.

¹⁰ B. Pesta, *Erd. Múz. Évk.*, 1911, p. 46; M. Roska, *ACMIT*, III, 1930—31, p. 76 și urm.; idem în *Repertoriu*, p. 85, nr. 29, fig. 102.

¹¹ Muzeul Brukenenthal din Sibiu, inv. nr. 5 655, 5 604, 5 605, 5 606, 5 652.

¹² M. Roska în *Dacia*, III—IV, 1927—32, p. 356 și urm.; idem, *Közl.*, IV, 1944, p. 50; A. Mozsolics, în *Acta Arch.*, III, 1953, p. 105 și urm.

¹³ Á. Buday, în *EM*, 1906, p. 64; E. Orosz, în *AE*, XXVII, 1907, p. 73 și urm.; M. Roska, în *Repertoriu*, 199, nr. 195; F. Holste, *op. cit.*, p. 25, pl. 48/1—15.

¹⁴ M. Roska, *Közl.*, IV, 1944, p. 48 și urm. publică numai o parte din piesele de harnașament, considerîndu-le greșit ca provenind dintr-un loc necunoscut de pe teritoriul Transilvaniei. Pe lângă piesele de harnașament, acest depozit cuprinde: cinci topoare cu disc și spin și patru topoare cu ceafa prelungită. Cf. M.A.C., inv. nr. 8 067—8 076.

¹⁵ J. Hampel, în *AE*, XXI, 1901, p. 186; *AE*, XXVIII, 1908, p. 379; I. Nestor, *Stand*, p. 129, nota 125 k.

¹⁶ M.A.C., inv. III 5 435, 5 436, 5 442, 5 437 etc. Cf. F. Holste, *op. cit.*, pl. 45/23—26. În prezent pregătim o monografie asupra acestui depozit.

¹⁷ JDM, V, 1910, p. 29; Z. Söregy, *Vezetô a debreceni Déri Múzeumban* (Ghidul muzeului Déri din Debrețin), 1939, p. 51; N. Åberg, *Chronologie*, V, p. 39.

¹⁸ J. Temesváry, în *AE*, XVII, 1897, p. 333; M. Roska, *Repertoriu*, p. 222, nr. 37.

¹⁹ *AE*, XV, 1895, p. 284 și urm. (*ibidem*, p. 192); J. Hampel, *Bronzkor*, II, pl. 248/1—3 (greșit sub Magyar Lajos); G. Téglás, în *AE*, XXXIII, 1913, p. 313.

²⁰ Acest depozit, descoperit de curînd, va fi publicat de prof. M. Macrea, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informațiile date.

²¹ I. Andrieșescu, în *Dacia*, II, 1925, p. 349 și urm.; I. Nestor, *Stand*, p. 128 și urm.; pl. 16/17.

Spre deosebire de topoarele cu ceafa prelungită și ornamentată ²², care sînt mai vechi, exemplarele neornamentate sînt caracteristice mai ales pentru faza finală a epocii bronzului (Bronz D), dar în unele cazuri ele se găsesc și în depozitele de bronzuri de la începutul primei epoci a fierului (Hallstatt A).

Vîrful de lance în formă de frunză, cu partea mediană bombată și încadrată de două nervuri longitudinale, este frecvent în depozitele de la sfîrșitul epocii bronzului (Uriu, Mociu, Galoș-Petreu, Panticeu etc.) și începutul epocii fierului (Cincu, Suseni, Uioara, Gușterița, Șpălnaca, Dipșa etc.). După D. Garașanin, care face o clasificare a vîrfurilor de lance, exemplarul nostru intră în varianta A. Autoarea, bazîndu-se pe aria de răspîndire și pe alte criterii, consideră pe bună dreptate că acest tip de lance este originar din bazinul carpatic ²³.

Din păcate, sabia de la Rebrîșoara nu a fost descrisă mai amănunțit, astfel că nu se pot face precizări tipologice ori cronologice asupra ei ²⁴.

Trei dintre celturile de la Rebrîșoara fac parte din așa-numitele celturi transilvănene care, după o statistică întocmită de I. Nestor, M. Moga și M. Roska ²⁵, sînt repartizate în peste 60 de localități din Transilvania. Cea mai mare parte a celturilor de acest tip se găsesc în depozitele ori în descoperirile izolate de la sfîrșitul epocii bronzului. Unele exemplare însă (dar care nu suferă transformări esențiale) continuă să dăinuiască pînă în Hallstatt B1. Exemplarele de la Rebrîșoara fac parte din prima variantă, care se datează exclusiv în Bronz D. Numărul considerabil de exemplare găsite pe teritoriul Transilvaniei, evoluția și viețuirea destul de îndelungată, ca și denumirea lor de altfel, arată suficient de grăitor care a fost locul lor de origine.

Celtul cu gura ușor concavă și bordura îngroșată, ornamentat cu dreptunghiuri suprapuse, este rar atît în Transilvania, cît și în regiunile învecinate. Exemplare similare, dar nu perfect analoge se cunosc la : Josani ²⁶, Șpălnaca, „Ungaria” ²⁷, Beravci, Lovasberény, Dévaványa, Nyiregyháza și Szarvas ²⁸. Analogiile prezentate se datează în Hallstatt A—B. Faptul că nu cunoaștem exemplare care să se dateze mai de timpuriu ne face să presupunem că acest tip de celt, cu ornamentația lui specifică, apare abia la începutul primei epoci a fierului.

Brățările cu capetele subțiate și ornamentate cu incizii paralele s-au găsit în numeroase localități transilvănene, dar aici se vor aminti numai cîteva analogii care provin din depozite de bronzuri ori de aur : Uriu, Bogata Romîna ²⁹ Panticeu, Popești, Aluniș ³⁰, Uioara, Maramureș, Șona, Tăuteu ³¹ etc. Cea mai

²² M. Rusu, în *SCIV*, X, 1959, p. 280 și urm.

²³ D. Garașanin, *op. cit.*, p. 19.

²⁴ Doar indicația lungimii ei (46 cm) ne face să presupunem că, eventual, face parte din săbiile de tip Unip-Uriu, care sînt tipice pentru perioada de sfîrșit a epocii bronzului, cf. I. Berkesi, în *TRET*, XXII, 1906, p. 66 și urm.; pl. II/1; B. Milleker, *Délmagyarország régiségleletei* (Descoperirile arheologice ale Ungariei de sud), 1906, III, p. 151, și urm.; M. Roska, *Repertoriu*, p. 86, nr. 29, fig. 106/16.

²⁵ I. Nestor, *Stand*, p. 131, nota 530; M. Moga, în *AISC*, IV, 1941—2, p. 269 urm.; M. Roska, *Repertoriu*, p. 437, pl. XVI; M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 467 și urm.

²⁶ J. Hampel, *Bronzkor*, III, pl. CCVI/3.

²⁷ M. Roska, *Repertoriu*, p. 111, nr. 19, fig. 136; A. M. Tallgren, în *ESA*, II, 1926, fig. 76/3.

²⁸ F. Holste, *op. cit.*, pl. 1/6,8; pl. 22/1—2; pl. 28/25; pl. 33/8; pl. 43/1.

²⁹ M. Roska, *Közl.*, IV, 1944, p. 43; J. Harmatta, *AE*, VII—IX, 1946—48, p. 127; A. Mozsolics, în *Acta Arch.*, III, 1953, p. 105 și urm.

³⁰ M. Moga, *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 235 și urm.; idem, în *AISC*, IV, 1941—43, p. 267 urm.

³¹ D. Popescu, în *Materiale*, II, 1954, p. 224; VI. Dumitrescu, în *Dacia*, V—VI, 1935—36, p. 229 și urm.

mare parte a brățărilor crestate se datează în Hallstatt A și B, dar unele exemplare (Pârtoș etc.) ajung pînă în Hallstatt C. Exemplarele de la Rebrîșoara însă se apropie mai degrabă de sfîrșitul epocii bronzului, ori, eventual, începutul primei epoci a fierului.

Toporul cu aripioare are o arie largă de răspîndire, în care Transilvania ocupă oarecum o poziție periferică. Numeroasele exemplare găsite pe teritoriul Transilvaniei, precum și cele din alte regiuni, pot fi eșalonate într-o serie evolutiv-tipologică care, din punct de vedere cronologic, cuprinde un interval de timp considerabil³². Exemplarul de la Rebrîșoara, prin analogiile pe care le prezintă (Uriu, Galoșpetreu etc.), se poate data la sfîrșitul epocii bronzului.

După cum rezultă din analogiile prezentate mai sus, cele două depozite de la Rebrîșoara pot fi datate la sfîrșitul epocii bronzului sau, eventual, la limita dintre Bronz D și Hallstatt A₁. Această datare este confirmată de toate piesele ce alcătuiesc cele două depozite.

Încadrarea în mediul cultural și istoric. Depozitele de la Rebrîșoara fac parte, din punct de vedere tipologic și cronologic, din marea grupă a depozitelor de tip Uriu-Domănești³³ care, în spațiul carpato-dunărean, cuprinde un mare număr de depozite și descoperiri izolate de bronzuri. Avîntul considerabil al prelucrării bronzului în Transilvania la sfîrșitul epocii bronzului este oglindit, pe de o parte, de numărul important de descoperiri, iar pe de altă parte de masarea acestor descoperiri în vechiul centru din nord-vestul Transilvaniei, unde majoritatea formelor, după cum o ilustrează evoluția lor tipologică, sînt originare din această regiune. Numărul pieselor de la sfîrșitul epocii bronzului este sporit și de prezența a numeroase obiecte care intră în compoziția marilor depozite de la Șpălnaca, Uioara, Gușterița, Dipșa etc., care inițial au fost prelucrate în Bronz D, iar în Hallstatt A, nemaifiind în uz, au fost destinate topirii. Acest avînt este o consecință firească a transformărilor economice-sociale petrecute în sînul societății din acea vreme. Din păcate însă, lipsa unor cercetări sistematice asupra așezărilor și cimitirelor de la sfîrșitul epocii bronzului în Transilvania împiedică cunoașterea mai amănunțită a acestor transformări. În stadiul actual al cercetărilor, sîntem obligați să ne mărginim doar la cîteva observații ce se desprind din interpretarea depozitelor de bronzuri din această vreme, precum și din sporadicele descoperiri, mai vechi sau mai noi, care însă, din cauza lacunelor pe care le prezintă, nu permit decît amintirea unor ipoteze de lucru, supuse în mod firesc modificărilor. Din compoziția depozitelor de bronzuri din această vreme rezultă în mod evident că unele dintre ele cuprind în cea mai mare parte arme de luptă (Uriu, Domănești, Rebrîșoara etc.), în timp ce la altele (Mociu, Valea Largă etc.) predomină uneltele (seceri), obiectele de podoabă (Leliu, Bogata de Mureș etc.) sau chiar piesele de harnașament (Lozna Mare, Mișca etc.). Preferința pentru o anumită categorie de obiecte, ca și varietatea compoziției depozitelor, oglindesc preocupările principale și ocupațiile de bază ale

³² Pentru evoluția lor tipologică-cronologică, cf. H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 93 și urm.; 304 și urm., pl. 195.

³³ I. Nestor, *Marburger Studien*, 1938, p. 192; M. Petrescu-Dîmbovița, în *AISC*, V, 1944-48, p. 273.

posesorilor acestor depozite, iar în cazul cînd depozitele sînt alcătuite din piese destinate topirii (deci piese adunate din diferite locuri și de la diferiți proprietari), atunci ele ilustrează varietatea preocupărilor generale ale societății contemporane. Din această cauză este necesar să se precizeze inițial din ce categorie face parte depozitul respectiv; a) depozite-turnătorii (cele mici aparținînd meșterilor ambulanti, iar cele mari unei comunități), b) depozitele ce cuprind obiecte încă în uz, care din anumite motive au fost ascunse, și c) depozite mixte ce cuprind atît piese destinate turnării, cît și obiecte la acea dată utilizabile.

Depozitele de la Rebrîșoara sînt alcătuite în cea mai mare parte din piese uzate sau rău turnate, destinate topirii, deci ele au fost acumulate mai mult pentru valoarea lor reală (ca materie primă) decît pentru valoarea lor nominală. Faptul că la aceste două depozite lipsesc turtele de bronz, resturile de turnare etc. pledează mai degrabă în sensul că proprietarii lor nu au fost meșteri ambulanti, ci foarte probabil membri mai înstăriți ai comunităților primitive, care, pe lîngă obiectele încă în uz (brățări, celturi, topoare cu aripioare), au strîns și piesele ce aveau o valoare intrinsecă, necesare schimbului în natură, trocului. Cine au fost acești proprietari și care a fost rolul lor în societatea de atunci este greu de precizat. Dificilă este și încadrarea acestor depozite în mediul cultural adecvat, precum și explicarea cauzei care a determinat pe proprietarii lor să le ascundă.

În ceea ce privește încadrarea depozitelor de la Rebrîșoara în mediul cultural adecvat, deși premisele de la care pornim nu sînt suficient de sigure, presupunem totuși că ele au aparținut purtătorilor culturii Wietenberg, faciesul tîrziu. Această ipoteză este sprijinită de faptul că atît la Rebrîșoara³⁴, cît și în alte localități din jur: Teaca, Iuda, Tonci, Iad, Bistrița etc.³⁵, s-au descoperit așezări care aparțin acestui facies. De altfel, dăinuirea culturii Wietenberg în Bronz D este confirmată și de alte așezări de pe teritoriul Transilvaniei: Apahida, Coldău, Cățălușa, Rapoltu Mare, Aiud, Șpălnaca, Vereșmort, Cipău-Sf. Gheorghe, Corunca, Bănd, Pănet, Ungheni, Sîntioana etc.³⁶. Tot

³⁴ La punctul numit „Rîpa cu corni”, situat la confluența pîrului Rebra cu Someșul, se află o așezare de tip Wietenberg, faciesul tîrziu, în care s-au găsit fragmente ceramice aparținînd culturii Suciului de Sus. Tot acoloși culturi le aparțin așezările de la punctele numite „Poiana” și „Valea Babei”, dar aici s-au aflat și fragmente ceramice din epoca romană și prefeudală (sec. IV—V) și sec. XI—XII. Materialul ceramic recoltat din punctele amintite se află în Muzeul raional Năsăud și M.A.C. Pentru bibliografia mai veche referitoare la aceste puncte, cf. I. Marțian, în *AE*, XXIII, 1903, p. 286; M. Roska, *Repertoriu*, p. 128, nr. 193.

³⁵ Aceste așezări au fost descoperite de I. Dănilă, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru informații. Materialul ceramic recoltat se află în Muzeul raional Bistrița.

³⁶ Deși indiciile cronologice cele mai numeroase pentru datarea culturii Wietenberg aparțin bronzului mijlociu (cf. K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S. IV, p. 107, și urm.), totuși atît așezările enumerate mai sus, cît și altele neamintite, pe lîngă

fragmentele ceramice tipice Wietenberg mai cuprind fragmente ceramice aparținînd culturilor Otomani III (faciesul tîrziu), Noua și Suciul de Sus. La aceste componente se mai adaugă un facies specific, pentru care deocamdată, din lipsă de altă denumire, preferăm termenul de Wietenberg, faciesul tîrziu. Pentru aria de răspîndire și datarea culturii Suciului de Sus, cf. N. Kalicz, în *AE*, 87, 1960, p. 3 și urm.; A. Mozsolics, în *Acta Arch.*, XII, 1960, p. 119, și urm. Numărul localităților din Transilvania care cuprind urme materiale specifice acestei culturi este însă mult mai mare. Întocmind o listă, am constatat prezența ei în peste 20 de localități. Menționăm de la început că de cele mai multe ori fragmentele ceramice de tip Suciul de Sus se găsesc în așezări de tip Wietenberg, faciesul tîrziu (cf. Iuda, Tonci, Vișoara, Rebrîșoara, Năsăud, Nimigea etc.), Otomani III (Valea lui Mihai, Girișul de Criș, Supurul de Sus etc.) sau chiar în morminte de incinerare de tip Noua (vezi mai jos, notele 46 și 49). Asupra ariei de răspîndire, asupra genezei și asupra datării culturii Suciului de Sus pregătim un studiu aparte.

purtătorilor culturii Wietenberg, faciesul târziu, se pare că le aparțin și depozitele de la Uriu, Mociu, Valea Largă etc.

Cauza care a determinat pe proprietarii acestor depozite să le ascundă trebuie examinată în strînsă legătură cu factorii ce au determinat îngroparea celorlalte depozite de bronzuri contemporane (aparținînd culturilor Noua și Otomani III) din Transilvania. Pentru explicarea acestei cauze trebuie să se țină seama în primul rînd de factorii interni (transformări sociale petrecute în sînul societății, lupte intertribale etc.), dar în cazul de față nu trebuie neglijăți nici factorii externi. Pentru aceștia din urmă pledează cîteva indicii grăitoare. Astfel, una din cauze trebuie să fi fost pătrunderea din Moldova în Transilvania a purtătorilor culturii Noua ³⁷, care au venit, eventual, abia la acea dată. Aceștia, fiind o populație de păstori, aveau nevoie de pășuni întinse și chiar dacă au venit în valuri succesive, relativ pașnice, ei au avut ciocniri repetate cu purtătorii culturii Wietenberg, faciesul târziu, proprietarii inițiali ai acestor terenuri. O altă cauză trebuie să fi fost pătrunderea dinspre vest (Crișana) a purtătorilor culturii Otomani III (faciesul târziu), ale căror urme culturale s-au găsit în diferite localități ardelenice ³⁸.

Dacă la început această pătrundere (dinspre est și vest) a pricinuit ciocniri între purtătorii culturilor respective, cu timpul divergențele s-au lichidat, deoarece se cunosc așezări de tip Wietenberg târziu care cuprind numeroase vestigii ale culturii Noua (Apahida, Sîntioana, Ungheni), ori ale culturii Otomani III (Rapoltu Mare, Vereșmort, Cluj).

Pătrunderea culturii Noua dinspre est este confirmată nu numai de ceramică, de obiecte de os pentru ornamentarea ceramicii, de seceri din piatră șlefuită etc. ³⁹, ci și de depozite ori descoperiri izolate de bronzuri, care au o factură sau prezintă puternice influențe răsăritene. Dintre cele mai tipice descoperiri, amintim în primul rînd depozitele de la Rîșești ⁴⁰, Augustin ⁴¹, Iara de Jos ⁴², Arcuș ⁴³, tiparele de la Hălchiu ⁴⁴, celturile de la Aninoasa,

³⁷ Pentru aria de răspîndire și datare a acestei culturi, cf. I. Nestor, *Stand*, p. 117, n. 481; T. Sulimski, în *WPZ*, XXV, 1938, p. 129 și urm.; K. Horedt, în *Materiale*, I, 1953, p. 806 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 443 și urm.; A. Mozsolics, în *Acta Arch.* VIII, 1957, p. 120, nota 10; idem în *Acta Arch.*, XII, 1960, p. 121 și urm. și A. C. Florescu, în prezenta publicație.

³⁸ Dintre acestea amintim doar cîteva: Vereșmort (M. Roska, *Germania*, 18, 1934, p. 130, fig. 6/16), Stolna (M. Roska, *Repertoriu*, p. 278, nr. 261, fig. 337, Hunedoara (ibidem, p. 296, nr. 6, fig. 357) etc.

³⁹ I. Kovács, *Dolgozatok*, II, 1911, p. 6 și urm., fig. 8 și 13. Secerile de piatră sînt inedite, în M.A.C.

⁴⁰ M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, 3-4, 1953, p. 468 și urm., unde apar celturi care au pe cele două fețe găuri în formă de migdală ori circulare, pe care autorul le denumește celturi ardelenice varianta

răsăriteană, pentru a le deosebi de cele răsăritene, identice ca formă, dar mai mici ca dimensiuni. În afară de exemplarele din Moldova, mai există piese similare și la Draja de Jos (cf. I. Nestor, *Stand*, pl. 16/14). Oinac (informație M. Petrescu-Dîmbovița) și Gorako Kassovo (R. P. Bulgaria, cf. Ebert, *RL*, II, pl. 104 c.d.). La acestea din urmă însă gaura în formă de migdală de pe fețele celturilor este redată doar prin linii reliefate.

⁴¹ M. Roska, în *AE*, L, 1937, p. 141 și urm.

⁴² Erd. Múz., III, 1876, p. 181; M. Roska, *Repertoriu*, p. 19, nr. 54, fig. 9. Un ac ornamentat cu protuberanțe se află și în depozitul de la Deva (Muz. Deva, inv. nr. 5 099).

⁴³ Informație Z. Székely. Exemplarul se află în Muz. reg. Sf. Gheorghe și este inventariat sub nr. 15 314. Celălalte celturi sînt de tip transilvănean.

⁴⁴ A. Prox, *Germania*, 23, 1939, p. 225 și urm., pl. 25.

Cîlnic ⁴⁵, vîrful de lance de la Band ⁴⁶ și pumnalul de la Apold ⁴⁷. Datarea acestor descoperiri la sfîrșitul epocii bronzului este confirmată de restul pieselor (de factură transilvăneană) ce intră în compoziția depozitelor ori de analogiile pe care le prezintă ⁴⁸. Atribuirea acestor bronzuri purtătorilor culturii Noua ni se pare cea mai plauzibilă, deoarece, pe lîngă faptul că unele piese apar în morminte de tip Noua (acele cu protuberanță, de pildă etc.), ele sînt răspîndite pe aria locuită de purtătorii acestei culturi.

Dintre depozitele de bronzuri ardelenene ce pot fi atribuite cu certitudine purtătorilor culturii Otomani III, amintim doar depozitul de la Popești, care a fost ascuns într-un vas tipic acestei culturi ⁴⁹.

Ascunderea depozitelor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului, amintite mai sus, a fost cauzată deci de ciocnirile repetate dintre triburile aparținătoare celor trei culturi (Wietenberg, Noua, Otomani), în lupta pe care au dus-o între ele pentru stăpînirea terenurilor destinate agriculturii și păstoritului ori pentru *sarea* atît de necesară oamenilor și animalelor domestice.

Pentru verificarea ipotezelor enunțate, dar mai ales pentru o mai temeinică cunoaștere a evenimentelor istorice desfășurate la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului din Transilvania, se impun, cu o impetuoasă necesitate, cercetări arheologice de mare amploare, care, fără îndoială, vor elucida multe dintre problemele pe care în stadiul actual al cercetărilor nu le putem lămurii satisfăcător.

MIRCEA RUSU

КЛАДЫ БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ ИЗ РЕБРИШОАРЫ

(р-н Нэсэуд, обл. Клуж)

РЕЗЮМЕ

Первый клад бронзовых предметов из Ребришоары (найденный в 1876 г.), состоящий из трех кельтов, наконечника копья, топора с крыльями, шести боевых топоров с диском и шипом, а также сабли, был известен в археологической литературе еще в прошлом веке, но сведения о количестве и роде предметов, составляющих этот клад, различны в каждом отдельном случае.

⁴⁵ M. Roska, în *AE*, L, 1937, p. 141 și urm.

⁴⁶ M. Roska, *Repertoriu*, p. 174, nr. 174, fig. 207; K. Horedt, în *AISC*, V, 1944—48, p. 308 îl consideră greșit ca pumnal „cu nod” la mîner. Interesant este că pînă în prezent nu s-a făcut legătura cronologică și culturală între vîrful de lance, așezarea și mormintele de incinerare de aici (cf. I. Kovács, *Dolgozatok*, IV, 1913, p. 268 și urm., fig. 3 și 5). Este adevărat că ritul de înmormîntare și unele forme de vase (I. Kovács, *op. cit.*, fig. 5/1—3) aparțin culturii Suciu de Sus (și nu culturii Tei, cf. D. Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 85 și urm., fig. 35 și 36), dar se pare că vasele cu două toarte supraînălțate sînt mai degrabă de influență Noua. De altfel, morminte de incinerare de tip Noua se mai cunosc la Apahida (cf. M. Roska, *Repertoriu*, p. 24, nr. 92, fig. 16), Brăduț (G. Westen, în *AVSL*, IX, p. 18 și urm.; H. Schroll, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933, p. 24; M. Roska, *Repertoriu*, p. 35, nr. 30, fig. 28), Cașolț (cf. M. Macrea în *Materiale*, VI, 1959, p. 419 și urm.) etc.

⁴⁷ K. Horedt, *loc. cit.*

⁴⁸ Depozitele de bronzuri de la Rîșești, Augustin. Iara de Jos, Drajna de Jos se datează în Bronz D (eventual la limita dintre sfîrșitul epocii bronzului și Hallstatt A). La fel și descoperirile de la Hălchiu, Aninoasa, Cîlnic, Band, Apold. Aceeași datare o presupunem și pentru depozitele din U.R.S.S. (cf. A. Tallgren, în *ESA*, II, p. 150 și 152, fig. 82 și 87; T. Suliminski în *WPZ*, XXV, p. 146, pl. III/10). Continuarea culturii Noua și în Hallstatt A pare să fie confirmată de depozitele de la Arcuș, Deva, ori de așezările de la Trușești, Corlăteni etc. (cf. M. Petrescu-Dîmbovița, în *SCIV*, IV, p. 450 și urm.).

⁴⁹ E. Orosz, în *AE*, XXVII, 1907, p. 73. În ce privește cauzele ascunderii depozitelor contemporane de la Bicaciuc, Domănești, Galospetreu, Mișca etc. din centrul ariei de răspîndire a culturii Otomani, acestea s-ar putea explica și prin pătrunderea culturii Suciu de Sus în acest spațiu, dovedită cu prisosință de materialul descoperit în așezările de la Valea lui Mihai, Girișul de Sus etc.

Второй, найденный позднее, клад (год точно не известен) был лишь упомянут в специальной литературе. Он состоит из трех браслетов, кельта, двух боевых топоров с удлиненным обухом и трех боевых топоров с диском и шипом.

Так как содержимое обоих кладов, с типологической точки зрения, аналогично, а датировка их совпадает, автор рассматривает их вместе и относит, на основании аналогии, по группам и предметам, к концу бронзового века или к времени между периодом D бронзового века и гальштатским периодом A. Эта датировка подтверждается всеми предметами, входящими в состав обоих кладов.

Судя по среде, в которой были обнаружены эти два клада, как и другие синхронные им клады (Уриу, Мочу, Валя Ларга и др.), их можно отнести к носителям культуры Витенберг позднего облика.

Причиной захоронения этих кладов, по мнению автора (высказанного только как гипотеза), были межплеменные битвы между носителями культуры Ноуа (пришедшими из Молдовы), Отомань III (пришедшими из Кришаны) и Витенберг, позднего облика, первыми владельцами участков, пригодных для земледелия и выпаса или богатых залежами соли.

Постоянные столкновения и неоднократно повторяющиеся опасности, которым подвергались то одни, то другие племена упомянутых культур, обусловили не только захоронение кладов носителями поздней фазы культуры Витенберг, но и кладов, относящихся к культурам Ноуа (Аугустин, Яра де Жос, Аркуш) и Отомань III (Попешть).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Первый клад бронзовых предметов из Ребришоары.

Рис. 2. — Второй клад бронзовых предметов из Ребришоары.

LES DÉPÔTS D'OBJETS EN BRONZE DE REBRIȘOARA

(distr. de Năsăud, rég. de Cluj)

RÉSUMÉ

Le premier dépôt d'objets en bronze de Rebrîșoara, découvert en 1876 et comprenant trois haches à douille, un fer de lance, une hache à ailerons, six haches de combat à disque et à épine et un sabre, était connu dans la littérature archéologique dès le siècle dernier, mais les informations quant au nombre et au type des pièces variaient d'une source à l'autre.

Le second dépôt, découvert plus récemment (la date exacte n'est pas connue) et formé de cinq bracelets, d'une hache à douille, de deux haches de combat au mail prolongé et de trois haches de combat à disque et à épine, n'était connu jusqu'à présent que par une mention.

Étant donné que les deux dépôts présentent un inventaire typologiquement homogène et qu'ils coïncident comme date, l'auteur les étudie simultanément, les situant, d'après des analogies établies par groupes d'objets, à la fin de l'âge du bronze ou, éventuellement, à la limite entre la période D du bronze et la phase A, du Hallstatt: cette détermination chronologique est confirmée par l'unanimité des pièces des deux dépôts. Le milieu dans lequel apparaissent ceux-ci, ainsi que d'autres dépôts contemporains (Uriu, Mociu, Valea Largă, etc.), permet de les attribuer aux porteurs de la civilisation de Wietenberg dans sa phase avancée.

La raison qui aura provoqué l'enfouissement de ces dépôts serait — selon l'hypothèse émise par l'auteur — les luttes entre tribus, à savoir entre les porteurs de la civilisation de Noua (venus de Moldavie), d'Otomani III (venus de Crișana) et de Wietenberg dans sa phase avancée, détenteurs à l'origine soit des terrains propices à l'agriculture et à l'élevage, soit des riches carrières de sol.

Les combats répétés et les vicissitudes auxquels étaient soumises, successivement, les tribus des différentes civilisations énumérées plus haut expliquent le grand nombre de dépôts enfouis provenant non seulement du faciès avancé de la civilisation de Wietenberg, mais aussi des civilisations de Noua (Augustin, Iara de Jos, Arcuş) et d'Otomani III (Popeşti).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Premier dépôt d'objets en bronze de Rebrîşoara.

Fig. 2. — Second dépôt d'objets en bronze de Rebrîşoara.

DATE NOI RELATIV LA DESCOPERIRILE DE OBIECTE DE BRONZ DE LA SFÎRȘITUL EPOCII BRONZULUI ȘI ÎNCEPUTUL HALLSTATT-ULUI DIN MOLDOVA

Una din trăsăturile caracteristice ale sfârșitului epocii bronzului și începutului Hallstatt-ului (secolul al XIII-lea — al VIII-lea î.e.n.) a fost marea dezvoltare a producției metalurgiei bronzului, documentată prin numeroase depozite, turnătorii și descoperiri izolate de obiecte de bronz din diferitele regiuni ale Europei.

În ultima vreme a sporit pretutindeni interesul pentru asemenea descoperiri, elaborându-se o serie de monografii și studii speciale, în care, pe lângă discutarea descoperirilor de bronzuri din spații mai mult sau mai puțin întinse, se încearcă să se stabilească și cronologia lor, în funcție, pe cât mai mult posibil, de condițiile locale.

În ceea ce privește descoperirile de bronzuri din această vreme din țara noastră prezintă interes determinările cronologice stabilite recent pentru descoperirile de acest fel de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din centrul¹ și răsăritul Europei², precum și din nord-vestul Peninsulei Balcanice³.

Ne interesează în mod deosebit aceste determinări cronologice pentru verificarea cronologiei descoperirilor din această vreme din Transilvania, întrucât aici, datorită bogățiilor în zăcămintele de cupru și a legăturilor intense de schimb, în care sarea deține un rol important, s-a dezvoltat o producție de obiecte de bronz din cele mai importante din estul Europei centrale, care a atras în nenumărate rânduri atenția cercetătorilor din țară și străinătate⁴.

Având în vedere importanța descoperirilor de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Transilvania, s-a încercat să se

¹ Hermann Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelder*, în 22. Band. Römisch-germanische Forschungen, Berlin, 1959, I, 334 p. și 1 volum cu 211 planșe.

² A. A. Iessen, *К вопросу о памятниках VIII-VII вв. до н.э. на юге европейской части СССР*, în SA, XVIII, 1958, p. 48 și urm.; idem, *Некоторые памятники VIII-VII вв. до н.э. на северном Кавказе*, în VSSA, p. 112 și urm.; O. A. Krivtova-Grakova, *Степное Поволжье и Причерноморье в эпоху поздней бронзы*, în MIA, 46, 1955, p. 49 și urm. și

p. 132 și urm.; F. I. Krupnov, *О происхождении и датировке кобанской культуры*, în SA, 1, 1957, p. 56 și urm.; A. I. Terenokhin, *Средне Поднепровье в начале железного века*, în SA, 1957, 2, p. 47 și urm.

³ Z. Vinski-Ks. Vinski Gasparini, *Prolegomena k statistici i kronologiji prehistorijskih ostava u Hrvatskoj*, în *Opuscula arheologica*, I, Zagreb, 1956, p. 64 și urm.

⁴ Vezi și *Istoria României*, I. București, 1960, p. 147 și urm.

stabilească mai multe serii de depozite, pe baza studierii unor tipuri caracteristice de obiecte de bronz din inventarul depozitelor și turnătoriilor din Transilvania⁵. Din nefericire, această încercare de clasificare cronologică a descoperirilor de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-

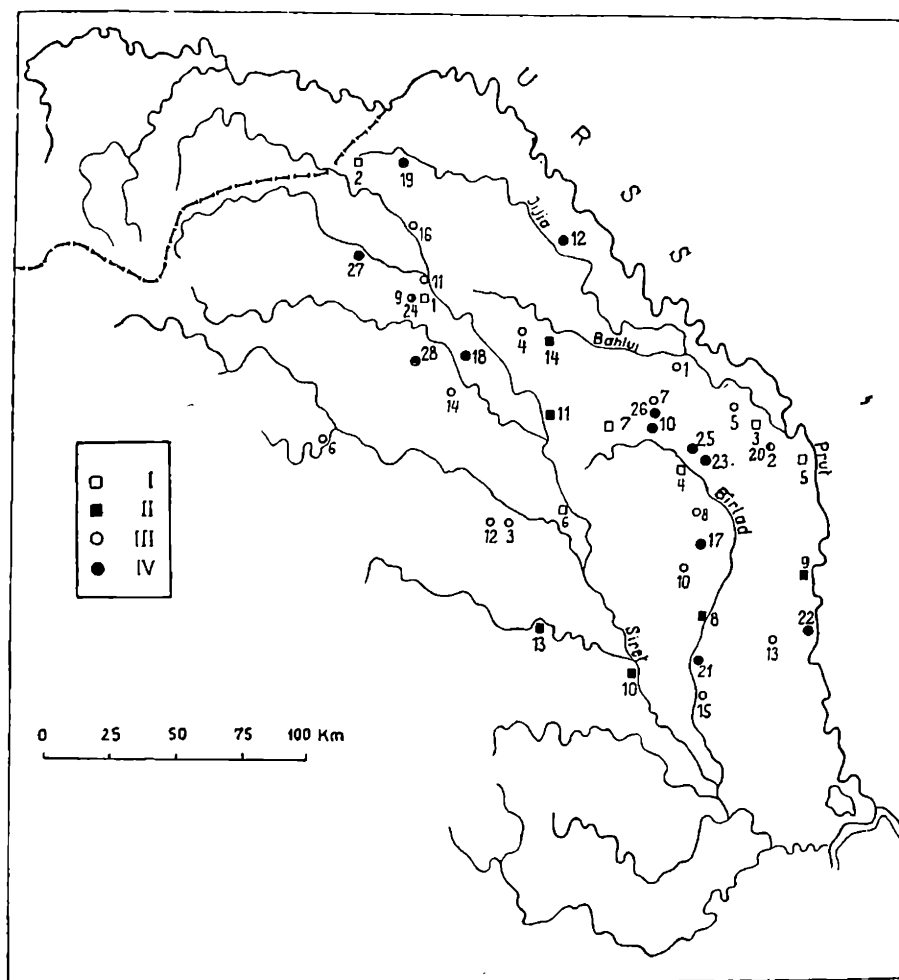

Fig. 1. — Harta depozitelor și descoperirilor de obiecte izolate de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din Moldova. I — Depozite cunoscute până în 1953: 1 — Basarabi; 2 — Dersca; 3 — Moșna; 4 — Rafaila; 5 — Rîșești; 6 — Șerbești; 7 — Tanăsa. II — Depozite cunoscute după 1953: 8 — Bîrlad; 9 — Bozia Nouă; 10 — Ciorani; 11 — Doljești; 12 — Ilișeni; 13 — Mindrișca; 14 — Ulmi-Liteni. III — Descoperiri de obiecte izolate de bronz cunoscute până în 1953: 1 — Bucium; 2 — Bunești; 3 — Cîndești; 4 — Cotnari; 5 — Cozia; 6 — Grințieș; 7 — Mogoșești; 8 — Poieniști; 9 — Preuțești; 10 — Puiești; 11 — Rotunda; 12 — Tazlău; 13 — Tg. Berești; 14 — Țibucani; 15 — Țigănești; 16 — Vlădeni. IV — Descoperiri de obiecte izolate de bronz cunoscute după 1953: 17 — Bogdana; 18 — Băureni; 19 — Broscăuți; 20 — Bunești; 21 — Ciurești; 22 — Cîrja; 23 — Dănești; 24 — Preuțești; 25 — Emil Racoviță; 26 — Scheia; 27 — Șcheia; 28 — Tg.-Neamț.

ului din Transilvania este îngreuiată uneori de faptul că nu este asigurată întotdeauna unitatea depozitelor, mai ales a celor descoperite mai de mult, întrucât s-au efectuat prea puține cercetări speciale pentru precizarea inven-

⁵ Vezi și *Istoria României*, I. p. 147 și urm.

tarului acestor depozite⁶. Pe de altă parte, ea este oarecum unilaterală, deoarece rezultatele obținute din studiul obiectelor de bronz nu au fost verificate decât parțial, cu ajutorul observațiilor stratigrafice din așezări, precum și prin analiza inventarelor funerare din aceeași epocă⁷.

În schimb, din regiunea extracarpatică a României, spre deosebire de Transilvania, se cunosc mult mai puține descoperiri de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului. Astfel, din depozitele și descoperirile izolate din tot acest spațiu provin de-abia peste 400 de piese, dintre care majoritatea sînt unelte și apoi arme și obiecte de podoabă⁸. În afară de acestea, aici ca și în Transilvania s-au mai găsit unele obiecte de bronz în cuprinsul așezărilor și mormintelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului.

În articolul de față ne interesează numai descoperirile de bronzuri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova în lumina ultimelor cercetări arheologice.

În legătură cu această problemă se știe că în trecut perioada sfârșitului epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova era mai puțin cunoscută, datorită numărului redus de descoperiri.

Unele dintre descoperirile mai vechi de obiecte de bronz din Moldova au fost descrise de Gr. Buțureanu în lucrarea sa în manuscris din 1898, intitulată *Preistoria din România*, iar altele au fost publicate cu mai multe sau mai puține detalii de către diferiți cercetători locali, care, pentru încadrarea tipologică și cronologică a obiectelor de bronz, nu s-au folosit întotdeauna de cele mai potrivite analogii⁹. De asemenea, cîteva dintre aceste descoperiri mai importante din Moldova au fost menționate și discutate și în lucrările de sinteză ale lui V. Pârvan¹⁰ și I. Nestor¹¹, fără însă ca pe baza lor să se facă generalizări asupra epocii respective din această regiune.

În anii regimului democrat-popular, cu începere din 1949, perioada denumită sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului este din ce în ce mai bine cunoscută în Moldova, datorită numeroaselor cercetări arheologice efectuate aici de către colectivele de specialiști ale Academiei R.P.R. în colaborare și cu personalul științific al unor muzee regionale și raionale din Moldova. Prin aceste cercetări s-a creat, în parte, posibilitatea ca descoperirile de obiecte de bronz din această vreme din Moldova să nu mai fie tratate în mod izolat, ci în legătură cu așezările și mormintele din epoca respectivă.

⁶ Pînă în prezent s-au efectuat asemenea cercetări de către I. Nestor și Octavian Floca, pentru toate descoperirile de bronzuri din Muzeul regional de la Deva (rezultate inedite). De asemenea s-au mai făcut unele cercetări de către Mircea Rusu pentru depozitul de la Rebrîșoara și alte cîteva descoperiri de bronzuri din Muzeul arheologic din Cluj și de către Ivan Ordentlich pentru depozitul de la Sălard din Muzeul regional de istorie de la Oradea (vezi articolele respective din publicația de față).

⁷ Acest lucru începe să fie posibil astăzi în urma săpăturilor din așezările și cimitirele grupului Noua din Transilvania, precum și din așezarea de la Mediaș.

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Les découvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, p. 667 și urm.

⁹ Idem, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3—4, p. 460 și urm.

¹⁰ V. Pârvan, *Gelica, O protoistorie a Daciei*, în *Ac. Rom. Mem. secf. ist.*, seria a 3-a, vol. III, nr. 2, 1926, p. 390, nota 8.

¹¹ I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. BerRGK*, Frankfurt am Main, 1932, p. 138 și notele 548, 552.

Descoperirile de obiecte de bronz din această vreme din Moldova au fost discutate mai pe larg în 1953, într-un capitol dintr-un studiu relativ la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova¹², precum și ulterior, mai succint, într-o serie de comunicări și articole publicate sau sub tipar¹³.

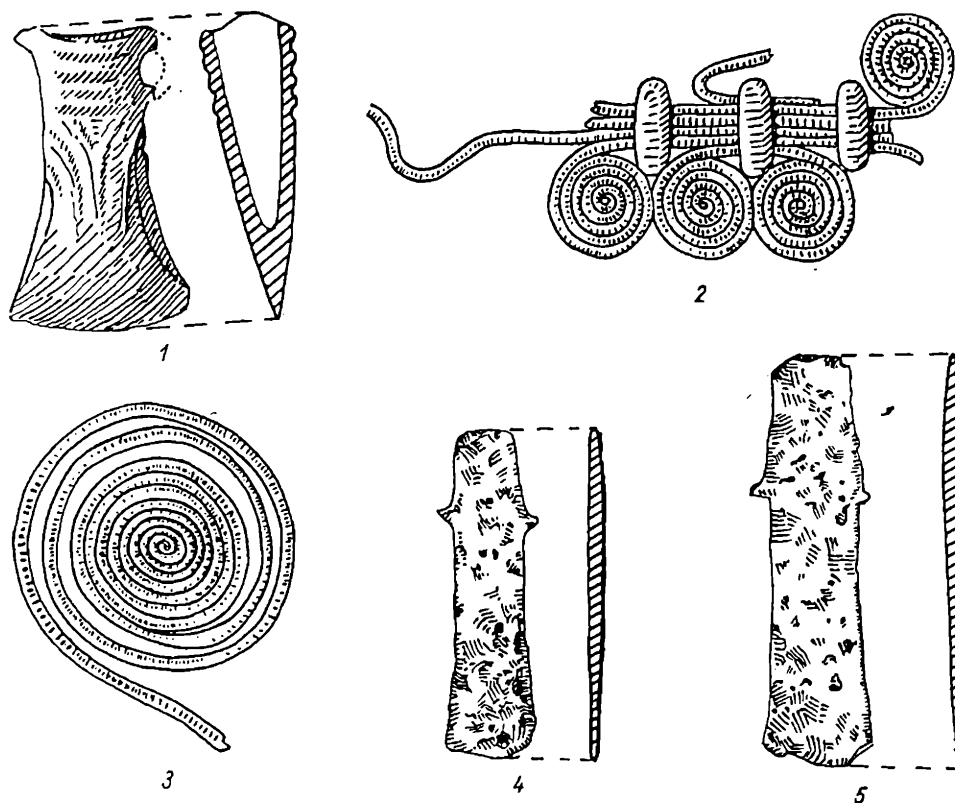

Fig. 2. — Depozitul de obiecte de bronz și fier de la Birlad (1 = 1/3; 2 = circa 1/2; 3 = circa 1/3; 4-5 = circa 1/5).

Din acest motiv vom insista acum mai mult asupra descoperirilor noi cât și asupra unora mai vechi, care n-au fost incluse în lucrarea din 1953, scoțind în evidență importanța lor pentru problemele care ne interesează.

Majoritatea obiectelor de bronz din această vreme din Moldova provin din depozite și descoperiri întâmplătoare (fig. 1).

Pînă în 1953 se cunoșteau în Moldova următoarele șapte depozite de obiecte de bronz, menționate cu toate datele respective relativ la descoperire și inventar, în lucrarea mai sus-amintită :

¹² M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în SCIV, IV, 1953, p. 460 și urm.

¹³ Idem, *Objets hallstattiens trouvés à Birlad*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 59 și urm.; *Les découvertes des objets en bronze de la fin de l'âge du bronze et du début de l'âge du fer dans l'espace entre les Carpathes, le Danube inférieur et le Pruth*, în *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*,

Hamburg, 1958; *Fibulele de tip „passementerie” pe teritoriul R.P.R.*, în *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 431 și urm.; *К вопросу о Гальштатской культуре в Молдове*, în *МИА* p. 151 și urm. și *Конец бронзового и начало раннежелезного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 139 și urm.

1) Basarabi (raionul Fălticeni, reg. Suceava) ; 2) Dersca (raionul Dorohoi, reg. Suceava) ; 3) Moșna (raionul Iași, reg. Iași) ; 4) Rafaila (raionul Negrești, reg. Iași) ; 5) Rîșești (raionul Negrești, reg. Iași) ; 6) Șerbești (raionul Piatra Neamț, reg. Bacău) și 7) Tansa (raionul Negrești, reg. Iași)¹⁴. După cum s-a arătat, în cele mai multe cazuri inventarul exact al acestor depozite este greu de reconstituit, întrucît s-au pierdut multe dintre obiectele descoperite, iar descrierile sînt uneori prea generale.

În afară de aceste depozite s-au mai descoperit în Moldova următoarele șapte depozite de obiecte de bronz :

1. Bîrlad (raionul Bîrlad, reg. Iași). La circa 3 km sud de oraș, pe locul zis „Trestiana”, s-a descoperit întîmplător în 1956 un depozit de obiecte de bronz și fier compus dintr-un celt de bronz de mici dimensiuni, cu gura foarte ușor concavă și tăișul lat, o fibulă de bronz de tip *passementerie* aproape întreagă, un disc terminal de bronz provenind de la o fibulă de tip *passementerie* și două topoare plate de fier cu aripioare laterale (fig. 2)¹⁵. Toate aceste obiecte se păstrează în colecțiile Muzeului raional „V. Pârvan” din Bîrlad.

2. Bozia Nouă (raionul Bîrlad, reg. Iași). În marginea de sud a satului, pe locul G.A.C. „16 Februarie”, în cuprinsul unei așezări și necropole de la sfîrșitul epocii bronzului, s-a descoperit întîmplător în 1959 un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat următoarele obiecte : un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, trei seceri cu cîrlig și trei bucăți de bronz brut, dintre care una cu urme de oxid de fier¹⁶. Pe același loc, în 1960 s-ar mai fi găsit cîteva bucăți de bronz brut, care nu au fost încă achiziționate pentru colecția școlii din Murgeni¹⁷. Lotul de bronzuri descoperit în 1959 se păstrează în colecția Școlii elementare din Murgeni.

3. Ciorani (com. Pușești, raionul Adjud, reg. Bacău). În cuprinsul unei așezări cu resturi Monteoru de pe locul numit „Țintirim” s-a descoperit întîmplător în 1956 un depozit de bronzuri, din care s-au recuperat șase seceri cu cîrlig, o seceră cu două orificii pe limba la mîner și un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, care au fost aduse la Muzeul de istorie a Moldovei (fig. 3)¹⁸.

4. Doljești (raionul Roman, reg. Bacău). Aproximativ în mijlocul satului, pe o terasă de pe stînga Siretului, s-a descoperit întîmplător în 1945 un depozit de obiecte de bronz, din care s-au recuperat : un celt de tip transilvănean cu marginea dreaptă, șapte seceri cu cîrlig, dintre care trei întregi și patru fragmentare (fig. 4)¹⁹. Alte cîteva lame de seceri de același tip s-ar fi pierdut. În colecțiile Muzeului raional din Roman.

5. Ilișeni (com. Rînghilești, raionul Botoșani, reg. Suceava). Pe înălțimea Holm, la circa 300 m departe de malul stîng al pîrîului Corogea, pe un loc cu resturi ceramice din Hallstatt-ul timpuriu, s-a descoperit întîmplător în 1960 un depozit constituit din următoarele 33 de obiecte de bronz întregi și fragmentare : trei celturi de tip transilvănean cu marginea dreaptă,

¹⁴ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în SCIV, IV, 1953, p. 460 și urm.

¹⁵ Idem, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad*, p. 59 și urm.

¹⁶ M. Dinu și Ghenușă Coman, *Depozitul de bronzuri de la Bozia Nouă (raionul Bîrlad, reg. Iași)*, din prezenta publicație.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Inedit. Informații transmise de prof. N. Zaharia.

¹⁹ I. Teșliban, *Depozitul de obiecte de bronz de la Doljești (raionul Roman, reg. Bacău)*, în SCS Iași, VIII, 1957, 1, p. 221 și urm.

patru seceri cu buton, dintre care trei întregi și una fragmentară cu limba la mâner, 22 de seceri cu cîrlig, dintre care 16 întregi, două rupte în alte două bucăți și patru fragmentare, două săbii cu limba la mâner, dintre care una,

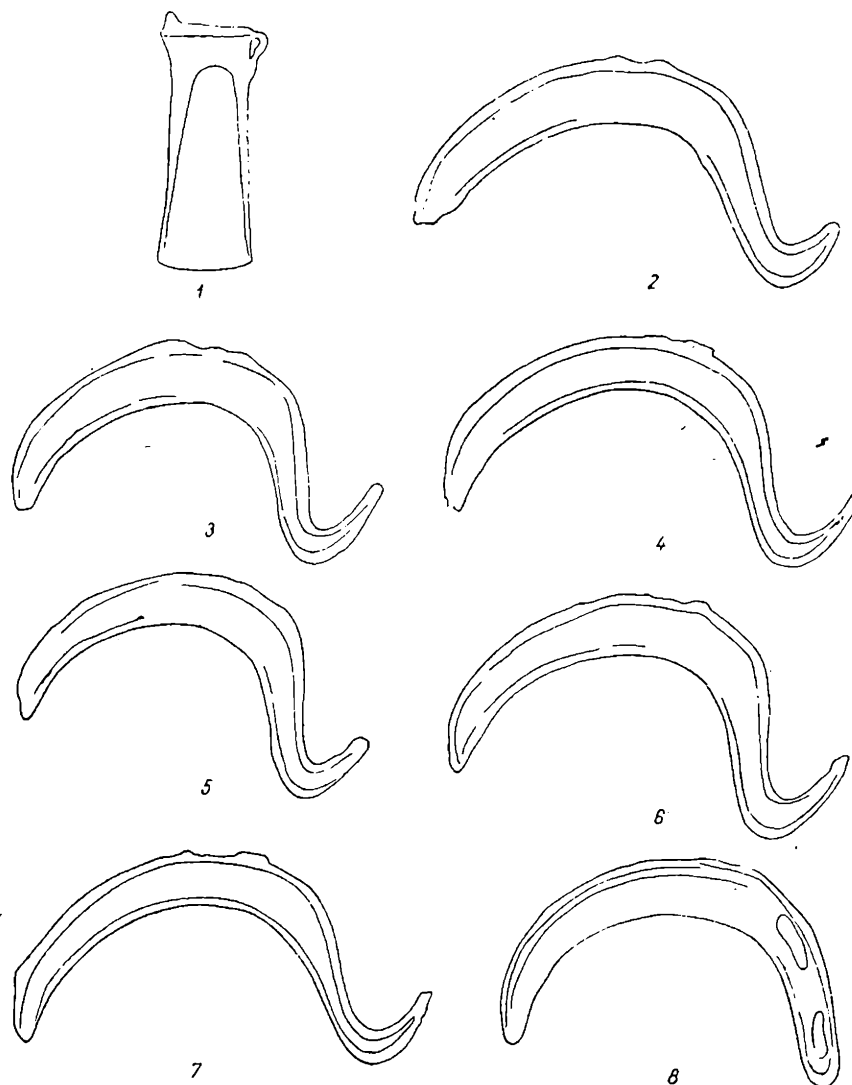

Fig. 3. — Depozitul de obiecte de bronz de la Ciorani (1 — 8 = 1/3).

din patru bucăți, cu umerii ușor plecați și alta, fragmentară, cu umerii drepți și un vîrf de lance cu lama folioformă și tub de înmănușare²⁰. Toate aceste obiecte au fost achiziționate de Muzeul regional din Suceava.

6. Mîndrișca (raionul Adjud, reg. Bacău). Pe terasa Sîretului, denumită terasa Mîndrișca, la est de sat, s-a descoperit în 1945 un depozit de obiecte de bronz, din care s-a reușit să se recupereze cinci seceri cu cîrlig, dintre care

²⁰ Gr. Foiț, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Boloșani, reg. Suceava)*, din prezenta publicație.

patru întregi și una fragmentară ²¹. A șasea seceră de acest tip a fost găsită de Gh. Bichir cu prilejul unui sondaj executat în 1960 pe acest loc. Toate aceste seceri se păstrează în colecțiile Muzeului regional Bacău.

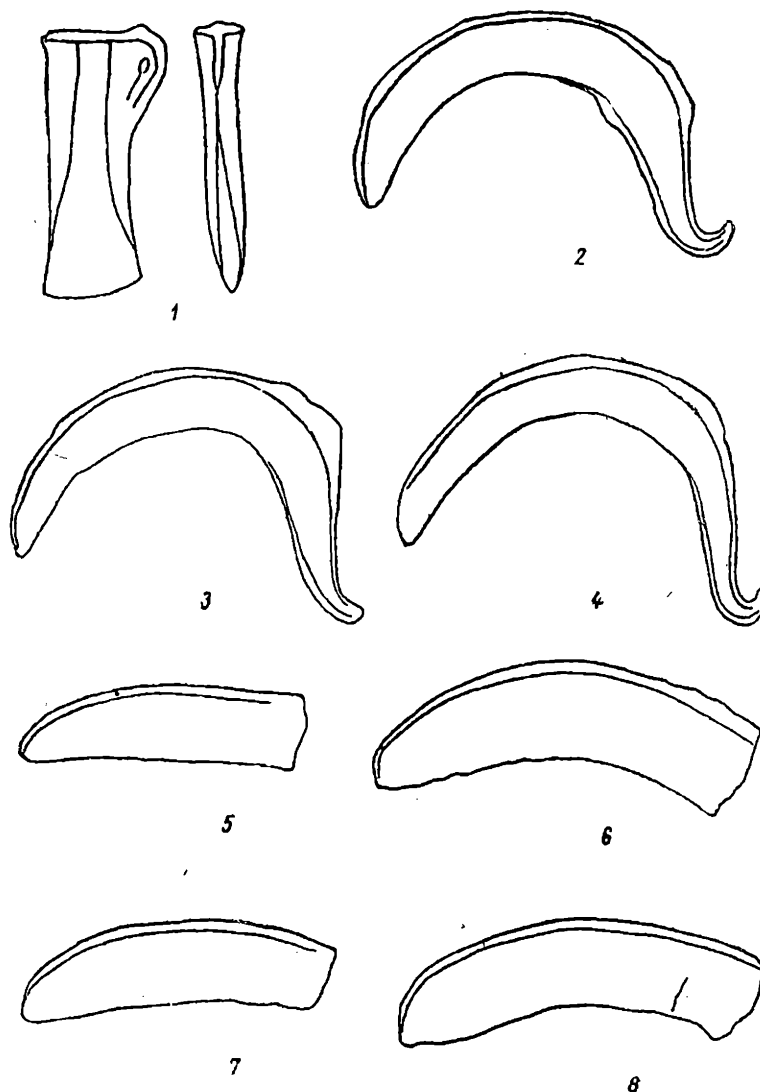

Fig. 4. — Depozitul de obiecte de bronz de la Doljești (1 — 8 = 1/3).

7 Ulmi-Liteni (com. Belcești, raionul Hîrlău, reg. Iași). În lutăria din marginea satului, în cuprinsul unei așezări de la sfîrșitul epocii bronzului aparținînd culturii Noua, s-a descoperit întîmplător în 1957 un depozit de bronzuri compus dintr-o seceră cu cîrlig, un celt fără toartă (formă aparte a variantei răsăritene a celtului de tip transilvănean cu marginea dreaptă), un cuțit cu limba la mîner, două dăltițe, un pumnal mic, două pandantive cu

²¹ Informații de la Gh. Bichir, care urmează să publice o notă despre această descoperire de seceri în *AM*.

veriga de suspensiune și placa rombică ajurată cu brațe circulare la partea superioară și cu placa triunghiulară la cea inferioară, trei verigi de la pandantive sau ace, o brățară fragmentară, un buton, nouă mărgelile tubulare din sîrmă de bronz răsucită spiralic și 19 mărgelile din pastă sticloasă (fig. 5)²². Toate aceste piese au fost achiziționate de Muzeul de istorie a Moldovei.

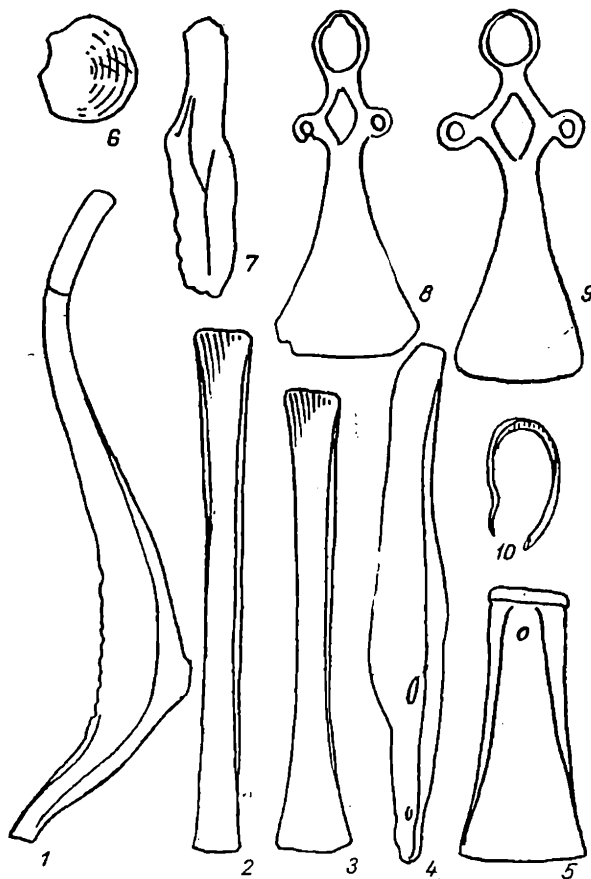

Fig. 5. — Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni
(1 — 10 = 1/2).

Alte obiecte de bronz din Moldova provin dintr-o serie de descoperiri izolate, dintre care s-au menționat în studiul din 1953, cu detaliile respective, 16 din următoarele localități: Bucium (raionul Iași, reg. Iași), Bunești (raionul Huși, reg. Iași), Cîndești (raionul Buhuși, reg. Bacău), Coțnari (raionul Hîrlău, reg. Iași), Cozia (raionul Iași, reg. Iași), Grințieș (raionul Piatra Neamț, reg.

²² Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (raionul Hîrlău, reg. Iași)*, în *AM*, I, Iași, 1961, p. 115 și urm. În urma analizei obiectelor de bronz din acest depozit, efectuată de dr. M. Schröder la Laboratorul de analiză spectrală a obiectelor de metal din epoca aramei și bronzului timpuriu

de pe lângă Muzeul din Stuttgart, pe baza probelor luate la Iași de dr. Fr. Schubert, s-au obținut următoarele rezultate: Sn 1,17—8,4; Pb 0,13—0,47; As 0,082—0,79; Sb 0,1—0,29; Ag 0,01—0,036; Ni 0,43—0,68; Bi 0,009—0,012.

Bacău), Mogoșești (raionul Iași, reg. Iași), Poienești (raionul Vaslui, reg. Iași), Preușești (raionul Fălticeni, reg. Suceava), Puești (raionul Bîrlad, reg. Iași), Rotunda (raionul Fălticeni, reg. Suceava), Tazlău (raionul Buhuși, reg. Bacău), Tg.-Berești (raionul Bujor, reg. Galați), Țibucani (raionul Tg.-Neamț, reg.

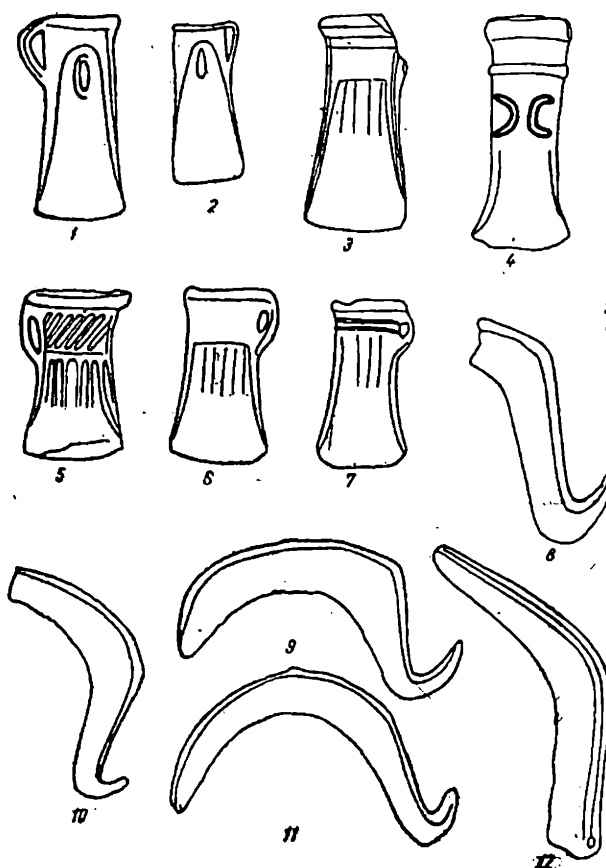

Fig. 6. — Obiecte de bronz descoperite izolat la : 1 — Bogdana ; 2 — Dănești ; 3 — Bunești ; 4 — Emil Racoviță ; 5 — Tg.-Neamț. 6 — Scheia, raionul Negrești ; 7 — Preușești ; 8 — Ciurești ; 9 — Boureni ; 10 — Broscăuți ; 11 — Cîrja ; 12 — Scheia, raionul Suceava (1-3, 6-10, 12 = 1/2 ; 4-5, 11 = 1/3).

Bacău), Țigănești (raionul Tecuci, reg. Galați) și Vlădeni (raionul Botoșani, reg. Suceava) ²³.

La aceste descoperiri se mai pot adăuga încă 11, care provin din următoarele localități :

1. Bogdana (raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt de bronz de tip transilvănean, cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, descoperit în 1910 de I. Antonovici (fig. 6/1). Muzeul mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

²³ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 463 și urm.

2. Boureni (com. Moțca, raionul Pașcani, reg. Iași). O seceră cu cîrlig descoperită pe teritoriul satului (fig. 6/9). În posesie particulară la Moțca.

3. Broscăuți (raionul Dorohoi, reg. Suceava). O seceră cu cîrlig descoperită pe teritoriul comunei (fig. 6/10). Muzeul raional din Dorohoi.

4. Bunești (raionul Huși, reg. Iași). Un celt de bronz descoperit în 1959, fără toartă și decorat pe ambele fețe late, sub o dungă orizontală în relief, cu cîte două benzi arcuite în relief, în formă de aripioară (fig. 6/4). Muzeul raional „D. Cantemir” din Huși.

5. Ciurești (raionul Bîrlad, reg. Iași). O seceră cu cîrlig fragmentară, descoperită în 1855 de către V. Cruceanu (fig. 6/8). Muzeul mixt „V. Pârvan” din Bîrlad.

6. Cîrja (raionul Bîrlad, reg. Iași). O seceră cu cîrlig descoperită în 1958 de M. Zamoșteanu (fig. 6/11). Muzeul regional din Piatra Neamț.

7. Dănești (raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt de tip transilvănean, cu marginea dreaptă, varianta răsăriteană, descoperit în 1954 pe locul numit „Fundătura” de către prof. C. Buraga (fig. 6/2). Colecția prof. C. Buraga din Dănești.

8. Preuțești (raionul Fălticeni, reg. Suceava). Un celt de bronz decorat cu o bandă de dungi verticale în relief, descoperit pe locul Cetățuia în 1959 de către D. Teodor, cu prilejul recunoașterilor efectuate pe valea Șomuzului (fig. 6/7). Muzeul de istorie a Moldovei.

9. Emil Racoviță (com. Dănești, raionul Vaslui, reg. Iași). Un celt cu decor în relief și fără toartă, descoperit în 1954 pe teritoriul satului (fig. 6/4). Colecția prof. C. Buraga din Dănești.

10. Scheia (raionul Negrești, reg. Iași). Un celt de bronz decorat cu o bandă de dungi verticale în relief, descoperit în 1906 (fig. 6/6)²⁴. Muzeul de istorie a Moldovei.

11. Șcheia (raionul Suceava, reg. Suceava). O seceră cu buton descoperită în 1959 pe locul numit „Siliște” (fig. 6/12). Muzeul regional din Suceava.

12. Tg.-Neamț (reg. Bacău). Un celt fără toartă, decorat cu dungi oblice în relief sub margine și verticale pe corpul propriu-zis, descoperit în 1957 pe teritoriul târgului cu prilejul săpăturilor pentru temelia unei clădiri (fig. 6/5). Muzeul raional din Tg.-Neamț.

Alte cîteva obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova provin din așezări și într-o foarte mică măsură și din morminte (fig. 7). În general, numărul acestor obiecte este foarte redus în comparație cu al celor din depozitele și descoperirile izolate de bronzuri din această vreme.

Astfel, pînă nu de mult se cunoșteau următoarele piese aparținînd grupului Noua: un ac cu protuberanțe pe corp de la Corlăteni, „Pe țarină” (raionul Dorohoi, reg. Suceava), o sulă de bronz de la Trușești, „Movila șesul Jijiei” (raionul Trușești, reg. Suceava) și o seceră de tipul cu buton de la Iași „În lungul vîntului” (raionul Iași, reg. Iași), descoperite în cuprinsul așezărilor grupului Noua, precum și un ac sau un rest de colier cu capul răsucit spiralic dintr-un mormînt de inhumație din Hallstatt-ul timpuriu de

²⁴ M. Petrescu-Dimbovița, Em. Bold și M. Dinu, *Cercetări arheologice în Podișul Central Moldovenesc, în AȘU Iași*, I, 1955, 1-2, p. 39, fig. 14.

la Holboca²⁵. Ulterior, prin continuarea cercetărilor de la Trușești, „Movila Șesul Jijiei”, unde s-au efectuat în prezent cele mai mari săpături într-o așezare aparținând grupului Noua din Moldova, s-au mai găsit două ace cu capul puțin lătit și rulat, un ac cu capul inelat, un cerceț (?), o sulă de secțiune rectangulară și un obiect neprecizat, probabil ac (fig. 7/11, 16–17, 19–21)²⁶. În afară de acestea, în nivelul imediat anterior depunerii Noua din aceeași așeza-

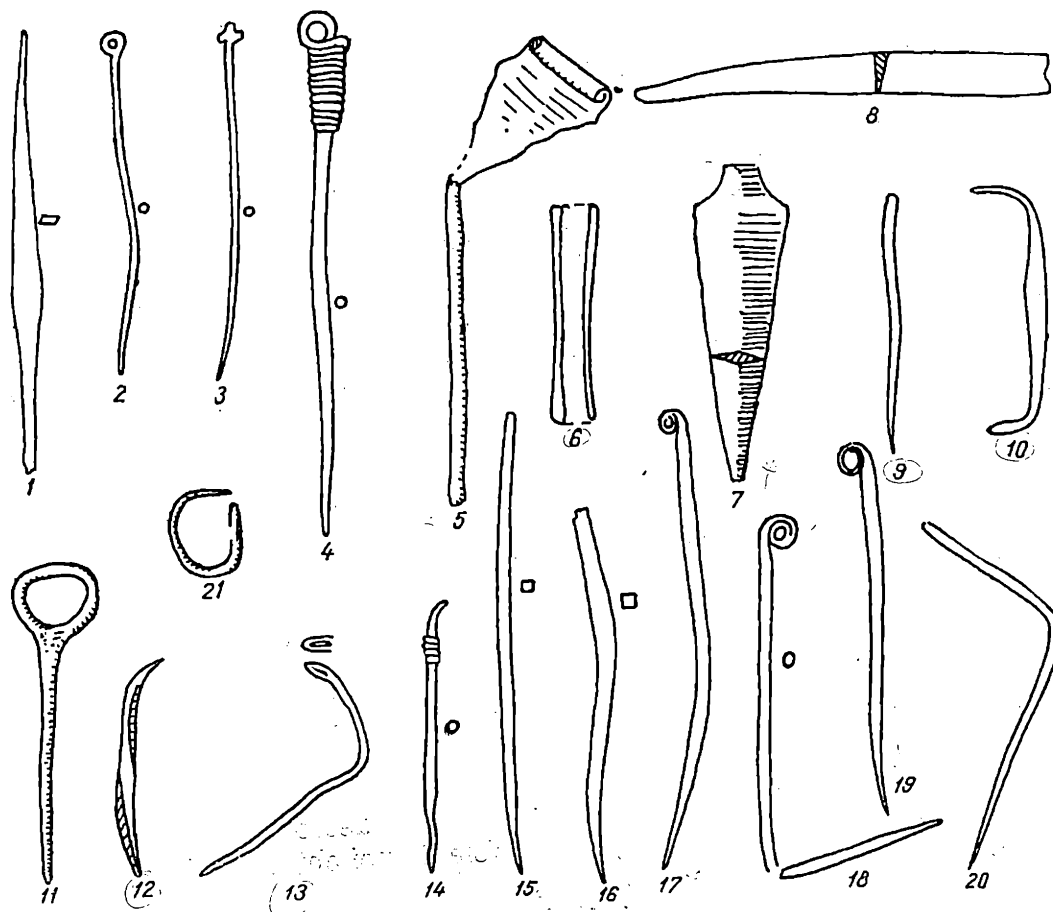

Fig. 7. — Obiecte de bronz descoperite în așezările de la sfârșitul epocii bronzului de la Gîrbovăț (1–4), Trușești (5, 7–8, 11, 16–17, 19–21), Cavadinești (6, 9–10, 12–13) și Valea Lupului (14–15, 18).

re de la Trușești, aparținând fazei târzii a culturii Belopotok-Costișa, s-a mai găsit un ac cu capul triunghiular mult lătit și rulat la partea superioară (fig. 7/5)²⁷, iar din nivelul de locuire contemporan Monteoru târziu din așezarea de la Gîrbovăț (raionul Tecuci, reg. Galați) mai provin următoarele obiecte de bronz: cinci sule, trei ace cu capul rulat, un ac cu capul rulat din trei fire și corpul la partea superioară înfășurat și un ac cu patru protuberanțe pe corp și capul

²⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 456 și urm.

²⁶ Adrian C. Florescu, *Șantierul arheologic Trușești (raionul Trușești, reg. Suceava)*, în *SCIV*, V, 1–2,

1954, capitoul *Movila Șesul Jijiei*, p. 27 fig. 1–4; idem, *Șantierul arheologic Trușești (raionul Trușești, reg. Suceava)*, în *Materiale*, III, 1957, p. 210, fig. 9.

²⁷ *Ibidem*, fig. 19/5.

rupt (fig. 7/1-4)²⁸. La fel, în cuprinsul aşezării Noua de la Valea Lupului, Fabrica chimică (raionul Iaşi, reg. Iaşi) s-au mai descoperit două ace (fig. 7/14, 18), dintre care unul cu capul puţin lăţit şi rulat, şi o sulă de bronz²⁹, iar în aşezarea Noua de la Cavadineşti-Rîpa Glodului (raionul Murgeni, reg. Iaşi) s-au găsit alte trei sule de bronz, un ac cu urechiuşă şi o mică dălţiţă (fig. 7/6, 9-10, 12-13)³⁰. În afară de aceste obiecte, în cuprinsul aşezării cucuteniene de pe înălţimea Țuguiea de la Truşeşti s-au mai descoperit o lamă de cuţit şi un pumnal de bronz (fig. 7/7-8), care s-ar putea să dateze din vremea grupului Noua sau, eventual, dintr-o fază mai târzie a Hallstatt-ului timpuriu³¹.

În ceea ce priveşte mormintele grupului Noua, se cunosc doar un ac cu protuberanţe pe corp şi o verigă cu capetele suprapuse, descoperite în mormintele de înhumatie din necropola de la Piatra Neamţ (raionul Piatra Neamţ, reg. Bacău)³². În schimb, în cele 126 de morminte aparţinând acestui grup din necropola de la Truşeşti-Țuguiea nu s-a găsit nici un obiect de bronz.

În afară de acestea, în cuprinsul aşezării Noua de la Valea Lupului-Fabrica chimică s-a mai descoperit în 1953 un depozit de obiecte de bronz într-un vas de lut, din care s-au salvat nouă brăţări subţiri, întregi şi fragmentare, cu capetele deschise, ascuţite şi cu bara de secţiune rectangulară, o porţiune dintr-un lăncişor şi o plăcuţă trapezoidală, perforată la unul din capete³³.

Deşi la început s-a presupus că acest depozit datează din Hallstatt-ul timpuriu, fără ca să se poată preciza faza căreia îi aparţine³⁴, totuşi recent, pe baza descoperirii unei brăţări de acest tip în cimitirul Noua de la Ostroveţ (raionul Stanislav), pe Nistrul superior, precum şi a unui fragment de brăţară similară în aşezarea Noua din această localitate³⁵, nu ar fi exclus ca depozitul respectiv de la Valea Lupului să dateze tot de la sfîrşitul epocii bronzului.

Depozitele de bronzuri de la sfîrşitul epocii bronzului şi începutul Hallstatt-ului cunoscute recent în Moldova, ca şi celelalte publicate anterior, se caracterizează prin numărul redus de obiecte, precum şi printr-o mică varietate de tipuri.

Din inventarul acestor depozite, ca şi din cel al descoperirilor izolate de obiecte de bronz, fac parte în primul rînd unelte şi apoi obiectele de podoabă, armele întîlnindu-se în mod cu totul excepţional.

În schimb, în cuprinsul aşezărilor şi mormintelor predomină obiectele de podoabă faţă de care numărul uneltelor este cu totul redus, iar armele lipsesc cu desăvîrşire.

²⁸ Pentru obiectele de bronz din aşezarea de la Gîrbovăţ, provenind din nivelele de locuire 1 şi 2 din această aşezare, vezi Adrian C. Florescu şi Ştefan Rugină, *Săpăturile arheologice de la Gîrbovăţ (raionul Tecuci, reg. Galaţi)*, raport preliminar, în *Materiale*, X (în pregătire).

²⁹ M. Dinu, *Şantierul arheologic Hlincea-Iaşi (r. Iaşi, reg. Iaşi)*, în *SCIV*, VI, 1955, 3-4, capitolul *Cercetările arheologice de la Valea Lupului*, p. 705, fig. 15, 1-3.

³⁰ I. T. Dragomir, *Săpăturile arheologice de la Cavadineşti (r. Bereşti, reg. Galaţi)*, în *Materiale*, VI (1959),

p. 457, fig. 3, 3; idem, în *Materiale*, VII (1960), p. 134, fig. 3, 2-5.

³¹ M. Petrescu-Dimboviţa şi colaboratori, *Şantierul arheologic Truşeşti (r. Truşeşti, reg. Suceava)*, în *SCIV*, V, 1954, 1-2, p. 18, fig. 10 şi 11.

³² *Sondajele de la Piatra-Neamţ*, în *Materiale*, VII (1959), p. 361.

³³ M. Dinu, *Descoperirile arheologice de la Valea Lupului-Iaşi*, în *AŞU Iaşi*, I, 1955, 1-2, p. 74, fig. 6.

³⁴ *Ibidem*, p. 75.

³⁵ Informaţie transmisă de la Lvov de către Ed. Balagori de la secţia de arheologie a Institutului de ştiinţe sociale din Lvov.

Din uneltele și obiectele de podoabă din depozitele și descoperirile izolate se întâlnesc mai des secerile cu cârlig, varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean cu marginea dreaptă, fibulele de tip *passementerie*, pandantivele triunghiulare terminate la partea superioară cu o placă ajurată și verigă de suspensiune și, eventual, acele cu placa rombică ajurată, în comparație cu care sînt mult mai puțin frecvente celturile de tip transilvănean cu sau fără tortițe și cu decor în relief, cuțitele cu limba la mîner, dăltițele, secerile cu buton sau cu orificii pe limba la mîner, brățările, butonii și, eventual, piesele din lanțuri ornamentale.

În ceea ce privește armele, pe lângă săbiile cu limba la mîner, pumnalul cu mînerul ajurat și vîrfurile de lance cunoscute mai de mult ³⁶, recent s-a mai adăugat lama simplă de pumnal mic din depozitul de la Ulmi-Liteni.

În afară de acest inventar, în depozitele de bronzuri din această vreme din Moldova, ca și în celelalte din regiunea extracarpatică, s-au găsit puține bucăți de bronz brut care, în schimb, abundă în descoperirile corespunzătoare din Transilvania. Prezența acestor resturi în depozitul de la Bozia Nouă, precum și a unor fragmente de formă de turnat în cuprinsul așezării Noua de la Holboca ³⁷, ne indică și o activitate metalurgică de atelier la sfîrșitul epocii bronzului din Moldova. De altfel, această activitate metalurgică în cuprinsul așezărilor Noua este confirmată și prin descoperirea recentă a depozitului de forme de turnat din așezarea de la Ostroveț, din regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene ³⁸. De asemenea, descoperirile de forme de turnat din Oltenia, cunoscute mai demult ³⁹, ne atestă o activitate metalurgică de atelier în această regiune extracarpatică, în legătură probabil cu zăcămintele de cupru din Oltenia.

În afară de bronzuri, prezența celor două topoare plate de fier cu aripioare laterale din descoperirea de la Bîrlad, pentru care se cunosc analogii pe teritoriul țării noastre la Popești (raionul Mihăilești, reg. București) ⁴⁰ și Ferigile (com. Costești, raionul Horezu, reg. Pitești) ⁴¹, constituie o dovadă că, în perioada de trecere de la Hallstatt-ul timpuriu la Hallstatt-ul mijlociu, societatea tribală locală din Moldova a cunoscut fierul, probabil prin filiera cimeriană ⁴².

Avînd în vedere cronologia topoarelor plate de fier cu aripioare laterale, descoperirea acestui tip de topor, cu analogii apropiate în fier sau bronz atît pe Nistrul mijlociu, în Caucaz, Asia anterioară, Europa centrală, cît și în alte regiuni ale Europei ⁴³, alături de un celt cu decor în relief și fibula *passementerie* în depozitul de la Bîrlad, s-ar putea interpreta mai curînd în sensul menținerii acestor obiecte de bronz mai vechi pînă în această etapă de sfîrșit a Hallstatt-ului timpuriu și de trecere către Hallstatt-ul mijlociu.

³⁶ M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 472 și urm.

³⁷ Două fragmente din forme de turnat obiecte de bronz descoperite de N. Zaharia la Holboca-Iași în cuprinsul unei așezări Noua.

³⁸ Din informațiile transmise la Lvov de Ed. Balagori rezultă că în așezarea de la Ostroveț, în afară de cele șase forme de turnat, s-au mai găsit și alte bucăți de piatră brută necesare pentru producerea formelor de turnat.

³⁹ Depozitele de forme de turnat de la Logrești-Birnici (raionul Gîrlor, reg. Oltenia) și Plenița (raionul

Calafat, reg. Oltenia) și forma de turnat de la Almaju (raionul Craiova, reg. Oltenia), menționate de către D. Berciu cu bibliografia respectivă în *Arheologia preistorică a Olteniei*, extras din Arhivele Olteniei, nr. 101—102 și 103—104, Craiova, 1939, p. 138.

⁴⁰ Radu Vulpe, *Șantierul arheologic Popești, în Materiale*, III, 1957, p. 239, fig. 19, 1.

⁴¹ Informație Al. Vulpe.

⁴² *Istoria României*, I, p. 139 și urm. (D. Berciu).

⁴³ Pentru răspîndirea acestui tip de topor vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Objets hallstattiens trouvés à Bîrlad, în Dacia*, N.S. II, p. 65 și urm., unde se indică și bibliografia respectivă.

Această ipoteză pare mai plauzibilă decât aceea potrivit căreia acest tip de topor de fier ar fi apărut aici într-o etapă mai timpurie, corespunzătoare cronologiei obiectelor de bronz din descoperirea de la Birlad.

În ceea ce privește descoperirile de bronzuri din așezări și morminte, se întâlnesc mai des cele cu protuberanțe pe corp sau cu capul răsucit simplu și sulele de bronz și foarte rar cele cu capul inelat, verigile simple cu capetele suprapuse și secerile cu buton.

Din punctul de vedere al originii lor, principalele tipuri de obiecte de bronz de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului cunoscute recent din depozitele, descoperirile izolate, așezările și mormintele din Moldova pot fi încadrate în aceleași grupuri ca și celelalte piese de acest fel cercetate mai de mult: transilvănean (celturile de tip transilvănean și secerile cu cârlig) și transilvănean-ungar (celturile cu decor unghiular în relief și fără toartă), central european (fibulele de tip *passementerie*), răsăritean (secerile cu cârlig cu lama puțin îndoită și vârful recurbat ușor în sus, cuțitele cu limba la mâner de tip simplu, pandantive și ace (?) cu verigă de suspensie și placa rombică ajurată prevăzută cu două inele laterale, precum și un pumnal mic) și transilvănean-răsăritean (variantea răsăriteană a celtului transilvănean și acele cu protuberanțe pe corp).

În general, în depozitele și descoperirile izolate de bronzuri din Moldova se constată un aflux de obiecte de bronz de origine transilvăneană, transilvănean-ungară și central europeană, ajunse aici prin schimburi intertribale sau fiind produse uneori de atelierele locale. În schimb, obiectele de bronz de origine răsăriteană sînt mai puțin numeroase, prezența lor aici explicîndu-se prin legăturile cu triburile din R.S.S. Ucraineană și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene.

Este posibil ca în urma acestor legături să se fi ajuns în Moldova la varianta răsăriteană a celtului de tip transilvănean, care, pe baza asocierii ei cu celelalte obiecte de bronz din depozitele din Moldova, Muntenia și Transilvania, poate fi considerată mai veche în Moldova decât în Transilvania, Muntenia și probabil și în Oltenia, deși aici lipsesc dovezi în sprijinul acestei ipoteze.

Unele dintre tipurile răsăritene de obiecte de bronz (ca, de exemplu, secerile cu orificii pe limba la mâner, secerile cu cârlig cu lama puțin îndoită și cu vârful răsfrînt ușor în sus, pandantivele cu verigă de suspensie și două inele laterale pe corp, acele cu verigă de suspensie și placa romboidală ajurată prevăzută cu două inele laterale ș.a.) au fost răspîndite la sfârșitul epocii bronzului prin intermediul grupului Noua, așa cum o dovedesc descoperirile de bronzuri din așezările acestui grup din R.S.S. Moldovenească⁴⁴ și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene⁴⁵.

Din punct de vedere cronologic, pînă nu de mult nu s-a putut ajunge la o cronologie proprie pentru depozitele de bronzuri de la sfârșitul epocii

⁴⁴ De exemplu acul cu veriga de suspensie și placa rombică ajurată cu inele laterale, secerile cu orificii pe limba la mâner și alte obiecte de bronz din așezarea de la Ghindești (raionul Florești), cercetată recent de A. I. Meliukova, care a comunicat această descoperire la Seminarul sovieto-român de arheologia comunei primitive din mai 1958 de la Chișinău.

⁴⁵ De exemplu pandantivul cu veriga de suspensie și inele laterale pe corp din așezarea Mahala de la Cernăuți, publicat de G. Smirnova, *Сведения о работе западноукраинской экспедиции 1956*, în SGE, XIII, Leningrad, 1958, p. 68, fig. fără număr, dr. jos sau secerile cu cârlig cu lama îndoită ușor și vârful răsfrînt în sus din aceeași așezare comunicată de G. Smirnova la seminarul sovieto-român de arheologia comunei primitive din mai 1958 de la Chișinău.

bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova. Din acest motiv, încadrarea cronologică a obiectelor de bronz din aceste descoperiri din Moldova s-a făcut prin comparație cu cronologia descoperirilor de bronzuri din Transilvania, mai ales că multe piese de bronz din această perioadă din Moldova sînt de origine transilvăneană ⁴⁶.

În legătură cu această problemă menționăm că pînă nu de mult erau cunoscute în Moldova numai două faze ale cronologiei descoperirilor de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, corespunzătoare seriilor de depozite Uriul-Domănești (= Reinecke D, secolul al XIII-lea î.e.n.) și Moigrad-Tăuteu (= Hallstatt B1, secolul al X-lea î.e.n.). Aceste serii stabilite mai de mult de I. Nestor pentru Transilvania ⁴⁷, cu remarca că, recent, în locul denumirii de Moigrad-Hajdu-Böszörmény s-a propus aceea de Moigrad-Tăuteu ⁴⁸, au fost confirmate în urma reanalizării inventarului depozitelor unitare și al turnătoriilor de obiecte de bronz, în lumina ultimelor rezultate ale cercetărilor lui H. Müller-Karpe relativ la cronologia bronzului din Europa centrală ⁴⁹.

Recent însă, prin descoperirea de la Bîrlad, care conține și două topoare plate de fier cu aripioare laterale, s-a completat cronologia descoperirilor de obiecte de bronz din Moldova cu încă o fază, care cel puțin în parte este contemporană cu seria de bronzuri Fizeșul Gherlei-Sîngiorgiu de Pădure (= Hallstatt B2, secolul al IX-lea î.e.n.), stabilită tot de către I. Nestor și care face trecerea către ultima serie Șomartin-Ugra (= Hallstatt B3, secolul al VIII-lea î.e.n.) ⁵⁰.

Deci, în urma cercetărilor recente s-au putut deosebi următoarele serii de bronzuri caracteristice pentru Moldova: Risești-Ulmi-Liteni, Rafaila și Bîrlad.

Prima din aceste serii, căreia îi aparțin depozitele noi descoperite de la Bozia Nouă, Ciorani, Doljești, Ilișeni, Mîndrișca și Ulmi Liteni, s-ar putea denumi mai bine Ulmi Liteni-Ilișeni, avîndu-se în vedere caracterul atît răsăritean, cît și central și est-central european al pieselor de bronz din inventarul depozitelor respective.

În stadiul actual al cercetărilor, aceste serii de bronzuri din Moldova pot fi paralelizate în parte cu fazele determinante pe baza studierii așezărilor și mormintelor de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului.

Astfel, primei serii de descoperiri de bronzuri din Moldova Ulmi-Liteni-Ilișeni îi corespund în timp așezările de tip cenușare (= zolniki) și mormintele grupului Noua, în inventarul cărora se întîlnesc ace cu protuberanțe pe corp, precum și alte obiecte de bronz de origine răsăriteană (seceri cu orificii pe limba la mîner, seceri cu lama ușor îndoită și vîrfurile răsfrînt în sus, acele cu

⁴⁶ M. Pelrescu-Dimbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului Hallstatt-ului în Moldova*, p. 477 și urm.

⁴⁷ Cf. I. Nestor, *Die verzierten Streitaxle mit Nackenscheibe aus Westrumänien*, în *Marburger Studien*, Darmstadt, 1938, p. 192 (pentru faza Uriul-Domănești) și de același, *Ein Bronzedepot aus Moigrad (Rumänien)*, în *PZ*, XXVI (1935), 1/2, p. 57 (pentru faza Moigrad-Hajdu-Böszörmény).

⁴⁸ Pentru această denumire propusă de subsemnatul, vezi și *Istoria României*, vol. I, p. 148.

⁴⁹ Această reanalizare a inventarului descoperirilor de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului s-a făcut în 1958 și 1959 împreună cu dr. W. A. v. Brunn de la Institutul de pre- și protoistorie al Academiei de Științe din Berlin și Mircea Rusu de la Muzeul arheologic din Cluj.

⁵⁰ Seria Șomartin-Ugra a fost denumită astfel cu prilejul discuțiilor avute la Iași cu dr. W. A. v. Brunn și Mircea Rusu.

placa rombică ajurată la partea superioară), care prin asocieri directe sau crucișe datează tot de la sfârșitul epocii bronzului.

Pe baza acestor obiecte de bronz, grupul Noua, răspândit în Moldova, Transilvania, R.S.S. Moldovenească și regiunea subcarpatică a R.S.S. Ucrainene, datează de la sfârșitul epocii bronzului (secolul al XIII-lea î.e.n.) și nu de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, așa cum s-a presupus mai înainte ⁵¹.

În continuare, seriei a doua de descoperiri de bronzuri din Moldova (Rafaila) îi corespund probabil, în parte, așezările și mormintele dintr-o etapă ulterioară grupului Noua, din vremea penultimului nivel de locuire hallstattiană de la Corlăteni. Acesta din urmă, pe baza caracteristicilor ceramicii (caneluri, polonice cu toarta supraînălțată ș.a.), poate fi considerat contemporan cu complexul ceramic din împrejurimile Chișinăului, care probabil că datează tot din această vreme și nu din secolele X—IX cum s-a propus ⁵².

În schimb nu se cunosc pînă în prezent în Moldova așezările și mormintele corespunzătoare, cel puțin în parte, seriei a treia de descoperiri de bronzuri (Bîrlad).

Bineînțeles că această încercare de sincronizare a diferitelor serii de bronzuri cu fazele cărora le aparțin așezările și cimitirele din Moldova va trebui verificată cu prilejul cercetărilor viitoare, cînd se vor stabili, cronologic, cît mai multe puncte de sprijin pentru datarea fazelor de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova.

Din punct de vedere etnic, avîndu-se în vedere îndeosebi ceramica, ritul funerar și unele caracteristici ale metalurgiei bronzului, purtătorii culturii materiale din această regiune trebuie să fi fost triburile tracice. De altfel, după cum în mod just s-a arătat de către A. I. Meliukova, tot acestor triburi le aparțin și monumentele din perioada prescitică din regiunea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești ⁵³.

Din datele procurate de săpăturile și sondajele din Moldova rezultă că dezvoltarea economică a acestor triburi a depins mult în această vreme de creșterea vitelor și într-o mică măsură de cultivarea plantelor.

În legătură cu această problemă se pare că stadiul de dezvoltare social-economică a acestor grupări tribale din Moldova și probabil, în parte, și din restul regiunii extracarpătice la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului a fost mai puțin evoluat în comparație cu acela al triburilor contemporane

⁵¹ În ceea ce privește datarea grupului Noua în secolele XI—IX î.e.n., s-a avut în vedere, printre altele, faptul că în R. S. S. Moldovenească complexul Chișinău-Lukašovka, contemporan cel puțin în parte cu penultimul nivel de locuire hallstattiană de la Corlăteni, a fost datat în secolele IX—VIII î.e.n. și mai recent în secolele X—VIII î.e.n., urmînd după complexul Șoldănești-Alcedar, care a fost plasat în secolele VIII—VII î.e.n., datorită unei jumătăți de zăbală de bronz de tip Koban și a unei fibule cu arc de fier descoperite în cimitirul de la Șoldănești (cf. A. I. Meliukova, *Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии*, în *Izvestia*, nr. 4 (31), Chișinău, 1956, p. 44). În schimb, A. Mozsolics a datat grupul Noua la sfârșitul epocii bronzului, încastrîndu-l în faza a IV-a din cronologia sa, care corespunde fazelor C și D Reinecke (cf. A. Mozsolics,

Archäologische Beiträge zur Geschichte der grossen Wanderungen, în *Acta Arch.* 8 (1958), p. 120, nota 10 și p. 119).

⁵² Recent, din informațiile obținute la Moscova, A. I. Meliukova, în studiul *Culturile prescifice în regiunea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești*, care urmează să apară în *MIA*, a prezentat următoarea succesiune a fazelor de cultură hallstattiană de pe teritoriul R.S.S. Moldovenești: Chișinău (secolele X—IX î.e.n.), Lukašovka (secolele IX—VIII î.e.n.), Șoldănești și Alcedar (secolele VIII—VII î.e.n.). Deci, spre deosebire de lucrările anterioare, în acest studiu autoarea a separat, deocamdată fără dovezi stratigrafice, faza Chișinău de aceea de la Lukašovka.

⁵³ A. I. Meliukova, *Памятники VIII в. до н.э. на территории лесостепной Молдавии*.

din Transilvania, a căror dezvoltare s-a datorat mai ales înfloririi metalurgiei bronzului, determinată în primul rând de abundența în minereuri de aramă din această regiune.

În schimb, la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, nefiind dezvoltată metalurgia bronzului la triburile locale din regiunea extracarpatică, se poate presupune că nu s-a ajuns aici la despărțirea în formă primitivă a meseriașilor de agricultori, spre deosebire de Transilvania, unde se admite, în general, că procesul acesta istoric început acum se dezvoltă în continuare în epoca fierului, contribuind în secolul I î.e.n. la descompunerea relațiilor orînduirii comunei primitive și la apariția altora noi, care anunță orînduirea sclavagistă.

În ceea ce privește orînduirea gentilică a societății locale de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova, se poate bănuși că s-a accelerat procesul ei de destrămare prin dezvoltarea creșterii vitelor și legăturile de schimb cu triburile contemporane din regiunile vecine, îndeosebi din Transilvania, la care metalurgia bronzului a atins apogeul în această vreme.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ О НАХОДКАХ БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ КОНЦА БРОНЗОВОГО ВЕКА И НАЧАЛА ГАЛЬШТАТСКОГО ПЕРИОДА В МОЛДОВЕ

РЕЗЮМЕ

В 1953 г. в статье о конце бронзового века и начале гальштатского периода в Молдове автор данной работы подробно описал находки бронзовых предметов в Молдове (SCIV, IV, 1953, 3—4, стр. 460 и след.). Позднее он вкратце затрагивал этот вопрос в ряде уже опубликованных сообщений и статей (в «Dacia», II, N.S., 1959, стр. 59 и след.; *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, 1960, стр. 431 и след.; *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, 1960, стр. 151 и след.; «Dacia», IV, N.S., 1960, стр. 139 и след.; в сборнике материалов V Международного съезда по доисторическим и протодоисторическим наукам, состоявшегося в Гамбурге в 1958 г.).

В данной работе список 7 кладов и 16 отдельных находок бронзовых предметов, известных по описанию 1953 г., пополняется следующими кладами и отдельными находками (рис. 1).

I. Клады

1) *Бырлад*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 2). Клад был найден случайно в 1956 г. в месте Трестиана и опубликован в «Dacia», II, N.S., 1959, стр. 59 и след. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

2) *Бозия Ноуэ*, р-н Бырлад, обл. Яссы (стр. 471 и след. в настоящем сборнике). Был найден случайно в 1959 г. в поселении с могильником конца бронзового века на территории коллективного сельского хозяйства «16 февраля». Находится в коллекции начальной школы в Мурджени.

3) *Чорань*, с. Туфешть, р-н Аджуд, обл. Бакэу (рис. 3). Найден в 1956 г. на поселении типа Монтеору в месте, называемом «Цинтирим». Музей истории Молдовы.

4) *Должешть*, р-н Роман, обл. Бакэу (рис. 4). Случайно найден в 1956 г., приблизительно посредине упомянутой деревни и опубликованный в SCȘ, Яссы, VIII, 1957, 1, стр. 221 и след. Районный музей в Романе.

5) *Илишень*, с. Рингилешть, р-н Ботошань, обл. Сучава (стр. 461 и след. в настоящем сборнике). Случайно найден в 1960 г. вместе с раннегалыштатской керамикой на возвышенности Холм. Областной музей в Сучаве.

6) *Улми-Литень*, с. Белчешть, р-н Хырлау, обл. Яссы, (рис. 5). Был случайно найден в 1956 г. и опубликован в АМ, I, [1961], стр. 115 и след., рис. 3—4. Музей истории Молдовы.

II. Отдельные находки

1) *Богдана*, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/1). Находка 1960 г. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

2) *Боурень*, с. Моцка, р-н Пашкань, обл. Яссы (рис. 6/10). Частная коллекция в селе Моцка.

3) *Броскуць*, р-н Дорохой, обл. Сучава, (рис. 6/9). Районный музей в Дорохое.

4) *Бунешть*, р-н Хуш, обл. Яссы (рис. 6/4). Находка 1953 г. Районный музей «Д. Кантемир», Хуш.

5) *Чурешть*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 6/8). Находка 1885 г. Районный музей «В. Пырван» в Бырладе.

6) *Кыржа*, р-н Бырлад, обл. Яссы (рис. 6/11). Находка 1958 г. Областной музей в Пятра Нямец.

7) *Данешть*, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/2). Находка 1954 г. в месте, называемом «Фундатура». Коллекция К. Бураги в Данешти.

8) *Преуцешть*, р-н Фэлтичень, обл. Сучава (рис. 6/7). Находка 1959 г. Музей истории Молдовы.

9) *Э. Раковица*, с. Данешть, р-н Васлуй, обл. Яссы (рис. 6/4). Находка 1954 г. Коллекция К. Бураги в Данешти.

10) *Шкейя*, р-н Негрешть, обл. Яссы (рис. 6/6). Находка 1906 г., опубликованная в AȘU-Iași, I, 1955, 1—2, стр. 59, рис. 14. Музей истории Молдовы.

11) *Тыргу Нямы*, р-н Тыргу Нямец, обл. Бакэу (рис. 6/5). Находка 1957 г. при постройке здания. Районный музей Тыргу Нямец.

Несколько других бронзовых предметов конца бронзового века и начала галыштатского периода в Молдове обнаружены на поселениях и в незначительном количестве в погребениях. Эти предметы относятся к поздней фазе культуры Белопоток—Костиша и, в частности, культуры Ноуа конца бронзовой эпохи (XIII в. до н.э. или, возможно, XIII—XII вв. до н.э.).

Характерной чертой кладов бронзовых предметов конца бронзового века и начала галыштатского периода в Молдове являются малое количество предметов и однообразие типов. К инвентарю этих находок в первую очередь относятся орудия а затем украшения; оружие попадает в исключительно редких случаях.

Наличие нескольких необработанных кусков бронзы в кладе из Бозия Ноуа и литейных форм на поселении типа Ноуа в Холбоке указывают и на существование металлургических мастерских в конце бронзового века в Молдове. Кроме того находка двух плоских железных топоров с боковыми крыльями (*Ärmchenbeil*) в кладе из Бырлада доказывает, что в эпоху перехода от раннегалыштатского к среднегалыштатскому периоду железо было известно местному племенному обществу в Молдове, вероятно, благодаря киммерийцам.

В основном, в кладах и отдельных находках бронзовых предметов в Молдове отмечается обилие предметов трансильванского, трансильвано-венгерского и средне-европейского происхождения, попавших сюда благодаря межплеменному обмену или же, в некоторых случаях, изготовленных в местных мастерских. Зато изделия восточного происхождения менее многочисленны; некоторые распространяются в конце бронзового века при помощи группы Ноуа (например, небольшой серп с отверстием на рукоятке, серпы с крюком, со слегка изогнутым лезвием и немного отогнутым вверх концом, треугольные и ажурные подвески и др.).

С хронологической точки зрения, три установленные до сих пор серии находок бронзовых предметов в Молдове — Рышешть-Улми Литень, Рафаила и Бырлад — могут

частично рассматриваться как параллельные фазы, определенные на основании изучения поселений и погребений конца бронзового века и начала гальштатского периода в Молдове.

Так, первой серии находок бронзовых предметов в Молдове (Рышешть-Улми Литень) соответствуют во времени поселения типа «золышков» и погребения группы Ноуа. В инвентаре этих погребений встречаются булавки с выпуклостями и другие предметы восточного происхождения, датируемые на основании прямых или косвенных ассоциаций тоже концом бронзового века (XIII в. до н.э. или, возможно, и XIII—XII вв. до н.э.).

Второй серии находок бронзовых предметов в Молдове (Рафаила), вероятно, частично соответствуют поселения и погребения последовавшего за группой Ноуа этапа, связанного с предпоследним горизонтом гальштатского обитания в Корлэтеи; основываясь на характерных чертах керамики, его можно считать современным комплексу керамики, найденному в окрестностях Кишинева и датированному недавно X—IX вв. до н.э.

Наконец, третьей серии бронзовых находок в Молдове (Бырлад) частично соответствуют во времени поселения и погребения группы Бесараби и Шолдэнешть-Алчедар (VIII—VII вв. до н.э.).

Из сведений, полученных благодаря раскопкам и шурфовкам в Молдове (Бырлад), можно заключить, что экономическое развитие племен, проживавших там в конце бронзового века и начале гальштатского периода, зависело больше от скотоводства, чем от выращивания растений.

В связи с этим вопросом можно предположить, что в конце бронзового века и в начале гальштатского периода социально-экономическое положение племенных групп в Молдове (вероятно, частично и в остальной внекарпатской области) было менее развито, чем экономическое положение современных им племен Трансильвании. Развитие последних определилось, главным образом, расцветом обработки бронзы, обусловленным прежде всего обилием медной руды в этой области.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта кладов и отдельных находок бронзовых предметов, относящихся к концу эпохи бронзы и началу эпохи железа в Молдове. I. Клады, известные до 1953 года: 1 — Бесараби, 2 — Дерска, 3 — Мошна, 4 — Рафаила, 5 — Рышешть, 6 — Шербешть, 7 — Танса; II. Клады, открытые после 1953 года: 8 — Бырлад, 9 — Бозия Ноуэ, 10 — Чорань, 11 — Должешть, 12 — Илишень, 13 — Мындришка, 14 — Улми-Литень; III. Отдельные находки бронзовых предметов, сделанные до 1953 года: 1 — Бучум, 2 — Бунешть, 3 — Кындешть, 4 — Котнарь, 5 — Козия, 6 — Гринциеш, 7 — Мошоешть, 8 — Поенешть, 9 — Преуцешть, 10 — Пуешть, 11 — Ротунда, 13 — Тавлау, 13 — Тыргу-Берешть, 14 — Цибукань, 15 — Цигэнешть, 16 — Влэдень; IV. Отдельные находки бронзовых предметов, сделанные после 1953 года: 17 — Богдана, 18 — Боурень, 19 — Броскауць, 20 — Бунешть, 21 — Чурешть, 22 — Кыржа, 23 — Дэнешть, 24 — Преуцешть, 25 — Эмиль Раковница, 26 — Скейя, 27 — Шкейя, 28 — Тыргу-Нямц.

Рис. 2. — Клад бронзовых и железных предметов в Бырладе (1 = 1/3; 2 = прил. 1/2; 3 = прил. 1/3; 4—5 = прил. 1/5).

Рис. 3. — Клад бронзовых предметов в Чорани (1—8 = 1/3).

Рис. 4. — Клад бронзовых предметов в Должешти (1—8 = 1/3).

Рис. 5. — Клад бронзовых предметов в Улми-Литени (1—10 = 1/2).

Рис. 6. — Отдельные находки бронзовых предметов в Богдане (1), Дэнешти (2), Бунешти (3), Эмиль Раковница (4), Тыргу-Нямц (5), Скейе, р-н Негрешть (6), Преуцешти (7), Чурешти (8), Боурени (9), Броскауць (10), Кырже (11), Шкейе, р-н Сучава (12); (1—3, 6—10, 12 = 1/2; 4—5, 11 = 1/3).

Рис. 7. — Бронзовые предметы, найденные в поселении конца бронзовой эпохи в Гырбовэце (1—4), Трушешти (5, 7—8, 11, 16—17, 19—21), Канадинешти (6, 9—10, 12—13) и Валя Лупулуй (14—15, 18).

NOUVELLES DONNÉES CONCERNANT LES OBJETS EN BRONZE DE LA FIN DE L'ÂGE DU BRONZE ET DU DÉBUT DU HALLSTATT EN MOLDAVIE

RÉSUMÉ

L'auteur du présent article a déjà publié en 1953, au sujet du même problème une étude détaillée sur la fin de l'âge du bronze et le début du Hallstatt en Moldavie (SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 460 sqq.), ainsi que, ultérieurement, une série de communications et d'articles plus succincts (*Dacia*, II, 1958, N.S., p. 59 sqq; *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 431 sqq; *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Kichinev, 1960, p. 151 sqq; *Dacia*, IV, 1960, p. 139 sqq; ainsi que dans le volume contenant le matériel du Ve Congrès International des sciences pré- et protohistoriques de Hambourg de 1958.

Le présent article a pour but de compléter la liste des 7 dépôts et 16 découvertes isolées d'objets en bronze — étudiés en 1953 — par les données résultant des dépôts et découvertes isolées qui suivent (fig. 1) :

I. Dépôts

1) *Bîrlad*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 2). Découverte fortuite, faite en 1956, au lieu dit «Trestiana». Publié dans *Dacia*, II, 1958, N.S., p. 59 sqq. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

2) *Bozia Nouă*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (p. 471 sqq. dans la présente publication). Découverte fortuite faite en 1959 dans un site de la fin de l'âge du bronze situé sur l'actuel emplacement de l'exploitation agricole collective «16 Februarie». Collection de l'Ecole élémentaire de Murgeni.

3) *Ciorani*, com. Pufești, distr. d'Adjud, rég. de Bacău (fig. 3). Découvert en 1956 dans l'établissement Monteoru du lieu dit «Țintirim». Musée d'histoire de la Moldavie.

4) *Doljești*, distr. de Roman, rég. de Bacău (fig. 4). Découverte fortuite faite en 1956 au milieu du village. Publié dans *SCȘ*, Iași, VIII, 1957, I, p. 221 sqq. Musée du district de Roman.

5) *Ilișeni*, com. de Binghilești, distr. de Botoșani, rég. de Suceava (p. 461 sqq. dans la présente publication). Découverte fortuite faite en 1960 sur la hauteur de Holm, en un point présentant des restes céramiques du début du Hallstatt. Musée de Suceava.

6) *Ulmi-Liteni*, com. de Belcești, distr. de Hîrlău, rég. de Jassy (fig. 5). Découverte fortuite faite en 1956. Publié dans *AM*, Iași, I, 1961, p. 115 sqq., fig. 3—4. Musée d'histoire de la Moldavie.

II. Découvertes isolées

1) *Bogdana*, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/1). Découverte faite en 1960. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

2) *Boureni*, com. de Moțca, distr. de Pașcani, rég. de Jassy (fig. 6/10). Propriété particulière, à Moțca.

3) *Broscauți*, distr. de Dorohoi, rég. de Suceava (fig. 6/9). Musée du district de Dorohoi.

4) *Bunești*, distr. de Huși, rég. de Jassy (fig. 6/4). Découverte de 1959. Musée «D. Cantemir» du district de Huși.

5) *Ciurești*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 6/8). Découverte de 1885. Musée «V. Pârvan» du district de Bîrlad.

6) *Cîrja*, distr. de Bîrlad, rég. de Jassy (fig. 6/11). Découverte de 1958. Musée régional de Piatra Neamț.

7) *Dănești*, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/2). Découverte faite en 1954 au lieu dit «Fundătura». Collection du maître d'école C. Buraga de Dănești.

8) *Preutești*, distr. de Fălticeni, rég. de Suceava (fig. 6/7). Découverte faite en 1959. Musée d'histoire de la Moldavie.

9) *Emil Racoviță*, com. Dănești, distr. de Vaslui, rég. de Jassy (fig. 6/4). Découverte de 1954. Collection du maître d'école C. Buraga de Dănești.

10) *Șcheia*, distr. de Negrești, rég. de Jassy (fig. 6/6). Découverte faite en 1906. Publié dans *AȘU Iași*, I, 1955, 1—2, p. 39, fig. 14. Musée d'histoire de la Moldavie.

11) *Tg.-Neamț*, distr. de Tg.-Neamț, rég. de Bacău (fig. 6/5). Découverte faite en 1957, à l'occasion de la construction d'un immeuble. Musée du district de Tg.-Neamț.

Il faut citer encore un certain nombre d'objets de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt provenant d'établissements et, dans une très faible mesure, de tombes. Ces pièces appartiennent à la phase avancée de la civilisation de Belopotok-Costișa et, surtout, à la civilisation de Noua, datant toutes les deux de la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle ou éventuellement XIIIe—XIIe siècles av.n.è.).

Les dépôts d'objets en bronze de Moldavie, datant de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt, sont caractérisés par le nombre réduit des pièces et la faible variété des types. Quant à l'inventaire, il comprend en premier lieu des outils, ensuite des objets de parure et, tout à fait exceptionnellement, des armes.

La présence, dans le dépôt de Bozia Nouă, de quelques morceaux de bronze brut et, dans l'établissement Noua de Holboca, de quelques moules atteste l'existence en Moldavie, à la fin de l'âge du bronze, d'une certaine activité artisanale dans le domaine de la métallurgie. De même, les deux haches plates en fer munies d'ailerons latéraux du dépôt de Birlad prouvent qu'à l'époque de transition du Hallstatt ancien au Hallstatt moyen la population tribale de Moldavie connaissait le fer, probablement par le canal des Cimmériens.

En général, on constate dans les dépôts et découvertes isolées mentionnés un afflux d'objets en bronze d'origine transylvaine, transylvaine-hongroise ou d'Europe centrale, arrivés par voie d'échanges entre tribus, ou — parfois — dûs à la production locale. Par contre, les objets d'origine orientale sont plus rares; certains d'entre eux ont été introduits à la fin de l'âge du bronze par l'intermédiaire de la civilisation de Noua: faucilles présentant un orifice à la poignée, faucilles à crochet, à courbure peu marquée et à la pointe légèrement ramenée vers le haut, pendentifs triangulaires et ajourés, etc.

Chronologiquement, les trois séries — Rîșești — Ulmi Liteni, Rafaila et Birlad — établies jusqu'à présent pour les découvertes de bronzes en question, correspondent plus ou moins aux phases auxquelles on a pu assigner les établissements et tombes contemporains de Moldavie.

Ainsi, la première série de découvertes de bronzes de Moldavie (Rîșești — Ulmi Liteni) correspond chronologiquement aux établissements du type « zolniki » et aux tombes du groupe Noua, dans l'inventaire desquelles on trouve des aiguilles à proéminences et d'autres objets d'origine orientale, pouvant être datés de la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle, éventuellement XIIIe—XIIe siècles av.n.è.).

La seconde série de découvertes de bronzes (Rafaila) correspond probablement dans une certaine mesure aux établissements et tombes d'une étape postérieure au groupe Noua, contemporaine de l'avant dernier niveau hallstattien de Corlăteni, contemporain à son tour, ainsi que sa céramique l'a établi, des découvertes de céramique des environs de Kichinev, datées des Xe—IXe siècles.

Enfin, la troisième série de découvertes de bronzes de Moldavie (Birlad) correspondrait plus ou moins, chronologiquement, aux établissements et tombes des groupes Basarabi et Șoldănești — Alcedar (VIIIe—VIIe siècles av.n.è.).

Les données fournies par les fouilles et sondages pratiqués en Moldavie ont démontré que l'économie des tribus de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt était axée surtout sur l'élevage et dans une plus faible mesure sur l'agriculture.

Il semble que, à la fin de l'âge du bronze et au début du Hallstatt, le niveau du développement social et économique des groupements tribaux de la Moldavie — voire, probablement, de la partie extra-carpatique du territoire de la R.P. Roumaine en gé-

REGIUNILE CARPATO-DUNĂRENE ȘI SUDUL SLOVACIEI ÎN ETAPA HALLSTATTIANĂ TÎRZIE

În anul 1882, cu ocazia descoperirii la Vettersfelde (vestul Poloniei) a bogatului tezaur de obiecte de aur ale unui luptător, A. Furtwängler a ajuns la concluzia că piesele respective ar putea să aparțină eventual unei căpetenii scite¹. Această descoperire a trezit interesul în ceea ce privește ipoteza preținsei invazii scitice precum și a deplasării spre vest a sciților din fața armatei regelui persan Darius. Nu poate fi considerată ca justă părerea că obiectele de la Vettersfelde în momentul îngropării lor ar fi aparținut unui scit care ar fi parcurs spațiul din regiunea pontică pînă la râul Neisse. Este greu de presupus că un războinic sau o căpetenie scită s-ar fi infiltrat pînă la Neisse fără suita sa. Nu se cunoaște însă în acest spațiu nici o descoperire care ar putea fi pusă în legătură cu membrii suitei sale. Decorul de pe os, semnalat la Scheuno, în regiunea Vettersfelde, nu constituie un indiciu suficient pentru a dovedi prezența sciților aici prin această descoperire². Dacă avem în vedere în mod mai riguros condițiile descoperirii de la Vettersfelde, consemnate de A. Furtwängler, trebuie să considerăm că nu mai poate fi menținută părerea unor autori, după care ar fi vorba, în acest caz, de un mormînt de luptător³. Mai curînd se poate presupune că avem de-a face cu un depozit, care este foarte puțin probabil că ar fi fost adus și îngropat aici de un scit. Mai justă pare concluzia lui J. Čadik (pe baza analizei produselor de sticlă și de giuvaergie din Boemia și Moravia) potrivit căreia descoperirea de la Vettersfelde ar reprezenta mai curînd un grup de obiecte ajunse aici pe calea schimburilor⁴. Descoperirea de la Vettersfelde nu poate fi considerată în mod cert ca un complex scitic deoarece în ceea ce privește inventarul acesta se apropie mai curînd de stilul ionic decît de acela scitic, lipsind motivele animaliere originare scitice. Sîntem de acord cu datarea pieselor de la Vettersfelde în a doua jumătate a sec. VI î.e.n., propusă de K. Schefold, ceea ce nu înseamnă totuși că admitem,

¹ A. Furtwängler, *Der Goldfund von Vettersfelde*, Kleine Schriften, I, München, 1911, p. 469 sqq.

² K. Raddatz, *Ein skythischer Fund aus Scheuno*, kr. Sorau, in Germania, 29, 1951, p. 190—193.

³ A. Furtwängler, *op. cit.*

⁴ J. Čadik, *O klenotnictví jižního Ruska ve Starověku*, Praha, 1927, p. 41.

pe baza acestei descoperiri, prezența sciților în această parte de vest a Europei ⁵.

În afară de descoperirea de la Vetersfelde, alte descoperiri asemănătoare au contribuit la stabilirea acelei căi prin care ar fi avut loc invazia scitică de la Marea Neagră spre Europa centrală, ca și unele morminte scitice izolate. Pe teritoriul României și parțial în regiunile învecinate (Podolia și nord-estul Bulgariei) se atestă prezența sciților deși nu în măsura în care s-a susținut și se susține. Relatările izvoarelor istorice în legătură cu această chestiune, ca și descoperirile arheologice, nu confirmă asemenea concluzii. Răspândirea anumitor elemente de cultură materială, ca de exemplu așa numitele vîrfuri de săgeată scitice de bronz, în trei muchii, aplicele cruciforme ca și oglinzile, nu pot fi considerate dovezi suficiente în sprijinul ipotezei locuirii masive a sciților în acest spațiu. De exemplu, după aria de răspândire a vîrfurilor de săgeată în trei muchii s-ar putea dovedi prezența sciților pe un spațiu începînd din apropierea coastelor Oceanului Pacific pînă la Oceanul Atlantic, ceea ce pare totuși de necrezut. În afară de aceasta, trebuie avut în vedere că multe contribuții la problema scitică se bazează pe materiale de origine scitică sau presupuse ca scitice. Caracterul scitic al multor descoperiri este totuși foarte îndoelnic.

Pe baza diferitelor materiale de caracter scitic, V. Pârvan a susținut că sciții au pătruns pe teritoriul României pe trei căi ⁶. Prima cale, după V. Pârvan, trecea prin vestul Podoliei, peste regiunile de nord ale României spre centrul Ungariei. A doua cale ducea prin sudul Moldovei către centrul Transilvaniei, lăsînd la o parte Carpații Moldovei. În fine, cel de al treilea drum s-a îndreptat prin sudul Moldovei și Dobrogea spre Bulgaria. De asemenea, M. Roska, cu prilejul întocmirii unui repertoriu al descoperirilor pretinse sau certe scitice de pe teritoriul României, preconiza ca și V. Pârvan, pătrunderea sciților în acest spațiu pe trei căi și anume pe la nord și sud de Carpați și prin centrul Moldovei și pasurile Transilvaniei. O parte din ei a rămas în Transilvania fiind atrasă de aurul, fierul și sarea din această regiune. O altă parte a pătruns mai departe, în cîmpia maghiară — Alföld — în bazinul Tisei, pe teritoriul Ungariei. Părerii similare au fost susținute și de alți cercetători care legau drumul mai departe al înaintării scitice de descoperirile semnalate odinioară în Ungaria sau Cehoslovacia ⁷.

În stadiul actual al cercetărilor, nu poate fi contestată prezența sciților pe teritoriul României. Aceasta o dovedesc atît informațiile istorice cît și desco-

⁵ K. Schefold, *Die iranische Kunst der Pontusländer (Südrußland und Thrakien)*, în *Handbuch der Archäologie*, München, 1945, II, p. 445; idem, *Der skythische Tierstiel in Südrußland*, în *ESA*, XII, 1938, p. 14.

⁶ V. Pârvan, *Dacia scythică*, în *Analele Dobrogei*, 1923, p. 129—134; idem, *Getica, o protoistorie a Daciei*, Buc. 1926, p. 348 sqq.

⁷ M. Roska, *Der Bestand der skythischen Altertümer Siebenbürgens*, în *ESA*, XI, 1937, p. 167 și urm.; J. Skutil, *Skýtske památky moravsko-slezské*, în *VMO*, 1933, p. 182—187; idem, *Znaleziška scythijskie z Morav i Slazka českého*, în *Prezeg Arch*, V, 1935, p. 3—5; P. Reinecke, *Magyarországi szkíta régiségek*,

în *AE*, XVII, 1897, p. 1—27; idem, *Neue skythische Altertümer aus Ungarn*, în *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, 1898, p. 1—26; idem, *Die skythischen Altertümer im mittleren Europa*, în *ZfE*, 1896, p. 251—254; J. Eisner, *Slovensko v pravěku*, Bratislava, 1933; J. Böhm — J. M. Jankovich, *Skythové na Podkarpatské Rusi*, în *Carpatia*, Praha, 1936, p. 5 și urm.; N. Fetič, *Bestand der skythischen Altertümer Ungarns*, în M. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, Berlin, 1931, p. 494 și urm.; A. Bottlyán, *Szkíták a Magyar Alföldön*, Régészeti Füzetek, Budapest, 1955, p. 1—9; H. Preidel, *Der Skytheneinfall im Ostdeutschland und skythische Funde aus Böhmen, Altschlesien*, IV—V, 1934, p. 215 și urm.

peririle arheologice. În ceea ce privește Ungaria, Cehoslovacia și vestul Europei centrale ca și în estul Poloniei se poate vorbi într-adevăr de descoperiri care parțial pot fi atribuite stilului scitic, dar care nu atestă totuși cu certitudine și locuirea sciților în spațiul respectiv. Ipoteza potrivit căreia sciții ar fi viețuit în aceste ținuturi nu este dovedită prin nici o mențiune din izvoarele istorice, iar datele arheologice, dacă se ară în vedere în mod just evoluția culturii materiale locale, nu confirmă în nici un caz justetea afirmațiilor că ar fi locuit sciții în aceste regiuni.

Pentru rezolvarea problemei scitice este necesar, desigur, să se confrunte datele informațiilor istorice cu acelea ale descoperirilor arheologice. În ceea ce privește resturile de cultură materială este necesar să se precizeze : cui pot fi atribuite și dacă este vorba în cazurile respective de produse locale sau dacă eventual se datoresc relațiilor comerciale sau legăturilor militare. Această reexaminare trebuie făcută pe un spațiu mai mare, deși în contribuția de față ne ocupăm, în special, de regiunile carpato-dunărene și de sudul Slovaciei.

Moldova intră în contact cu cultura scitică în a doua jumătate a sec. VI î.e.n. și la începutul sec. V î.e.n.

În ultimii ani, la rezolvarea problemei evoluției culturii materiale pe teritoriul Moldovei în Hallstattul mijlociu și târziu au adus o contribuție săpăturile efectuate de M. Petrescu-Dîmbovița la Stoicani⁸, Sebastian Morintz la Bîrsești (raionul Vrancea)⁹, unde s-a semnalat o necropolă tumulară și, în sfîrșit, lucrările conduse de Adrian Florescu la Stîncești (Moldova de Nord)¹⁰, unde s-a cercetat o cetate cu val de pămînt. Necropola de înhumatie de la Stoicani nu prezintă în inventarul ei elemente de cultură scitică, ceea ce înseamnă că triburile hallstattiene autohtone respective nu intraseră încă în contact cu sciții¹¹. Cimitirul tumular de la Bîrsești face parte din categoria acelorale ale căror elemente de inventar dovedesc atît o continuitate a elementelor autohtone cît și influențe est-scitice și sud-tracice. Pe baza datelor obținute prin cercetările de pînă acum, la Bîrsești este vorba de morminte de incineratie, fie direct pe pămînt fie în urnă în care se depozitau atît resturile cinerare cît și celelalte obiecte, peste care se ridica o movilă de pămînt acoperită apoi cu pietre¹². Ritul incineratiei poate fi pus mai curînd pe seama tradiției locale decît a prezenței aici a sciților. Materialul arheologic obținut pînă în prezent, nu oferă nici o dovadă convingătoare pentru existența — recte îngroparea — sciților în aceste morminte tumulare. Din cele 40 de morminte tumulare, constatate la Bîrsești, s-au cercetat deocamdată numai 23 ; ar fi de dorit să se cerceteze atît ceilalți tumuli cît și suprafețele dintre ei pentru a se vedea, în ultimul caz, dacă nu există morminte ca în pămîntul de umplutură al tumulilor cercetați pînă acum. Astfel, publicarea materialelor din necropola de la Bîrsești este de o mare însemnătate nu numai pentru istoria Moldovei ci și pentru regiunile mai îndepărtate ale Europei centrale. *Akinakes-*

⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *Cimitirul hallstattian de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 187.

⁹ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești (reg. Galați, r. Vrancea)*, *Materiale*, III, p. 219—226.

¹⁰ Informații verbale Adrian Florescu care a condus săpăturile de la Stîncești-Botoșani în perioada

1960—1962; material inedit în col. Muzeului raional Botoșani.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*

¹² M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

urile și topoarele din fier indică o influență scitică, în timp ce ceramica lucrată la roată ca și perlele din sticlă colorată atestă influența orașelor grecești din regiunea Mării Negre prin intermediul tracilor nordici. Despre acești factori mijlocitori și unificatori va fi vorba mai târziu, atunci când ne vom referi la ultima etapă hallstattiană din sudul Slovaciei. De asemenea, și alte cercetări și descoperiri dovedesc pătrunderea sciților pe teritoriul României, pe calea cea mai accesibilă, anume prin Moldova. Treptat îi constatăm pe sciți și mai la sud și începînd din sec. V—IV î.e.n. poate fi considerată prezența lor în Dobrogea și Oltenia, deși în acest articol, din numeroasele descoperiri, nu vom cita decît cîteva din cele mai importante.

Cetatea hallstattiană de pămînt de la Stîncești ne oferă un impunător monument din această vreme în partea de nord a Moldovei. Materialul arheologic descoperit aici, aparținînd la două straturi principale, succesive, constă din numeroase fragmente ceramice de factură autohtonă, lucrate cu mîna, asociate cu fragmente de amfore grecești originare din Chios și Thasos. În stratul superior, s-au găsit și cîteva fragmente provenind de la vase lucrate la roată. Avem așadar aici o dovadă în sprijinul ipotezei noastre exprimate de mai multe ori, după care cunoașterea roșii olarului s-a răspîndit spre nord din lumea orașelor grecești prin intermediul tracilor din sud, de unde a ajuns apoi și spre vest pînă în nordul Slovaciei încă înainte de apariția acolo a celților¹³. Materialul ceramic dat la iveală în așezarea întărită de la Stîncești este pregnant, lăsînd la o parte produsele caracteristice grecești. Torțile ceștilor sînt suprainălțate peste gura vasului. Ele sînt din bandă netedă sau de secțiune circulară, unele fiind prevăzute cu șanțuire. Culoarea dominantă a materialului ceramic este aceea cenușie, mai rar brună. Decorul vaselor în formă de sac constă din brîie cu alveole asociate cu proeminente în formă de limbă. Din inventar fac parte, de asemenea, vîrfuri de săgeată din bronz, în trei muchii, de diferite mărimi, precum și perle din pastă sticloasă decorate cu cerulețe de culoare albastru închis.

Cetatea de la Stîncești, cu valul său impunător lat la bază de 22 m și înalt de 5,5 m, mărginit de un șanț a cărui lățime superioară este de 21—23 m și adînc de peste 7 m, se distinge printre cetățile hallstattiene mai mari sau mai mici care se întîlnesc în acest spațiu la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului I î.e.n. Importanța nu numai a așezării întărite de la Stîncești ci și a întregului spațiu reiese și din tezaurul de aur tracic, descoperit în această regiune, și anume cel de la Băiceni. Publicarea acestei descoperiri — care la origine cîntărea circa 4,5 kg, probabil, iar actualmente numai 2 kg — se va face curînd, de către M. Petrescu-Dîmbovița. Printre descoperirile scitice din această regiune a Moldovei mai pot fi citate cazanele de bronz de la Avrămeni (r. Săveni) și Iacobenii (r. Botoșani).

Dacă pe baza datelor istorice este de admis prezența vremelnică a sciților în coloniile grecești Tyras, Dionysopolis, Aphroditas și Parthenopolis, iar descoperirile arheologice dovedesc pătrunderea sciților în Dobrogea prin Moldova, atunci aceasta este regiunea prin care sciții au înaintat în România

¹³ M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174; idem, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*,

în *Referáty o pracovných výsledkoch československých archeologu za rok 1961*, Smolenice, 1962, p. 149—161.

și Bulgaria. Această direcție coincide cu cea de-a doua cale de pătrundere a sciților pe teritoriul României preconizată de Vasile Pârvan¹⁴.

Legătura dintre teritoriul Moldovei și restul spațiului carpato-dunărean se poate urmări de la sfârșitul epocii bronzului. În sec. VII—VI î.e.n. această legătură a fost întreruptă. În Oltenia crește treptat numărul descoperirilor hallstattiene din sud și anume din acea regiune care a fost locuită de triburile tracice. La săpăturile mai vechi, efectuate de D. Berciu în Oltenia la Gura Padinei (raionul Craiova), Telești și Drăgoești¹⁵, se adaugă, în ultimii ani, acelea ale lui Alex. Vulpe de la Ferigile (raionul Horezu, reg. Argeș)¹⁶. Aceste descoperiri sînt cunoscute prin mormintele tumulare hallstattiene. Mormintele tumulare de la Gura Padinei¹⁷ erau înconjurată cu pietre (Steinkranz), iar elementele de inventar împreună cu resturile cinerare erau depuse direct pe pămînt ca și în cazul mormintelor de tipul I de la Ferigile¹⁸. Aceleași caracteristici le au și mormintele tumulare de la Drăgoești¹⁹.

Săpăturile de la Ferigile — unde s-au descoperit aproximativ 400 de morminte tumulare — au adus în ultima vreme importante contribuții la cunoașterea istoriei regiunii de dincolo de Olt de la finele sec. VI î.e.n. pînă în sec. IV î.e.n. Mormintele tumulare de aici constituind grupe de asemenea morminte, la fel ca și necropolele mai sus citate, se caracterizează prin ritul incinerăției. Resturile cinerare împreună cu celelalte elemente de inventar se aflau fie direct pe pămînt, fie în urnă, așezată la rîndul său într-o mică groapă (tipul II de morminte de la Ferigile)²⁰, sau acoperită cu un capac (tipul III al mormintelor de la Ferigile)²¹. Nu este încă clarificată problema înmormîntărilor din pămîntul de umplutură a tumulilor, anume dacă este vorba de morminte contemporane cu acelea principale sau de caracter secundar, așa cum este cazul cu necropola de la Bîrsești. Alex. Vulpe consideră că în cazurile date este vorba de mormintele membrilor de familie (femei, copii, respectiv servitori), care au încetat din viață după capul familiei²². Întrucît nu se poate distinge conturul gropilor mormintelor aflate în umplutura tumulului, apoi majoritatea acestora nu au elemente de inventar (mormîntul tumulilor nr. 4, 20, 27)²³ și materialul sărăcăcios din aceste morminte nu a fost pînă acum publicat suficient, este dificil să se precizeze o cronologie justă a acestor morminte în sensul stabilirii raportului dintre mormîntul central și acela din umplutura tumulului respectiv ca și cu eventualele morminte care s-ar afla în spațiul dintre movile.

Necropola de la Ferigile are multe trăsături comune cu aceea de la Bîrsești. Înainte de toate, semnalăm vasele în formă de oale prevăzute cu brîu în relief alveolat sau ceștile cu gîtul scund²⁴. *Akinakes*-urile din fier și perlele din pastă sticloasă colorată multiplu și decorate „în ochiuri” — deși reprezentate în număr restrîns — constituie alte verigi de legătură dintre cele două

¹⁴ M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, p. 88, 231; J. Weiss, *Die Dobrudscha im Altertum*, Sarajevo, 1911, p. 22; M. G. Sutz, *Contribuțiunea numismatice la istoria antică a României transdunărene*, în *AnAcadRom*, II, XXXVIII, 1916; Strabo, VII, 4, 5, 12; Plinius, III, 149, 14, 44.

¹⁵ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Olteniei*, Craiova, 1939, p. 166, 196, 478, 173.

¹⁶ Al. Vulpe, *Во р си в ся и о кнжюм ра ие-железного века в свете раскопок в Феригиле*,

Dacia, N S., IV, p. 180—185; idem, *Săpăturile de la Costești-Ferigile*, în *Materiale*, VII, p. 219 sqq.

¹⁷ D. Berciu, *op. cit.*

¹⁸ Al. Vulpe, *op. cit.*

¹⁹ D. Berciu, *op. cit.*

²⁰ Al. Vulpe, *op. cit.*

²¹ S. Mărintz, *op. cit.*

²² Al. Vulpe, *op. cit.*

²³ *Ibidem*.

²⁴ Al. Vulpe, în *Materiale*, VI, pl. 4/4,5.

necropole²⁵. De asemenea, necropola de la Ferigile are unele trăsături comune și cu necropola tumulară de la Balta Verde (de exemplu prezența pe ceramică a motivelor circulare cu o cruce în mijloc)²⁶.

Dobrogea ca și Oltenia constituie acele regiuni prin care noile curente culturale din spațiul sud-dunărean au pătruns spre Moldova. În Dobrogea, Oltenia ca și în Moldova în sec. V—III î.e.n. predomină, conform rezultatelor de până acum ale cercetărilor arheologice, ritul incinerăției, cu unele excepții nementionate, cum o dovedesc săpăturile lui E. Bujor, de ex. de la Murighiol. Mormintele de înhumăție din regiunea pontică sînt atribuite de A. Aricescu grecilor, avînd în vedere faptul că ceramica autohtonă predominantă și fragmentară din inventarul lor este mai mult sau mai puțin simbolică, în rest fiind vorba de produse helenice (*kantharos*, *lekythos*, amfore și oglinzi de bronz)²⁷.

Prin prezența la nordul Dunării a triburilor trace, regiunile Moldovei au fost separate de spațiul de sud-vest al Ucrainei. În ceea ce privește evoluția culturală a Moldovei sînt deosebiri față de Transilvania în sensul că această din urmă provincie, datorită marii sale bogății de aur și fier, a cunoscut o dezvoltare mai rapidă. Lipsa de materii prime de acest fel în Moldova, a determinat aici acoperirea necesităților pe baza relațiilor comerciale cu orașele colonii din regiunea Mării Negre de unde ele obțineau produse deja finite, care erau vehiculate apoi mai departe spre nord și vest. Intensele relații comerciale cu aceste colonii, mai ales în secolele IV—III î.e.n., au dus treptat la o schimbare economică esențială a acestor regiuni. În secolele VII—VI î.e.n. în regiunea estică a Romîniei, și anume în zona de silvostepă a Romîniei, Podolia și parțial în spațiul Niprului mijlociu, se conturează un cerc cultural relativ unitar. După cercetările efectuate de A. I. Meliukova partea de silvostepă a R.S.S. Moldovenești se deosebește în evoluția sa generală de aceea a regiunii corespunzătoare bazinului Prutului. În secolul V î.e.n., o dată cu influențele reînnoite dinspre regiunile de silvostepă ale Ucrainei, se răspîndesc pe teritoriul Moldovei, dinspre est, trăsături comune²⁸. Această influență nu este atît de predominantă, durabilă și eficace ca aceea venită din sud din mediul coloniilor vest-pontice.

Pentru rezolvarea problemei de care ne ocupăm — aceea a preținsei invazii scitice spre Ungaria și Cehoslovacia — este necesar să fie clarificată întreaga situație în acest spațiu. În legătură cu această chestiune, o contribuție au adus-ultimele săpături efectuate în Austria de Jos, în partea transdanubiană a Ungariei și în Cehoslovacia — îndeosebi în Moravia și Slovacia. Printre cele mai importante săpături care au contribuit la elucidarea acestei probleme merită a fi menționate acelea de la Chotin²⁹, Hurbanovo³⁰, Malé

²⁵ S. Morintz, în *Materiale*, III, fig. 3; idem în *Materiale*, VI, fig. 3/1; Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, fig. 5/1.

²⁶ D. Berciu, *op. cit.*, fig. 201; 202/7; Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., IV, fig. 5/14—16.

²⁷ A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha und ihre Beziehungen zu den Griechen in der hellenistischen Epoche*, în *StCl*, III, 1961, p. 74; E. Bujor, *Săpăturile de salvare de la Murighiol*, în *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 574.

²⁸ A. I. Meliukova, *Памятники скифского лесостепного среднего Поднепровья*, în *МИА*, 64, p. 5 sqq.

²⁹ M. Dušek, *Halštatská Kultura chotínskej skupiny na Slovensku*, în *SLA*, V, 1957, p. 73 și urm.; idem, *Skýtske birituálne pohrebište v Choline na Slovensku*, în *AR*, V, 1953, p. 157, 271—272, 280—281; idem, în *AR*, VI, 1954, p. 311—316, 329—331.

³⁰ J. Paulík, *Nové hrobové nálezky z mladšej doby halštatskej na juhozápadnom Slovensku*, în *SLA*, VI, 2, 1958, p. 361 sqq.

Kosiň³¹ și Malá nad Hronom³², Bajč³³, Nové Zámky³⁴, Dolná Streda³⁵, Senec³⁶, Réca³⁷, Malé Košariská³⁸ și Ratkovce³⁹. Toate aceste obiective se află în sud-vestul Slovaciei.

Evoluția în sud-vestul Slovaciei poate fi urmărită deja din etapa Hallstatt A în necropola de incinerare de la Chotin II (raionul Komarno)⁴⁰. Comparându-se materialele din descoperirile din regiunile transdanubiene (Dunățul)⁴¹, Austria de Jos⁴² și sudul Moraviei⁴³ cu acelea de la Chotin, putem îngloba acest spațiu în cercul de cultură Baiern-Velatic, care cuprinde mai multe grupe locale cu substraturi deosebite. În acest spațiu, se poate urmări în continuare evoluția în etapa Hallstatt B, așa numita grupă hallstattiană Chotin, în Ungaria grupa Vál și în Austria de Jos cultura Stillfried⁴⁴. Cercetările în necropola tumulară de la Reka ale lui B. Chropovský⁴⁵ și acelea efectuate de M. Pichlerová în cimitirul similar de la Nové Košariská precum și săpăturile lui J. Paulík din așezarea de la Sered au relevat penetrația culturii Kalenderberg în evoluția culturală a Slovaciei de sud-vest⁴⁶. Pare să fi avut loc în epoca respectivă o anumită stratificare socială întrucât alături de morminte plane apar și importante grupe de morminte tumulare (tumulul funerar avînd diametrul pînă la 60 m), de incinerare, în gropi căptușite cu lemn și cu o ceramică pictată cu roșu sau decorată cu grafit. Este evident că Slovacia de sud-vest în Hallstatt-ul timpuriu, prin evoluția sa, se include în regiunea răsăriteană a Hallstatt-ului.

Printre necropolele hallstattiene tîrzii din sud-vestul Slovaciei trebuie să fie menționată aceea de incinerare de la Nové Zámky. Formele ceramice est-alpine—urne decorate pe diametrul maxim cu mănunchiuri de linii incizate sau cu proeminențe ascuțite, vase cu corpul bombat și străchini cu gîtul scund—se încadrează în ceramica necropolelor și așezărilor de la Malé Kosiň, lângă Eipel, Nové Zámky, Nitriansky Hrádok, Nitra și pînă la Carpații mici. O constatare importantă este aceea că în necropola de la Nové Zámky, apare o specie ceramică întîlnită, începînd de la finele secolului V î.e.n. pînă la începutul secolului III î.e.n., în Bulgaria, România, bazinul Tisei din Ungaria, și, parțial, în Iugoslavia⁴⁷. Pentru acest spațiu sînt comune înainte de toate, urnele aparținînd așa numitului tip Villanova cu proeminențe în formă de limbă pe diametrul maxim, (fig. 2/2, 3) forme ceramice care pe teritoriul Ro-

³¹ J. Paulík, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, în *SLA* IV, 2, 1956.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ M. Dušek, *Juhozápadné Slovensko v mladšej dobe halštatskej*, în *AR*, XIV, 1962, p. 610—625.

³⁵ J. Paulík, *op. cit.*

³⁶ B. Chropovský, *Birituálne skýtsko-halštatské pohrebisko v Senci*, în *Stúdiijné zvesti -AU-SAV*, IX, 1962, p. 131—140.

³⁷ B. Chropovský, *Výskum halštatskej mohyly v Reci*, în *AR*, VII, 1955, p. 772.

³⁸ Săpături executate de M. Pichlerová; materialul inedit în col. Muzeului din Bratislava.

³⁹ L. Kraskovská, *Mladohalštatské sídlisko v Ratkovciach*, în *Stúdiijné zvesti -AU-SAV*, IX, 1962, p. 143—167.

⁴⁰ M. Dušek, *Die Hallstattkultur der Chotin-Gruppe in der Slowakei*, în *SLA*, V, 1, 1957, p. 73 sqq.

⁴¹ E. Patek, *Koravaskor kutatásunk néhány problémája*, în *AE*, 1955, p. 170—178.

⁴² R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes*, Wien, 1954, fig. 20/1, 2, 3; 294/1; 298/1, 2, 13; 311/4.

⁴³ M. Solle, *Jiční Morava v době halštatské*, în *PA*, XLVI, 1955.

⁴⁴ M. Dušek, *op. cit.*; E. Patek, *op. cit.*; R. Pittioni, *op. cit.*; M. Solle, *op. cit.*

⁴⁵ B. Chropovský, *Výskum halštatskej mohyly v Reci*, în *AR*, VII, 1955, p. 772.

⁴⁶ M. Dušek, *op. cit.*; B. Chropovský, *op. cit.*; J. Paulík, *op. cit.*

⁴⁷ M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, în *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

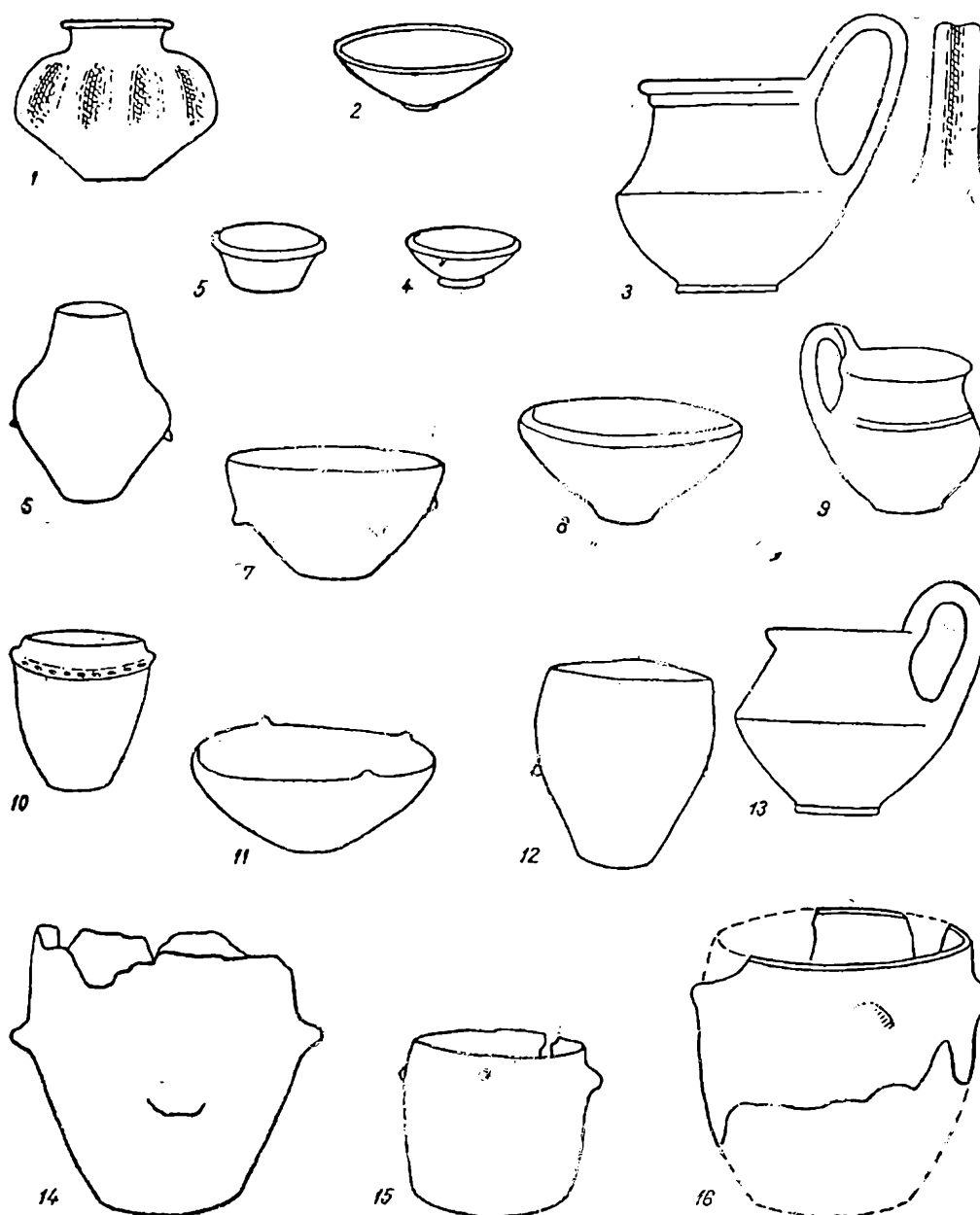

Fig. 1. — Forme ceramice hallstattiene târzii. 1—3, Chotin — Slovacia; 4—5 Mundjilar — Bulgaria (după G. Fehér); 6—12, Ravno — Bulgaria (după M. Mircev); 13, Szentes — Ungaria (după M. Párducz); 14—16, Mundjilar — Bulgaria.

mîinii se întîlnesc încă din secolele anterioare⁴⁸. De asemenea, se întîlnesc și vasele decorate sub margine cu unele proeminente dispuse regulat sau cu brîie în relief crestate oblic sau alveolare (fig. 1/10, 12, 14—16; 2/1, 7), docu-

⁴⁸ M. Petrescu-Dimbovița, *Вопросы гальштаттской культуры в Молдове*, în *МИАИЗР*, p. 151 sqq; V. Pârvan, *op. cit.*; Dorin Popescu, *Problema scișilor*

din Transilvania în operele lui V. Pârvan, în *SCIV*, IX, 1, 1958, p. 9—38.

mentate în inventarul necropolelor hallstattiene târzii de pe teritoriul Bulgariei, României și bazinului Tisei⁴⁹. Este foarte adevărat că ceramica în formă de oale prevăzută cu motive plastice sau alveole se întâlnește în inventarul culturii scitice din regiunea de silvostepă a Ucrainei; acestea însă sînt prevăzute sub margine întotdeauna cu găuri, fiind perforat chiar și brîul în relief⁵⁰. În schimb, în mormîntul tumular nr. 7 de la Bîrsești, în Moldova, s-a găsit numai în mod excepțional un fragment ceramic cu un astfel de decor⁵¹.

La sfîrșitul secolului V î.e.n., și mai ales în sec. IV și la începutul secolului III î.e.n., apar în inventarul cimitirelor de pe teritoriul României (deosebi în Moldova, Dobrogea și Oltenia), din Bulgaria, bazinul Tisei din Ungaria ca și din întreaga regiune de sud a Slovaciei, vase mici bitronconice cu o toartă în bandă, supraînălțată, lucrate cu mîna sau la roată (fig. 1/3, 9, 13; 2/5, 8)⁵². Vasele de acest tip, lucrate cu mîna, au toarta de secțiune triunghiulară. În Bulgaria, astfel de vase apar încă din secolul VI î.e.n.⁵³. Aceasta constituie un însemnat progres în comparație cu regiunile situate mai la vest de spațiul despre care este vorba. Dacă pe un spațiu atît de vast, începînd din secolul VI î.e.n., apar treptat forme de vase aproape uniforme ale ceramicii lucrate la roată, atunci este de la sine înțeles că întrebuintarea roții olarului a fost introdusă aici din regiunile unde era deja cunoscută. Și acest spațiu de unde s-a răspîndit roata olarului îl constituie regiunile sud-tracice, unde influența greacă a contribuit puternic la evoluția civilizației autohtone și, mai ales, la dezvoltarea culturii materiale a tracilor. Ultimele cercetări efectuate atît în Moldova cît și pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, ca și noua reexaminare a materialelor provenind din descoperiri mai vechi ne dovedesc în mod convingător că sciiții nu cunoșteau roata olarului. Dacă în mormintele și în curganele scitice apare ceramică lucrată la roată, aceasta este de un stil cu totul deosebit de al vaselor citate, fiind produse notorii ale meșterilor greci, lucrate în stil grecesc. E. Bujor atribuie introducerea roții olarului pe teritoriul Dobrogei, coloniilor grecești de aici, considerînd ca centru inițial de producere Murighiol; același cercetător se îndoește însă de rolul de mijlocitor al tracilor sudici și atribuie aceasta traco-geților. Totuși, extinderea spre nord a tracilor sudici este documentată prin numeroase descoperiri și de aceea nu se poate pune la îndoială rolul de intermediari al acestora⁵⁴.

⁴⁹ L. Kraskovská, *Birituálné pohrebište v Sereďi*, în *SLA*, 1, 1953, p. 195—198; J. Kudláček, *Pravcké nálezy z Anděa*, ibidem, p. 199—203; Z. Cilinská, *Ziarový hrob kušanovického typu v Michalovciach*, în *SLA*, VII, 1959, p. 79—86; M. Párducz, *Le cimetière hallstattien de Szentes-Vekerzug*, în *ActaArch*, II, 1952, p. 143 sqq; idem, în *ActaArch*, IV, 1954, p. 25—91; idem, în *ActaArch*, V, 1955, p. 1 și urm; M. Mircev, *Раннотракийский некрополь при Рава, Равенско*, în *Ar*, II, 1, 1960, fig. 32, 33.

⁵⁰ B. N. Grakov-A. I. Melnikova, *Об этнических и культурных различиях в стелных и лесостепных областях европейской части СССР в скифское время*, în *VSSA*, fig. 6/1, 2, 4; A. I. Melnikova, *op. cit.*, în *MIA*, 64; A. I. Terenokhin, *К вопросу об этнической принадлежности лесостепных племен северного Причерноморья в скифское время*,

în *SA*, XXIV, 1955, p. 7—28; V. A. Ilinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 168 și urm.; G. D. Smirnov, *Скифские вазы и селуцы Большая Сахарна*, în *KS*, XXVI, 1949, p. 93—97.

⁵¹ S. Mărintz, în *Materiale*, V, 1959, fig. 3/24.

⁵² M. Mircev, *op. cit.*, în *Ar*, II, 1, fig. 32, 33; V. Popov, *Некрополит при с. Боилово, Софийско*, în *Izvestia-Institut*, I, 1922, p. 68—85. G. Fehér, *Могилки находки од Мундасулар* în *Izvestia-Institut*, VIII, 1934, p. 106—115; M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 26/2, 5, 6, 10, 12, 14; M. Dušek, *op. cit.*

⁵³ M. Mircev, *op. cit.*; V. Popov, *loc. cit.*

⁵⁴ E. Bujor, *Гето-Дакийская культура в Муриголе*, în *Dacia*, N. S., II, 1958, p. 138—139.

Fig. 2. — Forme ceramice hallstattiene târzii. 1, Bîrseşti (după S. Morintz); 2, Teiuş (după I. H. Crişan); 3, Cipău — Gară (după N. Vlăsa); 4, 6, Ferigile (după Al. Vulpe); 5, Boian (după V. Christescu); 8 — 9, Bîrseşti (după S. Morintz); 7, Ferigile (după Al. Vulpe); 10 — 11, Bîrseşti (după Al. Vulpe).

A. Aricescu a scos în evidenţă puternica influenţă a coloniilor greceşti în perioada elenistică, asupra culturii hallstattiene locale din Dobrogea. Această influenţă provine din regiunea pontică deja din sec. VI î.e.n.⁵⁵ Acelaşi

⁵⁵ A. Aricescu, *op. cit.*, în *StCl*, III, 1961, p. 81.

lucru, dovedit de Adrian Florescu la Stîncești, anume că un numeros material ceramic hallstattian indigen, lucrat cu mîna și la roată, este asociat cu fragmente ceramice grecești, îl constatăm și la Tomis⁵⁶. Coloniile grecești din Dobrogea alcătuiesc centre comerciale cu o funcție de comerț evidentă, așa cum a arătat Emil Condurachi⁵⁷. În apropierea coloniilor grecești se întîlnesc numeroase așezări autohtone, ceea ce dovedește în mod clar legătura acestora cu grecii care este atestată apoi prin produsele grecești din aceste așezări. Influența greacă se manifestă, de asemenea, în întrebuintarea vaselor grecești ca urne la Murighiol și Telești⁵⁸. M. Petrescu-Dîmbovița este de părere că în Moldova, concomitent cu influența culturii scitice, s-a manifestat și influența culturii grecești. Populația autohtonă a întretinut relații comerciale cu orașele grecești. O dovadă ar constitui-o, după M. Petrescu-Dîmbovița, *kylix*-ul de la Frumușița (raionul Galați), avînd zgîriate pe fund literele NAY, asociat cu material ceramic autohton, lucrat cu mîna, și care se datează în sec. V î.e.n.⁵⁹.

Străchinile cu corpul drept, înălțat și gura răsfrîntă ca și acelea deja lucrate la roată (fig. 2/9, 11 ; 5/11) capătă în această vreme un caracter general. Acest proces de fuzionare se efectuează într-un spațiu mai mare, care este identic cu acela în care întîlnim vasele mici bitronconice despre care a fost vorba mai sus. În regiunile unde se poate vorbi de o staționare a triburilor scitice (de la nordul Mării Negre), acest tip de vas nu este documentat sau chiar dacă apare el nu provine din morminte scitice⁶⁰.

Urnele aparținînd așa numitului tip Villanova constituie un alt element ceramic, care, alături de vasele bitronconice lucrate la roată, apare în inventarul mormintelor din regiunea mai sus citată. Urnele villanoviene de acest tip sînt răspîndite pe un spațiu atît de mare, încît pentru anumite regiuni sînt caracteristice mai curînd aspectele deosebite decît forma de bază a acestui tip ceramic. Urnele de acest tip Villanova întîlnite în perioada respectivă (în sudul Slovaciei, bazinul Tisei în Ungaria, România probabil și în Moldova, unde pînă acum asemenea forme ceramice nu ne sînt cunoscute, și Bulgaria) au suprafața exterioară lustruită. Spre deosebire de acestea, urnele similare documentate pe teritoriul R.S.S. Moldovenești au de cele mai multe ori suprafața lor exterioară aspră și lipsită de luciu⁶¹.

Pentru rezolvarea problemei scitice în sud-estul și centrul Europei nu poate fi neglijată partea de nord a regiunii Carpaților orientali și anume spațiul de răspîndire al culturii Kuștanovice. Este falsă părerea după care cultura Kuștanovice ar fi o cultură scitică, deoarece încă de la nașterea acesteia influențele răsăritene nu sînt atît de bogat reprezentate, cum s-a crezut în ultima vreme. Cultura Kuștanovice se dezvoltă din fondul local al bronzului tîrziu⁶². I. Lengyel observă, de exemplu, ca un element caracteristic pentru cultura

⁵⁶ A. Aricescu, p. 72.

⁵⁷ E. Condurachi și colaboratori, *Santierul arheologic Histria*, în *Materiale*, IV, p. 9 și urm.

⁵⁸ E. Bujor, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S. II, 1958.

⁵⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *MIA IZR*, fig. 16 a—b.

⁶⁰ Col. Ermitajului de stat din Leningrad; col. Muzeului istoric din Kiev; M. Dušek, *op. cit.* în *AR*, VI, 1955, fig. 74; G. Balaša, *Skytske pohrebisko v Presel'any nad Ipl'om* în *SLA*, VII, 1959, fig. III, 2,

IV, 15, 17; Z. Cilinská, *op. cit.*, fig. II, 2; III, 1, M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 28/2, 3; G. Fehér, *op. cit.*, fig. XXVI, 12, 17; XXIX, 2.

⁶¹ M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. 27/4, 5; M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, VII, 1955, fig. 215; M. Mircev, *op. cit.*, fig. 32/a; A. I. Melnikova, *op. cit.*; E. F. Pokrovskaja, *Pokrovskaja kolo C. Makusenu*, în *ArhP*, II, fig. 2/1, 2.

⁶² M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, 1961, p. 160 — 162.

Kuŝtanovice benzile plastice cu impresiuni de degete sau creștături. Ceramica prevăzută cu asemenea motive decorative apare la Kuŝtanovice numai în trei cazuri (mormintele tumulare VII și XIV)⁶³. Prezența unor asemenea vase în celelalte descoperiri aparținând culturii Kuŝtanovice poate fi considerată ca o caracteristică generală pentru cultura respectivă, fără să fie vorba de o influență venită din răsărit. A. I. Meliukova a executat săpături în așezarea getică de la Hanska Kotovska (R.S.S. Moldovenească) datînd din sec. IV—III î.e.n.⁶⁴. Ceramica semnalată în această așezare este lucrată exclusiv cu mîna. Elementele decorative întîlnite pe ceramica de la Hanska Kotovska constau din brîie în relief alveolate sau crestăte oblice. Ceramica culturii Kuŝtanovice este de obicei lucrată cu mîna. Suprafața exterioară a vaselor este adesea aspră, fără luciu. Dintre formele ceramice caracteristice culturii Kuŝtanovice pot fi citate vasele cu corpul bombat și gîtul puțin dezvoltat⁶⁵, prevăzute uneori, sub margine, cu proeminențe. De asemenea, în aria culturii Kuŝtanovice se întîlnesc urnele de tip Villanova, totuși, așa cum s-a arătat, ele pot fi considerate ca fiind forme ceramice deosebite locale, care apar în inventarul mormintelor hallstattiene tîrzii din Bulgaria, România, bazinul Tisei și sudul Slovaciei⁶⁶. În această perioadă, sud-vestul Slovaciei este sub influența regiunilor răsăritene, așa cum o atestă săpăturile de la Nové Zámky, Nitriansky Hrádok, Hurbanova și Malé Kosihy⁶⁷. Ceștile cu o toartă înaltă prevăzută cu o proeminență în formă de buton sînt răspîndite în aria culturilor Kuŝtanovice și Vysocko ca și în Podolia de vest, România, Ucraina, precum și în culturile hallstattiene din Italia centrală. După publicarea materialelor arheologice de la Kuŝtanovice cea mai mare parte a cercetărilor au considerat cultura Kuŝtanovice ca scitică, numai pe baza acestor forme ceramice, ipoteză pe care J. Böhm o respinge, deși el în introducerea la lucrarea sa menționează pe sciți. Firește că nu poate fi pusă la îndoială o anumită influență, în acest spațiu, din mediul culturii scitice, totuși trebuie avute în vedere și influențele din regiunea Podoliei.

Pînă aici ne-am ocupat numai de cîteva forme ceramice care pot fi considerate ca cele mai caracteristice. Pentru întregirea tabloului cultural al perioadei de care ne ocupăm, și totodată și a complexului de probleme privind expansiunea sciților în Europa centrală, mai trebuie avute în vedere și alte descoperiri, în afară de inventarul bogat al cimitirelor din această vreme. Înainte de toate menționăm așa numitele inele de tîmplă din bronz, argintate, cu extremitățile în formă de cap de șarpe (fig. 5/4, 5, 9), incluse de către numeroși cercetători în inventarul scitic⁶⁸. Dacă se are în vedere frecvența răspîndirii

⁶³ I. Lengyel, *Beiträge zur Ursprungsfrage der Kuŝtanovice-Kultur*, în *FA*, XII, 1960, p. 65; J. Böhm, *op. cit.*, tumulii VII și XIV de la Kuŝtanovice.

⁶⁴ A. I. Meliukova, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, p. 161.

⁶⁵ J. Böhm, *op. cit.*, fig. XII, 5; XV, 9.

⁶⁶ M. Párducz, *op. cit.*; M. Mircsev, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*.

⁶⁷ M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, XIV, 1962, p. 610—625, 639—644.

⁶⁸ A. Milcev, *op. cit.*; B. Filov, *Носодикрину тракиику гробници од Дуганлу*, în *Izvestia-Institut*, VII, 1932—1933, p. 217 și urm. și fig. 45/1, 2;

C. Truhelka, *Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina*, în *WMBH*, 9, 1904, p. 3 și urm.; M. Párducz, *Vekerzug*, I. fig. LNV, 1, 2; M. Dušek, *loc. cit.*, în *AR*, V, 1953, fig. 79; G. Balaș, *op. cit.*, fig. II, 17, IV, 5; P. Reineck, *Skylische Allertümer in der Bukowina*, în *ZfE*, XXVIII, 1896, p. 251—254; *Отчетъ Императорскої Археологическої Комисіи*, Petersburg, 1913—1915, fig. 51; K. Howard, *Cercelările arheologice din reg. Hoghiz-Ugra și Teiuș*, în *Materiale* I, fig. 11/1,2; I. H. Crișan, *Un akinakes incdît din Muzeul Făgăraș*, în *Omăgiu lui G. Daicoviciu*, București, 1960, fig. 4/2.

Fig. 3. — Mărgelile de sticlă de la Chotin — Slovacia.

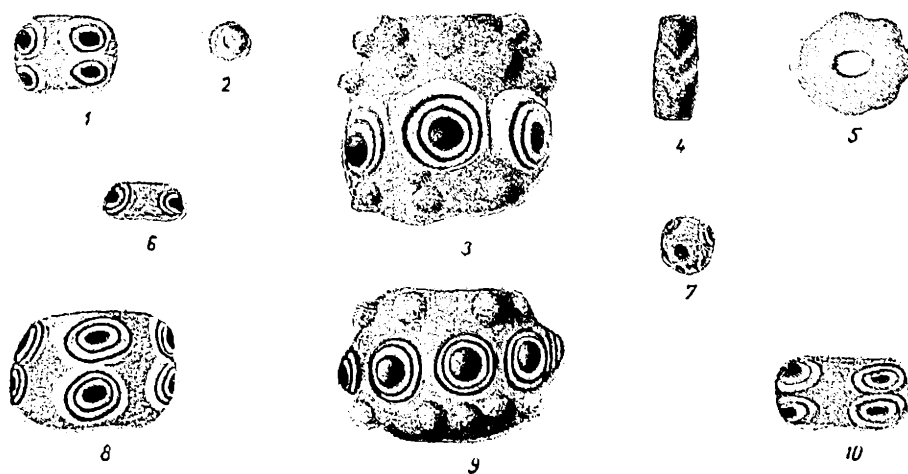

Fig. 4. — Mărgelile de sticlă. 1, 3, 5, Szentes—Vekerzug (după M. Parducz); 2, Békéscsaba—Fényes (după M. Parducz); 4, Szentes—Jaksor (după M. Parducz—G. Csallany); 6, Tîrgu Secuiesc — România; 7, Duranli — Bulgaria; 8, Batoș — România; 9, Sinșva — România; 10, Turdaș — România.

inelor de tîmplă de acest tip, ajungem la constatarea că ele nu pot fi considerate ca scitice deoarece nu apar în inventarul descoperirilor scitice din regiunea Mării Negre. Ele alcătuiesc însă o categorie de elemente culturale aparte în centrul și sud-estul Europei. Un obiect de podoabă cu extremitățile în formă de cap de șarpe se întâlnește în necropolele tumulare tracice datînd din sec. V î.e.n. (Duvanli, M. Brestnica, Musovice, Debnevo)⁶⁹. Inele de tîmplă similare au fost găsite, de asemenea, în Ungaria (bazinul Tisei), Iugoslavia, sudul Slovaciei, România (Transilvania și izolat la est de Carpați) și în unele cazuri în Crimeea (acestea din urmă fiind firește deosebite din punct de vedere tehnic)⁷⁰. Prezența lor în vestul Europei trebuie considerată ca un import. Fibulele terminate cu un cap de șarpe stilizat (fig. 5/8), așa numitele fibule tracice, sînt larg răspindite⁷¹.

Adesea, în inventarul descoperirilor scitice apar psaliile de fier (fig. 5/3, 7), a căror arie de răspîndire coincide aproximativ cu aceea a inelelor de tîmplă cu extremitățile în formă de cap de șarpe⁷², recent ele s-au semnalat la Ferigile în România, unde au fost găsite și tipuri mai vechi ale acestor obiecte⁷³. Psaliile din acest spațiu (sudul Slovaciei, bazinul Tisei, România) sînt lucrate din trei piese: părțile laterale sînt independente, prinzîndu-se de psalie prin nituri⁷⁴. Dimpotrivă, psaliile scitice nu se compun din trei părți și nu au nituri⁷⁵. Psaliile tracice din sec. V î.e.n., cu capătul lor în formă de cap de șarpe, similare aceloră din Slovacia, bazinul Tisei și România, totuși sînt din bronz și turnate într-o singură piesă⁷⁶. Psaliile de fier, ca și aplicele cruciforme din aceste regiuni constituie, datorită frecvenței lor mari o categorie aparte. Producerea lor este legată de zăcămintele de fier din România, Ungaria și Slovacia⁷⁷.

Printre obiectele din fier mai sînt de menționat pumnalele, așa numitele *akinakes*-uri (fig. 5/2, 6). Ele sînt documentate în descoperirile mai vechi din Slovacia, de la Nové Zámky și Želiezovce, ca și din necropola, cercetată recent, de la Chotin I B. *Akinakes*-urile scitice provenind din regiunea pontică au două tășuri. Dimpotrivă, acelea întîlnite în Slovacia, bazinul Tisei și România sînt cu unul sau două tășuri. Acelea cu un singur tăș alcătuiesc un cerc aparte, după cum a constatat W. Ginters⁷⁸. În legătură cu aceasta mai trebuie menționat că *akinakes*-urile cu un singur tăș sînt cunoscute în nordul Caucazului începînd din sec. VI î.e.n.⁷⁹, iar acelea cu două tășuri ca și *akinakes*-urile cu un tăș apar în mormintele tracice din Bulgaria⁸⁰. Este mai probabil că pumnalele de acest tip, făcînd abstracție de acelea de factură locală cu un singur tăș, provin la noi din regiunile răsăritene. Tucidide și Herodot menți-

⁶⁹ În legătură cu aceasta cf. mai sus notele 49, 52, 53.

⁷⁰ E. Bușor, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., II, fig. 7/17.

⁷¹ V. Mikov, *op. cit.*, fig. 145; B. Filov, *op. cit.*; M. Párducz, *Vekerzug*, II, p. 65; C. Truhelka, *op. cit.*, p. 85 și fig. 65, XL, 2; V. Mikov, *Трапунская мун губула*, în *Izvestia-Institut*, VI, 1930 — 31, fig. 149.

⁷² Al. Vulpe, în *Dacia*, N. S., IV, fig. 5/12 a; A. Barb, *Spuren aller Eisengewinnung im heutigen Burgenland*, în *WPZ*, XXIV, 1937, fig. 4; S. Gallus-T. Horváth, *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie* în *DissPann*, II, 9, 1939, I—II; M. Du'ek, *op. cit.*, în *AR*, V, 1953, fig. 59, 79, M. Párducz, *Vekerzug*, I, fig. LXI, 2, XLII, 3; J. Eisner, *op. cit.*, p. 152.

⁷³ Al. Vulpe, *op. cit.*, în *Materiale*, VI, fig. 6/2; idem, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., IV, fig. 5/6, 11.

⁷⁴ M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA*, IX, fig. VI, 3.

⁷⁵ I. D. Liberov, *Хронология памятников Поднепресия скифского времени*, în *VSSA*, fig. 1.

⁷⁶ I. Venedikov, *Трапунската юзда*, în *Izvestia-Institut*, XXI, 1957, p. 153 și urm.

⁷⁷ M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA*, IX, p. 162, fig. VI, 1; idem, în *AR*, XIV, p. 624.

⁷⁸ W. Ginters, *Das Schwert der Skythen und Sarmaten in Südrussland*, în *Vorgeschichtliche Forschungen*, II, 1, Berlin, 1928, p. 23—33; M. Du'ek, *op. cit.*, în *SIA* p. 162.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ M. Mircev, *op. cit.*, fig. 30.

onează folosirea săbiilor cu un tăiş la traci din regiunea Strymonului⁸¹. Folosirea săbiilor cu două tăişuri la traci este descrisă de Homer⁸². Deja în timpul războiului troian, traciile se situau în fruntea popoarelor de pe coastele Mării Egee care întrețineau comerțul cu arme, mai ales începând din sec. IX pînă în a doua jumătate a sec. VII î.e.n.⁸³. Prezența pumnalelor cu un singur tăiş, atît la Balta Verde cît și la Ostrovul Mare (regiunea dunăreană a Romîniei), este o dovadă, deocamdată slabă, a răspîndirii acestui tip de armă în regiunea Dunării⁸⁴. Înaintarea tracilor, de-a lungul coastelor Mării Negre, spre nord, a venit în contact cu un curent contrar — dinspre nord spre sud — sciții*. Orașele grecești au jucat adesea rolul de centre intermediare. Ca urmare a acestui contact traco-greco-scitic, s-au răspîndit, pe un spațiu considerabil, multe elemente de cultură, ele avînd acolo o evoluție secundară proprie, așa cum a fost cazul pumnalelor de tipul *akinakes*. Întrebuințarea acestor pumnale la traci este dovedită de statuile din piatră provenind din Dobrogea care îi reprezintă înarmați cu *akinakes-uri*⁸⁵.

Vîrfurile de săgeată în trei muchii (fig. 5/12—13) considerate ca scitice⁸⁶, răspîndite în centrul și sud-estul Europei⁸⁷, nu pot constitui o dovadă a prezenței sciților în regiunile respective. T. Sulimirski citează aceste vîrfuri de săgeată în vestul Europei ca o dovadă a expansiunii sciților acolo⁸⁸. Totuși, ele apar și în partea asiatică a U.R.S.S. și, fără a lua în considerație și celelalte elemente de cultură materială, ele nu pot constitui dovezi în sprijinul expansiunii sciților într-un anumit spațiu.

Oglinzile rotunde (discoidale) din inventarul mormintelor din sudul Slovaciei, Ungariei și Romîniei au fost deseori considerate ca scitice. În realitate însă, oglinzile de acest tip sînt un produs al meșterilor greci care, ulterior, au constituit prototipul pentru autohtoni. Ele au fost întrebuințate de traci, sciți și greci și uneori prezintă unele deosebiri de detaliu.

Motivul cruciform întors care este socotit ca parte integrantă a garniturii de tolbă sau a piesei de harnașament se găsește în curganele scitice aparținînd atît grupului Kiev cît și Poltava, și anume în sec. VI—V î.e.n.⁸⁹. Decorul constă dintr-un motiv animalier în stil scito-ionic. K. Horedt a alcătuit lista descoperirilor de acest fel, luînd în considerație atît teritoriul Romîniei cît

⁸¹ Herodot, VII, 75; Tucidide, II, 96.

⁸² Homer, *Iliada*, XIII, 576, 807.

⁸³ Ch. Danoff, *Zum Kriegswesen der alten Thraker während der Periode der Militärdemokratie*, în *StCl*, III, p. 39 și urm.

⁸⁴ D. Berciu, *Arheologia preistorică a Oltenei*, 1939, fig. 202; idem, în *ESA*, IX, fig. 5 a.

* Cercetătorii romîni care s-au ocupat cu această problemă consideră că răspîndirea tracilor pe teritoriul Republicii Populare Romîne a avut loc mai înainte, la sfîrșitul epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului (n. red.).

⁸⁵ A. Alexandrescu, *Două statui traco-scitice din Dobrogea*, în *SCIV*, IX, 1958, p. 292, fig. 1; p. 294, fig. 3.

⁸⁶ A. A. Iessen, *Некоторые памятники VIII-VII вв. до н.э. на среднем Кавказе*, în *VSSA*, p. 115, fig. 3, p. 116, fig. 4; V. A. Iinskaia, *Керамика скифских погребений Посулья*, în *VSSA*, p. 178,

fig. 111, p. 180, fig. IV, p. 182, fig. V; E. I. Krupnov, *Древняя история северного Кавказа*, Moscova, 1960, p. 136; B. B. Piotrovski, *Ванское царство [Урарту]* Moscova, 1959, fig. 79, 84.

⁸⁷ M. Dušek, *op. cit.*, în *AR*, V, 1955, p. 153—157; M. Párducz, *Vekerzug*, I, II, III, fig. XXIX, 3, 4; J. Skutil, *op. cit.*; P. Reinecke, *Eine dreikantige Bronzefelspitze aus Oberfranken*, în *Germania*, XXV, 1941, p. 82—85; V. Pârvan, *Getică*, p. 397—398; S. Morintz, în *Materiale*, V, 1959, p. 355—361; T. Sulimirski, *Scythowie na Zachodnim Podolu*, Lwow, 1936, fig. I—XI; Z. Bukowski, *Nowie znaleziska „Scytyjskie” z Polski*, în *Archeologia Polski*, IV, fig. 5—6, 8—10; M. Rostovtzeff, *op. cit.*

⁸⁸ T. Sulimirski, *Die Skythen in Mittel- und Westeuropa*, Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte, Hamburg, 1958, p. 793—799.

⁸⁹ M. Rostovtzeff, *Skythien* ..., p. 533.

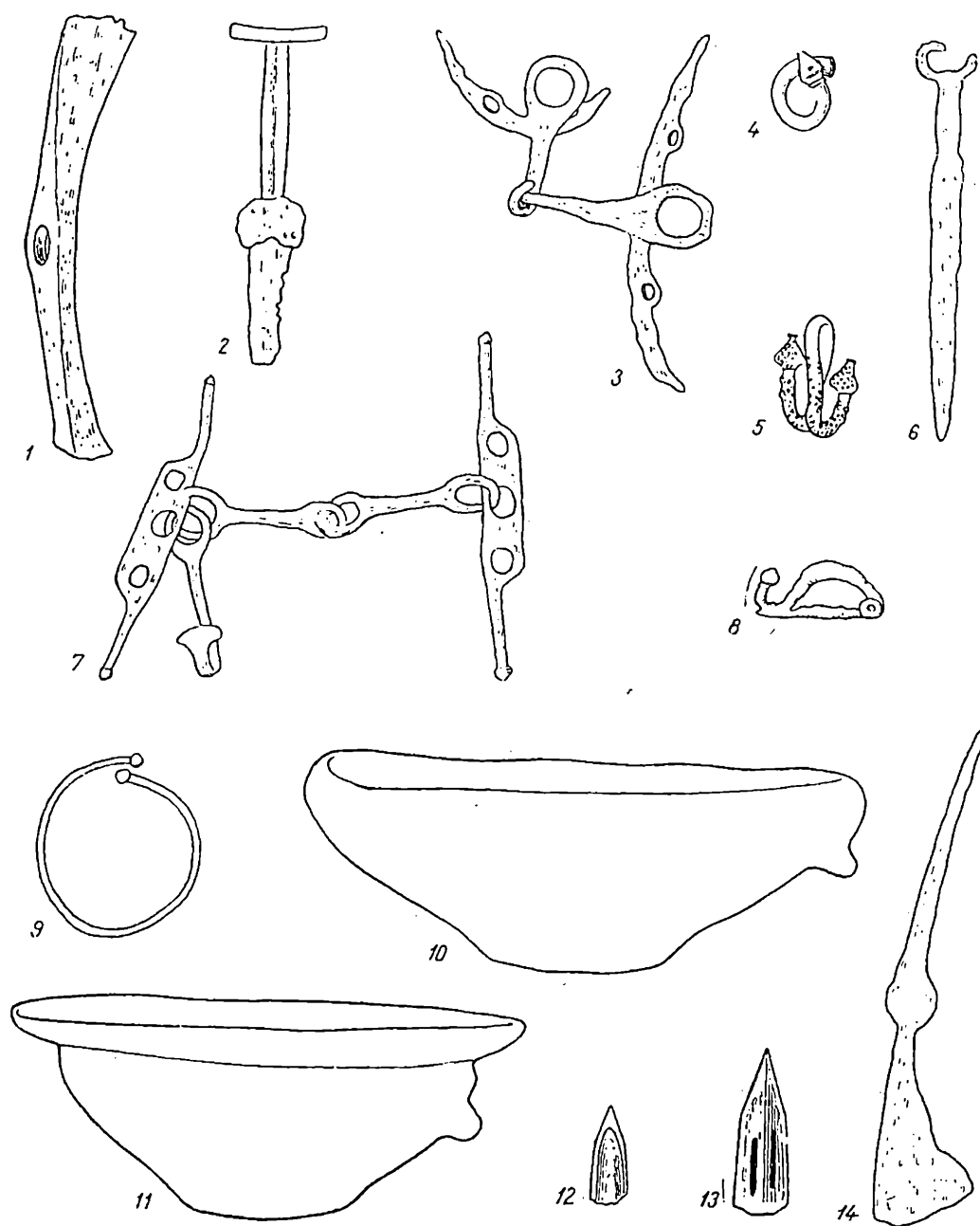

Fig. 5. — Unelte (1, 14), arme (2, 6, 12–13), obiecte de podoabă (4, 5, 8, 9), piese de harnașament (3, 7) și forme ceramice (10–11), din etapa hallstattiană tîrzie; 1–2, Nové Zámky—Slovakia; 3–4, Chotin—Slovakia; 5, Duvanli—Bulgaria; 6, Ravno—Bulgaria; 9, Teiuș—România; 10–11, Senec—Slovakia (după B. Chropovsky); 12, Chotin—Slovakia; 13, Békéscsaba—Ungaria.

și al regiunilor învecinate⁹⁰. Întregind acest repertoriu cu noile descoperiri, și ținând seama de maniera lor de prelucrare ajungem la concluzia că exemplarele din România, bazinul Tisei, Ungaria și Slovacia reprezintă de cele mai multe ori imitații după modelele autentice scitice sau sînt produse independente ale meșterilor locali. Cele mai multe exemple de aceste garnituri de tolbă se întîlnesc pe teritoriul Romîniei.

În comparație cu bazinul Tisei și sudul Slovaciei, în inventarul mormintelor databile în sec. V—IV î.e.n. din partea de est și vest a Romîniei perlele de sticlă sînt slab reprezentate. S-ar putea ca numărul neînsemnat de mărgelile de sticlă din regiunile de sud și de vest ale Romîniei să fie cauzat de faptul că piesele găsite mai de mult nu provin din săpături sistematice ci din descoperiri întîmplătoare în care perlele de sticlă puteau fi ușor neglijate sau chiar neobservate, scăpînd atenției descoperitorilor. Astfel, o serie de perle de acest fel, care atît prin decor cît și prin maniera de prelucrare se încadrează în perioada de care ne ocupăm, sînt atribuite adesea perioadei dacice, adică într-o etapă mai tîrzie. Descoperirile din bazinul Tisei și din sudul Slovaciei (fig. 3, 4) ne oferă o bogată varietate de perle de sticlă⁹¹. Perlele de sticlă de formă sferică sînt de obicei de culoare brun-deschisă. Ele apar, de asemenea, în Moldova în necropola de la Bîrsești și în cetatea de pămînt de la Stîncești, precum și în inventarul altor descoperiri de pe teritoriul Romîniei (Tîrgu Secuiesc, Turdaș, Batoș, Ferigile și Șeică Mică). Decorul lor constă din linii incizate în zigzag și alveole mici umplute cu o culoare galbenă (fig. 4). Unele din ele au decorul constînd din ochiuri mici de culoare albastră. Perle similare au fost descoperite și în Bulgaria⁹². Ele nu se cunosc în inventarul scitic din regiunile Mării Negre și apar rar în zona pontică a Romîniei. De asemenea, aici se întîlnesc și perlele din pastă, acoperite cu o masă sticloasă și decorate cu motive în zigzag în sensuri opuse. Acest motiv decorativ este cunoscut în balsamariile egiptene, iar mai tîrziu în acelea grecești, precum și în mormintele tracice din Bulgaria⁹³. Cunoașterea sticlei s-a introdus din Egipt în Asia Mică, de acolo în Grecia și prin coloniile grecești și centrele de producție, prin intermediul tracilor s-a răspîndit mai departe pe teritoriul Romîniei și în sudul Slovaciei. Perlele celtice din necropolele de pe teritoriul Ungariei și Slovaciei (din sec. III î.e.n.) sînt o continuare a prototipurilor tracice.

Herodot, descriind viața tracilor, menționează obiceiul tatuării corpului la nobilii traci⁹⁴. Pe vasele de la Kul-Oba, îmbrăcămintea războinicilor reprezentați este împodobită cu foarte frumoase ornamente⁹⁵. La fel de nume-

⁹⁰ K. Horedt, *Skythische Riemenzierarbeiten*, in *Dacia* IX—X, p. 545—546; M. Petrescu-Dîmbovița, *În problema o galvinsko-românului cultură în Moldova*, in *MIA IZR*, p. 166, fig. 14; B. Benadik, *Skytský problem ve svetle archeologických nálezů na Slovensku*, in *AR*, V, 1953, p. 672—683.

⁹¹ M. Dušek, *Die Thrako-skythische Periode in der Slowakei*, in *SLA*, IX, 1961, p. 163, 174, fig. VII; M. Párducz, *Vekerzug*, II, fig. X, XI; M. Párducz-D. Csallány, *Székítakori leletek a Szentesi múzeumban*, in *AE*, V—VI, 1944—1945, fig. XLI, 8, XLIV, 12, XLVII, 2; M. Párducz, *Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely-Kishomok aus der Bronze, Skythen, La Tène*

und Germanenzeit, in *Dolgozatok, Szeged*, XVI, 1940, fig. V, 6—8.

⁹² B. Filov, *Новооткрыти тракийски гробници от Дуванли*, in *Izvestia-Institut*, VII, 1932—1933, fig. 56/20, 21.

⁹³ A. Kisa, *Das Glas im Altertum*, I—III, Leipzig, 1908.

⁹⁴ Herodot, V, 6.

⁹⁵ S. I. Rudenko, *Der zweite Kurgan von Pasyryk*, Berlin, 1951; N. M. Beliaev, *Украшения позднеантичной и ранне византийской одессы*, in *Recueil d'études dédiés à la mémoire de N. P. Kondakov*, Praga, 1926, p. 202—203, fig. 1; R. T. Talbot, *The Scythians*, New York, 1957, fig. IV.

roase ca perlele de sticlă sînt și ștampilele din lut ars (pintadere) în inventarul mormintelor din sec. V—IV î.e.n. și anume atît în Slovacia cît și în Ungaria⁹⁶; mai rar apar aceste pintadere în Transilvania și izolat în partea de răsărit a Romîniei (Stîncești). Aceste pintadere diferă ca mărime, tip și motiv decorativ. Întrucît o mare parte din ele sînt prevăzute cu o gaură, se poate presupune că ele erau purtate la gît. Astfel de ștampile nu au fost întîlnite în ținuturile scitice ale Mării Negre, totuși, ca și psaliile de fier, ele sînt documentate în Caucaz și anume în perioada prescitică. În stadiul actual al cercetărilor, trebuie să considerăm ștampilele de lut ca o manifestare culturală a regiunilor cuprinzînd Slovacia, bazinul Tisei și Romînia. Din nefericire, asemenea ștampile nu sînt cunoscute în Bulgaria. Presupunem că aceste obiecte puteau să servească pentru decorare, ca ștampilă și ca obiect pentru desen⁹⁷.

Studiind problematica scitică nu poate fi neglijat ritul de înmormîntare din Hallstatt-ul tîrziu din regiunile la care ne referim în articolul nostru. În general, s-a considerat Europa de sud-est și o parte a Europei centrale — ținutul dintre Tisa mijlocie și Transilvania — ca centru al preținșilor sciți. În ultima vreme, în această arie a fost inclus și sudul Slovaciei, respectiv partea de sud-vest a acestui spațiu⁹⁸. O contribuție la rezolvarea problemei ritului de înmormîntare din sec. V—IV î.e.n. a adus-o M. Párducz prin săpăturile de la Szentes-Vekerzug din Ungaria⁹⁹ precum și săpăturile făcute, de autorul acestui articol, la Chotin, în sud-vestul Slovaciei¹⁰⁰. În legătură cu problema ritului de înmormîntare trebuie precizat ceea ce prezintă deosebit această regiune. Sînt considerate ca morminte „scitice” clasice acelea de la Tápíószentmárton, Zöldhalompusztá, Gyoma și Gyöngyös. În aceste descoperiri ritul de înmormîntare este mereu același: incinerare în mormînt tumular. La Gyoma groapa mormîntului era căptușită cu lemn. M. Párducz, pe baza săpăturilor sale de la Szentes-Vekerzug, a determinat așa numita grupă Vekerzug, și anume nu numai luînd în considerație ritul de înmormîntare (incinerare și inhumare în poziție întinsă sau chircită), ci și după prezența elementelor de cultură materială, caracteristice, întîlnite mai adesea, ca de exemplu, psaliile de fier. În acest cimitir s-au găsit morminte de cai îngropați împreună cu căruțe¹⁰¹. Dar nici într-un caz aceste morminte de cai nu erau în legătură cu acelea de oameni. În unele cazuri, căruța, în prealabil, fusese distrusă sau arsă și așezată astfel peste calul înmormîntat. La Chotin (Slovacia) ritul de înmormîntare este foarte asemănător celui de la Szentes-Vekerzug. Aici s-au găsit și morminte de incinerare pe lîngă cele de inhumare, și anume cu schelete în poziție întinsă sau chircită, așezate în mod excepțional pe burtă sau în poziție șezîndă. Dintr-un număr de 12 schelete de cai (semnalate pînă în 1962), 10 erau înmormîntați aparte și numai în două cazuri s-a găsit cîte un schelet de cal, respectiv unul într-un mormînt uman de inhumare și altul într-unul de incinerare. În acest cimitir s-au găsit cele mai bogate morminte, parțial jefuite, al căror tumul era construit cu pămînt. Se întîlnesc morminte duble, sau chiar triple (respectiv soț și soție; soț, soție și copil). Dintre necropolele cercetate pînă acum în Slovacia, cea mai vestită este aceea

⁹⁶ M. Dušek, *op. cit.*, în *SLA*, IX, 1962, p. 163, fig. 1, 6, 7.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ M. Párducz, *Vekerzug*, I, II, III, în *ActaArch*, respectiv, II, IV, V.

¹⁰⁰ M. Dušek, *op. cit.*

¹⁰¹ M. Párducz, *op. cit.*

de la Senec (săpată de B. Chropovský)¹⁰² iar cea mai estică, aceea de la Michalovce, cercetată de Z. Cilinská¹⁰³ și atribuită culturii Kuštanovice, deși după elementele de inventar aparține grupei Vekerzug.

În ceea ce privește Transilvania, deocamdată aici predomină mormintele de inhumație, cu excepția necropolei de la Ciumbrud (raionul Aiud), unde, alături de morminte de inhumație, apar și acelea de incinerație¹⁰⁴.

Cultura Kuštanovice se caracterizează prin morminte de incinerație cu movile fără construcție de piatră¹⁰⁵. Tumulul are formă circulară pînă la ovală. Mormîntul tumular XI se situează, prin inventarul său de factură La Tène, în afara culturii Kuštanovice. Regiunea din vestul Podoliei și sudul Poloniei formează o grupă deosebită atît din punct de vedere al ritului funerar cît și al elementelor din inventarul mormintelor¹⁰⁶. Ca și în cercul Kuštanovice, apar și aici morminte tumulare cu deosebire că în acest din urmă caz la construirea movilelor s-au folosit pietre. După construcția mormintelor tumulare distingem aici două grupe. Prima grupă o formează mormintele tumulare, în care întîlnim un cerc de piatră cu un diametru de 8—10 m. În mijocul acestui cerc s-a săpat groapa mormîntului care de asemenea este căptușită cu pietre. Cea de-a doua grupă constă din tumuli avînd un diametru de 5 m, la care groapa mormîntului respectiv este căptușită cu birne de lemn și acoperită cu pietre. În ambele grupe de morminte tumulare s-a semnalat o singură construcție din lemn. O deosebire esențială în felul ritului de înmormîntare, față de acela caracteristic culturii Kuštanovice, constă în faptul că în grupa din Podolia este reprezentat deopotrivă atît ritul incinerației cît și acela al inhumației. Prima grupă de morminte tumulare se caracterizează prin inhumație, cea de-a doua prin incinerație. După resturile scheletelor, ale au fost așezate în poziție chircită¹⁰⁷. În această arie, ca și la Vekerzug și Chotin, sînt documentate morminte duble. Morminte de cai nu s-au găsit totuși, deși piesele de harnașament nu lipsesc din inventarul funerar.

Cel de-al patrulea grup îl constituie regiunile din vecinătatea de răsărit a Carpaților, de pe teritoriul Romîniei, caracterizate prin morminte de inhumație, datînd dintr-o fază hallstattiană mai veche, cu schelete în poziție chircită și fără elemente scitice în inventarul lor, cum este cazul necropolei de la Stoicani¹⁰⁸.

Necropola tumulară de la Balta Verde¹⁰⁹, datată în sec. VI î.e.n., se caracterizează prin morminte de inhumație în movilă; aici este vorba însă de o influență ilirică (același lucru se poate spune și despre cimitirul de la Ferigile). Pînă nu demult, din cauza insuficienței cercetărilor, nu se putuse preciza dacă pentru această etapă este caracteristic numai ritul inhumației sau numai incinerația. Cercetările mai ample din ultimii ani de la Bîrsești și din alte locuri¹¹⁰ au permis să se conchidă că Hallstattul tîrziu se caracterizează prin morminte de incinerație. Avînd în vedere acest fapt, trebuie să revenim asupra părerii

¹⁰² B. Chropovský, *Skythisch Hallstattzeitliches bi-rituelles Gräberfeld in Senec*, în *Studijné zvesti AU-SAV*, 9, Nitra, 1962, p. 131—142.

¹⁰³ Z. Cilinská, *op. cit.*

¹⁰⁴ I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumbrud*, în *Materiale*, VII, p. 191—199.

¹⁰⁵ J. Böhm, *op. cit.*

¹⁰⁶ T. Sulimirski, *Scythowie ...*, Lwow, 1936.

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 187.

¹⁰⁹ D. Berciu-E. Comșa, în *Materiale*, II.

¹¹⁰ S. Morintz, *op. cit.*

emise anterior în ceea ce privește Moldova, ca o regiune căreia îi este caracteristic ritul inhumăției; acest rit se leagă numai de faza mai veche hallstattiană în timp ce pentru perioada mai târzie este caracteristică incinerăția¹¹¹. În această din urmă perioadă mormintele tumulare sînt acoperite cu pămînt și pietre de rîu (Bîrsești) sau numai cu pietre¹¹².

O grupă importantă o constituie aceea documentată pe teritoriul Bulgariei caracterizată prin necropolele tumulare cu morminte în cutie de piatră așezate în mijlocul movilelor. Resturile cinerare erau depuse în urnă (Rovno)¹¹³. În schimb, cimitirele tumulare de la Bașova, lângă Duvanli, se caracterizează prin prezența gropilor căptușite cu lemn, deși aici este vorba de morminte de incinerăție¹¹⁴. Dimpotrivă, în mormintele tumulare de la Alexandrovo¹¹⁵, Malka Brestnița, lângă Teteven¹¹⁶, Bajlovo ca și la Debnevo sînt documentate atît mormintele de incinerăție cît și acelea de inhumăție¹¹⁷. Necropola tumulară de la Bașova a fost datată de I. Velkov la sfîrșitul secolului V î.e.n.¹¹⁸ iar necropolele tumulare de la Lovceanska și Tetevensko sînt datate de V. Mikov în secolele V-IV î.e.n.¹¹⁹. Cimitirul tumular de la Rovno este datat de M. Mircev în secolele VII-VI î.e.n.¹²⁰, iar A. Milčev datează necropola de la Debnevo deopotrivă în secolele VII-VI î.e.n.¹²¹. B. Filov datează necropola tumulară de la Duvanli în sec. V î.e.n.¹²².

Comparînd regiunile de care ne-am ocupat mai sus, constatăm că în Hallstatt-ul tîrziu, în regiunile de la est de Carpați predomină ritul incinerăției cu morminte tumulare, spre sud însă, și anume pe teritoriul Bulgariei, se întîlnește atît incinerăția cît și inhumăția în movile. Dimpotrivă, în regiunile situate la vest de Carpați constatăm biritualismul (morminte de inhumăție cu scheletele în poziție întinsă sau chircită), însă numai în mod excepțional în movile (Zöldhalompusztá, Szentes-Vekerzug, Tápiószentmárton, Gyoma). În mormîntările de cai cu resturi de căruță, ca acelea de la Szentes-Vekerzug, sau în mormîntări izolate de cai (Chotin în Slovacia, Szentes-Vekerzug în Ungaria) nu se mai întîlnesc în nici unul din cimitirele din regiunile studiate de noi. Astfel de morminte nu se cunosc încă în regiunile scitice din stepele Mării Negre.

În curganele scitice cu inventar luxos au fost descoperite morminte cu cai dar nu de cai; căpetenia scită este înmormîntată împreună cu caii, ceea ce constituie o deosebire fundamentală între regiunea scitică a Mării Negre și aceea a bazinului Tisei și Slovacia, ultimele neputînd fi considerate nici scitice și nici influențate de sciți. Astfel de morminte nu se cunosc pînă în prezent în Moldova unde ar trebui să existe, dacă admitem o invazie scitică dinspre est spre vest. Ele nu sînt documentate nici în Transilvania. Transformarea în concepția despre viață nu putea să survină brusc și mai ales cu atît mai puțin la o pătură superioară pe care sciții ar fi reprezentat-o în centrul și sud-estul Euro-

¹¹¹ M. Dušek, *op. cit.*, în *SlA*, IX.

¹¹² Al. Vulpe, *op. cit.*; S. Morintz, *op. cit.*; M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*

¹¹³ M. Mircev, *op. cit.*; B. Filov, *op. cit.*; I. Velkov, *op. cit.*

¹¹⁴ B. Filov, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VII, p. 217-280.

¹¹⁵ V. Mikov, *op. cit.*

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ P. Popov, *op. cit.*

¹¹⁸ I. Velkov, *op. cit.*

¹¹⁹ V. Mikov, *op. cit.*

¹²⁰ M. Mircev, *op. cit.*

¹²¹ A. Milčev, *Das Hügelgrab bei der Ortschaft Debnevo in Bulgarien*, în *SlA*, VI, 1958, p. 99-108.

¹²² B. Filov, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VI, 45-56; *idem*, *op. cit.*, în *Izvestia-Institut*, VII, p. 217 și urm.

pei. Ne este cunoscut din Herodot, că cea mai mică violare a obiceiurilor scitice de către străini, era pedepsită foarte aspru¹²³. Incinerarea nu este cunoscută la căpeteniile scite și de aceea mormintele de incinerare cu un inventar bogat în aur nu pot fi atribuite sciților. M.Fettich ocupându-se de elementele de inventar de la Zöldhalompusztá crede că ele au fost produse după modele scitice¹²⁴. Dacă avem în vedere faptul că atelierele grecești din regiunea pontică lucrau pentru sciți și traci și acela după care căpeteniile tracice importau diferite produse din atelierele greco-scitice din Ucraina de vest¹²⁵, ajungem în mod cert la părerea că nici descoperirile „scitice” din Bulgaria și nici acelea documentate în necropolele tumulare cu morminte de incinerare de la Zöldhalompusztá, Tápiószentmárton și Gyöngyös nu aparțin căpeteniilor scite¹²⁶.

Ele aparțin au căpeteniilor tracice influențate de cultura scitică. În descrierea ritului de înmormintare al sciților Herodot menționează numai inhumarea atât pentru șefii sciți cât și pentru ceilalți membri ai acestui grup etnic¹²⁷. Totuși, în descrierea ritului de înmormintare al tracilor, el deosebește inhumarea și incinerarea și chiar în tumuli. Mai departe Herodot relatează că la traci soțul se înmormintează împreună cu soția sa¹²⁸. Cercetările arheologice din necropolele scitice din regiunea pontică a U. R. S. S. confirmă aceste informații ale lui Herodot. Da asemenea, săpăturile din Bulgaria, România, Ungaria și sudul Slovaciei confirmă deopotrivă relatările aceluiași autor grec despre traci.

Cercetările arheologice din R. S. S. Ucraineană și R. S. S. Moldovenească au dovedit de asemenea, că, începând cu sfârșitul secolului VII î.e.n., populațiile scitice de stepă au influențat evoluția culturală a triburilor de pe malul drept al Niprului. După A.I.Meliukova încă din Hallstatt-ul timpuriu triburile tracice afectaseră regiunea Nistrului, totuși această grupă tracică nu a avut o influență prea mare asupra evoluției culturale de acolo¹²⁹. Prin sosirea tracilor, influența sciților — care în Hallstatt-ul timpuriu se exercitase prin Moldova spre Transilvania — a fost întreruptă. Descoperirile tracice din România întregesc numai și scot în evidență separarea regiunilor carpato-dunărene și a aceloră situuate mai la sud, de influența scitică¹³⁰. O dată cu înaintarea tracilor spre nord, prin Dobrogea, în Moldova și în regiunile învecinate, s-a stăvilit expansiunea scitică către sud. Descoperirile scitice din Moldova și din regiunile situate în extremitatea de sud a Moldovei sînt, în comparație cu acelea autohtone, atât de reduse ca număr încît nu se poate vorbi nici de o ocupație durabilă a unor anumite părți ale spațiului respectiv de către sciți și nici de prezența lor masivă. Atacul regelui Ateas în anul 339 în Dobrogea, împotriva regelui Filip al Macedoniei, nu a avut ca urmare o supunere (stăpînire) de o durată mai mare a sciților aici. Relațiile comerciale ale sciților cu orașele grecești duceau desigur prin regiunile stăpînite de traci. De asemenea, comerțul cu aur, fier și sare din

¹²³ Herodot, IV, 76.

¹²⁴ N. Fettich, *La trouvaille Scythe de Zöldhalompusztá près de Miskolc*, Budapest, 1928.

¹²⁵ A. Aricescu, *op. cit.*; A. A. Iessen, *Recká kolonizace severního cernomori*, Praga-Brno, 1951.

¹²⁶ B. Filov, *op. cit.*; M. Dušek, *op. cit.*, în *SlA*, IX, 1961.

¹²⁷ Herodot, IV.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ A. I. Meliukova, *Памятники скифского времени*, p. 100—102.

¹³⁰ A. I. Meliukova, *Культура эпохи поздней бронзы и скифского периода в степном Поднестровье*, comunicare prezentată cu ocazia seminarului romîno-sovietic în legătură cu probleme de comună primitivă, București, octombrie, 1962; Dorin Popescu, *Problema Sciților pe teritoriul R.P.R.*, *ibidem*; M. Petrescu-Dîmbovița-Adrian Florescu, *Sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului pe teritoriul R.P.R. în lumina ultimilor cercetări arheologice*, *ibidem*.

Transilvania ducea tot prin regiunile tracice. Conviețuirea pașnică dintre populațiile autohtone și acelea apropiate tracice este dovedită prin necropolele atât de la est cît și de la vest de Carpații Transilvaniei, unde, în ultimul caz, în bazinul Tisei și în Slovacia sînt documentate cimitire birituale. Ceramica lucrată la roată constituie alături de alte elemente de cultură materială (perle de sticlă, psalii, etc.) o dovadă asupra rolului de intermediari al tracilor. Sciților nu le erau cunoscute aceste produse și nici tehnica lor de prelucrare așa că ei nu puteau să le răspîndească. Dimpotrivă, tracii cunoșteau produsele pentru uzul sciților din contactul nemijlocit cu orașele grecești de pe teritoriul Mării Negre și, în acest fel, ei au devenit, în parte, și răspînditorii culturii scitice.

Pe baza acestei treceri în revistă a faptelor, putem considera că sudul Slovaciei, sudul Ungariei, România și Bulgaria, începînd aproximativ cu a doua jumătate a sec. VI î.e.n. pînă la începutul sec. III î.e.n., formează un cerc cultural cu trăsături comune, care se află sub o puternică influență din Tracia impregnată de o serie de elemente de cultură scitică și grecească. Descoperirile tracice de pe teritoriul României ca și acelea de pe teritoriul R. S. S. Moldovenești atestă ruperea legăturilor din regiunile sudice și ca o consecință a acestui fapt porțiunea situată la vest de acest spațiu ajunge sub influența triburilor tracice. Populația autohtonă, care a fost organizată de aceste triburi, a ținut piept mai tîrziu celților, în înaintarea lor spre est. Sudul Slovaciei și estul Ungariei constituie o regiune de margine care a fost stăpînită de tracii.

Perioada traco-scitică, din regiunile de care ne-am ocupat mai sus, se încadrează între anii 550—350/300 î.e.n. La începutul acestei perioade populația autohtonă din Moldova a luat contact cu sciții iar în secolul IV î.e.n. se constată necropolele birituale hallstattiene tîrzii în bazinul Tisei și în sud-vestul Slovaciei cu un inventar constînd din ceramică lucrată la roată și perle din sticlă. Avînd în vedere imensitatea spațiului ce caracterizează perioada traco-scitică, care, la rîndul său, se leagă de etapa anterioară traco-cimeriană (750—550 î.e.n.), n-ar fi exclus ca în unele regiuni limita cronologică inferioară să poată fi coborîtă mai jos, ea fiind condiționată de apariția celților în masivul carpatic¹³¹.

MIKULAS DUŠEK (Nitra)

КАРПАТО-ДУНАЙСКИЕ ОБЛАСТИ И ЮЖНАЯ СЛОВАКИЯ В ПОЗДНЕМ ГАЛЬШТАТЕ

РЕЗЮМЕ

Находка в Весттерфельде, а также и другие подобные ей, некоторые из них изолированные, имеют большое значение в связи с гипотезой о направлении проникновения скифов из Причерноморских областей в Центральную Европу. Скифы безусловно засе-

¹³¹ J. Filip, *Keltové ve střední Evropě*, Praga, 1956, p. 274—289; T. Sulimírski, *Die thrako-kimmerische Periode in Südostpolen*, in *WPZ*, XXV, 1938, p. 129—151; I. Nestor, *Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus*

Rumänien, in *ESA*, IX, 1934, p. 175—186; M. Dušek, *Die thrako-skythische Periode in der Slowakei*, in *SLA*, IX, 1961, p. 155—174.

ляли территорию Румынии и частично ряд смежных областей (Подолию, Северо-восточную Болгарию), однако не в такой степени, как это предполагалось и предполагается еще.

Скифы жили на территории Румынии. Что касается Венгрии, Чехословакии и остальной части Центральной Европы, можно говорить лишь о находках, принадлежащих скифскому стилю, что однако еще не является доказательством наличия скифов в этих областях. В данной работе автор исследует скифский вопрос, основываясь главным образом на находках позднего гальштата как на территории Причерноморья, нижнего Подунавья и Молдовы, так и на юге Словакии.

Молдова входит в соприкосновение со скифской культурой во второй половине VI в. до н.э. и в начале V в. до н.э. В последнее время разрешению этого вопроса содействовали раскопки С. Моринца в курганном могильнике в Бырсешти на юге Молдовы (см. прим. 9) и Адриана Флореску в городище из Стынчешть на севере Молдовы.

Бырсештский курганный могильник относится автором к тем могильникам, инвентарь которых свидетельствует о наличии с одной стороны автохтонного элемента, а с другой стороны, восточно-скифского и юго-фракийского влияний.

В VII—VI вв. до н.э. связи между Молдовой и Карпато-дунайскими областями прерываются. В Олтении постепенно появляются гальштатские элементы, связанные с южно-дунайскими областями, где проживали фракийские племена. Таким образом, Добруджа и Олтения являются областями, через которые новое культурное течение южно-дунайского происхождения проникло в Молдову. В результате продвижения на север фракийских племен Молдова была изолирована от юго-западных областей Украины.

Далее автор констатирует, что Трансильвания в это время, по сравнению с Молдовой, имеет своеобразную эволюцию материальной культуры благодаря наличию богатых природных запасов золота, серебра и железа. Отсутствие этого сырья в находящихся на востоке от Карпат областях заставило население из Молдовы удовлетворять свои потребности путем ввоза готовых изделий из греческих причерноморских колоний; отсюда эти изделия проникали еще дальше на север и запад. Торговые сношения с греческими колониями, особенно в IV—III вв. до н.э., содействовали существенному постепенному изменению экономической структуры данных областей.

Для разрешения спорных вопросов, связанных с предполагаемым вторжением скифов в Венгрию и Чехословакию, необходимо учитывать положение в целом на данном пространстве в данную эпоху. Среди гальштатских поздних могильников, выявленных на юго-западе Словакии, следует упомянуть и могильник с трупосожжением из Нове-Замке. По мнению автора, этот могильник имеет очень большое значение, потому что в его инвентаре появляется тот же керамический материал, который встречается в период между концом V в. до н.э. и началом III в. до н.э. на очень обширной территории, включая Болгарию, Румынию, Тисский бассейн, Венгрию и частично Югославию (см. прим. 47). Общими формами, распространенными на этой обширной территории, являются так называемые урны типа Виллонова и мешковидные сосуды, украшенные выпуклостями на краю венчика или налпным валиком с отщипами либо с вдавленным пальцем орнаментом.

Начиная с V в. до н.э. в инвентаре могильников из Румынии, Болгарии, Тисского бассейна и юга Словакии появляются чашки, слепленные вручную или на гончарном круге, усеченно-биконической формы с возвышенной ручкой (см. прим. 52).

Данный керамический элемент, с точки зрения эволюции материальной культуры, представляет собой большой прогресс по сравнению с областями, расположенными на восток и запад рассматриваемой территории. Формы этой керамики неизвестны в областях, где можно говорить о присутствии скифов (степи на северном побережье Черного моря) (см. прим. 60).

Так называемые бронзовые посеребренные височные кольца с змеевидными открытыми концами не могут быть признаны скифскими, а железные псалмы, найденные в том же ареале, состоят из трех частей (см. прим. 72).

Скифские кинжалы типа акинака из причерноморских областей — двулезвийные. Кинжалы, найденные на территории Румынии, в Тисском бассейне и на юге

Словакии, однолезвийные или двулезвийные. Бронзовые трехгранные наконечники стрел, распространенные в центральной и юго-восточной Европе, не являются признаком наличия скифов в данных областях. Бронзовые дисковидные зеркала были изготовлены греческими мастерами, а позднее, в отдельных случаях, и местными мастерами на основе греческих прототипов. Ими пользовались фракийцы, скифы и греки.

Крестовидный мотив, являющийся составной частью конского убора, обнаружен в погребальном инвентаре скифских курганов, принадлежащих как Киевской, так и Полтавской группам VI—V вв. до н.э. (см. прим. 89). Такие предметы очень часто встречаются на территории Румынии.

Стекло, проникшее из Египта в Малую Азию, а оттуда в Грецию и греческие колонии, было воспринято потом фракийцами и распространено по территории Румынии и севернее до Словакии.

Фракийские находки из Румынии пополняют и уточняют различия между карпато-дунайскими и соседними западными областями в том, что касается скифского влияния. Продвижение фракийцев на север в Молдову, через Добруджу и соседние области, остановило экспансию скифов на запад.

Скифские находки в Молдове и в областях, находящихся южнее, очень ограничены и не позволяют еще говорить о более продолжительной скифской оккупации определенных частей этого пространства, а также и о наличии здесь большого числа скифов.

На основе этих данных можно установить, что юг Словакии и Венгрии, Румыния и Болгария, начиная приблизительно со второй половины VI в. до н.э. и до начала III в. до н.э., составляли ареал культуры, находившийся под сильным влиянием южно-дунайских фракийцев, оказывавшимся посредством ряда греческо-скифских элементов материальной культурой. Позднее автохтонное население, организованное фракийцами, сопротивлялось продвижению кельтов на восток, юг Словакии и восточная Венгрия явились окраинными областями территории, на которой господствовали фракийцы.

На данном пространстве фрако-скифский период длится от 550 до 350/300 гг. до н.э. Первые сношения местного населения Молдовы со скифами относятся к началу этого периода. Позднегалльстатские могильники из Тисского бассейна на юге и юго-западе Словакии, в инвентаре которых появляются сработанные на гончарном кругу керамика и стеклянные бусы, датируются IV в. до н.э. Принимая во внимание огромное пространство, характеризующее фракийско-скифский период, который в свою очередь связан с предыдущим киммеро-фракийским этапом (750—550 гг. до н.э.), можно бы отодвинуть нижнюю хронологическую границу для некоторых областей. Нижняя хронологическая граница определяется появлением кельтов в Карпатских горах.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Формы керамики позднего гальштатского периода 1—3, Хотин—Словакия; 4—5, Мунджиляр—Болгария (по Г. Фееру); 6—12, Равно—Болгария (по М. Мирчеву); 13, Сентеш—Венгрия (по М. Пардуцу); 14—16, Мунджиляр—Болгария.

Рис. 2. — Формы керамики позднего гальштатского периода (Румыния). 1, Бырсесть (по С. Моринцу); 2, Теюш (по И. Х. Кришану); 3, Чипэу-Гара (по Н. Власе); 4—6, Фериджеле (по А. Вульпе); 5, Боян (по В. Кристеску); 8—9, Бырсесть (по С. Моринцу); 7, Фериджеле (по А. Вульпе); 10—11, Бырсесть (по А. Вульпе).

Рис. 3. — Стеклянные бусы из Хотина—Словакия.

Рис. 4. — Стеклянные бусы. 1, 3, 5, Сентеш-Фекерауг—Венгрия (по М. Пардуцу); 2, Бенешгобо-Фенеш—Венгрия (по М. Пардуцу); 4, Сентеш-Йокшор—Венгрия (по М. Пардуцу-Г. Чаллани); 6, Тыргул-Секуеск—Румыния; Дуванли—Болгария; 8, Батош—Румыния; 9, Шейка Микэ—Румыния; 10, Турдаш—Румыния.

Рис. 5. — Орудия труда (1, 14); оружие (2, 6, 12—13); украшения (4, 5, 8, 9); конская сбруя (3, 7) и формы керамики (10—11) позднего гальштатского периода. 1—2, Нове-Замне—Словакия; 3—4, Хотин—Словакия; 5, Дуванли—Болгария; 6, Равно—Болгария; 7, Фериджеле—Румыния (по А. Вульпе); 8, Мунджиляр—Болгария; 9, Теюш—Румыния; 10—11, Сенец—Словакия (по Б. Храповскому); 12, Хотин—Словакия; 13, Бекешчобо—Венгрия.

LES RÉGIONS CARPATO-DANUBIENNES ET LE SUD DE LA SLOVAQUIE À L'ÉTAPE HALLSTATTIENNE TARDIVE

RÉSUMÉ

Les découvertes de Vettersfelde, ainsi que d'autres découvertes analogues, dont quelques-unes isolées, sont considérées comme une contribution à l'hypothèse que les Scythes aient avancé des régions du Pont vers l'Europe centrale. Le territoire de la Roumanie et une partie des régions voisines (la Podolie et la Bulgarie du nord-est) ont été indiscutablement habités par les Scythes, mais non pas aussi intensément qu'on le suppose d'habitude.

La Roumanie a été habitée par les Scythes. Quant à la Hongrie, la Tchécoslovaquie et le reste de l'Europe centrale, on peut parler d'une série de découvertes impliquant partiellement le style scythique, mais qui n'indiquent pas la présence des Scythes. Dans le présent travail, l'auteur apporte une contribution au problème scythique, en s'occupant surtout du territoire de la Moldavie et de l'espace compris entre le Danube et la mer Noire, ainsi que du sud de la Slovaquie.

La Moldavie vient en contact avec la culture scythique dans la seconde moitié du VIe siècle et au début du Ve siècle av.n.è. Ces dernières années, les fouilles effectuées par S. Morintz dans la nécropole tumulaire de Bîrsești — Moldavie du sud — (voir la note 9 de l'article) et celles d'Adrian Florescu à Stîncești — Moldavie du nord — où il s'agit d'une forteresse en terre, représentent également une contribution à ce problème.

La nécropole de Bîrsești se situe parmi celles dont l'inventaire atteste la continuité des éléments autochtones, ainsi que les influences scythiques (à l'est) et thraces (au sud).

Aux VIIe—VIe siècles av.n.è. les relations entre la Moldavie et les régions carpato-danubiennes ont été interrompues. En Olténie, les éléments hallstattiens provenant des régions sud-danubiennes, c'est-à-dire des régions habitées par les tribus thraces, font peu à peu leur apparition. C'est à travers la Dobroudja et l'Olténie que le nouveau courant culturel, originaire du sud du Danube, a pénétré en Moldavie.

A la suite de la progression des tribus thraces vers le nord, le territoire de la Moldavie a été isolé des régions situées au sud-ouest de l'Ukraine.

Par rapport à la Moldavie, la Transylvanie a connu à la même époque une évolution culturelle différente, déterminée par sa grande richesse en or, argent et fer. A cause de l'absence de ces matières premières dans la région de l'est des Carpates, on a importé des produits finis des colonies grecques situées au bord de la mer Noire, afin de satisfaire aux nécessités de la population de Moldavie; ces produits ont circulé ensuite plus loin, vers le nord et l'ouest.

Les relations commerciales avec le monde des colonies grecques, notamment aux IVe—IIIe siècles av.n.è., ont peu à peu contribué au changement essentiel de la structure économique des régions respectives.

Pour résoudre tous les problèmes concernant la soi-disant invasion des Scythes en Hongrie et en Tchécoslovaquie, on doit tenir compte de l'ensemble de la situation de cet espace à l'époque en question.

Parmi les nécropoles hallstattiennes tardives du sud-ouest de la Slovaquie, il faut mentionner celle de Nové Zámky, à tombes d'incinération, dans l'inventaire desquelles apparaît le même matériel céramique que celui datant de la période qui va de la fin du Ve siècle et le début du IIIe siècle av.n.è. et provenant du territoire de la Bulgarie et de la Roumanie, du bassin de la Tisza, de la Hongrie et partiellement de la Yougoslavie (voir la note 47). Les formes communes, répandues dans cet espace sont représentées par les soi-disant urnes du type Villanova et par les vases en forme de sac, ayant, sous la bordure, des proéminences ou une bande en relief, crénelée ou alvéolée.

A partir du Ve siècle av.n.è. dans l'inventaire des tombes de la Roumanie, de la Bulgarie, du bassin de la Tisza et du sud de la Slovaquie apparaissent les tasses,

travallées à la main ou au tour de potier, de forme bitronconique, ayant une anse en bande, surélevée (voir la note 52). Sous l'aspect de l'évolution culturelle, cet élément céramique constitue un progrès important par rapport aux régions situées à l'est ou à l'ouest de l'espace en question. Dans les régions où l'on peut parler d'un établissement des Scythes (les steppes du nord de la mer Noire), cette forme céramique n'est pas connue (voir la note 60).

Les soi-disant anneaux de tempe, en bronze, argentés, aux extrémités en tête de serpent, ne peuvent pas être considérés comme étant de provenance scythique.

Les mors en fer, qui ont la même aire de diffusion que les anneaux de tempe (voir la note 72), sont formés de trois parties.

Les akinakès scythiques rencontrés dans la région de la mer Noire ont deux tranchants. Ceux qui ont été trouvés sur le territoire de la Roumanie, du bassin de la Tisza et du sud de la Slovaquie ont un ou deux tranchants. Les pointes de flèche, à trois arêtes, en bronze, répandues au centre et au sud-ouest de l'Europe, ne constituent pas un indice de la présence des Scythes dans ces régions.

Les miroirs discoïdes en bronze ont été travaillés par des artisans grecs et, plus tard et isolément, par des artisans autochtones; d'après des prototypes grecs. Ils ont été utilisés par les Thraces, les Scythes et les Grecs.

Le motif cruciforme a été rencontré, comme partie constitutive, sur des pièces de harnachement qui se trouvent dans l'inventaire funéraire des tombes (kourganes) scythiques appartenant aux groupes Kiev, ainsi qu'à ceux de Poltavka datant du VIe—Ve siècle av.n.è. (voir la note 89).

La présence de ces pièces est très fréquente sur le territoire de la Roumanie. L'emploi du verre s'est répandu d'Égypte en Asie Mineure; ensuite, à travers la Grèce et les colonies grecques, il a été connu par les Thraces et diffusé sur le territoire de la Roumanie et même plus loin, jusqu'en Slovaquie.

Les découvertes thraces de Roumanie complètent et accentuent la différence qui existe entre les régions carpato-danubiennes et ses voisines de l'ouest en ce qui concerne l'influence scythique. La progression des Thraces vers le nord — en Moldavie — à travers la Dobroudja et les régions environnantes, a représenté un obstacle dans l'expansion des Scythes vers l'ouest.

Les découvertes scythiques de la Moldavie et des régions situées au sud de cette province sont fort peu nombreuses, de sorte qu'on ne peut encore parler d'une occupation scythique de durée quant à une certaine partie de cet espace, ni d'une présence massive des Scythes dans ces contrées.

En partant de ces faits on peut constater que le sud de la Slovaquie et de la Hongrie, la Roumanie et la Bulgarie ont formé ensemble, depuis la seconde moitié du VIe siècle av.n.è. approximativement et jusqu'au début du IIIe siècle av.n.è., une sphère de culture puissamment influencée par les Thraces situés au sud du Danube, influence facilitée par une série d'éléments de culture gréco-scythique.

La population autochtone, organisée par les Thraces, s'est opposée plus tard à la pénétration des Celtes vers l'est. Le sud de la Slovaquie et la Hongrie de l'est forment la zone périphérique de l'espace dominé par les Thraces.

La période thraco-scythique de l'espace mentionné est comprise approximativement entre 550 et 350/300 av.n.è. Au début de cette période a eu lieu le premier contact de la population autochtone de la Moldavie avec les Scythes: du IVe siècle av.n.è. datent les nécropoles hallstattiennes tardives du bassin de la Tisza et du sud et sud-ouest de la Slovaquie, dans l'inventaire desquelles apparaissent la céramique travaillée au tour de potier et les perles en verre. Tenant compte de l'immensité de l'espace qui caractérise la période thraco-scythique, liée à son tour à l'étape antérieure, thraco-cimérienne (750—550 av.n.è.), il se pourrait que la limite chronologique inférieure descende plus bas en quelques régions. La limite chronologique inférieure est marquée par l'apparition des Celtes dans le massif des Carpates.

EXPLICATION DES FIGURES

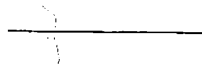
Fig. 1. — Fragments céramiques hallstattiens tardifs. 1—3, Chotin-Slovaquie; 4—5, Mundjilar—Bulgarie (d'après G. Fehér); 6—12, Ravná—Bulgarie (d'après M. Mircev); de Roumanie. 13, Szentes—Hongrie (d'après M. Párducz); 14—16, Mundjilar—Bulgarie.

Fig. 2. — Fragments céramiques hallstattiens tardifs; 1, Birsești (d'après S. Morintz); 2, Teiuș (d'après I. H. Crișan); 3, Cipău-Gară (d'après N. Vlăsa); 4—5, Ferigile (d'après Alex. Vulpe); 5, Boian (d'après V. Christescu); 8—9, Birsești (d'après S. Morintz); 7, Ferigile (d'après Alex. Vulpe); 10—11, Birsești (d'après Alex. Vulpe).

Fig. 3. — Perles en verre, trouvées à Chotin—Slovaquie.

Fig. 4. — Perles en verre. 1, 3, 5, Szentes-Vekerzug-Hongrie (d'après M. Párducz); 2, Békéscsaba—Fényes—Hongrie (d'après M. Párducz); 4, Szentes-Jakser—Hongrie (d'après M. Párducz—G. Csallány); 6, Tîrgu Secuiesc—Roumanie; 7, Duvanli—Bulgarie; 8, Batoș—Roumanie; 9, Șeica Mică—Roumanie; 10, Turdaș—Roumanie.

Fig. 5. — Outils (1, 14), armes (2, 6, 12—13), objets de parure (4, 5, 8, 9), pièces de harnachement (3, 7) et fragments céramiques (10—11) du type hallstattien tardif; 1—2, Nové Zámky—Slovaquie; 3—4, Chotin—Slovaquie; 5, Duvanli—Bulgarie; 6, Ravná—Bulgarie; 7, Ferigile—Roumanie (d'après Alex. Vulpe); 8, Mundjilar—Bulgarie; 9, Teiuș—Roumanie; 10—11, Senec—Slovaquie (d'après B. Chropovsky); 12, Chotin—Slovaquie; 13, Békéscsaba—Hongrie.

POPULAȚIA PALMIRENIANĂ DIN TIBISCUM ÎN LUMINA MONUMENTELOR EPIGRAFICE

Judecând după datele oferite de izvoarele epigrafice, cel mai ridicat procent de coloniști de origine orientală stabiliți în Dacia îl deține populația din Palmira. Acest lucru se datorește, înainte de toate, faptului că în provincie staționau trei unități militare, cu un efectiv destul de însemnat, ai căror soldați și ofițeri, în majoritatea lor, erau recrutați din Palmira sau din regiunea din vecinătatea acestui „oraș al deșertului”¹. Un număr de 27 de inscripții aflate în opt localități ne indică numele trupelor militare recrutate de pe teritoriul Palmirei, divinități palmireniene și templele acestora, precum și persoane cu nume specific palmirenian. La acestea se adaugă acum încă două inscripții, care completează știrile referitoare la colonizarea orientală pe teritoriul Daciei romane.

1. Fragment dintr-o placă de marmură de Bucova, cu inscripție latină, păstrată în Muzeul raional din Lugoj (nr. inv. 774), cu indicația că monumentul a fost aflat la Tibiscum (azi Jupa, raionul Caransebeș, reg. Banat). Din primul sau primele rînduri nu a rămas nimic; de asemenea au dispărut și marginile laterale. Ultimul rînd ne permite să vedem că acesta de fapt încheia textul inscripției (fig. 1). Literele fiind clare și frumoase dovedesc că monumentul a fost lucrat cu oarecare grijă, deși marginile sînt lipsite de chenar. Dimensiunile: $0,28 \times 0,19 \times 0,05$ m; literele de 4,3—2,2 cm. Condițiile de aflare nu se cunosc², dar în mod cert se poate spune că inscripția a putut ajunge în colecția muzeului numai de la Tibiscum, unde se mai găsesc obiecte provenite din acest important centru roman.

În rîndul întîi, literele ALAC sînt neîndoielnice. Ținînd seama de locul de găsire a inscripției³, litera a cincea putea fi numai H; deci rîndul întîi poate

¹ M. Rostovtzeff, *Storia economica e sociale dell'impero romano* (trad. G. Sanna), Firenze, 1933, p. 316.

² Inscripția nu a fost găsită în săpăturile lui G. G. Mateescu (comunicarea lui Oct. Floca), rămase de altfel necunoscute.

³ La Tibiscum își avea garnizoana *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* (B. Cserni, în *AE*, XXXII,

1912, p. 273—276; G. Forni, *Contributo alla storia della Dacia Romana*, extr. din *Athenaeum*, N.S. XXXVI, 1958, p. 62—63 și tot aici s-a găsit inscripția bilingvă (latină-palmireniană) a unui *optio ex n. Palmur.* (*CIL*, III, 7999) și inscripția latină a unui *mil. ex. n. Pal.* (*CIL*, III, 14 216).

fi citit [M]ALACH[BEL], divinitate bine cunoscută la Palmira⁴. În inscripțiile palmireniene, numele zeului apare מלכבל MLKBL⁵, iar în cele grecești Μαλαχβήλος⁶ și Μαλαχίβηλος⁷. În textele epigrafice latinești, numele aceluiași zeu, în majoritatea cazurilor, este scris *Malagbel* (dativul *Malagbello*, *Malagbeli* și chiar *Malagbel*)⁸, prescurtat *Malag*⁹, *Mal*¹⁰ și *M*¹¹ și într-un singur caz *Malachibel* (dat. *Malachibelo*)¹². În inscripția de la Tibiscum a putut fi ori, *Malachbello*, ori eventual *Malachibelo*. Grafia cu *ch* în loc de *g* este unică pînă

Fig. 1.

acum în Dacia. Dar, deoarece textul a dispărut într-o bună măsură, iar inscripția începea cu o dedicație către o divinitate, probabil că numele zeului era însoțit de unul dintre epitetele sau atributele cunoscute și din alte inscripții latine. Astfel cu *Sol: deo Soli invicto Malachibelo*¹³, *Soli sanctissimo sacrum* (în textul palmirenian *Malakbello et diis Palmyrae*)¹⁴, *deo Soli Malagbello*¹⁵; cu *sanctus*; *Malagbello aug. sancto sacrum*¹⁶, *deo sancto Malagbello*¹⁷; cu *numen*: *d(omino) deo numini Malagbello*¹⁸, *deo numini Malagbello*¹⁹, ori simplu *deo Malagbello sacrum*²⁰ și *deo Malagbello*²¹. Oricare dintre aceste variate formule au putut însoți numele lui Malachbel în inscripția de la Tibiscum. N-ar fi exclus însă ca numele lui Malachbel să fi stat alături de *Iarhibol* și *Aglibol*, care împreună formau una dintre cunoscutele triade palmireniene²². O altă

⁴ Drexler, *Roschers Lexikon*, II, 2, 2 293 și urm.; R. Dussaud, în *RA*, 1903, 1, p. 143–146, 375–382; 1904, p. 206–207; J. Dobias, *Bidluov Sbornik*, Praga, 1928, p. 38; Fr. Cumont, *Les religions orientales dans le paganisme romain*, Paris, 1929, p. 104; Preisendanz, în *RE*, XIV, 824–828; J. G. Février, *La religion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 4–5, 65–68; H. Seyrig, în *Syria*, XIII, 1932, p. 190–195; NVIII, 1937, p. 198–206; O. Eissfeldt, *Tempel und Kulte syrischer Städte in hellenistisch-römischer Zeit*, Leipzig, 1941, p. 83 și urm.

⁵ *CIL*, VI, 710 (= *ILS*, 4 337); Drexler, *op. cit.*, 2 294; Th. Nöldeke, în *CIL*, III, sub nr. 7 954; Février, *op. cit.*, p. 65–66.

⁶ *CIL*, VI, 51 (= *IG*, 670); *CIG*, 4 480.

⁷ *AnnÉp*, 1937, 13.

⁸ *CIL*, III, 7 954 (= *ILS*, 4 341), 7 955, 7 956, 12 580; VIII, 2 497 (= *ILS*, 4 339), 18 024; E. Albertini, *Inscriptions d'El Kantara et de la région*,

extr. din *Revue Africaine*, nr. 348–349, trimestrele 3–4 (1931), p. 13.

⁹ *CIL*, VIII, 18 020 (= 8 795 = *ILS*, 4 340); Albertini, *op. cit.*, p. 14–15.

¹⁰ *AnnÉp*, 1901, 114; 1940, 148.

¹¹ Albertini, *op. cit.*, p. 1, nota 2.

¹² *CIL*, VI, 31 036 (= *ILS*, 4 338).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *CIL*, VI, 710 (= *ILS*, 4 337).

¹⁵ *CIL*, III, 7 956.

¹⁶ *CIL*, VIII, 2 497 (= *ILS*, 4 339).

¹⁷ *CIL*, III, 7 955; VIII, 18 024.

¹⁸ E. Albertini și P. Massiera, în *REA*, XLI, 3, 1939, p. 236; *AnnÉp*, 1940, 150.

¹⁹ *AnnÉp*, 1940, 148.

²⁰ *AnnÉp*, 1901, 114.

²¹ *CIL*, III, 12 580; Albertini, *op. cit.*, p. 1, 13.

²² Cumont, *op. cit.*, p. 254; Février, *op. cit.*, p. 69–70; Seyrig, în *Syria*, XIII (1932), p. 190–195; Eissfeldt, *op. cit.*, p. 83.

posibilitate ar fi ca numele zeului să fi fost scris în fruntea altor divinități palmirenene, din afara triadei, cum este cazul textului inscripției votive de la templul palmirenienilor din Sarmizegetusa ²³.

În rîndul al doilea, literele GGG (a doua puțin stricată) permit să se încrească [*pro sal(ute) ddd nnn au*]GGG, litere urmate îndată de numele dedicantului P.A[*el(ius)...*]. Gentiliul *Aelius* este întîlnit la Palmira, dar într-o măsură mult mai mare el era purtat de palmirenienii emigrați ²⁴.

Ultimul rînd, *vet(eranus) ex op[t(ione)]*, sau *vet(erani)*, arată că cel ce a ridicat sau a renovat edificiul (*templum, aedem*) a fost un veteran din *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*.

Deși partea pierdută din inscripție nu poate fi nicidecum recuperată în întregime ei, totuși, drept urmare a celor arătate mai sus, se poate susține următoarea lectură :

.....M]alach[belo.....

....*pro sal(ute) d(ominorum) n(ostorum) Au]g(ustorum) (trium), P(ublius)*
A[*el(ius)...*

.....*vet(eranus) ex op[t(ione).....*

Pînă acum în Dacia templele divinităților palmirenene erau cunoscute numai la Sarmizegetusa ²⁵ și Porolissum ²⁶. Inscripția templului lui Malachbel de la Tibiscum poartă data anilor 209—211, cînd Septimiu Sever domnește împreună cu fiii săi Caracalla și Geta, ambii *Augusti*, deși în inscripții titlul de *Augustus* era purtat de Geta și înainte de 208, cînd era numai *Caesar* ²⁷. În consecință, inscripția se datează mai sigur între anii 198 și 211. Probabil că în inscripție se vorbea nu atît despre întemeierea templului, cît mai curînd despre o restaurare. De altfel, tot în vremea Severilor se reface templul zeului palmirenian *Bel* de la Porolissum ²⁸ și, probabil, că tot acum se fac anumite lucrări de renovare la templul *dei patrii* palmirenieni *Malagbel, Bebellahamon, Benefal* și *Manavat* de la Sarmizegetusa ²⁹.

2. Tot în muzeul raional din Lugoj se găsește fragmentul unei plăci funereare, lucrată dintr-o rocă de culoare gălbuie de slabă consistență. Ca loc de descoperire se indică tot localitatea Tibiscum. Dimensiunile : 0,65 × 0,55 × 0,20 m ; literele, inegale și de o imprimare destul de slabă, sînt de circa 4 cm ; cuvintele întotdeauna au fost despărțite prin puncte. Pe margini se mai observă conturul

²³ *CIL*, III, 7 954 (= *ILS*, 4 341).

²⁴ *CIL*, III, 1 471, 1 472, 7 693, 7 954 (= *ILS*, 4 341), 7 999, 12 587, 14 216 ; VI, 31 036 (= *ILS*, 4 338) ; *SEG*, VII 138 ; Á. Buday, *Dolgozatok*, IV, 1913, p. 257—258 ; cf. M. Lambertz, în *Glotta*, V, p. 153 ; Eissfeldt, *op. cit.*, p. 67.

²⁵ *CIL*, III, 7 954 (= *ILS*, 4 341) ; G. Téglás, în *AE*, XXVI, 1906, p. 321 și urm. ; C. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 228, pe Dealul Dălineștilor. O altă inscripție din Sarmizegetusa, aflată în colțul de sud-vest al incintei orașului, indică existența unui al doilea templu palmirenian, ridicat de un colegiu de preoți (*sacerdotes templum ex suo fecerunt*), după cît se pare

originari din Palmira (cf. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 250) ; Oct. Floca, în *ED*, VI, 1935, p. 218—219, 222—223.

²⁶ A. Stein, în *ACMIT*, V, p. 3 a extrasului ; C. Daicoviciu, în *RE*, XXII, A, 268.

²⁷ Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 57.

²⁸ Idem, în *ACMIT*, V, p. 3 și urm. (extras).

²⁹ *CIL*, III, 7 955, din anii 222—234. Tot din acești ani datează și inscripțiile *CIL*, VIII, 18 020 (= 8 795 = *ILS*, 4 340), *AnnÉp*, 1940, 148, 150 de la Messad (Numidia). Și cel de-al doilea templu palmirenian de la Sarmizegetusa pare să fi fost ridicat în vremea domniei lui Caracalla (cf. Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 251).

unui chenar. Grafia și execuția întregului monument sînt destul de simple (fig. 2). Ca și la inscripția de mai sus, nici pentru aceasta nu se cunosc condițiile de aflare.

În rîndul întîi al textului se poate citi BANA (AN în ligatură) și apoi G, prescurtare pentru *G(aius)*, urmînd apoi un gentiliciu începător cu M, după care textul dispăre, lăsînd loc, aproximativ, pentru patru litere, și apoi litera N în-

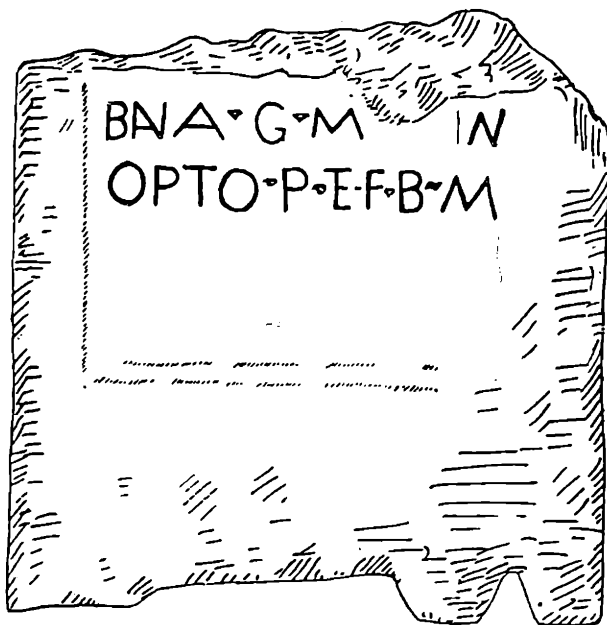

Fig. 2.

deajuns de vizibilă. S-ar putea ca înaintea lui N să fi fost litera I, a cărei trăsături par să se distingă. N-ar fi exclus ca în spațiul dintre N și chenar să mai fi existat una sau două litere, care împreună formau un cognomen. Rîndul următor începe cu cuvîntul OPTO, care aici trebuie înțeles ca o scriere greșită pentru *opt(i)o*. Urmău apoi șase litere : P *p(atri)* sau *p(arentibus)*, ET în ligatură, F *f(ilio)*, *f(iliae)*, *f(iliis)* sau *f(ratri)*, *f(ratribus)* și BM *b(ene) m(eren- tibus)*.

Din numele primului dedicant a rămas numai BANA, care făcea parte dintr-un cognomen, iar cel de-al doilea dedicant, cu numele atît de trunchiat, trebuie să fi fost un *optio* în *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*.

BANA, după cît ne putem da seama din context, este tot un nume personal, cunoscut în onomastica semită fie sub această formă, fie în compuse. Deși ceva asemănător se regăsește și în onomastica celtică³⁰ greco-cretană³¹, africană³², micro-asiatică³³, iraniană³⁴ (ca și în lexicul celtic³⁵ și dialectal grecesc³⁶), totuși, ținînd seama că cel de-al doilea dedicant era un *optio* la Tibiscum, numele *Bana* poate fi de origine palmireniană. Dacă în celelalte regiuni siriene variantele și compusele

³⁰ A. Holder, *Altceltischer Sprachschatz*, I, Leipzig, 1896, 341, și în Nachtrage 799.

³¹ S. Ricci, în *Monumenti Antichi*, II, 1893, p. 289, Βρυξίβουλος; F. Halbherr și M. Guarducci, *Inscriptiones Creticae*, Roma, 1939, p. 125, BANAQΣ (fem.).

³² *CIL*, VIII, 25 954; *ILS*, 6 100, Banno; *CIL*, VIII, 21 333, Baniura; cf. Lambertz, în *Glotta*, IV, p. 86, 102; *AnnEp*, 1955, 133, Cabanus; J. Schmidt, în *RE*, I, 13, semînția Abani în Mauretania; vezi și Fr. Preisigke, *Namenbuch*, Heidelberg, 1922, p. 71.

³³ Joh. Sundwal, *Die einheimischen Namen der Lykier nebst einem Verzeichnisse kleinasiatischer Namenstämme*, Leipzig, 1913, p. 113, localitatea Κάρβα-να; *SEG*, VI, 466, 502, Βάν, Βάναλις.

³⁴ În afară de cunoscutul Artabanus se mai cunosc : Βάνης în mediul scito-sarmatic (M. Vasmer, *Eberls*

RL, XII, p. 241; L. Zgusta, *Die Personennamen griechischer Städte der nördlichen Schwarzmeerküste*, Praga, 1955, p. 83) și Βρυδάσπος (Dio Cass., 71, 16), rege iazyg.

³⁵ *OGAM*, IV, 2 (1952), p. 223.

³⁶ *TGL*, II, 103, 105–107; H. G. Liddell și R. Scott, *A Greek-English Lexikon* (ed. H. Stuart Jones), Oxford, 1925, p. 305; Lambertz, în *Glotta*, IV, p. 123. E dificil de a se presupune că BANA din inscripția tibiscensă a putut fi un cognomen latin de felul: Albana, Libana, Norbana, Urbana etc. În onomastica italică se cunoaște cazul unic al gentiliciului Banius (W. Schultze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Berlin, 1933, p. 516), ceea ce, în cazul nostru, pare să fie exclus.

cu *bana* se întâlnesc în mod sporadic³⁷, la Palmira în schimb, în afară de *Bannaeus*³⁸ (care nu este decât forma latinizată din *Bana*, ca și *Barcaeus* din *Barcas*³⁹), apar ca ceva constant: Μαζαββάνας ⁴⁰, MEZABBNA ⁴¹, Μεζαββάνα ⁴², Μεζαββάν[α] ⁴³, Μεζαββ[άνας] ⁴⁴.

Din materialul epigrafic descoperit la Tibiscum mai putem deduce următoarele nume a căror origine palmireniană pare incontestabilă:

ANINAS (genit.), tatăl lui *Gaddes vete(ranus)* (*CIL*, III, 8 000), după cât se pare din *n. Palm. Tib.* La Dura-Europos este cunoscut un *Malchus Anini* din *coh. XX Palm.*⁴⁵ și, tot din aceeași unitate, *Maronas Ainei*⁴⁶, probabil o scriere greșită în loc de *A(n)inei*.

BARBARCAS, *Aur. Barbarcas* (C. Daicoviciu, în *ACMIT*, II (1929), p. 315). La Palmira este cunoscut *Barokay*⁴⁷, iar la Dura-Europos ΒΑΡΓΑΣ ⁴⁸. Numele este format din *bar* „fiu”⁴⁹ și *Barcas* (ca și BRHNYA Bar-chania „fiul grației”⁵⁰, BRNBW Βαρνάβου „fiul (zeului) Nabu”⁵¹, *Bar-zeki* „fiul lui Zeki”⁵² etc.). La Palmira întâlnim pe aceeași inscripție Βωννέους și Βαρβωννέους ⁵³ iar la Dura-Europos Βαρνέος Σηλέος și $\text{Σηλαῖος Βαρβαρνέος}$ ⁵⁴.

³⁷ În Orientul Apropiat nume personale formate cu *bana* se cunosc încă din epoca sumeriană (Eckh. Unger, *Eberts RL*, VI, p. 365, *A-hu-um-ba-ni*; H. Quiring, *Das Altertum*, IV, 1958, p. 209–210, *A-nu-ba-ni-ni*), iar în onomastica semită încă din mileniul al II-lea î.e.n. (F. Thureau-Dangin, în *Syria*, XIII, 1932, p. 236, *Ra-ba-na*, în textele de la Ras-Şamra). În epoca helenistică și romană: *Banaias* (cu variante) nume vechi la evrei (*TLL Onom.*, II, 1714); Βάνων , Βάνων la fenicieni (Pape-Benseler, *Wörterbuch der griech. Eigennamen*, I, Braunschweig, 1863–1870, p. 196; Niese, în *RE*, II, 2848); Βάνης , Βανείος la arabi (*SEG*, VII, 1 058, 1 211; Preisigke, *op. cit.*, 507); alte exemple la H. Wuthnow, *Die semitischen Menschnennamen*, Leipzig, 1930, p. 32. Se pot cita și nume de localități: *Bannis* (Benzinger, în *RE*, II, 2848; Dussaud, în *RA*, 1903, 1, p. 366–367), Βάνα (D. H. Müller, în *RE*, II, 2 844–2 845) și hidronimul *Abana* (Benzinger, în *RE*, III, 2 519–2 520). În compuse – *Acrabanus* (*CIL*, III, 1 175 = *ILS*, 7 168, *CIL*, III, 4 367 = H. Hofmann, *Römische Militärgabsteine der Donauländer*, Viena, 1905, p. 37–39, fig. 23; Wuthnow, *op. cit.*, p. 16; I. I. Russu, în *AJIN*, XI, 1946–1947, p. 13 a extrasului; idem, în *SCL*, VIII, 1957, p. 34–36), *Arwana* (?) (J. Cantineau, în *Syria*, XIX, 1938, p. 160), *Dabanus* (Wuthnow, *op. cit.*, p. 42), *Malabanus* și *Malabanus* (*CIL*, V, 150; E. T. Silk și C. B. Welles, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Fifth Season of Work Oct. 1931–March 1932* (edit. M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1934, p. 302; cf. I. I. Russu, în *SCL*, VIII, 1957, p. 34), *Sabanus* (*CIL*, VI, 10 117; cf. Lambertz, *op. cit.*, p. 122), *Samsbanas* (C. Hopkins, *The Excavations at Dura-Europos, Reports Oct. 1931–March 1932*, p. 151), *Zabidbanas* (*ibidem*, p. 148), Βανάβου genit. (*ibidem*, p. 167), Βαναρ... (Fr. Cumont, *Fouilles de Dura-Europos (1922–23)*, Paris, 1926, p. 306).

De altfel și lexicul semitic înregistrează cuvântul *bani* „a construi”, „a edifica” (Cumont, *op. cit.*, p. 367), de unde localitatea Βαναβήλα „aedificatum a Belo” (*SEG*, VII, 401) și chiar Βαναβή (Ptol. V, 18, 6). S-ar mai putea adăuga aici și semiticul QRBN Kαρβάν , Kαρβάν , Kαρβάνος , Kαρβάν , pers. KARWAN (Hild. Hommel, în *Philologus*, 98 (1954), p. 143–149).

³⁸ *CIL*, III, 7 693, *Ael. Bolhas Bannaei vel. ex n. Palmur*. La Palmira este cunoscut BNY BR YDY, pe care Mordtmann, în *Mitteilungen der vorderasiatischen Gesellschaft*, IV, 1, 1899, p. 201, îl citește *Bennt* fiul lui *Yaddai*; mai corect însă pare să fie *Ban(n)y* fiul lui *Yaddai*.

³⁹ *Phil. Woch.*, 1934, 315.

⁴⁰ *OGI*, II, 657; Wuthnow, *op. cit.*, p. 68, Μαζαββάνος .

⁴¹ Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik*, III, 3, Giessen, 1902, 133; Lambertz, *Glotta*, V, p. 166.

⁴² *SEG*, VII, 157, bilingvă.

⁴³ *CIG*, 4 494; Lambertz, *op. cit.*

⁴⁴ *SEG*, VII, 151, bilingvă. Se mai poate aminti și Μεζαββάνος (Zonaras, în *Ann. XII*, 23), numele unui preot oriental (Lambertz, *op. cit.*).

⁴⁵ Silk și Welles, *op. cit.*, p. 300.

⁴⁶ Idem, *op. cit.*, p. 302. La Dura-Europos mai este cunoscut Βαννίς (acc.) (Hopkins, *op. cit.*, p. 148; *SEG*, VII, 401); vezi și Honigmann, în *RE*, IV, A, 1 711; cf. I. I. Russu, în *AISC*, V (1944–1948), p. 290; Wuthnow, *op. cit.*, p. 22–23.

⁴⁷ *Répertoire d'épigraphie sémitique*, 811.

⁴⁸ Cumont, *op. cit.*, p. 445; Hopkins, *op. cit.*, p. 169.

⁴⁹ Dobias, *op. cit.*, p. 21–22.

⁵⁰ J. Mordtmann, *Sitzungsberichte der philosoph. philolog. u. hist. Klasse der k.b. Akademie der Wissenschaften zu München*, Bd., II, 1875, Suppl. Heft, III, p. 39.

⁵¹ Février, *op. cit.*, p. 41.

⁵² Mordtmann, *op. cit.*, p. 51.

⁵³ *SEG*, VII, 165.

⁵⁴ J. Johnson, *The Excavations at Dura-Europos. Preliminary Report of Second Season of Work Oct. 1928–April 1929* (edit. P.V.C. Baur și M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1931, p. 126–127; *SEG*, VII, 570. Se mai poate adăuga și *Aquila Barhadadas* (*bar-Hadad* „fiul (zeului) Hadad”) pe un altar închinat lui Iupiter Dolichenus (*AnnÉp*, 1940, 72). Chiar formații hibride, ca *Bariuslus* „fiul lui Iustus” (Lambertz, în *Glotta*, IV, p. 125). C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 315, în momentul când publica inscripția de la Tibiscum, era de părere că *Barbarcas* ar trebui mai curînd a se citi *Bar<bar>cas*; cf. Russu, în *AISC*, IV, 1941–1943, p. 224.

BARSEMIA, *Au[r](eliu)s Barsemia* (C. Daicoviciu, *op. cit.*), nume teoforic binecunoscut la Palmira, BRSMΣ Βαρσάμας „fiul (zeului) Şamaş”⁵⁵, ca şi la Dura-Europos⁵⁶.

BORAEAS, *Ael. Boraēas mil. ex n. Pal.* (CIL, III, 14 216). La Palmira este cunoscut Αἰλίον Βόραην Τίτου Αἰλίου Ὀυεῖλου τὸν στρατηγόν⁵⁷, iar la Dura-Europos Β[ο]ράας⁵⁸.

GADDES, *vete(ranus)* în *n. Palm. Tib.* şi fiul lui *Aninas* (CIL, III, 8 000). Nume teoforic binecunoscut la Palmira, format din numele divinităţii *Gad*, de origine arabă⁵⁹. La Palmira este răspândit GD Γάδος, Γάδδος⁶⁰ şi compusele teoforice GDTH *Gaddate*, GDYBWL *Gaddibol*, GDRSW *Gaddarsu*, NBWGDY *Nabugaddi*⁶¹, *Şemagad*⁶² etc. La Dura-Europos, în templul palmirenian, s-au găsit grafiti Βαργάδδας şi Βάργαδ⁶³. La Palmira mai exista şi tribul BNY GDYBWL *bene Gaddibol*⁶⁴.

GVRAS, *Fl. Guras optio ex n. Palmur.*, fiul lui IIDDEI (CIL, III, 7 999, inscripţie bilingvă). Textul palmirenian transcrie: גורא ירי חפטינ GWRA YDY HPTYN (ultimul cuvânt *option* sau *hoption*)⁶⁵. GWRA Γόρας este prezent la Palmira⁶⁶, ca şi la Dura-Europos⁶⁷. În Dacia, de asemenea, reapare *Gora* într-o listă de *sacerdotes* din Sarmizegetusa, după cât se pare originari din Palmira⁶⁸. Foarte probabil că *Guras* este o formă dialectală care nu poate fi separată de Γόρας⁶⁹.

HABIBIS, *Ael. Habibis pontifex*, în calitate de *heres* pune inscripţia pe mormîntul lui *Fl. Guras* (CIL, III, 7 999). La Dura-Europos este cunoscut *Aurelius Gaius Abiba* din *coh. XX Palm.*⁷⁰ şi probabil că acelaşi nume purta şi *Bassus Bibi*⁷¹, scriere greşită în loc de (A)bibi, din aceeaşi cohortă. Se mai cunoaşte şi *Habibi Annubathi f. Palmurenus*⁷², iar la Palmira un oarecare *Habi*⁷³.

⁵⁵ Cumont, *op. cit.*, p. 375.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 323, 375; SEG, VII, 372. Prezent însă şi în afara Palmirei (Herod., III, 9); CIL, III, 1 301 (= ILS, 4 299) de citit *Adde Barsemei* în loc de *Addebar Semei*; ILS, 2 540; CIL, X, 6 304 (= ILS, 4 324); cf. Streck, în RE, Suppl., I, 243; Russu, *op. cit.*, p. 224.

⁵⁷ SEG, VII, 138.

⁵⁸ SEG, VII, 780. Probabil că acelaşi nume să fie şi Βόρη (dat.) (SEG, VII, 1 176); cf. Wuthnow, *op. cit.*, p. 37; Russu, *op. cit.*, p. 225.

⁵⁹ Février, *op. cit.*, p. 38.

⁶⁰ Cumont, *op. cit.*, p. 397–398.

⁶¹ Février, *Essai sur l'histoire politique et économique de Palmyre*, Paris, 1931, p. 41.

⁶² Mordtmann, *Mitteilungen*, IV (1899), p. 18.

⁶³ Cumont, *op. cit.*, p. 397–398.

⁶⁴ Février, *Hist.*, p. 9; idem, *Religion*, p. 38–39; M. Rostovtzeff, *Melanges Gustave Glotz*, II, Paris, 1932, p. 798–799. În mod sporadic Γάδδος (cu variante) reapare în provincia Arabia (SEG, VII, 1 193, 1 211); cf. Lambert, în *Glotta*, V, p. 165; Wuthnow, *op. cit.*, p. 38; Russu, în AISC, V, 1944–1948, p. 290.

⁶⁵ Th. Nöldeke, în AEM, XIII, 1891, p. 180.

⁶⁶ Mordtmann, *op. cit.*, p. 8; AnnÉp, 1935, 118.

⁶⁷ Cumont, *op. cit.*, p. 343, 413, 443; Johnson, *op. cit.*, p. 123; Hopkins, *op. cit.*, p. 18; SEG, VII, 565.

⁶⁸ Daicoviciu, în *Dacia*, I, 1924, p. 250–251.

⁶⁹ Cumont, *op. cit.*, p. 343, 404, presupune pe bună dreptate că Γόρας – *Guras* este mai curînd de origine iraniană decît semită, lucru foarte posibil pentru Palmira, care stătea în contact permanent cu statul iranian al parţilor; cf. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 804–805; la Susa este cunoscut Ἀρίστον Γόρου (SEG, VII, 13); totuşi pentru semitismul lui Γόρας *Guras*, vezi Wuthnow, *op. cit.*, p. 18 şi I. I. Russu, în AISC, IV, 1941–1943, p. 225. Alte nume personale *Gora*–Γόρας la C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 251.

⁷⁰ Silk-Welles, *op. cit.*, p. 302.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² CIL, VI, 19 134; Russu, în AISC, V, 1944–1948, p. 290.

⁷³ Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 803. – Calitatea de *pontifex* a lui Ael. Habibis nu trebuie echivalată cu cea a unui *sacerdos numeri*, ci mai curînd cu a unui *kohem* sau *komar* palmirenian, aşa cum este cazul şi pentru funcţia celui ἱερεὺς λεγιωνάριος de la Dura-Europos sau celui Θύμης Μοκίμου ἱερεὺς, preotul *coh. XX Palm.*, care, în cadrul unităţii militare, îndeplinea serviciul preoţesc al cultului palmirenian (Cumont, *op. cit.*, p. 113, 375). Acelaşi lucru pare să reflecte şi inscripţia bilingvă CIL, VIII, 2 515, a lui *Suricus Rubatis Pal(myrenus) sag(illarius)*, care în textul palmirenian are calitatea de MSTA *mysta* „preot”.

IIDDEI (genit.), palm. YDY, tatăl lui *Fl. Guras* (CIL, III, 7 999). La Palmira, YDY *Yaddai*, Ἰαδδαῖος⁷⁴ și mai rar Ἰάδης⁷⁵ apar în mod frecvent că și compusul teoforic Ἰεδεῖβηλος⁷⁶. IIDDEI de la Tibiscum este o formă unică ce s-ar putea datora unei grafii eronate sau unei pronunții dialectale⁷⁷.

M..NI.. sau M..M., după lectura Daicoviciu MENIO? (C. Daicoviciu, *op. cit.*), apare împreună cu *Aur. Barsemia* și *Aur. Barbacas*. În cazul că nu avem *memoriae*, ne-am putea gândi la un nume palmirenian de felul MANY, MANW, MAN⁷⁸, Μαενάτος⁷⁹, Μαῖνι, Μανέος⁸⁰, Μανναῖος⁸¹, Μάννος⁸² sau, dacă preferăm a doua lectură, Μαμαίος, Μάμας, Μάμεος⁸³, Μήμεος⁸⁴, Μήμας⁸⁵ etc.

ZABDIBOL, tatăl lui *Ael. Boraas mil. ex n. Pal.* (CIL, III, 14 216). ZBDBWL „darul lui Bol” este cel mai popular nume teoforic întâlnit la Palmira⁸⁶. Tot la Palmira exista și tribul BNY ZBDBWL *bene Zabdibol*⁸⁷, οἱ ἐν γένους Ζαβδιβωλεων⁸⁸. Mai este purtat și de un palmirenian stabilit la Sarmizegetusa⁸⁹ și de un altul din colonia palmireniană de la El-Kantara din Numidia⁹⁰.

...IARSE, într-o inscripție mezerziană păstrată în două variante: varianta Accursius-Lazius — CES. IARSE. VIX. ANN. L (CIL, III, 1 554) și varianta Verantius — IARSE.CES.VIX ANN. L (CIL, III, 7 998). Din felul cum începe epitaful ne putem da seama că inscripția se găsea în stare fragmentară în momentul când o copia Ioannes Mezerzius⁹¹. IARSE ar putea fi sfârșitul unui nume teoforic format din *Arsu*, divinitate venerată la Palmira⁹², de unde numele personal palmirenian Ἀρσα (genit.)⁹³ sau mai răspândite, compusele TYMRSW⁹⁴, Θαιμάρσας⁹⁵, Θαιμάρσης⁹⁶, Θημαρσᾶς⁹⁷, *Themarsa*⁹⁸, pînă și la palmirenienii de la El-Kantara⁹⁹ și chiar numele tribului palmirenian BNY TYMRSW *bene Taymarsu*¹⁰⁰. Tot la Palmira se mai cunoaște GDRSW *Gaddarsu*¹⁰¹. La rigoare n-ar fi exclus însă și un eventual nume iranian, de felul unui *Iarseces*, în loc de *Iarsaces*¹⁰².

NICOLAE GOSTAR

⁷⁴ Mordtmann, *op. cit.*, p. 3; OGI, II, 633; Cumont, *op. cit.*, p. 396; Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 802–804.

⁷⁵ CIG, 4 499.

⁷⁶ Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 797; SEG, VII, 157.

⁷⁷ Vezi diferite variante la Mordtmann, *op. cit.*; Wuthnow, *op. cit.*, p. 55, 57; cf. Russu, *op. cit.* S-ar putea ca și Adde Barsemei (CIL, III, 1 301 = ILS, 4 299, vezi nota 56) din Commagena să fie același nume.

⁷⁸ Cumont, *op. cit.*, p. 298, 393.

⁷⁹ Mordtmann, *op. cit.*, p. 7–8.

⁸⁰ Cumont, *op. cit.*, p. 393 (= SEG, VII, 461), 399.

⁸¹ OGI, II, 630 (= CIG, 4 504); SEG, VII, 147.

⁸² CIG, 4 494; Cumont, *op. cit.*, p. 298, 397–398.

⁸³ Cumont, *op. cit.*, p. 422; SEG, VII, 350.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 379, 445.

⁸⁵ Johnson, *op. cit.*, p. 116.

⁸⁶ Dobias, *op. cit.*, p. 33; Février, *Religion*, p. 49; Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 798, 801–803. Nu am avut posibilitatea să consult cartea lui W. Goldmann, *Die palmyrenischen Personennamen. Beitrag zur semitischen Namenskunde*, Diss. Leipzig 1935.

⁸⁷ Février, *Religion*, p. 38–39; id., *Hist.*, p. 9–10; Chr. Dunant, *Syria*, XXXVI, 1959, p. 107.

⁸⁸ OGI, II, 635.

⁸⁹ CIL, III, 12 587; Russu, *op. cit.*, p. 228.

⁹⁰ CIL, VIII, 2 505; Lambert, *op. cit.*, p. 154.

Apare și la Dura-Europos (Hopkins, *op. cit.*, p. 112–115).

⁹¹ Editorii *Corpus*-ului citesc *Iarse C(a)es(aris servus?)*, lectură inacceptabilă.

⁹² Février, *Religion*, p. 10, 41.

⁹³ CIG, 4 495; OGI, II, 644. Numele este vechi la semitii din Siria, unde este cunoscut *Iarsu*, principe sirian în Egipt pe la 1200 î.e.n. (A. Moret, *Histoire de l'Orient*, II, Paris, 1936, p. 581) și Ἀρσης Ὀζου, un șef sirian (vezi R. Helm, *Hippolytus Werke. Die Chronik*, Berlin, 1955, p. 123).

⁹⁴ Février, *op. cit.*, p. 10; Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 803; Dunant, *op. cit.*, p. 104.

⁹⁵ Rostovtzeff, *op. cit.*

⁹⁶ Février, *op. cit.*

⁹⁷ Hopkins, *The Excavations at Dura-Europos 1928–29*, New Haven 1931, p. 33–34, 94, grafiti în templul palmirenian și în zidul palmirenian de la Dura-Europos. Tot aici Θημαρσᾶς; cf. Johnson, *op. cit.*, p. 120.

⁹⁸ Silk-Welles, *op. cit.*, p. 299–301, trei soldați din coh. XX Palm.

⁹⁹ CIL, VIII, 2 511, 2 512; Albertini, *op. cit.*, p. 22.

¹⁰⁰ Février, *Hist.*, p. 10.

¹⁰¹ Id., *Religion*, p. 41. La Dura-Europos se întâlneste și Εἰσαρσας.

¹⁰² Nume asemănătoare reapar și în Asia Mică, ca bunăoară Ἀρρηλία Ἀρσασίς în Lycia și Ἀρσας și Ἀρσάλοχος în Pisidia (Lambertz, *Glotta*, V, p. 142), iar în Creta un Ἀρσας Ἰσοκλέϊδου (?) (R. Paribeni, *Monumenti Antichi*, XVIII, 1907, p. 381). Russu, *op. cit.*, p. 290, împreună cu A. Alföldi, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapest, 1944, p. 28–29, consideră pe *Iarse* de la Tibiscum de origine africană, deoarece ar prezenta o vagă asemănare cu *Iarsefa* și *Iarsachenus* (CIL, VIII, 5 095, 17 111).

ПАЛЬМИРСКОЕ НАСЕЛЕНИЕ ИЗ ТИБИСКУМА В СВЕТЕ ЭПИГРАФИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ

РЕЗЮМЕ

Судя по данным эпиграфических источников, самый высокий процент осевших в Дакии колонистов восточного происхождения представлен населением из Пальмиры. Это прежде всего обусловлено тем, что в провинции стояли три воинские части — *numerus Palmyrenorum Porolissensium*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, *numerus Palmyrenorum 0*(.) — солдаты и офицеры которых по большей части набирались в Пальмире или в окрестностях этого «города пустыни». Двадцать семь надписей в восьми населенных пунктах указывают названия набранных в Пальмире воинских частей, упоминают о пальмирских богах и их храмах, а также о лицах, носящих чисто пальмирские имена. К ним надо добавить еще две надписи, дополняющие сведения о восточной колонизации территории римской Дакии.

1. Фрагмент мраморной таблицы, найденной в *Тибискуме* (ныне Жупа, р-н Карансебеш, обл. Банат), находящейся в настоящее время в музее города Лугожа (рис. 1). Читается:

.....*M*alach[belo].....
...*pro sal(ute) d(ominorum) n(ostorum) Au*lg(ustorum) *trium*), *P(ublius) A*cl(ius)...
.....*vet(eranus) ex op*t(ione).....

Малахбел — хорошо известное в Пальмире божество, в Тибискуме же, кроме упомянутого *numerus* известны еще *Fl. Guras optio ex n. Palmur.* и *Ael. Boraеas mil. ex n. Pal.* Вероятно, надпись относится к восстановлению здания (*templum aedes*), посвященного божеству (или божествам) Пальмиры.

2. В музее гор. Лугожа находится фрагмент надгробной плиты, также найденной в *Тибискуме* (рис. 2). В первой строке можно прочесть *BANA* и затем *G* — сокращение имени *Gaius*. Далее следует имя, начинающееся с буквы *M*, после чего текст исчезает, оставляя место, примерно, для четырех букв. Затем сравнительно ясно видна буква *N*. Возможно, что перед *N* была буква *I*. Следующая строка начинается со слова *OPTO*, которое надо считать неправильно написанным словом *opt(i)o*. От имени первого посвяtitеля осталось лишь *BANA* — часть когномена; второй же посвяtitель, со столь ущербленным именем, по-видимому, был *optio* в *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*. Поскольку вытекает из контекста, *Bāna* также является личным именем, известным в семитской ономастике либо в этой же форме, либо в составных именах. Если в остальных сирийских областях варианты и составные имена, в которые входит *bana*, встречаются sporadически, то в Пальмире, кроме *Bannaеus* (не что иное, как латинизированная форма *Bana*, подобно *Barcaeus* из *Barcas*), они постоянны: *Μαζαββάνας*, *MEZABBNA*, *Μεζαββάνα*, *Μεζαββάν[α]*, *Μεζαββ[άνας]*.

Из обнаруженного в Тибискуме эпиграфического материала можно вывести следующие имена, пальмирское происхождение которых бесспорно:

ANINAS (родит.) отец *Gaddes vete(ranus)* (*CIL* III 8000) по-видимому из *n. Palm. Tib.* В Дура Европосе известен *Malchus Anini* из *coh. XX Palm.* и из той же части *Maronas Ainei*, вероятно ошибочно написанный вместо *A(n)inei*.

BARBARCAS, *Aur. Barbarcas* (*C. Daicoviciu*, *ACMIT*, II, 1929, стр. 3 15). В Пальмире известен *Barkau* а в Дура Европосе *BARΓΑΣ*.

BARSEMIA, *Au[r](elin)s Barsemia* (*Daicoviciu*, там же), хорошо известное в Пальмире, как и в Дура Европосе, теофорическое имя *BRSMS Βαρσάμας* и т.д.

BORAEAS, *Ael. Boraеas mil. ex n. Pal.* (*CIL* III 14216). В Пальмире известен *Βώραν* (винит.), а в Дура Европосе *B[ο]ρίας*.

GADDES, *vete(ranus)* в *n. Palm. Tib.* и сын *Aninas* (*CIL* III 8000). Хорошо известное в Пальмире теофорическое имя *GD*, а также и в сложных именах.

GVRAS, *Fl. Guras optio ex n. Palmir.* сын IIDDEI (*CIL* III 7999, двуязычная надпись). Пальмирская надпись гласит GWR A YDY HPTYN (последнее слово *option* или *hoption*). GWR A Γόρας встречается в Пальмире и в Дура Европосе. В Даккии *Gora* также появляется в одном списке *sacerdotes* из Сармисегеты, ведя свое происхождение, по-видимому, из Пальмиры. Весьма вероятно, что *Guras* является диалектальной формой, которую нельзя отделить от Γόρας.

HABIBIS, *Ael. Habibis pontifex* в качестве *heres* водрузил надпись на могиле *Fl. Guras* (*CIL* III 7999). В Дура Европосе известен *Aurelius Gaius Abiba* из *coh. XX Palm.*; вероятно то же имя носил и *Bassus Bibi* неправильное начертание вместо (A)bibi из той же воинской части. Известен и *Habibi Annubathi f. Palmyrenus*, а в Пальмире некий *Habi*.

IIDDEI (родит.), пальм. YDY, отец *Fl. Guras* (*CIL* III 7999). В Пальмире YDY Yaddai, Ἰαδδαῖος и; реже, Ἰάδης появляются часто и в сложных именах. IIDDEI из Тибискума является уникальной формой, может быть обусловленной ошибочным начертанием или диалектальным произношением.

M..NI.. или M..M.. по расшифровке Дайковичу MENiO? (Daicoviciu, там же) появляется вместе с *Aur. Barsetia* и *Aur. Barbarcas*. Если это не *memoriae*, то можно было бы думать о пальмирском имени вроде MANY, MANW и др. или Μαμάις, Μάμας и т.д.

ZABDIBOL, отец *Ael. Boraeas mil. ex n. Pal.* (*CIL* III 14216). ZBDBWL самое популярное теофорическое имя в Пальмире.

... IARSE, в мезерзневой надписи, сохранившейся в двух вариантах: в варианте Аккурсия-Лавия CES. IARSE VIX. ANN. L (*CIL* III 1554) и в варианте Верантия. IARSE. CES. VIX. ANN. L (*CIL* III 7998). По тому, как начинается эпиграфия, видно, что надпись была в фрагментарном состоянии, когда ее переписывал Иоганнес Мезерзий. IARSE может быть концом теофорического имени, состоящего из *Arsu*, высокочтимого божества в Пальмире, откуда и пальмирское собственное имя Ἀρσῶ (родит.) и более распространенные сложные имена TYMRSW Θαιμάρσας и Т. Д. В Пальмире же известны GDRSW *Gaddarsu*. В крайнем случае, не исключено и возможное иранское имя, как например *Iarseces*, вместо *Iarsaces*.

LA POPULATION PALMYRÉNIENNE DE TIBISCUM, REFLÉTÉE DANS LES MONUMENTS ÉPIGRAPHIQUES

RÉSUMÉ

D'après les données fournies par les sources épigraphiques, le plus fort contingent d'éléments d'origine orientale établis en Dacie est constitué par la population de Palmyre. Ce fait s'explique, en premier lieu, par la présence en Dacie de trois unités militaires — *numerus Palmyrenorum Porolissensium*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*, *numerus Palmyrenorum O*(...), dont les soldats et officiers étaient, en majorité, recrutés de Palmyre ou d'autres localités voisines de cette « ville du désert ». Vingt-sept inscriptions, trouvées dans huit localités, nous renseignent sur le nom des unités militaires recrutées sur le territoire de Palmyre, sur les divinités palmyréniennes et les temples de ces divinités, ainsi que sur certains noms, spécifiquement palmyréniens, de cette population. Il faut maintenant ajouter à ce chiffre deux inscriptions qui complètent nos informations sur la colonisation de la Dacie romaine par des éléments originaires d'Orient.

1. Fragment de plaque en marbre trouvée à *Tibiscum* (Jupa, district de Caransebeș, région du Banat), actuellement au Musée de Lugoj (fig. 1). Le texte est le suivant :

. M]alach[belo
 pro sal(ute) d(ominorum) n(ostorum) Au[g(ustorum) (trium), P(ublius) A[el(ius)
 vet(eranus) ex op[t(ione)

Malachbel est une divinité bien connue à Palmyre. Quant au *numerus* mentionné, on connaît encore à Tibiscum un *Fl. Guras optio ex n. Palmur.* et un *Ael. Boraas mil. ex n. Pal.* L'inscription se rapportait probablement à la rénovation d'un édifice (*templum, aedes*), dédié à la divinité (ou à des divinités) palmyrénienne.

2. Dans le même Musée de Lugoj on trouve un fragment de plaque funéraire, provenant également du *Tibiscum* (fig. 2). Sur la première ligne, on lit BANA, ensuite un G, abréviation pour *Gaius*, suivi du nom d'un gentilice commençant par M, après quoi le texte disparaît sur une longueur correspondant à quatre lettres; ensuite on déchiffre un N, assez visible, peut-être précédé d'un I. La ligne suivante commence par le mot OPTO, qu'il faut interpréter comme une graphie incorrecte pour *opt(i)o*. De la première personne désignée par l'inscription dédicatoire il ne s'est conservé que le nom de BANA, faisant partie d'un *cognomen*. La seconde personne semble avoir été un *optio* dans le *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*. *Bana*, d'après le contexte, semble être un nom de personne, connu d'ailleurs dans l'onomastique syrienne, soit sous cette forme, soit dans des noms composés. Si, dans le reste de la Syrie, les noms composés à partir de *bana* sont rarement attestés, à Palmyre, par contre, outre *Bannaeus* (qui n'est que la forme latinisée de *Bana*, de même que *Barcaeus* pour *Barcas*) on rencontre couramment Μεζαββάνας, MEZABBNA, Μεζαββάνα, Μεζαββάν[α], Μεζαββ[άνας].

Le matériel épigraphique découvert à Tibiscum fait encore connaître les noms suivants, dont l'origine palmyrénienne semble incontestable.

ANINAS (génit.), père de *Gaddes vete(ranus)* (CIL III 8000) à ce qu'il semble du *n. Palm. Tib.* A Doura Europos on connaît un *Malchus Anini*, de la *coh. XX Palm.* et, faisant partie de cette même unité, un *Maronas Ainei*, probablement une graphie incorrecte pour *A(n)inei*.

BARBARCAS, *Aur. Barbarcas* (C. Daicoviciu, *ACMIT*, II, 1929, p. 315). La forme *Barkay* est attestée à Palmyre, ΒΑΡΓΑΣ à Doura Europos.

BARSEMIA, *Au[r]e[liu]s Barsemia* (Daicoviciu, *ibidem*), nom théophorique bien connu à Palmyre, BRSMΣ, Βαρσάμας, etc., ainsi qu'à Doura Europos.

BORAEAS, *Ael. Boraas mil. ex n. Pal.* (CIL III 14216). On rencontre à Palmyre la forme Βόραν (acc.) et à Doura Europos Β[ο]ράς.

GADDES, *vete(ranus)* dans le *n. Palm. Tib.* et le fils d'*Aninas* (CIL III 8000). Nom théophorique, GD, bien connu à Palmyre, ainsi que dans des noms composés.

GVRAS, *Fl. Guras optio ex n. Palmur.*, fils de IIDDEI (CIL III 7999, inscription bilingue). Le texte palmyrénien donne GWRA YDY HPTYN (ce dernier mot *option* ou *hoption*). GWRA, Γώρας, se rencontre à Palmyre comme à Doura Europos. En Dacie, de même, *Gora* se retrouve dans une liste de *sacerdotes* de Sarmizegethusa qui semblent être originaires de Palmyre. *Guras* est très probablement une forme dialectale de Γώρας.

HABIBIS, *Ael. Habibis pontifex*, en qualité de *heres* met une inscription sur la tombe de *Fl. Guras* (CIL III 7999). A Doura Europos on rencontre un *Aurelius Gaius Abiba*, de la *coh. XX Palm.*, et aussi un *Bassus Bibi*, probablement le même nom incorrectement transcrit au lieu de (A)bibi de la même unité. On connaît également un *Habibi Annubathi f. Palmurenus* et à Palmyre un certain *Habi*.

IIDDEI (génit.), palm. YDY, père de *Fl. Guras* (CIL III 7999). A Palmyre, YDY Yaddai, Ἰάδαιος, et, plus rarement, Ἰάδης, apparaissent couramment sous ces formes ou dans des noms composés. La forme IIDDEI de Tibiscum, qui constitue un cas unique, est probablement due à une graphie incorrecte ou à une prononciation dialectale.

M.. NI.. ou M.. M.., selon la lecture de C. Daicoviciu MENiO? (C. Daicoviciu, *ibidem*), apparaît à côté de *Aur. Barsemia* et de *Aur. Barbarcas*. A moins qu'il ne s'agisse de *memoriae*, on pourrait penser à un nom palmyrénien du genre MANY, MANW, etc. ou à Μαπαίας, Μάμας, etc.

ZABDIBOL, père de *Ael. Boraas mil. ex n. Pal.* (CIL III 14216). ZBDBWL est le nom théophorique le plus répandu de Palmyre.

. . . IARSE, dans une inscription transcrite par Mezerzius, comportant deux variantes : la variante Accursius-Lazius CES. IARSE. VIX. ANN. L (*CIL* III 1554) et la variante Verantius IARSE. CES. VIX. ANN. L (*CIL* III 7998). D'après le commencement de l'épithaphe, on se rend compte que l'inscription se trouvait en état fragmentaire lorsqu'elle fut copiée par Ioannes Mezerzius. IARSE pourrait être la fin d'un nom théophorique formé à partir de *Arsu*, divinité vénérée à Palmyre, dont le nom se retrouve dans Ἀρσα (génit.) et surtout dans les noms composés TYMRSW, Θαυμάρως, etc. Toujours à Palmyre, on connaît GDRSW *Gaddarsu*. Il pourrait aussi s'agir d'un éventuel nom iranien, par exemple *Iarseces* au lieu de *Iarsaces*.

NOI DESCOPERIRI SARMATICE PE TERITORIUL MOLDOVEI

Datele arheologice asupra antichităților sarmatice din Moldova, obținute prin săpăturile de la Probota¹, Trușești², Poienești³, Valea Lupului⁴ și Gabăra⁵, au fost completate în ultimii ani de unele descoperiri întâmplătoare, a căror contribuție la cunoașterea conviețuirii daco-sarmatice nu poate fi neglijată.

Din această categorie de descoperiri menționăm mormintele de înhumatie de la Dăngeni și Pogorăști, din Valea Jijiei, și de la Șerbotești, din Podișul Central Moldovenesc (fig. 1), care formează obiectul lucrării de față.

În continuare vom prezenta mai întâi aceste descoperiri, urmînd ca apoi să trecem la încadrarea lor culturală și cronologică.

DĂNGENI

(raionul Botoșani, reg. Suceava)

În vara anului 1958, cu ocazia amenajării șoselei comunale, în marginea de nord a satului, pe terasa inferioară a Jijiei, s-a descoperit un mormînt de înhumatie din inventarul căruia s-au păstrat două vase de lut și cîteva fragmente din craniul scheletului⁶.

¹ Em. Zaharia și N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota* (raionul Iași), în *Materiale*, VIII, p. 599—606.

² Șantierul Valea Jijiei, în *SCIV*, III, 1952, p. 83; M. Petrescu-Dîmbovița, Șantierul Trușești, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 27—28; idem, Șantierul arheologic Trușești, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 18—19.

³ Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poienești din anul 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 311 și urm.

⁴ M. Dinu, *Cercetări arheologice la Valea Lupului* (Șantierul arheologic Hlinea-Iași), în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 250—251; idem, *Cercetările de la Valea Lupului*, în *SCIV*, VI, 1955, p. 707; idem, Șantierul arheologic Valea Lupului, în *Materiale*, III, 1957, p. 171 și urm.; idem, Șantierul arheologic de la Valea Lupului, în *Materiale*, V, 1959, p. 248; idem, Șantierul arheologic de la Valea Lupului, în *Materiale*, VI, 1960, p. 204.

⁵ După Iulian Antonescu, mormintele de înhumatie de la Gabăra ar aparține populației geto-dacice din Moldova, ele marcînd momentul de trecere de la ritul incineratiei la acela al înhumatiei (Iulian Antonescu, *Săpăturile arheologice de la Gabăra*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 453). Cu ocazia sesiunii științifice a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., din 15—21 mai 1961. Sebastian Morintz și Gh. Bichir au arătat că mormintele de înhumatie de la Gabăra aparțin sarmaților, opinie pe care o împărtășim întru totul. Vezi și Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmată*, în *SCIV*, XII, 2, 1962, p. 263—266.

⁶ Din informațiile obținute la fața locului reiese că în același punct s-au mai găsit anterior și alte schelete, care au fost distruse.

Din informațiile primite de la învățătorul C. Vechiu reiese că scheletul din acest mormânt se afla în poziție întinsă pe spate, fiind orientat aproximativ nord (capul) — sud (picioarele). Din aceeași sursă ni s-a relatat că în partea dreaptă a scheletului se afla un obiect din fier, probabil un pumnal cu gardă ⁷.

Dintre cele două vase descoperite în mormânt s-a păstrat în întregime numai unul singur lucrat la roată, din pastă cenușie amestecată cu nisip, cu gîtul scurt, corpul aproape sferic și fundul ușor concav, fiind prevăzut pe umeri cu un decor de șanțuri orizontale (fig. 2/1). Cel de-al doilea vas, lucrat de asemenea la roată, cu pereții subțiri, ars neuniform, prezentînd uneori pe suprafața exterioară bucăți mici de calcar, s-a păstrat parțial (fig. 2/4 și 3/1).

ȘERBOTEȘTI

(com. Códăești, raionul Vaslui, reg. Iași)

În 1960, pe teritoriul satului Șerbotești s-a descoperit un mormânt de înhumatie din inventarul căruia s-au păstrat o cană de lut și o sabie de fier⁸. Cana, lucrată la roată, din pastă fină, cenușie, are corpul bombat spre bază și fundul plat (fig. 2/2). Sabia de fier, lungă de 0,43 m, are două tășuri și mînerul terminat printr-un inel (fig. 4).

POGORĂȘTI

(raionul Botoșani, reg. Suceava)

Mormîntul 1. Primele informații referitoare la necropola de înhumatie de la Pogorăști datează din 1958, cînd s-au descoperit întîmplător în „Lutăria” din marginea de nord-vest a satului, la circa 0,80 m adîncime, trei vase întregi lucrate la roată : o amforă din pastă cenușie cu două torți (fig. 5/1), o cană din pastă fină, cenușie, fără toartă (fig. 5/4) și un castron de factură romană, din pastă roșie, acoperit parțial cu vopsea brună (fig. 6).

Din informațiile obținute ulterior de la localnici reiese că vasele găsite în „Lutărie” provin dintr-un mormînt de înhumatie⁹ cu scheletul orientat aproximativ pe direcția nord-sud. De asemenea, din aceleași informații rezultă că primele două vase, amfora și cana, au fost așezate la capul mortului, iar cel de-al treilea vas, castronul, la picioare ¹⁰.

În legătură cu vasele găsite lîngă craniu, deosebit de interesantă este constatarea descoperitorilor potrivit căreia cana se afla la est de amforă și cu circa 15 cm mai sus decît aceasta.

Poziția verticală, cu gura în sus, a tuturor vaselor din acest mormînt este un indiciu aproape sigur că în momentul descoperirii vasele se găseau *in situ*. Prin urmare, cana a fost așezată inițial la o adîncime mai mică decît

⁷ Obiectul de fier s-a pierdut.

⁸ Obiectele din inventarul acestui mormînt au fost donate Muzeului de istorie a Moldovei de către studentul V. Cimpeanu de la Facultatea de istorie și filozofie din Iași.

⁹ Numerotarea mormintelor de la Pogorăști s-a făcut în ordinea descoperirii lor.

¹⁰ Pentru acest mormînt vezi și I. Ioniță, *Recunoașteri arheologice în regiunea satelor Pogorăști și Răusenii* (raionul Botoșani, reg. Suceava), în *AM*, I, p. 299—301.

amfora, probabil pe un prag de pe fundul gropii, care prag, după datele amintite mai sus, se localizează în partea stângă a craniului.

În 1960, pe același loc s-au descoperit încă patru morminte de înhumăție. Dintre acestea, două morminte (2 și 3) au fost salvate de la distrugere prin

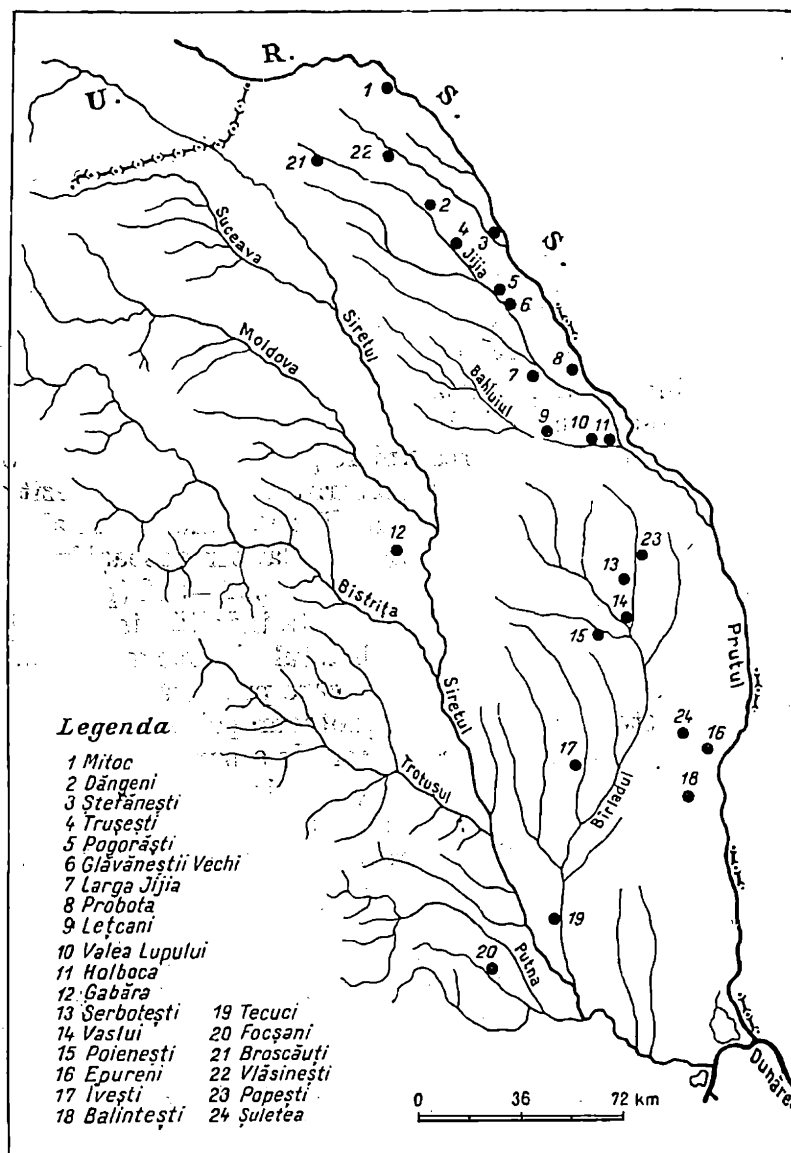

Fig. 1. — Harta răspândirii descoperirilor sarmatice din Moldova.

intervenția noastră, făcută cu ocazia unor cercetări de suprafață, iar celelalte două (4 și 5) au fost distruse de către localnici.

Mormîntul 2 a fost deranjat de o groapă pentru scos lut, astfel că din oasele picioarelor nu s-au mai păstrat decât extremitățile proximale ale femurelor. Groapa mormîntului avea formă rectangulară cu colțurile rotunjite.

Scheletul, orientat pe direcția nord (capul) — sud (picioarele) și aparținând unui bărbat în vîrstă de 40—45 de ani, a fost găsit la 1,20 m adîncime, în poziție întinsă pe spate, cu fața spre est și mîna dreaptă întinsă pe lîngă corp. Mîna stîngă, inițial probabil îndoită din cot și pusă pe bazin, a alunecat ulterior și a ajuns cu palma pe femur (fig. 7/1).

Craniul scheletului, deformat după tipul deformărilor circulare erecte, prezintă în regiunea parietalului drept o incizie lungă de 7 cm, provenind probabil dintr-o lovitură cu o armă ascuțită. Examenul somatoscopic arată că această lovitură nu a provocat moartea individului. Ca tip antropologic, scheletul aparține unui europoid cu elemente mongoloide¹¹.

Inventarul acestui mormînt se compune din două vase întregi și unul fragmentar, care erau așezate la capul mortului (fig. 7/1 a și 1 b).

Primul vas, lucrat la roată, din pastă cărămizie amestecată cu cioburi, are pereții subțiri, corpul bombat în partea superioară și fundul îngustat (fig. 7/1a și 5/2). În interiorul acestuia s-au găsit fragmentele unui alt vas miniatură, în formă de cupă cu picior, lucrat cu mîna, din pastă poroasă (fig. 3/2).

Al doilea vas întreg din inventarul acestui mormînt este lucrat cu mîna, din pastă mai grosolană, de culoare brună-negricioasă. El are corpul sferic și fundul plat (fig. 7/1 b și 5/3). În unele regiuni de pe corpul vasului se observă ușoare striuri verticale și oblice, rămase de la măturița cu care s-a netezit suprafața lui exterioară. Ornamentația vasului este simplă, reducîndu-se la alveolarea buzei.

Mormîntul 3 s-a păstrat într-un martor izolat din aceeași lutărie. Scheletul, găsit la 1 m adîncime, orientat pe direcția nord (capul) — sud (picioarele), în poziție întinsă pe spate, cu fața spre est și mîna dreaptă îndoită din cot și pusă pe bazin (fig. 7/2), s-a păstrat mai prost decît scheletul din mormîntul 2. El aparține unui bărbat în vîrstă de 35—40 de ani, care prezintă din punct de vedere antropologic un amestec de caractere protoeuropoide și nordice¹².

Pe întregul schelet se pot observa urme de arsură. La craniu, aceste urme sînt foarte puternice pe părțile laterale și pe jumătatea posterioară a bolții craniene. Urmele arderii lipsesc în porțiunea posterioară a parietalelor și pe occipital. Examinarea oaselor lungi arată că părțile care au stat în contact cu pămîntul au fost de asemenea puternic arse.

Urmele de foc sînt evidente și pe fundul gropii mormîntului, unde, în afară de faptul că s-au găsit cărbuni și cenușă rezultată din arderea unor materiale ușoare, probabil stufăriș, solul galben a căpătat o culoare cărămizie închisă. Pe fundul gropii, urmele de foc s-au observat peste tot, chiar și în regiunile de sub oasele scheletului.

Toate observațiile făcute asupra urmelor de foc din acest mormînt duc la concluzia că, inițial, cadavrul a fost așezat în groapă pe un rug. Unele resturi de cenușă găsite deasupra, pe oasele bazinului, arată că, după depunerea mortului în groapă, înainte sau după aprinderea rugului s-au mai aruncat peste el, în cantități însă mai mici, alte materiale pentru prelungirea focului.

Inventarul mormîntului, trecut și el prin foc o dată cu mortul, s-a păstrat destul de prost. El constă dintr-un mic pumnal de fier cu două tășuri, căruia

¹¹ Vezi în prezentul volum, Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. III e.n. descoperite la Pogorăști (raionul Boloșani, reg. Suceava)*, p. 330—334.

¹² *Ibidem*, p. 334—336.

ii lipsește mînerul, așezat lângă femurul drept (fig. 7/2 a și fig. 8) și o mărgică sferoidală din calcar, găsită sub pumnal, în regiunea dinspre mîner.

În afară de obiectele menționate mai sus, amintim că în regiunea superioară a scheletului, printre coaste și la dreapta craniului s-au găsit cîteva fragmente mici de fier, care proveneau probabil dintr-un cuțit (fig. 7/2b).

Fig. 2. — Vase din morminte sarmatice : 1, 4 — Dăngeni ; 2 — Șerbotești ; 3 — Pogorăști — mormîntul 5 (1, 4 = circa $\frac{1}{3}$; 2 = circa $\frac{1}{2}$; 3 = circa $\frac{2}{5}$).

După inventar, mormîntul aparține unui luptător.

Mormîntul 4, descoperit cu ocazia săpării unor gropi de siloz, a fost distrus. Din el s-au păstrat parțial oasele scheletului.

Informațiile referitoare la acest mormînt sînt foarte sumare. Cei care au săpat gropile își amintesc că scheletul s-a găsit în poziție întinsă pe spate, la adîncimea de circa 1 m, fiind orientat aproximativ în direcția nord-sud.

Studiul antropologic asupra scheletului 4 a precizat că el aparține unui bărbat în vîrstă de peste 60 de ani, în a cărei conformație antropologică s-au recunoscut multe elemente protoeuropoide¹³, făcînd parte din acest punct de vedere din aceeași grupă cu scheletul din mormîntul 3.

Cele două morminte au însă și alte trăsături comune. Astfel, pe oasele scheletului 4 s-au observat puternice urme de arsură, care au afectat, în general, aceleași părți ale oaselor ca și în cazul scheletului 3. Această asemănare ne face să presupunem că înmormîntarea cadavrului a decurs în aceleași condiții la ambele morminte.

Mormîntul 5 a fost descoperit de către localnici în timp ce scoteau lut. Din inventarul lui s-au păstrat cîteva fragmente ceramice aparținînd unor vase lucrate cu mîna.

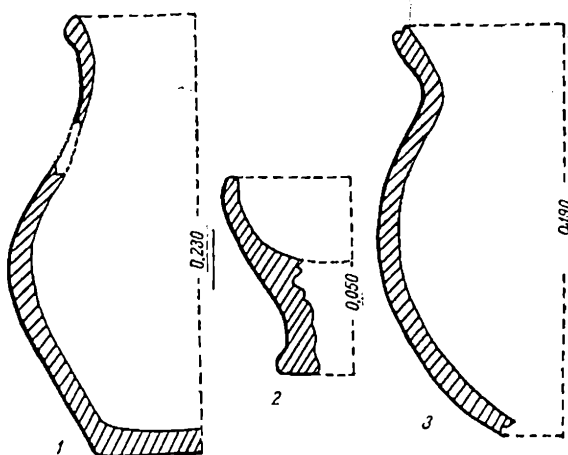

Fig. 3. — Profile de vase din morminte sarmatice: 1 — Dăngeni; 2, 3 — Pogorăști (respectiv mormintele 2 și 5).

Fig. 4. — Șerbotești. Sabie de fier provenind dintr-un mormînt sarmatic (circa 1/4).

Primul vas, din pastă grosolană, ars neuniform, de culoare brună-cafenie cu pete roșiatice, are fundul mult îngustat (fig. 2/3). Al doilea vas, lucrat dintr-o pastă grosolană amestecată cu cioburi, are pereții foarte subțiri (fig. 3/3).

★

Dintre cele trei descoperiri prezentate mai sus, mormîntul de la Dăngeni ne oferă cele mai puține date referitoare la încadrarea sa etnică și cronologică. Totuși, atît după ritul de înmormîntare, cît și după inventar, el ar putea fi atribuit triburilor sarmatice. Ne referim în special la vasul fragmentar, care, prin formă, pastă și tehnică de lucru, prezintă evidente analogii cu ceramica sarmatică.

Din punct de vedere cronologic, după caracteristicile pe care le prezintă mai ales vasul cu toartă (fig. 2/1), mormîntul de la Dăngeni ar putea fi datat în linii generale în secolul al III-lea e. n.

¹³ Vezi în prezentul volum, Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. III e. n. descoperite la Pogorăști (raionul Botoșani, reg. Suceava)*, p. 336—339.

Mormintul de înhumatie de la Șerbotești conține un inventar concludent și mult mai caracteristic. Astfel, sabia scurtă cu inel la capătul mânerului, descoperită în acest mormint, se întâlnește foarte adesea în mormintele sarmatice.

În țara noastră exemplare similare se cunosc în inventarul mormintelor sarmatice de la Largu¹⁴, Probota¹⁵ și Broscăuți¹⁶.

Săbiile scurte, cu inel la capătul mânerului, al căror prototip apare, după toate probabilitățile, încă din secolul al V-lea î. e. n.¹⁷, sînt răspîndite pe un spațiu relativ întins, de la Carpați pînă în regiunea Mării de Azov¹⁸. Ele devin frecvente în regiunea nord-pontică în secolul I î. e. n. și dispar la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul secolului al III-lea e. n.¹⁹.

Avînd în vedere cronologia săbiilor scurte de fier cu inel la capătul mânerului în regiunile din sudul U.R.S.S., mormintul de la Șerbotești ar putea fi datat în secolul al III-lea e. n. Mormintele sarmatice de la Largu, Probota și Broscăuți, în inventarul cărora au fost găsite săbii de acest tip, se datează tot în cursul secolului al III-lea e. n. și nu mai tîrziu. Inventarul mormintelor sarmatice de la Largu, îndeosebi ceramica, nu permite, după părerea noastră, încadrarea cronologică a acestei necropole în secolele III—IV e. n., așa cum s-a propus de către I. T. Dragomir²⁰, ci exclusiv în limitele secolului al III-lea e. n.

Vasul de lut din inventarul mormintului de la Șerbotești ne indică și el o datare mai timpurie decît secolul al IV-lea e. n.

În comparație cu mormintele de la Dăngeni și Șerbotești, necropola de înhumatie de la Pogorăști oferă date mult mai ample, care ne permit să discutăm oarecum pe larg unele probleme referitoare la descoperirile sarmatice de pe teritoriul Moldovei.

Toate particularitățile de rit și ritual, ca și obiectele de inventar din aceste morminte, își găsesc numeroase corespondente în lumea sarmatică din regiunea nord-pontică și, în parte, chiar în cadrul descoperirilor sarmatice din țara noastră. Astfel, înhumările în gropi rectangulare, orientate nord-sud, cu scheletul în poziție întinsă pe spate, deformarea artificială a craniului, precum și obiceiul de a pune în morminte într-un vas mai mare altul mai mic²¹ sau de a cruța

¹⁴ I. T. Dragomir, *Raport asupra săpăturilor întreprinse la Largu (raionul Filimon Strbu, reg. Galați)*, în *Materiale*, V, 1959, p. 480, fig. 6/1, 2).

¹⁵ Inedit. Col. Muzeului de istorie a Moldovei. Informație N. și Em. Zaharia.

¹⁶ Material inedit. Col. Muzeului raional din Dorohoi.

¹⁷ N. I. Sokolski, *Боспорские мечи*, în *МИА*, 33, 1954, p. 138—139, fig. 3/2.

¹⁸ Săbiile și pumnalele de fier cu inel la capătul mânerului apar între Prut și Carpați mai tîrziu decît în regiunea nord-pontică, unde se cunosc și unele variante mai timpurii, date pe baza virfurilor de săgeți cu trei aripioare și peduncul în secolul I e. n. (cf. M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. F. Pokrovska, O. I. Terenokhin, G. T. Kovpanenko, *Курганы Беля с Ново-Пилипюки и ридзюны „Аккермел”*, în *Арх.*, VIII, 1960, p. 46, fig. 29/5. În aceeași regiune se cunosc și exemplare evolute (*ibidem*, fig. 20/1 și 57/4; vezi și N. V. Anfimov, *Металло-сарматский могильник у станицы Усть-Лабинской*, în *МИА*, 23, 1951, p. 199, fig. 18/2; I. V. Sinișin, *К материалам по сарматской культуре на территории*

Нижнего Поволжья, în *СА*, VIII, 1946, p. 91, fig. 24; *idem*, *Археологические работы в зоне строительства Сталинградской ГЭС*, în *КСЛ*, 1953, p. 83, fig. 35/3). Pentru evoluția diferitelor tipuri de săbii în această epocă vezi și N. I. Sokolski, *art. cit.*, în *МИА*, 33, 1954, p. 123—196.

¹⁹ N. I. Sokolski, *art. cit.*, în *МИА*, 33, p. 169.

²⁰ I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, V, p. 481.

²¹ În mormintul sarmatic de la Vaslui, pe un prag cruțat în stînga craniului, s-au găsit două vase introduse unul în altul (cf. Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Bannu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui în Materiale*, VIII, p. 89 și urm.); o situație similară și la Akkermen (cf. M. I. Veazmitina, *Выведенная сарматия на территории Украинской РСР*, în *Арх.*, VIII, 1953, p. 65, 67, fig. 2 și fig. 3/5, 6; vezi și M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovska, O. I. Terenokhin, și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 88—89, fig. 69/15, 16). Pentru descoperirile sarmatice din regiunea Harkovului vezi M. P. Abramova, *Сарматские погребения Дона и Украины II в. до н.э. — I в. н.э.*, în *СА*, 1, 1961, p. 96.

trepte pe fundul gropii mormintului și a pune pe ele unul sau mai multe vase²² sînt trăsături specifice pentru triburile sarmatice.

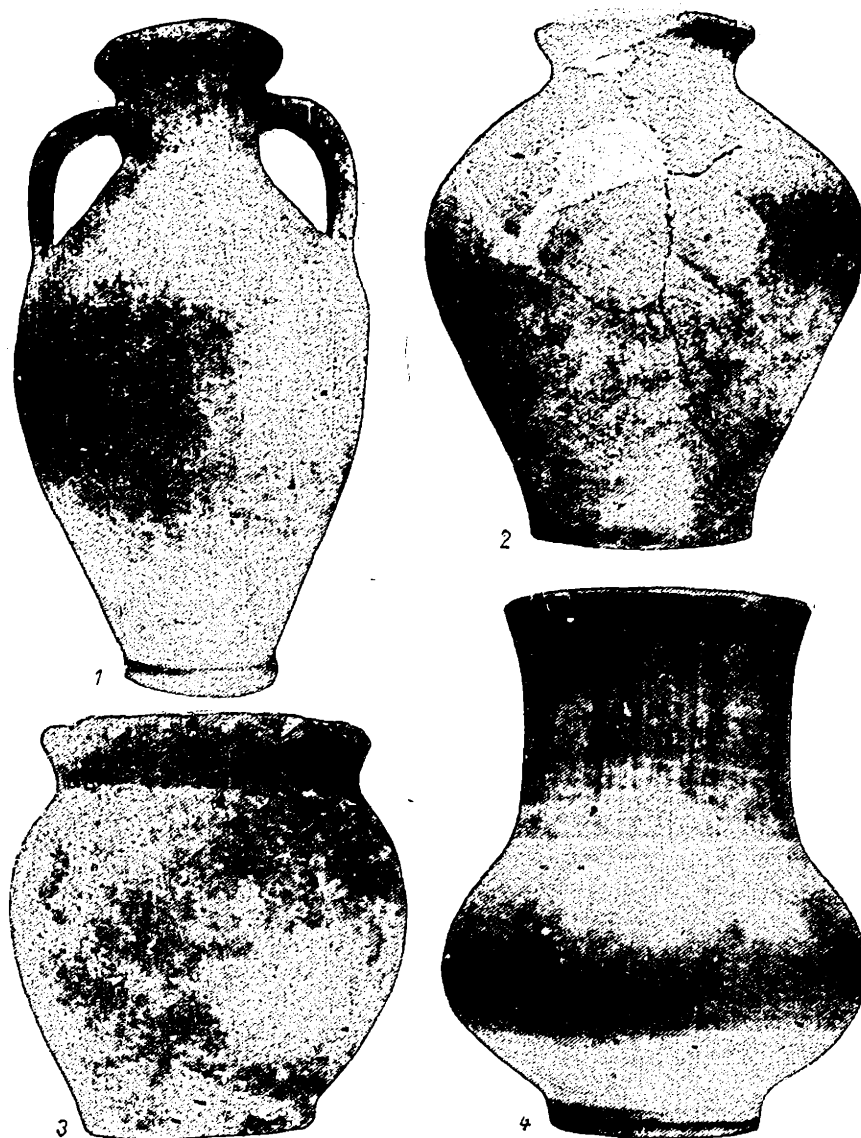

Fig. 5. — Pogorăști. Vase din inventarul mormintelor sarmatice : 1, 4 — mormintul 1 ; 2, 3 — mormintul 2. (1 = circa $\frac{1}{5}$; 2, 4 = circa $\frac{1}{2}$; 3 = circa $\frac{3}{2}$).

Inventarul mormintelor, prin caracteristicile sale, prezintă analogii perfecte cu materialele sarmatice din regiunile noastre sau din teritoriile mai îndepărtate din răsăritul Europei. Cămile²³, castroa-

²² În Moldova, morminte sarmatice cu trepte pe fundul gropii se cunosc la Trușești (vezi M. Petrescu-Dimbovița, *art. cit.*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 27).

²³ Cămile din pastă fină, lucrate la roată, în diferite tipuri și variante, sînt frecvente în mormintele sarmatice din Moldova, ca de exemplu : la Valea Lupului

nele²⁴, cupele-miniatură cu picior²⁵, vasele cu pereții subțiri, fundul îngustat și corpul bombat spre partea superioară²⁶, ca și pumnalul de fier cu două tăișuri²⁷, sînt în acest sens exemple edificatoare. De asemenea, prezența unor mărgelile izolate în preajma mîinilor²⁸, care, probabil, fuseseră cusute pe veșminte, la mîneci, ca și descoperirea unor pumnale sau săbii în partea dreaptă a scheletului²⁹ se cunosc și din alte descoperiri sarmatice.

În ceea ce privește urmele de foc observate în mormintele 3 și 4 din această necropolă, menționăm că pînă în prezent descoperirile de acest fel sînt rare și numai în parte asemănătoare cu cele de la Pogorăști.

Dintre descoperirile întrucîtva similare amintim un mormînt de înhumatie de la Vădastra³⁰, în interiorul căruia s-au găsit pete de arsură și cenușă pe fundul gropii³¹. Mormîntul de la Vădastra se dovedește de acela de la Pogorăști prin orientare, inventar (din care totuși nu lipsește sabia de fier) și unele detalii ale poziției scheletului. Cu toate acestea, analogiile lor cu alte descoperiri sarmatice sînt suficiente pentru a le atribui aceleiași cultur.

Un alt mormînt de înhumatie în care s-au observat urme de foc a fost descoperit la Valea Lupului-Iași, unde scheletul zăcea pe un strat de cenușă³².

Tot aici este cazul să amintim că obiectele de inventar a două morminte de înhumatie de la Poieniști purtau evidente urme de trecere prin foc³³, ceea ce

Fig. 6. — Pogorăști. Castron de factură romană provenind din inventarul mormîntului 1.

(M. Dinu, *loc. cit.*, în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 251, fig. 11/7), Largu (I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 479—480, fig. 5/13), Vaslui (Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *loc. cit.*, în *Materiale*, VIII, p. 93 fig. 8/5) și Focșani (Sebastian Morintz, *Некоторые вопросы сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с Фокшанским погребением*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 451—452, fig. 1/1; 2/1).

²⁴ M. I. Veazmitina, *Сарматские погребения у с. Ново-Филиповка*, în *VSSA*, p. 222, pl. I a, figura din mijloc, p. 232, pl. III/1; Sebastian Morintz, *art. cit.*, în *Dacia*, N. S., III, 1959, p. 452, fig. 1/5 și 2/5.

²⁵ Cupele miniatură, care pot fi clasificate în mai multe variante, se întîlnesc frecvent în mormintele sarmatice (vezi N. V. Anfimov, *art. cit.*, în *MIA*, 23, p. 172, fig. 5/10; A. V. Dobrovolski, *Розкопки ділянок А і Т та могильника золотобалківського поселення рубежу нашої ери в 1951 і 1952 роках*, în *ArhP*, IX, 1960, p. 151, pl. I/5, 6, 12; R. I. Vyezjev, *Роботи на Ділянці Б поселення в с. Золотий Далці*, în *ArhP*, IX, 1960, p. 174, fig. 6/4; A. I. Furmanska, *Дослідження на Ділянці В золотобалківського поселення в 1952 році*, în *ArhP*, IX, 1960, p. 187, pl. II/9; K. A. Brede, *Розкопки гаврилівського городища рубежу нашої ери*, în *ArhP*, IX, 1960, p. 199, pl. I/10).

²⁶ Unele vase de la Akkermen (M. A. Veazmitina, *art. cit.*, în *VSSA*, p. 224, pl. II) și Largu (I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 450, fig. 5/4); deși lucrate cu mîna, prin unele trăsături (rotunjirea corpului la partea superioară și îngustarea fundului) se apropie totuși de vasul de la Pogorăști.

²⁷ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *art. cit.*, fig. 8/4; I. V. Sinișin, *art. cit.*, în *SA*, VIII, 1946, p. 92—93, fig. 28.

²⁸ N. I. Sokolski, *art. cit.*, în *MIA*, 33, p. 157, pl. VIII/1. Menționăm o situație similară la Vaslui. Vezi Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *art. cit.*

²⁹ Atît sabia de la Probota, cît și acelea de la Largu (I. T. Dragomir, *art. cit.*, în *Materiale*, V, 1959, p. 480) și Broscăuți au fost găsite lîngă femurul drept; o situație analoagă la Novo Filipovka (M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovskia, O. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 46, fig. 29/1). În mormintele sarmatice săbiile și uneori și cuțitele au de obicei această poziție față de schelete. Vezi și Radu Vulpe, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 357—358, fig. 193 și fig. 194/1.

³⁰ Pentru atribuirea acestui mormînt grupului sarmatic, vezi și I. Nestor, în *Istoria României*, 1960, p. 679.

³¹ Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 209.

³² M. Dinu, *art. cit.*, în *Materiale*, III, 1957, p. 174.

³³ Radu Vulpe, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 352, 358.

ne face să presupunem că și în cazul acestor morminte s-ar putea să fie vorba de aceeași practică funerară ca în cazul mormintelor 3 și 4 de la Pogorăști. Păstrarea urmelor de foc numai pe obiectele de inventar și nu și în groapa mormântului sau pe oasele scheletului ar putea fi explicată prin efectele unei

arderii de mai mică intensitate, care au dispărut în cea mai mare parte în decursul vremii, rămânând vizibile doar pe obiectele de metal din inventarul mormintelor venite în contact direct cu focul.

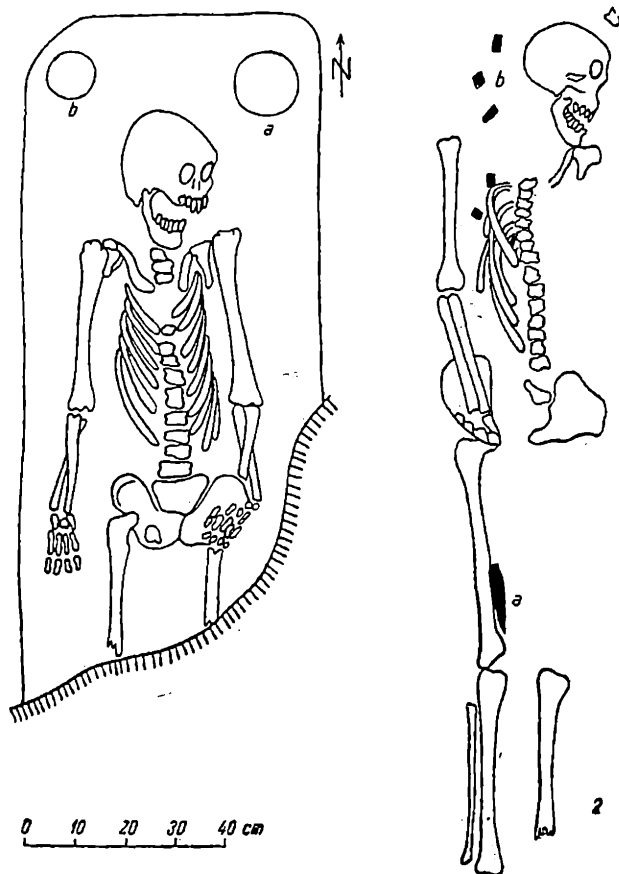

Fig. 7. — Pogorăști. Scheletele, *in situ*, din mormintele 2 (1) și 3 (2). 1 a, b — vase lucrate la roată; 2 a — pumnal mic de fier cu două tăișuri; 2 b — câteva fragmente mici de fier provenind de la un cuțitaș.

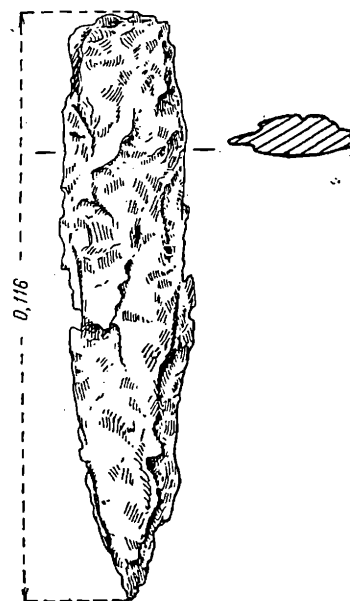

Fig. 8. — Pogorăști. Pumnal de fier, fragmentar, descoperit în mormintul 3.

Descoperiri asemănătoare cu mormintele 3 și 4 de la Pogorăști s-au făcut în nordul Mării de Azov, pe valea râului Molocinaia, la Akkermen și Novo Filipovka. Astfel, în câteva morminte de înhumatie cu nișe și praguri din necropola sarmatică de la Akkermen s-au găsit pe toată suprafața pragurilor pete de arsură și urme de cenușă³⁴, iar într-un alt caz, în afară de petele de arsură, de cenușa și cărbunii de pe fundul gropii, s-au putut observa urme de arsură chiar pe oasele scheletului³⁵. De asemenea, la Novo Filipovka, în

³⁴ M. I. Veazmitina, *art. cit.*, în VSSA, p. 222. De asemenea, vezi și M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovska, O. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 82–83, 85–86.

³⁵ M. I. Veazmitina, *art. cit.*, în VSSA, p. 222 și M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovska, O. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 75.

umplutura unui mormînt, spre fundul gropii s-au descoperit urme de arsură și cărbuni ³⁶.

Între mormintele de la Pogorăști (3 și 4), Vădastra, Valea Lupului, Poienеști, Akkermen și Novo Filipovka sînt bineînțeles și unele deosebiri. Cu toate acestea prezența urmelor de foc are aceeași semnificație ³⁷ pentru toate mormintele amintite mai sus și de aceea trebuie privite ca manifestări deosebite ale aceleiași practici funerare.

Numărul foarte redus al mormintelor sarmatice cu urme de foc cercetate de noi și, în general, cunoscute pînă acum nu ne îngăduie să formulăm concluzii definitive asupra necropolei de la Pogorăști, ci să subliniem numai anumite observații.

În ceea ce privește folosirea înmormîntărilor cu arderea parțială a cadavrelor în groapă, ea nu poate fi pusă în legătură cu sexul sau vîrsta celui înmormîntat. Astfel, mormintele 2, 3 și 4 de la Pogorăști aparțin aceluiași sex, dar urme de foc n-au fost observate decît în ultimele două morminte. De asemenea, se poate observa o diferență de vîrstă destul de apreciabilă chiar în cadrul mormintelor cu arderea parțială a cadavrelor. Mormîntul 3 aparține, de exemplu, unui bărbat în vîrstă de 35—40 de ani, iar mormîntul 4 unui bărbat în vîrstă de 60 de ani. De aici rezultă o diferență de vîrstă de 20—25 de ani și aceasta numai în cazul a două morminte. În același timp, în mormîntul 2, care aparține unui individ de o vîrstă intermediară față de mormintele 3 și 4, nu s-a observat nici cea mai mică urmă de foc. Studiarea din punct de vedere antropologic și a altor schelete provenite din mormintele sarmatice va aduce, fără îndoială, exemple mult mai numeroase în sprijinul acestei ipoteze.

Diferențierea de avere nu constituie nici ea un criteriu de folosire a acestei practici funerare. Cunoaștem pînă acum în Moldova un număr apreciabil de morminte sarmatice, unele cu un inventar mai bogat ³⁸, altele cu un inventar sărăcăcios ³⁹, iar altele lipsite complet de inventar ⁴⁰. Cu toate acestea, urmele de foc nu caracterizează nici una din aceste categorii de morminte.

Avînd în vedere că în unele din mormintele cu urme de foc, cum ar fi acelea de la Vădastra, Novo Filipovka și Pogorăști (mormîntul 3), s-au găsit arme, s-ar putea pune problema dacă nu cumva această practică funerară este legată de calitatea de luptător a celui decedat. Această ipoteză nu poate fi susținută, deoarece nu în toate mormintele cu urme de foc s-au găsit arme ⁴¹ și nu în toate mormintele cu arme în inventarul lor s-au găsit urme de foc ⁴².

În ceea ce privește factorul etnic, ritul de înmormîntare, orientarea mormintelor, poziția scheletelor în groapă și întregul inventar ne confirmă

³⁶ M. I. Veazmitina, *art. cit.*, în VSSA, p. 222 și M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovskia, O. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 45.

³⁷ Arderea parțială a cadavrului în groapă, fapt ce însemna purificarea mortului și a lăcașului în care acesta era depus, trebuie legată de credința mistică în nemurirea sufletului și existența unei lumi viitoare.

³⁸ Din această categorie menționăm descoperirea de la Mitoc (N. Zaharia, *Mormîntul sarmatic*, în *Materiale* VI, 1960, p. 20—21). De asemenea, unele morminte de la Valea Lupului au un inventar destul de bogat (M. Dinu, *art. cit.*, în SCIV, V, 1—2, 1954, p. 250—251).

³⁹ Din categoria mormintelor cu inventar sărăcăcios menționăm mormintele 178 și 292 de la Poienеști (Radu Vulpe, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 371, 399).

⁴⁰ Vezi mormintele 56 și 241 de la Poienеști (Radu Vulpe, *art. cit.*, p. 332, 371). Morminte lipsite de inventar s-au găsit și la Trușești (M. Petrescu-Dîmbovița, *art. cit.*, în SCIV, IV, 1—2, 1953, p. 28).

⁴¹ M. I. Veazmitina, V. A. Illinska, E. A. Pokrovskia, O. I. Terenokhin și G. T. Kovpanenko, *art. cit.*, p. 75, 82—83, 85—86.

⁴² În mormintele de luptător de la Probota și Largu, de exemplu, nu s-au găsit urme de foc.

apartenența etnică unică, sarmatică, atât a mormintelor cu urme de foc, cât și a celorlalte fără urme de foc. Așadar, practica arderii parțiale a cadavrelor în groapă nu poate fi pusă nici pe seama unor indivizi cu o apartenență etnică deosebită.

Apariția izolată a mormintelor de înhumăție cu urme de foc în cadrul unor cimitire în care majoritatea mormintelor sînt fără urme de foc⁴³ nu ne permite să considerăm aceste descoperiri o variantă locală a înhumărilor sarmatice și să le punem, eventual, pe seama unui anumit grup sarmatic. Raritatea acestui tip de înmormîntare ne apare, din acest punct de vedere, semnificativă.

Prin urmare, nici sexul, nici vîrsta, nici diferențierea de avere, nici calitatea de războinic, în consecință nici poziția socială, nici apartenența etnică și nici deosebirile regionale nu pot explica practica arderii parțiale a cadavrelor în groapă.

Între mormintele de înhumăție cu urme de foc și acelea fără urme de foc de la Pogorăști se constată o deosebire netă în ceea ce privește tipul antropologic. Astfel, scheletul 2, fără urme de arsură, aparține unui europoid cu elemente mongoloide, iar scheletele 3 și 4, cu urme de arsură, aparțin unor indivizi care din punct de vedere antropologic prezintă un amestec de caractere protoeuropoide și nordice. Chiar dacă analiza antropologică, bazată numai pe studierea a trei schelete, nu ne oferă decît unele date provizorii, existența unor indivizi diferiți ca tip antropologic în mijlocul unei populații cu aceeași apartenență etnică este vizibilă în această necropolă. Important ni se pare faptul că ambele morminte cu urme de foc de la Pogorăști aparțin aceluiași tip antropologic, compus din caractere protoeuropoide și nordice. În cazul în care datele antropologice obținute pînă acum vor fi confirmate și prin alte descoperiri, practica arderii parțiale a cadavrului în groapă va putea fi explicată, eventual, prin existența în mijlocul populației sarmatice a unor elemente deosebite ca *origine* etnică.

Studierea înmormîntărilor cu arderea parțială a cadavrului în groapă de la Pogorăști trebuie strîns legată de originea acestei practici la triburile sarmatice.

Pînă în prezent nu cunoaștem în Moldova morminte de înhumăție cu urme de foc mai vechi decît acelea de la Pogorăști⁴⁴. Populația autohtonă geto-dacică din Moldova folosea în această vreme, fără excepție, un singur rit de înmormîntare: incinerația⁴⁵. Mormintele de înhumăție sarmatice, cu arderea parțială a cadavrelor în groapă, nu au însă nici o legătură directă cu mormintele de incinerație geto-dacice.

Prin urmare, originea locală a acestui rit trebuie exclusă.

Apropierile care se pot stabili totuși între aceste două categorii de morminte nu se referă la ritul sau ritualul de înmormîntare, ci exclusiv la elemente de inventar. Astfel, influența sarmaților asupra localnicilor este cunoscută în special

⁴³ La Akkermen, într-o întinsă necropolă sarmatică, urmele de foc s-au semnalat abia în cîteva morminte.

⁴⁴ Mormîntul de cremație în cuptor din secolele IV—III î.e.n. de la Poieniști (Radu Vulpe, *art. cit.*,

p. 312—315, fig. 97) nu poate avea nici o legătură cu înmormîntările sarmatice de la Pogorăști.

⁴⁵ Mormintele de înhumăție de la Gabăra sînt sarmatice. Vezi nota 5.

prin descoperirile de cimitire carpice, în care se întâlnesc vase cu torți zoomorfe⁴⁶ oglinzi de metal⁴⁷, clopoței⁴⁸ și diferite alte obiecte de inventar⁴⁹.

De asemenea, influența populației geto-dacice asupra sarmaților poate fi exemplificată prin cămile din pastă fină cenușie, lucrate la roată, descoperite în mormintele sarmatice, care sînt preluate de sarmați de la populația geto-dacică⁵⁰. Amfora cenușie cu două torți din mormîntul 1 de la Pogorăști este un alt exemplu de folosirea de către sarmați a vaselor confecționate de localnici.

În secolul al II-lea e.n., în unele regiuni învecinate Moldovei se cunoștea obiceiul de a incinera cadavrul direct în groapa mormîntului⁵¹, resturile incinerate ale scheletului rămînînd uneori pe loc, în poziția căpătată în timpul arderii, fără să mai fie adunate grămadă⁵².

În comparație cu aceste morminte, în care cadavrul era mistuit aproape în întregime de foc, mormintele de înhumatie de la Pogorăști, cu urme de arsură foarte sumare, mai mult simbolice, se prezintă cu totul diferit. Aceasta ne face să considerăm că cei care aduc obiceiul arderii parțiale a cadavrului în groapă în Moldova sînt sarmații și nu elemente venite din Imperiul roman. Așa cum o dovedesc descoperirile de la Akkermen și Novo Filipovka, sarmații cunosc acest tip de înmormîntări încă înainte de migrația lor spre regiunile vestice. Prin urmare, studiul originii înmormîntărilor cu arderea parțială a cadavrului în groapă trebuie să aibă în vedere în primul rînd regiunile răsăritene ocupate de sarmați, teritoriile învecinate cu ei, precum și eventualele influențe exercitate asupra lor din aceste regiuni.

Cimitirul de înhumatie de la Pogorăști nu constituie singura descoperire sarmatică din stepa Jijiei. În afară de mormintele de la Dăngeni și Pogorăști, prezentate în lucrarea de față, menționăm descoperirile de la Broscăuți, Trușești⁵³, Glăvăneștii Vechi⁵⁴ și Larga Jijia⁵⁵ de pe Valea Jijiei, mormintele de la Mitoc⁵⁶, Vlăsinești⁵⁷, Ștefănești⁵⁸, Proboța⁵⁹ și Holboca⁶⁰, de pe valea Prutului, și mormintele de la Lețcani⁶¹ și Valea Lupului⁶², de pe valea Bahluiului. Aceste descoperiri răspîndite pe văile principalelor cursuri de ape din această regiune nu aparțin aceleiași faze cronologice, dar confirmă preferința generală, permanentă a acestei populații pentru regiunile de stepă.

⁴⁶ Iulian Antonescu, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 450, fig. 4.

⁴⁷ Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni (raionul Panciu, reg. Galați)*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 491—492, fig. 3/5.

⁴⁸ Iulian Antonescu, *art. cit.*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 452—453, fig. 6/3.

⁴⁹ Dintre obiectele sarmatice descoperite în mormintele localnicilor menționăm diferite tipuri de mărgel.

⁵⁰ Vezi nota 21.

⁵¹ D. Protase, *Săpăturile de la Alba Iulia*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 107.

⁵² Exspectatus Bujor și Gavrilă Simion, *Săpăturile de salvare din cimitirul roman de la Isaccea (raionul Tulcea, reg. Constanța)*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 393.

⁵³ Vezi nota 2 de la p. 311.

⁵⁴ *Săpăturile de pe șantierul Valea Jijiei (Jasi-Botoșani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 65.

⁵⁵ *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 55.

⁵⁶ N. Zaharia, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 21—22.

⁵⁷ Material inedit. Col. Muzeului regional Suceava.

⁵⁸ I. Nestor, *loc. cit.*

⁵⁹ N. Zaharia și Em. Zaharia, *art. cit.*

⁶⁰ *Șantierul Valea Jijiei*, în *SCIV*, III, 1952, p. 107—108.

⁶¹ Inedit. Col. Muzeului de istorie a Moldovei.

⁶² Vezi nota 4.

Celelalte descoperiri sarmatice din Moldova nu se abat nici ele de la această regulă. Astfel, mormintele de la Șuletea⁶³, Epurenii⁶⁴ și Balintestii⁶⁵ sînt situate tot pe valea Prutului.

Descoperirile de la Șerbotești, Popești⁶⁶, Vaslui⁶⁷, Poienestii⁶⁸, Ivești⁶⁹ și Tecuci⁷⁰, din Podișul central Moldovenesc, nu trebuie considerate ca excepții, deoarece în această regiune nu avem de-a face cu un relief prea accidentat. La aceasta mai adăugăm că toate aceste descoperiri se plasează pe văile apelor mai importante. Necropola de la Gabăra⁷¹, cea mai vestică descoperire sarmatică din Moldova, situată pe malul drept al Siretului se încadrează perfect prin poziția sa geografică, în grupa celorlalte descoperiri sarmatice.

În cea ce privește datarea necropolei de la Pogorăști, deosebit de importantă este descoperirea în mormintele sarmatice a unor materiale aparținînd populației băstinașe, ceea ce arată că între populația locală și triburile sarmatice se stabiliseră anumite raporturi și începuse deja însușirea reciprocă a unor elemente de cultură materială.

Aici este cazul să arătăm că nu în toate descoperirile sarmatice făcute pînă acum în Moldova au fost sesizate influențele populației locale asupra sarmaților. Astfel, în cimitirul de la Probota, cu morminte datînd încă din secolul al II-lea e.n.⁷², aparținînd unei faze mai vechi a înmormîntărilor sarmatice din Moldova, după unele materiale, și îndeosebi după anumite tipuri de fibule și mărgelile, nu s-a observat nici o influență autohtonă. Această situație ne îndreptățește să considerăm că necropola de la Probota aparține unei faze inițiale de pătrundere a sarmaților la vest de Prut. S-ar putea ca și situarea acestei descoperiri imediat pe malul drept al Prutului și nu în regiunile din interiorul Moldovei să marcheze tocmai faza de început a pătrunderii sarmaților la vest de Prut.

În comparație cu necropola de la Probota, mormintele de la Pogorăști datează dintr-o fază mai nouă. În acest sens este suficient să amintim amfora cenușie cu două torți din mormîntul 1 (fig. 5/1), care se întîlnește fără excepție în toate necropolele carpice din Moldova din secolul al III-lea e. n.⁷³. De asemenea, castroanele de factură romană, de tipul aceluia de la Pogorăști (fig. 6), nu pot fi datate mai devreme de secolul al III-lea e. n., ele nemaîntîlnindu-se în secolul al IV-lea e. n. Căna cenușie, fără toartă (fig. 5/4), atît prin formă, cît și prin tehnica de lucru aparține aceleiași perioade.

⁶³ Scheletul nr. 1 de la Șuletea-Movila Carului, orientat vest-sud-vest (capul) — est-nord-est (piciorarele), în poziție întinsă pe spate și cu genunchii ușor îndoiți și aplicați spre stînga, poate fi atribuit sarmaților. Cu unele rezerve, mormîntul a fost atribuit epocii migrațiilor de însuși autorul săpăturilor. Vezi C. Gîhodaru, R. Vulpe, R. Petre și St. Kiss, *Cercetările arheologice de la Șuletea și Bîrlăești (raionul Murgeni)*, în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 222 și fig. 6.

⁶⁴ Inedit. Col. Muzeului regional „V. Părvan”, Bîrlad.

⁶⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Covurlui și Tulova*, în *SCIV*, I, 1, 1950, p. 66.

⁶⁶ Material inedit. Informație primită de la prof. Florentina Banu din Vaslui.

⁶⁷ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *art. cit.*

⁶⁸ Vezi nota 3.

⁶⁹ Inedit. Col. Muzeului regional „V. Părvan”, Bîrlad.

⁷⁰ I. Vendelin, *Un tumul la Tecuci*, în *RPAN*, II—IV, 1940, p. 101—103.

⁷¹ Iulian Antonescu, *art. cit.*

⁷² N. Zaharia și Em. Zaharia, *art. cit.*

⁷³ La Poienestii s-au găsit patru urne de acest tip (R. Vulpe, *art. cit.*, în *Materiale*, I, 1953, p. 323—324, 334, 347, 367 și fig. 122—123, 144, 173 și 221). De asemenea, exemplare apropiate s-au descoperit la Vîrtișcoi (I. L. Neagu, *Stațiunea barbară de la Vîrtișcoi*, în *AArh.*, III, 1930, fasc. V—VI, p. 46—47, fig. 3/1), Conțești (Emilia Zaharia, *Urna de incinerare de la Conțești, raionul Pașcani, reg. Iași*, (în acest volum), Pădureni (Sebastian Mărintz și Gh. Bichir, *art. cit.*, în *Materiale*, VI, 1960, p. 490 și fig. 2/1) și Gabăra (Col. Muzeului raional din Roman. Informație primită de la V. Ursache).

Analogiile cele mai apropiate pentru vasele lucrate cu mîna (fig. 2/1; fig. 3/2,3; fig. 5/3,) și la roată (fig. 5/2) din mormintele 2 și 5 de la Pogorăști se datează în regiunile Mării de Azov pînă la sfîrșitul secolului al II-lea e. n. În acest fel, exemplarele de la Pogorăști ar putea fi datate eventual în prima jumătate a secolului al III-lea e. n. Vasul lucrat la roată din mormîntul 2 (fig. 5/2) reprezintă; după toate probabilitățile, o formă evoluată a vaselor de acest tip din regiunile nord-pontice. În ceea ce privește vasul cu alveole pe margini (fig. 5/3) din mormîntul 2, în funcție de exemplarul amintit de la Probota, poate fi datat tot în prima jumătate a secolului al III-lea e.n.

Avînd în vedere întregul inventar al mormintelor, analogiile și complexe în care acestea apar în regiunile răsăritene și în țara noastră, mormintele de la Pogorăști pot fi datate în secolul al III-lea e. n.

În general, datele de care dispunem nu ne permit să fixăm definitiv, cu toată siguranța, limita cronologică inferioară a acestei necropole. De asemenea, o eventuală compartimentare pe faze a mormintelor, în etapa actuală de cercetare, nu este încă posibilă.

Interesant este faptul că din aceeași perioadă cu necropola de la Pogorăști datează și alte descoperiri sarmatice, cum ar fi, de exemplu, mormintele sarmatice mai vechi de la Trușești⁷⁴, datate, pe baza fibulei cu portagrafa înaltă, în secolul al III-lea e. n.⁷⁵, la care însă nu se pot observa influențele localnicilor. Lipsa influențelor culturii băștinașilor din mormintele sarmatice din secolul al III-lea e. n. de la Trușești poate fi un indiciu că aceste morminte aparțin unui alt val sarmatic, contactul noilor veniți cu localnicii găsindu-se abia într-o fază de început.

ION IONIȚĂ

НОВЫЕ САРМАТСКИЕ НАХОДКИ НА ТЕРРИТОРИИ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает несколько сарматских погребений, случайно открытых на севере и в центре Молдовы.

В 1958 г. на территории села Дэнжень (р-н Ботошань, обл. Сучава) нашли погребение с труположением, скелет которого, по всей вероятности, находился в лежачем положении на спине, будучи ориентирован головой на север и ногами на юг. Из его инвентаря сохранились два сосуда, сработанных на гончарном круге (рис. 2/1,4 и 3/1). Погребение датируется III в. н.э. и его можно отнести к сарматским племенам.

В 1960 г. в Шерботешти (р-н Васлуй, обл. Яссы) обнаружили другое погребение с труположением. В нем нашли характерный для сарматов кувшин (рис. 2/2) и железную саблю с кольцом на конце рукоятки (рис. 4). Находка в Шерботешти датируется III в.н.э.

В 1958 и 1960 гг. на территории села Погорășть обнаружили пять погребений с труположением; костяки лежали на спине, будучи ориентированы головой на север

⁷⁴ După inventar, unele morminte sarmatice de la Trușești par să dateze dintr-o perioadă mai tîrzie, probabil la sfîrșitul secolului al IV-lea e.n. și chiar din secolul al V-lea e.n.

⁷⁵ M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, în *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 28.

и ногами на юг. Инвентарь погребений состоял из сосудов, сработанных на гончарном круге (рис. 5/1, 2, 4 и рис. 6), сосудов, вылепленных вручную (рис. 2/3; рис. 3/2, 3 и рис. 5/3), железного кинжала (рис. 8) и известковой круглой бусины.

По обряду захоронения и предметам инвентаря погребения в Погорэшти относятся к сарматским могильникам. Некоторые особенности этих погребений, как например погребальный обряд, намеренное изуродование черепа и обычай оставлять ступени на дне могилы, характерны для сарматов. Некоторые типы сосудов из Погорэшти — кувшины, миски, миниатюрные кубки на ножке, сосуды с тонкими стенками, узким дном и выпуклой верхней частью тулова — также часто встречаются в сарматских погребениях.

В связи с находкой в Погорэшти следует отметить, что в погребениях № 3 и № 4 ясно видны следы огня на костях скелета и в яме погребения. Так, например, в погребении № 3 череп сильно обожжен с боков и внутри черепной крышки, а длинные кости — на сторонах, соприкасающихся с землей. Следы огня видны и на дне ямы: здесь нашли уголь и золу. Изучение следов огня в этом погребении доказывает, что первоначально труп был положен в могилу на кострище. Погребения с частичным сожжением трупов в могильной яме довольно редки. Сходные находки известны в Вэдастре, Валя-Лупулуй, Поёнешти, Аккермене и Ново-Филипповке. Между этими находками есть некоторая разница; однако наличие следов огня имеет одинаковое значение для всех вышеупомянутых погребений и поэтому их надо рассматривать как различные формы одного и того же погребального обряда.

Что касается захоронения с частичным сожжением трупа в могильной яме, то его нельзя связывать ни с полом, возрастом, имущественным различием, воинским званием или этнической принадлежностью погребенного, ни с определенными областными вариантами сарматского погребального обряда.

Наиболее явное различие между погребениями со следами огня и другими погребениями в Погорэшти отмечается в антропологическом типе костяков. Костяк 2, без следов огня, принадлежит европеоиду с монгольскими элементами, а костяки 3 и 4, со следами огня, принадлежат особям с протоевропеоидными и северными чертами.

Принимая во внимание результаты антропологического изучения костяков 2, 3 и 4 в Погорэшти, автор считает, что погребения с частичным сожжением трупов в могильной яме можно отнести к индивидуумам другого этнического происхождения, находившимся среди сарматской народности.

Что касается происхождения погребений с частичным сожжением трупа в могильной яме, то его надо искать в взятых сарматами восточных областях, на соседних с ними территориях и в возможном влиянии, оказанном на сарматов в этих областях.

На основании инвентаря погребений, аналогий и комплексов, в которых их находят в восточных областях и на территории РНР, могильник в Погорэшти датируется III в. н. э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта распространения сарматских находок в Молдове.

Рис. 2. — Сосуды из сарматских погребений. 1, 4, Дэнжень; 2, Шерботешть; 3, Погорэшти (погребение 5).

Рис. 3. — Профили сосудов из сарматских погребений. 1, Дэнжень; 2-3, Погорэшти (соответственно, погребения 2 и 5).

Рис. 4. — Шерботешть. Железная сабля, найденная в сарматском погребении.

Рис. 5. — Погорэшти. Сосуды из сарматских погребений. 1, 4, погребение 1; 2-3, погребение 2.

Рис. 6. — Погорэшти. Миска римской фактуры, найденная в погребении 1.

Рис. 7. — Погорэшти. Костяки *in situ* из погребений 2 (1) и 3 (2). 1, *a-b*, сосуды, сделанные на гончарном круге; 2 *a*, небольшой двулезвийный кинжал из железа; 2 *b*, маленькие железные обломки ножа.

Рис. 8. — Погорэшти. Фрагментарный железный кинжал, найденный в погребении 3.

NOUVELLES DÉCOUVERTES DE TOMBES SARMATES SUR LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Ces découvertes, fortuites, faites dans la partie septentrionale et centrale de la Moldavie, consistent en trois groupes de tombes attribuées aux Sarmates.

En 1958, on a découvert sur le territoire du village de Dăngeni (distr. de Botoșani, rég. de Suceava) une tombe à inhumation, dont le squelette se trouvait très probablement en position de décubitus dorsal, orienté en direction nord-sud (la tête vers le nord) et dont l'inventaire comprenait deux vases façonnés au tour (fig. 2/1, 4 et 3/1), assignés au IIIe siècle de n.è. La découverte a été attribuée aux tribus sarmates.

Une seconde tombe d'inhumation a été signalée en 1960 à Șerbotești (distr. de Vaslui, rég. de Jassy). Le mobilier funéraire, consistant en un broc (fig. 2/2) et un sabre en fer muni d'un anneau à l'extrémité de la poignée (fig. 4), l'une et l'autre pièces typiquement sarmates, a permis de dater la tombe du IIIe siècle de n.è.

Enfin, au cours des années 1958 et 1960 on a découvert sur le territoire du village de Pogorăști (com. de Râușeni, distr. de Botoșani, rég. de Suceava) cinq tombes à inhumation, aux squelettes en position de décubitus dorsal, orientés en direction nord-sud. Le mobilier funéraire comprenait des vases façonnés au tour (fig. 5/1, 2, 4 et fig. 6), des vases faits à la main (fig. 2/3; fig. 3/2, 3 et fig. 5/3), un poignard en fer (fig. 8) et une petite perle sphérique en pierre.

Tant le rite que le mobilier funéraires permettent d'attribuer les tombes de Pogorăști à une nécropole sarmate. En effet, des éléments tels que le rite de l'inhumation, la déformation artificielle des crânes et la coutume de réserver des marches au fond de la tombe sont spécifiques aux Sarmates. De même, certains types des vases de Pogorăști — brocs, soupières, coupes à pied en miniature, vases aux parois minces, à la base étroite et à la panse bombée dans sa partie supérieure — se rencontrent de façon courante dans les tombes sarmates.

Des recherches faites à Pogorăști, il ressort que les tombes 3 et 4 présentent des traces évidentes de combustion, tant sur les ossements que dans la fosse. Dans la tombe 3, par exemple, le crâne a été fortement brûlé sur les côtés et à la partie inférieure de la voûte crânienne. De même, les traces de feu étaient nettement visibles sur le fond de la fosse, où l'on a trouvé du charbon et des cendres. Toutes les données fournies par les traces de feu indiquent que le cadavre de la tombe 3 a été brûlé dans la fosse même, sur un bûcher.

Les enterrements dans lesquels le cadavre est brûlé partiellement dans la fosse sont assez rares. Des cas analogues à celui de Pogorăști ont été signalés à Vădastra, Valea Lupului, Poienști, Akkermen et Novo Filipovka. Les circonstances varient d'un site à l'autre, mais la présence du feu dans toutes les tombes plus haut citées témoigne d'une pratique funéraire uniforme.

Cette pratique ne peut être rapportée à aucun critérium de sexe, d'âge, de fortune, ni à la qualité de guerrier du sujet, ni à une variante régionale du rite d'enterrement des Sarmates.

Le seul critérium de distinction valable entre les tombes de Pogorăști à traces de feu et les autres est celui résultant du type anthropologique des squelettes. Ainsi le squelette 2, qui ne présente aucune trace de combustion, appartient à un europoïde présentant aussi des éléments mongoloïdes, tandis que les squelettes 3 et 4, qui présentent des traces de combustion, appartiennent à des individus à caractères protoeuropoïdes et nordiques.

Grâce à ces données, l'auteur estime que les enterrements dans lesquels le cadavre a été partiellement brûlé dans la fosse peuvent être rapportés à des individus d'origine ethnique différente de celle de la population sarmate.

Quant à l'origine de cette pratique, il faut la rechercher dans les régions occupées par les Sarmates, à l'est de la Roumanie, dans les territoires avoisinants, ainsi que dans d'éventuelles influences venues de dehors.

Par son mobilier funéraire et les analogies auxquelles celui-ci donne lieu, la nécropole de Pogorăști peut être datée du IIIe siècle de n.è.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Carte de la diffusion des découvertes sarmates en Moldavie.
 Fig. 2. — Vases provenant de tombes sarmates. 1,4, Dăngeni; 2, Șerbotești; 3, Pogorăști (tombe 5).
 Fig. 3. — Profils de vases provenant de tombes sarmates. 1, Dăngeni; 2—3, Pogorăști (tombes 2 et 5).
 Fig. 4. — Șerbotești. Sabre en fer provenant d'une tombe sarmate.
 Fig. 5. — Pogorăști. Vases provenant de l'inventaire des tombes sarmates. 1,4, tombe 1; 2—3, tombe 2.
 Fig. 6. — Pogorăști. Marmite de facture romaine provenant de l'inventaire de la tombe 1.
 Fig. 7. — Pogorăști. Squelettes, *in situ*, des tombes 2 (1) et 3(2). 1 a—b, vases façonnés au tour; 2 a, petit poignard en fer à double tranchant; 2 b, petits fragments en fer provenant d'un couteau.
 Fig. 8. — Pogorăști. Poignard en fer à l'état fragmentaire découvert dans la tombe 3.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR DIN SECOLUL AL III-LEA E. N. DESCOPERITE LA POGORĂȘTI (raionul Botoșani, reg. Suceava)

În lutăria din marginea de nord a satului Pogorăști au fost scoase la iveală trei schelete umane, care ne-au fost încredințate pentru studiu de către I. Ioniță¹.

Unul dintre schelete (2), cu craniul macrocefal, a fost datat de către I. Ioniță în secolul al III-lea e.n. și atribuit triburilor sarmate. Celelalte două (3 și 4), prezentînd particularități deosebite în ceea ce privește ritul de înmormîntare, care constă într-o ardere parțială a cadavrului direct în mormînt, au fost datate de același cercetător, cu probabilitate, tot în secolul al III-lea e.n., fără a se putea preciza apartenența lor etnică.

Faptul că într-adevăr aici este vorba de o particularitate deosebită a ritului de înmormîntare și nu de o moarte prin accident a indivizilor este indicat atît de observațiile arheologice (urme sigure de ardere în groapă), cît și de modul de repartizare a urmelor de ardere pe oase, identic la ambele schelete.

DESCRIEREA URMELOR DE ARDERE PE OASE

Atît craniul scheletului 3, cît și acela al scheletului 4, prezintă urme evidente de ardere pe părțile lor laterale (regiunile mastoidiană, parietale, malare), arsura cuprinzînd, cu mai puțină intensitate, frontalul și jumătățile anterioare ale parietalelor. Lipsesc urmele de ardere pe jumătățile posterioare ale parietalelor, iar la craniul mormîntului 3 și pe occipital. Acest din urmă fapt nu s-a putut preciza la craniul 4, deoarece îi lipsește occipitalul. Remarcăm că la craniul scheletului 3, urmele de ardere sînt mai puternice decît la craniul scheletului 4. La amîndouă craniile însă, arderea a cuprins regiuni asemănătoare.

În ceea ce privește scheletul postcranian, oasele membrilor prezintă, în general, urme de ardere mult mai intense pe suprafața lor posterioară decît

¹ Vezi în prezentul volum, I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei. La Pogorăști* au

fost descoperite cinci morminte de înhumăție (1—5); scheletele mormintelor 1 și 5 fiind distruse.

pe cea anterioară. De asemenea, vertebrele prezintă regiunea posterioară (arcurile vertebrelor și apofizele) mai intens arsă.

Aceste detalii arată că focul a afectat sau a cuprins mai mult regiunea posterioară a oaselor, cu excepția capului. De aici putem deduce că, probabil, cadavrele au fost întinse fie pe jar, fie pe un rug de lemne așezat pe fundul gropii.

În ceea ce privește poziția capului, judecând după craniul mormântului 3, care este întreg (la craniul mormântului 4 lipsește regiunea occipitală), acesta depășea jarul sau rugul, întrucât regiunea occipitală nu a fost atinsă de foc, flacăra produsă de sursa incandescentă cuprinzând numai părțile laterale atât ale feței, cât și ale mandibulei.

Aceste particularități în ritul de înmormântare, semnalate pentru prima dată la noi în țară, ne apar cu atât mai interesante, cu cât nu s-a putut stabili, pe baza datelor arheologice, care este apartenența etnică a populației ce practica acest rit funerar.

Dat fiind faptul că nu am avut la dispoziție decât două schelete, studiul antropologic al acestora nu poate aduce lumină în problema apartenenței lor etnice. Urmează ca săpăturile viitoare să furnizeze un material mai bogat, atât arheologic, cât și antropologic, pentru clarificarea acestei probleme.

STUDIUL ANTROPOLOGIC AL SCHELETELOR

SCHELETUL 2

Craniul acestui schelet, bine conservat, a putut fi perfect restaurat, astfel încât nu prezintă decât câteva mici soluții de continuitate, fără importanță. Din restul scheletului lipsesc însă jumătățile inferioare ale femurelor, ambele tibii și peronee, precum și toate oasele autopodului inferior.

Sexul și vârsta

Vârsta individului căruia i-a aparținut scheletul 2 trebuie să fi fost între 40 și 45 ani, deci o vîrstă matură. În ceea ce privește sexul, el a aparținut cu siguranță unui bărbat.

Craniul

Craniul neural prezintă o deformare *in vivo* intenționată, de tipul deformărilor circulare erecte ² (fig. 1). Această deformare constituie un obicei frecvent, întâlnit la triburile sarmate, și ea s-a realizat, după literatura existentă, prin bandajare cu curele elastice, în mod circular, a capului copilului nou-născut. În urma acestui sistem de bandajare, aplicat cu perseverență, craniul a devenit foarte înalt (ba-aba : 161 mm). Totodată, păstrîndu-și și o lungime apreciabilă, el dă un indice de deformare ce se situează la limita dintre categoria hipomacrocrană și cea macrocrană (89, 99). Ca urmare, a acestui procedeu

² R. Martin, *Lehrbuch der Anthropologie*, Bd. II, Jena, 1928, p. 830—836.

se remarcă un șanț precoronar și altul postcoronar, între care se desemnează un ușor burelet.

Deformarea a avut repercusiuni în special asupra următoarelor piese osoase : frontal, parietale și occipital.

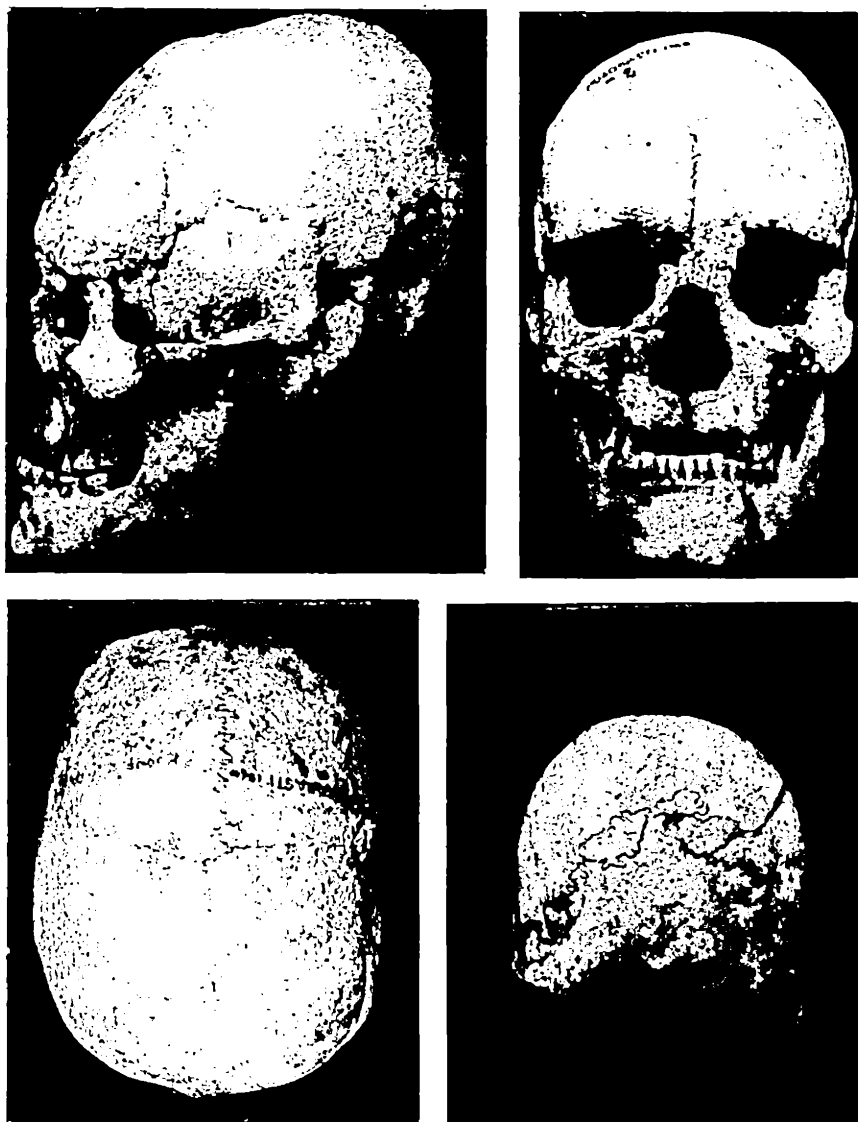

Fig. 1. — Pogorăști. Craniul scheletului 2 văzut în principalele norme.

Frontalul a fost afectat de deformare mai ales în porțiunea sa supra-metopică. Unghiul profilului frontal este de 80° , iar cel de înclinare de 55° . Unghiul care ne indică mai bine înclinarea osului frontal este unghiul de curbură al său, care este de 141° . Lărgimea minimă a frunții este mare (108 mm), ceea ce dă un indice frontoparietal pronunțat eurimetop (77,14).

Remarcăm prezența suturii metopice, a cărei frecvență, așa cum ne indică literatura, este, în general, foarte mare la craniile deformate atât din

țara noastră³, cât și din U.R.S.S.⁴. Nu luăm însă aici în discuție problema determinismului acesteia.

Parietalele s-au dezvoltat mult în sens vertical și prezintă bose parietale puternice.

Occipitalul a suferit și el modificări importante în urma deformării. În special a fost afectată regiunea suprainiacă. Astfel lambda a căpătat o poziție înaltă, iar unghiul de curbura a occipitalului are o valoare foarte mare (131°), ceea ce indică o puternică aplatizare. Planul foramenului occipital formează cu planul orizontal un unghi de $+1^\circ$.

După cum se vede, am arătat în mod cu totul sumar caracteristicile pieselor osoase, care au fost în special afectate de deformare. Nu am analizat însă în mod aprofundat nici modificările ce au loc în arhitectura generală a craniului, nici fenomenele de compensare ce se realizează în urma deformării. Soluționarea acestor probleme necesită studii speciale, comparative, pe serii numeroase de cranii deformate și nedeformate.

Ținem doar să remarcăm că, deși deformarea în cazul craniului mormintului 2 de la Pogorăști este puternică, indicele cranian își păstrează o valoare scăzută, el integrându-se în categoria mezocrană și chiar apropiat de categoria doliocrană (75,68).

Rezultă deci că, dacă în urma deformării sale craniul s-a scurtat, atunci în cazul când craniul ar fi evoluat în mod normal, adică în cazul când nu ar fi fost supus deformării, indicele cefalic ar fi avut o valoare ce s-ar fi încadrat net în categoria doliocrană.

În ceea ce privește relieful cranian, acesta este foarte slab. Astfel, relieful glabelar este de gradul 2, iar cel occipital de asemenea de gradul 2.

Masivul facial prezintă un indice facial superior de tip mezen (52,63), orbitale de tip hipsiconc (97,44), iar nasul este de tip chamerin (51,85). Fosa canină este absentă. Remarcăm totodată și o oarecare aplatizare a feței.

Oasele lungi

Așa cum am văzut deja, din oasele lungi ale membrilor inferioare nu posedăm decât jumătățile superioare ale femurelor. Aceste fragmente ne arată că femurele erau pronunțat platimere (73,17), dar aveau un pilastru slab dezvoltat.

Oasele membrului superior sînt destul de gracile pentru un bărbat.

Talia

Neposedînd oase întregi ale membrului inferior, talia a fost calculată numai după piesele osoase ale membrului superior. Calculată prin metoda Trotter și Gleser⁵, aceasta este de 174 cm, ceea ce reprezintă o talie masculină înaltă. După metoda Manouvrier⁶, talia ar fi fost de 172 cm.

³ E. Pittard și A. Donici, *Quelques crânes anciens de Roumanie présentant la déformation macrocéphalique*, în *Arch. Suisses d'Anth. gén.*, VI, 1, p. 44–54.

⁴ M. I. Urison, *Меморизм и челоуека*, în *SA*, 1, 1959, p. 3–18.

⁵ M. Trotter și C. G. Gleser, *Estimation of stature*

from the long bones of American Whites and Negroes, în *Amer. Journ. of Physical Anthropol.*, 10, 1, 1952, p. 463–514.

⁶ L. Manouvrier, *La détermination de la taille d'après les grands os des membres*, în *Bull. Soc. Anthropol.*, Paris, ser. 2, t. 4, 1893, p. 347–402.

Diagnoza tipologică

Din punct de vedere tipologic putem spune că scheletul 2 de la Pogorăști aparține mării rase europoide, prezentînd totodată și unele elemente mongoloide, exprimate într-o oarecare aplatizare a feței, în înălțimea orbitelor precum și în rotunjirea colțurilor lor, în absența foselor canine, dar mai ales în aspectul regiunii nazale, carena formată de oasele nazale fiind slabă ⁷.

Unele date patologice

Pe parietalul drept există o incizie lungă de 7 cm, pe care individul a suferit-o în viață, probabil în urma unei lovituri de sabie (fig. 2). Dacă individul a primit această lovitură în timpul unei lupte, el nu a murit în timpul acesteia, ci a mai trăit încă o vreme. Acest fapt ne este indicat atât de marginile inciziei, care au diploea acoperită, cât și de prezența unui țesut osos mai subțire care închide incizia pe o lungime de 2 cm. Examinarea atentă a inciziei ne mai indică faptul că nu a avut loc un proces supurativ care să fi afectat osul. Este posibil ca după rănire să fi intervenit o infecție secundară, însoțită de o supurație, dar în acest caz aceasta nu a afectat decît părțile moi.

★

Cu toate că pe teritoriul țării noastre au fost descoperite numeroase crani deformate, din nefericire studiul acestora în marea lor majoritate nu este încă publicat. Astfel, exceptînd lucrarea lui E. Pittard ⁸ și a lui E. Pittard și A. Donici ⁹ asupra craniilor deformate de la Constanța, care din lipsă de inventar arheologic nu au putut fi datate, nu există nici o altă lucrare apărută. Sub tipar se află studiul craniului macrocefal de la Tatina, realizat de O. Necrasov și S. Antoniu ¹⁰.

Comparînd craniul macrocefal de la Pogorăști cu cel de la Tatina, constatăm că, dacă din punct de vedere al tipului de deformare ele se apropie, ambele prezentînd o deformare de tipul deformării circulare erecte, din punct de vedere tipologic ele sînt diferite. Într-adevăr, craniul studiat, aici, așa cum am văzut, aparține rasei europoide, dar prezintă totodată și unele elemente

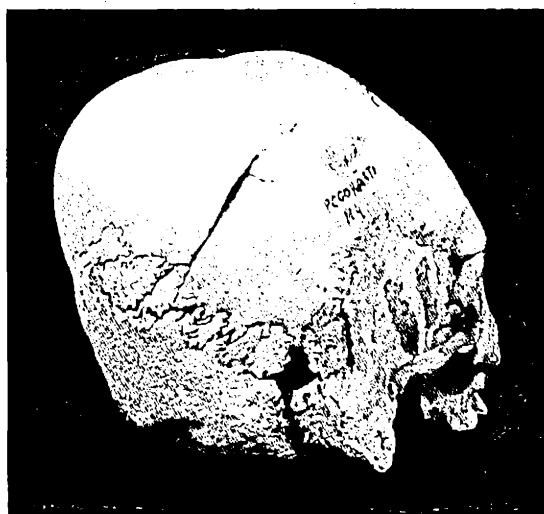

Fig. 2. — Pogorăști. Craniul scheletului 2, văzut lateroposterior, unde se remarcă incizia parțial vindecată.

⁷ I. I. Roghinskii și M. G. Levin, *Основы Антропологии*, Moscova, 1955, p. 365.

⁸ E. Pittard, *Note sur les deux crânes macrocéphales trouvés dans un tumulus à Constanța (Dobrodja)*, în *Bull. Société des Sc. Bucarest*, an. IX, nr. 5, 1901, p. 14—19.

⁹ E. Pittard și A. Donici, *loc. cit.*, în *Arch. Suisses d'Anth. gén.*, VI, 1, 4.

¹⁰ O. Necrasov și S. Antoniu, *Considerații asupra caracterelor antropologice ale craniului macrocefal de la Tatina*, în *AȘU—Iași*, 1962, fas. 1.

mongoloide care lipsesc la craniul de la Tatina, acesta fiind un reprezentant tipic al rasei europoide.

Ținem să subliniem că printre craniile deformate de sarmați descoperite la Probota, pe care le avem în studiu, constatăm de asemenea uneori influențe mongoloide.

SCHELETUL 3

Craniul acestui schelet este bine conservat, lipsindu-i numai o porțiune din baza sa. Scheletul postcranian este însă cu mult mai incomplet.

Sexul și vârsta

Sexul individului căruia i-a aparținut acest schelet a fost cu cortitudine masculin. Vârsta sa era în jurul a 35—40 de ani.

Craniul

Craniul neural este de lungime și lărgime mijlocie (189 mm și 145 mm), ceea ce dă un indice cranian de tip mezocran.

Înălțimea poro-bregmatică raportată la lungime dă un indice ce se situează la limita dintre categoria ortocrană cu cea hipsicrană (62,96). Aceeași înălțime a craniului raportată la lărgime dă însă un indice metriocran (82,07).

Fruntea este oblică și de tip eurimetop (73,79). Dezvoltarea regiunii glabelare este puternică (gr. IV—V), iar relieful supraorbital deosebit de pronunțat.

Occipitalul prezintă însă un relief mijlociu de dezvoltat, protuberanța occipitală externă fiind de gradul 2. Bombarea occipitalului este mijlocie.

Norma verticală a craniului este perfect ovoidă, iar cea occipitală în formă de casă cu bolta rotunjită.

Masivul facial este înalt (73 mm) și mijlociu de larg, fapt care se reflectă și în indicele facial superior, ce se plasează la limita dintre categoria mezenă cu cea leptenă (54,07). Orbitalele sînt mezoconci (79,07), iar nasul, mijlociu de înalt, dar destul de larg, prezintă un indice nazal ușor camerin (51,85). Apertura nazală prezintă fose prenazale și o spină nazală de gr. 3. Fosele canine sînt slab dezvoltate (fig. 3).

Mandibula are un menton piramidal cu mici tuberculi laterali.

Dentiția maxilarului superior prezintă o anomalie interesantă, care constă în prezența unui dinte suplimentar situat între al doilea incisiv drept și canin. Acest dinte suplimentar este greu de precizat cărei categorii de dinți îi aparține, cu alte cuvinte dacă era de tipul unui incisiv sau al unui canin, deoarece el este foarte puternic erodat în urma lovirii de către caninul inferior în timpul mușcăturii. Caninul superior din aceeași parte, foarte puternic, este situat în afara dintelui suplimentar și a premolarului învecinat, iar în timpul mușcăturii nu atinge dinții inferiori. Corelativ cu acest fenomen semnalăm, tot de partea dreaptă, și prezența unei fose suplimentare situate, deasupra

dintelui suplimentar, adică la nivelul mușchiului mirtiform, care lipsește pe partea simetrică. De asemenea, tot pe partea dreaptă fosa prenazală este foarte lungă, aproape de aspectul unui sulcus prenazal.

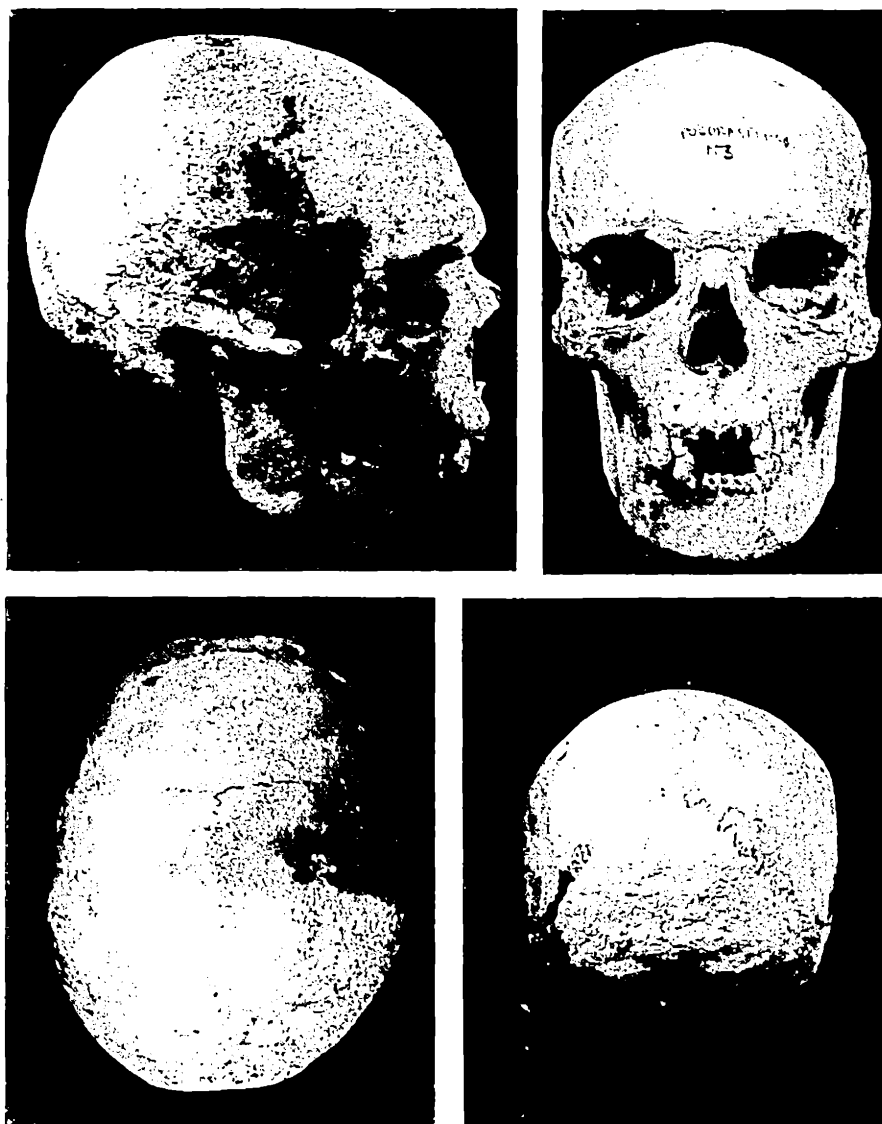

Fig. 3. — Pogorăști. Craniul scheletului 3 văzut în principalele norme.

Oasele lungi

Relieful muscular al oaselor lungi este bine pronunțat. Femurul este hiperplatimar (68,57) și prezintă al treilea trohanter deosebit de dezvoltat. Tibia este de tip eurichem (70,59) și prezintă fațete suplimentare pentru astragal.

Talia

Calculată după oasele lungi prin metoda Trotter și Gleser, talia individului căruia i-a aparținut acest schelet trebuia să fi fost în jurul a 176 cm, deci o talie masculină înaltă. Calculată prin metoda Manouvrier, talia este de 174 cm.

Diagnoza tipologică

Scheletul 3 de la Pogorăști, de talie masculină înaltă, cu craniul mezo-cran, cu masivul facial de tip mezen la limită cu categoria leptenă, cu orbitele

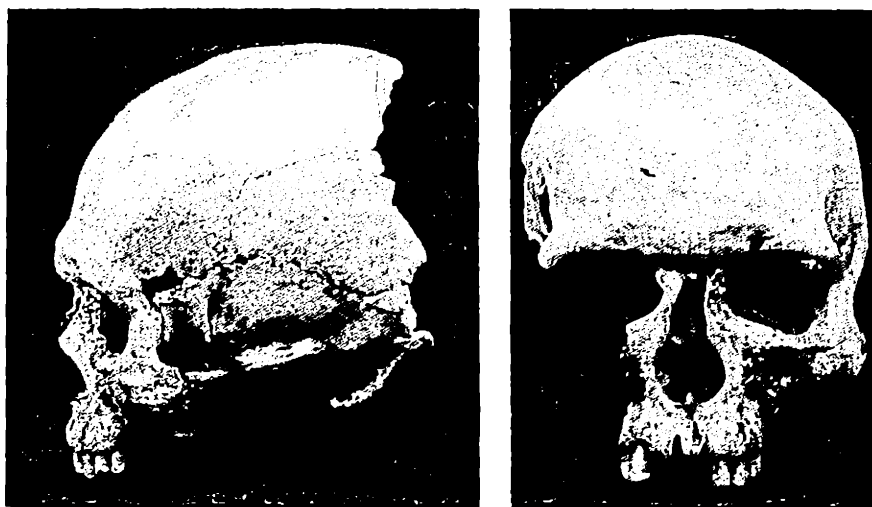

Fig. 4. — Pogorăști. Craniul scheletului 4 văzut în norma laterală și de față.

mezoconci, cu nasul ușor camerin; cu reliefurile glabelar și supraorbitar deosebit de dezvoltat, având malarele cu o poziție intermediară între cea frontală și laterală, ne oferă un amestec de caractere protoeuropoide¹¹ cu cele nordice.

SCHELETUL 4

Acest schelet este foarte incomplet, datorită faptului că el a fost scos la iveală în mod întâmplător de săpători la scoaterea lutului. Craniului îi lipsește porțiunea posterioară, adică întreg occipitalul și o parte din regiunea posterioară a parietalelor. Din restul scheletului, singurul os întreg este humerusul drept.

Sexul și vârsta

Cu toate că mandibula este destul de grăcilă pentru un bărbat, toate celelalte caractere ale craniului (relieful glabelar și supraorbitar, apofizele

¹¹ G. F. Debet, *Палеоантропология СССР*, în *ТИЕ*, IV, 1948, p. 108—111.

mastoide, fragmentele de coxal¹², ne îndreptăţesc să considerăm că acest schelet a aparţinut unui bărbat. În ceea ce priveşte vârsta sa, el era cu siguranţă senil (peste 60 de ani).

Craniul

Lipsind occipitalul, indicele cefalic nu a putut fi stabilit. Judecînd însă după lărgimea craniului, cît şi după o apreciere aproximativă a lungimii sale, dedusă din distanţa glabelo-asterion, considerăm că indicele cefalic era de tip mezocran.

Masivul facial este lipsit de malarul şi de arcada zigomatică dreaptă. Din acest motiv am stabilit lărgimea feţei prin simetrie şi am obţinut cifra de 136 mm, care, raportată la lungimea feţei, de 69 mm, ne dă un indice facial de tip mezen la limită cu categoria eurienă. Nasul este de tip mezin (48,94), cu schiţe de fose prenazale. Orbitale, rectangulare şi joase, sînt pronunţat cameconci (fig. 4).

Tabelul 1

Dimensiunile liniare şi unghiurile craniilor de la Pogorăşti

Nr. Martin	Craniul neural	M. 2	M. 3	Nr. Martin	Masivul facial	M. 2	M. 3	M. 4
1	gl-op	185	189	40	ba-pr	105		
2	gl-i	174	186	42	ba-gn	126		
3	g-l	181	184	43	fmt-fmt	116	116	
5	n-ba	110		43 ₁	fmo-fmo	105	108	
7	ba-o	40		44	ek-ek	97	106	
8	cu-eu	140	145	45	zy-zy	133	135	136
9	ft-ft	108	107	46	zm-zm	101	101	
10	co-co	124	125	47	n-ng	116	133	
11	au-au	130	124	48	n-pr	70	73	69
12	ast-ast	123	114	50	mf-mf	28	25	
13	ms-ms	105	101	51	mf-ek	39	43	39
16	larg. orif. occ.	31		52	înălţ. orbitei	38	34	28
17	ba-b	151		54	al-al	28	28	24
20	po-b	128	119	55	n-ns	54	54	49
23	circ. oriz. a cran.	520	505	62	ol-sta		54	
24	po-po	325	318	63	enm2-enm2		43	
25	n-o	385	360	72	ung. n. pr/OAE	87	85	
26	n-b	135	113	73	ung. n-a/OAE	90	91	
27	b-l	120	127	74	ung. ns-pr/OAE	74	82	
28	l-o	125	117		mandibula			
28 ₁	l-i	77	65	65	kdl-kdl	118	125	
28 ₂	i-o	48	52	66	go-go	100	102	
29	n-b	124	113	68	adlncim. mandibulei	81	80	
30	b-l	105	113	69	id-gn	32	37	
31	l-o	91	110	69	înălţ. la niv. orif. ment.	33	35	
31 ₁	l-i	70	64	69 ₃	gros. la niv. orif. ment.	14	10	
31 ₂	i-o	47	42	70	înălţ. ramului vertical	59	65	
32 ₁	ung. n/OAE	55	52	71	lărg. ramului vertical	33	35	
—	ung. tg. front. (Mollison)	71	72	71 ₁	lărg. inc. sigmoide	33	38	
32 ₅	ung. curb. front.	141	136	73	înălţ. inc. sigmoide	14	12	
33	ung. l-o/OAE	108	114	79 ₄	ung. goniac	129	126	
31	lung. l-l/OAE	92	91					
33 ₃	ung. i-o/OAE	140	150					
33 ₄	ung. curb. occipitale	131	121					

¹² J. Gaillard, *Détermination sexuelle d'un os coxal fragmentaire*, în *Bull. et Mém. de la Soc. d'Anth. de Paris*, I, XI, 2, 1960, p. 255—267.

Tabelul al II-lea
Indicii și caracterele morfologice ale craniilor de la Pogorăști

Nr. Martin	Neurocraniul, masivul facial și mandibula	M. 2	M. 3	M. 4
8 : 1	ind. cefalic	75,68	76,72	
17 : 1	ind. basilo-bregmatic longitudinal	81,62		
17 : 8	ind. basilo-bregmatic transversal	107,85		
20 : 1	ind. poro-bregmatic longitudinal	69,19	62,96	
20 : 8	ind. poro-bregmatic transversal	91,43	82,07	
9 : 10	ind. frontal transversal	87,10	85,60	
9 : 8	ind. fronto-parietal transversal	77,14	73,79	
12 : 8	ind. occipito-parietal transversal	87,86	78,62	
27 : 26	ind. fronto-parietal longitudinal	88,89	112,39	
29 : 26	ind. de curbura frontal	91,85	100,00	
30 : 27	ind. de curbura parietal	87,50	88,98	
31 : 28	ind. de curbura occipital	88,00	83,76	
31 ₁ : 28 ₁	ind. de curbura a porțiunii sup. occip.	90,90	98,46	
31 ₂ : 28 ₂	ind. de curbura a porți. inf. occip.	97,92	80,77	
28 ₁ : 28 ₁	ind. occipital	63,34	80,00	
47 : 45	ind. facial total	87,22	98,52	
48 : 45	ind. facial superior	52,63	54,07	50,73
52 : 51	ind. orbital	97,44	79,07	71,79
50 : 44	ind. mf—mf/ek—ek	28,87	23,58	
54 : 55	ind. nazal	51,85	51,85	48,98
63 : 62	ind. palatal		79,63	
45 : 8	ind. zy—zy/eu—eu	95,00	93,10	
9 : 45	ind. ft—ft/zy—zy	81,20	79,26	
66 : 65	ind. go—go/kdl—kdl	84,75	81,60	
68 : 66	ind. mandibular	81,00	78,43	
69 ₃ : 69 ₁	ind. de robusticitate a mandibul.	42,42	28,57	
70 : 71	ind. ramului vertical	55,93	53,85	
70 ₃ : 70 ₁	ind. incisurii sigmoide	42,42	31,58	
	norma verticală	ovoidă	ovoidă	
	norma occipitală	cort	casă	
	relieful glabelar	I	IV—V	IV—V
	relieful supraorbital	I	II	II
	apertura piriformă	antropină	fose pre-nazale	fose pre-nazale
	fosa canină		I	I

Mandibula, inițial gracilă pentru un bărbat, are un ram orizontal foarte jos, în regiunea molarelor, datorită pierderii acestora. Inserția mușchilor maseteri este foarte puternică. Mentonul este de tip piramidal și cu tuberculi laterali. Remarcăm că la nivelul caninului stîng, pe partea internă a mandibulei, există o perforație ce ne indică un proces supurativ de lungă durată.

Oasele lungi

După fragmentele de oase lungi existente s-a putut stabili indicele de platimerie al femurului, care este de categorie platimeră (75,00), și indicele de platienemie al tibiei, care este și el de categoria platienemă (61,19).

Talia

Calculată prin aceeași metodă ca și în cazul scheletelor precedente și numai după humerus (singurul os întreg), talia este de 170 cm, ceea ce reprezintă o talie masculină supramijlocie. Calculată însă prin metoda Manouvrier, talia este de 165 cm.

Diagnoza tipologică

Scheletul 4 de la Pogorăști, de talie mijlocie, cu craniul probabil mezo-cran, cu fața destul de largă și destul de joasă, avînd reliefurile glabelar și supra-orbital puternic, cu orbitele cameconci, ne indică că sîntem în prezența unui tip cu numeroase influențe protoeuropoide¹³.

MARIA CRISTESCU

АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СКЕЛЕТОВ III ВЕКА Н.Э.
НАЙДЕННЫХ В ПОГОРЭШТИ,
(р-н Ботошань, обл. Сучава)

РЕЗЮМЕ

В работе дается научное описание 3 скелетов, случайно найденных в глиняном карьере на северной окраине села Погорэшти и предоставленных автору для антропологического исследования И. Ионица (см. прим. 1).

На основании археологического инвентаря, И. Ионица датирует один из костяков (2) с макроцефалическим черепом III веком и относит его к сарматским племенам. Он же гипотетически датирует остальные два костяка (3 и 4) также III в. н.э., не уточняя, однако, их этнической принадлежности как из-за недостаточности инвентаря, так и наличия некоторых особенностей погребального обряда, до сих пор не встречавшихся на территории РНР. Эти своеобразные черты состоят в частичном сожжении трупа непосредственно в яме, о чем свидетельствуют археологические наблюдения (следы огня в яме), и следы огня, обнаруженные на костях. Наши наблюдения позволяют предположить, что трупы клали на горящие угли или на дровяное кострище, поскольку более сильные ожоги отмечаются на задней стороне костей обоих скелетов. Исключение представляет череп скелета 3 (в черепе скелета 4 отсутствует затылочная кость), ничуть не затронутый огнем в затылочной области и сильно обожженный на нижне-боковых сторонах нейро-рана и лица. Отсюда следует, что, по всей вероятности, голова не лежала непосредственно на самом огне, как остальная часть тела и что следы ожога на нижне-боковых сторонах черепа обусловлены доходившим до него пламенем.

АНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

КОСТЯК № 2

Череп этого скелета намеренно деформирован по образцу установленных круговых деформаций. Несмотря на сильную степень деформации — высота измерений вавана равна 161 мм, — черепной указатель низкий (75,68); череп относится к категории мезокраничных, на границе с долихокранными. Отсюда вытекает следующее: если череп укоротился вследствие деформации, то при нормальном развитии, черепной указатель явно был бы долихокранным. Из-за сравнительно большой для деформированного черепа длины, указатель деформации оказался на границе между гипомacroцефалической и макроцефалической категориями (89,99). Деформация, в частности, коснулась лобной, затылочной и теменных костей. Что касается лицевого массива, то не ясно, отразилась ли на нем деформация.

С типологической точки зрения костяк № 2, принадлежавший мужчине высокого роста со слегка сплюснутым лицом мезенного типа, с гипсиконхными орбитами с

¹³ G. F. Debet, loc. cit.

округленными углами, со слегка хамеринным носом, слабо выдающейся спинной носа и с отсутствующей клыковой ямкой, указывает на европеоидную расу с некоторыми монголоидными элементами.

КОСТЯК № 3

Этот костяк принадлежал мужчине в зрелом возрасте (40—45 лет) высокого роста (174 см). Череп мезо-ранний, лицевой массив мезенного типа на границе с лептенной категорией, глазницы мезоконхные, нос слегка хамеринный, глабеллярный и надглазничный рельефы сильно развиты. Все это указывает, что речь идет о типе, в котором северные элементы смешаны с протоевропесидными.

КОСТЯК № 4

Костяк принадлежал мужчине в старческом возрасте (свыше 60 лет) выше среднего роста (170 см).

В черепе отсутствует затылочная область, но можно заключить, что он принадлежит к мезо-раннему типу. Сравнительно широкое и низкое лицо представляет высокий лицевой указатель, находящийся на границе между мезенной и евриенной категориями. Нос мезенный с едва обозначенными предносовыми ямками. Прямоугольные низкие глазницы явно указывают на хамеконхный тип.

Очевидно, что костяк отражает многочисленные протоевропеоидные влияния.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Погорашть. Череп скелета № 2.
 Рис. 2. — Погорашть. Череп скелета № 2 с задне-латеральной стороны, показывая ранение частично заросшее.
 Рис. 3. — Погорашть. Череп скелета № 3.
 Рис. 4. — Погорашть. Череп скелета № 4 сбоку и спереди.

ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETES DU IIIe SIÈCLE DE N.È. DÉCOUVERTS À POGORĂȘTI

(distr. de Botoșani, rég. de Suceava)

RÉSUMÉ

Cette étude anthropologique porte sur 3 squelettes découverts par hasard dans la carrière d'argile située au nord du village de Pogorăști (voir note 1).

L'un des squelettes (2), au crâne macrocrâne, a été, grâce à l'inventaire archéologique de la tombe, daté du IIIe siècle de n.è., et attribué aux tribus sarmates. Les deux autres squelettes (3 et 4) datent pareillement, selon toute probabilité, du IIIe siècle de n.è.; vu l'insuffisance de l'inventaire des tombes, d'une part, et la présence de certaines particularités du rite funéraire, d'autre part, il n'a pas été possible d'en préciser l'ethnicité. Ces particularités, qui n'avaient pas été relevées jusqu'à présent sur le territoire de la R.P. Roumaine, consistent dans le fait que le cadavre a été partiellement brûlé après avoir été déposé dans la fosse, ainsi qu'il ressort des constatations tant archéologiques (traces de feu dans la fosse), qu'anthropologiques (traces de feu sur les os). Le fait que les os présentent, chez les deux squelettes, les mêmes traces de feu, plus intenses sur leur face postérieure, prouve que les cadavres avaient été déposés sur une couche de braise ou sur un bûcher en bois. Le crâne du sque-

lette 3 (le seul dont on puisse tenir compte, le squelette 4 étant dépourvu de son occipital) fait exception à cet égard; en effet, les traces de feu n'en affectent pas la région occipitale, mais seulement — et avec intensité — les parties inférieures et latérales de la voûte crânienne et de la face. Cette circonstance semble prouver que la tête n'avait pas été posée, comme le reste du corps, à même le foyer incandescent, les traces de feu relevées sur celle-ci se devant, sans doute, aux flammes par lesquelles elle aura été atteinte.

ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE DES SQUELETES

SQUELETTE 2

Le crâne de ce squelette présente une déformation intentionnelle, de type circulaire. Malgré l'importance de cette déformation (hauteur ba-aba = 161 mm), l'indice céphalique est faible (75,68), entrant dans la catégorie mésocrâne, à la limite de la dolichocéphalie. Si le crâne s'était développé normalement, sans avoir été écourté par le processus de déformation, il aurait certainement présenté un indice céphalique nettement dolichocéphale. L'indice de déformation, vu la longueur considérable du crâne pour un cas de déformation, se situe à la limite entre la macrocéphalie et l'hypermacrocéphalie (89,99). La déformation s'est répercutée surtout sur le frontal, les pariétaux et l'occipital; il a été impossible de constater si le massif facial en a été affecté.

Typologiquement, le squelette 2, qui appartient à un individu de sexe masculin, de taille élevée avec un certain aplatissement facial, la face de type mésène, les orbites hypsiconches aux angles arrondis, le nez légèrement chamaerhynien, la carène nasale peu prononcée, absence de la fosse canine, appartient à la race euripoïde, tout en présentant aussi certains éléments mongoloïdes.

SQUELETTE 3

Ce squelette a appartenu à un individu de sexe masculin d'âge mûr (40 à 45 ans), de taille élevée (174 cm).

Le crâne est mésocrâne, le massif facial de type mésène à la limite de la catégorie leptène, les orbites sont mésoconches, le nez légèrement chamaerhynien, les reliefs glabellaire et supraciliaire très développés. Toutes ces données concordent pour montrer qu'il s'agit d'un type offrant une combinaison de caractères nordiques et proto-europoïdes.

SQUELETTE 4

Il s'agit d'un individu de sexe masculin, sénile (au-dessus de 60 ans), de taille au-dessus de la moyenne (170 cm).

Malgré l'absence de l'occipital, on peut affirmer qu'il s'agit d'un mésocrâne. La face, large et basse, présente un indice facial élevé, à la limite entre le mésène et l'euryène. Le nez est mésorhynien, avec ébauches de fosses pré nasales. Les orbites, rectangulaires et basses, sont nettement chamaeconches.

En conclusion, ce squelette atteste de multiples influences proto-europoïdes.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Pogorăști. Crâne du squelette 2, montrant les principales normes.

Fig. 2. — Pogorăști. Crâne du squelette 2, vue latérale-postérieure, montrant une blessure partiellement cicatrisée.

Fig. 3. — Pogorăști. Crâne du squelette 3, montrant les principales normes.

Fig. 4. — Pogorăști. Crâne du squelette 4, vu en norme latérale et de face.

OBIECTELE DE PODOABĂ DIN TEZAURUL FEUDAL TIMPURIU DESCOPERIT LA OȚELENI (raionul Huși, reg. Iași)

În 1954 colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei din Iași s-au îmbogățit cu un prețios tezaur, compus din obiecte de podoabă și monede, descoperit la Oțeleni-Deleni (raionul Huși, reg. Iași), în 1921 *.

Din informațiile culese la fața locului, s-a constatat că tezaurul se compunea inițial dintr-un număr mai mare de obiecte de podoabă și monede, din care, din nefericire, o parte din ele au fost deteriorate sau pierdute în decursul timpului.

Datele referitoare la componența acestui tezaur n-au putut preciza însă cu exactitate numărul monedelor sau al obiectelor de podoabă pierdute de la descoperirea lui pînă în momentul achiziționării.

În prezent, din tezaurul de la Oțeleni-Huși se păstrează următoarele monede și obiecte de podoabă : 80 de monede tătarăști de argint de la hani Tuda-Mangu (1280-1287), Tula Buga (1287-1290) și Toctai (1290-1311), două monede de aur bizantine de la Ioan Vatatzes (1222-1254), două brățări torsionate, deschise, cu capetele lățite, decorate cu granule (una întreagă și alta fragmentară), o brățară din bandă

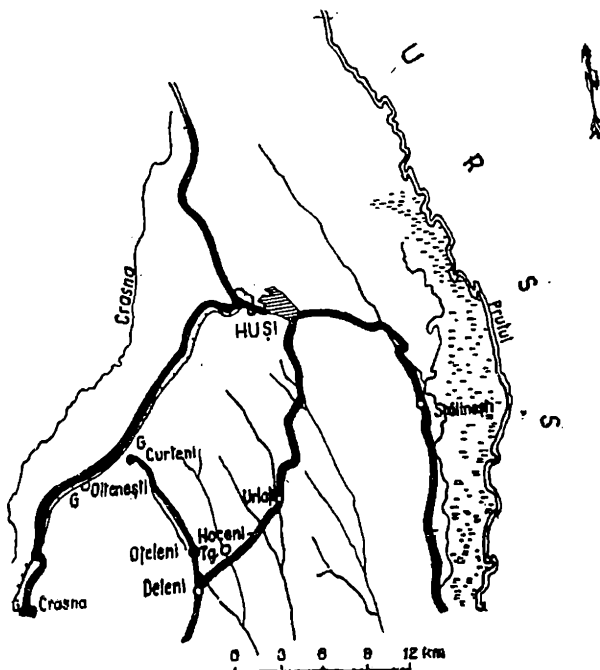

Fig. 1. — Oțeleni și împrejurimile.

* Reproducem aici nota întocmită de M. Dinu relativ la condițiile de găsiră ale acestei descoperiri. „Deplasându-mă la Huși la începutul anului 1954, am constatat că printre alte obiecte din colecția școlii

medii din Huși, adunate cu grijă de prof. M. Bujoreanu se aflau o piesă de podoabă, cercel de timplă, de tip „Koltli” și zece monede mici de argint tătarăști, care fuseseră donate colecției școlii sus-menționate de

lată, deschisă, gravată și emailată, un pandantiv globular (fragmentar), precum și două inele de tîmplă de tip vechi rusesc (unul întreg și altul fragmentar)¹.

Obiectele de podoabă sînt lucrate din argint, unele dintre ele fiind aurite și emailate.

Întrucît studiul amănunțit al monedelor descoperite în acest tezaur constituie subiectul unei alte lucrări², în articolul de față ne vom ocupa numai de obiectele de podoabă amintite.

După destinația și aspectul lor, obiectele de podoabă care compun acest tezaur se împart în următoarele trei grupe: brățări, pandantive și inele (cercei) de tîmplă.

1. BRĂȚĂRILE

Din grupa brățărilor fac parte două tipuri bine distincte: a) brățări torsionate deschise, cu capetele lățite, decorate cu granule; b) brățări din bandă lată, deschise, gravate și emailate.

a) *Brățări torsionate deschise, cu capetele lățite, decorate cu granule.*

Din tezaurul de la Oțeleni provin numai două exemplare din acest tip: unul întreg și altul fragmentar (fig.2/2, 3; 3/2, 3)³.

Exemplarul care s-a păstrat în întregime a fost lucrat prin împletirea a trei benzi, răsucite în formă de tub (groase de 0,3—0,4 cm), care au fost apoi lățite, prin batere și finisare, la cele două extremități. Capetele lățite sînt piri-forme și mult rotunjite. La fiecare capăt al brățării, acolo unde se termină împletitura (cele trei benzi răsucite ce formează corpul propriu-zis al brățării) și începe placa terminală, s-a lipit cîte un buton. De asemenea și pe plăcile terminale s-au lipit cîte patru butoni, ceva mai mici, dispuși în formă de cruce pe suprafața fiecărei plăci. Între cele trei benzi tubulare împletite, ca și la baza fiecărei

către Sevastița Cotae, profesoară de științe naturale și geografie de la aceeași școală.

Căutînd să aflăm proveniența acestor piese, deosebit de importante, prof. Sevastița Cotae ne-a informat că, în primăvara anului 1921, un unchi al său, Constantin Cotae din satul Oțeleni (com. Deleni, raionul Huși), cu ocazia plantării viței de vie în grădina casei sale, a găsit un vas de lut, de culoare neagră, cu pereții relativ subțiri, înalt de circa 20 cm și acoperit cu un capac tot din lut. Vasul zăcea la o adîncime de circa 0,60 m de la suprafața solului și conținea circa 300—400 de monede de argint, trei brățări de argint, două perechi de cercei mari, dintre care unul l-a donat colecției școlii medii din Huși, precum și o diademă de argint aurit, din două piese suprapuse, astăzi pierdută, care, după descrierea făcută, pare să fi fost de tipul diademelor vechi rusești.

Locul descoperirii se află chiar în vatra satului, într-o grădină plantată cu viță de vie, actualmente proprietatea Alexandrinei Cotae. Pe acest loc, cu prilejul cercetărilor noastre nu s-au găsit decît cîteva fragmente ceramice din perioada feudală tîrzie. În schimb, proprietara terenului ne-a predat cinci monede tătărăști, similare acelor aflate în colecția școlii

medii din Huși, și doi cercei mari de argint, lucrați în tehnica filigranului. Alte piese din acest tezaur, și anume 65 de monede de argint tătărăști, două monede bizantine de aur, două brățări întregi de argint și una fragmentară, au fost recuperate în localitatea Osica de Sus (raionul Caracal, reg. Oltenia) de la prof. Jana Cotae.

În fine, alte zece monede tătărăști de argint, din cuprinsul aceluiași tezaur, au ajuns prin donația inginerului Mina Ștefănescu din București în colecția cabinetului numismatic al Academiei R.P.R.

Deci, în urma cercetărilor efectuate în legătură cu acest tezaur s-a reușit să se stabilească condițiile lui de găsire și să se precizeze că diferitele loturi împrăștiat provîn dintr-un singur tezaur mai mare, din care s-au recuperat șase obiecte de podoabă și 92 de monede (două bizantine de aur și 90 tătărăști de argint).

¹ Întregul tezaur este inventariat sub nr. I—653—I—650.

² Vezi Octavian Iliescu, *Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni (raionul Huși, reg. Iași)*, din prezentul volum.

³ Exemplarul întreg poartă numărul de inventar I—656, cel fragmentar I—657.

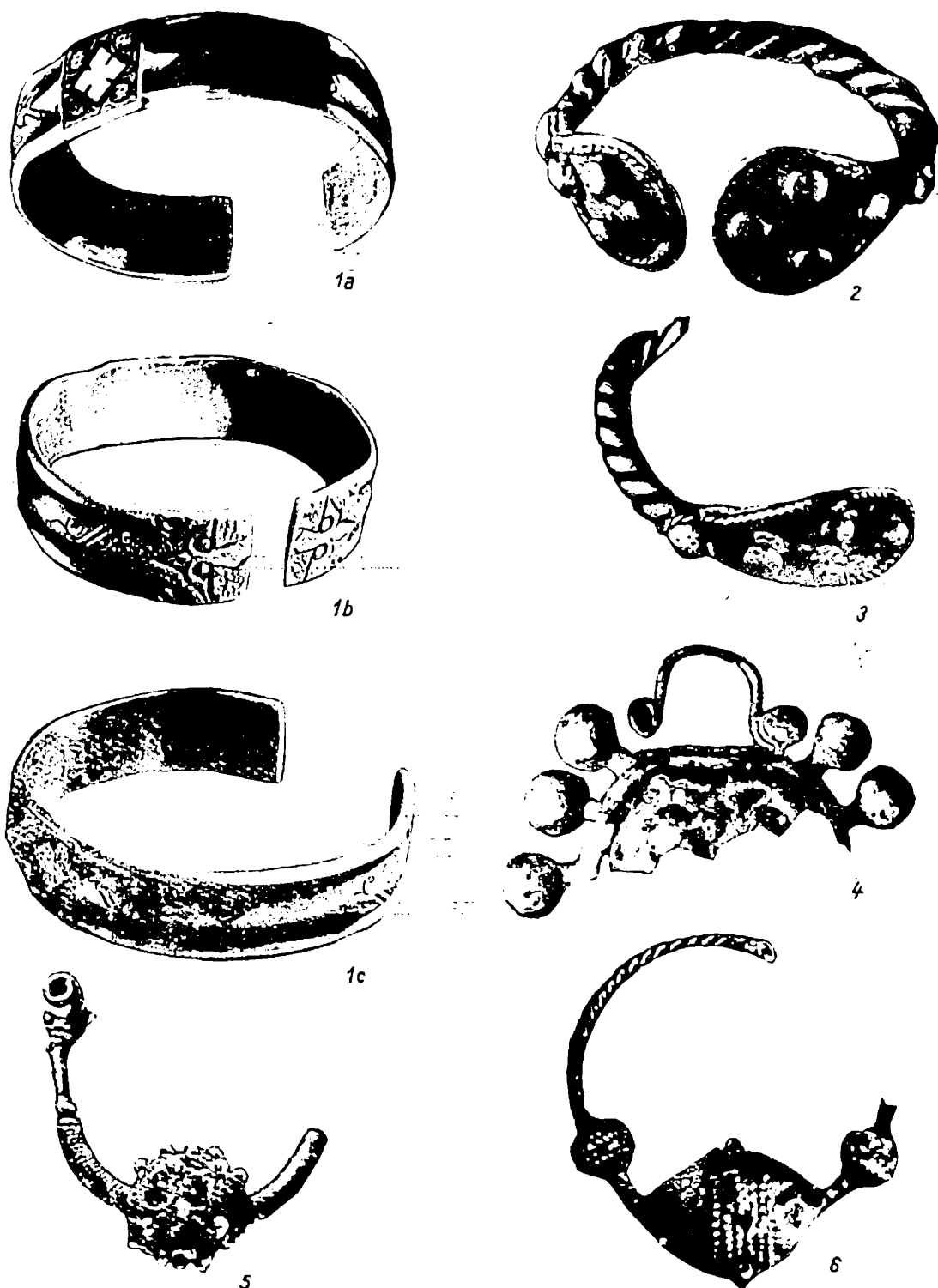

Fig. 2. — Olteni: 1, a, b, c — brățară din bandă lată de argint, gravată și emailată (detalii); 2, 3 — brățări torsionate cu capetele lășite decorate; 4 — pendentiv globular de argint aurit, incizat și emailat cu smalț negru; 5 — cercei de timplă de argint lucrat în „tehnica filigranului”; 6 — cercei de timplă de argint aurit lucrat în „tehnica imprimării”.

buton, s-a aplicat (prin lipire) câte un fir subțire de argint, dublu răsucit. Pe marginea plăcilor terminale însă, s-au lipit, unul lângă altul, câte două fire dublu răsucite.

În genere, adăugarea acestor fire subțiri răsucite era făcută fie pentru a acoperi unele neregularități provenite de la lucrul brățării, în special a împletirii benzilor tubulare, fie pentru scop decorativ.

Celălalt exemplar fragmentar, de dimensiuni puțin mai mici, a fost lucrat în aceeași manieră tehnică și decorat în același fel, deosebindu-se numai prin aceea că la împletirea corpului brățării s-au întrebuințat benzi simple rotunjite și umplute (groase de 0,3 cm), și nu în formă de tub, ca la exemplarul păstrat în întregime. De asemenea, exemplarul fragmentar se mai deosebește și prin faptul că placa terminală (s-a păstrat numai una singură), de dimensiuni mai mici și piriformă mai alungită, pare lucrată cu mai multă îngrijire.

Ambele exemplare de brățări sînt lucrate din argint și sînt apropiate ca formă, decorație și dimensiuni de exemplarele de brățări cunoscute pe teritoriul patriei noastre, cărora li s-a atribuit cu certitudine o origine sud-dunăreană (bizantină)⁴.

Cu toate acestea, este interesant de remarcat faptul că cele două brățări provenite din tezaurul de la Oțeleni-Huși sînt mai stîngace executate decît exemplarele cunoscute în țara noastră⁵.

S-ar putea presupune că executarea mai stîngace a acestor brățări a fost cauzată de faptul că în această vreme, sfîrșitul secolului al XIII-lea (ultima monedă din tezaur indică data de 1299)⁶, în regiunile sud-dunărene producerea acestor obiecte de podoabă luase un caracter de masă, date fiind cerințele mereu crescînde ale cumpărătorilor, ceea ce determina pe meșterul executant, în nevoia de a produce un număr cît mai mare de asemenea obiecte, să nu mai insiste atît de mult asupra aspectului lor estetic.

De asemenea, n-ar fi exclus ca executarea mai rudimentară a acestor brățări să se datoreze meșterilor locali din Moldova (fapt încă insuficient dovedit din punct de vedere istoric și arheologic), care au imitat originalele sud-dunărene.

Presupunerile noastre sînt confirmate întrucîtva și de datarea tezaurului de la Oțeleni. Într-adevăr, brățări de acest tip, cunoscute pe teritoriul țării noastre, lucrate mai bine decît acelea de la Oțeleni, sînt datate în secolele XII-XIII⁷. În schimb acelea de la Oțeleni, ca și unele exemplare cunoscute pe teritoriul țării noastre și în sudul Dunării, datează, pe bază de monede, de la sfîrșitul secolului al XIII-lea și, eventual, din primele două decenii ale secolului al XIV-lea⁸.

Firește că pe baza datelor enunțate mai sus nu putem preciza cu certitudine originea celor două brățări de la Oțeleni; avînd în vedere însă și faptul că acestea s-au descoperit împreună cu monede bizantine, am putea presupune că ele sînt de factură sud-dunăreană.

⁴ Dan Teodor, *Tezaurul feudal timpuriu de obiecte de podoabă descoperit la Voinești-Iași*, în *AM*, I, p. 247–249; idem, *Раннефеодальный клад украи́нский, найденный в Войчешти (Ясы)*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, pag. 503–520.

⁵ *Ibidem*, vezi descoperirile similare de pe teritoriul R. P. Romîne.

⁶ Cf. nota 2.

⁷ Dan Teodor, *op. cit.*, p. 249.

⁸ *Новоткрыти старину*, în *Izvestia-Société*, III (1912–1913), p. 337, fig. 270; *ibidem*, în *Izvestia-Société*, IV, 1914, fig. 250; Richard Weisskircher, *Geldfund in Hamlesch*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 58 (3), 1935, Sibiu, p. 229–237, fig. 2.

b) *Brățări din bandă lată deschisă, gravate și emailate.*

De la Oțeleni s-a păstrat numai un exemplar întreg (fig. 2/1 a,b,c ; 3/1)⁹, lucrat dintr-o singură bandă lată de argint. Banda are fața exterioară reliefată și decorată. Această față este împărțită în două albieri (caneluri) late, longitu-

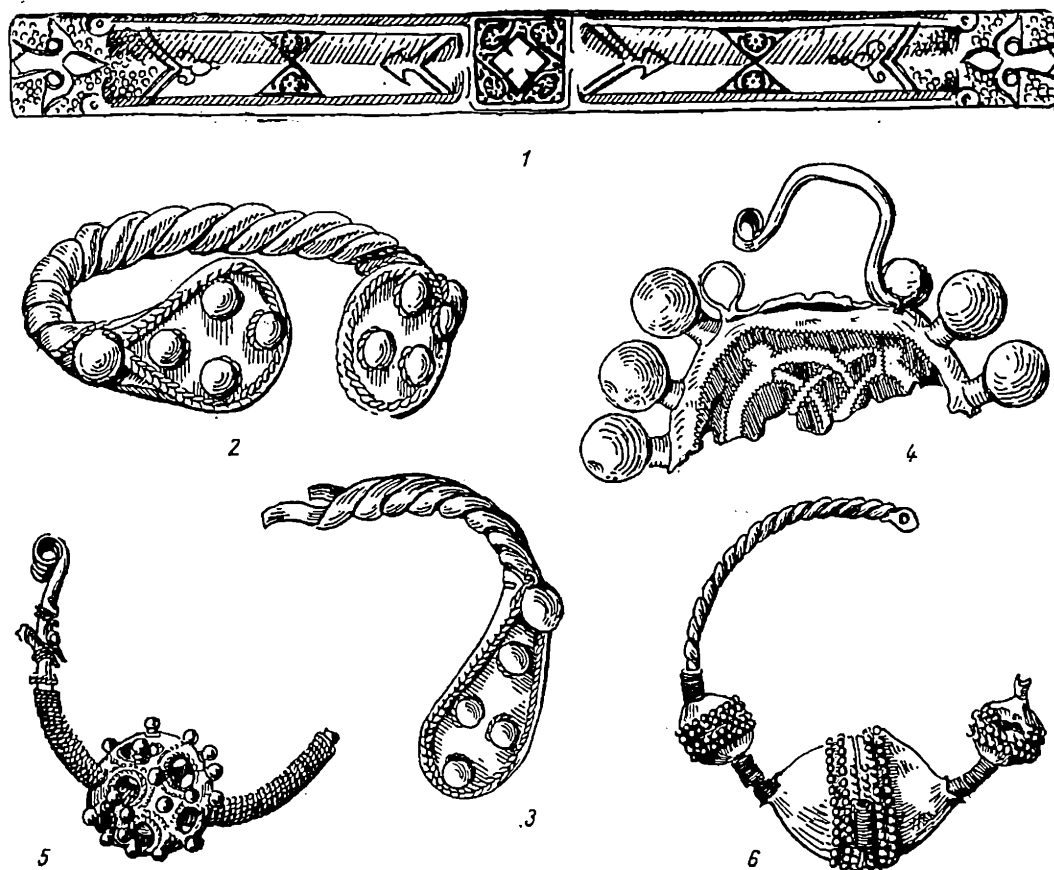

Fig. 3. — Oțeleni: 1 — brățară din bandă lată de argint, gravată și emailată (desen desfășurat); 2, 3 — brățări torsionate cu capetele lățite decorate cu granule și cu fir răsucit în „tehnica filigranului”; 4 — pandantiv globular cu decor incizat și emailat cu smalt negru (argint aurit); 5 — cercei de timplă lucrat în „tehnica filigranului”; 6 — cercei de timplă lucrat prin imprimare (argint aurit).

dinale, egale, care scot în relief trei nervuri, una mediană, mai groasă, și alte două marginale, mai subțiri.

Aceste nervuri sînt întrerupte la cele două capete ale brățării și în mijlocul ei de cîte un pătrat cu laturile egale aproximativ cu lățimea brățării.

În fiecare din cele două pătrate de la capetele brățării se găsește cîte un decor incizat, reprezentînd un cap de animal foarte mult schematizat. Cîmpul din interiorul pătratelor, rămas liber, a fost și el ornamentat cu cercuri minuscule incizate, uneori întretăiate. În dreptul nervurilor marginale, deci la capetele laturii dinspre interior a pătratului, s-a incizat cîte un punct mai mare înconjurat de un semicerc.

⁹ Exemplarul este inventariat sub nr. I-655..

Deasupra acestor pătrate, către mijlocul brățării, s-a incizat, numai pe nervura mediană și pe suprafața albierilor, câte o floare de crin cu trei petale, stilizată, terminată în vârful fiecărei petale cu câte un cerc minuscul, într-un caz, și cu două cerculețe la petala din mijloc, în celălalt caz. La baza fiecărei flori sînt incizate câte două linii duble, dispuse în unghi ascuțit pe nervura mediană și îndreptate cu vârful spre centrul brățării. Spațiul dintre aceste linii și pătratele de la capete este decorat tot cu cercuri minuscule.

Pătratul din centrul brățării are gravat în mijloc o rozetă cu patru brațe romboidale, dispuse în formă de cruce. De o parte și de alta a fiecărui braț s-a gravat câte un decor floral stilizat, compus din lujeri răsuciți în formă de spirală, în bucla cărora se găsesc câte două puncte mici. Marginea pătratului a fost și ea gravată. Întreaga incizie a fost acoperită cu smalț negru. Smalțul negru se execută în special pe argint, „deoarece se obține astfel un desen clar și precis pe fondul negru catifelat al smalțului”¹⁰.

De o parte și de alta a pătratului central, pe nervura mediană se găsește câte un vîrf de lance gravat, cu vârful îndreptat spre capetele brățării. Fiecare vîrf de lance se termină la bază (ca și florile de crin), cu două linii duble dispuse în unghi cu vârful înspre capetele brățării. Incizia a fost de asemenea acoperită cu smalț negru.

În sfîrșit, în spațiul dintre florile de crin de la capete și vîrfurile de lance se mai află câte un motiv ornamental incizat, acoperit și el tot cu smalț negru. Decorul este compus din două triunghiuri isoscele, cu vîrfuri opuse pe nervura mediană și cu bazele în cele două albieri longitudinale. În fiecare triunghi s-a gravat câte o inimă cu vârful înspre nervura mediană. În interiorul fiecărei inimi se află câte unul sau două puncte și pe margini linii mici către interior, iar înăuntrul triunghiurilor, în spațiul dintre laturile egale și inimă, pornește de pe aceste laturi câte o mică spirală.

Întreaga ornamentație a acestei brățări dovedește un ales simț artistic și o destul de mare îndemînare în execuție. Astfel, adăugarea smalțului negru, în special ornamentelor dinspre centrul brățării, a reliefat și mai mult motivul de bază, dîndu-i în același timp un aspect mai sobru și mai elegant, absolut necesar în cazul obiectelor de podoabă și mai ales a celor feminine.

În general, aceste brățări sînt considerate ca fiind de tip sudic, aria lor de răspîndire limitîndu-se în special la regiunile din sud-estul Uniunii Sovietice¹¹.

Relativ la motivele ornamentale, de pe această brățară, multe din ele par să fie de influență orientală, altele, dimpotrivă, sînt specifice obiectelor de podoabă din vechea Rusie, avînd o origine locală mai veche. Unele influențe orientale ce se pot observa în decorul brățării de la Oțeleni nu sînt un caz unic în ornamentarea unui obiect de podoabă de proveniență veche rusească, deoarece asemenea influențe pot fi observate și în ornamentarea altor exemplare produse în diversele ateliere meșteșugărești de pe teritoriul cnezatelor rusești¹².

¹⁰ B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948, p. 301.

¹¹ B. A. Ribakov, *Раскопки в Любече в 1957 году*, KS. 79, 1950, p. 31.

¹² Vezi lucrările de bază pentru studierea meseriilor artistice din vechea Rusie: B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, Moscova, 1948; *Материалы и иссле-*

дования по археологии древнерусских городов, sub redacția lui N. N. Voronin, în *МИА*, 11, 1949; A. L. Jacobson, *Средневековый Херсонес (XII—XIV)*, în *МИА*, 17, 1950; G. F. Korzhina, *Русские клады, Мясцова-Ленинград*, 1954; A. L. Mongait, *Старая Рязань*, în *МИА*, 49, 1955; M. K. Karger, *Древний Киев*, I, Moscova-Leningrad, 1958.

Până în prezent se cunosc puține brățări care au analogii cu exemplarul de la Oțeleni, dar și acestea se deosebesc oarecum în ceea ce privește motivele ornamentale.

Ceea ce trebuie remarcat în ornamentarea brățării de la Oțeleni este tocmai îmbinarea ingenioasă a diverselor motive decorative pe un spațiu relativ mic.

În ceea ce privește decorul de pe marginile brățării, care reprezintă capete de animale stilizate, acesta se întâlnește la mai toate exemplarele de acest gen cunoscute până acum atât pe teritoriul țării noastre, cât și pe acela al unor cnezate rusești. Cele mai apropiate analogii pentru acest decor se întâlnesc pe cele două brățări descoperite la Dinogetia¹³, precum și pe exemplarele descoperite la Biliarsk pe Volga¹⁴, Staraia Reazan pe Oka¹⁵ și mai recent la Liubeci în regiunea Cernigovului¹⁶.

Reprezentările schematizate de capete de animale pot fi puse în legătură cu unele motive decorative asemănătoare întâlnite pe obiecte aparținând culturii neoscitice¹⁷. Se pare că ele derivă din reprezentările cu caracter zoomorfic în stil neoscitic întâlnite pe o serie de brățări descoperite în Ungaria la Keszthely¹⁸.

Motivul *florilor de crin cu trei petale*, stilizate, care se întâlnește deasupra pătratelor de la capetele brățării de la Oțeleni este binecunoscut în întreaga artă decorativă a vechii Rusii, având și el o origine mai veche, probabil tot scitică. El evoluează de la simplu la complex, având posibilitatea de a fi combinat în mod extrem de variat. Este suficient să amintim doar brelocurile în formă de floare de crin¹⁹, motivele florale de pe brățările late de tip Kiev²⁰, reprezentările celor două păsări ciugulind dintr-un crin (tot cu trei petale), de pe unele pandantive²¹, ca și îmbinările ingenioase de pe paftale²² sau de pe cornul de la Ciornaia Moghila²³, pentru a ne putea da seama că, în genere, acest „subiect” era în mod deosebit apreciat ca motiv ornamental.

Motivul ornamental al lăncilor, situat, în cazul brățării noastre, de o parte și de alta a pătratului din mijloc, are de asemenea o origine mai veche neoscitică. El se întâlnește pe unele obiecte din tezaurul de la Martinovka, pe Niprul Mijlociu²⁴, precum și printre tamgalele sarmatice cele mai caracteristice²⁵. De asemenea, motivul lăncilor este prezent și pe unele obiecte datînd dintr-o

¹³ SCIV, III, 1952, p. 384–385, fig. 25 a, b; I. Barnea, *Elemente de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală (sec. X–XII) de la Dinogetia (reg. Galați)*, în *Studii și referate privind istoria României*, I, 1955, p. 203–204., pl. I/6 a, pl. IV/6 b–c; idem, *Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du X-e au XII-e siècle*, în *Nouvelles études d'histoire présentées au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, București, 1955*, p. 175, fig. 5/1,2.

¹⁴ A. M. Tallgren, *Collection Zassaulov au Musée National de Finlande à Helsingfors*, Helsingfors, 1918, vol. II, p. 38, pl. VII, 14.

¹⁵ A. P. Smirnov, *Волжские Болгары*, Москва, 1951, p. 122, pl. V, 78; A. L. Mongait, *op. cit.*, în *MIA*, 49, 1955, p. 175, fig. 137/1.

¹⁶ B. A. Rîbakov, *Раскопки в Любечи в 1957 году*, în *КС*, 79, 1961, p. 31, fig. 13/1 a, b.

¹⁷ N. Fettich, *Archäologische Studien zur Geschichte der spätthunnischen Metallkunst*, în *AH*, XXXI, 1951, p. 173.

¹⁸ N. Fettich, *op. cit.*, p. 163–174, pl. XXXIII–XXXIV.

¹⁹ Vezi, de exemplu, G. F. Korzhina, *op. cit.*, tezaurul nr. 85 (Kiev), p. 113, pl. XXXV, 5; tezaurul nr. 157 (Krest), p. 141, pl. LX, 5.

²⁰ *Ibidem*, tezaurul nr. 94 (Kiev), p. 116, pl. XXXV, 1; tezaurul nr. 97 (Kiev), p. 117, pl. XXXVII, 10; tezaurul nr. 101 (Kiev), p. 119, pl. XL, 1–2.

²¹ *Ibidem*, tezaurul nr. 85 (Kiev), p. 113, pl. XXXV, 3; tezaurul nr. 105 (Kiev), p. 122, pl. XLIV, 2.

²² B. A. Rîbakov, *Древности Чернигова*, în *MIA*, 11, 1949, p. 37, fig. 13.

²³ *Ibidem* p. 46–51, fig. 18; 19; 20.

²⁴ N. Fettich, *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn*, în *AH*, XXI, 1937, pl. CXXIII, 15.

²⁵ Gyula László, *Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars*, în *AH*, XXXIV, 1955, p. 166–174, fig. 50/14–15, fig. 56.

perioadă mai târzie, cum ar fi, de exemplu, cele două brățări de la Dinogetia²⁶ și vârful de metal al unei teci de sabie descoperită la Biliarsk pe Volga²⁷.

Ornamentul din centrul brățării, în formă de pătrat în interiorul căruia se află o rozetă cu patru brațe romboidale este de asemenea cunoscut pe multe obiecte de podoabă din perioada feudalismului timpuriu, descoperite în cnezatele rusești sau în altă parte.

Rozeta cu patru brațe apare ca ornament în diverse poziții și combinații, simplă, în interiorul unui cerc sau mai rar al unui pătrat. De obicei, acest motiv decorativ se întâlnește pe montura unor inele sau în mijlocul unor brățări late descoperite la Muransk în regiunea Kuibîșev, pe Volga²⁸, dar este cunoscut de asemenea și pe unele pandantive descoperite pe teritoriul cnezatelor rusești, cum ar fi acelea de la Kulikovski²⁹ și Gnezdovo³⁰, datate în secolele X-XI, sau pe monturile unor inele descoperite în două tezaure de la Kiev, unul în 1936 (biserica Deseatina) și altul în 1938, datate în secolul al XII-lea³¹.

Tot în legătură cu acest ornament mai amintim ca analogie și unul dintre motivele decorative întâlnite pe aversul unei cruci lucrate de meșterul giuvaergiu rus Lazar Bogșa, în secolul al XII-lea³². Aici, deși în interiorul pătratului colțurile rozetei sînt lucrate în formă de inimioare, umplerea spațiului rămas liber, din cele patru colțuri ale pătratului, cu un ornament floral stilizat este aproape identică.

În sfîrșit, ultimul motiv decorativ de pe brățara de la Oțeleni, triunghiurile în interiorul cărora s-au gravat inimi, se întâlnește extrem de rar. Motivul celor două triunghiuri isoscele, cu vîrfurile opuse ar putea deriva din ornamentul în formă de X simplu, mai frecvent întrebuintat, așa cum apare pe unele brățări de la Keszthely în Ungaria³³, datate într-o perioadă mai timpurie decît tezaurul de la Oțeleni, pe o placă mică de aur descoperită la Ozora, ca și pe replicile sale din Albania, Szeleny și Keszthely³⁴. Acela de pe placa de la Keszthely, deși dispus culcat, are capetele unite, amintind triunghiurile brățării de la Oțeleni³⁵.

În ceea ce privește ornamentul inimilor introduse într-un triunghi, cazurile sînt mai rare. Un ornament apropiat, deși triunghiurile nu sînt cu vîrfurile opuse, ci alăturate, este cunoscut pe unele obiecte din Siberia de sud și Mongolia³⁶. Tot în aceste regiuni sînt frecvente și alte motive ornamentale cordiforme.

Interesant de remarcat este și decorul de pe crucea amintită lucrată de meșterul rus Lazar Bogșa în secolul al XII-lea³⁷. Inimele din pătratul cu care este ornamentat brațul central (inferior) sînt identice cu inimile din triunghiurile brățării de la Oțeleni. Același lucru s-a putut constata și pe un mic obiect de

²⁶ Vezi nota 13.

²⁷ Fehér Géza, *A Bolgár-török műveltség emlékei és magyar-öslétneti vonatkozásai* (*Les monuments de la culture protobulgare et leurs relations hongroises*), în *AH*, VII, 1931, p. 73–74, fig. 35.

²⁸ A. E. Alihova, *Мурачский могильник и селище*, în *MIA*, 42, 1954, p. 276–281, fig. 8/5–7, 11, 13, 17–19, fig. 18/3, 6–7.

²⁹ Idem, *Куликовский могильник*, în *SA*, X (1948), p. 283, fig. 2/14.

³⁰ *Гнездовские курганы в раскопках С. И. Сергеева*, *ИАК*, 15, citat după A. E. Alihova, *op. cit.*, nota 9.

³¹ G. F. Korzhuhina, *op. cit.*, tezaurul nr. 88, p. 114, fig. 1f b; tezaurul nr. 68, p. 108, pl. XXIX, 1f.

³² L. V. Alexeev, *Лазарь Богша-мастер ювелир XII в.*, în *SA*, 3 (1957), p. 229, fig. 4/11.

³³ N. Fettich, *Archäologische Studien...*, în *AH*, XXXI, p. 163–174, pl. XXXIII–XXXV, XXXVII.

³⁴ Gyula László, *op. cit.*, p. 171–173, fig. 54.

³⁵ La exemplarul de la Oțeleni, triunghiurile ar deriva dintr-un X așezat în picioare și cu capetele unite.

³⁶ L. A. Evtihova, *Каменные изваяния Южиской Сибири и Монголии*, în *MIA*, 24, 1952, p. 109, fig. 64.

³⁷ L. V. Alexeev, *op. cit.*, p. 229, fig. 4/11.

bronz (poate o cataramă) descoperit în Siberia de sud, la Molceanov pe Obi, datat însă mai târziu (secolul al XVI-lea) ³⁸.

În genere, sîntem de părere că motivul inimilor introduse în cîte un triunghi și în special dispunerea acestora din urmă vîrf în vîrf (ca un X cu marginile unite), are o origine mai veche, poate orientală, motivul fiind prezent atît în arta scitică, cît și neoscitică de mai târziu, menținîndu-se numai într-o mică măsură și în arta giuvaergiei din vechea Rusie.

După motivele ornamentale și după aria mai frecventă de răspîndire, brățările de tipul celei descoperite la Oțeleni au fost lucrate în atelierele din regiunile de sud-est ale cnezatelor rusești și nu în atelierele kievienne, așa cum s-a încercat să se presupună ³⁹, deoarece acest tip de brățară lipsește cu desăvîrșire din inventarul descoperirilor legate de cnezatul de Kiev ⁴⁰.

2. PANDANTIVELE

Din tezaurul de la Oțeleni s-a păstrat numai un exemplar fragmentar (fig.2/4; 3/4) ⁴¹. Acesta, după formă, se încadrează în categoria pandantivelor globulare, binecunoscute pe teritoriul cnezatelor rusești.

Pandativul este format din două scuturi circulare bombate și teșite la capătul superior, acolo unde este situată urechiușa de prindere.

Pe cele două scuturi, lipite unul de altul, sînt prinse de marginea circulară (de jur împrejur) globuri mici sferice, cu un diametru de circa 1 cm, egale ca mărime și terminate cu cîte un picioruș cilindric, cu ajutorul căruia sînt lipite de corpul propriu-zis al pandativului.

La partea superioară, acolo unde marginea scuturilor este teșită, se află urechiușa de prindere, lucrată dintr-o simplă sîrmă curbată ca un arc, care este lățită și răsucită în formă de tub la cele două capete. În dreptul acestor tuburi, prinse de partea teșită a pandativului, se mai află cîte o pereche de mici urechiușe lucrate din sîrmă subțire de argint. Prin două din aceste mici urechiușe și printr-unul din tuburile de la capetele urechiușei mai mari s-a introdus un cui de plumb, care constituie în felul acesta pivotul unei balamale cu ajutorul căreia urechiușa de prindere se poate mișca. Închiderea urechiușei de prindere se făcea, probabil, prin același procedeu, deoarece la celălalt capăt există de asemenea tubul urechiușei de prindere și cele două mici urechiușe din sîrmă subțire dispuse de o parte și de alta a tubului din dreptul lor.

Întreg pandativul este lucrat din foiță foarte subțire de argint, care a fost apoi aurită pe fața exterioară.

Pe cele două scuturi s-a imprimat cîte un ornament format din împletirea a două benzi despicate în două fișii mai subțiri la capete. Conturul desenului

³⁸ V. S. Sinaiev, *Материалы к археологической карте Нисского-Чулына*, în SA, XIII, 1950, p. 340, fig. 5/11.

³⁹ I. Barnea într-un studiu interesant și bine documentat (*Elementele de cultură materială veche rusească și orientală în așezarea feudală de la Dinogelia*, în *Studii și Referate privind istoria României*, 1, p. 204) lasă să se înțeleagă că aceste brățări ar fi putut fi produse în atelierele kievienne. Pînă în prezent însă nu cunoaștem în Kiev sau împrejurimi obiecte asemănătoare.

⁴⁰ Pentru documentare, vezi lucrările mai importante în legătură cu descoperirile de la Kiev: G. F. Korzhina, *op. cit.*; M. K. Karger, *Киев и монгольское завоевание*, în SA, XI, 1949, p. 55—102; G. F. Korzhina, *Киевские ювелиры накануне монгольского завоевания*, în SA, XIV, 1950, p. 217 — 235; M. K. Karger, *Древний Киев*, I, М—Л, 1958.

⁴¹ Exemplarul este inventariat sub nr. I—658.

este delimitat printr-o linie incizată în formă de zigzag, făcută cu roțița dințată. Cîmpul ornamentului de pe margini și din interiorul ochiurilor făcute de împletitura benzilor a fost acoperit cu smalț negru. În acest fel, pe lângă faptul că s-a scos în relief decorul, s-a obținut și un efect deosebit din punct de vedere estetic.

Motivul ornamental, incomplet din cauza scuturilor fragmentare, se aseamănă, în linii generale, cu ornamentul format tot din împletituri, frecvent întâlnit pe brățările late și pe pandantivele din cnezatul Kievului ⁴².

De asemenea, în ceea ce privește forma găsim perfecte analogii tot în aceste regiuni ⁴³.

Pandantivele de tipul celor de la Oțeleni sînt, de fapt, unele din cele mai caracteristice produse ale meseriilor artistice din vechea Rusie. Ele apar, cu mici modificări în ceea ce privește ornamentul și mărimea, în numeroasele tezaure sau așezări, datate în secolele XI-XIII, de pe teritoriul cnezatelor rusești și în special, așa cum aminteam, al aceluia din Kiev.

Pornind de la identitatea formei și, în parte, a decorului, care din nefericire nu ni s-a păstrat în întregime, credem că acest pandativ a fost lucrat în atelierele de giuvaergie din Kiev, ca și altele asemănătoare cu el, după cum o dovedesc atît unele pandantive în stare de prelucrare și finisare, cît și matrițele cu ajutorul cărora se imprimau aceste pandantive ⁴⁴.

Din cîte cunoaștem pînă în prezent, pandativul globular descoperit la Oțeleni-Huși este singurul de acest tip cunoscut pe teritoriul patriei noastre. Acest lucru îl situează într-o lumină istorică nouă, impunînd obligativitatea cercetării cauzelor prezenței lui atît de rare pe teritoriul țării noastre. Această cercetare este posibilă numai în măsura în care poate fi studiată în mod complex problema legăturilor culturale dintre cnezatul de Kiev și regiunile țării noastre.

3. CERCEII DE TÎMPLĂ

De la Oțeleni ne-au provenit numai două exemplare : unul întreg (cu mărghica centrală foarte puțin deteriorată) (fig.2/6 ; 3/6) ⁴⁵ și unul fragmentar (i s-a păstrat numai o singură mărghică, aceea centrală) (fig.2/5 ; 3/5) ⁴⁶.

Ambele exemplare de cercei fac parte din categoria cerceilor cu trei mărgele de tip vechi rusec.

Exemplarul întreg, încadrat tipologic în categoria cerceilor de tîmplă cu trei mărgele inegale, are mărghica centrală de formă bitronconică, iar mărgelele laterale, mult mai mici, de formă sferică și egale ca dimensiuni (circa 1 cm).

Mărghica centrală este decorată în mijloc cu o bandă formată din șase șiruri de pseudogranule lucrate prin imprimare. Între cele șase șiruri de pseudogranule, chiar pe mijlocul mărgelei, s-au lipit la distanțe egale patru urechiușe

⁴² G. F. Korzhukina, *Русские клады*, tezaurul nr. 68, p. 108, pl. XXIX, 2; tezaurul nr. 74, p. 110, pl. XXXI, 2; tezaurul nr. 97, p. 117, pl. XXXVII, 10; tezaurul nr. 101, p. 119, pl. XL, 2; tezaurul nr. 115, p. 127, pl. XLVIII, 25.

⁴³ G. F. Korzhukina, *op. cit.*, tezaurul nr. 108, p. 124—125, pl. XLV, 1; tezaurul nr. 157, p. 140—141,

pl. LX, 3—5; B. A. Ribakov, *Раскопки в Любече в 1957 году*, în *KS*, 79, 1960, p. 31, fig. 13, 5.

⁴⁴ G. F. Korzhukina *Русские ювелиры на канунах монгольского завоевания*, în *SA*, XIV, 1950, p. 222, fig. 6/4; N. K. Karger, *Древний Киев*, p. 375—402, pl. LI, LV, LVII.

⁴⁵ Exemplarul este inventariat sub nr. I—659.

⁴⁶ Exemplarul este inventariat sub nr. I—660.

cilindrice (două lipsesc), lucrate prin înfășurarea unui fir subțire în jurul unui pivot. Prin ele, probabil pentru a le fixa și mai bine, a fost trecut un fir subțire de-a lungul mijlocului mărgelii.

Cele două mărgelile laterale, de formă sferică, au și ele pe centru câte o bandă formată din patru șiruri de pseudogranule, executate de asemenea prin imprimare. Spațiul de pe veriga inelului rămas între cele trei mărgeli a fost înfășurat cu un fir subțire simplu, întărind și fixând astfel mărgelile pe verigă. Cele trei mărgeli sînt dispuse pe partea inferioară a verigii.

Partea superioară a verigii rămasă liberă a fost mai întii fațetată (în patru fațete), probabil prin batere și pilire, și apoi răsucită. În felul acesta meșterul a creat impresia că veriga la partea superioară a fost lucrată prin împletirea a două, trei benzi. La capete, veriga inelului are câte un mic orificiu pentru prindere. Cerceul a fost lucrat în întregime din argint, apoi a fost aurit. Execuția lui artistică dovedește o oarecare îndemînare, deși calitativ pare să fie inferior altor tipuri de cercei de tîmplă caracteristici secolelor X-XIII.

Al doilea exemplar, păstrat fragmentar, face parte din categoria cerceilor de tîmplă cu trei mărgeli egale. Dintre aceste mărgeli nu s-a păstrat decît mărgica centrală și un mic rest dintr-o mărgică laterală. În genere, cerceii de acest tip au mărgelile perfect identice ca formă, mărime și ornamentație. În felul acesta, pe baza unei singure mărgeli putem, cu destulă precizie, reconstitui și aspectul celorlalte două.

Mărgica centrală care s-a mai păstrat din acest cerceu are o formă sferică și a fost lucrată, probabil, prin turnare. Pe corpul sferic al acestei mărgeli sînt dispuse, alternînd, trei șiruri formate din câte patru orificii (ochiuri mari cu diametrul de circa 0,5 cm), astfel că pe întreaga suprafață avem dispuse 12 asemenea orificii. Prin alternarea acestor orificii se creează anumite zone pe suprafața sferei în care „ochiurile” sînt dispuse în formă de cruce. La rîndul lor, marginile acestor orificii delimitează pe suprafața mărgelii anumite spații pline, care au fost decorate cu granule prinse în tehnica „mărgăritarului în cuib”. Granulele sînt dispuse atît pe spațiile mai înguste (unde marginea orificiilor se apropie mai mult), cît și pe mijlocul spațiilor mai mari. Granulele au fost lipite în așa fel, încît întreaga margine a orificiilor este înconjurată de granule; câte șase granule pentru orificiile din șirul de mijloc și câte cinci pentru orificiile din șirurile laterale. Pe marginea fiecărui orificiu s-au lipit câte două fire subțiri și dublu răsucite în tehnica filigranului, în formă de cercuri concentrice.

Alternarea spațiilor umplute cu orificiile de pe suprafața sferică a mărgelii a fost măestrît concepută, creîndu-se prin aceasta un efect deosebit.

Între mărgeli, pe corpul verigii a fost înfășurat, ca, în genere, la toate tipurile de cercei de tîmplă, un fir dublu răsucit, cu scopul de a îmbrăca partea inferioară a verigii, avînd în același timp și un rol decorativ.

Partea superioară a verigii lipsește așa că nu putem preciza dacă a fost sau nu răsucită sau împletită. Unul dintre capetele dinspre mărgelile laterale ale verigii s-a păstrat prezentîndu-se lătit și înfășurat în formă de tub, cu scopul de a forma unul din orificiile de prindere.

În ceea ce privește proveniența și datarea acestor cercei de tîmplă se pot face unele precizări, în măsură suficientă, pentru a clarifica unele din aceste aspecte.

Cerceii de tîmplă cu trei mărgelile egale sau inegale sînt, în general, cunoscute pe un vast teritoriu, delimitat la vest de Cîmpia Panonică⁴⁷, la sud de Bulgaria⁴⁸ și Iugoslavia⁴⁹, la nord-est de teritoriul vechilor cnezate rusești pînă la Volga⁵⁰.

Cerceii de tîmplă cu trei mărgelile au o origine mai veche, în orice caz slavă, fiind considerați obiecte specifice culturii artistice a vechii Rusii⁵¹. Aceste obiecte de podoabă au o largă răspîndire în timp, fiind întîlnite din secolul al X-lea pînă în secolul al XIII-lea inclusiv, în regiunile mai nordice (Polonia, cnezatele rusești), iar în sudul Dunării chiar și mai tîrziu, în prima jumătate a secolului al XIV-lea⁵². Din aceste forme mai tîrzii, în secolele XIV-XVI se vor dezvolta alte tipuri, mai complicate la prima vedere, dar în realitate mult mai simplu și mai lesne lucrate decît tipurile caracteristice secolelor X-XIII⁵³.

Referitor la cele două exemplare descoperite la Oțeleni, analogiile cele mai apropiate le găsim atît pe teritoriul patriei noastre⁵⁴, cît și pe teritoriul Uniunii Sovietice⁵⁵, fiind datate în secolele XII-XIII.

Originea lor este cert kieveană, după cum o dovedesc atît numeroasele exemplare întregi, cît și unele matrițe de cercei de tîmplă descoperite la Kiev⁵⁶.

★

Așa cum am amintit mai sus, obiectele de podoabă descrise de noi sînt singurele exemplare care s-au mai păstrat din tezaurul descoperit la Oțeleni-Huși.

Valoarea tezaurului este considerabilă, avîndu-se în vedere și faptul că inițial poate să fi fost și mai multe obiecte de podoabă, precum și un număr mai mare de monede de aur sau argint, decît acelea care ni s-au păstrat. Acest lucru pare să aibă o anumită importanță dacă ne gîndim că de la descoperirea tezaurului și pînă la achiziționarea lui au trecut 33 de ani, timp în care, după informațiile pe care le deținem, s-au pierdut o bună parte din obiectele de podoabă și monedele pe care le conținea.

Datarea unui asemenea tezaur este relativ mult ușurată de prezența monedelor, care indică o perioadă de timp plasată între sfîrșitul secolului al XIII-lea și primele decenii ale secolului al XIV-lea.

⁴⁷ În Ungaria mai frecvenți sînt cerceii de tip Tokaj, vezi și Köner Béla, *Újabb adatok az őlvösség történetéhez hazánkban*, în *AE*, XVII, 1897, 3, p. 238, pl. VI, 4; dr. Zoltán Kádár, *Byzantinische Denkmäler in Ungarn*, în *Archaeologische Funde in Ungarn*, Budapesta, 1956, p. 396 și planșa; *Magyar művelődés története*, vol. I, Budapesta p. 332.

⁴⁸ S. Gheorghievna și R. Pșeva, *Средновековен български некропол край гр. Ловеч и нахитите, намерени в него*, în *Izvestia Institut*, XX, 1955, p. 541–543, fig. 39, 1, 7, 9, 10.

⁴⁹ Mirjana Čorović-Ljubinković, *Наутнице ТЗ. Токајској мана*, în *RVM*, 3, 1954, Novisad, p. 83.

⁵⁰ G. F. Korzhina, *Русские клады*, tezaurul nr. 70, p. 109, pl. XXX, 5; tezaurul nr. 74, p. 110, pl. XXXI, 7–9, 14; tezaurul nr. 79, p. 111, pl. XXXIII, 9; tezaurul nr. 86, p. 113, pl. XXXIV, 4–5; tezaurul nr. 94, p. 116, pl. XXXVI, 1–2, 7; tezaurul nr. 105, p. 122, pl. XLIV, 9; tezaurul nr. 106, p. 122,

pl. XLV, 13, 14; tezaurul nr. 115, p. 127, pl. XLVIII, 28–29, 31; tezaurul nr. 121, p. 129, pl. XLIX, 7–8.

⁵¹ B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, p. 337.

⁵² Vezi nota 49.

⁵³ Descoperirile de cercei cu trei mărgelile de pe teritoriul patriei noastre dovedesc cu prisosință acest lucru, la o analiză profundă a tehnicii lor. Pentru exemplificare, vezi Al. Bărcăcilă, *Monete, podoabe de metal și fragmente ceramice de la teretele Drubetei și din cimitirul feudal suprapus*, în *Materiale*, V, p. 780–781, fig. 3/1–4; Eugenia Neamtu, *Obiectele de podoabă din tezaurul medieval de la Colul Morii, Popricani (Iași)*, în *AM*, I, p. 285, fig. 1/1–2, fig. 2/1–2.

⁵⁴ Dan Teodor, *op. cit.*, p. 257–258.

⁵⁵ Vezi nota 50.

⁵⁶ Vezi nota 44. Alături de matrițele pentru pandantive, în aceeași lucrare se publică și matrițele pentru cerceii de tîmplă.

Prezența pe teritoriul Moldovei, în această vreme, a unui asemenea tezaur ridică o serie de probleme destul de importante, referitoare la acțiunile Hoardei de Aur în teritoriile de la est de Carpați, precum și la existența în aceste regiuni a unor șefi locali, acei cnezi (canesi) pomeniți și în unele izvoare scrise⁵⁷.

După cum se știe, dominația tătărească asupra teritoriului Moldovei s-a menținut un timp mai îndelungat decât în celelalte provincii românești, cum ar fi de pildă, Oltenia sau chiar o bună parte din Muntenia. De asemenea este cunoscut faptul că stăpânirea mongolă a frinat într-o mare măsură dezvoltarea societății de pe teritoriile intrate sub controlul ei efectiv⁵⁸.

Din informațiile istorice scrise, care ni s-au păstrat, relative la această vreme știm că tătarii întrețineau legături cu reprezentanții clasei stăpînitoare de pe teritoriile supuse lor, reprezentanți cu ajutorul cărora țineau supuse și exploatau masele producătoare. Acestor reprezentanți li se acordau strîngerea dărilor de la populația supusă, prilej de a-și îmbunătăți în felul acesta și mai mult poziția lor materială și socială⁵⁹.

Atribuirea tezaurului de la Oțeleni unui astfel de reprezentant al clasei stăpînitoare locale credem că poate fi posibilă, deoarece numai un feudal local putea să posede o asemenea bogăție deosebită ca valoare pentru acele timpuri.

În altă ordine de idei, pornind de la constatările de mai sus, e poate necesar să arătăm că tezaurul descoperit la Oțeleni nu pare să fi constituit „marfa” vreunui negustor din acea vreme, deoarece varietatea obiectelor, dar mai ales originea lor diversă, pledează împotriva. La acestea s-ar mai adăuga și faptul că însăși situația politică de atunci, cînd activitatea comercială între diferitele regiuni era oarecum stînjenită, nu putea să-i permită unui negustor să aibă între „mărfurile sale”, în același timp, obiecte de proveniență bizantină, orientală, veche rusească sau tătărească.

Desigur că unele obiecte de podoabă sau unele monede își datorează existența în această regiune unei anumite activități comerciale, dar această activitate comercială este în orice caz anterioară, obiectele sau monedele respective ajungînd în Moldova încă înaintea invaziei tătărești de la 1241. Avem aici în vedere obiectele de podoabă de proveniență veche rusească și monedele bizantine.

În ceea ce privește prezența obiectelor de podoabă de origine orientală sau a monedelor tătărăști în aceste părți ale țării noastre, presupunem că au fost vehiculate pe puținele drumuri de negoț genoveze, singurele de altfel accesibile în teritoriile supuse Hoardei de Aur. Prezența acestor monede aici e desigur firească, deoarece moneda tătărească era etalonul de schimb în teritoriile controlate efectiv de tătari, cum era și acela al Moldovei, la sfîrșitul secolului al XIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIV-lea⁶⁰.

⁵⁷ Din informațiile istorice care ni s-au păstrat reiese faptul că stăpînirea Hoardei de Aur în teritoriile periferice, în care intra și Moldova, se efectua prin anumiți reprezentanți locali, care ridicau periodic tributul impus populației și-l duceau tătarilor. Vezi A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIII-e siècle*, Paris, 1930, p. 147–152;

Rogierius, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.* II, p. 581.

⁵⁸ *Istoria României*, vol. II, 1962, p. 124.

⁵⁹ Rogierius, *ibidem*.

⁶⁰ Octavian Iliescu, *Monede tătărăști din secolele XIII–XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române*, Notă preliminară, în *SCN*, III (1960), p. 263 și urm.

Relativ la obiectele de podoabă de proveniență sud-dunăreană, bizantină, prezența lor poate fi explicată, într-o oarecare măsură, dacă se ține seama de faptul că regiunea din sud-estul Moldovei (unde se află și Oțeleni-Huși) era mai apropiată de teritoriul Bizanțului decât de teritoriul cnezatelor rusești sau de teritoriul Crimeii (unde se găsea capitala Hoardei de Aur) și că unele relații comerciale între sudul și nordul Dunării, deși stînjinite destul de mult de tătari, au continuat totuși să existe între sudul Moldovei și Bizanț (în special prin Dobrogea), datorită, probabil, tot negustorilor genovezi. E posibil ca pe această cale să fi putut ajunge în Moldova brățările de tip sud-dunărean ca și cele două monede de aur bizantine. E necesar să reamintim că brățările de tip sud-dunărean au în țara noastră o arie de răspîndire limitată. Înainte de invazia tătărească de la 1241, prezența acestor obiecte pe teritoriul Romîniei își găsește explicația prin relațiile comerciale dezvoltate care existau între Bizanț și cnezatele vechi rusești. Cel mai nordic punct unde astfel de obiecte de podoabă au fost descoperite este Voinești-Iași⁶¹. După invazia tătărească aceste obiecte sînt extrem de rare. Apariția lor la Oțeleni după această dată explică, așa cum arătam mai sus, situația economică și politică deosebită în care se găsea această regiune din centrul Moldovei la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor, situație care putea permite feudalului local de aici să-și procure unele obiecte prin relațiile comerciale pe care le avea cu sudul Dunării.

Condițiile politice speciale create la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea, de slăbire a dominației Hoardei de Aur în aceste părți, i-au dat posibilitatea feudalului local de la Oțeleni, și probabil și altor feudali de pe teritoriul Moldovei, de a-și manifesta o oarecare autoritate și independență în sensul lărgirii relațiilor sale comerciale cu teritorii mai greu accesibile. Prin relațiile pe care le avea atît cu Hoarda de Aur, căreia îi era supus, cît și cu unele orașe bizantine de la sudul Dunării, el a putut să-și procure bijuteriile de care avea nevoie.

Îngroparea tezaurului de la Oțeleni credem că poate fi pusă în legătură cu unele evenimente politice petrecute în sînul Hoardei de Aur, evenimente care au afectat și o parte din teritoriile țării noastre.

Pornind de la constatarea că ultimele monede din tezaur emise de hanul tătar Toktai poartă data de 1299, socotim că e posibilă punerea acestei tezaurizări în legătură cu luptele purtate de Toktai cu Nogai⁶². În timpul uneia dintre aceste lupte⁶³, unul din feudalii locali, care-și avea reședința în această regiune a Moldovei, căutînd, probabil, să se refugieze din calea tătarilor, a încercat să-și salveze o parte din averea sa, îngropînd-o la Oțeleni.

În felul acesta, prezența tezaurului de la Oțeleni constituie o prețioasă dovadă în sprijinul confirmării unor informații istorice scrise referitoare la unele acțiuni ale Hoardei de Aur pe teritoriile Moldovei, la sfîrșitul secolului al XIII-lea

⁶¹ Dan Teodor, *op. cit.*, p. 246—249 și fig. 2/1—3; 3/1—7; 10/9 a.b.c.

⁶² B. D. Grekov și A. Iu. Iakubovski, *Золотая Орда и ее падение*, Moscova-Leningrad, 1950, p. 84—88.

⁶³ *Ibidem*, p. 87—88.

și, probabil, la începutul celui următor⁶⁴ și mai cu seamă o dovadă a existenței unor feudali locali destul de puternici, fapt deosebit de semnificativ în înțelegerea dezvoltării societății omenesti de pe acest teritoriu, la aproape o jumătate de secol de la formarea primului stat feudal moldovenesc.

DAN GH. TEODOR

УКРАШЕНИЯ ИЗ РАННЕФЕОДАЛЬНОГО КЛАДА, НАЙДЕННОГО В ОЦЕЛЕНИ (р-н Хуш, обл. Яссы)

РЕЗЮМЕ

В 1921 г. в Оцелень-Делени (р-н Хуш, обл. Яссы) случайно был обнаружен клад монет и украшений конца XIII в. Часть предметов, первоначально составлявших клад, со временем исчезла и таким образом в 1954 г. в коллекции Музея истории Молдовы вошли только следующие: 80 татарских серебряных монет, выпущенных Золотой Ордой (1280—1299 гг.), две золотые византийские монеты первой половины XIII в., два витых браслета с украшенными широкими концами, покрытый эмалью гравированный браслет из широкой пластины, шаровидная подвеска и две височные серьги, украшенные отпечатанным узором и зернью. Все предметы сделаны из серебра, некоторые позолочены.

Так как монеты клада являются темой другой работы, в этом же сборнике мы коснемся лишь украшений. По назначению и виду они подразделяются на три группы: браслеты, подвески и височные серьги.

1. БРАСЛЕТЫ

Браслеты относятся к двум различным типам:

а) *Открытые витые браслеты с расширенными концами, украшенными зернью.* В Оцелени нашли два экземпляра—целый и фрагментарный (рис. 2/2—3; 3/2—3). Оба экземпляра сделаны из трех витых полосок, переплетающихся в виде полой трубки или же плотно примыкающих друг к другу (см. фрагментарный экземпляр); концы расплющены и заровнены. Расплющенные концы напоминают закругленную грушу. На концах, где заканчивается сплетение, находится по круглой выпуклости. На краевых пластинках также имеется по четыре меньших выпуклости, расположенных крестообразно на поверхности каждой пластинки. Между витыми полосками и по краям пластинок прилеплена тонкая двойная проволока, скрученная по филигранной технике.

Эти типы браслетов имеют аналогии прежде всего на территории РНР, причем им приписывают южно-дунайское происхождение (см. прим. 4). В частности, они встречаются в дунайской области в кладах первых десятилетий XIV в. (см. прим. 8).

б) *Гравированные и эмалированные браслеты из открытой широкой пластины.* В Оцелени нашли лишь один полностью сохранившийся экземпляр (рис. 2/1; 3/1 а, б, с). Браслет сделан из широкой серебряной полосы с рельефной и украшенной внешней стороной. Эта сторона разделена на два продольных углубления, благодаря чему на поверхности выделяются три жилки—средняя, более толстая, и две боковые по-

⁶⁴ Pătrunderile tătarilor în Moldova la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea sînt pomenite în numeroase documente ale vremii, în special ungurești, vezi Hurmuzaki, I, CCCLXXV

(1287), CCCLXXXIV (1288), CCCXCVII (1290), CCCCII (1290), CCCCVII (1291), CCCX (1291), CCCXXII (1291), CCCXXXV (1299).

тоньше. Жилки прерываются посередине и по концам и в этих местах образуются квадраты. В квадратах на концах находится врезанный орнамент, изображающий голову стилизованного животного. По полю квадратов рассыпаны небольшие кружки. Немного ближе к внутренней части браслета на средней жилке выгравированы две лилии с тремя стилизованными лепестками, заканчивающимися у основания острым углом, образованным двумя линиями. В середине квадрата, находящегося посреди браслета, выгравирована розетка с четырьмя ромбовидными лепестками. Против каждого лепестка находится растительный орнамент. Свободный промежуток заполнен черной эмалью, выделяющей основной рисунок. По обе стороны квадрата выгравированы два наконечника копий, направленные острием к концам браслета. Врезанный узор заполнен черной эмалью. Между наконечниками копий и лилиями по обе стороны браслета выгравированы два треугольника, соединяющиеся вершинами, причем в середине каждого изображено сердечко. Этот орнамент также покрыт черной эмалью.

Тип этого браслета считается южным. Основные элементы его орнаментики напоминают как восточные, так и неоскифские мотивы (см. прим. 17, 18, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 36). Встречаются также чисто русские узоры, например лилия (см. прим. 19, 20, 21, 22, 23).

Ближайшие аналогии находим в Диногетии (см. прим. 13), Билярске на Волге (прим. 14), Старой Рязани на Оке (прим. 15) и в Любече (в Черниговской обл.) (прим. 18). Они датируются XII—XIII вв.

2. ПОДВЕСКИ

Изклада в Оцелени сохранился лишь один фрагментарный экземпляр (рис. 2/4; 3/4). Подвеска состоит из двух выпуклых круглых щитков с врезанным узором. И тут черная эмаль подчеркивает основной рисунок. По краям щитков на равном расстоянии друг от друга приклеены зерна, состоящие из двух полушариков. В верхней части находятся два ушка, в которые продевали витую проволоку для подвешивания.

Узор на обоих (частично сохранившихся) щитках изображает замысловатое плетение, похожее на хорошо известные плетения на широких браслетах и на подвесках Киевского типа. Судя по форме и орнаменту и этот экземпляр из Оцелени является одним из серии киевских предметов (прим. 42—43), где он имеет близкие аналогии. До сих пор это единственный экземпляр такого типа, найденный на территории РНР.

3. ВИСОЧНЫЕ СЕРЬГИ

В Оцелени нашли два экземпляра — фрагментарный и целый (рис. 2/5—6; 3/5—6). Оба экземпляра относятся к категории височных серег древнерусского типа. В целой сережке имеются три неодинаковые бусины: две круглые, расположенные по бокам, и одна большая — в виде двусеченного конуса — в центре звена. Все три бусины украшены отпечатанным узором. Оставшаяся свободной верхняя часть звена скручена. Экземпляр изготовлен из позолоченного серебра. Второй экземпляр (фрагментарный) первоначально состоял из трех звеньев, от которых сохранилось лишь центральное. Бусины были шаровидными. В каждой было проделано 12 круглых отверстий, окруженных шаровидными выпуклостями. Свободные промежутки на поверхности шара украшены по филигранной технике дважды перекрученными тонкими проволочками. Экземпляр сделан из серебра.

Такие типы височных серег известны почти во всех древнерусских княжествах и являются характерным для этих областей украшением. Ближайшие аналогии находятся на территории РНР и на территории Советского Союза (см. прим. 54, 55, 56).

★

Датирование рассматриваемогоклада, первоначально состоявшего из многих, в настоящее время утерянных предметов, можно легко обосновать находящимися

в нем золотоордынскими татарскими монетами. Его относят к концу XIII в. и первым десятилетиям XIV в.

Некоторые украшения (древнерусские) и некоторые монеты (византийские) могли попасть в Молдову еще до татарского нашествия 1241 г. вследствие торговых сношений между Византией и русскими княжествами.

Возможно, что браслеты южно-дунайского типа были изготовлены местными мастерами, подражавшими византийским образцам; вероятнее же, что местный феодал из Оцелени получил их из Византии (Добруджа).

Что касается предметов восточного происхождения и особенно татарских монет, то они имели хождение на генуэзских торговых путях, единственно доступных на покоренных Золотой Ордой территориях.

Учитывая важнейшие политические события того времени, захоронение клада можно связать с битвами между золотоордынским ханом Тохтой и Ногаем; в это время один из местных молдавских феодалов, бежавший от татар, пытался спасти часть своего имущества, закопав его в Оцелени.

Таким образом, клад из Оцелени подтверждает исторические сведения о продвижении Золотой Орды в восточно-карпатских областях и обосновывает здесь существование довольно сильных местных феодальных вождей, то есть представителей господствующего класса, с помощью которого татары властвовали и эксплуатировали трудящиеся массы.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Оцелень и его окрестности.

Рис. 2. — Оцелень. 1 а, б, с, гравированный, покрытый эмалью браслет из широкой серебряной пластины (детали); 2—3, витые браслеты с расширенными и украшенными концами; 4, круглая подвеска из позолоченного серебра, украшенная врезанным узором и черной эмалью; 5, серебряная височная серьга, украшенная по филигранной технике; 6, височная серьга из позолоченного серебра, украшенная отпечатанным узором.

Рис. 3. — Оцелень. 1, гравированный, покрытый эмалью браслет из широкой серебряной пластины (развернутый рисунок); 2—3, витые браслеты с расширенными концами, украшенные зернами и витой нитью по филигранной технике; 4, круглая подвеска с врезанным узором, украшенная черной эмалью (позолоченное серебро); 5, височная серьга, украшенная по филигранной технике; 6, височная серьга, украшенная отпечатанным узором (позолоченное серебро).

OBJETS DE PARURE DU TRÉSOR DE LA HAUTE ÉPOQUE FÉODALE DÉCOUVERT À OȚELENI (distr. de Huși, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

En 1921, on a découvert par hasard à Oțeleni-Deleni (distr. de Huși, rég. de Jassy) un trésor de monnaies et d'objets de parure, datant de la fin du XIIIe siècle. Une partie des pièces faisant partie de la découverte initiale se sont perdues. Ce qu'il en est resté a été déposé en 1954 au Musée d'histoire de la Moldavie, à savoir : 80 monnaies tartares en argent, émises, par la Horde d'Or (1280-1299), deux monnaies byzantines en or de la première moitié du XIIe siècle, deux bracelets en torsade aux extrémités élargies ornées, un bracelet fait d'une barre gravée et émaillée, un pendentif de forme globulaire, enfin deux pendentifs de tempes à décor par impression ou granulaire. Tous ces objets sont en argent, doré ou non.

Les monnaies du trésor d'Oțeleni faisant l'objet d'une étude spéciale (voir p. 363 sqq. de ce volume), le présent article ne s'occupe que des objets de parure. D'après leur destination, ceux-ci ont été répartis en trois groupes : bracelets, pendentifs et pendants de tempes.

1. BRACELETS

Les bracelets comprennent deux types nettement distincts :

a) *Bracelets ouverts en torsade, aux extrémités élargies présentant un décor granulaire.* Le trésor d'Oțeleni en possède deux exemplaires (fig. 2/2-3; 3/2-3), dont un seul entier, faits de trois barres — pleines ou tubulaires — tressées et élargies par martèlement à leurs extrémités. Les extrémités, piriformes, présentent un bouton sphérique au point de terminaison de la tresse. De même, les plaques marginales sont décorées de quatre boutons plus petits disposés en forme de croix. Un petit fil à double torsade, travaillé suivant la technique du filigrane, a été appliqué entre la tresse et le bord des plaques.

Ce type de bracelet présente des analogies sur le territoire de la R.P.Roumaine et a été assigné à une influence venue du sud de Danubie (voir note 4). On le rencontre surtout dans la région du Danube, dans des trésors datant du début du XIVe siècle (voir note 8).

b) *Bracelets ouverts en barre d'argent gravée et émaillée.* Ce type est représenté par un seul exemplaire, entier (fig. 2/1; 3/1 a, b, c), fait en barre d'argent présentant des éléments en relief et d'ornementation sur sa face extérieure. Le relief est constitué par deux sillons longitudinaux faisant ressortir trois nervures — l'une médiane plus grosse, et deux latérales — interrompues au milieu et aux extrémités par de petits carrés ornementaux. Ceux des extrémités sont occupés par un ornement incisé représentant une tête d'animal stylisée, sur champ orné de petits cercles. Un peu avant les carrés terminaux, la nervure médiane est décorée de deux fleurs de lys incisées à trois pétales. Le carré central est décoré, sur champ d'émail noir, d'une rosace à quatre pétales rhomboïdaux auxquels correspondent autant de motifs floraux. Deux fers de lances, aux pointes orientées vers les extrémités du bracelet, encadrent le carré central. Entre les fleurs de lys et les fers de lance, l'artiste a gravé d'un part et d'autre deux triangles isocèles encadrant un cœur. Cet ornement est rehaussé d'émail noir, tout comme celui constitué par les fers de lance.

Le bracelet décrit représenterait un type méridional. Les principaux éléments de son décor attestent aussi une influence orientale, non moins que des influences néo-scythiques (voir notes 17, 18, 24, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 36). De même, certains motifs sont spécifiquement russes, par exemple la fleur de lys (voir notes 19—23).

Les analogies les plus marquées sont avec les pièces de Dinogetia (note 13), Biliarsk, sur la Volga (note 14), Staraiia Réazan, sur la Oka (note 15) et Liubetché, dans la région de Tchernigov (note 18), datées des XIIe — XIIIe siècles.

2. PENDENTIFS

Le trésor d'Oțeleni comprend une seule pièce, à l'état fragmentaire (fig. 2/4; 3/4), formée de deux hémisphères ornés par incision et rehaussés d'émail noir, comme le bracelet décrit plus haut. Le pendentif est décoré, en outre, d'une rangée de boutons sur le bord des hémisphères et muni, à sa partie supérieure, de deux anneaux à travers lesquels passait un fil métallique tordu.

Le décor, conservé, en partie, est constitué d'éléments ingénieusement tressés et entrelacés, rappelant celui des bracelets larges et des pendentifs de type Kiev. Par les caractères de ce décor ainsi que par sa forme, le pendentif d'Oțeleni se situe dans la catégorie des objets de parure de Kiev (notes 42—43). Il est le premier exemplaire de ce type trouvé jusqu'à ce jour sur le territoire de la R.P.Roumaine.

3. PENDANTS DE TEMPEs

Cette catégorie comprend deux exemplaires — dont un seul entier — (fig. 2/5-6; 3/5-6), faisant partie du type russe ancien de cette parure. L'exemplaire entier est en argent doré. Il est constitué par trois perles de forme et de dimensions inégales — l'une cen-

trale plus grande, bitronconique, et deux latérales, sphériques — décorées par impression. La partie supérieure, libre, de l'anneau, est tordue. Le second exemplaire est en argent non doré et se trouve à l'état fragmentaire, seul son anneau central s'étant conservé. Les perles étaient sphériques et décorées de 12 orifices circulaires entourés de boutons. Les espaces libres entre ces ornements étaient décorés, d'après la technique du filigrane, de petits fils d'argent à double torsion.

Ce type de pendants de tempes étaient répandus dans tous les knézats russes d'autrefois, représentant une parure spécifique de ces régions. Des analogies pour les exemplaires décrits se trouvent tant sur le territoire de la R.P. Roumaine qu'en U.R.S.S. (notes 54 — 56).

La détermination chronologique de ce trésor qui, à l'origine, comprenait encore d'autres pièces entre temps perdues, est aisée, grâce aux monnaies tartares de la Horde d'Or, qui le situent à la fin du XIIIe siècle—début du XIVe siècle.

Une partie des objets de parure (ceux de type russe ancien), ainsi que les monnaies byzantines, ont pu être introduites antérieurement à l'invasion tartare de 1241, par la voie des échanges commerciaux entre l'Empire byzantin et les knézats russes.

Quant aux bracelets de type sud-danubien, on peut supposer qu'ils ont été ciselés par des artisans locaux qui imitaient les modèles byzantins; à moins qu'ils n'aient été importés par le seigneur du lieu, à la faveur des relations que, par la Dobrogea, il aura entretenues avec le Byzance.

Enfin les objets de provenance orientale et, plus particulièrement, les monnaies tartares ont dû être introduites par les voies commerciales génoises, les seules accessibles dans les territoires soumis à la Horde d'Or.

Si l'on tente d'établir un rapport entre l'enfouissement du trésor et les événements du temps, c'est aux luttes entre Toktaï, chef de la Horde d'Or, et les Nogais que l'on pense d'abord; quelque seigneur moldave, fuyant devant les incursions déclenchées par ces luttes, aura essayé de sauver une partie de son avoir en l'enfouissant à OŢeleni.

Cette hypothèse confirmerait certaines informations concernant les activités de la Horde d'Or dans les régions situées à l'est des Carpates, ainsi que l'existence de chefs locaux assez puissants, représentants d'une classe dominante avec l'aide de laquelle les Tartares ont subjugué et exploité la masse de la population.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — OŢeleni et région avoisinante.

Fig. 2. — OŢeleni. 1 a, b, c, Bracelet en barre d'argent gravée et émaillée (détails); 2, 3, bracelets en torsade aux extrémités élargies décorées; 4, pendentif de forme globulaire en argent doré, incisé et rehaussé d'émail noir; 5, pendentif de tempe en argent, décoré suivant la technique du filigrane; 6, pendentif de tempe en argent doré, décoré par impression.

Fig. 3. — OŢeleni. 1, Bracelet en barre d'argent gravée et émaillée (dessin développé); 2—3, bracelets en torsade aux extrémités élargies, décorées de boutons et d'un fil tordu, suivant la technique du filigrane; 4, pendentif de forme globulaire, à décor incisé et rehaussé d'émail noir (argent doré); 5, pendentif de tempe, décoré suivant la technique du filigrane; 6, pendentif de tempe, décoré par impression (argent doré).

MONEDE DIN TEZAURUL DESCOPERIT LA OȚELENI (raionul Huși, reg. Iași)

I

La 20 septembrie 1951, în colecțiile Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. au intrat un număr de zece monede orientale de argint, care au fost înregistrate cu indicația de proveniență Dobrogea, raionul Constanța¹.

Trei ani mai târziu, asistentul Marin Dinu de la Universitatea din Iași a prezentat spre determinare Cabinetului numismatic amintit 15 monede orientale de argint din colecția Muzeului arheologic Iași (astăzi Muzeul de istorie a Moldovei din același oraș). Ele fuseseră găsite la Oțeleni, com. Deleni, raionul Huși, împreună cu diverse obiecte de podoabă din argint². Examinarea pieselor prezentate spre determinare a permis constatarea unei analogii izbitoare între acestea și cele primite anterior de Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. Cercetările efectuate ulterior au stabilit, într-adevăr, proveniența comună a tuturor acestor monede, permițând totodată să se salveze încă 67 piese, provenind din același tezaur. În modul acesta, numărul total al pieselor făcând parte din tezaurul de la Oțeleni și intrate în colecțiile publice s-a ridicat la 92 de exemplare, repartizate după cum urmează :

2 monede bizantine de aur (*nomismata* sau *hyperperi*), emisiuni ale Imperiului de la Niceea ;

79 de monede de argint, dirhemi tătărești, emisiuni ale Hoardei de Aur ;

11 monede de argint, imitații ale unor dirhemi tătărești.

Tezaurul de la Oțeleni, prin componența sa variată, aduce în discuție o seamă de probleme privitoare la circulația monetară de la Dunărea de Jos spre sfârșitul secolului al XIII-lea. Pentru o mai bună cunoaștere a acestor probleme, ni se pare necesară prezentarea prealabilă a monedelor provenind din tezaurul

¹ Registrul-Inventar al Cabinetului numismatic, înreg. nr. 911/1951. Monedele au fost dăruite de Mina Ștefănescu din București (înregistrare consemnată de acad. Const. Moisil).

² Cu privire la împrejurările descoperirii acestui tezaur, vezi Dan Teodor, *Obiectele de podoabă din tezaurul feudal timpuriu descoperit la Oțeleni-Huși*, în prezentul volum.

citat, în măsura în care ele au putut fi salvate, după scurgerea a nu mai puțin de trei decenii din momentul descoperirii³.

II

Așa cum s-a arătat mai sus, până în prezent au fost identificate ca provenind din tezaurul de la Oțeleni următoarele monede⁴:

A. Emisiuni ale Imperiului bizantin de la Niceea

Ioan I (al III-lea) Ducas Vatatzes (1222—1254)

1. *Av.* Urme din legendă. Ioan Vatatzes stînd în picioare, din față, în st., cu barbă, îmbrăcat în tunică și ținînd în dr. labarum, în st. spada în teacă; e încoronat de Maica Domnului stînd în picioare, din față, în dr., cu nimb, purtînd tunică și văl, avînd ca ornament patru globule, dispuse în cruce.

Rv. Legenda lipsește. Isus Cristos șezînd pe tron fără spătar, din față, cu nimb, tunică și mantie, ridicînd mîna dr. și ținînd în st. o carte; în cîmpul dr., deasupra brațului tronului, o figură de trei globule dispuse în triunghi.

AV. 22,5 mm, 3,49 g; titlu: 650‰. Moneda, uzată prin circulație, are flanul micșorat prin preluarea unei cantități de aur. MIM, inv. nr. 654/II/67. Cf. Wroth III⁵, p. 211, nr. 9 (pl. I, 2).

2. *Av.* Urme din legendă. Ioan Vatatzes și Maica Domnului, ca mai sus.

Rv. IC/XC Isus Cristos ca mai sus; în brațele crucii din nimb cîte o globulă; în cîmpul dr., semiluna întoarsă.

AV. 23 mm, 3,47 g; titlu 650‰. Marginea tăiată. MIM, inv. nr. 654/II/67. Variantă nesemnalată în catalogul citat al lui W. Wroth (pl. I, 1).

B. Emisiuni ale Hoardei de Aur

Tuda Mangu (1280—1287)

3. <i>Av.</i>	لله الحمد	în transcriere ⁶ :	lilla hül hamad
	وله الملك		ve lehül mülk
	سنة ٢٨٣		sene 283
	صرب قريم		Duriba Qrîm

³ Despre tezaurul de la Oțeleni cf. Nec. Zaharia, *Cercetările de suprafață efectuate în Moldova în cursul anului 1954*, în SCIV, VI, 3—4, 1955, p. 909; M. Ș[esan], notă bibliografică privitoare la lucrarea precedentă, în *Byzantinoslavica*, 18 (1957), p. 160, cu indicația inexactă a locului descoperirii: Dealul Mare lângă Vaslui; Octavian Iliescu, *Monede tătărești din secolele XIII—XV găsite pe teritoriul Republicii Populare Romîne. Notă preliminară* (citată prescurtat: *Monede tătărești*), în SCN, III, 1960, p. 270—271.

⁴ Abrevieri: BARPR: Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R.; b.c.: bine conservată; c.l. (p.)e.(l.): cerc liniar (perlat) exterior (interior); dr.: drept, dreapta; h.: hegira; MIM: Muzeul de istorie a Moldovei, Iași; st.: stîng, stînga.

⁵ Wroth III: W. Wroth, *Catalogue of the Coins of the Vandals, Ostrogoths and Lombards and of the Empires of Thessalonica, Nicea and Trebizond in the British Museum*, London, 1911.

⁶ Transcrierea legendelor arabe s-a făcut conform normelor uzuale.

C. l. + c.p.e. Anul hegirei redat greșit :

٢٨٣ (283)

în loc de :

٦٨٣ (683)

Traducerea legendei : lui Dumnezeu (subînțeleș : i se cuvine) lauda și domnia ; anul 283 pentru 683 h. (20.III.1284—8.III.1285) ; bătut la Qrîm (azi Starîi Krim, în Crimeea).

Rv. **تودا منكو پادشاه اسلام** în transcriere : Tuda Manku Padișah Islam

În centru, într-un cerc, tamgaa Hoardei de Aur (fig. 1, 1), avînd cîte un punct în dr. și st. C.l. + c.p.e. Traducerea legendei : Tuda Manku, padișah al Islamului.

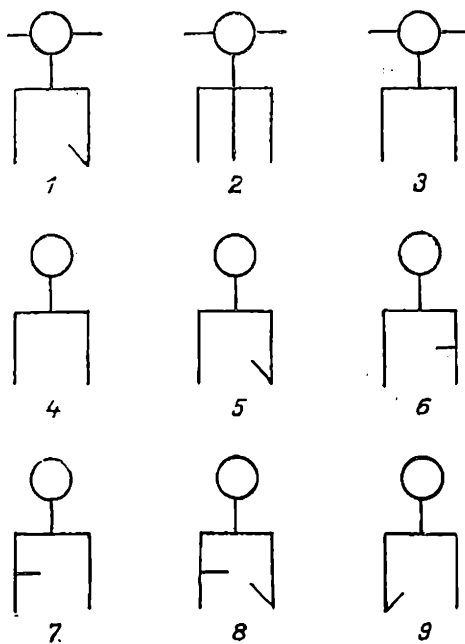

Fig. 1. — Diferite forme ale tamgalei Hoardei de Aur.

AR. 18 mm, 1,26 g_✓ ; b.c. MIM, inv. nr. 654/II/1 (pl. I, 3).
Cf. Fraehn, *Recensio*⁷, p. 648.

⁷ Fraehn, *Recensio* : Chr. M. Fraehn, *Recensio numerum muhammedanorum Academiae Imperialis*

scientiarum Petropolitanae, Petropoli (Sankt-Peterburg, azi Leningrad), 1826.

Tula Bugha (1287 – 1290)

Tip 1

4. Av.	تولغا صرب قرم سنه ٦٨٦	Tula Bugha Duriba Qrîm sene 686
--------	-----------------------------	---------------------------------------

C.l. + c.p.e. Traducerea legendei : Tula Bugha ; bătut la Qrîm ; anul 686 h. (16.II.1287 – 5.II.1288).

Rv. Fără legendă. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 2), într-un hexagram ; în dr. și st. tamgalei câte un punct ; în exterior alte puncte. C.l. + c.p.e.

AR. 17 mm, 1,31 g_✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/3 (pl. I, 4) ; Markov, *Katalog*⁸ p. 443, nr. 6.

5. Av.	تولغا صرب قرم سنه ٦٨٦	Tula Bugha Duriba Qrîm sene 686
--------	-----------------------------	---------------------------------------

C.l. + c.p.e.

Rv. Fără legendă. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 3), ca mai sus.

C.l. + c.p.e.

AR. 18 mm, 1,27 g_✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/6 (pl. I, 5).

6. Av.	تولغا صرب قرم سنه ٦٨٦	Tula Bugha Duriba Qrîm sene 686
--------	-----------------------------	---------------------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv. Fără legendă. Tamga ca în fig. 1, 2 ; restul ca mai sus. C.l. + c.p.e.

AR. 17 mm, 1,15 g_✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/5 (pl. I, 6).

7. Av.	تولغا صرب قرم سنه ٦٨٦	Tula Bugha Duriba Qrîm sene 686
--------	-----------------------------	---------------------------------------

C.l. + c.p.e.

Rv. Fără legendă. Tamga ca în fig. 1, 3 ; restul ca mai sus. C.l. + c.p.e.

AR. 17 mm, 1,10 g_✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/2 (pl. I, 7).

8. Av.	تولغا صرب قرم سنه ٨٦	Tula Bugha Duriba Qrîm sene 86
--------	----------------------------	--------------------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

⁸ A. Markov, *Инвентарный Каталог мусульманских монет императорского Эрмитажа*, St. Peterburg (Leningrad), 1896.

Rv. Fără legendă. Ca mai sus. 86 pentru 686 h.

AR. 19 × 20 mm, 1,29 g^κ; uzat, rău bătut, descentrat. MIM, Inv. nr. 654/II/57 (pl. I, 8).

9. *Av.*

ن ل
ضرب لرم
سند ٦٨٦

Tula Bugha

Ḍuriba Qrîm (?)

sene (?) 686

C.l., c.p. + c.l.e.

Rv. Fără legendă. Ca mai sus, dar în dr. și st. tamgalei (fig. 1, 3) câte o stea cu șase raze; în exterior, arcuri de cerc în loc de puncte. C.l. + c.p. + c.l.e.

AR. 17 × 20 mm, 1,55 g^λ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/4 (pl. I, 9).

10. *Av.*

بولتا
ضرب لرم
٦٨٧

Tula Bugha

Ḍuriba Qrîm

687

C.l. + c.p.e.

Rv. Fără legendă. Ca mai sus, dar fără stelele din dr. și st. tamgalei. C.l. + c.p.e.

AR. 20 × 18 mm, 1,58 g^μ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/8 (pl. I, 10).

11. *Av.*

بولتا
ضرب لرم
٦٨٨

.

Ḍuriba

68

C.l. + c.p. + c.p.e.

Rv. Fără legendă. Ca mai sus; în dr. și st. tamgalei câte un punct; în exterior, puncte în loc de arcuri de cerc. C.l. + c.p.e. Ultima cifră a anului hegirei lipsește.

AR. 17 × 18 mm, 1,24 g^π; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/7 (pl. II, 1).

Tip II

12. *Av.*

حان
العدل
....

Chan

al-Adil

.

.

C.p.e. Traducerea legendei: Hanul cel Drept... (numele, Buga).

Rv.

ل...

.

C.p.e. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 4); dedesubt, o floare de crin.

AR. 18 × 17 mm, 1,30 g^λ; uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/51 (pl. II, 2).

13. <i>Av.</i>	حان	Chan
	القادل	al-Adil
	بوغنا	Bugha
	C.p.e.	
<i>Rv.</i>	المدة لله
	ضرب	Duriba
	ساي	Sarai (?)

C.p.e. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 5); dedesubt, frunză.

AR. 18 × 20 mm, 1,37 g⁷; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/53 (pl. II, 3).

14. <i>Av.</i>	حان	Chan
	القادل	al-Adil
	بوغنا	Bugha
	C.p.e.	
<i>Rv.</i>	المدة لله
	ضرب	Duriba
	ساي	Sarai(?)

C.p.e. Tamgaua Hoardei de Aur, ca mai sus.

AR. 18 mm, 1,42 g²; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/52 (pl. II, 4).

15. <i>Av.</i>	حان	Chan
	القادل	al-Adil
	بوغنا	Bugha
	C.l. + c.p.e.	
<i>Rv.</i>	المدة لله
	ضرب	Duriba
	ساي	Sarai (?)

C.p.e. În centru, tamgaua Hoardei de Aur, cu un punct interior și cu câte un punct în dr. și st.; dedesubt, acvila cu aripile închise, spre st.

AR. 17 mm, 1,58 g²; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/50 (pl. II, 5).

16. <i>Av.</i>	حان	Chan
	القادل	al-Adil
	بوغنا	Bugha
	C.p.e.	

<i>Rv.</i>	المع الله
	ضرب	Ḍuriba
	سار	Sarai (?)

C.p.e. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 4) cu o stea cu șase raze în interior; dedesubt, leu sau panteră mergînd spre st.

AR. 18 × 17 mm, 1,47 g ↓ b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/55 (pl. II, 6).

Toctai (1290–1311)

Tip I

17. <i>Av.</i>	توق
	توق	Toqtu
	توق
	توق

C.l., c.p. + c.l.e. Legenda redată în limba mongolă.

<i>Rv.</i>	ضرب (?)
	ضرب (?)

C.l. + c.p.e. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 3), cu patru puncte în interior; dedesubt, leu mergînd spre st.

AR. 19 × 18 mm, 1,60 g ↘ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/49 (pl. II, 7).

Tip II

18. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العال	al-Adil
	توق	Toqtgha

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	ضرب	în st., de sus în jos	Ḍuriba
	كرم	în dr., de sus în jos	Qrîm
	٦٩٠	jos în centru	690

C.p. + c.l.e. Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1, 5), cu un punct în interior. Totul într-un cadru hexalobat. Anul hegirei 690 = 4.I.–23.XII.1291.

AR. 18 × 19 mm, 1,41 g ↓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/11 (pl. II, 8)

19. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العال	al-Adil
	توق	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٠	Ḍuriba Qrîm 690
------------	-------------------	-----------------------

C.p.e. Ca mai sus.

AR. 17 mm, 1,45 g ✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/9 (pl. II, 9).

20. Av.	خان العالل تولنا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٠	Ḍuriba Qrîm 690
------------	-------------------	-----------------------

C.p. + c.l.e. Ca mai sus ; tamgaua între două puncte.

AR. 19 × 18 mm, 1,42 g ✓ ; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48 646 (pl. III, 1).

21. Av.	خان العالل تولنا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٠	Ḍuriba Qrîm 690
------------	-------------------	-----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus, dar numai cu un punct interior.

AR. 17 × 19 mm, 1,43 g ✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/10 (pl. II, 10).

22. Av.	خان العالل تولنا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٠	Ḍuriba Qrîm 690
------------	-------------------	-----------------------

C.p.e. + c.l.i. Tamgaua ca mai sus, cu un punct în st. și unul interior.

AR. 17 × 16 mm, 1,27 g ✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/I/1 (pl. III, 2).

23. *Av.*

خان	Chan
العاذل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

صرب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٩	69

C.p.e. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus, fără puncte ; 69 pentru 690 h.
AR. 18 × 17 mm, 1,31 g ↗ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/I/2 (pl. III, 3).

24. *Av.*

خان	Chan
العاذل	al-Adil
توقتا	Toqtqa

C.l. + c.p. + c.l.e. Dublă batere.

Rv.

صرب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٩٠	690

C.p. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus ; dublă batere.
AR. 16 × 18 mm, 1,42 g ↑ ; puțin uzată, MIM, Inv. nr. 654/I/3 (pl. III, 4)

25. *Av.*

حان	Chan
القادل	al-Adil
توقتا	Toqtgha

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

صرب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٠٩	609

C.p. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus ; batere normală ; 609 pentru 690 h.
AR. 18 × 19, 1,28 g ↗ ; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48 644 (pl. III, 5).

26. *Av.*

خان	Chan
العاذل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٠٩	Duriba Qrîm 609
------------	-------------------	-----------------------

C.p.e. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus, cu un punct interior; 609 pentru 690 h.

AR. $17 \times 18 \times 15$ mm, 1,46 g_κ; ruptă la margine. BARPR, Inv. nr. 911/48 654 (pl. III, 6).

27. <i>Av.</i>	حان القاد توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	-----------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٩٠٦	Duriba Qrîm 906
------------	-------------------	-----------------------

C.p.e. cu o stea cu șase raze în c. dr. sus. Tamgaua ca mai sus, între două puncte și cu un punct interior; 906 pentru 690 h.

AR. 17 mm, 1,42 g_κ; puțin uzat. MIM, Inv. nr. 654/II/27 (pl. III, 7).

28. <i>Av.</i>	حان القاد توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	-----------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩	Duriba Qrîm 69
------------	------------------	----------------------

C.p.e. Tamgaua ca mai sus, cu un punct interior; data 69 pentru 690 h.

AR. 18×16 mm, 1,47 g_κ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/20 (pl. III, 8).

29. <i>Av.</i>	حان القاد توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	-----------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩	Duriba Qrîm 69
------------	------------------	----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără puncte; data 69 pentru 690 h.

AR. 17×16 mm, 1,45 g_κ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/13 (pl. III, 9).

30. *Av.*

حان	Chan
العدل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٩	69

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără puncte. 69 pentru 690 h.

AR. 19 × 18 mm, 1,44 g ↑ ; b.c. ; ruptă la margini. MIM, Inv. nr. 654/II/17 (pl. III, 10).

31. *Av.*

حان	Chan
العدل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٩	69

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct interior. 69 pentru 690 h.

AR. 17 × 18 mm, 1,44 g ↘ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/16 (pl. IV, 1).

32. *Av.*

حان	Chan
العدل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب	Duriba
قرم	Qrîm
٦٦	66

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct interior. 66 pentru 690 h.

AR. 17 × 18 mm, 1,41 g ↘ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/18 (pl. IV, 2).

33. *Av.*

حان	Chan
العدل	al-Adil
توقتا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩	Duriba Qrîm 69
------------	------------------	----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără puncte. 69 pentru 690 h.

AR. 17 × 18 mm, 1,37 g_κ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/12 (pl. IV, 3).

34. <i>Av.</i>	حان العاذل توق	Chan al-Adil Toqt
----------------	----------------------	-------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٦	Duriba Qrîm 66
------------	------------------	----------------------

C.p.e. Tamgaua fără puncte. 66 pentru 690 h.

AR. 19 × 17 mm, 1,37 g_λ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/15 (pl. IV, 4).

35. <i>Av.</i>	حان العاذل توق	Chan al-Adil Toqt
----------------	----------------------	-------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٩٦	Duriba Qrîm 96
------------	------------------	----------------------

C.p., cu o stea cu cinci raze în c. dr. sus. Tamgaua între două puncte și cu un punct interior. 96 pentru 690 h.

AR. 18 mm, 1,36 g_μ ; MIM, Inv. nr. 654/I/5 (pl. V, 1).

36. <i>Av.</i>	حان العاذل توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩	Duriba Qrîm 69
------------	------------------	----------------------

C.p.e. Tamgaua fără puncte. 69 pentru 690 h.

AR. 16 × 18 mm, 1,31 g_κ ; știrbită. MIM, Inv. nr. 654/I/4 (pl. V, 2).

37. *Av.*حان
العدل
توقChan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

*Rv.*صرب
قرم
٦٩Duriba
Qrîm
69

C.p.e. Tamgaua fără puncte. 69 pentru 690 h.

AR. 16 × 17 mm, 1,14 g ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/19 (pl. IV, 5).

38. *Av.*حان
العدل
توقغاChan
al-Adil
Toqtgha

C.l. + c.p.e.

*Rv.*صرب
قرم
٦٩Duriba
Qrîm
69

C.p.e. Tamgaua cu punct interior. 69 pentru 690 h.

AR. 17 × 18 mm, 1,12 g ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/14 (pl. IV, 6).

39. *Av.*حان
العدل
توقChan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

*Rv.*صرب
قرم
٦٦Duriba
Qrîm
66

C.p. + c.l.e. ; Tamgaua fără punct. 66 pentru 690 h.

AR. 17 mm, 1,48 g ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/29 (pl. IV, 7).

40. *Av.*خان
العدل
توقChan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صوب قرم ٦٩	Duriba Qrîm 69
------------	------------------	----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără punct interior și cîte un punct în dr. și st. 69 pentru 690 h.

AR. 18 × 17 mm, 1,39 g ✓ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/31 (pl. IV, 8).

41. <i>Av.</i>	حاد ال عادل توqt	Chan al-Adil Toqt
----------------	------------------------	-------------------------

C.l. + c.p.e.

<i>Rv.</i>	صوب قرم ٦٦	Duriba Qrîm 66
------------	------------------	----------------------

C.p.e. Tamgaua fără puncte. 66 pentru 690 h.

AR. 17 × 16 mm, 1,39 g ✗ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/25 (pl. IV, 9).

42. <i>Av.</i>	خان ال عادل تولتا	Chan al-Adil Toghta
----------------	-------------------------	---------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صوب قرم ٩٦	Duriba Qrîm 96
------------	------------------	----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct în st. și unul interior. 96 pentru 690 h.

AR. 17 × 18 mm, 1,39 g ✓ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/24 (pl. IV, 10).

43. <i>Av</i>	حان ال عادل تولتا	Chan al-Adil Toqta
---------------	-------------------------	--------------------------

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صوب قرم ٦٦	Duriba Qrîm 66
------------	------------------	----------------------

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără puncte ; dedesubt o stea cu cinci raze. 66 pentru 690 h.

AR. 17 mm, 1,37 g ↓ ; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48 647 (pl. V, 3).

44. *Av.*

حان
العدل
توق

Chan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p.e.

Rv.

درب
قرم
٩٦

Duriba
Qrîm
96

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct în st. și unul interior ; 96 pentru 690 h.
AR. 17 mm, 1,50 g ↗ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/22 (pl. V, 5).

45. *Av.*

خان
العدل
توق

Chan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب
قرم
٩٦

Duriba
Qrîm
96

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct în st. și unul interior. 96 pentru 690 h.
AR. 18 × 16 mm, 1,50 g ↘ ; b.c. MIM, Inv. nr. + 654/II/26 (pl. V, 6).

46. *Av.*

حان
العدل
توق

Chan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب
قرم
٩٦

Duriba
Qrîm
96

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct în st. și unul interior. 96 pentru 690 h.
AR. 16 × 17,5 mm, 1,36 g ↖ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/28 (pl. V, 7).

47. *Av.*

حان
العدل
توقا

Chan
al-Adil
Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرف	Duriba
	كریم	Qrîm
	٩٦	96

C.p. + c.l.e. 96 pentru 690 h. Tamgaua fără puncte.

A.R. 18 mm, 1,43 g ⚡; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/23 (pl. V, 8).

48. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	توق	Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرف	Duriba
	كریم	Qrîm
	٠٦	06

C.p.e. Tamgaua fără puncte; 06 pentru 690 h.

A.R. 19 × 17 mm, 1,37 g ⚡; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/30 (pl. V, 9).

49. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	تولنا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرف	Duriba
	كریم	Qrîm
	٠٦	06

C.p.e. Tamgaua fără puncte; 06 pentru 690 h.

A.R. 17 mm, 1,37 g ⚡; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48 648 (pl. V, 4).

50. <i>Av.</i>	حاد	Chan
	العدل	al-Adil
	تولنا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرف	Duriba
	كریم	Qrîm
	٦١	61

C.p.e. Tamgaua fără puncte. 61 pentru 691 h = 24. XII. 1291 – 11. XII. 1292.

A.R. 18 mm, 1,40 g ⚡; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/21 (pl. V, 10).

51. *Av.*

حان
العال
بولنا

Chan
al-Adil
Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب
قرم
٦١

Duriba
Qrîm
61

C.p.e. Tamgaua între două puncte și cu un punct interior. 61 pentru 691h.

AR. 18 mm, 1,40 g_v; b.c. MIM, Inv. nr. 654/I/6 (pl. VI,1).52. *Av.*

حان
العال
بولنا

Chan
al-Adil
Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب
قرم
٦١

Duriba
Qrîm
61

C.p. + c.l.e. 61 pentru 691 h.

AR. 18 × 19 mm, 1,36 g_v; ruptă în două bucăți; uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/56 (pl. VII, 1).53. *Av.*

خاد
لعال
بول

Chan
al-Adil
Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

درب
قرم
٦١٠

Duriba
Qrîm
610

C.p. + c.l.e. Tamgaua fără puncte. 610 pentru 691 h.

AR. 17 × 20 mm, 1,46 g_v; ruptă la margine. MIM, Inv. nr. 654/I/14 (pl. VI,2).54. *Av.*

خان
العال
بولغا

Chan
al-Adil
Toqtgha

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب	Ḍuriba
	قریم	Qrīm
	۶۹۵	695

C.p. Tamgaua cu un punct interior. Emis în 695 h = 10.XI.1295–29.
X. 1296.

AR. 19 × 18 mm, 1,52 g ⚡; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48649 (pl. VI, 3).

55. <i>Av.</i>	حان	Chan
	الغادل	al-Adil
	تولغا	Toqtgha

C.l. + c.p.e.

<i>Rv.</i>	ضرب	Ḍuriba
	قریم	Qrīm
	۶۹۵	695

C.p.e. Tamgaua fără puncte (fig. 1, 7).

AR. 18 mm, 1,31 g ↑; MIM, Inv. nr. 654/II/33 (pl. VII, 2).

56. <i>Av.</i>	حان	Chan
	الغادل	al-Adil
	تولغا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب	Ḍuriba
	صريم	Qrīm
	۶۹۵	695

C.p.e. Tamgaua între două puncte (fig. 1,6).

AR. 16 × 17 mm, 1,06 g ⚡; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/32 (pl. VII, 3).

57. <i>Av.</i>	حان	Chan
	الغادل	al-Adil
	تولغا	Toqta

C.l. + c.p. + c.l.e.

<i>Rv.</i>	صر	Ḍuri
	قر	Qr
	۵	5

C.p. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus cu un punct interior și unul în st.
5 pentru 695 h. Legenda incompletă.

AR. 18 × 17 mm, 1,26 g ⚡; MIM, Inv. nr. (654/I/8 (pl. VI, 4).

58. *Av.* حان Chan
العالل al-Adil
بول Toqt

C.l. + c.p.e.

Rv. صر Duri
قرد Qr
ه 5

C.p. + c.l.e. Tamgaua ca mai sus, fără puncte. 5 pentru 695 h.
AR. 18 mm, 1,34 g ↗; uzată; MIM, Inv. nr. 654/1/10 (pl. VI, 5).

59. *Av.* حان Chan
العالل al-Adil
بول Toqt

C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv. صر Duri
قرد Qr
ه 5

C.p. + c.l.e. Tamgaua cu un punct interior. 5 pentru 695 h.
AR. 18 × 19 mm, 1,35 g ↘; uzată. MIM, Inv. 654/I/7 (pl. VI, 6).

60. *Av.* حان Chan
العالل al-Adi.
... ..

C.l. + c.p. + c.l.e. Legenda în parte ştearsă.

Rv. صر Duri
.....
ه 5

C.p. + c.l.e. Legenda în parte ştearsă: tamgaua cu un punct în st. şi unul interior. 5 pentru 695 h.

AR. 19 × 16 mm, 1,39 g ↗; uzată. MIM, Inv. nr. 654/I/9 (pl. VI, 7).

Tip III

61. *Av.* حان Chan
العالل al-Adil
بول Toqta

într-un pătrat de linii globulate; în exteriorul pătratului, câte un arabesc pe fiecare latură.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٥	în dr. de sus în jos Duriba în st. de sus în jos Qrîm 695
------------	-------------------	---

într-un pătrat din linii globulate; în mijloc tamgaua (fig. 1,6) întredouă puncte, în interior cu o stea cu șase raze; în exteriorul pătratului câte un arabesc pe fiecare latură.

AR. 18 mm, 1,27 g \swarrow ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/34 (pl. VII, 4).

62. <i>Av.</i>	حان العدل توقا	Chan al-Adil Toqta
----------------	----------------------	--------------------------

într-un pătrat din linii de globule; în exteriorul pătratului, câte o figură alcătuită din semnul —0—.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	-------------------	-----------------------

într-un pătrat de linii globulate; în mijloc tamgaua cu un punct interior; în exteriorul pătratului câte o figură alcătuită din —0—.

AR. 17 × 18 mm, 1,48 g \swarrow ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/41 (pl. VII, 5).

63. <i>Av.</i>	حان العدل توقا	Chan al-Adil Toqt
----------------	----------------------	-------------------------

Ca mai sus, dar în exterior figura : .0.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	-------------------	-----------------------

Ca mai sus; tamgaua fără punct, iar în exteriorul pătratului câte un arabesc pe fiecare latură.

AR. 17 × 18 mm, 1,39 g \swarrow ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/48 (pl. VII, 6).

64. <i>Av.</i>	حان العدل توقا	Chan al Adil Toqta
----------------	----------------------	--------------------------

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب قرم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	-------------------	-----------------------

Ca mai sus; în exteriorul pătratului câte un arabesc.

AR. 17 mm, 1,46 g \uparrow ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/40 (pl. VII, 7).

65. *Av.*حان
الغادل
توقتاChan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus.

*Rv.*صرب
قریم
٦٩٨Duriba
Qrîm
698

Ca mai sus.

AR. 17 mm, 1,44 g ⚔ b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48652 (pl. VI, 8).

66. *Av.*حان
الغادل
توقتاChan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus.

*Rv.*صرب
قریم
٦٩٨Duriba
Qrîm
698

Ca mai sus.

AR. 16 × 18 mm, 1,44 g ⚔ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/I/11 (pl. VI, 9).

67. *Av.*حان
الغادل
توقتاChan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus ; c.l.e.

*Rv.*صرب
قریم
٦٩٨Duriba
Qrîm
698

Ca mai sus.

AR. 18 × 16 mm, 1,44 g ⚔ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/39 (pl. VII, 8).

68. *Av.*حان
الغادل
توقتاChan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب قریم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	--------------------	-----------------------

Ca mai sus.

AR. 16 × 17 mm, 1,43 g → ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/45 (pl. VII, 9).

69. <i>Av.</i>	حان الغادل توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

Ca mai sus ; c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قریم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	--------------------	-----------------------

Ca mai sus.

AR. 18 mm, 1,43 g ↗ ; b.c. BARPR, Inv. nr. 911/48 651 (pl. VI, 10).

70. <i>Av.</i>	حان الغادل توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

Ca mai sus ; c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قریم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	--------------------	-----------------------

Ca mai sus ; c.l.e.

AR. 17 mm, 1,36 g ↘ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/38 (pl. VII, 10)

71. <i>Av.</i>	حان الغادل توقتا	Chan al-Adil Toqta
----------------	------------------------	--------------------------

Ca mai sus ; c.l.e.

<i>Rv.</i>	صرب قریم ٦٩٨	Duriba Qrîm 698
------------	--------------------	-----------------------

Ca mai sus, fără c.l.e.

AR. 16 mm, 1,43 g ↘ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/42 (pl. VIII, 6).

72. *Av.*

حان
القاد
ل
توكتا

Chan
al-Adil
Toqt

Ca mai sus.

Rv.

درب
قرم
٩٨

Đuriba
Qrîm
98

Ca mai sus ; 98 pentru 698 h.

AR. 17 × 16 mm, 1,43 g ⚭ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/37
(pl. VIII, 7).

73. *Av.*

حان
القاد
ل
توكتا

Chan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus ; rău bătută.

Rv.

درب
قرم
٦٩٨

Đuriba
Qrîm
698

Ca mai sus.

AR. 18 × 16 mm, 1,40 g ⚭ ; uzată. BARPR, Inv. nr. 911/48 653
(pl. VIII, 1).

74. *Av.*

خان
القاد
ل
توكتا

Chan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus ; batere normală.

Rv.

درب
قرم
٦٩٨

Đuriba
Qrîm
698

Ca mai sus.

AR. 17 mm, 1,41 g ⚭ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/43 (pl. VIII, 8).

75. *Av.*

حان
القاد
ل
توكتا

Chan
al-Adil
Toqta

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب	Duriba
	قرم	Qrîm
	٦٩٨	698
		296

Ca mai sus.

AR. 17 × 16 mm, 1,39 g ↑ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/46 (pl. VIII, 9).

76. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	توقتا	Toqta

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب	Duriba
	قرم	Qrîm
	٦٩٨	698

Ca mai sus.

AR. 17 mm, 1,37 g ↘ ; b.c. MIM, Inv. 654/II/44 (pl. VIII, 10).

77. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	توق	Toqt

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب	Duriba
	قرم	Qrîm
	٦	6

Ca mai sus ; 98 din 698 șters.

AR. 17 × 16 mm, 1,37 g ↖ ; uzată. MIM, Inv. nr. 654/I/13 (pl. VIII, 2).

78. <i>Av.</i>	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	توقتا	Toqta

Ca mai sus.

<i>Rv.</i>	صرب	Duriba
	قرم	Qrîm
	٩٨	98

Ca mai sus ; 98 pentru 698 h.

AR. 18 × 17 mm, 1,13 g ↖ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/I/12 (pl. VIII, 3).

79. Av.	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	توق	Toqt

Ca mai sus ; în exteriorul pătratului arabescuri.

Rv.	درب	Ḍuriba
	قرم	Qrîm
	٦٩٨	698

AR. 16 × 17 mm, 1,40 g ↙ ; b.c. ; excentrică pe rv. MIM, Inv. nr. 654/II/47 (pl. IX, 1).

Monede de tipul II, cu data neclară (690 — 695 h.).

80. Av.	درب	Ḍuriba
	العدل	...Adil
	توقنا	Toqta

C.p. + c.p. + c.l.e. ; batere dublă av. + rv. ; tamgaua de pe rv. bătută și pe av.

Rv.	درب	Ḍuriba
	قرم	Qrîm
	٦١	61(?)

într-o figură cu șase lobi ; batere dublă, în mijloc tamgaua (fig. 1, b), cu un punct interior C.p. + c.l.e.

AR. 18 × 19 mm, 1,38 g ↘ ; BARPR, Inv. nr. 911/48 650 (pl. VIII, 4).

81. Av.	حان	Chan
	العدل	al-Adil

Ca mai sus ; c.l. + c.p. + c.l.e. ; restul legendei șters.

Rv. într-o figură cu șase lobi ; tamgaua și legenda în mare parte șterse.

AR. 18 × 15 mm, 1,37 g ↓ ; uzată. MIM, Inv. nr. 654/I/15 (pl. VIII, 5).

C. Imitații ale dirhemilor Hoardei de Aur

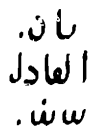
82. Av.	حان	Chan
	العدل	al-Adil
	دولنا

C.l. + c.p. + c.l.e. Legenda imitată de pe monedele emise de Toctai.

Rv.

Tamgaua Hoardei de Aur (fig. 1,5), cu un punct în st. și o stea cu șase raze dedesubtul ei, într-o figură de șase lobi alcătuită dintr-o linie, un șirag de globule și iarăși o linie. Legenda imitată de pe monedele emise de Toctai.

AR. 20 × 19 mm, 1,41 g ✓; uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/61 (pl. IX, 2).

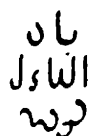
83. *Av.*

C.l. + c.p.e. Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus.

AR. 19 mm, 1,40 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/60 (pl. IX, 3).

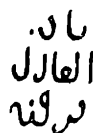
84. *Av.*

C.l. + c.p. + c.l.e. Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus.

AR. 19 × 20 mm, 1,70 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/59 (pl. IX, 4).

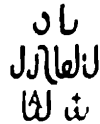
85. *Av.*

C.l. + c.p. + c.l.e. Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus; punct în st. tamgalei (fig. 1, 8).

AR. 18 × 19 mm, 1,65 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/58 (pl. IX, 5).

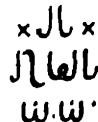
86. *Av.*

C.l. + c.p. Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus; sub tamga (fig. 1, 5) stea cu opt raze.

AR. 19 mm, 1,41 g ✓; pușin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/64 (pl. IX, 6).

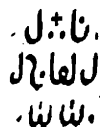
87. *Av.*

C.l. + c.p.e. Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus.

AR. 18 mm, 1,42 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/63 (pl. IX, 7).

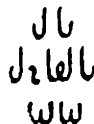
88. *Av.*

Ca mai sus.

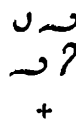
Rv.

Ca mai sus; sub tamga, stea cu șase raze; sus în st. tamgalei un punct.

AR. 18 × 17 mm, 1,42 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/62 (pl. IX, 8).

89. *Av.*

Ca mai sus.

Rv.

Ca mai sus, dar tamgaua (fig. 1, 4) cu un punct inferior și fără stea și figura de șase lobi alcătuită numai dintr-o linie și un șir de globule.

AR. 18 × 19 mm, 1,30 g ✓; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/65 (pl. IX, 10).

90. *Av.*

ل
ل
ل

C.l. + c.p. + c.l.e. Ca mai sus ; legenda ștearsă în câmpul inferior.

Rv.

س
ر

Ca mai sus, dar tamgaua (fig. 1,9) fără punct interior ; figura de șase lobi dintr-o linie, un șirag de globule și iarăși o linie.

AR. 16 × 18 mm, 1,45 g ↓ ; ruptă ; descentrată. MIM, Inv. nr. 654/II/54 (pl. IX, 10).

91. *Av.*

ل
ل
ل

Ca mai sus. C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

س
ر

Ca mai sus ; tamgaua ca în figura 1, 6.

AR. 16 × 18 mm, 1,65 g ↗ ; b.c. MIM, Inv. nr. 654/II/35 (fig. 2, 1).

Fig. 2. — Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni.

92. *Av.*

ل
ل
ل

Ca mai sus. C.l. + c.p. + c.l.e.

Rv.

س
ر

Ca mai sus ; tamgaua cu un punct interior.

AR. 18 × 19 mm, 1,40 g ↖ ; puțin uzată. MIM, Inv. nr. 654/II/36 (fig. 2, 2).

III

S-a arătat mai sus că monedele provenind din tezaurul de la Oțeleni fac parte din 3 categorii distincte, inegale ca repartitie. În prima categorie intră cele două piese de aur bizantine; a doua categorie cuprinde dirhemii de argint ai Hoardei de Aur, iar a treia include imitații ale dirhemilor bătuți de Toctai. Cîteva constatări de ordin strict numismatic cu privire la aceste monede de proveniență atît de diferită ni se par necesare.

Hyperperii bizantini de Niceea⁹ reprezintă emisiuni ale lui Ioan Vatatzes, deși, după cum s-a văzut, numele împăratului emitent nu reiese din legenda cu totul ștearsă a acestor monede. Primul exemplar constituie o variantă semnalată în cunoscutul catalog al Muzeului Britanic, redactat de Wroth¹⁰, în vreme ce exemplarul următor, cu semiluna ca semn distinctiv, pare a fi inedit. Faptul că acest semn se mai întâlnește pe alte două monede, ale căror legende cuprind incontestabil numele lui Ioan Vatatzes¹¹, ne-a determinat să atribuim și piesele din tezaurul de la Oțeleni aceluiași împărat¹².

Sub raportul greutatei, perperii în discuție sînt deficitari, cîntărind numai 3,49, respectiv 3,47 g; față de greutatea teoretică a monedei de aur bizantine, care era, potrivit cercetărilor mai recente, de 4,42 g¹³, lipsește aproape un gram. Greutatea monedelor din tezaurul de la Oțeleni este mult inferioară și în raport cu greutatea medie de 4,30 g a pieselor bătute de Ioan Vatatzes¹⁴. Diferența în minus se datorește atît titlului inferior — 650‰ — pe care îl au aceste monede, cît și faptului că marginea lor a fost tăiată, flanul fiind astfel micșorat prin preluarea unei cantități apreciabile de metal prețios. Diametrul acestor piese a fost redus, în consecință, la numai 22—23 mm față de 25—28 mm, mărimea normală. Alterarea titlului monedelor de aur sub Ioan Vatatzes este un fapt istoricește dovedit, fiind semnalat de izvoare contemporane¹⁵. După aceste izvoare, Vatatzes ar fi bătut *nomismata* de aur cu un conținut de numai 2/3 părți de aur fin, adică de titlul 666‰, apropiat celui constatat pentru monedele din tezaurul nostru. Examinarea altor piese, păstrate în colecția Cabinetului numismatic al Bibliotecii Academiei R.P.R. sau a Muzeului de istorie a orașului București, ne-a oferit însă titluri variind între 750 și 850‰, deci mult superioare¹⁶. Problema rămîne încă deschisă pentru cercetări viitoare.

⁹ Moneda bizantină de aur denumită pînă în secolul al VI-lea *solidus*, apoi *nomisma*, capătă, începînd de pe la anul 1093, numele de *hyperper*, grec. ὑπερπερον lit. (subînțeles χρυσός...): (aur) trecut prin foc, aur rafinat prin topiri succesive; lat. *aurum coctum et recoctum*. Cf. Fr. Fr. von Schrötter, *Wörterbuch der Münzkunde*, Berlin-Leipzig, 1930, s.v. Iperpero; mai nou, Tommaso Bertelè, *L'iperpero bizantino dal 1261 al 1453*, în *Rivista italiana di Numismatica*, vol. V, seria a V-a, LIX (1957) și extras, Perugia, f.a., p. 2.

¹⁰ Wroth III, nr. 9.

¹¹ Un exemplar, AV. 21 mm, 2,90 g, cu semiluna; alt exemplar, AV. 25 mm, 4,02 g (cu toartă și verigă de atîrnat), avînd în cîmpul dr. al reversului o cruce deasupra unei semilune; ambele piese în colecția Cabinetului numismatic al Bibl. Acad. R.P.R., înreg. nr. 1 652.

¹² Anterior, întemeindu-ne tocmai pe existența acestui semn distinctiv, neîntîlnit pînă acum pe monede emise de Ioan Vatatzes, am atribuit cele două

piese din tezaurul de la Oțeleni lui Theodor al II-lea Ducas Lascaris (1254—1258), ale cărui emisiuni sînt mult mai rare și deci mai puțin cunoscute. Cf. Octavian Iliescu, *Monede tălărești*, loc. cit., p. 270. Examinarea pieselor semnalate *supra*, în nota 11, recent achiziționate, ne-a determinat să rectificăm această atribuire.

¹³ Cf. Tommaso Bertelè, *op. cit.*, p. 2.

¹⁴ Această medie a fost calculată pe baza greutății a 23 de exemplare, cîntărind între 4,748 și 3,731 g (Wroth III, nr. 1—20, 22—24). S-a omis din calcul piesa nr. 21, de argint, reprezentînd, după autorul citat, un fals vechi.

¹⁵ G. Pachymeres, *De Andronico Palaeologo*, ed. Bonn, p. 493—494.

¹⁶ Examinarea titlurilor acestor monede s-a făcut de către ing. Emil Petrescu de la Banca de Stat a R.P.R., căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

Nu lipsită de importanță este și constatarea că monedele bizantine din tezaurul de la Oțeleni au circulat și au fost tezaurizate având diametrul micșorat și deci greutatea redusă prin efectul sustragerii unei cantități apreciabile de aur. Cantitatea de aur luată în acest mod era topită și utilizată ca metal prețios, în vreme ce moneda roasă reîntra în circulație. La această practică, atestată vreme îndelungată în cadrul economiei feudale, face aluzie un document genovez de la finele secolului al XIII-lea : o cantitate de aur provenită din *taiaturis iperperorum* figura într-un inventar dresat la Pera la 19 septembrie 1281 și consemnând bunurile rămase la moartea unui oarecare Oberto di Bozzolo¹⁷. E de observat că o astfel de practică nu ar fi avut nici un rost dacă moneda tratată în modul acesta nu ar fi fost de bună calitate, deoarece numai într-un asemenea caz se putea câștiga atât prin sustragerea aurului, cât și prin trecerea mai departe în circulație a piesei respective. Observăm de altfel că monedele din tezaurul de la Oțeleni au greutatea apropiată de aceea a monedelor de aur italiene : florinul și genovinul, create în 1252 și având o greutate de 3,53 g, și ducatul venețian, emis în 1284, cu o greutate de 3,559 g. Este locul să ne întrebăm dacă reducerea perperului bizantin la o greutate apropiată de aceea a monedelor italiene reprezintă o coincidență întâmplătoare sau s-a făcut în mod voit. În stadiul actual al cercetărilor, soluția acestei probleme nu pare a fi fost găsită¹⁸.

În ce privește dirhemii Hoardei de Aur, am văzut că în componența tezaurului intră următoarele emisiuni :

Numele hanului emitent	Monetăria	Data emisiunii în anii hegirei	Nr. ex.
Tuda Mangu	Qrîm	683	1
Tula Buga	"	686	6
" "	"	687	1
" "	neîndicată	68x	1
" "	indescifr.	f. dată	1
" "	Sarai	" "	4
Toctai	indescifr.	" "	1
"	Qrîm	690	32
"	"	691	4
"	"	695	8
"	"	indescifr.	2
"	"	690—695	
"	"	698	18

Cu excepția a patru piese bătute la Sarai sub Tula Buga și a altor trei exemplare al căror loc de emisune nu este indicat, toate celelalte monede tătărești de la Oțeleni au fost bătute la Qrîm, azi Starîi Krîm, în Crimeea.

Greutățile medii ale acestor monede variază în modul următor : Tuda Mangu (1 exemplar) : 1,26 g ; Tula Buga (13 exemplare) : 1,35 g ; Toctai (65 de exemplare) : 1,38 g. Greutatea dirhemului Hoardei de Aur se menține deci aproape constantă până la finele secolului al XIII-lea¹⁹.

¹⁷ G. I. Brătianu, *Vicina I*, în *Bulletin de la Section historique* (de l'Académie Roumaine), X, 1923, p. 185, nr. XXXIII.

¹⁸ Problemele amintite aici vor fi reluate în mod mai amplu într-o lucrare privitoare la rolul perperului bizantin în economia monetară a societății de la

Dunărea de Jos din a doua jumătate a secolului al XIII-lea și până la sfârșitul celui următor.

¹⁹ Greutatea medie a dirhemului Hoardei de Aur era de 1,5 g ; Fr. v. Schrötter, *op. cit.*, s.v. Dirhem, p. 147.

Anul de batere, exprimat în era hegirei, figurează de regulă pe dirhemii Hoardei de Aur din tezaurul de la Oțeleni. Uneori indicația este incompletă, astfel : 69 pentru 690 ; 61 pentru 691 ; 5 pentru 695 ; 98 pentru 698. Alteori, această indicație e greșită : 283 în loc de 683 ; 66 în loc de 690. Întrucât cele mai multe variante întâlnite în tezaurul de la Oțeleni nu sînt descrise în repertoriile clasice de monede tătărești care ne-au fost accesibile ²⁰, determinarea datei de emisiune în cazurile arătate mai sus s-a făcut în funcție de tipul monetar respectiv. Astfel, remarcăm că dirhemii lui Toctai, bătuti în anii hegirei 690 — 695 inclusiv, au legenda aversului închisă în cerc, iar tamgaua și legenda de pe revers închise într-un cadru hexalobat. Începînd din acest an, tipurile monetare sînt închise într-un pătrat de linii globulate. Această particularitate ne-a permis să datăm toate monedele cu data greșită sau incompletă (inclusiv cele de la numărul 80 — 81) și avînd tipurile închise în cerc, respectiv în cadru hexalobat, din perioada 690 — 695.

A treia categorie a monedelor ce intră în componența tezaurului de la Oțeleni este formată de imitațiile executate după dirhemii Hoardei de Aur. În total sînt 11 exemplare, avînd o greutate medie de 1,46 g, deci superioară celei a dirhemilor tătărești de la sfîrșitul secolului al XIII-lea. Ca tipuri, aceste imitații le reproduc pe cele ale monedelor bătute de Toctai între anii 690 și 695 h., avînd pe revers tamgaua într-un cadru hexalobat. Legende, mult deformate, vădesc completa necunoaștere a textului arab de pe monedele originale, iar prezența semnelor crucii, fără nici un rost, pe cîteva exemplare (nr. 86, 88) poate constitui, după părerea noastră, un indiciu că aceste imitații s-ar datora genovezilor din Crimeea ²¹.

IV

Ne propunem să examinăm în rîndurile următoare cîteva aspecte de ordin istoric și economic ce pot fi desprinse din studiul tezaurului descoperit la Oțeleni.

Monedele de aur ale imperiului de Niceea — hyperperi sau perperi — nu apar pentru prima oară într-o descoperire monetară efectuată în țara noastră. Cu alt prilej am semnalat o monedă similară, bătută de împăratul Ioan Vatatzes și găsită în comuna Pietroasele, raionul Mizil ²². Perperi bătuti la Niceea în timpul aceluiași împărat s-au mai găsit și în alte

²⁰ Pentru identificarea monedelor am folosit următoarele lucrări : Fraehn, *op. cit.* ; Stanley Lane-Poole, *Catalogue of Oriental Coins in the British Museum*, VI, *The Coins of the Mongols*, London, 1881. Lipsei unor instrumente adecvate i se datorește descifrarea adesea greoaie a acestor monede ; pe alocuri, ea trebuie primită cu oarecare rezerve.

²¹ Statutele Perei (1304) și ale Gazariel (1316) interziceau genovezilor din Crimeea să bată monedă proprie ; cf. G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, Paris, 1878, p. 463—464. E probabil, totuși, ca împotriva acestei interdicții genovezii să fi imitat moneda tătărească de argint încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea, spre a obține astfel numerarul necesar desfășurării activității lor comerciale. În săpăturile

arheologice de la Bolgar au apărut de asemenea imitații ale monedelor Hoardei de Aur ; aici însă originalele imitate sînt mai tîrzii, datînd din perioada 1321—1359 ; cf. S. A. Ianina, *Джусуцкие монеты из раскопок и сборов куйбышевской экспедиции в Болгарах в 1946—1952 гг.*, în *МИА*, 42, Moscova, 1954, p. 456—457 ; *Джусуцкие монеты из раскопок и сборов куйбышевской экспедиции в Болгарах в 1953—1954 гг.*, *ibidem*, 61, Moscova, 1958, p. 401, 414 ; *Джусуцкие монеты из раскопок и сборов куйбышевской экспедиции в Болгарах в 1957 году*, *ibidem*, 80, Moscova, 1959, p. 221.

²² Octavian Iliescu, *Însemnări privilegiate la descoperiri monetare (II)*, în *SCN*, II, 1958, p. 455, nr. 18.

locuri, mai ales de-a lungul Dunării : în regiunea oraşului Turnu-Severin, apoi la Băbăiţa, raionul Alexandria, la Novaci, raionul Drăgăneşti-Vlaşca ; de aici provin două monede, găsite probabil împreună²³ ; mai departe, la Păcuiul lui Soare,²⁴ trecînd apoi în Dobrogea, la Isaccea²⁵ şi Enisala. De asemenea, tezaurul descoperit în primăvara anului 1957 în Balta Brăilei, pe teritoriul satului Stoenestii (com. Dăieni, raionul Hirşova), cuprinde un număr de 22 de monede bizantine, emisiuni ale împăraţilor Ioan Vatatzes şi Theodor al II-lea de la Niceea²⁶. Cele mai multe dintre descoperirile menţionate aici sînt inedite ; ele vor fi examinate pe larg în cadrul unui studiu mai amplu consacrat rolului îndeplinit de perperul bizantin în viaţa economică de la Dunărea de Jos de pe la mijlocul secolului al XIII-lea şi pînă la sfîrşitul celui următor. Anticipînd asupra rezultatelor obţinute şi limitîndu-ne la examinarea perperilor de Niceea, vom sublinia deocamdată importanţa economică a acestei monede — singura monedă bizantină de aur timp de aproape şase decenii²⁷ — nu numai la Dunărea de Jos, dar şi în întregul sud-est european ca şi în Orientul Apropiat²⁸. Faptul că după cucerirea Constantinopolului de către principii latini ai cruciadei a IV-a — agenţi docili ai expansiunii economice şi politice a Veneţiei — au continuat să se bată monede bizantine de aur în capitala uneia dintre părţile dezmembrate ale Imperiului bizantin a avut o covîrşitoare importanţă pentru soarta perperului, ca monedă de comerţ internaţională. Acestui factor — insuficient studiat, după părerea noastră, pînă astăzi — i se datoreşte folosirea perperului bizantin în afacerile comerciale pînă tîrziu, în ajunul cuceririi Constantinopolului de către Mohamed al II-lea²⁹.

Dirhemul de argint al Hoardei de Aur, emis pentru prima dată în timpul hanului Berke (1256—1266)³⁰, reprezintă de asemenea o monedă care a jucat un rol important în comerţul oriental pînă la mijlocul secolului al XIV-lea. Documentele coloniilor genoveze de la Pera şi Caffa menţionează frecvent aceşti dirhemi sub denumirea de aspri „barichati”³¹. În raport cu perperul bizantin, zvoarele documentare contemporane înregistrează următoarele parităţi : în 1281, la Pera (Constantinopol), un perper *ad sagium Constantinopolitanum*³²

²³ Cf. Constantin Preda, *Monede găsite la Novaci (reg. Bucureşti)*, în *SCN*, III, 1960, p. 475, nr. 30 şi 31 (acolo atribuite lui Ioan al II-lea Comnenul).

²⁴ Inedită ; comunicată de prof. Ion Nestor (moneda a fost determinată ca atare de către autorul acestor rînduri). Alte două monede, emise de Ioan Vatatzes, s-au găsit ulterior în acelaşi loc (Informaţie Petre Diaconu).

²⁵ Cf. Emil Condurachi, *Un nou tezaur de monede bizantine*, în *Buletin ştiinţific*, Academia R.P.R., seria C, 2(1949), p. 163—167 ; dintr-un număr de circa 70 de piese au fost cercetate numai zece exemplare, două fiind bătute de Ioan Vatatzes, iar restul reprezentînd emisiuni dintre anii 1295 şi 1320 ale împăraţilor asociaţi Andronic al II-lea şi Mihail al IX-lea din dinastia Paleologilor.

²⁶ Cf. B. Mitrea, *Descoperiri recente de monede antice pe teritoriul Republicii Populare Romîne*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 155 (atribuite lui Ioan al II-lea Comnenul).

²⁷ Pentru Imperiul bizantin de Thessalonica (1222—1243, despotat pînă la 1246), se cunosc numai monede de argint şi de bronz ; Epirul, altă parte dezmembrată a Imperiului bizantin după cruciada a IV-a, bate în perioada 1205—1214 numai monede de bronz ;

emisiuni ulterioare ale acestui „despotat” nu sînt cunoscute. În sfîrşit, Imperiul de Trebizunda (1204—1461) emite de asemenea numai monede de argint şi de bronz. Pentru toate aceste date, cf. Wroth III, *passim*.

²⁸ Aceasta rezultă din descoperirile monetare răs-pindite pe o arie foarte întinsă. Cf. Sawyer Mc. A. Mosser, *A Bibliography of Byzantine Coins Hoards*, în colecţia *Numismatic Notes and Monographs*, nr. 67, New York, 1935, *passim*.

²⁹ Cf. Tommaso Bertelò, *op. cit.*, p. 2—3 şi *passim*.

³⁰ Cf. S. A. Ianina, *op. cit.*, în *MIA*, 61, Moscova, 1958, p. 394—399.

³¹ *Barichati*, de la Berke : arab. Baracha, numele primului han emitent. Cf. G. Schlumberger, *op. cit.*, p. 462.

³² *Ad sagium Constantinopolitanum* : după etalonul de Constantinopol. E vorba de emisiunile constantinopolitane ale lui Mihail al VIII-lea Paleologul, de tipul Wroth 1 şi 2, în greutate de 4,061—4,360 g ; W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, II, London, 1908, p. 608—610. Titlul acestor monede era de 6450/100 ; cf. T. Bertelò, *op. cit.*, p. 4.

echivala cu 14 aspri *barichati*³³; la 1289, la Caffa, același perper era scotit 16 1/2 aspri *barichati*³⁴.

Studiul descoperirilor de monede tătărești datînd din perioada 1256 — 1310 ne oferă, pe de altă parte, date importante cu privire la circulația acestor monede în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în primul deceniu al celui următor. Analiza materialului extrem de bogat, adunat și coordonat cu mare migală de către cercetătorul sovietic G.A. Fedorov-Davidov³⁵, ne permite să constatăm că în perioada citată — din care datează și tezaurul de la Oțeleni — descoperirile de monede tătărești pe teritoriul U.R.S.S. se grupează astfel: în regiunea mijlocie și inferioară a Volgăi, — nouă descoperiri; în Crimeea, — una singură; pe Nistrul mijlociu și inferior, — cinci descoperiri³⁶.

În țara noastră, monede emise de Hoarda de Aur în a doua jumătate a veacului al XIII-lea s-au mai găsit în Moldova (în afară de descoperirea de la Oțeleni, care face obiectul prezentei lucrări) la Părtești de Jos, raionul Gura Humorului, și la Hlincea, com. Ciurea, raionul Iași; în Dobrogea, astfel de monede s-au găsit în cuprinsul raionului Tulcea, apoi la Mangalia și la Cernavoda; în Oltenia, e semnalată descoperirea de la Calopăru, raionul Segarcea; în sfîrșit, în Banat, la Obad, com. și raionul Ciacova, s-au găsit astfel de monede într-un tezaur datînd de pe la mijlocul secolului al XIV-lea³⁷. Repartiția geografică a acestor descoperiri ne arată că la cele trei zone de circulație intensă a monedelor Hoardei de Aur identificate pe teritoriul U.R.S.S. trebuie să adăugăm o a patra zonă, înglobînd Moldova și Dobrogea, regiuni în care prezența acestor monede e mai puternică³⁸. În aceste regiuni s-au descoperit atît dirhemi de argint, cît și piese mărunte de bronz, fapt care dovedește întrebuințarea curentă a acestor monede. În Moldova mai ales, monedele tătarilor au înlocuit de la o vreme emisiunile bizantine, a căror pătrundere nu mai este atestată local de la începutul secolului al XI-lea și pînă la apariția perperilor de Niceea, prezenți în tezaurul de la Oțeleni. Se poate deci vorbi de un rol economic împlinit, aici, ca și la gurile Dunării, de către moneda Hoardei de Aur, vehiculată de negustorii străini (mai ales genovezi) în cadrul marelui comerț oriental. Acest rol însă nu a durat mult timp; așa cum am arătat în altă parte³⁹, datorită unor împrejurări de ordin politic și economic, moneda Hoardei de Aur și-a pierdut importanța spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, cînd declinul statului feudal mongol întemeiat de Batu se accentuează. În această vreme apar de altfel și primele emisiuni monetare ale Moldovei, emisiuni care vor servi nu numai schimburilor interne, dar uneori și ca monedă de circulație internațională.

Ultima problemă ce urmează a ne preocupa în cadrul acestei lucrări este aceea a determinării împrejurărilor istorice în care s-au produs acumularea și ascunderea tezaurului de la Oțeleni. Numărul mare al monedelor descoperite

³³ G. I. Brătianu, *Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281—1290)*, București, 1927, p. 132, doc. nr. XCI.

³⁴ *Ibidem*, p. 225, doc. nr. CCXXXII.

³⁵ G. A. Fedorov-Davidov, *Клады древнерусских монет. Основные периоды развития денежного обращения в Золотой Орде* în *Нумизматика и эпиграфика*, I, 1960, p. 94—192.

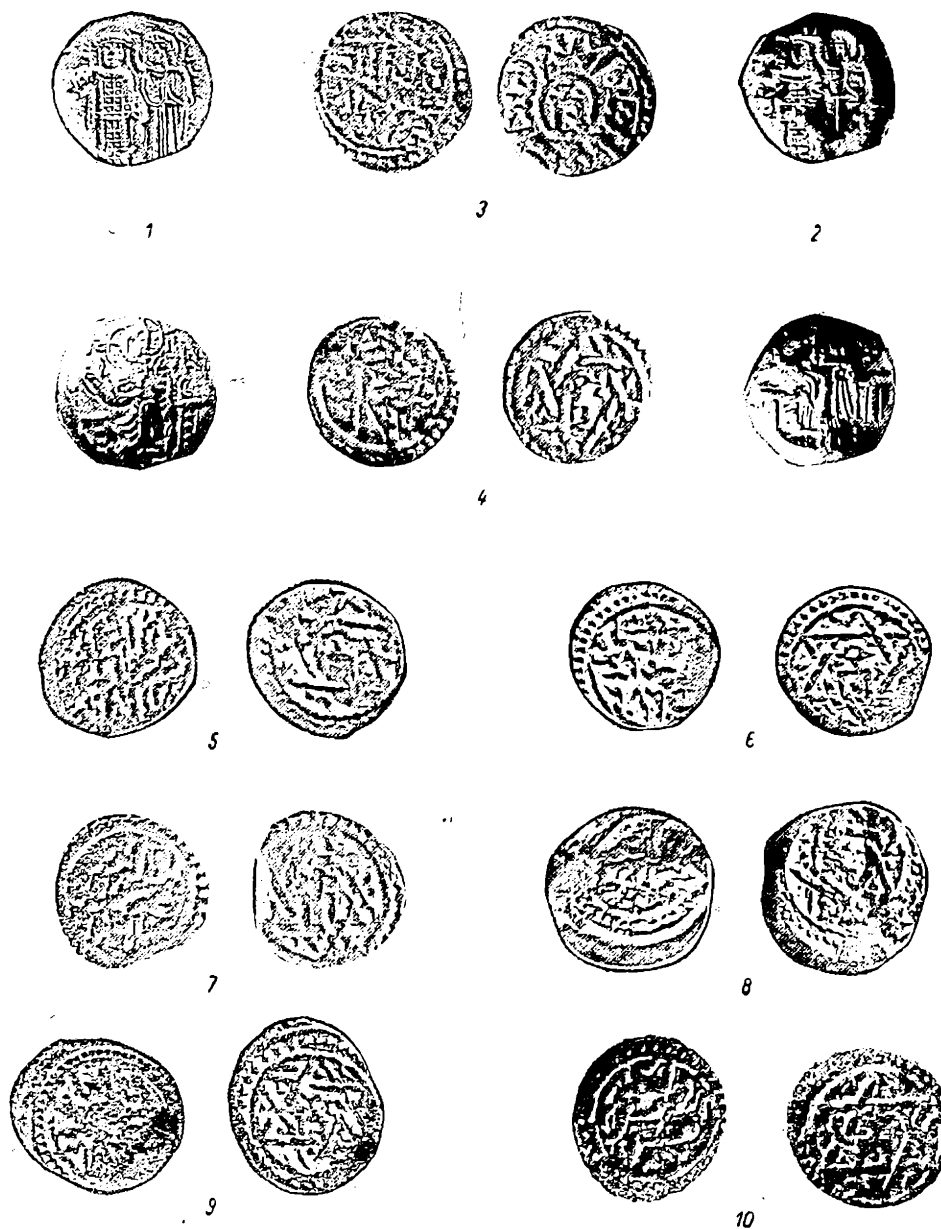
³⁶ *Ibidem*, p. 131—133, descoperirile monetare.

³⁷ Cele mai vechi monede tătărești descoperite în săpăturile arheologice de la Orheiul Vechi (R.S.S. Moldovenească) datează din domnia hanului Uzbek. Cf. L. L. Polevoi, *Монеты из раскопок Старого Орхеля (1947—1956)*, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Chișinău, 1960, nr. 9—13, p. 330—331.

³⁸ Pentru toate aceste descoperiri, cf. Octavian Ilescu, *Monede tătărești*, loc. cit., p. 268—273.

³⁹ *Ibidem*, p. 267—268.

PLANȘA I

PI. I—IX. — Monede din tezaurul descoperit la Oțeleni.

PLANȘA II

1

2

3

4

5

6

7

8

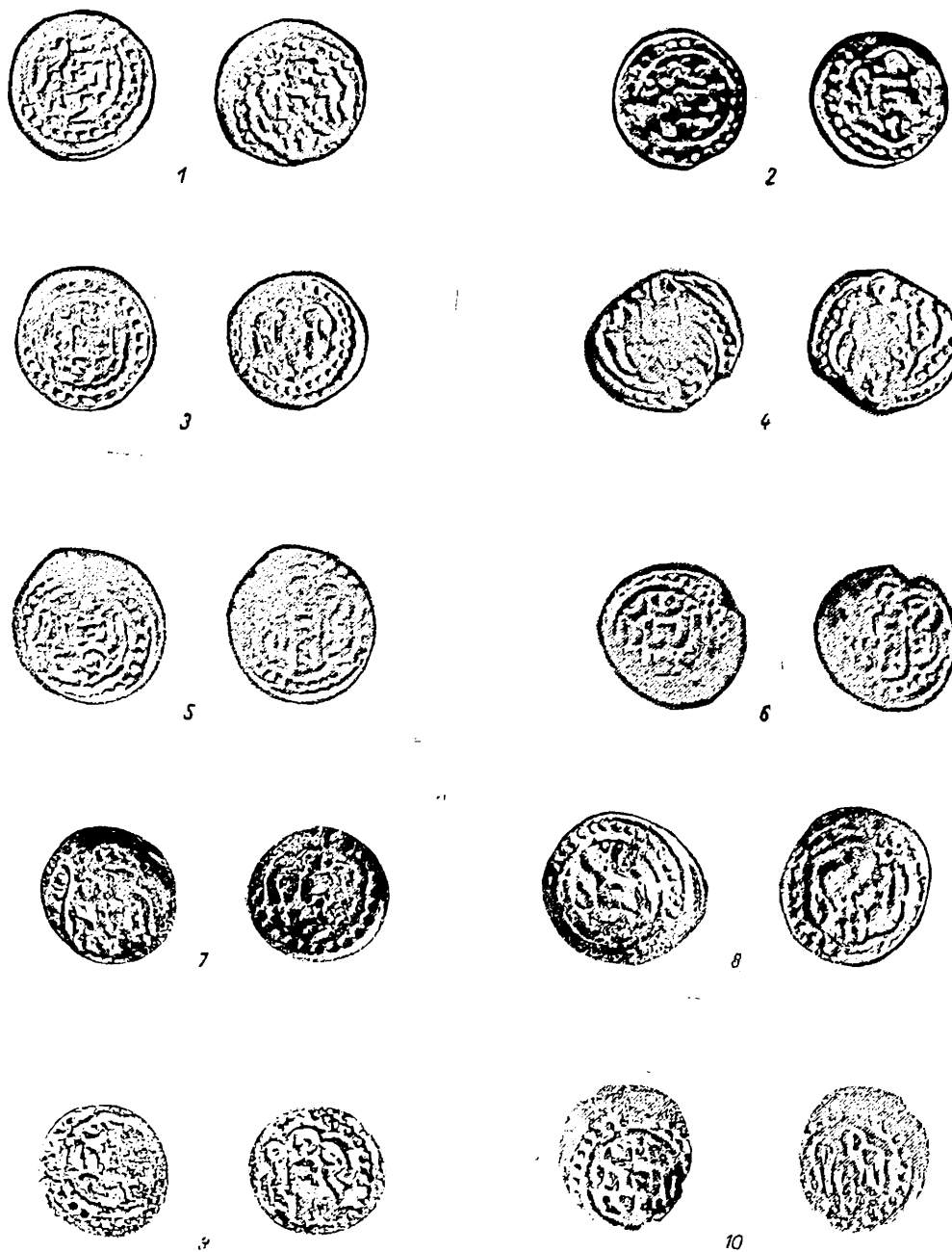
9

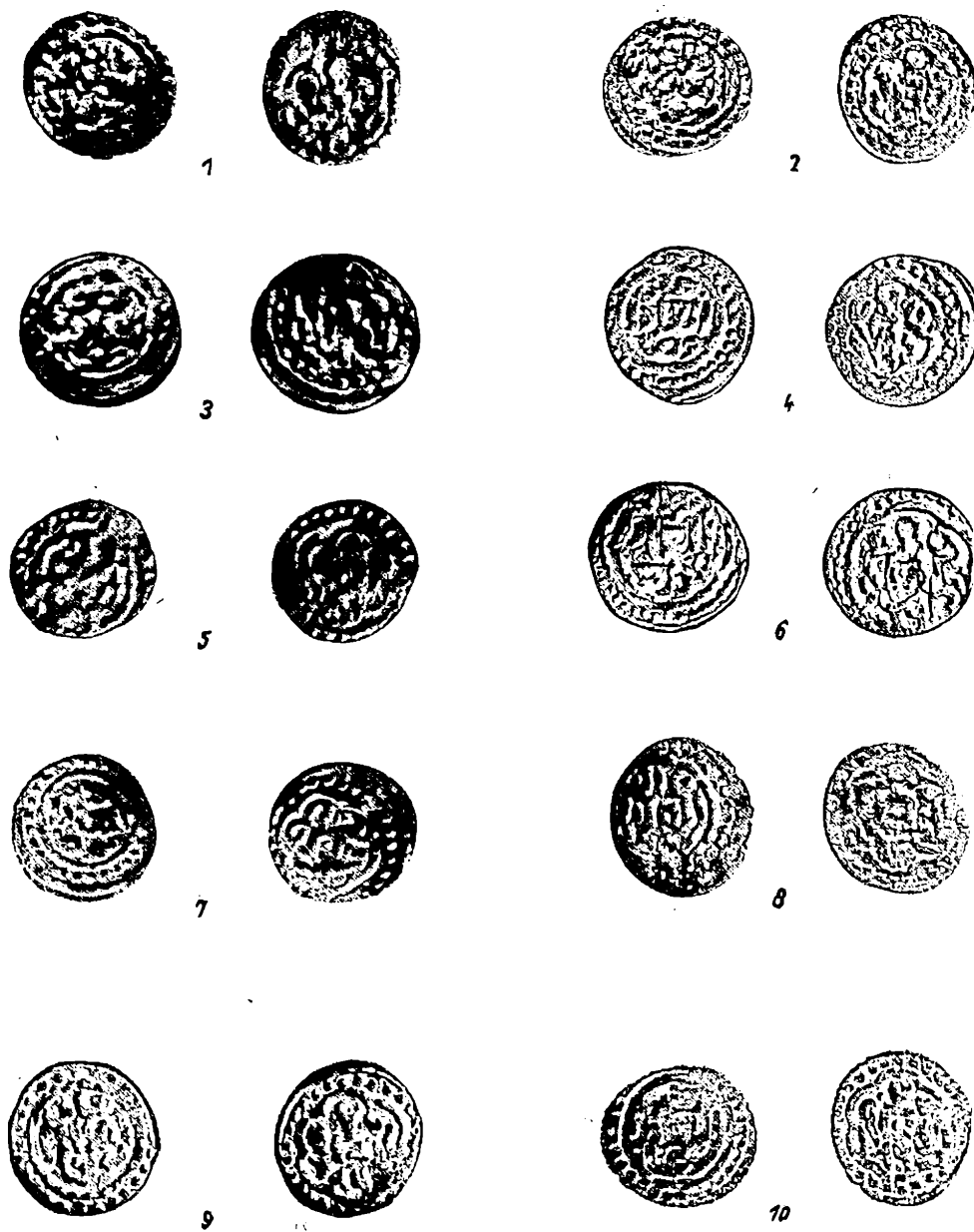
10

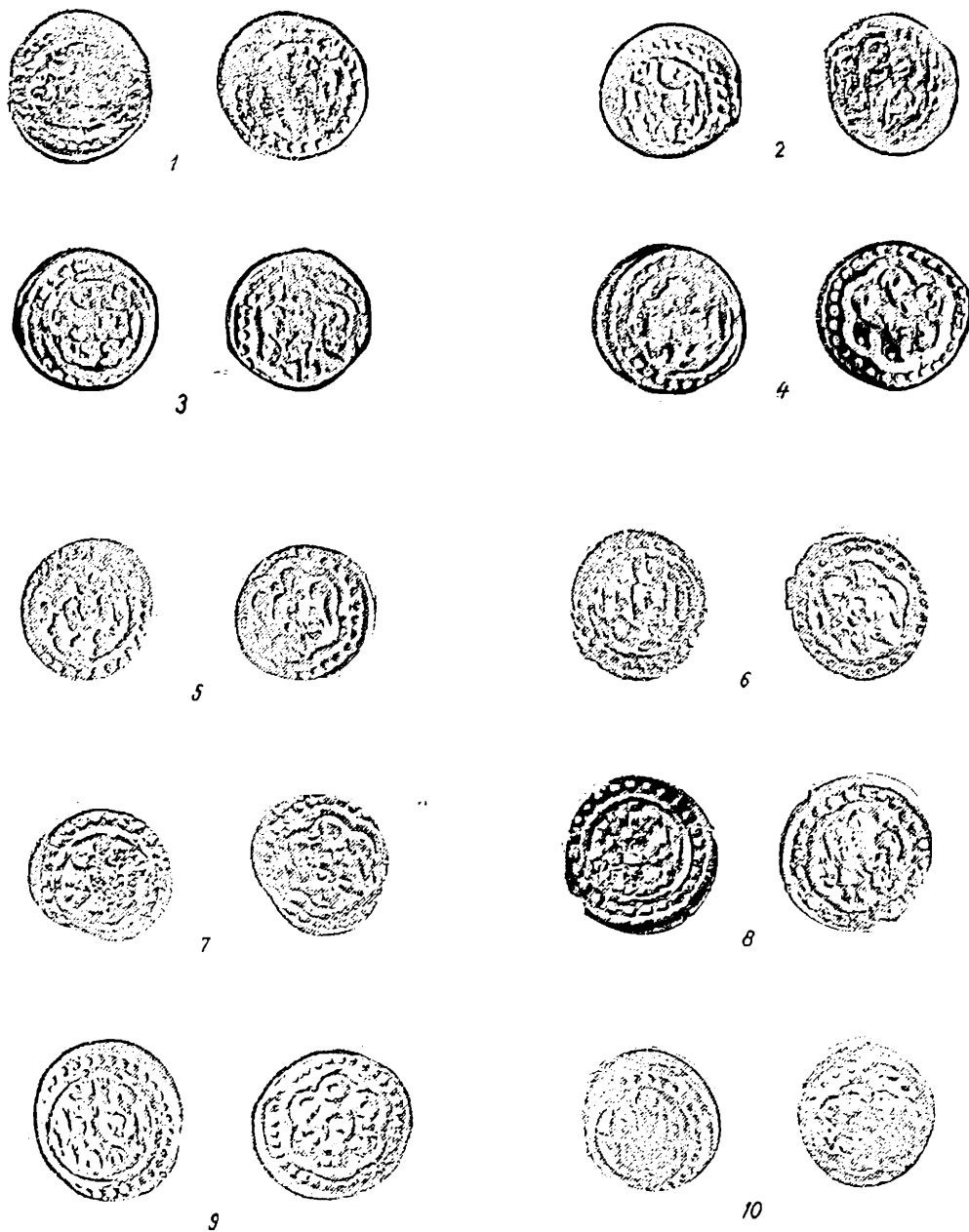
PLANȘA III

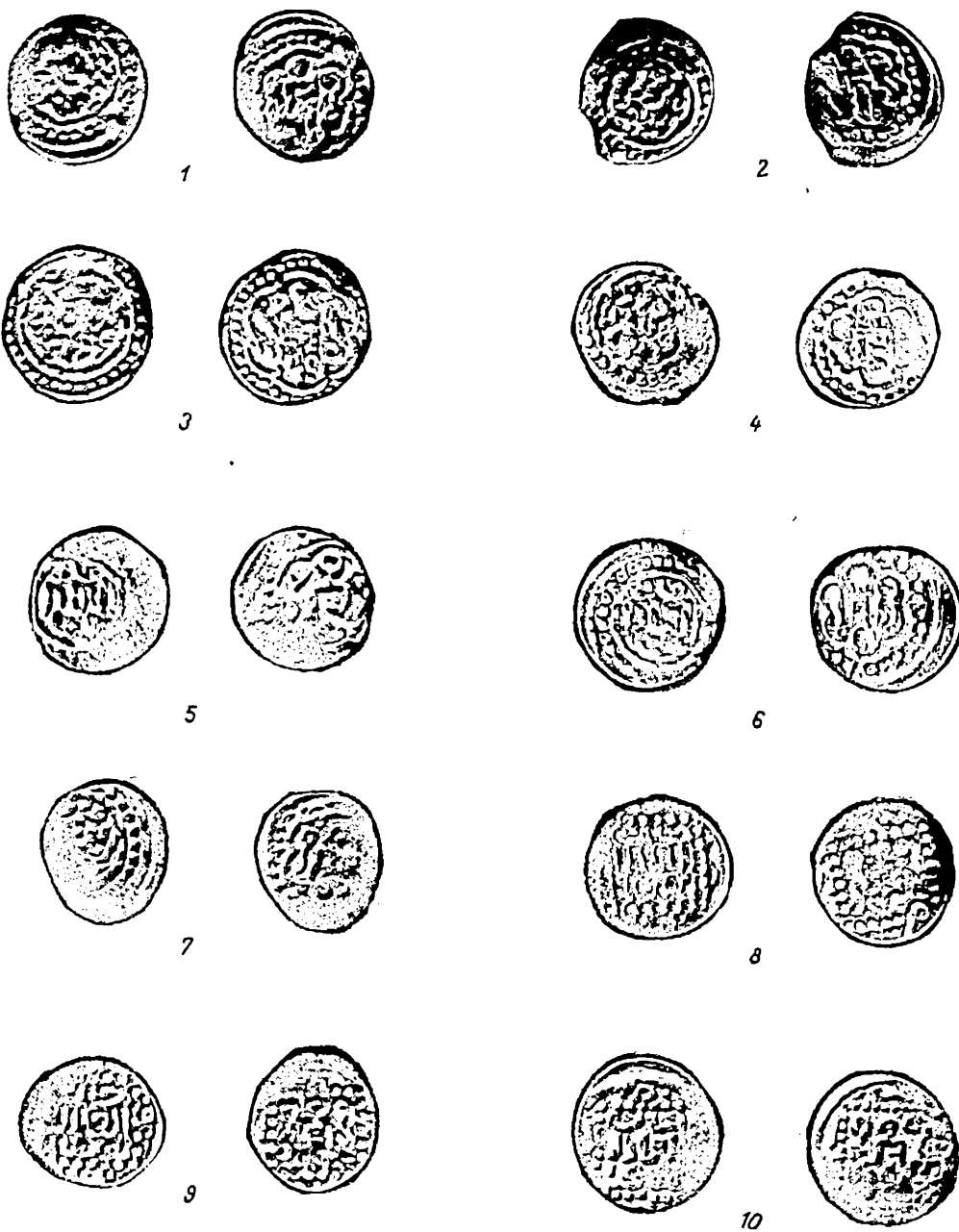
PLANȘA IV

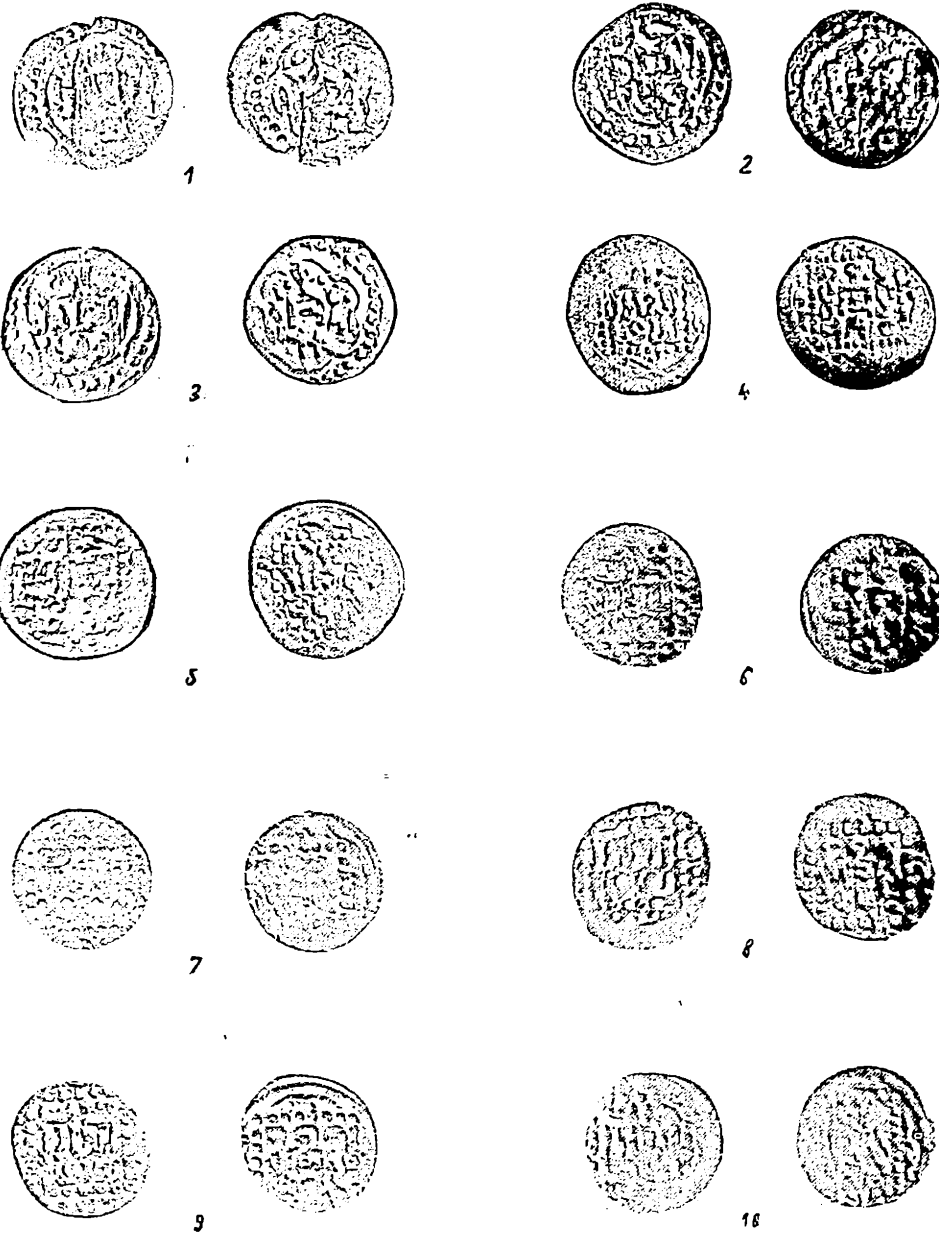
PLANȘA V

PLANȘA VI

PLANȘA VII

PLANȘA VIII

1

2

3

4

5

6

7

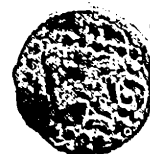
8

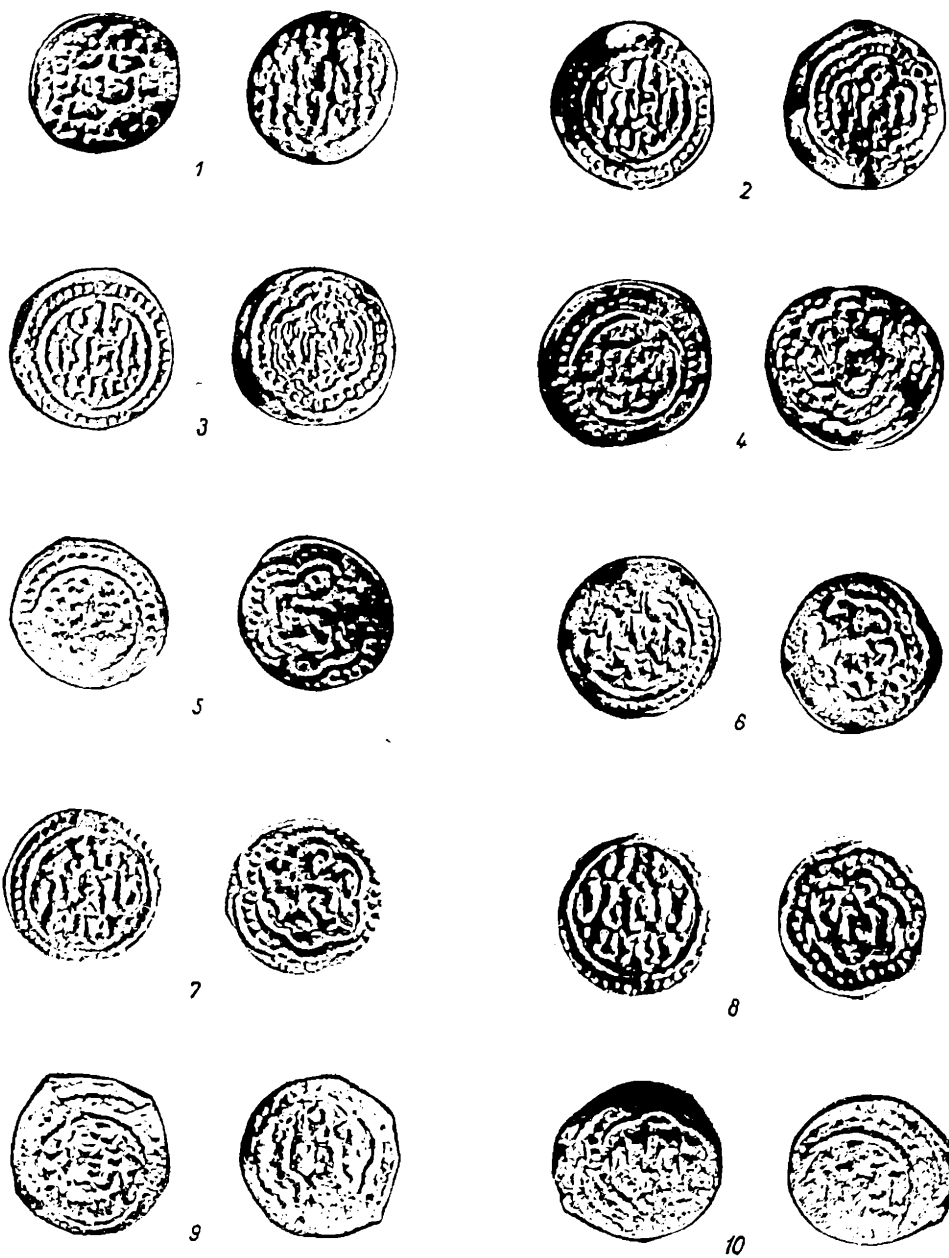
9

10

PLANȘA IX

— circa 300—400 de piese, dintre care s-au salvat doar o mică parte — precum și bogăția și varietatea obiectelor de podoabă îngropate împreună cu aceste monede sînt o dovadă a situației economice înfloritoare de care s-a bucurat cel care le-a ascuns. Stăpînitor local — unul dintre aceia cu care negustorii genovezi de la Vicina întrețineau relații de schimb, — sau negustor străin în trecere pe meleagurile Oțelenilor, faptul e greu de stabilit pe baza documentării de care dispunem pentru moment. O dovadă hotărîtoare ar fi putut fi surprinsă, eventual, în cazul în care s-ar fi efectuat o cercetare arheologică la fața locului imediat după descoperirea tezaurului. Acest lucru însă nu s-a realizat.

În împrejurările arătate, sîntem nevoiți să recurgem la faptele ce se pot culege din alte izvoare istorice ale vremii. Izvoarele documentare și narative ale sfîrșitului secolului al XIII-lea, oricît ar fi de puține, oglindesc totuși în suficientă măsură două fenomene cu repercusiuni puternice la Dunărea de Jos : pe de o parte, slăbirea puterii Hoardei de Aur, ca urmare a creșterii rolului centrifugal al marilor feudali în dauna autorității hanului ; pe de altă parte, dezvoltarea comerțului genovez de-a lungul litoralului nordic și vestic al Mării Negre. În acest cadru istoric — îndeajuns de cunoscut, spre a nu mai insista asupra desfășurării faptelor semnalate mai sus⁴⁰ — și ca un reflex al procesului de dezvoltare economică a societății de pe teritoriul Moldovei, au putut avea loc acumularea și ascunderea tezaurului de la Oțeleni. Studiarea temeinică a descoperirilor monetare datînd din această vreme ne va permite să formulăm concluzii mai precise în cadrul unor viitoare cercetări.

OCTAVIAN ILIESCU

МОНЕТЫ ИЗ КЛАДА, НАЙДЕННОГО В ОЦЕЛЕНИ

(р.-н.Хуш, обл. Яссы)

РЕЗЮМЕ

Из клада, найденного в 1921 г. в Оцелени, в котором было около 300—400 монет и различных украшений, сохранились через 30 лет после находки 92 монеты, 3 браслета и 3 серебряные серьги. Украшения вошли в коллекцию яесского Музея истории Молдовы, монеты же находятся как в этом музее, так и в Нумизматическом кабинете Библиотеки Академии РНР.

92 монеты клада из Оцелени распределяются следующим образом:

2 золотые византийские монеты, номизматы или гиперпери чеканки Никейской империи, относящиеся к правлению Иоанна Ватаца (1222—1254 гг.).

79 серебряных монет, татарских дирхемов чеканки ханов Золотой Орды Тудаменгу (1230—1287 гг.) — 1 экз.; Тулабуги (1287—1290 гг.) — 13 экз. и Тохты (1290—1311 гг.) — 63 экз.; древнейшая монета относится к 683 году хиджры, а самые поздние — к 698 году.

На 11 серебряных монетах, являющихся имитациями татарских дирхемов, в соответствии с оригиналами вычеканено имя хана Тохты.

После описания этих монет автор высказывает ряд соображений нумизматического порядка о трех категориях вышеупомянутых монет. Он указывает, что проба

⁴⁰ Cf. cu privire la rolul jucat de Nogai și tulburările politice și financiare cauzate în stînul Hoardei de Aur de înlăturarea lui, B. D. Grekov și A. I. Jakubovskî, *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953,

p. 81, 85; iar pentru istoria comerțului genovez la Dunărea de Jos, B. Cămpina, *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în secolele XIII—XV*, în *Studii*, 6 (1953), I, p. 191—236; III, p. 79—119.

византийских перперов низкая — 650 %, а вес сводится к 3,47—3,49 г, из-за уменьшения диаметра, осуществленного с целью изъятия некоторого количества золота. Это явление часто встречается в монетном хозяйстве средних веков. Дирхемы Золотой Орды относятся к 683—698 гг. хиджры, то есть к периоду между 1284—1285 гг. и 1298—1299 гг. и происходят из двух монетных дворов: Крыма (теперь Старый Крым, в Крыму), где было отчеканено большинство их, и Сарая на Волге. Средний вес этих монет колеблется между 1,26—1,35 г и остается постоянным до конца XIII в. Год чеканки обычно отмечен на монетах; иногда дата чеканки неполна или ошибочна. Подделки татарских монет со средним весом в 1,46 г воспроизводят тип монет, выпущенных Тохтой между 690 г. и 695 г. хиджры. Судя по некоторым особенностям, автор считает, что эти подделки были сделаны крымскими генуэзцами.

В последней части работы рассматриваются несколько исторических и экономических вопросов, возникших при изучении клада из Оцелени. Подчеркивается экономическое значение никейских перперов в монетном обращении нижнедунайской области. То обстоятельство, что в период распада византийской империи, после IV крестового похода продолжали чеканить византийские золотые монеты, автор считает решающим фактором, обусловившим использование перперов в международных торговых сношениях до завоевания Константинополя Мухаммедом II.

Что же касается золотоордынского дирхема, то автор указывает, что эти монеты играли важную роль в восточной торговле, но в течение гораздо более короткого периода времени, а именно до середины XIV в. Название, под которым эти монеты упоминаются в генуэзских документах того времени, было «аспры барихаты» по имени Берке, или Бараха (1256—1266 гг.), — первого хана, начавшего чеканить монеты. Автор изучает географическое распространение этих монет в Восточной Европе и на Нижнем Дунае; он указывает зоны, где использование монеты Золотой Орды было более интенсивным во второй половине XIII в. Благодаря некоторым политическим и экономическим факторам, эта монета исчезает из международного обращения в конце XIV в.

В заключение, автор описывает исторические условия накопления и захоронения клада из Оцелени. Указывается, что поскольку на месте не было произведено археологических исследований, то обусловившие захоронение этого клада причины могут быть выяснены только при изучении общей исторической обстановки в том виде, как ее изображают документальные и повествовательные источники того времени. По мнению автора, в конце XIII в. два явления имели значительные последствия для дальнейшего развития нижнедунайской области: с одной стороны, ослабление Золотой Орды, с другой — развитие генуэзской торговли на северном и западном побережье Черного моря. В этой исторической обстановке, и как отражение экономического развития общества на территории Молдовы, могло произойти образование и захоронение клада из Оцелени.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Различные формы тамг Золотой Орды.

Рис. 2. — Монеты из клада, найденного в Оцелени.

Табл. I—IX. — Монеты из клада, найденного в Оцелени.

LES MONNAIES DU TRÉSOR D'OTELANI

(distr. de Huși, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

Du trésor découvert en 1921 à Oteleni (distr. de Huși, rég. de Jassy), consistant en près de 300 à 400 monnaies et différents objets de parure, on n'a pu récupérer — après un laps de temps de plus de trente ans — que 92 monnaies, trois bracelets et trois pendentifs en argent. Les objets de parure ont pris place dans les collections du Musée d'histoire

de la Moldavie de Jassy, cependant que les monnaies ont été partagées entre ce dernier et l'Académie de la R.P. Roumaine.

Les 92 monnaies provenant du trésor d'Oțeleni se répartissent comme suit :

deux monnaies byzantines en or, *nomismata* ou *hyperpères*, émises sous l'empire de Nicée, pendant le règne de Jean III Vatatzès (1222—1254);

79 monnaies d'argent, des dirhems tartares, émis par les khans de la Horde d'Or : Tuda Mangu (1280-1287), 1 ex. ; Tula Buga (1287-1290), 13 ex. et Toktaï (1290-1311), 65 ex. ; la pièce la plus ancienne date de l'an de l'hégire 683, les plus récentes de 698 ;

11 monnaies d'argent, imitations des dirhems tartares émis sous le khan Toktaï.

La description des pièces est suivie d'une étude numismatique détaillée. Ainsi, il s'avère que les hyperpères byzantins ont un titre inférieur, de 650‰, et un poids réduit à 3,47-3,49 g., conséquence de la diminution de leur diamètre en vue du prélèvement d'une certaine quantité d'or : phénomène fréquent dans l'économie monétaire du moyen âge. Les dirhems de la Horde d'Or ont été émis entre les années de l'hégire 683-698, c'est-à-dire entre les années 1284-1285 et 1298-1299.

Ils parviennent de deux centres : Qrîm, aujourd'hui Starîi Krim, en Crimée, où la plupart ont été frappés, et Saraï, sur la Volga. Jusqu'à la fin du XIIIe siècle, le poids de ces pièces oscille invariablement entre 1^{re}26 et 1^{re}36. L'an de l'hégire est marqué sur la plupart des pièces, plus d'une fois d'ailleurs de manière incomplète, ou même erronée. Les imitations de monnaies tartares, dont le poids est en moyenne de 1^{re}46, reproduisent des types émis par Toktaï entre les années 690-695 de l'hégire. D'après certains indices, l'auteur estime que ces imitations seraient l'œuvre des Génois établis en Crimée.

Le trésor de monnaies d'Oțeleni soulève également certains problèmes d'histoire. Ainsi, l'auteur insiste sur l'importance économique des hyperpères de l'empire de Nicée dans la circulation monétaire des régions du Bas-Danube. L'émission de monnaies d'or byzantines n'a pas été interrompue par le démembrement de l'Empire byzantin consécutif à la quatrième croisade, les hyperpères continuant à avoir cours dans le commerce international jusqu'à la conquête de Constantinople par Mahomet II.

De leur côté, les dirhems tartares ont joué un rôle important dans le commerce de l'Orient, mais pour une courte période, qui prend fin vers le milieu du XIVe siècle. Dans les documents génois contemporains, ces monnaies étaient nommées aspres barichati, de Berke ou Baracha (1256-1266), le nom du premier khan qui les ait émises. L'auteur en montre la diffusion géographique en Europe orientale et dans la région du Bas-Danube, établissant les zones dans lesquelles leur circulation était plus intense dans la seconde moitié du XIIIe siècle. Pour des raisons tant politiques qu'économiques, cette monnaie disparaîtra de la circulation vers la fin du XIVe siècle.

Pour conclure, l'auteur examine les conditions historiques aptes à avoir provoqué l'accumulation d'abord, l'enfouissement ensuite du trésor d'Oțeleni. Étant donné l'absence de données archéologiques recueillies sur les lieux, on ne peut qu'émettre des suppositions fondées sur les informations historiques générales fournies par les sources documentaires et narratives de l'époque. Deux phénomènes, selon l'auteur, auraient été déterminants : l'affaiblissement de la Horde d'Or à la fin du XIIIe siècle d'une part, le développement du commerce génois sur le littoral septentrional et occidental de la mer Noire, d'autre part. C'est dans la conjoncture historique créée par ce double phénomène — comme un reflet du processus de développement économique de la population de Moldavie — qu'auront pu avoir lieu la constitution et l'enfouissement du trésor d'Oțeleni.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Différentes formes du tamga de la Horde d'Or.

Fig. 2. — Monnaies du trésor découvert à Oțeleni.

Pl. I — IX. — Monnaies du trésor découvert à Oțeleni.

CERCETĂRI ARHEOLOGICE PE TERITORIUL ORAȘULUI IAȘI ÎN ANII 1956-1960

Studierea sistematică din punct de vedere arheologic a orașului Iași și a împrejurimilor, prin periegheze, sondeaje și săpături s-a putut efectua îndeosebi în ultimii zece ani, când s-a acordat o deosebită atenție cercetărilor arheologice privind începuturile îndepărtate ale feudalismului și epoca feudală propriu-zisă.

Cercetările arheologice din trecut privind orașul Iași au fost sporadice și insuficiente. Astfel, puținele informații referitoare la descoperirile arheologice întâmplătoare de pe teritoriul orașului Iași, cum sînt cele din str. Bucșinescu colț cu str. Albă, de lângă biserica Sf. Lazăr, de lângă palat și biserica Sf. Nicolaie Domnesc, din str. Arcu și de la Abator, menționate de N. A. Bogdan conțin date privind în mod exclusiv epoca orînduirii comunei primitive¹. La aceste informații se mai adaugă și descoperirile de la Copou, de la Bucium și din curtea actualei școli medii „C. Negruzzi”, descoperiri care datează din aceeași epocă². În fine, descoperirile întâmplătoare de monede sau obiecte de podoabă de pe teritoriul orașului Iași, deși interesante³, sînt totuși insuficiente pentru ca pe baza lor să se încerce unele generalizări în legătură cu trecutul istoric al orașului Iași.

Acest trecut a putut fi cercetat sistematic în ultimul timp, când, începînd din 1950, s-au făcut cercetări de suprafață, sondeaje și săpături.

Astfel, în 1950—1951, în urma cercetărilor întreprinse de I. Gugiuman și C. Cihodaru de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, s-au putut identifica așezări cu resturi de locuire din epocile orînduirii comunei primitive și orînduirii feudale, cum sînt cele de la Cîrlig, Șorogari, Uricani și Nicolina, din imediata apropiere a orașului Iași⁴.

În 1952—1954 au fost întreprinse săpăturile arheologice de la Hlincea, unde s-au descoperit resturi de locuire din secolele VII—X, atestînd prezența triburilor slave de răsărit pe teritoriul Moldovei, dar mai ales resturi de cultură materială din perioada feudală (secolele XI—XIX)⁵.

¹ N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. a II-a, Iași, 1913, p. 3 și urm.

² N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘ*, VII, 2, Iași, 1956, p. 7.

³ *Ibidem*, p. 7—8.

⁴ *Ibidem*, p. 9—10.

⁵ M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratori, *Șantierul Hlincea*, în *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 312 și urm.; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 233 și urm.

În anii următori, prin săpăturile de la Valea Lupului, unde s-au descoperit resturi de locuire din comuna primitivă și din perioada începuturilor îndepărtate ale feudalismului ⁶, precum și prin sondajul de la Dancu ⁷, unde s-a cercetat o așezare din epoca migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.), s-au obținut importante date privind așezările umane din imediata apropiere a orașului Iași.

Concomitent cu aceste lucrări, colaboratorii Muzeului de antichități, astăzi Muzeul de istorie a Moldovei, au efectuat în 1952—1955 ample cercetări de suprafață cu scopul de a identifica pe teritoriul orașului Iași și în împrejurimi resturi de locuire din cele mai vechi timpuri și pînă în epoca feudală inclusiv. Aceste cercetări, întreprinse de N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, au urmărit ca, pe baza materialului arheologic, să determine centrele inițiale de locuire și direcțiile lor de dezvoltare în timp și în spațiu atît în orașul Iași, cît și în împrejurimi ⁸. Fără a se limita exclusiv la orașul Iași, cercetarea s-a extins și asupra împrejurimilor, deoarece vechea așezare Iași nu putea fi desprinsă de cadrul fizico-geografic. În felul acesta s-au obținut date importante privind centura de așezări rurale care au gravitat către un anumit centru, devenit la începutul epocii feudale o așezare urbană, ca urmare a diviziunii sociale a muncii, a creșterii producției meșteșugărești și a comerțului local și de tranzit.

În felul acesta, cercetarea satelor din jurul Iașului, începînd cu Dancu, Aroneanu, Șorogari, Cîrlig, REDIU TATAR, Capul Rediului, Valea Lupului, Uricani, Găureni, Miroslava, Valea Adîncă, Hlincea, Bucium și terminînd cu Vlădicieni, precum și a teritoriului orașului Iași, a dus la depistarea a 81 de puncte, în care s-au făcut 170 de descoperiri, dintre care 55 sînt din vremea orînduirii comunei primitive, 42 din perioada începuturilor îndepărtate ale feudalismului (secolele III—X) și 73 din vremea orînduirii feudale (secolele XI—XIX) ⁹.

Pe baza acestor descoperiri s-a putut face constatarea că, în orînduirea comunei primitive, în această regiune a fost mai intens populată terasa inferioară și medie a Bahluiului, menținîndu-se această situație și în epoca migrațiilor (secolele III—IV). În secolele VIII—X începe să fie populată lunca, unde apar — ceea ce este foarte important — așezări cu o persistență pînă în secolul al XIV-lea. În secolele XV—XVI, așezările cuprind din nou terasa inferioară a Bahluiului și „Coasta” Iașilor, iar în secolele XVII—XIX așezarea Iași se extinde și pe terasele medie și superioară ¹⁰.

În felul acesta, cercetările efectuate au permis să se schițeze în linii mari etapele dezvoltării străvechii așezări rurale Iași, care a devenit apoi o așezare de tip orășenesc. Astfel, resturile de cultură materială, începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă în secolul al XIX-lea, descoperite pe terasa inferioară a Bahluiului în jurul Palatului culturii, lîngă biserica Sf. Lazăr și Halele centrale, atestă o așezare temeinică în toată această perioadă de timp. Prin descoperirile arheologice de aici se confirmă datele documentare care locali-

⁶ M. Dinu, *Șantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, p. 161 și urm.; *Materiale*, V, p. 247 și urm.

⁷ *Șantierul arheologic Trușești*, în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 180 și urm.

⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 12.

⁹ *Ibidem*, p. 41—43.

¹⁰ *Ibidem*, p. 43 și urm.

zează în acest sector al orașului Iași cea mai veche parte a sa, adică nucleul inițial al târgului medieval¹¹.

Descoperirea în această parte a orașului a unui bogat material arheologic de factură orășenească documentează în mod evident o dezvoltare a forțelor de producție, o creștere vădită a producției meșteșugărești și a comerțului.

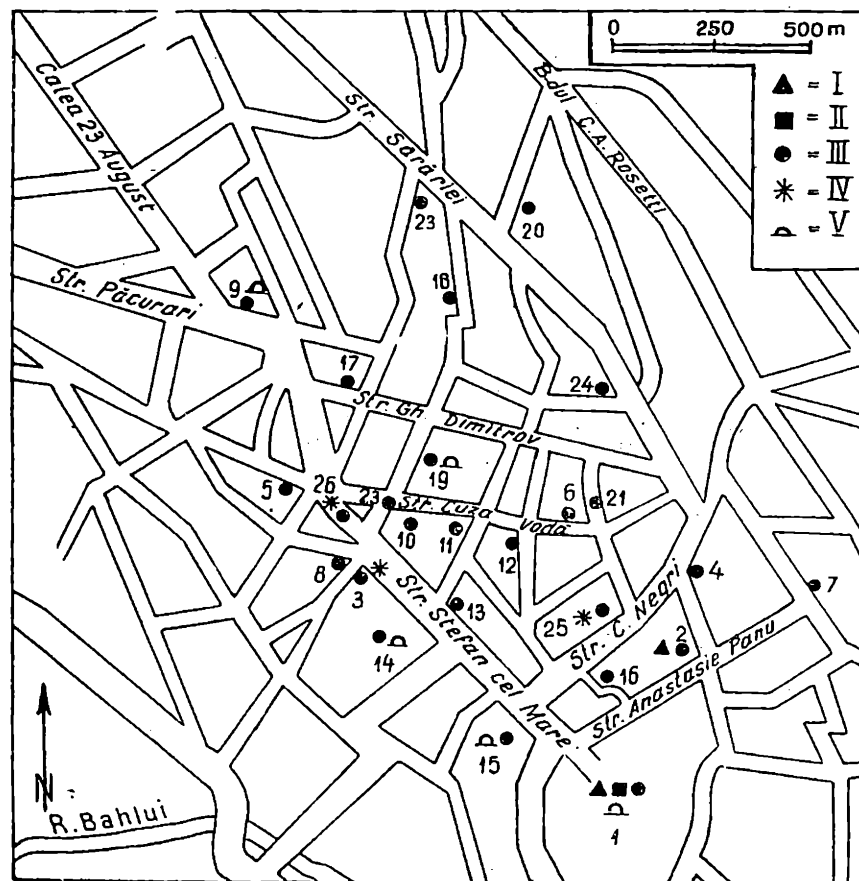

Fig. 1. — Harta descoperirilor arheologice pe teritoriul orașului Iași în 1956—1960: I — orînduirea comunei primitive; II — începutul epocii migrațiilor; III — orînduirea feudală; IV — tezaure; V — morminte.
1 — str. Palat nr. 1; 2 — str. Anastasie Panu; 3 — str. Ștefan cel Mare nr. 12—28; 4 — str. C. Negri nr. 29; 5 — str. Filimon Sirbu nr. 7; 6 — str. Cuza Vodă nr. 35; 7 — str. Elena Doamna nr. 19; 8 — str. Horia nr. 1; 9 — str. Fr. Engels nr. 30; 10 — str. Cuza Vodă nr. 10; 11 — str. Cuza Vodă nr. 16; 12 — str. Cuza Vodă colț cu str. Dancu; 13 — str. Ștefan cel Mare nr. 35; 14 — str. Ștefan cel Mare nr. 46; 15 — str. Ștefan cel Mare nr. 62; 16 — str. P. Stoica; 17 — Piața Gh. Dimitrov; 18 — str. Octav Botez nr. 5; 19 — str. V. Alecsandri nr. 9; 20 — str. Săvescu nr. 13; 21 — str. G. Enescu; 22 — Piața Cuza Vodă; 23 — str. N. Bălcescu nr. 7; 24 — str. Sărărie nr. 7; 25 — str. C. Negri nr. 44; 26 — str. Ștefan cel Mare colț cu Piața Unirii (cifrele de pe hartă corespund cu cele din text aflate în paranteză).

Era normal deci ca cercetările, planificate inițial pe mai mulți ani, să fie continuate în cadrul Muzeului de istorie a Moldovei, pentru a se obține noi date în ceea ce privește nucleul inițial, precum și direcția în care s-a dezvoltat târgul medieval Iași.

Prin cercetările recente s-au făcut descoperiri în 26 de puncte (fig. 1),

¹¹ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 48.

dîndu-se la iveală resturi de locuire începînd din orînduirea comunei primitive și pînă în feudalism.

În cele ce urmează prezentăm descoperirile arheologice de pe teritoriul orașului Iași din 1956—1960¹².

ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE

Pe locul vechii Curți domnești, str. Palat nr. 1 (1)¹³, s-a descoperit pentru prima dată la Iași un nivel de locuire din faza Precucuteni, reprezentat prin fragmente ceramice cu decor din motive spiralice incizate, asociate cu impresiuni în formă de puncte (fig. 2/1—3), precum și printr-un fragment de vas de culoare neagră cu motive incise și cu pictură crudă (fig. 2/4).

Pe baza caracteristicilor ceramicii, așezarea precucuteniană de pe terasa inferioară a Bahluiului descoperită în 1958 cu ocazia unor lucrări de săpare poate fi încadrată în etapa Izvoare I 2 din perioada neoliticului mijlociu¹⁴.

Pe același loc au fost găsite și resturi de lipitură provenind de la podele de locuințe cucuteniene, precum și foarte multe fragmente ceramice din faza Cucuteni B (fig. 2/5—10), cu analogii la Valea Lupului¹⁵. Aceste resturi ceramice confirmă totodată și descoperirile anterioare de ceramică cucuteniană cu urme vagi de pictură¹⁶.

Resturi ceramice din faza Cucuteni B au mai fost descoperite și în regiunea Halelor centrale, str. Anastasie Panu (2), pe aceeași terasă inferioară a Bahluiului, în timpul lucrărilor din 1958 pentru instalarea conductei de apă.

Pe locul Curții domnești au fost găsite în 1958 și resturi ceramice La Tène II, asociate cu un fragment de margine de vas de tip bastarnic, din pastă gălbuie și cu buza fațetată.

ÎNCEPUTUL EPOCI MIGRAȚIILOR

Pe terasa inferioară a Bahluiului, în timpul unor lucrări de săpare din vara anului 1958 efectuate pe platoul din fața Palatului culturii, au fost descoperite și unele fragmente ceramice de la începutul epocii migrațiilor (secolul al IV-lea e.n.). Aceste resturi ceramice, lucrate la roată, din pastă fină sau zgrunțuroasă de culoare cenușie, asemănătoare cu cele descoperite la Dancu¹⁷ și Ciurchi-Iași¹⁸, provin desigur din așezarea de la începutul epocii migrațiilor, identificată aici anterior¹⁹.

¹² Cercetările pe teren au fost efectuate de Al. Andronic (1—3, 5, 6, 8—17, 19—22, 24, 26); N. Berlescu (18); I. Ioniță (9, 23); Eug. Neamțu (1, 3, 7, 9—11, 14, 17, 23—26); D. Gh. Teodor (7, 9, 23) și Em. Zaharia (1—2, 4, 7, 10, 13). Numărul din paranteze corespunde cu numărul punctului respectiv de pe hartă, vezi fig. 1.

¹³ Cifrele din paranteză corespund cu cifrele de pe hartă.

¹⁴ R. Vulpe, *Izvoare*, București, 1957, p. 61, fig. 23/4, 8 și 9, fig. 87, fig. 58/4.

¹⁵ M. Dinu, *op. cit.*, în *Materiale*, III, p. 163—168, fig. 4/21; *Materiale*, V, p. 247 și urm.; fig. 2 și 3.

¹⁶ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 21, fig. 11/1.

¹⁷ *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 180.

¹⁸ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 18.

¹⁹ *Ibidem*, p. 21.

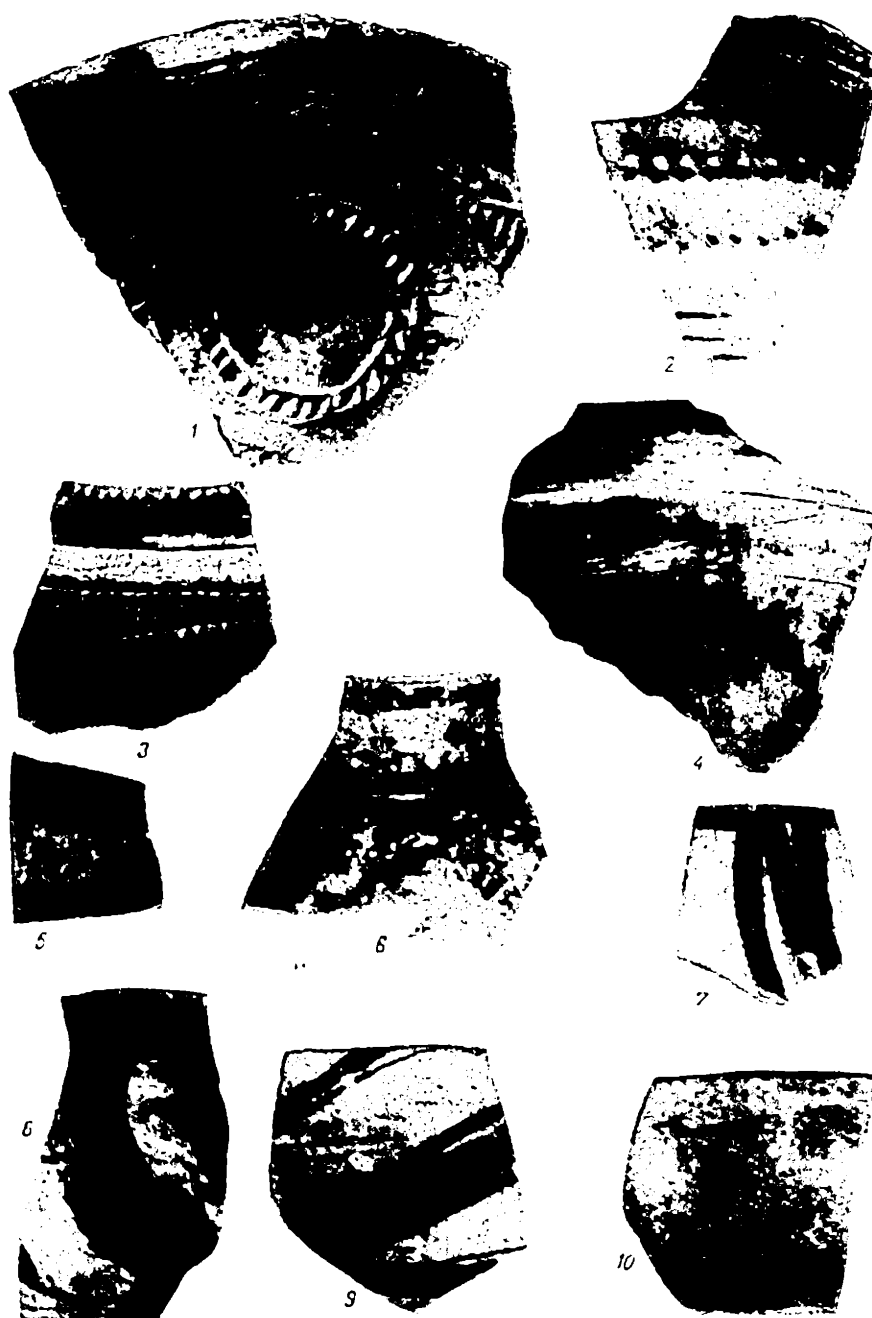

Fig. 2. — Fragmente ceramice neolitice : str. Palat nr. 1 ; Precucuteni (1—4) și Cucuteni B (5—10) (1 = circa $5/6$; 2—4 = circa $4/5$; 5, 9—10 = circa $3/1$; 6 = circa $3/5$; 7—8 = circa $2/3$).

ORÎNDUIREA FEUDALĂ

Popularea terasei inferioare a Bahluiului în raza teritorială a actualului oraș Iași este suficient documentată în epoca orînduirii feudale începînd cu sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Fig. 3. — Fragmente ceramice din secolul al XIV-lea: str. Palat nr. 1 (1—2); str. Ștefan cel Mare nr. 12—28 (3—6) (1—2 = circa 1/1; 3—6 = circa 2/3).

Astfel, descoperirile din 1958 de pe locul vechii Curți domnești au dus la identificarea unei faze de locuire din secolul al XIV-lea, scoțîndu-se la iveală fragmente ceramice de culoare cenușie, lucrate la roata rapidă (fig. 3/1—2), asemănătoare cu ceramica de factură orășenească de la Baia²⁰, Șcheia și Suceava²¹.

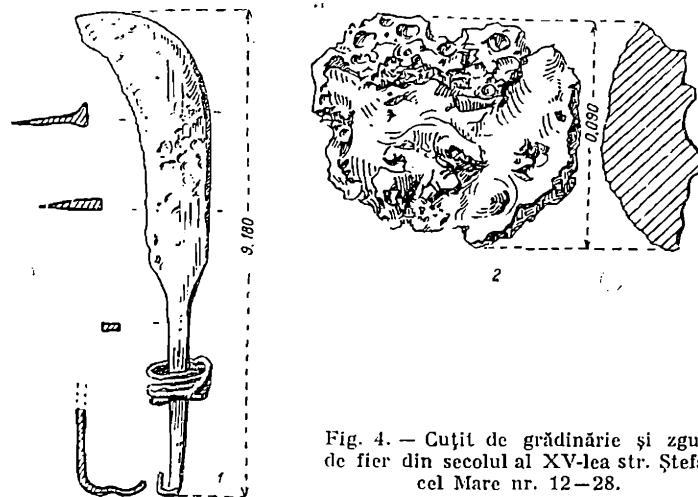

Fig. 4. — Cuțit de grădinărie și zgură de fier din secolul al XV-lea str. Ștefan cel Mare nr. 12—28.

²⁰ Dan Gh. Teodor și Em. Zaharia, *Noi date arheologice referitoare la Țirgul Baia*, în pregătire.

²¹ SCIV, V, 1—2, 1954, p. 300, fig. 34; vezi și Gh.

Diaconu, *Considerații asupra ceramicii descoperite la Cetatea Șcheia-Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 930, fig. 7.

De altfel, prezența acestor urme de locuire poate fi pusă în legătură și cu descoperirea în 1958, în perimetrul actualului Palat al culturii, a unui mormînt. Scheletul, lipsit de inventar, zăcea întins pe spate, orientat est-vest. Avîndu-se în vedere faptul că mormîntul era la o adîncime de 3 m față de nivelul actual, acoperit de un pavaj de mortar asemănător celui de la Cetatea de Scaun din Suceava, nu este exclusă ipoteza existenței pe acest loc a unui cimitir medieval anterior construirii Curții domnești.

Tot pe terasa inferioară a Bahluiului, la aproximativ 500 m vest de Curtea domnească, cu ocazia construirii blocului Uniunii regionale a cooperativelor meșteșugărești (U.R.C.M.), str. Ștefan cel Mare 12—28 (3), a fost identificată o fază de locuire de la sfîrșitul secolului al XIV-lea—începutul secolului al XV-lea²². Deosebit de importante sînt fragmentele ceramice cenușii provenind de la oale, cu buza îngroșată la exterior și cu o șanțuire în interior pentru capac (fig. 3/3, 4, 6), avînd analogii cu ceramica orășenească de la Suceava din vremea lui Petru Mușat. La fel, prezintă un deosebit interes și ceramica roșie de import (fig. 3/5) de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, asemănătoare celei bizantine și sud-dunărene din aceeași epocă.

Descoperirea aici a numeroase fragmente ceramice smălțuite și nesmălțuite, provenind de la cupe, oale, castroane și străchini din pastă roșie și cenușie de la începutul secolului al XV-lea (fig. 5/2—4), asociate cu cable ajurate și un fragment de suport (crăiță) pentru arderea ceramicii smălțuite²³, ne îndreptățește să considerăm că pe locul respectiv a existat un nivel de locuire de caracter orășenesc. În acest sens, este semnificativă descoperirea într-o groapă din imediata apropiere a unui semibordei a resturilor de zgură de fier (fig. 4/2), precum și a numeroase cuie și a unor fragmente de cuțit. De asemenea prezintă interes și descoperirea unui cuțit de fier de grădinarie (fig. 4/1) din prima jumătate a secolului al XV-lea, asemănător celui de la Vaslui, găsit pe locul vechilor Curți domnești în cursul săpăturilor din 1958²⁴.

Datarea complexului s-a făcut și pe baza unui tezaur de monede de aramă anepigrafe de la Alexandru cel Bun²⁵, descoperit într-un semibordei, precum și a altor două monede de argint emise de același voievod²⁶ și avînd o largă circulație la începutul secolului al XV-lea.

În afară de aceasta, este semnificativ faptul că pe locul Halelor centrale au fost semnalate locuințe de suprafață, cu pivnițe, păstrînd urme de birne în construcție, resturi de butoaie cu urme de lemn de întrebuințare neprecizată, precum și numeroase fragmente ceramice de factură orășenească, mai ales din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Tot din această vreme, documentînd un nivel de locuire intensă, datează și fragmentele ceramice descoperite pe locul vechii Curți domnești în vara anului 1958 (fig. 5/1), precum și cele scoase la iveală în str. C. Negri 29 (4), cu ocazia instalării conductei de apă în 1959. Dintre acestea din urmă se

²² Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, I, p. 274, fig. 2.

²³ *Ibidem*, p. 277 și fig. 4/9.

²⁴ Material inedit, aflat la Muzeul de istorie a Moldovei.

²⁵ Al. Andronic, *op. cit.*, p. 275, fig. 3; Eug. Neamțu, *Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun descoperit la Iași* (în acest volum).

²⁶ R. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthums Moldau*, în *JdBLM*, 1901, p. 20, nr. 37 și p. 21, nr. 50.

Fig. 5. — Fragmente ceramice din secolele XV—XVI: str. Palat nr. 1, secolul al XV-lea (1); str. Ștefan cel Mare nr. 12—28, secolul al XV-lea (2—4); secolul al XVI-lea (5—6); str. Filimon Sirbu nr. 7, secolul al XVI-lea (7—9) (1 = circa 4/7; 2 = circa 1/2; 3—6 = circa 2/3; 7 = circa 1/1; 8—9 = circa 2/3).

remarcă o teracotă fragmentară smălțuită în verde, cu reprezentarea zgrîtorului (fig. 6), provenind de la o sobă dintr-o locuință de suprafață.

Avînd în vedere aceste descoperiri de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, putem extinde aria nucleului inițial al așezării feudale de tip orășenesc și pe versantul vestic al terasei inferioare a Bahluiului, care se cuprinde, între actualele străzi Horia, în direcția str. C. Negri, de la Halele centrale spre biserica Sf. Lazăr, apoi spre vechea Curte domnească și, de aici, pe str. Ștefan cel Mare pînă la întretăierea cu str. Horia ²⁷.

În stadiul actual al cercetărilor, în acest perimetru este documentată o viață neîntreruptă începînd din secolul al XIV-lea și pînă în zilele noastre.

Descoperirile care ne atestă o locuire din secolele XVI—XVIII se grupează atît în nucleul inițial al tîrgului Iași, cît și în afara lui, documentînd o creștere treptată teritorială în direcția terasei medii a Bahluiului.

Astfel, pe lîngă urmele de locuire din secolul al XVI-lea — reprezentate prin numeroase fragmente de vase de uz casnic provenind de la străchini, castroane, talere, cratițe, cești, capace de oală de factură orășenească sau cahle cu decor în solzi, unele cu smalt galben — scoase la iveală la Halele centrale (fig. 10/2), Curtea domnească (fig. 9/3) și la blocul U.R.C.M. (fig. 5/5, 6; 7/2, 7; 9/2, 4), au mai fost descoperite urme de locuire din aceeași vreme în preajma Pieței Unirii și pe străzile Cuza Vodă și Elena Doamna.

Astfel, în iarna anului 1960, cu ocazia lucrărilor pentru fundația noului cinematograf din Piața Unirii, în curtea filialei din Iași a Academiei R.P.R., str. Filimon Sîrbu nr. 7 (5), săpăturile pentru temelia unui pilon au spart un cuptor de ars ceramică, distrugîndu-l în cea mai mare parte. S-a putut observa profilul cuptorului cu pereții arși la roșu, pe o grosime de 5 cm, cu partea superioară distrusă din vechime. Din cuprinsul restului cuptorului s-au scos fragmente ceramice din pastă roșie-gălbui, arsă uniform, cu pereții subțiri și buza îngroșată la exterior (fig. 5/7—9), foarte asemănătoare cu ceramica descoperită în str. Cuza Vodă 35 (6) în vara anului 1957, cu prilejul lucrărilor pentru instalarea cablului telefonic. Tot din secolul al XVI-lea datează și unele fragmente de vase din pastă roșie cu smalt verde-măsliniu, aplicat pe un decor geometric incizat, descoperite în str. Elena Doamna 19 (7).

²⁷ Pentru amănunte în această privință, vezi Al. Andronic, *op. cit.*, p. 271 și urm., unde se dă și harta evoluției tîrgului Iași.

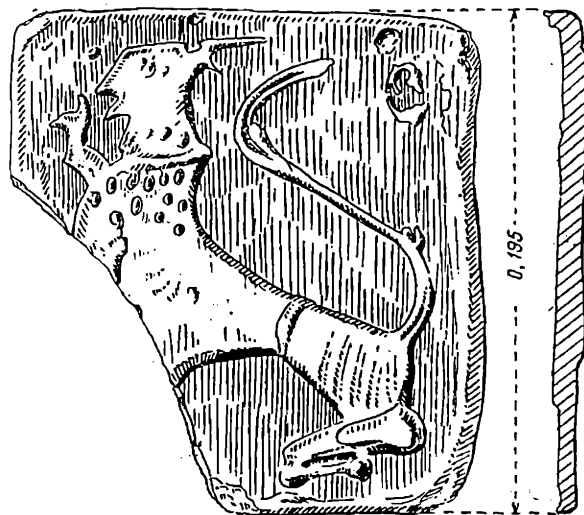

Fig. 6. — Teracotă smălțuită din secolul al XV-lea, str. C. Negri nr. 29.

Fig. 7. — Fragmente ceramice din secolele XVI—XVII: str. Ștefan cel Mare nr. 12—28, secolul al XVI-lea (2,7), secolul al XVII-lea (1, 3—6, 8) (1 = circa 4/7; 2, 3, 8 = circa 2/3; 4, 5, 7 = circa 3/5; 6 = circa 4/5).

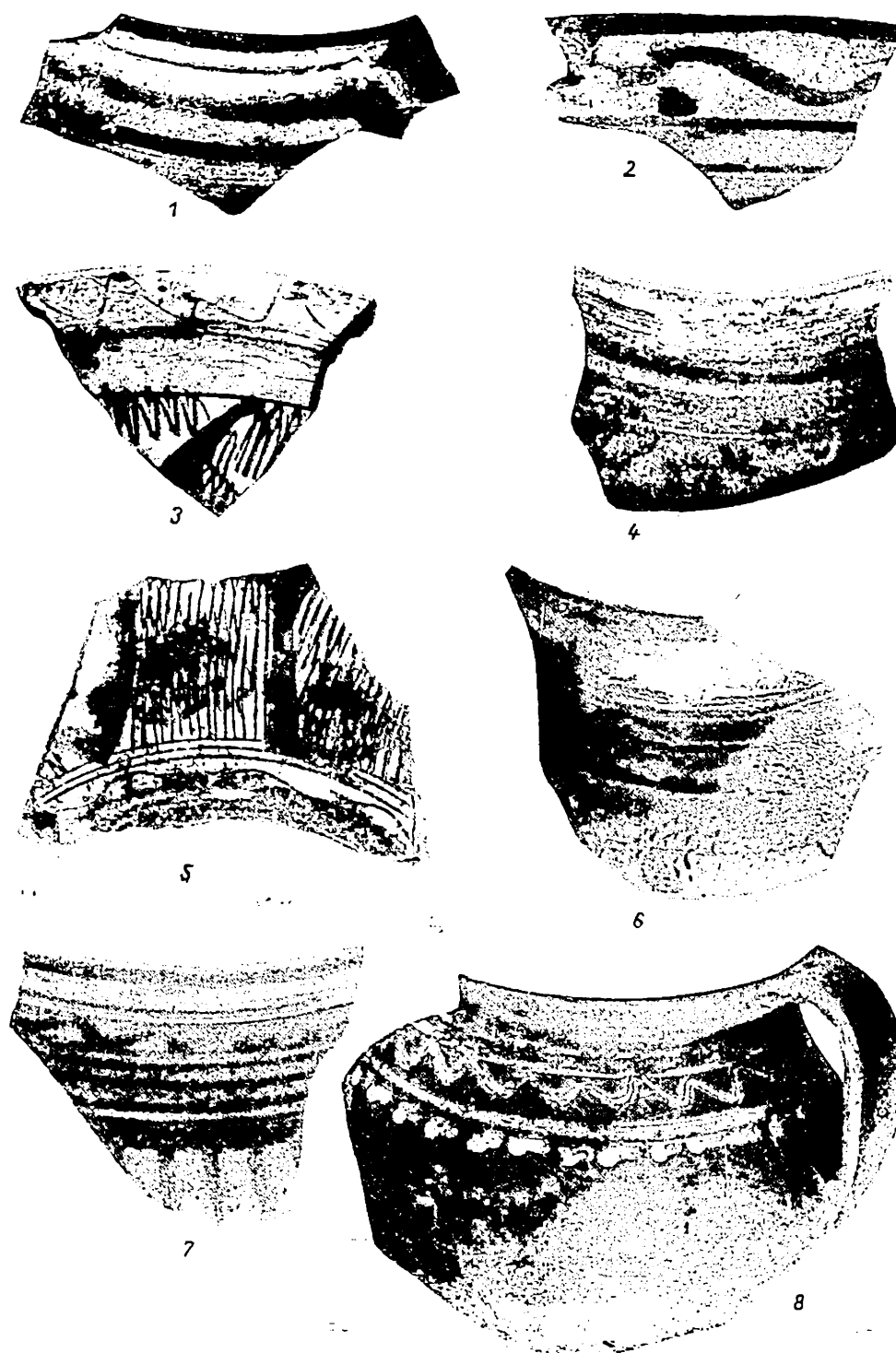

Fig. 8. — Fragmente ceramice din secolele XVII—XVIII: secolul al XVII-lea, str. Cuza Vodă nr. 35 (1—2); str. Cuza Vodă nr. 10 (6—7); str. Ștefan cel Mare nr. 12—28 (4,8); str. Octav Botez nr. 5, secolele XVII—XVIII (3,5) (1—4 = circa 2/3; 5—7 = circa 4/5; 8 = circa 3/5).

Aceste descoperiri atestă o lărgire teritorială a târgului Iași în secolul al XVI-lea și documentează pentru prima dată pe teritoriul orașului Iași prezența unor cuptoare, în partea de vest a nucleului inițial al târgului feudal.

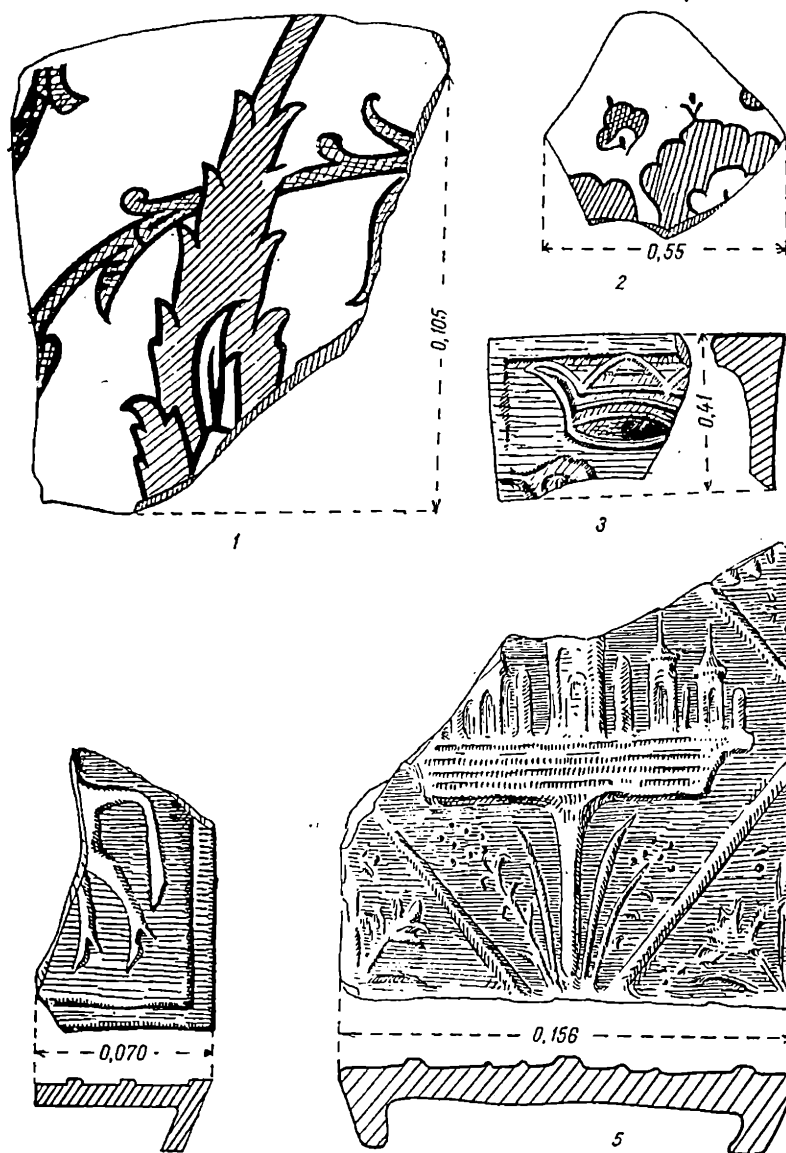

Fig. 9. — Fragmente ceramice din secolul al XVII-lea : str. Cuza Vodă nr. 10 (5); str. Palat nr. 1 (1, 3); str. Ștefan cel Mare nr. 12—28 (2, 4).

De altfel, prezența cuptoarelor de ars ceramică tocmai în această parte a târgului nu trebuie să ne surprindă, deoarece olarii și fierarii erau obligați să-și facă cuptoarele și atelierele la marginea târgului sau dincolo de șanțul și valul de apărare, în cazul când orașul era întărit ²⁸.

²⁸ Pentru orașele medievale rusești vezi detalii la B. A. Ribakov, *Ремесло древней Руси*, М., 1949.

În ceea ce privește târgul feudal Iași, este deosebit de importantă descoperirea cuptorului din str. Filimon Sîrbu 7, deoarece în legătură cu el se pune problema cercetării cartierului de olari din această așezare orășenească. Este semnificativ faptul că, la Suceava, cercetările din sectorul oraș au putut preciza existența unui asemenea cartier la periferia târgului feudal din secolul al XV-lea²⁰.

Cercetările viitoare din acest sector al orașului Iași vor contribui la elucidarea unei probleme foarte importante privind dezvoltarea forțelor de producție din târgul Iași în epoca feudală.

Dezvoltarea ulterioară a târgului feudal Iași este strâns legată de procesul de dezvoltare social-economică a Moldovei, mai ales în secolul al XVII-lea, când târgul Iași, capitala Moldovei, se lărgeste din punct de vedere teritorial, ceea ce este atestat și de recente cercetări arheologice.

Descoperirea pe locul vechii Curți domnești în vara anului 1958 a unui zid de piatră cu o grosime de 0,90 m, a cărui temelie sparge o serie de straturi cu depuneri arheologice, printre care și două pavaje de mortar foarte asemănătoare celor descoperite la Cetatea de Scaun de la Suceava, confirmă ipoteza că o bună parte din Curtea domnească se află sub temelile actualului Palat al culturii. De altfel, pe acest loc s-a găsit și ceramică de import de proveniență orientală, cum sînt plăcile de faianță de tip Kutahia (fig. 9/1), datînd din secolul al XVII-lea și provenind din interioarele Palatului domnesc din vremea lui Vasile Lupu.

Tot din secolul al XVII-lea datează și unele fragmente de cable nesmălțuite (fig. 10/8) descoperite pe locul Halelor centrale, ca și cele cu decor zoomorf (fig. 10/1, 3), geometric (fig. 10/4) sau vegetal (fig. 10/6, 7) găsite pe terenul blocului U.R.C.M. În acest din urmă loc, prin săpăturile de salvare efectuate în 1958, au fost scoase la iveală numeroase fragmente ceramice, dintre care unele din caolin, decorate la exterior cu humă roșie și albă în linii drepte și vâlvurite sau întrerupte (fig. 7/4—6, 8; 8/4), iar altele din pastă roșie, cu smalt în interior și decor prin incizii (fig. 7/1, 3) sau decorate la exterior cu humă albă (fig. 8/8). Tot aici, la o adîncime de 3 m, a fost găsită o conductă de apă care, prin sistemul de construcție și forma olanelor, datează din secolul al XVII-lea. Conducta are în secțiune forma unui pentagon regulat, olanele fiind protejate pe toate laturile cu pietre de rîu de dimensiuni mijlocii, prinse cu mortar cu var hidraulic. Olanele cilindrice sînt arse la roșu și au la suprafață cercuri de lut pentru o mai bună soliditate.

În afara descoperirilor din nucleul inițial al târgului feudal Iași, deosebit de semnificative sînt și cele din străzile Horia, Cuza Vodă, Ștefan cel Mare, Oct. Botez și Piața Gh. Dimitrov, prin care se atestă creșterea teritorială a târgului Iași în secolul al XVII-lea spre nord-vest de nucleul inițial, către terasa medie a Bahluiului.

Astfel, în str. Horia nr. 1 (8), cu ocazia lucrărilor edilitare din vara anului 1958, s-au descoperit resturile unei locuințe de suprafață, unde, alături de

²⁰ SCIV, VI, 1955, p. 781—782; *Materiale*, VI, p. 693—695. Pentru amănunte, vezi M. D. Matei, *Cu privire la întinderea orașului Suceava în secolele XIV—XVI*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică

a Institutului de arheologie al Academiei R.P.R., București, mai 1951; idem, *Zur Ausdehnung der Stadt Suceava im XIV—XVI Jh.*, în *Dacia*, NS, V, p. 521 și urm.

Fig. 10. — Teracote din secolele XVI—XVIII: str. A. Panu, secolul al XVI-lea (2), secolul al XVII-lea (4); str. Stefan cel Mare nr. 12—28, secolul al XVII-lea (1, 3—6, 7), secolul al XVIII-lea (5) (1, 6 = circa 3/7; 2, 5, 7 = circa 3/5; 3 = circa 5/9; 4, 5 = circa 4/7).

ceramică roșie cu smalt verde în interior sau din caolin cu smalt verde sau galben-brun în interior. s-a găsit și o monecă poloneză de argint din 1624.

La Casa tineretului, str. Fr. Engels nr. 30 (9), în timpul lucrărilor din vara anului 1960 au fost descoperite temeliele bisericii Sf. Nicolaie cel Sărac,

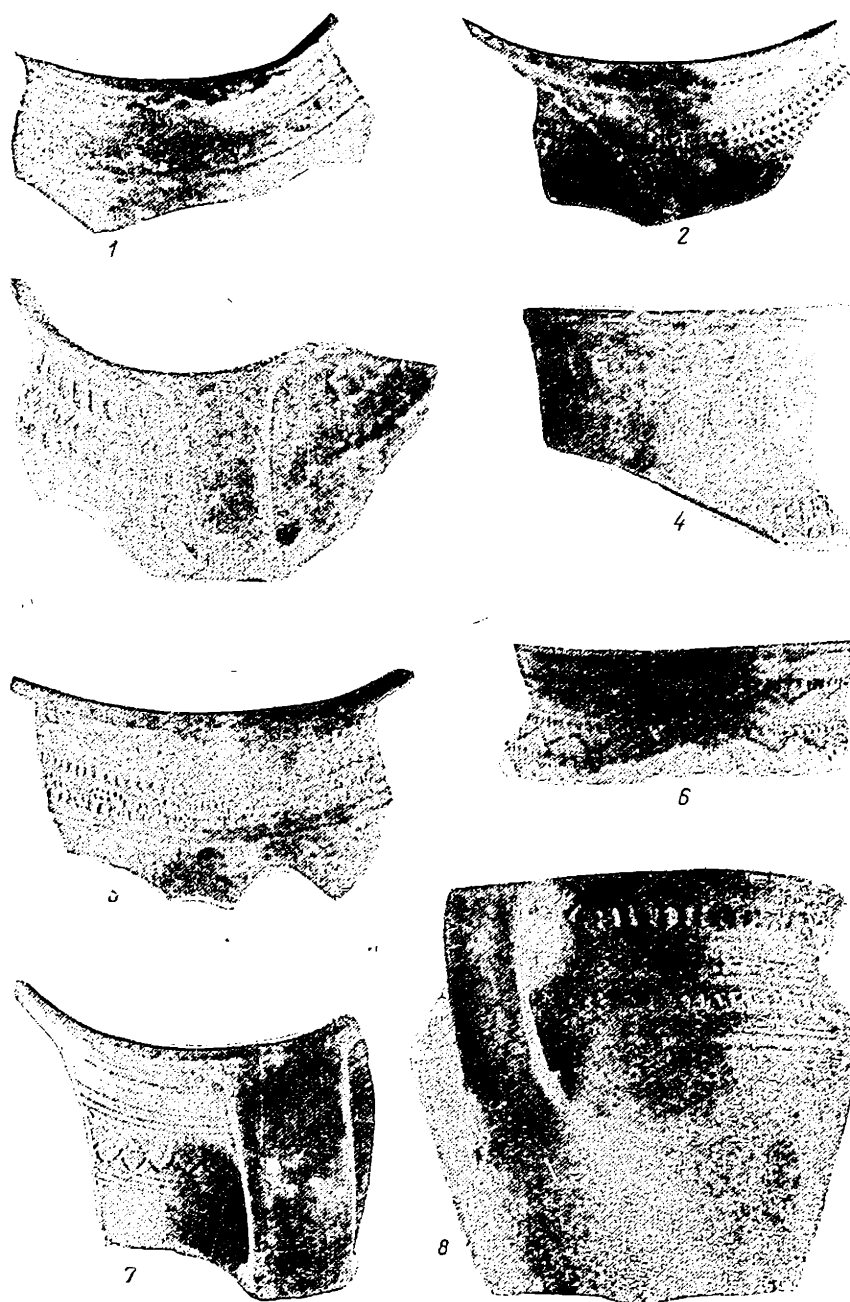

Fig. 12. — Fragmente ceramice din secolul al XVIII-lea : str. Ștefan cel Mare nr. 12-28
(1-8) (1-3,7 = circa 4/5) 4 = circa 3/4; 5,8 = circa 2/3; 6 = circa 3/5).

Dintre obiectele de podoabă din secolul al XVII-lea menționăm în mod deosebit descoperirea în str. Cuza Vodă nr. 16 (11) a unei cruciulițe de bronz lucrată prin ciocănire, asemănătoare cruciulițelor de bronz rusești din aceeași vreme. Ceramica din caolin și cu smalt verde în interior, avînd la exterior un

decor cu humă roșie, realizat prin linii simple sau vălurite (fig. 8/1, 2), descoperită în str. Cuza Vodă nr. 35, datează de asemenea din secolul al XVII-lea.

Alte resturi de construcții și de obiecte au fost semnalate pe str. Cuza Vodă colț cu str. Dancu (12), unde s-au descoperit temelii de piatră provenind de la chiliile fostei mănăstiri Dancu (1541)³⁰, care a suferit diverse prefaceri, mai ales în secolele XVII—XVIII.

Resturi de locuire din secolele XVII—XVIII au fost identificate și pe traseul străzii Ștefan cel Mare. Astfel, în timpul lucrărilor pentru instalarea conductei de apă în vara anului 1958, au fost descoperite pe str. Ștefan cel Mare nr. 35 (13) conducte de apă din olane roșii, ceramică pictată cu humă brun-gălbuie și fragmente de lulele.

Tot în cursul anului 1958, în curtea Mitropoliei, pe str. Ștefan cel Mare nr. 46 (14), cu ocazia lucrărilor edilitare au fost descoperite mai multe morminte, provenind probabil de la cimitirul feudal din secolul al XVII-lea menționat în documentele vremii în legătură cu construirea pe acest loc a bisericii Stretenia de către Anastasia Doamna, soția lui Duca Vodă³¹.

De asemenea, în curtea bisericii Trei Ierarhi, str. Ștefan cel Mare nr. 62 (15) în timpul lucrărilor de săpare din vara anului 1958 au fost găsite resturi ceramice de uz casnic și un fragment dintr-un sfeșnic smălțuit cu verde datînd din secolele XVII—XVIII.

Pe traseul străzii P. Stoica (16), în șanțurile săpate pentru conducta de apă, au fost identificate în vara anului 1958 urme de locuire mai ales din secolele XVII—XVIII, reprezentate prin fragmente ceramice din pastă albă (caolin) cu smălț verde în interior, provenind de la oale și străchini, unele cu urme de foc la exterior, precum și fragmente din pastă cenușie, asociate cu fragmente de cahle nesmălțuite, străchini și oale din pastă roșie cu sau fără smălț sau din pastă cenușie decorate la exterior cu roțița dințată.

Tot din aceeași vreme datează și resturile de locuințe de suprafață cu pivnițe din piatră descoperite în Piața Gh. Dimitrov (17). La fel de semnificative sînt și resturile ceramice găsite în curtea imobilului din str. Oct. Botez nr. 5 (18) în 1956, provenind de la străchini, farfurii, oale, borcane, precum și fragmente de cahle și o lulea.

Străchinile și talerele din pastă roșie sau cenușie au în interior smălț alb, alteori fondul alb este pictat cu humă roșie sau brună. Unele fragmente sînt decorate cu motive incizate și smălțuite (fig. 8/3, 5) iar altele cu smălț policrom. S-a găsit și un fragment de farfurie cu smălț verde închis în interior. Au fost descoperite și fragmente de cahle nesmălțuite, decorate cu un castel suprapunînd un decor floral (fig. 11/2), sau cu motiv floral stilizat (fig. 11/1, 3—5), avînd analogii cu cahlele descoperite anterior la Iași³². Fragmentul de lulea din pastă roșie, cu lustru la exterior, avînd și un decor din romburi dispuse liniar, realizat prin imprimare (fig. 14/3), este de proveniență turcească și are analogii în materialul de import de origine orientală descoperit și în alte puncte din orașul Iași, precum și în alte locuri din Moldova și Țara Românească³³.

³⁰ Pisanla bisericii se află la Muzeul de Istorie a Moldovei.

³¹ C. Erblceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 8.

³² N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 27, fig. 18/1; p. 29, fig. 20/1.

³³ B. Slătineanu, *Ceramica feudală românească*, București, 1958, p. 133.

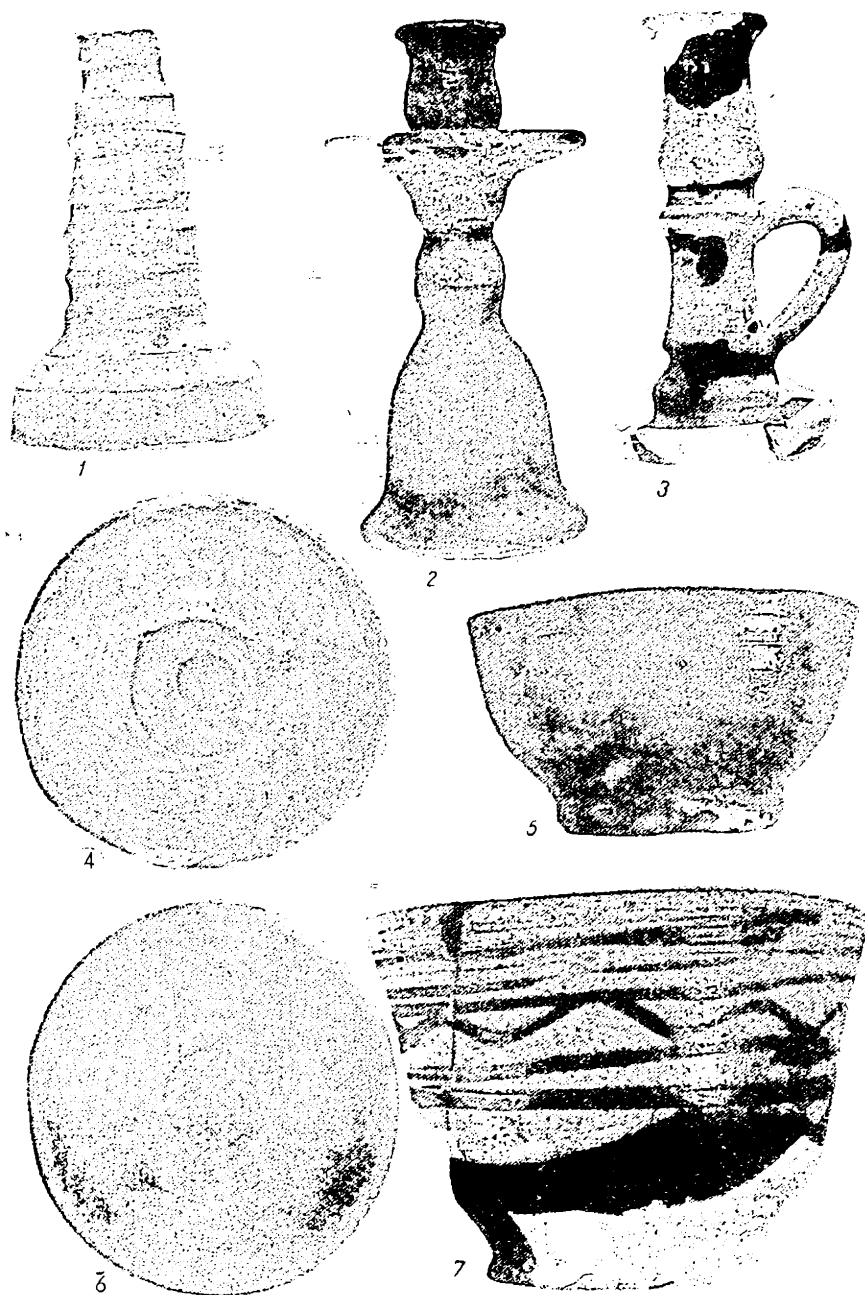

Fig. 13. — Obiecte ceramice din secolul al XVIII-lea : str. Vasile Alecsandri nr. 9 (4) ; str. Cuza Vodă nr. 10 (1) ; str. Ștefan cel Mare nr. 12—28 (2, 3, 5—7) (1—3 = circa 1/2 ; 4 = circa 3/5 ; 5 = 1/1 ; 6 = circa 2/3 ; 7 = circa 4/5).

Cercetările de suprafață și descoperirile întâmplătoare de pe teritoriul orașului Iași au dat la iveală și un bogat material ceramic și numismatic datînd din secolul al XVIII-lea, care dovedește o intensificare a vieții orășenești în această perioadă.

Numeroase resturi de cultură materială din secolul al XVIII-lea provin dintr-o serie de puncte aflate în nucleul inițial al târgului feudal. Astfel, de la vechea Curte domnească provin fragmente ceramice de vase și teracote descoperite în 1956 și asemănătoare celor scoase la iveală în anii precedenți la Palatul culturii³⁴. De pe teritoriul Halelor centrale provin fragmente de sfeșnice și lulele cu o mare varietate de forme și decor, datînd tot din secolul al XVIII-lea. De pe locul blocului U.R.C.M. sînt foarte numeroase fragmente de vase de bucatărie din pastă neagră-cenușie, variate ca formă și dimensiuni, printre care se remarcă unele mari (fig.15/3) și mijlocii (fig.12/1—8), decorate la exterior cu linii drepte sau frînte, realizate cu roțița dințată, sau cupe mai mari (fig. 13/7) sau mai mici (fig. 13/5), smălțuite și ornamentate la exterior cu humă, asociate cu fragmente de cable cu decor floral (fig. 10/5), cu opaițe (fig. 13/6), sfeșnice (fig. 13/2, 3), lulele (fig. 14/1, 2, 5), obiecte de fier și sticlă (fig. 17). Totodată menționăm descoperirea aici a numeroase monede turcești de argint, majoritatea emisiuni de la Abdul Hamid (1774--1789)³⁵.

Urme de locuire din secolul al XVIII-lea au fost identificate și în partea de oraș pe care am constatat-o dezvoltîndu-se în secolul al XVII-lea. Astfel, în str. Cuza Vodă nr. 35 a fost găsită ceramică din pastă cenușie, asemănătoare cu cea descoperită în str. Horia nr.1 într-o locuință de suprafață, fiind asociată aici cu o monedă rusească de argint din 1791, sau cu cea descoperită în str. Cuza Vodă nr. 16, unde se găsește împreună cu fragmente de cable cu decor floral stilizat, cu fragmente de străchini și castroane cu decor smălțuit policrom și cu fragmente de sfeșnice (fig. 13/1).

De pe locul bisericii Sf.Ilie (Ghenghea), din str.V.Alecsandri nr. 9 (19), provin materiale ceramice din secolul al XVIII-lea, dintre care prezintă interes un opaiț simplu nesmălțuit, din ceramică roșie, cu urme de arsură (fig.13/4). Pe același loc s-a identificat și un cimitir din secolele XVII—XVIII. Tot din această epocă sînt și resturile ceramice găsite la Casa tineretului, împreună cu o monedă rusească bătută în 1772 în monetăria de la Sadagura³⁶. Aici a fost descoperit și un cimitir din secolele XVIII—XIX.

Pe terasa medie s-au descoperit urme de locuire din secolul al XVIII-lea, reprezentate prin materiale ceramice găsite în str. Săvescu nr.13 (20), cu ocazia unor lucrări cu caracter gospodăresc din vara anului 1957. Aici s-au scos la iveală fragmente ceramice provenind de la un ulcior smălțuit cu alb și cu linii paralele verzi, un borcânaș pentru vopsele și o lulea (fig.14/4).

Deosebit de important este faptul că în secolul al XVIII-lea se organizează mai sistematic rețeaua de conducte, în vederea aprovizionării cu apă potabilă a orașului, în cuprinsul căruia existau la acea vreme numeroase cișmele.

În acest sens sînt concludente o serie de descoperiri din curtea bisericii Sf. Nicolaie cel Sărac, Piața Cuza Vodă, biserica Sf.Ilie (Ghenghea), precum și cele de lângă zidurile bisericii Golia și de la Mitropolie, unde cu ocazia diverselor lu-

³⁴ N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița și Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 21 și urm., p. 27, fig. 18.

³⁵ Monedele turcești au fost identificate de Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R.

³⁶ La Sadagura s-au bătut în 1771—1774 monede de bronz pentru Moldova și Țara Românească. În

colecțiile Muzeului de istorie a Moldovei se găsesc astfel de exemplare provenind de la tezaurul descoperit în 1924 la Spinoasa (reg. Iași); cf. O. Iliescu, *Însemnări privilegiate la descoperiri monetare*, în *SCN*, I, p. 465.

crări de săpare au fost scoase la iveală conducte de apă cu olane roșii. Avînd în vedere sistemul lor de construire, ca și folosirea unor olane variate ca dimensiuni, considerăm că este necesar să ne oprim puțin atenția asupra lor.

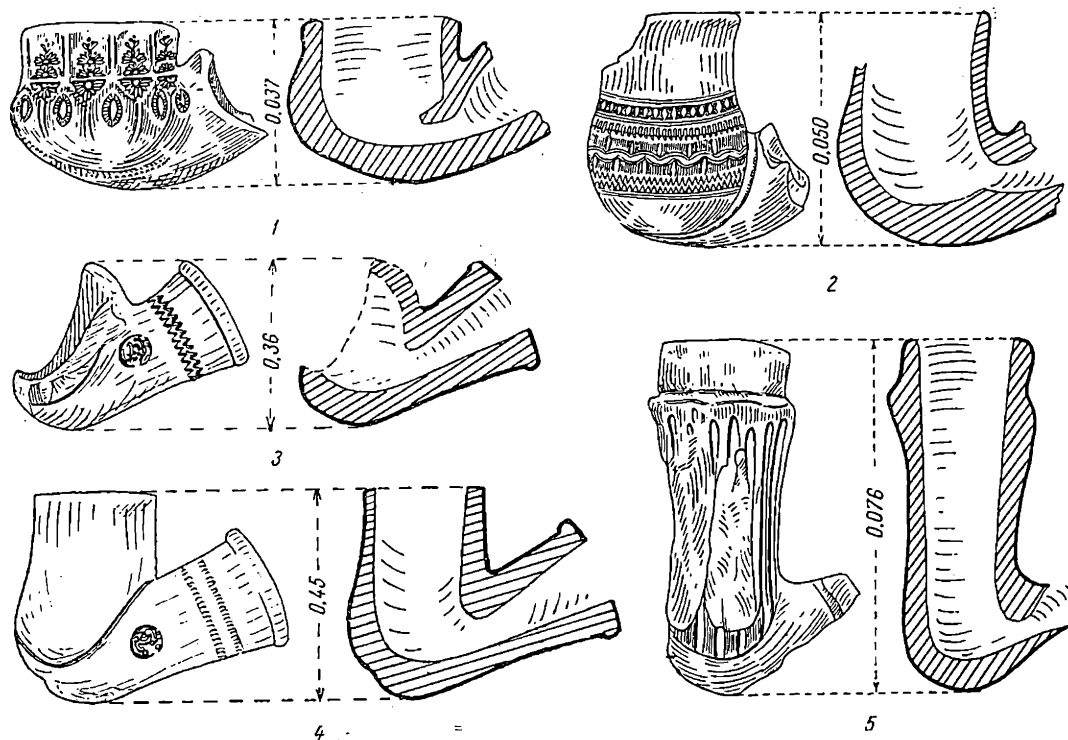

Fig. 14. — Lulele din secolul al XVIII-lea: str. Octav Botez nr. 5 (3); str. Săvescu nr. 13 (4); str. Ștefan cel Mare nr. 46 (1, 2, 6).

Astfel, în 1957, în curtea Mitropoliei, în timpul lucrărilor pentru instalația caloriferului, a fost găsită o conductă de apă din olane de 40 cm lungime și 12,50 cm diametru, prinse la locul de îmbinare cu fibre textile și mortar (fig. 16/3). Olane de același fel au fost găsite și pe traseul străzii George Enescu (21), lângă zidul mănăstirii Golia, provenind de la o conductă de aducțiune la cișmeaua de la poarta mănăstirii Golia. În piața Cuza Vodă (22), săpîndu-se în vara anului 1959 pentru instalarea unui transformator electric, s-a descoperit o conductă de apă din olane roșii (fig. 16/4), care erau protejate cu cărămizi așezate în triunghi: una la bază și alte două în unghi, ca un acoperiș în două ape. Același sistem a fost observat și la conductele dezvelite în curtea bisericii Sf. Nicolaie cel Sărac și la conductele descoperite lângă biserica Sf. Ilie (Ghenghea).

Olanele pentru astfel de conducte erau produse la Iași, după cum o dovedește cuptorul special pentru arderea olanelor de diferite dimensiuni descoperit în primăvara anului 1960 în str. N. Bălcescu nr. 7 (23).

Cuptorul avînd două camere suprapuse, de foc și de ardere a olanelor, a fost săpat în pămînt după sistemul obișnuit al cuptoarelor de ars ceramica, crușîndu-se un pilon central tronconic. De la partea superioară a pilonului

Fig. 15. — Ceramică din secolul al XVIII-lea : str. N. Bălcescu nr. 7 (1-2, 4); str. Ștefan cel Mare nr. 12-28 (3) (1, 2 = circa 2/3; 3 = circa 3/9; 4 = circa 5/7).

pornesc spre peretele cuptorului 11 brațe radiare, ca spițele unei roți. Pentru amenajarea brațelor, mai groase spre peretele cuptorului și mai înguste spre pilon, s-au folosit șipci de lemn. Brațele păstrează mai multe rînduri de lipitură, constituind o dovadă că acest cuptor a fost folosit deseori³⁷.

³⁷ Cuptorul, de un deosebit interes științific și muzeistic, a fost ridicat și adus la Muzeul de istorie a Moldovei, unde, după consolidare și restaurare, a

fost expus în sala consacrată unor aspecte ale orașului Iași în epoca feudală (secolele XVII-XIX).

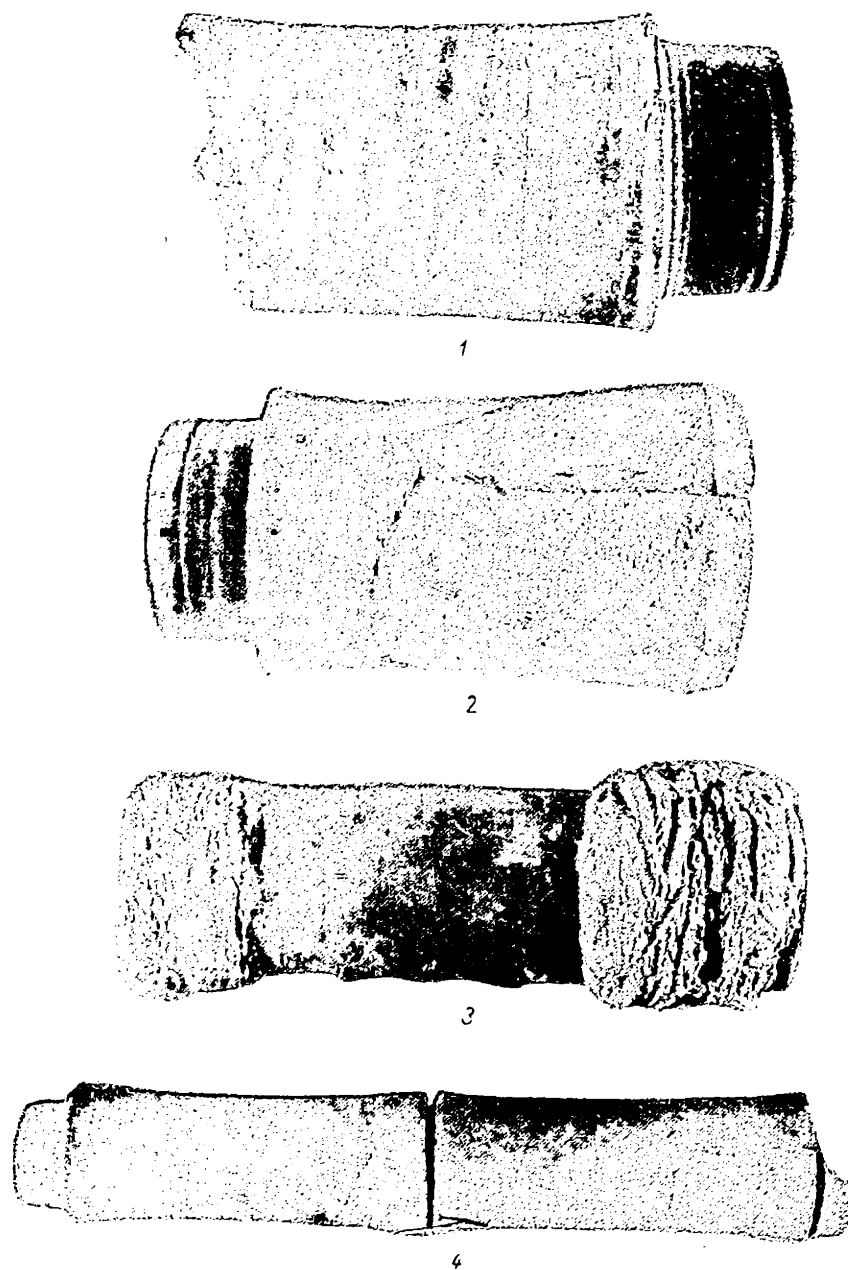

Fig. 16. — Olane pentru conducte de apă din secolul al XVIII-lea: str. N. Bălcescu nr. 7 (1-2); Piața Cuza Vodă (4); str. Ștefan cel Mare nr. 46 (3) (1 = circa 1/2; 2 = circa 3/11; 3 = circa 2/7; 4 = circa 2/11).

În cuptor se ardeau la roșu conducte pentru apă (fig.16/1,2).

În umplutura prăbușirii cuptorului s-au găsit oale, căni, ulcioare, străchini cu sau fără smalt și fragmente de sfeșnice cu smalt verde și galben-verzui. Unele căni sînt ornamentate cu decor incizat și pictate cu humă albă (fig.15/1), altele sînt smălțuite în verde (fig.15/4) sau pictate numai cu humă albă pe fondul roșu al vasului (fig. 15/2).

Descoperirea în diversele locuri ale orașului a acestor conducte, ca și a cuptorului de ars olane pentru conducte de apă, constituie o confirmare a știrilor referitoare la necesitatea aducerii apei potabile la Iași prin conducte. Încă din secolul al XVII-lea există mențiuni privind apa potabilă din Iași. Astfel, în 1633, Niccolo Barsi trecînd prin Iași, cu ocazia călătoriei sale în Moldova, remarcă faptul că, spre deosebire de apa din împrejurimi, cea din Iași era sărată³⁸.

Așa se explică probabil faptul că în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în timpul domniei lui Antonie Vodă Ruset, se menționează în mod special aducerea apei de departe, pe olane³⁹.

În secolul al XVIII-lea preocuparea pentru aprovizionarea cu apă a tîrgului Iași este în atenția ocîrmuirii. Astfel, în timpul domniei lui Grigore Ghica, mai ales în 1729—1731 se fac cișmele în Iași și se aduce apă pe olane⁴⁰. Și nu este întîmplătoare afirmația lordului Baltimore, exagerată într-o oarecare măsură, în descrierea Iașului din anul 1764, că apa de băut se aducea din munți pe olane⁴¹. Zece ani mai tîrziu, în timpul domniei lui Grigore Ghica, se iau din nou măsuri pentru îmbunătățirea aprovizionării cu apă a orașului⁴². O dovadă în plus sînt și cișmelele monumente istorice de la poarta palatului Moruzi (Institutul de medicină) și de la porțile mănăstirilor Golia și Sf. Spiridon, datînd din secolul al XVIII-lea.

În secolul al XVIII-lea, orașul se dezvoltă din punct de vedere teritorial, cuprinzînd terasa medie în întregime. Dovadă sînt descoperirile din străzile N.Bălcescu și Sărărie.

Astfel, în str. Sărărie nr. 7 (24), pe locul Școlii financiare, cu ocazia construirii noului local, au fost descoperite resturile unor locuințe de suprafață datate cu o monedă turcească de argint de la Osman al III-lea (1754—1757). Aici s-au găsit numeroase vase întregi și întregibile ca străchini, oale, farfurii cu smalt policrom, căni și ulcioare.

În ceea ce privește activitatea comercială desfășurată în tîrgul Iași, este deosebit de importantă descoperirea unor tezaure monetare de aur și argint din secolul al XVIII-lea.

Astfel, la biserica Sf. Sava, str. C. Negri nr. 44 (25), s-a descoperit în zidul unui contrafort un tezaur compus din 22 de monede austriece de aur și una de argint, emise între 1721 și 1772.

Un alt tezaur a fost descoperit în iunie 1959 lîngă blocul Braunștein în str. Ștefan cel Mare, colț cu Piața Unirii (26), în timpul lucrărilor de escavare pentru fundația unui bloc de locuințe. Din tezaur, 173 de piese au intrat imediat în posesia muzeului, iar

Fig. 17. — Sticlă de import din secolul al XVIII-lea : str. Ștefan cel Mare nr. 12—28 (circa 3/7).

³⁸ C. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, Paris-Bucarest, 1925, p. 25.

³⁹ I. Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., București, 1955, p. 147; Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, 1662—1711*, în *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, București, 1878, vol. II, p. 14.

⁴⁰ I. Neculce, *op. cit.*, p. 341. Inscriptia din 1731 pusă la cișmeaua mănăstirii Sf. Spiridon se află la Muzeul de istorie a Moldovei.

⁴¹ *Arhiva istorică a României*, an. I, nr. 23, ianuarie 1865, p. 184.

⁴² N. Iorga, *Studii și documente*, V, București, 1903, p. 62.

alte în număr de 56 au fost recuperate cu ocazia cercetărilor la fața locului, când s-au stabilit și condițiile de găsimă.

În total au fost recuperate 229 de monede de argint din secolele XVI—XVIII, dintre care 33 poloneze, 19 ungurești, 1 prusiană, 89 turcești, 57 tătarăști și 30 uzate, neidentificabile.

În stadiul actual al cercetărilor nu se pot preciza cauzele care au dus la îngroparea tezaurului și nici evenimentele social-politice care au determinat acțiunea respectivă.

Deocamdată prezintă importanță faptul că pe teritoriul orașului Iași, în perimetrul vechiului târg feudal, au început a se descoperi și tezaure monetare de argint, care, cercetate metodic, vor aduce o contribuție la precizarea unor amănunte privind circulația monetară în Moldova, și mai ales în târgul Iași, la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Încheind prezentarea rezultatelor obținute prin cercetările de suprafață și, în unele cazuri, prin săpături de salvare, nu putem trece cu vederea importanțele descoperiri de la Curtea domnească din Iași din vara anului 1960, unde s-au efectuat săpături metodice, rezultatele obținute fiind comunicate într-un raport preliminar⁴³, deoarece privesc în ansamblu constituie o dovadă edificatoare a întregului proces de dezvoltare a așezării feudale de aici.

Recentele descoperiri sînt în măsură, deocamdată destul de limitată, să arunce o lumină nouă și asupra dezvoltării forțelor de producție și a diviziunii sociale a muncii, deoarece diversitatea construcțiilor și bogăția diferitelor materiale arheologice dovedesc cu prisosință acest lucru. Existența unui număr mare de meșteșugari, diferențiați pe specialități, este documentată în majoritatea descoperirilor descrise mai sus.

Prezența lor în spațiul inițial de formare a orașului Iași în epoca feudală constituie o condiție esențială în constituirea unei așezări de tip orașenesc.

Descoperirea resturilor de construcții, semibordeie, locuințe de suprafață din birne cu pereții tencuiți, sau a diverselor construcții din piatră și cărămidă cu caracter laic sau bisericesc, și îndeosebi a Curții domnești, care în faza inițială datează de la începutul secolului al XV-lea, atestă prezența pe teritoriul târgului Iași a numeroși lemnari, dulgheri, zidari și cărămidari.

La aceasta se adaugă și alte ramuri ale diverselor meșteșuguri, cum sînt fierarii și lăcătușii, producători de diverse obiecte de fier, sau olarii specializați în producerea ceramicii de uz casnic, a ceramicii decorative, a olanelor pentru conducte de apă, a țiglelor pentru acoperiș și a plăcilor pavimentare. Un loc de frunte le revine negustorilor care vindeau pe piața Iașului ceramica de lux de factură sud-dunăreană și orientală, observîndu-se, începînd cu secolul al XVII-lea, o abundență de material ceramic de lux și alte obiecte de import, dintre care nu lipsește sticla.

Astfel, datorită în primul rînd existenței unei numeroase pături de meșteșugari, așezarea feudală numită Iași, aflată la încrucișarea unor foarte importan-

⁴³ Al. Andronic, M. Dinu și Eug. Neamțu, *Șantierul arheologic Iași. Raport preliminar asupra săpăturilor din anul 1960*, în *Materiale*, X (în pregătire). Ruinele vechii Curții domnești, intrate în perimetrul Centrului

de vară din Iași, au fost conservate prin construirea unui planșeu de beton. Pe locul respectiv urmează să se amenajeze un muzeu special.

te căi comerciale, avînd în același timp și o puternică centură de așezări rurale dependente din punct de vedere economic de acest centru, s-a dezvoltat din punct de vedere social-economic și cultural cu începere din secolele XIV — XV, o dată cu transformarea sa într-un centru urban, așa cum rezultă și din descoperirile arheologice recente.

Dezvoltîndu-se treptat din nucleul său inițial, Iași, *Iaski-torg* din lista vechilor orașe moldovenesti alcătuită la sfîrșitul secolului al XIV-lea și intrată în componența *Listei orașelor vechi rusești îndepărtate și apropiate*⁴⁴ din *Cronica Ia Novgorodului*⁴⁵, a devenit în cursul secolului al XV-lea un important centru meșteșugăresc și comercial.

Procesul de dezvoltare orășenească a putut fi accelerat în condițiile feudalismului cristalizat după întemeierea statului feudal și de existența în acest centru a unei curți domnești. Fenomenul a fost observat și urmărit cu o deosebită claritate pentru viața orășenească a Sucevei, unde se constată că procesul de urbanizare are loc aici tocmai la sfîrșitul secolului al XIV-lea, îndeosebi în vremea lui Petru Mușat, ca urmare a creșterii numărului meșteșugarilor⁴⁶.

Curtea domnească de la Iași, menționată în izvoarele scrise cu începere din prima jumătate a secolului al XV-lea și documentată în aceeași vreme pe cale arheologică, prin specificul său ca instituție feudală, a contribuit la grăbirea procesului de unificare a diverselor piețe locale, mărunte și fărîmițate, accelerînd și pe cale militaro-administrativă procesul de încheiere a centrului economic existent aici.

Îmbinarea celor două elemente care au generat în feudalism majoritatea centrelor urbane, diviziunea socială a muncii (existența meșteșugarilor în primul rînd și a negustorilor în al doilea rînd) și exploatarea feudală (interesul clasei dominante de a-și subordona întreaga activitate economică în vederea satisfacerii cerințelor proprii), a dus treptat la dezvoltarea tîrgului Iași în decursul secolelor XV—XVII, transformîndu-l în cel mai important centru economic al Moldovei, devenit în cele din urmă și capitala statului feudal moldovenesc.

Sesizarea tuturor etapelor de dezvoltare a așezării urbane Iași este posibilă și pe baza documentelor scrise, însă adevărata cunoaștere a vieții social-economice, a transformărilor concrete, poate fi posibilă cu deosebire pe baza materialului arheologic, mărturie vie a muncii făuritorilor de bunuri materiale, adevărații făuritori ai istoriei.

În acest sens, cercetarea arheologică în continuare a teritoriului orașului Iași se impune cu atît mai mult, cu cît devine mai evidentă necesitatea obținerii tuturor datelor menite să contribuie la rezolvarea cu succes a problemelor referitoare la nașterea vieții urbane în evul mediu pe teritoriul orașului Iași și în întreaga Moldovă.

În stadiul actual al cercetărilor și în limita materialului arheologic descoperit, s-a putut documenta o locuire neîntreruptă, începînd cu secolul al XIV-lea

⁴⁴ M. N. Tihomirov, *Список русских городов дальних и ближних*, în *ИЗ.*, vol. 40, Moscova, 1956, p. 214 și urm.

⁴⁵ *Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов*, sub redacția lui A. N. Nasonov, Moscova-Leningrad, 1950, p. 475—477.

⁴⁶ M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieții orășenești la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1, 1960, p. 112 și urm.

în nucleul inițial al târgului Iași, și nu este exclusă posibilitatea ca în cursul viitoarelor lucrări edilitare și de sistematizare ale orașului Iași, în spațiul amintit mai sus, să se ajungă la importante descoperiri, care să contribuie la lămurirea principalelor probleme ale începuturilor vieții urbane pe aceste locuri.

AL. ANDRONIC și EUG. NEAMȚU

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА ЯССЫ В 1956—1960 гг.

РЕЗЮМЕ

Начиная с 1950 г. на территории города Яссы и в его окрестностях были произведены археологические разведочные исследования, шурфовки и раскопки, которые выявили ценный материал относительно первоначальных населенных центров и их развития во времени и пространстве. Таким образом стало возможным установить в общих чертах этапы развития древнего сельского поселения Яссы, превратившегося постепенно в поселение городского типа, как это доказывают остатки материальной культуры, найденные в особенности на нижней террасе реки Бахлуй, в участке между Центральным рынком, церковью Св. Лазаря и местом древнего Княжеского Двора, где теперь находится Дворец культуры.

Исследования на территории города Яссы продолжались и в 1956—1960 гг. с целью установить новые данные о первоначальном ядре средневекового города и в особенности о направлении его развития в феодальный период. Эти исследования, произведенные в 26 пунктах, выявили ряд находок, относящихся к первобытнообщинному строю (Доукутени В и Латен), началу эпохи переселения народов (IV в.н.э.) и феодальному периоду (XIV—XVIII вв.) (рис. 1).

Из анализа найденного археологического материала следует, что нижняя терраса реки Бахлуй была густо заселена, начиная с эпохи развитого неолита и до наших дней. Так, в этом участке заметно интенсивное обитание, особенно документированное на участке старых Княжеских Дворов, где впервые нашли следы поселения фазы доукутени (рис. 2/1—4). Тогда же установили, что и восточный край этой террасы был густо заселен и в фазе Кукутени В, о чем свидетельствуют многочисленные остатки площадок и расписная керамика (рис. 2/5—10).

Недавние исследования внесли ценный вклад в изучение первоначального ядра города Яссы. Особенно убедительны наблюдения, сделанные во время раскопок 1958 г. в связи с постройкой жилищного комплекса на улице Штефан чел Маре № 12—28. Здесь был отсждествлен жилищный комплекс конца XIV в. — начала XV в., датированный на основании разброанного клада анэпиграфических медных монет чеканки Александра Доброго.

Вскрытый жилищный горизонт подтверждает предположение, что первоначальное ядро города Яссы охватывало и западную сторону нижней террасы р. Бахлуй. Таким образом, старое ядро феодального поселения находится в участке, ограниченном нынешним перекрестком ул. Штефан чел Маре и ул. Хория, линией, идущей к Центральному рынку в направлении улиц К. Негри, от Центрального рынка к церкви Св. Лазаря и затем к Дворцу культуры, а отсюда к западному склону нижней террасы р. Бахлуй, в направлении ул. Штефан чел Маре за Митрополией, поскольку на нынешнем этапе исследований, именно здесь обосновано непрерывное обитание, начиная с XIV в. и до наших дней.

В этом смысле убедителен найденный археологический материал, среди которого выделяется многочисленная разнообразная керамика XIV в. (рис. 3/1—6), XV в. (рис.

5/1—4), XVI в. (рис. 5/5—9; рис. 7/2,7) и особенно XVII в. (рис. 7/1,3—6,8; рис. 8/1—8); глазурованные и неглазурованные терракоты XV в. (рис. 6), XVI—XVIII вв. (рис. 9/3—5; 10/1—8; 11/1—5); глиняные водопроводные трубы XVIII в. (рис. 16); разнообразной формы подсвечники (рис. 13/1—4,6); курительные трубки (рис. 14/1—5) и серо-черная керамика, украшенная снаружи зубчатым колесиком (рис. 12/1—8), тоже XVIII в. К этому добавляются и привозные изделия, как декоративные плиты типа Кутахия (рис. 9/1), турецкая керамика (рис. 9/2) XVII в. или стеклянные предметы (рис. 17) XVIII в.

В то же время последние находки могут пролить новый свет на развитие производительных сил и общественное разделение труда, так как разнообразие построек и обнаруженного археологического материала это с достоверностью доказывают. Существование многочисленных специализированных ремесленников обосновано в большинстве открытий. Их наличие в первоначальном ядре города Яссы в феодальную эпоху является существенным условием создания поселения городского типа.

Таким образом, благодаря прежде всего существованию многочисленной прослойки ремесленников, феодальное поселение Яссы, расположенное на перекрестке очень важных торговых путей, окруженное в то же время многочисленными сельскими поселениями, экономически зависящими от этого центра, смогло стать поселением городского типа в ходе длительного социально-экономического процесса, завершившегося, по всей вероятности, к середине XIV века.

Постепенно развиваясь из своего первоначального ядра, границы которого авторам удалось установить с некоторой приблизительностью на основании находок 1952—1960 гг., Яссы стали в течение XV в. значительным торговым и ремесленным центром.

На ускорение процесса городского развития в условиях развитого феодализма, после создания феодального государства, могло влиять и существование Княжеского Двора в этом центре.

Сочетание двух элементов, которые в эпоху феодализма обусловили образование большинства городских центров — общественное разделение труда (существование, во-первых, ремесленников и, во-вторых, купцов) и феодальная эксплуатация (стремление господствующего класса подчинить всю экономическую деятельность удовлетворению собственных потребностей) — постепенно привело к развитию города Яссы, в течение XV—XVII вв. превратившегося в важнейший экономический центр, ставший впоследствии столицей молдавского феодального государства.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Карта археологических находок на территории города Яссы в 1956—1960 гг. (I = первобытнообщинный строй; II = начало эпохи переселения народов; III = феодальный строй; IV = клады; V = погребения). 1, ул. Палат, 1; 2, ул. Анастасие Пану; 3, ул. Штефан чел Маре, 12—28; 4, ул. К. Негри, 29; 5, ул. Филимон Сырбу, 7; 6, ул. Куза Вода, 35; 7, ул. Елена Домна, 19; 8, ул. Хория, 1; 9, ул. Фр. Энгельс, 30; 10, ул. Куза Вода, 10; 11, ул. Куза Вода, 16; 12, перекресток ул. Куза Вода и ул. Данку; 13, ул. Штефан чел Маре, 35; 14, ул. Штефан чел Маре, 46; 15, ул. Штефан чел Маре, 62; 16, ул. П. Стойка, 17, площадь Г. Димитров; 18, ул. Октав Ботез, 5; 19, ул. В. Александри, 9; 20, ул. Сэвеску, 13; 21, ул. Дж. Энеску; 22, площадь Куза Вода; 23, ул. Н. Балческу, 7; 24, ул. Сэрарие 7; 25, ул. К. Негри, 44; 26, перекресток ул. Штефан чел Маре с площадью Пяца Унирий. (Цифры на карте соответствуют цифрам в тексте, помещенным в скобки).

Рис. 2. — Черепки керамики эпохи неолита. Ул. Палат, 1: Докукутени (1—4) и Кукутени В (5—10). (1 = пригл. 5/6; 2—4 = пригл. 4/5; 5, 9—10 = пригл. 3/4; 6 = пригл. 3/5; 7—8 = пригл. 2/3).

Рис. 3. — Черепки керамики XIV в. Ул. Палат, 1 (1—2); ул. Штефан чел Маре, 12—28 (3—6). (1—2 = пригл. 1/1; 3—6 = пригл. 2/3).

Рис. 4. — Садовый нож и железный шлак, относящиеся к XV в.; ул. Штефан чел Маре, 12—28.

Рис. 5. — Черепки керамики XV—XVI вв. Ул. Палат, 1: XV век (1); ул. Штефан чел Маре, 12—28: XV век (2—4); XIV век (5—6); ул. Филимон Сырбу, 7: XVI век (7—9). (1 = пригл. 4/7; 2 = пригл. 1/2; 3—6 = пригл. 2/3; 7 = пригл. 1/1; 8—9 = пригл. 2/3).

Рис. 6. — Глазурованная терракота XV в. Ул. К. Негри, 29.

Рис. 7. — Черепки керамики XVI—XVII вв. Ул. Штефан чел Маре, 12—28; XIV век (2, 7), XVII век (1, 3—6, 8). (1 = пригл. 4/7; 2—3, 8 = пригл. 2/3; 4—5, 7 = пригл. 3/5; 6 = пригл. 4/5).

Рис. 8. — Черепки керамики XVII—XVIII вв. XVII век: ул. Куза Вода, 35 (1—2); ул. Куза Вода, 10 (6—7); ул. Штефан чел Маре, 12—28 (4, 8); XVII—XVIII вв.: ул. Октав Ботез, 5 (3, 5). (1—4 = пригл. 2/3; 5—7 = пригл. 4/5; 8 = пригл. 3/5).

Рис. 9. — Черепки керамики XVII в. Ул. Куза Вода, 10 (5); ул. Палат, 1 (1, 3); ул. Штефан чел Маре, 12—18 (2, 4).

Рис. 10. — Терракоты XVI—XVIII вв. Ул. А. Пану: XVI век (2), XVII век (8); ул. Штефан чел Маре, 12—28: XVII век (1, 3—4, 6, 7), XVIII век (5). (1, 6 = пригл. 3/7; 2, 5, 7 = пригл. 3/5; 3 = пригл. 5/9; 4, 8 = пригл. 4/7).

Рис. 11. — Терракоты XVII—XVIII вв. Ул. Октав Ботез, 5; XVII век (1—4), XVIII век (5).

Рис. 12. — Черепки керамики XVIII в. Ул. Штефан чел Маре, 12—28 (1—8). (1—3, 7 = пригл. 4/5; 4 = пригл. 3/4; 5, 8 = пригл. 2/3; 6 = пригл. 3/5).

Рис. 13. — Предметы керамики XVIII в. Ул. Василе Александри, 9 (4); ул. Куза Вода, 10 (1); ул. Штефан чел Маре, 12—28 (2—3, 5—7). (1—3 = пригл. 1/2; 4 = пригл. 3/5; 5 = 1/1; 6 = пригл. 2/3; 7 = пригл. 4/5).

Рис. 14. — Курительные трубки XVIII в. Ул. Октав Ботез, 5 (3); ул. Савеску, 13 (4); ул. Штефан чел Маре, 46 (1, 2, 5).

Рис. 15. — Керамика XVIII в. Ул. Н. Балческу, 7 (1—2, 4); ул. Штефан чел Маре, 12—28 (3). (1—2 = пригл. 2/3; 3 = пригл. 3/9; 4 = пригл. 5/7).

Рис. 16. — Глиняные водопроводные трубы XVIII в. Ул. Н. Балческу, 7 (1—2); площадь Куза Вода (4); ул. Штефан чел Маре, 46 (3). (1 = пригл. 1/2; 2 = пригл. 3/11; 3 = пригл. 2/7; 4 = пригл. 2/11).

Рис. 17. — Импортное стекло XVIII в. Ул. Штефан чел Маре, 12—28 (пригл. 3/7).

RECHERCHES ARCHÉOLOGIQUES SUR LE TERRITOIRE DE LA VILLE DE JASSY (1956—1960)

RÉSUMÉ

A partir de 1950, le territoire de la ville de Jassy et ses environs immédiats ont fait l'objet d'une série de recherches archéologiques, consistant en reconnaissances, sondages et fouilles, qui ont donné des résultats importants concernant les premiers centres d'habitat et leur développement ultérieur. Ainsi, on a pu établir en lignes générales les étapes de développement de l'ancien établissement rural jusqu'à sa transformation en établissement de caractère urbain, grâce surtout aux restes de culture matérielle relevés sur la terrasse inférieure du Bahlui, dans l'espace compris entre les Halles centrales, l'église Saint-Lazare et l'emplacement de l'ancienne Résidence princière (actuellement occupé par le Palais Culturel).

Les recherches ont été continuées au cours des années 1956—1960, dans le but de préciser les données relatives au noyau primitif du bourg de Jassy et, surtout, aux directions suivant lesquelles s'est faite l'expansion de celui-ci au cours de l'époque féodale. Ces recherches ont amené, en 26 points, une série de découvertes concernant l'époque de la commune primitive (Précucuteni, Cucuteni B et La Tène), le début de l'époque des migrations (IVe siècle) et l'époque féodale (XIVe — XVIIIe siècles) (fig. 1).

Il résulte de l'analyse des matériaux archéologiques recueillis que, depuis le bas-néolithique jusqu'à nos jours, la terrasse inférieure du Bahlui n'a jamais cessé d'être bien peuplée. Dans ce secteur, des vestiges d'une vie intense ont été relevés surtout sur l'emplacement de l'ancienne Résidence princière, où l'on a découvert pour la première fois les traces d'un établissement datant de la phase Précucuteni (fig. 2/1—4). De même, les restes de planchers et la céramique peinte exhumés dans le secteur oriental de la terrasse du Bahlui témoignent de la vie intense qui s'y est déroulée au cours de la phase Cucuteni B (fig. 2/5—10).

Les recherches des dernières années ont permis de recueillir des données des plus précieuses sur le noyau initial de la ville de Jassy. Il faut mentionner en premier lieu les observations faites en 1958, lors des excavations pratiquées en vue de la construction d'un immeuble, 12—28 rue Ștefan cel Mare. On a identifié en ce point un ensemble d'habitation de la fin du XIVe siècle — début du XVe siècle, daté grâce à un trésor de monnaies en bronze anépigraphe émises sous le prince Alexandre le Bon. Le niveau d'habitat que l'on y a

découvert permet de supposer que le versant occidental de la terrasse du Bahlui était également inclus dans le noyau primitif du bourg de Jassy. L'emplacement de celui-ci était ainsi circonscrit par une ligne joignant les points suivants : l'angle des rues Ștefan cel Mare et Horia, les Halles centrales à hauteur de la rue Costache Negri, l'église Saint-Lazare, le Palais Culturel, le versant occidental de la terrasse inférieure du Bahlui dans l'axe de la rue Ștefan cel Mare et jusqu'au delà du Palais Métropolitain. Une habitation ininterrompue est attestée dans toute cette zone, depuis le XIVe siècle jusqu'à nos jours, grâce à un matériel archéologique aussi varié qu'abondant.

A cet égard, les auteurs mentionnent en premier lieu la céramique du XIVe siècle (fig. 3/1—6), du XVe siècle (fig. 5/1—4), du XVIe siècle (fig. 5/5—9; 7/2—7) et surtout du XVIIe siècle (fig. 7/1, 3—6, 8; 8/1—8) des plaques en terre cuite, émaillées ou non émaillées, du XVe siècle (fig. 6) et des XVIe — XVIIIe siècles (fig. 9/3—5); 10/1—8; 11/1—5); des tuiles creuses pour canalisations du XVIIIe siècle (fig. 16), des chandeliers de formes variées (fig. 13/1—4, 6), des pipes (fig. 14/1—5) et de la céramique gris-noir avec décor exécuté à l'aide d'une roulette dentée, également du XVIIIe siècle (fig. 12/1—8). A ces matériaux, il convient d'ajouter certains objets d'importation, tels que des plaques décoratives du type Kutahya (fig. 9/1), de la céramique turque (fig. 9/2) du XVIIe siècle ou des objets en verre (fig. 17) du XVIIIe siècle.

Par ailleurs, les données fournies par une série de découvertes récentes permettent de mieux comprendre les problèmes liés au développement des forces de production et à la division sociale du travail. Il faut mentionner en premier lieu celles qui établissent l'existence d'une multitude de spécialisations de métiers, données particulièrement intéressantes, car ces éléments constituent un facteur essentiel dans la genèse des villes au moyen âge.

C'est, en effet, grâce — en premier lieu — à l'existence de cette couche sociale que l'établissement de l'époque féodale de Jassy, placé au carrefour d'importantes voies commerciales et entouré d'une large ceinture d'établissements ruraux dépendant économiquement de lui, a pu, à la suite d'un processus social et économique prolongé, selon toutes les probabilités, jusque vers le milieu du XIVe siècle, devenir un établissement de type urbain.

A partir du noyau primitif, que les découvertes des années 1952—1960 ont permis aux auteurs de délimiter plus ou moins exactement, on voit Jassy se transformer au cours du XVe siècle en un établissement de type urbain.

Dans la phase de cristallisation du féodalisme qui a suivi la création de l'Etat féodal, ce processus de transformation aura pu être accéléré par l'existence de la Résidence princière.

On retrouve dans l'histoire de la ville de Jassy les deux éléments dont la combinaison a suscité, à l'époque féodale, la naissance de la plupart des centres urbains : la division sociale du travail, qui se traduit par l'existence d'artisans d'abord et de marchands ensuite et l'exploitation féodale, consistant dans la volonté de la classe dominante de subordonner toute l'activité économique à la satisfaction de ses propres besoins. Ce sont ces éléments qui expliquent le développement du bourg de Jassy aux XVe — XVIIe siècles, en en faisant le centre économique le plus important et, finalement, la capitale de l'Etat féodal moldave.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Carte des découvertes archéologiques faites sur le territoire de la ville de Jassy entre 1956 et 1960 (I = époque de la commune primitive; II = début de l'époque des migrations; III = époque féodale; IV = trésors; V = tombes).

1. 1, rue Palat; 2. rue Anastasie Panu; 3. 12—28, rue Ștefan cel Mare; 4. 29, rue C. Negri; 5. 7, rue Filimon Sirbu; 6. 35, rue Cuza Vodă; 7. 19, rue Elena Doamna; 8. 1, rue Horia; 9. 30, rue Fr. Engels; 10. 10, rue Cuza Vodă; 11. 16, rue Cuza Vodă; 12. Angle des rues Cuza Vodă et Dancu; 13. 35, rue Ștefan cel Mare; 14. 46, rue Ștefan cel Mare; 15. 62, rue Ștefan cel Mare; 16. Rue P. Stoica; 17. Place

Gh. Dimitrov; 18. 5, rue Octav Botez; 19. 9, rue Vasile Alecsandri; 20. 13, rue Săvescu; 21. Rue G. Enescu; 22. Place Cuza Vodă; 23. 7, rue N. Bălcescu; 24. 7, rue Sărări; 25. 44, rue C. Negri; 26. Angle de la rue Ștefan cel Mare et de Piața Unirii (Les chiffres de la carte correspondent à ceux entre parenthèses du texte).

Fig. 2. — Fragments céramiques néolithiques.

1, rue Palat : Prăcucuteni (1-4) et Cucuteni B (5-10). (1 = env. 5/6; 2-4 = env. 4/5; 5, 9-10 = env. 3/4; 6 = env. 3/5; 7-8 = env. 2/3).

Fig. 3. — Fragments céramiques du XIVe siècle.

1, rue Palat (1-2); 12-28, rue Ștefan cel Mare (3-6) (1-2 = env. 1/1; 3-6 = env. 2/3).

Fig. 4. — Couteau de jardinage et déchets de fer du XVe siècle : 12-28, rue Ștefan cel Mare.

Fig. 5. — Fragments céramiques des XVe — XVIe siècles.

1, rue Palat : XVe siècle (1); 12-28, rue Ștefan cel Mare : XVe siècle (2-4); XVIe siècle (5-6); 7, rue Fillmon Strbu : XVIe siècle (7-9) (1 = env. 4/7; 2 = env. 1/2; 3-6 = env. 2/3; 7 = env. 1/1; 8-9 = env. 2/3).

Fig. 6. — Terre cuite émaillée du XVe siècle. 29, rue C. Negri.

Fig. 7. — Fragments céramiques des XVIe — XVIIe siècles. 12-28, rue Ștefan cel Mare; XVIe siècle (2,7); XVIIe siècle (1, 3-6, 8) (1 = env. 4/7; 2-3, 8 = env. 2/3; 4-5, 7 = env. 3/5; 6 = env. 4/5).

Fig. 8. — Fragments céramiques des XVIIe — XVIIIe siècles. XVIIe siècle : 35, rue Cuza Vodă (1-2); 10, rue Cuza Vodă (6-7); 12-28, rue Ștefan cel Mare (4,8); XVIIIe — XVIIIe siècles : 5, rue Octav Botez (3,5) (1-4 = env. 2/3; 5-7 = env. 4/5; 8 = env. 3/5).

Fig. 9. — Fragments céramiques du XVIIe siècle. 10, rue Cuza Vodă (5); 1, rue Palat (1, 3); 12-28, rue Ștefan cel Mare (2,4).

Fig. 10. — Terre cuite des XVIe — XVIIe siècles. Rue A. Panu : XVIe siècle (2), XVIIe siècle (8); 12-28, rue Ștefan cel Mare : XVIIe siècle (1, 3-4, 6, 7), XVIIIe siècle (5) (1, 6 = env. 3/7; 2, 5, 7 = env. 3/5; 3 = env. 5/9; 4, 8 = env. 4/7).

Fig. 11. — Terre cuite des XVIIe — XVIIIe siècles. 5, rue Octav Botez : XVIIe siècle (1-4), XVIIIe siècle (5).

Fig. 12. — Fragments céramiques du XVIIIe siècle. 12-28, rue Ștefan cel Mare (1-8) (1-3, 7 = env. 4/5; 4 = env. 3/4; 5,8 = env. 2/3; 6 = env. 3/5).

Fig. 13. — Objets céramiques du XVIIIe siècle.

9, rue Vasile Alecsandri (4); 10, rue Cuza Vodă (1); 12-28, rue Ștefan cel Mare (2-3, 5-7) (1-3 = env. 1/2; 4 = env. 3/5; 5 = 1/1; 6 = env. 2/3; 7 = env. 4/5).

Fig. 14. — Pipes du XVIIIe siècle.

5, rue Octav Botez (3); 13, rue Săvescu (4); 46, rue Ștefan cel Mare (1-2, 5).

Fig. 15. — Céramique du XVIIIe siècle.

7, rue N. Bălcescu (1-2, 4); 12-28, rue Ștefan cel Mare (3) (1-2 = env. 2/3; 3 = env. 3/9; 4 = env. 5/7).

Fig. 16. — Tuiles creuses pour canalisations du XVIIIe siècle.

7, rue N. Bălcescu (1-2); place Cuza Vodă (4); 46, rue Ștefan cel Mare (3) (1 = env. 1/2; 2 = env. 3/11; 3 = env. 2/7; 4 = env. 2/11).

Fig. 17. — Verrerie d'importation du XVIIIe siècle. 12-28, rue Ștefan cel Mare (env. 3/7).

NOTE

DOUĂ VASE PICTATE DIN GRUPUL HORODIȘTEA-FOLTEȘTI DESCOPERITE ÎN RAIONUL IAȘI

Printre descoperirile arheologice întâmplătoare din ultimii ani în raionul Iași se numără și două vase din grupul Horodiștea-Foltești, dintre care unul de la Bălteni (com. Probota), iar al doilea din vile de la Vișan, în apropiere de Iași.

a) Vasul de la Bălteni.

În timpul unei cercetări de suprafață în lungul teraselor Prutului s-a achiziționat de la locuitorul Ilie Davalciuc din Bălteni un vas de mărime mijlocie, găsit de el în 1956 cu ocazia săpării unor gropi pentru plantatul viei (fig. 1)

Printr-o recunoaștere pe teren s-a stabilit că locul descoperirii se află pe o treaptă de alunecare, desprinsă din muchia terasei Prutului, care poartă denumirea de „Dealul Unchetea”. Acesta este o suprafață plană de formă trapezoidală, cu laturi rîpoase spre sud și est, situată pe partea stîngă a șoselei Iași-Bivolari, în dreptul unui șipot, la circa 200 m sud de marginea satului. Pe toată suprafața cercetată s-au găsit doar cîteva mici fragmente ceramice, lipituri de pereți calcinați și bucăți mici de zgură.

Din relatările descoperitorului rezultă că în timpul săpăturii, dînd peste lipituri și cioburi, a lărgit și a adîncit groapa în care, la adîncimea de circa 1 m, s-a ivit vasul aproape intact, zăcînd în poziție normală, cu o ușoară înclinare spre vest. În interiorul vasului a găsit doar cenușă, acoperită de o depunere de sol negru.

Deși săpat cu oarecare atenție, vasul a primit totuși cîteva lovituri, care i-au distrus jumătate din margine, provocîndu-i și unele așchieri la suprafață.

Acest vas, de formă globulară, înalt de 0,152 m, are marginile subțiate și slab răsfrînte în afară, gîtul scund, umerii ușor ridicați și rotunjiți, fundul îngust, plat și neprofilat și este lucrat dintr-o pastă fină și uniform arsă, de culoare gălbuie-roșcată, asemănătoare cu aceea a vaselor din faza Cucuteni B. La exterior el este acoperit cu o angobă gălbuie, peste care s-a aplicat un decor geometric trasat cu o culoare brună-negricioasă cu reflexe violacee. Decorul desfășurat pe corpul vasului este delimitat de cîte o bandă din două linii orizontale, dintre care cea de la partea superioară este dublată de cîte o linie în zigzag. Pe părțile neștirbite

ale vasului, atât la interior cât și la exterior, se observă urme dintr-o dungă de culoare brună-roșcată.

Zona decorului este împărțită prin câte două benzi de dungi verticale, aproape paralele, în trei câmpuri, dintre care unul central și două laterale, seg-

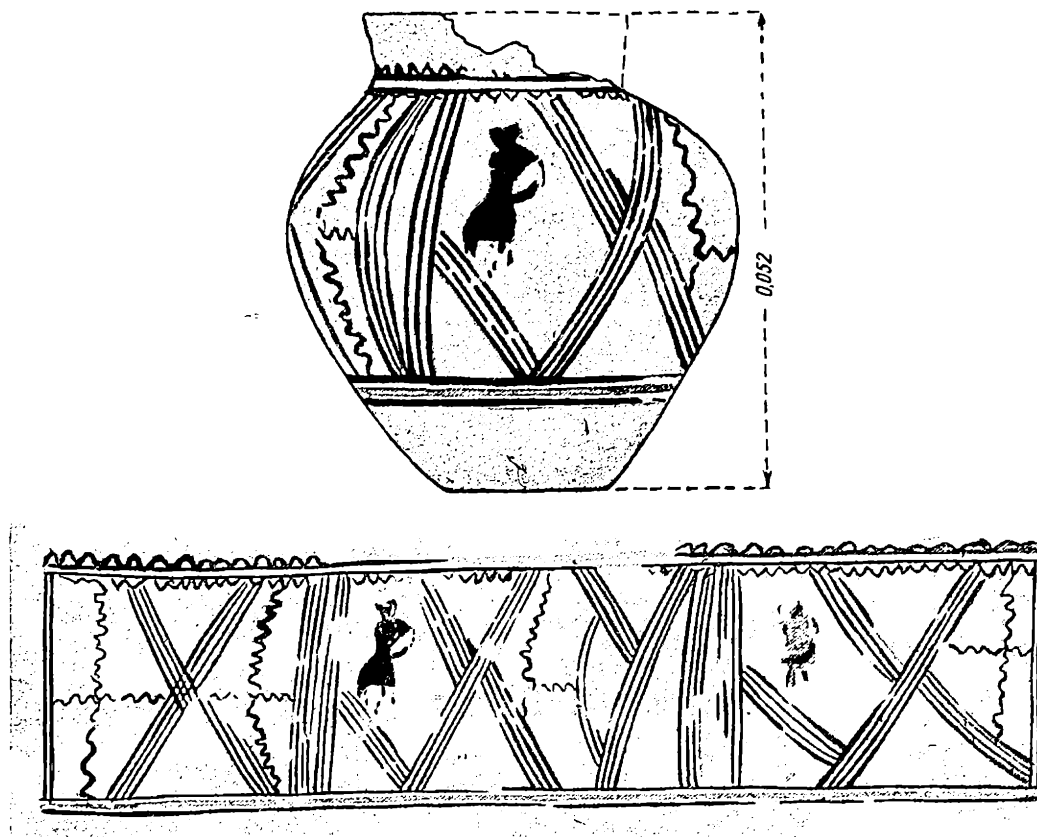

Fig. 1. — Bălteni. Vas pictat de tip Horodiștea-Foltești.

emntate prin benzi de dungi oblice care se întretaie ca pe vasele din așezarea de la Horodiștea¹ sau din mormintele de la Vîhvatînți². În spațiile libere ale câmpurilor, care au forme geometrice variate, sînt cuprinse arcuri de cerc, linii șerpuite verticale sau arcuite și îndeosebi reprezentări de figuri omenеști. Acestea din urmă, dispuse în spațiul din extremitatea stîngă a câmpurilor central și lateral stîng, se caracterizează prin schematismul lor, fiind reprezentate prin două triunghiuri pline, cu vîrfurile opuse și parțial suprapuse. Deasupra umerilor ușor înclinați ai reprezentării din câmpul central se pot urmări trăsăturile culorii care conturează capul sub forma unui disc rotund. Brațul stîng, arcuit și îndepărtat de corp, este adus pe șold; celui drept nu i se poate determina poziția, pictura fiind ștearsă în dreptul lui. Deși trăsăturile picioarelor sînt neclare, totuși cele

¹ Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Horodiștea sur le Pruth*, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 133, 136, fig. 5/6.

² T. S. Passek, *Итоги работ в Молдавии в области первобытной археологии*, în *KS*, 56, 1954, p. 84, fig. 40, 2.

cîteva urme de culoare par să indice că acestea se sprijineau pe una dintre benzile oblice de lîngă banda verticală. În schimb, la reprezentarea din cîmpul lateral stîng, prost conservată, se pot urmări vag cele două triunghiuri care alcătuiesc trunchiul, o parte din gît, și probabil, părți din membrele inferioare, indicate prin cîte două linii paralele. Celelalte detalii sînt șterse. După urmele de pictură se poate deduce că și această reprezentare a redat o altă figură omenască stilizată, similară aceleia din cîmpul central.

Pînă în prezent se cunosc puține reprezentări antropomorfe pe vasele de la sfîrșitul neoliticului. În Moldova, reprezentări similare se întîlnesc pe unele fragmente ceramice din faza Cucuteni A-B de la Traian³. Pe acestea, reprezentarea umană care ar avea legături genetice, după cît se pare, în Extremul Orient⁴ este redată tot prin triunghiuri cu vîrfurile opuse, membrele și gîtul fiind indicate prin linii simple, iar capul printr-un disc plin.

O descoperire asemănătoare este cea de la Rjiscev de pe Niprul mijlociu, în regiunea Kiev, aparținînd fazei Cucuteni B⁵. Neînsemnatele deosebiri față de modul de reprezentare al omului de la Traian, constau doar în redarea capului printr-un cerc conturat și a membrilor inferioare îmbrăcate într-un fel de pantalon.

O altă reprezentare umană, aceea de pe vasul descoperit la Petreni în R.S.S. Moldovenească⁶, aparține de asemenea fazei Cucuteni B, deosebindu-se însă ca tehnică picturală și concepție, trunchiul omenesc fiind redat prin trei triunghiuri cu fondul estompat, suprapuse în înălțime, și două perechi de brațe, fapt care ar putea sugera reprezentarea unui cuplu. Capul este indicat tot sub forma unui disc plin, însă membrele, exagerat de lungi, sînt redată prin linii duble.

Aceeași reprezentare umană se găsește gravată pe *stella* de piatră de la Usatovo, descoperită la baza unui curgan care conținea morminte aparținînd grupului cultural Usatovo⁷.

Avîndu-se în vedere analogiile mai apropiate pentru reprezentările umane de pe vasul de la Bălteni, aparținînd grupului Horodiștea-Foltești, se poate deduce că aceste motive antropomorfe pictate, întîlnite în regiunea carpato-niproviană în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului, sînt de tradiție mai veche, ele fiind cunoscute în aria culturii Cucuteni-Tripolie încă din perioada corespunzătoare fazelor Cucuteni A-B și B⁸. Deocamdată, pe teritoriul țării noastre, asemenea motive decorative din vremea culturii Horodiștea-Foltești sînt cunoscute numai pe vasul de la Bălteni.

b) Vasul din mormîntul de la Vișan.

În 1957, cu ocazia desfundării unei mici suprafețe de teren, în curtea locuitorului Paraschiva Butnaru din satul Vișan s-au descoperit două morminte

³ Hortensia Dumitrescu, *Șantierul arheologic Traian*, în SCIV, V, 1-2, 1954, p. 43-44.; idem, *Антропоморфные изображения на сосудах из Траяна*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 31 și urm.

⁴ *Ibidem*, p. 49, notele 50 și 51, cu trimitere la J. C. Anderson, *Researches in the prehistory of the Chinese*, Stockholm, 1945, pl. 194/1 și 197/1, 2.

⁵ T. S. Passek, *Трипільська культура*, Київ, 1940, p. 67, fig. 41.

⁶ E. R. Stern, *Доисторическая греческая культура на юге России*, Труды, XIII, археологического съезда в 1905 г. в Екатеринославе, Т. I.

⁷ *Нариси стародавньої історії української Р.С.Р.*, Kiev, 1957, p. 71. Figura omenască de pe această *stella* este cu totul asemănătoare cu cele de la Traian și Rjiscev.

⁸ I. Nestor, *Activitatea șantierului de săpături arheologice Iași-Botoșani-Dorohoi*, în SCIV, I, 1950, p. 32.

de înhumăție⁹. Unul dintre aceste morminte a fost distrus aproape în întregime, cel de-al doilea însă, atrăgând atenția prin prezența unui vas de formă neobișnuită, a fost dezvelit cu mai multă grijă, putându-se reconstitui parțial condițiile lui de găsimă.

Printr-o cercetare amănunțită la fața locului s-a stabilit că punctul de descoperire este situat în apropierea unei slabe rupturi de pantă, pe o suprafață

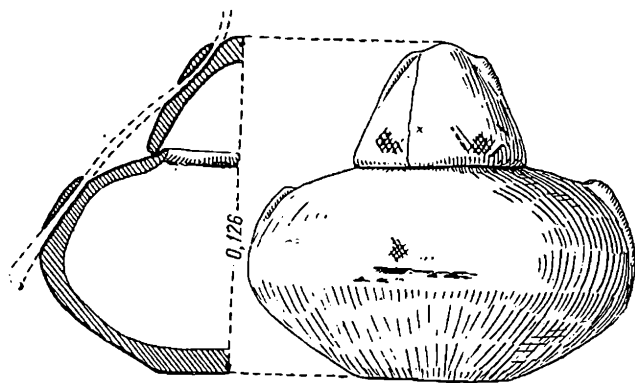

Fig. 2. — Vas de tip Horodiștea-Foltești provenind dintr-un mormânt de înhumăție de la Vișan.

ușor înclinată spre sud. Nu s-a observat nici cea mai mică urmă de tumul. Din relatările, verificate pe loc, ale persoanelor care au luat parte la săparea celor două morminte rezultă că scheletele descoperite se aflau la o adâncime de 0,40—0,45 m, în poziție întinsă, cu capul spre nord, având brațele așezate în lungul corpului. În mormântul nedistrus, în dreptul genunchiului stâng al scheletului, s-a des-

coperit un vas mic cu căpăcel, care stătea în poziție normală. Oasele celor două schelete, care fuseseră adunate și reînhumate, nu prezentau urme de vopsea roșie.

Cercetându-se via alăturată, s-au descoperit fragmente ceramice aparținând culturii Horodiștea-Foltești, precum și resturi de oase craniene umane, provenind probabil din alte morminte, distruse anterior.

Vasul descoperit în mormântul de la Vișan este lucrat dintr-o pastă fină, compactă, de culoare cărămidă și are forma unei sfere aplatizate în sensul axului vertical (fig. 2). Înălțimea lui este de 0,077 m, iar diametrul maxim de 0,125 m. Gura are diametrul de 0,047 m și este mărginită de o buză îngustă și trasă spre interior. Cele două torți de pe umerii vasului, de forma unor mici proeminențe aplatizate, sînt perforate în sens vertical. Fundul este șters, plat, îngust și lucrat cu oarecare neîngrijire.

Suprafața acestui vas, cu excepția zonei dinspre fund, a fost pictată cu o culoare brună-roșcată, prin linii întretăiate în formă de rețea și încadrate de linii mai late, brune-negrice. Din acest decor, aplicat deasupra unui *smear* gălbui, s-au păstrat doar cîteva urme, întreaga suprafață a vasului fiind răzuită de către descoperitori. Căpăcelul acestui vas, de formă conică și prevăzut cu două proeminențe alungite și perforate în sens vertical, păstrează urmele aceluiași decor pictat din linii întretăiate reticulat.

⁹ Această descoperire ne-a fost semnalată de către P. Cazacu, muzeograf principal la Muzeul de etno-

grafie din Iași.

Vasul cu capac de la Vișan prezintă analogii cu ceramica din mormîntul 20 din tumulul de la Brăilița¹⁰, precum și cu aceea din așezarea de la Foltești¹¹.

N. ZAHARIA

ДВА РАСПИСНЫХ СОСУДА ГРУППЫ ХОРОДИШТЯ-ФОЛТЕШТЬ, НАЙДЕННЫЕ В РАЙОНЕ ЯССЫ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает два расписных сосуда группы Хородиштя-Фолтешть (Городск-Усатово), случайно найденных в Бэлтени и Вишане (р-н Яссы).

Сосуд из Бэлтени, найденный в 1956 г. вместе с черепками керамики, обожженной обмазкой стен и небольшими кусками шлака, характерен своим расписным узором из косых пересекающихся полос, дуг, извилистых линий и антропоморфных схематических изображений, расположенных на трех полях, разделенных поясками из вертикальных полосок. Для узора с косыми пересекающимися линиями ближайшая аналогия встречается на керамике из поселения в Хородиштя и из погребения в Выхватинцах. Для расписных антропоморфных изображений известны более или менее близкие аналогии в расписной керамике фазы Кукутени А—В из Траяна в Молдове и в керамике, современной фазе Кукутени В, из Ржищева, расположенного в Среднем Приднестровье (Украинская ССР), и Петренах (Молдавская ССР). Такое же человеческое изображение выгравировано на каменной стеле в Усатове, относящейся к погребениям времен усатовской культуры. Учитывая более близкие аналогии человеческих изображений на сосудах в Бэлтени, принадлежащем группе Хородиштя-Фолтешть, можно заключить, что антропоморфные мотивы на расписной керамике усатовского типа, относящейся к переходной фазе от неолита к бронзовому веку, восходят к более древней традиции. Они были известны в ареале культуры Триполье-Кукутени еще в период, соответствующий фазам Кукутени А—В и В. До сих пор на территории РНР такие антропоморфные узоры времен культуры Хородиштя-Фолтешть известны лишь на сосудах из Бэлтени.

Сосуд с небольшой крышкой из Вишана, найденный в 1957 г. в погребении с труположением, отличается как формой, так и расписным узором в виде сетки. Близкие аналогии этого сосуда встречаются в керамике погребения № 20 из кургана в Браїлище и на поселении Фолтешти.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Бэлтень. Расписной сосуд типа Хородиштя-Фолтешть.

Рис. 2. — Сосуд типа Хородиштя-Фолтешть, найденный в погребении с труположением в Вишане.

DEUX VASES PEINTS DU GROUPE HORODIȘTEA-FOLTEȘTI DÉCOUVERTS DANS LE DISTRICT DE JASSY

RÉSUMÉ

Cette communication a trait à deux vases peints appartenant au groupe Horodiștea-Foltești (Gorodsk-Usatovo), découverts par hasard à Bălteni et à Vișan (distr. et rég. de Jassy).

Le vase de Bălteni, découvert en 1956, en un lieu contenant des fragments céramiques, des restes de torchis calciné et des déchets métalliques, est caractérisé par son décor peint, consistant en raies obliques entre croisées, en arcs de cercle, en lignes si-

¹⁰ N. Harțuchi și I. T. Dragomir, *Săpăturile de la Brăilița*, în *Materiale*, III, p. 140, pl. 12/2 a, b; I. T. Dragomir, *Necropola tumulară de la Brăilița*, în *Materiale*, V, fig. VII/2 a, b, c.

¹¹ M. Petrescu-Dîmbovița, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, în *SCIV*, I, 1951, p. 262, fig. 7/2.

nueuses et en représentations anthropomorphes stylisées, constituant trois champs séparés par des raies verticales. Les analogies les plus valables pour le décor à raies obliques entrecoupées sont offertes par la céramique de l'établissement de Horodiştea et les tombes de Vihvatintî. Quant aux représentations anthropomorphes peintes, on en connaît de plus ou moins semblables dans la céramique peinte de la phase Cucuteni A—B de Traian, en Moldavie, ainsi que dans celle, contemporaine de la phase Cucuteni B, de Rjistehev, sur le Moyen-Dniepr (R.S.S. d'Ukraine) et de Petreni (R.S.S. de Moldavie). La même représentation humaine se trouve gravée sur la stèle de pierre d'Usatovo appartenant aux tombes de l'époque de la civilisation d'Usatovo. Les rapprochements auxquels donnent lieu les représentations humaines peintes sur le vase de Bălteni, qui appartient au groupe Horodiştea-Folteşti, prouvent que les motifs anthropomorphes de la céramique peinte de type Usatovo, qui date de la phase de transition du néolithique à l'âge du bronze, sont de tradition plus ancienne, étant connus dans l'aire de la civilisation de Tripoljje-Cucuteni dès la période correspondant aux phases Cucuteni A—B et B. Les représentations anthropomorphes du vase de Bălteni sont, jusqu'à présent, les premières du groupe Horodiştea-Folteşti connues sur le territoire de la R.P. Roumaine.

Quant au vase à couvercle de Vişan, découvert en 1957 dans une tombe à inhumation, il est caractérisé autant par sa forme que par son décor peint réticulé. On peut le rapprocher de la céramique de la tombe 20 du tumulus de Brăiliţa et de celle de l'établissement de Folteşti.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Bălteni. Vase peint de type Horodiştea-Folteşti.

Fig. 2. — Vase de type Horodiştea-Folteşti provenant d'une tombe à inhumation de Vişan.

TOPOARE DE ARAMĂ ȘI DE BRONZ DESCOPERITE LA GĂICEANA (raionul Adjud, reg. Bacău) *

În 1960, Muzeul raional din Adjud a achiziționat de la locuitorul G. Cristea din Găiceana două topoare, cu gaura de înmănușare transversală, din care unul de aramă și altul de bronz.

Din informațiile locuitorului sus-amintit rezulta că acestea au fost descoperite în apropierea satului Găiceana în timpul lucrărilor agricole de vară.

Pentru stabilirea exactă a condițiilor de găsim, în octombrie 1960 ne-am deplasat la fața locului.

Punctul unde s-au descoperit obiectele se numește „Via Găicenii” sau „Fintîna lui moș Galan” și este situat pe coasta lină a dealului „Pădurea Scaunului”, la circa 3 km de Găiceana, pe drumul care unește această comună cu satul Tăvădărești.

Recunoașterea la fața locului urma să stabilească dacă topoarele s-au găsit împreună, dacă formează obiecte din inventarul unei așezări sau constituie numai o descoperire izolată.

Deși întreaga suprafață de teren numită „Via Găicenii” a fost cercetată cu multă atenție, nu s-a observat pînă în prezent nici o urmă de locuire. Cu același prilej, ni s-a relatat că cele două topoare au fost descoperite izolat, la circa 500—600 m unul de altul. În afară de aceste două obiecte, în acest loc s-a mai găsit și un topor din piatră „perforat” (?), care nu s-a păstrat. Din informațiile descoperitorului și ale altor locuitori, rezultă că pe „Via Găicenii” în cursul diferitelor lucrări agricole s-au găsit în mod cu totul întîmplător numai aceste piese, dintre care s-au păstrat doar cele două din metal. S-ar putea ca aici să fi existat totuși resturile unei așezări, eventual mai puțin intense, care a fost complet distrusă prin lucrările de plantare și de scoatere a viei, precum și de lucrările agricole.

Punem această ipoteză cu atît mai mult, cu cît cu prilejul unor cercetări de suprafață mai amănunțite în jurul comunei Găiceana nu au fost descoperite așezări care să poată fi puse în legătură cu obiectele amintite mai sus. Astfel, cele mai apropiate resturi de locuire de „Via Găicenii” sînt două așezări Cucuteni A, precum și așezarea hallstattiană tîrzie de pe Dealul Scaun.

* Cele două topoare care constituie obiectul notei de față se păstrează în colecțiile Muzeului raional din

Adjud, fiindu-ne puse la dispoziție prin amabilitatea directorului muzeului, G. Tărăbuță.

Datorită acestui fapt ne mulțumim să prezentăm o descriere amănunțită și câteva analogii apropiate, care să ne permită să facem o încadrare în linii generale.

★

1. Topor de aramă cu gaură de înmănușare transversală, prevăzut pe ceafă cu o prelungire în formă de tub sau manșon. Lama masivă și ușor curbată

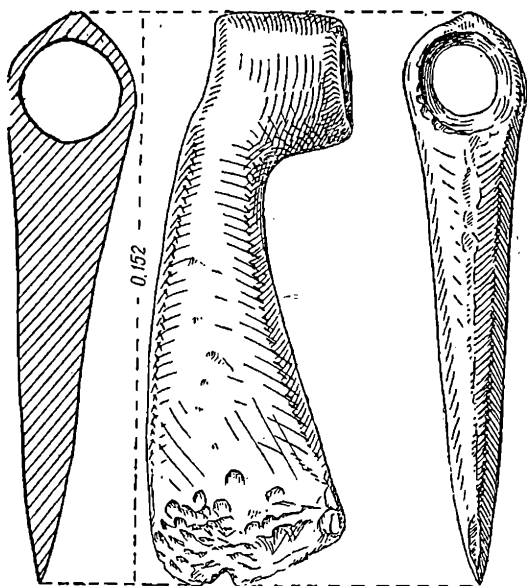

Fig. 1. — Topor de aramă descoperit la Găiceana.

se subție și se lățește spre tăișul convex. (fig. 1.) În timpul turnării, valvele au fost foarte bine prinse, încît pe muchia de pe ceafă și pe muchiile laterale în apropiere de tăiș nu s-a prelins deloc metalul. În apropierea manșonului urmele metalului curs în afară au fost șterse prin mici ciocănituri. Se observă de asemenea că lama, în apropierea tăișului, este martelată pe ambele fețe, iar tăișul este știrbit de la întrebuințare. Patina de culoare verde-închis, iar pe alocuri albastruie (în interiorul tubului de înmănușare), s-a păstrat doar pe mici porțiuni, pe lamă și pe manșon. În general, se observă că piesa este destul de îngrijit lucrată și are un aspect suplu. Toporul are secțiunea transversală hexagonală, cu laturile mari ușor bombate și unghiurile rotunjite.

Dimensiuni : lungimea 15 cm, din care lama 10,4 cm ; diametrul manșonului 2,5 cm în interior și 3 cm la exterior ; lățimea lamei 3 cm sub manșon și 5,3 cm la tăiș ; grosimea lamei 3 cm sub manșon și 0,3 cm la tăiș.

2. Topor de bronz cu gaură de înmănușare transversală. Lama îngustă se lățește ușor spre tăișul drept (fig. 2). În jurul manșonului se află trei nervuri groase și destul de proeminente. Ceafa este prevăzută cu o ușoară prelungire asemănătoare nervurilor transversale de pe tub. În general, se observă și aici că toporul a fost lucrat cu multă îngrijire. Astfel, valvele în care s-a turnat au fost foarte bine prinse, încît nu s-a prelins decît foarte puțin metal în afară, și ale cărui urme s-au șters prin ciocănituri mici și dese. Tăișul este mult tocit de la întrebuințare. Patina de culoare verde-deschis acoperă în întregime obiectul. Secțiunea este hexagonală cu unghiurile ușor rotunjite și cu toate laturile drepte.

Dimensiuni : lungimea 13 cm, din care 8,5 cm lama ; diametrul tubului de înmănușare 3,2 cm în exterior și 2,1 cm în interior ; lățimea lamei sub manșon 4 cm ; grosimea lamei 1,7 cm sub manșon și 0,5 cm la tăiș.

Din analiza chimică făcută acestor două topoare rezultă că exemplarul nr.1 este de aramă aproape curată, cu un mic procentaj de nichel, iar exemplarul nr.2 din bronz, procentajul de cositor fiind destul de mic (5,8%)¹.

★

¹ Analiza chimică a acestor două topoare a fost efectuată în anul 1961, (pe baza probelor luate de către Dr. Fr. Schubert, la Laboratorul pentru cercetarea

spectr.1 analitică a obiectelor de metal din epoca cuprului și bronzului timpuriu, din Stuttgart), de către Dr. M. Schröder.

Datarea celor două topoare o vom face în linii generale, ținând seama în special de faptul că ele nu provin din contexte arheologice care să ne permită o încadrare mai precisă, ci dintr-o descoperire izolată și întâmplătoare.

Prin forma sa, toporul de aramă se încadrează în grupul de unelte de metal care apar o dată cu primele începuturi ale epocii bronzului². În Moldova însă, pînă în prezent nu putem vorbi de o răspîndire intensă a acestui grup. În afară de toporul de aramă găsit cu prilejul săpăturilor de la Cucuteni³, toporul de la Găiceana este al doilea exemplar. Deși nu se cunosc decît aceste două topoare, totuși între ele sînt anumite deosebiri, ceea ce ne face să credem că avem de-a face cu două variante. Astfel, piesa de la Cucuteni are laturile lamei drepte, iar porțiunea dinspre tăiș se subție și se lățește brusc. În general, ea are un aspect masiv și rudimentar. Spre deosebire de acesta, toporul de la Găiceana, care are lama curbată și tăișul lățit, este mai zvelt și reprezintă o formă evoluată. Un topor asemănător celui de la Găiceana s-a găsit mai de mult la Darabani⁴. Deși de dimensiuni mai mici, cu lama mai scurtă, cu manșonul masiv și mai lung decît la exemplarul la care ne referim, prin lama ușor curbată și lățită spre tăiș, prin secțiunea hexagonală cu unghiurile rotunjite și laturile mari ușor bombate și prin însuși aspectul general toporul de la Darabani se încadrează în aceeași grupă cu acela de la Găiceana.

În comparație cu Moldova, în Transilvania se poate vorbi de o răspîndire intensă a topoarelor de aramă cu manșon, putîndu-se urmări și stabili diferite variante ale tipului inițial⁵. Nu luăm în discuție această problemă, ci prezentăm doar cîteva din topoarele cunoscute din Transilvania, care pot fi comparate cu cel de la Găiceana. Astfel, cu prilejul săpăturilor de la Örkö (Sf. Gheorghe)⁶ alături de alte unelte de aramă s-a găsit și un topor cu gaură de înmănusare transversală, ale cărui caracteristici generale sînt asemănătoare celui descris mai sus. Spre deosebire însă de cel de la Găiceana, exemplarul de la Örkö are manșonul foarte scurt. De asemenea, toporul de la Dumbrăvioara⁷, deși

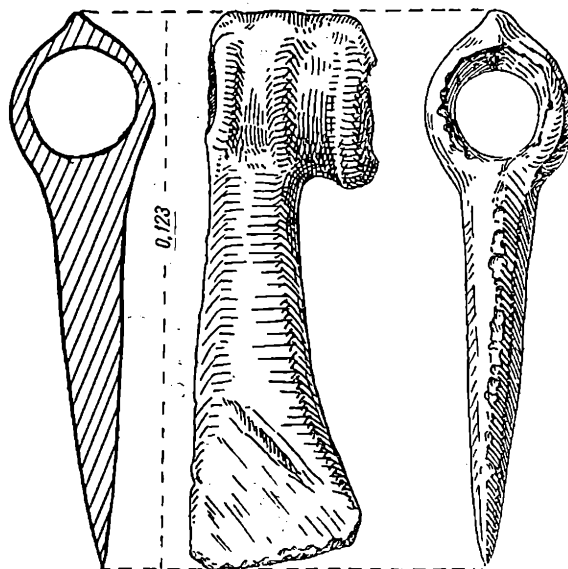

Fig. 2. — Topor de bronz descoperit la Găiceana.

² I. Nestor, *Asupra începuturilor metalurgiei aramei și bronzului în R.P.R.*, în *Studii și referate...*, I, 1955, p. 51, idem, *Sur les débuts de la métallurgie du cuivre et du bronze en Roumanie*, în *Nouvelles études d'Histoire*, București, 1955, p. 47—65.

³ Hubert Schmidt, *Cucuteni...*, pl. 30/10.

⁴ Toporul de la Darabani provine din vechea colecție dr. Ambrojevici și se păstrează în colecțiile Muzeului regional din Suceava.

⁵ Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 33—35.

⁶ Zoltán Székely, *Cercetările și săpăturile de salvare executate de Muzeul raional Sf. Gheorghe în anul 1955*, în *Materiale*, III, p. 157, fig. 9/1.

⁷ Dorin Popescu, *op. cit.*, fig. 6/7.

cu laturile lamei drepte, prin aspectul general prezintă multe asemănări cu cel de la Găiceana.

Prin trăsăturile generale, pe care le-am amintit la descrierea sumară a pieselor de la Găiceana, Darabani, Örkö sau Dumbrăvioara, grupul de topoare cu gaura de înmănușare transversală, cu prelungirea cefeii în formă de manșon, cu lama curbată și tăișul lățit, constituie o variantă a topoarelor de aramă cu gaură transversală și cu un singur tăiș⁸. Această variantă, așa cum s-a arătat mai de mult, urmează imediat grupului de topoare masive, cu un singur tăiș, cvasirectangulare și cu lama mai mult dreaptă, de tipul celor descoperite la Baniabic⁹, reprezentând o categorie mai evoluată decât prima¹⁰. În felul acesta, din punct de vedere tipologic toporul de la Găiceana se încadrează într-o primă variantă a tipului de topoare cu un singur tăiș și cu manșon.

Din nefericire însă, majoritatea exemplarelor aparținând acestei variante provin din descoperiri întâmplătoare și izolate, iar cele găsite în așezări nu sînt fixate stratigrafic în mod judicios, încît cu multă greutate se pot face unele aprecieri cu privire la contextul cultural în care apar. Astfel, revenind din nou la toporul de la Cucuteni, Hubert Schmidt l-a pus în legătură cu resturile aparținînd fazei Cucuteni B¹¹, iar toporul de la Darabani, găsit în depunerile cucuteniene nu a fost fixat stratigrafic precis¹². În ambele așezări însă, așa cum a fost scos în evidență de către prof. I. Nestor, s-au identificat și resturi aparținînd grupului Gorodsk-Usatovo, care poate conține în inventarul de obiecte și topoare de tipul celor descrise mai sus; prof. I. Nestor opiniază pentru atribuirea lor acestui din urmă complex¹³. În ceea ce privește toporul de la Örkö, Zoltán Székely, deși afirmă că în așezarea care aparține purtătorilor culturii Schneckenberg a distins trei faze (cea tîrzie durînd pînă la mijlocul epocii bronzului ?) nu ne precizează totuși în care strat corespunzător uneia dintre ele l-a descoperit¹⁴. În afară de aceasta trebuie remarcat și faptul că așezările Monteoru și Wietenberg nu conțin în inventarul de obiecte astfel de topoare¹⁵.

Avînd în vedere aceste observații s-ar putea presupune că limita cronologică inferioară a topoarelor cu manșon și lama curbată este grupul Gorodsk-Usatovo, iar cea superioară se oprește, probabil, la începutul bronzului mijlociu. Dat fiind caracterul destul de limitat al prezentării de față asupra originii acestor topoare, menționăm doar că ele se grupează în jurul centrelor metalifere din Ungaria și Transilvania și au afinități sudice și orientale¹⁶, fapt care a fost scos în evidență cu diverse prilejuri¹⁷.

Pe baza datelor de mai sus considerăm toporul de la Găiceana ca aparținînd primei variante a topoarelor cu manșon și cu un singur tăiș, a căror răspîndire este cunoscută în țara noastră o dată cu primele începuturi ale epocii bronzului.

Cel de-al doilea topor descoperit la Găiceana face parte din grupa obiectelor de aramă și bronz răspîndite în țara noastră în perioada bronzului mij-

⁸ E. Dunăreanu-Vulpe, *Sull'origine e l'evoluzione scuri di rame Carpato-danubiane*, în *ED*, IV, p. 190—195.

⁹ Marton Roska, *Le dépôt de hache en cuivre de Baniabic département de Turda-Arieș*, în *Dacia*, III—IV, p. 132 și urm.

¹⁰ E. Dunăreanu-Vulpe, *art. cit.*, p. 195; Dorin Popescu, *op. cit.*, p. 35.

¹¹ Hubert Schmidt, *op. cit.*, p. 60.

¹² I. Nestor, *art. cit.*, p. 51.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Zoltán Székely, *loc. cit.*

¹⁵ I. Nestor, *art. cit.*, p. 52.

¹⁶ *Ibidem*, p. 54.

¹⁷ E. Dunăreanu-Vulpe, *art. cit.*, p. 203; Marton Roska, *art. cit.*, p. 354—355; D. Berciu, *Unelle de cupru și bronz*, în *Apulum*, I, 1939—1942, p. 20—22.

lociu. În ceea ce privește Moldova, acest tip este destul de bine documentat, fie prin descoperiri întâmplătoare, fie prin săpături sistematice. Pentru o justă încadrare vom prezenta câteva exemplare provenind, în special, din contexte arheologice bine stabilite, ale căror caracteristici generale sînt asemănătoare piesei descrise mai sus. Astfel, prin forma sa, toporul de la Găiceana poate fi comparat cu exemplarul găsit cu prilejul săpăturilor de la Poiana¹⁸, în stratul aparținînd diferitelor faze ale culturii Monteoru. Ambele exemplare, de dimensiuni mici, prezintă pe manșon cîte trei nervuri reliefate, au lama îngustă cu latura interioară ușor curbată și tăișul convex. Spre deosebire de Găiceana, exemplarul de la Poiana are prelungirea cefei mult reliefată, sub forma unei creste. Aceeași diferență o observăm și dacă îl comparăm cu topoarele de la Tg.-Ocna¹⁹ și Odobesti²⁰, care au lama mai suplă și prelungirea cefei mult proeminentă. Față de aceste exemplare, toporul de la Găiceana reprezintă un tip mai puțin evoluat. Dacă însă ne referim la depozitul de topoare de la Pârava²¹, de dimensiuni mici, cu lama masivă, cu trei sau cinci nervuri pe tubul de înmănușare, foarte puțin reliefate, și care au un aspect destul de neglijent și rudimentar²², toporul de la Găiceana reprezintă de data aceasta un stadiu mai evoluat. Din descoperirile făcute pînă în prezent în Moldova, singurele exemplare ale căror caracteristici merg uneori pînă la identitate cu acelea ale piesei de la Găiceana sînt topoarele din depozitul de la Borlești²³. Astfel, cele cinci exemplare sînt de dimensiuni mici, cu lama suplă și latura interioară ușor arcuită, cu cîte trei nervuri pe tubul de înmănușare foarte puțin reliefate și cu o ușoară prelungire pe ceafă²⁴; aceste caracteristici sînt identice cu acelea pe care le-am menționat cu prilejul descrierii exemplarului de la Găiceana. Prin urmare, din cele ce s-au prezentat mai sus, rezultă, că toporul de la Găiceana se încadrează în grupa de topoare de aramă sau de bronz cu gaura de înmănușare transversală, prevăzute cu nervuri în relief pe manșon și cu o prelungire pe ceafă. În cadrul acestei mari grupe se pot distinge, din punct de vedere tipologic, mici subgrupe, reprezentînd la rîndul lor diferitele stadii de evoluție ale tipului amintit. Referindu-ne la grupa din Moldova, toporul de la Găiceana împreună cu depozitul de la Borlești reprezintă un stadiu mai evoluat decît piesele de tipul celor descoperite la Parava, după care, urmează un tip și mai evoluat, cu lama suplă și cu prelungirea cefei reliefată mult, din care sînt cunoscute, de exemplu, piesele de la Tg.-Ocna și Odobesti. În ceea ce privește contextul cultural în care s-au găsit topoarele amintite mai sus, trebuie să facem unele observații. Astfel, toporul de la Poiana s-a descoperit în stratul cu resturi aparținînd unor faze timpurii ale culturii Monteoru²⁵, depozitul de la Parava este de asemenea pus în legătură cu urmele așezării din faza timpurie I c 3 a aceleiași culturi²⁶. Exemplarele de la Tg.-Ocna și Odobesti, avînd în vedere că pe locul descoperirii s-au identificat resturi ale culturii Monteoru, au fost puse în legătură cu această cultură²⁷. Depozitul de la Borlești este legat, prin vasul în care s-au găsit piesele respective de

¹⁸ R. Vulpe, *Șantierul arheologic Poiana*, în *SCIV*, III, 1952, p. 199, fig. 8/2.

¹⁹ R. Vulpe, *Edhe një herë mbi sopolat e bronzit ilire Adriatika*, în *BUST*, 2, 1960, p. 165–187.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Al. Vulpe, *Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova*, în prezentul volum.

²² *Ibidem*.

²³ M. Zamoșteanu, *Depozitul de topoare de bronz de la Borlești*, în prezentul volum.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ R. Vulpe, *loc. cit.*, în *SCIV*, III, 1952, p. 199.

²⁶ Al. Vulpe, *loc. cit.*, în prezentul volum.

²⁷ *Ibidem*.

Cultura Belopotok-Costișă²⁸. Nu luăm în discuție problema dezvoltării acestui tip de topor, în cadrul diferitelor faze ale culturii Monteoru din Moldova, deoarece această chestiune este tratată destul de amplu în prezentul volum cu alt prilej²⁹.

Revenind la toporul de la Găiceana, avînd în vedere faptul că el provine dintr-o descoperire izolată, îl încadrăm în linii generale în grupa de topoare cunoscute în inventarul culturii Monteoru, fără a preciza cărei faze îi aparține.

MARILENA FLORESCU și VIOREL CĂPITANU

МЕДНЫЕ И БРОНЗОВЫЕ ТОПОРЫ, НАЙДЕННЫЕ В ГЭЙЧАНЕ

(р-н Аджуд, обл. Бакэу)

РЕЗЮМЕ

В 1960 г. районный музей в Аджуде приобрел 2 топора — медный и бронзовый — с поперечным проухом.

Расследование на месте для ознакомления с условиями находки топоров установило, что они были найдены (не сопровождаемые никакими другими предметами) близ села Гэйчана, в пункте «Виа Гэйчаней».

Один из этих топоров (рис. 1), почти из чистой меди, относится к группе топоров с поперечным проухом и обухом, продолжающимся в виде трубки или втулки. Экземпляр, о котором идет речь, характеризуется массивным слегка изогнутым лезвием, короткой втулкой и шестиугольным сечением, причем большие стороны слегка закруглены. Этот тип включается в группу металлических предметов, появившихся в начале бронзового века. Нижним хронологическим пределом этих топоров является, вероятно, группа Городск-Усатово, а верхним — судя по тому, что в инвентаре поселений типа Монтеору и Витенберг они не известны, — среднебронзовый век.

Второй топор (рис. 2), из бронзы с небольшой примесью олова, относится к группе бронзовых и медных топоров с поперечным проухом с рельефными нервюрами на втулке, известных в среднебронзовом веке. Экземпляр, о котором идет речь, небольшой, с коротким, слегка изогнутым лезвием, с тремя рельефными нервюрами на втулке и удлиненным обухом; сечение его шестиугольное, причем углы закруглены, а стороны прямые. Поскольку в Молдове топоры такого типа были обнаружены и на поселениях культуры Монтеору, авторы считают, что хотя топор из Гэйчаны и является отдельной находкой, его можно отнести к группе медных и бронзовых топоров, развивавшихся в течение различных фаз обоснованной в Молдове культуры Монтеору.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Медный топор, найденный в Гэйчане.

Рис. 2. — Бронзовый топор, найденный в Гэйчане.

²⁸ M. Zamoșeanu, *loc. cit.*, în prezentul volum.

²⁹ Al. Vulpe, *loc. cit.*, în prezentul volum.

HACHES EN CUIVRE ET EN BRONZE DÉCOUVERTES À GĂICEANA

(distr. d'Adjud, rég. de Bacău)

RÉSUMÉ

Le Musée du district d'Adjud a fait, en 1960, l'acquisition de deux haches à orifice d'emmanchement transversal, l'une en cuivre et l'autre en bronze.

Les recherches sur les lieux ont établi qu'il s'agit d'une découverte isolée faite à proximité du village de Găiceana, au lieu dit « Via Găicenii ».

Le premier exemplaire (fig. 1) est en cuivre presque pur et fait partie du type de haches à orifice d'emmanchement transversal et au mail prolongé à la manière d'un tuyau. L'exemplaire décrit a la lame épaisse, légèrement recourbée, et le prolongement du talon plutôt court, ayant en section la forme d'un hexagone aux côtés longs légèrement bombés. Ce type se situe parmi le groupe d'objets métalliques apparaissant au début de l'âge du bronze. La limite chronologique inférieure en est probablement constituée par le groupe Gorodsk-Usatovo et la limite supérieure, compte tenu du fait que ce type n'apparaît pas dans l'inventaire des établissements Monteoru et Wietenberg, ne doit pas dépasser la période moyenne de l'âge du bronze.

Le second exemplaire (fig. 2), en bronze contenant une faible proportion d'étain, se situe dans le groupe des haches en cuivre et en bronze à orifice d'emmanchement transversal et à la douille décorée de nervures, connu dans la période moyenne de l'âge du bronze. L'exemplaire en question est de dimensions réduites, il a la lame courte, des nervures en relief sur la douille et le mail prolongé en forme d'hexagone aux côtés droits et aux angles arrondis. Etant donné que des exemplaires de ce type ont déjà été découverts en Moldavie dans des établissements de type Monteoru, les auteurs estiment que la hache de Găiceana, bien que provenant d'une découverte isolée, peut être assignée au groupe de haches en cuivre et en bronze attestées au cours des différentes phases de la civilisation de Monteoru connues en Moldavie.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. -- Hache en cuivre découverte à Găiceana.

Fig. 2. -- Hache en bronze découverte à Găiceana.

DEPOZITUL DE TOPOARE DE BRONZ DE LA BORLEȘTI

(raionul Buhuși, reg. Bacău)

În iarna anului 1958, Muzeul arheologic regional din Piatra Neamț a fost informat¹ că pe teritoriul comunei Borlești, raionul Buhuși, s-a descoperit, cu ocazia unor lucrări agricole, un vas de lut conținând mai multe topoare de bronz.

Pe baza sesizării s-au efectuat, în lunile februarie-aprilie ale aceluiași an, o serie de investigații în comuna sus-amintită, cu scopul de a stabili condițiile în care s-a făcut descoperirea și de a se salva totodată obiectele depozitului².

Din relatările descoperitorilor, cât și prin cercetările la fața locului rezultă că depozitul la care ne referim a fost găsit în via locuitorului D. Diaconița cu ocazia unor lucrări de plantație. Punctul unde s-a semnalat acest depozit se află în raza satului Ursiți din com. Borlești (raionul Buhuși), pe versantul de vest — sud-vest al dealului Runcu, cam la jumătatea pantei, la o distanță de circa 1 km est de satul Ursiți și de circa 1,500 km nord-est de Dealul Fluturelui, cunoscut în literatura de specialitate cu ocazia altor descoperiri³. La circa 170 m vest de acest punct se află casa locuitorului V. Purcariu, iar la circa 130 m nord se află baliza trigonometrică a dealului Runcu.

Cu ocazia cercetărilor noastre pe locul amintit s-au semnalat numeroase fragmente din vasul sfărâmat de descoperitori cu ocazia găsirii depozitului. Pe unele fragmente se mai păstrau încă urme de oxid verde de cupru. Pe baza câtorva cioburi aflate *in situ* în malul gropii săpate de descoperitori, s-a putut preciza că vasul în care au fost depozitate topoarele se afla la circa 0,25 m adâncime, într-un sol argilos roșcat. Toate fragmentele ceramice culese din acest punct aparțin aceluiași vas. Din nefericire, multe din aceste fragmente s-au degradat din cauza acțiunii distructive a apei de zăpadă și a înghețului din timpul

¹ Informația a fost dată de către Trifan Leonard, din com. Borlești, raionul Buhuși.

² La cercetările de teren făcute în com. Borlești pentru salvarea și achiziționarea depozitului au participat: C. Matasă, P. Hălăucescu și M. Zamoșteanu, care a făcut și recunoașterea la locul descoperirii.

³ C. Matasă, *Cercetări din preistoria jud. Neamț*, extras din *BCMI*, fasc. 97, 1940, p. 36 și M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfârșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 465.

iernii. În afară de aceste fragmente ceramice, alt material arheologic nu s-a mai găsit în acest punct.

Vasul restaurat, în care au fost depozitate topoarele (fig. 1), are aspectul unei amfore cu corpul sferic și gura înaltă, cilindrică. Două torți în bandă, astăzi rupte, uneau buza vasului cu partea superioară a umărului. Vasul, prost ars, are pasta neconsistentă. Culoarea pastei este cenușie-închis, cu excepția unor porțiuni mai deschise. La exterior, pe gît, sînt unele indicii că vasul a avut un decor imprimat, care nu a putut fi precizat din cauza proastei conservări a pastei. Dimensiunile: înălțimea 0,176 m, din care gîtul cilindric 0,05 m; diametrul gurii circa 0,09 m; diametrul maxim al vasului 0,156 m.

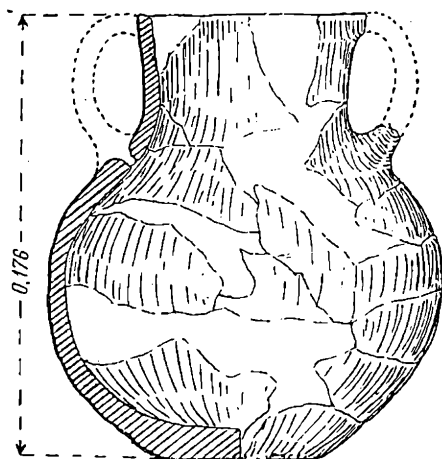

Fig. 1. — Borlești. Vas de lut ars în care au fost depozitate cele șase topoare de aramă și bronz.

Depozitul de care ne ocupăm era format inițial dintr-un număr de șase topoare „asemănătoare”, după spusele martorilor oculari. Din aceeași sursă rezultă că topoarele erau legate sau înșirate pe o sîrmă de cupru sau de bronz, lungă de circa 0,30-0,40 m. Nu s-a putut preciza profilul în secțiune pe care l-a avut sîrma. Unul dintre cele șase topoare descoperite s-a pierdut, încît actualmente depozitul se compune din cinci exem-

plare care au fost achiziționate de către Muzeul arheologic din Piatra Neamț⁴.

1. Topor de aramă cu gaura de înmănușare transversală, lama zvultă lătită ușor în jos, spre tăișul convex. Secțiunea transversală a lamei este hexagonală alungită, avînd fețele laterale drepte (fig. 2/1). În jurul tubului de înmănușare se află trei nervuri în relief. Nervura din partea de jos a tubului de înmănușare reprezintă îngroșarea marginii, în schimb cea din partea de sus a tubului reprezintă îngroșarea marginii numai pe direcția muchiilor laterale ale lamei, porțiunea cuprinsă între ele nefiind îngroșată. A treia nervură se dezvoltă pe direcția muchiilor laterale de jos ale lamei fără a fi însă în continuarea acestora. Această dispoziție a nervurilor se va păstra cu unele mici particularități la întreaga serie a topoarelor de la Borlești.

Toporul, turnat îngrijit, prezintă în regiunea tubului de înmănușare și pe porțiunea de jos a lamei mici asperități, provenite de la bulele de aer neevacuate în momentul turnării. Cusăturile sînt îngrijit lucrate cu excepția cefeii, unde cusătura este puțin reliefată și ciocănită din vechime. În interiorul tubului de înmănușare, pe direcția lamei, se observă o mică alveolă, provenită de la dopul de lut. Patina brună-verzuie se păstrează, cu excepția laturii drepte a lamei, unde a fost îndepărtată de descoperitori; de asemenea și tăișul a fost ferăstruit cu aceeași ocazie. Lungimea toporului este de 0,142 m, din care lama 0,105 m; grosimea maximă a lamei 0,022 m; înălțimea maximă a lamei 0,029 m

⁴ Col. Muzeului arheologic din Piatra Neamț, inv. nr. 3 119 a—c.

la tăiș 0,048 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,04 m, iar diametrul găurii de înmănușare 0,025 m; greutatea 0,540 kg.

2. Topor de aramă de același tip, mai puțin masiv decât precedentul (fig. 2/2). Nervurile sînt la egală distanță între ele; aceea din partea de jos a tubului de înmănușare se arcuieste înapoi. Locul de întîlnire al nervurilor mediane la ceafă este ușor înălțat. Cusătura cefei, îngrijit lucrată, se lățește în partea de jos a tubului de înmănușare, în forma unui triunghi, a cărui bază formează o mică streășină deasupra găurii de înmănușare. Tăișul este convex, capătul de jos fiind tăiat cu ocazia descoperirii. În interiorul tubului de înmănușare, în direcția lamei, se află o gaură adîncă de 0,015 m, provenită de la dopul de lut. Pe cusătura superioară și inferioară a lamei se observă urme repetate de ciocănituri, făcute cu scopul de a netezi cusăturile lamei și de a înlătura reziduurile rămase în urma turnării. Patina de un verde-deschis s-a păstrat bine, cu excepția laturii din dreapta lamei, care a fost pilită pînă la metal. Lungimea toporului este de 0,128 m, din care lama 0,95 m; grosimea lamei 0,019 m; înălțimea lamei 0,03 m, la tăiș 0,046 m. Gaura de înmănușare are forma unei inimi sau a unui cerc, turtit în regiunea cefei; diametrul transversal al găurii de înmănușare este de 0,026 m, iar cel longitudinal de 0,023 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,042 m; greutatea 0,420 kg.

3. Topor de bronz de un tip aproape similar, în linii generale, cu cele două exemplare precedente (fig. 2/3). O particularitate a acestui topor constă în faptul că nervurile nu sînt paralele între ele, iar nervura mediană, asimetrică, nu se dezvoltă pe direcția muchiilor laterale din partea de jos a lamei, cum se observă la celelalte exemplare, ci în partea superioară a acesteia, continuîndu-se pînă la ceafă. Nervura din partea de jos a tubului de înmănușare se arcuieste înapoi în regiunea cefei. În interiorul tubului de înmănușare, în direcția lamei, se observă o mică alveolare, provenită de la dopul de lut. Lama zveltă se lățește ușor în ambele sensuri spre tăișul convex. Toporul, turnat îngrijit, păstrează o frumoasă patină verde-închis, cu excepția laturii drepte a lamei, care a fost pilită pînă la metal. Lungimea toporului este de 0,133 m, din care lama 0,101 m; grosimea lamei 0,019 m; înălțimea lamei 0,023 m, la tăiș 0,044 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,053 m; diametrul găurii de înmănușare 0,023 m; greutatea 0,390 kg.

4. Topor de bronz prevăzut pe tubul de înmănușare cu trei nervuri, din care cea mediană, asimetrică, se dezvoltă pe direcția muchiilor laterale din partea de jos a lamei (fig. 2/4). Pe ceafă, această nervură formează la locul de contact o ușoară proeminență. Ceafa, în partea de jos a tubului de înmănușare, se lățește ușor, formînd o mică streășină deasupra găurii de înmănușare. Și la acest exemplar se observă în interiorul tubului de înmănușare o ușoară alveolare, provenită de la dopul de lut. Lama zveltă se arcuieste ușor în jos spre tăișul convex. Toporul, turnat îngrijit, prezintă o frumoasă patină, bine păstrată, de culoare verde-închis. Lungimea toporului este de 0,138 m, din care lama 0,111 m; grosimea lamei 0,098 m; înălțimea lamei 0,023 m, la tăiș 0,042 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,040 m; diametrul găurii de înmănușare 0,021 m; greutatea 0,400 kg.

5. Topor de bronz, prevăzut pe ceafă, la locul de contact al nervurilor extreme, cu două creste, rămășițe ale cusăturii îndepărtate (fig. 2/5). În inte-

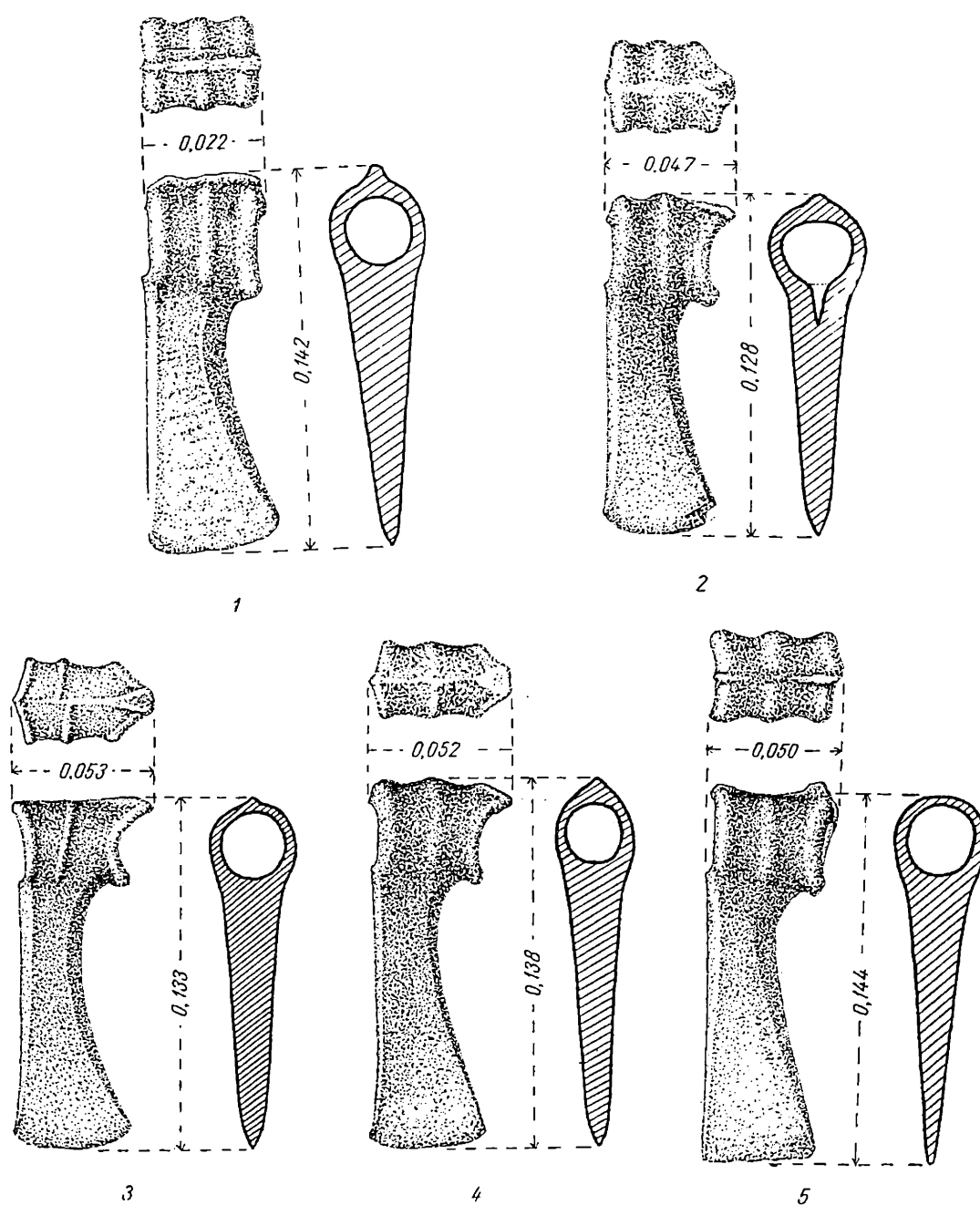

Fig. 2. — Borlești. Depozitul de topoarc de aramă (1, 2) și bronz (3—5).

riorul tubului de înmănușare, în direcția lamei, se observă o ușoară alveolare de la dopul de lut. Nervurile sînt paralele și simetrice, iar lama zveltă se arcuiește ușor în jos, formînd la acest exemplar un tăiș drept. Patina verde-închis s-a păstrat bine. Tăișul este ferăstruit de descoperitori. Lungimea toporului este de 0,144 m, din care lama 0,113 m; grosimea maximă a lamei 0,021 m; înălțimea lamei 0,029 m, la tăiș 0,040 m; înălțimea tubului de înmănușare 0,043 m; gaura de înmănușare, în forma unei elipse, are diametrul transversal de 0,022 m, iar cel longitudinal de 0,024 m; greutatea 0,390 kg.

Din punct de vedere tipologic, toate aceste cinci exemplare descrise se încadrează în seria topoarelor cu gaura de înmănușare transversală și cu tubul de înmănușare decorat cu trei nervuri groase, în relief. Al. Vulpe deosebește în grupa acestor topoare două tipuri: unul lipsit de prelungirea prismatică a cefei și un altul, mai evoluat, cu o prelungire prismatică la ceafă, pe care-l numește „tipul Monteoru”⁵.

În lumina acestor precizări tipologice, topoarele noastre se încadrează în primul tip, lipsit în regiunea cefei de prelungirea prismatică. În Moldova se cunosc și alte descoperiri aparținînd acestui tip, dintre care menționăm topoarele de cupru de la Parava, unde întîlnim analogii cu unul dintre exemplarele noastre⁶. Subliniem că topoarele de la Parava, cu aspectul lor mai puțin evoluat decît exemplarele de la Borlești, au fost atribuite fazei Ic₃ de la începutul culturii Monteoru⁷. Seria topoarelor de la Borlești, prin profilul zvelt, elegant al lamei, prezintă apropieri tipologice și cu topoarele de bronz ale „tipului Monteoru”, atribuite fazelor tîrzii ale culturii Monteoru (Monteoru II)⁸, precum și cu topoarele ce ar fi provenit din tiparele bivalve descoperite în nivelurile superioare de la Pecica⁹. Lipsa prelungirii prismatice, pe de o parte, iar pe de altă parte prezența în depozitul nostru a două topoare de cupru, tipologic mai evolute decît topoarele de la Parava, ne fac să considerăm seria topoarelor noastre de la Borlești într-o etapă tipologică intermediară, ce se poate încadra după seria topoarelor de cupru de la Parava și înaintea topoarelor de bronz aparținînd „tipului Monteoru” cu prelungirea prismatică a cefei.

Seria topoarelor de la Borlești nu poate fi atribuită fazelor tîrzii ale culturii Monteoru, deoarece, în cel puțin două cazuri, tipul cu prelungirea prismatică a cefei a fost surprins stratigrafic în faze tîrzii ale culturii Monteoru. Astfel, în așezarea de la Monteoru tipul acesta de topor este documentat în ultimul nivel, corespunzător fazei Monteoru IIb¹⁰, iar în aceea de la Poiana într-un mediu corespunzător fazei Monteoru IIa¹¹; întrucît din punct de vedere tipologic topoarele noastre sînt anterioare tipului cu prelungirea prismatică a cefei, înclinăm pentru datarea depozitului de la Borlești într-o perioadă anterioară fazelor tîrzii ale culturii Monteoru II, dar ulterioară sfîrșitului fazei Monteoru Ic₃, căreia îi sînt atribuite, după cum am văzut, topoarele de cupru de la Parava.

⁵ Al. Vulpe, *Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova*; în prezentul volum.

⁶ *Ibidem*, fig. 1/1; 2/1.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, fig. 3/3, 4, fig. 4/1, și *Istoria României*, București, 1960, p. 93, fig. 18.

⁹ Dorin Popescu, *Die frühe und mittlere Bronzezeit in Siebenbürgen*, București, 1944, p. 65, fig. 26/2, 3, 5; fig. 27/3; fig. 28/10.

¹⁰ Al. Vulpe, *loc. cit.*, pe baza informațiilor date de prof. I. Nestor.

¹¹ *Ibidem*.

Recent, în nivelul monteorean de la Costișa, cu ocazia săpăturilor din 1960 s-a descoperit fragmentul unui topor de bronz cu tăișul convex alungit în jos și cu secțiunea transversală a lamei hexagonale alungită (fig. 3). Dimensiunile fragmentului sînt : grosimea lamei 0,012 ; înălțimea tăișului 0,043.

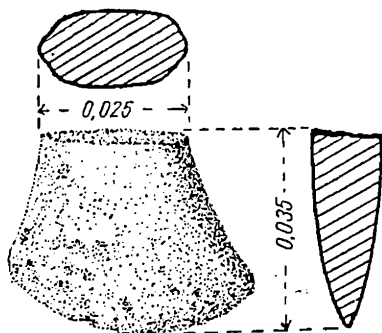

Fig. 3. — Costișa. Fragment de topor de bronz.

Tăișul convex alungit, cu secțiunea transversală a lamei hexagonale alungită, ne determină să atribuim acest fragment unui exemplar din grupa topoarelor cu gaura de înmănușare transversală aparținînd tipului mai evoluat căruia îi corespund și piesele de la Borlești. Deoarece nivelul de locuire în care a fost găsit acest fragment de topor aparține fazelor Monteoru Ic₂ — Ia, credem că el nu poate fi atribuit „tipului Monteoru”, care se întâlnește, după cum s-a arătat, în medii tîrzii monteorene (Monteoru II). Din aceste motive este mai probabilă atribuirea lui seriei Borlești, pentru care pledează atît forma evo-

luată a tăișului și a lamei, cît și faptul că este lucrat din bronz. În acest caz, depozitul de la Borlești poate fi atribuit unei perioade corespunzătoare fazelor Monteoru Ic₂ — Ia, ceea ce ar fi în concordanță și cu încadrarea tipologică de mai sus.

Menționăm că topoarele discutate aici au apărut și în medii nemonteorene, contemporane și imediat vecine culturii Monteoru¹². Vehicularea acestor topoare în ariile culturilor vecine culturii Monteoru poate fi pusă pe seama relațiilor de schimb intertribale¹³. Nu este exclus ca și depozitul nostru să fi fost vehiculat în aceleași scopuri.

Vasul în care au fost ascunse topoarele prezintă unele analogii cu vasele mari și mijlocii de tipul „amforelor” descoperite cu ocazia săpăturilor în așezarea de pe „Cetățuia” de la Costișa, în nivelul aspectului Costișa al culturii Belopotok-Costișa¹⁴. Forma sferică a vasului, pasta relativ proastă, lipsa decorului, precum și aspectul mai primitiv al vasului, ne determină să avem anumite rezerve cînd atribuim acest vas aspectului Costișa. Nu este exclus ca în această zonă de interpătrundere¹⁵ influențele culturii Monteoru să fi fost mai active, fapt care ar putea explica, eventual, particularitățile vasului nostru.

¹² Vezi discuția mai largă la Al. Vulpe, *loc. cit.*

¹³ În legătură cu relațiile de schimb în această epocă și cu rolul avut de unele obiecte de bronz în cadrul acestor relații, vezi I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, p. 115—123.

¹⁴ Asupra culturii Belopotok-Costișa, vezi rapoartele preliminare, Al. Vulpe și M. Zamoșteanu, în

Materiale, VIII, p. 309 și urm. și în *Materiale X* (în pregătire). De asemenea, *Istoria României*, I, București, 1960, p. 98, 102—103. Materialele rezultate în urma cercetărilor de la Costișa se păstrează la Muzeul arheologic din Piatra Neamț.

¹⁵ Cf. I. Nestor, în *Istoria României*, I, București, 1960, pl. IX.

Pe baza acestor date atribuim depozitul nostru, cu rezervele menționate, unei etape a aspectului Costișa, care ar corespunde perioadei Monteoru Ic₂ — Ia¹⁰, de la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n.¹⁷.

MIHAI ZAMOȘTEANU

КЛАД БРОНЗОВЫХ ТОПОРОВ В БОРЛЕШТИ

(р-н Бухуш, обл. Бакэу)

REZIOME

Зимой 1958 г. Археологический музей в Пьятра Нямец приобрел клад из пяти топоров, найденных в 1957 г. на западно-юго-западном склоне холма Рунку, на территории села Борлешть (р-н Бухуш). Вначале клад состоял из шести топоров, которые по сообщениям авторов находки, были нанизаны на бронзовую или медную проволоку и спрятаны в глиняном сосуде, находившемся на глубине 0,25 м от нынешнего уровня земли. Проволока и один из топоров затерялись. На месте находки обнаружили лишь фрагменты керамики, принадлежащие сосуду, разбитому в момент находки (рис. 1).

Клад в Борлешти входит в группу топоров с поперечным проухом, украшенным тремя рельефными нервюрами (рис. 2). В этой группе можно различить два типа: один без призматического продолжения обуха и другой, более развитый, с призматическим продолжением обуха. Наша серия принадлежит к первому типу; ее можно включить в промежуточный, типологический этап, находящийся между типами медных топоров в Параве, относящихся к фазе Ic₃ культуры Монтеору, и этапом бронзовых топоров, излучиной формы, с призматическим продолжением обуха, стратиграфически датированных поздними фазами культуры Монтеору (Монтеору II). Недавно, во время раскопок в Костише, в горизонте Монтеору Ic₂ — Ia₁ нашли фрагмент лезвия топора

¹⁰ Al. Vulpe și M. Zamoșteanu, *op. cit.*, datează aspectul Costișa într-o perioadă premergătoare fazei Monteoru Ic₃, considerând chiar foarte probabil că aceasta să fie contemporană cu faza Ic₃ a culturii Monteoru. De asemenea, s-a arătat că primele două nivele de la Șesul Jijiei sînt caracterizate „printr-o ceramică înrudită cu aceea a culturii Monteoru” și „datează dintr-o fază anterioară, probabil de tranziție de la cultura Monteoru la cultura Noua” (M. Petrescu-Dîmbovița, *op. cit.*, p. 450). Materialele ceramice par însă să indice, cel puțin pentru unul din aceste nivele, prezența culturii Belopotok-Costișa (*ibidem*, p. 451, fig. 2/2, 3; SCIV, V, 1—2, 1954, p. 24, fig. 16/9; Adrian C. Florescu, în *Materiale*, III, 1957, p. 208, fig. 5/3, 6); în acest caz putem considera sfîrșitul culturii Belopotok-Costișa în această perioadă de tranziție. Subliniem, fără a intra în amănunte, că recent se admite „că la baza cenușarelor culturii Noua ... se găsește și un nivel inițial de locuire, de caracter Costișa sau Monteoru târziu” (*Istoria Românilor*, I, p. 131; vezi și M. Petrescu-Dîmbovița, *Конец бронзового и начало ранне-железного века в Молдове в свете последних археологических раскопок, în Dacia*, N.S. IV). Rezultă deci că cultura Belopotok-Costișa durează o perioadă lungă de timp, din faza Ic₃ a culturii Monteoru și pînă în pragul culturii Noua. Pe baza acestor considerente credem că cultura Belopotok-Costișa a cunoscut în această vreme mai multe faze. Una dintre aceste faze, care ar corespunde fazei mon-

teorene Ic₂ — Ia, trebuie să-i aparțină și vasul nostru de la Borlești. Pentru periodizarea epocii bronzului în Moldova, vezi și Al. Vulpe, *К вопросу о периодизации бронзового века в Молдове*, în *Dacia*, N.S. V, p. 105 și urm.

¹⁷ Analiza chimică a topoarelor din depozitul de la Borlești a fost efectuată în 1961 de dr. M. Schröder de la Laboratorul pentru cercetarea spectral-analitică a obiectelor de metal din epoca cuprului și bronzului timpuriu, din Stuttgart, cu următoarele rezultate:

1. Topor de aramă (fig. 2/1, col. Muz. arh. reg. Piatra Neamț, inv. nr. 3 119 a): Cu 98,71%; Sn 0,04%; Pb 0,26%; As 0,31%; Sb urme; Ag 0,01%; Ni 0,67%; Fe urme.

2. Topor de aramă (fig. 2/2, *ibidem*, inv. nr. 3 119 c): Cu 98,784%; Sn 0,63%; Pb 0,01%; An urme; Fe urme.

3. Topor de bronz (fig. 2/3, *ibidem*, inv. nr. 3 119 c): Cu 94,263%; Sn 5,1%; As 0,31%; Ag 0,027%; Ni 0,03%; An urme; Fe urme.

4. Topor de bronz (fig. 2/4, *ibidem*, inv. nr. 3 119 d): Cu circa 91,31%; Sn 5,8%; Pb 1,65%; As 1,1%; Sb urme; Ag 0,1%; Ni 0,12%; Bi 0,02%; Fe urme.

5. Topor de bronz (fig. 2/5, *ibidem*, inv. nr. 3 119 d): Cu 92,097%; Sn circa 7,8%; As urme; Sb urme; Ag 0,024%; Ni 0,079%; An urme; Fe urme.

(рис. 3), принадлежащего группе с поперечным проухом. Этот фрагмент топора включается в более развитую стадию и его можно отнести к серии Борлешть, поскольку тип с призматическим продолжением обуха появляется в среде Монтеору II.

На основании этой аналогии и того, что сосуд, в котором находились топоры, характеризуется, с некоторыми оговорками, чертами культуры Белопоток-Костиша, мы склонны включить клад из Борлешти в один из этапов Белопоток-Костиша, соответствующий периоду Монтеору Ic₂ — Ia, в середине II тысячелетия до н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Борлешть. Сосуд из обожженной глины, в котором были сложены шесть медных и бронзовых топоров.

Рис. 2. — Борлешть. Клад медных (1—2) и бронзовых (3—5) топоров.

Рис. 3. — Костиша. Фрагмент бронзового топора.

LE DÉPÔT DE HACHES EN BRONZE DE BORLEȘTI (distr. de Buhuși, rég. de Bacău)

RÉSUMÉ

Le Musée archéologique de Piatra Neamț a fait en 1958 l'acquisition d'un dépôt consistant en cinq haches, découvertes l'année précédente sur le territoire de la commune de Borlești (distr. de Buhuși, rég. de Bacău). À l'origine, le dépôt comprenait six haches qui, suivant les auteurs de la découverte, étaient enfilées sur un fil de bronze ou de cuivre et déposées dans un vase en terre glaise enfoui à 0^m25 environ de profondeur. Le fil métallique et l'une des haches se sont perdus. Sur les lieux, on n'a trouvé que les fragments du vase, qui s'était cassé lors de la découverte (fig. 1).

La découverte de Borlești se situe dans le groupe des haches à orifice d'emmanchement transversal et à la douille décorée de trois nervures en relief (fig. 2). On distingue dans ce groupe deux types : celui au mail non prolongé et celui, plus évolué, à prolongement prismatique du mail. La série faisant l'objet de la présente communication appartient au premier type et se situe dans une étape typologique intermédiaire, comprise entre le type de haches en cuivre de Parava, attribué à la phase Ic₃ de la civilisation de Monteoru, et celui des haches de bronze, plus élégantes, à prolongement prismatique du mail, daté stratigraphiquement dans les phases avancées de la civilisation de Monteoru (Monteoru II). Récemment, à l'occasion des fouilles pratiquées dans le niveau Monteoru Ic₂—Ia de Costișa, on a trouvé un fragment de hache (fig. 3) faisant partie du groupe à orifice d'emmanchement transversal. Cette pièce correspond à un stade évolué et, compte tenu du fait que le type à mail prolongé apparaît dans les niveaux Monteoru II, peut être rapproché de la série de Borlești.

Grâce à ces analogies et au fait que le vase dans lequel le dépôt avait été placé présente des caractères qui l'attribuent à la civilisation de Belopotok-Costișa, l'auteur pense pouvoir assigner le dépôt de Borlești à une étape de la civilisation de Belopotok-Costișa correspondant à la période Monteoru Ic₂—Ia (milieu du IIe millénaire av. n. è.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Borlești. Vase en terre cuite dans lequel ont été déposées les six haches en cuivre et en bronze.

Fig. 2. — Borlești. Le dépôt de haches en cuivre (1—2) et en bronze (3—5).

Fig. 3. — Costișa. Fragment de hache en bronze.

DEPOZITUL DE OBIECTE DE BRONZ DE LA ILIȘENI (raionul Botoșani, reg. Suceava)

În iulie 1960, cu prilejul lucrărilor de dezmiriștire în satul Ilișeni, com. Ringhilești, raionul Botoșani, s-a făcut o importantă descoperire arheologică.

Pe dealul cunoscut sub numele de Holm, la circa 300 m depărtare de malul stîng al pîrului Corogea, în pămîntul răscolit de tractor s-a descoperit întîmplător un depozit format din arme și unelte de bronz. Toate aceste obiecte au fost achiziționate de către Muzeul regional din Suceava, unde se află înregistrate sub nr. 1911—1943.

Din cercetările făcute, precum și din informațiile culese la fața locului, rezultă că în trecut nu s-au mai descoperit în acest punct asemenea piese nici măcar izolat. În ceea ce privește depozitul nostru, menționăm că nu a mai putut fi recuperat un fragment provenind de la una dintre cele două săbii. Din informațiile primite de la autorul descoperirii nu reiese că obiectele ar fi fost așezate eventual într-un vas. De altfel, nici în pămîntul răscolit nu s-au găsit resturi de la vreun vas de lut. Nu s-au păstrat de asemenea nici resturi de la vreo țesătură oarecare în care să fi fost învelite obiectele.

Piesele prezintă pe ele patina verde caracteristică, multe dintre ele fiind „încercate” de descoperitori (ciocănite, rupte sau tăiate). Pe unele obiecte se mai mențin resturi din pămîntul în care au fost îngropate (o argilă cenușie-negricioasă care provine de la baza solului vegetal).

Făcîndu-se un sondaj pe locul de găsimă al obiectelor, nu s-au obținut rezultate deosebite, deși acesta s-a efectuat la numai trei zile de la data descoperirii. Terenul, scotocit pe o suprafață de cîțiva metri pătrați pînă la o adîncime de peste 0,50 m, pînă în pămîntul viu, nu a dat la iveală urme de cultură materială. Piesele fuseseră găsite la suprafață, iar nu departe de locul unde au fost descoperite, pe aceeași tarla, s-au cules, tot la suprafața răscolită de plugurile tractoarelor, pe o rază de cîțiva zeci de metri mai multe fragmente ceramice din perioada timpurie a culturii hallstattiene.

Acest material ceramic lucrat exclusiv cu mîna se grupează în două categorii : o ceramică dintr-o pastă mai bună și alta grosolană.

Ceramica de calitate bună, mai bine arsă și oarecum consistentă, prezintă în compoziția pastei cioburi pisate. La interior și exterior este uneori de culoare cenușie, alteori însă cafenie-cărămizie, probabil datorită arderii secundare.

În ceea ce privește formele, se deosebesc resturi de vase mari, probabil urne, cu marginea răsfrintă în afară și cu decor din caneluri orizontale dispuse pe partea superioară, asociate și cu proeminențe plate. De asemenea, unele din fragmentele descoperite provin de la vase cu marginea dreaptă și pîntecele bombat, iar altele de la vase în formă de sac.

Ceramica grosolană este lucrată dintr-o pastă mai puțin consistentă decât categoria precedentă, sfărâmicioasă, arsă inegal și amestecată cu cioburi pisate și resturi de calcar. Vasele au forma de sac și sînt decorate cu brîu simplu în relief.

Din această categorie face parte un fragment de urnă de culoare brună-cărămizie, cu lustru negru la exterior și prevăzut cu o proeminență plată sub buză. Un alt fragment este decorat cu perforație parțială sub brîul simplu.

Totuși, trebuie menționat că demarcația dintre o categorie și alta nu este precisă, existînd gradații de trecere între ele.

Piese de depozitului pot fi grupate în două categorii: unelte și arme. Din prima categorie fac parte: trei celturi, patru seceri cu buton, o seceră cu limbă la mîner și douăzeci și două de seceri cu cîrlig, iar din cea de-a doua categorie: două săbii cu limbă la mîner și un vîrf de lance.

a) *Unelte*

Nr. 1—3: trei celturi de tip vechi transilvănean (fig. 1/1—3). Toate exemplarele au gura dreaptă și ușor îngroșată, talia zveltă, tăișul mai mult sau mai puțin lățit și corpul decorat atît pe fețele late, cît și pe cele înguste. Astfel, fețele late, pînă sub marginea îngroșată, sînt ornamentate cu benzi late mediane, ușor reliefate. De asemenea, fața anterioară este decorată la partea superioară cu o bandă îngustă în relief ușor, iar cea posterioară cu o altă bandă în formă de scut, realizată în aceeași manieră, care se prelungește prin banda torții pînă în dreptul marginii îngroșate. La toate cele trei exemplare, dunga de la turnat este vizibilă, fiind prelucrată cu îngrijire, probabil prin pilire, iar ciotul de la turnat a fost și el îndepărtat cu grijă. La unul dintre exemplare, toarta este răsucită (fig. 1/1). În ceea ce privește tăișurile, un exemplar este bont parțial din vechime, iar celelalte două prezintă știrbituri recente.

Nr. 4—7: patru seceri cu buton, dintre care trei întregi (fig. 1/4—6) și una fragmentară (fig. 1/7). Aceste exemplare se caracterizează printr-o arcuire lină a lamei la partea superioară, capătul inferior al lamei lățit, spinarea îngroșată, butonul de formă cilindrică, talonul oblic sau drept și dosul lamei neted. Dintre aceste exemplare, unul are lama mai lată (fig. 1/5), iar celelalte trei mai mult sau mai puțin îngustă. Exemplarul cu lama mai lată are partea inferioară a lamei ușor deformată. Pe cele trei exemplare întregi este vizibil ciotul de la turnat în dreptul butonului. Numai unul dintre exemplare, cu lama îngustă și ceva lățită spre talon, este decorat cu o nervură în relief pe fața superioară, lîngă și paralel cu spinarea îngroșată (fig. 1/6).

Nr. 8 : seceră cu limbă la mîner. Un exemplar fragmentar cu lama lată, rupt recent în dreptul mînerului (fig. 1/8). Pe lamă, paralel cu spinarea îngroșată, este o nervură în relief ușor, care se prelungește cu unele întreruperi

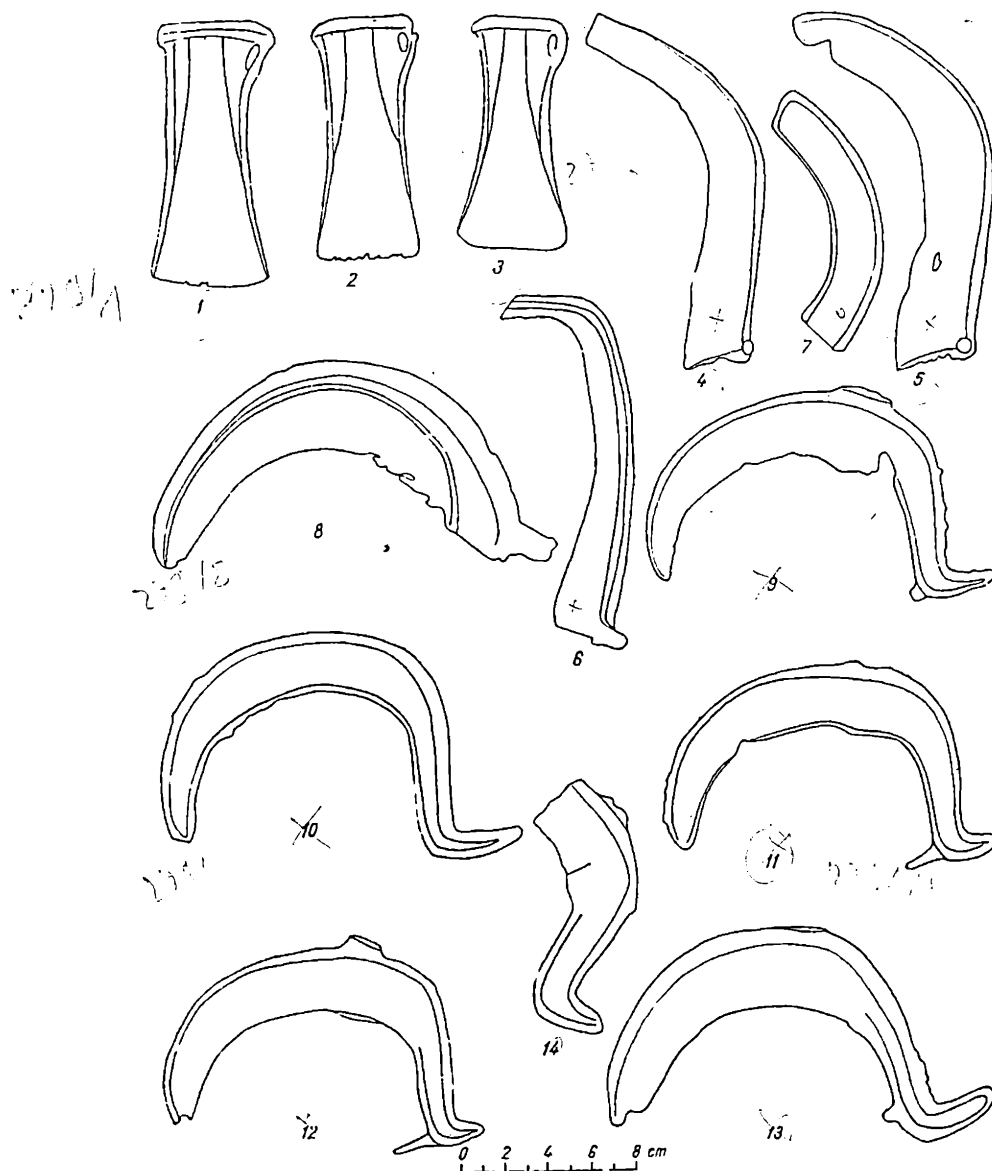

Fig. 1. — 1—3 celturi de tip transilvănean, 4—7 seceri cu buton, 8 seceră cu limba la mîner, și 9—14 seceri cu cîrlig.

pînă spre vîrf. Înspre mîner, tăișul lamei este știrbit din vechime. Pe spinarea îngroșată s-a păstrat în întregime ciotul de la turnare.

Nr. 9—30 : 22 de seceri cu cîrlig, dintre care 15 întregi (fig. 1/9—13; 2/2—4, 7—10; 3/1, 3—4), două rupte în cîte două bucăți (fig. 2/6; 3/2) și cinci fragmentare (fig. 1/14; 2/1, 5; 3/5—6). Aceste exemplare pot fi clasificate în următoarele categorii :

Nr. 9—19 : seceri de mici dimensiuni, cu lama mult arcuită și cu spinarea îngroșată, rotunjită în dreptul mânerului (fig. 1/9—14; 2/1—5). Această variantă este cea mai bine reprezentată în depozitul de la Ilișeni prin exemplare

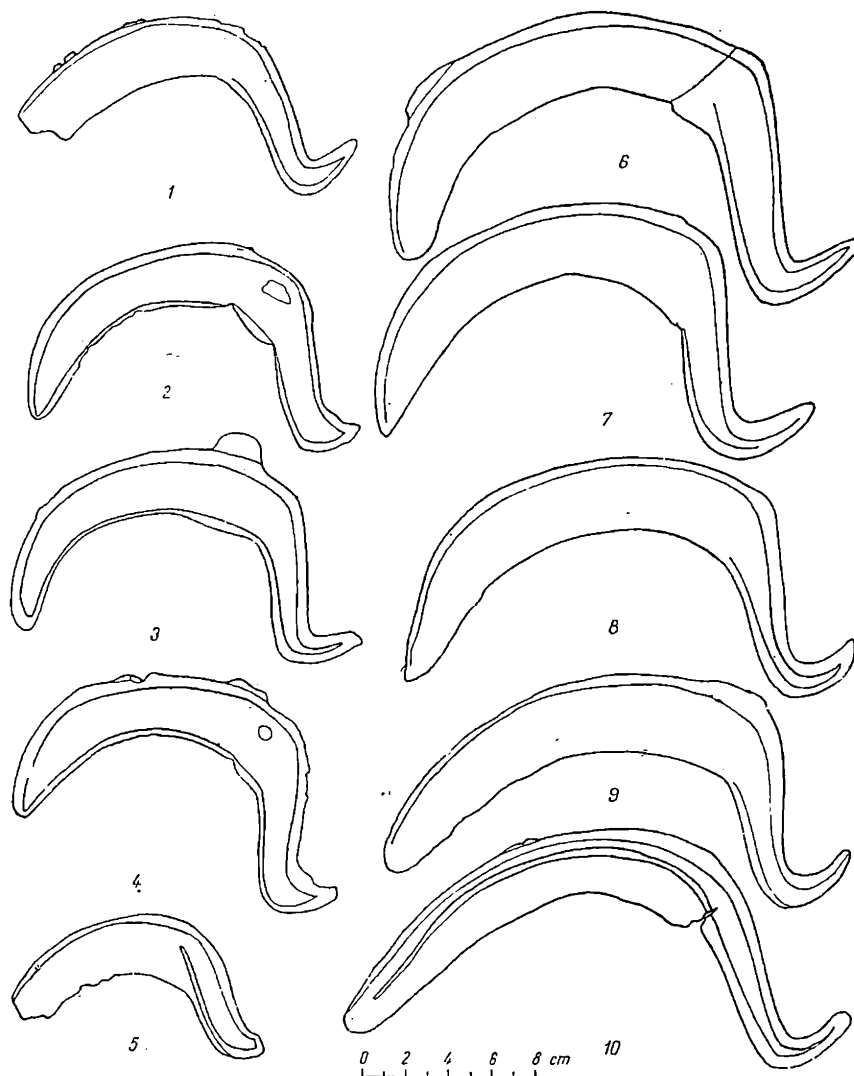

Fig. 2. —[Seceri cu cîrlig.

de dimensiuni mici, care prezintă ciotul de la turnat, uneori de dimensiuni mai mari, pe spinarea îngroșată, în zece cazuri spre mâner și numai într-unul spre vârful lamei. În afară de aceasta, pe patru exemplare se păstrează, în întregime sau parțial, prelungiri în formă de spin de la turnat care nu au fost îndepărtate, iar într-un alt caz cîrligul prezintă o formă îngroșată de la turnat (fig. 2/2). Toate exemplarele au marginea anterioară a mânerului îngroșată. Numai un singur exemplar este decorat pe mâner cu o dungă verticală în relief (fig. 2/5). În afară de aceste caracteristici, unele piese prezintă unul sau chiar

mai multe orificii, datorită, mai mult ca sigur, unor greșeli de turnat, precum și porțiuni neregulate neîndepărtate de pe tăiș, care, în unele cazuri, pare că nici nu a fost ascuțit în mod special. Toate aceste detalii, la care se adaugă și micile dimensiuni ale pieselor, confirmă ipoteza potrivit căreia exemplarele respective ar reprezenta piese nefinisate, fără întrebuințare practică.

Nr. 20 — 30 : seceri de dimensiuni obișnuite. Din această categorie menționăm în primul rând o seceră cu lama lată, ruptă în două, arcuită puternic și cu ciotul de la turnat spre vîrf (fig. 2/6), și cinci seceri cu ciotul de la turnare pe spinarea îngroșată și cu lama mai puțin arcuită (fig. 2/7—10 ; 3/2), dintre care una avînd ca decor o nervură în relief pînă spre vîrf (fig. 2/10), iar alta fiind ruptă din vechime în două în dreptul unui orificiu (fig. 3/2). În legătură cu această variantă sînt alte două exemplare cu lama mai alungită și puțin arcuită spre vîrf, dintre care unul, mai mic, prezintă ciotul de la turnat în mijlocul spinării îngroșate (fig. 3/3), iar celălalt, mai mare, pe colțul rotunjit al spinării îngroșate, spre mîner (fig. 3/1). În afară de aceste trei variante, în cuprinsul depozitului de la Ilișeni se mai deosebește o alta, caracterizată prin vîrfurile lamei îndoit ușor în sus, care prezintă ciotul de la turnat pe spinarea îngroșată, spre mînerul decorat cu o nervură verticală în relief ușor (fig. 3/4). În fine, seria secerilor cu cîrlig din acest depozit se încheie cu două exemplare, dintre care unul fragmentar se caracterizează prin cîrligul lat și scurt (fig. 3/5), iar celălalt prin faptul că nu are indicată spinarea îngroșată printr-o nervură în relief, iar pe mîner prezintă doar o adîncitură neregulată (fig. 3/6).

b) *Arme*

Nr. 31 — 32 : două săbii cu limbă la mîner, dintre care una cu umerii ușor plecați, din patru bucăți (fig. 3/8) și alta fragmentară, cu umerii drepți, din care s-a păstrat partea superioară, în afară de limba la mîner ruptă recent (fig. 3/7).

Prima variantă (fig. 3/7) se caracterizează prin umerii drepți, patru orificii grupate cîte două pe placa mînerului, secțiunea lamei rombică și cîte două dungi, adîncite de o parte și de alta a crestei mediane și paralele cu tăișurile, care pornesc imediat de sub placa mînerului.

A doua variantă (fig. 3/8) se caracterizează prin umerii rotunjiți, limba la mîner cu marginile înălțate și foarte ușor arcuite, patru găuri de nit pe limba la mîner și alte patru grupate cîte două pe placa mînerului, secțiunea lamei biconvexă și cîte două șanțuri ușor adînci pe ambele fețe de la placa mînerului pînă spre vîrf, la care se adaugă alte două dungi pe marginea lamei, de la vîrf și pînă spre mijlocul înălțimii ei.

Nr. 33 : vîrf de lance cu lama în formă de frunză și cu tub de înmănușare, prevăzut pe tub cu două orificii (fig. 3/9). Tubul, în dreptul lamei, este decorat pe ambele fețe cu cîte două dungi în relief, care încadrează, spre partea inferioară a lamei, o altă dungă verticală în relief. Pe tubul de înmănușare, în dreptul orificiilor, s-au îndepărtat cu grijă urmele de la turnat.

În ceea ce privește tehnica de producere a acestor obiecte de bronz, avându-se în vedere unele detalii amintite mai sus, se poate deduce că s-au folosit următoarele procedee :

a) Turnare directă în forme monovalve acoperite, pentru cele trei tipuri de seceri : cu buton, cu limbă la mîner și cu cîrlig.

b) Turnare directă în forme bivalve, pentru celturile de tip vechi transilvănean, pentru săbiile cu limbă la mîner și pentru vîrfurile de lance.

În general, exceptînd secerile de dimensiuni mici, care, după cum s-a arătat, sînt mai neîngrijit turnate, restul obiectelor (celturile, secerile de dimensiuni mari, săbiile și vîrfurile de lance) au fost lucrate mai mult sau mai puțin îngrijit, îndepărtîndu-se uneori cu atenție dungile de la turnat.

Obiectele de bronz din depozitul de la Ilișeni, prin caracteristicile tipologice pe care le prezintă, sînt în cea mai mare parte de origine transilvăneană. Astfel, atît celturile, cît și secerile cu cîrlig, tipuri de obiecte cunoscute și în alte descoperiri de pe teritoriul Moldovei¹, sînt de origine transilvăneană². În schimb, celelalte tipuri de seceri, cu buton și cu limbă la mîner, sînt bine cunoscute din numeroase descoperiri de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului atît din Europa centrală, cît și de pe teritoriul țării noastre.

Săbiile cu limbă la mîner, foarte răspîndite îndeosebi în Europa centrală și nordică, sînt de origine central-europeană³. Săbiile din depozitul de la Ilișeni, după forma mînerului, a lamei, a secțiunii și după decor, aparțin la două variante ale acestui tip de sabie, corespunzătoare tipurilor Ib Sprockhoff (săbii timpurii cu limbă la mîner, din clasificarea lui J. D. Cowen)⁴ și IIa Sprockhoff (săbii din prima fază a cîmpurilor de urne sau de tipul Neuzinger, din clasificarea lui J. D. Cowen)⁵.

În fine, vîrfurile de lance cu nervuri pe partea superioară a tubului de înmănușare sînt și ele destul de mult răspîndite în Europa centrală și în Transilvania.

Prezența obiectelor de bronz de origine transilvăneană și în parte central-europeană se explică prin schimburile cu triburile din Transilvania, folosindu-se în acest scop, mai mult ca sigur, și acele seceri cu cîrlig de dimensiuni mici și nefinisate. Această ipoteză nu exclude însă și posibilitatea ca unele dintre aceste bronzuri să fi fost produse și de atelierele locale⁶.

¹ Pentru descoperirile de asemenea obiecte pe teritoriul Moldovei, vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, în SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 460 și urm., și idem, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului din Moldova*, în acest volum.

² M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului în Moldova*, p. 475.

³ *Ibidem*.

⁴ Cf. John David Cowen, *Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süd-Deutschland und den angrenzenden Gebieten*, în 36 *BerRGK*, 1955, p. 61 și urm.

⁵ *Ibidem*, p. 63 și urm.

⁶ Pentru aceste ateliere locale privind producția de bronzuri din regiunea extracarpatică, vezi *Istoria României*, I, 1960, p. 149.

Din punct de vedere cronologic, avîndu-se în vedere cele mai apropiate analogii pentru depozitul de la Ilișeni din descoperirile de bronzuri de la Uriul (raionul Beclean) ⁷ și Domănești (raionul Carei) ⁸, din Transilvania și Drajna

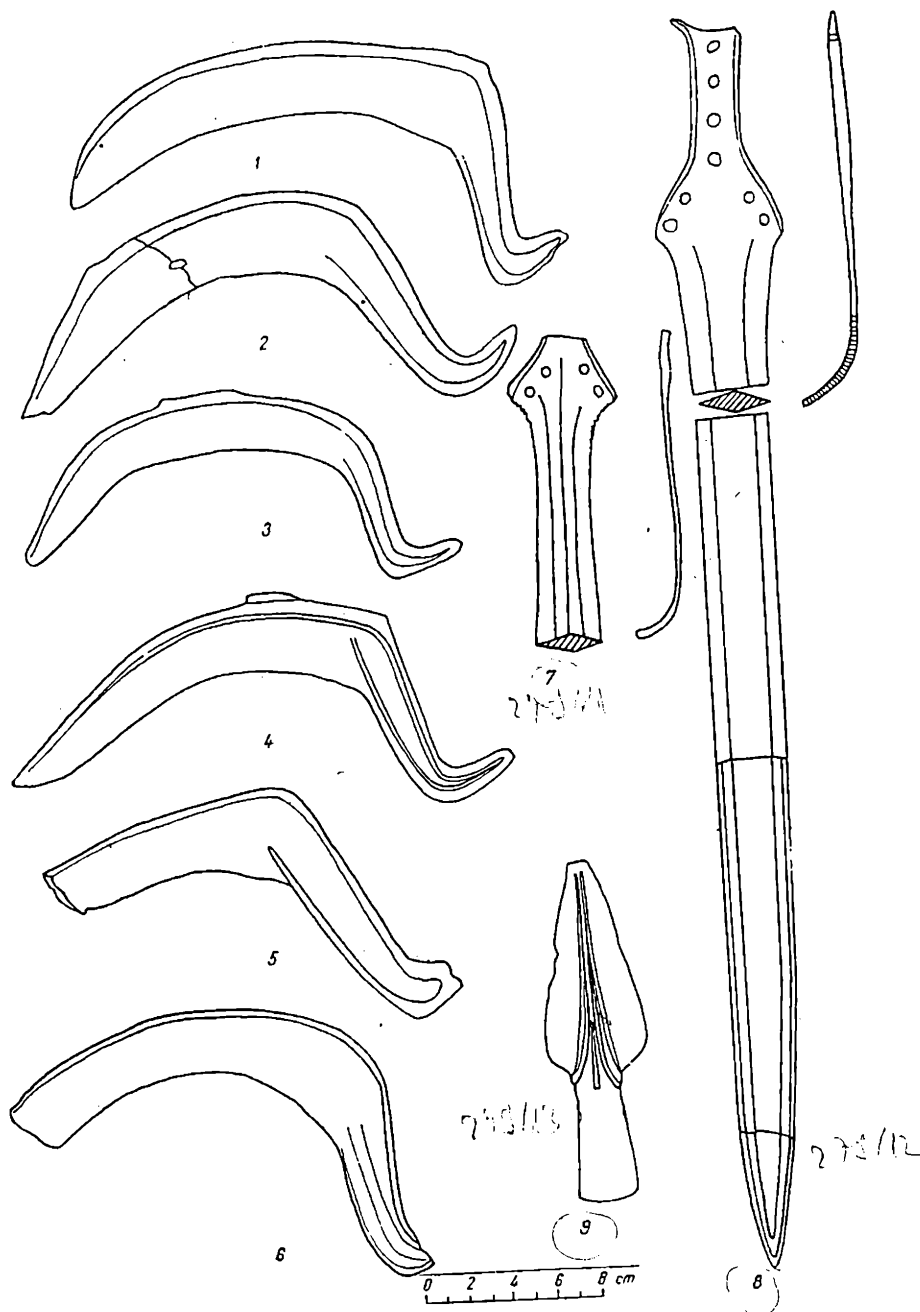

Fig. 3. — 1—6 seceri cu cîrlig, 7—8 săbii cu limbă la mîner și 9 vîrf de lance.

⁷ M. Roska, *Depozitul de bronz de la Uriul de Sus (jud. Someș)*, în *ACMI*, 1930—1931, p. 77 și urm.

⁸ J. Hampel, *Bronzkör*, I. pl. CXXII—CXXIV.

de Jos (raionul Teleajen)⁹, din Muntenia, care datează de la sfârșitul epocii bronzului (Reinecke D), se poate deduce că și depozitul nostru este din aceeași vreme (secolul al XIII-lea î.e.n.)¹⁰, fiind contemporan cu depozitele de la Rîșești (raionul Huși)¹¹ și Ulmi-Liteni (raionul Iași)¹², precum și cu așezările și mormintele grupului Noua¹³. În acest caz depozitul de la Plișeni este mai vechi decât resturile ceramice din Hallstatt-ul timpuriu descoperite în apropiere, pe același teren.

În ceea ce privește economia triburilor din această vreme, de la sfârșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului, după cum se știe, ea era orientată cu predilecție către creșterea vitelor¹⁴.

Tezaurizarea pieselor din acest depozit, care prin numărul mai mare de obiecte păstrate poate fi considerat ca cel mai mare depozit de bronzuri descoperit pînă în prezent pe teritoriul Moldovei, se explică printr-o stare de neliniște, corespunzătoare etapei din dezvoltarea internă a triburilor locale, precum și, eventual, unor evenimente neprecizate din această vreme.

GRIGORE FOIT

КЛАД БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ В ИЛИШЕНИ

(р-н Ботошань, обл. Сучава)

РЕЗЮМЕ

В 1960 г. на пригорке Холм случайно нашли клад из 33 целых и фрагментарных бронзовых предметов, включавший в себя 3 кельта древнетрансильванского типа, 4 серпа с кнопками (из которых три целых и один сломанный); 1 серп с рукояткой, 22 серпа с крюком (из которых 15 целых, 2 сломавшихся надвое, 5 фрагментарных), 2 меча и 1 наконечник копья (рис. 1—3).

В ходе шурфовки на месте находки клада других бронзовых предметов не было найдено. Зато поблизости, на поверхности участка, вспаханного плугами тракторов, на протяжении нескольких десятков метров, собрали много фрагментов керамики ранне-галыштатского периода.

Кельты и серпы с крюком из инвентаря клада в Илишени — трансильванского происхождения. Другие виды серпа — с кнопкой и с рукояткой — хорошо известны как в центральной Европе, так и на территории Румынии.

Мечи с рукояткой — центральноевропейского происхождения и относятся, судя по форме рукоятки, лезвия, сечения и по украшению, к двум вариантам того же типа меча, соответствующим типам Ib по Шпрокгоффу (= ранние мечи с рукояткой по классификации Ж. Д. Коуэна) и IIa по Шпрокгоффу (= мечи первой фазы полей погребальных урн или типа Нейцингер по классификации Ж. Д. Коуэна).

Наконец, наконечники копий с нервюрами на верхней части втулки тоже довольно распространены в центральной Европе и Трансильвании.

⁹ I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie. Le dépôt de bronzes de Draja de Jos et l'épée de Bucium*, in *Dacia*, II, 1925, p. 344 și urm.

¹⁰ Pentru datarea în secolul al XIII-lea î.e.n. a seriei de depozite Uriul-Domănești, vezi și *Istoria României*, I, p. 148.

¹¹ C. D. Vasiliu, *Movila Răbții (Hantepesi)*, București, 1933, p. 105 și urm.

¹² Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni (raionul Hirlău, reg. Iași)*, in *AM*, I, p. 115 și urm.

¹³ Pentru sincronizarea depozitelor de la sfârșitul epocii bronzului din Moldova cu așezările și mormintele grupului Noua, vezi, M. Petrescu-Dîmbovița, *Конец бронзового и начало раннего железного века в Молдове в свете последних археологических раскопок*, in *Dacia*, N. S., IV, p. 139 și urm., precum și studiul amintit al aceluiași autor, din publicația de față.

¹⁴ *Istoria României*, I, p. 143.

С хронологической точки зрения, принимая во внимание ближайшие аналоги клада из Илишени с находками бронзовых предметов в Урпуле (р-н Беклян) и Домэнешти (р-н Карей) в Трансильвании, а также в Дражна де Жос (р-н Теляжен) в Валахии, относящимися к концу бронзового века (= Рейнеке D), можно заключить, что данный клад относится к тому же времени (XIII в. до н.э.) и синхронен кладом в Рышешти (р-н Хуш) и Улми-Литени (р-н Яссы), а также поселениям и погребениям группы Ноуа.

Племенное хозяйство этого времени основывалось преимущественно на скотоводстве.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Кельты трансильванского типа (1—3), серпы с кнопками (4—7), серп с рукояткой (8) и серпы с крюком (9—14).

Рис. 2. — Серпы с крюком.

Рис. 3. — Серпы с крюком (1—6), мечи с рукояткой (7—8) и наконечник копья (9).

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE D'ILIȘENI

(distr. de Botoșani, rég. de Suceava)

RÉSUMÉ

En 1960, on a découvert par hasard, sur la colline de Holm, un dépôt de 33 pièces en bronze, entières ou à l'état fragmentaire, à savoir : 3 haches à douille de type transylvain ancien, 4 faucilles à bouton (3 entières), 1 faucille à languette, 22 faucilles à crochet (15 entières, 2 cassées en deux et 5 à l'état fragmentaire), 2 sabres et 1 fer de lance (fig. 1—3).

Un sondage pratiqué sur les lieux n'a pas été suivi de nouvelles découvertes d'objets en bronze. Par contre, on a trouvé dans le voisinage, dans les labours, plusieurs fragments céramiques datant du Hallstatt ancien.

En ce qui concerne l'inventaire du dépôt d'Ilișeni, les haches à douille et les faucilles à crochet sont d'origine transylvaine, tandis que les autres types de faucilles, celle à bouton et celle à languette, sont connues aussi bien en Europe centrale que sur le territoire de la R. P. Roumaine.

Les sabres à languette ont leur origine en Europe centrale. D'après la forme de leur poignée, leur lame, leur section et leur décor, ils appartiennent à deux variantes du type, correspondant aux types Ib Sprockhoff (= sabres anciens à languette, dans la classification de J. D. Cowen) et IIa Sprockhoff (= sabres de la première phase des champs d'urnes ou de type Neuzinger, dans la classification de J. D. Cowen).

Enfin, les fers de lance à nervures sur la partie supérieure de la douille sont, eux aussi, assez répandus en Europe centrale comme en Transylvanie.

Le dépôt d'Ilișeni peut être rapproché, en premier lieu, des dépôts d'objets en bronze de Uriul (distr. de Beclean) et de Domănești (distr. de Carei) en Transylvanie et de Drajna de Jos (distr. de Teleajen) en Valachie, qui datent de la fin de l'âge du bronze (= Reinecke D), d'où l'on peut déduire que le dépôt en question est de la même époque (XIIIe siècle av. n. è.) et contemporain, par conséquent, des dépôts de Rîșești (distr. de Huși) et d'Ulmi Litene (distr. de Jassy), ainsi que des établissements et tombes du groupe Noua.

L'économie des tribus de cette époque était axée, en premier lieu, sur l'élevage.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Haches à douille de type transylvain (1—3), faucilles à bouton (4—7), faucilles à languette (8) et faucilles à crochet (9—14).

Fig. 2. — Faucilles à crochet.

Fig. 3. — Faucilles à crochet (1—6), sabres à languette (7—8) et fer de lance (9).

DEPOZITUL DE OBIECTE DE BRONZ DE LA BOZIA NOUĂ (raionul Bîrlad, reg. Iași)

Cu ocazia unor lucrări de săpă de interes obștesc efectuate în anii 1959 și 1960 de G.A.S. „16 Februarie” pe teritoriul satului Bozia Nouă, s-au descoperit mai multe resturi de locuire, în special ceramică, care, după tehnică și decor, provin dintr-o așezare aparținând grupului Noua, de la sfârșitul epocii bronzului sau dintr-o etapă ceva mai veche. Tot cu acest prilej s-au descoperit și câteva schelete umane dintr-o epocă neprecizată, întrucât nu s-a putut reconstitui nimic în legătură cu poziția, inventarul și ritualul lor.

În afară de acestea, în cuprinsul așezării s-a descoperit și un depozit de obiecte de bronz din care s-a reușit să se recupereze un celt, trei seceri mari și trei bucăți de bronz brut, provenite din așa-zisele turte de bronz. Din informațiile lucrătorilor, în vara anului 1960, aproximativ în același loc s-ar fi descoperit și alte câteva bucăți de bronz brut, care nu au putut fi recuperate, cu toate investigațiile făcute de noi. Actualmente, aceste șapte piese se află în colecția, în curs de organizare, a școlii medii din Murgeni.

Locul descoperirii se află pe un martor din terasa inferioară din dreapta Prutului, cuprins între șoseaua Fălciu-Berezeni la vest, Balta Prundului la est, satul Bozia Nouă la sud și Satul Nou la nord. Acest martor al terasei, prin poziția sa în preajma unei bălți bogate în pește și a luncii inundabile a Prutului, prezenta condiții optime de locuire, cu atât mai mult cu cât la piciorul pantei abrupte de la limita lui estică se află și astăzi puternice izvoare cu apă potabilă.

În urma cercetărilor sumare efectuate la fața locului se poate preciza că obiectele de bronz descoperite se aflau răspândite pe un spațiu restrâns, la 1,50 m adâncime de la suprafața actuală a solului, într-un strat de tranziție de culoare cafenie, situat sub solul negru cu cernoziom și suprapus solului galben loessoid de la partea inferioară.

Toate cele șapte obiecte de bronz recuperate din cuprinsul acestui depozit sînt acoperite la exterior cu o patină de culoare verde-închis și prezintă urme de pămînt de culoare brună. În afară de acestea, pe una dintre bucățile de bronz brut, ca și pe o seceră, sînt vizibile urme de oxizi de fier.

În cele ce urmează descriem pe scurt obiectele din inventarul acestui mic depozit.

1. Celt de tip transilvănean cu gura dreaptă, de dimensiuni mari și cu cusăturile de la turnat accentuate, netezite prin ciocănire pe laturile înguste (fig. 1/1). Metalul a fost introdus în formă printr-un canal, amplasat, probabil,

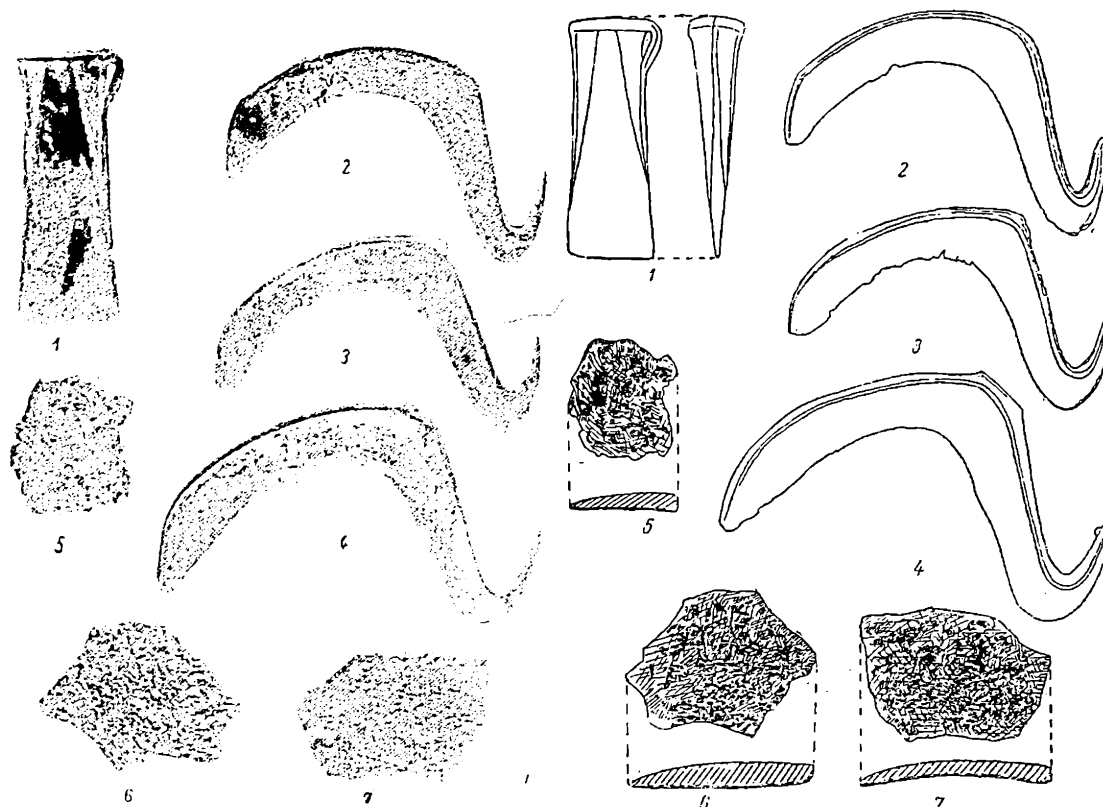

Fig. 1. — Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia-Nouă. 1, celt; 2—4, seceri cu cârlig; 5—7, bucăți de turte de bronz (cca 1/3 m. nat.).

Fig. 2. — Depozitul de obiecte de bronz de la Bozia-Nouă. 1, celt; 2—4, seceri cu cârlig; 5—7, bucăți de turte de bronz (cca. 1/3 m. nat.).

în dreptul capătului superior al torții, în dreptul ciotului de la turnare. Pe margine sînt unele depășiri de bronz, datorită, probabil, prelungirii metalului pe lîngă dopul de fixare pentru obținerea golului din interior.

2—4. Trei seceri cu cârlig, de dimensiuni mari, dintre care două întregi și una ruptă recent în două și sudată (fig. 1/2—4). Tot recent, lama unuia dintre exemplare a fost zimțuită de descoperitori. Toate aceste seceri sînt de tipul cu lama puțin arcuită și mînerul dezvoltat. Două dintre exemplare prezintă ciotul de turnat în dreptul îndoiturii mînerului (fig. 1/2—3).

Aceste seceri au fost turnate în diferite forme monovalve acoperite, întrucît sînt deosebiri de formă, tehnică și dimensiuni. Două dintre exemplare prezintă în dreptul spinării îngroșate urme de la prelingerea metalului, care nu au fost îndepărtate, ci cel mult ciocănite pe margini.

5—7. Trei bucăți de bronz brut, provenind dinspre marginea unor așazise turte de bronz, de dimensiuni și grosimi diferite (fig. 1/5—7). Descoperirea acestor bucăți de bronz brut în cuprinsul depozitului nostru prezintă importanță, întrucât prin ele se indică și o activitate de atelier în această regiune lipsită de materia primă necesară obținerii bronzului.

Depozitul de bronzuri de la Bozia Nouă, prin cele două tipuri caracteristice de unelte din inventarul lui, celul de tip transilvănean cu gura dreaptă și secerile cu cîrlig tot de origine transilvăneană, prezintă analogii apropiate în depozitele de la Drajna de Jos (raionul Teleajen, reg. Ploiești)¹ și Ilișeni (raionul Botoșani, reg. Suceava)² din regiunea extracarpatică a României.

Avîndu-se în vedere aceste analogii, depozitul de obiecte de bronz de la Bozia Nouă poate fi încadrat tot la sfîrșitul epocii bronzului (secolul al XIII-lea î.e.n.), și anume în seria Rîșești-Ulmi-Liteni³, fiind contemporan cu grupul Noua de pe teritoriul Moldovei. De altfel, din aceeași vreme datează și fragmentele ceramice din cuprinsul așezării în care a fost descoperit acest depozit⁴.

MARIN DINU și GHENUȚĂ COMAN

КЛАД БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ В БОЗИЯ НОУЭ (р-н Бырлад, обл. Яссы)

РЕЗЮМЕ

В 1959—1960 гг. в ходе общественных работ на территории села Бозия Ноуэ (р-н Бырлад) был найден клад бронзовых предметов, из которого удалось приобрести лишь кельт, три больших серпа и три куса необработанной бронзы от так называемых бронзовых лепешек (рис. 1/1—7).

Этот клад, благодаря двум характерным типам орудий, которые он содержит — кельту с прямоугольным отверстием трансильванского типа и серпам с крючками, также трансильванского типа — имеет многочисленные аналогии вкладах из Дражна де Жос (р-н Теляжен, обл. Плоешти) и Илишени (р-н Ботешань обл. Сучава) во внекарпатской области Румынии. Как сам клад, так и поселение, где его нашли, можно отнести к концу бронзового века (XIII в. до н.э.), поскольку он синхронен группе Ноуа.

Большое значение имеет наличие кусков необработанной бронзы в данном кладе, так как они указывают на деятельность металлообрабатывающих мастерских в этой области, где отсутствовало необходимое для получения бронзы сырье.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1 — 2 — Бронзовый клад из Бозия-Ноуэ. 1, кельт; 2—4, серпы с крючком; 5—7, куски необработанной бронзы (около 1/3 натур. величины).

¹ I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie*, în *Dacia*, II, 1925, p. 363, pl. III, 2—11, și pl. VII—X, p. 380 și urm.

² Gr. Foiț, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni*, în prezentul volum.

³ Marilena Florescu, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ulmi-Liteni*, în *AM*, I, p. 115 și urm.

⁴ Materialul ceramic din cuprinsul așezării urmează să fie publicat într-o altă lucrare, în care se vor prezenta și alte descoperiri din depresiunea Elanului și a Horincei.

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE BOZIA NOUĂ (distr. de Bîrlad, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

Au cours de travaux occasionnels exécutés en 1959 — 1960 sur le territoire du village de Bozia Nouă (distr. de Bîrlad), on a exhumé — parmi d'autres matériaux — un dépôt d'objets en bronze, dont il a été possible de récupérer une hache à douille, 3 grandes faucilles et trois morceaux de bronze brut (fig. 1/1—7).

Par les deux types d'outils caractéristiques qu'il comprend — la hache à douille à orifice d'emmanchement droit et les faucilles à crochet, l'un et l'autre d'origine transylvaine — ce dépôt présente des analogies avec les dépôts de Drajna de Jos (distr. de Teleajen, rég. de Ploiești) et d'Ilișeni (distr. de Botoșani, rég. de Suceava), tous deux situés dans la zone extracarpatique de la Roumanie. Ces rapprochements le datent à la fin de l'âge du bronze (XIIIe siècle av.n.è.); il est donc, tout comme l'établissement où il avait été enfoui, contemporain du groupe de Noua.

La présence dans le dépôt de Bozia Nouă des morceaux de bronze est pleine d'intérêt, car elle témoigne d'une activité artisanale dans une région dépourvue de la matière première nécessaire pour la production du bronze.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 — 2 — Dépôt d'objets en bronze de Bozia Nouă. 1, hache à douille; 2—4, faucilles; 5—7, fragments de bronze brut (environ 1/3 gr. nat.).

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA SĂLARD (raionul Oradea, reg. Crișana)

În colecțiile Muzeului regional din Oradea se află un depozit de bronzuri descoperit în 1894 la ferma „Puszta Bodolyo” din satul Sălard, regiunea Crișana.

Din datele menționate în inventarul vechi al muzeului rezultă că din acest depozit, în 1894, au intrat în colecțiile muzeului 58 de piese ¹ și că mai târziu, la o dată nestabilită, acest depozit a mai fost completat cu încă 16 piese ². Deci, în total, din acest depozit s-au achiziționat, în două reprize, 74 de piese, după cum urmează : 4 celturi, 28 de seceri, 36 de brățări, 2 bușe de car, un fragment de centură și 3 bucăți de bronz brut ³. Dintre acestea, astăzi în colecțiile Muzeului regional din Oradea se mai păstrează numai următoarele 62 de piese : 4 celturi, 20 de seceri, 33 de brățări, 2 bușe de car și 3 bucăți de bronz brut, restul dispărând în timpul ultimelor două războaie mondiale (fig. 1—5).

Obiectele de bronz au fost găsite într-un vas de lut cu pereții groși, lucrat rudimentar și nedecorat ⁴. Fragmente din acest vas, intrate în posesiunea muzeului o dată cu piesele de bronz amintite mai sus, au dispărut în împrejurări necunoscute.

Acest depozit a atras în repetate rânduri atenția cercetătorilor, care, de obicei, l-au publicat fragmentar sau cu greșeli în ceea ce privește unitatea lui.

Astfel, pentru prima dată el este amintit de către J. Hampel, sub denumirea de depozitul de la „Puszta Bodolyo” ⁵. Această denumire nu este însă corectă, deoarece „Puszta Bodolyo” era doar o fermă din apropierea comunei Sălard ⁶. În afară de aceasta, în lucrarea sa, Hampel, pe lângă faptul că publică fragmentar depozitul, doar 28 de piese, atribuie o parte din obiecte depozitului de la Josani (Krajnikfalva) ⁷.

¹ Catalogul Muzeului din Oradea, 1894, II, p. 32, al. 8.

² Ibidem.

³ Inv. vechi nr. 2 263—2 337.

⁴ J. Hampel, *Két őskori bronzlelet Biharmegyéből*, în *AE*, XIV, 1894, p. 193.

⁵ Ibidem.

⁶ Borovsky Sámuel, *Bihar Vármegye Története*, Budapesta, 1896, p. 146.

⁷ J. Hampel, *op. cit.*, p. 196, pl. I, 2—5, 8—9, 12, 16—17, 19. Aceste piese, atribuite de către J. Hampel depozitului de la Josani, în lucrarea de față sînt considerate ca aparținînd depozitului de la Sălard (fig. 1/8, 10, 11; 2/1, 4, 7, 10; 3/2—3).

Ulterior, Cséplő Péter amintește descoperirea de obiecte de bronz de la Sălard; copiind însă planșele lui J. Hampel din lucrarea sus-amintită, comite aceeași greșeală⁸.

J. Hampel menționează din nou depozitul de la Sălard, sub denumirea de „Pusztá Bodolyo”, în lucrarea sa monografică asupra descoperirilor de obiecte de bronz din Ungaria⁹, în care face aceeași greșeală (planșele din această monografie sînt aceleași ca în lucrarea amintită mai sus a aceluiași autor).

De asemenea, Nils Åberg, în lucrarea sa de sinteză asupra cronologiei epocii bronzului și Hallstattului din Europa centrală, ocupîndu-se de culturile din perioada a IV-a a epocii bronzului din Europa centrală, atribuie depozitului de la Josani două culturi din depozitul de la Sălard¹⁰.

După o informație sumară a lui F. Ardos, rezultă că depozitul de la Sălard s-a descoperit în apropierea unor tumuli, dintre care unii secționati, din hotarul numit Bodolyos¹¹. Pentru prima dată depozitul nostru este menționat corect de către Fr. Holste, care, publicînd 8 piese din această descoperire, menționează faptul că în Muzeul regional din Oradea sînt amestecate piesele din depozitele de la Sălard și Josani¹².

Acest amestec de bronzuri se explică, pe de o parte, prin faptul că piesele depozitului de la Sălard au fost achiziționate în două serii, din care prima sub denumirea de „depozitul de bronzuri de la Pusztá Bodolyo”, iar pe de altă parte prin aceea că depozitul de bronzuri de la Josani a intrat în patrimoniul Muzeului regional din Oradea în intervalul achiziționării celor două loturi de bronzuri din depozitul de la Sălard. În afară de acestea, inventarul Muzeului din Oradea s-a întocmit după ce depozitul a fost publicat de J. Hampel, iar literatura de specialitate în care s-a menționat această descoperire s-a condus după publicațiile lui J. Hampel. Pentru a se înlătura erorile relativ la unitatea acestei descoperiri, am considerat necesară republicarea integrală a celor 62 de piese păstrate din depozitul de bronzuri de la Sălard. Unitatea acestui depozit este asigurată atît prin patina caracteristică de culoare verde-albăstruie, de pe cele mai multe obiecte, exceptînd secerile, care au o patină de culoare verde-deschis, cît și prin caracteristicile generale ale formelor pieselor.

În acest scop se prezintă caracteristicile următoarelor 62 de piese din inventarul acestui depozit, păstrate astăzi în colecțiile Muzeului regional din Oradea:

1—4. Trei culturi întregi și unul fragmentar (fig. 1/1—4). Culturile întregi se caracterizează prin gura dreaptă și puternic îngroșată în formă de manșon, secțiunea corpului oval-alungită și trecerea lină între corpul cultului și lama cu tăiș.

⁸ Cséplő Péter, *Néhány Érdekesebb leletünk Bihar-vármegyének történet előtti idejéből*, Bihar Vármegyei Történelmi Egylet Évkönyve, 1896/1897, p. 38—40 și pl. II.

⁹ Cf. J. Hampel, pl. CCIV, în care se publică aceleași 28 de piese ca în lucrarea citată mai sus. Pe pl. CCV, în care sînt reprezentate piesele depozitului de la Josani (Krajnikfalva), autorul include și obiectele cu numerele de inventar menționate mai sus din depozitul de la Sălard.

¹⁰ N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie*, vol. V, Stockholm, 1935, p. 93, fig. 171. Culturile sînt din depozitul de la Sălard și nu din acela de la Josani. Aceste culturi sînt reprezentate în lucrarea de față în fig. 1/1—2.

¹¹ F. Ardos, în *Familia*, III/4, 1936, p. 70.

¹² Fr. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, Marburg/Lahn, 1951, p. 25 și pl. 47/31—38.

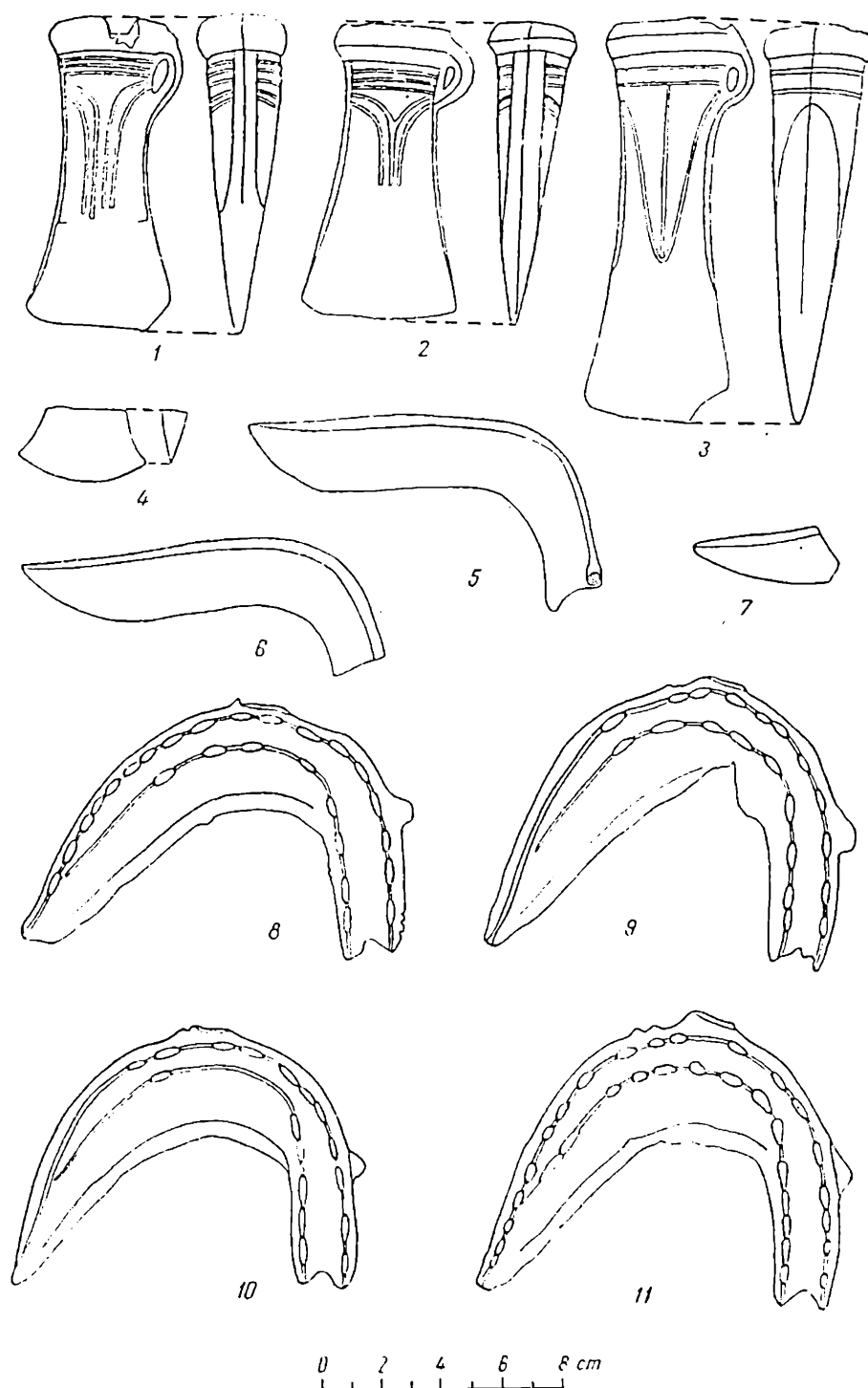

Fig. 1. — Celturi cu marginea îngroșată la exterior și decor în relief (1–3), fragment de celt (4), seceri cu buton (5–7) și seceri cu limbă la mâner (8–11).

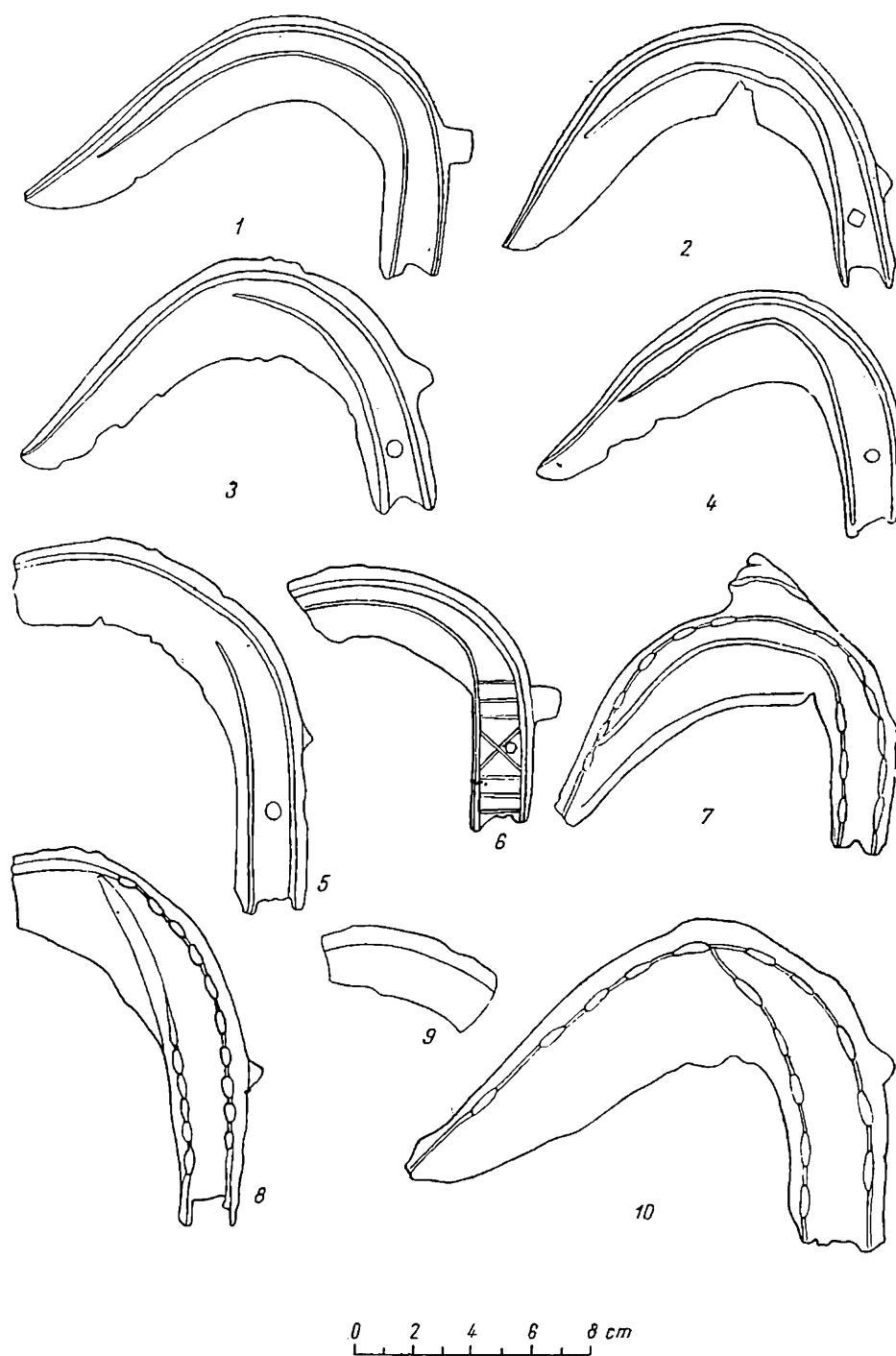

Fig. 2. — Seceri cu limbă la mîner (1—10).

În afară de aceste asemănări, cele trei celturi se deosebesc între ele atât prin formă, cât și prin decorul lor.

Astfel, primul dintre ele se caracterizează prin gura îngroșată în formă de manșon, corpul ușor arcuit, tăișul convex, toarta masivă de secțiune rombică și mult alungită. Decorul de pe ambele fețe late este constituit dintr-o bandă din trei linii orizontale paralele, ușor reliefate, sub care urmează o altă bandă din câte două linii verticale și paralele în relief, reuuite și cu capetele la partea superioară răsfrînte (fig. 1/1). Pe laturile înguste se observă câte o dungă lată, netezită într-o oarecare măsură, provenind de la suprapunerea neexactă a celor două valve de la turnat. Tăișul, spre latura îngustă posterioară, prezintă o știrbitură. Patina a fost îndepărtată în câteva locuri.

Al doilea dintre aceste celturi, ceva mai masiv, prezintă gura îngroșată, tot în formă de manșon, tăișul arcuit și tras foarte puțin în sus, înspre latura anterioară și toarta de secțiune oval-ascuțită (fig. 1/2). Decorul constă tot dintr-o bandă din trei linii orizontale și paralele, sub care urmează o altă bandă, constituită din câte două linii verticale și paralele în relief și cu capetele superioare răsfrînte. Pe laturile înguste se află câte o bandă verticală, netezită superficial. Patina pe alocuri este ștearsă.

Al treilea exemplar se caracterizează prin gura în formă de manșon, corpul mult alungit în comparație cu lungimea celtului, tăișul arcuit și toarta din bandă oval-rotundă (fig. 1/3). Partea superioară a manșonului este neregulată, iar cea posterioară a tăișului știrbită puternic. Decorul este format dintr-o bandă din două linii orizontale în relief, sub care se găsește un motiv din dungi ușor reliefate, în formă de triunghi isoscel, cu vârful în jos și înălțimea indicată printr-o linie verticală. Pe fețele înguste se observă cunga de la turnat, care a fost netezită cu grijă. Patina pe alocuri a fost îndepărtată recent.

Din al patrulea celt s-a păstrat doar lama cu tăiș, fără să se poată preciza tipul de celt căruia îi aparține.

5—24. Douăzeci de seceri, dintre care 14 întregi și 6 fragmentare (fig. 1/5—11; 2/1—10; 3/1—3).

Trei dintre aceste seceri, dintre care una întreagă și două fragmentare, sînt de tipul cu buton (fig. 1/5—7). Acestea se caracterizează prin lama lată terminată într-un vîrf ușor îndreptat în sus, dosul îngroșat și buton pe colțul posterior al mînerului scurt și îndoit în unghi aproape drept față de lama propriu-zisă.

Alte 14 seceri sînt de tipul cu limbă la mîner. Dintre acestea 10 sînt întregi și 4 fragmentare. Exemplarele acestei variante se caracterizează prin arcuirea mai mult sau mai puțin accentuată a lamei, de obicei lată și numai rar mai îngustă, vârful ușor răsfrînt, spinarea lamei îngroșată, trecerea lină de la lamă la mîner, ciotul de la turnat păstrat pe spinarea îngroșată, în dreptul părții superioare a mînerului, uneori și în dreptul mijlocului lamei, și o nervură interioară în relief, paralelă cu spinarea îngroșată, de la baza mînerului și pînă la vârful lamei (fig. 1/8—11; 2/1—2, 4, 6—7), sau limitată numai în dreptul mînerului (fig. 2/3, 5, 8, 10).

Șapte din aceste exemplare sînt prevăzute, pe spinarea îngroșată și nervura interioară, cu adîncituri oval-ascuțite (fig. 1/8—11; 2/7—8, 10), iar un altul pe lama mînerului, cu un motiv de dungi care se întretaie, încadrat de o parte

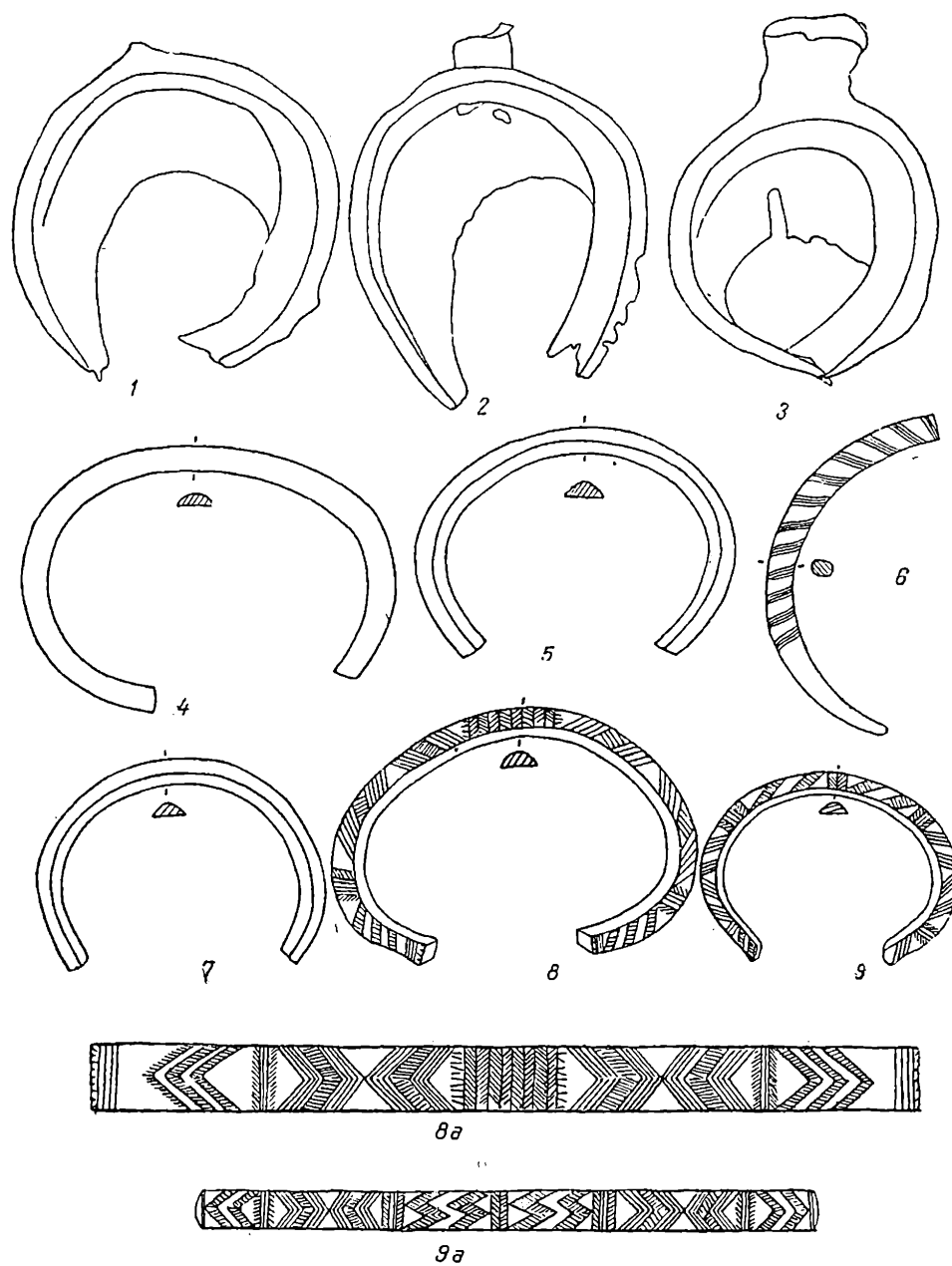
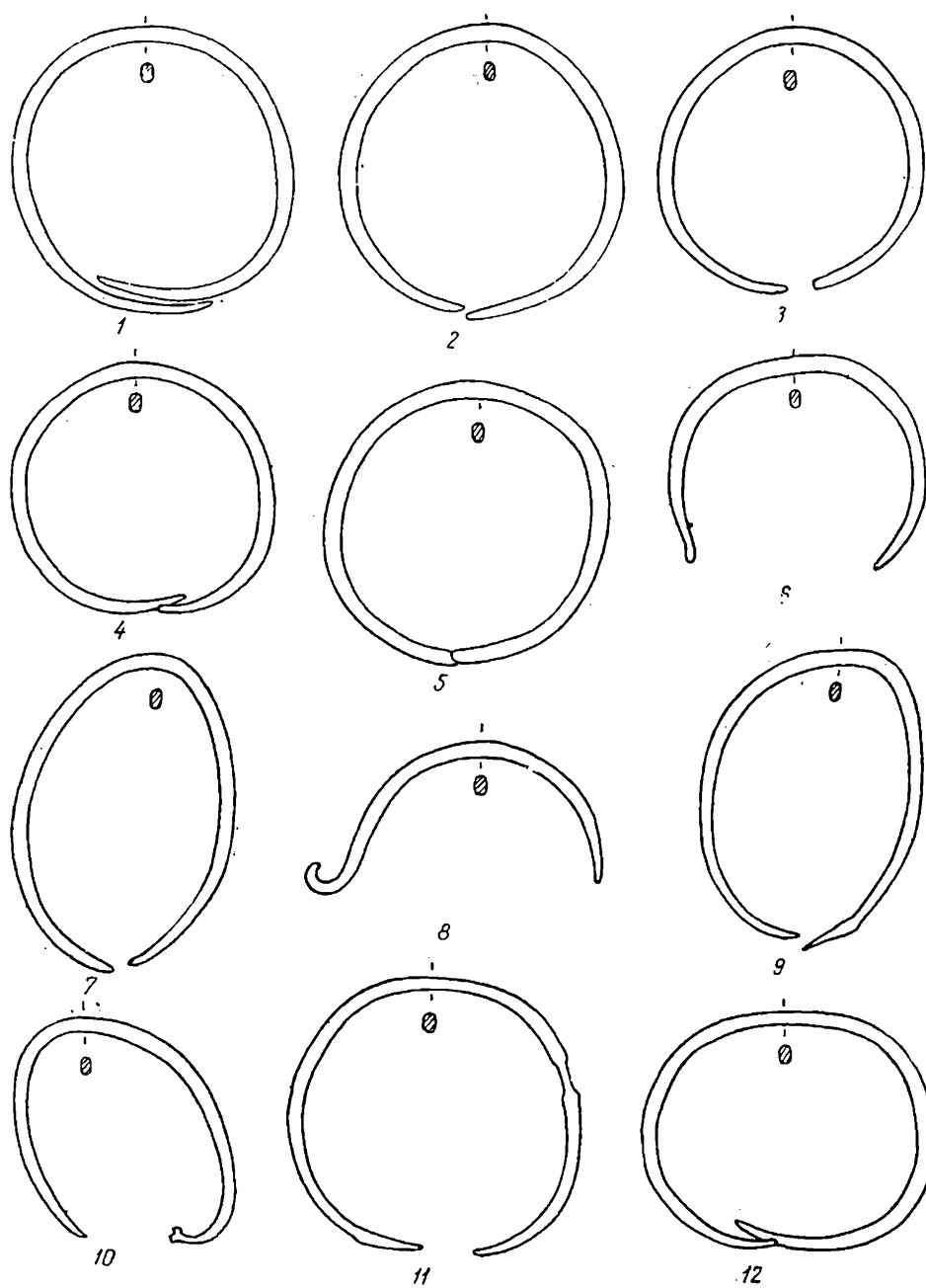

Fig. 3. — Seceri cu limbă la mîner de formă specială (1—3) și brățări (4—9).

0 2 4 6 8 cm

Fig. 4. — Brățări (1-12).

și de alta cu cîte o bandă din trei dungi orizontale și paralele, toate în relief ușor (fig. 2/6). Acest din urmă fragment de seceră este de culoare verde mult mai închisă decît celelalte exemplare.

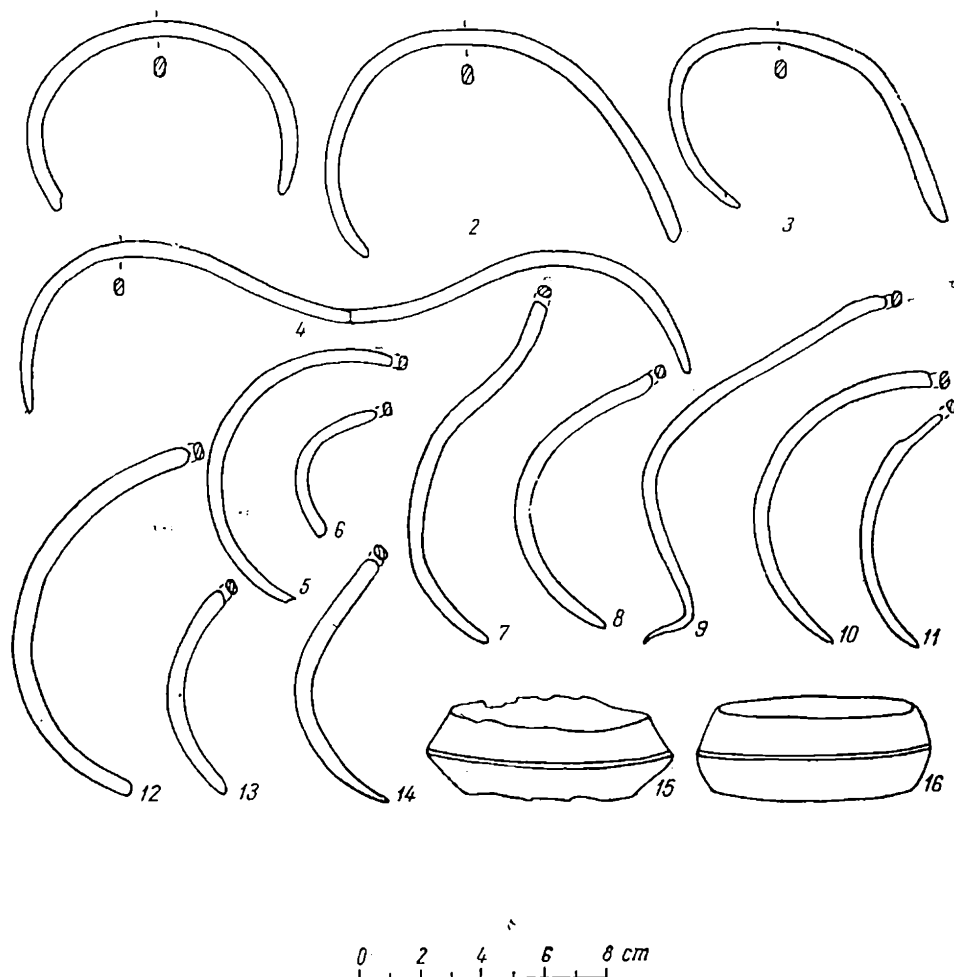

Fig. 5. — Brățări (1—14) și bucse de car (15—16).

În fine, alte trei seceri, de formă specială, nu sînt în realitate altceva decît seceri cu limbă la mîner, îndoite rotund și cu capetele apropiate (fig. 3/1—2) sau suprapuse (fig. 3/3). Secerile de acest tip se caracterizează prin lama lată, spinarea îngroșată, nervura interioară pînă la vîrf sau limitată pe o porțiune a lamei și prin ciotul de la turnat de pe centrul curbării spinării îngroșate sau, într-un singur caz, din dreptul mînerului.

25—57. Treizeci și două de brățări deschise, dintre care 14 întregi și 18 mai mult sau mai puțin fragmentare (fig. 3/4—9; 4/1—12; 5/1—14).

Cinci dintre acestea aparțin variantei de formă ovală, din bară de secțiune plan-convexă, cu capetele nesubțiate, și numai într-un singur caz ușor răsfrînte

spre exterior (fig. 3/4—5, 7—9). Numai două exemplare sînt decorate cu benzi de dungi unghiulare, zig zaguri verticale și cu motive în formă de căpriori (fig. 3/8—8 a, 9—9 a). La rîndul lor, unele dintre aceste motive decorative sînt însoțite de șiruri de dungi scurte oblice, iar altele sînt umplute cu hașuri oblice.

Alte 26 de brățări, nedecorate, dintre care 10 întregi și 16 fragmentare, aparțin variantei caracterizată prin bară mai puțin masivă, de secțiune oval-rotundă și subțiată treptat spre capetele mai mult sau mai puțin apropiate sau chiar suprapuse (fig. 4/1—12; 5/1—14).

În fine, un fragment de brățară din bară de secțiune oval-rotundă și cu capătul subțiat, decorat cu benzi scurte oblice a cîte patru dungi, poate fi considerată ca reprezentînd o a treia variantă de brățară din acest depozit (fig. 3/6).

58—59. Două bușe de car, din placă de bronz de secțiune unghiulară (fig. 5/15—16).

60—62. Trei fragmente de bronz brut, de formă neregulată și de culoare închisă.

În ceea ce privește tehnica producerii obiectelor de bronz din acest depozit după urmele păstrate de la turnare, rezultă că celturile au fost turnate direct în forme bivalve, de lut sau de piatră, în general bine potrivite atît în lățime cît și în lungime. După poziția ciotului de la turnat de pe capetele torților, se poate deduce că metalul a fost introdus în forme printr-un canal oblic săpat în dreptul torții. După turnare, neregularitățile de pe marginile înguste ale celturilor, provenite de la o ușoară nepotrivire a celor două valve, au fost îndreptate cu o oarecare grijă. În timpul turnării s-a introdus în formă un dop de lut cu capul rotunjit, pentru a obține orificiul longitudinal necesar înmănușării. Spre deosebire de celturi, secerile au fost turnate în forme monovalve acoperite, deoarece dosul lor este neted. În acest caz metalul a fost introdus în forme printr-un canal din dreptul ciotului de la turnat. În ceea ce privește secerile de formă specială, este probabil că ele au fost îndoite imediat după turnare. La rîndul lor, brățările au fost turnate în forme bivalve, îndepărtîndu-se cu mare grijă neregularitățile de la turnat.

Din punct de vedere cronologic, depozitul de bronzuri de la Sălard, pe baza analogiilor pe care le prezintă piesele din inventarul lui cu altele din descoperirile de bronzuri din spațiul romîno-ungar (Zagon-Ceremuș, Zagon-Metehgy, Moigrad, Tăuteu, Aranyos, Tiszaszentimre ș.a.), poate fi considerat ca aparținînd seriei de bronzuri Moigrad-Tăuteu din faza Hallstatt B¹ (secolul al X-lea î.e.n.)¹³.

IVAN ORDENTLICH

¹³ Pentru această fază vezi *Istoria României*, vol. I, 1960, p. 148.

КЛАД БРОНЗОВЫХ ПРЕДМЕТОВ В СЭЛАРДЕ (р-н Орадя, обл. Кришана)

РЕЗЮМЕ

В коллекции областного музея г. Орадя хранятся 62 бронзовых предмета из клада, найденного в 1894 г. в глиняном сосуде в Сэларде: 4 кельта, 20 серпов, 33 браслета, 2 втулки телеги и 3 куса необработанной бронзы (рис. 1—5).

Этот клад был опубликован И. Гампелем, который считал этот клад происходящим из Пусты Бодолио; по мнению автора статьи, это неверно, поскольку Пуста Бодолио представляет собой всего лишь отдельное хозяйство близ села Сэлард.

И. Гампель, помимо того, что описывает лишь 28 предметов из инвентаря этого клада, относит часть предметов — как и Чеплэ Петер и позднее Н. Аберг — к кладу в Жосани (Крайникфалва). Автор данной статьи считает, что эти предметы, относимые к кладу в Жосани, принадлежат к кладу в Сэларде (рис. 1/8, 10, 11; 2/1, 4, 7, 10; 3/2—3).

Эту путаницу с двумя кладами (о которой говорил и Фр. Гольште) автор объясняет, с одной стороны, тем, что предметы клада в Сэларде были приобретены в два приема — в 1894 г. и затем позднее (дата точно не известна), причем первое приобретение названо кладом бронзовых предметов из Пуста Бодолио; с другой стороны тем, что клад бронзовых предметов из Жосани стал собственностью Музея в Ораде в промежуток времени, когда были приобретены обе части клада в Сэларде. Кроме того, доказано, что инвентарь Музея из Оради был составлен после того, как И. Гампель опубликовал клад; специальная же литература, в которой упоминается эта находка, основывалась на описании И. Гампеля.

Для устранения ошибок в вопросе об единстве этой находки сочли нужным снова полностью опубликовать 62 предмета из клада в Сэларде. Единство находки доказывается как характером патины, так и общими чертами формы предметов.

Описав форму и технику изготовления групп предметов, автор включает клад из Сэларда в серию бронзовых предметов Мойград-Тэутеу фазы Гальштат В1 (X в. до н.э.).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Кельты с утолщенным краем отверстия, украшенные рельефным рисунком (1—3), обломок кельта (4), серпы с кнопками (5—7) и серпы с рукояткой (8—11).

Рис. 2. — Серпы с рукояткой (1—10).

Рис. 3. — Серпы с рукояткой особой формы (1—3) и браслеты (4—9).

Рис. 4. — Браслеты (1—12).

Рис. 5. — Браслеты (1—14) и втулки от телеги (15—16).

LE DÉPÔT D'OBJETS EN BRONZE DE SĂLARD (distr. d'Oradea, rég. de Crișana)

RÉSUMÉ

Les collections du Musée d'Oradea comprennent 62 pièces faisant partie du dépôt d'objets en bronze découvert en 1894, dans un vase en terre glaise, à Sălard, à savoir : 4 haches à douille, 20 faucilles, 33 bracelets, 2 moyeux de chariot et 3 morceaux de bronze brut (fig. 1—5).

Ce dépôt a été publié par J. Hampel comme provenant de Puszta Bodolyo, ce qui — suivant l'auteur — est inexact, vu que Puszta Bodolyo est une simple ferme dans le voisinage du village de Sălard. En outre, J. Hampel n'a publié que 28 objets du dépôt, considérant — tout comme Cséplő Péter et, plus tard, N. Åberg — qu'un certain nombre de pièces auraient fait partie du dépôt de Josani (Krajnikfalva). Les pièces attribuées antérieurement au dépôt de Josani sont, dans la présente communication, considérées comme faisant partie du dépôt de Sălard (fig. 1/8, 10, 11; 2/1, 4, 7, 10; 3/2—3).

La confusion entre les objets en bronze de ces dépôts, qui avait déjà été signalée par Fr. Holste, peut, d'après l'auteur, s'expliquer en premier lieu, par le fait que les pièces du dépôt de Sălard ont été acquises par le Musée d'Oradea en deux tranches, une première fois en 1894 (sous l'appellation de dépôt de Puszta Bodolyo), puis à une date ultérieure qui n'est pas connue exactement; en second lieu, par le fait que le dépôt de Josani est entré dans le patrimoine du Musée d'Oradea dans l'intervalle compris entre l'acquisition des deux lots du dépôt de Sălard. L'inventaire du Musée est postérieur à la publication de J. Hampel, et la littérature de spécialité qui mentionne la découverte s'est guidée, elle-aussi, sur les indications données par cet auteur.

Afin de dissiper ces erreurs d'attribution et de rétablir l'unité du dépôt de Sălard — unité qui ressort autant des caractères des objets que de l'unité de la patine —, l'auteur a estimé utile d'en republier intégralement les 62 pièces constitutives.

Après la description détaillée des différents groupes d'objets, l'auteur situe le dépôt de Sălard dans la série d'objets en bronze de Moigrand — Tăuteu, appartenant à la phase B1 du Hallstat (Xe siècle av. n. è.).

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Haches à douille au bord élargi à l'extérieur et à décor en relief (1—3), fragment de hache à douille (4), faucilles à bouton (5—7), faucilles à languette (8—11).

Fig. 2. — Faucilles à languette (1—10).

Fig. 3. — Faucilles à languette de forme spéciale (1—3) et bracelets (4—9).

Fig. 4. — Bracelets (1—12).

Fig. 5. — Bracelets (1—14) et moyeux de chariot (15—16).

UN PUMNAL SCITIC DESCOPERIT LA MĂCIȘENI (raionul Bujor, reg. Galați)

În primăvara anului 1959, prof. Panait Dumitriu, din Bîrlad, a donat Muzeului raional mixt „V. Pârvan”, din aceeași localitate, un pumnal de fier de tip *akinakes*.

Conform celor relatate de către donator, reieșea că acest obiect fusese descoperit cu câțiva ani în urmă, cu ocazia unor lucrări agricole, pe ogorul lui Luca Dumitriu din satul Măcișeni, com. Corni, raionul Bujor, reg. Galați.

Locul descoperirii se află la circa 2 km nord-vest de sat, pe partea dreaptă a Văii Gerului, aproape de fîntîna lui Apostol Dimitriu. Din informațiile obținute la fața locului reiese că în același punct, cu ocazia lucrărilor agricole, s-au mai descoperit și alte obiecte din fier, distruse de rugină, care s-au pierdut.

Acest pumnal, deși atacat de rugină, s-a păstrat în întregime. Lama sa, lungă de 15,7 cm și lată sub gardă de 3,6 cm, este prevăzută cu două tăișuri; ea este mai lată la bază, îngustîndu-se spre vîrf, și prezintă o nervură mediană pe aproape 2/3 din lungimea sa (fig. 1, 2).

Pe lama pumnalului, care face corp comun cu mînerul, ambele elemente fiind lucrate dintr-o singură bucată, se observă pe una dintre fețe, în apropiere de gardă, niște striuri dispuse longitudinal, provenind, probabil, de la teacă.

Garda mînerului este în formă de inimă, în doi lobi, cu umerii rotunjiți și lăsați în jos. Porțiunea mediană, în dreptul nervurii, este ușor bombată. Garda constă din două foi cordiforme lipite între ele pe margine, prin batere, formînd astfel, un fel de manșon care învelește baza lamei pumnalului.

Corpul mînerului este format dintr-o bară plată, dreptunghiulară, cu marginile ușor ridicate pe ambele fețe. La partea superioară, bara se termină printr-un cep rectangular, care pătrunde într-o altă bară dispusă orizontal. Această din urmă bară, cu care se termină mînerul, este dreaptă, avînd capetele puțin ascuțite; unul dintre ele, de formă triunghiulară, se pare că inițial a fost în mod intenționat mai ascuțit și prevăzut cu trei muchii, fiind destinat, probabil, unor întrebuințări speciale. La mijloc, bara este prevăzută cu o gaură în care pătrunde capătul în formă de cep, al mînerului propriu-zis. Pentru a se fixa cît mai bine, ea a fost ciocănită pe ambele fețe în dreptul găurii.

Fiind descoperit întâmplător, datarea pumnalului scitic de la Măcișeni nu poate fi făcută decât prin comparație tipologică.

Din punct de vedere tipologic, *akinakes*-ul de la Măcișeni se încadrează în seria pumnalelor scitice răspândite atât în regiunea carpato-dunăreană, cât și în sudul U.R.S.S.

Pe teritoriul Moldovei se mai numără câteva descoperiri similare cu care ar putea fi comparat¹. Spre deosebire de acestea, exemplarul nostru este de dimensiuni mai mici.

Prin poziția dreaptă orizontală a barei mânerului, garda cordiformă și lama prevăzută cu nervura mediană, pumnalul de la Măcișeni prezintă strânse afinități cu acela provenind de la Bîcu, raionul Negrești, reg. Iași, datat în secolul al V-lea î.e.n.²

De asemenea, prin tipul mânerului, în formă de limbă plată cu marginile ridicate, exemplarul la care ne referim aici poate fi comparat cu acela descoperit la Comarna, raionul Iași, cu deosebirea că acesta din urmă are capetele barei ridicate. De altfel, pumnalul de la Comarna pare să dateze dintr-o perioadă mai târzie decât acela de la Bîcu³.

De asemenea, pumnale de tip *akinakes* au mai fost descoperite pe teritoriul Moldovei și în necropola hallstattiană târzie de la Bîrsești, raionul Focșani. Acesta însă, prin mâne-

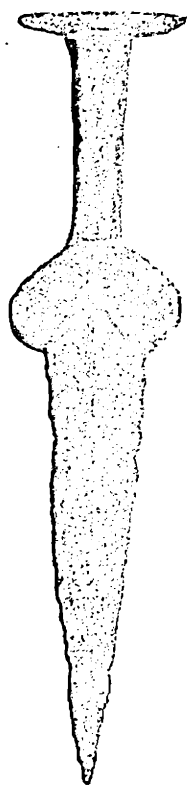

Fig. 1. — Măcișeni. Pumnal scitic de tip *akinakes* din secolele V—III î.e.n.

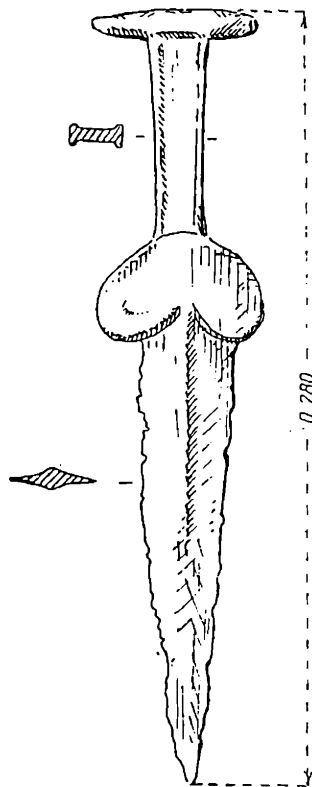

Fig. 2. — Măcișeni. Pumnal scitic de tip *akinakes* din secolele V—III î.e.n.

rul terminat în antene, aparținând unui tip mai vechi decât acela de la Măcișeni, datează în secolele VI—V î.e.n.⁴

Pe baza analogiilor arătate, înclinăm pentru datarea pumnalului de la Măcișeni, în secolele V—III î.e.n.

În încheiere, menționăm faptul că pe teritoriul comunei Smulți, vecină satului Măcișeni, s-au descoperit cu 20 de ani în urmă câteva vîrfuri de săgeți din bronz de tip scitic datînd din aceeași vreme (secolele V—III î.e.n.)⁵. Aceasta constituie o nouă confirmare a faptului că în această regiune sînt frecvente

¹ Descoperiri de pumnale scitice (*akinakes*) se mai cunosc, plină în prezent în Moldova, la Bîcu, raionul Vaslui și Comarna, raionul Iași (*Materiale*, I, 1953, p. 6—8 și fig. 2—3), Boureni, raionul Fălțiceni (*Dacia*, II, p. 418—419 și fig. 1) și Bîrsești, raionul Focșani (*Materiale*, V, 1959, p. 359, fig. 6).

² *Materiale*, I, p. 6—7.

³ *Ibidem*, p. 8.

⁴ Cf. *Materiale*, V, p. 359.

⁵ Vezi M. Petrescu-Dîmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui*, în *Dacia*, VII—VIII, p. 441, și fig. 8,8.

resturile de cultură materială, datind de la începutul celei de-a doua jumătăți a mileniului I î.e.n., corespunzătoare prezenței elementelor scitice pe teritoriul Moldovei.

VASILE PALADE

СКИФСКИЙ КИНЖАЛ ИЗ МЭЧИШЕНИ (р-н Бужор, обл. Галац)

РЕЗЮМЕ

Весной 1959 г. примерно в 2 км на северо-запад от дер. Мэчишени (с. Корни, р-н Бужор, обл. Галац) случайно был найден железный кинжал типа *акинака*. Там же, по случаю сельскохозяйственных работ, были обнаружены и другие разрушенные ржавчиной железные предметы, утерянные позднее.

Найденный в Мэчишени кинжал, несмотря на покрывавшую его ржавчину, сохранился полностью.

Имея в виду случайный характер находки, датировка этого *акинака* может быть установлена только путем типологического сравнения. Так, по своему типу с поперечным бруском на ручке, сердцевидным перекрестьем и лезвием со срединной нервюрой кинжал из Мэчишени очень сходен с кинжалами из Комарны и Быку в центральной Молдове, датируемыми V—III вв. до н.э. (см. прим. 2 и 3).

Учитывая эти аналогии, автор считает возможным датировать *акинак* из Мэчишени периодом V—III вв. до н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1, 2. — Мэчишени. Скифский меч типа *акинака*, V—III вв. до н.э.

UN POIGNARD SCYTHE DÉCOUVERT À MĂCIȘENI (distr. de Bujor, rég. de Galați)

RÉSUMÉ

Un poignard en fer du type *akinakes* a été découvert par hasard, en 1959, à 2 km environ nord-ouest du village de Măcișeni (com. de Corni, distr. de Bujor, rég. de Galați). D'autres objets en fer, rongés par la rouille, ont été trouvés au même endroit, mais se sont perdus. Malgré la rouille, le poignard découvert à Măcișeni est entier.

La découverte ayant été fortuite, la détermination chronologique de la pièce ne peut s'appuyer que sur des rapprochements typologiques. Or, par la barre horizontale de son manche, sa garde en forme de cœur et la nervure médiane ornant sa lame, le poignard de Măcișeni offre des analogies certaines avec ceux de Comarna et de Bîcu (Moldavie centrale), datés des Ve — IIIe siècles av. n. è. (voir notes 2—3). C'est la date que l'auteur propose pour le poignard *akinakes* de Măcișeni.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1 et 2. — Măcișeni. Poignard scythe de type *akinakes* des Ve — IIIe siècles av. n. è.

MORMÎNTUL DE INCINERAȚIE DIN SECOLUL AL III-LEA E. N. DE LA CONȚEȘTI (raionul Pașcani, reg. Iași)

În toamna anului 1955, cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate în Podișul Sucevei, s-a descoperit un mormânt de incinerare datînd din secolul al III-lea e.n., în marginea estică a satului Conțești ¹.

Locul descoperirii este situat pe panta estică, ușor înclinată, a Dealului Ruja, în taluzul vestic al șanțului șoselei Pașcani-Lespezi, în dreptul proprietății Verona Roșca. Apele de șiroire, ravinînd solul, au scos la iveală o porțiune din fundul unui vas, care la prima încercare de degajare s-a dovedit a nu fi un simplu fragment. Pentru acest motiv s-a efectuat un mic sondaj, pînă la 0,80 m adîncime, descoperindu-se o urnă². Aceasta zăcea într-un sol negru, în care se găseau lipituri arse și fragmente ceramice cu pictura tricromă, provenite dintr-o așezare cucuteniană situată în imediata apropiere ³.

Urna era înclinată sub un unghi de 45°, cu gura spre nord-vest, probabil în urma alunecărilor de pantă și a tasărilor, care au provocat și plesnirea ei în mai multe bucăți. Deducerile ei erau așezate trei bucăți plate de lipituri arse, provenite din podina unei locuințe cucuteniene, iar deasupra gurii era așezat un fragment de vas cucutenian pictat.

Nu s-au putut determina forma și adîncimea gropii în care a fost depusă urna, întrucît solul avea peste tot aceeași structură și aceeași culoare neagră, iar săpătura șanțului șoselei, ca și alunecările vechi ale terenului, făcea imposibilă orice observație.

Urna conținea fragmente din oasele calcinate ale scheletului unui copil, cărbuni de lemn și cenușă, fără nici un obiect de podoabă sau de uz casnic. Peste resturile de incinerare s-a depus un sol negru-cenușos, pătruns prin infiltrare. Această urnă lipsită de orice decor este lucrată la roată din pastă fină, cretoasă, de culoare cenușie-albicioasă. Ea se caracterizează prin diametrul gurii egal cu al fundului, marginile răsfrînte în afară și prevăzute cu o îngroșare inelară

¹ Cercetările pe teren au fost efectuate de N. Zaharia.

² Din relatările localnicilor rezultă că vase asemănătoare, conținînd resturi de oase calcinate, cenușă, mărgelă și uneori obiecte metalice, s-au mai desco-

perit și altădată pe același loc cu prilejul desfundării viei.

³ Stațiunea neolitică, care se află la circa 100—150 m spre vest de locul în care s-a găsit urna, a fost descoperită anterior de Corneliu Mateescu.

exterioară, gîtul înalt, umerii șterși, corpul în formă de amforă, fundul profilat, prevăzut cu soclu inelar scund și aplatizat, toarte din bandă lată cu cîte o șanțuire longitudinală, fixate asimetric pe gîtul și umerii urnei (fig. 1).

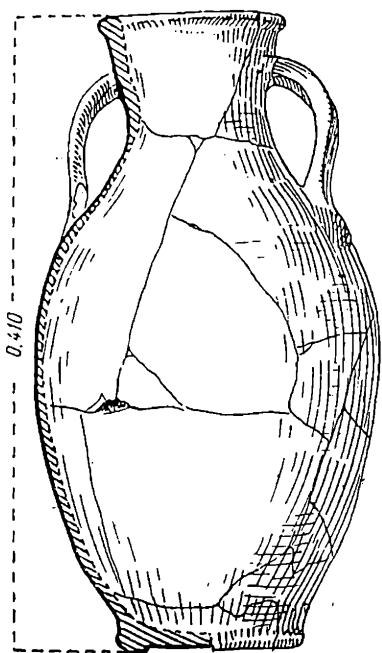

Fig. 1. — Conțești. Urnă de incinerare din secolul al III-lea e.n.

Ca formă și tehnică de lucru, această urnă are analogii cu unele dintre vasele similare descoperite în necropolele de la Vîrțișcoi (raionul Focșani)⁴, Poienești (raionul Vaslui)⁵ și Pădureni (raionul Focșani)⁶.

Pe baza acestor analogii, descoperirea mormîntului de la Conțești, cea mai nordică descoperire din această serie, poate fi socotită ca aparținînd din punct de vedere etnic carpilor.

Cercetările de suprafață efectuate pe terasele Siretului în jurul Conțeștilor ne-au arătat că mormîntul descoperit aici nu este izolat, întrucît în această regiune există numeroase așezări din aceeași vreme. De asemenea, cercetările de acest fel extinse în valea Bahluietului și în „Poarta Tîrgului-Frumos”⁷ au dus la aceleași rezultate. În plus, pe traseul acestei „Porți”, în Valea Hainei, în așezarea aproape total distrusă de la „Pietrărie”, s-au descoperit două mari tezaure de monede imperial-romane⁸, iar

un al treilea tezaur din aceeași vreme a fost descoperit la Oboroceni (raionul Tg.-Frumos)⁹, pe același traseu.

EMILIA ZAHARIA

ПОГРЕБЕНИЕ С ТРУПОСОЖЖЕНИЕМ III В. Н. Э.,
НАЙДЕННОЕ В КОНЦЕШТИ
(р-н Пашкань, Ясская обл.)

РЕЗЮМЕ

Во время археологических разведочных исследований Сучавского плоскогорья на юго-восточной окраине дер. Концешть (р-н Папкань) была найдена в 1955 г. урна с трупосожжением.

⁴ I. L. Neagu, *Noi achizițiuni ale Muzeului de antichități din Iași*, în *A.Arh.*, III, 1930, fasc. 5—6, p. 47, fig. 3/1.

⁵ Radu Vulpe, *Săpăturile de la Poieniști din 1949*, în *Materiale*, I, 1953, p. 334, fig. 144 și p. 324, fig. 122.

⁶ Sebastian Morintz și Gh. Bichir, *Săpăturile de la Pădureni*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 490, fig. 2/1.

⁷ V. Tufescu, *O regiune de vie circulație: Poarta Tîrgului-Frumos*, în *BSG*, LIX, 1940, p. 329 și urm.

⁸ D. Tudor, *Tezaurul de denari imperiali romani de la Muntenești*, în *SCȘ Iași*, 3—4, 1954, p. 386.

⁹ Bucur Mitrea și Emilia Zaharia, *Tezaurul de monede imperiale romane de la Oboroceni* (în manuscris).

Урна серого цвета сделана на гончарном круге из высококачественного теста с примесью мела. Она имеет форму амфоры и снабжена двумя ручками с продольными бороздками; дно имеет короткую кольцевидную подставку. Кроме пепла и сожженных костей ребенка урна не содержала никаких других предметов.

По форме и рабочей технике этот сосуд аналогичен сосудам, найденным на принадлежащих карпам могильниках с трупосожжением из Поенешти и Вырешкой, датированных III в.н.э.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКА

Рис. 1. — Концешть. Урна с трупосожжением, относящаяся к III в. н.э.

LA TOMBE À INCINÉRATION DU IIIe SIÈCLE DE N. È. DE CONȚEȘTI (distr. de Pașcani, rég. de Jassy)

RÉSUMÉ

A l'occasion des recherches de surface faites en 1955 sur le plateau de Suceava, une urne cinéraire a été découverte près de la lisière sud-est du village de Conțesti (distr. de Pașcani). Elle est façonnée au tour, d'une pâte fine, crayeuse, de couleur grise, en forme d'amphore à deux anses traversées par un sillon médian et à la base pourvue d'un court support en forme d'anneau. L'urne contenait de la cendre et les restes d'os calcinés d'un enfant, sans inventaire d'aucune sorte.

Par sa forme et la technique de son travail, ce vase est à rapprocher de ceux découverts dans les nécropoles d'incinération du IIIe siècle de n. è. de Poienesti et de Virțișcoi, attribuées aux Carpes.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Conțesti. Urne cinéraire du IIIe siècle de n.è.

TEZAURUL DE MONEDE ANEPIGRAFE DE ARAMĂ DE LA ALEXANDRU CEL BUN DESCOPERIT LA IAȘI

În iarna anului 1958, cu ocazia lucrărilor efectuate de Trustul regional de construcții Iași pentru fundația unui bloc pe str. Ștefan cel Mare colț cu str. Horia, au fost descoperite resturi de cultură materială de factură orășenească, datînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea ¹.

În aceleași împrejurări s-a găsit și un mic tezaur de monede de aramă anepigrafe de la Alexandru cel Bun, compus din 14 piese întregi și 5 fragmentare (fig. 1).

Săpăturile de salvare efectuate la fața locului au dus la constatarea că atît fragmentele ceramice, cît și monedele respective provin dintr-un semibordei săpat la 1 m adîncime față de solul de călcare de atunci și la 3,25 m față de nivelul actual. Printre fragmentele ceramice provenind dintr-un vas din pastă de culoare cenușie, cu profil caracteristic sfîrșitului secolului al XIV-lea, se află două bucăți avînd în interior urme de carbonat de cupru, ceea ce duce la presupunerea că vasul a servit drept recipient pentru tezaurul respectiv.

În același semibordei, alături de fragmente ceramice cenușii care au analogii cu ceramica de la Suceava datată în epoca lui Petru Mușat, au fost găsite și fragmente ceramice smălțuite, probabil de import, de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, lucrate în tehnica zgraffito și champlevé ².

Descoperirea acestui tezaur monetar prezintă interes pentru cercetarea unor probleme economice din perioada consolidării statului feudal moldovenesc de sine stătător.

Dintre cele mai numeroase serii monetare ale Moldovei din această vreme sînt cele emise în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Dezvoltarea continuă a forțelor de producție și creșterea volumului schimbului economic au determinat accelerarea circulației monetare, făcînd simțită necesitatea completării sistemului monetar existent ³.

¹ Al. Andronic, *Contribuții arheologice la istoricul orașului Iași în perioada feudală*, în *AM*, 1961, p. 271 și urm.

² *Ibidem*.

³ O. Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în *SCN*, I, 1957, p. 220.

Astfel, alături de groși, în această vreme se bat și piese de o valoare mai mare, ca dubli groși, dar și altele mai mici, divizionare, reprezentând o jumătate de gros ⁴, unitate monetară din care fac parte și piesele din tezaurul descoperit la Iași.

Deși acest tezaur conține un număr mic de monede, totuși prezintă importanță prin faptul că, spre deosebire de alte descoperiri de monede anepigrafe din epoca lui Alexandru cel Bun ⁵, se cunoaște atât proveniența, cât și condițiile de găsimă.

Pe teritoriul Moldovei s-au descoperit tezaure sau monede izolate de la Alexandru cel Bun, epigrafe și anepigrafe, de argint sau de aramă, la Suceava ⁶, Hlincea-Iași ⁷, Vaslui ⁸, Piatra Neamț ⁹, Ripiceni ¹⁰ și Carasa-Miclăușeni ¹¹. De asemenea, monede din aceeași vreme se cunosc la Orheiul Vechi ¹² (R.S.S. Moldovenească) și Cetatea Albă ¹³ (R.S.S. Ucraineană), precum și la Măcin ¹⁴ (reg. Dobrogea).

În cele ce urmează prezentăm, grupate în două tipuri, monedele din tezaurul descoperit la Iași, caracterizate printre altele și printr-o ștanțare neglijentă.

Tipul I

1. Av. c.p.

Cap de bour cu coarnele mari, având vârful aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despăcat, avînd în primul cartier trei fascii și în al doilea șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 15 mm, 0,55 g (fig. 1, J)

2. Av. c.p.

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vârful aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate, vizibil parțial. În dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

⁴ O. Iliescu, *Îndreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare feudale ale țărilor române*, în *SCN*, I, 1957, p. 220—221.

⁵ În colecțiile Cabinetului numismatic de pe lângă Biblioteca Academiei R.P.R. există circa 300 de monede de la Alexandru cel Bun, a căror proveniență nu este cunoscută. Informație O. Iliescu.

⁶ K. Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, București, 1913, p. 91; C. Moisil, *Colecțiunea numismatică*, extras din Biblioteca Academiei Române, *Creșterea colecțiilor*, 25, București, 1914, p. 10—11; *SCIV*, III, 1952, p. 428, 430, 431; *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 346—347, 357, 360, 362; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 279, 281; *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 759, 760, 761—762, 772, 773—774, 779, 795; *Materiale*, IV, 1957, p. 243, 252, 253, 255;

Materiale, V, 1959, p. 607—608, 610; *Materiale*, VI, 1959, p. 695.

⁷ *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 325; *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 243; *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 695, 697.

⁸ Al. Andronic, Eug. Neamțu și Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 95.

⁹ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 837; *Materiale*, IV, 1957, p. 262.

¹⁰ O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în *SCN*, II, 1958, p. 458.

¹¹ *SCIV*, IV, 1—2, 1953, p. 422.

¹² L. L. Polevoi, *К морфологии кладов и находок монет обращавшихся на территории Молдавии в конце XIII—XV вв.*, în *Izvestiia*, 4(31), 1956, p. 99.

¹³ *Ibidem*, p. 101.

¹⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 456.

Rv. c.p.

Partea inferioară și stîngă a scutului. În al doilea cartier, trei din cele șapte flori de crin.

AE., 15 mm, 0,76 g (fig. 1,2).

3. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semilună.

Rv.c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 16/15 mm, 0,75 g (fig. 1,3).

4. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna puțin vizibilă.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 13/14 mm, 0,51 g (fig. 1,4).

5. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate, vizibil parțial. O stea cu cinci raze între coarne, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 13,5/14,5 mm, 0,68 g (fig. 1,5).

6. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea șase din cele șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 12/13,5 mm, 0,59 g (fig. 1,6).

7. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari și urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

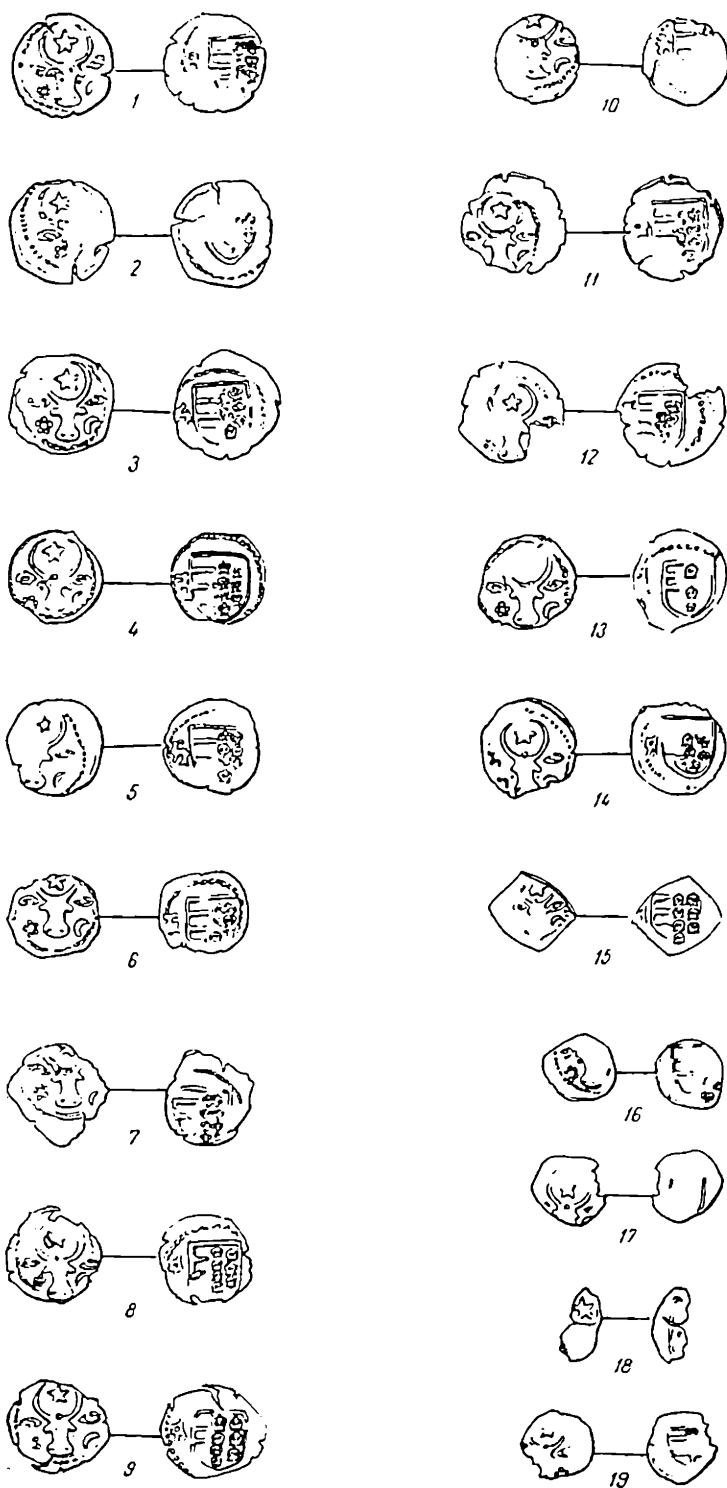

Fig. 1. — Tezaurul de monede anepigrafe de aramă de la Alexandru cel Bun, descoperit la Iași, str. Ștefan cel Mare colț cu str. Horia.

Rv. c.p.

Scut despiciat avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea şapte flori de crin. În dreptul siglei A moneda este ruptă.

AE., 12/14,5 mm, 0,56 g (fig. 1,7).

8. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru şi apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despiciat, avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea şapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A parţial vizibilă.

AE., 14/13 mm, 0,34 g (fig. 1,8).

9. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru şi apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta, cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despiciat, avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea şapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 12,5/15,5 mm, 0,46 g (fig. 1,9).

10. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despiciat avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea, vizibilă, o floare de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A.

AE., 13/12,5 mm, 0,64 g (fig. 1,10).

11. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru şi apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despiciat, avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea şapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, puţin vizibilă, sigla A.

AE., 14,5/15 mm, 0,36 g (fig. 1,11).

12. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru şi apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga moneda este ruptă.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea cinci din cele șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A. AE., 15 mm, 0,32 g (fig. 1/12).

13. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarneau mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru, urechile de formă romboidală, crestate. În dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea trei dintre cele șapte flori de crin. În dreapta scutului, parțial vizibilă, sigla A. AE., 13/15 mm, 0,62 g (fig. 1, 13).

14. *Av. c.p.*

Cap de bour, avînd coarneau mari cu vîrfurile aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în dreapta rozeta cu cinci petale, în stînga semiluna.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier una dintre fascii, în al doilea cinci dintre cele șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, sigla A. AE., 14/15 mm, 0,43 g (fig. 1,14).

15. *Av. c.p.*

Cap de bour cu coarneau mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în stînga semiluna.

Rv.

Scut despicat, avînd în primul cartier trei fascii, în al doilea șapte flori de crin. În cîmpul monedei, în dreapta scutului, parțial vizibilă, sigla A.

AE., 10/13 mm, 0,48 g (fig. 1,15).

16. *Av. c.p.*

Cap de bour fragmentar, cu rozeta în dreapta.

Rv. c.p.

Scut despicat, avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea trei dintre cele șapte flori de crin. În dreapta scutului, slab vizibilă, sigla A.

AE., 9,5/10,5 mm, 0,33 g (fig. 1,16).

17. *Av.*

Partea superioară a capului de bour, cu coarneau mari avînd vîrfurile aduse înăuntru și apropiate, urechile de formă romboidală, crestate. O stea cu cinci raze între coarne, în stînga, parțial vizibilă, semiluna.

Rv.

Scut despicat, vizibil fragmentar.

AE., 9,5/12 mm, 0,13 g (fig. 1,17).

18. *Av.*

Coarnele capului de bour, cu vîrfurile întoarse înăuntru și apropiate. O stea cu cinci raze între coarne.

Rv.

Una dintre liniile ce conturează scutul.

AE., 10,5/5,5 mm, 0,05 g (fig. 1, 18).

*Tipul al II-lea*19. *Av.*

Cap de bour cu coarnele mari, avînd vîrfurile aduse înăuntru, urechea stîngă romboidală, crestată. O stea cu cinci raze între coarne. În stînga rozeta.

Rv. c.p.

Scut despicat avînd în primul cartier două dintre fascii, în al doilea două dintre cele șapte flori de crin.

AE., 10/10,5 mm, 0,20 g (fig. 1, 19).

După C. Moisil, problema emiterii monedelor de aramă este strîns legată de faza de început a domniei lui Alexandru cel Bun, cînd comerțul moldovenesc nu luase încă o dezvoltare mare, voievodul fiind nevoit să bată monede de aramă. Baterea monedei de argint a fost pusă de același autor în legătură cu înflorirea economică care a urmat după încheierea tratatelor comerciale cu țările vecine ¹⁵.

Recent, O. Iliescu ¹⁶, reluînd în discuție problema clasificării și cronologiei emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun, bazîndu-se pe criterii de ordin heraldic, stilistic și epigrafic, le împarte în trei categorii.

Astfel, din prima categorie fac parte piesele care au pe avers capul de bour însoțit de atributele obișnuite, reprezentat, ca și pe monedele lui Petru Mușat și Ștefan I, cu coarnele mici, avînd vîrfurile curbate în afară în forma unei lire ¹⁷. Categoriei a doua îi aparțin monede pe care capul de bour este redat într-un stil diferit, dar tot cu coarnele ușor recurbate, ca și la piesele precedente ¹⁸. În fine, în cea de-a treia categorie sînt incluse seriile monetare la care capul de bour, de asemenea însoțit de atributele obișnuite, este reprezentat cu coarnele mari, avînd vîrfurile curbate înăuntru și apropiate și urechile mai mari, de formă romboidală ¹⁹.

Examinînd atent analogiile reprezentării capului de bour pe monede și sigilii, autorul ajunge la concluzia că această clasificare corespunde cu succesiunea cronologică a emisiunilor monetare din vremea lui Alexandru cel Bun ²⁰.

Pe baza clasificării și a cronologiei stabilite de O. Iliescu, monedele din tezaurul nostru descrise mai sus se încadrează în cea de-a treia categorie, fiind emise în perioada de după 1409 ²¹.

¹⁵ C. Moisil, *Istoria monedei în România*, în *CNA*, II, 11—12, 1922, p. 78.

¹⁶ O. Iliescu, *Îndreptări și întregiri...* în *SCN*, I, 1957, p. 221—222.

¹⁷ *Ibidem*, p. 221.

¹⁸ *Ibidem*, p. 221—222.

¹⁹ *Ibidem*, p. 222.

²⁰ *Ibidem*, p. 231—232.

²¹ *Ibidem*, p. 232.

Primele 18 piese din tezaurul descoperit la Iași sînt asemănătoare cu exemplarele prezentate de E. Fischer la nr. 84 ²² și de L. Réthy în figura 7 ²³. Din cauza ștanțării neglijente sau a uzurii, la unele piese lipsește fie sigla A, fie un număr oarecare de flori de crin din al doilea cartier al scutului.

Ultima piesă din tezaurul de la Iași (fig. 1, 19) reprezintă o variantă nouă, inedită, caracterizată prin inversarea dispoziției rozetei și a semilunii în cîmpul monedei pe avers, iar pe revers avînd în primul cartier al scutului trei fascii și, în al doilea, șapte flori de crin.

În tezaurul descoperit în 1954 pe platoul din fața cetății de Scaun din Suceava ²⁴ se află și o monedă de aramă anepigrafă, avînd aversul și reversul identice cu exemplarul nostru ²⁵.

Tezaurul descoperit la Iași, pe lângă faptul că mărește numărul descoperirilor monetare din vremea lui Alexandru cel Bun a căror proveniență este cunoscută, prezintă importanță prin contribuția pe care o aduce la problema emisiunilor monetare ale acestui domnitor.

Este posibil ca asemenea piese, de tipul recent identificat la Iași și Suceava, să fi fost bătute într-un număr relativ restrîns, de vreme ce pînă astăzi au fost sezise numai două exemplare.

EUGENIA NEAMȚU

КЛАД АНЭПИГРАФИЧЕСКИХ МЕДНЫХ МОНЕТ ЧЕКАНКИ АЛЕКСАНДРА ДОБРОГО, НАЙДЕННЫЙ В ЯССАХ

РЕЗЮМЕ

В 1958 г. в Яссах, при рытье фундамента для нового дома, была обнаружена полуземлянка конца XIV в. и начала XV в., с остатками местной городской материальной культуры, и фрагменты привозной поливной керамики с врезным и выемчатым орнаментом.

В полуземлянке был найден также небольшой клад из 19 анэпиграфических медных разменных монет чеканки Александра Доброго, некоторые из них в фрагментарном состоянии.

Монеты клада отличаются небрежным штампованием. Они относятся к двум типам.

Для первого характерны монеты, на аверсе которых изображена голова зубра с большими рогами, концы которых загнуты внутрь и сближены, с ромбовидными складчатыми ушами и пятиконечной звездой между рогами. Справа находится розета с пятью лепестками, а слева полумесяц, причем все обведено как бы жемчужным оодком. На реверсе изображен щит, с тремя фасциями на одной половине и семью лилиями на другой. На поле монеты вправо от щита видна буква А (рис. 1/1—18).

Ко второму типу относится последняя монета клада, сходная с монетами первого типа и отличающаяся от них тем, что на аверсе розетка и полумесяц распределены на поле монеты в обратном порядке (рис. 1/19). Эта монета является новым еще не из-

²² E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthums Moldau*, in *JdBLM*, IX, 1901, pl. II, nr. 84.

²³ L. Réthy, *A Dobóczy-féle oláh éremgyűjtemény*, in *AE*, 1887, p. 243, fig. 7.

²⁴ *SCIV*, VI, 3—4, 1955, p. 760.

²⁵ După o fotografie de la Cabinetul numismatic de pe lângă Biblioteca Academiei R.P.R. Informație O. Plescu.

данным вариантом, имеющим аналогию в анаэпиграфической медной монете из неопубликованногоклада, найденного в 1954 г. на плато перед Воеводской крепостью в Сучаве (см. прим. 24).

Монеты из ясского клада стоимостью в колігроша были отчеканены в период после 1409 г.

Найденный в Яссах клад анаэпиграфических медных монет чеканки Александра Доброго имеет то значение, что он вносит новые элементы в изучение вопроса в выпуске монет в княжение Александра Доброго и в то же время увеличивает число достоверных монетных находок, относящихся к его эпохе.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Клад анаэпиграфических медных монет, относящихся ко времени Александра Доброго, найденный в Яссах.

LE TRÉSOR DE MONNAIES ANÉPIGRAPHES EN CUIVRE D'ALEXANDRE LE BON, DÉCOUVERT À JASSY

RÉSUMÉ

En 1958, à l'occasion des excavations pratiquées à Jassy en vue de la construction d'un immeuble, on a découvert une hutte à demi enfoncée dans le sol datant de la fin du XIVe siècle ou du début du XVe siècle, qui contenait des restes de culture matérielle de facture urbaine locale, ainsi que des fragments de céramique d'importation, décorée suivant la technique du sgraffite et du champlévé.

Dans cette même hutte, on a également découvert un petit trésor de monnaies divisionnaires en cuivre, anépigraphes, émises sous Alexandre le Bon. Le trésor consiste en 19 pièces — dont quelques-unes à l'état fragmentaire — caractérisées par le fait qu'elles sont frappées sans grand soin.

On distingue deux types :

Un premier type comprend des monnaies présentant sur leur avers la tête d'aurochs aux cornes hautes et fortement recourbées, les pointes se touchant presque, aux oreilles rhomboïdales marquées d'encoches, à l'étoile à cinq rayons placée entre les cornes ; à droite est représentée une rosace à cinq pétales, à gauche un croissant ; le tout dans un cercle perlé. Le revers présente un écu ayant dans son premier quartier trois faisceaux et dans son second quartier sept fleurs de lys ; dans le champ, à droite de l'écu, le sigle A (fig. 1/1—18).

Le second type, représenté par une seule pièce, se distingue du précédent par l'inversion, sur l'avvers, de la rosace et du croissant (fig. 1/19). Cette pièce constitue une variante inconnue jusqu'à ce jour, que l'on peut rapprocher d'une monnaie anépigraphe en cuivre faisant partie d'un trésor, encore inédit, découvert en 1954 sur le plateau faisant face à la Résidence princière de Suceava (voir note 24).

Les monnaies du trésor de Jassy représentent des demis « gros ». Elles ont été émises sous Alexandre le Bon, après 1409.

Ce trésor présente de l'intérêt par les éléments nouveaux qu'il fournit dans le domaine des émissions monétaires d'Alexandre le Bon.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Trésor de monnaies anépigraphes en cuivre d'Alexandre le Bon, découvert à Jassy, à l'angle des rues Ștefan cel Mare et Horia.

—

C R O N I C Ă

MUZEUL DE ISTORIE A MOLDOVEI

Muzeul de istorie a Moldovei din Iași, rezultat al sprijinului pe care statul nostru democrat-popular îl acordă muncii științifice și de culturalizare a maselor largi populare, se înscrie printre așezămintele importante de acest fel din țară. Acest muzeu, organizat parțial în cursul ultimilor ani, oferă vizitatorilor, pe bază de materiale arheologice originale, de machete, texte, reproduceri fotografice și copii în culori după fresce, posibilitatea de a urmări istoria Moldovei din paleoliticul inferior pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Datorită condițiilor optime de lucru create oamenilor de știință în anii puterii populare, colectivul de cercetători de la Muzeul de istorie a Moldovei a putut realiza un important obiectiv cultural, care trezește interesul vizitatorilor și al specialiștilor din țară și de peste hotare.

Nucleul actualului muzeu l-a constituit Muzeul de antichități, inaugurat în 1916, sub conducerea prof. O. Tafrali. Acest muzeu era, de fapt, o anexă a catedrei de arheologie și istorie veche din cadrul universității ieșene. Concepția care a stat însă la baza vechiului muzeu era departe de ceea ce numim astăzi o tematică științifică a expoziției. Cauzele trebuie căutate atît în greutățile inerente oricărui început, cît mai ales, în indiferența cu care erau privite asemenea eforturi de către guvernele burghezo-moșierești din acea vreme. Socotite ca făcînd parte din categoria instituțiilor „secundare” și „nerentabile”, muzeele erau neglijate aproape total, iar organizatorii lor erau lăsați să se descurce singuri. Semnificative în această direcție sînt chiar constatările profesorului O. Tafrali, care descrie condițiile grele în care a fost nevoit să-și ducă munca sa de organizator al muzeului ¹. Muzeul nu dispunea de fonduri pentru achiziții, de mobilier și de un local corespunzător, iar cheltuielile erau suportate, în cea mai mare parte, de însuși directorul muzeului ². În afară de acestea, prof. O. Tafrali recunoștea și lipsa unor criterii științifice în repartizarea obiectelor în încăperile muzeului ³. De asemenea el își exprima regretul că planurile elaborate în vederea construirii unui local

¹ O. Tafrali, *Muzeul de Antichități din Iași*, 1935, p. 1—3.

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

corespunzător, deși efectuate, fuseseră uitate „în cartoanele ministerului, așteptînd executarea lor în vremuri mai bune”⁴. În aceste condiții era normal ca rezultatele să nu fie dintre cele mai strălucite, și situația arătată să continue încă mulți ani, fără ca „vremurile mai bune” despre care vorbea O. Tafrali să se facă simțite în timpul vieții sale.

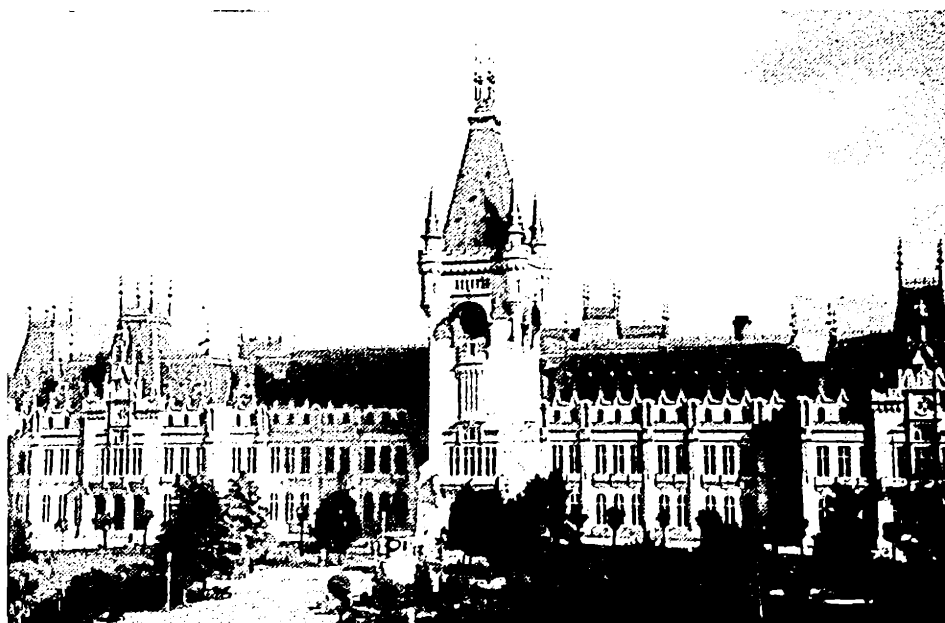

Fig. 1. — Palatul Culturii din Iași, în care este instalat Muzeul de istorie a Moldovei.

În anii regimului democrat-popular s-a pornit la reorganizarea vechilor colecții, la trierea și la prelucrarea lor în vederea înființării unui muzeu care să cuprindă întreaga istorie a Moldovei. Impulsul pentru noua organizare l-a oferit vasta campanie de săpături arheologice organizată de Academia R.P.R., prin Institutul de arheologie din București. Astfel, începînd din 1949 colaboratorii muzeului au desfășurat în Moldova săpături la Stoicani, Trușești, Valea Lupului, Dolheștii Mari, regiunea lacului de acumulare al Hidrocentralei „V. I. Lenin” de la Bicaz, Hlincea, Spinoasa, Suceava, Vaslui și în alte multe locuri, obținîndu-se materiale arheologice de o deosebită importanță științifică și muzeistică.

Deși în primii ani muzeul nu avea încă mobilierul necesar, un laborator înzestrat cu cele trebuitoare muncii de restaurare a materialului, iar personalul era insuficient ca număr, totuși munca a început cu entuziasm, și rezultatele nu s-au lăsat așteptate. Colectivul muzeului, compus în cea mai mare parte din cadre tinere, formate la universitatea ieșeană și la muzeu, a lucrat cu mult zel, pasiune și pricepere pe șantierele de săpături arheologice și la organizarea muzeului.

⁴ O. Tafrali, *Muzeul de Antichități din Iași*, 1935, p. 1—3.

Obiectivele de la care s-a plecat atunci cînd s-a pus problema organizării unui muzeu de istorie a Moldovei au fost cele legate de împletirea rolului educativ și instructiv al unei asemenea instituții de cultură cu munca de cercetare științifică. Organizatorii și-au propus expunerea științifică a istoriei Moldovei. În acest scop s-a pornit de la o judicioasă selecționare a materialelor prezentate, conform principiului „non multa, sed multum”. Accentul s-a pus pe piese originale, completate, după necesități, cu material documentar (machete, fotografii, desene, hărți, copii, texte). O atenție deosebită s-a acordat și *in situ*-urilor caracteristice, deseori de mari dimensiuni, aduse de pe șantierele arheologice. Materialele, selecționate cu grijă, au fost repartizate, pe cît s-a putut, în vitrine continue moderne, cu console, creîndu-se posibilitatea, din punct de vedere tehnic, ca expoziția să poată fi completată și îmbunătățită cu rezultatele cele mai recente ale cercetărilor științifice. Expunerea s-a făcut după criterii cronologice și pe baza unei periodizări științifice, îmbinîndu-se latura documentară cu cea estetică.

Aceste probleme s-au reflectat în tematica sectoarelor rezervate istoriei orînduirii comunei primitive și orînduirii feudale pe teritoriul Moldovei. După organizarea, în 1954, a unei expoziții cu caracter temporar, la 16 februarie 1958 a avut loc inagurarea expoziției primului sector din Muzeul de istorie a Moldovei, cel al orînduirii comunei primitive, realizat în condiții științifice și muzeistice optime. În această expoziție, primele șase săli, cu o suprafață de 380,84 m², conțineau cu precădere piese originale, materialul documentar (hărți, desene, fotografii și texte) fiind un prețios auxiliar pentru interpretarea marxistă a celei mai vechi părți din istoria Moldovei. Dispunînd de un mobilier modern, corespunzător scopului propus, și de o montare estetică, expoziția de bază rezervată orînduirii comunei primitive din Muzeul de istorie a Moldovei se prezenta, sub acest aspect, ca o realizare valoroasă, întrunind încă de pe atunci aprecierile favorabile ale maselor de vizitatori și ale specialiștilor⁵.

Peste trei ani, în toamna anului 1960, au fost deschise alte cinci săli mari ale expoziției de bază, cu o suprafață de 358,22 m², cuprinzînd materiale originale din perioada geto-dacică, orînduirea sclavagistă, perioadele prefeudală și feudală pînă la jumătatea secolului al XVI-lea inclusiv.

În afară de aceste săli, pe coridorul muzeului, pe o suprafață de 370 m², s-a organizat expoziția cu tema „Aspecte din orașul Iași în perioada feudală” (secolele XVII—XIX), ilustrată îndeosebi prin piese originale de arhitectură și inscripții, alături de numeroase reproduceri după stampe de epocă. Folosindu-se, în expunerea materialelor, criteriile de bază amintite mai sus, colectivul muzeului, a utilizat în mod judicios spațiul respectiv, exponatele fiind prezentate publicului într-un mobilier uneori mai elegant decît în expoziția sectorului orînduirii comunei primitive.

Realizarea expoziției acestui nou sector s-a făcut în strînsă colaborare cu specialiștii în istorie medie de la Secția de istorie a Institutului de istorie și filologie pe de lîngă Filiala din Iași a Academiei R.P.R., precum și de la Secția

⁵ Se cuvine subliniat interesul manifestat de arhitecții, proiectanții și specialiștii tehnicieni ai I. S. Decorativa—București, care nu și-au precupețit eforturile în vederea unei reușite proiectări și montări

a expoziției. Tot acestei întreprinderi i se datorește organizarea în condiții tehnice moderne a expoziției celorlalte sectoare deja deschise publicului vizitator.

de istorie a Facultății de istorie și filozofie a Universității „Al. I. Cuza” din Iași. De asemenea au fost invitați să-și spună cuvântul și specialiștii de la Secția a VIII-a a Academiei R.P.R. și de la Institutele de istorie și arheologie din București ale Academiei R.P.R. Această colaborare cu diverși specialiști, în-deosebi în istorie și arheologie medievală, a contribuit la rezolvarea cu succes a problemelor legate de valorificarea științifică și muzeistică a materialului expus.

În sectoarele inaugurate pînă în prezent se remarcă numeroase piese originale de o deosebită importanță științifică și muzeistică.

În primele două săli (I—II) sînt prezentate o serie de materiale caracteristice pentru paleoliticul din Moldova, datate între 200 000 și 10 000 î.e.n., provenite din săpăturile, sondajele și recunoașterile efectuate în așezările din regiunea Prutului mijlociu și superior, zona lacului de acumulare al Hidrocentralei „V. I. Lenin” de la Bicăz etc. Dezvoltarea paleoliticului din aceste două importante centre este în legătură cu silexul din depunerile cretaceice, abundent pe valea Prutului precum și cu roca locală, prelucrată într-o tehnică asemănătoare cu a silexului.

Dintre materialele expuse rețin atenția în special o unealtă clactoniană, descoperită la Valea Lupului, unelte de silex din paleoliticul inferior (levalloisian), paleoliticul mijlociu (musterian) și superior (aurignacian) de la Ripiceni și Mitoc. Se remarcă bogăția și în unelte produse din rocă locală și silex din paleoliticul superior, unele de foarte mici dimensiuni (microlite) din așezările de la Ceahlău.

Materialele din vitrine sînt completate cu două piese mari *in situ*: craniul de *Elephas trogontherii*, din paleoliticul mijlociu (musterian), de la Holboca (Iași) și vatra de foc din aurignacianul mijlociu de la Ceahlău-Dîrțu.

În continuare, în trei săli mari (III—V), sînt expuse resturi de locuire caracteristice din epoca neolitică (circa 4000—1900 î.e.n.), aparținînd culturilor Criș, ceramicii liniare, Pre și Protocucuteni și, mai ales, Cucuteni. Cea mai mare parte dintre exponatele acestor săli provin din cercetările efectuate în anii regimului democrat-popular la Perieni-Bîrlad (culturile Criș și ceramica liniară), Tg. Negrești (Precucuteni), Stoicani (Protocucuteni), Trușești (Cucuteni A), Traian (Cucuteni A₂—B), Valea Lupului și Vlădeni Vale (Cucuteni B).

Un loc important în expoziție îl ocupă unelte și arme de silex, piatră, os și corn folosite pe scară largă în această perioadă pentru obținerea celor necesare traiului.

Se remarcă apoi cea mai veche ceramică neolitică de tip Criș, vasele frumoase decorate cu motive incizate și imprimate cu roțița dințată de tip Precucuteni și, în special, frumoasele exemplare de ceramică neolitică de tip Cucuteni, cu decor incizat și pictat, obținute în urma săpăturilor efectuate la Trușești și Valea Lupului (fig. 2).

Resturile de locuințe cucuteniene, precum și plastica antropomorfă și zoomorfă, mai ales cea din vremea culturii Cucuteni, rețin îndelung atenția vizitatorilor. O mențiune specială merită două piese unice în aria de răspîndire a culturii Tripolie-Cucuteni-Ariusd, descoperite în așezarea de pe înălțimea Țuguieța de la Trușești. Este vorba de o piesă mare de cult, antropomorfă,

în atitudine de orantă și de un idol antropomorf, aproape întreg, cu dimensiuni excepțional de mari, frumos decorat. Toate aceste resturi de cultură materială și spirituală aparțin unei societăți gentile în plină dezvoltare, caracterizată printr-un echilibru între cultura primitivă a plantelor și creșterea vitelor.

Perfecționarea treptată a uneltelor de producție încă din perioada neolitică dovedește o dezvoltare continuă a relațiilor de producție. În felul acesta societatea omenească de pe teritoriul Moldovei se apropie de atingerea unui stadiu

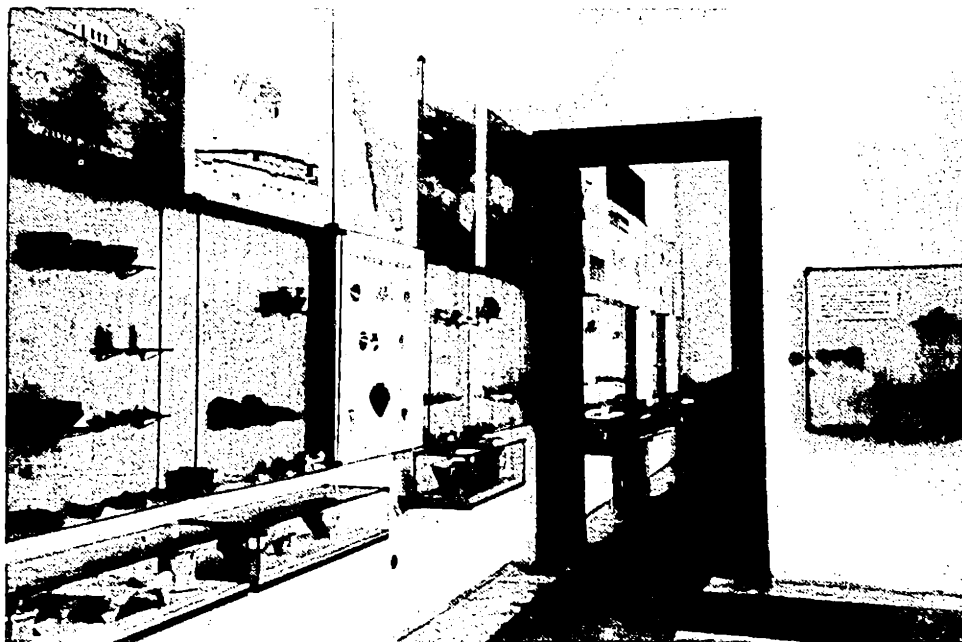

Fig. 2. — Sălile a III-a și a IV-a, cu exponate din epoca neolitică.

superior în organizarea ei. Ultima treaptă în care are loc destrămarea comunei primitive, epoca metalelor (circa 1700 î.e.n. — secolul al III-lea e.n.), este ilustrată în Muzeul de istorie a Moldovei (sala a VI-a) prin piese caracteristice perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului (culturile Horodiștea-Foltești și a amforelor sferice), când triburile locale intră în contact cu triburile răsăritene de păstori și cu cele nordice, purtătoare ale culturii amforelor sferice. Acum este documentată prima mare diviziune socială a muncii, despărțirea triburilor de păstori de triburile de agricultori, ilustrată printr-o serie de unelte din piatră și aramă, vase și plastică, precum și prin obiectele de podoabă din os, descoperite în așezările și mormintele cu ocră de la Foltești și Stoicani și în mormântul în cutie de piatră de la Dolheștii Mari.

Diferențierile sociale se accentuează în timpul epocii bronzului (cultura Monteoru și Noua), în prima epocă a fierului (cultura tracică locală, influențată de sciți și greci în fazele ei târzii) și în a doua epocă a fierului (cultura geto-dacică și a dacilor liberi).

Dintre obiectele mai importante aparținând epocii bronzului se remarcă uneltele din os și ceramica din vremea culturii Noua, în care economia triburilor locale era orientată cu predilecție spre creșterea vitelor.

Metalurgia bronzului a fost mai puțin dezvoltată în Moldova în această perioadă. Ea este prezentă prin sabia de la Poienestii, depozitul de seceri de la Ciorani și alte câteva descoperiri de unelte din bronz. Din cimitirul aparținând culturii Noua de la Trușești au fost expuse două morminte, unul de înhumare și celălalt de incinerare.

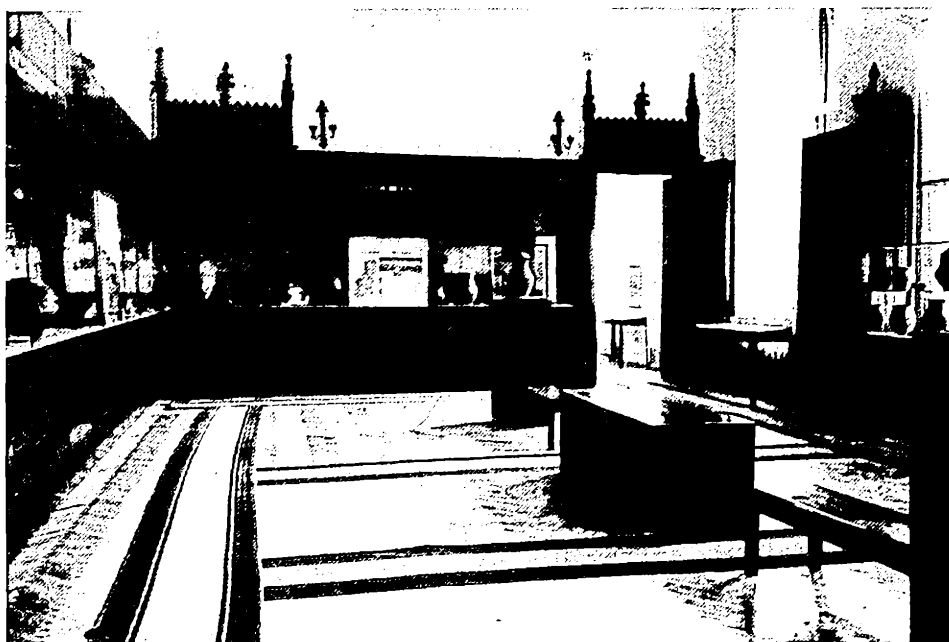

Fig. 3.—Sala a VII-a, cu exponate din perioada geto-dacică, epoca corespunzătoare provinciei Dacia și de la începuturile epocii migrațiilor.

Din prima epocă a fierului, cele mai caracteristice obiecte provin din așezarea și cimitirul de la Stoicani (secolele VI-V î.e.n.) și din descoperirea întâmplătoare de la Frumușița, constând dintr-un frumos vas grecesc (*kylix*) și din două vase de factură locală, lucrate de mână.

Sala următoare (VII) începe cu materialele care documentează existența celei de-a doua epoci a fierului de pe teritoriul Moldovei (fig.3). Dintre exponate, prezintă importanță vasele de factură locală de la Vaslui, din secolele IV—III î.e.n., folosite ca urne de incinerare, fragmentele de amfore rodene (secolul al II—lea î.e.n.) descoperite, alături de resturi ceramice autohtone și bastarnice, în cuprinsul unor bordeie de la Lunca Ciurei, apoi urnele de incinerare de culoare neagră, lucrate cu mîna, din necropola bastarnică de la Poienestii (secolele II—I î.e.n.), uneltele de fier și ceramica geto-dacică, lucrată cu mîna sau la roată din așezarea de la Poiana. Se adaugă plastica antropomorfă și zoomorfă din aceeași așezare, precum și mormintele de incinerare cu urne și obiecte de podoabă de la Vîrtișcoi și Poienestii, aparținând culturii carpice (secolul al III-lea

e.n.). De un mare interes științific și muzeistic sînt monedele de argint geto-dacice din tezaurul de la Vovriești-Negrești, pînă în prezent cel mai mare de pe teritoriul Moldovei (125 de piese).

În aceeași sală cu cultura geto-dacică și a dacilor liberi sînt expuse și unele piese de la începutul epocii migrațiunilor, din secolele III—IV e. n., provenite din descoperirile de morminte sarmatice de la Probota, Valea Lupului și din așezările și mormintele grupului Cerneahov-Sîntana, mai ales cele din mormîntul de la Erbiceni. În centrul sălii este expus un cazan sarmatic din bronz, de la Avrămeni-Suceava și un mormînt sarmatic *in situ* cu tot inventarul, aparținînd unei femei, din necropola sarmatică de la Probota, din secolul al III-lea e.n.

Orînduirea sclavagistă este prezentată într-o sală (a VIII-a), care cuprinde exponate privind elementele acestei orînduiri, în special din sudul Moldovei, edificatoare pentru relațiile autohtonilor cu lumea sclavagistă. În acest scop sînt prezentate cîteva din materialele recent descoperite în castrul roman de la Barboși, dintre care menționăm un fragment de inscripție în cinstea împăratului Adrian, țigle cu ștampila legiunilor militare din sudul Moldovei (Legio V Macedonica, Cohors II Mattiacorum, Classis Flavia Moesica), la care se adaugă, pentru comparație, piese grecești și romane descoperite la Callatis și Tomis. Aceste materiale (opaițe, statuete, ceramică, vase din sticlă, cupe deliene etc.) constituie nucleul vechiului muzeu de antichități, organizat, după cum s-a mai amintit, de prof. O. Tafrali și îmbogățit în continuare de prof. P. Nicorescu.

Tot din vechile colecții ale muzeului mai menționăm cîteva inscripții grecești și romane găsite în Dobrogea, un monument funerar de la Tomis, din epoca romană, avînd în relief figura unui actor dramatic și o statuie feminină, de asemenea de la Tomis, din aceeași epocă, reprezentînd o divinitate⁶.

Săpăturile viitoare vor da la iveală, desigur, un material suficient de semnificativ din punct de vedere științific și muzeistic, care să completeze, la un nivel corespunzător, aceste exponate legate de orînduirea sclavagistă pe teritoriul Moldovei.

Perioada prefeudală și epoca feudalismului timpuriu (sala a IX-a) sînt reprezentate în muzeu printr-o serie de materiale provenite din săpăturile arheologice și cercetările de suprafață efectuate pe teritoriul Moldovei în anii regimului democrat-popular, în legătură cu una dintre cele mai importante probleme ale istoriei patriei noastre : formarea poporului român și a limbii romîne.

De asemenea, dintre materialele expuse în vitrinele din această sală, remarcăm cea mai veche ceramică de tip slav descoperită pînă în prezent pe teritoriul țării noastre, provenită din așezarea de la Șipot-Suceava, și materialele ceramice de tip Hlincea I—Luka-Raikovețkaia, din săpăturile de la Hlincea-Iași și Spi-noasa, atestînd prezența triburilor slave răsăritene pe teritoriul Moldovei (fig.4). De asemenea de un mare interes sînt materialele provenite din săpăturile de la Dănești-Vaslui, datînd din secolele IX și X e.n.

⁶ Vezi O. Tafrali, *op. cit.*, p. 9, 10 și 12 idem, *Noi achizițiuni ale Muzeului de Antichități din Iași*, în *AArh.*, II, 4, 1930, p. 28—29.

În continuare, tot în aceeași sală sînt expuse materialele aparținînd culturii balcano-dunărene (străromînești) de tip Dridu. Exponatele provin din săpăturile de la Șendreni-Galați și Spincasa-Iași. Alături de ceramică sînt prezentate o serie de unelte și arme descoperite în așezări din secolele X-XIII și care atestă dezvoltarea forțelor de producție din perioada respectivă. Dintre acestea amintim pe cele din secolele XI—XIII din așezarea de la Răducă-

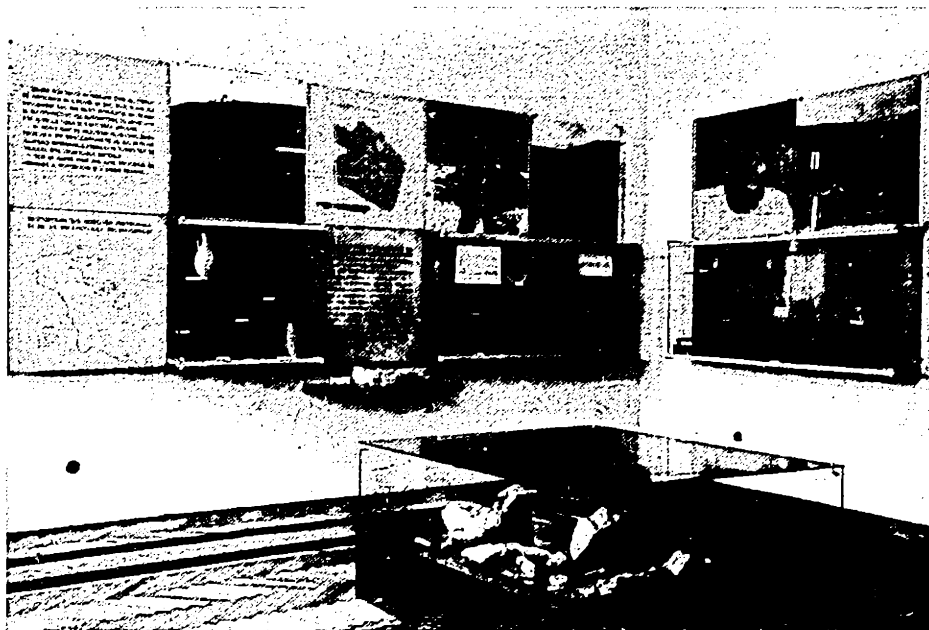

Fig. 4. — Sala a IX-a, cu exponate din perioadele prefeudală și feudală timpurie.

neni—Huși. În aceeași sală este expus, *in situ*, și un cuptor dintr-un bordei săpat la Răducăneni, în cuprinsul căruia s-au găsit mai multe cazane de lut ars care, după decorul lor, au fost imitate după piese corespunzătoare din metal.

Atrag atenția vizitatorilor o serie de obiecte de podoabă, de proveniență rusă sau bizantină, din tezaurile de la Voinești-Iași (prima jumătate a secolului al XIII-lea) și de la Oțeleni-Huși (sfîrșitul secolului al XIII-lea), care documentează existența unei păături sociale diferențiate din punct de vedere economic de masa producătorilor de bunuri materiale.

Ultimele două săli din expoziția de bază (a X-a și a XI-a) cuprind perioada formării statului de sine stătător Moldova (secolul al XIV-lea—prima jumătate a secolului al XV-lea) și perioada de centralizare a statului feudal moldovenesc (a doua jumătate a secolului al XV-lea—prima jumătate a secolului al XVI-lea). În expunerea materialelor originale și documentare din aceste săli s-a avut în vedere dezvoltarea forțelor de producție (sat, oraș, curte domnească), a statului cu funcțiile sale (internă și externă) și a culturii ca manifestare a suprastructurii din principalele etape ale epocii feudale.

Referitor la dezvoltarea forțelor de producție, s-a avut în vedere scoaterea în evidență a produselor meșteșugărești de la sat, oraș, domeniu feudal și

curte domnească, în expoziție fiind prezente materiale originale, provenite din săpăturile de la Baia, Vaslui, Iași, Suceava (Cetatea și târgul), Hlincea și Dănești-Vaslui. Alături de unelte și obiecte de fier apare ceramica cenușie și roșie produsă de olari la roata rapidă, precum și ceramică smălțuită (vase, teracote, plăci decorative), dovedind o tehnică avansată, influențată de cea sud-dunăreană și bizantină.

Unele tezaure monetare dovedesc dezvoltarea relațiilor comerciale, iar harta drumurilor comerciale din secolele XIV și XV contribuie la precizarea elementelor economice care au dus, alături de creșterea forțelor de producție, la dezvoltarea statului feudal moldovenesc în perioada sa de început.

O serie de arme și piese de harnașament, alături de fotografiile reprezentând cele mai vechi cetăți moldovenești și planurile lor (Șcheia, Suceava, Cetatea Neamțului) din perioada Petru Mușat—Alexandru cel Bun, ilustrează epoca de consolidare a noii orînduiri pe teritoriul Moldovei.

In situ-urile, folosite pînă acum în celelalte săli ale expoziției de bază, sînt înlocuite aici cu două machete înfățișînd Cetatea Neamțului și Cetatea Sucevei așa cum se prezintă ele astăzi.

Dintre exponatele originale mai caracteristice, atenția vizitatorilor se îndreaptă asupra armamentului, în special asupra săbiilor și cămășilor de zale din secolele XIV—XV, descoperite la Deleni-Hîrlău și Hurghișca, raionul Cîmpulung, a pintenilor cu rozetă mare din aceeași perioadă, găsiți la Baia și în alte localități din Moldova.

Lupta de clasă este ilustrată prin cîteva documente, cum ar fi cel din 30 noiembrie 1436, în care este vorba despre urmărirea țăranilor fugiți de pe moșii pentru a participa la răzmeriță.

O preocupare de seamă în expoziția care cuprinde această perioadă a constituit-o combaterea falselor teorii burgheze despre înapoierea culturală și inexistența feudalismului în Moldova. Ceramica decorativă din vremea urmașilor lui Alexandru cel Bun, descoperită la Curtea Domnească din Vaslui, alături de reproducerile fotografice după monumentele de arhitectură și copiile după fresce, scot în evidență fastul curții domnești din această vreme.

Vizitatorului i se prezintă, în continuare, unelte de producție (agricole, meșteșugărești etc.), ceramică satească și orășănească, veselă și ceramică smălțuită, orășănească și de curte, provenind din săpăturile de la Suceava, Hlincea—Iași, Piatra-Neamț, Cotnari și Vaslui. Aceste materiale dovedesc dezvoltarea și diferențierea meșteșugurilor în Moldova și, în general, dezvoltarea vieții economice în târgurile moldovenești din vremea lui Ștefan cel Mare.

Lupta pentru independență, îndreptată împotriva jugului otoman, este ilustrată, în afara armamentului de epocă, printr-o serie de grafice, hărți și copii după stampele epocii, subliniindu-se îndeosebi baza social-politică a domniei lui Ștefan cel Mare, creșterea categoriei privilegiaților, mai ales a boierilor și răzeșilor, în dauna boierimii mari, ca și sprijinul acordat de Ștefan cel Mare păturilor orășenești, meșteșugarilor și negustorilor, precum și existența unei țărănii libere. Toate acestea sînt exemple vii pentru vizitatori în ceea ce privește baza social-politică a domniei lui Ștefan cel Mare, care a desfășurat o luptă consecventă atît împotriva cîtropirii din afară, cît și împotriva tendințelor de fărâmițare ale mării boierimi.

În acest fel, se reflectă principalele etape din istoria veche și medie a Moldovei (pînă în secolul al XVI-lea inclusiv) în expoziția Muzeului de istorie a Moldovei.

În continuarea expoziției de bază a muzeului se va prezenta, pe baze rigurose științifice, istoria Moldovei de la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd dezvoltarea

Fig. 5. — Depozitul muzeului: sala I, cu obiecte din epoca pietrei.

ascendentă a societății medievale din Moldova a fost frînată brusc de cîmpirea otomană și pînă la mările realizări și transformări pe plan social, economic și cultural din zilele regimului nostru democrat-popular. În acest scop, personalul muzeistic al Muzeului de istorie a Moldovei, în colaborare cu specialiștii de la secția de istorie a Institutului de istorie și filologie din Iași, au lucrat la întocmirea tematicii pentru expoziția sectorului 1848 — 1917, care urmează să fie inaugurată în viitor.

★

Paralel cu expoziția, s-au organizat, în condiții optime și după cele mai moderne proiecte, cele două săli mari ale depozitului muzeului, în suprafață de peste 240 m². În acest depozit, mobilat cu 104 dulapuri, dintre care 37 cu vitrine, se păstrează, în cele mai bune condiții, materialele publicate și de studiu, repartizate cronologic (fig. 5 și 6).

În spațiul afectat muzeului s-au mai organizat: biblio-

teca, laboratorul, sălile de restaurație și desen, precum și sala de documentare, în care se păstrează fișele științifice, protocoalele și planurile de săpături, fototeca și filmoteca. De asemenea, pe lângă Muzeul de istorie a Moldovei funcționează și laboratorul foto al Filialei din Iași a Academiei R.P.R., în care se lucrează cu precădere pentru muzeu.

Ca urmare a inițiativei luate de Filiala din Iași a Academiei R.P.R., în activitatea desfășurată de colectivul Muzeului de istorie a Moldovei se include și asistența muzeistică și științifică acordată muzeelor din întreaga Moldovă. Aceasta se realizează anual, în mod planificat, prin colaborarea la cercetările

științifice de pe teren și din muzee, sprijin la publicații, îndrumare la întocmirea tematicilor și organizarea de expoziții.

În ansamblul său, Muzeul de istorie a Moldovei din Iași se înscrie cu succes în rîndul acelor instituții de cultură create în anii puterii populare care contribuie activ la educarea maselor largi în spiritul ideilor noi despre viață și societate.

Fig. 6. — Depozitul muzeului: sala a II-a, cu obiecte din epoca metalelor și de la începuturile îndepărtate ale feudalismului.

tate, dînd posibilitate în același timp colectivului de cercetători și muzeografi să desfășoare o rodnică activitate științifică, care se reflectă în publicațiile de specialitate din țară și din străinătate.

C. PAIU

МУЗЕЙ ИСТОРИИ МОЛДОВЫ

РЕЗЮМЕ

Автор дает краткий исторический обзор деятельности этого музея, прослеживая его эволюцию с 1916 г. — когда проф. О. Тафрала основал в Яссах Музей древностей — и до наших дней.

Изложив задачи и принципы, лежащие в основу организации музея, автор приступает к описанию выставленных в залах музея экспонатов, уделяя особое внимание наиболее ценным материалам, полученным в результате археологических раскопок по среднему и верхнему течению Прута и в районе водохранилища гидроцентрали им. В. И. Ленина в Биказе (палеолит), в Пернени, Трушеншти, Валя Лунгулуй и др. (неолит), Поенешти, Чорани (эпоха бронзы) Поенешти, Полие и др. (гето-дакийская культура).

Дофеодальный период и раннефеодальная эпоха представлены материалами, добытыми при раскопках в Хлинче-Яссы, Спиноасе, Рэдукэнене и др., а период обра-

зования Молдавского феодального государства — находками в Сучаве, Васлуе, Яссах и Баѐе. Основные экспонаты Музея истории Молдовы охватывают период до середины XVI в.; но экспозиция будет постепенно расширяться.

Коллектив сотрудников этого музея, ведущих научную и музейную работу, имеет в своем распоряжении хранилища, реставрационные и художественные мастерские, отдел документации, библиотеку и фотолабораторию. Музей истории Молдовы оказывает систематическую поддержку другим музеям Молдовы в их научной деятельности, давая им необходимые указания для публикации материалов, составления тематики и организации выставок.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Дворец культуры в Яссах, в котором помещается Музей истории Молдовы.

Рис. 2. — Залы III и IV с экспонатами, относящимися к неолитической эпохе.

Рис. 3. — Зал VII с экспонатами, относящимися к гето-дакийскому периоду, эпохе существования провинции Дакия и началу эпохи переселения народов.

Рис. 4. — Зал IX с экспонатами, относящимися к дофеодальному и раннефеодальному периодам.

Рис. 5. — Хранилище музея: зал I с предметами, относящимися к каменной эпохе.

Рис. 6. — Хранилище музея: зал II с предметами, относящимися к эпохе металлов и началу периода феодализма.

LE MUSÉE D'HISTOIRE DE LA MOLDAVIE

RÉSUMÉ

Après une brève évocation du passé du Musée d'histoire de la Moldavie — depuis la fondation par le Prof. O. Tafrali, en 1916, du Musée des Antiquités de Jassy jusqu'à nos jours — ainsi que des principes et des objectifs qui guident son activité, l'auteur passe en revue les différentes salles constituant l'exposition de base du musée. Une attention spéciale est accordée aux salles consacrées aux nombreuses découvertes archéologiques faites dans la région du Moyen et du Haut-Prut et dans la zone du lac d'accumulation de l'hydrocentrale « V.I. Lénine » de Bicaz (paléolithique), à Perieni, Truşeşti, Valea Lupului, etc. (néolithique), à Poienestî et à Ciorani (âge du bronze), à Poienestî, Poiana, etc. (civilisation géto-dace).

Pour la période préféodale et la haute époque féodale, ce sont surtout les matériaux fournis par les fouilles de Hlincea-Jassy, de Spinoasa, de Răducăneni, etc. qui sont présentés; pour la période de formation de l'état féodal moldave, ceux de Suceava, de Jassy, de Vaslui et de Baia.

A l'heure présente, l'exposition de base du Musée d'histoire de la Moldavie ne s'étend pas au-delà du milieu du XVIe siècle, le matériel concernant les périodes suivantes étant en cours d'organisation.

Tant pour son activité scientifique que pour les exigences du domaine de la muséologie, le personnel du musée a à sa disposition un vaste dépôt, des salles de dessin et de restaurations, une salle de documentation, une bibliothèque et un atelier photographique.

Le Musée d'histoire de la Moldavie soutient l'activité scientifique de tous les musées de la Moldavie, leur accordant son concours pour les publications, la mise au point des thèmes et l'organisation de leurs expositions.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Le Palais de la Culture de Jassy, dans lequel est installé le Musée d'histoire de la Moldavie.

Fig. 2. — Salles III et IV (néolithique).

Fig. 3. — Salle VII (époques géto-dace, daco-romaine et des migrations).

Fig. 4. — Salle IX (période préféodale et haute époque féodale).

Fig. 5. — Salle I du dépôt (paléolithique et néolithique).

Fig. 6. — Salle II du dépôt (âges du bronze et du fer et premiers commencements du féodalisme).

EXPOZIȚIA „ORÎNDUIREA COMUNEI PRIMITIVE DIN CEHOSLOVACIA” ÎN MUZEUL NAȚIONAL DIN PRAGA*

În impozanta clădire în stil neo-rennaissance a Muzeului național din Praga, construită între anii 1885 și 1890 după planurile arhitectului J. Schulz, s-a inaugurat la 28 februarie 1958 expoziția „Orînduirea comunei primitive din Cehoslovacia” („Pravěk Československa”), în care se prezintă pentru prima dată, în condiții optime științifice și muzeistice, istoria Cehoslovaciei din cele mai vechi timpuri și pînă la începuturile feudalismului (secolele X-XI e.n.).

Această expoziție, instalată în șase încăperi spațioase, a fost organizată, cu sprijinul Ministerului Învățămîntului și Culturii, de către secția orînduirii-comunei primitive a Muzeului național din Praga, după proiectul muzeografic al prof.dr.J.Neustupný, conducătorul acestei secții și al expoziției. Realizarea expoziției, care reprezintă o noutate și în același timp o adevărată măiestrie în știința muzeografiei, a necesitat o serioasă pregătire științifică, la care au participat numeroși specialiști de la institutele de arheologie ale Academiei de științe cehă și slovacă, universități și muzee din întreaga Cehoslovacie.

În cadrul acestei pregătiri în urma unei sesiuni științifice organizate în aprilie 1956 de către secția orînduirii comunei primitive a Muzeului Național din Praga, s-a ajuns pentru prima dată la elaborarea unor studii mai ample de cronologie relativă a orînduirii comunei primitive a Cehoslovaciei, absolut necesare pentru graficul cronologiei relative a expoziției. De asemenea, s-a adunat și s-a studiat un bogat material arheologic de la 58 de instituții de arheologie, universități și muzee din Cehoslovacia, precum și de la 23 de muzee din străinătate. În această direcție, un accent deosebit s-a pus pe materialele arheolo-

* Autorul textului de față a vizitat această expoziție în septembrie 1958, cu prilejul unei călătorii de studii în Cehoslovacia, efectuată în cadrul schimburilor culturale dintre Academia de științe cehă și Academia R.P.R. Pentru documentare s-a folosit ghidul expoziției, redactat în limba germană (Praga, 1958, 61 p. și XIII pl.), articolele lui Jiří Břaň, Ivan Hásek, Jitka Hralová, Jiří Neustupný, Anton Točilk, Rudolf Turek, *Grafická relativní chronologie pravěku Českos-*

lovenska, în *Časopis Národního muzea oddíl věd společenských*, CXXVII, 1958, p. 8—33, și Jiří Neustupný, *Muzeologické zásady výstavy pravěk Československa*, în același periodic, CXXVII, 1958, p. 177—236, precum și un text explicativ francez și fotografii primite de la prof. J. Neustupný, cărui li aducem și pe această cale mulțumirile noastre. O parte din fotografii, executate de Josef Ehm din Praga, au fost incluse în textul de față.

gice provenite din săpăturile arheologice efectuate în ultima vreme de colaboratorii institutelor de arheologie de la Praga, Brno și Nytra.

Pe lângă latura științifică propriu-zisă s-a dat o atenție deosebită și lucrărilor cu caracter tehnic și muzeistic, de instalare a expoziției, folosindu-se pentru aceasta specialiști de cea mai înaltă calificare.

Fiecare sală a fost împărțită în trei sectoare : unul, principal, pe dreapta, cu vitrine mari continue pentru exponate originale și material grafic compli-

Fig. 1. — Prima sală, cu exponate din paleolitic, mezolitic și neolitic. În stînga și centru materiale arheologice din Cehoslovacia ; în dreapta materiale arheologice din Europa (foto Josef Ehm din Praga).

mentar, al doilea, median, cu vitrine separate conținînd *in situ*-uri, machete și reconstituiri din aceeași vreme cu piesele din vitrinele continue, și un al treilea, auxiliar, pe stînga, în dreptul ferestrelor, tot cu vitrine separate, în care sînt prezentate, în original și mulaje, principalele piese contemporane din Europa și din Orientul Apropiat (fig. 1—2). Vitrinele mari continue, datorită condițiilor obiective impuse de dispoziția și topografia încăperilor destinate expoziției, sînt dispuse în circuit de la dreapta la stînga și nu invers, așa cum se obișnuiește în mod curent.

În interiorul vitrinelor, materialele arheologice, bine selecționate din punct de vedere științific și muzeistic, au fost grupate pe culturi, ilustrîndu-se cu ajutorul lor felul de viață și de gîndire al oamenilor din diferitele regiuni și perioade ale orînduirii comunei primitive de pe teritoriul Cehoslovaciei.

Folosirea vitrinelor continue și aranjarea cu ingeniozitate a pieselor în asemenea vitrine au permis să se reprezinte, pentru prima dată în mod coerent, evoluția continuă, răspîndirea geografică și sincronizarea culturilor din Boe-

mia, Moravia și Slovacia de est și vest din vremea orînduirii comunei primitive, precum și raporturile genetice dintre culturile fiecărei perioade. În acest scop s-au folosit numai planuri orizontale, care uneori sînt însă prea joase pentru a se putea vedea în bune condiții materialele expuse, care de altfel, datorită felului anevoios de deschidere a vitrinelor mari, nu pot fi scoase oricînd din vitrine pentru a fi studiate mai îndeaproape de către specialiști. În genere, prin procedeele muzeistice folosite s-a reușit să se realizeze dinamica principală a expo-

Fig. 2. — Sala a IV-a, cu exponate din epoca La Tène. În stînga și centru materiale arheologice descoperite în Cehoslovacia; în dreapta materiale arheologice din Europa (foto Josef Ehm din Praga).

ziției, cu toate greutățile inerente unei asemenea încercări. Din acest punct de vedere, datorită complexității problemelor care se impuneau a fi rezolvate într-un muzeu central pentru a se obține o imagine cît mai completă asupra dezvoltării neîntreprinse a societății din toate regiunile amintite, cea mai indicată metodă de expunere este aceea a planurilor orizontale, cu tot inconvenientul amintit, care credem că poate fi înlăturat printr-o viitoare îmbunătățire a modului de expunere din interiorul vitrinelor.

În afară de piesele originale din vitrinele continue s-a folosit un bogat și valoros material complementar intuitiv, constituit din hărți, fotografii, lucrări de grafică, desene de obiecte, planuri, texte și etichete, *in situ*-uri, machete și reconstituiri, precum și, într-o anumită măsură, piese comparative din Europa și din centrele de civilizație ale Orientului Apropiat.

În felul acesta vizitatorului i s-a oferit posibilitatea nu numai să înțeleagă mai bine materialele originale expuse în vitrinele continue, ci și să-și lăr-

gească în mod simțitor cîmpul cunoștințelor cu datele esențiale din istoria veche a Europei și a Orientului Apropiat, care reprezintă importanță pentru istoria societății primitive de pe teritoriul Cehoslovaciei.

În ceea ce privește partea grafică, s-au reprezentat numai lucrurile caracteristice pe fundalul, pereții laterali și prelungirea de sus a vitrinelor.

În texte explicative scurte întîi s-au definit trăsăturile esențiale din punct de vedere economic, social și cultural ale culturilor și apoi s-a menționat denumirea arheologică și cronologia aproximativă a acestor culturi, în scopul obișnuirii vizitatorilor cu terminologia specială și cronologia culturilor respective. În ceea ce privește etichetele pentru obiecte, s-au dat explicații numai în cazul în care funcția lor nu este clară. De asemenea s-a renunțat la indicarea locului de găsit, exceptînd obiectele deosebit de importante și îndeobște cunoscute.

Pentru a spori atenția asupra materialelor expuse, efectele vizuale au fost conexe cu altele auditive și mecanice.

Astfel, textele explicative mai lungi, citite mai puțin de publicul vizitator, au fost înlocuite prin texte vorbite în limba cehă, înregistrate pe bandă de magnetofon, care se transmit de patru ori pe zi la ore dinainte stabilite. Aceste explicații, datorită inovației tehnicienilor cehi sînt însoțite timp de o oră și zece minute, atît cît durează, de efecte de lumină și mișcare, coordonate concomitent și dirijate în mod automat dintr-un centru special. În același timp cu explicațiile se luminează vitrinele, materialele descrise și hărțile, iar cele mai importante obiecte, fixate pe monturi de plexiglas, se rotesc pentru a putea fi văzute din toate părțile. Această sincronizare a efectelor auditive, de lumină și mișcare, care contribuie la intensificarea dinamicii expoziției, produce o impresie deosebită asupra vizitatorilor, mărindu-le atenția asupra materialelor expuse.

În intervalele dintre transmisiunile explicațiilor înregistrate pe bandă de magnetofon, grupurile de vizitatori sînt conduse în muzeu de către ghizi. În afară de aceasta, pentru cei care vor să cunoască mai bine anumite probleme, de un real folos este și ghidul muzeului, publicat în cinci limbi, în foarte frumoase condiții grafice, de către Muzeul național din Praga.

Deci, în cadrul acestei expoziții, organizată pe baza celor mai moderne principii de muzeografie, sînt puse la îndemîna vizitatorului toate mijloacele necesare pentru înlesnirea cunoașterii procesului de dezvoltare istorică a societății omenești de pe teritoriul Cehoslovaciei din cele mai vechi timpuri și pînă în pragul orînduirii feudale. În acest scop, tematica expoziției, bine orientată din punct de vedere științific, cuprinde următoarele teme: culegători de hrană și vînători (paleoliticul inferior), vînători de mamuți și reni (paleoliticul superior), culegători de hrană, vînători și pescari (mezolitic), primii cultivatori de plante (neolitic), crescători de vite (eneolitic), primii metalurgiști (epoca veche și mijlocie a bronzului), dezvoltarea metalurgiei bronzului (epoca tîrzie a bronzului și începutul Hallstatt-ului), primii metalurgiști ai fierului (Hallstatt-ul mijlociu și tîrziu), un nou stil în artă (perioada de trecere de la Hallstatt la La Tène, La Tène-ul vechi, cultura scitică), impulsul din partea culturii celtice (La Tène-ul vechi și mijlociu), cele mai vechi orașe (La Tène-ul tîrziu, etapa Stradonic), germanii în contact cu Imperiul roman (cultura în epoca Im-

periului roman : provincială de tip dac, barbară mai veche și mai nouă), migrațiunea slavilor (cultura slavă, avaro-slavă și a horodiștilor mai vechi), statul Moraviei Mari (faza mai veche a horodiștilor), începuturile statului ceh și răspîndirea ungarilor (faza mai nouă a horodiștilor și cultura veche maghiară), formarea statului ceh și începuturile statului ungar.

Pentru ilustrarea acestor teme s-au folosit materiale arheologice de o deosebită valoare științifică și muzeistică. Astfel, în ceea ce privește prima etapă din dezvoltarea societății omenеști, aceea a paleoliticului (600 000-10 000 î.e.n.), se remarcă descoperirile de unelte și arme musteriene din peștera de la Šipka, unelte și armele szeletiene și aurignaciene din așezările în aer liber și peșterile din Moravia și Slovacia, renumitele statuete feminine gravettiene din lut ars de la Dolní Věstonice și Předměstí în Moravia, statuetele de urși „distruse” simbolice de la Dolní Věstonice ș.a.

În continuare, mezoliticul (circa 10 000 – 4 000 î.e.n.) este ilustrat prin resturi de cultură aziliană, sauveterriană și tardenoisiană, îndeosebi prin unelte și arme mici de silex (microlite), neoliticul (mileniul al III-lea î.e.n.) prin unelte, vase, arme, idoli și obiecte de podoabă aparținînd culturilor liniară, Bükki, tipului Želiezovce și grupurilor cu ceramică în benzi din împunsături sau cu ceramică pictată din Moravia și Slovacia, în legătură cu cultura Lengyel din Ungaria, iar eneoliticul (începutul mileniului al II-lea î.e.n.) prin importante resturi de locuire aparținînd culturilor paharelor în formă de pîlnie, ceramicii canelate, Jevišovice-Rivnáč, tipului Boleráz, șnurceramicii și culturii paharelor în formă de clopot.

Epoca veche a bronzului (prima jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.) este reprezentată prin descoperiri importante aparținînd culturilor Únětice, Otomani (îndeosebi de la Barca la Košice) și Madarovce, grupului Nitra și tipurilor Hurbanovo și Věteřov. Dintre acestea se remarcă acelea cu obiecte de podoabă de aur de proveniență din Transilvania, perlele din chihlimbar de Baltica, de sticlă din Egipt și de faianță de origine sudică, ajunse aici pe calea schimburilor, precum și ceramica de tip nord panonic cu frumoase motive incrustate cu alb. În schimb, fazele mijlocie și tîrzie ale epocii bronzului (a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n.) se disting prin numeroase unelte și arme de bronz, precum și prin obiecte de podoabă de bronz pentru corp și îmbrăcăminte, o ceramică foarte dezvoltată și multe descoperiri de obiecte de aur, dintre care deosebit de importante sînt „opturile” și toporul de la Sokoleč la Poděbrady, aparținînd culturii cîmpurilor de urne (Lausitz). Metalurgia bronzului continuă să se dezvolte la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstatt-ului (începutul mileniului I î.e.n.), în vremea culturilor Silezo-Platěnice, Knovíz, Milavce și Velatice, după cum o dovedesc numeroasele depozite de bronzuri din această vreme, dintre care se remarcă cele constituite din cești și alte obiecte de bronz de la Jenišovice la Mělník.

Metalurgia fierului a căpătat o răspîndire mai largă în perioada hallstattiană propriu-zisă, în vremea mormintelor tumulare hallstattiene și a culturilor Silezo-Platěnice, Bylani, podoliană și Horákov, de cînd datează o serie de morminte tumulare și cu cameră bogate, din inventarul cărora fac parte resturi din căre de lemn cu garnituri de fier, piese de harnașament și numeroase

vase de lut ars, pictate uneori cu motive geometrice. Și în perioada următoare, de tranziție de la Hallstatt la La Tène (mijlocul mileniului I î.e.n.), se întâlnesc asemenea morminte tumulare bogate, cu numeroase obiecte de lux de o deosebită importanță științifică și muzeistică, ca de exemplu diademe, brățări și cercei de aur din diferite descoperiri, cana de bronz de proveniență etruscă din mormîntul tumular de la Hradiště la Písek, fibula de bronz de la Panenský Týnec, decorată cu motive în formă de pasăre și de om, și alte numeroase obiecte de podoabă, decorate într-un stil deosebit de acela geometric hallstattian.

Fig. 3. — Detaliu din sala a IV-a. În mijlocul vitrinei capul modelat în piatră al unei divinități celtice de la Mšecké Žehrovice din Boemia (foto Josef Ehm din Praga).

În continuare, prin ceramica lucrată la roată, unelte, arme și obiecte de podoabă caracteristice din mormintele celtice s-a scos în evidență contribuția celților la dezvoltarea culturii din La Tène-ul vechi și mijlociu (secolele IV—II î.e.n.). Dintre antichitățile celtice expuse atrage în mod deosebit atenția capul modelat în piatră al unei divinități de la Mšecké Žehrovice din Boemia centrală, care este singurul exemplar de acest fel la est de Rin (fig. 3).

La Tène-ul târziu (sfârșitul secolului al II-lea î.e.n. și secolul I î.e.n.) este foarte bine ilustrat prin numeroase unelte de fier și obiecte de podoabă descoperite în așezările întărite de tip *oppidum*, dintre care cea mai importantă este aceea de la Stradonic din Boemia centrală.

Cultura germană din primele două secole ale erei noastre este reprezentată îndeosebi prin armamentul de fier și obiectele de podoabă din mormintele de incinerare. La rîndul lor, vasele romane importate, de argint și bronz, ornamentate deseori în mod artistic, ca și vasele de sticlă și ceramica romană roșie cu

motive decorative în relief (*terra sigillata*) din această vreme, atestă legăturile dintre neamurile germanice și romani, ultimii extinzându-se și pe malul stîng al Dunării, după cum o dovedesc atît resturile de construcție romană din Slovacia și Moravia, cît și inscripția din anul 179 de pe peretele unei stînci de la Trenčín. Pentru celelalte două secole (III—IV e.n.) prezintă importanță descoperirile de caracter germanic din secolul al III-lea e.n. din mormintele din Slovacia dintre care sînt binecunoscute acelea de la Ůckov, Cejkov, Ostrovianý pe Waag și mai ales de la Stráze la Pieštany.

Alte resturi de cultură materială germanică sînt cunoscute îndeosebi din mormintele de luptători sau de femei din Boemia din secolele V—VI e.n. Printre acestea sînt și unele produse de import, din vest sau est, dintre care se remarcă coiful aurit de la Semerovce din Slovacia, lucrat în tehnica orientală.

Din această vreme datează și antichitățile slave din așezările și mormintele caracterizate prin ceramica de tip Praga, ale cărei variante se întîlnesc pînă la Nipru, inclusiv teritoriul țării noastre. În continuare, din perioada veche a horodiștilor (secolele VII—VIII e.n.) prezintă importanță deosebită tezaurul bizantin de la Zemianský Vrbovok, buclele de păr, aplicele de argint decorate și alte obiecte de podoabă de tip slav și avar (tipul Keszthely) din cimitirele de înhumare de la Prša, Barca, Radvaň, Zítavská Tůň, Devínska Nová Ves din sudul Slovaciei și Pohořelice, Dolní Dunajovice și Krumvíř din sudul Moraviei, importurile de tip Keszthely în Boemia, inventarul mormintelor de incinerare din tumulii de la Krškany și Devínska Nová Ves din Slovacia sau din mormintele de înhumare din Boemia, descoperirile din horodiștea de la Klučov din Boemia, precum și altele din această vreme.

Perioada marelui stat morav (secolul al IX-lea e.n.) este ilustrată îndeosebi prin antichitățile grupului Blatnica, rezultat din contactul culturii france cu tipul cel mai nou al culturii Keszthely, ai cărui purtători în această vreme au fost slavii, precum și prin unele descoperiri de o excepțională valoare științifică și muzeistică din horodiștea de la Mikulčice, mormintele princiare de la Kouřim, care atestă legăturile slavilor cu francii și bizantinii. Relațiile cu Bizanțul se reflectă și în predilecția pentru tehnica granulației și a filigranului, după cum o dovedesc descoperirile din centrul cultural morav de la Staré Město (Uh. Hradiště). Foarte caracteristice pentru marele stat morav sînt cerceii cu granulații în formă de struguri, care sînt răspîndiți pînă în nord-vestul Boemiei, unde au fost descoperiți în mormîntul princiar de la Želénky la Duchcov împreună cu alte produse din Moravia, dintre care se distinge un medalion de aur lucrat în tehnica filigranului (fig.4).

La rîndul ei, perioada statului feudal timpuriu ceh și invazia ungară (prima jumătate a secolului al X-lea) sînt reprezentate îndeosebi prin descoperiri de mormînte bogate, din inventarul cărora fac parte obiecte de podoabă de caracter vechi ungar sau slav. Foarte caracteristice pentru Boemia în această etapă mijlocie a horodiștilor sînt descoperirile din marea horodiște întărită de la Kouřim, îndeosebi podoabele în tehnica filigranului din mormintele princiare.

În fine, din exponatele ultimei perioade reprezentate în această expoziție, aceea a consolidării statului ceh și a începutului celui ungar, corespunzătoare

etapei noi a horodiștilor (950—1050), se remarcă tezaurele de monede de argint din Boemia din secolele X—XI, inventarul culturii Belo Brdo din Slovacia, constituit din elemente slave și vechi ungare, precum și produsele din fier, sticlă și ceramică din Boemia și Moravia de pe la mijlocul secolului al XI-lea, care, alături de bogatele descoperiri de monede, podoabe și bare de argint, dovedesc o intensificare a producției locale și a schimburilor la începutul perioadei feudale din istoria cehilor și a slovacilor.

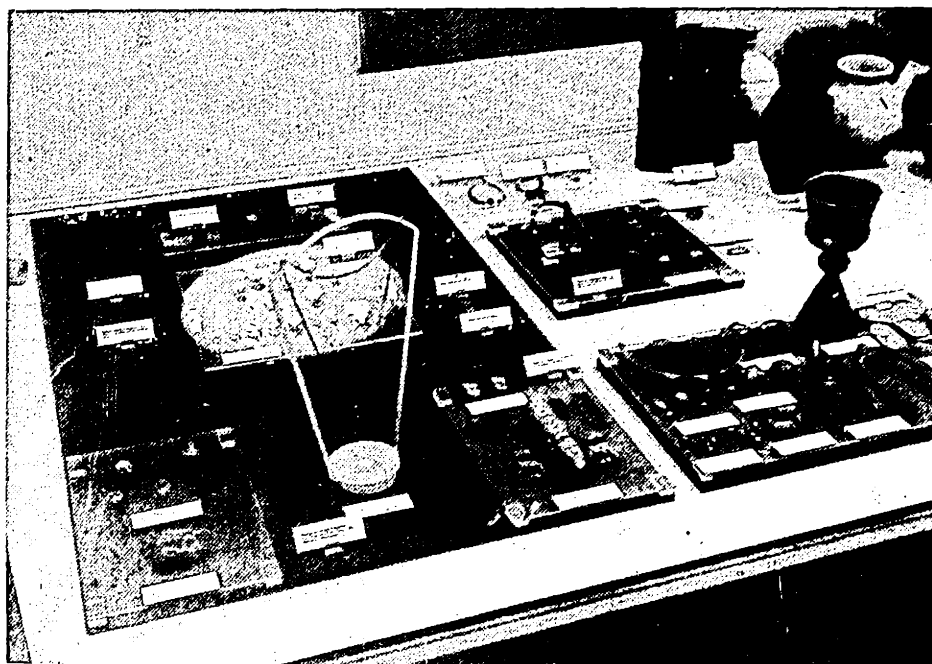

Fig. 4. — Detaliu din sala a VI-a. Piese de podoabă slave din epoca Moraviei Mari (secolul al IX-lea). În primul plan medalionul de aur din mormântul de la Želénky la Duchcov pe o montură de plexiglas care se rotește (foto Josef Ehm din Praga).

Prin aceste piese reprezentative, precum și prin restul de obiecte expuse și materialul complementar, organizatorii acestei excelente expoziții, ținând seama în primul rând de importanța științifică a materialelor originale expuse și apoi de aspectul estetic integral al expoziției, au reușit cu deosebit succes să scoată în evidență ceea ce este caracteristic din punct de vedere istoric pentru fiecare etapă din istoria veche a celor trei mari regiuni ale Cehoslovaciei : Boemia, Moravia și Slovacia. Din acest punct de vedere, expoziția „Orînduirea comunei primitive din Cehoslovacia” constituie un adevărat exemplu de pregătire, organizare și prezentare muzeistică, putînd servi ca punct de plecare și pentru alte muzee regionale sau mai mici, care trebuie să reflecte în expozițiile lor istoria regiunii respective. De asemenea, metodele noi folosite în rezolvarea unor probleme de ordin științific și muzeistic prezintă un deosebit interes pentru muzeografi din toate țările.

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA

ВЫСТАВКА «ПЕРВОБЫТНООБЩИННЫЙ СТРОЙ НА ТЕРРИТОРИИ ЧЕХОСЛОВАКИИ» В ПРАЖСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ МУЗЕЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает основанную в 1958 г. выставку «Первобытнообщинный строй на территории Чехословакии», создание которой, характеризующееся высоким мастерством выполнения, является значительным событием в музееведении.

Использование непрерывных витрин, в которых экспонаты искусно расположены в горизонтальном порядке, позволило впервые показать непрерывную эволюцию, географическое распространение и синхронность культур из Богемии, Моравии и Словакии в эпоху первобытнообщинного строя, а также и генетические связи между культурами каждого периода.

Оригинальные экспонаты, выставленные в непрерывных витринах, сопровождаются богатым и ценным дополнительным материалом, состоящим из карт, фотографий, схем, текстов, рисунков, планов, *in situ*, макетов и реконструкций, а также, в определенной мере, из аналогичных предметов, найденных в Европе и культурных центрах древнего Востока.

Зрительные эффекты (одновременное освещение витрин и карт) сочетаются с слуховыми (объяснения, записанные на магнитофонную ленту) и механическими (вращение наиболее важных экспонатов с одновременным прослушиванием объяснений и соответствующим освещением). Подобная синхронизация слуховых, зрительных и механических эффектов содействует усилению динамики выставки и повышает внимание посетителей к экспонатам.

Выставка «Первобытнообщинный строй на территории Чехословакии», организованная в соответствии с новейшими принципами музееведения, показывает, на основе научно разработанной тематики, историческое развитие человеческого общества с древнейших времен до начала феодальной эпохи. С целью иллюстрации различных тем был использован археологический материал большой научной и музейной ценности; некоторые предметы, входящие в его состав, описываются в заключительной части статьи.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Первый зал с экспонатами, относящимися к палеолиту, мезолиту и неолиту. Слева и в центре — археологический материал из Чехословакии, справа — археологический материал из Европы. Фот. Йозефа Эма, Прага.

Рис. 2. — Четвертый зал с экспонатами, относящимися к латенскому периоду. Справа и в центре — археологический материал из Чехословакии, слева — археологический материал из Европы. Фот. Йозефа Эма, Прага.

Рис. 3. — Деталь четвертого зала. В центре витрины каменная голова кельтского божества, найденная в Мшецке Жехровице (Богемия). Фот. Йозефа Эма, Прага.

Рис. 4. — Деталь шестого зала. Славянские украшения эпохи Великоморавского княжества (IX в). На первом плане золотой медальон из погребения в Желенки Духцов, помещенный на вращающейся подставке из плексигласа. Фот. Йозефа Эма, Прага.

L'EXPOSITION «LA COMMUNE PRIMITIVE EN TCHÉCOSLOVAQUIE» DU MUSÉE NATIONAL DE PRAGUE

RÉSUMÉ

Cette exposition, inaugurée en 1958, constitue à la fois une nouveauté scientifique et un chef-d'œuvre de réalisation dans le domaine de la muséologie.

L'emploi de vitrines continues et le parfait agencement du matériel en vastes plans horizontaux ont permis pour la première fois la représentation de l'évolution ininterrompue,

de la diffusion géographique et de la synchronisation des civilisations de l'époque de la commune primitive de Bohême, de Moravie et de Slovaquie, ainsi que les liens de filiation existant entre les civilisations de chaque période.

Les pièces originales exposées sous vitrine sont mises en valeur par un vaste et riche matériel complémentaire, qui consiste en cartes, photographies, reproductions, textes, dessins, plans, vues *in situ*, maquettes, reconstitutions, et qui comprend aussi, dans une certaine mesure, des pièces de comparaison provenant de différentes régions d'Europe et des principaux centres de civilisation de l'Orient.

Il faut admirer la parfaite synchronisation des effets lumineux (éclairage concomitant des vitrines et des cartes), auditifs (commentaires enregistrés au magnétophone) et mécaniques (rotation des principales pièces), qui ont pour effet de concentrer et d'intensifier l'attention du public.

Ainsi, par l'application des méthodes les plus modernes de la muséologie et par l'adoption de thèmes bien conçus du point de vue scientifique, l'exposition « La commune primitive sur le territoire de la Tchécoslovaquie » présente le processus du développement historique de l'humanité depuis les temps les plus reculés jusqu'au seuil de l'époque féodale. Pour l'illustration des thèmes, les organisateurs de l'exposition ont utilisé un matériel archéologique de haute valeur scientifique, dont l'auteur mentionne certaines pièces dans la partie finale de sa communication.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — Première salle, consacrée au paléolithique, au mésolithique et au néolithique. A gauche et au centre, matériel archéologique de Tchécoslovaquie ; à droite, matériel archéologique de l'Europe (photo Joseph Ehm — Prague).

Fig. 2. — Quatrième salle, consacrée à l'époque La Tène. A gauche et au centre, matériel archéologique de Tchécoslovaquie ; à droite, matériel archéologique de l'Europe (photo Joseph Ehm — Prague).

Fig. 3. — Détail de la quatrième salle. Au centre de la vitrine, la tête en pierre d'une divinité celtique provenant de Mšecké Žehrovice — Bohême (photo Joseph Ehm — Prague).

Fig. 4. — Détail de la sixième salle. Objets de parure slaves de l'époque de la Grande Moravie (IXe siècle de n.è.). Au premier plan, sur support rotatif en matériel plastique, le médaillon en or de la tombe de Želénky Duchcov (photo Joseph Ehm — Prague).

L I S T A
PRESCURTĂRILOR PUBLICAȚIILOR CITATE MAI DES
ÎN PREZENTUL VOLUM

<i>AArh</i>	<i>Arta și Arheologia</i> , Iași, I—XIV, 1927—1938.
<i>ACMI</i>	<i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , București, 1915, 1942—1943.
<i>ACMIT</i>	<i>Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice pentru Transilvania</i> , Cluj, I—IV, 1926—1931, 1938.
<i>ActaArch</i>	<i>Acta Archaeologica</i> , Budapesta.
<i>AE</i>	<i>Archaeologiai Értesítő</i> .
<i>AH</i>	<i>Archaeologia Hungarica</i> .
<i>AIIN</i>	<i>Anuarul Institutului de Istorie Națională</i> , Cluj, I—VII, 1922—1938.
<i>AISC</i>	<i>Anuarul Institutului de Studii Clasice</i> , Cluj, I—V, 1928—1948.
<i>AM</i>	<i>Arheologia Moldovei</i> .
<i>AnnÉp</i>	<i>Année Epigraphique</i> .
<i>Ar</i>	<i>Археология</i> , Sofia.
<i>AR</i>	<i>Archeologické Rozhledy</i> .
<i>Arch</i>	<i>Archeologia</i> , <i>Rocznik Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk</i> , Warszawa-Wrocław.
<i>Arh</i>	<i>Археология</i> , Kiev.
<i>ArhP</i>	<i>Археологични Пам'ятки</i> , Kiev.
<i>ArhS</i>	<i>Археологический Сборник</i> , Leningrad.
<i>AȘU</i> , Iași	<i>Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași</i> , <i>Seria Științe Sociale</i> .
<i>AVSL</i>	<i>Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde</i> , Hermannstadt, Kronstadt, 1843—1941.
<i>BCMI</i>	<i>Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice</i> , I—XXXVIII, București, 1908—1945.
<i>BerRGK</i>	<i>Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission</i> .
<i>BSG</i>	<i>Buletinul Societății Geografice Române</i> , București, I—LXI, 1876—1942.

E R A T Ă

<u>Pag.</u>	<u>rîndul</u>	<u>în loc de :</u>	<u>se va citi :</u>	<u>din vina :</u>
159, n. 45	2	O.V. Bodianoski	O.V. Bodlanski	autorului
176, n. 93	1	T.G. Obaldueva	T.G. Oboldueva	"
177, n. 97	1	V.A. Dobrovolski	A.V. Dobrovolski	"
260	10	1855	1885	"
264	5 și 6	cele	acele	editurii
306	14 de jos	Μεξ ββάν[α]	Μεξ αββάν[α]	tipografiei
308	10 " "	'Ι δδαῖος	'Ιαδδαῖος	"
309	7	Θιμάρος ζ	Θιμάρασζ	"
496, n. 12	1	κ μορφολογικῇ	κ τοπογραφικῇ	autorului

Arheologia Moldovei II - III